पक्षः	पक्षता

वारि च ॥ पक्वजले ॥
पक्वाधानम् न० पक्वाशये ॥
पक्वान्नम् न० कृतपाकितण्डुलादौ ॥ यथा । यतीच ब्रह्मचारीच पक्वान्नस्वामिनावुभौ । तयो रन्न मदत्वा तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरे दिति सदाचारः आमंशूद्रस्य पक्वान्नं पक्व मुत्सृष्ट मुच्यते । इतितिथितत्वम् ॥
पक्वाशयः पुं० नाभ्यधःस्थले ॥ पक्वाशय स्त्वधोनाभेरूर्द्ध्वमामाशयः स्मृतः ॥ पक्वस्य आशयः ।
पक्षः । पुं० मासार्द्धे ॥ पक्ष्यते०परिगृह्यतेदैवकार्यार्थंपितृकार्यार्थंवायःकालविशेषःपक्षः । सचशुक्लकृष्णभेदाद् द्विविधः । शुक्लपक्षेतिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितोरविः । कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितोरविः ॥ पक्षपरिग्रहे । कर्मणिघञ् ॥ पक्षयति । पक्ष्यतेवा । अच् । घञ्वा ॥ यद्वा । पक्ष्यते चन्द्रस्यपञ्चदशानां कलानामापूरणं चयोवाऽत्रेतिसः ॥ रूढोवापक्षशब्दोविभक्तोमासस्यैकैकमर्द्धंब्रूते ॥ यद्वा । पचते । पच० । अधिपच्योर्दकौचेतिसः धातोः कान्तादेशः ॥ पार्श्वे गृहे ॥ साध्ये ॥ विरोधे ॥ केशादेः परतोवृन्दे ॥ मित्रवले ॥ सहायवले ॥ चुल्लीरंध्रे ॥ पतत्रे ॥ पक्षिपक्षे । गरुति ॥ राजकुञ्जरे ॥ खाइतिभ .... ॥ वर्गे ॥ देहाङ्गे ॥ सहाये ॥ यथा । श्रुतिशिरः पक्षः समाश्रीयतामित्युपदेशः ॥ शरपक्षे । वाजे ॥ भित्तौ ॥ एकतरकोटौ ॥ सन्दिग्धसाध्यवति ॥ यथा०धूमवह्नि हेतौपर्वतः ॥ सिषाधयिषितधर्मविशिष्टो धर्मी पक्षः । यथा । महानसेधूमवन्ह्योः सम्बन्धे तत्पूर्वकं पर्वतेवह्निज्ञानम् ॥
पक्षकः । पुं० पार्श्वद्वारे खडक्किकायाम् खिड़कीद्वारइ० भा० ॥ पार्श्वमात्रे ॥ पक्षइव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ स्वार्थेकोवा ॥ सहाये ॥
पक्षघातः । पुं० पक्षाघाताभिधेवातरोगे
पक्षचरः । पुं० चन्द्रे । विधौ ॥ यूथभ्रष्ट पृथक्चारिगजे ॥
पक्षच्छिद्रम् । न० तिथिविशेषे ॥ अष्टमी द्वादशी चैव चतुर्थीच चतुर्दशी ॥ अमावास्याच मुनिभिः पक्षच्छिद्र मुदाहृतम् ॥
पक्षजः । पुं० चन्द्रमसि ॥ पक्षेजातः । जनी० डः ॥ त्रि० । पक्षजन्मनि ॥
पक्षजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ पक्षेजन्मास्य ॥ त्रि० । पक्षजाते ॥
पक्षता । स्त्री० अनुमित्साविरहविशिष्टासिद्ध्यभावे ॥ इयमनुमितिकारणम् तच्च । पर्वतेवन्ह्यनुमितौअनुमित्साविरहविशिष्टपर्वतधर्मिकवन्हिनिश्चयाभावः । यथा । सिषाधयिषयाशून्या सिद्धिर्यत्रनतिष्ठति । सपक्षस्तत्रवृत्तित्व

ख्यानादनुमितिर्भवेदिति ॥ भाषाप-
रिच्छेदः ॥

पक्षतिः। स्त्री॰ पक्षमूले ॥ प्रतिपत्तिथौ
पक्षस्यमूलम्। पक्षातिः॥

पक्षद्वारम्। न॰ पक्षके ॥ पक्षेपार्श्वेद्वा
रम् ॥

पक्षधरः। पुं॰ सुधांशौ ॥ इन्दौ ॥ य-
ज्ञपत्युपाध्यायच्छात्रे। चिन्तामणे
रलोककारे। मिश्रे ॥ चि। पक्षधा
रणकर्त्तरि ॥

पक्षधर्म्मता। स्त्री॰ व्याप्यस्यपर्वतादि
वृत्तित्वे ॥

पक्षपातः। पुं॰ आसक्तिविशेषे ॥ अन्या-
य्यसाहाय्यकरणे ॥ पक्षेपातः ॥
पक्षिणांज्वरे ॥ पक्षपातःपतङ्गानामि
त्युक्तेः ॥

पक्षपातिता। स्त्री॰ सहायतायाम् ॥

पक्षपालिः। स्त्री॰ खडकिकायाम् ॥

पक्षभागः। पुं॰ गजस्यपार्श्वभागे ॥
पक्षयत्यनेन। पक्ष॰। चु॰। पुंसीति
घः। पक्षस्यपक्षएववाभागः ॥

पक्षमूलम्। न॰ पक्षतौ। डानक्॰ इ॰
गौड़॰ भा॰ ॥ पक्षस्यमूलं ॥

पक्षवाहनः। पुं॰ खगे। विहगे ॥

पक्षः। न॰ पक्षे। गरुति ॥ पचति।
डुपचष्। पचिवचिभ्यांसुट्चेत्यसुन्।
पक्षसीतुस्मृतौपक्षाविततिशुभाङ्कः ॥
त्यनीकाधिकरणेपूर्वोक्तरेहे पक्षसी
इतिशवरस्वाम्योदयः ॥ माधवस्तु
पक्षपरिग्रहइत्यस्मादसुन्। पक्षशब्द
दिः संवत्सराद्यन्तेत्याह ॥

पक्षसुन्दरः। पुं॰ लोध्रे ॥ इतिहारा
वली ॥

पक्षाघातः। पुं॰ अर्धांगइतिख्याते
भावप्रकाशोक्तवातजन्येरोगविशेषे ॥
पक्षेआहननम् ॥

पक्षान्तः। पुं॰ द्वयोः पञ्चदश्योः ॥
अमायाम् ॥ पूर्णिमायाम् ॥ पक्षस्य
अन्तः ॥

पक्षालुः। पुं॰ पक्षिणि ॥ इतिशब्द
चन्द्रिका ॥

पक्षावसरः। पुं॰ पूर्णिमायाम् ॥
अमायां ॥

पक्षिणी। स्त्री॰ पूर्णिमायाम् ॥ खग्याम्
। विहग्याम् ॥ शाकिनीभेदे ॥
आगामिवर्त्तमानाहर्युक्तायांनिशि ॥
आगामिवर्त्तमानेअहनीयुक्तेयस्यां
सारात्रिः पक्षिणी। यथा। हे अह्नी
एकरात्रिश्च पक्षिणीत्यभिधीयते ।
इति। रात्रिरित्युपलक्षणम्। तेन
पूर्वोत्तररात्रियुतंदिनमपिपक्षिणी।
पूर्वापरदिनेरात्रौ वा पक्षाविवस्तो
यस्याम्। अत इनिः ॥

पक्षी। पुं॰ खगे। विहगे। शकुनौ ॥
पच्छी। इतिपंक्षी॰ इतिचभा॰ ॥

पक्षावस्यस्तः। अतइनिठनावितौ
निः ॥ धान्याङ्कुरचरायेचतेषांमांसं
लघूत्तमम्। आनूपंवलकृन्मांसंस्निग्ध

गुरुतरंस्मृतम् ॥ पश्चविशेषं वि ष्किरे ॥ लिङ्गदेहे ॥ पंचमाभ्चिकस्य द्वितीयप्रभेदे ऽ । ऽ वाणे ॥

पक्षिपानीयशाला । स्त्री० (चुरटीत्र

पक्षिपानीयशालिका । स्त्री० (तालबाले । पक्षिजलपानस्थाने ॥

पक्षिराज: । पुं० सम्पातौ ॥ पक्षिणां राजा । टच् ॥ शलभरूपेशिवे ॥

पक्षिल: । पुं० वात्स्यायनमुनौ ॥

पक्षिशाला । स्त्री० कुलायिकायाम् । नीडे ॥

पक्षिसिंह: । पुं तार्क्ष्ये । गरुडे ॥ पक्षीसिंह इव पक्षिणांसिंहोवा ॥

पक्षिस्वामी । पुं० गरुडे ॥

पक्षीन्द्र: । पुं० जटायौ ॥ तार्क्ष्ये ॥

पक्ष्णु: । त्रि० पाककर्त्तरि । पक्तरि ॥ पचेःक्ष्णुरितिवोपदेव: ॥

पक्ष्म ॥ न० सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किञ्जल्के । कुसुमच्छदे ॥ नेत्रलोमनि ॥ अणीयसि । गरुति ॥ पच्यतेऽनेनवा ॥ पच० । कर्मकरणादौमनिन् ॥

पङ्क: । पुं० न० पापे ॥ कर्दमे ॥ पङ्को दाहास्रपित्तार्त्ति शोथघ्नःशीतलःसरः ॥ पञ्च्यतेदुःखमनेन । पचिव्यक्तीकरणे हलश्चे तिकरणे घञ् । कुत्वम् ॥ पञ्च्यतेवा । पचिविस्तारे । कर्मणिघञ् ॥

पङ्ककर्वट : पुं० दलाढ्ये । जलमुक्तपङ्के । दलदल० इ० भा० ॥

पङ्कीर: । पुं० कोयष्टिखगे ॥

पङ्कगड: । पुं०
पङ्कगडक: । पुं० } पाकाल० इ० गौ० भा०

पङ्कगति: । स्त्री० मत्स्ये ॥ ब्रह्म्याम् ॥

पङ्कग्राह: । पुं० मकरे ॥ इ० हारावली ॥

पङ्कजम् । न०
पङ्कजन्म । न० } पद्मे । कमले, ॥ इति राजनिर्घण्ट:

पङ्कजिनी । स्त्री० पद्मसमूहे ॥ जलजाकरे ॥ पङ्कजानिसन्त्यस्याम् । पुष्कारादिभ्योदेशेइतिइनि: ॥

पङ्कधूम: । पुं० नरकभूभेदे ॥ पङ्कइव धूमो ऽस्मिन् ॥

पङ्कप्रभा स्त्री० कर्दमयुक्तनरकवि० ॥

पङ्कमण्डूक: पुं० शम्बूके । जलडिम्बे ॥

पङ्कवली ॥ स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ मादकुसुमरवगन्धमनोहरनायकयुगलकरूप मपाहर । नागन्टपतिवरभाषितमुद्युतिवृत्तममलमिहपङ्कवलीतिच्चि ॥ यथा । शारदविशदनिशामयिनिन्दतिसम्प्रतिहृदयभिदामपिविन्दति । सन्मथविशिखभयेननिमीलतिमाधवतवविरहेणविषीदतीति ॥

पङ्कवास: । पुं० कर्कटे ॥ इ० रा० नि ॥

पङ्कशुक्ति: । स्त्री० सितालिकायाम् । दुर्नामायाम् ॥

पङ्कशूरण: । पुं० शालूके ॥ इ० चि० ॥

पङ्कार: पुं० शैवले ॥ सेतौ ॥ सोपाने ।

पङ्क्तिः

जलकुब्जके ॥ इतिमे ० ॥

पङ्किलः । त्रि० सजम्बाले । पङ्काढ्ये ॥ पङ्कोस्मिन्नस्ति । पिच्छादित्वात् इलच् ॥

पङ्किलत्वम् । न० आर्द्रतायाम् ॥

पङ्केजम् । न० पद्मे ॥ पङ्केजातम् । जनी ० । सप्तम्यामितिडः । तत्पुरुषइत्यलुक् ॥

पङ्क्तिया

व्यक्तीकरणे । क्तिन् ॥ यद्वा । पञ्चति । पचिविस्तारे । क्तिच् ॥ दशाक्षरच्छन्दसि ॥ दशसंख्यायाम् ॥ सुप्रतिष्ठाभेदे । पञ्चाक्षर पादच्छन्दोभेदे । यथा भृगौगितिपङ्क्तिः ॥ यथा । सनाथा तर्णकपङ्क्तिः । यच्छे चारुचचार ॥ क्षितौ ति

...पुं० ववूरवृक्षे ॥

पङ्गुः । पुं० शनैश्चरे ॥ परिव्राजि ॥ यथा भिक्षार्थंगमनंयस्यविण्मूत्रकरणायच । योजनान्नपरंयातिसर्वथापङ्गुरेवसः ॥ त्रि० श्रोणे । जङ्घावैकल्येनचलनाक्षमे । जङ्घाहीने ॥ पनतिपन० बा० गुः ॥

पङ्गुकायः । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥

पङ्गुलः । पुं० सितकाचाभघोटके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पङ्गुल्यहारिणी । स्त्री० शिम्बीवृक्षे ॥

पङ्गूः । स्त्री० विकलजङ्घायाम् ॥ पङ्गोश्चेत्यूङ् ॥

पचः । त्रि० पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् । पचाद्यच् ॥

पचकः । पुं० पचे ॥ स्वा० कः ॥

पचन् । त्रि० पचमाने ॥ पचति । लटः शत्रितिपचेः शतृ ॥

पचतः । पुं० चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ पचति । डुपचष्० । भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्षिभ्योतच् ॥

पचत्पुटः । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पचम्पचा । स्त्री० दार्व्याम् । दारुहरिद्रायाम् ॥ पचति । पचेः पचाद्यच् । पृ० ॥ ...

पचा । स्त्री० पाके ॥ पचनम् । पचेः षित्वादङ् ॥ टाप् ॥

पचिः । पुं० अग्नौ ॥ पचति । डुपचष्० । सर्व० इन् ॥

पचेलिमः । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ पचति । पचएलिमच् । त्रि० पक्तव्ये ॥ यथापचेलिमाः शालयः पक्तव्या इत्यर्थः पच्यते । पचेः कर्मणि केलिमरउपसङ्ख्यानं ॥

पचेलुकः । पुं० पाचके । सूदे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

पच्छः । अ० पादम्पादमित्यर्थे ॥

पच्यमानः । त्रि० वर्त्तमानपचनकर्मताश्रये । वर्त्तमानपाकविशिष्टेतण्डुलादौ ॥

पज्जः । पुं० शूद्रे पद्भ्यो जातः । जनी० । डः ॥

पञ्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥

ब्रूयात् । वह्वत्पत्तिकमठे स्थाप येत्० प्रचुर सस्योत्पत्तिकं भूम्यन्त रंच तद्वृत्यर्थमुपकल्पयेत् सचान्ये षामपिप्रव्रजितानां राज चारकर्म कारिणां ग्रासाच्छादनादिकं दद्यात् ॥ २ ॥ कर्षक :-क्षीणवृत्तिः प्रज्ञा शौचयुक्तोगृहपतिव्यञ्जनः ॥ तमपि पूर्ववदुक्त्वास्वभूमौ कृषिकर्मकारयेत् ॥ ३ ॥ वाणिजकः क्षीणवृत्तिर्वैदेहि कव्यञ्जनः । तंपूर्ववदुक्त्वाधनमाना भ्या मात्मीकृत्य वाणिज्यङ्कारयेत् ॥ ४ ॥ मुण्डोजटिलोवावृत्तिकाम स्तापसव्यञ्जनः । सोपिकश्चिदाश्रमेव सन् बहुमुण्डजटिलान्तर कपटशिष्य गणवृत्तोगुप्तराजोपकल्पितवृत्तिस्ता पस्यंकुर्यात् । मासद्विमासान्तरितं प्रकाशं बदरादि मुष्टिमश्नीयात् । रहसिचराजोपकल्पितं यथेष्टमाहा रंकल्पयेत् । शिष्याश्चास्यातीताना गतज्ञानादिकं ख्यापयेयुः तेनबहु लोकवेष्टनमासाद्य सर्वेषां विश्वस नीयत्वात् सर्वेकार्यं मकार्यंच पृच्छ न्ति अन्यस्यचकुक्रियादिकं कथय न्ति ॥ ५ ॥ एवंपञ्चवर्गं प्रकल्पनेन राज्ञः प्रतिराजस्य आत्मीयानां चामात्यादीना मनुरागविरागज्ञानं भवति ॥ पञ्चानां वर्गः ॥

पञ्चवल्कलम् । न० त्वक्पञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतस वल्कलैः । सर्वैरेकत्रसंयुक्तैः पंचव ल्कलमुच्यते ॥ अपिच । न्यग्रोधोदु म्बराश्वत्थ प्लक्षपिप्पल पीतनाः । क्षीरिवृक्षाश्च पञ्चैषां वल्कलं पञ्चवल्कलम् ॥ पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्च लक्षणम् । त्वक्पञ्च कंहिमं ग्राहिव्रण शोथ विसर्पजिदितिराजनिर्घण्टः ॥

पंचबाणः पुं० कामदेवे । स्मरे ॥ पंच बाणाः द्रावणाद्याअस्य । तेच । द्र वणं शोषणं बाणं तापनं मोहनाऽभि धम् । उन्मादनंचकामस्यबाणाः पं चप्रकीर्तिताः ॥ अपिच अरविन्दम शोकंच चूतंचनवमल्लिका । नीलो त्पलंचपञ्चैते पंचबाणस्यसायकाः ॥ पंचानां बाणानां समाहारे ॥ त्रि० । पंचबाण विशिष्टे ॥

पंचवायवः । पुं० प्राणापानव्यानोदा न समानाख्येषु ॥ पंचचते वाय वश्च ॥

पंचविधकृत्यम् । न० जगज्जन्मस्थि तिध्वंसतिरोभावविमुक्तिषु ॥

पंचविपर्ययभेदाः । पुं० अविद्यास्मि ता रागद्वेषाभिनिवेशेषु यथासङ् ख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्रान्धता मिस्रसंज्ञकेषु ॥ विपर्यय प्रभा वानामप्यस्मिता दीनां विपर्यय स्व भावत्वात् ॥ यद्वा । यदविद्ययाविप र्ययेणा वधार्यते वस्तु अस्मिता द्य

सत्त्वभांवा : सन्तस्तद्भि निविश्यं ते । अतएव पंच पर्वा अविद्या त्याह वार्षगण्य : ॥ *

पंचशर : । पुं० कामे । मकरध्वजे ॥ पंचशराअस्य । तेच उन्मादनस्तापनश्च शोषणस्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च कामस्यपंचबाणा: प्रकीर्त्तिता : ॥ पञ्चेन्द्रियार्थाःशरा : अस्येत्यन्ये ॥

पंचशलाका । स्त्री० विवाहोपयोगिविधि विशेषे ॥

पञ्चशस्यम् । न ० धान्य मुद्गतिल यव श्वेतसर्षपरूपे शस्यपञ्चके ॥ सर्षपस्थाने माषोपीतिदुर्गोत्सव पद्धति : ॥

पञ्चशाख: । पुं० शये । पाणौ । हस्ते ॥ पञ्च शाखा इव अङ्गुलयोऽस्य ॥ न० पञ्च शाखानां समाहारे ॥ त्रि० । पञ्च शाखा विशिष्टे ॥

पंचशिख : । पुं० सिंहे ॥ धर्मस्य हिंसाभार्यायां जातमुनिविशेषे ॥ यथोक्तं वामन पुराणे ५ अध्याये । धर्मस्यभार्याहिंसाख्या तस्यां पुत्र चतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि शार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठ : सनत्कुमारोभूद्द्वितीयश्च सनातन: । तृतीय : सनकोनाम चतुर्थश्च सनन्दन: ॥ साङ्ख्य वेत्तारमपरं कपिलम्बोढु मासुरिम् । दृष्ट्वा पञ्चशिखं श्रेष्ठं योगनिष्ठं तपोनिधिम् । ज्ञानयोगंनते दद्युर्ज्यायांसो पिकनीयसामिति ॥

पंचशूरण : । पुं पंचप्रकारशूरणे ॥ यथा । अत्यम्लपर्णीकाण्डीर माला कन्द द्विशूरणै: । कृष्णोभवतियोगोयं पञ्चशूरणसंज्ञक : । इतिराजनिर्घंट: शूरण: श्वेतशूरणश्चेति शूरणद्वयम् ।

पञ्चशैरीषकम् । न० शिरीषस्यत्वगादि पंचसु ॥ त्वक्पत्रफलमूलानिकुसुमञ्चैवपंचमम् ॥

पंचषा : । त्रि० पंचवाषड्वापरिमाणंयेषां तेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

पंचसिद्धौषधय : । पुं ० पंचप्रकारौषधिविशेषे ॥ यथा । तैलकन्द सुधाकन्द क्रोडकन्द रुदन्तिका: । सर्पनेत्रयुता : पंच सिद्धौषधिकसंज्ञक:॥

पञ्चसुगन्धकम् । न ० पंचप्रकार सुगन्धद्रव्ये ॥ यथा । कर्पूरककोल लवङ्गपुष्प गुवाकजाती फलपंचकेन । समांशभागेनचयोजितेनमनोहरं पंचसुगन्धकंस्यात् ॥

पंचसूना । स्त्री ० पंचप्रकारप्राणिवधस्थाने ॥ यथा । पंचसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्कर : । कण्डनीचोदकुम्भश्च वध्यते यास्तुवाहयन् ॥

पंचसूरणम् । न ० पंचशूरणे ॥ *

पंचस्कन्धी । पुं ० रूपविज्ञानादिस्कन्धानांसमुदाये ॥

पंचस्रोत : । पुं ० शैवशास्त्रे ॥

पंचस्वरा । स्त्री० ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥
पंचस्वरोदय : । पुं ० ज्योति : शास्त्र विशेषे ॥
पंचाग्नि : । पुं० अग्निहोत्रिणि ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याख्याः पंचाग्नयोयस्यतथोक्तोग्टहे ॥ पवन : पावनस्त्रेतायस्यपंचाग्नयो ग्टहे । सायंप्रात : प्रदीप्यन्ते सविप्रः पङ्क्तिपावन : ॥ द्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषित्सुअग्निदृष्टिंय : कुरुते ० सोऽग्निहोत्रादिकारीवापंचाग्नि : ॥
पंचाङ्ग : । पुं ० पुष्पिताश्वे । पंच-भेदे ॥ कूर्मे ॥ प्रणामविशेषे ॥ यथा । बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसा दृशा । पंचाङ्गोयंप्रणाम : स्यात्-पूजायांप्रवरोह्यसौ ॥ राज्ञांनये ॥ यथा । सहाया : साधनोपायाविभा-गोदेशकालयो : । विनिपातप्रती-कार : सिद्धि : पंचाङ्गइष्यतेइति ॥ न० । वृक्षस्यत्वगादिषु ॥ यथा ॥ त्वक्पत्रंकुसुमंमूलं फलमेकस्यशाखि-न : । एकत्रमिलितञ्चैतत्पंचाङ्गमितिसंज्ञितम् ॥ अधिकरणे ॥ यथा ॥ विषयोविषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्त-रम् । निर्णयश्चेतिपंचाङ्गंशास्त्रे धिक-रणांस्मृतमिति ॥ देवाराधना र्थस्तोत्रादिषु ॥ यथा ॥ स्तोत्रंच कवचं चैवपद्धति : पटलंतथा । नाम्नांसहस्रमित्येतत्पंचाङ्गं तन्त्रवेदिन इति

॥ तिथिवाराद्यात्मकेपत्रे । यथा । तिथिर्वारंचनक्षत्रंयोग : करणमेवच। पंचांगस्यफलंश्रुत्वागङ्गास्नानफलंलभेदिति ॥ अपिच । वारोहरतिदु : स्वप्नंनक्षत्रंपापनाशनम् । तिथिर्भवतिगङ्गायायोग : सागरसङ्गम : ॥ करणंसर्वतीर्थानिश्रूयतेयत्रपंचिकेति॥
पञ्चाङ्गगुप्त : । पुं० कमठे। कच्छपे॥
पञ्चाङ्गप्रणाम : । पुं ० भक्तिश्रद्धातिशययुक्तेगुर्वादिप्रणतिविशेषे ॥ यथा। जानुभ्यांचसपाणिभ्या मुरसाशिर-सागिरा । पंचाङ्गताप्रणामस्यपूजा-यांप्रवरामतेति ॥
पंचाङ्गुल : । पुं ० मण्डे । एरण्डे ॥ शुक्लैरंडे ॥ त्रि । पंचाङ्गुलिमिते ॥ पंचाङ्गुलयोस्य । तत्पुरुषस्याङ्गुले-रित्यच् ॥ अङ्गुलिसदृशावयवेधान्या दिविक्षेपकेकाष्ठे ॥ पचाङ्गुलयोयस्य । अङ्गुलेर्दारुणीतिषच्समासान्त : ॥
पंचाङ्गुली । स्त्री० तक्राह्वाक्षुपे ॥ इ० राजनि० ॥
पंचातपा । स्त्री० तपस्या विशेषे ॥ यथा । चर्या पंचा तपाचिन्ताशाम्भवी शाम्भवो जप : । यद्भिर्यै दारुभि : शुष्कै श्चतुर्दिक्षुचतुष्कृतम् ॥ वह्नि संस्थापनं ग्रीष्मे तीव्रांशुस्तु च पचम : । हस्तान्तरे चतुर्वह्नीन् कृत्वावैश्वानरेष्टिना ॥ तन्मध्यस्था सूर्यविम्बं वीक्षती बहुलांशुके

तिकालिका पुराणम् ॥

पञ्चात्मक : । त्रि॰ पाञ्चभौतिके ॥

पञ्चानन : । पुं॰ शिवे । पञ्चआननान्यस्य ॥ सिंहे ॥ पञ्चंविस्तृत माननं यस्यस : ॥ यद्वा । मुखं प्रादाश्च पञ्च आनननानीव यस्यसः ॥ अत्युग्रे ॥

पंचाप्सर : । न॰ दण्डकारण्यस्थे तटाक विशेषे ॥ पंचाप्सरसोनिवसन्त्यत्र ॥

पञ्चामरा । स्त्री॰ पञ्चप्रकारामरलतासु ॥ यथा । एकातु अमरा दूर्वा तस्याग्रन्थिं समानयेत् । अन्यातु विजया देवी सिद्धिरूपा सरस्वती । अन्यातु विल्वपत्रस्था शिव सन्तोषकारिणी । अन्यातु योग सिद्ध्यर्थे निर्गुण्डीचामरालता ॥ अन्यातु काल तुलसी श्री विष्णो : प्रियतोषणी । एताः पञ्चा मरा ज्ञेया : योगसाधनकर्मणीति रुद्रयामलोत्तर खण्डे ३६ पटलः ॥

पञ्चामृतम् । न॰ दुग्धादि पञ्चसु । यथा । दुग्धं सशर्करंचैव घृतं दधि तथामधु । पञ्चामृत मिदं प्रोक्तं विधेयं सर्व कर्मसु ॥ पञ्चानाममृतानां समाहार : ॥

पञ्चामृतयोगः । पुं॰ गुडूच्यादि पञ्चानांयोगे ॥ यथा । गुडूची गोक्षुरश्चैव मुसलीमुण्डिकातथा । शतावरीति पञ्चानां योगः पञ्चामृताभिध इ॰

राज॰ नि॰ ॥

पञ्चाम्नाय : । पुं॰ शिव पञ्चमुख निर्गत पञ्चप्रकार शैवशास्त्र विशेषे ॥ ॥ यथा ॥ पूर्वाम्नाय : पूर्वमुख : पश्चिम : पश्चिमा मुख : । दक्षिणोदक्षिणस्तद्व दुत्तरश्चोत्तर : परः । निरुत्तरंतथाचोर्द्धं सिद्धान्तागमरूपिणम् । ऊर्द्धाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्यतपस : फलम् ॥ पूर्वाम्नाय : शब्दरूपो दक्षिण : कर्णरूपक : । पश्चिम : प्रश्नरूप : स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥ ऊर्द्धाम्नायस्तत्त्वबोध : केवलानुभवात्मक : इति भैरव तन्त्रादि ॥

पंचाम्रवापी । त्रि॰ पंचानामाम्रसहितानां वृक्षविशेषाणांसमारोपके ॥ यथा । अश्वत्थमेकंपिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशपुष्पजाती : । द्वे द्वे तथादाडिम मातुलुङ्गे पचाम्रवापी नरकंनयातीतिवाराहपु॰ ॥

पंचाम्लम् । न॰ अम्लवेतसादिपञ्चसु ॥ यथा । अम्लवेतसवृक्षाम्ल बृहज्जम्बीरनिम्बुकै : । चतुरम्लंहि पंचाम्लं बीजपूरयुतै र्भवेत् ॥

पंचारी । स्त्री ॰ शारिश्रृङ्खलायाम् ॥ इतिशब्दरत्नमाला ॥

पंचार्चिः । पुं॰ बुधग्रहे ॥ इ ॰ त्रि॰ ॥

पंचाल : । पुं॰ वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । कर्णेनदंडेन पंचालमाख्याहि ॥ यथा । शर्माणिसर्वाणि । देयानि

रुद्राणि ॥ पुंभूम्नि । पंचालाः । नीवृद्विशेषे । कान्यकुब्जाहिच्छत्राभिधदेशेषु ॥ पंचते । पचिविस्तारे । तमि विशि विडीत्यादिना कालन् ॥ पंचालाः क्षत्रियाः तेषांनिवासो जनपदः पंचालाः । निवासेऽ णोजनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ पुराणोक्ता व्युत्पत्तिस्तुहर्यश्वान्मुद्गल सृञ्जय बृहदिषु यवीनरकाम्पिल्लसंज्ञाः पंचानामेतेषां विषयाणां रक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इति पुत्राऽभिहिता इति पंचालाः । इ० वि० पु० ४ अंशे १९ अध्यायः ॥ कुरुक्षेत्रात् पश्चिमेतु तथाचोत्तरभागतः । इन्द्रप्रस्थान्महेशानि दशयोजनकद्वये ॥ पञ्चालदेशो देवेशि सौन्दर्यगर्वभूषित इति तन्त्रशास्त्रम्॥

पञ्चालिका । स्त्री० वस्त्रादिकृतपुत्रिकायाम्॥ गीतिविशेषे॥ पञ्चभिर्वर्णैरल्यते। अलभूषणादौ । घञ् । स्वार्थेकन् । टाप् । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥ संज्ञायामितिएवुक्त्वा ॥ संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥

पंचाली । स्त्री० पंचालिकार्थे ॥ शारिशृङ्खलायाम् ॥

पंचावटम् । न० उरस्कटे । बालोपवीते ॥

पंचावयवः । पुं० अनुमाने ॥ पंच अवयवाअस्य । तेचयथा । प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि पंचावयवाः । यथा । पर्वतोवह्निमानितिप्रतिज्ञा० धूमवत्वादिति हेतुः योयोधूमवान् ससोग्निमान् यथामहानसम् इत्युदाहरणम् तथाचायमित्युपनयः तस्मात्तथेति निगमनम् ॥

पञ्चावस्थः । त्रि० मृते । शवे ॥

पंचावस्था । स्त्री० भूम्नि । कौमारं पंचमाब्दंस्यात्पौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापंचदशाद्यौवनंचततः परम् । वार्द्धकंचततःप्रोक्तं पंचावस्थाः प्रकीर्त्तिताः ॥ त्रि० । पंचावस्थायुक्ते ॥

पंचाशत् । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंच दशतः परिमाणऽमस्य । पङ्क्तिविंशति त्रिंशदित्यादिना निपातनात् प्रकृतेपंचाभावः शत्प्रत्ययः ॥ सङ्ख्येये ॥

पंचास्यः । पुं० सिंहे ॥ पंचते । पचि अच् । पंचंविस्तृतमास्यमस्य यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्चास्यानीवयस्यसः ॥ शिवे ॥ पञ्चआस्यान्यस्य ॥

पञ्चिका । स्त्री० द्यूतविशेषे ॥ सतुपंचभिरक्षैः पंचभिः कपर्दैः पंचभिशलाकाभिर्वा भवति । तत्रयदा सर्वे उत्ताना: पतन्ति अवाची वा तदा पातयिता न्यं जयति । तस्यैवान्यथापाते सतिपातयिताऽन्येन जीयते ॥

पंचकरणम् । न० आकाशादिसूक्ष्मभूतानां परस्परंव्यवहर्तृ प्राणिनिकाय व्यवहार निर्वाहकतदीय धर्माधर्मापेक्षपरमेश्वर सान्निध्यादि निमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ ॥ तत्प्रकारस्तु । आकाशादिषु पञ्चसु एकैकं द्विधासमंविभज्य तेषु दशभागेषु प्राथमिकान् पञ्चभागान् प्रत्येकं चतुर्द्धासमंविभज्यतेषां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयार्द्धभाग परित्यागेन भागान्तरेषुयोजनमिति।तदुक्तम् । द्विधाविधायचैकैकं चतुर्द्धाप्रथमं पुन: । स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चतेति ॥ स्वार्द्धेषु स्वेतरार्द्धानां पादशो योजनन्तुतदितिच ॥ अपिच । द्विधाकृतस्यभूम्यादे रर्द्धमेकंचतुष्कृतम् । स्वान्यद्वितीयकार्द्धेषु संयुक्तंपञ्चताकरम् ॥ एवमर्द्धेहिभूतानां मितराष्टमभागजम् । स्वांशाधिक्येनभूम्यादि व्यपदेशोत्रसंस्फुट इति ॥

पञ्चेन्द्रियम् । न० श्रोत्रादिषु । श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियंमतम् । पञ्चानामिन्द्रियाणांवै शुभेश्रवणदर्शने । श्रवणाद्वस्तुविज्ञानं दर्शनाच्चित्तरञ्जन मिति भागवतम् ॥ वागादिषु ॥ वाक् पाणि पाद पायू पस्थाख्यं कर्मेन्द्रियं मतमित्युक्तं: ॥

पञ्चेषु: । पुं० मदने ॥ पञ्चइषवो ऽस्य ॥

पञ्चोपविषम् । न० उपविषाणां पंचके ॥ यथा । स्नुह्यर्क करवीराणि लाङ्गली विषमुष्टिका । एतान्युपविषाण्याहु: पंचपांडित्य शालिन इ० रा० नि० ॥

पञ्चोषणम् । न० पञ्चकोले ॥

पञ्चोष्माण: । पुं० भूम्नि आहार पाचक शरीरस्थ पञ्चाग्निषु ॥ यथा ॥ भौम्या ऽऽ प्याग्नेय वायव्या: पञ्चोष्माण: सनाभसा: । पञ्चाहार गुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ॥ पार्थिवा: पार्थिवानेव शेषा: शेषांश्चदेहगान् ॥ इति सार कौमुदी ॥

पञ्जर: । पुं० शरीरे ॥ देहास्थि समूहे । कङ्काले ॥ कलियुगे ॥ गवां नीराजनाविधौ चेति सारस्वताभिधान मिति राधाकान्त:। न० । कायास्थिवृन्दे । शरीरास्थिपञ्जरे ॥ शालारे । पक्ष्यादिबन्धगृहे। पिंजरा० इ० भा० ॥

पिंजराखेट: । पुं० पोलो० इ० गौ० भाषा प्रसिद्ध पलवे । मत्स्यमारणोपाये ॥

पञ्चल: । पुं० कोलकंदे ॥

पञ्जि: । स्त्री० सूत्रनालिकायाम् । पांइज० इ० गौ० भा० ॥ पञ्जि

पटमयम् । न० वस्त्रालये । टूर्ष्ये ॥ शाम्याम् । पटवासे ॥
पटरकः । पुं० गुन्द्रवृक्षे । पटेरा इ० भा०
पटलम् । न० पिटके ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ छदिषि । गृहाच्छादने । छानि इ० भा० तिलके ॥ हग्रोगे । दृष्टेरावरके । आंखकापड़दा इ० भा० यथा । प्रथमे पटलेदोषो यस्यहष्ट्यांव्यवस्थितः । अव्यक्तानिसरूपाणि कदाचिदथपश्यति ॥ दृष्ट्यांचत्वारि पटलानिसन्ति रसरक्ताश्रयंबाह्यम् द्वितीयंमांससंश्रयम् । तृतीयमेदःसंश्रितम् चतुर्थंङ्कालकाश्रितम् ॥ तथा चसुश्रुतः । तेजोजलाश्रितंबाह्यं तेष्वन्यत्पिशिताश्रितम् । मेदस्तृतीयंपटल माश्रितंत्वचिचापरम् ॥ पञ्चमांशसमंदृष्टे स्तेषांबाहुल्यमिष्यते० इ- ति० ॥ अत्रतेजः शब्देनरक्तम् जल शब्देनरसोव्याख्यातः । तेषुपटलेषु बाह्यादिभेदेनाधिष्ठानविशेषप्रभावात् दोषाणां लिङ्गविशेषमाह प्रथमे पटले इत्यादि । प्रथमेपटलेसर्वाण्यन्तरेनतुबाह्ये० इ० विजयरक्षितः ॥ स्त्री० न० । ब्रजे । वृन्दे । सञ्चये ॥ पुं० न० ग्रन्थप्रभेदे ॥ पटंविस्तारंलाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ पटत्युत्कंवा । पटगतौख्यर्थः । वृषादित्वात्कलच् ॥
पटलप्रान्तम् । न० बलीकनीध्रे । परीली इति० परावली इतिच भाषा० ॥ पटस्य छदिषःप्रांतम् ॥
पटली । स्त्री० छदिषि ॥ गौ० ङीष् ॥
पटवापः । पुं० अंशुकालये ॥ चूर्णविशेषे । पटस्थवासः ॥ पटोवास्यते येनवा । वास० । चु । घः ।
पटवासकः । पुं० चूर्णवि० । पिष्टाते । बुक्का इ० भा० ॥ पटोवास्यते येन । वासउपसेवायाम् । चु० । घः । स्वा० कन् ॥ पटंवासयतिवा० । कर्मण्यण् । कन् ॥ *
पटहः । पुं० समारम्भे । आरम्भे ॥ युद्धवाद्यमानढक्कायाम् । आडम्बरे ॥ पटहोदुन्दुभिरितिस्वामी ॥ हिंसने ॥ पुं० । न० । आनके । ढोल इ० भा० ॥ पटंहन्ति । हन्० । अन्येभ्योपीतिडः ॥ पटेतिशब्दं जहाति । ओहाक्त्यागे । आतोनुपेतिकः ॥
पटाकः । पुं० पक्षिविशेषे ॥ पट- ति । पट० । पिना० आकः ॥
पटाका । स्त्री० पताकायाम् ॥ टाप् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥
पटालुका । स्त्री० जलौकायाम् ॥
पटिः । स्त्री० पटविशेषे ॥ वागुली ॥ कुंभिकाद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥
पटिका । स्त्री० वस्त्रे ॥
पटिमा । पुं० पटुतायाम् । पाटवे ॥ पटोर्भावः । पृथ्० इमनिच् ॥
पटिष्ठः । त्रि० पटुतमे ॥ अयमेषा

तिभाषा ॥ व्रणादीनांबन्धने । पट्टी इ० भा० ॥ चतुष्पथे । चौवाटा० इ० भा० राजादिशासनवि० पट्टा० इ० भा० ॥ पीठे । पट्टा इति पटड़ा० इतिच भा० ॥ फलके । ढाक्‌ल० इ तिभाषा० ॥ शाकप्रभेदे ॥ कौषेये ॥ नृपादीनां किरीटविशेषे ॥

पट्टक : । पुं० पट्टार्थे ॥

पट्टजम् । न० वस्त्रान्तरे । पट्टवस्त्रे ॥

पट्टदेवी । स्त्री० महाराज्ञ्याम् । पटराणी० इ० भाषा० ॥

पट्टनम् । न० पत्तने ॥ पटन्तिजनायत्र पटगतौ ॥ वा० तनन् ॥

पट्टनी । स्त्री० पत्तने ॥

पट्टरङ्गम् । न० पतङ्गे । वकम्० इ०भा

पट्टरञ्जनकम् । न० पट्टरङ्गे ॥

पट्टलक्षणम् । न० नृपादीनां किरीट विशेषस्वरूपे ।। यथा । विस्तरशोनि र्द्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः । तत्सङ्क्षेपः क्रियते मयात्रसकलार्थसम्पन्न : ।। पट्ट : शुभदोराज्ञां मध्येष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः । सप्तनरेन्द्र महिष्या : षड्युवराजस्य निर्दिष्ट :।। चतुरङ्गुल विस्तार : पट्टः सेनापते र्भवतिमध्ये । द्वेचप्रसाद पट्ट : पञ्चैते कीर्तिता : पट्टा : ॥ सर्वेद्विगुणा यामा मध्यादर्द्धेन पार्श्वविस्तीर्णा : । सर्वेच शुद्धकांचन विनिर्मिता : श्रेयसो वृद्ध्यै ॥ अत्रैव शुभाशुभज्ञानमाह । क्रियमाणं यदिपत्रं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य । वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानांच सुखसम्पत् ॥ जीवितराज्य विनाशंकरोति मध्ये व्रण : समुत्पन्न: । मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकर : पार्श्वयो : स्फुटित : ॥ अशुभेलक्षणे दृष्टे किङ्कुर्यादित्याह । अशुभ निमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञ: शान्तिमादिशेद्राज्ञ : । शस्तनिमित्त : पट्टो नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥

पट्टशाकम् । न० नाडीचे । नालिताशाक० इ० गौ० भा० । नालीकाशाक ॥ इ० दे० भा० ॥

पट्टारोहा । स्त्री० पट्टदेव्यां ॥ पट्टे आरोहोयस्या: सा ॥

पट्टार्ही । स्त्री० पट्टदेव्याम् ॥

पट्टिका । स्त्री० अल्पविस्तारेपट्टवस्त्र विशेषे ।। पट्टी० इ० प्र० वस्त्रे ।। वितस्तिविस्तारेवस्त्रे ॥ पट्टिकाख्य लोध्रे ॥

पट्टिकाख्य : । पुं० क्रमुके । रक्तलोध्रे ॥ पट्टिका आख्यायस्य ॥

पट्टिकालोध्र : । पुं० क्रमुके । लाक्षाप्रसादने । रक्तलोध्रे ॥

पट्टी । पुं० रक्तलोध्रे । पट्टिकाख्ये ॥ त्रि० । पट्टविशिष्टे ॥ पट्टोस्यास्तीति । अतद्रूनि : ॥

पट्टिल : । पुं० पूतिकरजे ॥

पट्टिश : पुं० खड्गविशेषे । अस्त्रविशेषे ॥

पट्टिस : । पुं० परशु : पट्टिशोनाम सएवचपरश्वध इतिभरत : ॥

पट्टी । स्त्री० ललाट भूषायाम् ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ तलसारके । अश्ववक्षोबन्धनरज्जौ ॥ व्रणावृतौ ॥ ङित्वात्पट्टिशब्दात्ङीष् ॥

पट्टोलिका । स्त्री० व्यवस्थापत्रे ॥ पट्ट इ० भा० प्र० इ० केचित् ॥

पट्ठ : । पुं० रथे ॥ भूलोके ॥ पठ्यते पठगतौ । सर्वनिघृष्वरिष्वेति साधु : ॥

पठकः । पुं० पठनकर्त्तरि ॥ पठति । पठ० । अच् । स्वा ० कः ॥

पठनम् । न० वाचने ॥ यथा । भूतप्रेतपिशाचानांपठनादेवनाशनमिति ॥

पठमञ्जरी । स्त्री० श्रीरागस्यचतुर्थरागिण्याम् । अस्यालक्षणंयथा । वियोगिनीकान्तवितीर्णपुष्पां स्रजंवहन्तीवपुषातिमुग्धा । आश्वास्यमानाप्रिययाचसख्याविधूसराङ्गीपठमञ्जरीयमितिदामोदरः ॥

पठसमञ्जरी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥ इतिहलायुध : ॥

पठि : । स्त्री० पठने ॥ इ० शब्द० ॥

पठितः । त्रि० वाचिते । अधीते । क्तपाठे । यथा । मयान पठिताचण्डीत्वयानापिचिकित्सितम् । अकस्मान्नगरोपान्ते कथंधूमा वनेचितेतितिहास्यार्णव : ॥

पठितव्यः । त्रि० पठनीये । पाठ्ये ॥

पड्वीशशङ्कु : । पुं० अश्वस्य पादबन्धनकीले ॥ पदनशीला: पादाः । तेषांसंहति:पड्वी । तस्याईशो नियामकः पड्वीश : वर्णविकारश्छान्दस : । सचासौशङ्कुश्चेति वैदिकोयम् ॥

पण: । पुं० वराटकानांविंशतिगण्डके ॥ मूल्ये ॥ कार्षापणे ॥ क्रय्यशाकाष्टिकायाम् ।विक्रय्यशाकादिमुष्टौ ॥ व्यवहारे ॥ भृतौ ॥ धने ॥ दानाद्युत्सृष्टे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ पणनम् पण्यते ऽनेनवापण० । नित्यंपणः परिमाण इत्यप्पुंसीति घोवा । हलश्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः । शौण्डिके ॥ पणितव्यूतवेतने ॥ ग्लहे । होडइतिभाषा ॥ पण्यतेः उत्सृज्यते । इ० सः ॥ द्यूते ॥ पणो ग्लहो ऽस्त्यस्मिन् । अर्शआद्यच् ॥

पणग्रन्थि : । पुं० हट्टे ॥

पणनम् । न० विक्रये ॥

पणफरम् । न० लग्नाद्द्वितीय पंचमाष्टमैकादशलग्नेषु ॥

पणबन्ध : । पुं० संधौ ॥ फलसिद्धौ ॥

पणव : । पुं० वाद्यविशेषे ॥ गायन पट्टे ढोलकी० इ० प्र० ॥ करताल इ० ख्याते ॥ मुखवाद्यवि० । नेपालेगुर्जरेच भूकर इ० नाम्ना प्रसिद्धे इत्येके ॥ करणालइ० भाषा० प्र०

इवाद्ये ॥ पर्णंवाति० गच्छति । ञ्चा त इ० कः ॥ पणायति अन्तस्त स्वोकः पणवइति स्वामी ॥

पणवा । स्त्री० पणव वाद्ये ॥ इतिहि० ॥

पणसः । पुं० पनसे । पण्यद्रव्ये ॥ पणायतेस्म । पणव्यवहारेस्तुतौच । अत्यविचमीत्यसच् ॥

पणाङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ इ० हे०

पणाया । स्त्री० क्रय विक्रयरूपे व्यवहारे ॥

पणायितः । त्रि० ईड़िते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण० । क्तः । आयादय आर्द्धधातुकेवा ॥

पणास्थि । न० वराटके ॥ पणस्यअस्थि ॥

पणास्थिकम् । न० वराटके । कपर्दके ॥

पणिः । पुं० चौरे ॥

पणितः । त्रि० पणायिते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण० । क्तः । आयाभावः ॥

पणितव्यः । त्रि० विक्रेयद्रव्ये ॥ स्तोतव्ये ॥ व्यवहार्ये ॥ पण्यते । पण० । तव्यत्तव्यानीयरः ॥

पण्डः । पुं० क्लीवे । नपुंसके ॥ पंडाते । पडिगतौ । अच् ॥ यद्वा पणते ॥ पण० । अमन्ताड्डः ॥ त्रि० । निष्फले ॥

पण्डकः । पुं० पण्डे ॥ भिक्षौ । परिव्राजि ॥ यथा । अद्यजातां यथा नारींतथा षोड़श वार्षिकीम् । शत वर्षांच योदृष्ट्वा निर्विकारः सपण्डक इति० ॥

पण्डा । स्त्री० धियि । बुद्धौ ॥ पण्ड्यतेऽनया । पडि० । गुरोश्चहलः । टाप् । तत्त्वानुगायां बुद्धौ ॥ निर्णयात्मज्ञाने ॥

पण्डापूर्वम् । न० फलजनकापूर्वे ॥ त्रि० । तद्विशिष्टे ॥

पण्डितः । पुं० विदुषि । दोषज्ञे । सद्भावति । कवौ । धीरे । निषेवते प्रशंस्तानि निन्दितानिन सेवते । अनास्तिकः श्रद्दधान एतत् पण्डित लक्षणम् ॥ पठकाः पाठकाश्चैव येचान्ये शास्त्र चिन्तकाः । सर्वे व्यसनिनोमूर्खायः क्रियावान् सपण्डित इत्यस्यलक्षणं महाभारते वनपर्वण्युक्तम् ॥ सम्यदर्शिनि । समदर्शिनि । ज्ञानिनि विचार जन्यात्म तत्त्वज्ञानवति ॥ शास्त्रकुशले ॥ उपदिष्टार्थग्रहणसमर्थे ॥ पण्डाजाता ऽस्य ता० । इतच् ॥ यद्वा ॥ पण्डतेऽस्मात् पडि० । गत्यर्थेतिक्तः । इट् ॥ नातः परतरंलोकेक्कचिदाश्चर्यमद्भुतम् । पुत्रदारगृहासक्तः पण्डितः परिगीयते ॥ सिल्हके ॥

पण्डितम्मन्यः । त्रि० आत्मानंपण्डितंमन्यतेयस्तस्मिन् ॥

पण्डितमानी । त्रि० पण्डिताभि मानिनि ॥

पण्यम् । त्रि० विक्रेये । विक्रयक्रिया कर्मणि । पणितव्ये ॥ पण्यते । पण० अवद्यपण्य वर्य्यागर्ह्यपणितव्याऽनिरोधेष्वितिसाधु ॥ व्यवहर्त्तव्ये ॥ स्तुत्यर्हे ॥

पण्यवीथिका । स्त्री० विपणौ ॥ पण्यानांवीथी । स्वार्थेकन् । वाणीजावीहीङ्गतिवजार०इतिभाषा ॥ आपण: पण्यवीथीचहट्टंवीथीतिसंज्ञितमितिशाश्वत: ॥

पण्यवीथी ।स्त्री० विपणौ । हट्टशून्ये विक्रयस्थाने ॥ क्रयविक्रयस्थाने ॥ हट्टमार्गे ॥ पण्यानांवीथी ॥

पण्यशाला । स्त्री० हट्टे । विक्रयगृहे ॥ पण्यानांशाला ॥

पण्यस्त्री । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्या । स्त्री०ज्योतिष्मत्याम् । मालकाँगणी० इ० भा० ॥ टाप् ॥

पण्याङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम्॥

पण्याजीव: । पुं० क्रयविक्रयिके । वणिजि ॥ पण्यमाजीवोस्य॥

पण्याजीवकम् । न० हट्टे ॥

पण्यान्धा । स्त्री० तृणविशेषे । कङ्गुनीपत्रायाम् ॥ दीर्घामध्यातथाह्रस्वापण्यान्धात्रिविधास्मृता । रसवीर्य्यविपाकेषुमध्यमा गुणदायिकेतिराजनिर्घण्ट: ॥

पतम् । न० पत्रे ॥

पतग: । पुं० पक्षिणि ॥ पत्रेनपत्रेणगच्छति । गम्लृ० । ड: ।

पतगोत्तम: । पुं गरुडे ॥ पतगेषुउत्तम: ॥

पतङ्ग: । पुं० शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥ पक्षिणि ॥ सूर्य्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौत्वयाकरसरोरुहत: पतङ्गइतिलब्ध्यम् । जलमधूके॥ पतति । पत्लृ० । पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्अर्थान्तरेप्यङ्गच् । न० । सूते । पारदे ॥ पटरङ्गनके। वकम्० इ० भा० प्र० । पतङ्गं मधुरंशीतंपित्तघ्नं व्रणनाशनुत् । हरिचन्दनवद्वेद्यं विशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री० पुत्तिकायाम् । मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ अङ्गजन्तात्पतते: स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री० धनुर्ज्यायाम् ॥ इ० शब्द ० ॥

पतञ्जलि: । पुं० गोनर्दीये । वार्षगण्ये । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वररुचौ० इतिशब्दरत्नावली ॥

पतत् । पुं० खगे ॥ त्रि० । पातुके। पतनशीले ॥ पतति । पत्लृ । लट: शत्रादेश: ॥

पतत्पति: । पुं० अण्डजमण्डलेश्वरे । गरुडे ॥ पततां पति: ॥

पतत्त्रम् । न० पक्षिपक्षे । पंख० इ० भा० ॥ पतन्तंत्रायते । त्रैङ् । आतोनुपेतिक: ॥ पतत्यनेनवा ।

पतेर्बाहुलकादचन् ॥ पतति । पत्लृ० । अमिनचीत्यचन् वा ॥

पतत्रि: । पुं० खगे । पक्षिणि ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरत्रिन् ॥

पतत्री । पुं० विहंगे । पक्षिणि ॥ पतत्रमस्त्यस्य । अतइनि: ॥

पतद्ग्रह: । पुं० कटकोले । प्रतिग्राहे । प्रोक्षे । निष्ठीवनपात्रे । पीकदानी इति भा० ॥ पतन्तं गृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रह इतिपक्षेऽच् ॥ पततो ग्रह इति वा ॥

पतनम् । न० पाते । पडना० इ० भा० ॥ यथा । अशनै: पतने नवेदना पतनञ्चान मतीवदु:सह मिति ॥ पापे ॥ यथा । अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितञ्चसमारन् । प्रसज्जंश्चेन्द्रियार्थेषु नर: पतन मृच्छतीति ॥ पतेल्युँट् ॥

पतयालु: । त्रि० पातुके । पतनशीले ॥ पतयति ॥ पतगतौ । चु० । अदन्त: । स्पृहिगृहीत्यालुच् ॥

पतस: । पुं० पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषे ॥ पतंगे ॥ चन्द्रे ॥ पतति । पत्लृ० । अत्यविचमीत्यादिनाऽसच् ॥

पताका । स्त्री० ध्वजाञ्चले । वैजयन्त्याम् । केतने ॥ शोभमाना ध्वजाग्रेयापताकासा प्रकीर्त्तिता ॥

पततिपत्यतेज्ञायतेयोधभेदोऽनया वा । पत्लृ० । बलाकादयश्चेति साधु: ॥ ध्वजे ॥ सौभाग्ये ॥ नाटकाङ्गे ॥ कीर्तौ ॥

पताकिक: । त्रि० पताकावति ॥ पताकास्त्यस्य ॥ व्री० ठन् ॥

पताकी । त्रि० पताकासंयुक्ते । वैजयन्तिके ॥ पताकास्यास्तिव्री० इनि: । रिष्टारिष्ट बोधके ज्योतिर्विदां चक्र विशेषे ॥

पताकिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

पति: । पुं० कान्ते । धवे । प्रिये । भर्त्तरि । विधिनापाणिग्राहके । भर्तार० इ० भा० ॥ अनुकूल दक्षिण धृष्टशठभेदात् पतिश्चतुर्विध: ॥ परमेश्वरे ॥ यथा । सर्वपति: स्याद कुतोभय: स्वयम् समन्तत: पाति भयातुरं जनम् । सएकएवेतरथामिथोभयंनैवात्मलाभादधि मन्यतेपर मिति ॥ मूले ॥ गतौ ॥ त्रि० । ईशे ॥ त्राणशीले ॥ पाति । पारक्षणे । पातेर्डति: ॥

पतिम्वरा । स्त्री० स्वयम्वरायाम् । स्वेच्छया पतिकृति कन्यायाम् ॥ पतिं वृणोति । वृञ् ० । संज्ञायां भृतृवृजीत्यादिना खचिपूर्व पदस्यमुम् ॥ पतिंवृणीतेवा । वृङ्सम्भक्तौ ॥ कृष्णजीरके ॥ इ० श० चं० ॥

पतिघ्नी । स्त्री० पाणिरेखाविशेषे ॥ पतिंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक्॥ स्वामिहन्त्र्याम् ॥ लक्षणे जायापत्योष्टक् । उपधालोप : कुत्वम् ॥

पतित : । त्रि० महापातकिनि । स्वधर्मच्युते । पातित्यविशिष्टे ॥ स्वधर्मंय : समुच्छिद्य परधर्मंसमाश्रयेत् । अनापदि स विद्वद्भि : पतित : परिकीर्तित : ॥ गलिते । पतनाश्रये । प्रस्कन्ने । पडा० इ० भा० ॥ पत्लृ० । क्तः । द्वितीयाश्रितातीतपतित इतिनिपातादिट् ॥ पतितागुरवस्त्याज्या नतुमाता कदाचन । गर्भधारण पोषाभ्यां तेभ्यो माता गरीयसी ॥

पतिदेवता । स्त्री० पतिव्रतायाम् ॥ पतिरेव देवतायस्या : ॥

पतिबान्धव : । पुं० पत्युर्मातृ प्रभृतिषु ॥ यथा । पत्युर्माता पिताभ्राता पत्युर्भ्रातु : स्वसु : सुता । पत्यु : पितु : सोदराश्च विज्ञेयाः पतिबांधवा : ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

पतिवत्नी । स्त्री० सधवायाम् । सभर्तृकायाम् ॥ पतिर्विद्यते यस्या : । मतुप् । अन्तर्वत् पतिवतोर्नुगित्यनेन निपातनात् वत्वं नुगागम विधानञ्च । ततश्चान्तर्भ्योङीप् ॥

पतिव्रता । स्त्री० सुचरित्रायाम् । सत्याम् । साध्व्याम् । पतिशुश्रूषा व्रतायाम् ॥ पत्यौव्रतं नियमोऽस्या : । पतिर्व्रतमस्यावा । पतिशब्दः पतिसेवायां लाक्षणिक : ॥ यथा । आर्त्तार्त्ते मुदिता हृष्टे प्रोषिते मलिना कृशा । मृते म्रियेत या पत्यौ साध्वी ज्ञेया पतिव्रता ॥ अपिच । सुप्ते पश्चाच्छयाशेते पूर्वमेव प्रबुध्यते । नान्यं कामयते चित्ते साख्यातेया पतिव्रतेति ॥ धर्मार्थकामेषु मनोवाक् काय कर्मभि : पतिरेव मया परिचरणीय इति व्रतंयस्याःसा ॥

पतेर : । पुं० खगे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । गन्तरि । गमनशीले ॥ पतति । पत्लृ० । पतिकठिकुठील्येरक् ॥

पत्तङ्गम् । न० रक्तचन्दने॥ वक्कम्०इ० भा० प्र०वृक्षवि० ॥पतङ्गे । रक्तकाष्ठे । सुरङ्गदे ॥ पत्तङ्गन्तुरक्तसारं सुरङ्गं रञ्जनं तथा । पटरञ्जन माख्यातं पत्तूरंचकुचन्दनम् ॥ पत्तङ्गं मधुरंशीतं पित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्द वज्ज्ञेयंविशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पत्तनम् । न० नगरे । पुटभेदने ॥ पतन्तिजनायत्र ॥ पत्लृ० । विपतिभ्यां तनन् ॥ यत्रराजातत्परिचारकाश्च तिष्ठन्तितत्पत्तनम् ॥ महत्यांपुर्याम् ॥मृदङ्गे ॥

पत्तनवणिक् । पुं० स्वाध्यायिनि । नगर वणिजि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । पत्त

नक्षत्रवणिक् ॥
पत्तलम् । न० अवनद्धुग्धे ॥ इति प्राकृतशब्दाम्बुधिः ॥
पत्तिः । पुं० पदगे । पदातिके ॥ पद्यते । पद० । बाहुलकात्तिः । ईनिज्वा ॥ वीरमात्रे ॥ चतुर्मात्रिकस्य चतुर्थभेदे ॥ स्त्री० । गतौ ॥ सेनाविशेषे ॥ एकेभैकरथात्र्यश्वापत्तिः पंचपदातिकेत्युक्ते : ॥ अपिच । एको रथोगजश्चैकोनराः पंचपदातयः । त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥ समस्तसङ्ख्यया पत्त्यां दशते परिकीर्त्तिताः ॥ पततिवा पत्यतेवा पत्लृ० । क्तिन् ॥ पद्यते पद० स्त्रियांक्तिन् । क्तिज्वा ॥
पत्तिकः । पुं० पत्तिपतौ ॥ हस्त्यश्वरथपदात्यात्मकस्याङ्गदशकस्यैकः पतिः कार्यः सचपत्तिकउच्यते ॥
पत्तिसंहतिः । स्त्री० पादाते । पत्तीनां संहतिः ॥
पत्तूरः । पुं० शालिञ्चशाके । लोहमारके ॥ न० । पत्तङ्गे । कुचन्दने ॥
पत्नी । स्त्री० द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् । सहधर्मिण्याम् ॥ पतिव्रता रूपवती स्वाचारासंयतेन्द्रिया । पत्नीयदातदावेहि नाल्पस्यतपसःफलम् ॥ पत्युर्यज्ञसंयोगो ययादम्पत्योः सहाधिकारात् पत्युर्नीयज्ञसंयोगे० इ० नकारांता देशोङीप्च ॥
सर्वावयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नरः । क्रयक्रीताचयानारी पत्नीसानविधीयते ॥
पत्नीसंयाजः । पुं० यागविशेषे ॥
पत्न्याटः । पुं० वासागारे । भोगगृहे । निष्कुटे ॥ इ० चि० शे० ॥
पत्मा । पुं० अन्तरीक्षे ॥ पतन्ति पक्षिणोऽस्मिन् । अन्येभ्यो० इ० पतते र्मनिन् ॥
पत्रम् । पुं०। न० अश्वादिवाहने । यानमात्रे ॥ पलाशे । पर्णे । दले ॥ शरपक्षे ॥ पक्षिपक्षे ॥ छुर्याम् ॥ पतन्त्यऽनेनेत्यर्थे दामनीशसेत्यादिनाकरणेष्ट्रन् ॥ पततिवा । पत्लृ० । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥ तेजपत्रे । तमालपत्रे । पत्रके । लेखनाधारे । पत्रा० इ० भा० ॥ यथा । पाएमासिकेतुसम्प्राप्ते भ्रान्तिः सञ्जायते यतः । धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यतः पुरा ॥ धातुमय पत्राकृति द्रव्ये । पत्तर० इ० भा० ॥ दूरदेशस्थ सुहृदादीनां वार्ताबोधक लिपिविशेषे । चिट्ठी० पत्री० इ० भा० ॥ अथ पत्ररञ्जनम् । सुवर्णरूप्य रङ्गाद्यै रञ्जयेत् पत्रमुत्तमम् । सामान्योत्तम मध्यानां पत्ररञ्जनमीरितम् ॥ अथ पत्रप्रमाणम् । षडङ्गुलाधिकं हस्तं पत्रमुत्तममीरितम् । मध्यमं हस्तमात्रं स्यात् सा

पत्रम्

मान्यं मुष्टिहीनकम् ॥ अथ पत्रभ
ङ्गप्रकार: । पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य
जर्द्धं तु द्विगुणं त्यजेत् । शेषभागे
लिखेद्वर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान्
॥ अथ पत्ररचनक्रम: । राजले
खकमाहूय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नतः ।
पत्रं कुरुयथायोग्यं गद्यपद्यादिसंयु
तम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेख
कोरहसिस्थित: । यथायोग्यानु
सारेणपत्रं कुर्यान् मनोरमम् ॥ द्विन
द्वयंत्रयंवापि विचार्यंपण्डितैर्नवै। स्व
भ्रान्तिर्दूरतांज्ञात्वा विलिखेत्पत्रपुस्त
के॥ सामान्यपत्रंसंलिख्य रहसिश्राव
येन्नृपम् । नृपाज्ञयाशुभेपत्रे विलि
खेद्राजलेखकः ॥ अथ लेखनप्रका
र: । अङ्कुशं प्रथमं दद्यान् मङ्ग
लार्थं विचक्षणा: । मध्ये बिंदु समा
युक्त मध: सप्ताङ्क संयुतम् ॥
तदध: स्वस्ति विन्यस्य ततोगद्यं
सुशोभनम् । तत: श्री शब्दरूपाणि
पदन्यासक्रमंलिखेत् ॥ भाषयासंस्कृ
तेनैव कुशलंविलिखेत्सुधीः । ततः
शुभाशुभांवार्तां संस्कृतै: प्राकृतै
स्तथा ॥ तत: प्रमाणसंदेशं ततोवा
र्तांनियोजयेत् । कीर्तिंप्रीतियुतंपद्यं
तत: किमधिकादिकम् ॥ पत्राग्रे
पणश्लोकंच अङ्कमासादिसंयुतम् ।
सर्वेषामेव पत्रेषु लिखनं चैवमीरि
तम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिंज्ञा

पत्रम्

त्वालिखेत्तु य: । स्वदेशे कीर्तिमा
प्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं
शास्त्रक्रमंज्ञात्वा योलिखेत्राजपत्र
कम् । सराज मन्त्रिभि:सार्द्धं यश:
प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भंस
ज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । स
राज मन्त्रिभि: सार्द्धं दुर्यशोमहदा
प्नुयात् ॥ * ॥ अथ पत्रनयनक्रम: ।
राजपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ललाटेमन्त्रिणां
मतम्। गुरुपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ब्राह्मणा
नांतथैवच ॥ यतिसन्न्यासिनांचै
व स्वामिनश्चतथैवच । सादरेणैवम
स्तेन तथामूर्द्धनिधारयेत् ॥ भार्यापु
त्रस्यमित्रस्य हृदयेधारयेत्सुधी: ।
प्रवीराणांकरदेशे पत्रधारणमीरि
तम् ॥ एतेषांचैवपत्राणा मुक्तंधार
णलक्षणम् । अन्येषामपिपत्राणां नि
यमोनात्रदर्शित: ॥
अथपत्रपठनप्रकार: । पत्रंधृत्वान
मस्कृत्य पूर्वांशेस्थापयेत्सुधी: । द
क्षिणाग्रेसदसि नृपाग्रेराजलेख:
॥ पत्रंवितत्यसदसि द्विवारंमनसा
पठेत् । स्फुटंपश्चात्प्रवक्तव्य मन्त्रीभो
राजलेखक: ॥ रहसिश्रावयेत्पत्रं
शुभंवायदिवाऽशुभम् । पत्रंश्रुत्वावि
दित्वार्थं सभायांश्रावयेत्तत: ॥
रहस्यपत्रं रहसि नृपाग्रेश्रावयेत्द्विज:
। अशुभंनैवसदसि शुभंपत्रंनृपाज्ञ
या ॥ एवंक्रमेणपत्रार्थं श्रावयित्वा

पत्रम्

द्विजोत्तम :॥ नृपते : सन्निधौस्थि त्वा नृपाज्ञामनुवर्त्तते ॥ अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्द्ध्वं षडङ्गुलं त्यक्त्वा वर्त्तुलंचन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरी कुङ्कुमैःकुर्यात् राजपत्रंसुचिह्नितम्॥ मन्त्रिणांकुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैवचन्द नैः । गुरूणांचन्दनेनैव सिंदूरेणैव स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेनच न्दनैःपितृपुत्रयोः ।सन्यासिनांचन्द नेन यतीनांकुंकुमेनच ॥रक्तचन्दन पंकेन भृत्यस्यसमुदीरितम् ॥ शोणि तेनैवशत्रूणां पत्रचिह्नंप्रकल्पयेत् ॥ एतेषांचैवसर्वेषां यथायोग्यानुसार तः । पत्रस्योर्द्ध्वं तुमतिमान् कुर्यात् चिह्नंसुवर्त्तुलम् ॥अथ राजपत्रस्यको णच्छेदनप्रकारः । दक्षिणेपत्रकोणस्य अधस्ताच्छेदयेत्सुधीः ॥एकांगुलप्र माणेनराजपत्रस्यवैवहि ॥ अथ राज पत्रादिः पदन्यासः । महाराजाधिरा जश्च दानशौंडंतथैवच ।तथासच्चरि तंयोज्यं कल्पवृक्षादिकंन्यसेत् ॥ य थायोग्यानुसारेण तथैवगुणभेदतः । राजपत्रेषुसर्वेषु पदन्यासक्रमविदुः ॥ अथमन्त्रिपत्रस्य । प्रवरंगुणभेदेन त थासच्चरितादिकम् । विन्यस्यविलि खेत्प्राज्ञो मन्त्रिपत्रेपदक्रमम्॥ अथ पण्डितस्य । सद्भावद्वन्दितपदं शा स्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानांच पत्रेषु विलिखेद्वैपदक्रमम् ॥ अथ

पत्रम्

गुरुपत्रस्य । सांख्यसिद्धान्तनिपुणंसन मस्कारकंपदम् । विन्यस्यविलिखेत् प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ * ॥ अथ स्वामिपत्रस्य । प्रवर्यं सनमस्कारं प्रा णप्रियादिकंपदम् ।विन्यस्यविलिखे द्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ० अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं साध्वीं तथासच्चरितादिकम् ।भार्या पत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तम म् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं तद्वत्तथासच्चरितादिकम् । आशीर्व चनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥ । अथपितृपत्रस्य। प्रभुवर्यंनमस्कारं तथासच्चरितादिकम् । विन्यस्यवि लिखेत्पुत्र : पितृपत्रे पदक्रमम् ॥ अथ सन्न्यासियतिपत्रस्य । सर्वदा ज्ञाविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम् । सन्न्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्चपद क्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्य भृत्यशत्रूणां विनियोज्यामुकंप्रति । श स्त्रावशेषितपदं छागतुल्यादिकंतथा ॥ एतेषामेवपत्रेषु यथायोग्यानुसा रत : । विन्यस्यविलिखेत्प्राज्ञ : पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथश्रीशब्द बिन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामि नःपञ्च द्वे भृत्ये चतुरो रिपौ । श्रीशब्दानां त्रयंमित्रे एकैकंपुत्रभा र्ययो : ॥ अथराज्ञ : प्रशस्ति : । स्व स्तिगीर्वाण चयचूडारत्नराजिरोचि

पत्रम्

मान्यं सुष्टिहीनकम् ॥ अथ पत्रभ
ङ्गप्रकार : । पत्रन्तु त्रिगुणी क्षत्य
जर्द्धं तु द्विगुणं त्यजेत् । शेषभागे
लिखेद्वर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान्
॥ अथ पत्रस्यरचनक्रम : । राजले
खकमाहूय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नतः ।
पत्रं कुरुयथायोग्यं गद्यपद्यादिसंयु
तम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेख
कोरहसिस्थित : । यथायोग्यानु
सारेणपत्रं कुर्यान् मनोरमम् ॥ द्विन
द्वयंत्रयंवापि विचार्यंपण्डितैर्नवै । स्व
भ्रान्तिदूषणंज्ञात्वा विलिखेत्पत्रपुस्त
के ॥ सामान्यपत्रं संलिख्य रहसिश्राव
येन्नृपम् । नृपाज्ञयाशुभेपत्रे विलि
खेद्राजलेखकः ॥ अथ लेखनप्रका
र : । अङ्कुशं प्रथमं दद्यान् मङ्ग
लार्थं विचक्षण : । मध्ये विंदु समा
युक्त मध : सप्ताङ्क संयुतम् ॥
तदध : स्वस्ति विन्यस्य ततोगद्यं
सुशोभनम् । तत : श्री शब्दरूपाणि
पदन्यासक्रमंलिखेत् ॥ भाषयासंस्कृ
तेनैव कुशलंविलिखेत्सुधीः । ततः
शुभाशुभांवार्तां संस्कृतै : प्राकृतै
स्तथा ॥ तत : प्रमाणसंदेशं ततोवा
र्तांनियोजयेत् । कीर्तिप्रीतियुतंपद्यं
तत : किमधिकादिकम् ॥ पत्रप्रे
षणश्लोकंच अङ्कमासादिसंयुतम् ।
सर्वेषामेव पत्रे षु लिखनं चैवमीरि
तम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिंज्ञा

पत्रम्

त्वालिखेत्सुय : । स्वदेशे कीर्तिमा
प्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं
शास्त्रक्रमंज्ञात्वा योलिखेत्राजपत्र
कम् । सराज सन्निभिःसार्द्धं यश :
प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भंरा
ज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । न
राज सन्निभि : सार्द्धं दुर्यशोमहदा
प्नुयात् ॥ * ॥ अथ पत्रनयनक्रम: ।
राजपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ललाटेमन्त्रिणा
मतम् । गुरुपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ब्राह्मणा
नांतथैवच ॥ यतिसन्न्यासिनांचै
व स्वामिनश्चतथैवच । सादरेणैवप
त्रेण तथापूर्वं विचारयेत् ॥ भार्यापु
त्रस्यमित्रस्य हृदयेधारयेत्सुधी : ।
प्रवीराणांकरूदेशे पत्रधारणमीरि
तम् ॥ एतेषांचैवपत्राणा मुक्तंधार
णलक्षणम् । अन्येषामपिपत्राणां नि
यमोनात्रदर्शित : ॥
अथपत्रपठनप्रकार : । पत्रं धृत्वान
मस्कृत्य पूर्वांशेस्थापयेत्सुधी : । द
क्षिणाग्रे सदसि नृपाग्रेराजलेख :
॥ पत्रं वितत्यसदसि द्विवारंमनसा
पठेत् । स्फुटंपश्चात्प्रवक्तव्य मत्रोभो
राजलेखक : ॥ रहसिश्रावयेत्पत्रं
शुभंवायदिवाऽशुभम् । पत्रंश्रुत्वावि
दित्वार्थं सभायांश्रावयेत्तत : ॥
रहस्यपत्रं रहसि नृपाग्रेश्रावयेत्द्विज:
। अशुभंनैवसदसि शुभंपत्रं नृपाज्ञ
या ॥ एवंक्रमेणपत्रार्थं श्रावयित्वा

पत्रम्

द्विजोत्तम : ॥ नृपते : सन्निधौस्थि
त्वा नृपाज्ञामनुवर्त्तते ॥
अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्द्ध षडङ्गुलं
त्यक्त्वा वर्त्तुलंचन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरी
कुङ्कुमैःकुर्यात् राजपत्रंसुचिह्नितम् ॥
मन्त्रिणांकुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैवचन्द
नैः । गुरूणांचन्दनेनैव सिंदूरैणैव
स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेनच
न्दनैःपितृपुत्रयोः । सन्यासिनांचन्द
नेन यतीनांकुंकुमेनच ॥ रक्तचन्दन
पंकेन भृत्यस्यसमुदीरितम् ॥ शोणि
तेनैवशत्रूणां पत्रचिह्नंप्रकल्पयेत् ॥
एतेषांचैवसर्वेषां यथायोग्यानुसार
तः । पत्रस्योर्द्ध तुमतिमान् कुर्यात्
चिह्नंसुवर्त्तुलम् ॥ अथ राजपत्रस्यको
णच्छेदनप्रकारः । दक्षिणेपत्रकोणस्य
अधस्ताच्छेदयेत्सुधीः ॥ एकांगुलप्र
माणेन राजपत्रस्य वैबहिः ॥ अथ राज
पत्रादिः पदन्यासः । महाराजाधिरा
जश्च दानशौंडंतथैवच । तथासच्चरि
तंयोज्यं कल्पवृक्षादिकंन्यसेत् ॥ य
थायोग्यानुसारेण तथैवगुणभेदतः ।
राजपत्रेषुसर्वेषु पदन्यासक्रमविदुः ॥
अथमन्त्रिपत्रस्य । प्रवरंगुणभेदेन त
थासच्चरितादिकम् । विन्यस्यविलि
खेत्प्राज्ञो मन्त्रिपत्रेपदक्रमम् ॥ अथ
पण्डितस्य । सद्यावद्वन्दितपदं शा
स्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानांच
पत्रेषु विलिखेद्वैपदक्रमम् ॥ अथ

पत्रम्

गुरुपत्रस्य । साङ्ख्यसिद्धान्तनिपुणंसन
मस्कारकंपदम् । विन्यस्यविलिखेत्
प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ * ॥ अथ
स्वामिपत्रस्य । प्रवर्यं सनमस्कारं प्रा
णप्रियादिकंपदम् । विन्यस्यविलिखे
द्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ०
अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं
साध्वीं तथासच्चरितादिकम् । भार्या
पत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तम
म् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं
तद्वत्तथासच्चरितादिकम् । आशीर्व
चनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥
। अथपितृपत्रस्य । प्रभुवर्यंनमस्कारं
तथासच्चरितादिकम् । विन्यस्यवि
लिखेत्पुत्र : पितृपत्रे पदक्रमम् ॥
अथ सन्न्यासियतिपत्रस्य । सर्वदा
च्छाविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम् ।
सन्न्यासियतिपत्रेषु विलिखेत्पद
क्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्य
भृत्यशत्रूणां विनियोज्यामुकंप्रति । श
त्रावशेषितपदं छागतुल्यादिकंतथा
॥ एतेषामेवपत्रेषु यथायोग्यानुसा
रत : । विन्यस्यविलिखेत्प्राज्ञ :
पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथश्रीशब्द
विन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामि
नःपञ्च द्वे भृत्ये चतुरो रिपौ ।
श्रीशब्दानां त्रयंमित्रे एकैकंपुत्रभा
र्ययो : ॥ अथराज्ञः प्रशस्तिः । स्व
स्तिगीर्वाण चयचूडारत्न राजिरोचि

पत्रम्

स्वस्तिप्रचण्डदोर्द्दण्डखण्डखण्डितारिमण्डलमुण्डोन्मुक्तमुक्तावलीमंडितसङ्ग्रामाङ्गनरिङ्गमाणानेकवारणवाहादिकायकांडवक्रतरनक्रचक्रचङ्क्रमणदुरतिक्रमणीयापगापतिप्रभूतयशश्चन्द्रचन्द्रिकाद्योतविद्योतिताखिलजगन्मण्डलविविधद्रविणार्पणसन्तोषितसूरिसमूहस्तूयमानावदातकीर्तिनर्तकीनर्तनलीलालिपलेपितगीतिधुरीणोर्वश्यादिवेश्याजनसविलासगीयमानगुणश्रवणान्दोलिताखंडश्रवणकुंडलपरितःप्रसर्पितप्रतापातपनोतापितारातितसमध्यासितनिकुञ्जकुञ्जप्रस्तुतसौन्दर्यगाथामुदितश्रीमन्नारायणचरणकिङ्करश्रीयुतमहाराजदानशौण्डेषु ॥ २ ॥

पत्रम्

अथमन्त्रिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमत्समस्तसामन्तसेवक निर्वाहकेषु कोषगोष्ठपिष्ठरशोवल गजवाजिरथपरिवारहर्षहेतुनीतिसेतुरक्षणनिपुणेषु अस्मद्विश्वासैकनिकेतनेषु श्रीश्रीमन्त्रिप्रवीरेषु आशीराशिनिवेदनकोऽयं वर्णभूतोऽत्रत्यं भव्यमावेदयन् तत्रत्यं भव्यमव्याहत मनुदिनमनुजणं पृच्छतिस्म ॥ ॥

अथगुरुप्रशस्तिः॥ स्वस्तिश्रीनारायणपदपाथोरुहनिस्सरन् मकरन्दमधुपायमानमानसेषु। विविधविद्याविद्योतिताखिलगुणगणा लङ्कृत वेदवेदाङ्ग पारग स्वाश्रमोचिताचारसम्पन्नपरमहंसपरिब्राजकाचार्यसेव्यमान श्रीगोविन्दस्वरूपगुरुचरणारविन्दे पुकोटिशः प्रणामाः॥

अथभार्यायाः स्वामिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमदुद्दाम प्रेमहेमभूषितास्मदादिभक्तजनेषु। कर्णयोरधिष्टानेषु। नेत्रयोरधिदैवतेषु। कामस्यपरिणामेषु। चतुवर्गप्रदायकेषु। ममापररूपेषु। श्रीमत् स्वामिचरणारविंदेषु। गोविंदद्रवेंदिरायाः शङ्करइव गिरिजायाः महेन्द्र इव पुलोमजायाः प्रतिदिनं वर्द्धमाना समाराधना प्रणामपूर्वमास्ताम् ॥

* ॥ अथभर्तुर्भार्या प्रशस्तिः।

स्वस्तिश्रीमत् समस्तप्रेमपारलावण्य

पत्रम्

मूर्तौप्रियतमायां नेत्रयुग्मस्यकनी
निकायामिव चन्द्रस्यचन्द्रिकायामिव
कमलाकरस्य कमलिन्यामिव पथि
कस्य छायायामिवतृषातुरस्य शीत
लामृतधारायामिव ममसप्रेमनिवे
दयन्ती पत्नीशुभाशीराशीन् निवेद
यतुसर्वदा ॥ * ॥ अथपुत्रस्यपितरं
प्रतिप्रशस्ति : । स्वस्तिश्रीमदभिन
ववशंवदचित्तचिन्तितस्वीयानुरागा
नुरञ्जितानुगृहीत स्वगृह्यवर्गेषु ।
निजचरणसरोजरंजितपरागसंरक्ता
स्मदादि भालस्थलविशालभाग्य सं
भावुकेषु । श्रीयुतपितृचरण सरो
रुहेषु । अकिञ्चत्करकिङ्करस्यमम
बद्धकर सम्पुटस्यावनीपृष्ठलग्ना :
साष्टाङ्गप्रणतय : सहस्रमजस्रं वि
ज्ञाप्यन्त ॥ * ॥ अथपितु : पुत्रं
प्रति प्रशस्ति : । स्वस्तिश्री विश्वे
श्वर चरणसरोरुहानुग्रहसमासादि
तातिविततानवद्यविद्याविलासपी
यूषपरम्पराभावुकानुपममाधुरीधु
रीणविविधगुणालङ्कृतनिजवंशा
वतंससकलविश्वासनिधाननिजकु
लपवित्रीकृतात्मप्रायेषु । श्रीयुत
शुद्धाचारपरिपूरितपुत्रेषुशुभाशिषां
राशय: सन्तुविज्ञाप्यन्त॥ * ॥ अथ
सन्न्यासियतिप्रशस्ति : । स्वस्तिश्री
मत्परहंसपरिव्राजकाचार्यकरण
निपुणतापराङ्मुखेषु । विषमविष

पत्रम्

यदोषदर्शनदूषितप्रपञ्चरचनाविभा
वेषु । वेदवेदान्तसाङ्ख्यसिद्धान्त
बद्धदेवप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानशीलि
षु । सङ्ख्यावन्मुख्यवन्दितचरणा
रविन्दस्वाश्रमोचिताचारपरिपालन
पवित्रीकृतधरित्रीतलेषु । सकलभू
देवपूजितश्रीयुतगोस्वामिचरणारवि
न्देषु । ममावनीसंलग्नंसाष्टाङ्गप्र
णामसहस्रमजस्रमोंनमोनारायणाये
तिमन्त्रेणाकलितमस्तु ॥ * ॥ अथ
भृत्यप्रशस्ति : । स्वस्तिभगवच्चरणप
रायणसकलद्रवणाधिरक्षकगोमहि
ष्यादिप्रतिपालकनिखिलवंशानुसेव
कवशंवदामुकभृत्यंप्रति ॥ * ॥
॥ * ॥ अथारिप्रशस्ति : । स्वस्ति
समराङ्गनभ्रष्टप्रतिभटायश: पौर
पूरितसकलसामन्तराजधानीविजृ
म्भितवीरशस्त्रावशेषितनिजवंशानु
रक्षकसततपरित्रस्तशरणागतामुकं
प्रति ॥ * ॥ * ॥ अथविवेकिनांप्र
शस्ति : । स्वस्तिश्रीभगवत्पदपङ्ज
पूजनोपचितपुण्यपुञ्जपवित्रीकृता
न्त: करणदिग्विलासिनीविसरधम्
मिल्लमिलन्मल्लीमालाकलायशोनु
बन्धिनिरवधिवसुविश्राणनाधरीकृ
तसुरपुरभूमिरुहेषु । स्वस्तिश्रीमत्
परमेश्वरपादपाथोरुहास्वादचतुर
चित्तचञ्चरीकभूवृन्दारकवृन्दावन
जनितामितयश : पटीरपङ्कपट

तुलस्याम् ॥
पत्रबंधः । पुं० पुष्प रचनायाम् ॥ यथा रचनाच परिष्पन्द : पत्रबंध इति त्रयम् । पत्रभङ्ग प्रसूनादि रचनायां निगद्यते ॥ इतिशब्द रत्नावली ॥
पत्रबाल : । पुं०तुलाघटेदांड इति गौ० भा० ॥
पत्रभंगः । पुं० स्तनकपोलादौ कस्तूरिकादि रचित पत्रावल्याम् । पत्रलेखायाम् ॥
पत्रभङ्गिः । पुं०)
पात्रभंङ्गे ॥
पत्रभङ्गी । स्त्री०) ॥
पत्रयौवनम् । न० नवीनपर्णे । पल्लवे किसलये ॥ नवोद्गते किशलयं किशलं पत्रयौवनम् ॥ इतिजटाधर : ॥
पत्ररथ :। पुं० अण्डजे । पक्षिणि ॥ पत्रंरथइवयस्य ॥
पत्रलम् । न० अघनदधिनि इति हेमचन्द्र : ॥
पत्रलेखा । स्त्री० पत्रभंगे। स्तनादौकस्तूरिकादिनारचिते तिलकविशेषे । पत्राङ्गल्याम् ॥ पत्राकारा लेखा । शा० ॥
पत्रवल्ली । स्त्री० पत्रभंगे ॥ पलाशीलतायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥
पत्रवाहः । पुं० वाणे ॥ पक्षिणि ॥ चि० । लिपिवाहके ॥ पत्रस्यवाहोरथो

मनुष्यादिर्वा ॥ पत्राणिवहतिवा । अण् ॥
पत्रशाक : । पुं० षड्विध शाकान्तर्गत पत्रात्मकशाके ॥
पत्रशिरा । स्त्री० पत्रना डिकायाम् । साव्यां ॥
पत्रश्रेणी । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥ पर्णपङ्क्त्याम् ॥ .
पत्रश्रेष्ठः । पुं०विल्वे । इ० रा० नि० ।
पत्रसूचिः । पुं० कण्टके ॥ इ०चि०
पत्रहिमम् । न० हिमदुर्दिने ॥
पत्राख्यम् । न० तेजपत्रे ॥ तालीश पत्रे ॥ हरितालप्रभेदे ॥ यथा ॥ स्वर्णवर्णं गुरुस्निग्धं सपत्रंचाभ्रपत्रवत् ॥ पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनं ॥
पत्राङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ भूर्ज्जे ॥ पद्मके ॥ रक्तचन्दनसदृशे काष्ठविशेषे। वक्कम् ० पतङ्ग० इभा० ॥ पत्रमेवाङ्गमस्य ॥ पत्रे षुअङ्ग तिवा । अगिगतौ । अच् ॥
पत्राङ्गुलिः। स्त्री० भङ्ग० ।स्तनकपोलादौकस्तूरिकादि रचितपत्रावल्याम् ॥ पत्रार्थमङ्गुलि : अङ्गुलिव्यापारः ॥
पत्राञ्जनम् । न०मस्यां ॥
पत्राढ्यम् । न० पिप्पलीमूले ॥ पर्वततृणे । मृगप्रिये ॥ तालीशे ॥
पत्रान्यम् । न० पत्तङ्गे ॥
पत्राम्ला । स्त्री० चुक्रिकायाम् । चूक्रा०

पथ्य : | पथ्या

वेदाः प्रतिष्ठिताः। प्रवृत्तिलक्षणो धर्मोनिवृत्तौचविभाषित : ॥ पथंति ऽनेन । पथि० ।पथिमथिभ्यामिनिः ॥ पतन्त्यनेनवा।पतेःस्थश्चेतिइनिः । थान्तादेशश्च ॥ पन्थादेयोब्राह्मणायस्त्रियैराज्ञे ह्यचक्षुषे । वृद्धायभारयुक्तायरोगिणेदुर्बलायच ॥ यथाह्मनुः । चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभारिणःस्त्रियाः । स्नातकस्यचराज्ञश्चपन्थादेयो वरस्यच ॥ तेषान्तु समवेतानांमान्यौस्नातक पार्थिवौ । राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभा गिति ॥ गमनगुणाः । पन्थामेद : कफस्थौल्यसौकुमार्यविनाशन : । यत्तुचङ्क्रमणंनातिदेहपीड़ाकरंभवेत् ॥ तदायुर्बलमेधाग्निप्रदमिन्द्रियशोभनम् ॥ उपाये॥ यथा । एषपन्था अमृतत्वप्राप्तये यदेतदात्मज्ञानमिति ॥

पथिप्रज्ञ : ॥ पुं० मार्गाभिज्ञे ॥ पन्थानम् प्रजानाति । प्रेदाज्ञइतिकः ॥

पथिल : । त्रि० पथिके ।। पथन्तिऽनेन । पथि० । भि० इलच् ॥

पथिवाहक : । पुं० निष्ठुरे ॥ शाकुनिके ॥

पथ्यः । पुं० हरीतकीवृक्षे ॥ न० । सैन्धवे ॥ त्रि० । हिते । चिकित्सादौहितकारके ॥ यथा । अशीतेनाम्भसास्नानं पयःपानंनवाःस्त्रियः । एतद्वोमानवाःपथ्यं स्निग्धमल्पञ्चभोजनम् ॥ मानवाः इतिसम्बोधनम् ॥ विनापिभेजषजैर्व्याधिः पथ्यादेवनिवर्तते । नतुपथ्यविहीनस्य भेषजानांशतैरपि ॥ न० । शुभावहेवचने ॥ शास्त्रीयात्पथोनपेतः । धर्मपथ्यर्थेन्यादिनायत् ॥ भूयोपिपथ्यंवक्तव्यमेवमाहुर्हितैषिणः ॥

पथ्यशाकः । पुं० तंडुलीयशाके ॥

पथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् । अभयायाम् ॥ विजयारोहिणीचैवपूतनाचामृताभया । जीवन्तीचेतकीचेति पथ्यायाः सप्तजातयः ॥ अलावुवृत्ताविजयावृत्तासारोहिणीस्मृता । पूतनास्थिमती सूक्ष्मा अमृतामांस लास्मृता ॥ पञ्चरेखाभयाप्रोक्ता जीवन्तीसुवर्णवर्णिनी । त्रिरेखाचेतकीज्ञेया सप्तानामियमाकृतिः ॥ विजयासर्वरोगेषु रोहिणीव्रणरोहिणी । प्रलेपेपूतनायोज्या शोधनार्थेऽमृताहिता ॥ अक्षिरोगेऽभयाशस्ता जीवन्तीसर्वरोगहृत् । चूर्णार्थेचेतकीशस्तायथायुक्तं प्रयोजयेत् ॥ वंध्याकर्कोटक्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥ चिर्भिटायाम् ॥ पथोनपेता । धर्मपथ्यर्थ न्यायादनपेते० इ० यत् । टाप् ॥ चतुर्दशाक्षरच्छन्द : प्रभेदे । यथा ॥ सजसायलौचसहगेनपथ्यामता ॥ यथा । स्थगयन्त्यमूः शमितचातकार्तस्वराः

पदाति :

वरणकारा : ॥
पदनीय : । त्रि० गमनीये ॥ पदेरनी यर् ॥
पदन्यास : । पुं० गोक्षुरे ॥ पदवि न्यासे ॥
पदभञ्जनम् । न० निरुक्तौ । गूढा र्थशब्दव्याख्यायाम् ॥
पदभञ्जिका । स्त्री ० पञ्जिकायाम् । व्याख्यायाम् ॥ पदानांभञ्जिका ॥
पदवाक्यप्रमाणज्ञः । त्रि०व्याकरणमी मांसातर्काभिज्ञे ॥
पदविः । स्त्री० पदव्याम् । मार्गे ॥ प- द्यतेऽ नया । पदगतौ । पद्यटिभ्या मविः ॥
पदवी । स्त्री० अयने । वर्त्मनि । पथि । सृतौ ॥ कृदिकारादक्तिनइ० ङी ष् ॥
पदमाला । स्त्री०मोहनशीलायाम् वि द्यायाम् ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥
पदष्ठीवम् । न० पादौचअष्ठीवन्तौच० तयोः ॥ अचतुरविचतुरेति निपा तनात् टिलोपः पद्भावश्च ॥
पदाङ्कः । पुं० क्रमाङ्के । पादचिह्ने ॥
पदाङ्गी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥
पदाजिः । पुं०पत्तौ । पदगे । पादातिके ॥ पादाभ्यामजति । अज० अज्य तिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाजी तिपदादेशोऽजेर्व्यभावश्च ॥
पदातिः । पुं० पदगे । पादातिके । पद्गे ॥

पदार्थः

पादाभ्यामतति । अत० । अज्यति भ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाज्या तिगोपहतेष्वितिपदादेशः । चतुर्मा त्रिकस्यान्तिमप्रभेदे ॥
पदातिकः । पुं० पत्तौ । पदगे ॥ स्वा० कन् ॥
पदानुप्रासः । पुं० शब्दालङ्कारेषुलाटा नुप्रासे ॥ पदानामनुप्रासः ॥
पदारः । पुं० पादधूलौ ॥ पादालिन्दे ॥
पदार्थः । पुं० भावे । धर्मे । तत्त्वे । व स्तुनि ॥ * ॥ किंपुनराकृतिः प दार्थ आहोस्विद्द्रव्यम् । कथंज्ञायते । उभयथाह्याचार्येणसूत्राणि प्रणी तानि । आकृतिंपदार्थंमत्वाजात्या ख्यायामेकस्मिन् बहुवचनमन्यतर स्यामित्युच्यते । द्रव्यंपदार्थंमत्वा सरूपाणामेकशेष आरभ्यतेइतिभा ष्यम् । तत्रजातिवादिनआहुः । जा तिरेवशब्देनप्रतिपाद्यते । व्यक्तीना मानन्त्यात् सम्बन्धग्रहणासम्भवा त् ॥ साजातिः सर्वव्यक्तिष्वेकाकार प्रत्ययदर्शनादस्तीत्यवसीयते । तत्र गवादयःशब्दाभिन्नद्रव्यसमवेतां जा तिमभिदधति ॥ तस्यांप्रतीतायां त दावेशात्तदवच्छिन्नंद्रव्यंप्रतीयते ॥ शुक्लादय : शब्दागुणसमवेतांजाति माचक्षते गुणेतुतत्सम्बन्धात्प्रत्ययः । द्रव्ये सम्बन्धि सम्बन्धात् संज्ञाश ब्दानामप्युत्पत्ति प्रभृत्याविनाशात्

पदार्थः

पिण्डस्य कौमार यौवनाद्यवस्था भेदेपिसएवा यमित्यभिन्न प्रत्यय निमित्ता डित्थत्वादिकाजातिर्वाच्या क्रियास्वपि जातिर्विद्यते सैवधातु वाच्या पठति पठतः पठन्तीत्यादेर भिन्नस्य प्रत्ययस्यसद्भावात् तन्निमित्तजात्य भ्युपगम : ॥ व्यक्तिवादिन स्त्वाहुः शब्दस्य व्यक्तिरेवाभिधेया जातेस्तूपलक्षणभावेनाश्रयणादान न्त्यादिदोषानवकाशइतिकैयट : ॥ पदानां घटपटादीना मर्थोऽभिधेयः पदार्थ : ॥ द्रव्य गुणकर्म सामान्य विशेष समवाया भावेषु सप्तसु ॥ यथा । द्रव्यं गुणास्तथा कर्म सामान्यं सविशेषकम् । समवाय स्तथा भाव : पदार्थाः सप्त कीर्तिता : ॥ एतेवैशेषिक प्रसिद्धा : पदार्था नैयायिकानामप्य विरुद्धा : ॥ गोतमोक्ताः षोड़श पदार्थास्तु । यथा । प्रमाण प्रमेय संशय प्रयोजन दृष्टान्त सिद्धान्ताऽवयव तर्कनिर्णयवादजल्प वितण्डा हेत्वाभासच्छल जाति निग्रह स्थानानां तत्त्वज्ञानान्निश्रेयसाधिगम : ॥ एषां लक्षणानि० यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानि ॥ १ ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थ बुद्धि मनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफल दुःखापवर्गास्तुप्रमेयम् ॥ २ ॥ समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपल

पदार्थः

ब्ध्यनुपलब्ध्यवस्थातश्चविशेषापेक्षो विमर्शसंशयः ॥ ३ ॥ यमर्थमधिकृत्य प्रवर्त्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥ लौकिकपरीक्षकाणांयस्मिन्नर्थेबुद्धिसामान्यं सदृष्टान्त : ॥ ५ ॥ प्रतिज्ञा हेतूदाहरणोपनयनिगमनान्यवयवाः ॥ ७ ॥ अविज्ञाततत्त्वेऽर्थेकारणोपपत्तितस्तत्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्क : ॥ ८ ॥ विमृश्यपक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणंनिर्णय : ॥ ९ ॥ प्रमाणतर्कसाधनोपलम्भःसिद्धान्ताविरुद्धःपञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहोवाद : ॥ १० ॥ यथोपपन्नछलजातिनिग्रहस्थानोपालम्भोजल्पः॥ ११ ॥ सत्प्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डा ॥ १२ ॥ सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमकालात्ययापदिष्टाहेत्वाभासा : ॥ १३ ॥ वचनविघातोर्थविकल्पोपपत्त्याछलम् ॥ १४ ॥ साधर्म्यवैधर्माभ्यांप्रत्यवस्थानंजाति : ॥ १५ ॥ विप्रतिपत्तिरप्रतिपत्तिश्चनिग्रहस्थानमिति ॥ १६ ॥ † ॥ अनेकान्तवादिनांजीवाजीवादिसप्तसु ॥ यथा । इहसप्तपदार्थाः स्युर्जीवाजीवास्रवास्त्रय : ।* संवरो निर्जरश्चैव बन्धमोक्षावुभावपीति ॥ † ॥ शैवानांपतिपशुपाशेषु त्रिषु ॥ * ॥ अध्यात्मवादिनां पदार्थो द्विविध : आत्मा अनात्मा चेति । तत्रापित्मापिद्विविधः । ईश्वरोजी

बन्धेतिएतावपिशुद्धाशुद्धभेदाद्द्विविधौ । तत्राशुद्धौ मायाविद्योपाधित्वेन भेद व्यवहारहेतू । शुद्धौत्व भेदव्यवहारहेतू । अनात्मापि विविध : । कारण सूक्ष्म स्थूलभेदात् एतदेव शरीरत्रय मिति व्यवह्रियते पदस्यअर्थ : पदार्थ : । सद्विविध : शाक्तिको लाक्षणिकश्चेति ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु ॥ यथा । द्वावेवस्तः पदार्थानांद्वावेवनिधनङ्गतौ । प्रथमश्चतुरीयश्च त्रिषुलोकेषुदुर्लभौ । अर्थकामौ प्रशस्तौद्वौ सर्वेषां सम्मतौ प्रियौ । धर्माधर्मेति वाग्वादो दम्भोयं महतामपि ॥ पश्चात्तापवचन मेतद्वृत्रासुरवधेमुनीनाम् ॥

पदार्थाभिनय : । पुं० नृत्ये ॥ पदार्थाभिनयोनामत्तु योवागङ्गसत्त्वजः । इतिभरत : । सत्त्वमन्त : करणम् ॥

पदासनम् । न० पादपीठे ॥

पदिक : । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां चरति । पर्या० ष्ठन् । ठस्येकः । इकेचरतावितिपदादेश : ॥

पद्ग : । पुं० पदातिके ॥ पद्भ्यांगच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्यो० ड : । पादेनसमानार्थ : पच्छब्द : ॥

पद्धतिः । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ वर्त्मनि । । पथि ॥ अनुष्ठानक्रमेग्रन्थे ॥ ग्रन्थार्थबोधकेग्रन्थे ॥ पादाभ्यांहन्यते । हन्० । क्तिन् । हिमकाषिहतिषु चेतिपद्भावः ॥

पद्धती । स्त्री० पद्धतौ ॥ बह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

पद्मिमम् । न० पादशीतलतायाम् ॥

पद्म : । पुं० नागराजविशेषे ॥ दाशरथौ ॥ द्वादशजिनचक्रवर्त्यन्तर्गत चक्रवर्ति विशेषे । पद्मोत्तरात्मजे ॥ बलदेवे । रतिबन्धविशेषे ॥ यथा हस्ताभ्याञ्च समालिङ्ग्य नारींपद्मासनोपरि । रमेद्गाढंसमाकृष्य बन्धोयंपद्मसंज्ञकः ॥ पुं० । न० । नलिने । अरविन्दे । कमले । तामरसे । राजीवे ॥ वसन्तेशीतभीताश्च कोकिलस्यवनेरुतम् । अन्तर्जलगताः पद्माः श्रोतुकामारवोत्थिताइति ॥ पद्मके । इभाननविन्दुवृन्दे । व्यूहविशेषे । निधिप्रभेदे । दशार्बुदे १०००००००००० पद्मकाष्ठौषधौ ॥ न० । पुष्करमूले ॥ सीसके ॥ चित्रकाव्यभेपदे ॥ पद्मालक्ष्मीरस्मिन्नस्ति । अर्शआद्यच् ॥ पद्यते । पद० । अर्त्तिस्तुस्त्रितिमन् ॥

पद्मकम् । न० विन्दुजालके । हस्त्याननादिस्थविन्दुवृन्दे ॥ पद्मकाष्ठे । पद्माकइतिपाजाइतिचभाषा ॥ ऋषभाद्रिसमुद्भवे पद्मदलसमानवर्णे चन्दनविशेषे ॥ पुं० सुगंधिपुष्पे वृक्षविशेषे ॥ पद्मकंतुवरंतिक्तंशीतलं वातलंलघु । विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठ

पद्मानिप्रियाणियस्याः ॥
पद्मबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥
पद्मबन्धुः । पुं० सूर्य्ये । पद्मानांबन्धुः ॥ भ्रमरे ॥ पद्माबंधवोऽस्य ॥
पद्मभूः । पुं० ब्रह्मणि ॥
पद्ममुखः । त्रि० पद्मसमानमुखयुक्ते ॥
पद्ममुखी । स्त्री० दुरालभायाम् । फञ्जिकायाम् ॥ पद्मतुल्यास्यविशिष्टायां ॥
पद्मयोनिः । पुं० धातरि । द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ पद्मंयोनिरुत्पत्तिस्थानंयस्य ॥
पद्मरजः । न० त्रसरेणौ । परमाणवष्टके ॥
पद्मरागः । पुं० रक्तवर्णमणिविशेषे । शोणरत्ने । लोहितके । माणिक्ये । माणक इ० भा० ॥ पद्ममिवरागोऽस्य ॥ अनेकमन्येतिसमासः ॥ अस्योत्पत्त्यादयोयथा ॥ सौगन्धिककुरुविन्दस्फटिकेभ्यः पद्मरागसम्भूतिः । सौगन्धिकजाभ्रमराञ्जनाभजम्बूरसद्युतयः ॥ कुरुविन्दभवाः शवलामन्दद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः । स्फटिकभवाद्युतिमन्तोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥ स्निग्धः प्रभानुलेपीस्वच्छोर्चिष्मान्गुरुः सुसंस्थानः । अन्तः प्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ कलुषामन्दद्युतयोलेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः । दुर्विद्धानमनोज्ञाः सशर्कराश्चेतिमणिदोषाः ॥ सर्पमणेर्लक्षणम् भ्रमरशिखिकण्ठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजङ्गानाम् । भवतिमणिः किलमूर्द्धनियोऽनर्घ्योयः सविज्ञेयः ॥ यस्तंबिभर्त्तिमनुजाधिपतिर्नतस्यदोषाभवन्तिविषरोगकृताः कदाचित् ॥ राष्ट्रेचनित्यमभिवर्षतितस्यदेवः शत्रूंश्चनाशयतितस्यमणेः प्रभावात् ॥ ६ ॥ षड्विंशतिसहस्राण्येकस्यमणेः पलप्रमाणस्य । कर्षत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टानिपद्मरागस्य ॥ अर्द्धपलस्यद्वादशकर्षस्यैकस्यषट्सहस्राणि । यश्चाष्टमाषकधृतस्तस्यसहस्रत्रयंमूल्यम् ॥ माषकचतुष्टयंदशशतत्रयंद्वौतुपञ्चशतमूल्यौ । परिकल्प्यमन्तरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानाम् ॥ वर्णन्यूनस्यार्द्धंतेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशम् । अल्पगुणोवहुदोषोमूल्यात् प्राप्नोतिविंशांशम् ॥ आधूम्रंव्रणवहुलंस्वल्पगुणंचाप्नुयाद्द्विशतम् । इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्य्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥ इत्येकोनाशीतिर्वाराद्याम् ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥
पद्मलता । स्त्री० मृणालिन्याम् ॥
पद्मलाञ्छनः । पुं० ब्रह्मणि । वेधसि ॥ भास्करे । रवौ ॥ धनदे ॥ गुह्यकेश्वरे ॥ बुद्धभेदे । लोकेश्वरे ॥
पद्मलाञ्छना । स्त्री० तारायाम् ॥ लक्ष्

जयतिमदनोहृदयमद : । प्रियसखि ममनयनंपङ्कजनयनंकीर्त्तिसिंहधर णीरमणंयदिमिलतिविशालं भवति तदालं विरहपयोनिधिसन्तरणम् ॥

पद्मावती । स्त्री० जरत्कारुमुने : पत्न्याम् । मनसादेव्याम् । नदीप्रभेदे । पद्मा० इ० गौ० भा० ॥ पद्मचारिण्योषधौ ॥ पद्मावतिका वृत्ते ॥ जयदेवकवेः पत्न्याम् ॥

पद्मावतीप्रियः । पुं० जरत्कारुमुनौ ॥

पद्मासनम् । न० योगिनामासनविशेषे ॥ यथा । वामोरूपरिदक्षिणं नियमत : संस्थाप्य वामंतथा दक्षोरूपरि पश्चिमेनविधिनाधृत्वाकराभ्यां धृतम् । अङ्गुष्ठं हृदयेनिधायचिवुकंनासाग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविकारनाशनकरंपद्मासनंप्रोच्यते इति ॥ अपिच । ऊर्वोरुपरिविन्यस्यसम्यक्पादतलेशुभे । अङ्गुष्ठौचनिवध्नीयाद्धस्ताभ्यांव्युत्क्रमात्तत : ॥ पद्मासनमिति प्रोक्तं योगिनां हृदयङ्गममितिदेवीगीता ॥

पद्मासन : । पुं० ब्रह्मणि । कमलासने ॥

पद्मासना । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्ममासनंयस्या : ॥

पद्माह्वयम् । न० पद्मके । पद्माक० इ० भा० ॥

पद्माव्हा । स्त्री० पद्मचारिण्योषधौ ॥

पद्मी । पुं० हस्तिनि ॥ पद्मंविंदुजालकमस्त्यस्य । इनि : ॥ हरौ ॥ पद्मंहस्तेऽस्य ॥

पद्मिनी । स्त्री० पद्मसङ्घाते ॥ नलिन्याम् । विसिन्याम् ॥ मूलनालदलोत्फुल्लफलैः समुदितापुनः । पद्मिनीप्रोच्यतेप्राज्ञैर्विसिन्यादिश्चसास्मृता ॥ पद्मिनीमधुरा तिक्ता कषाया शिशिरा परा । पित्तकृमिशोष वान्ति भ्रान्ति सन्तापदोषहृत् ॥ इतिराजनिर्घण्टोक्त लक्षणगुणा : । अन्यत्रापि गुणायथा । पद्मिनी शीतलागुर्वी मधुरालवणा चसा । पित्तासृक्कफनुद्रूक्षावातविष्टम्भकारिणी ॥ सरोरुहे ॥ सरस्याम् ॥ पद्मयुक्तदेशे ॥ पद्मानिसन्त्यत्र । पु० इनि : ॥ स्त्रीविशेषे ॥ यथा । भवति कमलनेत्रा नासिकाक्षुद्ररन्ध्रा अविरल कुचयुग्मा दीर्घकेशीकृशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला नृत्यगीतानुरक्ता सकलतनुसुवेशा पद्मिनीपद्मगन्धा ॥ हस्तिन्याम् मृणाले ॥ पद्मे ॥ सरोवरे ॥

पद्मिनीकण्टक : । पुं० पद्मकांटा इति गौडेप्रख्याते ॥ भावप्रकाशोक्तक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पद्मिनीकान्त : । पुं० रवौ ॥

पद्मिनीखण्डम् । न० पद्मिनीनां

समूहे ॥ कम० खगड : ॥
पद्मिनीवल्लभ : । पुं० सूर्य्ये ॥
पद्मेशय : । पुं० कृष्णे । विष्णौ ॥
पद्मेशेते । शीङ् । अधिकरणेशेते रित्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥
पद्मोत्तर : । पुं० कुसुम्भे ॥
पद्मोत्तरात्मज : । पुं० जिनचक्रवर्त्ति विशेषे ॥
पद्मोद्भव : । पुं० अब्जयोनौ । सृष्टे ॥ पद्मेउद्भवोऽस्य ॥
पद्मोद्भवा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥
पद्य : । पुं० शूद्रे । अवरवर्णे ॥ न० श्लोके । कविकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । गद्यंपद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्विविधंबुधैः । वर्णमात्राप्रभेदेन पद्यं बहुविधंस्मृतम् ॥ अपिच । पद्यंच तुष्पदीतच्च वृत्तंजातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्रा कृताभवेदिति ॥ शाब्दे ॥
पद्या । स्त्री० वर्त्मन्याम् । वर्त्मनि ॥ पादायहिता । शरीरावयवाद्यत् । पद्यत्यतदर्थेइतिपद्भाव : ॥ कर्दमे पदंदृश्यमस्मिन् । पदमस्मिन्दृश्य मितिवायत् ॥ यद्वा ॥ पादौविध्य न्तिपद्या : शर्करा : । विद्ध्यत्यधनु षेतियत् ॥ स्त्रुताविलिविश्व : ॥
पद्र : । पुं० ग्रामे ॥ जनपदे ॥ पद्य ते ऽस्मिन् । पद ० । स्फायितञ्ची तिरक् ॥

पद्व : । पुं० भूर्लोके ॥
पद्वा । पुं० पथि ॥ रथे ॥ पद्यते । पद० । स्नामदिपद्यर्त्यादिनावनिप् ॥
पद्वरी । स्त्री० गतौ । वनोरचेति ङीब्रौ ॥
पनस : । पुं० फलवृक्षवि० । कण्ट किफले । कटहलइतिफनस० इ तिचभाषा ॥ अस्यपर्य्यायाद्योयथा पनस : कण्टकिफल : फलाशोति वृहत्फल : । पनसंशीतलंपक्वंस्नि ग्धंपित्तानिलापहम् ॥ तर्पणंवृंह णंस्वादुमांसलंश्लेष्मलंभृशम् । बल्यं शुक्रप्रदंहन्तिरक्तपित्तक्षतक्षयान् ॥ आमंतदेवविष्टम्भिवातलंतुवरंगुरु । दाहकृन्मधुरंबल्यं कफमेदोविवर्धन म् ॥ पनसोद्भूतबीजानिवृष्याणि मधुराणिच । गुरूणिबद्धवर्चांसिसृ ष्टमूत्राणिसंवदेत् ॥ मज्जापनसजो वृष्योवातपित्तकफापह : । विशे षात्पनसंवर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्नि भि : । अलंपनसपाकाय फलंकदल सम्भवम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥ कण्टाफलंसुमधुरं वृंहणंस्निग्धशीत लम् । दुर्जरंवातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्र बलप्रदम् ॥ तदेवसर्पिषायुक्तंस्निग्धं हृद्यंबलप्रदम् । छर्द्दिघ्नंनचचक्षुष्यं वृष्यञ्चवातपित्तनुत् ॥ कण्टाफलम पक्वन्तुकषायंस्वादुवातलम् । रक्त पित्तहरंस्वादु तत्फलास्थापितद्धु

णम् ॥ इतिराजवल्लभः ॥ कण्टके ॥ वानरविशेषे ॥ पनाय्यतेस्तूयते । पन० अत्यविचमितमीत्यादिना असच् ॥

पनसतालिका । स्त्री० पनसस्यफले॥

पनसा । स्त्री० रोगप्रभेदे ॥ राक्षसीविशेषे ॥ वानरीविभेदे । नदीविशेषे ॥

पनसिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तेकर्णमध्यजातत्रणेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पनायित : । त्रि० शस्ते ॥ पनाय्यतेस्म । पण । पनच । क्त : । आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

पनित: । त्रि० ईडिते । पनायिते ॥ पन० । क्त : । आयाभाव : ॥

पन्थक : । त्रि० पथिजाते ॥ पथः पन्थचेतिवुन् ॥

पन्न : । पुं० अधोगमने । नीचैर्गतौ ॥ पने : कृत्वजूसीतिनन् ॥ त्रि० । च्युते । गलिते । पतिते ॥ पद्यतेस्म । पद० । क्त :। गत्यर्थेतिकर्त्तरिक्त : ॥

पन्नग : । पुं० नागेभ्योभिन्नेपवनाशने । सर्पे ॥ पन्नं गच्छति । गमॢ० सर्वेचपन्नयोरुपसङ्ख्यानमितिड: ॥ पद्भ्यांनगच्छतीतिवाविग्रह : ॥ पद्मकाष्ठे ॥

पन्नगकेशर : । पुं० नागकेशरपुष्पे ॥ पन्नगाख्य:केशर : ॥

पन्नगाशन : । पुं० गरुडे । वैनतेये ॥ पन्नगान्अश्नातिअश० । ल्यु : ॥ पन्नगाअशनंयस्येतिवा ॥

पन्नगी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ सर्पिणीरुपे । मनसादेव्याम् ॥

पन्नद्धा । स्त्री० चर्म्मपादुकायाम् ॥

पन्नध्री । चर्म्मपादुकायाम् ॥ पनहा पनही० इतिचभाषा ॥

पपी : । पुं० सोमे । चन्द्रे ॥ सूर्य्ये ॥ पातिलोकम्पिबतिवा । पा० । य। पो : किद्वञ्चेतिई : ॥

पपु: । पुं० पालके ॥ स्त्री० । धात्र्याम् ॥ पाति । पा० । कुर्भ्रश्चेतिचकारादन्यतोपिकुर्द्वितोडेच ॥

पमरा । स्त्री० सल्लकी० इ० गौ० भा० प्र० गंधद्रव्यविशेषे ॥

पम्पा । दण्डकारण्यान्तर्गतसरोविशेषे ॥ ऋष्यमूकसमीपवर्तिन्यां पुष्करिण्याम् ॥ यथा । पश्यलक्ष्मणपम्पायावक : परमधार्म्मिक : । शनै : आलयतेपादान्प्राणिनां वधशङ्कया ॥ वकः किंवर्ण्यते रामयेनाहंनिष्कुलीकृत: । सहवासी विजानाति चेष्ठितंसहवासिनामिति ॥ ओड्रदेशस्थनदीविशेषे ॥

पय : कन्दा । स्त्री० क्षीरविदार्याम् ॥ पय : कन्देयस्या : ।

पय:खल्ल: । पुं० चतुष्पदवहनीयेजलाहरणार्थेचर्म्मपुटविशेषे । दृतौ । प

ख्यालङ्कतिभा० ॥

पयः पूरः । पुं० अपांसमूहे ॥

पयः प्रसादि।न० कतके ।कङ्कानिर्मलौ० इ० भा० ॥

पयःफेनी । स्त्री० । दुग्धफेनीक्षुपे ॥

पयश्चयः । पुं० अपांसमूहे । पूरे ॥ पयसांचयः ॥

पयः । न० क्षीरे । दुग्धे ॥ नीरे । जले ॥ पय्यते० पयतेवा । पयगतौपीङ्० पानेवा । सर्वधातुभ्यइत्यसुन् ॥

पयस्यः । पुं० मार्जारे ॥ त्रि० । पयःपानकर्त्तरि ॥ पयः पिबति । पो० । सुपीतिकः ॥

पयस्पाशम् । न० कुत्सितपयसि ॥ याप्ये पाशप् । पाशकल्पककाम्येष्विति विसर्गस्यसः ॥

पयस्यः । त्रि० पयोजाताज्यदध्यादौ ॥ पयोहिते ॥ पयसोविकारः । गोपयसोर्यत् ॥

पयस्या । स्त्री० दुग्धिकायाम् ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ सूर्यवल्ल्याम् ॥ कुटम्बिनी क्षुपे ॥ आमिक्षायामितिहैमचन्द्रः ॥

पयस्वान् । त्रि० पयस्विनि ॥ पयोस्त्यस्यमतुप् ॥

पयस्वला । स्त्री० छाग्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् । अन्येभ्योपीतिवलः ॥

पयस्विनी । स्त्री० नद्याम् ॥ भारतवर्षस्थविशेषनद्याम् ॥ धेनौ ॥ विभावर्य्याम् । रजन्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ दुग्धफेन्याम् ॥ क्षीरविदार्याम् ॥ छाग्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् ॥ अस्मायामेधेतिविनिः ङीप् ॥

पयोगडः । पुं० द्वीपे ॥ घनोपले ॥

पयोघनः । पुं० घनोपले ॥ इ०हा० ॥

पयोजन्मा । पुं० घने । मेघे ॥ पयसोजन्मयस्मात् ॥

पयोदः । पुं०मेघे ॥ पयोददाति॥ डुदाञ्० । कः ॥

पयोदवान्तम् । न० अम्भःकणे

पयोधरः । पुं०इक्षुविशेषे । कोषकारे ॥ नारिकेले ॥ स्त्रीस्तने । कुचे ॥ यथा । यापांसुपाण्डुरवपुर्विरसापुरासीत् सैवालकाङ्कुरलतामधुनाविभर्त्ति वक्रं प्रसर्पति तनोर्वितनोति लक्ष्मीप्रायः पयोधरसमुन्नतिरत्रहेतुरिति ॥ कशेरुणि ॥ मेघे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । पयसोधरः ॥ गुरुमध्यगलचतुर्मात्रिकप्रभेदे ॥ कर्णिकारवृक्षे इतिशब्दाम्बुधिः ॥

पयोधाः । पुं० समुद्रे ॥ जलाधारे ॥ पयोदधाति । डुधाञ्० । पयसिचेति धाञोऽसिः ॥ मेघे ॥

पयोधिः पुं० समुद्रे ॥ पयांसिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ् । कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥

पयोधिकम् । न० समुद्रफेने ॥

पयोनिधि: । पुं० समुद्रे ॥ क्षीराब्धौ ॥ पयांसिनितरांधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । अधिकरणेकि: ॥

पयोमुक् । पुं० मेघे ॥ पयोमुञ्चति ॥ मुच्लृ०क्विप् ॥

पयोलता । स्त्री० क्षीरविदार्याम् । पयसोलतेव ॥

पयोव्रत: । पुं० पयोमात्रपानरूपव्रतविशेषे । द्वादशाहसाध्ये विष्णुव्रतवि० ॥

पयोष्णिजाता । स्त्री० सरस्वतीसरिति ॥

पयोष्णी।स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ विन्ध्याचलदक्षिणेप्रसिद्धायांनद्याम् ॥ पयोष्णी सलिलंरुच्यंपवित्रंपापनाशनम् । सर्वपापहरं सौख्यबलकान्तिप्रदंलघ्विति राजनिर्घण्ट: ॥

पर: । पुं० देहादन्यस्मिन्नात्मनि ॥ पुं० ब्रह्मणआयुषि॥यथा। कालसङ्ख्यासमासेनपूर्वार्द्धद्वयकल्पिता । सएवस्यात्पर: कालस्तदन्तेपरिपूज्यते ॥ निजेनतस्यमानेन चायुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत्पराख्यं तदर्द्धञ्चपरार्द्धमभिधीयते ॥ अपिच । चौणिकल्पशतानिस्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमा: ॥ ब्रह्मण: कथितंवर्षंपराख्यंतच्चतत्परम् ॥ इ० कूर्मपुराणे ५ अध्याय: ॥ मायातीतेपरमेश्वरे ॥ न० । पश्चाद्भाविनिकार्ये ॥ न० ॥ केवले ॥ मोक्षे ॥ यथा ॥ यस्यवाङ्मनसीस्यातांसम्यक्प्रणिहितेसदा । तपस्त्यागश्चसत्यञ्चसवै परमवाप्नुयादिति ॥ सत्तायाम् । परसामान्ये ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि० । प्रकृष्टे । श्रेष्ठे ॥ निरतिशये । उत्कृष्टे । प्रकृतिगुणासंस्पृष्टे । अप्रामाण्यशंकाकलङ्कशून्ये ॥ यथा एकाक्षरंपरम्ब्रह्मप्राणायामंपरंतप: । सावित्र्यास्तुपरंनास्तिमौनात् सत्यंविशिष्यतइतिमनु: ॥ बहुकालीने ॥ अरौ । शत्रौ ॥ दूरे । अन्यस्मिन् । व्यतिरिक्ते । स्वस्मादितरस्मिन् ॥ उत्तरस्मिन् ॥ पिपर्त्तिरोषम्०पूर्यतेऽनेनवा । पॄ० । प० । ऋदोरप्० पुंसीतिघोवा ॥

पर:शत: । त्रि० शतात्परस्मिन्सङ्ख्येये । शताधिके ॥ शतात्पर: । पञ्चमीतियोगविभागात्समास: । राजदंतादि: । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ पर: शताद्यास्तेयेषांपरासङ्ख्याशतादिकात् ॥

पर:सहस्र:। त्रि० सहस्रात्परस्मिन् । सहस्राधिके ॥ सहस्रात्परे । पञ्चमीति योगविभागात्०स०राजदंतादि: । पारस्० सुट ॥

परकीय: । त्रि० परसम्बन्धिनि ॥ परस्येदम् । गहादिषुकुग् जनस्यपरस्य चेतिछ: ॥

परकीया । स्त्री० नायिका भेदे ॥

परकृतिः। पुं० पुरुषविशेषनिष्ठमिथोविरुद्धकथने । अर्थवादविशेषे ॥

परक्षेत्रम् । न० परभूमौ ॥ यथा । वृषापेहिपरक्षेत्रादायातिक्षेत्ररक्षकः । इति ॥ परपत्न्याम् ॥ परशरीरे ॥

परग्रन्थिः । पुं० पर्वविधौ । अङ्गुलिपर्वणि ॥ इ० हा० ॥

परच्छिद्रम्।न० परदोषे ॥ नीचः सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति । आत्मनो विल्वतुल्यानिपश्यन्नपिनपश्यति ॥ इ० ग० पु० ॥

परजातः । पुं०कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । परैधिते ॥ परस्माज्जातः परपोषितत्वात् ॥

परजितः । त्रि० शत्रुणापराजिते ॥

परञ्जः । पुं० तैलयन्त्रे ॥ छुरिकाफले ॥ फेने ॥ असौ ॥

परञ्जनः । पुं० वरुणे ॥ इ०तिहेम चन्द्रः ॥

परञ्जयः । पुं० वरुणे ॥ त्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि०शत्रुजयकर्त्तरि ॥

परतन्त्रम् । न०परकीयशास्त्रे ॥ व्यक्तौ ॥ यथा । बुद्ध्यांहिस्वकार्येअहङ्कारेजनयितव्येप्रकृत्यापूरोऽपेक्ष्यते अन्यथाक्षीणासतीनालमहङ्कारंजनयितुमितिस्थितिः । एवमहङ्कारादिभिरपिस्वकार्यजनने प्रकृत्यापूरमपेक्ष्यते । तेनप्रकृतिंपरामपेक्ष्यमाणं कारणमपि कार्योपजनने परतन्त्रं भवति । त्रि० । परवशे । पराधीने ॥ परस्तन्त्रंप्रधानंयस्य ॥ परेषां तन्त्रम् ॥

परतः । अ० परस्तादर्थे ॥ परस्मिन्परस्याम्परस्मात्परस्याः परः परावा । वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषापरावराभ्यामित्यतसुच् । तद्धितश्चासर्व्वविभक्तिरित्यव्ययत्वम् ॥

परत्र । अ० परलोके ॥ परस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् ॥

परत्रभीरुः । त्रि० धार्म्मिके । परकालभयशीले ॥

परत्वम् । न० परतायाम् । परव्यवहारकारणे ॥ तद्द्विविधम् । दिक्कृतङ्कालकृतञ्च दूरस्थेदिक्कृतं परत्वम् । ज्येष्ठेकालकृतंपरत्वमिति ॥

परदारः । पुं० परभार्यायाम् ॥ तद्गमनेदोषोयथा । परदाररताश्चैवपरद्रव्यहराश्चये । अधोधोनरकेयान्तिपीड्यन्तेयमकिङ्करैरिति ॥

परदुःखम् । न० अन्यजनपीडायाम्॥

परदेवता । स्त्री० परमात्मनि । परब्रह्मणि ॥

परद्वेषी । त्रि० विदूषके । परद्वेष्टरि ॥

परधर्म्मः । पुं० स्वमप्रत्यविहिते ॥ पर-

स्वपरेषांवाधर्मः ।

परध्यानम् । न० ध्यानविशेषे ॥

परन्तपः । पुं० परतापिनि । शत्रुतापने ॥ जितेन्द्रिये ॥ परेषांकाम क्रोधलोभादिशत्रूणांतापजनके । अज्ञानशत्रुदमने ॥ परंशत्रुंकाम-क्रोधादिरूपंशत्रुगणंशौर्येणबलवता विवेकिनतपसाचभानुरिवतापयती तिविग्रहेतपसन्ताप इत्यस्मात्ख्य-न्तात्परेकर्मण्युपपदेद्विषत्परयोस्ता पेरितिखच्प्रत्ययः । खचिहस्वः । मुम् ॥

परन्तु । अ० प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥

परपदम् । न० मुक्तौ ॥ श्रेष्ठस्थाने परञ्चतत्पदञ्च ॥

परपाकनिवृत्तः । पुं० परोद्देश्यकपाक-रहिते । पञ्चयज्ञाकर्त्तरि ॥ यथा । गृहीत्वाग्निंसमारोप्यपञ्चयज्ञान्न-निर्वपेत् । परपाकनिवृत्तोऽसौमु-निभिः परिकीर्तितः ॥ इतिमिता-क्षरा ॥

परपाकरतः । पुं० परपाकरुचौ ॥ प्रातः पञ्चयज्ञान्निर्वर्त्यपरान्नभो-जिनि ॥ यथा । पञ्चयज्ञान्स्वयंकृ-त्वापरान्नमुपजीवति । सततंप्रात-रुत्थायपरपाकरतस्तुसः ॥ परपाक निवृत्तस्यपरपाकरतस्यच । अपचस्यचभुक्त्वान्नंद्विजश्चान्द्रायणंचरेत् ॥ इतिमिताक्षरायांप्रायश्चित्ताध्यायः ॥

परपिण्डादः । त्रि० परान्नि । परान्नजीविनि ॥ परस्यपिण्डः । तमत्ति ॥ अद ० । कर्मण्यण् ॥

परपुरुषः । पुं० विष्णौ ॥ परश्चासौ पुरुषश्च ॥ अन्यपुंसि ॥ उपनायके ॥

परपुष्टः । पुं० कलकंठे । कोकिले ॥ परेणवायसेनपुष्टः पालितः ॥ त्रि० । अन्यपालिते । परेण पोषिते ॥

परपुष्टमहोत्सवः । पुं० आम्रे ॥ परपुष्टानांमहोत्सवोयस्मिन् ॥

परपुष्टमहोत्सवा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ परपुष्टे महोत्सवोयस्याः ॥

परपुष्टा । स्त्री० पण्याङ्गनायाम् । वारनार्याम् ॥ परैः पुष्टा ॥

परपूर्वा । स्त्री० पुनर्भ्वाम् । स्वैरिण्याम् । परोऽन्यःपूर्वोभर्तायस्याः सा । परपूर्वाःस्त्रियस्त्वन्याःसप्तप्रोक्तायथा क्रमम् । पुनर्भूस्त्रिविधातासां स्वैरिणीतुचतुर्विधेति नारदः । पतिंहित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टं यानिषेवते । निंद्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्वेतिचोच्यतेइतिमनुः ॥

परप्रतिनप्ता । स्त्री० (इतिहेम

परप्रपौत्रः । पुं० वृद्धप्रपौत्रे ॥ (चन्द्रः ॥

परभाषा । स्त्री० अपशब्दे । म्लेच्छिते ॥

परभागः । पुं० गुणोत्कर्षे ॥ सुसम्पदि ॥ शेषांशे ॥ शोभातिशये

॥ परभागोभवेद्वर्णद्वयसंसर्गजारुचि:

परभुक्ता । स्त्री० अन्यपुरुषसम्भोगवि शिष्टायाम् ॥ परभुक्तांस्वकान्तांश्च योभुङ्क्ते सनराधम : । सपच्यते कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ इ त्यादिनाब्रह्मवैवर्त्तेश्रीकृष्णजन्मखंडे १८ ऽ ध्यायेविशेषोद्रष्टव्य : ॥

परभृत् । पुं० काके ॥ परंबिभर्त्ति डुभृञ्० । क्विप् ॥

परभृत: । पुं० कोकिले पिके ॥ परे णकाकेनभृत: ॥ त्रि० ॥ परपो- षिते ॥

परम् । अ० नियोगे ॥ क्षेपे ॥ किन्त्व र्थे ॥ केवले ॥

परम : । पुं० प्रणवे ॥ त्रि० । परे । उत्कृष्टे ॥ अग्रेसरे ॥ प्रथमे ॥ अ- कारे ॥ प्रकृष्टे । उत्पत्तिविनाशशू न्यस्वप्रकाशपरमानन्दरूपे । निरति शयपुरुषार्थपर्यवसायिनि ॥ प्रधाने ॥ पराउत्कृष्टामायस्यस : ॥

परमगति : । स्त्री० मुक्तौ ॥ त्रि० मो क्षहेतौ ॥ यांविप्रा:सर्वत : शान्ता विशुद्धाज्ञाननिश्चया : । गतिंगच्छ न्तिसन्तुष्टास्तामाहु : परमांगति मितिमोक्षधर्मं : ॥

परमन्तप : । न० इन्द्रियजये ॥ मन सश्चेन्द्रियाणाञ्चैकाग्र्यंपरमंतप: । प्राणायामात्ब्राह्मणस्यत्रयोपिविधि वत्कृता: । व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता वि ज्ञेयं परमंतप : ॥ आलोचने ॥

परमपद : । पुं० न० श्रेष्ठस्थाने ॥ पर देवताचरणे ॥ पद्यतेज्ञानिभि : प्रा प्यते इति पद:परमश्चासौपदश्चेति

परमब्रह्म । न० परमेश्वरे । नारायणे ॥

परमम् । अ० अनुज्ञायाम् । अनुमतौ । हां० इ० भा० ॥ परंमिमीतेमि नोतिमीनातिवा । डम् ॥

परमर्षि : । पुं० भेलाद्यृषिविशेषे ॥ सप्तर्षिषु ॥

परमहंस : । पुं० आत्मा नात्मविवेकि परिव्राजिब्राह्मणे । संवर्तकारुणि श्वेतकेतुदुर्वासाऋभुनिदाघजड़भरत दत्तात्रेयरैवतकप्रभृतौ ॥ मुखजाना मयंधर्मो यद्विष्णोर्लिङ्गधारणं । बाहु जातोरुजाताना मयंधर्मो नविद्यते ॥ * ॥ चतुर्विधावधूतेषुतुरीये ॥ यथा । चतुर्णामवधूतानां तुरीयोहं स उच्यते । त्रयोन्ये भोगयोगाढ्या मुक्ता : सर्वेशिवोपमा : ॥ हंसोन कुर्यात् स्त्रीसङ्गंनवाधातुपरिग्रहम् । प्रारब्धमश्नन्विहरे न्निषेधविधिवर्जि त : ॥ त्यजेत्स्वजातिचिह्नानि क र्माणिगृहमेधिनाम् । तुरीयोविचरे त्क्षौणीं नि : संकल्पोनिरुद्यम: । सदात्मभावसंतुष्ट : शोकमोह विव र्जित : । निर्निकेतस्तितिक्षु : स्या न्नि : शंकोनिरुपद्रव : ॥ नार्चनंभ स्यपियानांनतस्यध्यानधारणा: । मु

क्तोविरक्तोनिर्द्वन्द्वोहंसाचारपरोयति रिति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

परमागतिः । स्त्री० साक्षान्मोक्षइतौ ॥ यथा । कषायपक्तिः कर्माणिज्ञा नन्तुपरमागतिरिति ॥

परमाणुः । पुं० परिमण्डले । परमेणौ । यतोऽणुर्नास्ति सपरमाणुरित्यर्थः ॥ जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मंदृश्य तेरजः । तस्यय : षष्ठकोभागः पर माणुः सउच्यते ॥ * ॥ सौत्रान्ति कादिमतेचतुष्टयेचपृथिव्यादिपरमा णवः खरस्नेहोष्णेरणस्वभावाः । तथा हि कठिनस्वभावाःपृथिवीपरमाणवः । स्नेहस्वभावाःअपांपरमाणवः । उष्ण स्वभावास्तेजसः परमाणवः । ईर णस्वभावावायुपरमाणवः इति ॥ परमस्त्रासावणुश्च ॥ * ॥ पृथिव्या दिभूतचतुष्टयानांद्व्यणुकानामवय वः परमाणुः । सचनित्योनिरवय वस्ततः सूक्ष्ममपिनास्ति । यथा । नित्याऽनित्याचसाद्वेधा नित्यास्याद णुलक्षणा । अनित्यातुतदन्यास्यात् सैवावयवयोगिनी ॥ पारिमाण्डल्य नामकतत्परिमाणन्तु नकस्यापिक रणम् । यथा । पारिमांडल्यभिन्ना नांकारणत्वमुदाहृतम् ॥ जलादिप रमाणुरूपस्यनित्यत्त्वम् । पार्थिवपर माणुरूपस्याऽनित्यत्त्वम् । यथा । जलादिपरमाणौतन्नित्यमन्यत्सहेतु

कम् । इ० भा० प० ॥ तैरेवपरमा णुभिराद्युपादानैर्द्व्यणुकत्रसरेण्वा दिक्रमेणस्थूलक्षितिजलतेजोमरुतः सृजतिपरमेश्वरः । यथा । अयोज नंपरमाणुकर्मतथाचसर्गाद्यकालीनं द्व्यणुकारम्भकपरमाणुकर्मयत्नजन्य प्रयत्नवदात्मसंयोगजन्यंवाकर्मत्वाद स्मदादिशरीरकर्मवदिति कुसुमाञ्ज लिः ॥ प्रलयेऽतिस्थूलस्थूलनाशान न्तरंपरमाणुक्रियाविभागपूर्वसंयोग नाशादिक्रमेणद्व्यणुकनाशात्तिष्ठ न्तिपरमाणवएवेति । यथा । दोधूय मानास्तिष्ठन्तिप्रलयेपरमाणवः । इ ति प्राचीनकारिका ॥ तस्यमहत्वा भावादतीन्द्रियत्त्वम् । यथा ॥ मह त्त्वंषड्विधेहेतुरिति० भा० प० ॥ * कालविशेषे ॥ यथा । सकालः पर माणुर्वैयोभुङ्क्तेपरमाणुताम् । सतो विशेषभुग्यस्तुकालः सपरमोमहा न् ॥ अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्र्यसरेणु स्त्रयः स्मृतः । जालार्करश्म्यवग तः खमेवानुपतन्नगात् ॥ इ० श्री भागवते ३स्कन्धे ११ अध्यायः ॥ अस्यार्थः । सतः प्रपञ्चस्यपरमाणु तांपरमाण्ववस्थांयोभुङ्क्तेसकालः परमाणुः तस्यैवाविशेषंसाकल्यंयो भुङ्क्तेसपरममहान् । अयमर्थः । ग्रहर्क्षताराचक्रस्थइत्यादिनायत्सूर्य पर्यटनं वक्ष्यति तत्रसूर्योयावतापर

णिविंशत्यानिशाभि : पञ्चभि : स ह । परमायु रिदंप्रोक्तं नराणांकरि णामिह। अब्दाह्वात्रिंशदश्वानांशुनां द्वादशवत्सरा : । पञ्चविंशतिवर्षाणि खरस्यकरभस्यच॥ चतुर्विंशतिरब्दा नांवृषस्यमहिषस्यच । मृगशूकरव स्तादिपशूनांषड्दशान्विता : ॥ इ० शब्दमाला ॥

परमायुष : । पुं० असनद्रुमे ॥

परमार : । पुं० पवांर इ० भाषा० प्र० क्षत्रियजातिविशेषे० ॥

परमार्थः। पुं० सत्ये । एकरूपेणावस्थि तेर्थे ॥ परमार्थोद्विधाप्रोक्तो मयाहे स्वर्गवासिनः । एकः स्वभावतः सा क्षात्परमार्थ : सदैवतु ॥ सशिवः सत्यचैतन्यसुखानन्तस्वलक्षणः। अपरः कल्पित : साक्षात् ब्रह्मण्यध्यस्तमा यया ॥ व्यावहारिकसत्यार्थं साक्षात् सत्यार्थचिद्घनं । उभयंवक्तिवेदस्तु मार्गानेवंवदन्तिहि ॥ इत्युक्तं ब्रह्म गीतायांब्रह्मणाब्रह्मदर्शिना ॥ २ ॥ अध्याये ॥ चतुर्ष्वर्थेषूत्कृष्टे मोक्षे । यथार्थे ॥ प्रपञ्चोयदिविद्ये तनिवर्त्ते तनसंशय : । मायामात्रमिदंद्वैतम द्वैतंपरमार्थत : ॥ परमश्चासावर्थश्च ॥ स्वर्गादिषुधर्मादिषुवापरमोमोक्षो र्थ : परमार्थ : ॥

परमार्थवित्। त्रि०। तत्त्वदर्शिनि ॥ अश्व मेधशतसहस्राण्ययकुरुतेब्रह्मघातल क्षाणि । परमार्थविन्नपुण्यैर्नचपापै र्लिप्यतेविमलः ॥

परमार्हतः । पुं० जैनराजर्षिविशेषे ॥

परमाशक्तिः । पुं० साम्यावस्थमायोपा धिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ यदाहगीता सु । अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंवि द्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोय येदंधार्यतेजगदिति ॥

परमृत्यु : । पुं० काके । वायसे ॥ परे ण्योमृत्युरस्य ॥

परमेशः। पुं० परशिवे॥ परमात्मनि ॥ परमश्चासावीशश्च । परमादिन्द्रादि भ्योप्युत्कृष्टाब्रह्मादयःतेषामीशः ।

परमेश्वरः । पुं० महेश्वरे । शिवे ॥ पर मात्मनि । सर्वजडवर्गसत्तास्फूर्त्ति प्रदत्वेनबाध्यबाधकभावशून्ये । सर्व दोषानस्कंदिते । परश्चासावीश्वर श्च । परमउत्कृष्टःईश्वरेभ्योहिरण्य गर्भादिभ्यः सचासावीश्वरश्च ।

परमेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् । परदेव तायाम् । पराम्बायाम् ॥ परमा चासावीश्वरीच । यद्वा । परमाणां ब्रह्मादीनामीश्वरीनियन्त्री ॥

परमेष्ठी। पुं० धातरि। पितामहे। अब्ज योनौ ॥ परमेव्योम्निचिदाकाशेब्रह्म पदेवातिष्ठतिष्ठा० । परमेस्थःकिदि तीनिः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् । स्था स्थिन्स्थूणामितिषत्वम्॥ गुरुविशेषे। यथा । आदौसर्वंचदेवेशिमन्त्रदःपर

मोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठी त्वहंगुरुरितिब्रह्मनीलतन्त्रे २ पटलः ॥ मन्त्रदातागुरुःप्रोक्तोमन्त्रस्तुपरमोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठि गुरुस्त्वहमितितन्त्रान्तरम् ॥ शालग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ परमेष्ठीचशुक्लाभ : पद्मचक्रसमन्वितः । चित्राकृतिस्तथापृष्ठे शुषिरश्चातिपुष्कलम् ॥ परमेष्ठीलोहिताभश्चक्रमेकंतथायुतम् । विश्वाकृतिस्तथा रेखाशुषिरश्चातिपुष्कलमिति ब्रह्मपुराणम् ॥ अपिच । परमेष्ठीचशुक्लाभश्चक्रपद्मस॰मन्वित : ॥ सवर्तुलस्तथापीत : पृष्ठेचशुषिरंध्रुवमिति पुराणसंग्रह : ॥ परमेष्ठीतुरक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वितः । द्विधाकृतस्तथापृष्ठे शुषिरश्चापिवर्तुलम् ॥ पीतवर्णयुतोवापिभुक्तिमुक्तिवरप्रद इति वैश्वानरसंहिता ॥ जिने । बुद्धे ॥

परमेष्ठिनी । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् । वामनहाटी॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ परमेष्ठिन : शक्तौ ॥

परमेष्वास : । पुं॰ उत्कृष्टधनुषि ॥ त्रि॰ महाधनुर्धरे ॥

परम्पर : । पुं॰ मृगविशेषे ॥ तनयस्य प्रपौत्रे इतिमेदिनी ॥ प्रपौत्रादाविति हेमचन्द्र : ॥

परम्परा । स्त्री॰ परिपाट्याम् । अनुक्रमे ॥ वधे । हिंसायाम् ॥ अन्वये । सन्ताने ॥ परम्पराशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम् ॥ यद्वा । परंपिपर्ति । पृ॰ । अच् । श्वपचजारहरेतिवत् । तत्पुरुषेकृतीति बहुलग्रहणादमोलुक् । पृ॰ ॥

परम्पराकम् । न॰ इष्ट्यांपशुघाते । शमने । प्रोक्षणे ॥ परम्परायाअकनं । अक॰ । भावेघञ् । अस्यतेर्घञ् वा ॥ यद्वा । परमतिशयेऽव्ययम् । परंपर : श्रेष्ठ : आकोऽस्मात् ॥

परम्परीण : । त्रि॰ परम्पराप्राप्ते ॥ परांश्चपरतरांश्चअनुभवति । परोवरपरम्परेत्यादिनाख : । प्रकृते : परम्परभावोनिपातनात् ॥ लक्ष्मींपरम्परीणांत्वंपुत्रपौत्रीणतांनयेतिभट्टि: ॥

परवीणम् । न॰ पर्वणि ॥ पर्णन्तरसि ॥ पर्णसिरायाम् ॥ छूतकम्बले ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

परस : पुं॰ केशराजे । भृङ्गसोदरे ॥

परलोक : । पुं॰ स्वर्गादिलोकान्तरे । शत्रुजने ॥ परश्चासौलोकश्च ॥

परलोकगम : । पुं॰ मृत्यौ ॥

परवञ्चनम् । न॰ परस्यव्याजेनवशीकरणे ॥ परस्यवञ्चनम् ॥

परवान् । त्रि॰ पराधीने ॥ पर : स्वामीअस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्नितिमतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यइतिवत्वम् ॥

परवश : । त्रि॰ अस्वतन्त्रे । परायत्ते

। पराधीने ॥ परस्ववश : ॥

परवश्य : । त्रि० पराधीने । परस्याधीनताङ्गते ॥

परवाणि : । पुं० धर्माध्यक्षे ॥ वत्सरे । वर्षे ॥ कार्तिकेयस्यवाहने ॥

परवैराग्यम् । न० फलभूतवैराग्ये ॥ तत्परमपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितियोगसूत्रम् ॥ १६ ॥ तत् वैराग्यंपरम्उत्कृष्टम्प्रथमंवैराग्यं विषयविषयम् । द्वितीयन्तुगुणविषयमुत्पन्नगुणविवेकख्यातेरेवभवति । निरोधसमाधेरनुकूलत्वात् । इ० भोज : ॥ सम्प्रज्ञातसमाधिपाटवेन गुणत्रयात्मिकात् प्रधानाद्विविक्तस्य पुरुषस्यख्याति : साक्षात्कारउत्पद्यतेतत्त्वाशेषगुणत्रयव्यवहारेषु वैतृष्ण्यं यद्भवतितत्परंश्रेष्ठंफलभूतंवैराग्यम् । तत्परिपाकनिमित्ताच्चित्तोपशमपरिपाकादविलम्बेनकैवल्यमिति ॥ परञ्चतद्वैराग्यंच ॥ संसारमेवनिस्सारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहा: परंवैराग्यमाश्रिता : इति विविदिषासन्न्यासपरंवाक्यम् ॥

परव्रत : । पुं ० धृतराष्ट्रे ॥

परशम् । न० रत्नविशेषे ॥

परशव्यम् । त्रि० परशवेहिते ॥ उपगवादिभ्योयत् ॥

परशु: । पुं० स्वधितौ । कुठारे ॥ परं शृणाति ॥ शॄहिंसायाम् । आङ्परयो : खनिशॄभ्योडिच्चेतिकु : ॥

परशुधर : । पुं ० गणेशे । लम्बोदरे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । परशोर्धर: ॥ त्रि० परशुधारिणि ॥

परशुराम : । पुं ० जामदग्न्ये । भार्गवे ॥ अवतारेषोडशमेपश्यन् ब्रह्मद्रुहोनृपान् । त्रि : सप्तकृत्व : कुपितोनि : क्षत्रामकरोन्महीम् ॥ परशुनाराम : ॥ अयंत्रेतायुगादावतीर्ण : ॥ अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तंकालिकापुराणे ८५ अध्याये यथा । मार्कण्डेयउवाच अथकालेव्यतीतेतु यमदग्निर्महातपा : । विदर्भराजस्य सुतांप्रयत्नेन जितांस्वयम् ॥ भार्यार्थे प्रतिजग्राह रेणुकांलक्षणान्विताम् । सातस्मात् सातस्मात् सुषुवेपुत्रांश्चतुरो वेदसंमतान् ॥ रुषण्वन्तंसुषेणञ्च विश्वंविश्वावसुंतथा । पश्चात्तस्यां स्वयंजज्ञेभगवान्मधुसूदन : ॥ कार्त्तवीर्यवधायाशुशक्राद्यै : सकलै : सुरै: । याचित : पञ्चम : सोभूत्तेषांरामाह्वयस्तुय : ॥ भारावतरणार्थाय जात : परशुनासह । सहज : परशुस्तस्य तंजहातिकदाचन ॥ अयंनिजपितामह्या श्चरुभुक्तिविपर्ययात् । ब्राह्मण : क्षत्रियाचारोरामोभूत् क्रूरकर्मकृत् ॥ सवेदान खिला

नृग्रात्त्वाधनुर्वेदांश्चसर्वश: । स्तता
तात्क्रतत्क्रत्योभूत्वेदविद्याविशारद
इति ॥ विशेष: पाद्मोत्तरखण्डे द्र
ष्टव्य: ५० अध्याये ॥
परशुरामक: । पुं० भृगूणांपतौ । जा
मदग्न्ये ॥ स्वार्थेक: ॥
परश्वध: । पुं० कुठारे । फरसा०
इ० भा० । परश्वयनम् । टुओश्वि
० । अन्येष्वपीतिड: । परश्वंधय
ति । धेट् ० । आतोनुपेतिक: ॥
परश्वान् । पुं० दन्दशूकविशेषे ॥
परश्व: । अ० श्व: परदिने । आगामिद्वि
नात्परदिने । परसों इ० भा० ॥
परश्चतत्श्वश्च । श्व:परंवा । राजद-
न्तादि: ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने
परश्वोजात इति प्रयोगोगौण: ॥
परसंज्ञक: । पुं० आत्मनि ॥
परस्तात् । अ० परतोऽर्थे ॥ परस्मिन्
परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:परावा
वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषा
परावराभ्यामितिपत्ते अस्ताति: ॥
परस्परम् । अ० अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं
विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वना
म्नोद्वे वाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वप
दस्यसुप: सुर्वक्तव्य: । कस्का
दित्वात्विसर्जनीयस्यस: ॥
परस्परपराहतम् । न० सङ्कुले । क्लिष्टे
॥ विरुद्धवाक्ये । मातामेवन्ध्येति
विरुद्धार्थवचने ॥ पराघाति । हन्ते:
कर्मणिक्त: । परस्परेणपराहतम् ॥
परस्मैपदम् । न० तङानौ वर्जयित्वा
लादेशेषु तिप्० तस् झि । सिप्
थस् थ० । मिप् वस् मस् एतेषु०
शतृक्वसु० इत्यर्थे तयोश्च ॥ तादर्थ्ये
चतुर्थीति योगविभागात् समास:
। परस्मैचेतिचतुर्थ्याअलुक् ॥
परस्वध: । पुं० परश्वधे । कुठारे ॥
परस्वंदधाति । काष्ठदण्डधार
कत्वात् । डुधाञ्० । आतोनुपे
क: ॥
परा । अ० विमोक्षे ॥ प्राधान्ये ॥
लोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये
भृशार्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ व
॥ इ० मेदिनी ॥ अपिच । वधेग
तौ दर्शनेच विक्रमाभि मुखेभृशे ।
अधीनमोक्षणप्रातिलोम्यकेषु पराम
त: ॥ यथा । वधेपराहत: । गतौ
परागत: । दर्शने परादृष्ट: । विक्र
मे पराक्रान्त: । अभिमुखेप राव
। भृशे पराजित: । अधीने पर
न: । मोक्षणे पराकृत: । ॥
लोम्ये पराङ्मुख इति ॥
परा । स्त्री० वन्ध्याककोटकी
नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमं
दस्वरूपवर्णे ॥ मूलाधारात् :
द्वितीयस्तुतार: पराख्य: ।
लङ्कारकौस्तुभे १ किरण: ॥
पराक: । पुं० खड्गे ॥ क्षुद्रे

विशेषे ॥ जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ यथाहमनुः । यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराकोनाम कृच्छोयंसर्वपापापनोदनइति ॥ द्वादशाहोपवासेनपराकःसर्वपापहा । एकैकंवर्द्धयेत्पिण्डंशुक्ले कृष्णेचह्रासयेदिति ग० पु० ॥ पराकैपश्चवेन वः । पराकस्यप्राजापत्यपश्चकतुल्यत्वात् ॥

पराकरणम् । न० पराक्रियायाम् । पराङ्मुखकरणे ॥

पराकृत :। त्रि० प्रत्याख्याते ॥ पराकारि । कृञ : क्त :

पराक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ... पराक्पुष्पाख्यस्या :॥

पराक्रम :। पुं० विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि। बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अभियोगे ॥ निष्क्रान्ताविति शब्० ॥ पराक्रमणम्० पराक्रम्यते अनेनवा । क्रमु० । हलश्चेति० घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥ नसामरत्नस्यगुणायकल्पते नदानमर्थोपचितेपुवर्तते । नभेदसाध्याबलदर्पिताजनाः पराक्रमस्त्वेवममेहरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री० पराकरणे ॥ तथाचाहुर्वेदान्तविदः । योविप्रजातिंचैतन्यादन्यदस्त्वभिमन्यते । कैवल्यात्तंपराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुखम् ॥ ब्राह्मणोहमिति भ्रान्त्याब्रह्मस्पृतिसवादिषु । प्रवृत्तोलभतेजन्मन्यैवास्यपराक्रियेति ॥

पराग :। पुं० सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥ विख्यातौ ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीतिवाड :॥ स्वच्छन्दगमने इति शब्० ॥

परागति :। स्त्री० मोक्षे ॥ यद्गत्वाननिवर्तन्ते सैवप्रोक्तापरागतिः ॥ स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गतौ ॥ पराचासौगतिश्च ॥

परागद्दर्शी । त्रि० पराभिध्याने ॥

पराङ्गद :। पुं० शिवे ॥

पराङ्गव :। पुं० समुद्रे ॥

पराङ्मुख :। त्रि० विमुखे । पराचीने ॥ पराञ्चति० अनभिमुखोभवति । अञ्चु० । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । पराङ्मुखमस्य ॥

पराक् । त्रि० प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा० अञ्चति । अञ्चु ॥ क्विन् ॥ पश्चादर्थे ॥

पराचित :। पुं० कोकिले ॥ त्रि० । औदासीन्येनपरपुष्टे । परिस्कन्दे । परैधिते ॥ परेणआचित :। चिञ्० । क्त :॥

पराचीन :। त्रि० विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखोभवति ।

अस्य० । ऋत्विगादिनाक्विन् तत : स्वार्थेविभाषास्वे रदिक् स्त्रियामिति ख : ॥

पराजय : । पुं ० रणेभंगे । पराभवे । पराजयनम् ॥ जिअभिभवे । पराजयनम् एरच् ॥ सर्वंचजयमन्विच्छेत् पुत्रादिकंपराजयमित्यङ्गीकार : ॥

पराजित : । त्रि० पराभूते । निर्जिते । जिते ॥ पराजीयतेस्म परैराजीयतेस्मवा । जिअभिभवे । क्त : ॥ पराजिते ॥ परेणआजीयतेस्म । जि० । क्त : । यद्वा । परेषामाज : क्षेप० संजातमस्य । ता० । इतच् ॥

पराञ्च : । पुं० परब्रह्मार्थे ॥

पराडीनम् । न० पक्षिण : पराङ्गत्यगमने ॥

परात्पर : । त्रि० श्रेष्ठतमे ॥ विश्वात्मनि ॥ परात्ब्रह्मादेरपिपर: श्रेष्ठ: । दूरार्थकत्वात् पञ्चम्या: स्तोकादिभ्यइत्यलुक् ॥

परात्प्रिय : । पुं० तृणविशेषे ॥ त्रि० प्रियोत्तमे ॥

परात्मा । पुं० प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि ॥ उक्तार्थेनात्मन : सर्वानन्वयव्यतिरेकत: । प्रत्यक्प्रधानयादृष्ट्यानिजात्मानमवेत्परम् ॥ परश्चासावात्माच । परमात्मा ॥

परादन : । पुं० पारसीकाश्वे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पराधीन : । त्रि० परवशे । परतन्त्रे । नाथवति ॥ परस्मिन्नधि सप्तमीशौण्डैरितिसमास : । अषडक्षेतिख : ॥ स्वाधीनवृत्त : साफल्यं नपराधीनवृत्तिता । येपराधीनकर्माणोजीवन्तोपिचतेमृता : । इति गरुड़ । श-र्ण ११३ अध्याय : ॥

परानन्द : । पुं० निरतिशयसुखस्वरूपे ॥ परश्चासावानन्दश्च ॥ परानन्दावाप्तिश्चागमाचार्यात्मानुभवप्रत्ययत्रयस्यैकविषयत्वेनभवति । यथाहुरागमविद : । शास्त्रदृष्टिर्गुरोर्वाक्यं तृतीय : स्वात्मनिश्चय : । निरन्तरानुसन्धानंपरानंदाप्तिहेतव इति ॥

परानसा । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

अन्तकाल : । पुं० द्विपरार्द्धावसानेपरस्यकार्यब्रह्मण : अन्तकाल : विनाशकाल : ॥

परान्नम् । अन्यस्वामिकभक्तपिष्टकादौ ॥ परस्य,ष्टान्ने ॥ परान्नं परवासश्च निन्द्यं धर्मरतस्त्यजेत् ॥ त्रि० । परपिण्डादे । परान्ने नोपजीविनि ॥ परस्यअन्नम् । परान्नं नित्यमस्य । अर्शआदिभ्योऽच् ॥

परापम् । त्रि० परिपे ॥ परागताआपोऽस्मिन् । अवर्णान्ताद्वेतिपक्षे अपईदभाव : ॥

परापरम् । न० परूषके ॥ त्रि० परस्मिन्नपरस्मिंश्च ॥

परापरगुरु : । पुं० गुरुविशेषे ॥ पार्वत्यां ॥

परापरज्ञ : । त्रि० विद्याविद्याविभागज्ञे ॥

पराप्रकृति: । स्त्री० अपराप्रकृतेर्भिन्नायांप्रकृतौ ॥ अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतां महाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ चेत्रज्ञलक्षणायाम्० पराशक्तौ ॥

पराभव : । पुं० तिरस्कारे । न्यक्कारे । तिरस्क्रियायाम् । परिभवे ॥ यथा । विश्वेश्वरमजंदेवंजगत : प्रभवाप्ययम् । भजंतियेपुष्कराक्षंनतेयान्तिपराभवमिति ॥ ब्राह्मणस्याऽपशब्दभाषणफलंपराभव इति विवरणकार : ॥ विनाशे ॥ पराजये ॥ विपदि ॥ चत्वारिंशत्संख्यकेवत्सरे ॥ यथा । पार्थिवैर्नृपसैन्यैश्वसमस्तै : खण्डमण्डले । प्रपीड्यन्ते जना: सर्वेभयभीता:पराभवे ॥

पराभिध्यान: । त्रि० परागदर्शिनि ॥

पराभुक्ति : । स्त्री० पातालादिकलान्ताध्ववर्त्तिविचित्रैश्वर्य्यसम्पन्नतत्तद्भुवनाधिपत्ये ॥

पराभूत : । त्रि० जिते । प्राप्ताभिभवे । पराजिते । पराभूयतेस्म । भू० । क्त : ॥ *

परामर्श: । पुं० विवेचनायाम् । युक्तौ । वितर्के । विमर्षणे । तर्के । ऊहे ॥ स्मरणज्ञाने ॥ व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञाने ॥ यथा । व्याप्यस्यपक्षधर्मत्वधी : परामर्शउच्यते । अस्यार्थ : । व्याप्तिविशिष्टस्य पक्षेणसहवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमनुमितिजनकम् । तच्चव्याप्य : पक्ष इतिज्ञानम् । पक्षोव्याप्यवान् इति ज्ञानंवा । इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ सचानुमतौ व्यापार : । यथा । व्यापारस्तुपरामर्श: करणंव्याप्तिधीर्भवेत् । अस्यार्थ: । अनुमायामनुमितौव्याप्तिज्ञानंकारणंपरामर्शोव्यापार : । तथाहि । येनपुरुषेणमहानसादौधूमेवह्नेर्व्याप्तिर्गृहीतापश्चात्सएवपुरुष: क्वचित्पर्वतादौअविच्छिन्नमूलांधूमरेखांपश्यति तदनन्तरं धूमोवह्निव्याप्य इत्येवंरूपं व्याप्तिस्मरणंतस्यपुरुषस्यभवतिपश्चाच्चवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंभवति सएवपरामर्श इत्युच्यते ॥ इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

परामृतम् । न० गोघृते ॥ वर्षणे ॥

परामृष्ट : । त्रि० सम्बद्धे । सम्बन्धयुक्ते ॥ कृतपरामर्शे ॥ विवेचिते ॥ परामृश्यते । मृश० । क्त : ॥

परांबा । स्त्री० पराम्बिकायाम् । साम्यावस्थमायोपाधिक ब्रह्मरूपिण्याम् ॥

परायण: । त्रि० अभीष्टे ॥ तत्परे ॥ आश्रये ॥ यथा । शुद्धाभवन्ति यद्यन्येऽन्त्यजा:कृष्णपरायणाइति । न०आसङ्गवचने ॥ परमुत्कृष्टमय नंस्थानमस्य । ब्रह्मणि ॥ परमुत्कृ ष्टं पुनरावृत्तिरहितंचतदयनंमुक्तप्रा प्यंस्थानंच्चे तिपरायणम् । पूर्वपदा दितिणत्वम् ॥

परायत्त: । त्रि० पराधीने ॥

परारि अ० पूर्वतरवर्षे गततृतीयवर्षे ॥पूर्वतरे वत्सरेइत्यर्थेसद्य:पुरुत्परा र्यैषमइत्यादिनापूर्वतरस्यपरभाव: । आरिचसंवत्सरे ॥

परारि: । त्रि० परशत्रौ ॥

परारित्ना त्रि० पूर्वतरवत्सरसम्बन्धिनि ॥ परारिभवइत्यर्थेचिरपरुत् परारि भ्यस्त्नोवक्तव्य: ॥

पराक: । पुं० कठिल्ले । कारवेल्ले ॥

पराकक: । पुं० अश्मनि ॥

परार्थानुमानम् न० परप्रतिपत्त्यर्थेऽ नुमानवचने । यत्स्वयमेवधूमाद ग्निमनुमायपरप्रतित्पत्त्यर्थं पञ्चावय वंवाक्यंप्रयुङ्क्तेतस्मिन्॥यथा ।पर्व तोवह्निमान् धूमात्योयोधूमवान्स ससोग्निमान् यथामहानसम् तथा चायम् तस्मात्तथेति । अनेनप्रति पादिताल्लिंगात्परोप्यग्निं प्रतिपद्य ते ॥

परार्द्धम् । न० ब्रह्मणआयुषोऽर्द्धे ॥ य- था । निर्जितस्थलाकेनआयुर्वर्ष शतंस्मृतम् । तत् पराख्यं तदर्द्ध ञ्चपरार्द्ध मभिधीयते ॥ इ० वि- पुं० ॥ हृदये ॥ परस्यब्रह्मणोर्द्धं स्थानम् । तस्मिन्हिपरब्रह्मोपलभ्य ते ॥ दशमध्यसंख्यायाम् । *** १००००००००००००००००० ॥ स्थानात्स्थानन्दशगुणमेकस्माद्गच्छ ति हि । ततोष्टादशमेभागेपरार्द्धम भिधीयते ॥

परार्ध्य: । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ पर स्मिन्नर्द्धेभव: ॥ अर्द्धाद्यत् । पराव राधमोत्तमपूर्वाच्च ॥

परावतम् । न० परूषके । फालसा इ० भा० ।

परावर: त्रि० परमात्मनि । ब्रह्मणि । सर्वात्मके ॥ परंहिरण्यगर्भपदम् अवरंयस्मात् ॥ यद्वा । परंहिरण्य गर्भादिअवरंमनुष्यादि परञ्चअपर ञ्चपरावरम्० सर्वात्मकंब्रह्मेत्यर्थ: ॥

परावर्त्त: । पुं० परिवर्ते । विनिमये ॥

परावह: । पुं० वायो: षष्ठस्कन्धे ॥ ईदृक्च: पुरुषोन्याहक् यमितासमह क् तथा । चामश्चप्रतिहृतश्च स्यात्स मर्षे: परावह: ॥ सप्तवायुन्तर्गत सप्तमवायौ ॥सतुपरिवहवायोरूर्द्ध स्थित: ॥

पराविद्ध: । पुं० कुवेरे ॥ त्रि० । परै:श त्रुभिराविद्धे । अविद्धे च ॥

परविद्या । स्त्री० ब्रह्मविद्यायाम् ॥ यथा । परांविद्यांशृणुमुनेययाब्रह्मा-वगम्यते । यत्तदद्दश्यमग्राह्य मगोत्रचरणं ध्रुवम् । अचक्षु : श्रोत्रं तद्दपाणिपादंनित्यं विभुंसर्वगतं सुसूक्ष्ममिति ॥

परावृत्त : । अपावृत्ते ॥

परावृत्ति : । स्त्री० निवृत्तौ ॥ उल्लङ्घने ॥

परावेदी । स्त्री० वृहत्याम् ॥

पराशक्तिः । स्त्री० पराप्रकृतौ ॥ परास्वायाम् ॥ यथाहजनमेजयं प्रति व्यास : । यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेववा । तत्तदेवावगच्छत्वं पराशक्त्यं शसम्भवम् । एतेचान्ये चराजान : पराशक्तेरुपासकाः । संसारतरुमूलस्य कुठारा अभवन्नृपेति ॥ पराचासौशक्तिश्च ॥

पराशर : । पुं० व्यासमुनेर्जनके । श-क्तिमुने : पुत्रे ॥

पराश्रय : । त्रि० अन्यावलम्बे ॥ पर आश्रयोयस्य ॥

पराश्रया । स्त्री० वृक्षोपरिजातलताविशेषे । वृन्दायाम् । वृक्षादन्याम् ॥

परासनम् । न० मारणे । वधे ॥ असु० । ल्युट् ॥

परासिसु : । त्रि० परासितुमिच्छौ ॥ अस्यते : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

परासु : । त्रि० मृते ॥ परागताअसवोस्मात् ॥

परासुता । स्त्री० मृतत्वे ॥ निद्रामरणसुतायाम् ॥

परास्कन्दी । पुं० चौरे ॥ परान्आस्कन्दितुंशीलमस्य । स्कन्दिर्० । सुपीतिणिनि : ॥

परास्त : । त्रि० अपास्ते । अवज्ञाते । निरस्ते । पराजिते ॥ पराअस्यतेस्म । असु० । क्त : ॥

पराहत : त्रि० दूरीभूते ॥ ताडिते पराहन्यतेस्म । हन० । क्तः ॥

पराहन्ता । स्त्री० समष्ट्यहङ्कारे । पराहन्तारूपमहदहङ्कारख्यके । योवेदाहंब्रह्मास्मीति वृत्तिरूपउक्त : । तथाच सृष्टिसमये : प्रथमोभावो व्यक्तस्यपरावाचीरूपोऽयमस्मीत्युत्पन्न : पराहन्तारूप : सोहङ्कार : स देवसोऽभ्यदमग्रआसी दित्यत्रोक्तात् सतउत्पन्न इतिनीलकण्ठ : ॥

पराह्ण : । पुं० अपराह्णे ॥ अरपञ्च तदहश्चेतिविग्रह : ॥

परि । अ० सर्वतोभावे ॥ वर्ज्जने ॥ व्याप्तौ ॥ शेषे ॥ इत्थंभूताख्याने ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ आलिङ्गने लक्षणे ॥ दोषाख्याने ॥ निरसने ॥ पूजायाम् ॥ व्याप्तौ ॥ भूषणे ॥ उपरमे ॥ शोके ॥ सन्तोषभाषणे ॥

परिकथा । स्त्री० वाङ्मयभेदे ॥ यथा । अथवाङ्मयभेदा : पुराण्यूक्

खण्डकथाकथा । आख्यायिकापरिक्रियेति । त्रिकाण्डशेषः ॥

परिकम्पः । पुं० भये ॥ कम्पे ॥ परितः कम्पः ॥

परिकरः । पुं० सङ्घे । गणे ॥ पर्यङ्के ॥ परिवारे ॥ वस्त्रादिनाप्रगाढगात्रिकावन्धे ॥ यथा । सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् । बद्धः परिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतीति ॥ युद्धोचितपरिधाने ॥ समारम्भे ॥ विवेके ॥ सहकारिणि ॥ यत्ने ॥ अलङ्कारवि० ॥ यथा ॥ विशेषणैर्यत्साकूतैरुक्तिः परिकरस्तुसः ॥ अर्थाद्विशेष्यस्य । उदाहरणम् । यथा । महौजसो मान धना धनार्चिताधनुर्भृतः संयतिलब्धकीर्त्तयः । नसंहतास्तस्यनभिन्नवृत्तयः प्रियाणिवाञ्छन्त्यसुभिः समीहितुम् ॥ यद्यप्यपुष्टार्थस्य दोषतभिधानात्तन्निराकरणेनपुष्टार्थस्वीकारः कृतः तथाप्येकनिष्ठत्वेनवहूनांविशेषणानामेवमुपन्यासेवैचित्र्यमित्यलङ्कारमध्येगणितः ॥ परिकीर्यते । कृविक्षेपे । ऋदोरप् ॥ परिक्रियतेऽनेन । पुंसीतिघः ॥

परिकर्तिका । स्त्री० गुदेकर्त्तनवत्पीडायाम् ॥

परिकर्त्ता । पुं० अनूढज्येष्ठाकनिष्ठाविवाहस्ययाजकेइत्युदाहृतत्त्वम् ॥

परिकर्म्मा । पुं० सेवके । परिचारके ॥ इतिरत् ॥ न० । अङ्गसंस्कारे । कुङ्कुमादिनाशरीरशोभाधायककर्मणि ॥ परिमलवर्जनार्थाक्रियापरिकर्मस्नानोद्वर्त्तनादीत्यर्थः ॥

परिकर्म्मी । त्रि० सेवके ॥ इ०हे० ॥

परिकल्पितः । त्रि० कृते ॥

परिकल्प्यः । त्रि० परिकल्पितुंयोग्ये ॥

परिकाङ्क्षितः । त्रि० तपस्विनि ॥ इतिशब्० ॥

परिकीर्णः । त्रि० व्याप्ते ॥ परितः कीर्णः ॥

परिकूटम् । न० पुरद्वारकूटके । नगरद्वारकूटके । हस्तिनखे । इत्यनो० ह०इ० भा० ॥

परिक्रमः । पुं० विहारे । क्रीडार्थंपद्भ्यांसञ्चरणे ॥ प्रदक्षिणे । परिक्रम्मा०इ०भा०परिक्रमणम् । क्रमु० । घञ् ॥ नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥

परिक्रमसहः । पुं० छागले ॥

परिक्रयणम् । न० नियतकालंभृत्या स्वीकरणे ॥ परितःक्रयणम् ॥ क्रयणस्यसमीपंवा ॥

परिक्रिया । स्त्री० परिसर्पे । परिजनादिनावेष्टने ॥ परिकरणम् । कृञः शच् । रिङ्शयग्लिङ्क्षु ॥

परिक्लान्तः । त्रि० परिश्रान्ते ॥

परिक्षित् । पुं० नृपान्तरे ॥ अभिमन्युपुत्रे ॥ अश्वमेधे ॥ परितोदुरितंक्षी

यतेयेनेतिव्याख्यानात् ॥

परिक्षिप्तः । त्रि० जलादिनाऽवच्छिन्ने । परिखादिनावेष्टिते । निम्नते ॥ परितःक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्तः सर्वतोभावेनक्षेपयुक्ते ॥

परिखा । स्त्री० खेये । राजधान्यादीनांखातरूपवेष्टने । खाई० इ० भा० ॥ अस्यामानन्तु । प्रस्थेचपरिखामानं शतहस्तंप्रशस्तकम् । परितःशिविराणाञ्चगम्भीरंदशहस्तकम् ॥ सङ्केतपूर्वकञ्चैवपरिखाद्वारमीप्सितम् । शत्रोरगम्यंमित्रस्यगम्यमेवसुखेनचेति ॥ परितःखन्यते० परितःखातावा । अन्येभ्योपीतिडः ॥

परिखातः ।पुं० गर्त्ते ॥

परिख्यातः । त्रि० विख्याते ॥

परिगणितः । त्रि० सर्वतोभावेनगणनायुक्ते ॥

परिगतः । त्रि० प्राप्ते ॥ विस्मृते ॥ ज्ञाते ॥ चेष्टिते ॥ गते ॥ वेष्टिते ॥

परिगृह्या । स्त्री० नार्य्याम् ॥

परिग्रहः । पुं० परिजने । पुत्रमित्रकलत्रादौ । यथा । क्वचिदुपकृतिःकर्त्ताऽमीभिःकृताक्रियतेथवानचभु विभवन्त्वेतेपुंसांसुखायपरिग्रहाः । दधतिविरहमर्मच्छेदंतदर्थमपार्थकं तदपिविपुलायासाःसीदंत्यहोवतजन्तवः ॥ पत्न्याम् ॥ स्वीकारे ॥ मूल्ये ॥ मूले ॥ शापे । शपथे ॥ राहुवक्त्रस्थभास्करे ॥ प्रतिग्रहे । सैन्यपश्चाद्भागे ॥ सङ्ग्रहे ॥ शास्त्राऽनिषिद्धमार्गेणदेहयात्रानिर्वाहकाधिकभोगसाधनस्वीकारे । शरीरधारणार्थमस्पृहत्वे पिपरोपनीतवाह्योपकरणे ॥ परिगृह्यतेपरिग्रहणम्परिगृहणातिवा ग्रहवृद्विश्चपविभाषाग्रहइत्यप्वा ॥ परिगृह्यतेऽनेनेतिकरणव्युत्पत्तेर्हस्ते॥

परिघः । पुं० योगविशेषे । तत्रजातस्यफलंयथा । उत्पत्तिकालेपरिघोयदिस्यान्नरस्तदावंशकुठारकल्पः । असत्यसाक्षीचमयाविहीनःस्वल्पानुभोक्ताविजितारिपक्षः ॥ लोहांगी० इ० प्र० अस्त्रविशेषे । परिघातने । लोहवद्धलगुडे ॥ अर्गले ॥ घाते । परिघाते ॥ मुद्गरे ॥ शूले ॥ कलसेचतथाकाचघटेगोपुरसद्मनोरिति शब्दरत्नावली ॥ परिहणनम् ० परिहण्यतेऽनेनवा । हन० । परौघइत्यप् । घादेशश्च ॥

परिघातः । पुं० अस्त्रे ॥ हनने ॥ परितोघातः ॥

परिघातनः । पुं० परिघे । लोहबद्ध लगुडे ॥ लोहवद्धयष्ट्याम् ॥ परितोघातइत्यनेन । ल्युट् ॥ । न० सर्वतोभावेनहनने ॥

परिघोषः । पुं० निनादे । शब्दे ॥ अवाच्ये ॥ जलदध्वनौ ॥ परितोघोषोऽत्रवा ॥

परिचयः। पुं० संस्तवे। विशिषेणज्ञाने ॥ परचाङ्०भा० ॥ परिसमन्ताच्चयनम् । चिञ् ० । एरच् ॥ अभ्यासे ॥

परिचरः । पुं० युद्धकालेपरप्रहाराद्रथरक्षके ॥ परिधिस्थे । सेनायांराष्ट्रोदण्डनायके ॥ प्रयाणेसामन्तस्थापकषेड्ढ्यन्ये ॥ रथगजादेस्तन्नपादादिरक्षकेड्०केचित् ॥ सेवके ॥ परितश्चरति । पचाद्यच् ॥

परिचरणम् । न० गुर्वादिशुश्रूषायाम् ॥

परिचर्य्या। स्त्री० सेवायाम्। उपासने । शुश्रूषायाम्॥ परिचरणम् । चर० । परिचर्या परिसर्येतिशोयक्चनिपात्यते ॥

परिचायकः । पुं० लक्षणे ॥

परिचाय्यः । पुं० यज्ञाग्नौ । समूह्ये । उपचाय्ये ॥ परिचीयते । चिञ्० । अग्नौपरिचाय्येतिसाधुः । अग्निरिह नज्वलनः । किन्त्वग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेननिर्मितंस्थलम् । तस्मिन्नभिधेये ॥

परिचारः । पुं० परिचरणे ॥ परिचरेर्घञ् ॥

परिचारकः । त्रि० भृत्ये । दासेरे । दासे । सेवके ॥ परिचरति । चर० । ण्वुल् ॥

परिचारिणी । स्त्री० परिचरणशीलायाम् । परिचरणचित्तायाम् ॥ परिचरतीतीचरेर्णिनिः । ङीप् ॥

परिचाय्यः । त्रि० सेव्ये ॥

परिचितः । त्रि० परिचयविशिष्टे । ज्ञाते । समृद्धे

परिचेयः । त्रि० परिचयनीये । परिचेतव्ये ॥

परिच्छदः । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ वसनाभरणादौ । गृहोपकरणे ॥ युद्धोपकरणे ॥ आच्छादने ॥ परिच्छाद्यतेऽनेन । छद० । पुंसीतिघः । च्छादेर्घेद्व्युपसर्गस्येत्युपधाह्रस्वः ॥

परिच्छन्दः । पुं० परिच्छदे ॥

परिच्छन्नः । त्रि० परिच्छदविशिष्टे ॥ सर्वतोभावेनाच्छादिते । संवृते ॥

परिच्छित्तिः स्त्री० परिमाणे । इयत्तायाम् ॥

परिच्छिद्य । अ० निश्चित्य ॥

परिच्छिन्नः । त्रि० परिच्छेदविशिष्टे । अवधिप्राप्ते ॥ परिमिते । एकदेशवर्त्तिनि ॥ परिच्छिन्नत्त्वंत्रिविधम् । देशतःकालतोवस्तुतश्चेतिभेदात्। तत्रदेशान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्त्वरूपंदेशतःपरिच्छिन्नत्त्वं । कालान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्त्वं कालतःपरिच्छिन्नत्वम् । वस्त्वन्तरनिष्ठभेदप्रतियोगित्वलक्षणंवस्तुपरिच्छिन्नत्वमिति ॥

परिच्छेदः । पुं० ग्रन्थसन्धौ । ग्रन्थस्य विच्छेदे ॥ यथा । सर्गोवर्गः परिच्छे

द्रोवाताध्यायाङ्कसंग्रहाः । उच्छ्रासः परिवर्तश्चपटलःकाण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानंप्रकरणंपर्वाह्निकश्चग्रन्थसन्धय: ॥ अवधौ । सीमायाम् ॥ परिच्छिन्नत्वंपरिमितत्त्वं वापरिच्छेदः ॥

परिजनः । पुं० अनुचरे ॥ परिवारे । पोष्यवर्गे । नियतसन्निधिवर्त्ति परिचारके ॥ यथा । किरीटंवैरिञ्चं परिहरपुरःकैटभभिदःकठोरेकोटीरेस्खलसिजहिजम्भारिमुकुटम् । प्रणम्रेष्वेतेषुप्रसभमभियातस्यभवनं भवस्याभ्युत्थानेतवपरिजनोक्तिर्विजयते ॥ ब्रह्मसम्बन्धिमुकुटमग्रेत्यज ॥ विष्णोः कठिनेमुकुटेस्खलसि । इन्द्रस्यमुकुटंत्यज । एतेषुब्रह्मादिषु प्रणतेषुसत्सु हठात्गृहमागतस्यशिवस्याभ्युत्थानेसतितवसखीनामुक्तिः शोभतइत्यर्थः ॥

परिजय्यः । त्रि० जेतुंशक्ये ॥ परितोजय्यः ॥

परिजल्पितम् । न० दशाङ्गचित्रजल्पान्तर्गतद्वितीयजल्पे ॥ यथा । प्रभोर्निर्दयताशाठ्यंचापलाद्युपपादनात् । स्वविचक्षणता व्यक्तिर्भङ्ग्यास्यात्परिजल्पितम् ॥

परिजातः । त्रि० परिगते ॥ सम्बद्धे ॥ परितोजातः ॥

परिज्ञानम् । न० तत्त्व ज्ञाने ॥

परिज्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥ वह्नौ ॥ परिजीयते । जनी० श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्निति सधुः ॥ त्रि० । परितोगन्तरि ॥ अजेःपरिपूर्वस्यश्वन्नुक्षन्नित्यादिनामन्प्रत्ययोऽकारलोप० आद्युदात्तत्वञ्चनिपात्यते० वेदभाष्ये ॥

परिज्वा । पुं० इन्द्रे ॥ याज्ञिके ॥ परिचारके ॥ उज्ज्वलदत्तोहिश्वन्नुक्षन्नित्यत्रपरिज्मेत्यस्यस्थानेपरिज्वेति पठित्वाजुःसौत्रोधातुःपरिपूर्वोयआदेशइत्याह ॥

परिडीनकम् । न० सर्वतःपतनरूपे । पक्षिगतिविशेषे ॥

परिणतः । त्रि० परिणामप्राप्ते । पक्वे ॥ परिणमतिस्म । णम० । अकर्मकत्वात्क्तः ॥ सर्वतोभावेननते ॥ पुं० । तिर्यग्घातिगजे ॥ तिर्यग्दन्तप्रहारस्तुगजः परिणतोमतइतिहलायुधः ॥

परिणतिः । स्त्री० परिणामे ॥

परिणद्धः । त्रि० विशाले । परिरब्धे । आलिङ्गिते । बद्धे ॥

परिणयः । पुं० विवाहे ॥ परिणयनम् । णीञ्० । एरच् ॥

परिणयनम् । न० विवाहे ॥

परिणामः । पुं० विकारे । गुणानांप्रादुर्भावे । प्रकृतेरन्यथाभावे ॥ फलकाले ॥ परिपाकावस्थायाम् ॥ परिणमनम् । णम० । घञ् ॥ चरमे । शेषे ॥ पूर्वरूपपरित्यागेनरूपा

परित:। अ० सर्वतोर्थे ॥ पर्यभिभ्याञ्चेतिपरिशब्दात्तसिल्सर्वोभयार्थाभ्यामिष्यते ॥ सर्वत्र ॥

परिताप:।पुं० दुःखे ॥ नरकान्तरे॥ कम्पे ॥ भये ॥ शोके ॥ परितस्ताप: ॥

परितुष्ट:। त्रि० परितोषयुक्ते । सन्तुष्टे ॥

परितोष:। पुं० अतितृप्तौ। सन्तोषे। सर्वतोभावेनतुष्टौ ॥ यथा । त्वामुदरसाधुमन्येशाकैरपियदसिलब्धपरितोषम् । हतहृदयंह्यधिकाधिकवाञ्छाशतदुर्भरंनपुन: ॥

परित्याग:। पुं० सर्वतोभावेनवर्जने । परित्यजने । क्षेपणे ॥ मलोत्सारणे ॥ परितस्त्याग: ॥

परित्राणम् । न० मारणोद्यतस्यनिवारणे । हस्तधारणे । हस्तवारणे । पर्याप्तौ ॥ त्रैङ्० । ल्युट् ॥ रक्षणे ॥

परिदर:। पुं० दन्तरोगविशेषे ॥ यथा। दन्तमांसानिशीर्यन्तेयस्मिन्ष्ठीवतिचाप्यसृक् । पित्तासृक्कफजोव्याधिर्ज्ञेय:परिदरोहिसइति ॥

परिदानम् । न० नैमेये । परीवर्त्ते । विनिमये ॥ परिक्रम्यदानम् ॥ न्यस्तवस्तुप्रत्यर्पणेपीतिकश्चित् ॥

परिदायी । पुं० अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठायकन्यादातरि ॥ यथाहहारीत: । ज्येष्ठेऽनिविष्टेकनीयान्निर्विशन्परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्येष्ठ: परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदातापरिकर्त्तायाजकस्तेसर्वेपतिताइति ॥

परिदीपक:। त्रि० अववोधके ॥

परिदीपित:। त्रि० प्रकाशिते ॥ परिसर्वतोदीपित: ॥

परिदृष्ट:। त्रि० समन्तात्साक्षात्कृते ॥

परिदेवनम्। न० अनुशोचनोक्तौ । विलापे ॥ दिवुपरिदेवने । चु० । ल्युट् ॥

परिदेवना । स्त्री० शोकनिमित्तेविलापे । शोकोक्तौ ॥ यथा। अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत । अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना ॥ इतिभगवद्गीता ॥ नमन्त्रबलवीर्येणप्रज्ञयापौरुषेणच । अलभ्यंलभतेमर्त्य्यस्तत्रकापरिदेवना ॥ एकसार्थंप्रयातानांसर्वेषांतत्रगामिनाम्। यद्येकस्त्वरितोयातिकातत्रपरिदेवनेतिग० पु० ॥ दिवुपरिदेवने । चु० । ण्यासश्रन्थोयुजितियुच् ॥ टाप् ॥

परिद्यून:। त्रि० परिदेवनांप्राप्ते ॥ क्षीणचेतने ॥ दिवु ० क्त: ॥

परिद्रष्टा । त्रि० समन्ताद्दर्शनस्यकर्त्तरि। साक्षिपुरुषे ॥ परिपश्यतिइतिशिर:। वा० तृन् ॥

क्रमे । कृदिकारादितिङीष् ॥
परिपिष्टकम् । न० सीसके ॥
परिपुष्करा । स्त्री० गोडुम्बायाम् । राजगोमकडू०गौ०भा० ॥
परिपूतम् । न० निष्पुलाकीकृते । अपास्तपुलाके । अपास्ततुषधान्ये॥ त्रि० । सर्वतोभावेनपवित्रे ॥
परिपूरी । त्रि० भक्तवरदे ॥ परिपूरयतिकामैर्भक्तान् । परिपूरयते र्णिनिः ॥
परिपूर्णः । त्रि० पूरिते ॥ परितः पूर्णः ॥
परिपूर्णता । स्त्री० आभोगे । सम्पूर्णतायाम् ॥ परितः पूर्यतेस्म । पूरी० । गत्यर्थेतिक्तः । रदाभ्यामितिनिष्ठानत्वम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभावइतितल् ॥
परिपूर्णत्वम् । न० आभोगे । पूर्णतायाम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥
परिपेलम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । नागरमोथा०इ०भा० ॥ यथा । परिपेलंप्लवंवल्यंततकुटन्नटसंज्ञकम् । जायतेमुस्तकाकारंशैवालकुलसञ्चये ॥
परिपेलवम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥ परितः पेलवम्मृदु ॥
परिप्रश्नः । पुं० कोहंकथमिदंजातंको वैकर्त्तास्यविद्यते०उपादानंकिमस्य स्यकार्यंबद्धोस्मिकेनोपायेनमुच्येइत्या दिपृच्छायाम् ॥ पृच्छामात्रे ॥ परितः प्रश्नः ॥
परिप्लवः । त्रि० चञ्चले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । प०अच् ॥ आकुले ॥
परिप्लुतः । त्रि० आप्लुते । व्याप्ते सर्वतोव्याप्ते ॥ परितः प्लुतः ॥
परिप्लुता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ ग्राम्यधर्मेवेदनावत्यांयोनौ ॥ यथा । परिप्लुतायाम्भवतिग्राम्यधर्मेरुजाभृशम् । इतियोनिव्यापन्निदानेमाधवकरः ॥
परिफुल्लः । त्रि० हर्षपुलकिते ॥ फुल्लते । फुल्ल० । पचाद्यजन्तंनतुफुल्लेतिनिष्ठान्तं । अनुपसर्गादितिकथनाविरोधात् । परितः फुल्लः ॥
परिबर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये । सितच्छत्रादौ ॥ परिच्छदे ॥ परिबर्हतेपरिबर्ह्यतेवा । बर्हप्रधान्ये । अच्०घञ्वा ॥
परिभवः । पुं० अनादरे ॥ यथा । चलत्व्याद्विजजातयः परिभवेप्येतद्वचः पालनात्पीतः कुम्भसमुद्भवेनमुनिनाकिंजातमेतावता । मर्यादांयदिलङ्घतेविधिवशाद्यस्मिन्चणे वारिधिस्त्रैलोक्यंसचराचरंच सतियः कस्तत्रकुम्भोद्भवः ॥ परौ भुवोऽवज्ञानइ०घञभावेऋदोरप् ॥ स

र्वतोभवने ॥

परिभावः । पुं० अनादरे । परिभवे ॥ परौभुवोऽवज्ञानइतिभावेघञ् । वृद्धिः ॥

परिभावुकः । त्रि० तिरस्कुर्वति ॥ लषपतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न० सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोद्विविधः । गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च । आद्यो-यथा । मद्दाकुलस्यभवतः किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुबन्धकीसुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । त-त्रयोद्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भावव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री० परिष्कृतभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रत्नम्प्री । शैल्याम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ द्र० शक्तिवादेगादाधरीटीका ॥

परिभूः । पुं० ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात् ०परिसर्व्वतोभवति । भू० । क्विप् ॥

परिभूतः । त्रि० परिभवान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म । भू० । क्तः ॥

परिभूयमानः त्रि० अनादरानुभवकर्त्तरि ॥ यथा ॥ येबाल्यभावेनपठन्ति विद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः । तेवृद्धकालेपरिभूयमानाः सन्दह्य-मानाः शिशिरेयथाब्जादति ॥

परिभोगः । पुं० उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज० । घञ् ॥

परिभ्रमः । पुं० सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न० पर्यटने ॥ धनाशा-पुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न० हस्तादिषुगृहीत्वापरितश्चालने ॥

परिमण्डलः । त्रि० वर्तुले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न० । परमाणौ ॥

परिमण्डलितः । त्रि० विवर्तिते ॥ वर्त्तुलीकृते ॥

परिमलः । पुं० विमर्दने । कुङ्कुमादिमर्द्दने ॥ विमर्द्दोत्थगन्धे । अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरेसुरतादिवि-मर्द्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे । सुर-तोपमर्दविकसच्छरीररागादिसौर-भे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । द्र० शब्० ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥

परिमाणम् । न० आढककुडवादौपरिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांस्वगताभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितेनव्रीह्यादिपरिमीयतेतत्

परिमाणंप्रस्थादिरित्यर्थ : । परि : सर्वतोभावे । यथोक्तम् । परिमाण-न्तुसर्वत । इति ॥ न्यायमतेतुमा नव्यवहारासाधारणकारणे । पृथि-व्यादिनवद्रव्यवर्त्तिनि ॥ तच्चतुर्वि-धम् । अणुमहत्दीर्घम्हस्वंचेतिभे दात् । यथोक्तंभाषापरिच्छेदे । प-रिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम् । अणुदीर्घंमहद्धृस्वमितितद्भेद ईरित :॥ अनित्ये तदनित्यं स्यान्नि त्ये नित्यमुदाहृतम् । सङ्ख्यात : परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते ॥ अनित्यं द्व्यणुकादौतु सङ्ख्याजन्य मुदाहृतम् । परिमाणंघटादौतुपरि माणजउच्यते ॥ प्रचय : शिथिला ख्योय : संयोगस्तेनजन्यते । परि माणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशत: ॥ इति ॥ परिमीयतेपरिच्छिद्यते येनतद् ॥

परिमार्ज्जनम् । न० परिशोधने ॥ खा द्यविशेषे । मधुमस्तके ॥ यथा । मधुतैलघृतैर्मध्ये वेष्टिता:समिताश्च या : । मधुमस्तकमुद्दिष्टं तस्याख्या परिमार्ज्जनमितिशब्दचन्द्रिका ॥

परिमित : । त्रि० परिमाणविशिष्टे । परिछिन्ने । एतावति । इतनाइ० भाषा० युक्ते ॥ परितोमित : ॥

परिमिलित: । त्रि० व्याप्ते । समन्ता त्सङ्गते ॥

परिमृष्ट : । त्रि० व्याप्ते ॥

परिमेय : । त्रि० परिमातुंयोग्ये ॥ माङ्० । अचोयत् । ईद्यति । गुण: ॥ परिमिते ॥

परिमोक्ष : । पुं० मलत्यागे ॥ परितो मोक्षणे ॥

परिमोषी । त्रि० परिमोषणशीले । चौरे ॥

परिरब्ध : । त्रि० गृहीते ॥ आलिङ्गि ते ॥

परिरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिष्व ङ्गे । बाहुभ्यांनिष्पीडने ॥ परिरम्भ णम् । रभ० । घञ् । रभेरशब्लि टोरितिनुम् ॥

परिरम्भित : । त्रि० आलिङ्गिते । र क्षिते ॥

परिवत्सर : । पुं० वत्सरे ॥ वत्सरवि शेषे ॥ यथा । शकाब्दात्पञ्चभिर्हृ तेय : शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण संपरिइदाचनुउदापूर्वकवत्सर संज्ञ का : वत्सराभवन्ति । यथोक्तम् । शकाब्दात्पञ्चभि : शेषात्समाद्या दिषुवत्सरा : । सम्परीदानुपूर्वाश्च तथोदापूर्वकामता : ॥ परिपूर्वत थादानंयवानांचद्विजोत्तमा : । इ० ति विष्णुधर्मोत्तरम् ॥ परितोवस न्त्यत्रायनत्वादय : । वस० । सपूर्वा च्चिदितिसर : । सस्याद्धातुकइति सस्यत : ॥

र्वतोभवति ॥

परिभावः । पुं॰ अनादरे । परिभवे ॥ परौभुवोऽवज्ञानइतिभावेघञ् । वृद्धिः ॥

परिभावुकः । त्रि॰ तिरस्कुर्वति ॥ लषपतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न॰ सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोहिद्विविधः । गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च । आद्यो-यथा । महाकुलस्यभवतः किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुबन्धकीसुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । तत्रयोर्द्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री॰ परिष्कृतेभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रज्ञप्तौ । शैल्याम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ द्र॰ शक्तिवादेगादाधरीटीका ॥

परिभूः । पुं॰ ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात्॰परिसर्व्वतोभवति । भू॰ । क्विप् ॥

परिभूतः । त्रि॰ परिभवान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म । भू॰ । क्तः ॥

परिभूयमानः त्रि॰ अनादरानुभवकर्त्तरि ॥ यथा ॥ येबालभावेनपठन्तिविद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः । तेवृद्धकालेपरिभूयमानाः सन्दह्यमानाः शिशिरेयथाब्जाइति ॥

परिभोगः । पुं॰ उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज॰ । घञ् ॥

परिभ्रमः । पुं॰ सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न॰ पर्यटने ॥ धनाशापुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न॰ हस्तादिषुग्रहीत्वापरितश्चालने ॥

परिमण्डलः । त्रि॰ वर्तिले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न॰ । परमाणौ ॥

परिमण्डलितः । त्रि॰ विवर्तिते ॥ वर्त्तुलीकृते ॥

परिमलः । पुं॰ विमर्द्दने । कुङ्कुमादिमर्द्दने ॥ विमर्द्दोत्थगन्धे । अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरेसुरतादिविमर्द्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे । सुरतोपमर्द्दविकसच्छरीररागादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । द्र॰ शब्॰ ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥

परिमाणम् । न॰ आढककुडवादौपरिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांस्वगताभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितेनव्रीह्यादिपरिमीयतेतत्

परिमाणंप्रस्थादिरित्यर्थ : । परि : सर्वतोभावे । यथोक्तम् । परिमाण- न्तुसर्वत । इति ॥ न्यायमतेतुमा नव्यवहारासाधारणकारणे । पृथि- व्यादिनवद्रव्यवर्त्तिनि ॥ तच्चतुर्वि- धम् । अणुमहत्दीर्घम्ह्रस्वंचेतिभे दात् । यथोक्तंभाषापरिच्छेदे । प- रिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम् । अणुदीर्घंमहद्ध्रस्वमितितद्भे दई- रित : ॥ अनित्ये तदनित्यं स्यान्नि त्ये नित्यमुदाहृतम् । सङ्ख्यात : परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते ॥ अनित्यं द्व्यणुकादौतु सङ्ख्याजन्य मुदाहृतम् । परिमाणंघटादौतुपरि माणजउच्यते ॥ प्रचय : शिथिला ख्योय : संयोगस्तेनजन्यते । परि माणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशत: ॥ इति ॥ परिमीयतेपरिच्छिद्यते येनतद् ॥

परिमार्ज्जनम् । न० परिशोधने ॥ खा द्यविशेषे । मधुमस्तके ॥ यथा । मधुतैलघृतैर्मध्ये वेष्टिता:समिताश्च या : । मधुमस्तकमुद्दिष्टं तस्याख्या परिमार्ज्जनमितिशब्दचन्द्रिका ॥

परिमित : । त्रि० परिमाणविशिष्टे । परिच्छिन्ने । एतावति । इतनाइ० भाषा० युक्ते ॥ परितोमित : ॥

परिमिलित: । त्रि० व्याप्ते । समन्ता त्सङ्गते ॥

परिमृष्ट : । त्रि० व्याप्ते ॥

परिमेय : । त्रि० परिमातुंयोग्ये ॥ माङ्० । अचोयत् । ईद्यति । गुण: ॥ परिमिते ॥

परिमोक्ष : । पुं० मलत्यागे ॥ परितो मोक्षणे ॥

परिमोषी । त्रि० परिमोषणशीले । चौरे ॥

परिरब्ध : । त्रि० गृहीते ॥ आलिङ्गि ते ॥

परिरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिष्व ङ्गे । बाहुभ्यांनिष्पीडने ॥ परिरम्भ णम् । रभ० । घञ् । रभेरशब्लि टोरितिनुम् ॥

परिरम्भित : । त्रि० आलिङ्गिते । र चिते ॥

परिवत्सर : । पुं० वत्सरे ॥ वत्सरवि शेषे ॥ यथा । शकाब्दात्पञ्चभिर्हृ तेय : शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण संपरिइदाअनुउदापूर्वकवत्सर संज्ञ का : वत्सराभवन्ति । यथोक्तम् । शकाब्दात्पञ्चभि : शेषात्समाद्या दिषुवत्सरा : । सम्परीदानुपूर्वाश्च तथोदापूर्वकामता : ॥ परिपूर्वेत द्यादानंयवानांचद्विजोत्तमा : । इ० ति विष्णुधर्मोत्तरम् ॥ परितोवस न्त्यचायनत्वादय : । वस० । सपूर्वा च्चिदितिसर : । सस्याद्धधातुकइति सस्यत : ॥

परिवर्जनम् । न० मारणे ॥ परित्या गे ॥ यथा । गोप्योनदोषोमथुराङ्ग नानांधूर्तस्यकृष्णस्यहिरीतिरेषा । विपर्य्ययोयेनकृत : स्वपित्रोस्तस्योप पत्नीपरिवर्ज्जनंकिम् ॥ वृजीवर्ज्ज ने । ल्युट् । परितोवर्ज्जनम् ॥ कु भार्य्याञ्चकुमित्रञ्चकुराजानंकुसौहृद म् । कुबन्धुञ्चकुदेशञ्चदूरत : परि वर्ज्जयेत् ॥ ब्राह्मणंबालिशंचत्तम योद्धारंविशंजडम् । शूद्रमचरसंयु क्तं दूरत:परिवर्ज्जयेत् ॥

परिवर्त्त : । पुं० मैमेषे । विनिमये ॥ कूर्मराजे ॥ प्रवर्त्तने ॥ पलायिते । युगान्ते ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् ॥ ग्रन्थविच्छेदे ॥ अप वर्त्तने ॥

परिवर्त्तनम् । न० परिदाने । परिव र्ते । विनिमये । परेतना इ०भा० ॥ इतस्ततोभ्रमणे ॥(***(*)*(*)

परिवर्त्तिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्ते मेढ्रजातेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

परिवर्त्तित : । त्रि० निवर्त्तिते ॥

परिवर्त्ती । त्रि० विनश्वरे ॥ संसार: परिवर्त्तीतिप्रसिद्धम् ।

परिवर्त्तिनी । स्त्री० विष्टुतिप्रभेदे ॥

परिवर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये ॥ परिच्छदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यते वा । वर्हंप्राधान्ये । पचाद्यच् । घञ्वा ॥

परिवर्हणम् । न० आराधने ॥

परिवसथ : । पुं० ग्रामे ॥ परितो वसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवसेरित्य थ : ॥

परिवह : । पुं० परावहवायोरूपरि स्थितेसप्तवाय्वन्तर्गतसप्तमवायौ ॥

परिवाद : । पुं० परदोषकथने । अप वादे । निन्दायाम् ॥ यथा ॥ सतत सुलभदैन्ये नि: सुखेजीवलोकेयदि मम परिवादात्प्रीतिमाप्नोतिकश्चित् । परिवदतुयथेष्टं मत्समक्षंतिरोवा जगतिहिबहुदु:खेदुर्लभ : प्रीति योगइति ॥ वीणावादनवस्तुनि ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् ॥

परिवादक: । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥

परिवादी । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥ परिवादविशिष्टे ॥

परिवादिनी । स्त्री० सप्ततन्त्रीयुक्तायां वीणायाम् । सतरसिया० इ० भा ० ॥ परिवदतिस्वरान् । वद० । सुपीतिणिनि: ॥ परिवादविशिष्टा याम् ॥

परिवाप : । पुं० पर्युप्तौ । वपने ॥ जलस्थाने ॥ परिच्छदे । परि वारे ॥ परिवपनम्अनेनअत्रवा । टुवप्० । भावेघञ्हलश्चेतिवा ॥

परिवापनम् । न० मुण्डने ॥ हेतु मण्णिजन्ताद्वपेर्ल्युट् ॥

परिवापित : । त्रि० मुंडिते ॥ परि

वाप्यतेस्म । मुंण्डनार्थेचवपिर्ध्वन्तः । क्तः ॥

परिवार: । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे ॥ परिवार्यतेनेन परिवारणंवा । घञ् ॥

परिवाह : । पुं० जलोच्छ्वासे । परीवाहे । समधिकजलस्योपायेर्निष्कासने ॥ परिवहन्त्येभि : । वह० । हलश्चे तिघञ्उपसर्गस्यघञीतिपक्षे दीर्घाभाव : यद्वा परिवहनम् । भावेघञ् ॥

परिविन्दक : । पुं० परिवित्तौ ॥ यथा । ज्येष्ठेऽनिविष्टे कनीयान्निर्विशन्परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्येष्ठ: परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाता परिकर्तायाजक: तेएतेसर्वेपतिता इत्युहाहतत्त्वम् ॥

परिवित्ति : । योग्ये दारपरिग्राहीतस्य ज्येष्ठे । परिवेत्तुरनूढेज्येष्ठ भ्रातरि परिवर्ज्जनंविन्दतिलभते । विद्लृ० । क्तिच् ॥ परिवित्ति : परीवेत्ता ययाचपरिविद्यते । सर्वेतेनरकंयान्तिदातृयाजकपञ्चमाः इ० मनुः ॥

परिवीत : । त्रि० परितोवेष्टिते । संवृते ॥ व्याप्ते ॥

परिवृंहणम् । न० समृद्धौ ॥

परिवृंहित : । त्रि० परिपूर्णे ॥ वृंहे:क्तः

परिवृक्ण: । त्रि० छिन्नहस्ताद्यवयवे ॥

परिवृढ : । त्रि० अधिपे ।प्रभौ ॥

परिवर्हतिवृंहतिवा । वहवृहिवृद्धौ कर्त्तरिक्तप्रत्यय : ॥ प्रभौपरिवृढ इतिनकारहकारयोर्लोपोनिष्ठातकारस्यढत्वञ्चनिपात्यते ॥

परिवृत : । त्रि० आवृते । समन्ताद्वेष्टिते। व्यवहारान्नृ: पश्येत्सभ्यैः परिवृतोऽन्वहम् ॥ परिसर्वतोभावे वृत : ॥

परिवृत्त : । त्रि० सर्वत : प्रवृत्ते ॥

परिवृत्ति: । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । 'परिवृत्तिर्विनिमयोयोर्थानां स्यात्समासमै : । परिवृत्तिरलङ्कारवृत्ति ॥ उदाहरणंयथा । लतानामेतासामुदितकुसुमानांमरुदयंमतंलास्यंदत्त्वाश्रवतभृशमामोदमसमम्लतास्त्वध्वन्यानामहहदृशमादाय सहसादत्त्वाधि व्याधिभ्रमरुदित मोहव्यतिकरम् ॥ अत्रप्रथमेर्द्धे समेनसमस्यद्वितीयेउत्तमेनन्यूनस्य ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृपसंप्रहारेस्वीकृत्य दारुणनिनादवत : प्रहारान् । दृप्तारिवीरविसरेणवसुन्धरेयंनिर्विप्रलम्भपरिरंभविधिर्वितीर्णा ॥ अत्रन्यूनेनोत्तमस्य ॥ विवृत्तौ ॥ परिवित्ता विति० इष्ट : ॥

परिवित्ता । पुं० ज्येष्ठेऽनूढे दारपरिग्राहिणिकनीयसि ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते । परिवेत्ता सविज्ञेयः परिवित्तिस्तुपूर्वज : ॥

परिविन्दतिज्येष्ठंपरित्यज्यभार्याम् अग्निहोत्रंवालभते । विदॢलृलाभे तन्तृचौशंसिचदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥

परिवेदनम् । न० बिवाहे॥ अग्न्याधाने सर्वतोभावेनज्ञाने ॥

परिवेदनीया। स्त्री० अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठेनविवाहितायाम् ॥

परिवेदनी । स्त्री० परिवेत्तुः स्त्रियाम् इ०हेमचन्द्रः ॥

परिवेशः । पुं० वेष्टने ॥ परिज्ञाने ॥ परितोविशति । विश० । घञ् ॥ परिधौ ॥

परिवेषः । पुं० भोजनार्थमन्नादीनांपरिवेषणे ॥ परिविषेर्भावेघञ् ॥ परिवृतौ ॥ परिधौ । चन्द्रसूर्ययोरुत्पातभूतरश्मिमण्डले ॥ अत्राहवराहमिहिरः सम्मूर्छितारवीन्द्वोःकिरणाःपवनेनमण्डलीभूताः । नानावर्णाकृतयोहश्यन्तेव्योम्नितन्वभ्रे ॥ तेषांसंज्ञान्तराण्याह । तेरक्तनीलपाण्डुरकापोताभ्राभशवलहरिशुक्लाः । इन्द्रयमवरुणनिरृतिश्वसनेशपितामहाग्नि कृताः ॥ धनदः करोति मेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्ये । प्रविलीयतेमुहुर्मुहुरल्पफलः सोपिवायुकृतः ॥ वस्तुवशेनफलमाह । चाषशिखिरजततैलक्षीरजलाभःस्वकालसम्भूतः । अविकलवृत्तःस्निग्धः परिवेषःशिवसुभिक्षकरः ॥ सकलगगनानुचारीनैकाभःक्षतजसन्निभोरूक्षः । असकलशकटशरासनशृङ्गाटकवत् स्थितःपापः ॥ शिखिगलसमेतिवर्षंवहुवर्णोनृपवधोभयंधूम्रे । हरिचापनिभेयुद्धान्यशोककुसुमप्रभेचापि ॥ वर्णेनैकेनयदावहलःस्निग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः । स्वर्त्तौसद्योवर्षंकरोतिपीतश्चदीप्तार्कः ॥ दीप्तमृगविहङ्गरुतः कलुषःसन्ध्यात्रयोत्थितोतिमहान् । भयकृत्तडिदुल्काद्यैर्हतोनृपंहन्तिशस्त्रेण ॥ प्रतिदिनमर्कहिमांश्वोरहन्निशंरक्तयोर्नरेन्द्रवधः । परिविष्टयोरभीक्ष्णं लग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥ सेनापतेर्भयकरोद्विमण्डलोनातिशस्त्रकोपकरः । त्रिप्रभृतिशस्त्रकोपंयुवराजभयंनगररोधम् ॥ * ॥ विशेषमाह । वृष्टिस्त्र्यहेणमासेनविग्रहोवाग्रहेंदुभनिरोधे । होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षेवाशुभो राज्ञः ॥ * ॥ परिवेषमध्यगतानांग्रहाणांफलमाह । परिवेषमण्डल गतोरवितनयःक्षुद्रधान्यनाशकरः । जनयतिच वातवृष्टिंस्थावरकृषिकृन्निहन्ता च । भौम : कुमारबलपतिसैन्यानांविद्रवोग्निशस्त्रभयम् । जीवेपरिवेषगतेपुरोहिता मात्यनृपपीडा ॥ मन्त्रिस्थावरलेखक परिव्र

द्विचन्द्रर्जेसुवृष्टिस्त्र । शुक्रेवाविन्त-
त्रियराज्ञीपीडाप्रियस्वान्नम् ॥ चु-
द्नलम्यत्युनराधिपशस्त्रेभ्योजायतेभ
यंकेतौ । परिविष्टेगर्भभयंराह्नौव्या
धिर्नृपभयञ्च ॥ * ॥ द्व्यादिषुग्रहे
षुमध्यगतेषुफलमाह । युद्धंनिवि
जानीयात्परिवेषाभ्यन्तरेद्वयोर्ग्रह
यो: । दिवसकृत : शशिनोवाक्षु-
द्वृष्टिभयंत्रिषुप्रोक्तम् ॥ यातिचतु
र्षुनरेन्द्र : सामात्यपुरोहितोवशंमृ
त्यो : । प्रलयमिवविद्धिजगत : प
ञ्चादिषुमण्डलस्थेषु ॥ * ॥ अथता
राग्रहाणांवापृथक्परिविष्टानांफल
माह । ताराग्रहस्यकुर्यात्पृथगेवस-
मुत्थितोनरेन्द्रवधम् । नक्षत्राणाम
थवायदिकेतोर्नोदयोभवति ॥ * ॥
तिथिक्रमेणपरिवेषफलान्याह । वि
प्रक्षत्रियविट्शूद्रहाभवेत्प्रतिपदा-
दिषुक्रमश : । श्रेणीपुरकोषाणांप-
ञ्चम्यादिष्वशुभकारी ॥ युवराज-
स्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषक
र : । पुररोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्र-
योदश्याम् ॥ नरपतिपत्नीपीडांपरि
वेशोभ्युत्थितश्चतुर्दश्याम् । कुर्याच्च
पञ्चदश्यांपीडांमनुजाऽधिपस्यैव ॥
* ॥ परिवेषलेखावशेनशुभाशुभमा
ह । नागरकाणामाभ्यन्तरस्थिता-
यायिनाञ्चवाह्यस्था । परिवेषमध्य-
रेखाविज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ रक्तः

परिवेषणम्

श्यामोरूक्षोभवतिचयेषांपराजयस्ते
षाम् । स्निग्ध : श्वेतोद्युतिमान्ये
षांभागोजयस्तेषामिति ॥ * ॥ अ-
पिच । दिनकरपरिवेष : पूर्वयामे-
तुपीडा॰दिनकरपरिवेषोवृद्धियुद्धं
द्वितीये ॥ दिनकरपरिवेष : क्षेम-
मायुस्तृतीयेदिनकरपरिवेष : सर्व
नाशश्चतुर्थे ॥ दिवासूर्येपरिवेषोरा-
त्रौचन्द्रेयदाभवेत् । एकस्मिंश्चेदहो
रात्रेतदानश्यतिपार्थिव : ॥ एतेन-
विधिनानित्यंसप्ताहंपरिविष्यते ।
सर्वभूतविनाश : स्यात्तस्मिन्नुत्पा
तदर्शने ॥ परितोविष्यतेऽनेन । वि
षॢव्याप्तौ । घञ् ॥

परिवेषक : । त्रि॰ अन्नादिपरिवेषण
कर्त्तरि ॥ सयथा । स्नातश्चन्दनच
र्चित : सुवसन : स्रग्वीप्रसन्नानन :
स्पष्टात्मासुभग : प्रसन्नहृदय : श्री
कान्तपूजारत : । स्वामिस्नेहपर :
स्वपाकनिपुण : प्रौढोवदान्य : शु-
चिर्विप्रोवापरिवेषकस्तुकुलजस्त्वान्यो
पिवाभूपते : ॥ स्त्री॰ । परिवेषि
का ॥ यथा । स्नाताविशुद्धवसनान
वधूपिताङ्गीकर्पूरसौरभसुखीनयना
भिरामा । बिम्बाधराशिरसिबद्धसु
गन्धपुष्पामन्दस्मिताचितिभृतांपरि
वेषिकास्यात् ॥

परिवेषणम् । न॰ भोजनार्थमन्नादे :
पात्रेसमर्पणे । परोसना॰इ॰भा॰ ॥

तत्प्रकारोयथा । पुरस्ताद्विमलं-पात्रंसुविस्तीर्णंमनोहरम् । स्थापितंपीठकेशुभ्रेनाभिदेशसमुन्नते ॥ तत्रभक्तंपरिन्यस्तंमध्यभागेसुसंयतम् । सूपंसर्पिः पलंशाकंपिष्टमन्नन्तुमत्स्यकम् ॥ स्थापितंदक्षिणेपार्श्वेभुञ्जानस्ययथाक्रमम् । प्रजिह्वाद्यात्रवा : सर्वेपानीयंपानकंपय : ॥ चोष्यंसम्भानकंलेह्यंसव्यपार्श्वेनिधापयेत् । सर्वाणिचुविकारांश्चपक्वान्नंपायसंदधि ॥ पुरत : स्थापयेद्भोक्तुर्वयो : पङ्क्त्योस्तुमध्यत : । एवंविद्वायमृतिमान्परिवेषप्रकल्पनम् ॥ ततोर्हौभवतिप्राज्ञ : सम्यक्सम्परिवेषितुम् ॥ * ॥ अथश्राद्धेपरिवेषणेमनु : । पाणिभ्यान्तूपसङ्गृह्यस्वयमन्नस्यवर्द्धितम् । विप्रान्तिकेपितॄन्ध्यायन्शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ अन्नस्येति तृतीयार्थेषष्ठी । वर्द्धितं० पूर्णंपिठरानिपात्रम् । उपनिक्षिपेत्ब्राह्मणानांसमीपेपरिवेषणार्थमत्वरयास्थापयेत् । तथाचशाकस्थाल्याआकृष्य प्रथमंभोजनपात्रेनदेयम्किन्तुस्थाल्यादिकंपाणिभ्यांपात्रसमीपेभूमौ संस्थाप्यपश्चात्पाणिभ्यांपात्रान्तरिताभ्यांश्राद्धेपरिवेषयेत् । उभाभ्यामपिपाणिभ्यामाकृष्यपरिवेषयेत्० इतिमत्स्यपुराणात् । यत्तुश्राद्धेपरिवेषणन्तुदक्षिणपाणिमात्रेणैवाऽङ्गा नभिधानादितिमैथिलोक्तं तन्न । एकेनपाणिनादत्तं शूद्रादत्तं नभक्षयेदित्यादिपुराणीयेनएकपाणिदत्तशूद्रादत्तभक्षणनिषेधेनतन्मात्रपरिवेषणस्यापिनिषिद्धत्वात्पाणिभ्यामपि पात्रान्तरितंकृत्वादेयम् । हस्तदत्तास्वयेस्नेहालवणंव्यञ्जनानिच । दातारंनोपतिष्ठन्तेभोक्ताभुङ्क्तेचकिल्बिषम् ॥ तस्मादन्तरितंदेयंपर्णेनाथतृणेनवा । प्रदद्यान्नतुहस्तेन नायसेनकदाचन ॥ इतिवशिष्टवचनेनसामान्यतोऽभिधानात् । पितृभक्तितरङ्गिण्यामप्येवम् । मनु : । गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतं मधु । विन्यसेद्यत्नत : सम्यक्भूमावेवसमाहित : ॥ आमिषंपानपात्रञ्चभोक्तुर्दक्षिणतोन्यसेत् । भक्ष्यभोज्यञ्चविविधंमूलानिचफलानिच ॥ हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभीणिच । उपनीयचतत्सर्वंशनकै : सुसमाहित: ॥ परिवेषयेत्प्रयतोगुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ गुणान्उपकरणानिभूमावेवनतुव्यञ्जनादिपात्राणिअन्नादिपात्रोपरिनिक्षिपेत् ॥ इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

परिवेष्टित : । त्रि० परिक्षिप्ते । परिस्कृते । परिते ॥ परितोवेष्टित : ॥

परिवेष्टा । त्रि० परिवेषणस्यकर्त्तरि ॥ परिवारे ॥

परिव्याध : । पुं० अम्बुवेतसे ॥ द्रुमोत्पले ॥ परिविध्यते । व्यधताडने । घञ् ॥ परिविध्यतिवा । श्याद्व्यधे तिण : ॥

परिव्रज्या । स्त्री० तपस्यायाम् ॥ इ०-हे० ॥

परिव्राट्०ड् । पुं० भिक्षौ । कर्मन्दिनि । पारासरिणि । मस्करिणि ॥ तल्लक्षणंयथा । सर्वारम्भपरित्यागोभैक्षाश्यंवृक्षमूलता । निष्परिग्रहताऽद्रोह : समतासर्वजन्तुषु ॥ प्रियाप्रियपरिष्वङ्गेसुखदु : खाविकारिता । सबाह्याभ्यन्तरंशौचंसुखदु: खाविकारिता ॥ सर्व्वेन्द्रियसमाहारोधारणाध्याननित्यता ॥ भावसंशुद्धिरित्येषपरिव्राड्वर्यउच्यते ॥ इतिगरुडपुराणम् । परित्यज्यसर्वंव्रजति । व्रज० । परौव्रजे: ष: पदान्तइतिक्विप्०दीर्घश्चपदान्तविषयेषत्वञ्च ॥

परिव्राजक : । पुं० सन्यासिनि ॥ परिव्रजति । व्रज० । ण्वुल् ॥

परिव्राजि : । स्त्री० श्रावण्यामोषधौ ॥

परिशङ्कनीय : । त्रि० सर्वतोभावेनशङ्काविषये ॥ यथा । शास्त्रंसुचिन्तितमपिप्रतिचिन्तनीयंस्वाराधितोऽपिनृपति : परिशङ्कनीय : । अङ्केस्थितापियुवति : परिरक्षणीयाशास्त्रेनृपेचयुवतौचकुतोवशित्वम् ॥

परिशासनम् । न० भृत्यादिप्रेरणे । आकारणपूर्वकभृत्यादिप्रेषणे ॥ शासु० । ल्युट् ॥

परिशिष्टम् । न० परिशेषविशिष्टे । अवशिष्टार्थबोधकेग्रन्थे ॥ त्रि० । अवशिष्टे ॥ परित : शिष्ट : ॥

परिशीलनम् । न० श्रुत्यादिविचारे ॥

परिशीलित : । त्रि० अभ्यस्ते ॥

परिशुष्कम् । न० मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । स्विन्नंयत्क्वथ्यतेद्रव्यंमुहुरालोड्यभर्ज्जितम् । माचयादधिसिंधूत्थरामठैलापरिप्लुतम् ॥ मरिचार्द्रकसंयुक्तंसुगन्धिद्रव्यवासितम् । गतद्रवंसुधातुल्यंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ अपिच । मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्तंस्वेच्छाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै:समायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ इ० ॥ त्रि० सर्वतोनीरसे ॥ निर्मांसे ॥ परित : शुष्कम् ॥

परिशेष : । पुं० प्रसक्तप्रतिषेधेऽन्यत्राप्रसङ्गाच्छिष्यमाणेसम्प्रत्यये ॥ परिशिष्यते । शिष्लृविशेषणे । घञ् ॥

परिशोध : । पुं० परिशोधने । सर्वतोभावेनशुद्धौ ॥ परित : शोध : ॥

परिशोष : । पुं० सर्वतोभावेनशुष्कतायां ॥

परिश्रम : । पुं० श्रमे । क्लमे ॥ क्लेशे । प्रयासे । परिश्रान्तौ ॥ परित:श्रम:॥

परिसर्प्पः । पुं० परिक्रियायाम् । परिजनादिनावेष्टने ॥ परिसमन्तात् सर्पणम् । सृमृगतौ । घञ् ॥

परिसर्प्पणम् । न० प्रसरणे ॥ परिसर्प्पे ॥

परिसर्य्या । स्त्री० परीसारे । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाव्यानामुपसङ्ख्यानमितिशप्रत्ययोयक्गुणौच-निपातनात् ॥

परिसीमा । स्त्री० इयत्तायाम् ॥ परित :सीमा ॥

परिस्कन्द : । पुं० पराचिते । परपुष्टे ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर्० । प० अच् । परेश्चेतिपक्षेषत्वाभाव : ॥

परिस्तरणम् । न० आच्छादने ॥

परिस्तोमः । पुं० गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । कुथे ॥ परिस्तूयते । ष्टुञ्० । अर्त्तिस्तुस्विति मन् ॥ यद्वा । परिगतः स्तोमोऽत्र वर्णस्तोमत्वात् । यत्क्रियायुक्ताद्गति परेःस्तौतिंप्रतिअनुपसर्गत्वान्नषः ॥

परिस्पन्दः । पुं० कुसुमप्रकरादेः पचावल्यादिरचनायाम् ॥ शिखास्थमाल्ये ॥ परिवारे ॥ परिस्पन्दनम् । स्पदि० । भावे ग्रधिकरणेवा घञ् ॥

परिस्पन्दनम् । न० सर्वतोभावेनकम्पने ॥

परिस्पन्दमान : । त्रि० सर्वतोभावेन कम्पमाने ॥

परिस्फुट : । त्रि० प्रसिद्धावयवार्थे ॥

परिस्फुरित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

परिस्रुत् । स्त्री० वरुणात्मजायाम् । मदिरायाम् ॥ परित : स्रवति । स्रु० । क्विप्तुकौ ॥

परिस्रुत : । त्रि० स्यन्ने । स्रवयुक्ते ॥ परितः स्रूयतेस्म । स्रु प्रस्रवणे । गत्यर्थेतिक्त : ॥

परिस्रुता । स्त्री० वारुण्याम् । मदिरायाम् ॥ परितःस्रवति । स्रु० । क्विप्० तुक् । भागुरिमते । टाप् ॥ यद्वा । परित : स्रूयतेस्मलोकै : । स्रु० । गत्यर्थेतिक्त : ॥

परिहापित : । त्रि० त्याजिते ॥

परिहार: । पुं० अनादरे ॥ परिह्रियते ऽनेनात्रवा । हृञ् । घञ्० । उपसर्गस्येति पाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥

परिहार्य्य : । पुं० वलये ॥ त्रि० । त्याज्ये ॥

परिहास : । पुं० नर्मवाक्ये । परीहासेठट्ठा इतिभाषा ॥ परिहसनम् । हसेहसने । घञ् ॥

परीक्षकः । त्रि० निरूपके । कारणिके ॥ शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपादके ॥ परीक्षते । ईक्षदर्शने । ण्वुल् ॥

परीक्षणम् । न० परीक्षायाम् । राज्ञा

धर्मकामार्थभयैरमात्या देर्भावतत्त्व निरूपणे । यथा । भेदोपजापा वुप धाधर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् । इति ॥ सर्वतोभावेनदर्शने ॥ संशय्यपूर्वपक्ष निराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापने ॥ परित : ईक्षणम् ॥

परीक्षा । स्त्री० विचारणायाम् ॥ परि तईक्ष्यणमनया । ईक्ष० । गुरोश्चल्य: । टाप् ॥ दिव्ये ॥

परीक्षित् । पुं० नृपविशेषे ॥ अभिम न्युसुते । विष्णुराते ॥ सयुधिष्ठि रानन्तरंकलियुगस्यारम्भे चक्रवर्त्ती- राजावभूव । सएवलोकविख्यात : परीक्षिदितियत्प्रभु : । पूर्वदृष्ट- मनुध्यायन्परीक्षेतनरेष्विह ॥

परीक्षित: । पुं० परीक्षिति । अभिमन्यु पुत्रे नृपे ॥ यथा । परिक्षीणेषुवंशे षुजातोयस्मादद्य:सुत: । तस्मात्परी क्षितोनाम विख्यात: पृथिवीतले इ० देवीभागवतम् ॥ त्रि० । सञ्जा तापरीक्षायस्यता० इतच् ॥

परीक्ष्यकारी । त्रि० सम्यग्वेतुभिर्विमृ श्यकरणशीले ॥

परीत : । त्रि० परिवेष्टिते ॥ व्याप्ते ॥

परीतत् । त्रि० सर्वतोभावेनविस्तृ- ते ॥

परीप्सा । स्त्री० त्वरायाम् ॥ अपादा नेपरीप्सायामितिदर्शनात् ॥ प्राप्तु मिच्छायाम् ॥ पर्याप्तुमिच्छायाम्

परीप्सु : । त्रि० जिह्वा सौ॥ आप्नो-॥ ते : सन्नंताटुप्रत्यय : । आप्ज्ञपृ- धामीदितीकार : । अत्रलोपोभ्या- सस्येत्यभ्यासलोप : ॥

परीभाव : । पु० तिरस्क्रियायाम् अनादरे ॥ परीभुवोवज्ञानइति०- भावेघञ् । वृद्धि: । उपसर्गस्यघञी तिदीर्घ : ॥

परीरम् । न० फले ॥ पृणाति । पृपा- लनपूरणयो : । कृशॄपृकटिपटिशौ टिभ्यइरन् ॥

परीरण : । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ प- ट्टशाटके ॥ इतिमेदिनी ॥

परीरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिर- म्भे ॥

परीवर्त्त : । पु० प्रतिदाने । निमये । नैमेये ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावे घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

परीवाद : । पुं० अपवादे । निन्दा- याम् ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् । उप सर्गस्यघञीतिदीर्घ : । विद्यमान दोषस्याभिधानंपरीवाद : । अवि- द्यमानदोषाभिधानंनिन्देतिविवे- क : ॥ यथा । परीवादस्तथ्योभवतु वितथोवापिमहतांतथाप्युच्चैर्धाम्नां हरतिमहिमानंजनरव : तुलोत्तीर्ण स्यापिप्रकटनिहताशेषतमसोरवे- स्तादृक्तेजोनहिभवतिकन्यांगतव- त : ॥

परीवापः । पुं० पर्य्युप्ती ॥ सलिलस्थाने परिवारे ॥ परिवपनम् अनेनाचवा । टुवप्० । भावेघञ् हलश्चेतिवा । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परिवार: । पुं० परिजने ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे । शोभाजनके उपकरणे छत्रचामरादौ । सभ्यजनादौच ॥ परिवार्यते ऽनेनपरिवारणंवा । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवाहः । पुं ० जलोच्छ्वासे । परिवाहे ॥ परिवहन्त्यभिः । वह० । हलश्चेतिघञ उसपर्गस्यघञीति पाक्षिकोदीर्घः ॥ परिवहनम् । भावेवा० घञ् ॥ महीभृद्योग्यवस्तुनि

परीष्टिः । स्त्री० अन्वेषणायाम् ॥ इषेरनिच्छार्थस्यपरेर्वेतिपक्षेक्तिन् ।' परिचर्य्यायाम् ॥ प्राकाम्ये ॥ परीसार: परिसर्य्यायाम् । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । घञ् उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

परीहार: । पुं ० अवज्ञायाम् । अनादरे ॥ परिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिपक्षिकोदीर्घः ॥

परीहास: । पुं० द्रवेकेलौ । नर्मणि ॥ परिहसनम् । हसे० । घञ् । पाक्षिकोदीर्घः ॥

परु: । पुं० वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । वाहुलकादुः ॥

परुत् । अ० पूर्ववत्सरे । गतवर्षे ॥ पूर्वस्मिन्वत्सरेइत्यर्थे । सद्यःपरुदितिपूर्वस्यपरभावः उत्० च । संवत्सरे ॥

परुत्न: । त्रि० पूर्ववर्षभवे ॥ परुद्भव: । चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परुद्वार: । पुं० घोटके ॥

परुट् । पुं० पर्वणि ॥ यत्परुषिदिनमितिश्रुतौपरुषिपर्वणीत्यर्थात् ॥

परुषम् । न० निष्ठुरवाक्ये ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ परुषफले ॥ न० । तिलकवृक्षे ॥ त्रि ० कर्वुरे ॥ रूक्षे ॥ निष्ठुरोक्तौ । परेषांदेशजातिकुलविद्याशिल्परूपवृत्त्याचारपरिच्छदशरीरकर्मजीविनांप्रत्यक्षदोषवचनम् परुषमितिवदन्त ॥ पञ्चान्यत्क्रोधसन्तापत्रासस‍ञ्जननंवचः । परुषंतत्त्वविज्ञेयंयच्चान्यत्तथाविधम् ॥ चक्षुष्मन्नितिलुप्ताक्षंचण्डालंब्राह्मणेति च । प्रशंसानिन्दनंद्वेषत्परुषान्नविशिष्यतेइतिदेवल: ॥ परुषवचनानामेवपरोक्षसुदाहरणमपवादइत्याहः ॥ निष्ठुरवाग्युक्ते ॥ पिपर्त्ति पूर्यतिअलंबुद्धिंकरोति । पॄ० । पॄनहिकलिभ्यउषच् ॥

परुषा । स्त्री० वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ ओजः प्रकाशकैर्वर्णैः परुषाख्यासमृतापरा ॥ वामनादिमतेगौडीय्येया ॥

परु:। न० ग्रन्थौ । वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पूपालनपूरणयो: । अ- र्त्ति पृवपीत्युस् ॥

परूषम् । न० फलवृक्षभेदे । अस्याऽ- स्थिनि । नीलचर्मणि । परुसाइति च फालसा० इतिचभाषा० ॥

परूषकम् । न० परूषे ॥ परूषकंकषा याम्लमामंपित्तकरंलघु । तत्पक्वंम धुरंपाकेशीतंविष्टम्भिवृंहणम् ॥ हृ द्यंतृट्पित्तदाहास्त्रज्वरक्षयसमीरहृ दितिभावप्रकाश: ॥

परेण । अ० परतोर्थे ॥ विभक्तिप्रतिरू पकमव्ययम् ॥

परेत:। पुं० भूतान्तरे ॥ त्रि० । मृते ॥ परंलोकमितः ॥ परादूर- मितोवा ॥

परेतर:। त्रि० आत्मीये । अवञ्चके ॥ परादितर: ॥ स्वामिकार्यार्थमितरे षांभेदके ॥ परान्विपक्षान्इतरय- तिभेदेनआत्मसात्करोति । तत्क- रोतीतिण्यन्तात्कर्म्मण्यण् ॥

परेतराट् । पुं० धर्मराजे । पितृपतौ । यमे ॥परेतेषुमृतेषुराजते। राजृ० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । जान्त: ॥

परेद्यवि । अ० परस्मिन्नहनि ॥ सद्य: परुदित्यादिनापरस्मादेद्यव्यहनि- निपात्यते ॥

परेपम् । त्रि० परापे ॥ परागताआ- पोयत्र । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योपईदित्य-

त्रअवर्णान्तादित्युक्ते: पाक्षिकईत् ॥

परेष्टुका । स्त्री० बहुसूत्याम् । बहुप- त्यायाङ्गवि ॥ परमिच्छतिपरैरिष्य- तेवा । वा०तु: । स्वा० क: ॥

परैधित:। पुं० कोकिले ॥ त्रि० । पराश्रिते । औदासीन्येनपरपुष्टे ॥ परैरेधित: सम्वर्द्धित: ॥

परोक्ष:। पुं० तपस्विनि ॥ त्रि० । इन्द्रियाविषये । अप्रत्यक्षे ॥ परो- क्षमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ अत्राहु: । परोऽभव: परस्याक्षेपरोक्षेलिटि दृश्यताम् । उत्वंवादे: परादक्ष्ण: सिद्धंवास्मान्निपातनात् ॥ अस्मात् परोक्षेलिडितिनिर्द्देशात् ॥

परोक्षम् । अ० इन्द्रियाविषये ॥ वृत्ति विषयेऽक्षिशब्दइन्द्रियमात्रपर: । अक्ष्ण: परमितिविग्रहेशरदादिषु- प्रतिपरेतिसमासान्तविधानसाम- र्थ्यादव्ययीभाव: । परोक्षेलिडिति निपातनात्परस्यौकारादेश: ॥ पा रस्करादित्वात्सुडित्यप्याहु: ॥ श्री भोजस्तुपरार्थेपरशब्दंमन्यते ॥

परोपकार:। पुं० परस्यपरेषांवाउपकृ तौ । अन्यसम्बन्धिहिते । दधीचि- नापुरागीत: श्लोकश्रूयतेभुवि । सर्वधर्ममय: सार: सर्वधर्मज्ञस- म्मत: ॥ परोपकार: कर्त्तव्य: प्रा णै: कण्ठगतैरपि । परोपकारजंपु ण्यंतुल्यंक्रतुशतैरपीतिपाद्मोत्तरख

गडे २२ अध्याय : ॥

परोवरीण : । त्रि० योहिपरांश्चअव-रांश्चअनुभवतितस्मिन् ॥ परोवरपर-म्परपुत्रपौत्रमनुभवतीतिख : । अवरस्यादेरुत्त्वंनिपात्यते । गुण : ॥

परोवरीयान् । त्रि० उत्तरमुत्तरंश्रेष्ठादपिश्रेष्ठे ॥ पुं० । परम्परंवरीयस्त्वगुणवतिप्राणे ॥

परोष्णी । स्त्री० तैलपायिकायाम् । मुखविष्ठावागुलिकादिनामिकायाम् । चटिकाविशेषे ॥ परस्यशत्रु उष्णा यस्या: । गौ०ङी ॥

पर्कटि : । स्त्री० प्लक्षवृक्षे ॥

पर्कटी । पुं० प्लक्षवृक्षे । जटिनि ॥ कामण्डलुतरौ ॥ पाकरि० इतिभाषा ॥

पर्कटी । स्त्री० प्लक्षवृक्षे । पाकरि० इ० भा० प्र० ॥ पूगादेर्नूतनेफले ॥ पृच्यते पृची० । वा० कट : । गौ० ङीष् ॥

पर्ज्जनी । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥ पिपर्त्ति । पृ० विच् । पर्चासौजनी च ॥ परम्पालकंस्वास्थ्यंजनयति वा।जनी ० ॥ ण्यन्त: । कर्मण्यण् ॥

पर्ज्जन्य : । पुं० मेघशब्दे ॥ धूनदम्बुदे ॥ शक्रे ॥ पिपर्त्ति । पर्षतिवा । पृ० । पृषुसेचनेवा । पर्जन्य इ० साधु: ॥ वृष्ट्यात्मकेदेवे ॥ पर्जन्योनाम वृष्ट्युपकरणाभिमानिनी देवताविशेष इतिछान्दोग्यभाष्यम् ॥ देवसामान्ये ॥ यज्ञाद्भवतिपर्जन्य: ॥ सूर्ये ॥ स्वगोभिर्भोक्तुमारेभेपर्ज्जन्य : कालआगते ॥

पर्ज्जन्यहर्ष : । पुं इन्द्रे ॥

पर्ज्जन्या । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥

पर्ण : । पुं० वातपोथे । पलाशे । किंशुके । ढाक० इ० भा० ॥ ॥ पिपर्त्ति । पृ० । धापृवस्यज्यतिभ्योन : ॥ यद्वा ॥ पर्णयति पर्ण हरितभावे । अच् ॥ न० । पत्रे ॥ ताम्बूले ॥ यथा । अनिधायमुखे पर्णं पूगंखादयतेनर: । मतिभ्रंशो दरिद्र: स्यादन्ते नस्मरतेहरिम् ॥

पर्णकृच्छ्र: । पुं० पत्रकृच्छ्रव्रते ॥ यथा । पर्णोदुम्बरराजीवविल्वपत्रकुशोदकै: । प्रत्येकंप्रत्यहाभ्यस्तै: पर्णकृच्छ्रउदाहृत: ॥ इतिगरुडपुराणम् ॥

पर्णखण्ड : । पुं० बनस्पतौ ॥ ताम्बूलैकांशे ॥

पर्णचोरक : । पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥

पर्णध्वत् । त्रि० पर्णध्वंसकर्त्तरि ॥

पर्णनर: । पुं० पित्रादिशवास्थ्यलाभेदाहार्थंतत्प्रतिनिधिभूतशरपलाशपत्ररचितोर्णातन्तुवेष्टितयवपिष्टलिप्तनराकारेपुत्तलके ॥

पर्णभेदिनी । स्त्री० प्रियङ्गौ

पर्णभोजन: । पुं० छागले ॥ पर्णानि

भोजनंयस्य ॥ त्रि० । पत्रभक्षके ॥
पर्णमाचाल: । पुं० कर्मरङ्गवृक्षे ॥
पर्णमृग: । पुं० वानरादिमृगगणविशे
षे ॥ यथा । वनौकोवृक्षमार्जार वृ
क्षमर्कटिकादय: । एतेपर्णमृगा:
प्रोक्ता: सुश्रुताद्यैर्महर्षिभि: ॥
स्मृता: पर्णमृगावृष्याश्चक्षुष्या: शो
षिणेहिता: । श्वासार्शकासशमना:
सृष्टमूत्रपुरीषका इतिभावप्रकाश:॥
पर्णलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥
पर्णवल्ली । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥
पर्णशाला । स्त्री० उटजे । मुनिगृहे ॥
पर्णनिर्मिताशाला । शाकपार्थि
वादि: ॥
पर्णसि: । पुं० पङ्कजे । पद्मे ॥ जल
गृहे ॥ पृणोति । पृप्रीतौ । सानसि
वर्णसि पर्णसीत्यादिनाऽसिप्रत्यय:
पृणोतेर्नुक्च ॥
पर्णाशन: । पुं० घने । मेघे ॥
पर्णासि: । पुं०स्वल्पपत्रतुलस्याम् । क
ठिञ्जरे ॥ पर्णान्यस्यति । असु० ।
कर्मण्यण् ॥ यद्वा पर्णैरसति । अ
सदीप्तौ । पचाद्यच् ॥
पर्णी । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥
पर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥
पर्णोटजम् । न० उटजे । पर्णशाला
याम् ॥
पर्द्द: । पुं० अपानोत्सर्गे । कुत्सितश
ब्दे । गुदरवे ॥ पर्द्दते ॥ पर्द० ।
प० अच् ॥
पर्द्दनम् । न० पर्द्दे । पाद० इ०भा० ।
पर्प्प: । पुं० पङ्गुपीठे । येनकाष्ठेन
पङ्गुश्चरतितस्मिन्काष्ठे ॥ पर्प्पग
तौ । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥ न० ।
नवतृणे ॥ गृहे ॥ त्रिपत्ति । पृ० ।
खष्पशिल्पशष्पेत्यादिनापप्रत्ययान्त:
साधु: ॥
पर्प्पट: । पुं० पितपातड़ा० इ० भा०
भेषजान्तरे । कवचे । तिक्ते ॥ पर्पटो
वरतिक्तश्चस्मृत: पर्पटकश्चस: ।
कथित: पांशुपर्यायस्तथा कवचनाम
क: ॥ पर्पटोहन्तिपित्तास्रभ्रमतृष्णा
कफज्वरान् । सङ्ग्राही शीतलस्ति
क्तोदाहनुद्वातलोलघु: इतिभाव
प्रकाश: ॥ पापड़० इ०भा० पिष्ट
प्रभेदे ॥ धूमसीरचिताहिङ्गु हरिद्रा
लवणैर्युता: ॥ सर्जिकाजीरकाभ्या
ञ्चतनूकृत्यचवेल्लिता: ॥ पर्पटास्ते
संदङ्गारभृष्टा: परमरोचका: । दी
पना: पाचनारूक्षागुरव: किञ्चि
दीरिता: ॥ मौद्गाश्चतद्गुणा: प्रोक्ता
विशेषाल्लघवोहिता: । चणकस्यगु
णैर्युक्ता: पर्पटाश्चणकोद्भवा: ॥ स्ने
हभृष्टास्तुतेसर्वे भवेयुर्मध्यमागुणै
रितिभावप्रकाश: ॥
पर्प्पटक: । पुं० कवचे । तिक्ते । पर्प
टे ॥
पर्प्पटद्रुम: । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

पर्प्पटी । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ पिष्टप्रभेदे । पापड़ी० इ० भा०॥ उत्तरदेशभवसुगन्धिद्रव्ये । पपरी० इ० भा० । रञ्जन्याम् । चक्रवर्त्तिन्याम् ॥ अस्यागुणा यथा । पर्पटी तुवरातिक्ताशिशिरावर्णकृल्लघु: । विषव्रणहरीकण्डूकफपित्तास्रकुष्ठनुत् ॥

पर्प्परीक: । पुं० सूर्य्ये ॥ वह्नौ ॥ भूपे ॥ पिपर्त्ति । पृ० । ऋृपृवृजांद्वेरुक् चाभ्यासस्येतिईकन् । धातोर्द्वित्वं रुक्चाभ्यासस्य ॥ वेदभाष्येतुपॄ पालन पूरणयोरस्य निपातनमिदमाश्रित्यस्तोतॄणां पालक० इ० व्याख्यातं ॥

पर्प्परीण: । पुं० पर्णस्यशिरायाम् ॥ द्यूतकम्बले ॥ पर्ण चूर्णरसे ॥ न० पर्वणि ॥ इतिमेदिनी ॥

पर्प्पिक: । पुं० पङ्गौ ॥ खञ्जे ॥ पर्पेण चरति । पर० ॥ स्त्री पर्प्पिकी ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

पर्फरीकम् । न० किसलये ॥ स्फुरति । स्फुरस्फुरणे । पर्फरीकादयश्चेतिईकन्धातोपर्फरादेशश्च ॥ यद्वा । धातोर्द्वित्वम्० उकारस्याकार:सलोप: रुक्चाभ्यासस्य । वेदभाष्ये तु त्रिफलाविशरणेऽस्यनिपातनमाश्रित्यशत्रूणां विदारयितेतिव्याख्यातम्॥

पर्य्यङ्क: । पुं० मञ्चे । मांचा० इ० भाषा ॥ पल्यङ्क० पलङ्ग: इ०भाषा वृष्याम् । ऋषीणामासने ॥ पर्य्यस्तिकायाम् खाट० भा० ॥ परितोऽङ्क्यते । अकिलक्षणे घञ् ॥

पर्यङ्कपादिका । स्त्री० कोलशिंब्याम् ॥

पर्य्यक् । त्रि० परितोर्थे ॥

पर्य्यटनम् । न० भ्रमणे । व्रज्यायाम् । अटाट्याम् । फिरना० इ० भाषा अट० परिपूर्व: । भावेल्युट् ॥

पर्य्यनुयोग: । पुं० जिज्ञासायाम् ॥ इतिहलायुध: ॥ दोषविशेषे ॥

पर्यनुयोज्योपेक्षणम् । न० निग्रहस्थानप्राप्तस्यनिग्रहे ॥ निग्रहस्थानंप्राप्तवतोऽनिग्रह:निग्रहनिग्रहस्थानानुद्भावनमित्यर्थ: । यत्रत्वनेकनिग्रहस्थानपाते एकतरोद्भावनंतत्रनपर्यनुयोज्योपेक्षणम् । अवसरेनिग्रहस्थानोद्भावनत्त्वावच्छिन्नाभावस्यैवतत्त्वात् । ननुवादिनाकथमिदमुद्भाव्यंस्वकौपीनविवरणस्यायुक्तत्वादिति चेत्सत्यम् । मध्यस्थैनैवेदमुद्भाव्यम् । वादेचस्वयमुद्भावनेऽप्यदोष: ॥

पर्यन्त: । पुं० अन्त्यसीमायाम् । प्रान्तदेशे ॥ परितोऽन्त: ॥ समीपे ॥

पर्य्यन्तभू: । स्त्री० नदीनगरादिसमीपभूमौ । परिसरे ॥ पर्य्यन्तभू: ॥

पर्यन्तिका । स्त्री० गुणभ्रंशे ॥

पर्य्ययः । पुं० व्यतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने । शास्त्रतोलोकव्यवहाराच्चप्राप्तस्यार्थस्यपरित्यागे । अतिपाते । उपात्यये ॥ पर्ययणम् । इण् गतौ । एरच् ॥

पर्य्ययणम् । न० अश्वसज्जायाम् । जीन० इ० भाषा० पलानइतिच ॥

पर्य्यवसानम् । न० चरमे ॥ घोल्लककर्मणि ॥ पर्यवपूर्वः । ल्युट् ॥

पर्य्यवसितः । त्रि० पर्य्यवसानप्राप्ते ॥

पर्य्यवस्था । स्त्री० विरोधने ॥ पर्य्यवस्थानम् । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गेऽङ् ॥

पर्य्यवस्थाता । त्रि० शत्रौ । विरोधिनि ॥ पर्य्यवतिष्ठति । ष्ठा० । तृच् ॥ पर्यवरोद्धरि ॥

पर्यवस्थानम् । न० विरोधे ॥ ष्ठा० । ल्युट् ॥ सर्वतोभावेनावस्थितौ ॥

पर्य्यश्रु : । त्रि० परिगतानन्दवाष्पे ॥

पर्य्यस्तः । त्रि० पतिते । स्रस्ते । ढेपडा० इतिभा० ॥ हते ॥ परितोऽस्तः ॥ परिवृत्ते । सर्वतः प्रसृते ॥ चिप्ते ॥

पर्य्यस्तिका । स्त्री० खट्वायाम् ॥

पर्य्याचान्तम् । न० एकपङ्क्तिस्थानन्यानवमन्ययत्वान्नेभुज्यमानेकेनचिदाचमनंक्रियतेतदन्नंपर्याचान्तमुच्यते ॥

पर्य्याणम् । न० पल्ययने । घोडेकापलान० इ० भा० ॥ वङ्काग्रभागे० इ० त्रि० शि० ॥

पर्य्याधाता । पुं० आहिताग्नौकनिष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेऽग्न्याधानंकरोतिहि । तयोः पर्याहितोज्येष्ठः पर्याधाताकनिष्ठकः ॥

पर्य्याप्तम् । न० यथेष्टे । निकामे ॥ निवारणे ॥ त्रि० । तृप्ते ॥ शक्ते ॥ कार्यकारणदक्षे ॥ परिमिते ॥ आप्लृव्याप्तौ । परिपूर्वः । भावे० क्तः ॥ प्राप्तौ ॥ तृप्ताविति मेदिनिकरः ॥

पर्य्याप्तिः । स्त्री० प्रकामे ॥ प्राप्तौ ॥ रक्षणे । मारणोद्यतस्यनिवारणे ॥ पर्यापनम् । पर्याप् इतिस्वाणार्थः । क्तिन् ॥ सामर्थ्ये ॥ स्वरूपसम्बन्धविशेषे ॥ सचसर्वेषामेवपदार्थानांविशिष्टबुद्धिनियामकः । पदार्थभेदेननाना । यथा । पर्याप्तिश्चायमेकोघटइमौद्वावित्यादिप्रतीतिसाक्षिकः स्वरूपसम्बन्धविशेषइतिदीधितिः । समवायेनगुणे गुणस्यासत्त्वेपिचत्वारोगुणाइत्यादिप्रतीत्यागुणादिषुसङ्ख्यादिमत्त्वनियामकोपितादृशसम्बन्धः । इतिसामान्याभावेजगदीशः । द्वितीयवादेगदाधरभट्टाचार्यश्च ॥

पर्यायः । पुं० प्रकारे ॥ अवसरे ॥ क्रमे । आनुपूर्व्याम् । परिपाट्याम् । अनुक्रमे । वारी० इ० भा० ॥ निर्माणे ॥ द्रव्यधर्मे ॥ क्रमेण कार्थवाचकाः शब्दाः पर्यायाः इतिविजय

पर्याय :

रचित :॥ सम्पर्कविशेषे ॥ येनस-
हयत्सम्पर्क : सम्बन्धस्तेनसहतत्-
पर्याय : । यथा । समानं कुलभाव
श्चदानादानन्तथैवच । तयोर्वंशस-
मानंहिपर्यायश्चप्रचक्षते ॥ इतिकु-
लदीपिका ॥ अलङ्कारवि० । यथा।
एकंक्रमेणानेकस्मिन्पर्याय : । एकं
वस्तुक्रमेणानेकस्मिन्भवतिक्रियते-
वासपर्याय :। क्रमेणोदाहरणम्।
श्रोणीभारस्त्यजतितनुतांसेवतेमध्य
भाग : पद्भ्यांमुक्तास्तरलगतय :
संश्रितालोचनाभ्याम् । धत्तेवक्ष :
कुचसचिवतामद्वितीयञ्चवक्त्रम्तद्गा
त्राणांगुणविनिमय : कल्पितो-
यौवनेन ॥ यथावा । नन्वाश्रयस्थि-
तिरियंतवकालकूटकेनोत्तरोत्तरवि
शिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागर्णवस्यहृद
येवृषलक्ष्मणोथकण्ठेऽधुनावससि
वाचिपुन : खलानाम् ॥ यथावा ।
बिम्बौष्ठएवरागस्तेतन्विपूर्वमदृश्य
त । अधुनाहृदयेप्येषमृगशावाक्षि-
दृश्यते ॥ रागस्यवस्तुतोभेदेपिएक
तयाध्यवसितत्वादेकत्वमविरुद्धम्॥
तत्ताणसिरिसहोअररअणाहरणम्मि
हिअअमेकरसम् । बिम्बाहरेपि
आणं निवेसिअंकुसुमवाणेन ॥ * ॥
तत्तेप्रांश्रीसहोदररत्नाभरणे हृदय
मेकरसम् । बिम्बाधरेप्रियाणांनिवे
शितंकुसुमवाणेनेतिसंस्कृतम् ॥

पर्याय :

श्रीसहोदररत्नंकौस्तुभ : आभरणं-
यस्यतस्मिन्विष्णौएकरसमेकतान
न्तत्तेषांपातालवासिनामसुराणामि-
तिचंडीदासहृदयम् । कुसुमवाणे-
नमियाणांकान्तानांबिम्बसदृशेऽधरे
विनिवेशितमित्यनेकत्रस्थितौप्रयो-
जकनिर्देशाच्छेद :॥ अन्यस्ततोन्य-
था । अनेकमेकस्मिन्क्रमेणभवति-
क्रियतेवासोन्य :। क्रमेणोदाहरण
म् । मधुरिमरुचिरंवच : खलाना-
ममृतमहोप्रथमंपृथुव्यनक्ति । अथ-
कथयतिमोहहेतुमन्तर्गतमिवहालह
लंविषंतदेव ॥ तद्गेहंनतभित्तिम-
न्दिरमिदंलब्धावकाशंदिव :साधेनु
र्जरतीनदन्तिकरिणामेताघनाभाघ
टा :। सक्षुद्रोमुशलध्वनि : कलमि
दंसङ्गीतकंयोषितामाश्चर्यं द्विवसैर्द्वि
जोयमियतींभूमिंसमारोपित: ॥ च
चैकस्यैवहानोपदानयोरविवक्षितत्वा
न्नपरिवृत्ति :॥ * ॥ अपिचलक्षणा
न्तरम् । क्रमेणैकमनेकस्मिन्नाधारे
वर्ततेयदि । एकस्मिन्नथवानेकंपर्या
यालङ्कृतिर्मतेति ॥ पर्ययणम् ।
इण्० । परावनुपात्ययइणइतिघञ्
। व्यत्ययेपि ॥ यथा । प्राप्त: पर्याय
कालोव इतिब्रह्माभ्यभाषतइति ॥
पर्यायशयनम् । न० उपशाये । विशा-
ये । प्रहरिकादीनांपर्यायेणक्रमेणश
यनम् ॥

पर्यायोक्तम् । न॰ अलङ्कारविशेषे ॥ पर्यायोक्तंविनावाच्यवाचकत्वेन वस्तुयत् ॥ वाच्यवाचकभावव्यतिरिक्तेनावगमनव्यापारेणयत्प्रतिपादनं तत्पर्यायेणभङ्ग्यन्तरेणकथनात् पर्यायोक्तम् । उदाहरणम् । यंप्रेच्य चिरखढापिनिवासप्रीतिरुज्झिता मदेनैरावणमुखमानेनहृदयेहरेः ॥ अत्रै रावणशक्रौमदमानमुक्तौजाताविति व्यङ्ग्यमपिशब्देनोच्यते । तेनयदेवोच्यतेतदेवव्यङ्ग्यंयथातुव्यङ्ग्यंनतथोच्यतेयथागविशुक्लेचलति दृष्टेगौः शुक्लश्चलतीति विकल्पोय देवदृश्यतेतदेवविकल्पयति॰ नतुयथादृष्टं तथा॰ यतोभिन्नासंसृष्टत्वेनदृष्टंभेदसंसर्गाभ्यांविकल्पयति ॥

पर्य्यासित: । त्रि॰ पर्य्यावर्त्तिते ॥

पर्य्याहार: । पुं॰ वीवधे । उभयतोबद्ध शिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठविशेषे । कांवडइतिबङ्गीइतिचभा॰ ॥ परित आह्रियतेऽनेन ॥

पर्य्याहित: । पुं॰ योऽग्रेऽग्न्याधानंकरोतितस्यज्येष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठज्येष्ठे अग्न्याधानंकरोतिहि । तयोः पर्य्याहितोज्येष्ठः पर्याधाताकनिष्ठकः ॥

पर्य्युदञ्चनम् । न॰ उद्धारे । ऋणे ॥ परितउदच्यते । अञ्चु॰ । कृत्यल्युटइतिकर्मणिल्युट् ॥

पर्य्युदस्त: । त्रि॰ पर्युदासविशिष्टे । विध्यन्वयिभेदात्मकञनअर्थयुक्ते ॥

पर्युदास: । पुं॰ प्रतिषेधभेदे ॥ प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेऽप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदेनन ञ् ॥ सामान्यशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यैवपर्युदासत्वम् ॥ यथा । अमावास्यायाम्पितृभ्योदद्यात् रात्रौश्राद्धं नकुर्वीत । अत्रश्राद्धकरणे रात्रेः पर्युदासः ॥ परिसर्वतोभावेनउदास्यतेविधिर्यत्रसपर्युदासइतिगौडाः ॥

पर्युपयुक्त: । त्रि॰ समाप्ते ॥ यथा । आगमकालेनैवास्य यःकृतत्स्नंपर्य्युपयुक्तंस्यादितिमहाभाष्यम् । आगमकालेनविद्याग्रहणकालेन । अस्यविद्यार्थिनः । पर्य्युपयुक्तंसमाप्तमितितदर्थः ॥

पर्युषितम् । त्रि॰ रात्र्यन्तरितपक्वान्ने । व्युष्टे । वासी॰ इ॰ भाषा॰ ॥ यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितञ्चयत् । उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियमितिभगवद्गीता ॥

पर्य्येषणा । स्त्री॰ अन्वेषणायाम् । ढूढणाइतिढूढइतिचभा॥ अन्यांपर्येषणांचर ॥ तर्कादिनाययाबोधितधर्माद्यन्वेषणे ॥ इषगत॰ दि॰ । इषआभीक्ष्ण्ये क्र्या॰ । आभ्यांपरेवैतिपच्चेयुच् । टाप् ॥

पर्व्वकम् । न॰ऊरुपर्वणि । घौटूइति

जानू इतिच भा० ॥

पर्व्वकारी । पुं० धनादिलोभेनअपर्वसु अमावास्याक्रियावर्तके ॥

पर्व्वगामी । पुं० पर्वसु स्त्रीगामिनि ॥

पर्व्वत: । पुं० महीध्रे । शिखरिणि । क्ष्माभृति । अहार्ये । गोत्रे । गिरौ ॥ पर्व्वाणिसन्त्यस्य । तपपर्व्वमरुद्भ्याम् ॥ यद्वा । पर्व्वति । पर्वपूरणे । भृमृदृशियजिपर्व्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ॥ विंशतिश्चैषपर्वता यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोनीलपर्वत : ॥ श्वेतश्चभृङ्गवान् मेरुर्माल्यवान्गन्धमादन : ॥ महेन्द्रोमलय : सह्य : शुक्तिमानृक्षमानपि । विन्ध्यश्चपारियात्रश्चकैलासो मन्दिरस्तथा ॥ लोकालोकोमहांस्तेषु तथैवोत्तरमानस : । एतेविंशति विख्याता : पर्वतास्तेषु श्रेष्ठावरा : ॥ पादपे । वृक्षे ॥ शाकप्रभेदे ॥ पावटा इ० गौ० भा० प्र० मत्स्यविशेषे ॥ देवर्षिविशेषे ॥

पर्व्वतकाक : । पुं० द्रोणकाके ॥

पर्व्वतज: । पुं० गिरिसंभववस्तुनि ॥

पर्व्वतजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ सरिति । नद्याम् ॥ द्राक्षाविं० । पहाड़ी० दाख इ० भा० ॥ पर्वतात्जाता । जनी० । पञ्चम्यामिति ड : ॥

पर्वततृणम् । न० तृणविशेषे । तृणाढ्ये । मृगप्रिये ॥

पर्वतमोचा । स्त्री० अद्रिकदल्याम् ॥

पर्वतराज : । पुं० नगाधिराजेहिमाद्रौ । पर्वतानांराजा ॥ राजेतिटच् ॥

पर्व्वतराजपुत्री । स्त्री० उमायाम् । दुर्गायाम् । यथा । शक्रध्वजात्पच्युते दशाहेमूलर्क्षयुक्तासितसप्तमीया । आरभ्यतस्यांदशमीञ्चयावत् प्रपूजयेत्पर्व्वतराजपुत्रीमिति ॥

पर्व्वतवासिनी । स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥ गायत्र्याम् ॥ काल्याम् ॥

पर्व्वताधारा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

पर्व्वतारि: । पुं० इन्द्रे ॥ पर्व्वतानामरि : ॥

पर्व्वतालय: । पुं० वानरे ॥ पर्व्वतआलयोयस्य ॥

पर्व्वताशय: । पुं० मेघे ॥

पर्व्वताश्रय: । पुं० शरभे ॥ त्रि० । पर्व्वतवासिनि ॥

पर्व्वश्रयदेश: । पुं० देशविशेषेषु ॥ ते यथा । अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्व्वताश्रयिणश्चये । निर्हाराहंसवर्णाश्चकुपथाअपथा:खशा: ॥ कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णादर्भासमूहका : । त्रिगर्त्तामण्डलाश्चैवकिराताश्चामरे : सह ॥ इ० तिमत्स्यपुराणम् ॥

पर्व्वतीय: । पुं० अक्षोटे ॥ पर्वतेभव : । विभाषामनुष्य इतिपक्षेछ : ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नमनुष्यादौपर्वतोनिवासोऽस्य । पर्व्वतादित्यछ : ॥

पर्व्वधिः। पुं० हिमांशौ। चन्द्रे ॥
पर्व्व। न० उत्सवे। महे॥ ग्रन्थौ॥ प्रस्तावे॥ लक्षणान्तरे॥ दर्शप्रतिपदोःसन्धौ॥ विषुवत्प्रभृतिषु॥ ग्रन्थविशेषे॥ ग्रन्थसन्धौ॥ यथा। महाभारतेऽष्टादशपर्वाणि। तानियथा आदिःसभावनविराटमथोद्यमश्चभीष्मोगुरुरविजमद्रवसौप्तिकश्च। स्त्रीपर्वशान्तिरनुशासनमश्वमेधव्यासाश्रमोमुषलयानदिवावरोहइतिमहाभारतटीका॥ तिथिविशेषेषु॥ चतुर्दश्यष्टमीकृष्णाअमावास्याचपूर्णिमा। पर्वाण्येतानिराजेन्द्ररविसङ्क्रमणंतथा॥ पर्वति० पर्वतेवा। पर्वपूरणे। वा० कनिन्॥ यद्वा। पिपर्त्ति पृणातिवा॥ पॄ०। स्नामदिपद्यर्त्तिपृशकिभ्योवनिप्॥ स्वगे॥
पर्व्वपुष्पी। स्त्री० रामदूतीवृक्षे॥
पर्व्वपूर्णता। स्त्री० आयोजने। सम्भारे॥ पर्व्वणःपूर्णत्वे॥
पर्व्वमूला। स्त्री० श्वेतायाम्॥
पर्व्वयोनिः। पुं० इक्ष्वादौ॥ पर्वणियोनिरुत्पत्तिर्यस्य॥
पर्व्वरुट्। पुं० पिण्डपुष्पे। दाड़िमे॥
पर्व्ववल्ली। स्त्री० मालादूर्वायाम्॥
पर्व्वसन्धिः। पुं० प्रतिपत्पञ्चदश्योरन्तरे॥ पञ्चदशीशब्देनपूर्णिमाऽमावास्ययोर्द्वयोर्ग्रहणम्। अतएवपौर्णमास्याअमावास्यायावाशेषसार्द्धदण्डचतुष्टयम्प्रतिपदश्चप्रथमसार्द्धदण्डचतुष्टयं पर्वसन्धिरिति वृद्धाः॥ सैंहिकेयोयदाराहुर्ग्रसतेपर्वसन्धिष्वितियमः॥ पर्वणोःसन्धिः॥
पर्व्वितः। पुं० पर्वतमत्स्ये॥
पर्शुः। पुं० कुठारे। परशौ॥ परंशत्रुं शृणाति। शॄहिंसायाम्। आङ्परयोःखनिशॄभ्यांडिच्चेतिकुः॥ पृ०॥ यद्वा। स्पृश्यते स्पृशसंस्पर्शने स्पृशेश्वण्शुनौपृचेति० शुन्०। पृ। आदेशश्च॥
पर्शुका। स्त्री० पार्श्वास्थिनि। पांसु० इतिभाषा॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा। स्पृश०। स्पृशेःश्वण्शुनौपृच स्वार्थेकन्॥ यद्वा पर्शुरिव। इवेप्रतिकृताविति कन्॥
पर्शुपाणिः। पुं० गणेशे। विनायके॥
पर्शुरामः। पुं० जामदग्न्ये। परशुरामे॥
पर्शूः। स्त्री० पर्शुकायाम्॥ अप्राणिजातेरित्यूङ्॥
पर्श्वधः। पुं० कुठारे। परसा० इ० भा०॥ परश्वयनम्। टुओश्वि०। अन्येष्वपीतिडः। परश्वंदधाति डुधाञ्। आतइतिकः। पृषोदरादिः॥
पर्षत्। स्त्री० सभायाम्॥ यथाह० याज्ञवल्क्यः। "चत्वारोवेदधर्मज्ञाः पर्षत्त्रैविद्यमेववा। साव्रूतेयंसधर्मः

स्यादेकोवाऽध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥ अन्यदप्युक्तंलक्षणंभविष्यपुराणे । द्विगुणाक्षत्रियाणान्तु वैश्यानांत्रिगुणास्मृता । चतुर्गुणातुशूद्राणांपर्षद्‌दुत्तामहात्मनामिति ॥ परितः सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं० क्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् । वा०परेरन्तलोपः ॥ यद्वा । शॄदृभसोऽदिरिति त्वदिप्रत्ययोबाहुलकात्पृषेरपि ॥

पर्षद्वलः । त्रि० परिषद्वले । सभासदि । सभ्ये ॥ पर्षदस्त्यस्य । [illegible]जः कृष्णासुतिपरिषदोबलजित्यत्र पर्षदित्यपिपाठाद्वलच् ॥

पलः । पुं० पल[illegible] [illegible]गन्धमादन[illegible] ॥ [illegible] । अस्थहीनधान्यनाले । पराल० इ० भा० ॥

पलम् । न० आमिषे । मांसे ॥ उन्माने । कर्षचतुष्टये । मुष्टौ । प्रकुञ्चे । विल्वे ॥ तत्तु शास्त्रे तोलकचतुष्टयम् । वैद्यकेऽष्टतोलकम् । लौकिकेऽष्टाष्टरक्तिद्विमाषकतोलकत्रितयम् ॥ यथा । पलन्तु लौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयंज्ञेयंज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतम् ॥ इतितिथितत्त्वम् ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारः पञ्चवापिप्रकीर्त्तिताः ॥ (**) ॥ विघटिकायाम् । घटिकाषष्टिभागैकभागे । षष्टिविपले ॥ पलदण्डयोः प्रमाणन्तु दशगुर्वक्षरोच्चारणकालः प्राणः षडात्मकैः । तैः पलंस्यात्, तत्षष्ट्यादण्डइत्यभिधीयते ॥ तेनच । [illegible]कान्ते पलस्यान्ते पर्याकाशदेशेस्वामी: कान्तंवक्त्रंहतंपूर्णचन्द्रंमत्त्वारात्रौचेत् । तन्नाम: प्रान्तेस्थे तस्थे तोराहुः क्रूरःप्रायात् तस्माद्ध्वान्तेहर्म्यस्यान्तेशय्येकान्ते कर्त्तव्या ॥ अस्यैकपाठात्पलमृषष्टिपाठाद्दण्डोभवति ॥ यथाहकालिदासः । गुर्वक्षराणामुदितस्वपष्ट्यापलंपलानांघटिकाकिलैका । षष्ट्याघटीनांभदिनंतयायैस्त्रिंशैकयाचन्द्रमसोदिनंस्यादिति ॥ पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

पलक्या । स्त्री० [illegible] [illegible]नि० ॥

पलगण्डः । पुं० लेपके । राज० इ० भा० ॥ पलंमांसंतत्तुल्यंनम्रदादिनागण्डतिवदनैकदेशमिवकरोति । गडिवदनैकदेशे । पचाद्यच् ॥

पलङ्कटः । त्रि० भयशीले । भीरौ ॥ इ० त्रि० ॥

पलङ्करः । पुं० पित्ते ॥ इति त्रि० ॥

पलङ्कषः । पुं० राक्षसे ॥ कषगुञ्जलौ ॥ पलङ्कषति । कषहिंसायाम् । मू०कः । तत्पुरुषइ० द्वितीयाया अलुक् ॥

पलङ्कषा । स्त्री० गोक्षुरके । रास्नायाम् । किंशुके । गुग्गुलौ । मुण्डीर्याम् । लाक्षायाम् । क्षुद्रगोक्षुरके । महाश्राव

ख्याम् ॥ मक्षिकायाम् ॥ टाप् ॥

पलप्रिय :। पुं० द्रोणकाके ॥ त्रि० । मांसादे ॥

पलभा । स्त्री० पलविभायाम् । विषुवत्प्रभायाम् ॥ साचमेषसङ्क्रमणादर्वाक्सपादाष्टदिनेमध्याह्ने द्वादशाङ्गुलजाछाया । यथोक्तंग्रहलाघवे । मेषादिकेसायनभागसूर्येदिनार्द्धआभापलभाभवेत्सेति ॥

पलल :। पुं० राक्षसे । यातुधाने ॥ न० पङ्के ॥ मांसे ॥ तिलचूर्णे ॥ पललंतिलकल्कंस्यात् तिलचूर्णञ्चपिष्टक :। पललंमधुरंरुच्यंपित्तास्रबलपुष्टिदम् । इ० राजनिर्घण्ट :॥ सैन्धवतिलचूर्णे । तिलकुट० इ०भा ॥ यथा । पललन्तु समाख्यातंसैन्धवन्तिलपिष्टकम् । पललंमलकृद्वृष्यंवातघ्नंकफपित्तकृत् ॥ बृंहणंगुरुबल्यञ्चस्निग्धंमूत्रनिवर्त्तनम् ॥ पल- ति० पल्यतेऽनेनवा । पलगतौ । वृषादिभ्यश्चिदितिकल :॥

पललज्वर :। पुं० पित्ते ॥ इतिहारावली० ॥

पललप्रिय :। पुं० द्रोणकाके ॥

पललाशय :। पुं० गण्डरोगे ॥

पलव :। पुं० प्लवे । पञ्जराखेटे । मत्स्यधारणोपाये । लोपो० इ०गौ० भाषा० ॥

पलशतम् । न० तुलायाम् ॥ पलानां शतम् ॥

पलाग्नि :। पुं० पित्ते ॥

पलाङ्ग :। पुं० शिशुमारे ॥

पलाण्डु :। पुं० सुकन्दके । मुखदूषणे । शूद्रप्रिये । रोचने । प्याज० इ० भा० ॥ पलाण्डुर्यवनेष्टश्चदुर्गन्धोमुखदूषक :। फरणोन्य : पलाण्डुस्तुलताऽर्कोद्रुद्रुमश्च स: ॥ इ०धन्वन्तरि :॥ सुश्रुतस्तु । लशुनोदीर्घपत्रश्चपिच्छगन्धोमहौषधम् । फरणश्चपलाण्ड स्तु लतार्कश्चापदारिका ॥ गृञ्जनंयवनेष्टश्चपलाण्डो र्दशजातय : ॥ इत्याह ॥ पलाण्डुस्तुगुणैर्ज्ञेयोरसोनसदृशोबुधै :॥ स्वादुपाकरसोऽनुष्ण : कफकृन्नातिपित्तल :॥ हरतेकेवलंवातंबलवीर्यकरोगुरुरिति भावप्रकाश :॥ पलति । पलरक्षणे । बाहुलकात्आण्डुप्रत्यय :॥

पलाद :। पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ पलमत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

पलादन :। पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ त्रि० मांसभक्षणशीले ॥

पलान्नम् । न० पाकराजेश्वरोक्तप्रकारे मांसादियुक्तसिद्धभक्ते । पलौदने । मांसौदने ॥

पलाप :। पुं० गजगंडे । हस्तिकपोले ॥

पलायनम् । न० अपयाने । प्रद्रावे । भयादिनास्थानान्तरगमने । भाग- ना० इ० भा० ॥

पलायित : । त्रि० नष्टे ॥ गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ० हि० ॥

पलाल : । पुं० । न० । निष्फलितृणादिकाण्डे । सस्यशूकधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमिविशिविडिस्टम्बिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य : कालन् ॥ पलमलतिवा । अ-ल० । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहद : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० महत्पलालंपलालीतद्वति ॥ सत्त्वर्थे० पामादित्वात्नः । शाकीपलालीदद्रूणांह्रस्वत्वञ्च ॥

...लो । पुं० महत्पलाले ॥

पल... ...

पलाश: । पुं० शट्याम् ॥ राक्षसे ॥ ... देशे ॥ हरिते ॥ किंशुके पर्णे । वातपोथे । याज्ञिके । ढाक० इ० भा० ॥ पलाशोदीपनोवृष्य : सरोष्णोव्रणगुल्मजित् । कषाय : कटुकस्तिक्त : स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषग्रहण्यर्शः क्रमीन्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकेतुकटुतिक्तंकषायकम् ॥ वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्ग्राहिशीतलम् । तृट्दाहशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलंलघूष्णंमेहार्श : क्रिमिवातकफापहम् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत ॥ न० । छदने । पर्णे । छदे ।

पत्ता० इ० भा० ॥ पलाशपर्ण ॥ शासने ॥ परिभाषणे ॥ त्रि० । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वावृद्ध्यभाव : ॥ यद्वा । पलंमांसं० अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ प-लेमांसेआशायस्यवा ॥

पलाशक: । पुं शट्याम् । किंशुकवृक्षे ॥

पलाशपर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसार : । पुं० शाकद्रुमे ॥

पलाशाख्य : । पुं० नाडीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्य : । पुं० नाडीहिङ्गुनि ।

पलाशान्ता । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं० वृक्षमात्रे पलाशानिसन्त्यस्य । अतइनि : ॥ राक्षसे ॥ ... क्षीरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । अम्लपल्याम् ॥ शट्याम् ॥ काश्मीरिगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । कर्चूरप्रभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ पलितमस्त्यस्या : । अर्० अच् । असितप-लितयोर्न । छन्दसिक्नमेके० इत्यक्तेभाषायामपिअनयोस्तइत्यस्यस्थानेक्न इत्यं वचादेशोभवति । ना-न्तत्वान्ङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघ : । पुं० काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहननम् ० परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परीघइत्यप

षादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाके शानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलनंवा । फलनिष्पत्तौ । अिफलाविशरणे । नपुंसकेभावेक्तः । लोष्ठपलितावितिसाधु ॥ फलेरितत्वादेश्चपो वा ॥ शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे ॥ केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ तन्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृतः शरीरोष्माशिरोगतः । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधवः । अस्यचिकित्सा यथा । लोहचूर्णस्यकर्षन्तुदशार्द्धञ्चूतमज्जतः । धात्रीफलद्वयंपथ्यं हितयैकंविभीतकम् ॥ पिष्ट्वालोहमयेभाण्डेस्थापयेन्निशिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्ति पलितंनेहसंशयः ॥ दशार्द्धंपञ्चकर्षाणि ॥ काश्मर्य्यामूलमादौसहचरकुसुमंकेतकस्यापिमूलंलौहंचूर्णंसभृङ्गंत्रिफलपलयुतंतैलमेभिःपचेद्यः । कृत्वालोहस्यभाण्डेक्षितितलनिहितंस्थापयेन्मासमेकंकेशाःकाशप्रकाशाअपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति ॥ त्रिफलानीलिकापत्रं भृङ्गराजोऽयसोरजः । अवीमूत्रेणसंपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाशः ॥

पलिता । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ असितपलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप् तकारस्यनकारादेशश्च न ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव० इ० भा० ॥ पलञ्चओदनञ्चअनयोः समाहारः ॥

पल्यः । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलमर्हति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्कः । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे ॥ वृष्याम् ॥ पर्य्यङ्किकायाम् ॥ परितोऽङ्ख्यते । अकिलक्षणे । घञ् । परेश्चघाङ्कयोरितिवालत्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ० हे० च० ॥ वस्त्रादन्तालिकापल्ययनमिति० त्रि० शे० ॥

पल्लः । पुं० स्थूलकुसूलके । पालइति मरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लवः । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वपत्रादिसङ्घाते शाखायाः पल्लवोमतः इतिकोशान्तरम् ॥ पल्यते । सं० क्विप् । लूयते । लूञ्० । ऋदोरप् । पल्चासौलवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तरे ॥ अञ्जले ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ चिह्ने ॥

पल्लवकः । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रुः । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुरः । पुं० तोकर्मे । कोंपर० इ० भा० ॥

पल्लवाधारः । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविकः । त्रि० कामुके ॥

पल्लवितम् । त्रि० लाक्षारक्ते ॥ सपल्लवे ॥ तते । विस्तृते ॥ पल्लवाः सञ्जाताअस्य । ता० इतच् ॥

पल्लवी । पुं० द्रुमे ॥

पल्लिः । स्त्री० क्षुद्रग्रामे ॥ कुड्याम् ॥ कुटीसमूहे ॥

पल्लिका । स्त्री० गृहगोधिकायाम् ॥

पल्लिवाहः । पुं० तृणविशेषे ॥ पल्लिवाहोदीर्घतृणः सुपत्रस्ताम्रवर्णकः । अहृढः शाकपचादिः पशूनामवलप्रदः ॥

पल्ली । स्त्री० अल्पग्रामे ॥ कुड्याम् ॥ दक्षिणदेशप्रसिद्धे नगरविशेषे ॥ कुड्यमत्स्ये । विश्वम्भरायाम् । गृहगोधिकायाम् । छापकी इति० छिपकली० इतिच० भा० ॥ अस्यापतनफलमुक्तंज्योतिश्शास्त्रे । यथा । निपततियदिपल्लीदक्षिणाङ्गेनराणाम्स्वजनधनवियोगोलाभदावामभागे । उरसिशिरसिपृष्ठेकण्ठदेशेचराज्यंकरचरणहृदिस्थासर्वसौख्यंददातीति ॥ दिग्विशेषेतस्याः शब्दफलं यथा । वित्तं ब्राह्मणिकार्यसिद्धिरतुलाश्रीहुताशेभयम् । याम्यामन्निभयंसुरद्विषिकलिर्लाभः समुद्रालये । वायव्यांवरवस्त्रगन्धसलिलंदिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यांमरणंध्रुवंनिगदितं दिग्लक्षणंखञ्जने ॥ज्ये छीरुतेजुतेप्येवमूहुः केचिच्चकोविदा इति० ॥

दिग्लक्षणंखञ्जनेयज्ज्ञेयंज्ये छीरुतेपि तदितिच ॥

पल्वलम् । न० क्षुद्रसरसि । वेशन्ते । डबोखरा० इ० भा० ॥ अल्पंसरः पल्वलंस्याद्यत्चन्द्रर्क्षगेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्स्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंगुर्वभिष्यन्दिविष्टम्भिदोषलंपरम् ॥ पलतिपल्यतेवा । पलगतौ । सानसिवर्णसिपर्णसितगडुलाङ्कुचषालिल्वलपल्वलधिषण्यशिल्याः इतिवलच् । यद्वा । पिबन्त्यस्मिन् । पापाने अस्मात्सानसीत्यादिनैववलच्लुगागमोह्रस्वत्वञ्च ।

पल्वलावासः । पुं० कूर्मे ॥

पवः । पुं० निष्पावे । धान्यादीनांनिस्तुषीकरणे ॥ वायौ । पवनम् । पूञ्० । ऋदोरप् ॥ न० । गोमये इति श० चं० ॥

पवनः । पुं० वायौ । मरुति ॥ पुनातिपवतेवा । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ एवनश्चपावयितृणांविगवतांवासध्ये भगवतोविभूतिः । सप्तवाश्च पवना यथा । भूवायुरावहइहप्रवहस्तदूर्द्धः स्यादुद्वहस्तदनुसंवहसंज्ञकश्च । अन्यः परोपिसुवहः परिपूर्वकोस्मादाह्यः परावहइमेपवनाः प्रसिद्धादितिसिद्धान्तशिरोमणिः ॥ आवसथ्याग्नौ ॥ निष्पावे । प्रवातेसूर्पादिनाधान्यस्योत्क्षेपणेननिस्तु

षीकरणे ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ लघ्वा दिन्त्रिकले ॥ ।ऽ। मध्यगुरौचतुष्कले ॥ ।ऽ न० । आपाके । कुम्भकारस्यामघटादीनां पाकस्थाने । आशाढ्रतिभा० ॥ जले । त्रि० । पवित्रे । प्रयते ॥ पूञ्० । ० ल्युट्

पवनविजय : । पुं० गरुडोक्तेशुभाशुभसूचकेश्वासवायुजयोपायकेग्रन्थविशेषे ॥

पवनव्याधि : । पुं० श्रीकृष्णस्यमित्रे । उद्धवे ॥ वायुरोगे ॥

पवनात्मज : । पुं० हनूमति ॥ अग्नौ ॥ पवनस्यात्मज : ॥

पवनाल: । पुं० तूर्णाह्वे । देवधान्ये । जुम्हरी इतिजुवार० इतिचभा०

पवनाश : । पुं० सर्पे ॥

पवनाशन : । पुं० सर्पे ॥ पवनोशनं यस्य ॥

पवनाशनाश : । पुं० गरुडे ॥ मयूरे

पवनेष्ट : । पुं० महानिम्बे ॥ निम्बे

पवनोम्बुजम् । न० परूषवृक्षे ॥

पवमान : । पुं० वायौ ॥ पवते । पूङ्॥ पूङ्यजोःशानन् । आनेमुक् ॥ स्तोत्रविशेषेषु ॥ ज्योतिष्टोमेच्छिदाद्दशस्तोत्राणितत्रोद्गात्राद्यैस्त्रिभिर्यजमानार्थं कर्मक्रियते तानिपवमानपदवाच्यानिस्तोत्राणीत्यर्थ : ॥ निर्मथ्याग्नौ ॥ सचगार्हपत्याग्नि : । यथा । अथय : पवमानस्तु निर्मथ्योग्नि : सउच्यते । सचवैगार्हपत्योग्नि : प्रथमोब्रह्मण:स्मृत : इतिमत्स्यपुराणम् ॥

पवनात्मज : । पुं० हव्यवाहने ॥ यथा । पवमानात्मजोह्यग्निर्हव्यवाहनउच्यते ॥

पवारुक : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।

पवि : । पुं० कुलिशे । वज्रे ॥ पुनाति । ईरकस्यपवित्रत्वोक्ते: पुनातेरचद्र : ॥

पवित : । त्रि० पवित्रिते । पूते ॥ पूयतेस्म । पूङ् । क्त:पूङश्चेतीड्विकल्प: । गुणावादेशौ ॥ न० । मरीचे ॥

पविता । त्रि० पवित्रताकरके ॥ पुनाति । पूञ्० । तृच् ॥

पवित्रम् । न० वर्षणे ॥ कुशे ॥ ताम्रे ॥ पयसि । जले ॥ अर्घोपकरणे ॥ यज्ञोपवीते ॥ घृते ॥ मधुनि ॥ पार्वणश्राद्धादावर्घार्थं होमादावाज्यसंस्काराद्यर्थंचसाग्रनिर्गर्भकुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रद्वये ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणंसाग्रं कौशंद्विदलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयं पवित्रंयत्रकुत्रचिदिति ॥ पुं० । तिलकवृक्षे ॥ पुत्रजीवद्रुमे ॥ त्रि० व्रतादिना शुद्धे । प्रयते । पूते ॥ शुद्धिजनके । मेध्ये ॥ पावने । शुद्धिकरे ॥ पुनाति । पूञ्० । कर्त्तरिचर्षिदेव

तयोरितीच : ॥ यद्वा । पवतेपुना तिवा । पू ङ्० । पू ञ्० वा । अशि चोदिस्यइत्रौचौ ॥

पवित्रकः । पुं० अश्वत्थे ॥ उदुम्बरे ॥ कुशे ॥ मदनके ॥ न० । शणसूत्र जाले ॥ पवित्रमुपवीतम्तद्वदिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ पवित्रा दृविपरीतलक्षणयासंज्ञायांकोवा । सम्नन्यितुपवित्रकमितिस्मृतिः ॥ जानूरुनाभिमानान्तंप्रतिमासुपवित्र कम् । इत्यग्निपुराणम् ॥

पवित्रधान्यम् । न० यवे ॥ दू० ग० नि० ॥

पवित्रा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ तुल स्याम् ॥ अश्वत्थीवृक्षे ॥ हरिद्रायाम् ॥

पवित्रारोपणम् । न० श्रीकृष्णसंप्रदान कोपवीतदानरूपोत्सवविशेषे ॥ यथा । श्रावणस्यसितेपक्षेद्वादश्यांवैष्णवैर्मुदा । कर्तव्यः कृष्णदेवस्यपवित्रारोपणोत्सवः ॥ श्रीकृष्णदेवस्येत्युपलक्षणमन्यदेवतानामपि ॥

पवित्रारोहणम् । न० पवित्रारोपणे ॥ यथा । आषाढशुक्लपक्षस्याष्टमी श्रावणस्यच । पवित्रारोहणंकुर्याद्देव्याः प्रीतिकरंपरम् ॥ दुर्गामन्त्रेणमन्त्रेणदुर्गाबीजेनभैरव । वैष्णवीतंत्रमन्त्रेण पवित्रारोहणंचरेत् ॥ विशेषाच्छ्रावणारभ्यदेव्याः कुर्यात् पवित्रकम् । सर्वेषामपिदेवानांपवित्रारोहणंचरेत् ॥

पवित्राष्टकम् । न० स्थाणवादिषु ॥ स्थाणुस्वर्णाक्षगोकर्णभद्रकर्णमहाबलाः वस्त्रापदाविमुक्ताख्यरुद्रकोव्यः स्वमण्डले ॥ आकाशतत्त्वेएतत्पवित्राष्टकमिति मृगेन्द्रसंहिता ॥

पवित्रित : । त्रि० पवित्रे । पूते । पूते । शुचौ । शुद्धे ॥ पवित्रंमञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥

पशव्य : । त्रि० पशूपभोग्यबालतृणादि समृद्धे देशे ॥ पशुभ्योहितमित्यर्थेयत् ॥

पशु । अ० दर्शने ॥ परमदर्शने ॥ सम्यगर्थे ॥ पशुमन्यमाना : ॥

पशु : । पुं० मृगादौ । सिंहव्याघ्रादौ । तिर्यगादिसर्वप्राणिषु ॥ अस्यलक्षणम् । लोमवल्लाङ्गूलवत्त्वम् । इ० भा० रवे कणादः । ग्राम्यारण्यप्रभेदेनचतुर्दशविधाःपशवोभवन्ति । यथा । हयठीनक्षि : । गौरविरजोऽश्वोऽश्वतरोगर्दभोमनुष्यश्चेति सप्तग्राम्याः पशवः । महिषवानरर्क्षसरीसृपरुरुपृषतमृगाश्चेतिसप्तारण्याःपशवइति दुर्गोत्सवतत्वम् ॥ देवाजे । छागे ॥ छागादौपशुपदप्रयोगमाहयज्ञपार्श्वे उष्ट्रोवायदिवामेषश्छागोवायदिवाहयःपशुस्थानेनियुक्तानांपशुशब्दोभिधीते ॥ इतिवलिदानप्रकरणे ।धि

तत्त्वम् ॥ अवैधपशुहननेदोषो यथा गारुड़े । वसेत्सनरकेघोरेदिनानि पशुरोमभिः । सम्मितानिदुराचारोयोहन्त्यविधिनापशून् ॥ इति ॥ प्रमथे । महादेवगणप्रभेदे ॥ स्वर्गादिकामेसंसारपरवशेनरे ॥ घृणाद्यष्टपाशबद्धेप्राणिनि ॥ पाशायथा घृणाशंकाभयंलज्जाजुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशाः प्रकीर्तिताः ॥ पाशबद्धः पशुःप्रोक्तः पाशमुक्तः सदाशिवः इति ॥ ज्ञानशून्ये जने ॥ यथा । आहारनिद्राभयमैथुनानिसमानमेतत् पशुभिर्नराणाम् । ज्ञानंनराणामधिकोविशेषोज्ञानेनहीनाः पशुभिः समाना इति ॥ गवादौ ॥ देवे ॥ प्राणिमात्रे ॥ यज्ञे ॥ यज्ञोदुम्बरे ॥ साधकानांभावत्रयाणांप्रथमेभावे ॥ तस्य निर्णयोयथा । नित्यश्राद्धंतथासन्ध्यावन्दनंपितृतर्पणम् । देवतादर्शनंपीठदर्शनंतीर्थदर्शनम् ॥ गुरोराज्ञापालनञ्चदेवतानित्यपूजनम् । पशुभावस्थितोमर्त्त्योमहासिद्धिंलभेद्ध्रुवम् ॥ अपिच । पत्रंपुष्पंफलंतोयंस्वयमेवाहरेत्पशुः । नशूद्रदर्शनंकुर्यान्मनसानस्त्रियंस्मरेत् ॥ आदौभावंपशोःकृत्वापश्चात्कुर्यादवश्यकम् । वीरभावं महाभावं सर्वभावोत्तमोत्तमम् ॥ तत्पश्चादतिसौन्द-

र्यंदिव्यभावंमहाफलमिति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ दिव्यस्तुदेवताप्रायःशुद्धान्तःकरणः सदा । द्वन्द्वातीतोवीतरागः सर्वभूतसमः क्षमी ॥ तस्यकालो यथा । आदौदशमदंडेनपशुभावमथापिवा । इति रुद्रजामले उत्तरखण्डम् ॥ जन्ममात्रं पशुभावंवर्षषोडशकावधिइतिवामकेश्वरे ५१ पटलः । पशुभावकर्त्तव्याकर्त्तव्यगर्भतद्भावनिरूपणमाहरुद्रजामले । पशुभावरतायेचकेवलं पशुरूपिणः । रात्रौयन्त्वमंत्रञ्चनस्पृशेन्नजपेत्क्वचित् ॥ संशयोबलिदानेच तन्त्रेचसंशयः सदा ॥ मन्त्रे चाक्षरबुद्धिश्चअविश्वासोगुरौसदा ॥ प्रतिमासु शिलाबुद्धिर्भेदकोदैवते पुनः । निरामिषेणदेवेशिदेवतायाः प्रपूजनम् ॥ अज्ञानेन तथा स्नानंप्रत्यहं देहताड़नम् । सर्वेषाञ्चैवनिन्दान्तुयःकुर्याच्चमहेश्वरि ॥ सएवपशुभावेनह्यधमः परिकीर्तितः ॥ इति रुद्रजामले उत्तरखण्डे ६ पटलः ॥ रात्रौनैव यजेद्देवीं संध्यायां वापराह्णके । ऋतुकालंविनादेविरमणं परिवर्ज्जयेत् ॥ मांसादिकं महेशानित्यजेत् पञ्चपर्वसु । यदन्यद्वेदविहितं कुर्यान्नियमतत्परः ॥ इतिनित्यातन्त्रे प्रथमपटलः ॥ (**) ॥ संसा

यंणौ ॥ यथा । चैतन्यंदृक्क्रियारू
पं तदस्त्यात्मनिसर्वदा । सर्वतश्चय
तोमुक्तौश्रूयतेसर्वतोमुखम् ॥ सद
प्यभासकानत्वात् तन्निरुद्धं प्रतीयते
। बध्योनाहृतवीर्यस्यसोतएवविमो
चणात् ॥ अस्यार्थः । ज्ञानक्रिया
त्मकंयच्चैतन्यं तदात्मन्यस्ति नतु
शरीरसमवेतमितिचार्वाकनिराकर
णेशास्त्रेप्रतिपादितम् । तच्चसर्वदैवा
स्तिनतुमुक्तावेवमुक्तौतुसं विच्यभा-
वो यथा । वैशेषिकैरिष्टस्तथाविधा
यामोहरूपायामुक्तेर्निराकृतत्वात् ।
यतोमुक्तौमुक्तात्मनांसर्वतोमु... मुखस्यचै
तन्याम ॥ अप...
...न्यस्यश्रवणात् । नचतेषांतदानी
मेवतदुत्पद्यतेइतिवाच्यम् । सदुत्प
त्तेः सत्कार्यवादेप्रतिपादितत्वात् ।
अथमुक्तावेवतथाविधचैतन्यश्रुतेः
पूर्वञ्चतदनुपलम्भादन्वयव्यतिरेका
भ्यांसंसारावस्थायांसर्व्वतोमुखत्वं
चैतन्यस्यकुतइत्याशङ्कानिरासायाह
। मदपीतिसत्यमनुपलंभःसंसाराव
स्थायांतथाविधस्यचैतन्यस्यसत्वन्यथा
सिद्धः । व्यञ्जकाभावकृतोहियोनुप
लम्भःसनाभावसाधकोऽपितुअसति
व्यञ्जकेयश्चायमनुपलम्भःसव्यञ्जका
भावकृतःअतश्चनाऽसत्वंसाधयति ।
तच्चसर्वतोमुखत्वंसदपियस्मान्नप्रथते
ततःकेनापिप्रतिबद्धमित्यवसीय
ते । अस्माच्चहेतोरनाहृतनिजसाम
र्थ्यस्यपुरामुक्तेःसआत्माबध्यः इति
॥ पश्यतिसर्वमविशेषेण । इशिर्०
। अजिहशिकम्यमिपसिबाधामृजि
पशितुक्धुक्दीर्घहकाराश्च स्थ्यः
पशिरादेशश्च ॥ पशवश्चग्राम्यारण्या
वेदस्मृत्यागमविहितकर्मसाधनभू
ताः । नहितान्विनायज्ञाद्यनुष्ठा
नम्यज्ञार्थमेवचतेषांसृष्टिः । तत्र
ग्राम्याअजादयोगवयादयस्त्वारण्या
इतिभेदः ॥
पशुक्रिया । स्त्री० मैथुने ॥
पशुजातिः । स्त्री० पशुशब्दवाच्ये ॥
सिंहाद्याहरिणाद्याश्चगवाद्यायेचज
न्तवः । तेसर्वेशास्त्रदृष्ट्यात्र प्रोक्ता
हिपशुजातयः ॥
पशुपतिः । पुं० चन्द्रमौलौ । शिवे ॥
पशोर्हपस्यपतिः ॥ पालयामिप
शून्यस्मात् प्रजामिचयदृच्छया ।
तेषाञ्चपतिरेवाहं तस्मात्पशुपतिः
स्मृतः ॥ पशूनांजीवानांसुरनरति
रश्चांपतिरितिवा । यथा । ब्रह्माद्याःस्था
वरान्ताश्चपशवः परिकीर्तिताः ।
तेषांपतिर्महादेवःस्मृतः पशुपतिः
श्रुतौ ॥ हुताशने ॥ यजमानमूर्तौ
पशुपल्वलम् । न० कैवर्तीमुस्तके ॥
पशुपालः । पुं० वृत्त्यर्थंतयाछागमेषा
दिपोषके ॥
पशुपाशः । पुं० पुत्रकलत्रादिषु ॥ घृ
णालज्जाद्यष्टसु ॥ पशूनांपाशोघृणा

दि : । घृणाशङ्काभयंलज्जाजुगुप्सा चेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजाति रष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता : ॥ षड्द र्शनमहाकूपेपतिता : पशव : प्रिये । परमार्थंनजानन्तिपशुपाशनियन्त्रि ता इतिकुलार्णवे १ उल्लासे ॥

पशुपाशक : । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ य था । स्त्रियमानतपूर्व्वाङ्गींस्वपादान्त: पदद्वयम् । ऊर्द्धांशेनरमेत्कामीबन्धोयं पशुपाशक : ॥

पशुप्रेरणम् । न० गवादीनांचालने । उदणे । हांकना० इ० भा० ॥ प- शूनांप्रेरणम् ॥

पशुमोहनिका । स्त्री० कटुकीलतायाम्

पशुरज्जु : । स्त्री० अश्वादिबन्धनरज्जौ । दामन्याम् ॥ पशुबन्धनीरज्जु: ॥ शाकपार्थिवादि : ॥

पशुराज : । पुं० सिंहे ॥ पशूनांराजा टच् ॥

पशुवृत्ति : । त्रि० अतिवत्सले ॥

पशुहरीतकी । स्त्री० आम्रातकफले ॥

पश्चात् । अ० प्रतीच्याम् ॥ चरमे ॥अ धिकारे ॥ पृष्ठभागे ॥ अपरस्मिन्० अपरस्मात्० अपरोवा । वसत्याग तोरमणीयंवा । पश्चादितिसूत्रेणअ परस्यपश्चभाव : आतिश्चप्रत्ययोऽ स्तातेर्विषये ॥

पश्चात्ताप : । पुं० अनुतापे । विप्रती सारे । अनुशोचने । पछतावा० इ० भा० ॥ पश्चात्तपनम् । तपसंतापे । घञ् ॥

पश्चार्द्ध : । त्रि० अपरार्द्धे । शेषार्द्धे ॥ अपरश्चासावर्द्धश्च । अपरस्यार्द्धे पश्च भावोवक्तव्य : ॥

पश्चिम : । त्रि० चरमे । अन्ते ॥ पश्चा द्भव : । अग्रादिपश्चाड्डिमचच् ॥ प च्छम० इ० प्रसिद्धे देशे ॥

पश्चिमक्रतु : । पुं० अन्त्येष्ट्याम् ॥

पश्चिमरात्रि : । स्त्री० अपररात्रे ॥ ॥ पश्चिमाचासौरात्रिश्च । विशेषणास मास : ॥

पश्चिमा । स्त्री० अस्ताचलावच्छिन्नदिशि । प्रतीच्याम् । वारुण्याम् ॥ तद्दि- ग्भववायुगुणा यथा । पश्चिमोमारुत स्तीक्ष्ण : कफमेदविशोषण : । स- द्य : प्राणहरोदुष्ट : शोषकारीशरी रिणाम् इ० रा० नि० ॥ अपिच । पश्चिमोग्निवपुर्वर्णबलारोग्यविवर्धन: । कषाय : शोषण : स्वर्यीरोचनो विशदोलघु:॥ अयांलघुत्ववैशद्यशैत्य वैमल्यकारक:। सर्वद्रव्येष्वभिव्यक्त: प्रभावरसवीर्यकृत्॥ व्रणसंरोपणस्त्व च्योदाहशोथतृषापह इ० रा०ब० ॥

पश्य । अ० विस्मये ॥ प्रशंसायाम् ॥

पश्यन् । त्रि० ईक्षणकर्त्तरि ॥ पश्यति । दृशिर्० । लट : शतृ ॥

पश्यत । अ० प्रशंसायाम् ॥ विस्मये ।

पश्यतोहर : । त्रि० चोरे ॥ यथा ।

य : पश्यतोहरेदर्थंसचौर : पश्यतो हर: ॥ पश्यन्तमनादृत्यहरति । हृञ् । अच् । षष्ठीचानादरे० इतिषष्ठी । वाग्दिक्पश्यद्‌भ्योयुक्तिदण्डहरे ष्विति० षष्ठ्याअलुक् ॥

पश्यन्ती । स्त्री० मूलाधारोत्थितहृदयगतनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारात्प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : पश्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्यमाख्य : । इत्यलङ्कारकौस्तुभ : ॥

पश्वाचार : । पुं० आचारविशेषे ॥ यथा । वेदोक्तेनयजेद्देवींकामसङ्कल्पपूर्वकम् । सएववैदि[illegible] [illegible]नि[illegible]ष्वाचार : सउच्यते ॥ इत्याचारतन्त्रम् ॥

पष्ठवाट् । त्रि० युगपार्श्वगे । दमनकालेकण्ठारोपितकाष्ठवाहे ॥ पष्ठमंषष्ठंवावर्षंवहति । वह० । वहश्चेतिण्वि : । पृषोदरादि : ॥

पष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्यांगवि ॥ प्रष्ठंवहति । ण्वि: । वाहइतिङीष् पृषोदरादित्वाद्रलोप : ।

पस्त्यम् । न० निशान्ते । सदने । गृहे ॥ अपस्त्यायति । ष्टैस्त्यैशब्दसङ्घातयो: । आतश्चोपसर्गइतिक: । पृ० ॥

पस्पश : । पुं० शास्त्रारम्भसमर्थकेउपोद्‌घातसन्दर्भग्रन्थे ॥

पस्पशा । स्त्री० महाभाष्यस्यादिमाह्निके ॥ स्पशबाधनस्पर्शनयो : । यङन्ताद्वियङोऽचिचेतिलुक् । अ

जायतइतिटाप् । दीर्घोकितइत्यभ्यासस्यदीर्घस्तुनभवति । संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वादित्याहु : ॥

पह्लव : । पुं० श्मश्रुधारिम्लेच्छजातिविशेषे ॥ पारदामुक्तकेशाश्चपह्लवा: श्मश्रुधारिण इतिहरिवंश : ॥

पह्लिका । स्त्री० कत्तृणे । वारिपर्ण्याम् ॥

पा । स्त्री० रक्षणे ॥ पाने ॥ पूते ॥ पूरिते ॥ त्रि० पातरि ॥ पानम् । पा० । सं० । क्विप् ॥

पां[illegible]शवम् । न० लव[illegible] औद्भिज्जे । ऊषरजे । औषरे । रेह इति भा० ॥

पांशु : । पुं० धूलौ ॥ सस्यार्थचिरसंचितगोमये ॥ पर्पटे ॥ कर्पूरविशेषे ॥ न० हस्वमन्थरे ॥ स्त्री० । नदीभेदे ॥ पंशति । पशिनाशने । अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामित्यादिना० साधु : ॥

पांशुका । स्त्री० केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० शब्दाम्बुधि : ॥

पांशुकासीसम् । न० कासीसे इ०रा०॥

पांशुकुली । स्त्री० रथ्यायाम् ॥ इ० हारावली ॥

पांशुकूलम् । न० अनामपट्टोलिकायाम् ॥ यथा । शासनंधर्मकीलःस्यान्मकुति : शूद्रशासनम् । पट्टोलिकाक्रयकीलापांशुकूलंनकस्यचिदिति

त्रिकाण्डशेषः ॥

पांशुचत्वरः । पुं० घनोपले ॥

पांशुचन्दनः । पुं० शिवे ॥ पांशुचन्दनमिवयस्य ॥

पांशुचामरः । पुं० दूर्वाञ्चिततटीभुवि ॥ वस्त्रापके ॥ प्रशंसायाम् ॥ पुरोटौ ॥ धूलिगुच्छके । पटवासे ॥

पांशुजम् । न० पांश्ये लवणे । औद्भिदे ॥

पांशुपत्रम् । न० वास्तूके ॥

पांशुपर्य्यायः । पुं० पर्प्पटे । पित्तपापड़ा इ० भा० ॥

पांशुमर्द्दनः । पुं० केदारे ॥

पांशुरः । पुं० दंशके । डांस० इ० भा० ॥ पीठसर्पिणि । खञ्जे ॥ पांशुरस्यास्त्यस्मिन्वा । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेतिरः ॥

पांशुरागिणी । स्त्री० महामेदायाम् ॥

पांशुलः । पुं० पुंश्चले ॥ शम्भोः खट्वाङ्गे ॥ हरे ॥ पापिनि ॥ पूतिके । करञ्जविशेषे ॥ त्रि० पांशुयुक्ते ॥ पांशु० अस्तिअस्यअस्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

पांशुलवणम् । न० औद्भिदे । पांशवे । वसुके ॥ औद्भिदं पांशुलवणंयज्जातंभूमितः स्वयम् । क्षारंगुरुकटुस्निग्धंश्लेष्मलंवातनाशनम् ॥

पांशुला । स्त्री० असत्याम् ॥ भुवि ॥ पांशुपापमस्त्यस्याः । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेतिरः । कपि० । लः ॥ सिध्मादित्वाल्लच्वा ॥ पांशुलातिवा । आतोनुपेतिकः ॥ केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पांसनः । त्रि० दूषके । दोषोत्पादके

पांसुः । पुं० रजसि । धूलौ ॥ चिरसंचितगोमये । खात० इ० भा० ॥ पंसयति । पसिनाशने । अर्जिदृशि इतिसाधुः ॥

पांसुलः । त्रि० रजस्वले ॥ पांसुरस्त्यस्य । सि० लच् ॥

पाकः । पुं० परिणतौ ॥ शिशौ ॥ केशस्यजरसाशौक्ल्ये ॥ उदराग्निनाहारस्यपचने ॥ पचायाम् । स्थाल्यादौपचने ॥ स्थालीमार्जनाद्योदनपरीक्षान्तोव्यापारनिचयःपाकःइतिस्मृतिः ॥ भर्जनंतलनंस्वेदःपचनंक्वथितंतथा । तान्दूरंपुटपाकश्चपाकःसप्तविधोमतः ॥ नित्यंनूतनभाण्डेनकर्त्तव्यःपाकएवच । अथवापक्षपर्यन्तंततस्त्याज्यंमनीषिभिः ॥ दैत्यविशेषेइन्द्रभ्रातरि ॥ पचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ पच्यते,परिणस्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिघञ् ॥ पातिपिबतिवा । पारक्षणे पापानेवा । अर्भकपृथुक पाकावयसीतिकन्प्रत्ययान्तोनिपातित ॥ इअभीकायाशलीतिकन्वा ॥

पाकक्रष्णः । पुं० पानीयामलके ॥

रिण ॥

पाकली । स्त्री० कर्कट्यां ॥

पाकशाला । स्त्री० महानसे । रसवत्या म् । रसोई० इ० भा० ॥ अग्निको णेतस्याः कर्त्तव्यतोक्ता । प्राच्यां दिशिस्नानगृहमाग्नेय्यां पचनालय म् । शयनंयाम्यदिग्भागेनैर्ऋत्यांश स्त्रमन्दिरम् ॥ प्रतीच्यांभोजनगृहं वायुभागेसभागृहम् । भाण्डारसद नंसौम्ये त्वैशान्यां देवतालयमिति पीयूषधारायांकश्यपः ॥

पाकशासनः । पुं० इन्द्रे ॥ पाकस्यद त्यस्यातुः शासनः । शासयति । शासु० । णिजन्तः नं० ल्यु० ॥

पाकशासनिः । पुं० इन्द्रात्मजे । ज यन्ते ॥ पाकशासनस्यापत्यम् अत इञ् ॥

पाकशुक्ला । स्त्री० कक्खट्याम् ॥

पाकस्थानम् । न० महानसे ॥ पाकस्य स्थानम् ॥

पाकस्थाली । स्त्री० रन्धनपात्रे ॥ पा-कस्यस्थाली ॥

पाका । स्त्री० बालिकायाम् ॥ अजा० टाप् ॥

पाकाभिमुखः । त्रि० सिद्ध्युन्मुखे ॥

पाकारिः । पुं० श्वेतकाञ्चने ॥

पाकिमम् । त्रि० पक्किमे ॥ पाकेननि र्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

पाकिमा । पुं० पाकतायाम् ॥ पाकस्य भावः । इमनिच् ॥

पाकुकः । पुं० सूपकारे ॥ पचति । उपचप्० । पचिनशोर्णुकन्कनुमौ चेतिसाधुः ॥

पाक्यम् । न० विड्लवणे । खारीलूण इ० भा० ॥ पुं० यवक्षारे ॥ त्रि० । पक्तव्ये ॥ पच्यते । डुपचप्० । ऋह लोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥ पा केसाधुवा । तत्रसाधुरितियत् ॥

पाक्षिकः । त्रि० पक्षपातिनि ॥ पक्षि घातके । शाकुनिके ॥ पक्षेणनिर्वृ त्तम् । ठञ् ॥ पक्षिणोहन्ति । पक्षि मत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥ पक्षभवे॥

पाखण्डः । पुं० पाषण्डे । सर्वलिङ्गि नि ॥ पाखण्डयति । खडिभेदने । पचाद्यच् ॥ यथा । पालनाच्चत्रयीध र्मः पाशब्देननिगद्यते । तंखण्डय न्तितेयस्मात्पाखण्डास्तेनहेतुना ॥ नानाव्रतधरानानावेशाः पाखण्डि नोमताः ॥ एषांवाङ्मात्रेणाप्यर्च नंनिषिद्धम् । यथाहमनुः । पाख-ण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान् शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ् मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ (*) ॥ निशामुखेषुखद्योतास्तमसाभान्ति नोग्रहाः । यथापापेनपाखण्डा न हिवेदाः कलौयुगे ॥ इतिभागव-तम् ॥

पागलः । पुं० उन्मत्ते । वातुले ॥ य

था । पागलायाङ्गहीनायचान्धायव धिरायच । जडायचैवमूर्खायक्लीबतु ल्यायपापिने ॥ ब्रह्महत्यांलभेत्सो पिय : स्वकन्यांदद्दातिचेतिब्रह्मवैव र्त्ते प्रकृतिखण्डे १४ अध्याय : ॥ पागलायेत्यत्रपङ्गवे० इतिपाठान्तर मपिदृश्यते ॥

पाङ्क्त: । पुं० प्रगाथविशेषे ॥ पङ्क्ति रादिरस्य । सोस्यादिरितिच्छन्दस: प्रगाथेष्वित्यण् ॥ पङ्क्तिभोजनार्हे

पाङ्क्तेय : । त्रि० सद्भि : सहैकपङ्

पाङ्क्त्य : । त्रि० तौभोजनार्हे ॥

पाचक : । पुं० अग्नौ ॥ सूपकारे । वि क्लित्यनुकूलव्यापारवति ॥ न० । पित्तविशेषे ॥ यथा । पाचकंपचते भुक्तंशेषाग्निबलिवर्द्धनम् । रसमूत्र पुरीषाणिविरेचयतिनित्यश इति भावमिश्र : ॥ पचति । डुपचष्० । ण्वुल् ॥

पाचन : । पुं० अनले । अग्नौ ॥ अम्ल रसे ॥ रक्तैरण्डे ॥ न० । दोषपाच कक्वाथौषधे । दशमूल्यादौ ॥ यत्प चत्याममाहारं पचेदामंरसञ्चयत् । यदपक्वान्पचेद्दोषांस्तद्विपाचनमुच्य ते ॥ अम्ले ॥ प्रायश्चित्ते ॥ त्रि० पाचयितरि ॥

पाचनक : । पुं० टंकणे ॥

पाचनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

पाचल : । पुं० अग्नौ ॥ पाचके ॥ एध नद्रव्ये ॥ वाते । वायौ ॥ न० पाच ने ॥ इ० हे० ॥

पाचाल : । पुं० पाचलार्थेषु ॥ इ० हे०॥

पाचित : त्रि० कृतपाके । सञ्जातपाके । पक्वायां० इ० भा० ॥

पाची । स्त्री० लताविशेषे । मरकतप त्र्याम् । हरितपत्रिकायाम् ॥

पाज : । न० बले ॥ पाति । पारक्षणे पातेर्बलेर्जुट्चेत्यसुन् । पाजसी० पा जांसी० इत्यादि ॥

पाञ्चकपाल : । त्रि० पञ्चकपालयागस म्बन्धिनि ॥ पञ्चकपालस्यायम् । अण् ॥

पाञ्चकलायिकम् । न० परिमाणविशे- षे ॥ पञ्चकलाया : परिमाणमस्य । तद्धितार्थेतिस० । तदस्यपरिमाणमि तिठञ् ॥

पाञ्चजन्य : । पुं० श्रीकृष्णस्यशङ्खे ॥ पञ्चजनेदैत्ये विशेषेभव : । पञ्चजना दुपसंख्यानमितिञ्य: । पञ्चजनो नामासुरआसीत्तदस्थिभवत्त्वात् ॥ पञ्चजनेपातालेभव : इ० स्वामी ॥ जम्बूद्वीपस्योपद्वीपभेदे ॥ अग्नौ ॥

पाञ्चजन्यधर : । पुं० विष्णौ ॥

पाञ्चनद : । पुं० पञ्चनददेशाधिपे ॥ त्रि० पञ्चनददेशसम्बन्धिनि ॥

पाञ्चभौतिका । त्रि० पञ्चभूतनिर्मिते ॥

पाञ्चालिका । स्त्री० पाञ्चालिकायाम् ॥

पाञ्चलोहितकम् । न० परिमाणविशे-

षे । पञ्चलोहिन्योगुञ्जाः परिमाणमस्य । तद्धितार्थेतिसमासेतदस्यपरिमाणमितिठञ् । भस्याढेइतिपुंवद्भावाल्लोहिनीशब्दस्य कारनकारयोर्निवृत्तिः॥

पाञ्चशब्दिकम् । न० पञ्चप्रकारवाद्ये ॥ यथा । अङ्गजंचर्मजंचैवतन्त्रजंकांस्यजंतथा । फुत्कृतञ्चेतिमुनिभिः कथितंपाञ्चशब्दिकमितिस्कान्दे रेवाखण्डम् ॥

पाञ्चार्थिकः । पाशुपते ॥ इ० चि० ॥

पांचालः । पुं० पांचालानांराज्ञि ॥ क्षत्रियसमानशब्दादित्त्यपत्यवत्प्रत्ययः ॥ पंचालाः पुं०बहुत्वे ॥ चि० । पंचालदेशोद्भवे ॥

पांचालिका । स्त्री० वस्त्रदन्तादिनिर्मितपुत्रिकायाम् । शालभञ्ज्याम् ॥ पंचालदेशभवा । जनपदतदवध्योरितिवुञ् ॥

पांचालनगरम् । न० } म्लेच्छेषुफर
पांचालपुरम् । न० } रुखाबाद इति
ख्यातेपत्तने॥

पांचाली । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ पुत्रिकायाम् । पुतली० इति० भा० ॥ कोमलाख्यवृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ मागध्याम् । पिप्पल्याम् ॥

पाट् । अ० सम्बोधने ॥ पाटयति । पटगतौ । णिजन्तः क्विप् ॥

पाटकः । पुं० रोधसि ॥ ग्रामैकदेशे ॥ अक्षादिपातके । अक्षादिचालने ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ महाकिष्कौ ॥ मूलद्रव्यापचये ॥ कटकान्तरे ॥ पटति । पट० । ण्वुल् ॥

पाटच्चरः । पुं० चौरे ॥ पाटयंश्चरति । चर० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

पाटनम् । न० छेदने । फाडना इ०भा०

पाटलः । पुं० आशुधान्ये । षष्टिकादौ ॥ श्वेतरक्तवर्णे । गुलाबीरङ्ग० इ० ग्रामीण० भा० ॥ न० । पाटलापुष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ पाटल्यवयवे ॥ पाटलीविकारे ॥ चि० श्वेतरक्तवर्णयुक्ते ॥ पाटलोवर्णोऽस्यास्ति । अच् ॥ पाटयति । पट० । ण्यन्ताद्वृषादित्त्वात्कलः ॥ पाटल्याअवयवोविकारो वा । बिल्वाद्यण् ॥ पाटलायाः पुष्पम्पाटलम् । अनुदात्तादेश्चेत्यञ् : पुष्पमूलेषुबहुलमितिबहुलग्रहणात् नेहलुप् ॥

पाटलद्रुमः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥

पाटला । स्त्री० पाडल इ० भा० पुष्पवृक्षे । अमोघायाम् । काचस्थाल्याम् । फलेरुहायाम् । पारुल इ०गौ० भा० ॥ पाटलातुवरातिक्ताऽनुष्णा दोषत्रयापहा । अरुचिश्वासशोथास्रच्छर्दिहिक्कातृषाहरी ॥ पुष्पंकषायंमधुरंहिमंहृद्यंकफास्रनुत् । पित्तातीसारदाहघ्नंफलंहिक्कास्रपित्तनुत् ॥ पाटंलाति । ला० । कः ॥ पाटलवर्णायांगवि ॥ अनुदात्तत्त्वाभावा

ब्रह्मणीषु ॥
पाटलापुष्पसन्निभम् । न० पद्मकाष्ठे ॥
पाटलिः । पुं० स्त्री० पाटलायाम् ॥ मुष्ककद्रुमे ॥ पाति । पा० क्विप् । टलति । टलवैक्लव्ये । सर्वधातुभ्य इन् । पाश्चासौटलिश्च ॥
पाटलिपुत्रम् । न० पाटलिपुत्रके ॥ यत्रत्यसुदर्शनाभिधस्यराज्ञःपुत्रानांराजविद्याधिगमायकलौमर्त्त्यलोकेबृहस्पतिसदृशेनविष्णुशर्मणायंचतन्त्रहितोपदेशाद्ययोग्रंथारचिता: ॥
पाटलिपुत्रकम् । न० पटना० इ० प्र० नगरवि० । कुसुमपुरे ॥
पाटली । स्त्री० मुष्ककवृक्षे ॥ काटभीवृक्षे ॥ पाटलायाम् ॥
पाटवम् । न० पटुत्वे । पटिमनि ॥ पटोर्भावः । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥ आरोग्ये ॥
पाटविकः । त्रि० धूर्त्ते ॥ पटौ । दक्षे ॥ पाटववति । मत्वर्थीयष्ठन् ॥
पाटहिका । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इति० हारावली ॥
पाटितः । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥
पाटी स्त्री० बलायाम् ॥ अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ यथा । पाटींसङ्गणितस्येति ॥
पाटीरः । पुं० मूलके ॥ केदारे ॥ वेणुसारे ॥ वारिदे ॥ तितऊ ॥ वङ्गे ॥ वातिके ॥ चन्दने ॥ यथा । पाटीरतवपटीयान्कः परिपाटीमिमामुरीकर्त्तुम् । यत्पिंषतामपिनृणांपिष्टोपितनोषिपरिमलैः पुष्टिम् ॥ पटीरएव । स्वार्थिकोण् ॥
पाट्यम् । न० पट्टशाके ॥ पाट्यशाककुसधुरंकुर्य्यरंगुरुपाकिच ॥
पाठः । पुं० पठने । ब्रह्मयज्ञे : शिष्याणामध्यापने ॥ विधिनाविद्याभ्यसने ॥ यथा । आदौचप्रणवंजप्त्वास्तोत्रंवासंहितांपठेत् । अन्तेचप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपुरुषः ॥ सर्वत्रपाठेविज्ञेयोह्यन्यथाविफलंभवेत् ॥ शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नतः । नकार्याशक्तमनसाकार्यंस्तोत्रस्यवाचनमिति तान्त्रिकाः ॥ अपिच ॥ आधारेस्थापयित्वातुपुस्तकंवाचयेत्सुधीः । हस्तसंस्थापनादेवयस्मादल्पफलंलभेत् ॥ स्वयंचलिखितंयच्चब्राह्मणेनालिखितंनयत् । अब्राह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेदिति चण्डीस्तोत्रादिपाठेषुविधिरयंनिरूपितः ॥ पठनम् । पाठनंवा । पठ० । भावेघञ् ॥
पाठकः । त्रि० उपाध्याये ॥ धर्मभाणके । धर्मकथके ॥ पठति । पठ० । ण्वुल् ॥ अध्येतरि ॥
पाठक्रमः । पुं० पदार्थबोधकवाक्यानांक्रमे ॥ तस्माच्चपदार्थानांक्रमआश्रीयते । येनक्रमेणवाक्यानिपठिता

नितेनैवक्रमेणाधीतान्यर्थप्रत्ययंजनयन्ति । यथार्थप्रत्ययंचपदानामनुष्ठानम् । सचपाठोद्विविधः । मन्त्रपाठोब्राह्मणपाठश्चेति । तत्राग्नेयाऽग्नीषोमीययोस्तत्तद्याज्यानुवाक्यानांपाठक्रमाद्यःक्रमआश्रीयतेसमन्त्रपाठः । सचायंमन्त्रपाठोब्राह्मणपाठाद्वलीयान् । अनुष्ठानेब्राह्मणवाक्यापेक्षयामन्त्रपाठस्यान्तरङ्गत्वात् । ब्राह्मणवाक्यंहिप्रयोगाद्वहिर्वेदमेवंकर्त्तव्यमित्यवबोध्यकृतार्थम् । मन्त्राः पुनः प्रयोगकालेव्याप्रियन्ते । अनुष्ठानक्रमस्यस्मरणक्रमाधीनत्वात् तत्क्रमस्यचमन्त्रक्रमाधीनत्वादन्तरङ्गोमन्त्रपाठइति । प्रयाजादीनांसमिधोयजतितनूनपातंयजतीत्येवंविधिवाक्यक्रमाद्यः क्रमः सब्राह्मणपाठक्रमःयद्यपिब्राह्मणवाक्यान्यर्थविधायकृतार्थानितथापि प्रयाजानांक्रमस्मारकान्तरस्याभावात्तान्येवक्रमस्मारकत्वेनस्वीक्रियन्ते इतिलौगाक्षिभास्करः ॥ पाठक्रमादर्थक्रमोवलीयान् ॥

पाठभूः । स्त्री॰ ब्रह्मारण्ये । वेदपाठस्थाने ॥

पाठमञ्जरी । स्त्री॰ शालिपक्षिण्याम् ॥

पाठशाला । स्त्री॰ अध्ययनगृहे ॥ पाठस्यअध्ययनस्यशालागृहम् ॥ यद्वा । विधिबोधितस्यसाङ्गवेदाध्ययनस्यविधिवद्गुरुमुखादध्ययनाध्यापनरूपंब्रह्मयज्ञापरपर्यायमभ्यसनंपाठः । तदर्थंशालादेवालयादिः ॥ तथाहि मनुः । तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितैः । वेदः कृत्स्नोऽधिगन्तव्यः सरहस्योद्विजन्मना ॥ २ । १६५ ॥ तपोविशेषैर्नियमकलापैर्विविधैर्बहुप्रकारैश्चअध्येष्यमाणस्त्वाचान्तइत्यादिनोक्तैः सेवेतेमांस्तुनियमानित्यादिभिर्वक्ष्यमाणैरपि । व्रतैश्चउपनिषन्महानाम्निकादिभिः विधिदेशितैः स्वगृह्यविहितैः । समग्रवेदोमन्त्रब्राह्मणात्मकः सोपिनिषत्कोपिअध्येतव्यः । रहस्यमुपनिषत् । प्राधान्यख्यापनायपृथङ्निर्देशः ॥ १६५ ॥ अपिच । योनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वयः ॥ योद्विजोवेदमनधीत्यअन्यत्रार्थशास्त्रादौश्रमंयत्नातिशयंकरोति सजीवन्नेवपुत्रपौत्रादिसहितः शीघ्रंशूद्रत्वंगच्छति । वेदमनधीत्यापिस्मृतिवेदाङ्गाध्ययनेविरोधाभावः । अतएवशङ्खलिखितौ । नवेदमनधीत्यान्यांविद्यामधीयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्यः ॥ १६८ ॥ (*) ॥ तस्माद्देवालयेनित्यं धर्मशास्त्रस्यचाश्रुतेः । पठनंकारयेद्राजन्यदीच्छेद्धर्ममात्मनइतिवह्निपुराणम् ॥

यस्तुदेव्यागृहेनित्यंविद्यादानंप्रवर्त्तयेत् । सभवेत्सर्वलोकानांपूज्य : पूजापदंव्रजेदितिपुराणान्तरम् ॥
पाठशालिनी । स्त्री० पाठमञ्जर्याम् ॥
पाठा । लताविशेषे । अम्बष्ठायाम् । वनतिक्तिकायाम् । तिक्तपुष्पायाम् ॥ अस्यागुणायथा । पाठोष्णाकटुका तीक्ष्णावातघ्नीश्लेष्महरीलघु : । हन्ति शूलज्वरच्छर्दिकुष्ठातीसारहृद्रुज : ॥ दाहकण्डूविषश्वासकृमिगुल्मगरव्रणान् । इ० भावप्रकाश : ॥ अम्लछासकषायाम्लाकफकण्ठरुजापहा । वातामयबलासघ्नीरुचिकृद्दीपनीपरा ॥ इ० रा० नि० ॥ अस्या:शाकप्रकारस्तु । पाठाशाकंगतरविद्दिनेगव्यतक्रेणसिद्धंप्रात : कालिंजरणासृहितैतप्ततैलेविपाच्यम् । चूर्णैर्लिप्तं लवणसहितंमारिचंतच्चनव्यं सर्वेभ्यस्तद्भवतिरुचिदंव्यञ्जनेभ्य : प्रभूतम् ॥ पठ्यते । पठ० । कर्मणिघञ् । अजादित्त्वात्टाप् ॥
पाठिका । स्त्री० पाठायाम् । पटांडू० इ० प० भा० ॥
पाठित : । त्रि० अध्यापिते ॥ यथा । माताशत्रु: पिताबैरीबालोयेननपाठित : । नशोभतेसभामध्येहंसमध्येबकोयथेति ॥
पाठी । पुं० चित्रकवृक्षे ॥ यथा त्रि० । पाठविशिष्टे पाठोस्यास्तीति । अतइनिठनाविती॑नि: ॥
पाठीकुठः । पुं० चित्रकवृक्षे ॥
पाठीन : । पुं० बोयाली० इ० गौ० भा० प्रसिद्धेमत्स्ये । सहस्रदंष्ट्रे । बोद्दालि ॥ गुणायथा । पाठीन: श्लेष्मलोबल्योनिद्रालु : पिशिताशन : । दूषयेद्रुधिरंपित्तंकुष्ठरोगंकरोतिच ॥ ❋ ॥ पाठीन : खण्डित : शस्त्रैर्वेसवारसमन्वित : । कटुतैलेनसम्भृष्टोहिङ्गुतक्रेणयोजित : ॥ पाठीन : कफकृद्बल्योनिद्रालुर्वातनाशन : । मांसाशीवातरक्ताख्यकारकोरितसस्तथा ॥ पाठिंपृष्ठंनमयति । णमुप्रह्वत्वे । णिच् । अन्येभ्यो ड: । अन्येषामपीतिदीर्घ : ॥ पाठके ॥ गुग्गुलुद्रुमे ॥
पाठ्य : । त्रि० अध्यापनीये । पाठनीये ॥
पाण: । पुं० पाणौ ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥
पाणविक : । त्रि० पणवस्ववादके ॥
पाणि: । पुं०पञ्चशाखे॥ शये। करे। हस्ते ॥ पणायन्तिव्यवहरन्त्यनेन । पण० । अशिपणाय्योरुडायलुकौचेतीण् आयप्रत्ययस्यलुक्च ॥ कुलिकहृसे ॥ स्त्री० । पण्यवीथ्याम् । हट्टे
पाणिकम् । न० पणेनक्रीते ॥ असमासेनिष्कादिभ्यइतिठक् ॥
पाणिगृहीती । स्त्री० पत्न्याम् । वि-

धानेनोढायाम् ॥ अग्निसाक्षिकत-
यापाणिः गृहीतोयस्याः। पाणि
गृहीतीभार्यायामितिङीष्। कुतूह
लादिनापाणिर्गृहीतोयस्याऽन्यस्या-
देः सातुपाणिगृहीता ॥

पाणिग्रहणम्। न० विवाहे ॥

पाणिग्राहः। पुं० भर्त्तरि। पत्यौ ॥
पाणिंगृह्णाति। ग्रह०। अण् ॥

पाणिघः। पुं० पाणिवादे। मृदङ्गादि
वादके ॥ पाणिंपाणिनावाहन्तीति
विग्रहेपाणिघताडघौशिल्पिनीत्यने
नपाणावुपपदेहंतेष्टक्टिलोपोघत्व-
ञ्चनिपात्यते ॥

पाणिघातः। पुं० पाणिनाहनने ॥

पाणिजः। पुं० नखे ॥

पाणितलम्। न० कर्षपरिमाणे। तो
लकद्वये ॥ हस्ताधोभागे ॥

पाणिनः। पुं० पाणिनिमुनौ ॥ इति
त्रिकाण्डशेषः ॥ पणनम् पणः।
घञर्थेकविधानमितिपणेःकः पणो
ऽस्यास्ति० इ० पणीतस्यगोत्रापत्यम्
। अण्। गाथिविदथिकेशिगणिपणि-
नश्चेत्यऽणिपरेटिलोपोन ॥

पाणिनिः। पुं० दाक्षीपुत्रे। शालङ्कि
नि। व्याकरणसूत्रकारेमुनौ ॥ पणि
नोयुवापत्यम्। इञ् ॥

पाणिनीयम्। न० पाणिनिप्रोक्तेव्याक
रणे ॥ प्रमाणभूतआचार्योदर्भपवि-
त्रपाणिः शुचाववकाशे प्राङ्मुख

उपविश्यमहताप्रयत्नेनसूत्राणिप्रण
यतिस्मतत्राशक्यंवर्णेनाप्यनर्थकेन-
भवितुमिति महाभाष्यम् ॥ पाणि
निनाप्रोक्तम्० उपज्ञातंवा। वृद्धा-
च्छः॥ त्रि० तदध्येतृवेदित्रोः॥
पाणिनीयमधीतेवेदवा। प्रोक्ताल्लु
गित्यणोलुक्। तेनस्त्रियाम्पाणिनी
या०ब्राह्मणीत्यत्रनङीप् ॥

पाणिन्धमः। त्रि० अन्धकाराद्याहता
ध्वनि ॥ तत्रहिप्राणयोध्मायन्तेऽस्मि
न्नितिविग्रहेउग्रम्पश्येरम्मदपाणि-
न्धमाश्चेतिखश्। मुम् ॥

पाणिन्धयः। त्रि० पाणिद्वारापानक-
र्त्तरि ॥

पाणिपीडनम्। न० विवाहे ॥ पाणेः
पीडनम्ग्रहणम्। कद्योगाच्चषष्ठीस
समस्यतइतिवाच्यम् ॥

पाणिभुक्। पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि०।
पाणिकरणकभोक्तरि ॥

पाणिमर्द्दः। पुं० करमर्द्दके ॥ पाणिं
मृद्नाति। मृदक्षोदे। कर्म्मण्यण् ॥

पाणिमुक्तम्। न० अस्त्रे ॥ इतिहला-
युधः ॥

पाणिरुहः। पुं० नखे ॥

पाणिवादः। त्रि० मृदङ्गादिवादके ॥
पाणिंवादयति। वदेर्ण्यन्तादण् ॥

पाणिवादकः। त्रि० पाणिवादे ॥
इ० हे० च० ॥

पाणिसर्ग्या। स्त्री० रज्जौ ॥ पाणिभ्यां

सृज्यते । सृजविसर्गे । पाणौस्तृजेर्ण्य-
दितिण्यत् । ऋजोरितिकुत्त्वम् ॥

पाणीतलम् । न० पाणितले ॥ विडा-
लपदकर्षौचपाणीतलमुदुम्बरमिति
शब्दमाला ॥

पाणीकरणम् । न० विवाहे ॥ इति०
जटाधर : ॥

पाण्डर : । पुं० शुक्लवर्णे ॥ मरुवके ॥
न० कुन्दपुष्पे ॥ गैरिके ॥ त्रि० श्वे
तवर्णवति ॥

पाण्डरपुष्पिका । स्त्री० शीतलावृत्ते ॥

पाण्डव : । पुं० युधिष्ठिरादिपञ्चसु ॥
पांडोरपत्यम् । अण् ॥

पाण्डवाभील : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पाण्डवायन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पाण्ड
वानामयन : ॥

पाण्डवेय : । पुं० अभिमन्युसुते । पा
रीक्षितनृपे ॥

पाण्डित्यम् । न० पण्डितधर्मकर्मणो:
॥ वेदान्ततात्पर्याभिज्ञत्त्वे । अद्विती
यवस्तुविचारचातुर्यपरिनिष्पन्ने श्रव
णे ॥ पण्डे तिबुद्धे र्नामैतत्साजाता
यस्यमानत : । सपण्डितस्तस्यक-
र्म पांडित्यं श्रुतिसम्मतम् ॥ पण्डि
तस्यभाव : । वर्णदृढादिभ्य : ष्य-
ञ्चे तिष्यञ् ॥

पांडु : । पुं० नृपतिविशेषे । कुन्तीप
तौ । युधिष्ठिरादीनांजनके ॥ सिते
वर्णे ॥ श्वेतहस्तिनि ॥ प्रतुदाख्यप-
क्षिविशेषे ॥ यथा पांडुकृष्टिर्द्विविधोक्ता
यष्टिनपत्र : कल्पधूमि: । द्वितीयो
धवल:प्रोक्त: सकपोतस्फुटपूर्वि: ॥
चित्रपत्र : कफहरो वातघ्नोग्रहणी
प्रणुत् । धवल : पांडुकृष्टिस्तापि
त्तहरोहिम : ॥ दमिदार्किवमधुर :
सङ्ग्राहीवातशांतिकृत् ॥ ॥

पाण्डुरफलीक्षुपे ॥ पटोले ॥ शुक्लपी
तमिश्रितवर्णे । हरिणे । पाण्डुरे ॥
सितपीलसमायुक्त : पाण्डुवर्ण : प्र
कीर्त्तित: । भेदोपदिश्यते यथा । पा
ण्डुरस्तुरक्तपीतभागीप्रलूपचन्द्रवत्
। पाण्डुस्तुपीतभागार्द्ध:केतकीधूलि
सन्निभ : ॥ रोगविशेषे ॥ तस्यौषधं
यथा । लोहचूर्णंतक्रपीतंपाण्डुरोग
हरंभवेत् ॥ १ ॥ अपिच । सप्तरात्रं
गवांमूत्रेभावितंचायसोरज : । पा-
ण्डुरोगप्रशान्त्यर्थंपयसाप्रपिबेन्नर :
॥ २ ॥ गोमूत्रसिद्धं मण्डूरचूर्णंसगु-
डमश्नत : । पाण्डुरोग:क्षयंयातिप
त्तिशूलञ्चदारुणम् ॥ ३ ॥ त्र्योमलं
सुसंतप्तं भूयोगोमूत्रसाधितम् । म-
धुसर्पिर्युतंलीढ्वा पाण्डुरोगीसुखीभ
वेत् ॥ ४ ॥ पुनर्नवात्रिवृद्व्योषवि-
डङ्गंदारुचित्रकम् । कुष्ठं हरिद्रे त्रि
फलादन्तीचव्यंकलिङ्गकम् ॥ ५ ॥
कटुकापिप्पलीमूलंमुस्तंशृङ्गीचकार
वी । यवानीकट्फलञ्चे तिपृथक्प
लमितंमतमिति ॥ त्रि० । सद्दति ॥

पाण्डु : । स्त्री० माषपर्ण्याम् । माषा णी इ०गौ०भा० ॥ स्वरूसंयोगोप धान्नेतिनङीष् ॥

पाण्डुक: । पुं० शालिविशेषे ॥ पाण्डुरोगे ॥ पांडुनृपे ॥ पांडुवर्णे ॥

पांडुकण्टक : । पुं० अपामार्गे ॥ पांडूनिकण्टकान्यस्य ॥

पांडुकम्बल : । पुं० श्वेतप्रावारे । श्वेतकम्बले ॥ राजास्तरणवर्णकम्बले ॥ पांडुवर्णकम्बल : । पांडुश्चासौकम्बलश्चेतिवा । ग्रावभेदे ॥

पांडुकम्बली । पुं० पांडुवर्णकम्बलावृतेरथे ॥ पांडुकम्बलेनपरिवृतोरथ: । पांडुकम्बलादिनिरितीनि: ॥ त्रि० । पांडुकम्बलयुक्ते ॥ मत्त्वर्थीयइनि: ॥

पांडुतरु : । पुं० धवद्वृक्षे ॥

पांडुनाग : । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ श्वेतगजनागयो : ॥

पांडुपत्नी । स्त्री० कौन्त्याख्यौषधौ । रेणुकायाम् ॥

पांडुपत्रम् । न० परिपक्वपत्रे ॥

पांडुपुत्र : । पुं० पांडवे ॥

पाण्डुपृष्ठ : । त्रि० अलक्षणे । पांडुवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुफल : । पुं० पटोले ॥

पांडुफला । स्त्री० चिर्भिटायाम् ॥

पांडुभूम : । त्रि० पांडुवर्णभूमियुक्तदेशे ॥ पांडुभूमिरस्मिन् । कृष्णोदकपांडुसङ्ख्यायाभूमेरजिष्यते ॥

पांडुमृत् । स्त्री० पांडुभूमौ ॥ खड्याम् ॥

पाण्डुर : । पुं० श्वेतपीतमिश्रितवर्णे ॥ ईषच्छ्वेते ॥ श्वित्ररोगे ॥ कामलारोगे ॥ त्रि० तद्वति ॥ न० मरुवके ॥ पांडु:शुक्लोवर्णोऽस्त्यस्यास्मिन्वा । नगपांशुपांडुभ्यश्चेतिर: ॥

पांडुरद्रुम : । पुं० कुटजे ॥

पांडुरपृष्ठ : । त्रि० लक्षणहीने ॥ इ० हे० ॥ पाण्डुरवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुरफली । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे । धूसरायाम् ॥

पांडुरा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥ पांडुरवर्णायां ॥

पांडुराग : । पुं० मदनकवृक्षे ॥ त्रि० । पांडुवर्णयुक्ते ॥

पांडुरेक्षु : । पुं० श्वेतेक्षौ ॥

पांडुलेख : । पुं० प्रथमलिखिते । मसौदा० इ० भा० पांडुलिपौ ॥ यथा । पांडुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमंलिखेत् । न्यूनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चात्पत्रेनिवेशयेदिति व्यवहारतत्त्वे- व्यास : ॥

पांडुलोमा । त्रि० पाण्डुवर्णैर्लोमभिर्युक्ते ॥

पांडुलोमशा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पांडुलोमा । स्त्री० माषपर्ण्याम् । माषाणी० इ० गौ० भा० ॥

पांडुशर्करा । स्त्री० रोगविशेषे ॥ यथा

। पिष्टैर्मालतीमूलंग्रीष्मकालेसमाहृतम् । साधितंछागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम् ॥ हरेन्मूत्रनिरोधञ्च हरेद्वैपांडुशर्कराम् ॥

पांडुशर्मिला । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

पांडुसोपाकः । पुं० चण्डालीनवैदेह्यां जनितेत्वक्सारव्यवहारजीविन्यन्त्यजान्तरे ॥

पांडूकः । पुं० शालिविशेषे ॥ पांडूनांजनपदानांराजनि ॥

पाण्ड्यः । पुं० पाण्डोरपत्ये । देशविशेष ॥ यथा । काम्बोजादक्षभागेतु इन्द्रप्रस्थाच्चपश्चिमे । पाण्ड्यदेशो-महेशानिमहाशूरत्वकारकइति ॥ पाण्डोरपत्यम्राजावा । पाण्डोर्ड्यण् । टिलोपः ॥

पाण्यः । त्रि० स्तुत्यर्हे । स्तवनीये ॥ पण० । ण्यत् ॥

पाण्यास्यः । पुं० ब्राह्मणे ॥ पाणिरास्यमस्य । पाण्यास्योहिद्विजःस्मृतः ॥

पातः । पुं० निपातने ॥ पतने ॥ राहौ ॥ पञ्चमषष्ठयोर्मासयोर्गर्भस्यपतने ॥ पतनम् । पत्लृ० । घञ् ॥ नश्वीभावे ॥ त्रि० जाते ॥

पातकम् । न० नरकसाधने । पापे । अंहसि । दुरिते ॥ तच्चशुष्कार्द्रभेदाद्द्विविधम् । अकामात्पातकंशुष्कंकामादार्द्रमुदाहृतमित्युक्तेः ॥ पातयतिअधोगमयतियत्तत् ॥ तच्चनवविधम् । यथा । अतिपातकम् १ महापातकम् २ अनुपातकम् ३ उपपातकम् ४ सङ्करीकरणम् ५ अपात्रीकरणम् ६ जातिभ्रंशकरणम् ७ मलावहम् ८ प्रकीर्णकम् ९ इतिभेदात् ॥

पातकी । त्रि० पापिनि ॥ पातकमस्याऽस्ति । अतइनिठनावितीनिः ॥

पातङ्गिः । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥ पतङ्गस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

पातञ्जलम् । न० व्याकरणभाष्ये । महाभाष्ये ॥ (*) ॥ पतञ्जलिमुनिप्रणीतपादचतुष्टयात्मकयोगकांडनिरूपकदर्शनशास्त्रविशेषे ॥ तत्रप्रथमेपादेअथयोगानुशासनमितियोगशास्त्रारम्भंप्रतिज्ञांविधाययोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइत्यादिनायोगलक्षणमभिधायसमाधिंसप्रपञ्चंनिरदिक्षद्भगवान्पतञ्जलिः ॥ १ ॥ द्वितीये । तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिक्रियायोगइत्यादिनाव्युत्थितचित्तस्यक्रियायोगंयमादीनिपञ्चवहिरङ्गानिसाधनानि ॥ २ ॥ तृतीये । देशवन्धश्चित्तस्यधारणेत्यादिनाधारणाध्यानसमाधित्रयमन्तरङ्गंसंयमपदवाच्यंतत्रावान्तरफलंविभूतिजातम् ॥ ३ ॥ चतुर्थे । जन्मौषधिमन्त्रतपःसमाधिजाःसिद्धयइत्यादिनासिद्धिप्रपञ्चनपुरस्सरंपरमंप्रयोजनंकैवल्यम् ॥ ४ ॥

प्रधानादीनिपञ्चविंशतितत्त्वानिसा
ङ्ख्योक्तान्येवात्रापि। षड्विंशस्तुपरमे
श्वरोऽधिक:॥ इतिसर्वदर्शनसंग्र
ह:॥
पातदुग्धा। स्त्री० वन्ध्यकर्कटगव्याम्॥
पातनम्। न० अधोनयने॥
पातनिका। स्त्री० पीठिकायाम्॥
पातालम्। न० अधोभुवने। रसातले
। नागलोके॥ तानिचसप्त। यथा।
अतल वितल सुतल रसातल तला
तल महातल पातालान्यधोधोविद्य
मानानिसामान्यत: पातालशब्द-
वाच्यानिभवन्ति॥ विवरे॥ वड़वा
नले॥ लग्नाच्चतुर्थभवने॥ पतन्त्यत्र
पापात्। पत्लृ०। पतिचण्डिभ्या
मालञ्॥ पातम् अलतिपातमाला
तिवा॥ पुं०। औषधपाकार्थयन्त्रविशे
षे॥ यथा। जर्द्धमापस्तलेवह्निर्मध्ये
तुरससंग्रह:। पातालयन्त्रमेतद्धि
शोधयेत्सूतकादिकम्॥
पातालगरुड़ी। स्त्री० लताविशेषे।
वत्सादन्याम्।सोमवल्ल्याम्। ति
क्ताङ्गायाम्। गारुड्याम्। छेउ-
ड़ा० इ० भा०॥ छिलिहिण्डे॥
छिलिहिण्डोमहामूल: पातालगरु
ड़ाह्वय:। छिलिहिण्ड: परंवृष्य:
कफघ्न: पवनापह:॥
पातालनिलय:। पुं० दैत्ये॥ सर्पे॥
त्रि० पातालवासिनि॥ पातालंनि
लयोयस्य॥
पातालयन्त्रम्। न० औषधपाकार्थयन्त्र
विशेषे। पाताले॥
पातालौका:। पुं० दैत्ये॥ त्रि० पाता
लवासिनि॥ पातालेओकआश्रितो
यस्यस:॥
पाति:। पुं० प्रभौ। भर्त्तरि। स्वामि
नि।॥ पाति। पा०। पातेरति:॥
पातिक:। पुं० शिशुमारे॥
पातित:। त्रि० भ्रंशिते॥
पातिली। स्त्री० वागुरायाम्॥ नार्या
म्॥ मृत्पात्रविशेषे।पातिल्० इ०
गौ० भा० प्र०। पतीली० इ० दे०
भा० प्र०॥ इ० मे०॥
पातुक:। पुं० प्रपाते॥ जलहस्तिनि
॥ त्रि० पतयालौ। पतनशीले॥ प
तति। पत्लृ०। लषपतपदस्थाभू-
वृषहनकमगमशॄभ्यउकञ्॥
पाता। पुं० कठेरके। गन्धपत्रे। वायु
इ० इति० भा०॥ रक्षितरि॥ पा-
नशीले इतिकश्चित्॥
पात्र:। पुं० न० भाजने॥ याज्ञ्ये स्रु
वादौ॥ स्रुवादिकन्तुयज्ञादौपात्रमि
त्यभिधीयते॥ राजमन्त्रिणि॥ कूल
योर्मध्ये। तीरद्वयान्तरे। पारावार
मध्यभागे॥ पर्णे॥ यज्ञभाण्डे॥
नाट्यानुकर्त्तरि॥ आढकपरिमाणे
॥ इतिवैद्यकपरिभाषा॥ दानपात्रे
। विद्यातपोयुक्ते। रक्षके॥ नविद्य

याक्षिकसम्प्रदायप्रसिद्धमप्युदपात्रमाचमनार्थं प्रकीर्त्तितम् ॥ रक्षकोऽपि ॥ यतोविद्यालयोऽत्रात्मनोदातृश्चपालनसमर्थस्तत्र प्रतिगृह्णीयादितिशास्त्रम् ॥ विद्यायुक्तोधर्मशील : प्रशान्त : क्षान्तोदान्त : सत्यवादीकृतज्ञ : । वृत्तिग्लानोगोहितोगोशरण्योदातायज्वाब्राह्मण : पात्रमाहु : ॥ जनार्द्दने ॥ पतनात्त्रायतेयस्मात्तस्मात्पात्रंजनार्द्दन : ॥ पिबतिअनेनात्रवा । पात्यस्माद्वा । पाति । पायतेवापीयतेऽनेनवा । पापाने । पारक्षणेवा सर्वधातुभ्यष्ट्रन्नितिष्ट्रन् । दाद्भ्यश्छन्दसीतिचन्वा ॥

पात्रट : । पुं॰ कार्पटके । कर्पटे ॥ त्रि॰ कृशे ॥

पात्रटीर : । पुं॰ मुक्तव्यापारमन्त्रिणि । अपव्यापारमन्त्रिणि ॥ लोहकांस्यरजतपात्रे ॥ सिङ्घाणे ॥ पावके । हुताशे ॥ पिङ्गाशे ॥ वायसे ॥ कङ्के ॥

पात्रसंस्कार : । पुं॰ पुरोटौ । पत्रस्कारे । रायभाटी॰ इ॰ गौ॰ भा॰ । भाजनशुद्धौ ॥

पात्रिकम् । न॰ पात्रपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्ये क्षेत्रे ॥ पात्रस्यवाप : । पात्रात्ष्ठन् ॥

पात्रिकी । स्त्री॰ पात्रभक्ती ॥ त्रिस्था वृद्धौष् ॥

पात्रिय : । त्रि॰ पात्र्ये ॥ पात्रमर्हतिपात्राद्घंश्च ॥

पात्री । स्त्री॰ अमत्रे । पात्रे ॥ पितरन्यऽनया । पा॰ ष्ट्रन् । ङीष् ॥

पात्रीयम् । न॰ यज्ञपात्रे ॥

पात्रीर : । पुं॰ न॰ यज्ञद्रव्ये ॥ पत्रे इतिकश्चित् ॥

पात्रेसमित : । त्रि॰ भोजनसमयएवसङ्गतेनतुकार्ये ॥ सपात्रेसमितोन्यत्रभोजनान्मिलितोनय : ॥ पात्रेसमितादयश्चेतिसप्तम्याअलुक्समासश्चनिपात्यते ॥ पापिविशेषे ॥ यथा निधायहृदयेपापं य : परंशंसतिस्वयम् । सपात्रेसमितोऽयस्यादितिशब्दमाला ॥

पात्रोपकरणम् । न॰ भूपभूषणे ॥

पात्र्य : । त्रि॰ पात्रिये ॥ पात्रमर्हति । पात्राद्घंश्चेतियत् ॥

पात्लम् । न॰ पापिहातरि ॥ सर्वेषामेवपापानांदरंपाल महेश्वर : । पतन्तंत्रायतेयस्मादतीवनरकार्णवात् ॥

पात्लता । स्त्री॰ पात्रत्वे ॥

पाथ : । न॰ पानीये । जले । उदके ॥ पाति । पारक्षणे । सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुन् । उदकेथुट्चेत्यसुन : थुट् ॥ भक्ते । मात॰ इ॰भा॰ ॥ अन्नेचेत्यसुनथुट्च ॥

पाथि : । पुं० अग्नौ । समुद्रे ॥ जले ॥ चक्षुषि ॥ पिबति । पा० । पिबतेस्थुगितीसिन् ॥

पाथेयः : । त्रि० पथिव्ययोपयोगिनि । शम्बले ॥ पथिसाधुः । पथ्यतिथिवसति स्वपतेर्ढञ् ॥ कन्याराशौ ॥

पाथोजम् । न० कमले ॥ पाथसिजातम् । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

पाथोदः : । पुं० मेघे ॥ पाथोददाति । डुदाञ् । आतोनुपेतिकः ॥

पाथोधरः । पुं० मेघे ॥ पाथसोधरिः ॥

पाथोधि : । पुं० समुद्रे ॥ पाथांसि धीयन्तेऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचेतिधाञः किः ॥

पाथोनिधि : । पुं० समुद्रे । अकूपारे ॥ पाथसांनिधिः ॥ पाथांसिनिधीयन्तेऽत्रवा । पाथोधिवद्धाञःकिः ॥

पात्—द् । पुं० चरणे । पादे ॥

पादः : । पुं० बुध्ने । मूले । तुरीयांशे । रूपकादेश्चतुर्थभागे ॥ शैलप्रत्यन्तपर्वतेमहाद्रेः समीपेक्षुद्रपर्वते ॥ चरणे । अङ्घ्रौ ॥ अस्यलक्षणं यथा । अस्वेदनौमृदुतलौ कमलोदराभौश्लिष्टाङ्गुलीरुचिरताम्रनखौसुपार्ष्णी । उष्णौशिराविरहितौचनिगूढगुल्फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेश्वरस्येति ॥ अस्याशुभलक्षणानि यथा । सूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौवक्रौशिरासन्ततौसंशुष्कौविरलाङ्गुलीचचरणौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ । मार्गायोत्कटकौकषायसदृशौवंशस्यचिच्छेदकौब्रह्मघ्नौपरिपक्वमृद्युतितलौ पीतावगम्यारतौ ॥ विरूक्षावक्लिग्धौ । पांडुरनखौ० पांडुराशुक्लाभानखाययोः । वक्रावस्पष्टौदीर्घौवा । उत्कटकौमध्यादुन्नतौमार्गायअध्वनेरतौभवतः । कषायसदृशौकृष्णलोहितौ ॥ मयूखे । उस्रे । किरणे ॥ ऋक्पादे ॥ श्लोकस्यतुर्यांशे ॥ पद्यतेऽसौ । पदगतौ । पदरुजविशस्पृशोघञ् ॥ पद्यतेगम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥

पादकटकः : पुं० नूपुरे ॥ हंसके । शब्दरहितपादभूषणे ॥ पादस्यकटकः ॥

पादकृच्छ्रः । पुं० व्रतविशेषे । यथा । एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच । उपवासेनचैकेनपादकृच्छ्रउदाहृतः ॥ इतिगारु१०२ अध्यायः ॥

पादगंडिरः पुं० पादरोगविशेषे ॥ श्लीपदे । गोद० इ० गोड भा० ॥

पादग्रहणम् । न० अभिवादने । नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृत प्रयोगेणनमस्कारे ॥ पादयोर्ग्रहणं स्पर्शः ॥ व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणंगुरोः । सव्येनसव्यः स्प्रष्टव्योदक्षिणेनच दक्षिणः ॥

पादचतुरः : । पुं० छागे ॥ सैकते ॥

पिप्पले ॥ अश्वत्थे । कारके ॥ परदोषैकप्रवक्तृपरुषे ॥ इ० मे० ॥

पादचत्वर : । पुं० पादचतुरे ॥ इ० हेमचन्द्र : ॥

पादचारी । पुं० पादातौ ॥ त्रि० पद्भ्यां गमनशीले ॥

पादज : । पुं० शूद्रे ॥ पद्भ्यां जात : । जनी० ड : ॥

पादत्राणम् । न० पादुकायाम् ॥

पाददद्रु : । पुं० विचर्चिकायाम् ॥

पादनिकेत : ॥ पुं० चरणपीठे ॥ पादयोर्निकेत : आश्रय : ॥

पादप : । पुं० । द्रौ । वृक्षे ॥ पादै: पिबति । पा० सुपीतियोगविभागात्क : ॥ पादपीठे ॥

पादपखण्ड : । पुं० वृक्षसमूहे ॥ पादपानांसमूह : । वृक्षादिभ्य: खण्ड:

पादपरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥

पादपा । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादपाश : । पुं० दामाञ्चने । अश्वपादरज्जौ ॥

पादपाशी । स्त्री० शृङ्खलायाम् । पैरकीसकली इ० भा० ॥ खड्का-याम् । खड्वा इ० भा० ॥

पादपीठ : । पुं० न० पादासने । पादस्थापनपीठे । पादनिकेते ॥ इ० हे० चं० ॥ यथा । अस्पृष्टचरणाद्यस्यचूडामणिमरीचिभि : । नीराजयन्तिभूपाला:पादपीठान्तभूतलमि

तिश्रीकृष्णमिश्र : ॥

पादपीठिका । स्त्री० नापितादिशिल्पे ।

पादपोत्पल : । पुं० कर्णिकारे ॥ पादपेउत्पलमतदाकारंपुष्पमस्य ॥

पादवलय : । पुं० हंसके । पादकटके ॥

पादवल्मीकम् । न० श्लीपदे ॥

पादमूलम् । न० चरणाधोभागे । गोहिरे ॥

पादरक्षणम् । न० पादुकायाम् ॥

पादरज्जु : । स्त्री० पार्याम् । हस्तिपादबन्धनगुणे ॥ चरणबन्धनदाममात्रे ॥

पादरथी । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादरोहण : । पुं० वटवृक्षे ॥

पादविक : । पुं० पथिके ॥ पदवींधावति । माथोत्तरपदेत्यादिनाठक् ॥

पादविरजा : । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादविहरणम् । न० पातक्षेपे ॥

पादश : । अ० पादम् पादमित्यर्थे ॥

पादशैल : । पुं० प्रत्यन्तपर्वते ॥

पादशोथ : । पुं० पादगतशोफे ॥ यथा । अनन्योपद्रवकृत : शोथ : पादसमुत्थित : । पुरुषंहन्तिनारीन्तु मुखजोगुह्यजोद्वयम् इति माधव : ॥

पादस्फोट : । पुं० विपादिकायाम् । बिवाइ० इ० भा० । स्फुटति । स्फुट० । घञ् । पादस्यस्फोट : ॥ पादौस्फोटयतिवा । कर्मण्यण् ॥

पादाकुलकम् । न० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । अक्षरगुरुलघुनियमविरहितं

भुजगराजपिङ्गलपरिभाषितम् । भवतिसुगुम्फितपोड़शकलकंबाणीभूषा पादाकुलकम् ॥ यथा । मलयपवनहृतकुसुमपराग: परभृतनिभृतरंबितवनभाग: । चिरतरसञ्चितमानदुरन्त: कश्चनमुदमुपनयति वसन्त: ॥

पादाग्रम् । न० प्रपदे । पादस्याग्रम् ॥

पादाङ्गदम् । न० नूपुरे ॥ पादस्याङ्गदमिव ॥ यद्वा । पादएवाङ्गम् । पादाङ्गंद्यति । दो० । दायतिवा । दैप्० । दयते । देङ् पालनेवा । आतद्धतिक: ॥

पादात् । पुं० पादातौ ॥

पादातम् । न० पत्तिसंहतौ ॥ पदातीनांसमूह: । भिक्षादित्त्वादण् ॥ पुं० । पादातौ ॥ पादाभ्यामतति । अ-त० । पचाद्यच् ॥

पादाति: । पुं० पत्तौ । पादातिके ॥

पादातिक: । पुं० पादातौ ॥ पादातिरेव । विनयादित्त्वात्स्वार्थेठक् ॥ पादाभ्यामतति अत० । बाहुलकात्तिकोवा ॥

पादाभ्यासयमकम् । न० चित्रकाव्यप्रभेदे ॥ यथा । आपदिव्यापृतनया-स्तथायुयुधिरेनृपा: । आपदिव्यापृतनयाविस्मयंजनतायथेतिमाघकाव्य१९ सर्गे ६० श्लोक: ॥ नृपाराजान: । आपदिव्यसनेऽपि । व्यापृतनयाप्रवृत्तिनीतिकाएवसन्त: नतुभ्रापदव्यर्थ्येतिभाव: । पृतनयासेनयासाधनेन । वाक्यान्तरस्यस्यापिपृतनाशब्दस्यअत्रान्वयश्चित्रे सोढव्य: । तथातेनप्रकारेणयुयुधिरेसम्प्रजह्नु: । यथा दिव्याजनताअन्तरिक्षवर्त्ति सिद्धविद्याधरसङ्घोविस्मयमाप । अमानुषयुद्धं चक्रुरित्यर्थ: ॥

पादारक: । पुं० पोलिंदे । नौकावयवविशेषे ॥

पादार्घ्यम् । न० पादप्रदाने ॥

पादालिन्द: । पुं० नौकायां ॥

पादावर्त्त: । पुं० अरघट्टके । रहंट्० इ० भा० ॥

पादाविक: । पुं० पादातौ ॥ पादाभ्यामवति । अवरक्षणादौ । वा० इक: ॥ यद्वा । पादेनावोरक्षणम् । तत्रनियुक्त० इतिठक् ॥

पादासनम् । न० पादपीठे ॥

पादी । पुं० पादविशिष्ट कुम्भीरादिजलजन्तुषु ॥ तद्यथा । कुम्भीर कूर्मनक्राश्वगोधामकरशङ्कव: । घण्टिक: शिशुमारश्चेत्याद्य:पादिन:स्मृता: ॥ पादिनो पिचयेतेतुकोषस्थानां गुणै: समा: ॥ चतुर्थांशभागिनि ॥ यथा । सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्चपादिन: ॥ त्रि० । पाद-विशिष्टे ॥

पादुक: । त्रि० गमनशीले ॥

पादुका । स्त्री० पादत्राणे । चर्मादि निर्मितपादाच्छादने । उपानहि ॥ पादूएव । स्वार्थेक: ॥

पादुकाकार: । पुं० चर्मकारे ॥ पादुकांकरोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

पादुकाकृत् । पुं० चर्मकारे ॥

पादू: । स्त्री० पादुकायाम् ॥ पद्यतेऽनेनया । पद० । णित्कसिपद्यर्त्तेरित्यू: ॥

पादूकृत् । पुं० चर्मकारे ॥ पादूंकरोति । कृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

पादोदकम् । न० चरणधौतजले ॥ चरणामृते ॥ यथा । हरिरूपंमुखेनास नैवेद्यमुदरेहरे: । पादोदकञ्चनिर्माल्यं मस्तकेयस्यसोच्युत: ॥ नैवेद्यमन्नं तुलसीविमिश्रं विशेषत: पादजलंपवित्रं । योश्नातिनित्यं प्रयतो मुरारे: प्राप्नोतिसुप्रमयुतांसभक्ति मितिपाद्मोत्तरखण्डे १०० अध्याय: ॥ अपिचतत्रैव । हत्यां हन्ति यदङ्घ्रिसङ्गितुलसीस्तेयञ्च पादोदकं नैवेद्यंबहुमद्यपानदुरितंगुर्वङ्गनासङ्गमम् । भक्त्याधीनमतिस्थिति र्हरिजनेतत्सङ्गति: सङ्गजांशालग्रामशिलादिमूर्तिंसहितांजानन्ति कैवेहरेरिति ॥ श्रीनृसिंहपुराणे गंगाप्रयागगयनैमिषपुष्कराणिपुण्यानियानि कुरुजाङ्गलयामुनानि । कालेनतीर्थसलिलानिपुनन्तिपापं-
पादोदकंभगवत:प्रपुनातिसद्य इति पीतिपादोदकेविष्णोर्यद्विप्राणांविमृच्यते । हत्वायमभटान्सर्वान्वैष्णवंलोकमाप्नुयात् ॥

पादपम् । न० पर्वतिसमूहे ॥ भि० अण्० ॥

पाद्म: । पुं० वेधसि ॥ न० । पद्मपुराणे ॥

पाद्यम् । न० पादायवारिणि । पादप्रक्षालनार्थजले ॥ पाद्यपात्रलक्षणं यथा । षडङ्गुलंप्रविस्तारमुत्सेधश्च तुरङ्गुलम् । श्रोष्ठमेकाङ्गुलंकुर्यान्नासिकांचतुरङ्गुलाम् ॥ पृष्ठे पादसमायुक्तंचतुरङ्गुलमानत: । पाद्यपात्रमितिख्यातंसर्वदेवप्रपूजने इति ॥ पादार्थमुदकम् । पादार्घाभ्यांचेति यत् ॥

पान: । पुं० नि:श्वासे ॥ शौण्डिकालये । शुण्डायाम् । खड्गादे: संस्कारविशेषे । पाण० इ० भा० ॥

पानम् । न० पीतौ । द्रवद्रव्यस्यगलाधोनयने । पीना० इ० भा० भाजने ॥ रक्षणे ॥ शौण्डिकालये ॥ पिबंत्यत्र । पापाने । अधिकरणेल्युट् ॥ पेयेजलादौ ॥ पीयते यत्तत् । कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्मणिल्युट् ॥

पानकम् । न० पन्नापानारसवत्० इ० भा० प्र० पेयपदार्थे ॥ तत्राम्रफलपानकम् ॥ यथा । आम्रमामंजल-

पानकम्

स्विन्नं मर्द्दितं तद्दृढपाणिना । सिता-शीताम्बुसंयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितम् ॥ प्रपानकमिदं श्रेष्ठं भीमसेनेननिर्मितम् । सद्योरुचिकरं बल्यं शीघ्रमिन्द्रियतर्पणम् ॥ अपक्वाम्नरसोद्भूतं पानकं वातनाशनम् । कफपित्तकरं किञ्चित्प्रत्यहं यदि सेवितम् ॥ पक्वाम्नस्य तु । सुपक्वमाम्रस्य फलं सुमुष्टिना सम्मर्दितं शर्करयासमन्वितम् । एलालवङ्गार्द्रकवासवासितं वर्णान्वितं कस्य न रोचकं भवेत् ॥ पानकं चाम्रसम्भूतं स्वाद्वम्लं गुरुपित्तजित् । सुहृद्यं श्लेष्मकृद्बल्यं वर्ण्यं वृष्यं रुचिप्रदम् ॥ -(**❈**)- ॥ अम्लिकाफलपानकं यथा । अम्लिकायाः फलं पक्वं मर्द्दितम्वारिणा दृढम् । शर्करा मरिचोन्मिश्रं लवंगेन्दुसुवासितम् ॥ अम्लिकाफलसम्भूतं पानकं वातनाशनम् । पित्तश्लेष्मकरं किञ्चित्सुरुच्यं वह्निबोधनम् ॥ निम्बूफलपानकं यथा । भागैकं निम्बुजं तोयं षड्भागं शर्करोदकम् । लवङ्गमरिचोन्मिश्रं पानकं पानकोत्तमम् ॥ निम्बूफलभवं पानमत्यम्लं वातनाशनम् । वह्निदीप्तिकरं रुच्यं समस्ताहारपाचकम् ॥ (००) ॥ धान्याकपानकं यथा । शिलायां साधुसम्पिष्टं धान्याकं वस्त्रगालितम् । शर्करोदकसंयुक्तं कर्पूरादिसुसंस्कृतम् ॥ नवीने मृन्मये पा-

पानकम्

त्रे स्थितं पित्तहरम्परम् ॥ ०॥ जम्ब्वाः पानकं यथा । जम्बूफलं स्थूलतरं सुपक्वं सम्मर्द्दितम् शर्करयाम्बुनालम् । सुवासितं वेल्लजभृङ्गपत्रैरुचिं विधत्ते विरुचौ जनानाम् ॥ जम्बूफलभवं रुच्यं पानकं कफनाशनम् । कषायं वातकृत्स्तोकं स्वाद्वम्लं ग्राहकं परम् ॥ वीजपूरपानकम् । मातुलुङ्गरसे योज्यं त्रिगुणं शार्करं जलम् । कर्पूरमरिचोन्मिश्रं पानकं स्वादिदं वरम् । मातुलुङ्गभवं पानं शूलानाञ्च विनाशनम् । श्वासे कासेऽरुचौ वातविड्बन्धे सुचपूजितम् ॥ हैमकिरणास्तु । शर्करानालिकेलञ्च वीजपूररसप्लुतम् । पटपूतं भवेद्धैमकिरणं नाम पानकम् ॥ पानकं हैमकिरणं रुच्यं वृष्यं बलप्रदम् । सुस्निग्धं वातहृत्क्षुभ्यं किञ्चित्कफकरं गुरु ॥ करमर्द्दपानकं यथा । लवङ्गार्द्रकसंयुक्तं सुपिष्टं वारिणायुतम् । करमर्द्दकैर्मर्द्दं सप्तभागसितान्वितम् ॥ वातहृद्रुचिदं भव्यं हृद्यमम्लतरं स्मृतम् । रक्तपित्तकरञ्चोष्णमाकण्ठ्यं कारमर्द्दिकम् ॥ नारङ्गपानकं यथा । सुपक्वनारङ्गफलं निपीडितं संयोजितं शर्करयातिशुभ्रया । सहार्द्रकं चेन्दुकणेन वासितम् पानेच्छया केन न संस्तुतं क्षणम् ॥ नारङ्गफलसम्भूतं पानकं वातनाशनम् । मधुरं विशदं रुच्यं सुस्निग्धं पित्तहृद्दृढम् । ० ।

चारस्तु । चारव्रक्षफलजं सशर्करं मर्दितंशिशिरवारिणादृढम् । ऐल - मार्द्रकयुतेनसुवासंभक्तसिक्थमिलितंक्षतहासम् ॥ चारस्यफलजंपानं- गुरुवृष्यंरुचिप्रदम् । कफपित्तहरं- श्रेष्ठंहृद्यंमधुरपाकिच ॥ परूषजीरचुक्रादिद्राचादाडिमजंतथा । एकैकं सम्भवंभिन्नं पानकंक्रियतेबुधैः ॥ एवमम्लस्यपुष्पस्य फलस्याम्लस्यवातथा । शर्करामरिचोन्मिश्रंरसंस्यात् पानकंवरम् । एवंहिपानककार्यं- सुधियासुष्ठुयत्कृतम् । गुणाद्रव्यानुसारेणज्ञातव्याः पानकेषुच

पानगोष्ठिका । स्त्री० आपाने । सम्भूयपिवन्तियत्र० अस्मिन्स्थाने ॥ पानस्यगोठी । स्वार्थेकः ॥

पानगोष्ठी । स्त्री० पानगोष्ठिकायाम् ॥

पानपात्रम् । न० मद्यपानपात्रे । चषके ॥ अस्यपरिमाणाद्युक्तंकुलसारे- । नयनाग्निवाणसङ्ख्यकर्षैस्तुपरमेश्वरि । हेतुपात्रंप्रकर्त्तव्यमित्युक्तंकुल साधने ॥ इतोप्यधिकपात्रन्तुनकर्त्तव्यंचसाधकैरिति ॥ कर्षंलौकिकतोलकमित्यर्थः ॥ तदुक्तंकुलोत्तमे । गुञ्जाद्वादशमाषः स्यात्तदष्टौ- कर्षउच्यतइति ॥ पानस्यपानायवा पात्रम् ॥

पानवणिक् । पुं० शौण्डिके ॥ पानेन उपलचितो वणिक् ॥

पानभाजनम् । न० पानपात्रे । कंसे । कटोरा० इ० भाषा ॥ पीयते० पानम् । चौरादि । पापाने । ल्युट् । पानस्यभाजनम् ॥

पानसम् । न० पनसभवमद्ये ॥ त्रि० पनससम्बन्धिनि । पनसस्येदम् । अण् ।

पानात्ययः । पुं० मदात्ययरोगे ॥

पानिलम् । न० पानपात्रे ॥

पानीयम् । त्रि० पातव्ये । पेये ॥ रचणीये ॥ यथा । पानीयंपानीयंशरदिवसन्ते चपानीयमिति । अस्यार्थः । पानीयंजलंशरदिपानीयम्पाना- र्हम्भवतिनिर्मलत्त्वात्त्रिदोषघ्नत्त्वात्विशेषतः पित्तोपशान्तित्त्वात् । वसन्ते चपुनस्तदेवपानीयंरचणीय- मल्पंदेयमितिभावः । पारचणे ॥ न० उदके । जले । सलिले ॥ अस्यगुणायथा । पानीयंश्रमनाशनंक्लम- हरंमूर्च्छापिपासापहंतन्द्राछर्दिविनाशनंवलकरंनिद्राहरंतर्पणम् । हृद्यंगुप्तरसंह्यजीर्णशमनंनित्यंहितं शीतलंलघ्वच्छंरसकारणंनिगदितं- पीयूषवज्जीवनम् ॥ तद्भेदास्तु । पानीयंमुनिभिःप्रोक्तंदिव्यंभौममिति द्विधा । दिव्यञ्चतुर्विधंप्रोक्तंधाराजं कारकाभवम् ॥ तौषारञ्चतथाहैमंतेषुधारंगुणाधिकम् ॥ भौममम्भोनि गदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः ॥ जाङ्गलं

परमानूपंतत : साधारमंक्रमात् ॥ अनात्तंवंप्रमुञ्चन्तिवारिवारिधरास्तु यत् । तत्त्रिदोषायसर्वेषांदेहिनां-परिकीर्तितम् ॥ नादेयमौद्भिदंचैव नैर्झरंसारसंतथा । ताडागञ्चतथा-वाप्यंकौपंचौंडाञ्चपाल्वलम् ॥ वि-किरञ्चैवकैदारंवार्षिकञ्चापिकीर्त्ति तम् । भौमान्येतानिवारीणि ज्ञात व्यानिविचक्षणै : ॥ भुक्त्यादौसलि लंपीतंकार्श्यमन्दाग्निदोषकृत् । म ध्येऽग्निदीपनंश्रेष्ठंचान्तेस्थौल्यक फप्रदम् ॥ पानीयंप्राणिन : प्राणा: पानीयंपावनंमहत् । पानीयस्यप्रदा नेनतृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ पीयते । पापानि । अनीयर् ॥ पायतेवा । पै शोषणे । अनीयर् ॥

पानीयतण्डुलीय : । पुं० तण्डुलीय प्रभेदे । कञ्चटे ॥

पानीयनकुल : । पुं० उद्रे । जलमार्जा रे ॥

पानीयपृष्ठज: । पुं० कुम्भ्याम् ॥

पानीयफलम् । न० मखान्ने । मखाना इतिभाषा० ॥ शृङ्गाटके । सिंघाडा इ० भा० ॥

पानीयमूलम् । न० कुम्भ्याम् । सोमरा ज्यां ॥

पानीयमूलकम् । न० सोमराज्याम् ॥

पानीयवर्णिका । स्त्री० वालुकायाम् ॥

पानीयशाला । स्त्री० प्रपायाम् ॥ पानी यस्यशाला ॥ जलावस्थानगृहे ॥

पानीयशालिका । स्त्री० प्रपायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

पानीयामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥ प्राचीनामलकंलोकेपानीयामल-कंस्मृतम् ॥

पानीयालु : । पुं० जलालौ । पनिया लु० इ० भा० ॥

पानीयाम्ला । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

पान्थ : । त्रि० पथिके ॥ पन्थानंनित्यं गच्छति । पन्थोणनित्यम् । इ० प-न्थादेशोणप्रत्ययश्च ॥ स्त्री० । पान्था

पापम् । न० अधर्मे । अनर्थानुबन्धिनि । किल्विषे । वृजिने । एनसि । दु-रिते ॥ निषिद्धकर्मानुष्ठानविहित कर्माऽननुष्ठानाभ्यांपापोत्पत्तिंसवि शेषमाहश्रीसदाशिव : । अनुष्ठानं-निषिद्धस्यत्यागोविहितकर्मण : । नृणांजनयत : पापंक्लेशशोकामय-प्रदम् ॥ स्वानिष्टमात्रजननात्परा-निष्टोपपादनात् । तदेवपापंद्विविधं जानीहिकुलनायिके ॥ परानिष्टक-रात्पापान्मुच्यतेराजशासनात् । अ न्यस्मान्मुच्यतेमर्त्य : प्रायश्चित्त्यास माधिना ॥ प्रायश्चित्त्यथवादण्डैर्न-पूतायेकृतांहस : । नरकान्ननिव-र्त्तन्तेइहामुत्रनिगर्हिता इति श्री महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ तद्दशविधंय-था । प्राणाभिपातनंस्तैन्यंपरदार

मथापिच । त्रीणिपापानिकायेनस र्वत: परिवर्ज्जयेत् ॥ असत्प्रलापं पारुष्यं पैशुन्यमन्ततंतथा । चत्वारि वाचाराजेन्द्रनजल्पे ननचिन्तयेत् ॥ अनभिध्यापरस्वेषुसर्वसत्त्वेषुसौहृ- दम् । कर्मणांफलमस्तीतित्रिविधंम नसाचरेत् ॥ अपिच । अदत्तानामु पादानंहिंसाचैवाविधानत:। परदा रोपसेवाचकायिकंत्रिविधंस्मृतम् ॥ पारुष्यमन्ततञ्चैवपैशुन्यंचापिसर्व- श: । असम्बद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्या- च्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्येष्वपिध्यानंम नसानिष्टचिंतनम् । वितथाभिनि- वेशश्चत्रिविधंकर्ममानसम् । त्रि० । अधर्मिणि । शास्त्रप्रतिषिद्धकारिणि ॥ यथा । कथापिखलुपापानामल- मश्रेयसेभवेदिति ॥ क्रूरे । परद्रो हादिकरे ॥ ॥ पाव्यस्मादात्मानम्। पारत्वपि । पानीविषिभ्य: प: ॥ पापमस्यास्तिवा । अर्शआद्यच् ॥ पापंचिन्तयतेनैवब्रवीतिचकरोतिच । तस्याधर्मेनिविष्टस्य गुणानश्यन्ति- साधव: ॥ धर्मनित्य: प्रशान्तात्मा कार्ययोगवह: सदा । नाधर्मेकुरु तेवुद्धिंनचपापेप्रवर्त्तते ॥ धर्मनि त्योधर्मेनिरतारत: । कार्ययोगव- ह: कार्योपायतत्पर: ॥

पापकम् । न० दुरदृष्टे । पाप्मनि । पापे ॥

पापकर्त्तृकयोग: । पुं० यात्रायोगवि शेषे ॥ यथा । दुर्वलोयदिमार्गेशोनि वसेत्पापमध्यग: । पापकर्त्तृकयो गोयंयातु: पत्नींनिहन्तिवै ॥

पापकर्म्मा । त्रि० पापाचारे ॥ नचिरं पापकर्माण: क्रूरालोकजुगुप्सिता: । ऐश्वर्यंप्राप्यतिष्ठन्ति शीर्णमूला- इवद्रुमा: ॥ पापंकर्म्मयस्यस: ॥

पापकृत् । त्रि० पापकारिणि ॥ पापं- कृतवानितिविग्रहेसुकर्मपापमन्त्र- पुण्येषुकृञ इतिक्विप् ॥

पापकृत्तम: । त्रि० अतिशयपापका- रिणि ॥

पापगण: । पुं० पञ्चमात्रस्याष्टमप्रभेदे ॥

पापग्रह: । पुं० क्षीणचन्द्रादौ ॥ य- था । क्षीणेन्दु: कुजोराहु: शनि स्तैर्युतइन्दुज: । रवि:पापाभवन्त्ये तेशुभास्त्वन्येप्रकीर्त्तिता: ॥ जन्म राश्यपेक्षयाषष्ठादिस्थानस्था: पा- पाअपिशुभाभवन्ति। यथा । केतुप्र ब्रवभौममन्दगतय: षष्ठत्रिसंस्था: शुभाश्चन्द्रार्कावपितेचतौचदशमौ- चन्द्र: पुन: सप्तम: । जीव: स प्त नवद्विपञ्चमगतोयुग्मेषुसौमात्म ज: शुक्र: षड्दशसप्तवर्जमितरेस्व र्वेऽप्युपान्ते शुभाइति ॥

पापघ्न: । पुं० तिले ॥ त्रि० पापना- शके ॥

पापचेलिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ।

पाठायाम् ॥

पापचेली । स्त्री० प्राचीनायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥ पापैश्चलति । चलविलसने । पचादौ चेलडितिनिपातनात्ङीप् ॥ पचेर्यङन्तादचिपापच्चीतिपापचोवायुः । तमीरयतिवा । अण् ॥

पापपति : । पुं० जारे । उपपतौ ॥

पापपुरुष : । पुं० पापमयाङ्गनरे ॥ सचोक्तः पाद्मे क्रियायोगसारे । सृष्ट्वादौपुरुष : श्रेष्ठ : संसारंसचराचरम् । सर्वेषांदमनार्थायसृष्टवान्पापपूरुषम् ॥ द्विजातिहत्यामूर्द्धानंमदिरापानलोचनम् । सुवर्णस्तेयवदनं गुरुतल्पगतिश्रुतिम् ॥ स्त्रीहत्यानासिकञ्चैवगोहत्यादोषवाहुकम् । न्यासापहरणग्रीवंभ्रूणहत्यागलंतथा ॥ परस्त्रीगतिवुक्षालंसुहृल्लोकवधोदरम् । शरणापन्नहत्यादिनाभिं गर्भकथाकटिम् ॥ गुरुनिन्दासक्थिभागंकन्याविक्रयशेफसम् । विश्वासवाक्यकथनपायुंपितृवधाङ्घ्रिकाम् ॥ उपपातकरोमाणंमहाकायंभयङ्करम् । कृष्णवर्णंपिङ्गनेत्रं स्वाश्रयात्यन्तदुःखदमिति ॥

पापफलम् । न० रोगे ॥ कर्मविपाके ॥

पापमुक्त : । त्रि० निष्पापे ॥

पापयोनि : । पुं० अजे ॥ तिर्यक्षु ॥

पापरोग : । पुं० मसूरीरोगे ॥ अष्टौपापरोगा : । तेच । उन्माद : । त्वग्दोष : । राजयक्ष्मा । श्वास: । मधुमेह : । भगन्दर : । महोदर : । अश्मरी । इति ॥

पापरोगी । त्रि० कुष्ठिनि ॥ क्षयरोगिणि ॥ पापरोगाणामष्टविधत्त्वादष्टौपापरोगिणोभवन्ति ॥

पापर्द्धि : । पुं० मृगयायाम् ॥ द्व०है०

पापल : । त्रि० पापग्राहके ॥

पापशमन : । त्रि० पापनाशके ॥

पापशमनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ पापनाशिकायाम् ॥

पापात्मा । पुं० अधर्मशीले । पापाशये । पापिनि ॥

पापिष्ठा । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ आदौकर्णद्वयललितंकृत्वाविप्रं गुरुसहितम् । तद्वृत्तं पिंगलभणितंपापिष्ठेतिश्रवणहितम् ॥ यथा । भ्रामंभ्रामंभुवनतलंदर्शंदर्शंजगदखिलम् । भूयोभूय : परिगुणितम् विष्णोर्नामश्रवणहितम् ॥

पापी । त्रि० पापयुक्ते ॥

पाप्मा । पुं० पापे ॥ त्रि० । तद्वति । आप्नोति । व्याप्नोतिलोकान् । आप्नृ० । नामन्सीमन्व्योमन्निति० निपातित: ॥ पातिपिवतिवा । पा० । नामन्निति० मनिन्० धातो : पुगागमश्चनिपातनात् ॥

पामघ्न : । पुं० गन्धके ॥

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति० राजनिर्घण्ट : ॥

पाम । न० विचर्चिकायाम् । कच्छ्वाम् ॥ पायस्थङ्गम् । पैशोषणे । मनिन् ॥ पायतेदेहोऽस्माद्वा । पारक्षणे । पिबतिदेहंवा ॥

पामन : । त्रि० कच्छुरे । पामरोगविशिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽस्यास्ति । पामादित्त्वान्न : ॥

पामर : । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥ पामानंराति । रा० । आतइतिक : ॥ यद्वा । पाधर्म : मृयतेयेन । मृङ् प्राणत्यागे । पुंसीतिघ : ॥

पामरोद्वारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पामा । स्त्री० विचर्चिकायाम् ॥ कच्छ्वाम् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषधं यथा । हरिद्राहरितालञ्चदूर्वागोमूत्रसैन्धवम् । अयंलेपोहन्तिदद्रुंपामानंवैगरंतथा ॥ अपिच । माहिषंनवनीतंचसिन्दूरञ्चमरीचकम् । पामाविलिपितानश्येद्बहुलापिव्रषधूज ॥ अन्यञ्च ॥ मरिचंत्रिवृतंकुष्ठंहरितालंमनश्शिला । देवदारुहरिद्रे द्वे कुष्ठंमांसीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरञ्च अर्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषांचकार्षिकोभागोविषस्यार्द्धपलंभवेत् ॥ प्रस्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेष्ठगुणेपचेत् । मृत्पात्रेलोहपात्रेवाशनैर्मृद्वग्निनापचेत् ॥ पामाविचर्चिकाश्चैव दद्रुविस्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्ति कोमलत्त्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्वित्राणितैलेनानेनमक्षणात् । चिरोत्थितमपिश्वित्रंविवर्णंतत्क्षणाद्भवेदिति गारुडे १९४ अध्याय : ॥ पायस्थङ्गम् । पै० । मनिन् ॥ मनइति ङीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥

पामारि : । पुं० गन्धके ॥

पायस : । पुं० न० क्षीरतण्डुलमिश्रे । परमान्ने ॥ अतप्तखण्डलाधौताः परिभृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तेनदुग्धेनपाचिताः पायसोभवेत् ॥ पायस : कफकृद्बल्योविष्टम्भी मधुरोगुरु : ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंवृष्यंधातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजननंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्रीवासे । सरलद्रवेटारपिन्इति भा० ॥ पयएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोविकारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ पयसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षा० इत्यण् ॥

पायिक : । पुं० पदातिके । पायकइतिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायित : । त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिबतेर्ण्यन्तात्कर्तरिक्त : । शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुगितियुगागम : ॥

पायु : । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

अवाग्गतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायु : ॥ पुं० । क्षवापाजीत्यु ण् । आतोयुक् ॥ यद्वा पातिमलनिष्कारणेन । पारत्वंवा पिबतिवस्त्यौषधंवा । पापानि । प्राग्वत् ॥ त्रि० रक्षके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्येतिनिपातनात्ण्यत्धात्वादे: पकारादेशोयुगागमश्च ॥ जले ॥ त्रि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीलङ्घनाद्नन्त्यतीरे ॥ पुं० । अ० प्राप्ते ॥ पारयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् ॥

पारकुलीन : । त्रि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति० खञ् ॥

पारक्य : । त्रि० परकीये ॥ यथा । यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्म्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । पादेनतस्यपारक्यं कुर्यात्सञ्चयमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादस्यार्द्धार्द्धमर्थस्यमूलभूतंविवर्द्धयेत् । एवमाचरत : पुत्रोह्यर्थ : साफल्यमृच्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग : । त्रि० । पारगामिनि ॥ पारङ्गच्छति । गम्लृ० । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्ड : प्रत्यय : ॥

पारगत : । पुं० जिने ॥ त्रि० । पारगे ॥

पारक् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजि : ॥

पारजायिक : । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्म : ॥

पारटीट : । पुं० । अश्मनि ॥

पारण: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्गभूतञ्चफलदंशुद्धिकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानि : स्यादृतेधारणपारणम् ॥ नराचौपारणंकुर्यादृते वैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणं कुर्याद्वर्जयित्वामहानिशाम् ॥ पूर्वाह्णेपारणंशस्तं कृत्वाविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्यादृतेवैरोहिणीव्रतमितिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखंडे ८ अध्याय : ॥ जन्माष्टमीव्रतेपारणकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यां नकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात् पुराकृतंकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणं हन्तिनक्षत्रञ्चचतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नत : कुर्या

त् तिथिभान्ते चपारणम् ॥ अत्रो भयवियोगेपारणमुक्तम् । यदासार्द्ध प्रहरनिशाभ्यन्तरेएकस्यैववियोगस्त दैकतरवियोगेपिपारणम् । तथाच नारदीये । तिथिनक्षत्रसंयोगेउप वासोयदाभवेत् । पारणन्तुनकर्त्त व्यं यावन्नैकस्यसंक्षय : ॥ सांयोगि केव्रतेप्राप्ते यद्यप्येकोवियुज्यते । त त्रै वपारणं कुर्यादेवंवेदविदोविदु : ॥ यदेकस्यापि । सार्द्धप्रहरनिशाभ्य न्तरेनवियोगस्तदातयोरवियोगेपिप्रा तरुत्सवान्ते पारणम्तिथ्यन्ते चोत्स वान्ते वाव्रतीकुर्वीतपारणमित्युक्ते रिति ॥

पारणा । स्त्री० । उपवासोत्तरदिने- विहितकालेविहितभोजने ॥

पारत: । पुं० । पारदे । पारा० इ० भा० ॥ पारंतनोति । तनु० । अन्येभ्यो० ड : ।

पारतन्त्र्यम् । न० । पराधीने । परत न्त्रतायाम् । पराधीनविषयताशालित्वे

पारत्रिकम् त्रि० । परलोकभवे ॥

पारद: । पुं० रसराजे । रसेन्द्रे । महार से । चपले । रसे । सूते । यथा । पा रदस्तुमनाक्पाण्डु : सूतस्तुरहितो मलात् । पारदस्तुमनाक्शीत : स र्वेतुल्यगुणा : स्मृता : ॥ इतिशब्दा र्णव : ॥ तस्योत्पत्त्यादयोयथा । शिवाङ्गात्प्रच्युतंरेत : पतितंधर- णीतले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्ल मच्छमभूच्चतत् ॥ क्षेत्रभेदेन वि ज्ञेयंशिववीर्यंचतुर्विधम् । श्वेतंरक्तं तथापीतंकृष्णंतत्तुभवेत्क्रमात् ॥ ब्राह्मण : क्षत्रियोवैश्य : शूद्रस्तुख लुजातित : । श्वेतंशस्तंरुजांनाशे रक्तंकिलरसायने ॥ धातुवादेतुतत् पीतंखेगतौकृष्णमेवच ॥ पारद : ष ड्रस : स्निग्धस्त्रिदोषघ्नोरसायन: । योगवाहीमहावृष्य : सदादृष्टिबल प्रद : ॥ सर्वामयहर: प्रोक्तोविशेषा त्सर्वकुष्ठनुत् । स्वस्थोरसोभवेद्ब्र ह्मावद्धोज्ञेयोजनार्द्दन : ॥ रञ्जित : क्रामितश्चापिसाक्षाद्देवोमहेश्वर: ॥ मूर्च्छित्वाहरतिरुजंवन्धनमनुभूय- खेगतिंकुरुते । अजरीकरोतिहिमृ- त: कोन्य: करुणाकर: सूतात् ॥ रसामृ ते । यस्ययोगस्ययोयोगस्तेनैवसहयो जित: । रसेन्द्रोहन्तितंरोगंनरकुञ्जर- वाजिनाम् ॥ तस्यदोषायथा । मलं विषंवह्निगिरित्वचापलंनैसर्गिकंदोष मुशन्तिपारदे । उपाधिजौद्वौत्रपुना गयोगजौदोषौरसेन्द्रे कथितौमुनी श्वरै : ॥ मलेनमूर्च्छामरणंविषेणदा होग्निनाकष्टतर: शरीरे । देहस्यजा ड्यंगिरिणासदास्याच्चाञ्चल्यतोवीर्य हतिश्चपुंसाम् ॥ वङ्गेनकुष्ठंभुजगेन गण्डोभवेदतोसौपरिशोधनीय : । वह्निर्विषंमलश्चेतिमुख्या दोषास्त्र

योरसि ॥ एतेकुर्वन्तिसन्तापंस्तेतिंसृ
ष्टांन्यथाक्रमात् ॥ अन्येपिकथिता
दोषाभिषग्भिः पारदेयदि । तथा
पितेनयोदोषाहरणीयाविशेषतः ॥
संस्कारहीनं खलुसूतराजंयः सेव
तेतस्यकरोतिबाधाम् । देहस्यनाशं
विदधातिनूनंकष्टांश्चरोगान्जनयेन्न
राणाम् ॥ पल्लवशब्दवाच्ये म्लेच्छजा
तिविशेषे ॥ त्रि० पारदातरि ॥ पा
रंददाति । डुदाञ्० । आतोनुपे-
तिकः ॥ पारदस्यमारितस्यमूर्च्छित
स्यगुणायथा । पारदः कृमिकुष्ठघ्नो
जयदोद्दष्टिदः सरः । मृत्युह्न्म
हावीर्योयोगवाहीजराहरः ॥ स्मृ-
त्योजोरूपदोवृष्योवह्निकृद्धातुवर्द्धनः
। षण्ढत्वनाशनः शूरः खेचरः सि
द्धिदः परः ॥ पारदःसकलरोगहा
स्मृतः षड्रसोनिखिलयोगवाहकः
। पञ्चभूतमयएषकीर्त्तितस्तेनतद्
गुणगणैर्विराजते ॥ अथास्यशोधन
विधिः । तत्रस्वेदनम् । नानाधान्यै
र्यथाप्राप्तैस्तुषवर्जैर्जरान्वितैः । स्थाला-
ण्डं पूरितंरक्षेद्यावदम्लत्वमाप्नुयात् ॥
तन्मध्ये भृङ्गराजमुण्डीविष्णुक्रान्ता
पुनर्नवा । मीनाक्षीचैवसर्पाक्षीसह
देवीशतावरी ॥ त्रिफलागिरिकर्णी
च हंसपादीचचित्रकम् । समूलं
कुट्टयित्वातुयथालाभंविनिःक्षिपेत्
। पूर्वाम्लभाण्डमध्ये तु धान्याम्लक

मिदंस्मृतम् । स्वेदनादिषुसर्वत्र
रसराजस्ययोजयेत् ॥ विष्णुक्रा
न्तागिरिकर्णीच अपराजितैवस्वेत
नीलपुष्पभेदात् ॥ अस्याम्लमारनालं
वातदभावेप्रयोजयेत् । तदभावे ।
धान्याम्लाभावे । त्र्यूषणंलवणंरा
जीरजनीत्रिफलार्द्रकम् । महा
बलानागबलामेघनादः पुनर्नवा ॥
मेषशृङ्गीचित्रकञ्चनवसारंसमंसमम्
। एतत्समस्तं व्यस्तं वापूर्वाम्लेनैव
पेषयेत् ॥ प्रलिम्पेत्तेनकल्केनवस्त्र
मङ्गुललमात्रकम् । तन्मध्ये निःक्षि
पेत्सूतंबध्वातत्त्रिदिनंपचेत् । दो
लायन्त्रेऽम्लसंयुक्तेजायतेस्वेदितो
रसः । मेषशृङ्गीमेढाशृङ्गी । तद-
लाभे कर्कटशृङ्गीग्राह्या । नवसारम्
नौसादर । अन्यञ्च । मूलकानल-
सिन्धूत्थव्यूषणार्द्रकराजिकाः ।
रसस्यषोडशांशेनद्रव्यंयुञ्ज्यात्पृथक्-
पृथक् ॥ द्रव्येष्वनुक्तमानेषुमतंमा-
नमिदंबुधैः । पटाहतेषुचैतेषुसूतं
प्रक्षिप्यकाञ्जिके ॥ स्वेदयेद्दिनमेक
स्तुदोलायन्त्रेणबुद्धिमान् । स्वेदात्ती
व्रोभवेत्सूतोमर्दनाच्चसुनिर्मलः ॥
मूलकंसुरङ्ग । अनलश्चित्रकम् । त्र्यू
षणंत्रिकटु । राजिकाराइ ॥ + ।
अथ मर्दनम् । इष्टका चूर्णं चूर्णा-
भ्यामादौ मर्द्योरसस्ततः । दध्नागु
डेनसिन्धूत्थराजिकागृहधूमकैः ॥

अन्यच्च । कुमारिका चित्रकरक्तस
र्षपै : कृतै : कषायै बृंहती विमि-
श्रितै : । फलत्रिकेणापि तमर्दितोर
सोदिनत्रयं सर्वमलैविमुच्यते ॥ + ॥
अथमूर्च्छनम् । त्र्यूषण त्रिफलावन्
ध्याकन्दै : चुद्राद्वयान्वितै : । चित्र
कोर्णानिशाक्षारकन्यार्ककनकद्रवै-
॥ सूतंकृतेनयूषेणवारान्सप्ताभिमूर्च्छ
येत् । इत्थं सम्मूर्च्छित : सूतस्त्य-
जेत्सप्तापिकञ्चुकान् ॥ वन्ध्याक-
न्दबांझखखसाकन्द । चुद्राद्वयम्०
छोटीकटै आ०बडीकटैया । ऊर्णा
ऊर्णामिवका । निशाहरिद्रा । क्षारो
यवक्षार : । कन्याकुमारी । अर्को
र्कदलरस : । कनकोधत्तूरपत्ररस :
अथोर्ध्वपातनम् । मयूरग्रीवताप्या-
भ्यांनष्टपिष्टीकृतस्यच । यन्त्रे विद्या
धरेकुर्यादूरसेन्द्रस्योर्ध्वपातनम् ॥ सूत
स्स्यादूर्ध्वपातेनसर्वदोषविवर्जित:
। मयूरग्रीवातूतिया । ताप्यं सुवर्ण
माखी । नष्टपिष्टीकृतस्यकुमारिकाद्र-
वयोगेनतावन्मर्दनंकर्तव्यं यावत्पा
रद : पृथङ्नदृश्यते । विद्याधरेयन्त्रे
डमरुयन्त्रे ॥ अथाध : पातनम् । त्रि
फलाशिग्रुशिखिभिर्लवणासुरिसंयु
तै: । नष्टपिष्टंरसंकृत्त्वालेपयेदूर्ध्व वभा
जनम् ॥ ततोदीप्तै रध:पातंसुपलैस्त
स्यकारयेत् । यन्त्रे भूधरसंज्ञेतुतत:
सूतो विशुद्ध्यति ॥ स्वेदनादिक्रि-
याभिस्तुशोधितोऽसौयदाभवेत् । त
दाकार्याणिकुरुतेप्रयोज्य : सर्वकर्म
सु ॥ + ॥ अथ मुख्य दोष हरशो
धनविधि : । गृहकन्याहरतिमलं-
त्रिफलाग्निं चित्रको विषंहन्ति ।
तस्मादेभिर्मिश्रै वारान् सम्मूर्च्छ-
येत्सप्त ॥ ०(०++०)० ॥ अथ
सर्वदोषहर : स‍ंक्षिप्त : शोधनवि
धि : । कुमारिकाचित्रकरक्तस-
र्षपै: कृतै:कषायैर्बृहतीनिमिश्रितै:
। फलत्रिकेणापिविमर्दितोरसोदिन
त्रयंसर्वमलैर्विमुच्यते ॥ एवं कदर्थि-
त : सूत : षण्ढोभवतिनिश्चितम् ।
वह्नौषधीकषायेणस्वेदित : सबली
भवेत् ॥ सर्पाक्षीचिञ्चिकावन्ध्या भृ
ङ्गाब्दै : स्वेदितो बली । तत: सपा
वकद्रावै:क्लिन्न : स्यादितिदीप्तवा
न् ॥ सर्पाक्षीनागफणी । चिञ्चिका
अम्ली । वन्ध्याबांझखखसा । भृङ्गो
भृङ्गराज : । अब्दोमुस्ता । पावक-
श्चित्रक : ॥ + ॥ अथरसस्यमारण-
विधि: । धूमसारंरसंतोरींगन्धकं-
नवसादरम् ॥ यामैकंमर्दयेदम्लैर्भा
गंकृत्त्वासमंसमम् ॥ काचकूप्यांवि-
नि : क्षिप्यतास्यस्यमुद्रया । वि
लिप्यपरितोवस्त्रं मुद्रांदत्त्वाविशोष-
येत् ॥ अध: सच्छिद्रपिठरीमध्ये कू
पींनिवेशयेत् । पिठरींवालुकापूरै
र्भृत्वाचाकूपिकागलम् ॥ निवेश्यचु

न्यस्यांतदधोवह्निंकुर्याच्छनैःशनैः। त स्मादप्यधिकंकिञ्चित्पावकंज्वालये त्क्रमात् ॥ एवंद्वादशभिर्यामैर्म्रियते रसउत्तमः। स्फोटयेत्स्वाङ्गशीतंतमूर्द्धगंगन्धकंत्यजेत् ॥ अधःस्थंच मृतंसूतंगृह्णीयात्तन्तुमात्रया। यथोचितानुपानेनसर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ अथान्यः प्रकारः। अपामार्गस्यबीजानांमूषायुग्मंप्रकल्पयेत्। तत्संपुटेचिपेत्सूतंमलपूदुग्धमिश्रितम् ॥ मलपूः काष्ठोदुम्बरिका ॥ द्रोणपुष्पीप्रसूनानि विडङ्गमरिमेदकः। एतच्चूर्णमधश्चोर्द्ध्वंदत्त्वामुद्रांप्रदापयेत् ॥ तद्गोलमाधमेत्सम्यक्सन्मूषासंपुटेसुधीः। मुद्रांदत्त्वाशोषयित्वाततोगजपुटेपचेत् ॥ एकेनैवपुटेनैवंसूतकंभस्मजायते। तत्प्रयोज्यंयथास्थानेयथामात्रंयथाविधि- ॥ ✝ ॥ --(**)-- ॥ अथान्यः प्रकारः ॥ काष्ठोदुम्बरिकादुग्धेरसंकिञ्चिद्विमर्दयेत्। तद्दुग्धघृष्टहिङ्गोश्चमूषायुग्मंप्रकल्पयेत् ॥ क्षिप्त्वाततसंपुटेसूतंतत्रमुद्रांप्रदापयेत्। धृत्वातद्गोलकंप्राज्ञोमृन्मूषासंपुटेधिके ॥ पचेत्गजपुटेतेनसूतकंयातिभस्मताम् ॥ अन्यः प्रकारोपि। नागवल्लीरसैर्घृष्टः कर्कोटीकन्दगर्भितः। मृन्मूषासंपुटेपक्वः सूतोयात्येवभस्मतामिति भावप्रकाशः ॥

पारदण्डः। पुं० देशविशेषे। सतु ओड्रदेशैकभागइतिकेचित् ॥

पारदर्शी। त्रि० पारङ्गते ॥ पारंद्रष्टुंशीलंयस्य। णिनिः ॥

पारदारिकः। पुं० परदाररते। परस्त्रीगामिनि ॥ यः परस्त्रीषुनिरतस्तस्यश्रीर्वाकुतोयशः। सचनिन्द्यः पापयुक्तः शश्वत्सर्वसभासुच ॥ परदारान्गच्छति। गच्छतौपरदारादिभ्यइतिठक् ॥

पारदार्य्यम्। नं० परदारगमने ॥

पारदृश्वा। त्रि० पारङ्गते ॥ पारमन्तंदृष्टवान् ॥ दृशेःक्वनिप् ॥

पारमार्थिकः। त्रि० परमार्थयुक्ते ॥ मुख्ये ॥ परमार्थादागतः। ठक् ॥

पारमेष्ठ्यम्। न० ब्रह्मपदे ॥

पारम्पर्य्यम्। न० आम्नाये। कुलक्रमे ॥ यस्मिन्देशेयआचारः पारम्पर्यक्रमागतः। तत्रतंनावमन्येत धर्मंसत्त्वैवलादृशः इतिविवादभंगार्णवः ॥ परम्परायाआगतःतत्रआगतइत्यण्। चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥ परम्पराशब्दात्स्वार्थेष्यञ्वा ॥

पारम्पर्योपदेशः। पुं० ऐतिह्ये। उपदेशपरम्परायाम् ॥ पारम्पर्येणउपदेशः ॥ कर्मधारयोवा ॥

पारलौकिकः। त्रि० परलोकसम्बन्धिनि ॥ पारलौकिककार्येषुप्रसुप्ताभृशनास्तिकाः ॥ परलोकेभवः। अध्या

स्मादिशन्निच्छति । अनुशतिकादिः ॥
पारवत : । पुं० कपोते । पारावते ॥
पारशव: । पुं० निषादे ॥ यथा । यंब्रा
ह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुत
म् । सपारयन्नेव शवस्तस्मात्पारशव:
स्मृत : ॥ ब्राह्मणात्परिणीतशूद्रा-
यांसि । लोहे ॥ शस्त्रे ॥ परान्शृणा
ति । शॄ० । आङ्परयो : खनिशॄ-
भ्यांडिच्च्च्यु : । परशुरेव । प्रज्ञाद्य
ण् ॥ परस्त्रियाअपत्यंवा । परस्त्री-
परशुञ्चेति बिदादिषुपाठात्प्रकृते:
परशुरादेशोऽञ्प्रत्यय : ॥ परशव्य-
स्यविकारे ॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञ
औलुक्चेत्यञ्यतोलुक्च ॥
पारश्वध : । पुं० परश्वधधारिणि ॥
पारश्वधिक : । पुं० कुठारधारिणि ।
पारश्वधे । परश्वधायुधे ॥ परश्वध:
प्रहरणमस्य । परश्वधाट्ठञ्च ॥
पारसिकः । पुं० देशान्तरे । पारसीके ॥
पारसी । स्त्री० पारसस्यभाषायाम् ॥
पारसदेशभवलेखनादिशिल्पे ॥ त
दारम्भदिनंयथा गणपतिमुहूर्ते ।
ज्येष्ठाश्लेषामघापूर्वारेवतीभरणीद्व
ये । विशाखार्द्रोत्तराषाढशततभेपाप
वासरे ॥ लग्ने स्थिरेसचेन्द्रेचपारसी
मारवींपठेत् । शूद्रइतिशेष : ॥ द्वि
जस्यतदध्ययनाभावात् । योऽनधी-
त्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । स-
जीवन्नेव शूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय
इतिमनूक्तिः । औशनसादिप्रोक्तमर्थ
शास्त्रमधीयानोयदिसान्वय : शूद्र-
त्वं प्राप्नोतितदापारस्यादिम्लेच्छभा-
षाध्ययनंकुर्वाण : सान्वयोम्लेच्छता
मवाप्नोतिजैमिनिनपारस्यादिकमध्येयम् ।
म्लेच्छोहवाएषयदपशब्दइतिमहाभाष्या
त् । अपिच । ब्राह्मणेननापशब्दोव
क्तव्य : । भाष्यकारेणतदुच्चारणस्य
म्लेच्छतापादकत्वप्रतिपादनात् । म्ले
च्छानाभूमिस्थध्येयंव्याकरणमिति-
पस्पशाभाष्यम् ॥
पारसीक : । पुं० अश्वविशेषे । आव-
ट्टजे । परादने ॥ देशविशेषे । पार
सिके ॥ त्रि० । तद्देशोद्भवे ॥ पार-
सीकेदेशविशेषेभव : । कोपधाच्चे-
त्यण् ॥
पारसीकयवानी । स्त्री० खुरासानीअ
जवायन० इ० भा० प्र० द्रव्ये ।
पारसीकयवानीतुयवानीसदृशीगु
णै : । विशेषात्पाचनीरुच्याग्राहि-
णीमादिनीगुरु : ॥
पारसीकवचा । स्त्री० खुरासानीवच०
इ०प्र० वस्तुनि ॥ पारसीकवचाशु
क्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा । हैमवत्यु
दितातद्वच्छूलंहन्तिविशेषत : ॥
पारस्कर : । पुं० देशविशेषे ॥ पारंक

रोति । ठुक्छन्० । छन्ओहैत्विति कः । पारस्करप्रभृतीतिनिचसंज्ञायामितिसुट् ॥

पारस्त्रैणेय : । त्रि० परभार्यायामुत्पन्ने ॥ परस्त्रियाः अपत्यम् । कल्याण्यादित्वाट्ठक् । इनङादेशश्च । अनुशतिकादीनांचेत्युभयपदवृद्धि : ॥

पारा । स्त्री० पारिपात्रपर्वतोद्भवनदीविशेषे ॥ पारात्टाप् ॥

पारापार : । पुं० पारावारे । समुद्रे ॥ पारमपारमस्य ॥ न० । तुष्टेःप्रभेदे ॥ अर्जितंधनंराज [illegible] ग्निज लादिभ्योविर्द्धि [illegible] थाय : ॥ मह दुःखमितिभा [illegible] परमेया तुष्टि : साद्वितीयापारापारमुच्यते० इ० साङ्ख्यविद : ॥

पारायणम् । न० साकल्यवचने ॥ पारगतौ ॥ आदितआरभ्यान्तादविच्छेदेनवेदस्याध्यापने ॥ पारमयन्तेसकलंप्राप्नुवन्तियेन । अय० । करणेति ल्युट्० युज्वा ॥ पारस्यायनम्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥ समासङ्के ॥ पुराणपाठे ॥

पारायणिक : । पुं० शिष्ये । छात्रे ॥ पारायणंवर्त्तयति । पारायणंहिवेदाध्यापनम् तच्चगुरुशिष्याभ्यांनिवर्त्यते । अन्यतरासन्निधावध्ययनक्रियायाअनुत्पादात् । तथापिशिष्ये-एवपारायणतुरायणेतिठन्प्रत्ययद्व

स्याकर : । तथाहि । यश्चैवाधीते यश्चपरस्यकरोतिउभौतौवर्त्तयत : । यश्चयजतेयश्चचरुपुरोडाशान्निर्वपतिउभौतौवपत : । उभयत्रकस्मान्नभवति । अनभिधानादितिभाष्यम् ॥

पारारुक : । पुं० अश्मनि । पाषाणे । इतिशब्दरत्नावली ॥

पारावत : । पुं० कलरवे । कपोते ॥ पारावतोगुरुस्निग्धोरक्तपित्तानिलापह : । सङ्ग्राहीशीतलस्तज्ज्ञै : कथितोवीर्यवर्द्धन : ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । चन्द्रोदयेगुरुश्चास्ते लग्ने वासुरपूजिते । योग [illegible] वलो ॥ यातु : शुक्रे वालग्नकेन्द्रगे ॥ प्रवलो यदियोगोसौगमनेसर्वसिद्धिद : ॥ गिरौ ॥ मर्कटतिन्दुके ॥ दत्तात्रेयस्यगुरौ ॥ परंजीवमवति । परात्श्चोरहङ्कारादाद्ज्ञानोपदेशेनवाअवति । अव० । शतृप्रत्यय : । द्वितीयेति पञ्चमीतियोगविभागाद्वासमास: ॥ तस्येदमित्यण् ॥

पारावतपदी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । पारावताङ्घ्रौ ॥ काकजङ्घायाम् ॥

पारावताङ्घ्रि : । स्त्री० कटभ्याम् । पण्यायाम् । ज्योतिष्मत्याम् । मालकांगणी० इ० भा० ॥ पारावतइव अङ्घ्रिरस्या : ॥

पारावताङ्घ्रिपिच्छ : । पुं० पारावतान्तरे ॥ यथाहराजनिर्घण्ट । पारा

वतोन्योवर्ण्ड श्रीकामुकोघुल्घुलार
वः। पारावताङ्घ्रिपिच्छ्रस्वच्छेयोग
लरवश्चसद्दति ॥

पारावती। स्त्री॰ गोपगीते ॥ नदीप्र-
भेदे ॥ लवलीफले ॥

पारावारः। पुं॰ उदन्वति। समुद्रे ॥
न॰ तटद्वये ॥ पारमाप्नोति। वृञ्
। कर्मण्यण् ॥ पारावारावस्यस्तद्दति
वा। अर्शआद्यच् ॥

पारावारीणः। त्रि॰ पारावारगामिनि
। पारावारङ्गच्छति॰। दूत्यादार्थेषु।
अपारपाराद्विगृहीतादृविपरीताच्चेति
खः ॥ पुं॰ द्वैपायने। व्यासे ॥ इ
तिशब्दरत्नावली ॥ पराशरस्यापत्य-
म्। ऋष्यण् ॥ न॰। पराशरोक्ते
भिक्षुसूत्रे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ त्रि॰
। पराशरसम्बन्धिनि ॥

पाराशरिः। पुं॰ वेदव्यासे ॥ पराशर-
स्यापत्यम्। अतइञ् ॥

पाराशरी। पुं॰ भिक्षौ। मस्करिणि ॥
पाराशर्येणप्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीते।
पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयो
रितिणिनिः ॥

पाराशर्य्यः। पुं॰ वेदव्यासे। बादरा
यणे ॥ पराशरस्यगोत्रापत्यम्। गर्गा
दित्वाद्यञ्॰ इत्यनन्तरापत्येपिगो
त्रूपाध्यारोपात्प्रत्ययः ॥

पारिकाङ्क्षी। पुं॰ तपस्विनि ॥ परि

काङ्क्षितुंशीलमस्य। कान्तिकाङ्
क्षायाम्। सुपीतिणिनिः। पृ॰ ॥
यद्वा। पारमचास्ति। इनिः। पा
रिब्रह्मज्ञानंकाङ्क्षति ॥ मस्करिणि
इ॰ हेमचन्द्रः ॥

पारिक्षितः। पुं॰ अश्वमेधयाजिनि ॥
परितोदुरितंक्षीयतेयेनसपरिक्षित्-
अश्वमेधः तद्याजी ॥ जनमेजये ॥

पारिघः। पुं॰ याचायामलङ्घनीये ॥
यथा। पूर्वादिषुचतुर्दिक्षुसप्तसप्ताऽन
लर्क्षतः। वायव्याग्नेयदिक्संस्थं-
पारिघन्तुनलङ्घयेत् ॥ कृत्तिकाद्य
[illegible] भानिपूर्वं [illegible] मित-
भानिच। [illegible] ॥
भानिपश्चिमायामधनिष्ठेशे। आव-
भान्युत्तरस्यांलिख्यानीतिसबे २०। दार
शेषः। तत्र॰वायव्याग्नेयदिगुपनि
बद्धारेखापारिघोदण्डस्तं सर्वथानल
ङ्घयेदित्यर्थः ॥ तत्रयवनेश्वरः।
प्राचीमुदग्द्वारिभिः प्रयायात्प्राग्-
द्वारिकैश्चोडुभिरप्युदीचीम्। तत्रैव
याम्यामपराश्रितैर्भैर्याम्याश्रितैश्चाप्य
परांप्रयायाद्दिति ॥

पारिघातिकः। पुं॰ अधूरथे ॥

पारिजातः। पुं॰ मन्दारे। पारिभद्र-
तरौ ॥ सुरद्रुमे ॥ पारिणोब्धेर्जातः
॥ पारमस्यास्ति। अतइनिः। पा-
रिपारङ्गतंजातंजन्मास्यवा ॥ पारि-
जातोविष्णुपद्याः पारिजातेतिवि-

श्रुतद्वत्यागम : ॥

पारिजातकः । पुं० सुरतरौ ॥ मन्दारे ॥ पारिजातात्स्वार्थेक : ॥

पारिणामिकः । पुं० परिणामात्मिके ॥

पारिणाय्यम् । न० परिणयलब्धधने ॥ यथा । मातु : पारिणाय्यं स्त्रियो विभजेरन्निति ॥

पारिणाह्यम् । त्रि० गृहोपकरणेशय्यासनकुण्डकटाहादौ ॥ यथा । अर्थस्यसङ्ग्रहेचैनांव्ययेचैवनियोजयेत् । शौचेधर्मेऽन्नपक्त्यांचपारिणाह्यस्य चेक्षणे ॥ इतिमानवे ९ ऽध्याय : ॥ ... अध्याय: ॥

पारितथ्या । स्त्री० ... सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् । ... ना० इ० भा० । ... इ० गौ० भा० ॥ परितस्थाभूतापरितथा । चतु:० स्वार्थेष्यञ्॥

पारितोषिकः । त्रि० प्रदेये । तुष्टिदाने ॥ परितोषजनकद्रव्ये ॥ परितोषेणलब्धम् । परितोषादागतंवा । शैषिकष्ठक् ॥

पारिपन्थिकः । पुं० चौरे । पन्थानंवर्ज्जयित्वाव्याप्यवातिष्ठति । परिपन्थंहन्ति वा । परिपन्थञ्चतिष्ठतीतिठक् ॥

पारिपात्र :। पुं० कुलाचलविशेषे । चित्रकूटे । सुदारौ ॥ इतिहेमचं०

पारिपात्रक : । पुं० पारियात्रपर्वते ॥

पारिपार्श्विक : । पुं० अनुगे ॥ पार्श्वं तिष्ठति ॥ पार्श्वे इतिपरिपार्श्वम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभाव: । परिपार्श्वंवर्त्तते । परिमुखंचेतिचकाराट्ठक् ॥ भव्या : पार्श्वस्थे ॥

पारिप्लव : । पुं० नानाविधोपाख्यानसमुदाये । अश्वमेधेकर्मणिजामितापरिहारार्थंपुराणादि वृत्तायराज्ञेकथासौष्ठवार्थंकथने ॥ मनुर्वैवस्वतोराजाइत्यादिकासाचित्कथा । तस्यांरात्रौपारिप्लव माचक्षीतेतियथा ॥ जलोपरिसञ्चारिणिपक्षिविशेषे ॥ त्रि० । चञ्चले ॥ आकुले ॥ परिप्ल

पार्ष्णित्रम् । न० पश्चाद्रक्षकसैन्ये ॥ ... ष्यञ् ॥

पारिभद्र : । पुं० मन्दारे । निम्बतरौ । पारिजातके । पालितामादार० इ० गौ० भा० ॥ पारिभद्रोऽनिलश्लेष्मशोथभेद : कृमिप्रणुत् ॥ तत् पुष्पंपित्तरोगघ्नं कर्णव्याधिविनाशनम् ॥ निम्बद्रुमे ॥ देवदारुणि ॥ पारमस्यास्ति । अतइनि : ॥ पारिपारङ्गतंभद्रमस्य ॥ परितोभद्रमस्येतिवा । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रक : । पुं० भद्रदारुणि । द्रुकिलिमे । देवदारुणि ॥ निम्बवृक्षे ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥

पारिभाव्यम् । न० कुष्ठौषधौ व्याप्ये । पाकलेपरिभावेसाधु: ॥ तत्रसाधुरितियत् स्वार्थेऽण् ॥ पारिषुतोयाश्रयेषुभवति । भव्यगेयेतिसाधुरितिस्वामी ॥ परि

क्षिततनये । जनमेजये ॥ न० । परी
क्षितेकथिते श्रीभागवते ॥
पारीणः । त्रि० पारगामिनि ॥ शैषि
कः खः ॥ पारङ्गामी । अवारपारे
तिखोवा ॥
पारीन्द्रः । पुं० सिंहे ॥ अजगरसर्पे ॥
पारीरणः । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ पट-
शाटके ॥
पारुः । पुं० वन्ही ॥ सूर्ये ॥ पिबति ।
पा० । वा० । पिबतेरपिरुः ॥
पारुष्यः । पुं० गोष्पतौ । बृहस्पतौ ॥
न० । परुष्ये । अप्रियाभिधाने ॥
[illegible] शीलत्वे ॥ दुर्वाक्ये
[illegible] ॥
॥ संक्रन्दनवने ॥ परुषोनिष्ठु-
। तस्यभावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्
॥ अगुरुणि ॥
पारेरकः । पुं० खड्गे ॥ इतिशब्दमा-
ला ॥
पार्षदः । पुं० पांशौ ॥ इतिहाराव
ली ॥
पार्थः । पुं० पृथातनये । पृथयादेवप्र
सादलब्धे युधिष्ठिरादौ ॥ पृथायाअप
त्यम् । शिवाद्यण् ॥ अर्जुनद्रुमे ॥
राज्ञि ॥
पार्थक्यम् । न० पृथक्त्वे ॥ भावेष्यञ्॥
पार्थनगरम् । न० इन्द्रप्रस्थे ॥
पार्थवम् । न० पृथुतायाम् ॥
पार्थिवः । पुं० क्ष्माभृति । नृपे । भूपे
[illegible]विशेषे ॥ बहुशस्यानिजाय

न्ते सर्वदेशेषुलोचने । सौराष्ट्रे लाट
देशेचपार्थिवेनात्रसंशयः ॥ १८ ॥
शरावे ॥ न० । तगरपुष्पे ॥ त्रि०
पृथिवीसम्बन्धिकारणके । भूमिवि
कारे । पृथिव्याविकृतौ ॥ पृथिव्या
ईश्वरः तत्रविदितोवा । सर्वभूमि
पृथिवीभ्यामणञावित्यनुवर्तमाने
तस्येश्वरः तत्रविदितइतिचेत्यञ्
॥ पृथिव्याअयमितिप्राग्दीव्यतीये-
ष्वर्थेषुपृथिव्याञाञावितिञाञौ ।
तेनञे । स्त्रियांपार्थिवा अञिपार्थि
वीतिवोध्यम् ॥ पृथिव्यानिमित्तं सं
[illegible] सर्वभूमीत्यञ् ॥
पार्थिवम् । न० पश्चाद्गुलकसंहिते ॥
यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसम
म् तथासर्वाणिभूतानिबिभ्रतः पा
र्थिवंव्रतम् ॥
पार्थिवी । स्त्री० सीतायाम् । जनक
जायाम् ॥ अजन्तत्वात्टिड्ढेतिङीप्॥
पार्परः । पुं० भक्तसिक्थे ॥ कीनाशे
। यमे ॥ राजयक्ष्मणि ॥ जराटे ॥
नीपकेसरे । कदम्बकिञ्जल्के ॥ ग
दान्तरे ॥ भस्मनि ॥
पार्याप्तिकः । त्रि० पर्याप्तवादिनि ॥
पर्याप्तमाह । ठक् ॥
पार्वणम् । न० श्राद्धविशेषे ॥ यथा ।
अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वणं मु
दाहृतम् । क्रियतेवापर्वणियत्तत्
पार्वणमितिस्थितिः॥पार्वणपदेनगोष्ठी

पार्वतीय :

आब्दान्यपिरुद्धन्तेतेषांपार्वणविधिना विधानत् । यद्यपिपर्वणिभवमिति-व्युत्पत्तिस्तथापिदेवश्राद्धपूर्वकषट्पुरुषश्राद्धंपार्वणमितिबोध्यं स्मृत्यनुरोधात् ॥ पर्वकर्म्मणि । पुं० मृगविशेषे ॥इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पार्वत : । पुं० महानिम्बे । वकायन इतिडेकइतिच भाषा ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नफलादौ ॥ पर्वतेभव : । विभाषामनुष्यइतिपक्षेण् ॥

पार्वती । स्त्री० अपर्णायाम् । दुर्गायाम् । मृडान्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥ गोपालकन्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम ॥ धातक्याम ॥ सैंहल्याम ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्याम् ॥ अतस्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्येयम् । तस्येदमित्यण् ॥ अपत्यार्थेतुअपवादित्वादिञ्स्यात् । इतोमनुष्येतिनङीष् । मनुष्यजातिवाचित्वाभावात् । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशत इतिवासमाधेयम् ॥

पार्वतीनन्दन : । पुं० स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ पार्वत्यानन्दन : ॥

पार्वतीपति : । पुं० सदाशिवे ॥ पार्वत्या : पति : ॥

पार्वतीय : । पुं० अचोटे ॥ त्रि० गणविशेषे ॥ पर्वतीयस्यायम् । कान्तादण् । बसरूपत्वात्कौपिकात्कौपिको

पार्श्वतीय :

नेतिनामिकेषु : । ह. ग. । तच्चोक्तं रघोर्घोरंपार्वतीयैर्गणैरभूत्इतिरघु: ॥

पार्वतीयकुमार : । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वतेयम् । न० सौवीराञ्जने ॥ पुं० सुवर्चलायाम् । सूर्यावर्त्ते । हुलहुलेइतिप्र०शाके ॥

पार्श्व : । पुं० हस्ताईदिशेषे ॥ न० । कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पर्शुगणे ॥ अन्तिके ॥ पर्शूनांसमूह : । पार्श्वाणम् । सितिचेतिपदत्वाद्वत्वाभावाद्गोर्गुणेन ॥ यद्वा । स्पृश्यते । स्पृश० । स्पृशे : श्वणशुनौपृचेति-श्वण् चित्त्वाद् वृद्धि : ॥ कट्योरूर्ध्वभाग ॥ यथा । मांसलैर्दृभि : पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभि : । नराभूत्यधिया क्षेया विपरीतै : सुदु : खिताइति ॥

पार्श्वक : । त्रि० शाठ्येनवित्तान्वेषिणि । कौसृतिके ॥ कुसृत्याविभावन्वेषीपार्श्वक : सन्धिकौवकइ०-है० ॥ अनृजुरुपाय : पार्श्वम् । तेनार्थानन्विच्छति । पार्श्वेनान्विच्छतीतिकन्

पार्श्वग : । त्रि० समीपस्थेपुरुषादौ ॥ पार्श्वगत : । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वत : । अ० पार्श्वयोरित्यर्थे ॥ आद्यादिभ्यउपसङ्ख्यान मिति-तसि : ॥

पार्श्वतीय : । त्रि० पार्श्वतोजाता-

टी ॥ मुखपार्श्वतसोर्लोपश्चेतिच्छ: ॥

पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैका-दश्यांश्रीहरे : पार्श्वपरिवर्त्तनोत्स-वे ॥

पार्श्वभाग: । पुं० पक्षभागे ॥ प्रार्श्व-स्यपार्श्वमेववाभाग : ॥

पार्श्वशूल : । पुं० न० शूलरोगविशे-षे ॥ तस्यौषधंयथा । शतपुष्पादेव-दारुशालपर्णीवचागुरु । कुष्ठंमांसी-सैन्धवञ्चपलमेकंपुनर्नवा ॥ पानेन-स्थे तशाभ्यङ्गेतैलमेतत्प्रदापयेत् । इ ... ॥ रतौ ... ॥ वेतुइतिगारुडे १८८ अध्याय: ॥

पार्श्वस्थ : । पुं० समीपस्थितनटे ॥ त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥

पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षा धोभागस्थितेस्थ्नि ॥

पार्श्वोदरप्रिय: । पुं० कर्कटे ॥ इ०हे०॥

...र्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सल्लक्या-...॥ जीवन्त्याम् ॥ गौर्याम् " इतिहे मचन्द्र : ॥

पार्षद : । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधु : । पर्षदोण्य-इतिपाठेपर्षदइतियोगविभागात्स:॥

पार्षद्य : । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधु : । पर्षदोण्य:० इ० ण्य : ॥

पार्ष्णि : । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भा-गे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ० भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री०-सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री० उन्मदस्त्रियाम् ॥ कुम्भ्याम् ॥ पर्ष ति० पृष्यतेऽमेनवा । पृषुसेचने । घृणिपृश्णिपार्ष्णीतिसाधु : ॥ स्पृश-न्त्यनयावा । पूर्ववत्साधु : ॥

पार्ष्णिग्राह : । पुं० पृष्ठत : शत्रौ । जिगीषो : पृष्ठभागस्थितेशत्रुविशे-षेराज्ञि । विजिगीषोररिंप्रतिनि-र्यातस्तस्य : पृष्ठवर्त्तोनृपतिर्देशाक्रम-णाद्याचरतिसपार्ष्णिग्राहइत्यर्थ: ॥ पार्ष्णिम्पश्चात्पदंगृह्णाति । कर्म-ण्यण् ... पार्श्वरक्षके ॥

पार्ष्णित्रम् । न० पश्चाद्रक्षकसैन्ये ॥

पाल: । पुं०गवादिपालके ॥ पुं० रा-ज्ञि ॥ पतद्ग्रहे । इ० हे० चं० ॥

पालक: । पुं० मुनिभेदे ॥ घोटकरक्षके॥ न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालन-कर्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे । ण्वुल् ॥

पालकाप्य : । पुं० मुनिविशेषे । करे-णुभुवि ॥ धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिका-ण्डशेष : ॥

पालकाव्य : । पुं० गजशास्त्रकृतिमह-र्षिविशेषे ॥

पालघ्न : । पुं० जलजतृणभेदे । छत्रा-याम् ॥ पालंक्षेत्रंहन्ति । अमनुष्ये-तिटक् ॥

पालङ्क: । पुं० शल्लक्याम् ॥ पालङ्क्य इ० प्र० शाके ॥ वाज० इ०प्र०खगे ॥

पालङ्की । स्त्री० कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ पालङ्क० भा० प्र० शा० ॥

पालङ्क्यम् । न० पालङ्० इ० प्र० शाके । मधुरायाम् । क्षुरपत्रिकाया म् ॥ अस्यगुणाः । ईषत्कटुत्वंमधुरत्वम् पथ्यत्वं शीलत्वम् रक्तपित्तहरत्वम् ग्राहित्वम्परमतर्पणत्वञ्चेति० राज० नि० ॥

पालङ्क्या । स्त्री० कुन्दुरौ । कुन्दुरखोटीतिगौ० भा० ॥ पालङ्कशाकेपालङ्क्या वास्तुकाकाराक्षुरिकाचीरितच्छदा ॥ पालङ्क्यावातला [illegible] ॥ गा [illegible] तलकान्यकाय [illegible] विका याम [illegible] ः । विष्टम्भिनीमदश्वासपित्तरक्तविषापहा ॥ पालङ्क्यंदलितंशाकं तिलतैलेविपाचितम् । अम्लद्रव्यसमाकीर्णंहिङ्गुसैंधवसंयुतम् ॥ पालनम् । पाल० । सं० क्विप् । पाल्यञ्जते । अङ्कपदेलक्षणेच । अदन्तः । अचीयत् ॥

पालनम् । न० रक्षणे ॥ यथा । नभार्यान्ताडयेत्क्वापिमातृवत्पालयेत्सदा । नत्यजेद्घोरकष्टेपियदिसाध्वी पतिव्रतेति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ पाल्यतेऽनेन । पाल० । करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् ॥ सद्यः प्रसूताया : गोर्दुग्धे ॥.

पालनी । स्त्री० प्रतिष्ठापिकायाम् ॥

पालाशः । पुं० हरिद्वर्णे ॥ पलाशस्य पत्रस्यायम् । अण् ॥ पलाशदण्डादौ ॥ पलाशस्यविकारः । पलाशा द्विम्बोवेत्यञ् ॥ न० । तमालपत्रे । तेजपात० इ० भा ॥ त्रि० हरिद्वर्णवति ॥ पलाशवृक्षसम्बन्धिनि ॥

पालाशषण्डः । पुं० मगधदेशे ॥ पलाशसमूहे ॥

पालाशी । स्त्री० मत्स्यविशेषे ॥ यथा । पालाशिखण्डं तिलतैलयुक्तं विपाचितंसैन्धवकासमर्दैः । हिंग्वार्द्रधात्रीफलचूर्णपूर्णंनवंनवंरोचनमातनोति ॥ पालाशीवलदावृष्यावातघ्नीपित्तकृत्सरा । गुर्वीकफकरीचो [illegible] गुण [illegible] ष्वक [illegible] हि : ॥ कर [illegible]

पा[illegible] : । स्त्री० कर्णलताग्रे ॥ अश्रौ ॥ पङ्क्तौ ॥ अङ्के ॥ प्रभेदे ॥ क्षत्रादिदेये ॥ पालयतिपाल्यतेवा । पाल० । ण्यन्तः । अचङ्गः ॥ पाल्याम् ॥

पालिका । स्त्री० कुन्तलिकायाम् । दध्यादिच्छेदन्याम् ॥ अश्रौ ॥ कर्णपत्रे ॥ पालयति । पाल० । ण्वुल् ॥

पालितः । त्रि० रक्षिते ॥

पालिन्दः । पुं० कुन्दुरुके ॥ पालयति । पाल । वा० किन्दच् ॥

पालिन्दी । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् । श्यामायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

पाली । स्त्री० यूकायाम् ॥ सश्मश्रुयोषिति ॥ प्रान्ते ॥ सेतौ ॥ कल्पितभोजने ॥ प्रशंसायाम् ॥ कर्णलतयोः ॥ उत्सङ्गे ॥ प्रस्थे ॥ चिह्ने ॥ वाप्याम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

श्रेष्याम् ॥ स्थाल्याम् ॥

पाल्यः । त्रि० रक्षणीये ॥

पाल्वलम् । न० पल्वलोदके ॥ यथा । अल्पंसरः पल्वलंस्यात्पश्चन्द्रस्वर्गे रवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्पथ्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंवार्यभिष्यन्दिगुरुस्वादुत्रिदोषकृत् ॥

पावकः । पुं० अष्टानांवसूनांमध्येभगवद्विभूतिविशेषे ॥ अग्नौ ॥ सदाचारे ॥ वह्निमन्थे ॥ चित्रके ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ शोधयितृ-" रक्तचित्रके ॥ कुसुम्भे ॥ वैद्युताग्नौ ॥ यथा । पावकः पवमानश्चशुचिरग्निस्त्रेतेचयः । निर्मथ्यः पवमानःस्याद्वैद्युतःपावकःस्मृतः ॥ यश्चासौतपतेसूर्यः शुचिरग्निस्त्वसौस्मृतः ॥ इतिकौर्मे१२८ध्यायः ॥ पुनाति । पूञ्० । ण्वुल् ॥ पञ्चवि० ॥

पावकारणिः । पुं० अग्निमन्थे ॥

पावकिः । पुं० कार्त्तिकेये ॥

पावनः । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ पावके ॥ सभ्याग्नौ ॥ यः शीतापनोदनाद्यर्थंबहुषुप्रदेशेष्वपिविधीयतेससभ्योग्निः ॥ पीतभृङ्गराजे ॥ सिह्लके ॥ न० प्रायश्चित्ते । पापक्षयकरे ॥ जले ॥ कृच्छ्रे ॥ गोमये ॥ रुद्राक्षे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ चित्रके अध्यासे ॥ त्रि० ॥ पवित्रे पूते । पावयितरि । पापक्षयकारे गङ्गास्नानगायत्रीजपादौ ॥ पावयति । कर्त्तरिल्युट् ॥

पावनध्वनिः । पुं० शङ्खे ॥ पावनो ध्वनिर्यस्य ॥

पावनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ तुलस्याम् ॥ गवि ॥ गङ्गायाम् ॥

पावितः । त्रि० पवित्रीकृते ॥

पाशः । पुं० मृगपक्ष्यादिबन्धने ॥ केशादिपूर्वः सङ्घाते ॥ कर्णपूर्वकः शोभनार्थे ॥ कच्छादिपूर्वोनिन्द्यार्थे ॥ बन्धनहेतौ । पाशजाले । दे[illegible]यादिसंयोगवियोगलक्षणे [illegible] [illegible] अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवे[illegible] ॥ घृणादिषु ॥ यथा । घृणालज्जाभयंशङ्का जुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशाः प्रकीर्त्तिताः ॥ पाश्यतेबध्यतेयेनवा । [illegible] बन्धने । चु० । घञ्० घोवा ॥

पाशकः । पुं० अक्षे । देवने । पास० । इतिभा० ॥ पाशयति० पश्यति वा । पश० ॥ ण्वुल्० कुन्वा ॥

पाशजालम् । न० प्राबल्यादौ ॥ प्राक्तीशवलिकर्ममायाकार्यंचतुर्विधम् । पाशजालंसमासेनधर्मानाम्नैवकीर्त्तिताः ॥ आत्मनांसहजस[illegible] प्रतिबन्धकत्वात् पाशानांजालमि[illegible] जालम् ॥

पाशपाणि : । पुं० वरुणे । अप्पती ॥ पाश : पाणौयस्य ॥

पाशबन्धनम् । न० घासे ॥

पाशित : । त्रि० पाशयुक्ते । बद्धे ॥

पाशी । पुं० वरुणे । प्रचेतसि ॥ व्याधे ॥ यमे ॥ त्रि० पाशधरे ॥ पाशोऽस्यास्ति । इनि : ॥

पाशीकृत : । त्रि० पाशबद्धे ॥

पाशुपत : । पुं० शिवमल्याम् । एकाष्ठीले । वकपुष्पे ॥ पशुपत्यधिदैवते ॥ पशुपतिभक्ते ॥ पशुपतिपाशात्मकपदार्थत्रयवादिनिशैवे ॥ पशुपतेरयम्० तत्प्रियत्वात्तस्येदमित्यण् तत्वर्थेऽङ्कृतास्त्वया । सास्यदेव-

पाशुपतव्रतम् । न० पशुपतिदेवताकीवह्निपुराणोक्तेव्रतविशेषे ॥ यथापशुपतिर्नित्यं हत्वासर्वमिदंजगत् । न लिप्यतेपुन : सोपियोनित्यं व्रतमाचरेत् ॥

पाशुपतास्त्रम् । न० पशुपते: शूलास्त्रे ॥

पाशुपाल्यम् । न० वैश्यवृत्तिविशेषे । गोरक्ष्ये ॥ पशून्गोमहिष्यादीन्पालयति । पाल० । कर्म्मण्यण् । तस्यकर्म्म भावोवा । ष्यञ् ॥

पाश्चात्य : । त्रि० अन्त्ये । चरमे ॥ पश्चाद्भव : । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥ पश्चिमदेशजाते ॥

पाश्चात्याकरसम्भवम् । न० रोमके । रामलवणे । सांभर० इ० भा० ॥

पाश्या । स्त्री० पाशवृन्दे ॥ पाशानांसमूह : । पाशादिस्योय : ॥

पाषक : । पुं० पादाभरणविशेषे । पापुली० गौड़० भा० ॥

पाषण्ड : । पुं० बौद्धक्षपणकादौ । वेदविरोधिनि । वेदवाह्यरक्तपटमौण्डादिव्रतचर्याशालिनि । सर्वलिङ्गिनि ॥ त्यजपाखण्डसंसर्गंसङ्भजस्सतांसदा । पापंसनोतिसनतिवा । षणुदाने । षणसम्भक्तौवा । अमन्ताड्ड : । पृषोदरादि : ॥

पाषण्डी । पुं० पाषण्डे ॥ वेदवाह्यरक्तपटमौञ्ज्यादिव्रतचर्यापाखण्डम् । तदस्यास्ति । इनि : ॥ तस्मात्पाषण्डिभि : पापै रालापं स्पर्शनंत्यजेत् । विशेषत : क्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षित : ॥ क्रियाहानिर्गृहे यस्यमासमेकंप्रजायते । तस्यावलोकनात्सूर्यंपश्येतमतिमान्नर: ॥ किंपुनर्यैस्तुसन्त्यक्तात्रयीसर्वात्मनाद्विज । पाषण्डभोजिभि : पापैर्वेदवादविरोधिभि : ॥ पाषण्डिनो विकर्मस्थान्वैडालव्रतिकाञ्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ दूरापास्तस्तुसंसर्ग : सहास्यावापिपापिभि : । पाषण्डिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्ज्जयेत् ॥

॥ एतेनमनास्तवाख्यातादृष्ट्याग्राह्यो पघातकाः । एषांसम्भाषणात्पुंसां दिनपुण्यंविनश्यतीत्यादिपाद्मोत्त रखण्डम् ॥

पाषाण : । पुं० प्रस्तरे । ग्रावणि । उपले ॥ पिनष्टि । पिष्लृसञ्चू र्णने । बाहुलकादानच् । पृ० । मूर्द्धन्य : ष : । प्रषत्यनेनवापषवा धेयन्यंच । हलश्चेतिघञ् । अण ति । अण्० । अच् । पाषश्चासौ अणश्च ॥

पाषाणदारक : । पुं० टङ्के । टांकी इतिभा० । पाषाणस्यदारक : ॥

पाषाणदारण : । पुं० टङ्के ॥ पाषाणो दार्यतेऽनेन । दृविदारणे । ण्यन्त : । ल्युट् ॥

पाषाणभेद : । पुं० अश्मभेदे ॥

पाषाणभेदन : । पुं० हाथाजुडी० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे । वृक्षविषे । अश्मघ्ने । शिलाभेदे । पाषाणभे दइतिभाषा ॥ पाषाणभेदनोऽश्मघ्नो गिरिभिन्निन्नयोजनी । अश्मभेदोहि मस्तिक्त : कषायोवस्तिशोधन : ॥ भेदनोहन्तिदोषार्शो गुल्मकृच्छ्राश्म हृद्रुज : । योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानिचेतिभावमिश्र : ॥

पाषाणभेदी । पुं० अश्मभेदे । पत्थर चूर० इतिभाषा ॥

पाषाणमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

पाषाणी । स्त्री० वटखरा० इ० प्र० क्षुद्रपाषाणे । पृषाकरायां ॥

पिक : । पुं० कोकिले । वनप्रिये ॥ अपिकायति । कैशब्दे । आतश्चो पसर्गेक : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवा प्योरुपसर्गयो : ॥

पिकप्रिय : । पुं० आम्रे । पिकानां प्रिय : ॥

पिकप्रिया । स्त्री० महाजम्ब्वाम् ॥

पिकबन्धु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांबन्धुरिव ॥

पिकराग : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

पिकवल्लभ : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिका नांवल्लभ : ॥

पिकाक्ष : । पुं० रोचन्यां ॥

पिकाङ्ग : । पुं० खगान्तरे ॥

पिकानन्द : । पुं० वसन्तकाले ॥ पि कानामानन्दोयस्मिन् ॥

पिकी । स्त्री० कोकिलस्त्रियाम् । को किलायां ॥

पिकेक्षण : । त्रि० कोकिलचक्षुस्तुल्य चक्षुर्युक्ते ॥

पिकेक्षणा । स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

पिक्क : । पुं हस्तिशिशौ ॥ इ० शब्द माला ॥

पिङ्ग : । पुं० पिशङ्गवर्णे ॥ मूषिके ॥ न० । वलाके ॥ हरिताले ॥ त्रि० । पिङ्गलवर्णवति ॥ पिञ्ज ति । पिजिवर्णे । अच् । न्यङ्

क्कादि : ॥

पिङ्गकपिशा । स्त्री० तैलपायिका याम् ॥

पिङ्गचत्तु : । पुं० कुंभीरे ॥

पिङ्गजट : । पुं० शिवे ॥

पिङ्गतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पिङ्गल : । पुं० नागविशेषे ॥ रुद्रे ॥ चण्डांशो : पारिपार्श्विके ॥ निधिप्रभेदे ॥ कपौ ॥ अग्नौ ॥ मुनिविशेषे ॥ नकुले ॥ स्थावरविषविशेषे ॥ क्षुद्रोलूके ॥ वत्सरविशेषे ॥ देशभङ्गोयदुर्भिक्षंसमासात् कथयाम्यहम् । पिङ्गलेचारुपद्मात्त्विदुर्भिक्षंनर्मदातटे ॥ पिङ्गलनागाचार्यकृतप्राकृतच्छन्दोग्रन्थविशेषे ॥ नीलपीतमिश्रितवर्णे ॥ तत्पर्याया : यथा । कडार : कपिल : पिङ्ग : पिशङ्ग : कद्रु : । केचिदत्रद्वयंद्वयंपर्यायमाहु : अत्र नीलपीत : कपिल : । रोचनाभ : पिशङ्ग : । कनकपिङ्गल : कद्रु : ॥ पिशङ्गोरोचनापाण्डु : कद्रु : कनकपिङ्गल : ॥ इतिनाममाला ॥ पिङ्गोदीपशिखाभ : स्यात्पिशङ्ग : पद्मधूलिवत् । पीतनीलहरिद्रक्त : कडारस्तृणवह्निवत् ॥ त्रि० । तद्वर्णविशिष्टे ॥ सन्ध्यातपवद्भ्रमवद्वा वर्णविशेष : कपिल : इत्यपिव्याख्यातारआहु : ॥ न० । पित्तले ॥ पिङ्गति । पिञ्जिवर्णे । वृषादित्वात्कलच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ यद्वा ॥ पिङ्गोवर्णोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वात्लच् ॥ पिङ्गलोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

पिङ्गललोहम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥

पिङ्गला । स्त्री० वामनाख्यदक्षिणदिग्गजस्यहस्तिन्याम् ॥ कुमुदस्यकरिण्याम् ॥ वेश्याविशेषे ॥ यथा । आशाहिपरमंदु:खं नैराश्यं परमं सुखम् । यथासंछिद्यकान्ताशांसुखंसुष्वापपिङ्गलेति श्रीभागवतम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ पक्षिविशेषे ॥ राजरीत्याम् ॥ शिंशपायाम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ नाडीविशेषे ॥ दक्षिणायइडस्य : स्याधनुर्वक्रा दक्षिणा [illegible] तत्कालापस्पर्शनं [illegible] क्रियाकालेयत्नत : ॥ [illegible] क्रियाहानि-

पिङ्गलिका । स्त्री० [illegible]

पिङ्गसार : । पुं० हारीते ॥

पिङ्गस्फटिक : । पुं० गोमेदमणौ ॥

पिङ्गा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ हिङ्गुनालिकायाम् । रामठ्याम् ॥ चण्डिकायाम् । उमायाम् ॥ वंशरोचनायामिति रा० नि० ॥ हरिद्रायाम् । इति श० च० ॥

पिङ्गाक्ष : । पुं० शिवे ॥ त्रि० पिंगलनेत्रे ॥ पिङ्गेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहाविति षच् ॥

पिङ्गाश : । पुं० पल्लीपतौ ॥ मत्स्यवि

शिवे । पाङ्गाश० इ० गौ० भा० ॥ न० जात्यस्वर्णे ॥

पिङ्गाशी । स्त्री० नालिकायाम् ॥ इ० हे० चं० ॥ नीलिकायामिति मेदिनिकर : ॥

पिङ्गास्य : । पुं० पिङ्गाशमत्स्ये ॥ त्रि० पिङ्गलवर्णमुखविशिष्टे ॥

पिङ्गी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥

पिङ्गेक्षण : । पुं० शिवे ॥

पिङ्गोग्रज : । पुं० रवे : पार्श्वगान्तरे ॥

पिचण्ड : । पुं० उदरे ॥ पशोरवयवे ॥ अपिचमत्यन्नम् । चमु० । अमन्ताड् : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो : ॥ अपिचण्डातेऽनेन हेतुनावा । चण्डिकोपे । पुंसीति घोषा ॥

पिचण्डिल : । त्रि० तुन्दिले ॥ अतिशयितंपिचण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचव्य : । पुं० कार्पासे ॥ इ० हे० ॥

पिचिण्ड : । पुं० पिचण्डार्थे ॥ पृ० ॥

पिचिण्डिका । स्त्री० पिण्डिकायाम् । जङ्घापश्चिमभागे । पिँडली० इति भाषा० ॥

पिचिण्डिल : । त्रि० तुन्दिले । वृहत्कुक्षौ ॥ अतिशयितंपिचिण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचु : । पुं० निर्वीजकार्पासे । तुले । कुष्ठभेदे ॥ कर्षे ॥ असुरविशेषे ॥ भैरवे ॥ सस्यप्रभेदे ॥ पिचति ॥ पिचुमर्दने । मृ० कु : ॥

पिचुक : । पुं० मदनवृक्षे । मयना० इति० गौड़भा० ॥

पिचुतूल : । पुं० न० कार्पासतूले ॥

पिचुमन्द : । पुं० निम्बद्रुमे ॥ पिचुं कुष्ठविशेषंमन्दयति । मदिस्तुत्यादौ । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुमर्द : । पुं० निम्बवृक्षे ॥ पिचुंकुष्ठभेदंमर्दयति । मृदक्षोदे । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुल : । पुं० झावुकद्रुमे । झाउ० इतिभा० ॥ इज्जले । हिज्जले ॥ जलवायसे ॥ पिचुंतूलंलाति । ला० । आतोनुपेतिक : ॥

पिच्चटम् । न० सीसके ॥ रङ्गे । त्रपुणि । रांग० इ० भा० ॥ पुं० नेत्ररोगे ॥ पिच्चयति पिच्यतेवा । पिच्च च्छेदने । अच् । पिच्चंटीकते । अन्येभ्योपीतिड : ॥ पिच्चयति । शकादिभ्योऽटन्वा ॥

पिच्छ : । पुं लाङ्गूले । पुच्छे ॥ न० । वर्हेशिखण्डे ॥ चूड़ायाम् । पिच्छतिपिच्छयतिवा । पिच्छकुट्टने । अच्घञ्वा ॥

पिच्छल : । त्रि० अशुद्धे ॥

पिच्छलदला । स्त्री० वदरीवृक्षे ॥

पिच्छवाण : । पुं० श्येनपक्षिणि ॥

पिच्छा । स्त्री० ...गे ॥ छटायाम् ॥

कोषे ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवे ष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० द्रू० भा० ॥ पङ्क्तौ अश्वपदामये ॥ पिच्छिले ॥ चोलिकायाम् ॥ फणिलालायाम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥ द्रू० श० चं० । पिच्छाते । पिच्छबाधे । गुरोश्च ह्य : । टाप् ॥ पिच्छतिपिच्छ्यते वा । अच्घञ्वा ॥ यद्वा । पतितुमिच्छति । पत्लृ० । सन्नन्त: । प० अच् पृषोदरादि : ॥

पिच्छावान् । त्रि० पिच्छिले ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥

पिच्छिल : । पुं० बहुवारके । श्लेष्मान्तकवृक्षे ॥ त्रि० विजिले ॥ लालसीके । विजिलन्तुभक्तमण्डयुक्तमितिरायमुकुट:सरसव्यञ्जनादीतिभरत:सूपादीतिरमानाथ: । स्निग्धसूपादीतिभानुदीक्षित : । यथा । तक्र सर्षपशाकंनवौदनानिपिच्छिलानिचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरिग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्डयुक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठ : ॥ पिच्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छादित्वात्इलच् ॥

पिच्छिलक : । पुं० धन्वनवृक्षे ॥

पिच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

पिच्छिलत्वक् । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥ धन्वनवृक्षे ॥

पिच्छिलसार : । पुं० मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् ॥ शिंशपायाम् ॥ शाल्मली ॥ सिन्धुविशेषे ॥ कोकिलाक्षे ॥ वृश्चिकालुपे ॥ शूलीतृणे ॥ अतस्याम् । कच्व्याम् ॥ शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । सास्यास्ति । पि० इलच् ॥

पिच्छोदकम् । न० नेत्रमले ॥

पिञ्ज : । पुं० वधे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसायाम् । चु० । अच् ॥ कर्पूरविशेषे ॥ न० वले ॥ त्रि० ॥ व्याकुले । व्यग्रे ॥

पिञ्जट: । पुं० नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटनधनुषि । विहनने । तूलस्फोटनकार्मके । पीञ्जन इ० भा० ॥

पिञ्जर: । पुं० अश्वविशेषे ॥ पीतरक्तवर्णे ॥ न० पीतवर्णे ॥ हरिताले ॥ स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पक्ष्यादिरोधगृहे ॥ त्रि० चित्रिते ॥ पीतवर्णे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसायाम्० वर्णोवा । घञ् । निष्ठायामनिट्वचनान्नकुत्त्वम् । पिञ्जं वर्णविशेषंरातिक : ॥

पिञ्जरकम् । न० हरिताले ॥

पिञ्जल : । पुं० अत्यन्तव्याकुलसैन्ये । समुत्पिञ्जे ॥ पिञ्जयति० पिञ्जतेवा । पिजि० । बाहुलकादलच् ॥ पिञ्जंलातिवा । आतइतिक : ॥

न० ॥ कुशपत्रे ॥ हरिद्राभे ॥ हरिताले ॥

पिञ्जली । स्त्री० कुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रसाग्रकुशपत्रद्वये । पवित्रे ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच।प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रं यत्रकुत्रचित् ॥ एतदेवहिपिञ्जल्या लक्षणंसमुदाहृतमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

पिञ्जा । स्त्री० तूले ॥ हरिद्रायाम् ॥ हिंसायाम् ॥

पिञ्जानम् । न० स्वर्णे । इतिरा०नि० ॥

पिञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पां०इ०ज०इ०गौ०भाषा ॥ इ०चि० ॥

पिञ्जूलम् । न० कुशवर्त्याम् ॥ वर्त्तिकायाम् ॥ पिञ्जति । पिजि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचावित्यूलच् ॥

पिञ्जूषः । पुं० कर्णमले ॥ इ०हे० ॥

पिञ्जेटः । पुं० नेत्रमले ॥

पिञ्जोला । स्त्री० पत्रकोहलायाम् ॥

पिटः । पुं० नलादिरचितभाण्डे । कंडोले । पेटीपिटार० इतिचभाषा । पेटति । पिटशब्दसङ्घातयोः । कर्त्तरिइगुपधेतिकः ॥ न०चाले ॥ इ०चि० ॥

पिटकः । पुं० पेटके । पेडायाम् । मञ्जूषायाम् ॥ चि०विस्फोटे ॥ पेटति । पिट० । क्वुन् । स्त्रियां०पिटका । चिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

पिटक्या । स्त्री० पिटकसमूहे ॥ पिटकानांसमूहः । पाशादिभ्योयः ॥

पिटङ्कशः । पुं० पर्वताभिधमत्स्ये ॥

पिटङ्कोका । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

पिटाकः । पुं० मुनिविशेषे ॥

पिट्टकम् । न० दन्तकिट्टके ॥

पिठरः । पुं० स्थाल्याम् ॥ गृहप्रभेदे ॥ कुद्दङ्के । उद्घाटे ॥ न० । मुस्तायाम् ॥ मन्थानदण्डे ॥ पेठति पिठ्यतेवा । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । बाहुलकाद्दरोगुणाभावश्च ॥ पिठेरिगुपधेतिकः । पिठंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः ॥

पिठरी । स्त्री० स्थाल्याम् ॥ अधःसच्छिद्रपिठरीतिलक्ष्यम् ॥

पिडकः । पुं० स्फोटके ॥ इ० हे० ॥

पिडका । स्त्री० स्फोटकविशेषे । पिडिया इ० फुडिया० इतिचभाषा ॥

पिण्डः । पुं० बोले ॥ बले ॥ सान्द्रे ॥ देहे ॥ अगारैकदेशे ॥ देहैकदेशे । अङ्गे ॥ निवापे ॥ गोले सिह्लके ॥ ओड्रपुष्पे ॥ वृन्दे ॥ कवले ॥ गजकुम्भे ॥ मदनवृक्षे ॥ न० । आजीवने ॥ अयसि ॥ पुं० न० श्राद्धविशेषद्रव्यनिर्मितविल्वफलाकारेपिण्डदेयेऽन्ने ॥ पिण्डते । पिडिसङ्घाते । अच् ० ॥ पिण्ड्यतेवा । कर्म्मणिघञ् ॥

पिण्डकः । पुं० सिह्लनामगन्धद्रव्ये ॥ पिशाचे ॥ पिंडालौ ॥ बोले ॥ पिण्डमूले ॥ स्वार्थेकन् ॥

पिण्डकन्दः पुं० । पिण्डालौ ॥

पिण्डखर्जूरः । पुं० राजजम्ब्वाम् । पिण्डखर्जूर्याम् ॥

पिण्डखर्जूरी । स्त्री० मधुस्रवायाम् । स्वादुपिण्डायाम् पिण्डखर्जूर० इ० भा० ॥ पिण्डखर्जूरिकास्त्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥ गुणार्थेपश्यखर्जूरीम् ॥

पिण्डतालकम् । न० हरितालप्रभेदे । पिण्डाख्ये ॥ निष्पत्रं पिण्डसदृशं-स्वल्पसत्त्वंतथागुरु । स्त्रीपुष्पहारकं स्वल्पगुणंतत्पिण्डतालकम् ॥

पिण्डतैलकः । पुं० तुरुष्के । सिह्ले ॥

पिण्डदः । पुं० पिण्डदानकर्त्तरि ॥ यथा । लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः । पिंडदःसप्तमस्तेषांसापिंड्यंसाप्तपौरुषम् ॥

पिण्डपदम् । न० अङ्कविशेषे ॥

पिण्डपादः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

पिण्डपुष्पम् । न० अशोकपुष्पे ॥ जवापुष्पे ॥ कुशेशये । पद्मपुष्पे ॥ तगरपुष्पे ॥

पिण्डपुष्पकः । पुं० वास्तूके ॥

पिण्डफला । स्त्री० अलाब्वाम् ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ पिण्डइवफलानियस्याः । सञ्ज्ञत्वेतिटाप् ॥

पिण्डमुस्ता । स्त्री० नागरमुस्तके ॥

पिण्डमूलम् । न० गजाण्डे । पिण्डके । मूलविशेषे ॥ गर्जरे ॥

पिंडलः । पुं० सेतौ ॥ इ० हारा० ॥

पिंडवीजकः । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥

पिंडा । स्त्री० पिंडायसे ॥ कस्तूरीप्रभेदे ॥ वंशपत्र्याम् ॥

पिंडातः । पुं० सिह्लके ॥

पिंडान्वाहार्यकम् । न० अन्वाहार्ये । मासिकश्राद्धे ॥ पितृयज्ञपिंडानामनुपश्चादाह्रियते इति ॥

पिण्डाभ्रम् । न० घनोपले ॥

पिंडायसम् । न० तीक्ष्णायसे ॥

पिंडारः । पुं० क्षपणे ॥ गोपे ॥ महिषीपालके ॥ द्रुमे ॥ क्षेपे ॥ विकङ्कतवृक्षे न० । फलशाकविशेषे ॥ पिंडारंशीतलंबल्यं पित्तघ्नं रुचिकारकम् । पाकेलघुविशेषेण विषशान्तिकरं स्मृतम् ॥

पिंडारकम् ॥ न० भौमेतीर्थभेदे । द्वारवत्यामेतत्तीर्थम् । अत्रमहादेवस्तिष्ठति । पद्मचिह्नयुक्तामुद्राःशूल-चिह्नितानिपद्मानिचाद्यापिदृश्यते ॥

पिंडालुः । पुं० कन्दगुडूच्याम् । ग्रन्थिले । रोमकन्दे । ताम्बूलपत्रे । सुथिनी० इ० भा० । चुवडिआलु० इ० गौ० भा० प्र० कन्दे ॥

पिंडालुकम् । न० चुवडिआलु० गोलआलु० इ० गौ०भा० प्र० कन्दे॥

पिंडाश : । पुं० भिक्षौ ॥

पिंडाह्वा । स्त्री० नाडीहिङ्गुनि ॥

पिंडिका । स्त्री० रथनाभौ । रथचक्र मध्ये सर्वश: काष्ठानियत्रसज्यन्ते तस्मिन् ॥ पिचिंडिकायाम् । जानुनोधोमांसलप्रदेशे । पिंडली० इ० भा० ॥ श्वेताल्वौ ॥ वेद्याम् ॥ प्रतिमाद्याधारे । पीठे ॥ पीडान्ते अरायस्याम् । पिडि० । हलश्चेति घञ् । गौ० ङीष् । स्वार्थेकन् ॥

पिंडित : । पुं० तुरुष्के । सिह्लके । नागौरीगूंद० लोबान० इ० भा० ॥ त्रि० गुणिते ॥ घने ॥

पिंडी । पुं० पिंडीतके । मदने ॥

पिंडिल : । पुं० सेतौ ॥ गणके ॥ त्रि० स्थूलजंघे ॥ पिंडते । पिडि० । सलिकलीति० इलच् ॥

पिंडिला । स्त्री० गोडुम्बायाम् ॥

पिंडी । स्त्री० पिंडीतगरे ॥ अलावूप्रभेदे ॥ खर्जूरविशेषे ॥ गौ० ङीष् ॥ ज्ञाननिरूपणार्थकोपन्यासे । इ० धरणि : ॥ पिंडे ॥ भक्तपिंडीसुगन्धनीमितिकालिकापुराणम् ॥

पिंडीतक: । पुं० मरुवके । श्वसने । मदनवृक्षे ॥ पिंडीतनोति । तनु० । अन्येष्वपीतिड : । संज्ञायांकन् ॥ तगरे ॥ फणिज्झके ॥

पिंडीतगरक : । पुं० तगरविशेषे । कफवर्द्धने ॥

पिंडीतगरक : । पुं० तगरे ।

पिंडीतरु : । पुं० महापिंडीतरौ ॥

पिंडीपुष्प : । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पिंडीर : । पुं० दाडिमद्रुमे ॥ त्रि० नीरसे ॥

पिंडीशूर : । पुं० गेहेनर्दिनि । गेहेशूरे । स्वगेहमात्रेवसन्परद्वेषिणि ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पिंडोलि : । स्त्री० भुक्तसमुज्झिते ॥

पिण्याक : । पुं० न० तिलकल्के । खल० इ० भा० ॥ तिलकिट्टन्तु पिण्याकस्तथा तिलखलि:स्मृता । पिण्याकोग्लयनोरूक्षो विष्टम्भीदृष्टिदूषण : ॥ हिंगुनि ॥ बाल्हीके । कुङ्कुमे ॥ सिह्लके ॥ पण्यते । प० ण० । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ यद्वा । पिनष्टिपिष्यतेवा । पिष्लसञ्चूर्णने पिनाकादित्वादाक : अस्यणत्वम् । धातोर्युनागमस्य ॥

पितरौ । पुं० सहोक्तामातापित्रो: ॥ माताचपिताच । पितामाचेत्येकशेष : ॥

पितामह: । पुं० विरञ्चौ । पद्मयोनौ । ब्रह्मणि ॥ तातस्यजनके । आर्यके ॥ लोकपितृणांमरीच्यादीनाम् यमादीनांवापितापितामह: ॥ पितृव्यमातुलमातामह पितामहाइत्यत्र मातृपितृभ्यां पितरिडामहच्निपातित : ॥ आदिगुरुत्रचतुष्कले(ऽ॥) ॥

पितामहसर : । न० तीर्थविशेषे ॥

पितामही । स्त्री० पितामहपत्न्याम् ॥ पितुर्माता । मातरिपितरोरिति डा महच् पित्वान्ङीष् ॥

पिता । पुं० ताते ॥ जनके ॥ सचवा लोपिपितैव । यथाहमनुः । ब्राह्म स्यजन्मन : कर्त्तास्वधर्मस्यचशासिता । बालोपिविप्रोवृद्धस्यपिताभवतिधर्मतः अध्यापयामासपितॄन्शिशुराङ्गिरसः कवि : । पुत्रकाइतिहोवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥ तेतमर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यव : । देवाश्चैतान्समेत्योचुन्यार्य्यंवःशिशुरुक्तवान् ॥ अज्ञोभवतिवैबाल : पिताभवतिमन्त्रद : । अज्ञंहिबालमित्याहु : पितेत्येवतुमन्त्रदमिति ॥ पाति । पारक्षणे । नप्तृनेष्टृत्वष्ट्रितिनिपातनात्साधु : ॥ पुं० भू० पितर: । दिव्यपितृगणे ॥ ऋषिभ्यः पितरोजाता : पितृभ्योदेवमानवा: । देवेभ्यश्चजगत्सर्वंचरंस्थाण्वनुपूर्वश : ॥ पितरोग्निष्वात्तमुख्या : ॥ स्वधापितॄणांपत्नी ॥

पितृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥ इतिशब्दमाला ॥

पितृकाननम् । न० श्मशाने ॥

पितृकार्य्यम् । न० पितॄनुद्दिश्यक्रियमाणे श्राद्धादौ ॥

पितृगण : । पुं० आज्यपादीनांसमूहे सोमपादिषु ॥ मनोर्हैरण्यगर्भस्ययेमरीच्यादयः सुता : । तेषांऋषीणांसर्वेषांपुत्रा : पितृगणाःस्मृता: ॥

पितृगृहम् । न० श्मशाने ॥ पितुर्वेश्मनि ॥

पितृतर्प्पणम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ निवापे ॥ तिले ॥ पितृतीर्थेन पित्रुद्देश्यकजलदाने ॥ पितॄणांतृप्तिमात्रे ॥ बिनारूप्यसुवर्णेनविनाताम्रतिलै : खगै : । विनादर्भैश्चमन्त्रैश्चपितॄणांनोपतिष्ठति इतिशङ्खः ॥ नेष्टकादिचितेपितॄँस्तर्पयेत् । नवेष्टितशिरानक्षाणकषायवासादेवपितृकार्यंकुर्यात् ॥ *** ॥ यदेवतर्पयत्यद्भि : पितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तम : । तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलमितिमन्वादय : ॥

पितृतिथि: । स्त्री० अमावास्यायाम् ॥

पितृतीर्थम् । न० गयायाम् ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितॄणांतीर्थम् ॥

पितृदानम् । न० निवापे । सपिण्डनादूर्द्ध्वं पित्रुद्देशेनदाने ॥ पितृपदं मृतोपलक्षणम् । तेनमात्रादेरपि ग्रहणम् ॥ पितृभ्योदानम् ॥

पितृदानकम् । न० निवापे ॥

पितृपति: । पुं० यमे ॥ पितॄणांपति: ॥

पितृपिता । पुं० पितामहे ॥ पितु : पिता ॥

पितृप्रसू : । स्त्री० सायंसंध्यायाम् ॥

पितॄन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥

पितृप्रिय : । पुं० भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रिय : ॥

पितृबान्धव : । पुं० पितुर्मात्रादिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितुर्भ्रातु : स्वसु : सुता : । पितु : पितु : सोदराश्चविज्ञेया :पितृबान्धवा :

पितृभोगीण : । त्रि० पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोग : शरीरम् । तस्मै हित : । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्ख : ॥

पितृभोजन : । पुं० माषे ॥ न० । पितॄणांभक्षणे ॥

पितृभ्राता । पुं० पितृव्ये ॥ पितुर्भ्राता ॥

पितृमान् । त्रि० सुशिक्षिते ॥ प्रशंसार्थेमतुप् ॥

पितृयज्ञ : । पुं० पितॄणांतर्पणे ॥

पितृयाण : । पुं० कर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्तंदत्तमितिकर्मतेनप्रतिपत्तव्ये पथि । कृष्णागत्यपरपर्यायेदक्षिणमार्गे ॥

पितृराज : । पुं अर्यम्णि ॥ पितॄणां राजा । टच् ॥

पितृलोक : । पुं० पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यएषदक्षिण : पन्था: पितृलोक : सउच्यते । मनुष्या नन्दत : सोयंगुणैस्तु स्वाच्छताधिक : ॥

पितृवनम् । न० श्मशाने ॥ पितॄणां वनम् ॥ पितॄन्वनतिवा । वनसम्भक्तौ । पचाद्यच् ॥

पितृव्य : । पुं० पितुर्भ्रातरि ॥ पितृव्यमातुलेतिनिपातनात् । पितुर्भ्रातरिव्यत् ॥

पितृष्वसा । स्त्री० पितु : स्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यां स्वसेतिषत्वम् ॥

पितृस्वस्रीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये ॥

पितृसन्निभ : । त्रि० मनोजवे । पितृसमे । पितेवसम्यङ्निभाति । भा० । आतश्चोपसर्गइ० क : ।

पितृसू : । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

पित्तम् । न० शरीरस्थधातुविशेषे ; मायौ ॥ अस्यस्वरूपम् । पित्तमुष्णं द्रवंपीतंनीलंसत्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तुपाकत : ॥ पीतंनिराममम् । नीलंसामम् ॥ आमाशयगतंसौरंतेज : पित्तमित्युच्यते ॥ अस्यकोपकालो यथा । पित्तस्यवर्षास्वनिदाघयोश्चेति । अत्रकोपइति संबध्यते ॥ यत : । आश्विनेकार्तिकेमासि वैशाखज्यैष्ठयोर्ध्रुवम् । वैद्यशास्त्रविचारज्ञै : पित्तोराजा प्रकीर्त्तित इतिनिर्देशात्पुंस्त्वमपि । अस्यप्र

कोपकारणान्याह भावमिश्र : । कटूष्णोष्ण विदाहि तीक्ष्णलवणक्रोधोपवासातपस्त्रीसम्भोगतृषाक्षुधाभिहननव्यायामनद्यादिभिः । भुक्तेऽजीर्यति भोजने च शरदि ग्रीष्मे तथा प्राणिनां मध्याह्ने च तथार्द्धरात्रसमयेपित्तप्रकोपो भवेदिति ॥ अन्यच्च । माषैस्तिलैः कुलत्थैश्च मत्स्यैर्मेषामिषेण च । गव्ये नदधितक्रेण नृणां पित्तं प्रकुप्यतीति ॥ शब्दचन्द्रिकायामस्य प्रभेदाः पंचोक्ताः । यथा । पाचकं भ्राजकं चैव रञ्जकालोचके तथा । साधकं चैव पंचेति पित्तनामान्यनुक्रमादिति ॥ एषां स्थानान्याह । अग्न्याशये यकृत्प्लीह्नोर्हृदये लोचनद्वये । त्वचि सर्वशरीरेषु पित्तं निवसति क्रमादिति भावप्रकाशः ॥ अपि दीयते स्म । दो० देङ्० वा । क्तः । अचउपसर्गात्तः । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः । संज्ञापूर्वकत्वादल्लोपस्तिदीर्घो न ।

पित्तघ्नम् । न० घृते ॥ पित्तं हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेति ठक् ॥ त्रि० पित्तनाशकद्रव्ये ॥

पित्तघ्नी । स्त्री० गुडूच्याम् । ङीप् ॥

पित्तज्वरः । पुं० पैत्तिकज्वरे ॥ विशेषतः कोमलनारिकेलं निहन्ति पित्तज्वरमूत्रदोषान् ॥

पित्तद्रावी । पुं० मधुरजम्बीरे ॥

पित्तरक्तम् । न० रोगविशेषे । रक्तपित्ते ॥

पित्तलम् । न० धातुविशेषे । आरकूटे । पीतल० इ० भा० ॥ त्रि० पित्तवति ॥ पित्तमस्त्यस्यास्मिन्वा । सि० लच् ॥

पित्तला । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् । टाप् ॥

पित्तारिः । पुं० पर्पटे ॥ लाक्षायाम् ॥ चन्दनान्तरे ॥ पित्तस्यारिः ॥

पित्रीयः । त्रि० पित्रे हिते । तस्मै हितमिति छः ॥

पित्र्यः । न० पितृतीर्थे । अङ्गुष्ठाङ्गुल्योर्मध्ये ॥ श्राद्धादौ ॥ मधुनि ॥ श्राद्धकाले ॥ पितरो देवता अस्य । वाय्वृतुपित्रिति यत् । रीङ्ऋतः । यस्येति च ॥ त्रि० पितुरागते ॥ तत आगत इत्यधिकारे पितुर्यच्चेति यत् ॥

पित्सन् । पुं० विहङ्गमे । त्रि० पतनेच्छौ ॥ पतितुमिच्छुः । लटः शतृ । सनिमीमेतीस् । अभ्यासलोपः ॥

पित्सनम् । न० पथि ॥ इति प्राणकृष्णशब्दाम्बुधिः ॥

पित्सुः । त्रि० पिपतिषति ॥

पिधानः । पुं० न० तिरोधाने ॥ अपिपूर्वकडुधाञोल्युट । वष्टिभागुरिरिति पक्षेऽल्लोपः ॥

पिनद्धः । त्रि० आमुक्ते । परिहितक-

वचादीभटे ॥ अपिनह्यतेस्म । णह-
वंधने । कर्मणिक्त : । वष्टिभागुरि-
रित्यल्लोप : ॥

पिनाक: । पुं० न० रुद्रचापे ॥ पांशु-
वर्षे ॥ त्रिशूले ॥ शाङ्करएवत्रिशूल :
इति०स्वामी । पातिशिवानुचरान् ।
पिनाकादयश्चेतिपातेराक : इत्वं-
नुम्च ॥ पनाय्यते । पनस्तुतौ ॥
पिनाकादित्वात्साधुर्वा ॥

पिनाकी । पुं० शिवे ॥ पिनाकोधनु-
रस्यास्ति । इनि : ॥ याचायोगान्त
रे ॥ रवि : षष्ठेसितश्छिद्रे तृतीये-
भूमिनन्दन : । पिनाकयोगोविज्ञे-
योयातुर्विजयकारक : ॥

पिपतिषन् । पुं० खगे ॥ त्रि०पित्सौ ।
पतनेच्छौ ॥

पिपतिषु : । पुं० विहगे ॥ त्रि० प-
तितुमिच्छौ ॥ पते : सन्नन्तादुप्र-
त्यय : । तनिपतीत्यादिनाइट् ॥

पिपासा । स्त्री० तृषि ॥ लोभस्यभार्या-
यम् । पश्यन्तुत्पिपासे ॥ पातुमि-
च्छा । पापाने । धातोरितिसन् ।
अप्रत्ययात् । टाप् ॥

पिपासु : । तृषिते ॥ पातुमिच्छु : ।
पिवते:सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

पिपीलक : । पुं० कीटविशेषे ॥ अ-
पिपील्पते । पीलप्रतिष्टम्भे । घञ् ।
वष्टिभागुरिरित्यपेरल्लोप : । स्वार्थे-
कन् ॥ शनैर्यातिपिपीलक : ॥

पिपीलिका । स्त्री० पिपीलकस्त्रियि ।
चींटी०इ०भा० ॥ टाप् । प्रत्यय-
स्थादितीत्त्वम् ॥

पिपीली । स्त्री० पिपीलिकायाम् ॥ घ
ञन्तान्ङीष् ॥

पिप्पक : । पुं० खगान्तरे ॥

पिप्पटा । स्त्री० खाद्यभेदे । गुडशर्क-
रायाम् ॥

पिप्पल: । पुं० बोधिद्रुमे । चलदले ।
अश्वत्थवृक्षे । पीपल०इ०भा० ॥ पि
प्पलोदुर्जर : शीत : पित्तश्लेष्मव्र-
णास्रजित् । गुरुस्तुवरकोरूक्षोवर्ण्यो
योनिविशोधन:इतिभावप्रकाश : ॥
* अत्रपद्मपुराणोक्तानिवचनानि-
लिख्यन्ते । अश्वत्थमूलमासाद्यशा
केनान्नोदकेनवा । एकंवाभोजयेद्
विप्रंकोटिकोटिफलंलभेत् ॥ * ॥
अश्वत्थमूलमासाद्यतपोहोम : सुरा
र्चनम् । अत्रयंमुनिशार्दूलब्रह्मणोव
चनंयथा ॥ †*† ॥ एवंसमर्चितोऽ
श्वत्थ : सर्वसौख्यप्रदोभवेत् । यच्छा
यच्छेदितोश्वथ : सर्वारोग्यप्रदोभ-
वेत् ॥ *†* ॥ अश्वत्थ : पूजितोयै-
नर्पूजिता : सर्वदेवता: । अश्वत्थ-
श्छेदितोयेनच्छेदिता:सर्वदेवता: ॥
अन्त: शुद्ध : सुसन्तुष्टोऽश्वत्थोदेवस-
योगुरु: । ससेव्य : पूजनीयश्चरणाच
यविनाशक : ॥ भृग्वर्कवारेभौमेच-
मध्याह्ने निशिसंध्ययो: । अश्वत्थदर्श

पिशङ्गः। पुं० कपिले। पिङ्गलवर्णे। सुवर्णवर्णसदृशेवर्णे॥ त्रि०। तद्वति॥ पिंशति। पिशअवयवे। पिशादिभ्यः किदित्यङ्गच्॥
पिशङ्गा। स्त्री० कपिलवर्णायाम्॥ पचेटाप्॥
पिशङ्गी। स्त्री० पिङ्गलवर्णायाम्॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिप्राप्तिको ङीष्॥
पिशाचः। पुं० देवयोनिविशेषे। पिचास पिशाच० इतिचभाषा०॥ राक्षसादपकृष्टे अशुचिमरुदेशनिवासिनि॥ पिशितमश्नाति। अश०। कर्म्मण्यण् पृ० शितशब्दस्यलोपः। अशशब्दस्यशाचादेशः। मध्यतालव्यः॥ प्रेते॥ यथा। अशौचान्ताद्द्वितीयेह्नियस्यनोत्सृज्यतेवृषः। पिशाचत्वंभवेत्तस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपि॥
पिशाचकः। पुं० पिशाचेकुशले॥ आकर्षादिभ्यः कन्॥
पिशाचकी। पुं० कुवेरे॥ पिशाचाःसन्त्यस्य। पिशाचाच्चेतीनिः कुगागमश्च॥
पिशाचद्रुः। पुं० शाखोटवृक्षे॥ पिशाचानांद्रुः॥
पिशाचपतिः। पुं० रुद्रे॥ पिशाचानां पतिः॥
पिशाचवृक्षः। पुं० शाखोटे॥
पिशाची। स्त्री० गन्धमांस्याम्॥ पिशाचिकायाम्। पिशाचस्त्रियि॥

पिशितम्। न० मांसे॥ पिंशति। पिशअवयवे। पिशिः किच्चेतीतन्। पिश्यतेस्मवा। क्तः॥
पिशिता। स्त्री० जटामांस्याम्॥
पिशिताशी। त्रि० शाष्कुले। मांसभक्षके॥
पिशी। स्त्री० जटामांस्याम्॥
पिशुनः। पुं० कपिवक्त्रे। नारदे॥ काके॥ न० कुङ्कुमे॥ त्रि० सूचके। परोक्षेपरदोषोद्भासके॥ क्रूरे॥ पिंशति। पिशि०। क्षुधिपिशिमिथिभ्यः किदित्युनन्॥
पिशुना। स्त्री० पृक्कायाम्। पिडिंशाक इति गौ० भा०॥ अदन्तलक्षणष्टाप्॥
पिष्टम्। न० सीसके॥ पूपे॥ त्रि० चूर्णिते। चूर्णीकृते। क्षुण्णे। पीसा इ० भा०॥
पिष्टकः। पुं० घृतपूपादौ। अपूपे पूडा० इति भा०। नेत्ररोगविशेषे॥ तल्लक्षणं यथा। श्लेष्ममारुतकोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम्। पिष्टवत्पिष्टकंविद्धिमलाक्तादर्शसन्निभम्॥ पिष्टस्यविकारः। संज्ञायामिति कन्॥ न०। तिलचूर्णे॥
पिष्टकारिणी। स्त्री० चूर्णदास्याम्। पिसनहारी इ० भा०॥
पिष्टपम्। पुं० न० भुवने। विष्टपे॥ विशन्त्यस्मिन्सुकृतिनः। विशप्रवेश

ने । अस्मात्० विटपपिष्टपविशपो लपाइत्यौणादिकः कपन्०विशते रादेः पः प्रत्ययस्यतुट्चश्चेतिष त्वम् ॥ यद्वा पिश्यति० पिष्यतेवा । पिशगतौ० पिष्लृसञ्चूर्णनेवा ॥ प्रक्रियापूर्ववत् ॥ सूत्रेविष्टपस्थाने पिष्टपइतिपकारादिपाठस्तूज्ज्व लदत्तरीत्योक्तः । नायंयुक्तः । यत्र ब्रध्नस्यविष्टपमित्यादौदन्त्योष्ठादि पाठस्यदर्शनात् ॥

पिष्टपचनम् । न० रुटीसेंके । पिष्टपाक पात्रे । तद्दे इ० भा० ॥ तैलाती इ० गौ० भा० ॥ पच्यतेऽत्र । डुप चष्० । करणेतिल्युट् । पिष्टस्यप चनम् ॥

पिष्टपाकभृत् । पुं० पिष्टकपाकपात्रे । पिष्टपचने ॥

पिष्टपूरः । पुं० वटकेघृतपूरे ॥ इ०हे०॥

पिष्टवर्त्तिः । पुं० मुद्गकसूरादिपिष्टे । चमस्याम् ॥

पिष्टसौरभम् । न० चन्दने ॥ इ०हा० ॥

पिष्टातः । पुं० पटवासके । धूलिगुच्छ के । अबीर इतिबुक्का० इतिभा० ॥ वस्त्रादिवासनार्थं मेकीकृत्यगन्ध द्रव्यचूर्णे ॥ पिष्टमतति । अत० । कर्म्मण्यण् ॥

पिष्टकम् । न० तण्डुलोइववतवचौरे ॥

पिष्टिका । स्त्री० पिष्टद्विदले ॥ पिठौ इ० भा० ॥ यथा । दालिः संस्था पितातोयेततोपहृतकञ्चुका ॥ शि- लायांसाधुसम्पिष्टापिष्टिकाकथिता बुधैरितिभावमिश्रः ॥

पिष्टोडी । स्त्री० श्वेताम्लिकाया म् ॥

पिहितः । त्रि० आच्छादिते । संवी ते । आवृते । छन्ने ॥ ढका० इ० भा० । तिरोहिते । अपिधीयतेस्म । डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः । भागुरिमतेनाल्लोपः ॥

पीठः । त्रि० चौकीतिपीठी० इत्यादि नाम्नाचप्रसिद्धे ॥ उपवेशनाधारे । आसनविशेषे । पैठन्त्यत्र । पिठहिं सासंक्लेशनयोः । हलश्चेतिघञ् । बाहुलकाद्दीर्घः । पीयतेऽत्रवा । पी ङ्पाने । वा० ठक् ॥ धातुपाषाण काष्ठैस्त्रपीठस्त्रिविधउच्यते ... विशे षोयुक्तिकल्पतरौपीठोद्देशेद्रष्टव्यः ॥ एकपञ्चाशद्भेदभिन्ने देवतास्थान विशेषे ॥ यथा ॥ कृतयुगेदक्षप्रजा पतेर्यज्ञेशिवनिन्दांश्रुत्वाप्राणांस्त्य क्तवत्याः सत्याः शरीरंशिरसिधृ त्वाभ्रमतिशिवेविष्णुनाचक्रेणच्छि न्नाअवयवाः यत्रयत्रपतितास्तएव देशाएकपञ्चाशन्महापीठाअभवन्नि तिपौराणिकी कथातिप्रसिद्धास्ति ॥ * ॥ अथतेषांनिरूपणम् । ईश्व रउवाच । मातः परापरेदेविसर्व ज्ञानमयीश्वरि । कथ्यतांमेसर्वपी

पीठ :

ठंशक्तिभैरवदेवता: ॥ देव्युवाच ॥ शृणुवत्सप्रवच्यामिदयालोभक्तवत्सल याभिर्विनानसिध्यन्तिजपसाधनतत्क्रिया : ॥ पञ्चाशदेकपीठानिएवं भैरवदेवता : । अङ्गप्रत्यङ्गपातेन विष्णुचक्रक्षतेनच ॥ ममान्यवपुषो देवहितायत्वयि कथ्यते ॥ ब्रह्मरंध्रे हिङ्गुलायांभैरवोभीमलोचन : । कोट्टवीसामहामायात्रिगुणायादिगम्बरी ॥ १ ॥ शर्करारेत्रिनेत्रंमे देवीमहिषमर्दिनी। क्रोधीशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ २ ॥ सुगन्धायांनासिकामेदेवस्त्र्यम्बकभैरव : । सुन्दरीसामहादेवीसुनन्दा तत्रदेवता ॥ ३ ॥ काश्मीरेकण्ठदेशश्चत्रिसंध्येश्वरभैरव: । महामाया भगवतीगुणातीतावरप्रदा ॥४॥ ज्वालामुख्यांमहाजिह्वादेवउन्मत्तभैरव: । अम्बिकासिद्धिदानाम्नीस्तनंजालन्धरेमम ॥ ५ ॥ भीषणोभैरवस्तत्रदेवीत्रिपुरमालिनी ॥ हार्दपीठंवैद्यनाथेवैद्यनाथस्तुभैरव: ॥६॥ देवताजयदुर्गाख्या ॥ ७ ॥ नेपालेजानुनीमम ॥ कपालीभैरव : श्रीमान्महामायाचदेवता ॥ ८ ॥ मानसेदक्षहस्तोमेदेवीदाक्षायणीहर ॥ अमरोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ९ ॥ उत्कलेनाभिदेशश्चविरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तु

पीठ :

भैरव : ॥ १० ॥ गण्डक्यांगण्डपातश्चतत्रसिद्धिर्नसंशय: । तत्रसागण्डकीचण्डीचक्रपाणिस्तुभैरव: ॥ ११ ॥ बहुलायांवामबाहुर्बहुलाख्यातुदेवता । भीरुकोभैरवोदेव : सर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ १२ ॥ उज्जयिन्यांकुर्परश्चमाङ्गल्य : कपिलाम्बर : । भैरव : सिद्धिद: साक्षाद्देवीमङ्गलचण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टलेदक्षबाहुर्मेभैरवश्चन्द्रशेखर : । व्यक्तरूपाभगवती भवानीतत्रदेवताविशेषत : कलियुगेवसामिचन्द्रशेखरे ॥ १४ ॥ त्रिपुरायांदक्षपादोदेवतात्रिपुरामता। भैरवस्त्रिपुरेशश्चसर्वाभीष्टफलप्रद : ॥ १५ ॥ त्रिस्रोतायांवामपादोभ्रामरीभैरवोम्बर : ॥ १६ ॥ योनिपीठंकामगिरौकामाख्यातत्रदेवता । यत्रास्तेत्रिगुणातीतारक्तपाषाणरूपिणी । यत्रास्तेमाधव : साक्षादुमानन्दोथभैरव : । सर्वदाविहरेद्देवीतत्रमुक्तिर्नसंशय : ॥ तत्रश्रीभैरवीदेवीतत्रचक्षत्रदेवता। प्रचण्डचण्डिकातत्रमातङ्गीत्रिपुराम्बिका ॥ वगलाकमलातत्रभुवनेशीसुधूमिनी। एतानिवरपीठानिशंसन्तिवरभैरव ॥ एवंतादेवता: सर्वाएवंतेदशभैरवा : ॥ १७ ॥ सर्वत्रविरलाचाहंकामरूपेगृहेगृहे ॥ गौरीशिखरमारुह्यपुनर्जन्मनविद्यते ॥ १८ ॥ करतोयां-

समासाद्ययावच् छिखरवासिनी । शतयोजनविस्तीर्णं त्रिकोणंसर्वसिद्धिदम् । देवामरणमिच्छन्तिकिंपुनर्मानवादय : । भूतधात्रीमहामायाभैरव : चीरखण्डक : ॥ युगाद्यायां-महादेवदचाङ्गुष्ठपदोमम ॥ १९ ॥ नकुलीश : कालिपीठेदचपादाङ्गुलीषुच । सर्वसिद्धिकरीदेवीकालिकातत्रदेवता ॥ २० ॥ अङ्गुलीपुचहस्तस्यप्रयागेललिताभव : । जयन्त्यांवामजङ्घाचजयन्तीक्रमदीश्वर : ॥ २१ ॥ भुवनेशीसिद्धिरूपाकिरीटस्थाकिरीटत : । देवताविमलानाम्नीसंवर्त्तोभैरवस्तथा ॥ २२॥ वाराणस्यांविशालाचीदेवताकालभैरव : । मणिकर्णीतिविख्यालाकुण्डलञ्चममश्रुते : ॥ २३ ॥ कन्याश्रमेचपृष्ठंमेनिमिषोभैरवस्तथा । सर्वाणीदेवतातत्र ॥ २४ ॥ कुरुक्षेत्रेच-गुल्फत : । स्थाणुर्नाम्नाचसाविचीदेवता ॥ २५ ॥ मणिवेदके । मणिबंधेचगायत्रीसर्वानन्दस्तुभैरव : ॥ २६ श्रीशैलेचममग्रीवा महालक्ष्मीस्तुदेवता । भैरव : शम्बरानन्दोदेशेदेश-व्यवस्थित : ॥ २७ ॥ काञ्चीदेशेच-कङ्कालोभैरवोरुरुनामक : । देव-तादेवगर्भाख्या ॥ २८ ॥ नितम्ब : कालमाधवे ॥ भैरवश्चासिताङ्गश्चदेवीकालीचमुक्तिदा । दृष्ट्वादृष्ट्वामहा

पीठ :

देवमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुजवारेभूततिथौनिशार्द्धेयस्तुसाधक : । नत्त्वाप्रदक्षिणीकृत्यसन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९ ॥ शोणाख्याभद्रसेन-स्तु । नर्म्मदाख्येनितम्बक: ॥ ३० ॥ रामगिरौस्तनान्यञ्चशिवानीचण्ड-भैरव : ॥ ३१ ॥ वृन्दावनेकेशजालेउमानाम्नीचदेवता । भूतेशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ३२ ॥ संहाराख्यऊर्द्धदन्तेदेवीनारायणीशुचौ । अधोदन्तेमहारुद्रोवाराहीपञ्चसागरे ॥ ३३ ॥ करतोयातटेतल्पं वामेवामनभैरव : ॥ अपर्णादेवतातत्रब्रह्मरूपाकरोद्भवा ॥ ३४ ॥ श्री-पर्वतेदक्षतल्पंतो:श्रीसुन्दरीपरा । सर्वसिद्धिकरीसर्वासुन्दरानन्दभैरव: ॥ ३५ ॥ कपालिन्योभीमरूपावाम-गुल्फोविभासके ॥ ३६ ॥ उदरञ्चप्रभासेमेचन्द्रभागायशस्विनी । वक्रतुण्डोभैरव ॥ ३७ ॥ ओष्ठोभैरवपर्वते । अवन्तीचमहादेवीलम्बकर्णस्तुभैरव : ॥ ३८ ॥ चिबुकेभ्रामरी । देवीविकृताख्योजलेस्थले ॥ ३९ ॥ गण्डोगोदावरीतीरेविश्वेशीदिग्भ्रमाटका । दण्डपाणिर्भैरवस्तुवामगण्डेतुराकिनी ॥ असायीभैरवोवत्ससर्व-शैलात्मकोपरि॥ ४० ॥रत्नावल्यांदचस्कन्ध : कुमारीभैरव : शिव: ॥ ४१ ॥ मिथिलायामुमादेवीवामस्क

व्योमहोदर :॥ ४२ ॥ नालाहट्यां नलापातोयोगेशोभैरवस्तया । तत्र साकालिकादेवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ॥ ४३ ॥ कर्णाटेचैवकर्णंमेश्रभीरुर्नामभैरव : । देवताजयदुर्गाख्या नानाभोगप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ वक्रेश्वरेमन : पातवक्रनाथस्तुभैरव : । नदीपापहरातत्रदेवीमहिषमर्दिनी ॥ ४५ ॥ यशोरेपाणिपद्मञ्चदेवतायशरेश्वरी । चण्डश्चभैरवोयत्रतत्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ अट्टहासेचोष्ठपातोदेवीसाफुल्लरास्मृता । विश्वेशोभैरवस्तत्रसर्वाभीष्टप्रदायक : ॥ ४७ ॥ हारपातोनन्दिपुरेभैरवोनन्दिकेश्वर: । नन्दिनीसामहादेवीतत्रसिद्धिर्नसंशय : ॥ ४८ ॥ लङ्कायांनूपुरश्चैवभैरवोराक्षसेश्वर : । इन्द्राक्षीदेवतातत्रइन्द्रेणो पासितापुरा ॥ ४९ ॥ बिराटदेशमध्येतुपादाङ्गुलिनिपातनम् । भैरवोऽमृताख्यस्तुदेवीतत्राम्बिकास्मृता ॥ ५० ॥ मगधेदक्षजङ्घामेव्योमकेशस्तुभैरव : । सर्वानन्दकरीदेवीसर्वकामफलप्रदा ॥ ५१ ॥ एतास्ते कथिता:पुत्रपीठनायाधिदेवता : ॥ चैत्राधीशंविनादेवंपूजयेत्पीठदेवताम् । भैरवोक्रियतेसर्वंजपपूजादिसाधनम् ॥ अज्ञात्वाभैरवंपीठंपीठशक्तिञ्चशङ्कर ॥ प्राणनाथनसिध्येतकल्पकोटिजपा

दिभि : ॥ नदेयंपरशिष्येभ्योनिन्दकायदुरात्मने । शठायवञ्चकायेदं दत्त्वामृत्युमवाप्नुयात् ॥ दद्यात्शान्तायशिष्यायनैष्ठिकायशुचिप्रिये । साधकायकुलीनायमन्त्रीमन्त्रार्थसिद्धये ॥ ० ॥ इतितन्त्रचूडामणौशिवपार्वती संवादेएकपञ्चाशद्विद्योत्पत्तौपीठनिर्णय : समाप्त : ॥ अन्यानिपीठानिकालीपुराणे ॥ १८ । ५० । ६१ । अध्यायेचद्रष्टव्यानि ॥

पीठकलि: । पुं० नायकविशेषे । पीठमर्द्दे ॥

पीठमर्द्द : । पुं० नायकविशेषे । नर्म्मसचिवे ॥ तल्लक्षणं । कुपितस्त्रीप्रसादकइति । अस्योदाहरणं यथा । कोयंकोपविधि : प्रयच्छकरुणा गर्भं वचोजायतांपीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैऽऽरामोदितामेदिनी । आस्तांबास्पृहयालुलोचनमिदं व्यावर्तयन्ती मुहुर्यस्मैकुप्यसितस्यसुन्दरितपोवृन्दालिमन्दामहेइति ॥ नाथोक्ता नायकप्रिये ॥

पीठसर्पक: । त्रि० }
पीठविसर्पी । खञ्जे }
पीठसर्पी । पाङ्गुरे । पङ्गौ ॥ }

पीठस्थानम् । न० देवताविशेषाणांपूजास्थाने ॥

पीठिका । स्त्री० पातनिकायाम् ॥ क्रमे ॥

पीठी । स्त्री० पीठे । आसने । चौकी

पीढा० पीढी० इत्यादिभाषा ॥
पीडनम् । न० अवमर्द्दे । देशादेरुपद्रवदाने । शस्यादिसम्पन्नदेशस्यपरचक्रेणपीडने ॥ दुःखे ॥ भरणंपोष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥ मर्द्दने । टीपना फींचना भीचना इत्यादिभाषा ॥ यथा । गर्भोभिघातविश्रमाशनपीडनाद्यैःपक्वंद्रुमादिवफलंपततित्तणेनेति ॥ पीडअवगाहने । ल्युट् ॥
पीडा । स्त्री० बाधायाम् । व्यथायाम् दुःखे ॥ पीडयति पीडअवगाहने । चु० । भिदाद्यङ् । षिद्भिदादिभ्योऽङ् । टाप् । कृपायाम् ॥ शिरोमालायाम् । उत्तंसे ॥ सरलद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥
पीडितम् । न० स्त्रीणांकरणे ॥ त्रि० । यन्त्रिते ॥ बाधिते ॥ मर्दिते ॥ पीडासञ्जातास्य । ता० इतच् ॥
पीत: । पुं० गौरे । हरिद्राभे । पीला इतिहल्दिया इतिचभाषा ॥ कुसुम्भे ॥ अङ्कोटे ॥ शाखोटे ॥ पुष्परागे ॥ न० पाने ॥ हरिताले ॥ त्रि० पीतवर्णवति ॥ कृतपाने ॥ पिबतिवर्णान्तरम् । औणादिकःक्तः ॥ पीयते चक्षुषायम् । पापाने । क्तः । घुमास्थेतीत्वम् ॥ पीतागावद्यस्यचतु० पीतंपानम्० आसामस्ती
तिमत्वर्थीयोऽर्श आद्यजित्यच्प्रत्ययोबोध्य: । यद्वोत्तरपदलोपोत्रद्रष्टव्य: । पीतोदका: पीता: । अत्रोदकस्यपीतत्वं गोषूपचर्यते ॥
पीतकम् । न० ताले । हरिताले ॥ अगुरुणि ॥ पद्मकाष्ठे ॥ पित्तले ॥ माक्षिके ॥ नन्दीवृक्षे ॥ कुङ्कुमे ॥ हरिद्रुवृक्षे ॥ किङ्किरातद्रुमे ॥ श्योनाके ॥ पीतशाले ॥ त्रि० पीतिनरक्ते ॥ पीतात्कन् ॥ यद्वा । स्वार्थेयावादिभ्य: कन् ॥ पीतचन्दने ॥
पीतकदली । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥
पीतकद्रुम: । पुं० हरिद्रुवृक्षे ॥
पीतकन्दम् । न० गर्ज्जरे ॥
पीतकरवीरक: । पुं० पीतवर्णकरवीरपुष्पवृक्षे । पीतप्रसवे । सुगन्धिकुसुमे ॥
पीतकावेरम् । न० कुङ्कुमे ॥ पित्तले ।
पीतकाष्ठम् । न० पीतचन्दने ॥
पीतकीला । स्त्री० आवर्त्तकीलतायाम् ॥
पीतघोषा । स्त्री० पीतपुष्पघोषालतायाम् । धामार्गवे । महाजाल्याम् ॥
पीतचन्दनम् । न० पीतवर्णचन्दने । कालीयके । माधवप्रिये । कालानुसार्यके ॥ हरिद्रायाम् ॥
पीतचम्पक: । पुं० प्रदीपे ॥ पीतवर्णचम्पकपुष्पवृक्षे ॥
पीततण्डुल: । पुं० कङ्गुन्याम् ॥

पीततण्डुला । स्त्री० वृहतीप्रभेदे । चविकावृक्षे । पुत्रप्रदायाम् । बहुफलायाम् ॥

पीततुण्ड : । पुं० कारण्डवखगे ॥ सुगृहे ॥

पीततैला । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥ ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥

पीतदारु : । न० देवदारुणि ॥ पीतश्चतद्दारुच ॥ हरिद्रौ ॥ सरले ॥

पीतदुग्धा । स्त्री० हेमक्षीर्याम् ॥ पीतंदुग्धमस्या : ॥ धेनुष्यायाम् ॥

पीतद्रु : । पुं० दारुहरिद्रायाम् ॥ पीतंद्रवति । द्रु गतौ । मितद्वादित्वाड्ड : ॥ पीतश्चासौद्रुश्चवा ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतन : । पुं० आम्रातके ॥ प्लक्षे ॥ न० पीतदारुणि ॥ कुङ्कुमे । हरिताले ॥ पीतंकरोति । तत्करोतीति णिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । ल्युर्वा ॥ यद्वा । पीयते । पीङ्पाने । वा० तनन्० गुणाभावश्च ॥ पीतंवर्णंनयतिवा । नयगतौ । णीञ्वा । अन्येष्वपीतिड : ॥

पीतनक : । पुं० आम्रातके ॥

पीतनी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥

पीतपर्णी । स्त्री० वृश्चिकघ्न्याम् ।

पीतपादा । स्त्री० शारिकापक्षिणि ॥ पीतचरणयुक्ते ॥

पीतपुष्प : । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ कर्णिकारे ॥ पिण्डीतकप्रभेदे ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ कूष्माण्डे ॥ पीतानि पुष्पाण्यस्य ॥ न० । आहुल्यवृक्षे ॥ हरिद्राभकुसुमे ॥

पीतपुष्पा । आढक्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥ कर्कोटक्याम् ॥

पीतपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥ पीतवाव्यालके ॥ सहदेव्याम् ॥ महाकोषातक्याम् ॥ त्रपुष्याम् । राजकोशातक्याम् ॥

पीतफल : । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ कर्मरङ्गवृक्षे ॥ पीतानिफलान्यस्य ॥

पीतफलक : । पुं० शाखोटवृक्षे ॥

पीतबालुका । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ पीतवर्णसिकतायाम् ॥

पीतभद्र : । पुं० किङ्किराते ॥

पीतभृङ्गराज : । पुं० स्वर्णभृङ्गारे । हरिप्रिये ॥

पीतमणि : । पुं० पुष्परागे ॥ गोमेदे ॥

पीतमस्त : । पुं० खगान्तरे । कलिकारे ॥

पीतमाक्षिकम् । न० मधुप्रभेदे ॥

पीतमुण्ड : । खगविशेषे । कलिकारे ॥

पीतमुद्ग : । पुं० वर्सौ । प्रवेले । शारदे । सोनामूंगा इ० भा० इ० हि० ॥

पीतमूलकम् । न० गर्जरे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीतयूथी । स्त्री० स्वर्णयूथ्याम् । सोनजुही इ० भा० ॥

पीतरक्त : । पुं० पुष्परागमणौ ॥
पीतरत्नम् । न० गोमेदमणौ ॥
पीतराग : । पुं० पीतवर्णे ॥ किञ्जल्के ॥ सिक्थके ॥ त्रि० । पीतवर्णवति
पीतरोहिणी । स्त्री० काश्मर्याम् ॥
पीतल : । पुं० पीतवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥
पीतलकम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥
पीतलोहम् । न० पित्तलभेदे ॥
पीतवासा : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० पीतवस्त्रवति ॥
पीतबीजा । स्त्री० मेथिकायाम् । पीतानिबीजानियस्या : ॥ त्रि० पीतवर्णबीजयुक्ते ॥
पीतवृक्ष : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥ सरलवृक्षे ॥
पीतशाल : । पुं० असनवृक्षे ॥
पीतसार : । पुं० मलयजे ॥ गोमेदकमणौ ॥ तुरुष्के ॥ बीजके ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ न० हरिचन्दने ॥
पीतसारक : । पुं० सर्जकवृक्षे विजयसारइतिख्याते ॥ पीत : सारो ऽस्य ॥ निम्बवृक्षे ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥
पीतसारि । न० स्रोतोञ्जने ॥
पीतसालक : । पुं० सर्जकवृक्षे । असने । बन्धूके । विजयसार० इ० ख्याते ॥ पीत : सारोऽस्य । रलयोरेकत्वम् ॥
पीतस्फटिक : । पुं० पुष्परागमणौ ॥
पीता । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ कपिलशिंशपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ गोरोचनायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥ पीयतेस्म । पीङ्पाने० पापानेवा । कर्मणिक्त : । घुमास्थेतीत्वम् ॥
पीताङ्ग : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥
पीताब्धि : । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ पीत: अब्धिर्येनस : ॥
पीताभम् । न० कालीयके । हरिचन्दने ॥ पीताआभायस्यतत् ॥ त्रि० । पीतकान्तौ ॥
पीताम्बर : । पुं० अच्युते । विष्णौ ॥ पीतमम्बरंयस्यस : ॥ शैलूषे ॥ न० हरिद्राभवसने ॥ पीतवर्णकौषेयवस्त्रे ॥ त्रि० पीतवस्त्रयुक्ते ॥
पीताम्बरा [illegible]० बगलादेव्याम् ॥
पीताश्मा । पुं० पुष्परागमणौ ॥
पीति : । पुं० घोटके । तुरगे ॥ इत्यमर : ॥ पिबति । पापाने । क्तिच् । घुमास्थेतीत्वम् ॥
पीति : । स्त्री० पाने । द्रवद्रव्यस्यगलाध : करणे ॥ इतिमेदिनीकर : । पानम् । पा० । स्त्रियांक्तिन् । घुमास्थेतीत्वम् ॥ शुण्डायामिति शब्दचन्द्रिका ॥
पीतिका । स्त्री० पीतयूथ्याम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥
पीतु : पुं० । सूर्ये ॥ वन्हौ ॥

पिबति । पा० । पः किच्चेति
तुन् ॥
पीथः । पुं० अर्के ॥ अग्नौ ॥ काले
॥ न० । जले ॥ घृते ॥ पिबति ।
पा० । पातृतुदीत्यादिना थक् ॥
पीथिः । पुं० घोटके ॥
पीनः । त्रि० स्थूले ॥ प्यायतेस्म ।
ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्तः ।
ओदितश्चेतिनत्वम् । प्यायः
पीभावः ॥
पीनसः । पुं० रोगविशेषे । नासा
स्रावे । प्रतिश्याये ॥ अस्यनिदान
म् ॥ यथा । आनह्यतेयस्यविशु
ष्यतेचप्रक्लिद्यतेधूप्यतिचैवनासा ।
नवेत्तियोगन्धरसांश्चजन्तुर्जुष्टं व्यव
स्येत्खलुपीनसेन ॥ तस्यानिलश्ले
ष्मभवंविकारंब्रूयात्प्रतिश्यायसमा
नलिङ्गम् ॥ अस्यौषधम् । यथा ।
पिप्पलीत्रिफलाचूर्णंमधुसैंधवसंयुत
म् । सर्वरोगज्वरश्वासशोषपीन
सहृद्भवेत्इति ॥ पीनंस्यति० सा
यतिवा । षोअन्तकर्म्मणि० षैक्ष
येवा । आतोनुपेतिकः ॥
पीनसा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ इ०
रा० नि० ॥
पीनसी । त्रि० पीनसरोगिणि ॥
पीनस्कन्धः । पुं० महिषे ॥
पीनोध्नी । स्त्री० पीवरस्तन्यांगवि ॥
पीनमूधोऽस्याः । ऊधसोऽनङ् ।
बहुव्रीहेरूधसोङीष् ॥
पीपरिः । पुं० क्षसल्लवे ॥ इ० रा०
नि० ॥
पीयुः । पुं० काले ॥ रवौ ॥ घूके
। पेचके ॥ सुवर्णवायसयोरिति
दीक्षितः ॥ पिबति । पा० । खरु
शङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु० इतिकुप्र
त्ययः धातोरीत्वंयुगागमश्च ॥
पीयूषम् । न० अमृते ॥ अमृतायाम्
। गुडूच्याम् ॥ यथा । पीयूष
लोकप्रसूतीवरसानांकुसायक इ०
लोलिम्बराजः ॥ दुग्धे ॥ पुं०
न० नव्यसूतधेनोः सप्तदिवसावधि
क्षीरे । पेयूषे ॥ पीयते० पीय्य
ते० अनेनवा । पीय इ० सौत्रो
धातुः प्रीतौ । पीयेरूषन् ॥
पीयूषमहाः । पुं० चन्द्रे ॥ इ० श०
रत्नावली ॥
पीयूषरुचिः । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० ।
अमृतप्रिये ॥
पीलकः । पुं० पिपीलिकायाम् ॥
इ० हेमचन्द्रः ॥
पीलुः । पुं० प्रसूने ॥ परमाणौ ॥
मतङ्गजे ॥ तालस्यास्थिखण्डे ॥
काण्डे । वाणे ॥ व्रजादिदेशेषु
स्वनाम्नाप्रसिद्धेपादपविशेषे । गुड
फले ॥ कृमिविशेषे ॥ पुष्पद्रुमे
॥ पीलयति । पीलप्रतिष्टम्भे ।
मृगय्वादित्वात्कुः ॥ न० पीलुवृक्ष

स्यफले । पीलू० इ० भा० ॥ पीलु श्लेष्मसमीरघ्नं पित्तलंभेदिगुल्मनुत् । स्वादुतिक्तञ्चयत्पीलुतन्नात्युष्णं त्रिदोषहृत् ॥

पीलुकः । पुं० मधूकप्रभेदे ॥

पीलुकुणः । पुं० पीलूनांपाके ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिनाकुणप्प्रत्ययः ॥

पीलुनी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥

पीलुपत्रः । स्त्री० लताविशेषे । मोरटायाम् ॥

पीलुपर्णी । स्त्री० विम्बिकायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ ओषधिभिदि ॥ पीलोरिवपर्णान्यस्याः ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

पीवा । त्रि० स्थूले ॥ प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ । ध्याप्योः सम्प्रसारणं चेतिक्वनिप् ॥

पीवरः । त्रि० स्थूले । मोटा इति भाषा ॥ प्यायते । प्यैङ् । छित्वरछत्वरेतिवरच् प्रत्ययान्तो निपातितः ॥ पुं० कूर्मे ॥

पीवरस्तनी । स्त्री० स्थूलस्तन्याङ्गवि । पीनोधन्याम् ॥ पीनस्तनविशिष्टायांनार्याम् ॥ पीवराः स्तनाः पीवरौवास्तनौयस्याः स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादितिङीष् ॥

पीवरा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ शतावर्याम् ॥ स्थूलायाम् ॥

पीवरी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ शतमूल्याम् ॥ प्यायते । प्यैङ् । ध्याप्योः सम्प्रसारणञ्चेतिक्वनिप् स्त्रियांच नोरचेङीब्रौ ॥

पुंध्वषः । पुं० गन्धमूषिके ॥

पुंश्चलः । पुं० व्यभिचारिणि ॥ यथा ॥ ललाटोपस्थतास्तिस्रोरेखाःस्युःशतवर्षिणाम् । नृपत्वं स्याच्चतसृभिरायुःपञ्चनवत्यथ ॥ अरेखिणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चलः ॥ इ०गरुडपु०

पुंश्चली । स्त्री० व्यभिचारिण्याम् । अतिचञ्चलायाम् । असत्याम् ॥ तस्याश्चरित्रदोषायथा । अहोकोविद भुवनेदुर्न्नयंपुंश्चलीमनः । पुंश्चल्यां योहिविश्वस्तोविधिनासविडम्बितः ॥ वहिष्कृतश्चयशसाधर्म्मेणस्वकुलेनच । वाञ्छितं नूतनंप्राप्य विनश्यतिपुरातनम् ॥ सदाखकर्म्मसाध्यासाकोवातस्याः प्रियोऽप्रियः । दैवेकर्म्मणि पैत्रेचपुत्रबन्धौनभर्त्तरि ॥ दारुणंपुंश्चलीचित्तं सदाशृङ्गारकर्म्मणि । प्राणाधिकंरतिज्ञंसाऽमृतदृष्ट्याहिपुंश्चली ॥ रत्नप्रदंरत्यविज्ञंविषदृष्ट्याहिपश्यति । सर्वेषांस्थलमस्त्येवपुंश्चलीनांनकुत्रचित् ॥ दारुणापुंश्चली जातिर्नरजातिभ्यएवच ॥ निष्कृतिः कर्मभोगान्तेसर्वेषामस्तिनिश्चितम् ॥ नपुंश्चलीनांविप्रेन्द्रयावच्चन्द्रदिवाकरौ । अन्यासांकामिनीनाञ्चकोटंहन्तुञ्चया

दया। सानास्तिपुंश्चलीनाञ्चकान्तं हन्तुंपुरातनम्॥ रतिज्ञंनूतनंप्राप्यविषतुल्यंपुरातनम्। कान्तंदृष्ट्वा हिनस्त्येवसोपायेनावलीलया॥*॥ पृथिव्यांयानिपापानिपुंश्चलीष्वेव भारते। तिष्ठन्तिताभ्योनपरा: पापिष्ठा: सन्तिकेचन॥(*†*)॥ पुंश्चलीपरिपक्कान्नंसर्व्वंपातकमिश्रितम्। देवेकर्म्मणिपैत्रेचदेयंनचतथाजलम्॥ अन्नंविष्ठापयोमूत्रंपुंश्चलीनाञ्चनिश्चितम्। दत्त्वापितृभ्यो देवेभ्योभुक्त्वाचनरकंव्रजेत्॥ शतवर्षंकालसूत्रेपचत्त्येवसुदारुणे। घोरान्धकारेक्रमयस्तंदशन्तिदिवानिशम्॥ पुंश्चल्यन्नञ्चयोभुङ्क्तेदैवाद्यदिनराधम:। सप्तजन्मकृतंपुण्यंतस्यनश्यतिनिश्चितम्॥ आयु: श्रीयशसांहानिरिहलोकेपरत्रच। तस्माद्यत्नात्‌त्रजणीयंपाकपात्रंकलत्रकम्॥(०‡*†)॥ पुंश्चलीदर्शने पुण्यंयात्रासिद्धिर्भवेद्ध्रुवम्। स्पर्शने चमहापापंतीर्थस्नानाद्विशुद्ध्यति॥ स्नानंदानंव्रतञ्चैवज्ञपश्चदेवपूजनम्। निष्फलंपुंश्चलीनाञ्चभारतेजीवनंवृथा॥(*०†०*)॥ उपस्थितसकामपुंश्चलीत्यागेदोषोयथारहस्युपस्थितांकामात्पुंश्चलींचेज्जितेन्द्रिय: परित्यजेद्ब्रह्मभयादधर्मान्नरकंव्रजेत्॥(†०*०†)॥ सर्वदैवतस्यास्पपस्विन्याज्यत्वंगर्हितत्वंचयथा। उपस्थिताचयायोषिदत्त्याज्यारागिणामपि। श्रुतौश्रुतमितित्त्याज्यासर्वदैवतपस्विनाम्॥ अहोसर्वा: परित्याज्या:पुंश्चलीचविशेषत:। धनायु: प्राणयशसांनाशिनीदु:खदायिनी॥ स्वकार्यतत्पराशश्वत्‌परकार्यविघातिनी। निष्ठुरानरघातिभ्य: सर्वापद्बीजरूपिणी॥ विद्युद्दीप्तिर्जलेरेखालोभान्मैत्रीयथाभवेत्। परद्रोहाद्यथासम्पत्कुलटाप्रेमतत्परम्॥ सर्वेभ्योहिंस्रजन्तुभ्योविपद्बीजासदैवसा। योविश्वसितितांसम्मूढोविपत्तस्यपदेपदे॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तेश्रीकृष्णजन्मखण्डे २३। २४। ७२ अध्याय:॥ पुंसोभर्त्तु: सकाशाच्चलति० पुरुषान्तरंगच्छति। चलगतौ। अच्। गौरादि:॥

पुंश्चिह्नम्। न० शिश्ने॥

पुंसवनम्। न० दुग्धे। गर्भे॥ संस्कारविशेषे॥ द्वितीयेवातृतीयेवामासिपुंसवनंभवेत्। व्यक्तेगर्भेभवेत्कार्यंसीमन्तेनसहाथवा॥ पुमान् सूयतेऽनेन। षुञ्०। ल्युट्॥

पुंस्त्वम्। न० रेतसि। शुक्रे॥ पुरुषत्वे॥

पुंस्त्वविग्रह:। पुं० भूतृणे॥

पुक्कस:। पुं० श्वपचे॥ अधमे॥ पुतकुत्सितम् पुण्यंवापुमांसंवाकस

ति । क्रमगतौ । अच् । सू० कौशा ॥ पृ० । निषादाच्छूद्रायांजाते । जातोनिषादाच्छूद्रायांजात्याभवति पुक्कसः ॥

पुक्कसी । स्त्री० कालिकायाम् ॥ नील्याम् ॥

पुङ्खः । पुं० मङ्गलाचारे ॥ शराङ्गे । पुङ्खः ... ॥ बाणमूले ॥ ... ॥

पुङ्खानुपुङ्खम् । न० ... । यथा । पुङ्खानुपुङ्खविषयैरुपसेव्यमानः परोपिधीरोनमुह्यति मुकुन्दपदारविन्दे । सङ्गीतनृत्यगतिताल ... गतापि मौलिस्थकुम्भपरिरक्षणधीर्नटीवेति ॥

पुङ्गः । पुं० न० पुञ्जे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पुङ्गलः । पुं० आत्मनि ॥ इतिभूरिप्रयोगः ॥

पुङ्गवः । पुं० बलीवर्दे । वृषे ॥ पुमांश्चासौगौश्च । गोरतद्धितलुकीति टच् ॥ औषधभेदे ॥ उत्तरपदस्थः श्रेष्ठे ॥ ऋषभौषधे ॥ महोक्षे ॥ पुरुषर्षभे ॥ पुमान्गौरिव । उपमितिसमासः । पूर्ववत्टच् ॥

पुच्छः । पुं० पश्चात्प्रदेशे ॥ पुं० न० लाङ्गूले ॥ न० कलापे । समूहे । लोमवल्लाङ्गूले ॥ पुच्छति । पुच्छप्रमादे । प० अच् । पृ० । पुच्छभाण्डेतिनिपातनाद्वायसप्रमादः ॥

लौहटकाना० इतिभा० ॥

पुच्छटा । स्त्री० । लक्ष्मणाकन्दे ॥ इ० राजनिर्घण्टः ॥

पुच्छी । पुं० कुक्कुटे ॥ अर्कवृक्षे ॥ त्रि० । लाङ्गूलवति ॥

पुञ्जः । पुं० राशौ । धान्याद्युच्छ्रितवृन्दे ॥ पिञ्जयति० पिञ्ज्यतेवा । पिजिहिंसाबलादाननिकेतनेषु । अस्० बञ्वा । पृ० । यद्वा । उन्न... ... ॥

पुञ्जिकस्थली । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पुटः । पुं० वालपल्लवे ॥ न० । जातीफले ॥ उपर्यधोभवापन्नसंयुक्तस्फटिकपालद्वयकृपौषधपाकपात्रे ॥ धात्वादिमारणोपयुक्तान्पुटप्रकारानाह रसप्रदीपः । लोहादेरपुनर्भाव स्तद्गुणत्वं गुणाव्यता । सलिले तरणञ्चापितत्सिद्धिः पुटनाद्भवेत् ॥ गम्भीरेविस्तृतेकुण्डे द्विहस्ते चतुरस्रके । वनोपलसहस्रेणपूरितेपुटमौषधम् । कोष्ठिकाई प्रयत्नेनगोविष्टोपरिधारयेत् । वनोपलसहस्रार्द्धं कोष्ठिकोपरिनिःक्षिपेत् ॥ वह्निं विनिःक्षिपेत्तन्महापुटमिति स्मृतम् ॥ १ ॥ कोष्ठंभूषा । गोविष्ठा० गोइठा ॥ ✝*✝* ॥ सपादहस्तमानेनकुण्डे निम्ने तथायते । वनोपलसहस्रेणपूर्णेमध्ये विधारयेत् ॥ पुटनद्रव्यसंयुक्तांको

ष्ठिकांमुद्रितांमुखे । अधोर्द्धानिकरगडानिश्चर्द्धान्युपरिनिःक्षिपेत् ॥ एतद्गजपुटंप्रोक्तंख्यातंसर्वपुटोत्तमम् । हस्तश्चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाणः सप्तपादः तेनचिंशदङ्गुलप्रमाणेनेत्यर्थः अतएवोत्तमम् । साधारणेनराङ्गुल्याचिंशदङ्गुलकोगजः । करगडानि० आरण्यागोमयाः । इ० गजपुटम् ॥ २ ॥ (+ + + +)— अरत्निमात्रकेकुण्डेपुटंवाराहमुच्यते ॥ ३ ॥ वितस्तिमात्रके खातेकथितंकौक्कुटंपुटम् ॥ ४ ॥ अरत्निस्तुनिष्कनिष्ठेनमुष्टिना । इत्यमरः । निस्तकनिष्ठयामुष्ट्योपलक्षितोहस्तोऽरत्निरित्यर्थः ॥ षोडशाङ्गुलकेखातेकस्यचित्कौक्कुटंपुटम् ॥ यत्पुटंदीयतेखातेह्यष्टसङ्ख्यैर्वनोपलैः । कपोतपुटमेतत्तु कथितंपुटपण्डितैः ॥ ५ ॥ गोष्ठांतर्गोखुरक्षुण्णंशुष्कचूर्णितगोमयम् । गोवरंतत्समाख्यातंवरिष्ठंरससाधने ॥ इहगण्डस्थितैर्यत्रगोवरैर्दीयते पुटम् । तद्गोवरपुटंप्रोक्तंभिषग्भिः सूतभस्मकृत् ॥ ६ ॥ इहगाण्डेतुषैःपूर्णे मध्ये मूषांविधारयेत् । क्षिप्त्वाग्निंमुद्रयेद्गाण्डं तद्गाण्डपुटमुच्यते ॥ ७ ॥ इति भावप्रकाशः ॥ पुं० । न० । अश्वखुरे । ३ ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिरचितेपुष्पाद्याधारे । पुडा०

इति० दोना० इतिचभा० । मिथः संश्लेषे ॥

पुटकम् । न० पद्मे ॥ इतिशब्द० ॥

पुटकन्दः । पुं० कोलकन्दे ॥

पुटकिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ पुटकानिसन्त्यस्य पुष्करादिभ्योदेशइतीनिः ॥

पुटग्रीवः । पुं० गर्गर्याम् ॥ ताम्रकुम्भे ॥

पुटपाकः । पुं० पुटान्तरितौषधपचने ॥ अस्यविधिर्यथा ॥ पुटपाकस्यकल्पस्यस्वरसोग्राह्यतेयतः । अतस्तुपुटपाकानांयुक्तिरत्रोच्यतेमया ॥ पुटपाकस्यपाकोयं लेपस्याङ्गारवर्णता । लेपञ्चद्व्यङ्गुलंस्थूलंकुर्याद्व्याङ्गुलिमात्रकम् । काश्मरीवटजंब्वादिपत्रैर्वेष्टनमुत्तमम् । पलमात्रोरसोग्राह्यः कर्षमात्रं मधुक्षिपेत् । कल्कचूर्णद्रवाद्यास्तुदेयाः कोलमिताबुधैः ॥ ०० ॥ अपिच । हे विल्वे स्निग्धमांसस्यपरंद्रव्यं पलंमतम् । द्रवस्यकुडवोन्मानंसर्वमेकत्रपेषयेत् ॥ तदेकत्रसमालोड्यपत्रैः सुपरिवेष्टितम् । पुटपाकविधानेन तत्पक्त्वातद्रसंबुधः ॥ तर्पणोक्तेन विधिनायथावदवधारयेत् । दृष्टिमध्येनिषेच्यः स्यान्नित्यमुत्तानशायिना ॥ स्नेहनोलेखनश्चैवरोपणश्चेतिसत्रिधा । हितः स्निग्धोविरूढस्यस्निग्ध

जातिविशेषे ॥ कुष्ठविशेषे ॥ तल्ल क्षणम् । सश्वेतंरक्तपर्यन्तं पुण्डरी कदलोपमम् । सोत्सेधञ्चसरागञ्च पुण्डरीकंप्रचक्षते इति० । पुण्ड रीकवर्णयोगात्पुण्डरीक : । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डयति । मड़िभूषा याम् । पुडिच । फर्फरीकादयश्चे त्यरीकन् ॥

पुण्डरीकाक्ष : । पुं० विष्णौ । नारा यणे । हृत्पुण्डरीकेप्रकाशमानेवासु देवे ॥ तस्यस्मरणादेवशुचिर्भवति । यथा । अपवित्र : पवित्रोवासर्वा वस्थाङ्गतोपिवा । यःस्मरेत्पुण्डरीका क्षंसवाह्याभ्यन्तर: शुचिरितिस्मृतेः ॥ पुण्डरीकमिवाक्षिणीयस्य । वहु ब्रीहौसक्थ्यक्ष्णो : स्वाङ्गात्षच् । पुण्डरीकेषुअक्षियस्यवा ॥ पुण्ड रीकस्थानेअक्षियस्येतिवा ॥ अयम र्थस्तुहरिस्ते साहस्रमितिपुष्पदन्तस्तो त्रे व्यक्त : ॥ यद्वापुण्डरीकलोका त्मकमक्षति । अक्षूव्याप्तौ । कर्म ण्यण् ॥ तत्क्षायतिवा । क्षैक्षये । आतोनुपसर्गेइतिक : । अन्येषा मपीतिदीर्घ : । आङ्पूर्वोवा । तवसुपोतिमूलविभुजेतिक : ॥ न० । पुण्डर्ये ॥

पुण्डरीयकम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे ॥

पुण्डर्यम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्ड यति । पुडिखण्डने । अच् । पुंड स्यार्य्य : प्रधानम् । शकन्ध्वादि:

पुण्ड्र: । पुं० दैत्यविशेषे ॥ इक्षुप्रभेदे । पौंडा० इ० भा० ॥ अतिमुक्तके चित्रे ॥ क्रमौ ॥ पुण्डरीके ॥ तिलके । पुष्पवृक्षविशेषे ॥ हृस्वप्न क्षे ॥ देशविशेषेतु पुण्ड्रः ॥ न० । ऊर्द्धपुण्ड्रादौ ॥ पुण्डते । पुडिख ण्डने । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पुण्ड्रक : । पुं० अतिमुक्ते । वासंत्या म् । माधवीलतायाम् । तिलकवृ क्षे । स्थिरपुष्पाम् ॥ इक्षुप्रभेदे । पौण्डा इ० भा० ॥ पुण्डति० पुण्डतेवा । मुडिवन्धने० पुडिच । स्फायीतिरक् । स्वार्थेकन् ॥

पुण्ड्रकेलि: । पुं० इभे । हस्तिनि ॥ पुण्ड्रेषुकेलिर्यस्य ॥

पुण्यम् । न० धर्मे ॥ सुकृते ॥ यथा । खण्डितेनापिकिन्ते नसमर्थेनचदेहि नाम् । अल्पपुण्यंभारमुद्वोढुमशक्तः पारलौकिकमिति ॥ तस्माद्यतेत पुण्येषुयइच्छेन्महतींश्रियनिति ॥ विधिविहिते ॥ सदाचारे ॥ शोभन कर्म्मणि ॥ वि० । शोभने । मनोर मे । सुन्दरे ॥ पावने ॥ शुद्धे ॥ पुना ति० पूयतेऽनेनवा । पूञ् । पूञो यत्सुइद्धस्वश्चेतियत्णुट्हृस्वश्च ॥ यद्वा । पुणति । पुणकर्म्मणिशुभे । इगुपधेतिक : । पुणेसाधु : । तत्र

साधुरितियत् ॥ दयासमं नास्तिपुण्यं पापं हिंसासमं नहीतिदेवीभागवतम् ॥

पुण्यकम् । न० विधिविहितउपवासकृच्छ्रचान्द्रायणप्राजापत्यनक्तभोजनादिव्रते ॥ पुण्यमेव । संज्ञायांकन्॥

पुण्यकव्रतम् । न० ब्रह्मवैवर्तोक्ते । स्त्रीकर्त्तव्येनियमविशेषे ॥

पुण्यकृत् पुं० अश्वमेधादियाजिनि ॥ आश्रमकर्म्मकृति ॥ त्रि० पुण्यकर्त्तरि । धार्मिके ॥ पुण्यंकृतवान् सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञः इति कृञः क्विप् ह्रस्वस्येतितुक् ॥ पुण्यंकारयतिवा । बहुलमन्यत्रापीतिक्विप्तुक् ॥

पुण्यगन्धः । पुं० चम्पके । पुण्योगन्धोऽस्य ।

पुण्यजनः । पुं० यक्षे ॥ राक्षसे ॥ मङ्गलादिवद्विरुद्धलक्षणयापुण्यश्चासौजनश्च ॥ धार्मिके ॥ पुण्याश्रयोजनः । मध्यमपदलोपीसमासः ।

पुण्यजनेश्वरः । पुं० कुवेरे । त्र्यम्बकसखे ॥ पुण्यजनाः यक्षाः तेषामीश्वरः ॥

पुण्यतृणम् । न० श्वेतकुशे ॥

पुण्यदर्शनः । पुं० चाषपक्षिणि ॥

पुण्यफलः । पुं० वनविशेषे । लक्ष्म्यारामे ॥ न० । धर्म्मजन्यफले ॥

पुण्यभाक् । त्रि० पुण्यविशिष्टे ॥

पुण्यभूः । स्त्री० आर्यावर्ते ॥ पुण्यस्य भूः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यभूमिः । स्त्री० आर्यावर्त्ते ॥ पुण्यस्यभूमिः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यवान् । त्रि० सुकृतिनि । धर्म्ये ॥ पुण्यमस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यः इतिवत्वम् ॥

पुण्यश्लोकः । पुं० जनार्दने । विष्णौ ॥ नलइतिप्रसिद्धेराजनि ॥ युधिष्ठिरे ॥ पुण्यानिपावनानि श्लोकानियशांसियस्य ॥ पुण्यानिकवीनांपद्यानियस्मिन् ॥ त्रि० पुण्यचरित्रे

पुण्यश्लोका । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ वैदेह्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । पुण्यश्लोकोनलोराजा पुण्यश्लोकोयुधिरः । पुण्यश्लोकाचवैदेही पुण्यश्लोकोजनार्दनइतिपुराणम् ॥

पुण्या । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ पुण्यजनिकायाम् ॥

पुण्यात्मा । त्रि० धर्मशीले ॥ पुण्यआत्माऽस्य ॥

पुण्याहम् । न० शोभनदिवसे ॥ पुण्यञ्चतदहश्च । राजाहः सखिभ्यष्टजितिटच् । उत्तमैकाभ्यामित्यन्हादेशोन । पुण्यसुदिनाभ्यामितिक्लोवत्त्वम् ॥ मङ्गले ॥ यथा० पुण्याहवाचनम् ॥

पुण्याहवाचनम् । न० दैवादिकर्म्म

पुत्र :

द्दौमङ्गलार्थंपुण्याहमितिशब्दस्तथा रत्नयकथने ॥ यथा । पुण्याहवाचनं दैवेब्राह्मणस्यविधीयते । एतदेवनि रोङ्कारं कुर्य्यात्क्षत्त्रियवैश्ययो : ॥ सोङ्कारंब्राह्मणेब्रूयात्निरोङ्कारंमही पतौ । उपांशुचतथावैश्ये शूद्रेस्व स्तिप्रयोजयेदितियम : ॥

पुत्तलिका । स्त्री० धातुपाषाणादिनि र्मितमूर्त्तौ । पुतलीइतिभाषा ॥

पुत्तिका । स्त्री० मधुमक्षिकाविशेषे । पतङ्गिकायाम् ॥ यतआह । माक्षि कंतैलवर्णंस्यात्घृतवर्णंतुपौत्तिकम् । भ्रामरन्तुभवेच्छुक्लं क्षौद्रन्तुकपिलंभ वेत् । इति ॥ पुतंकुत्सितंतायते । तायृसन्तानपालनयो: । बाहुलका त्क : । यलोप: । केणइतिह्रस्व : । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥ पिपीलि- काप्रभेदे । दीमकइतिसौडक०इति चभाषा ॥ यथा । धर्मंशनै : सञ्चि नुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिका । परलो कसहायार्थंभाहल्नं स्वशरीरिणमि ति ॥

पुत्र : । पुं० लग्नात्पञ्चमभवने ॥ आ त्मजे । तनये । सूनौ । सुते । अप त्ये । पूतइतिभाषा० ॥ अस्यनिरु क्तिर्यथा । पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पि तरंत्रायतेसुत : । तस्मात्पुत्रइति प्रोक्त : स्वयमेवस्वयम्भुवेति ॥ सं- सारिणोयमवश्यमपेक्षित : । अपुत्र

पुत्र :

स्यगतिर्नास्तिस्वर्गेगंतुंपरन्तप । येन केनाप्युपायेनपुत्रस्यजननंचरेदिति वचनात् ॥ सचद्वादशविधोयथा । पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवो मनु: । तेषांषड्बन्धुदायादा: षड दायादबान्धवा : ॥ औरस : क्षेत्रज श्चैवदत्त : कृत्रिमएवच । गूढोत्प न्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥ कानीनश्चसहोढश्चक्रीत : पौनर्भव स्तथा । स्वयंदत्तश्चशौद्रश्च षडदाया दबान्धवा : इति ॥ पुत्रिकापुत्रेण सहत्रयोदशविधोऽपिभवति॥ ‡‡ ॥ जीवतोवाक्यकरणात्क्षयाहेभूरिभो जनात् । गयायांपिण्डदानाच्च त्रि भि : पुत्रस्यपुत्रता ॥ (*) ॥ चतु र्विधा : पुत्रायथा । सुमनोवाच) । न्यासस्यरक्षिन : केचित्केचित्न्या सापहारका: । रिपवश्चप्रियाश्चेति स्वकर्मवशवर्तिन: ॥ भेदैश्चतुर्भिर्जाय न्ते पुत्रामित्राश्चियस्तथा । भार्या पिताचमाताचभृत्या:स्वजनबान्धवा: ॥ स्वेनस्वेनहिजायन्ते सम्बन्धेनम हीतले । न्यासापहारभावेन यस्यय स्यकृतंभुवि ॥ न्यासस्वामीभवेत्पु त्रोगुणवान्रूपवान्भुवि । येनचाप हृतंन्यासंतसगेहेनसंशय : ॥ न्या सापहारणाद्दुखंसदत्त्वादारुणंगत: । न्यासस्वामीसपुत्रोऽभून्न्यासापहार कस्यच ॥ गुणवान्रूपवांश्चैवसर्वल

पुत्र :

चणसंयुत : । भक्तिञ्चदर्शयेत्तस्य पुत्रोभूत्त्वादिनेदिने ॥ प्रियवाक्यध रोवापिवहुस्नेहंप्रदर्शयेत् । स्वीयं द्रव्यंसमुद्राढ्यं प्रीतिमुत्पाद्यचातु लाम् ॥ भुक्त्वातुपोषणात्तेनतदादा यपुनर्व्रजेत् । यथातेनप्रदत्तंतस्या- सापहरणात्पुरा ॥ दुःखमेवंम- हत्कृत्त्वादारुणंप्राणनाशनम् । ता दृशंतस्यदद्यात् सपुत्रोभूत्त्वामहागु णे : ॥ अल्पायुषस्तथाभूत्त्वा मरणं यान्तितेतथा । दुःखंदत्त्वाप्रयान्त्ये वंप्रकृत्त्यैवंपुनः पुनः ॥ यदाहपुत्रपु त्रेतिप्रलापंहिकरोतिसः । तदाहा स्यंकरोत्त्येषकः सपुत्रोहिकस्यच ॥ अनेनापिकृतंन्यासंमदीयंपरिचा रिणा । द्रव्यापहारोपिपितापूर्वंमद्यै वतस्यच ॥ पिशाचत्त्वंमयादत्तमद्यै वहिदुरात्मन : । द्रव्यापहरणेनापि ममप्राणागताः किल ॥ दुःखिनम हताचैवयथाहंपीडितःपुरा । तदा दुः खंप्रदत्त्वाहंद्रव्यंमुद्राढ्यमुत्तमम् ॥ भोगेनसर्वमादायचिरात्विश्वास्य सौम्यवत् । गतोस्मिस्वगृहंचाद्यक स्याहंसुतईदृशः ॥ नचैषोपिपितापू र्वंमद्यैवनचकस्यचित् । पिशाचत्वं मयादत्तमद्यैवचदुरात्मन : ॥ एव मुक्त्वाप्रयात्त्येवतंप्रहस्यपुनः पुनः । प्रयात्त्यनेनमार्गेणदुःखंदत्त्वासुदारु णम् ॥ एवंन्यासस्यसम्बन्धात्पुत्राः

पुत्र :

किन्तंभवन्तिवै । संसारेदुःखबहु लाद्दृश्यन्ते यत्नतश्चहि ॥ १ ॥ ऋणसं बन्धिन : पुत्रान् प्रवक्ष्यामितवाग्र त : । ऋणंयस्यगृहीत्वायः प्रयाति मरणंकिल ॥ अन्नदातासुतोभूत्वा भ्रातावाथपिताप्रियः । मित्ररूपेण वर्त्तेतअत्यन्तदुष्टः सदैवस : ॥ गुणं नैवप्रपश्येत सक्रूरोनिष्ठुराकृतिः । जल्पतेनिष्ठुरं वाक्यंसदैवस्वजने षुच ॥ नित्त्यंमिष्टंसमश्नातिभोगा न्भुञ्जीतनित्त्यशः । द्यूतकर्मरतो नित्त्यंचौरकर्मणिनित्त्यशः ॥ गृहा द्द्रव्यंवलाद्धत्त्वावार्यमाणः प्रकुप्य- ति । पितरंमातरंचैवकुत्सतेचदिने दिने ॥ द्रावकस्त्रासकश्चैववकुनिष्ठु रजल्पकः । वञ्चयित्वैवमुद्राढ्यं कृ त्वामुःखेनतिष्ठति ॥ जातकर्मादि- भिर्वालो द्रव्यंगृह्णातिदारुणः । पुनर्विवाहसंयोग स्नानाभेदैरनेकधा ॥ एवंसर्वोदितैद्रव्यंनेगितदूददात्य पि । गृहक्षेत्रादिकंसर्वंमस्मैवहिनसं शयः । पितरंमातरंचैव वदत्त्येवं दिनेदिने ॥ मुदगडैर्मुसलैश्चैवकचा घातैस्सुदारुणैः । मृतेतुतस्मिन्पित रितथामातरिनिष्ठुरम् ॥ निःस्ने होनिर्घृणश्चैवजायतेनात्रसंशयः । शास्त्रकार्याणि दानानिनकरोतिक दाचन । एवंविधाश्चयःपुत्राभवन्ति चमहीतले ॥ २ ॥ रिपुपुत्रंप्रवक्ष्या

पुत्र :

मितवाग्रे मुनिपुङ्गव । बाल्ये वयसि सम्प्राप्ते रिपुवत्वर्ततेसदा ॥ पितरंमातरंचैव क्रीडमानोहिताडयेत् ताडयित्वाप्रयात्येवंप्रहृष्टैवपुन : पुन :॥ पुनरायातितं तत्रपितरं मातरंपुन :। सक्रोधोवर्ततेनित्यं नैवकर्मणिसर्वदा ॥ पितरंमारयित्वातु मातरंचपुन : पुन :। प्रयात्येवंसदुष्टात्मा पूर्ववैरानुभावत : ॥ ३ ॥ अथात : संप्रवक्ष्यामियस्मात्लभ्योभवेत्प्रिय:। जातमात्र: प्रियं कुर्यात्बाल्ये नटनक्रीडनै: ॥ वय: प्राप्यप्रियंकुर्यान्मातापित्रोरनन्तरम्। भक्त्यासन्तोषयेन्नित्यं तावुभौ परिपालयेत् ॥ स्नेहेनवचसाचैवप्रियसम्भाषणेनच । मृतौगुरुसमाज्ञायस्नेहेनरुदतेपुन : ॥ श्राद्धकर्माणि सर्वाणि पिण्डदानादिकांक्रियाम् । करोत्येवंसुदु : खार्त्तस्तेभ्योयाचां प्रयच्छति ॥ ऋणत्रयान्वित : स्नेहान्निर्यापयतिनिश्चित :। यस्माल्लभ्यं भवेत्कान्तप्रयच्छतिनसंशय:॥ पुत्रोभूत्वामहाप्राज्ञअनेनविधिनाखिल ॥ ४ ॥ उदासीनंप्रवक्ष्यामितवाग्रेप्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेनभावेनसदैवपरिवर्त्तते ॥ ददातिनैवगृह्णातिनक्रुध्यतिनतुष्यति । नैवोपयातिसन्त्यज्यउदासीनोद्विजोत्तम॥ तवाग्रे कथितंसर्वं पुत्राणांगतिरीदृशी । यथापुत्रास्तथाभार्या पितामातायबान्धवा : ॥ भृत्याश्चान्ये समाख्याता : पशवस्तुरगास्तथा । गजामहिष्योदासश्चऋणसम्बन्धिन: स्वमी ॥ ०० ॥ सुपुत्रलक्षणन्तु । वशिष्ठउवाच । पुत्रस्यलक्षणंपुण्यं तवाग्रे प्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तो यस्यात्मासत्यधर्मरत : सदा ॥ बुद्धिमान्ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वीवाग्विदाम्वर :। सर्वकर्मसुसद्धीरोवेदाध्ययनतत्पर :। सर्वशास्त्रप्रवक्ताचदेवब्राह्मणपूजक :। याजक : सर्वयज्ञानां दातात्यागी प्रियम्वद : ॥ विष्णुध्यानपरोनित्यंशान्तोदान्त : सुहृत्सदा । पितृमातृपरोनित्यंस सर्वस्वजनवत्सल : ॥ कुलस्यतारको विद्वान् कुलस्यपरितोषक :। एवं गुणै : सुसंयुक्त : सुपुत्र : सुखदायक : ॥ पुत्रस्यजङ्गमतीर्थत्वं यथा । सर्वतीर्थाद्वरंतीर्थंपुत्रतीर्थमुदाहृतम् ॥ यद्देवोवैष्णवद्वेषीसर्वधर्मवहिष्कृत :। मृधुनापुत्रतीर्थेन पवित्रोऽगात्परंपदम् ॥ सत्पुत्रंपरमंतीर्थंप्राप्य मुच्यन्तिपूर्वजा :। पितापितृऋणमुक्त : स्यात्जातेपुत्रे महात्मनि ॥ वैष्णवपुत्रस्यपूर्वपुरुषत्रातृत्वं यथा । वैष्णवोयदिपुत्र:स्यात्सतारयति पूर्वजान् । पितॄनधस्तनान्वंशांस्तारयत्यतिपावन : ॥ † ॥ कुपुत्रजन

नेपितॄणांनरकगमनंयथा । तथाय-
दिकुपुत्रःस्यात्तेनमज्जन्तिपूर्वजाः
। सुघोरेनरकेदीनाः शपन्तिचमुहु
र्मुहुः ॥ यथा जलेकुप्लवेनतरन्म
ज्जतिमूढधीः । तथापिताकुपुत्रे
णतमसान्धे निमज्जति ॥ जातमा
त्रे कुलेजन्तौसंशेरतेपितामहाः ।
किमेषोऽधोनयेदस्मात्ऊर्द्ध्वं वावैषा
वोभवन् ॥ इतिपाद्मे भूमिखण्डे
११ । १२ । १८ । १२० अध्यायः
॥ सप्तविधाः पुत्रा यथा । वरजो
वीर्यजश्चैवक्षेत्रजः पालकस्तथा ।
विद्यामन्त्रसुतानाञ्चगृहीतः सप्तमः
सुतः ॥ इतिब्रह्मवैवर्ते ॥ इति
ब्रह्मवैवर्तेप्रकृतिखण्डे ५६ अध्या-
यः पुत्रमुखदर्शने पुण्यं यथा । श्री
पार्वत्युवाच । गृहमागत्यप्राणेश
तत्रसांफलदायकम् । कल्पेकल्पे
ऽध्यासतेयं तंपश्यागत्यमन्दिरम् ॥
शीघ्रं पुत्रमुखंपश्यपुण्यबीजंमहोत्स
वम् । पुन्नामनरकत्राणकारणंभव
तारणम् ॥ स्नानञ्चसर्वतीर्थेषुसर्वय
ज्ञेषुदक्षिणा । पुत्रस्यदर्शनस्यास्यक
लांनार्हन्तिषोडशीम्सर्वदानेनयत्पु
ण्यं यत्पृथिव्याः प्रदक्षिणं पुत्रद
र्शनपुण्यस्यकलां नार्हन्तिषोडशीम्
सर्वास्तपोभिर्यत्पुण्यं यदेवानशनैः
व्रतैः । सत्पुत्रोद्भवपुण्यस्यकलाना
र्हन्तिषोडशीम् ॥ यद्विप्रभोजनैःपु
ण्यंयद्देवसुरसेवनैः । सत्पुत्रप्राप्ति
पुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥
इति ब्रह्मवैवर्ते गणपतिखण्डे ८
ऽध्यायः ॥ ०(+++)० विद्यादि
रहितस्यपुत्रस्यनिन्दायथा । कोर्थः
पुत्रेणजातेनयोनविद्वान्नधार्मिकः ।
तयागवाकिंक्रियते यानदोग्ध्रीनग-
र्भिणी ॥ सचमध्यमोत्तमाधमभेदा
त्त्रिविधः । यदुपात्तं यशः पित्रा
धनंवीर्यमथापिवा । तन्नहापयतेय
स्तुसनरोमध्यमःस्मृतः ॥ तद्वीर्या
द्यधिकंयस्तुपुनरन्यत्स्वशक्तितः ।
निष्पादयतितंप्राज्ञावदन्तिनरमुत्त
मम् ॥ यः पित्रासमुपात्तानिधनवी
र्ययशांसिच । न्यूनतांनयतिप्राज्ञा
स्तमाहुः पुरुषाधममितिमार्कण्ड
यपुराणम्) ॥ *+* ॥ जायमानो
हरेद्दारान् वर्द्धमानोहरेद्धनम् ।
म्रियमाणोहरेत्प्राणान् नास्तिपुत्र
समोरिपुरितिकुपुत्रजन्यदुःख
मनुभवंकुर्वाणस्योक्तिः ॥ संसारिणः
सुखंपूर्णंसत्पुत्रमुखदर्शनम् । कुपु-
त्राचरिताद्दुःखंमरणाध्यधिकंवि-
दुः ॥ ०(*+*)० पुत्रस्यप्रशंसा
यथा । धनंधान्यञ्चरत्नं वातत्सर्वंपु
त्रहेतुकम् । नभक्षितंयत्पुत्रेणतद्
द्रव्यंनिष्फलंभुवि ॥ शतकूपाधिका
वापीशतवापीसमंसरः । सरः श
ताधिकोयज्ञः पुत्रोयज्ञशताद्वरः

॥ तपोदानोद्भवंपुण्यं जन्मान्तरसुखप्रदम् । सुखप्रदोपिसत्पुत्र : प्राणिभ्योऽपिसुनिश्चितम् ॥ पुत्रादपिपरोबन्धुर्नभूतोनभविष्यति ॥ + ॥ एष्टव्याबहव: पुत्रायद्येकोपिगयां व्रजेत् । यजेद्वाचाश्वमेधेन नीलंवा वृषमुत्सृजेत् ॥ पुन्नरकंतस्मात्त्रायते । त्रैङ्पालने । सुपीतिक : ॥ यद्वा । पुनातिॱपूयतेवा । पूञ्पवने । पुवोह्रस्वश्चेतिक्त : ॥ उत्तमश्चिन्तितंकुर्यात्प्रोक्तकारीचमध्यम: । अधमोऽश्रद्धयाकुर्याद कर्तोच्चरितं पितुरितिमहाभारतम् ॥

पुत्रक: । पुं० पुत्रे ॥ शरभे ॥ धूर्त्ते॥ शैलविशेषे ॥ वृक्षप्रभेदे ॥ अनुकम्पित : पुत्र : । अनुकम्पायामितिक: ॥ पुत्रकादिमेॱइतियावादिषुपाठाद कन् ॥

पुत्रकन्दा । स्त्री० लक्ष्मणाकन्दे ॥

पुत्रका । स्त्री० कन्यायाम् । पुत्र्येव । स्वार्थेकन् । सूतकापुत्रिकेतिङीनइत्वर्णेस्यपक्षेऽकार : ॥

पुत्रजीव: । पुं० वृक्षविशेषे । श्रीपदापदे । जीयापोताइतिभाषा ॥ पुत्रजीवोगुरुर्वृष्योगर्भदः श्लेष्मवातकृत् । सृष्टमूत्रमलोरूक्षोहिम: स्वादु: कटु : पटु : ॥

पुत्रञ्जीवक : । पुं० पुत्रजीववृक्षे ॥

पुत्रदा । स्त्री० लक्ष्मणायाम् ॥ वंध्याकर्कोटक्याम् ॥ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

पुत्रदात्री । स्त्री० श्वेतपुष्पिकायाम् । वृतपत्रायाम् । मालवदेशप्रसिद्धलतेयम् ॥

पुत्रपत्नी । स्त्री० पुत्रस्यभार्यायाम् । स्नुषायाम् ॥ पुत्र : पतिर्यस्या : । नित्यंसपत्न्यादिष्विति नान्तादेशेनान्तलक्षणोङीप् ॥

पुत्रपौत्रीण : । त्रि० पुत्रपौत्रानुभवकर्त्तरि ॥ पुत्रपौत्राननुभवति । परोवरेत्यादिनाख : ॥

पुत्रप्रदा । स्त्री० वृहतीप्रभेदे । चविकायाम् ॥

पुत्रभद्रा । स्त्री वृहज्जीवन्त्याम् ॥

पुत्रवान् । पुं० विद्यमानपुत्रे ॥ पुत्रोऽसत्यस्य । मतुप् ॥

पुत्रवती । स्त्री० विद्यमानपुत्रायाम् ॥ सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् । सर्वास्तास्तेनपुत्रेणप्राहपुत्रवतीर्मनु: ॥ पुत्रोस्त्यस्या : । मतुप् ॥

पुत्रवल: । त्रि० पुत्रवति ॥ पुत्रोस्त्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवलच् । असंज्ञात्वाद्वल इतिनदीर्घ : ॥

पुत्रशृङ्गी । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥

पुत्रश्रेणी । स्त्री० प्रत्यक्श्रेण्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥ पुत्राणांश्रेणिरस्या : ॥

पुत्रसू: । स्त्री० पुत्रजनयित्र्याम् ॥

पुत्राचार्यः । पुं० पुत्रेणाध्यापितेपित रि ॥ मुख्येनपुत्राचार्यत्वाऽसम्भवात् ॥

पुत्रान्नादः । पुं० पुत्रान्नभोजिनि । कुटीचके ॥

पुत्रिका । स्त्री० कन्यायाम् । दुहितरि । तनयायाम् ॥ यथा अपुत्रोनेन विधिनासुतांकुर्वीतपुत्रिकाम् । यदपत्यंभवेदस्यांतन्ममस्यात्स्वधाकरम् ॥ पुत्तलिकायाम् ॥ पाञ्चालिकायाम् । यांवतूलके ॥ पुत्रीव । इवेतिकन् । यावादित्वाद्वा । केणइतिह्रस्वः ॥

पुत्रिकाधर्मः । पुं० भाषाबन्धेनकन्यादाने ॥ सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धः । यथा । अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलङ्कृताम् ॥ अस्यांयोजायतेपुत्रः समेपुत्रोभवेदिति ॥

पुत्रिकापुत्रः । पुं० पुत्रिकायास्तनये ॥ सचौरससमः ॥

पुत्रिकाप्रसूः । स्त्री० कन्याजनन्याम् ॥

पुत्रिणी । स्त्री० पुत्रवत्याम् ॥

पुत्री । पुं० पुत्रवति ॥ ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः ॥

पुत्री । स्त्री० सुतायाम् ॥ हृचविशेषे ॥ शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् ॥ यथा । धिक्तस्यजीवितंलोकेयस्यपुत्रीहिकुत्सिता । सर्वपापैस्तुदुःखायपुत्रीभवतिदेहिनामिति ॥

पुत्रीयः । वि० पुत्र्ये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवापुत्रात्स्यच ॥

पुत्रेष्टिः । स्त्री० } पुत्रनिमित्तक
पुत्रेष्टिका । स्त्री० } यागविशेषे ॥
यथा । गृहीत्वापञ्चवर्षीयंपुत्रेष्टिंप्रथमंचरेदितिस्मृतिः ॥

पुत्रैषणा । स्त्री० पुत्रार्थंदारलोकारवाञ्छने ॥

पुत्र्यः । त्रि० पुत्रीये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा । पुत्राच्छचेतियत् ॥

पुद्गलः । पुं० आत्मनि ॥ देहे । काये ॥ पूर्यतेगलतीतिपुद्गलः वृद्धिह्रासविशिष्टद्रव्यार्थः ॥ त्रि० । सुन्दराकारे । रूपादिमद्द्रव्ये ॥

पुद्गलकः । पुं० वल्मीके ॥ पुद्गलार्थे ॥

पुद्गलास्तिकायः । पुं० षड्विधरूपादिमद्द्रव्ये ॥ पृथिव्यादिमहाभूतानि चत्वारिवृक्षगुल्मलतादिरूपंस्थावरम् जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदभिन्नं जङ्गमञ्चेतिषड्प्रकारोयंपुद्गलास्तिकायः ॥

पुनः । अ० अप्रथमे ॥ अधिकारे ॥ भेदे । विशेषे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधारणे ॥ पनते । पनस्तुतौ । बा० अरः अस्योकारश्च ॥

पुनःपुनः । अ० पौनःपुन्ये । वारंवारम् । मुहुः । शश्वत् । अभीक्ष्णम् । असकृदित्यस्यपर्यायाः ॥ नित्यवीप्सयोरितिपुनःशब्दस्यद्विर्वचनम् ॥

पुनःपुना । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा कीकटेषु गयापुण्यापुण्यंराजगृहंवनम् । च्यवनस्याश्रमःपुण्योनदी पुण्यापुनःपुनेतिगयामाहात्म्यम् ॥

पुनःसंस्कारः । पुं० द्वितीयवारोपनयनादिसंस्कारे ॥

पुनरागमनम् । न० द्वितीयवारागमने । फिरआवनाइतिभाषा ॥ यथा । अधुनागम्यतां विप्रपुनरागमनंकुर्विति ॥

पुनरुक्तम् । न० शब्दार्थयोः पुनर्वचने ॥ यथाहगौतमः । शब्दार्थयोः पुनर्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानुवादात् ॥ ५ अध्याये ५७ ॥ पुनर्वचनंपुनरुक्तम् तस्यविभागार्थंशब्दार्थयोरिति । तेनशब्दपुनरुक्तमर्थपुनरुक्तञ्च लभ्यते । अनुवादेऽतिव्याप्तिवारणायअन्यत्राऽनुवादादिति । अनुवादान्यत्वे सतीत्यर्थः । निष्प्रयोजनं पुनरभिधानंहिपुनरुक्तम् । अनुवादस्तु व्याख्याकृतः सप्रयोजनकएवेतिभावः । तथाच समानार्थकपूर्वानुपूर्वीकशब्दप्रयोगः शब्दपुनरुक्तम् । समानार्थकभिन्नानुपूर्वी कशब्दस्यनिष्प्रयोजनं पुनरभिधानमर्थपुनरुक्तम् । आद्यंयथाघटोघट इति । द्वितीयं यथा घटः कलस इति । एतस्य प्रमादादिनासम्भवः ॥ ५७ ॥ पुनरुक्तभेदान्तरमाह । अर्थादापन्नस्यस्वशब्देनपुनरभिधानम् ॥ ५८ ॥ पुनरुक्तमित्यनुवर्तते । यस्मिन्नुक्ते यस्यार्थस्यौत्सर्गिकी प्रतिपत्तिर्भवति तस्यतेनरूपेणपुनरभिधानंपुनरुक्तम् । इदमेवचअर्थपुनरुक्तमितिगीयते । यथावह्निरूष्णइतिपूर्वपदाक्षिप्तोक्तिरियम् । उष्णोवह्निरितिउत्तरपदाक्षिप्तोक्तिः । एवंवह्निरस्तिगेहेनास्तीतिविध्याक्षिप्तोक्तिः । जीवन्गेहेनास्तिवहिरस्तीतिनिषेधाक्षिप्तोक्तिः । पुनरुक्तञ्चैविध्यञ्चेदंभाष्यादिसम्मतम् । अन्येतुशब्द पुनरुक्तं द्विविधम्० तस्यैवशब्दस्यपुनरभिधानंपर्यायेणाभिधानम् ॥ अन्यत्पुनरर्थपुनरुक्तमित्याहुः ॥ ५८ ॥ द्विगुणे ॥

पुनरुक्तजन्मा । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ पुनरुक्तंजन्मास्य यथा मातुरग्रेधिजननंद्वितीयंमौञ्जिबन्धने । तृतीयंयज्ञदीक्षायांद्विजस्यश्रुतिचोदनात् । इतिमनुः ॥

पुनरुक्तिः । स्त्री० पुनःकथने । कथितस्य कथने ॥

पुनर्डीनम् । न० सण्डीनएवसामान्य

गमने ॥

पुनर्भव:। पुं० नखे ॥ पुनरभीक्ष्णं नव: ॥

पुनर्नवा। स्त्री० साटीइतिप्रसिद्धे शाकविशेषे। शोथघ्न्याम् ॥ सा द्विधा। यथा। पुनर्नवाश्वेतमूला शोथघ्नी दीर्घपत्रक:। पुनर्नवापरारक्तावर्षाभूरक्तपुष्पक: ॥ पुनर्नवाश्वेतमूलाशोथघ्नीदर्विपत्रिका। कटु:कषायारुच्युष्ण:पांडुहृद्दीपनीपरा ॥ शोफानिलगरश्लेष्महरीब्रध्नोदरप्रणुत्। पुनर्नवापरारक्ता रक्तपुष्पाशिलाटिका। शोथघ्नीक्षुद्रवर्षाभूर्वर्षकेतु: कठिल्लक: ॥ पुनर्नवारुणातिक्ताकटुपाकाहिमालघु:। वातलाग्राहिणीश्लेष्म पित्तरक्तविनाशिनीतिभावमिश्र: ॥ पुनरभीक्ष्णंनवान्यतेवा। स्फोरप्। क्षुभ्नादि: ॥

पुनर्नवाशाकम्। न० पौनर्नवे पौनर्नवंशाकमतीव कोमलंसुस्विन्नंमुष्टिभिरेवपीडितस्। सम्यक्चितंमिष्टतमन्तुतैलेसंवासितंहिङ्गुकणेनरुच्यम्॥ पौनर्नवंहिचक्षुष्यमुक्तंरुच्यंकफापहम्। शोफपांडुक्षयश्वासज्वरहृद्रोगनाशनम् ॥

पुनर्भव:। पुं० नखे ॥ पुनर्भवति। भू० अच् ॥ रक्तपुनर्नवायाम्। शरीरान्तरे ॥ त्रि०। पुनर्नवाजाते ॥

पुनर्भवी। पुं० आत्मनि ॥ इ०हेम चन्द्र: ॥

पुनर्भू:। स्त्री० द्विर्विवाहायाम्। द्विरूढायाम्। अक्षतयोनित्वाद्विधवा पुनरुह्यते। इत्यसावन्यस्यभूत्वाऽन्यस्यपुनर्भवतिसंस्कृता। भू० क्विप् ॥ अक्षताचक्षताचैवपुनर्भू: संस्कृतापुनरितिस्मृति: ॥ त्रिविधासासमाख्यातानारदेनमहर्षिणा। कन्यैवाक्षतयोनिर्यापाणिग्रहणदूषिता। पुनर्भू: प्रथमासोक्तापुन:संस्कारकर्म्मणा ॥ १ ॥ देशधर्म्मानवेक्ष्यस्त्रीपितृभिर्याप्रदीयते। उत्पन्नसाहसान्यस्मैसा द्वितीयाप्रकीर्तिता ॥ उत्पन्नसाहसाउत्पन्नव्यभिचारा ॥ २ ॥ असत्सुदेवरेषुस्त्री बांधवैर्याप्रदीयते। सवर्णायसपिण्डायसातृतीयाप्रकीर्तितेतिमिताक्षरा ॥ ३ ॥ त्रि०। पुनर्वारजाते ॥

पुनर्वचनम्। न० पुनरुक्ते ॥

पुनर्वसु:। पुं० अर्जे। विष्णौ ॥ पुन: पुन: शरीरेषुवसतिति वस्तुरूपिण। वस०। उ:। पुन: शब्द: पौन: पुन्येवर्त्तते०एकस्यपुन: शब्दस्य लोपोवा ॥ कात्यायनमुनौ ॥ धनारम्भे ॥ शिवे ॥ नक्षत्रविशेषेपुनर्वसू द्विवचनान्त: ॥ पुनर्वस्वोर्जाते ॥ अविष्ठाफाल्गुनीत्यणोलुक्। तत्र जातस्यफलम् ॥ यथा। प्रभूतमित्र:

कृतशास्त्रबल : सद्गलकामी वरभूष णाव्य : । दाताप्रतापीवसुधाधिपो सौपुनर्वसौयस्यभवेत् प्रसूरितिस्य-चैकवचनंप्रामादिकम् ॥

पुनान : । त्रि० पवित्रीकुर्वाणे ॥ पुना ति । पूञ् ० शानच् । प्वादीनांह्रस्वः ॥

पुन्नाग : । पुं० सितोत्पले ॥ जातीफले ॥ पाण्डुनागे ॥ स्वनामख्यातवृहत् पुष्पवृक्षविशेषे । पुरुषे । तुङ्गे । केश रे । देशभवे : गुर्जरदेशेसँदेशराड् लिख्याते ॥ नरश्रेष्ठे ॥ यथा । सर लाविरलायन्ते घनायन्ते कलिद्रुमाः । नभसौनचपुन्नागोस्त्यस्मिन्संसार कानने ॥ पुमान्नागइव । उपमितस मास : । पुन्नागोनृश्रेष्ठःप्राधान्यात् सइव ॥

पुन्नाट : । पुं० चक्रमर्दे ॥

पुन्नाड: । पुं० चक्रमर्दे ॥ पुमांसंनाड यति । नडभंशे । चु० । कर्मण्यण् । मस्यानुस्वारपरसवर्णौ ॥

पुन्नामनरक: । पुं० नरकविशेषे ॥ पुन्ना मनरकंघोरंविनाशंप्राहसर्वत : ॥

पुपूषन् । त्रि० पवितुंसाधयितुंनिर्वुसौ कर्तुमिच्छतिकर्मकि ॥ पुनातेः सन्न न्ताच्छट : शत्रादेश : । सनिग्रहगु होश्चेतिचकारादिट : प्रतिषेध : ॥

पुप्फुल : । पुं० उदरस्थवायौ ॥ इति भूरिप्रयोग : ॥

पुपफुस: । पुं० बीजकोषे । पद्मबीजा धारे । वराटके ॥ फौँ पडा ० फोपडा चद्दतिख्याते वामपार्श्वस्थमलाशये । रक्तफेनजे ॥ यथा । हृदयाद्वामतो ऽधश्चपुप्फुसीरक्तफेनज इति ॥

पुमर्थ : । पुं० धर्मादिषुचतुर्षु । पुरुषा र्थे ॥ पुंसोज्ञातु : पुरुषस्यअर्थ : प्रयो जनंयस्मिन् ॥

पुमान् । पुं० पञ्चजने । पुरुषे । पूरुषे । नरे ॥ पाति । पा० । पातेर्डुम्सु न् ॥ क्वचित्पूञोडुम्सुन्नितिपाठ : । तत्रपुनाति । पूञ्पवने ॥ यस्यव-त्यङ्गुलोरमेधीय : पुमान्सप्रकाशते ॥ आत्मनि ॥ देवतिर्यङ्मनुष्येषुपुन्ना माभगवान्हरि : । स्त्रीनाम्नीलक्ष्मी मैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरमितिविष्णु पुराणम् ॥ यावन्नविन्दतेजायांताव दर्द्धोभवेत्पुमान् । यन्नवालैः परि वृतंश्मशानमिवतद्गृहम् ॥

पू : । स्त्री० पुरीम् । नगरे । पत्तने । हट्टादिविशिष्टे पुरे ॥ पिपर्ति । पॄ० । भ्राजभासेतिक्विप् । उदोष्ठ्यस्युत् । रपर : । वोरितिदीर्घ : ॥ पूर्यते । पुर० सं० क्विप् वा ॥

पुर : । पुं० गुग्गुलौ ॥ पीलाभिरुटा म् ॥ न० । गेहे ॥ पाटलिपुत्रे ॥ पु ष्पादीनांदलावृत्तौ ॥ नागरमुस्ताया म् ॥ चर्मणि ॥ गृहोपरिगृहे ॥ देहे । शरीरे ॥ शरीरंहिपुरमिवपुरस्वा रपालाधिष्ठाताद्यनेकपुरोपकरणस

म्यत्तिदर्शनाच्छरीरमपिपुरम् । पुरञ्जसोपकरणं स्वात्मनाऽसंहतस्वतन्त्रस्वाम्यर्थंदृष्टम् । तथेदंपुरसामान्यादनेकोपकरणसहितं शरीरंस्वात्मनाऽसंहत राजस्थानीयस्वाम्यर्थं भवितुमर्हतीत्यनुध्येयम् ॥ राजनामचिह्नितराजधान्याम् ॥ पिपर्त्ति । पृ० । सू०क : ॥ यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेतिक : ॥ न० । स्त्री० हट्टादिविशिष्टस्थाने ॥ बहुग्रामीयव्यवहारस्थाने । नगरे । पत्तने । कटके । पट्टे । निगमे ॥ अस्यलक्षणंमत्स्यपुराणेराजधर्मेद्रष्टव्यम् ॥

पुर:सर : । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुर : सरति । सृ० । पुरोग्रतोग्रेषुसर्तेरितिट : ॥

पुरञ्जन : । पुं० जीवे । कर्म्मणापुरञ्जनयतीतिव्याख्यानात् ॥ पुरुषंपुरञ्जनंविद्याद् यद्व्यनक्त्यात्मन : पुरम् । एकद्वित्रिचतुष्पादंबहुपादमपादकमितिश्रीभागवतम् ॥

पुरञ्जनी । स्त्री० बुद्धौ ॥ यथा । नविदामवयंसम्यक् कर्त्तारंपुरुषर्षभ । आत्मनश्चपरस्यापिगोत्रंनामचयत्कृतम् ॥ राजन्सद्दीया : सर्वेतस्माज्जुष्ठपुरञ्जनीमितिभागवतम् ॥

पुरञ्जय : । पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे । काकुत्स्थे ॥ त्रि० पुरजयकर्त्तरि ॥

पुरटम् । न० सुवर्णे ॥

पुरण : । पुं० समुद्रे ॥ पूर्यति । पृ० । कृपृवृजिमन्दिनिधाञ : क्यु : ॥

पुरतटी । स्त्री० हट्टाम् । हट्टीपुरतटीमतितिहारावली ॥

पुरत : । अ० अग्रतोर्थे ॥ प्रथमे ॥ पुरति । पुर० । बाहुलकात्अतसुच् ॥

पुरद्वारम् । न० गोपुरे ॥ पुरस्यद्वारम् ॥

पुरद्विट् । पुं० शिवे ॥ पुरंद्वेष्टि । द्विष० ॥ क्विप् ॥

पुरन्दर : । पुं० इन्द्रे । पुरहूते । शक्रे ॥ अरीणांपुरोदारयतीतिविग्रहे । पू:सर्वयोर्दारिसहोरितिविदारणार्थकाद्दृधातो:खच्प्रत्ययेवाचंयमपुरन्दरौचेतिनिपातित : ॥ चौरे ॥ यथा । समांससीलायदिमाकशालासमांसमीनादशधेनव:स्यु: पुरन्दरस्याविषयंयदिस्यात्पुरन्दरस्यापिपुरंनयाचे ॥ न० । चविके ॥

पुरन्दरा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ इतिहारावली ॥

पुरन्ध्रि : । स्त्री० पुरन्ध्राम् ॥

पुरन्ध्री । स्त्री० सपुत्रसधवायाम् । कुटुम्बिन्याम् ॥ पुरंगेहंधारयति । धृञ्० । स्वार्थेखच्प्रत्यय : । संज्ञायांभृतॄवृजिधारिसहितपिदम: ... इतिखच् ... गौ० ङीष् । पृ० ॥ स्त्रीमात्रे ॥

पुरविजयी । पुं० पुरांविजेतरिशिवे ॥

पुरश्चरणम् । न० मन्त्राणांसाधनायजपहोमादिक्रियायाम् ॥ यथा । जपहोमौतर्पणञ्चाभिषेकोविप्रभोजनम् । पञ्चाङ्गोपासनंलोकेपुरश्चरणमिष्यते ॥

पुरश्छदः । पुं० तृणविशेषे । दर्भे । सोमपत्रे । उलु० इ० गौड़भा० ॥

पुरः । अ० अग्रे ॥ प्रथमे ॥ प्राच्यांदिशि ॥ पूर्वकाले ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वस्मात्‌० पूर्वोवाएवंपूर्वस्याम् पूर्वस्याः पूर्वावाबसत्यागतोरमणीयंवा । पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषामितिव्यसिः पुरश्चादेशश्च ॥

पुरस्कारः । पुं० पुरस्क्रियायाम् ॥ अभिशापे ॥ अग्रकरणे ॥ पुरः क्रियतेऽनेन । कृञ्० । घञ् ॥

पुरस्कृतः । त्रि० अभिशस्ते ॥ अरिग्रस्ते ॥ अग्रेकृते ॥ ॥ पूजिते ॥ स्वीकृते ॥ सिक्ते ॥ अभिषिक्ते । पुरोऽकारि । डुकृञ्० । क्तः । पुरोव्ययमितिगतित्वम् । नमस्पुरसोरितिसत्वम् ॥

पुरस्कृत्य । अ० पुरतः कृत्वेत्यर्थे ॥

पुरस्क्रिया । स्त्री० पुरस्कारे ॥

पुरस्तात् । अ० प्रथमे ॥ प्राच्याम् ॥ अग्रतोर्थे ॥ पुरार्थे ॥ अग्रभागे ॥ पूर्वस्मिन् पूर्वस्यावा पूर्वस्मात् पूर्वस्यावा । पूर्वः पूर्वावा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः अस्तातिचेतिपूर्वस्यपुरादेशः ॥

पुरा । अ० पुराणे । निकटे ॥ प्रबन्धे ॥ अतीते ॥ भाविनि ॥ प्रतीपे ॥ पुरति । पुर० । वा० का ॥ अविरते ॥ चिरातीते ॥ भविष्यदासन्ने ॥ गच्छपुरादेवोवर्षिष्यति । समनन्तरंवर्षिष्यतीत्यर्थः ॥

पुरा । स्त्री० पूर्वदिशि ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । दिव्यायाम् । गन्धाढ्यायाम् । गन्धकुट्याम् ॥

पुराकल्पः । पुं० अर्थवादाकरे । ऐतिह्यसमाचरिततयाकीर्त्तने । पूर्वपुरुषैराचरितत्वाभिधाने ॥ यथा । पुराकल्पेषुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्चवेदानां सावित्रीवचनंतथेतियम: ॥ युगान्तरे ॥ यथा । पुराकल्पएतदासीत्‌० संस्कारकालोत्तरंब्राह्मणाव्याकरणंस्माधीयते । तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानज्ञेभ्योवैदिकाः शब्दाउपदिश्यन्तेतदद्यत्वेनतथा० वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीतिमहाभाष्यम् ॥

पुराकृतम् । त्रि० प्रारब्धकर्मणि ॥ पूर्वकालकृतपुण्यादौ ॥

पुराण: । पुं० पणे ॥ षोडशपणे ॥ आत्मनि । सर्वकारणे । अनाद्यात्मनि ॥ सचपुरापिनवएकरूपएवनत्वधुनानूतनांकाञ्चिदवस्थामनुभव

ति। योहिअवयवोपचयद्वारेणाभिनि र्वर्त्यतेसइदानींनवोयथाकुम्भादिः। तद्विपरीतस्त्वात्मापुराणोहृद्धिवर्ज्जि तः॥ न० सर्वपुराणसामान्ये पञ्च लक्षणे। सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्व न्तराणिच। वंशानुचरितञ्चेति पुराणंपञ्चलक्षणम्॥ *****)॥ इतिपञ्चलक्षणलक्षितेऽमष्टादशे अमु॥ यथा। मद्वयंभद्वयञ्चैव ब्रत्रयं वचतुष्टयम्। अनापलिङ्गकूस्कानि पुराणानिपृथक्पृथगिति॥ पुराभ वमित्यस्मिन्नर्थे सायञ्चिरम्प्राह्णेप्र गेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ। तुट्चेति०ट्यु- ट्युलौ। पूर्वकालेकेतिनिपातितस्तु डभावः॥ पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पे ष्विति निपातितोवा॥ पुं० न० का र्षापणे॥ त्रि०। प्रत्ने। पुरातने। पुराण० इ० मा०॥

पुराणगः। पुं० प्रजापतौ। ब्रह्मणि॥

पुराणपुरुषः। पुं० विष्णौ॥ पुराण श्चासौपुरुषश्च॥

पुराणी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ पुरा भवा। टित्त्वान्ङीप्॥ बह्वादित्वा त्पक्षेङीष्वा॥

पुरातनः। पुं० परमात्मनि॥ काले नापरिच्छिन्नत्वात्पुरापिभवतीति सतथोच्यते॥ त्रि०। चिरन्तने। पुराणे। प्रतने॥ अनादिगुरुपरम्प रागते॥ पुराभवः। सायञ्चिरमि

तिट्युट्युलौ। अत्राधिकान्यपिनिपा तनानिभवन्तीतिपक्षेतुट्॥

पुरातनी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ टि- त्त्वान्ङीप्॥

पुराधिपः। पुं० पुरपालके॥

पुराध्यक्षः। त्रि० नगराधिकृते॥

पुरारिः। पुं० त्रिपुरान्तके॥ शिवे॥

पुरार्द्धविस्तरः। पुं० खेटे॥ शाखा नगरे॥

पुरावसुः। पुं० भीष्मे। पाण्डवानां पितामहे॥

पुरावृत्तम्। न० इतिहासे। पूर्वच- रिते॥ पूर्ववृत्तप्रतिपादकव्यासा दिप्रणीतग्रन्थे॥ पुरावृत्तमाचष्टे। पुरावृत्तमाख्यानम्। गम्लातपचा द्यच्॥

पुराश्रुतिः। स्त्री० पुरातन्यांगाथा याम्॥ अन्तकालेहिभूतानिमुह्यन्ती लिपुराश्रुतिः॥

पुरासिनी। स्त्री० सहदेवीलतायाम्॥

पुरासुहृत्। पुं० शिवे॥ इ० है०॥

पुरिः। पुं० राजनि॥ स्त्री० पुर्याम्॥ नद्याम्॥ पिपर्त्तिपूर्यतेवा। पॄ० । कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इः॥

पुरी। स्त्री० नगर्याम्॥ नृपावासः पुरीप्रोक्ताविशांपुरमपीष्यते॥ तीर्थ विशेषे॥ अयोध्यामथुरामायाकाशी काञ्चीअमन्तिका। पुरीद्वारावतीचैव

सप्तैतामोचदायिका: ॥ तासुवासं प्रकुर्वन्तिदैवताबानरा: परम् । लभन्तेऽपुनर्जन्म मातृगर्भेषुकुत्रचित् ॥ पुं० । दशनामान्तर्गतसन्यासिनि ॥ यथा । ज्ञानरत्नेन सम्पूर्ण: पूर्णतत्त्वपदस्थिति: । परब्रह्मरतोनित्यं पुरीनामासउच्यते ॥ इतिबृहच्छङ्करदिग्विजय: ॥ पुरति । पुर० । इगुपधेति क: । गौरादित्त्वाज्जातेरितिवा ङीष् ॥

पुरीतत् । पुं० न० अन्त्रे । आंत० इतिभाषा ॥ हृदयपरिवेष्टनलाड्याम् ॥ पुरींशरीरंतनोति । तनु० । क्विप् । गमादीनांक्वावित्यनुनासिकलोप: । तुक् ॥ पुरिंतनोतीति पक्षे० नहिवृतीतिदीर्घ: ॥

पुरीमोह: । पुं० धुस्तूरे ॥

पुरीषम् । न० विष्ठायाम् ॥ पिपर्त्तिशरीरम् । पृ० । कॄतॄभ्यामीषन् । कॄपॄभ्यांकित्ति० ईषन्किच्च । उरोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ पङ्के ॥

पुरीषण: । पुं० पुरीषे ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥

पुरीषम: । पुं० माषे । मूर्खे ॥ इ० त्रिकाण्डशेष: ॥

पुरु: । पुं० देवलोके । स्वर्लोके ॥ नृपदि० । ययाते: कनिष्ठात्मजे ॥ परागे ॥ दैत्यवि० ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ पिपर्त्ति० पूर्यतेवा । पृ० । पॄभिदीतिकु: ॥

पुरु: । स्त्री० नदीविशेषे ॥

पुरुकुत्सव: । पुं० इन्द्रारिविशेषे ॥

पुरुदंशक: । पुं० सर:काके । हंसे ॥

पुरुदंशा । पुं० इन्द्रे । विडौजसि ॥

पुरुधा । अ० बहुप्रकारे ॥

पुरुरवा: । पुं० पुरूरवसि ॥ पुरुरौति । रुशब्दे । पुरुशब्दोपपदेरौतेरसिप्रत्यय: । विद्यात् पुरुरव: शब्दे उकारस्यापिदीर्घतामितिद्विरूपकोष: ॥

पुरुरूप: । त्रि० बहुरूपे ॥ पुरूणि प्रचुराणिरूपाण्यस्य ॥

पुरुवर्षसम् । न० बहुरूपे । इ० वेदभाष्यम् ॥

पुरुशक्ति: । त्रि० बहुशक्तिमति ॥

पुरुष: । पुं० पुन्नागपादपे ॥ तिलकद्रुमे ॥ जीवनविशिष्टेकार्यकारणसङ्घाते । पूरुषे । नरे ॥ अधिकृतवर्णाश्रमादि विशिष्टे शरीराधिष्ठातरि ॥ यथा । आपस्तु मूढो द्युतिमान्य: सम्यक्प्रतिपद्यते । कर्माण्यवश्यकार्याणि तमाहु:पुरुषंबुधाइति॥हिरण्यगर्भे । समष्टिलिङ्गात्मनि। व्यष्टिसर्वकरणानुग्राहके ॥ अन्तर्यामिरूपेणपूर्णपूर्णे । आत्मनि । पुरेषुपर्षुवाशयाने। पूर्वस्मात्पुरि पुरिवाशयानेपरमात्मनि ॥ पूरयति-

स्वेनात्मना जगद्व्याप्तमिति भाष्यम् ॥ नवद्वारं पुरं पुण्यमेतैर्भावैः समन्वितम् । व्याप्य शेते महात्मा यस्तस्मात्पुरुष उच्यते ॥ इति महाभारतम् ॥ पुरि शेते यतस्तस्मात्पुरुषो जीव उच्यते । सर्वं पूरयतीत्येवं पुरुषो ब्रह्म भण्यते ॥ प्रमाणान्तरे ॥ पञ्चारत्निः पुरुष इति शुल्बसूत्रम् ॥ ऊर्द्ध्वबाहुपुरुषे ॥ सप्तविंशत्यधिकशतमङ्गुलं भवति ॥ रवेः पार्श्वगान्तरे ॥ साङ्ख्यतत्त्वम् ॥ नप्रकृतिर्नविकृतिः पुरुषः । अनुभयरूपः ॥ सूक्ष्मशरीरमेव पुरुषः । तदपि हि पुरि स्थूलशरीरे शेते सुखदुःखादयः प्राकृता बुद्धिगुणाः तत्कथमेते चेतनसम्बन्धित्वेन भवन्तीत्युच्यते पुरुष इति । पुरि लिङ्गे शेते इति पुरुषः । लिङ्गं तत्सम्बन्धीति चेतनोऽपि तत्सम्बन्धी भवतीत्यर्थः ॥ पूर्णमनेन प्राणवद्ध्यात्मना जगत्समस्तमिति पुरुषः ॥ पुरि मनुष्यशरीरे उषति च इमाकारेण वसतीति वा पुरुषः ॥ पुरति पुरः लोकं प्रति प्राणादिभ्योऽग्रं गच्छति ॥ तमुत्क्रामन्तं प्राणोऽनूत्क्रामतीति श्रुतेः । पुर अग्रगमने । पुरः कुषन् ॥ यद्वा । अव्यक्तं सन् इष्वादुः शरीरं पुरमुच्यते । अव्यक्ते पुरे शेते पुरुषस्तेन चोच्यते ॥ इति ॥ यद्वा पुरूणि फलानि मनोऽभिलषितानि सनोति ददाति । अनुदात्ते । डः ॥ पुरूणि भुवनानि कर्त्तारं सम्पूर्णान्यतिसन्नाः करोतीति वा । भीतकर्मणि । कः । प्रकृतिस्त्वन्ते ॥ ०।० ॥ पञ्चलक्षणलक्षितमनुजे ॥ यथा । पार्श्वस्थानां तु वै रागी भोगी परिकर्म्मैः सहाशास्त्रे दोषारोग्योऽवापुरुषः पञ्चलक्षणइति प्राचीनाः ॥ जितेन्द्रिये ॥ यथा । सस्त्रीयां न मदं कुर्यात्सम्मुखो हृष्टमोऽकृतः । तन्मिन्नयत्नाविभ्रमः पुरुषः सजितेन्द्रिय इति गारुडे १६५ध्यायः

पुरुषकम् । न० घोटकोर्द्ध्वस्थितौ । सीधपांवखडेपांवहू० भा० ॥ यथा । पश्चिमाभ्यान्तु पादाभ्यां भुवि स्थित्वाग्रपादयोः । उर्द्ध्वप्रेरणया स्थानमस्थानां पुरुषः स्मृतः ॥ पुरुषएव । कः ॥

पुरुषकारः । पुं० प्रयत्ने ॥ पुरुषस्य कृतौ । चेष्टायाम् । पौरुषे ॥ यथा । मनुरुवाच । दैवे पुरुषकारे च किंज्यायस्तं ब्रवीहि मे । अत्र मे संशयो देव केतुमर्हस्यशेषतः ॥ मत्स्य उवाच । स्वमेव कर्म्म दैवाख्यं विद्धि देहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमेवेह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ प्रतिकूलं तथा दैवं पौरुषेण विहन्यते । मङ्गलाचारयुक्तानां नित्यमुत्थानशीलिनाम् ॥ येषां पूर्वकृतं कर्म्म सात्त्विकं

मनुजोत्तम ।पौरुषेणविनात्तेपांकि-ञ्चिद्ध्यतिफलम् ॥ कर्म्मणा-प्यतेलोकेराजमस्यतथाफलम् ॥ कृ-ष्णोमहर्षिणाविहितमस्यतथाफ-लम् ॥ पौरुषेणाप्यतेराजन्मार्गित-व्यंफलंनरैः । दैवमेवविजानन्ति-नराःपौरुषवर्जिताः ॥ तस्मा-त्त्रिकालसंयुक्तंदैवंतसफलंभवेत् । पौ-रुषंदैवसम्पत्त्याकालेफलतिपार्थिव ॥ दैवंपुरुषकारस्चकालश्चमनुजोत्तम । त्रयमेतन्मनुष्यस्यपिण्डितंस्यात्-फलावहम् । कृषेर्वृष्टिसमायोगा-द्दृश्यन्तेफलसिद्धयः । तास्तुकाले प्रदृश्यन्तेनैवाकालेकथञ्चन ॥ तस्मा-त्सदैवकर्त्तव्यंसधर्म्मंपौरुषंनृभिः ॥ एवंतेप्राप्नुवन्तीहपरलोकफलंध्रुव-म् ॥ नालसाःप्राप्नुवन्त्यर्थंनचदै-वपरायणाः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन-पौरुषेयत्नमाचरेत् ॥ त्यक्त्वालसान् दैवपरान्मनुष्यानुत्थानयुक्तान्पुरु-षान्हिलक्ष्मीः । अन्विष्ययत्नाद्वृणु-तेनृपेन्द्रतस्मात्सदोत्थानवताहिभा-व्यम् । इतिमात्स्ये दैवपुरुषका-रकोनाम १९५ अध्यायः ॥ पुरुष स्यकारः कर्मषष्ठीतत्पुरुषः ॥

पुरुषघ्नः । त्रि० पुरुषप्रतिमाणे ॥ पुरुषद्वयसे ॥ प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्-मात्रचइतिपुरुषात्प्रमाणेऽर्थेदघ्नच् ॥

पुरुषदन्तिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

पुरुषनाथः । पुं० राज्ञि ॥ सेनापतौ ॥ पुरुषान्नयति । नीड्० । कर्मण्यण् ॥

पुरुषपुण्डरीकः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषव्याघ्रे ॥ जिनराजविशेषे ॥

पुरुषर्षभः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषकुञ्जरे ॥ स्युरुत्तरपदेव्याघ्रपुङ्गवर्षभ कुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसिश्रेष्ठार्थवाचकाः ॥

पुरुषलक्षणम् । न० पुरुषस्वरूपे । तच्चरूपचन्द्रयथापद्मपुराणे ६६ अ ध्यायम् ॥

पुरुषसारहरः । पुं० ग्रहे ॥ पुरुषा णांसारंविवेकधैर्यक्षमाशान्तिप्रमुखं हरतीतितथा ॥

पुरुषसिंहः । पुं० पुरुषश्रेष्ठे ॥ जि नराजविशेषे । शैवे ॥

पुरुषादः । पुं० राक्षसे ॥ निर्दये ॥

पुरुषाद्यः । पुं० आदिनाथनामनि जिने ॥ विष्णौ ॥

पुरुषायुषम् । न० वर्षशते ॥ पुरुष-स्यायुः । अचतुरेतिनिपातनात्सा धुः ॥

पुरुषार्थः । पुं० पुरुषस्यप्रयोजने । चतुर्वर्गे ॥ धर्मार्थकाममोक्षाःपुरु षार्थाउदाहृताः ॥ अत्रमनुः । वशेकृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्यचमनस्त था । सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन् योगतस्तनुमिति ॥ पुरुषस्यार्थः ॥

पुरुषार्थत्वम् । न० पुरुषोद्देश्यप्रत्यक्ष फलसाधकत्वे ॥ भावेत्व : ॥

पुरुषार्थसाधनम् । न० चतुर्वर्गोपाये । तेचस्मृतिप्रसिद्धा : । यथा अर्थस्य मूलंनिकृतिः चमाचकामस्यरूपञ्च वयोवपुश्च । धर्मस्ययागादिदयादम श्चमोचस्यसर्वोपरम : क्रियाभ्य : ॥ तत्रउत्कृष्टपुरुषार्थलाभेसम्भवत्यध मंकामक्षमाक्षोमूर्खएव ॥

पुरुषास्थिमाली । पुं० शिवे ॥ पुरुषा स्थ्नांमाला०साचस्तिअस्य । व्रीह्या दित्वादिनि : ॥

पुरुषोत्तम : । पुं० विष्णौ । भगवति । वासुदेवे ॥ पुरुषेभ्य : पुरुषेषुवा उत्तम : । ननिर्द्धारणद्वतिषष्ठीसमा सनिषेधात् । पुरुषाणांमध्येउत्तमो वा । ननिर्द्धारणद्वति निषेधस्तुजा त्याद्यनपेक्षयाऽसमर्थत्वान्नप्रवर्त्त ते । अंधारयेतु सत्महत्परमोत्तमो त्कृष्टा : पूज्यमानैरित्युत्तमपुरुष द्वतिस्यात् ॥ यस्मात्क्षरमतीतो हमक्षरादपिचोत्तमः । अतोस्मि लोकेवेदेचप्रथित : पुरुषोत्तम : ॥ नृपवि० । तत्ताईवित्रेषे ॥

पुरुसत्तम : । पुं० श्रीहरौ ॥ पुरुर्विश्व रूपश्चासौसत्तमश्च ॥

पुरुस्पृह : । त्रि० बहुभि:स्पृहणीये ॥

पुरुह : । त्रि० प्रचुरे ॥ पुरून्हन्तिग च्छति । हन० । अन्येभ्योपीतिड: ॥ यद्वा । पुरून्जहाति० जिहीते आत्वातद्वतिक : ॥

पुरुहूत : । पुं० इन्द्रे ॥ पुरुप्रचुरंहूतं माह्वानंयज्ञेष्वस्य । पुरूणिहूतानि नामान्यस्य । युद्धेपुरुनाम्नाऽसुरेण हूतद्वतिवा । ह्वेञ : क्त : । सम् प्रसारणम् । हलइतिदीर्घ : ॥ पुरुभूयिष्टं यथास्यात्तथायज्ञेषुनिहूँ यतद्वतिवा ॥

पुरुहूता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ पुरुहूता पुष्करात्ते० द्वतिभागवतोक्ते : ॥

पुरूरवा : । पुं० बुधस्यपुत्रे । उर्वशीर मणे । ऐले । बौधे । चन्द्रवंशीया दिराजे । राजर्षौ ॥ विश्वेदेवे ॥ पार्वणश्राद्धदेवे ॥ यथा । पुरूरवा माद्रवाश्चपार्वणेसमुदाहृतौ ॥ पुरु रौति । रुशब्दे । पुरूरवाइति० पुरुशब्दस्यदीर्घोरौतेरसिश्चनिपात्यते

पुरोग : । त्रि० अग्रगे । अग्रसरे ॥ पुरोगच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्यो पीतिड : ॥ प्रधाने ॥

पुरोगति : । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि० अग्र गे ॥

पुरोगम : । त्रि० अग्रगे । पुर: सरे ॥ पुरोगच्छति । गम्लृ० । अच्० खु श्वा ॥

पुरोगामी । त्रि० पुरोगे । अग्रसरे । प्रष्ठे ॥ पुरोगन्तुंशीलमस्य । सुप्य- जातावितिणिनि: ॥

पुरोटिः। पुं० पत्रभङ्गकारे। रायभाटिइ० गौ० भा० ॥ पुरोटिःपुरसंस्कारेइतिहारावली ॥

पुरोडाशः। पुं० हविर्भेदे। यवचूर्णनिर्मितरोटिकाविशेषे ॥ पिष्टकस्यचमस्याम् ॥ हुतशेषे ॥ सोमरसे ॥ पुरोदाश्यते। दाशृदाने। कर्म्मणिघञ्। पौरोडाशपुरोडाशेत्यत्र निपातनाद्दस्यडत्वम् ॥

पुरोडाश्यम्। त्रि० पुरोडाशीये। हविर्योग्ये ॥

पुरोद्भवा। स्त्री० महामेदायाम् ॥

पुरोधाः। पुं० पुरोहिते ॥ पुरोऽग्रे धीयते। डुधाञ्०। पुरसिचेति० धाञोऽसिः ॥

पुरोभागी। त्रि० दोषैकदृशि। दोषमात्रदर्शिनि ॥ पुरः पूर्वं भजते। भज०। घिनुण् ॥ दोषैकदृक्पुरोभागीतुकथ्यते ॥ अग्रांशिनि ॥

पुरोहितः। पुं० शान्त्यादिकर्त्तरि। पुरोवसि ॥ पुरोदृष्टादृष्टफलेषुकर्मसु धीयते आरोप्यते यः। डुधाञ्०। क्तः। दधातेर्हिः ॥ त्रय्यांचदण्डनीत्यांच कुशलःस्यात् पुरोहितः। अथर्वविहितंकुर्यान्नित्यंशान्तिकपौष्टिकम् ॥ लक्षणान्तरंचयथा। वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायणः। आशीर्वादवचोयुक्तएषराज पुरोहित इति ॥ वर्जनीयस्तुयथा। कार्याव्यङ्गमपुत्रंवाऽनभिज्ञमजितेन्द्रियम्। नङ्गस्वंव्याधितंवापिनृपःकुर्यात्पुरोहितमिति ॥

पुर्य्यष्टम्। न० पुर्य्यष्टके ॥

पुर्य्यष्टकम्। न० ज्ञानेन्द्रियाद्यष्टके ॥ यथा। ज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चैवपञ्चकर्मेन्द्रियाणिच। मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तञ्चेतिचतुष्टयम् ॥ प्राणोपानस्तथाव्यानउदानाख्यस्तथैवच। समानश्चेतिपञ्चैताःकीर्त्तिताःप्राणवृत्तयः ॥ खंवायुर्ज्योतिरप्याश्चभूतसूक्ष्माणिपञ्चच। अविद्याकामकर्माणिलिङ्गंपुर्य्यष्टकंविदुरिति। अन्यच्च। भूतेन्द्रियमनोबुद्धि वासनाकर्मवायवः। अविद्याचाष्टकंप्रोक्तं पुर्यष्टमृषिसत्तमैः ॥ अपिच। ज्ञानेन्द्रियाणिखलुपञ्च तथापराणि कर्मेन्द्रियाणि मनआदिचतुष्टयञ्च। प्राणादिपञ्चकमथो वियदादिपञ्चकामश्चकर्मचतमः पुनरष्टधापूः ॥ पुरीणामष्टकम् ॥

पुलः। पुं० पुलके ॥ त्रि० विपुले ॥

पुलकः। पुं० कृमिभेदे ॥ प्रस्तरविशेषे ॥ तस्यपरीक्षान्यत्रद्रष्टव्या ॥ मणिदोषे ॥ रोमाञ्चे। त्वक्पुष्पे ॥ हरितालि ॥ गजान्नपिण्डे ॥ गन्धर्वे ॥ गल्वर्के० इतिहेमचन्द्रेपाठः ॥ असुराज्याम्इतिहेमचन्द्रः ॥ न० पर्वती

यस्तित्वकादि० । कटुक ॥

पुलकित : । त्रि० हर्षिते ॥ पुलक : सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

पुलकी । पुं० धाराकदम्बे ॥

पुलस्थि : । पुं० देशविशेषे ॥ शिलह ट्टात्पूर्वभागे कामरूपात्तयोत्तरे । पुलस्थिदेशो देवेशि नरनारायणः परः ॥

पुलस्ति : । पुं० पुलस्त्यमुनौ ॥

पुलस्त्य : । पुं० ब्रह्मणः कर्णाभ्यांजाते सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । हविर्भुवः पत्यौ ॥

पुलह : । पुं० ब्रह्मणोनाभितोजाते सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । गतिस्वामिनि ॥ स्वायम्भुवमनोस्तनये ॥

पुलहाश्रम : । पुं० हरिःक्षेत्रे ॥

पुला । स्त्री० मृताद्यनेकापरनामनि हयगतिवि० ॥ तदुक्तंहयलीलावत्याम् । मृतान्नवञ्चिता माधुर्यधारा पुलनाभिधा । पुनरेनांनलीशाल्लां पुलामित्याहदेशिकाः ॥ तत्रत्वश्रुत चैव । त्रियतिसमविशेषानुत्क्षिप त्यग्रपादान्प्रसरतिपुरतोश्व : साथधारापुलाख्या । विलसतिसमपादोत्क्षेपणाकुञ्चनानां करणमिहगतिज्ञाः प्राहुरन्ये पुलाख्यामिति ॥ पार्ष्णिप्रधानं प्रविधायरागादश्वांश्च शीघ्रान्यचरेत्पुलाख्यामित्यादिः ॥

पुलाक : । पुं० तुच्छधान्ये । असार धान्ये । सक्तुकेऽपि ॥ भक्तसिक्थे ॥ पौलनम् । पुल० । सं० क्विप् । पुलमकति । अक० । कर्म्मण्यण् ॥ पौलस्तिना । बलाकादयश्चेतिसाधुः ॥

पुलाकी । पुं० वृक्षे ॥

पुलायितम् । न० अश्वगतौ । विक्रान्तौ ॥ पुलाख्यया अयितंगतिः पुलायितम् । अय० । क्त : ।

पुलिनम् । न० तोयोत्थिततटे । जलाद् चिरोत्थिततटे । पुल० । टाप० । इ० भा० ॥ पोलति पुलमहत्त्वे । पुलितलिभ्याश्चेतिनन् ॥ द्वीपे ॥

पुलिन्द : । पुं० अरण्यचरेम्लेच्छजात्यन्तरे । शवरे ॥ पोलति । पुल० । कुलिपुल्योः किन्दच् ॥

पुलोमजा । स्त्री० इन्द्राण्याम् । पुलोम्नोमुनेर्जाता । पञ्चम्यामजाताविति डः ॥

पुलोमद्विट् । पुं० इन्द्रे ॥

पुलोमा पुं० दानवान्तरे । मुनिविशेषे॥

पुलोमारि : । पुं० शचीपतौ ॥

पुल्कस : । पुं० पुक्कसे ॥ पृ०॥

पुषा । स्त्री० लाङ्गलिकौहक्षे ॥

पुषित : । त्रि० पुष्टे । कृतपोषणेपक्षिमृगादौ ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्त : । भौवादिकस्वादिट् ॥

पुष्कर : । पुं० रोगवि० ॥ नागवि० ॥ सारसपक्षिणि ॥ नृपवि० । नल

राजभ्रातरि ॥ वरुणपुत्रे ॥ यक्षान्तरे ॥ मेघाधिपविशे० ॥ पुष्करी दुष्करजलः ॥ द्वीपविशे० ॥ न० खे अम्बुनि ॥ पद्मे । सिताम्भोजे । तूर्यवक्त्रे ॥ खड्गफले ॥ हस्तिहस्ताग्रे ॥ काण्डे ॥ कुष्ठौषधे ॥ द्वीपविशे० ॥ तीर्थविशे० ॥ यथा । गायत्र्यास्तु परं स्थानं श्रीमत्पुष्करमीरितमिति ॥ तत्त्वब्रह्मणः स्थानम् ॥ पुष्यति । पुष्णातिवा पुष्यते० अनेनवा । पुष० । पुषः किदितिकरन्किच्चस्य ॥

पुष्करकः । पुं० चिताभूमिराच्छादनार्थं क्रियमाणेष्टकानिर्मितदेवकुलाकारगृहे ॥

पुष्करकर्णिका । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ।

पुष्करजः । पुं० पुष्करमूले ॥ त्रि० । पुष्करोत्पन्ने ॥

पुष्करणी स्त्री० पुष्करद्वीपनद्याम् ॥

पुष्करद्वीपः । पुं० सप्तद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ नदीपुष्करणीनामहेमपुष्करमण्डिता । तयासपुष्करद्वीपः ख्यापितः सुरसेवितः ॥

पुष्करनाडी । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ॥

पुष्करमूलम् । न० कुष्ठद्रव्यमूले । पौष्करे ॥ पुष्करस्यकुष्ठौषधस्यमूलम् ॥

पुष्करवान् । पुं० हस्तिनि ॥ पुष्करमस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुष्करशिफा । स्त्री० पुष्करमूले ॥

पुष्कराक्षः । पुं० विष्णौ ॥ पुष्करेणोपमितेअक्षिणीअस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षजितिषच् ॥ पुष्करहृदयपुण्डरीकमश्नोतिव्याप्नोत्यन्तर्यामिरूपेणेतिपुष्करोपपदात्अशूव्याप्ताविति धातोः कर्म्मण्यण् ॥ पुरुहूतादेव्याः स्थाने ॥

पुष्करावर्त्तः । पुं० मेघभेदे ॥

पुष्कराह्वः । पुं० सारसपक्षिणि ॥

पुष्कराह्वयः । पुं सारसे ॥ न० पुष्करमूले ॥

पुष्करिणी । स्त्री० इभ्याम् । हस्तिन्याम् ॥ सरोजिन्याम् । कमलिन्याम् । कृत्रिमजलाशये ॥ पुष्करमूले ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ समचतुरस्रखाते । यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोधनुस्तच्चतुरुत्तरः । शतधन्वन्तरञ्चैव तावत्पुष्करिणीमता । एतत्पञ्चगुणः प्रोक्तस्तडागइतिनिश्चयः ॥ तेन चतुर्द्विंशतिहस्तान्यूनतायांच तु शतहस्तान्यूनाभ्यन्तरत्वेनपुष्करिणी । एतज्जलाशयाधारपरंन तु० उपरितटम् । शतेनधनुर्भिः पुष्करिणी । इतिनव्यवर्द्धमानधृतोवशिष्ठः ॥ पुष्करागिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशे० इतीनिः ॥

पुष्करी । पुं० हस्तिनि ॥ मत्वर्थीय इनिः ॥

पुष्करेचय : । पुं० प्रभासतीर्थाधिष्ठात्र्यांदेव्याम् ॥

पुष्कल : । पुं० भरतात्मजे । पुष्कलावत्त्याभर्त्तरि ॥ न० । ग्रासचतुष्टयात्मकभिक्षायाम् ॥ यथा । भिक्षामाहुर्ग्रासमात्रमन्नं तस्माच्चतुर्गुणम् । पुष्कलंहन्तकारन्तुतच्चतुर्गुणमुच्यते ॥ स्मृति ॥ अष्टकुञ्चिपरिमितेधान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चिः कुञ्चयोष्टौचपुष्कलम् । पुष्कलानिचचत्वारिस्याढक : परिकीर्त्तित : ॥ त्रि० परिपूर्णे ॥ श्रेष्ठे ॥ पुष्यति । पुष० । पुष : कित्दित्यनुवृत्तौ० कलँश्चेतिकलन्कित् ॥ स्त्रियांगौरादित्वात्पुष्कली ॥ सि० लज्वा ॥

पुष्कलक : । पुं० गन्धमृगे ॥ क्षपणे ॥ कीलके ॥

पुष्कस: । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुष्ट: । त्रि० पालिते । कृतपोषणे । पुष्ठिते ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्त : । दैवादिकत्वान्नेट् ॥

पुष्टि : । स्त्री० पोषणे ॥ वृद्धौ । अवयवोपचये ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ मातृकाविशेषे ॥ यथा । पुष्टिर्गणपते: पत्नीपूजिताजयतोतले । ययाविना परिक्षीणा : पुमांसोयोषितोपिचेतिभागवतम् ॥ पोषणम् । पुष० । क्तिन् ॥ व्रतकाले० । पुष्टिर्धनजनादीनांवृद्धिरित्यभिधीयते ॥

पुष्टिकर : । त्रि० पुष्टिजनके ॥

पुष्टिका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

पुष्टिकान्त : । पुं० श्रीगणेशे । विनायके ॥

पुष्टिदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ वृद्धौ ॥ पुष्टिदात्र्याम् ॥

पुष्पम् । न० सुमनसि । प्रसूने । कुसुमे ॥ स्नानंकृत्वातुयेकेचित्पुष्पंचिन्वन्तिवैद्विजा : । देवतास्तन्नगृह्णन्ति भस्मीभवतिदारुवदिति लघुहारीत : ॥ विकाशे ॥ स्त्रीरजसि ॥ धनदविमाने ॥ नेत्ररुग्भेदे । फूला फूली० इ० भा० प्र० ॥ अस्यौषधं यथा । हरीतकीवचाकुष्ठं पिप्पलीमरिचानिच । विभीतकस्यमज्जाच शङ्खनाभिर्मन : शिला ॥ सर्वमेतत् समंकृत्वाच्छागीक्षीरेणपेषयेत् : नाशयेत्तिमिरंकण्डूंपटलान्यर्बुदानि च ॥ अधिकानिचमांसानियश्चरात्रौनपश्यति । अपिद्विवार्षिकंपुष्पं मासेनैकेनसाधयेत् ॥ वर्त्तिश्चन्द्रोदयानामनृणांदृष्टिप्रसादनी ॥ इतिच क्रपाणिदत्त : ॥ पुष्यतिपुष्पतेवा । पुष्पविकसने । पचाद्यच्० वञ्वा ॥

पुष्पकम् । न० रीतिपुष्पे ॥ पुष्पवदाभरणभूतेधनदस्यविमाने ॥ पुष्पकोस्त्रीतिशब्दार्णवात्पुल्लिङ्गोपि । नेत्ररोगविशेषे । पुष्पे ॥ रत्नकङ्कणे ॥

रसाञ्जने ॥ लोहकाङ्क्षे ॥ मृद्दार शकव्याम् ॥ कासीसे ॥ पुष्पति । पुष्प० । क्वुन् ॥ पुष्पमिववा । इवेप्र तिकृताविति कन् ॥

पुष्पकरण्डकम् । न० उज्जयिन्यामभि वस्योद्याने ॥

पुष्पकरण्डिनी । स्त्री० अवन्त्याम् । उज्जयिन्याम् ॥

पुष्पकाशीशम् । न० किञ्चित्पीतेका सीसे । कंसके । नेत्रौषधे ॥

पुष्पकीट : । पुं० भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कुसुमकृमिमात्रे ॥

पुष्पकेतन : । पुं० कामदेवे ॥

पुष्पकेतु: । पुं० रीतिपुष्पे । कुसुमा ञ्जने ॥ पुष्पस्यकेतुरिवनाशकत्वात्

पुष्पघातक : । पुं० वेणुवृक्षे ॥ दम नवृक्षे ॥

पुष्पज : । पुं० पुष्परसे । पुष्पद्रवे ॥

पुष्पद : । पुं० वृक्षे ॥ त्रि० । पुष्पदा तरि ॥

पुष्पदन्त: । पुं० वायुकोणस्थदिग्गजे ॥ विद्याधरविशेषे ॥ सुविध्याख्य- जिने ॥ पुष्पमिवदन्ता : यस्यस : ॥

पुष्पदन्तक : । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

पुष्पद्रव : । पुं० पुष्पस्वेदे । पुष्पसारे ॥

पुष्पधनु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पं धनु रस्य । वासंज्ञायामित्यनङ्भावेसा न्त : ॥

पुष्पधन्वा । पुं० मदने । कामे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ् ॥

पुष्पनिच : । पुं० भ्रमरे ॥

पुष्पनिर्यासक : । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पन्धय : । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पाणिध यति । धेट्० । मुञ्जकुलास्यपुष्पेषु धेट : खशितिकेचिदितिखश् । अ रुर्द्विषदितिमुम् ॥

पुष्पपथ : । पुं० भगे । योनौ ॥

पुष्पपात्रम् । न० पुष्पाधारे ॥

पुष्पपुरम् । न० पाटलिपुत्रनगरे ॥

पुष्पफल : । पुं० कपित्थे ॥ कूष्माण्डे ॥ पुष्पयुक्तंफलमस्य ॥

पुष्पबलि : । पुं० वास्तुपूजायाम् ॥

पुष्पमास : । पुं० वसन्ते ॥ पुष्पाणां मास : ॥

पुष्पयोग : । पुं० यात्रायोगांतरे ॥ यथा । भौमेस्वराशिगेलग्ने सौम्ये केन्द्रत्रिकोणगे । पुष्पयोगोरिविपि नकुठार : सङ्गराङ्गणे ॥

पुष्परक्त : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पुष्परथ : । पुं० चक्रयाने । युद्धं विना यात्रोत्सवादौ सुखभ्रमणार्थरथे ॥ सुकुमारत्वात्० पुष्पमिवरथ : ॥

पुष्परस : । पुं० मकरन्दे ॥ पुष्पस्य रस : ॥

पुष्परसाह्वयम् । न० मधुनि ॥

पुष्पराग : । पुं० पीतमणौ । वाचस्प तिवल्लभे । पोखराज० इ० भा० ॥ अस्यलक्षणंयथा । सुच्छायपीत

गुरुगात्रसुरङ्गशुद्धं स्निग्धस्वच्छनिर्मल मतीवसुवृत्तशीतम् । यः पुष्पराग सकलंकलयेदमुष्य पुष्णातिकीर्त्तिं मतिशौर्यसुखायुरर्थान् ॥ तस्यापल क्षणम्यथा । कषाविन्दङ्कितं रूक्षं धवलंमलिनंलघु । विच्छायंशर्करा गारंपुष्परागंसदोषकं ॥ अस्यपरी क्षालक्षणं यथा । घृष्टोविकाशयेत् पुष्परागमधिकमात्मीयम् । नखलु पुष्परागोजात्यतयापरीक्षकैरक्तः ॥

पुष्परेणुः । पुं० परागे ॥

पुष्परोचनः । पुं० नागकेशरे ॥

पुष्पलावः । पुष्पलावी । पुं० } मालाकारे ॥

पुष्पलिट् । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पंलेढि । लिह ० । क्किप् ॥

पुष्पवटी । स्त्री० फुलौरी० इ० प्र० खाद्यप्रभेदे ॥

पुष्पवन्तौ । पुं० एकयोक्त्यानित्यद्वि वचनान्तश्चन्द्रसूर्ययोः ॥ चन्द्रा र्कौ० एकयोक्त्यासाधारणवचनं० पुष्पवन्तौ० प्रत्येकंपुष्पवानितिन प्रयोक्तव्यमितिभावः । पुष्पविकास ने । भावेघञ् । पुष्पः प्रकाशस्त द्वन्तौ ॥

पुष्पवती । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पुष्पंरजोऽस्त्यस्याः । मतुप् ॥ त्रि० पुष्पविशिष्टे ॥

पुष्पवाटिका । स्त्री० पुष्पवाट्याम् ॥

पुष्पवाटी । स्त्री० पुष्पोद्याने । फुल वारी० फुलवरिआ० इ० भा० ॥ पुष्पाणांवाटी ॥

पुष्पबाणः । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ पुष्पाण्येवबाणाअस्य ॥

पुष्पवाहनः । पुं० पुष्करद्वीपस्थिते नृपे ॥

पुष्पशकटी । स्त्री० आकाशवाण्याम् । दैवप्रश्ने ॥

पुष्पशून्यः । पुं० उदुम्बरे ॥ त्रि० कुसुमरहिते ॥

पुष्पसमयः । पुं० वसन्ते । चैत्रवैशा खयोः ॥ पुष्पाणांसमयः ॥

पुष्पसायकः । पुं० पुष्पधन्वनि । कामदेवे ॥

पुष्पसारः । पुष्पद्रवे ॥ पुष्पस्यसा रः ॥

पुष्पसिता । स्त्री० फूलसक्कर० इ० भा० प्र० द्रव्ये ॥ भवेत्पुष्पसिता शीतारक्तपित्ताहरीलघुः ॥

पुष्पसौरभा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

पुष्पस्वेदः । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पहासः । कुसुमविकासे ॥ पुष्पा णांमुकुलात्मनास्थितानांहासोविका शः पुष्पहासः ॥

पुष्पहासा । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पहीना । स्त्री० उदुम्बरे ॥ निष्पला याम् । रजः शून्यायाम् ॥

पुष्पा । स्त्री० । कर्णपुर्याम् । मालि

न्याम् । भागलपुर० इ० प्र० नगरे ॥

पुष्पाजीव: । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पाञ्जनम् । न० अञ्जनवि० । कौसुम्भे । पुष्पकेतौ ॥

पुष्पाञ्जलि: । पुं० प्रसूनानामञ्जलौ । कुसुमाञ्जलौ ॥

पुष्पाण्डक: । पुं० शालिजातिविशेषे ॥

पुष्पाम्बुज: । पुं० पुष्पद्रवे ।

पुष्पावचायी । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पासवम् । न० मधुनि ॥ पुं० पुष्पमकरन्दकृतवासवे ॥

पुष्पास्त्र: । पुं० कन्दर्पे । मकरध्वजे ॥

पुष्पाह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

पुष्पिका । स्त्री० दन्तमले । लिङ्गमले ॥

पुष्पित: । त्रि० जातपुष्पे वृक्षादौ । प्रफुल्ले ॥ पुष्पवति ॥ पुष्पाणिसंजातान्यस्य । ता० इतच् ॥ रमणीये ॥ आपातरमणीये ॥

पुष्पिता । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पिताङ्ग: । त्रि० वृद्ध दृष्टौ ॥

पुष्पिताग्रा । स्त्री० वर्णवृत्तेष्वर्द्धसमवृत्तप्रभेदे ॥ लक्षणंयथा । अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजितुनजौजरगाश्च पुष्पिताग्रा ॥ य० । करकिसलयशोभयाविभान्तीकुचफलभारविनम्रदेहयष्टि: । स्मितरुचिरविलासपुष्पिताग्राव्रजयुवतिर्व्रततिर्हरेर्मुदेऽभूत् ॥

पुष्येषु: । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पाणिइषवोऽस्य ॥

पुष्य: । पुं० अष्टमनक्षत्रे । सिध्ये । तिष्ये ॥ पुष्य: सर्वार्थसाधक: ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसन्नगात्र: पितृमातृभक्त: स्वधर्मयुक्तोऽभिनयाभियुक्त: । भवेन्मनुष्य: खलुपुष्यजन्मासम्मानचामीकरवाहनाढ्य: ॥ पौषमासि ॥ कलियुगे ॥ यथा ॥ सत्सम्प्रदायप्रथनायपुष्येशिष्यैश्चतुर्भि: सहयोवतीर्ण: । उक्तोबृहत्सङ्गमतन्त्रराजे श्रीशङ्कराचार्यगुरुं तमीडे ॥ पुष्णातिकार्याणि० पुष्यन्त्यस्मिन्निति वा । पुष्यसिध्यौनक्षत्रइतिकर्त्तर्यधिकरणेचक्यप् निपातित: ॥

पुष्यध: । पुं० मूर्जकण्टके । सङ्करजातिविशेषे । आवन्त्ये ॥

पुष्यरथ: । पुं० युद्धंविनासुखभ्रमणारथे । चक्रयाने ॥ असौपुष्यरथश्चक्रयानंनसमराययत् ॥ पुष्पकवरथ: । पुष्येयात्रोत्सवादौरथोवा ॥

पुष्यस्नानम् । न० पुष्याभिषेके ॥ यथा । मूलंमनुजाधिपति: प्रजातरोलघुपघातसंस्कारात् । अशुभंशुभञ्चलोकेभवतियतोतोनृपतिचिन्ता ॥ पुष्यस्नानंनृपते: कर्तव्यंदैवविपत्रोधेस्याम् । नात: परंपवित्रंसर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ अस्यविधि:

पुस्तकर्म्मा | पूगः

कालिकापुराणेवाराह्याञ्चद्रष्टव्यः ॥
पुष्या । स्त्री० पुष्यनक्षत्रे ॥
पुस्तम् । न० पुस्तके । लिखितग्रन्थे ॥
यथा । विधायपूजयेन्नित्यंपुस्तपूजो क्तसिद्धये॥ लेप्यादिशिल्पकर्माणि॥
आदिनाकाष्ठपुत्तलिकादयोबोध्याः ॥ यथा । मृदावादारुणावाथवस्त्रेणा प्यथचर्मणा । लोहरत्नैःकृतंवापिपु स्तमित्यभिधीयते ॥ पुस्यते । पुस्त आदरादौणिच् । एरच् ॥
पुस्तकम् । न० पुस्ते । लिखितग्रन्थे । पोथी इ० भा० ॥ तस्यपरिमाणं यथा । मानंवक्ष्येपुस्तकस्यशृणुदे- विसमासतः । मानेनापिफलंवि- द्याद्मानेश्रीर्हताभवेत् ॥ हस्तमा त्रंमुष्टिमात्रमावाहुद्वादशाङ्गुलं।दशा ङ्गुलंतथाष्टौचततोहीनंनकारयेत् ॥
पुस्तकलेखकस्यपूजाफलंयथा। आर ब्धेचसमाप्तेच लेखकंप्रतिपूजयेत् हरिद्रागन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैश्चसुमनोह- रैः ॥ यावदक्षरसङ्ख्यानंप्रतिपत्रे चसुन्दरि । तावद्युगसहस्राणिब्र- ह्मलोकेवसेच्चिरम् ॥ वेतनग्रहणेले खकस्यदोषोयथा । वेतनंयस्तुगृह्- णीयात्लिखित्वापुस्तकंसतु । याव दक्षरसङ्ख्यानंतावन्नरकेवसेदिति योगिनीतन्त्रे तृतीय ३ भागे ७ पटलः ॥
पुस्तकर्म्मा । पुं० लेप्यादिशिल्पकर्म कर्त्तरि ॥
पुस्तकशिम्बिका । स्त्री० शिम्बिप्रभेदे ॥ पुस्तशिम्ब्याम् ॥
पुस्तशिम्बिः । स्त्री० पुस्तकशिम्बि- कायाम् ॥
पूगः । पुं० क्रमुके । गुवाके ॥ वृन्दे । नानाजातीयानामनियतवृत्तीना मर्थकामप्रधानानांसङ्घे ॥ क्लृप्तदाक णि ॥ न० गुवाकफले । उद्वेगे ॥
यथा । पूगंगुरुहिमंरूक्षंकषायंकफ पित्तहृत् । मोहनन्दीपनंरुच्यमास्य वैरस्यनाशनम् ॥ आर्द्रंतद्गुर्वभिष्य न्दिवह्निदृष्टिहरंस्मृतम् । स्विन्नंदो षत्रयच्छेदिदृढमध्यंतदुत्तमम् ॥
अस्यपाकोयथा । शृङ्गाटकंजीरकि द्वे जातीकोषञ्चवंशजम् । लवङ्ग- धान्यकञ्चापिप्रत्येकंकर्षयुग्मकम् ॥ हैयंगवीनंकुडवंसिताचार्द्धतुलोज्व ला । धात्रीवरीद्व्यञ्जलिस्तपूगस्या ष्टपलानिच ॥ उलूखलेचसंकुट्यचू- र्णीकीराढकान्वितम् । सम्पाच्यभ- क्षितंहन्यात्वासरादौयथोचितम् । ज्वरदाहञ्चपित्तञ्चयक्ष्मशूलगुदाङ्कु रान् ॥ छर्दिंप्रमेहंमूत्राणामाघातञ्च विनाशयेत् । वलप्रदञ्चभंदञ्चस्त्रीणा ञ्चैतद्रसायनमिति ॥ पुनाति० पवतेवा० पूयतेमुखमनेनवा । पू ञ्० । कापूखडिभ्यः । किदिति गन् ॥

पूगकृतः । त्रि० पुञ्जीकृते ॥ अपूगः पूगः सम्पद्यमानः कृतः श्रेण्यादयः कृतादिभिरितिसमासे० श्रेण्यादिषुच्व्यर्थवचनमिति च्व्यर्थता ॥

पूगतिथः । त्रि० पूगानांपूरणे ॥ बहुपूगेतिडटितियुगागमविधानादसंख्यात्वेपिडट् ॥

पूगपात्रम् । न० पूगपीठे । फलवके ॥

पूगपीठम् । न० कटकोले । पतद्ग्रहे ॥

पूगपुष्पिका । स्त्री० कुहली । विवाहसम्बन्धिनुपताम्बूले ॥

पूगफलम् । न० उद्वेगे । चिक्कण्याम् ॥

पूगयाजकः । पुं० बहुयाजके ॥

पूगरोटः । पुं हिन्तालवृक्षे ॥

पूगिका । स्त्री० क्रमुके ॥

पूगिकाफलम् । न० पूगीफले ॥

पूगी । स्त्री० पूगे । पूगवृक्षे ॥

पूगीफलम् । न० उद्वेगे । पूगफले ॥

पूजकः । त्रि० पूजाकर्त्तरि ॥

पूजनम् । न० अर्चने । पूजायाम् । । यथा ॥ शास्त्रप्रणामशुश्रूषादौ ॥ पूजपूजायाम् । ल्युट् ॥

पूजनीयः । त्रि० श्रुताचाराभिजनादिभिः पूजायोग्ये ॥ पूज्ये ॥ पूजेरनीयर् ॥

पूजा । स्त्री० नमस्कारयाम् । अपचितौ ॥ सपर्यायाम् ॥ पादप्रक्षालनार्घ्यनवनदानादिरूपायामर्चायाम् ॥ देवार्चनायाम् ॥ तस्याः सामान्यानुष्ठानंयथा । आदावृष्यादिकन्यासः करशुद्धिस्ततः परम् । अङ्गुलिव्यापकन्यासौहृदादिन्यासएवच ॥ तालत्रयञ्चदिग्बन्धः प्राणायामस्ततः परम् । ध्यानंपूजाजपश्चैव सर्वतन्त्रेष्वयंविधिरितियामलवचनम् ॥ पूजनम् । पूज० । चिति पूजोत्यङ् ॥

पूजार्हः । त्रि० मान्ये । अर्घभाजि ॥ कुसुमादिभिरर्चनयोग्ये । पूज्ये ॥ पूजामर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्हेर्न्द्वत्वच् ॥ स्त्रियांपूजार्हा ॥

पूजितः । त्रि० सत्कृते । अर्चिते ॥ पूज्यतेस्म ॥ पूज० । क्तः ॥ देवे ॥ पूजितोयः सुरासुरैरित्यादौभूतेक्तोनतुवर्त्तमाने० तेन तृतीयातत्रोपपद्यते । अन्यथाक्तस्यचवर्त्तमानत्वेतिषष्ठीस्यात् ॥

पूजितव्यः । त्रि० पूजनीये ॥

पूजिलः । पुं० देवतायाम् ॥ त्रि० पूज्ये ॥

पूज्यः । पुं० श्वशुरे ॥ त्रि० वन्द्ये पूजार्हे । प्रतीक्ष्ये ॥ पूजार्हो य

था । गुरूणामपिसर्वेषांपूज्याः पञ्चविशेषतः । तेषामाद्यास्त्रयः श्रेष्ठास्तेषांमातासुपूजिता ॥ यो भावयतियासूतेयेनविद्योपदिश्यते ज्येष्ठः भ्राताचभर्ताचपंचैतेगुर वस्मृताइतिकौर्मे उपरिभागे ११ अध्याय :॥ पूज्यते । पूज० । । अर्चायत् ॥ पूजयितुमर्हः । पूज० । अर्हेकृत्यतृचश्चेतियत् ॥ सर्वस्यैवहिदानस्यगृहीतागुरुरुच्य ते । कन्यायाश्चैव विद्यायाः प्रदातापूज्यतेगुरुः ॥

पूज्यपादः । पुं० भगवच्छङ्कराचार्ये ॥

पूलः । पुं० शङ्खे ॥ श्वेतकुशे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ न० बहुलीकृते । अपनीततुषधान्ये ॥ सत्यवचने ॥ त्रि० व्रतादिनाशुद्धे । पवित्रे । प्रयते ॥ दधिगोमयादौसास्यप वित्रे० स्वभावपवित्रेवा । पवित्रे मेध्ये ॥ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्र पूतंजलंपिवेत् । सत्यपूतांवदेद्वा चंमनःपूतंसमाचरेत् । शठिते बहुलीकृते ॥ पूयतेस्म । पूङ्० पूञ्० वा । क्तः ॥ पवतेस्मवा । पूङोगत्यर्थेतिक्तः ॥

पूतक्रतायी । स्त्री० इन्द्राण्याम् । शच्याम् ॥ पूतक्रतोः स्त्री० । पूतक्रतोरैचेत्यैकारादेशोङीप् च ॥

पूतक्रतुः । पुं० इन्द्रे ॥ पूताःक्रतवो येन ॥

पूतक्रतुः । स्त्री० देव्याम् ॥ पूताः क्रतवोयस्याः ॥

पूतगन्धः । पुं० बर्बरे ॥

पूततृणम् । न० श्वेतकुशे ॥ कुशे ॥ पूतञ्चतत्तृणञ्च ॥

पूतद्रुः । पुं० पलाशवृक्षे ॥

पूतधान्यम् । न० तिले ॥ पूतञ्चतद्धा न्यञ्च ॥

पूतना । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ पूतना स्थिमतीसूक्ष्मेतिनिरूपणात् ॥सिन्धु देशजातावल्पत्वक्स्थूलास्थिहरीतकी लेपनेप्रशस्ते तिराजवल्लभः ॥ गन्ध मांस्याम् ॥ बालरोगविशेषे ॥ बाल मातृकाविशेषे ॥ दानवीविशेषे । बकासुरभगिन्याम् ॥ यशोदकीर्यं स्तनकालकूटंजिघांसयापाययदप्य साध्वी । लेभेगतिंधात्र्युचितांत- तोन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम ॥ पू- तंकरोति । तत्करोतीतिणिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

पूतनारिः । पुं० बालमुकुन्दे । श्री कृष्णे ॥ पूतनायाअरिः ॥

पूतनासूदनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूत नांसूदितवान्०सूदयतिवा । सूद- क्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

पूतनाहा । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनां- हन्ति । हन० । क्विप् ॥

पूतपाप : । त्रि॰ निरस्तस्वर्गभोगप्रति बन्धकपापे ॥

पूतफल : । पुं॰ पनसे ॥

पूता । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

पूतात्मा । पुं॰ ईश्वरे ॥ पूत : शुद्ध: सत्त्वादिगुणसम्बन्धरहित : आत्मा स्वरूपंयस्य ॥ पूतश्चासावात्माचेति वा ॥ शुद्धदेहे ॥ शुद्धान्त : करणे ॥ पूतआत्मायस्य ॥

पूति : । स्त्री॰ दुर्गन्धे ॥ पवित्रतायाम् ॥ खट्टाशमुष्के ॥ न॰ गोहिषहणे ॥

पूतिक : । पुं॰ पूतिकरञ्जे ॥ पुनाति । पूञ्॰ । तिन्तिडीकादयश्चेति॰ इकन् ॥ न॰ विष्टायाम् ॥

पूतिकरज : । पुं॰ लटाकरञ्जवृक्षे । कलिकारके । कलहनाशने । कण्टवल्तिकरञ्जे । काँटाकरञ्जइति॰ भा॰ ॥ पूतिश्चासौकरजश्च ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं॰ पूतिकरजे ॥

पूतिकर्णक : । पुं॰ कर्णरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । कर्णविद्रधिपाकाद्वा जायतेचाम्बुपूरणात् । पूयंस्रवतिवापूतिसज्ञेय: पूतिकर्णक : ॥ अस्यौषधंयथा । निर्गुण्डीसुरसस्तैलंसिन्धूधूमरजोगुड : पूरणात्पूतिकर्णस्यशमनोमधुसंयुत : ॥ अथवा । वरुणार्द्रकपित्थाम्रजम्बूपल्लवसाधितम् । पूतिकर्णापहंतैलंजालीपचरसेनवेति चक्रपाणिदत्त : ॥

पूतिका । स्त्री॰ मार्जार्याम् ॥ पोईइ॰ प्र॰ लताशाके । उपोदक्याम् ॥

पूतिकामुख : । शम्बूके ॥

पूतिकाष्ठम् । न॰ सरलद्रुमे ॥ देवदारुमहीरुहे ॥ पूतिचतत्काष्ठञ्च ॥ पूते : पावनस्यकाष्ठंवा ॥

पूतिकाष्ठकम् । न॰ पूतिकाष्ठे ॥

पूतिगन्ध : । पुं॰ गन्धके ॥ हिङ्गुदीव्रे ॥ न॰ रङ्गे ॥ त्रि॰ दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धि : । }
पूतिगन्धिक : } त्रि॰ दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धिका । स्त्री॰ वाकुच्याम् ॥

पूतितैला । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् ॥

पूतिदारु : । न॰ देवदारुणि ॥

पूतिनस्य : । पुं॰ नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । दोषैर्विदग्धैर्गलतालुमूलेसम्मूर्छितोयस्यसमीरणस्तु । निरेतिपूतिर्मुखनासिकाभ्यांतंपूतिनस्यंप्रवदन्तिरोगम् ॥ औषधन्तु । । व्याघ्रीदन्तीवचाशिग्रुसुरसव्योषसम्भवै : । पाचितंलावणंतैलंपूतिनासागदंजयेत् ॥ अथवा । त्रिकटुविडङ्गकसैन्धवबृहतीफलशिग्रुसुरसदन्तीभि : । तैलङ्गोजलसिद्धंनस्यंस्यात्पूतिनस्यस्य ॥

पूतिपत्र : । पुं॰ श्योनाकविशेषे ॥

पूतिपुष्पिका । स्त्री॰ मातुलुङ्गायाम् ।

पूतिफली । स्त्री॰ वाकुच्याम् । सोम

ने । ख्यत् ॥ बीजपूरे ॥ गुणकाङ्के ॥
पुं० प्रेतदेहनिष्पादकश्राद्धीयकादेय
दशपिण्डे ॥ त्रि० पूरणकर्त्तरि ॥
पूरणः । पुं० सेतौ ॥ विष्णुतैले ॥ न०
अङ्कानांगुणने ॥ वृष्टौ ॥ कुट्टन्नटे ॥ समानतन्तु ॥ पिष्टप्रभेदे ॥
छिन्नधान्यजलेमांसंसुखिन्नं सूक्ष्मकुट्टितम् । संयुक्तं हिङ्गुजीरार्द्रबीजपूरैलसैन्धवैः ॥ घृतेतस्मै परिमृष्टं-
धूपितंमांसपूरणम् ॥ मांसस्यपूरणंरुच्यं हृद्यं पुष्टिकरंपरं । वातपित्तहरंबल्यं मन्दाग्निष्ठदनाशनम् ॥ त्रि०पूरके । पूरणकर्त्तरि ॥ पालनकर्त्तरि ॥ पूरयति । पूरयति पालयति वा । ल्युट् ॥ पूर्यतेऽनेन । पूरी० । करणेल्युट् ॥

पूरणी । स्त्री० शाल्मलिवृक्षे ॥ पटारकमकसूबेतु ॥ पूरणकारिण्याम् ॥ पूरयति । पूरी० । ल्युट् । ङीप् ॥

पूराम्लम् । न० वृक्षाम्ले ॥

पूरिका । स्त्री० पूपविशेषे । पूरी० कचौरी० इ० भा० ॥ यथा । माषाणांपिष्टिकांकुर्य्याल्लवणार्द्रकहिङ्गुभिः । तयापिष्टिकयापूर्णाःसमिताकृतलोलिका ॥ ततस्तैलेविपक्वा सापूरिकाकथिताबुधैः । रुच्यास्वाद्वीगुरुः स्निग्धावातपित्तासृग्दूषिका । चक्षुस्तेजोहरीचोष्णारक्तवातविनाशिनी । तथैवघृतपक्वाऽपिचक्षुष्या

रक्तपित्तहृत् ॥ यद्वत्पूपः पूरिकातु । घृतसिक्तकणिक्यायांमेलितंपक्वमांसकम् । यद्वत्गर्भवत्चूर्णं कणिका लोड्यापीडयेत् ॥ पूरिकाघृतसंपक्वा खण्डपाकविलेहिता । पूरिकावद्रोचिष्याक्षिग्धापित्तहराहिमा ॥ मधुराद्रव्यातघ्नी सराच्छर्दिविनाशिनी । एवंविप्रायवर्ज्जुरयर्करानारिकेरयैः ॥ द्राक्षयावैसुपूर्णस्तुपूरिकाःपूर्ववत्पचेत् ॥

पूरितः । त्रि० कृतपूरणे । पूर्णे ॥ पूर्यतेस्म । पूरी० । क्तः । वाऽदान्तेति पक्षेइट् ॥ गुणिते ॥

पूरुषः । पुं० पुरुषे । नरे ॥ पुंसि ॥ विष्णौ ॥ यथा । यस्मादृविश्वमुदेति यदरमतियत्रिलयंजगद्भीयतेभासाय स्वजगदुद्विभातिसहजानन्दोज्ज्वलं यन्महः । शान्तं शाश्वतमक्रियंयमपुनर्भावायभूतेश्वरम् द्वैतध्वान्तमपास्ययान्तिकृतिनः प्रस्तौमितंपूरुषमिति ॥ पुरति । पुरअग्रगमने । पुरः कुषन् । अन्येषामपीतिदीर्घः । पृषोदरादित्वात् ॥ यद्वा । पूरयति पूर्यतेवा । पूरी० वा० कुषन् ॥

पूर्णः । त्रि० व्याप्ते ॥ पूरिते ॥ पुं० धर्ते ॥ समग्रे । सकले ॥ पूर्यतेस्म । पूरी० । कर्त्तरिकर्मणिवाक्तः । वादान्तेतिसाधुः ॥

उत्पदातु ॥ तत्रजातस्य फलं । जि-
तेन्द्रिय : सर्वकालासु रूपोजितारि
पक्ष : खलुतस्य नत्यम् । सदैन्सदो
यातस्तुतरां सो विवादाभाद्रपदा
प्रसूतौ ॥ पूर्वाभद्राश्च भद्रपदाश्च ॥
एकवचनान्तोपि ॥

पूर्वपक्ष : । पुं० जिनभि० । जलेन्द्रे ।
नविभद्रे ॥

पूर्वरङ्ग: । पुं० नाट्यशालायाम् ॥ ना
ट्योपक्रमे । प्राक्रङ्गीते । गुरुनि
कायाम् ॥ रङ्गप्रधानाख्योरङ्गविघ्न
शान्तिकारीमाल्टोपाठगीतवादित्रा
यनेकाङ्गविशेषोनाट्यादौकर्तव्य:
कार्य विशेष: पूर्वरङ्ग: । तदुक्तंवस
न्तराजीये । यन्नाट्यवस्तुन: पूर्वरङ्ग
विघ्नोपशान्तये । कुशीलवा : प्रकु-
र्वन्तिपूर्वरङ्ग : प्रकीर्तित: इति ॥
पूर्वरङ्गं विधायादौसूत्रधारेविनिर्गते
। प्रविश्यतद्वदपर:काव्यमास्थापये-
ट : ॥ प्रथमंपूर्वरङ्गस्ततः प्र...
नेतिच । चारम्भे सर्वनाट्यानामे
तत्सामान्यमिष्यते ॥ पूर्वरज्यतेऽ
स्मिन् । रञ्ज घञ् । कुत्वम् ॥

पूर्वराग: । पुं० नायिकानायिकयोर्द
शाविशेषे ॥ अवणादर्शनाद्वापिमि
थ : संगूढरागयो : । दशाविशेषो
योऽप्राप्तौपूर्वराग:सउच्यते ॥ इ० ॥

पूर्वरात्र : । पुं० रात्रे:पूर्वभागे ॥ रा
त्राह्नाहा : पुंसि ॥

पूर्वरूपम् । न० पूर्वलक्षणे ॥ वैद्यके
भाविव्याधिबोधकचिह्ने ॥

पूर्ववत् । न० अनुमानविशेषे ॥ यथा
। दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयंयत्०
तत्पूर्ववदुच्यते । पूर्वंप्रसिद्धमदृष्ट
स्वलक्षणसामान्यमितियावत्०तद
स्यविषयस्त्वं नास्ति०अनुमानज्ञान
स्येतिपूर्ववत् । यथाधूमादूवह्नित्व-
सामान्यविशेष : पर्वतेनुमीयते०
तस्यवह्नित्वसामान्यस्यस्वलक्ष
वह्निविशेषोदृष्टोरसवत्याम् । वीता
वीतभेदात्तद्विविधम् ॥

पूर्ववादी । त्रि० प्रागभियोक्तरि । प्र-
थमविवादिनि ॥

पूर्वविद् । त्रि० अतीतज्ञे ॥

पूर्वशैल : पुं० उदयपर्वते ॥

पूर्वसर : । त्रि० अग्रगामिनि ॥

पूर्वा । स्त्री० पूर्वदिशि । प्राच्याम् ॥
तद्दिग्भववायुगुणा : । पूर्वस्तुमधु
रोवात : स्निग्ध : कटुरसान्वित :
। गुरुर्विदाहजननोवातल : पित्त-
नाशन : ॥ इति ॥

पूर्वाद्रि: । पुं० उदयाचले । दिनमूर्द्ध-
नि ॥

पूर्वाषाढा । स्त्री० अश्विन्यादिसप्तविं
शतिनक्षत्रान्तर्गतविंशतिसंख्याकन
क्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । भूयो
भूय : स्वप्रमानानुरक्तो भक्तोदेवेब
न्धुमान्योतिदक्ष : । पूर्वाषाढाज-

स्त्रकालेयदिव्याषाढाषाढः स्याद्दिवि वर्गेनितान्तम् । पूर्वाषाढाचाषाढाच ॥

पूर्वाह्णः । पुं० द्विधाविभक्तदिनस्य पूर्वभागे ॥ यथा । आवर्तनात्तुपूर्वाह्णोह्यपराह्णस्ततः परः । आवर्तनात्‌वासरस्यच्छायापरिवर्तनात्प्रागितिशेषः ॥ त्रिधाविभक्तदिनस्यप्रथमभागे ॥ सचत्रिंमुहूर्तदिनमानेसूर्योदयावधिदशदण्डात्मकः कालः यथा । पूर्वाह्णेवैदेवानां मध्यंदिनंमनुष्याणामपराह्णः पितृणामितिश्रुतिः ॥ अह्नः पूर्वम् । पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिसमासः । राजाहः सखिभ्यष्टजितिटच् । अह्नादेशोणत्वम् ॥

पूर्वाह्णेतनम् । त्रि० पौर्वाह्णिके ॥ पूर्वाह्णेभवः । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्याम्‌इतिट्युट्युलौतुट्च । घकालतनेष्विस्यलुक् ॥

पूर्वेद्युः । अ० प्रातःकाले । धर्मवासरे ॥ पूर्वस्मिन्नहनि ॥ सद्यःपरुदित्यादिनापूर्वशब्दादेद्युस्प्रत्ययो निपात्यते ॥

पूषः । पुं० ब्रह्मदारुणि । तूत० इ० भा० ॥ पूषवडो । इगुपधात्कः ॥

पूषकः । पुं० ब्रह्मदारुणि ॥ पूषएव कः ॥

पूषा । पुं० सूर्ये ॥ जगतः पोषणात् । पुष्णाति । पुषपुष्टौ । श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्निति निपातितः ॥

पूषभाषा । स्त्री० अमरावत्याम् । इन्द्रनगर्याम् । सुरपुर्याम् ॥

पूषसुहृत् । पुं० शिवे ॥

पूषा । स्त्री० पिङ्गलापृष्ठवर्त्तिन्यांनाड्याम् ॥ पूषातुपिङ्गलापृष्ठे नीलजीमूतसन्निभा । याम्यभागस्यनेत्रान्तमायावत्पादतलंगता ॥

पृक्का । स्त्री० मदजालायाम् । पिशुनायामोषधौ । असारक० इ० भा० । सिर्ति० इ० गौ० भा० स्पृक्का । स्पृशत्यङ्गैः । वा० सन् । पृ० ॥

पृक्तम् । न० धने ॥ त्रि० मिश्रिते ॥ सम्पर्कयुक्ते ॥ पृच्यते । पृची० । क्तः ॥

पृक्तिः । स्त्री० सम्पर्के । स्पृष्टौ । स्पर्श[illegible]र्शनम् । पृचीसम्पर्के । क्तिन् ।

पृ[illegible] [illegible]ी० अनुयोगे । प्रश्ने ॥ प्रच्छ[illegible] प्रच्छज्ञीप्सायाम् । गुरोश्चहलः । सम्प्रसारणम् ॥

पृच्छितनुः । पुं० प्रश्नलग्ने ॥

पृच्छ्यम् । त्रि० प्रष्टव्ये ॥

पृतना । स्त्री० सेनामात्रे ॥ सेनाविशेषे । तिसृषुवाहिनीषु ॥ यत्रेभाः ॥ २४३ । रथाः ॥ २४३ । अश्वाः ॥ ७२९ । पादातिकाः ॥ १२१५ । समस्तसङ्ख्ययाचचतुर्विंशतिभिः स्मृता । २४३० ॥ प्रियते । पृथ्व्या-

यामे । वा० तनः गुणाभावश्च ॥
पृतनाषाट् । पुं० इन्द्रे ॥ पृतनांसहते । षहमर्षणे । छन्दसिसहइति० णिव : सहेरितिषः ॥
पृथक् । अ० भिन्ने । विनार्थे । अन्तरेण । ऋते ॥ असङ्कीर्णे ॥ नानार्थे ॥ पर्थयति । पृथप्रक्षेपे । वा० कक् ॥
पृथक्त्वम् । न० पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यावच्चपृथक्त्वं स्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् । अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्वमुच्यते ॥ अस्मात्पृथगियंनेतिप्रतीतिर्हिविलक्षणा॥ पृथक्त्वं निरूपयति सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणंपृथक्त्वम् । तन्निस्वतादिकंसंख्यावत् । यथानित्यं पृथक्त्वं नित्यम् ० अनित्ये त्वनित्यम् ० आश्रयद्वितीयक्षणेचोत्पद्य ... यना-शान्नश्यति ० तथापृथक्त्वमो ... द्वि वत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थः ... ष्ठो मादेयविवेके ॥ भेदे ॥ भावेस्त्व : ॥ पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्त्वे ॥
पृथक्त्वचा । स्त्री० मूर्वायाम् । कर्क-रीला० इ० भा० । देव्याम् । मधुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्याः ॥
पृथक्पर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् । चित्रपर्ण्याम् । पीठवनी० इ० भा० । चाकुल्या० इ० भा० ॥ पृथक्असम्पर्णमस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥

पृथगात्मता । स्त्री० विवेके ॥ व्यक्तौ ॥ पृथगात्मायस्य । तस्यभावः । तल् । तलन्तंस्त्रियाम् ॥
पृथगात्मिका । स्त्री० व्यक्तौ ॥
पृथग्जनः । पुं० मूर्खे ॥ नीचे । अधमे ॥ पृथक्कार्यीजनः असभ्यत्वात्पृथग्जनः । शाकपार्थिवादिः ॥ सज्जनेभ्यः पृथग्भूतोजनोवा ॥ त्रि० पापिनि ॥ भिन्नलोके ॥
पृथग्रूपः । त्रि० बहुविधे ॥ पृथग्रूपमस्य ॥
पृथग्वर्त्मात्मा । पुं० वायौ ॥ पृथक्-नानाविधंवर्त्म सञ्चरणमात्मास्वभावोऽस्य ॥
पृथग्वादः । पुं० दैतिनि ॥ पृथक् नानावस्तु० इत्यं वदनंयस्य ॥
पृथग्विधः । त्रि० नानारूपे ॥ पृथक् धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्येण० परस्परविलक्षणाविधायस्य ॥
पृथग्बीजः । पुं० भल्लातके ।
पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे ॥ प्रथयति । प्रथ० ॥ प्रथः कित्सम्प्रसारणञ्च अजि : ॥
पृथवी । स्त्री० भुवि । पृथिव्याम् ॥ प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेः षवन् सम्प्रसारणञ्चेत्यंके । षित्वान्ङीप् ॥
पृथा । स्त्री० कुन्त्याम् । वसुदेवस्वसरि । पाण्डोः पत्न्याम् ॥
पृथाजः । पुं० कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि

स्त्रीसादौ ॥ पृथायाः पृथायांवा जातः जनी० । डः ॥ अर्जुनपादपे ॥

पृथापतिः । पुं० पाण्डुनृपे ॥ पृथायाःपतिः ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥

पृथिवी । स्त्री० गोत्राद्याम् । क्ष्मायाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्रसहिताद्गन्धतन्मात्रादुत्पन्नायांशब्दस्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् ॥ पृथिवीपञ्चमंभूतंघ्राणंआध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंतथागन्धोवायुस्तत्राधिदैवतम् ॥ न्यायमतेनपृथिवींविभजते । गन्धवतीपृथिवी । साद्विधा । नित्याऽनित्याच । नित्यापरमाणुरूपा । अनित्याकार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियंगन्धग्राहकंघ्राणंनासाग्रवर्ति । विषयोमृत्पाषाणादिः । इति ॥ प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेःषिवन्सम्प्रसारणञ्च । षित्वान्ङीष् ॥ प्राणप्रदानात्सपृथुर्यस्माद्भूमेरभूत्पिता । ततस्तुपृथिवींसंज्ञामवापाखिलधारिणी ॥ गन्धोघ्राणेन्द्रियञ्चापिकाठिन्यंगौरवंतथा । वसुन्धरागुणाएतेगदितावेदिभिः ॥ रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखैरवभास्यते । ससमुद्रसरित्शैलातावतीपृथिवीस्मृता ॥

पृथिवीक्षित् । पुं० राजनि ॥ पृथिव्यांक्षयतिवसति । क्षि० । क्विप् । तुक् ॥

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुराणोक्तपृथिवीकथायाम् ॥

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पृथिवीपतिः । पुं० भूपाले ॥ पृथिव्याःपतिः ॥ नाऋषिःकुरुतेकाव्यंनारुद्रोरुद्रमर्चति । नादेवांशोददात्यन्नंनाविष्णुःपृथिवीपतिः ॥ ऋषभाख्यौषधे ॥ कृतान्ते ॥

पृथिवीपालः । पुं० राज्ञि ॥

पृथिवीशक्रः । पुं० राजनि ॥

पृथुः । पुं० अग्नौ । त्रेतायुगेसूर्यवंशीयपञ्चमनृपे । वेणनृपस्यदक्षिणकरमथनाज्जाते । प्रजारञ्जनादादिराजोपाधिंप्राप्ते ॥ पृथते । प्रथप्रख्याने । प्रथिम्रदीतिकुःसम्प्रसारणञ्च ॥ श्योनाकवि० ॥ स्त्री० त्वक्पत्र्याम् । हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके अहिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे ॥ स्थूले ॥ निपुणे ॥

पृथुकः । पुं० चिपिटे । चिउडा० इ० भा० ॥ यथा । शालयःसतुषाआर्द्राभृष्टाअस्फुटितास्ततः । कुट्टिताश्चिपिटाःप्रोक्तास्तेस्मृताःपृथुकाअपि ॥ पृथुकागुरवोवातनाशनाःश्लेष्मलाअपि । सक्षीरावृंहणावृष्याबल्याभिन्नमलाश्चते ॥ पृथु

पृदाकुः । पुं० वृश्चिके ॥ व्याघ्रे ॥ सर्पे ॥ चित्रके ॥ पर्द्दते । पर्द्द० । पर्द्देर्नित्संप्रसारणमल्लोपश्चेतिकाकुप्रत्ययः ॥

पृश्निः । स्त्री० रश्मौ ॥ त्रि० अल्पतनौ ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा । स्पृश संस्पर्शे । घृणिपृश्नीतिसाधुः ॥ पृच्छति० पृच्छ्यतेवा । पर्षति० पृष्यतेवा । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । पृषुसेचने वा । पूर्ववत्साधुः ॥

पृश्निका । स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥

पृश्निगर्भः । पुं० गदाग्रजे । श्रीकृष्णे ॥

पृश्निपर्णी । स्त्री० पृथक्पर्ण्याम् । अङ्घ्रिवल्लिकायाम् । चक्रीत्० ह० पिठवनि० ह० च० भा० । चाकुलिया० ह० गौ० भा० ॥ पृश्निपर्णीत्रिदोषघ्नीवृष्योष्णामधुरासरा । हन्तिदाहज्वरश्वासरक्तातीसारतृड्वमीः ॥ पृश्निरल्पंपर्णमस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥

पृश्निभद्रः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पृश्निशृङ्गः । पुं० विष्णौ ॥ गणेशे ॥

पृश्नी । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥

पृषत् । पुं० मृगे ॥ न० विन्दौ ॥ त्रि० श्वेतविन्दुयुक्ते ॥ पर्षति । पृषुसेचने । वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदिति अतिप्रत्ययोगुणाभावश्चनिपात्यते । शतृवदस्यकार्यम् ॥

पृषतः । पुं० पृषाकमृगे । चित्रमृगे ॥ यथा । पृषतश्चन्द्रविन्दुःस्यात्ङरिणः कथितोऽल्पकः ॥ पृषतस्तुभवेत्स्वादुर्ग्राहकःशीतलोलघुः । दीपनोरोचनः श्वासज्वरदोषत्रयास्रजित् ॥ इति ॥ विन्दौ ॥ त्रि० श्वेतविन्दुयुक्ते ॥ पर्षति । पृषु० । पृषिरञ्जिभ्यांकिदित्यतच् ॥ यद्वा । पृषताः विन्दवः सन्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥

पृषताम्पतिः । पुं० वायौ ॥

पृषताश्वः । पुं० वायौ । अनिले ॥ पृषतोमृगविशेषोऽश्वोवाहनमस्य ॥

पृषती । स्त्री० मृग्याम् ॥

पृषत्कः । पुं० वाणे । शरे ॥ पर्षति पृषु० । लटः शतृ । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥ यद्वा । वर्त्तमाने पृषन्महद्दितिसाधुः स्वार्थेकन् ॥

पृषदश्वः । पुं० गन्धवहे । पवने । वायौ ॥ पृषन्मृगभेदोऽश्वोवाहनमस्य ॥ पृषतामम्बुकणानामश्ववद्वेतिवा ॥

पृषदाज्यम् । न० सदध्याज्ये । दधिमिश्रितघृते ॥ पृषच्चतदाज्यञ्च ॥ यद्वा । पृषद्भिः सहितमाज्यम् ॥

पृषद्वलः । पुं० वायुभ्वे ॥

पृषन्तिः । पुं० विन्दौ ॥ यथा । पयः पृषन्तिभिः स्पृष्टावान्तिवाताः शनैः शनैरितिजाम्बवतीविजयकाव्यम् ॥

पृषभाषा । स्त्री० इन्द्रपुर्याम् ॥

पृषाकारा । स्त्री० क्षुद्राश्मनि । वट खराङ्गभा० ॥

पृषातकम् । न० सदध्याज्ये ॥

पृष्टम् । न० सामगानांमाध्यन्दिन सवनेगीयमानस्तोत्राणांनामधेये ॥ त्रि० कृतप्रश्ने । उपामन्त्रिते ॥ पृच्छे: क्त: ॥

पृष्टव्य : । त्रि० जिज्ञासिते ॥

पृष्ठम् । न० शरीरपश्चाद्भागे । पार्श्व स्थाने । पीठ० इ० भा० ॥ अश्वशु भाशुभलक्षणंयथा । सुस्निग्धं मांस लंपृष्ठमभग्नञ्चाप्यरोमशम् । सध नानांविपर्यस्तं जिह्वनानांप्रकीर्त्ति तमितिसमुद्र : ॥ चरममात्रे ॥ पृष्यते । पृषु० । तिथपृष्ठगूर्थेति साधु ॥ स्तोत्रविशेषेपिपृष्ठम्० त्रि वाधिकरणे० पृष्ठै: स्तुवतइत्यादौ तथानिर्णयात् ॥

पृष्ठग्रन्थि : । पुं० गडौ । कूब० इ० भा० ॥

पृष्ठत : । अ० पश्चात् । पृष्ठदेशे ॥ पृष्ठ इति । आद्यादित्वात्तसि: ॥

पृष्ठदृष्टि : । पुं० भल्लूके ॥

पृष्ठमांसाद : । त्रि० परोक्षे दोषाभि धायिनि ॥ वाक्याभिधायिनि ॥ इ० त्रिकाण्डशेष : ॥

पृष्ठमांसादनम् । न० परोक्षे दोषकी र्त्तने ॥ त्रि० तद्वति ॥

पृष्ठवंश : । पुं० रीढके । पृष्ठास्थि नि ॥ सतुगर्भेमासद्वये संभवति ॥

पृष्ठवह : । पुं० पृष्ठ्याश्वे ॥

पृष्ठवास्तु । न० गृहस्योपरिगृहे ॥

पृष्ठवाट्० ड् । पुं० युगपार्श्वगवृषे । पष्ठवाहिनि ॥

पृष्ठवाह : । पुं०
पृष्ठवाहक : । पुं० } वृषे ॥

पृष्ठवाह्य : । पुं० भारवाहकवृषे । स्थौरिणि । पृष्ठ्ये ॥

पृष्ठशृङ्ग : । पुं० वनच्छागे ॥

पृष्ठशृङ्गी ० पु शभीरौ । सैरिभे ॥ शंढे । भीमसेने । वृकोदरे ॥

पृष्ठहायन : । पुं० धान्यविशेषे ॥ मत ङ्गजे ॥

पृष्ठी । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

पृष्ठोदय : । पुं० राशिविशेषे ॥ मेषो- वृष:कर्कटश्चधनुर्मकरएवच । पृष्ठो- दया : षडेवैतेमीनश्चापितथैवच ॥

पृष्ठ्य : । पुं० स्थौरिणि । पृष्ठेनभारवह नशीलेघोटके । न० पृष्ठवृन्दे ॥ य- ज्ञविषयेऽद : स्मरन्ति ॥ पृष्ठानांस मूह : । पृष्ठाद्यन् ॥ प्रशस्तमतिश यितंपृष्ठमस्य । अन्यस्योपीतियद्वा

पृष्णि : । पुं० सूर्ये ॥

पृष्णिका
पृष्णी । स्त्री० } कत्तृणे । कुम्भ्या म् ॥

पेचक : । पुं० उलूके । वायसारातौ । कौशिके ॥ यूके ॥ गजलाङ्गूल मूले । तद्गुदाच्छादकमांसपिण्डवि

शेषे ॥ पचति॰पच्यतेवा॰दुःखेर्व न। डुपचष्॰ ॥ पचिमच्योरिच्चो-पधायाइतिवुन्। अतइत्त्वम्। पु गन्तेतिगुणःपर्यङ्के॰ मेघे॰। यूके ॥

पेचकी। पुं॰ हस्तिनि ॥

पेचिलः। पुं॰ गजे। हस्तिनि ॥

पेचु। न॰ पेचुल्याम् ॥

पेचुकम्। न॰ नाडीचशाके। पेचुल्या म्॥ त्रिकाण्डशेषेकेचुकमितिपाठः

पेचुली। स्त्री॰ पेचुनि। नाडीचशाके

पेटः। पुं॰ प्रहस्ते। पेटति। पिट॰ । प॰ अच् ॥

पेटकः। पुं॰ न॰ पिटके। पुस्तका दीनांमञ्जूषायाम्। पिटार॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ कदम्बके। समूहे ॥ पेटति। पिटशब्दसंघातयोः। ण्वुल् ॥

पेटाकः। पुं॰ पेडायाम्। पेटके ॥

पेटिका। स्त्री॰ वृक्षविशेषे॰। कुवेरा च्याम्। कणावल्लिकायाम् ॥

पेटी। त्रि॰ पेटके ॥

पेडा। स्त्री॰ पेटके। मञ्जूषायाम्। वृहत्पिटाके ॥ पिण्डते। पिडिसं-घाते। प॰ अच्। अनित्यत्वान्नमु म् ॥

पेत्वम्। न॰ अमृते ॥ घृते ॥ पीयते। पा॰। अन्येभ्योपिदृश्यतइति॰ इत्वन् ॥

पिपीयमानः। त्रि॰ अत्यासक्त्यापीय-माने ॥

पेयम्। न॰ पयसि। जले ॥ दुग्धे ॥ मद्ये ॥ अष्टविधान्नान्तर्गतान्नवि॰। यथा। भोज्यंपेयंतथाचूष्यंलेह्यंखाद्यंच चर्वणम्। निर्पेयमष्टधाप्रोक्तमा .... न्नमष्टविधंस्मृतम् ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥ त्रि॰ पानयोग्यद्रव्ये। पातव्ये ॥ पातुंयोग्यम्। पा॰। यत्। ईद्यति । गुणः ॥

पेया। स्त्री॰ आणायाम्॥ अच्छमण्डे ॥ सिक्थसमन्वितपेयद्रव्ये ॥ पेया विधिर्गुणाश्च। चतुर्दशगुणेनीरेरक्त शाल्यादिभिः कृता। द्रवाधिका-स्वल्पसिक्थापेयाप्रोक्ताभिषग्वरैः ॥ सातिलघ्वीग्राहिणीचधातुपुष्टिविधा यिनी ॥ स्वेदाग्निजननीचैयावात-वर्चोनुलोमिनी। क्षुत्तृड्श्रमग्लानिहरीसंधवसंयु क्तादीपनीपाचनीचसा ॥ आमशूल हरीरुच्याज्वरादिबन्धविनाशिनी ॥ पातुंयोग्या। पा॰। यत्। ईद्यति । टाप् ॥

पेयूषः। पुं॰ न॰ अमृते। नव्यदु-ग्धे। सप्तदिवसावधिक्षीरे ॥ आस प्रसवप्रभवंक्षीरंपेयूषउच्यते ॥ पीय ते॰पीय्यतेऽनेनवा। पीयइतिसौ त्रोधातुः प्रीतौ। पीयेरूषन्। बहु लवचनात्पक्षेगुणः ॥ अग्निसंयो-गात्कठिनतांगतेनवप्रसूतायाःगोः क्षीरे ॥ क्षीरंतत्कालसूतायाघनं-

पेयूषमुच्यते ॥ नव्यघृते ॥

पेरु : । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ समुद्रे ॥ पीयते । पीङ्पाने । निपीभ्यां रु : ॥

पेरोजम् । न० उपरत्नवि० । पेरूजे । पिरोजा० इ० भा० ॥ तद्गुणविषयम् । भस्माङ्कहरितश्च । तस्यगुणा : । पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंपरम् । स्थावरंजंगमञ्चैवसंयोगाच्चयथाविषम् ॥ ततसर्वंनाशयेच्छीघ्रंशूलंभूतादिदोषजम् । पाठान्तरम् यथा ॥ पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंतथो: । स्थावरादिविषघ्नंस्याद्रत्नञ्चापरंशुभु ॥ शीताङ्गंनाशयेच्छीघ्रंशूलंत्रिनिरमूलजम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पेलम् । न० अण्डकोषे ॥

पेलवम् । त्रि० विरले ॥ अत्रतालव्यशत्वप्रकार : ॥ पेलनम् । पिलक्षेपे । घञ् । पेलोस्याप्ति । अन्येभ्योपीतिव : ॥ कोमले कृशे ॥

पेरलि : । स्त्री० नृत्यविशेषे ॥ यथा । ताण्डवञ्चतथालास्यंद्विविधंनृत्यमुच्यते । पेरलिर्बहुरूपाचताण्डवंद्विविधंमतम् ॥ अङ्गविक्षेपबाहुल्यंतथाभिनयशून्यता । यत्रसापेरलिस्तस्या : संज्ञादेशीतिलोकत : ॥ छेदनंभेदनंयत्रबहुरूपामुखावली ॥ ताण्डवंबहुरूपन्तद्दाक्षागमसमुद्गतमिति ॥

पेशलम् । न० सौकुमार्ये ॥ त्रि० रुचिरे । रम्ये । चारौ । सुन्दरे ॥ दक्षे । कुशले । चतुरे ॥ कोमले ॥ पिशअवयवे । भाविवञ् । पेशंलाति । ला० । क : ॥ वा० पिशिरलज्वा ॥ पेशोस्यास्ति । सिध्मादित्वालज्वा ॥ धूर्ते । कर्णाजनसावाचावपुषाचशोभनत्वात् । पेशलोविष्णुर्वासुदेव : ॥ तथाविधोन्योपि ॥

पेश : । न० रूपे ॥

पेशस्कृत् । पुं० हस्ते ॥ कीटवि० । किमिरवी० इ० गौ० भा० ॥

पेशि : । पुं० शलकोटौ । वज्रे ॥ स्त्री० अण्डे ॥ पिशिअवयवे । कृपिमिरुहिपतीत्यादिना० इन् ॥ मांसपिण्डे ॥

पेशी । स्त्री० सुपक्वकलिके ॥ मांसपिण्डे ॥ अण्डभेदे ॥ कृदिकारादक्तिनइतिङीष् । गौरादिर्वा ॥ पिशाच्याम् ॥ राक्षसीभेदे ॥ नदीविशेषे ॥

पेशीकोष : । पुं० पक्षिडिम्बे, अण्डे ॥ पेशीनांमांसखण्डानां कोषोभाण्डागारइतिस्वामी ॥

पेषणम् । न० चूर्णने । पिष्लृसंचूर्णने भावेल्युट् ॥ खले ॥ स्नुहीद्रुमे ॥

पेषणि : । स्त्री० ⎫ पेषणशिलायाम् ।
पेषणी : । ⎭ दृषदुपलात्मि-

कायाम् । पट्टे । गृहकच्छपे । सि ल० द्रु० भा० ॥

पैंगल : । त्रि० पिंगले ॥

पैणाक : । पुं० पेषणाम् ॥

पैजूष : । पुं० कर्णे ॥

पैठर : । त्रि० उख्ये । स्थालीपक्वमांसादौ ॥ पिठरेसंस्कृतम् । संस्कृतंभक्षा इत्यण् ॥

पैठीनसि : । पुं० स्मृतिकारकेमुनि विशेषे ॥

पैण्डिन्यम् : न० भैक्षजीविकायाम् ॥

पैतामह । त्रि० पित्र्ये । पितामह सम्बन्धिधनादौ ॥ पितामहस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥ स्त्रियांपैतामही

पैतृक । त्रि० पितृसम्बन्धिनिधनादौ ॥ सुश्रिणीत्रीवंशियमसदेश : खलुपैतृक : ॥ पितुरागतम् । पितुर्यच्चे तिचकाराट्ठञ् ॥ स्त्रीदि०पैतृकीवि द्या ॥

पैतृकभूमि:स्त्री०।पितृसम्बन्धिस्थाने॥

पैतृष्वसेय : । त्रि० पितुर्भगिनीसन्तौ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोप: । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥ स्त्रियांपैतृष्वसेयी ॥

पैतृष्वस्रीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये । पैतृष्वसेये ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । पितृष्वसुश्छण् ॥

पैत्त : । त्रि० पैत्तिके ॥

पैत्तिकम् । त्रि० पित्तजव्याधौ । पित्तसम्बन्धे ॥ पित्तस्यशमनंकोपनंवा वातपित्तश्लेष्मभ्य : शमनकोपनयो रितिठञ् ॥

पैत्रम् । न० पितृतीर्थे । तर्ज्जन्यंगुष्ठयो र्मध्ये ॥ पितृणामिदम् । तस्येद मित्यण् ॥ त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥

पैत्राहोरात्र : । पुं० पितृलोकस्यदि वारात्रौ । न्र्णामासि ॥ कृष्णपक्ष : पितृणांदिनम्०शुक्लपक्षोरात्रि : । पितृणामयम्०पैत्र : । पैत्रश्चासा वहोरात्रश्च ॥

पैत्र्य : । पुं० दैवसर्गप्रभेदे ॥

पैप्पलम् । त्रि० पिप्पलकाण्डे ॥ पिप्पलभस्मनि ॥ पिप्पलस्यावयवोवि कारोवा । अवयवेचेत्यण् ॥

पैल : । पुं० ऋषिविशेषे । ऋग्वेदधा रकेव्यासशिष्ये ॥ पीलायाअपत्यम् । पीलायावेत्यण् ॥

पैलेय : । पुं० पैले ॥ पीलायाअपत्य म् । अणभावे० द्व्यच इति० ढक् ॥

पैशाच : । पुं० अष्टप्रकारविवाहान्त र्गताष्टमविवाहे ॥ पैशाच : कन्य-कांछलात् । छलमाहमनु : । सुप्तां मत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति । सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचश्चाष्टमो धम : ॥ पिशाचस्येवायम् । अण् ॥ पिशाचएववा । स्वार्थिक : प्रज्ञाद्य ण् ॥ दैवसर्गविशेषे ॥ त्रि० पिशाच सम्बन्धिनि ॥

वा । पूञ् । इसिमसिग्रसिवितिलन् ॥ यद्वा । पवते । पूङ् । पूर्ववत्तन् ॥

पोतकी । स्त्री० श्यामायाम् । सौनचिड़ी० इ० भा० ॥ पूतिकायाम् उपोदिकायाम् । मालवे० अञ्जतव ल्लरीतिप्रसिद्धा । पोईशाक इ० भा० ॥ पोतकीशीतलास्निग्धाश्लेष्मलावातपित्तनुत् । अकंठ्यापिच्छलानिद्राशुक्रदारक्तपित्तजित् ॥ बलदारुचिकृत् पथ्या बृंहणी हृत्तिकारिणी ॥

पोतजः । पुं० कुञ्जराशौ ॥

पोतवणिक् । पुं० सांयात्रिके । नाना नानाभाण्डव्यवहारे ॥ पोतेनोपलक्षितो वणिक् ॥

पोतवणिक्प्रियः । पुं० बुद्धभेदे ॥ पोतवणिजः प्रियो यस्य ॥

पोतरक्षकः । पुं० कर्णधारे । पतवार० इ० भा० ॥ हालि० इ० गौ० भा० ॥

पोतवाहः । पुं० नियामके । गुणवृक्षोपरिस्थितेनाविकवि० ॥ वहित्रवाहके । डाँडी० इ० गौ० भा० ॥ पोतं वहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

पोताच्छादनम् । न० वस्त्रकुट्टिमे ॥

पोताधानम् । न० क्षुद्राण्डमत्स्यसंघाते । पोना० इ० गौ० भा० ॥ पोतैर्वहिर्निधीयन्ते । धाञः कर्मणि ल्युट् ॥ यद्वा । पोतोऽर्भकः आधीयतेऽत्र ॥ अधिकरणे ल्युट् ॥

पोतासः । पुं० कर्पूरविशेषे ॥

पोतिका । स्त्री० मधुमक्षिकायाम् ॥ पूतिकायाम् ॥ तुलसीशाकम् ॥

पोती । स्त्री० पशुस्त्रीजातौ ॥ पोतस्य वृद्धस्त्रीकायाम् ॥ पोतात्प्रत्ययसिप्रथम इतिङीप् ॥

पोता । पुं० ऋत्विजि । पुनाति । पूञ् । तृन्विधावृत्विक्षुचानुपसर्गस्येतितृन् ॥ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृदुहितृ इति साधुः ॥ विष्णौ ॥

पोत्रम् । न० वस्त्रे ॥ शूकरमुखाग्रे ॥ हलमुखाग्रे । लाङ्गलाग्रे ॥ पूयतेऽनेन । पूञ् । हलसूकरयोः पुवइतिष्ट्रन् ॥ वहित्रे ॥

पोत्रायुधः । पुं० शूकरे ॥

पोत्री । पुं० कोले । सूकरे ॥ पोत्रं मुखाग्रमस्त्यस्य । अतइनिः ॥

पोत्ररथा । स्त्री० जिनशक्तिवि० । जिनमुखायाम् । वज्रकालिकायाम् । मायादेव्याम् ॥

पोलिका । स्त्री० पिष्टकविशेषे ॥ यथा । कुर्यात्समितयातीवतन्वीं पर्पटिकां ततः । खेदयेत्तप्तकैतान्तुपोलिकां जगदुर्बुधाः ॥ तांखादिक्षसिकां दुग्धं सामण्डकवन्दुधाः ॥

पोलिन्दः । नौकावयवविशेषे । पाश्चा

वृकी ॥

पोली । स्त्री० पिष्टकविशेषे । पूपाख्यान्न । चपट्याम् ॥

पोष : । पुं० पोषणे ॥

पोषक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥

पोषणम् । न० पुष्टौ । पुषपुष्टौ ॥ ल्युट् ॥ धृतौ ॥

पोषयित्नु : । पुं० कोकिले ॥ भर्त्तरि ॥ त्रिषु ॥ त्रि० पोषके । पोषणकर्त्तरि ॥ पोषयति । पुष० । स्तनिहृषिपुषीत्यादिना० इत्नुच् ॥

पोष्टा । पुं० पूतीके । काँटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० पोषणकर्त्तरि ॥ पुष्णाति । पुष० । तृच् ॥

पोष्टृवर : । त्रि० पोषकश्रेष्ठे ॥

पोष्य : । त्रि० प्रतिपाल्ये । पोषणीये । अवश्यपालनीये पोष्यवर्गे ॥

पोष्यपुत्र : । पुं० पुत्रप्रतिनिधौ पालनात्पुत्रत्वं प्राप्ते ॥

पोष्यवर्ग : । पुं० परिजने । प्रतिपालनीयगणे ॥ यथा मातापितागुरु : पत्नीत्यपत्यानिसमाश्रिता : । अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गाअमीनव ॥

अपिच । मातापितागुरुर्भ्राताप्रजा: दीना : समाश्रिता : । अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गउदाहृत : ॥ भरणंपोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेन तंभवेत् ॥ पोष्याजीवि : ॥

पौंसवनम् । न० पुंसवनसंस्कारे ॥

पौंस्नम् । न० पुंस्त्वे ॥ पुंसइदम् । स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौ भवनादिति स्नञ् ॥ त्रि० पुंसम्बन्धे ॥ स्त्रियांपौंस्नी ॥

पौगण्डम् । न० पञ्चमाब्दादारभ्यदशमाब्दपर्य्यन्तावस्थायाम् ॥ यथा । कौमारंपञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापञ्चदशाद्यौवनन्तुतत : परमिति ॥ आचार्यप्रमुखानांहिपौल : पौल्येनर्तनेलौ । ततो गण्डावस्थितेनपौगण्ड : सम्भूतोयु वैरित्युक्तो सद्भवस्थानति । त्रि० ॥

पौण्डरीकम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डरीकमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

पौण्डर्यम् । न० ओषधीभेदे । स्थलपद्मे । प्रपौण्डरीके ॥ पौण्डर्यंमधुरं तिक्तंकषायंशुक्रलंहिमम् । चक्षुष्यं मधुरंपाकेवर्ण्यंपित्तकफापहम् ॥

पौण्ड्र : । पुं० चंद्रवी० इ० प्र० देशे ॥ भीमसेनस्यशङ्खे ॥ पौंडा० इ० प्र० इक्षुविशेषे ॥ पुण्ड्राणि । पुडिखण्डने । स्फायीतिरक् । प्रज्ञाद्यण् ॥

पौण्ड्रक : । पुं० श्वेतपौंडा० इ० प्र० इक्षौ ॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोरसपाकयो : । सुशीतोबृंहणोबल्य : पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पौण्ड्रदेशो

इत्येआदौ च्चियै पश्चाद्विहितक्रिया लोपादिनाद्युदृस्वत्वमापन्नं दस्युपदवा च्यं जात्यन्तरे ॥ शौण्डिकायामृवे- श्याज्जातिजातिवि० । पुंडी० द्रु० गौ० भा० ॥ पुण्ड्र एव । स्वा० कन् ॥

पौण्ड्रवर्द्धन : । पुं० देशवि० । विहा र० द्रु० भा० ॥

पौण्ड्रिक : । पुं० पुण्ड्रेक्षौ । सेव्ये । अतिरसे ॥

पौतिमाष्य : । पुं० वेदप्रसिद्धेऋषिवि शेषे ॥ पूतिमाषस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

पौत्तिकम् । न० घृतवर्णेमधुनि ॥ या कृष्णामशकोपमालघुतरा : प्रायो- महापिण्डिकावल्गनास्तरुकोटरा- न्तर्गता : पुष्पासवंकुर्वते । तास्ताज् दैरिहपुत्तिकानिगदितस्ताभि:कृतं सर्पिषातुल्यं यन्मधुतद्वनेचरजनै : संकीर्तितंपौत्तिकम् ॥ पौत्तिकंमधु रूक्षोष्णं पित्तदाहास्रवातकृत् । वि दाहिमेहकृच्छ्रघ्नं ग्रन्थ्यादिक्षतशो- षिषु ॥ पुत्तिकाभि : कृतम् । संज्ञा यामित्यण् ॥

पौत्र : । पुं० पुत्रस्यपुत्रे । नप्तरि । पोता० द्रु० नाती द्रु० सा० ॥ पु- त्रस्य०पुत्यास्यापत्यम् । अनृष्यानन्त र्येविदादिभ्योऽञ् ॥ न० पोतुर्भाव कर्मणो : ॥ उद्० अञ् ॥

पौत्रिकेय : । त्रि० पुत्रिकातनये ॥

पौत्री । स्त्री० पुत्रसुतायाम् । नप्त्या म् ॥ पुत्रस्यपुत्र्याश्चस्त्र्यपत्यम् । अजन्तत्वान्ङीप् ॥

पौन : । पुनिक : त्रि० पुन : पुनर्भ वे ॥ कालाट्ठञ् ॥

पौन : पुन्यम् । न० आभीक्ष्ण्ये । पु- न : पुनरित्यस्मिन्नर्थे ॥ पुन:पुनरि त्यस्यभाव : । ष्यञ् । अव्ययानांभ मात्रेटिलोपस्य०प्रातिपदिकात्वय उपसंख्यानमितिटिलोप : ॥

पौनरुक्तिक : । पुं० पुनरुक्तमधीयाने ॥ उ० ठक् ॥

पौनर्नवम् । न० पुनर्नवाशाके ॥

पौनर्भव : । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्ग- तपुत्रवि० । पुनर्भूपुत्रे ॥ अपत्येर्थे ऽण् ॥ यापत्यावापरित्यक्ताविधवावा स्वयेच्छया । उत्पादयेत्पुनर्भूत्वास- पौनर्भवउच्यते ॥

पौरम् । न० कतृणे । रौहिषतृणे । रा मकर्पूर० द्रु० ख्याते ॥ त्रि० नागरे । पुरोद्भूते ॥ पुरेभवम् । तत्रभवइ त्यण् ॥

पौरक : । पुं० गृहबाह्योपवने ॥ नि- ष्कुटस्तुगृहारामोबाह्यारामस्तुपौर क : ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पौरन्दर : । पुं० पुरन्दरापत्ये ॥ त्रि० पुरन्दरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

पौरन्दरी । स्त्री०पुरन्दराधिष्ठितदिशि

पौरव : । पुं० दुष्यन्तनृपतौ ॥ पूरोरप

त्यम् । पूरोरण् ॥ पुरुवंशे ॥ य० । द्रुह्योस्तुतनयाभोजा अनोस्तुम्लेच्छजातयः । पुरोस्तुपौरवोवंशोयत्रजातोसिपार्थिवेतिमात्स्ये ३४ऽध्यायः ॥

पौरस्त्यः । त्रि० प्रथमे ॥ पुरोभवः । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥

पौराणिकः । पुं० पुराणज्ञे ॥ पुराणमधीतेवेदवा । आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्चेतिठक् ॥ लोकविदि ॥ पौराणिकोनिर्घ्नष्टिर्बालयोः बास्थितिर्वीतत्त्वमित्याह । तल्लक्षणमाख्यानम् । सतोऽसतश्चोत्पत्त्या यथावन्नयगौडपादैर्निर्णीतत्वात् ॥

पौराणिकी । स्त्री० पुराणोक्तायाम् ॥

पौरुषम् । न० पुरुषस्यभावे ॥ पुरुषस्यकर्मणि ॥ पुरुषस्यतेजसि ॥ आत्मसामर्थ्ये । यत्ने । उद्योगे । क्रियाप्युपायेनावश्यमिदंस्यादित्याशीर्लिङ्विधौत्साहरूपेनिर्वेदे ॥ उच्छास्त्रं शास्त्रितञ्चेतिपौरुषंद्विविधंस्मृतम् । तत्रोच्छास्त्रमनर्थायपरमार्थायशास्त्रितम् ॥ उच्छास्त्रं परस्त्रीगमनपरद्रव्यापहारादि । शास्त्रितंनित्यनैमित्तिकानुष्ठानादि । अनर्थोनरकः । अर्थः सुस्वर्गादिषुपरमोर्थोमोक्षः ॥ पुरुषस्यकर्मभावोवा । प्राणभृज्जातीत्यञ् । युवादित्वादण्वा ॥ कोवाहिदैवमेवैकंप्रशंसन्तिनपौरुषम् । दैवंपुरुषकारेणघ्नन्तिशूराः सदोद्यमाः इत्यग्निपुराणम् ॥ त्रि० ऊर्ध्वविस्तृतदोःपाणिनृमाने । पुरुषपरिमाणे । पुरुषा० ड० भा० ॥ दोर्भ्याञ्चपाणिभ्याञ्चततऊर्ध्वविस्तृतदोः पाणियेनसः ताहशोयेनसः ताहशोना० तस्य मानंपरिमाणम् ॥ तेनवापुंसायन्नोयतेतच ॥ पुरुषप्रमाणमस्य पुरुषहस्तिभ्यामण्चेत्यण् ॥ पौरुषोनरः० पौरुषीनदी० पौरुषंसरः ॥

पौरुषेयः । पुं० पुरुषसङ्घे ॥ पुरुषस्यवधे ॥ पुरुषस्यपदान्तरे । पुरुषस्यस्थाने ॥ त्रि० आधुनिके । पुरुषेणकृते ॥ पुरुषस्यविकारे ॥ पुरुषस्यहिते ॥ पुरुषाद्वधविकारसमूहतेनकृतेष्विति पु० सर्वपुरुषाभ्यांणढञावितिठञ् ॥

पौरोगवः । त्रि० पाकशालाध्यक्षे । पुरोगा०ड०भा० ॥ पुरः पूजितागौर्भूमिः पुरोगवी । गोरतद्धितलुकीतिटच् । तस्याअयम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । पुरः प्रथमंयाच्यवस्तुग्रणीर्नेचमस्य०पुरोगुः । गोस्त्रियोरितिह्रस्वः । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥

पौरोडाशः । पुं० पुरोडाशे । पिष्टपिण्डे ॥ पुरोडाशएव । स्वार्थेऽण् ॥

पौरोडाशिकः । पुं० पुरोडाशिके ॥ पुरोडाशसहचरितोमन्त्रः-

पुरोडाश : । सएवपौरोडाश : । तस्यव्याख्यानस्तत्रभवोवा । पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् ॥

पौरोभाग्यम् । न० पुरोभागिन : कर्म्मणि ॥ ष्यञ् ॥

पौरोहित्यम् । न० पुरोहितस्यकर्म्मभावयो : । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥

पौर्णमासः । पुं० पौर्णमास्यांक्रियमाणे यागविशेषे ॥ पौर्णमास्यांभवः। सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् ॥

पौर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ पूर्णोमासोयस्याम्, बहुव्रीहौकृते० स्वार्थेण् । सास्मिन्पौर्णमासीतिनिर्द्देशात् ॥ यद्वा । पूर्णमासोऽस्यांवर्त्तते० इति । पूर्णमासादण्वक्तव्य : । इत्यण् । ङीप् ॥

पौर्वदेहिकम् । त्रि० पूर्वदेहभवे ॥

पौर्वपदिक : । त्रि० पूर्वपदग्राहिणि। पूर्वपदंगृह्णाति । पदोत्तरपदंगृह्णातीतिठक् ॥

पौर्वापर्यम् न० कार्यकारणभावे ॥ साध्यसाधनभावे ॥

पौर्वाह्णिकम् त्रि० पूर्वाह्णभवः । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्यामिति पक्षे ठञ् ॥

पौलस्त्यः । पुं० कुवेरे ॥ रावणे ॥ विभीषणे ॥ पुलस्तेर्गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥ बहुत्वे

पुलस्तयः ॥ राक्षसे ॥

पौलिः । पुं० आपक्वे । भर्जितेहरितयवादौ ॥ पोलति । पुलमहत्त्वे । ज्वलादित्वाण्णः । पौलिनिर्वृत्त : । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥

पौलुषिः । पुं० सत्ययज्ञे ॥ पुलुषस्यापत्यम् । इञ् ॥

पौलोमी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥ पुलोम्नोमुनेरपत्यंस्त्री । तस्यापत्यमित्यण् । गोत्रत्वेनजातित्वान्ङीष्॥

पौष : । पुं० तैषे । सहस्ये । हैमने ॥ तत्रजातफलम् । निगूढमन्त्र : सुक्षणाङ्गयष्टि : परोपकारीपितृविहीन : । काष्टान्वितार्थं व्ययकृद्विधिज्ञ : पौष : प्रसूत : पुरुष : सुधीर : ॥ पौषीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ न० महे ॥ युद्धे पुष्ययुक्तेन्हि ॥

पौषी । स्त्री० पुष्ययुक्तपौर्णमास्याम् ॥ पुष्येणयुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणियलोप : । ङीप् ॥ पुष्ययुक्तायांरात्रौ ॥

पौष्करम् । न० पुष्करमूले ॥ पौष्करंकटुकंतिक्तमुष्णंवातकफज्वरान् । हन्तिशोथ,रुचिश्वासान्विशेषात् पार्श्वशूलनुत् ॥

पौष्करिणी । स्त्री० पुष्करिण्याम् ॥

पौष्टिकम् । न० पुष्ट्युत्पादककर्मणि

॥ चीरसमयेगाच्छादनवस्त्रवि शेषे। कावाड्० ङ्० गौ० आ०॥

पौष्णः। पुं० सूर्यपुत्रे ॥ न० रेवती नक्षत्रे ॥

पौष्पकम्। त्रि० पुष्पनिर्मिते ॥

पौष्कम्। न० धातुप्रभेदे। रीति पुष्पे ॥ पुष्पस्यप्रतिकृति:। इवे प्रतिकृताविति कन्। ततः स्वार्थे० अण् ॥

पौष्पी। स्त्री० पुष्पपुरे। पटना० ङ्० भा० ॥

प्याट्। अ० हे। भो:। सम्बोधने ॥

प्यायते। प्यैङ्वृद्धौ टप्रत्ययः

प्र। अ० प्रकर्षे ॥ गतार्यर्थे ॥ प्रथमादि कर्म दीर्घेभृशसम्भवत्यमिषु। वियो गशुद्धिशक्तीच्छाशान्तिपूजाग्रदर्शने ॥ यथा आदिकर्म खिन्न:० प्रयात: । दीर्घे० प्रवलासूषका:। ईर्ष्या० प्रभुर्दर्शस्य। भृशार्थप्रवर्द्धितदाया दा:। सम्भवे० हिमवतोगङ्गाप्रभ वति। तृप्तौ० प्रभुक्तमन्नम्। वि योगे० प्रोषित: शुद्धौप्रसन्नमुदक म्। शक्तौ० प्रशक्तोविप्राय। इ च्छायाम्० प्रार्थयतेकन्याम्। शान्तौ० प्रशान्तोऽग्नि:। पूजाया म्० प्राञ्जलि: स्थित: अग्रे० प्र वालम्। दर्शने प्रलोकयति। इत्यर्थ: ॥

प्रकट:। त्रि० व्यक्ते। नि:सन्दिग्ध भातीतिव्यवहारगोचरे। स्पष्टे ॥ उद्भूते ॥ सम्भ्रोदर्शीतिप्रशब्दात् स्वार्थेकटच् प्रत्यय:॥

प्रकटित:। त्रि० प्रकाशिते ॥

प्रकटोदितम्। न० विस्पष्टवाक्ये ॥

प्रकण्व:। पुं० देशविशेषे ॥

प्रकथनम्। न० प्रकर्षेणप्रतिपादने ॥ यथागाथा: प्रकुरुते। प्रकथयती त्यर्थ:। गन्धनावक्षेपणेतिप्रकथने आत्मनेपदम् ॥

प्रकम्पन:। पुं० वायौ ॥ नरकविशे षे ॥ न० कम्पातिशये ॥

प्रकर:। पुं० संहतौ। समूहे ॥ विकीर्णकुसुमादिषु। न० जोङ्ग के ॥ प्रकीर्यते कृविक्षेपे। अदो रप् ॥

प्रकरणम्। न० प्रस्तावे ॥ यथा। भोजनप्रकरणे सैन्धवमानयेतिलव णे प्रतीतिगमनप्रकरणे तुल्वश्चे प्रतीतिर्भवतीति ॥ रूपकभेदे। अभिनयप्रकारे ॥विश्रामे॥ ग्रन्थ सन्धौ। ग्रन्थस्यविच्छेदे ॥ तल्लक्षणं यथा। शास्त्रैकदेशसम्बद्धं शास्त्र कार्यान्तरेस्थितम्। आहु: प्रकर णंनामग्रन्थभेदंविपश्चित:॥ अत्र मीमांसका:॥ विनियोगविधि: सहकारिभूतेषुषट्सुप्रमाणेषुचतु र्थंप्रमाणं॥ उभयाकांक्षाप्रकरणम्। यथा। प्रयाजादिषुसमिधोयजती

प्रकरणम्

स्यादिवाक्ये फलविशेषस्यानिर्देशात्
समिद्यागेनभावयेदितिबोधानन्त-
रं किमित्यस्य उपकार्याकाङ्क्षा० द-
र्शपूर्णमासवाक्ये पिदर्शपूर्णमासा
भ्यांस्वर्गंभावयेदितिबोधानन्तरंकथ
मित्यस्य उपकारकाकाङ्क्षा। इत्थं
चोभयाकाङ्क्षयाप्रयाजादीनांदर्श
पूर्णमासाङ्गत्वम्। तच्चप्रकरणं-
द्विविधम्० महाप्रकरणमवान्तरप्रक
रणञ्चेति। तत्रमुख्यभावनासम्बन्धि
प्रकरणंमहाप्रकरणम्० तेनचप्रयाजा-
दीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्वम्। एत-
च्चप्रकृतावेवोभयाकाङ्क्षायाः स-
म्भवात्। नतुविकृतौ० तत्रप्रकृति-
वद्विकृतिः कर्त्तव्येत्यतिदेशेनक
थम्भावाकाङ्क्षायाउपशयेनापूर्वाङ्गा
नामप्युभयाकाङ्क्षयाविनियोगा-
सम्भवात्। तस्मादपूर्वाङ्गानांस्था-
नादेवविकृत्यर्थत्वमिति। अङ्गभा-
वनासम्बन्धिप्रकरणमवान्तरप्रकरण
म्। तेनचाभिक्रमणादीनांप्रयाजा-
द्यङ्गत्वम्। तच्चसन्दंशेनैवज्ञायते०
तदभावेचाविशेषात्सर्वेषांफलभा
वनाकथम्भावेनग्रहणप्रसङ्गेनप्रधाना
ङ्गत्वापत्तेः। एकाङ्गानुवादेनविधी
यमानयोरप्यङ्गयोरन्तरालेविहित-
त्वंसन्दंशः। यथा० अभिक्रमणं०
तद्धिसमानयतउपभृतस्तेजोवाइत्या
दिनाप्रयाजानुवादेन० किञ्चिदङ्गं-

प्रकरणम्

विधायविधीयते० तदनन्तरमपिप्र-
याजानुवादेनप्रयाजत्वम्० यस्यैवं वि
दुषः प्रयाजाइज्यन्ते० प्रैभ्योलोके-
भ्योभ्रातृव्यान्नुदते० अभिक्रामंजुहो
त्यभिजित्यै इतितदनन्तर मपिप्र
याजानुवादेनयोवैप्रजानांमिथुनंवे-
देत्यादिनाकिञ्चिदङ्गंविधीयते। अ
तःप्रयाजाङ्गमध्येऽभिहितमभिक्रम
णंतदङ्गंप्रयाजैरपूर्वंकृत्वायागोप-
कारंभावयेदितिज्ञाते० कथमेभिरपू
र्वंकर्त्तव्यमिति० कथम्भावाकाङ्क्षा
याः सत्वात्। साचसन्दंशपतितै
रभिः क्रमणादिभिः शाम्यति।
नचाङ्गभावनायांकथम्भावाकाङ्क्षा
भावः। भावनासाम्येनतत्रापितत्
सम्भवात्। यदिदंप्रकरणं तत्क्रिया
याएवसाक्षाद्विनियोजकंद्रव्यगुणयो
स्तुतद्द्वारा। तथाहि० यजेतस्वर्गका
मइत्यत्रफलभावनायां कथम्भावाका
ङ्क्षायाःसन्निधिपठितमश्रूयमाणफ
लकंक्रिया- जातमुपकार्याकाङ्क्ष
येतिकर्त्तव्यतात्वेनाऽन्वेति० (*)
क्रियायाएवलौकिकथम्भावाकाङ्क्षा
यामन्वयदर्शनात्। नहिकुठारेणछि
न्द्यादित्यत्रकथम्भावाकाङ्क्षायाम-
नुच्चार्यमाणोपिहस्तोऽन्वेति० किन्तु
हस्तेनोद्यम्यनिपात्य उद्यमननि
पातनेनएव० हस्तस्तद्द्वारैवान्वेती
तिसार्वजनीनमेतत्। इदंचस्थाना

रिभ्योबलवत् । अतएवाश्वैर्दीव्यति राजन्यमितिविदेवनादयोधर्मा अभिषेचनीयसन्निधौपठिताअपिस्थानान्नतदङ्गम्०किन्तुप्रकरणाद्राजसूयाङ्गमितिमीमांसकाः ॥

प्रकरणसमः । पुं० नैयायिकानांपदार्थावान्तरविशेषे ॥ तंलक्षयति । यस्मात्प्रकरणचिन्तासनिर्णयार्थमपदिष्टः प्रकरणसमः ॥ ४७ ॥ सहेतुः स्वसाध्यस्यपरसाध्याभावस्यवा०निर्णयार्थमपदिष्टः प्रयुक्तः प्रकरणसमउच्यते । सकः इत्याकाङ्क्षयामाह । यस्मात्प्रकरणं पक्षप्रतिपक्षावितिभाष्यम् । साध्यतदभाववन्तावितितदर्थः । तथाचनिर्णयार्थम् प्रयुक्तोहेतुर्थंननिर्णयंजनयितुमशक्तस्तुल्यबलेनपरेणप्रतिबन्धात्०किन्तु धर्मिणःसाध्यवत्वंतदभाववत्त्वम्वेति चिन्तांजिज्ञासांप्रवर्तयतिसप्रकरणसमः । यद्वा प्रकृष्टंकारणंलिङ्गंपरामर्शोवा०कोहेतुरनयोः साधकः० एतयोः कः परामर्शः प्रमेतिरायत्रजिज्ञासाभवतीत्यर्थः । यस्मादित्यादितुवस्तुस्थितिमात्रम् । तत्रतन्तुतुल्यबलविरोधिपरामर्शकालीनपरामर्शविषयत्वंस्वसाध्यपरामर्शकालीनतुल्यबलविरोधिपरामर्शीवा । विरोधिपरामर्शस्यचहेतुनिष्टत्वमेकज्ञानविषयत्वसम्बन्धेन । अन्यथाहेतोर्दुष्टत्वंनस्यात् । अयञ्चशाविशिष्टदोषउच्यते : सर्वतारपि विरोधिपरामर्शकालेदुष्टत्वमिष्टमेवेत्यवधेयम् ॥ ४७ ॥

प्रकरी । स्त्री० नाट्याङ्गे ॥ चत्वरभूमौ ॥

प्रकर्षः । पुं० विशेषे । अधिके ॥ उत्कर्षे ॥ यथा । गुणप्रकर्षेणजनोऽनुरज्यतेजनानुरागप्रभवाहिसम्पदः ॥ प्रकर्षणम् । कृष० । घञ् ॥

प्रकाण्डः पुं० न० विटपे ॥ तरोर्मूलशाखान्तरे । मूलादारभ्यशाखावधिके । स्कन्धे ॥ त्रि० प्रशस्ते ॥ प्रगतः काण्डोऽधमोयस्मात् । प्रशस्तोगौः गोप्रकाण्डं । प्रकाण्डस्यरूढिशब्दत्वात्प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥ प्रकाण्डते । काण्डभेदने । चु० । परच् । पृ० ॥ प्रकाम्यते । कमु० णिङ् । वरण्डादयश्चेतिडोवा ॥

प्रकाण्डरः । पुं० द्रुमे ॥

प्रकामम् । अ० अतिशये ॥

प्रकामम् । त्रि० निकामे । यथेप्सिते ॥ प्रकमनम् । कमु० । घञ् ॥

प्रकारः । पुं० भेदे ॥ सामान्यस्यभेदकेविशेषे ॥ सादृश्ये ॥ प्रकरणम् । कृञोघञ् ॥

प्रकाशः । पुं० द्योते । आतपे ॥ स्फुटे । प्रकटे । उत्कर्षे । व्यक्ते ॥ प्रहासे ॥ बुद्धिपरिणामविशेषेविषयाकारे०दीपवत् । स्वविषयावरण

विरोधिनिसत्वकार्ये ॥ प्रभाते॥ न० कांस्ये ॥ त्रि० व्यक्ते । प्रकाशनम् प्रकाशतेवा । काशृदीप्तौ । घञ्० पचाद्यज्वा ॥ अतिप्रसिद्धे ॥

प्रकाशकः । पुं० सूर्यादिवदन्यावभासकेपरमात्मनि ॥ सूर्यादिषु ॥ त्रि० व्यञ्जके । अवभासके । प्रकाशकर्त्तरि ॥ प्रकाशयति । काशृ० । ण्वुल् ॥

प्रकाशकज्ञाता । पुं० कुक्कुटे ॥ त्रि० प्रकाशज्ञातरि ॥

प्रकाशनः । पुं० प्रकाशके ॥ प्रकाशयति । काशृ०ल्युः ॥

प्रकाशमानः । त्रि० भासमाने ॥ विश्वोपलब्धात्मनासदाप्रकाशमानमेवब्रह्मेतियथा ॥

प्रकाशात्मा । पुं० दिवाकरे । सूर्ये ॥ प्रकाशआत्मास्वरूपंयस्य ॥ त्रि० व्यक्तस्वभावे ॥

प्रकाशितः । त्रि० व्यक्तीकृते । दर्शिते । आविष्कृते । प्रकटिते । सञ्जातप्रकाशे ॥ ता० इतच् ॥

प्रकाशी । त्रि० दीप्तिजनके ॥

प्रकीर्णः । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ न० ग्रन्थविच्छेदे ॥ चामरे ॥ त्रि०असङ्गते ॥ नानाप्रकारमिश्रिते ॥ यथा । प्रकीर्णः पुष्पाणांहरिचरणयोरञ्जलिरयमितिवेणीसंहारः ॥ विस्तृते । विक्षिप्ते ॥ य० । प्रकीर्णभागडमनवेक्ष्यकारिणींसदैवभर्त्तुः प्रतिकूलवादिनीम् । परस्यवेश्माभिरतामलज्जामेवंविधांस्त्रींपरिवर्जयामीतिलक्ष्मीचरित्रम् ॥ प्रकीर्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्तः ॥

प्रकीर्णकः । पुं० अश्वे ॥ न० चामरे ॥ विस्तारे । ग्रन्थविभेदे ॥ पापवि० ॥ यदनुक्तंतत्प्रकीर्णकम् । अनुक्तम०अनुक्तनिष्कृतिकम् । प्रकीर्णपालकेज्ञात्वागुरुत्वमथलाघवम् । प्रायश्चित्तंबुधः कुर्यात्ब्राह्मणानुमतेसदा ॥ विवादपदे ॥ नष्टं यच्चपूर्वेषुसर्वंतत्स्यात्प्रकीर्णकम् ॥ संज्ञायांकन् ॥

प्रकीर्त्तितः । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेणकीर्त्तितः ॥ यथा । प्रभूतमल्पंकार्यंवायोनरः कर्त्तुमिच्छति । सर्वा रम्भेणतत्कुर्य्यात् सिंहादेकंप्रकीर्त्तितम् ॥

प्रकीर्य्यः पुं० पूतिकरञ्जे । कलिकारके । कठकरञ्ज०इ०भा० । नाटाकरञ्ज०इ० गौ०भा० ॥ घृतकरञ्जे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ त्रि०विप्रकीर्ये ॥ प्रकीर्यते । कृ० । अघ्न्यादित्वाद्यक् ॥

प्रकृतः त्रि०प्रस्तुते । प्रकरणप्राप्ते ॥ यथा । प्रकृतमनुसरामः ॥ प्रकर्षेणकृते ॥ अविकृते ॥ प्रक्रियतेस्म । कृञ्ः क्तः ॥

प्रकृतार्थः त्रि० प्रकृतस्यप्रस्तावस्याऽभिधेये
प्रकृतिः। स्त्री० अमात्यादिषु ॥ तेच
। यथा। स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषरा-
ष्ट्रदुर्गबलानिच । राज्याङ्गानिप्रकृत
यः। इति ॥ प्रकृतेः प्रभावस्तू
क्तोदेवीभागवतेइन्द्रं प्रतिहरिश्चन्द्र
नृपेण यथा। भुङ्क्तेयत्कनृपोराज्यं
प्रभावात्प्रकृतेर्भुवम्। यजतेचस-
कायज्ञैः धर्मंदत्तंकरोतिचेति ॥ प्र
कृष्टंकरोतिराज्यमिति । क्तिच् ॥
स्वभावे ॥ सांसिद्धिकीस्वाभाविकी
सहजाप्रकृताचया । प्रकृतिःसेति
विख्यातास्वभावंनजहातिया ॥ जा
तौ ॥ लिङ्गे ॥ लिङ्गम्० व्यक्तम् । स्त्री
पुन्नपुंसकञ्चेतिस्वामी । यथा० हती
याप्रकृतिः शण्टः ॥ पौरवर्गे । पौ
राणांश्रेणिषु ॥ शिल्पिनि ॥
शक्तौ ॥ सापञ्चविधायथा । साप
ञ्चविधायथा। गणेशजननीदुर्गाराधा
लक्ष्मीसरस्वती । सावित्रीचसृष्टिवि
धौप्रकृतिःपञ्चधोच्यतेति॥ निरुक्ति
स्तु । प्रकृष्टवाचकः प्रश्चकृतिश्चसृष्टि
वाचकः । सृष्टौप्रकृष्टायादेवीप्रकृ
तिः साप्रकीर्तिता ॥ गुणे प्रकृष्ट
सत्त्वे चप्रशब्दोवर्ततेश्रुतौ । मध्यमे
वर्ततेप्रश्चकृतिश्चसृष्टिवाचकः सृष्टे
राद्याचयादेवीप्रकृतिः साप्रकीर्ति
तेति ॥ योषिति ॥ परमात्मनि ॥
प्रत्ययात्पूर्विकायाम् । प्रत्ययात्-

प्रथमे ॥ साद्विधा । धातुः प्रातिप
दिकञ्च ॥ पञ्चमहाभूतेषु ॥ करणे
॥ गुह्ये ॥ जन्तौ ॥ एकविंशत्यक्षरा
यांछन्दोवृत्तौ ॥ एकविंशतिरित्यङ्के
॥ मातरि । जनन्याम् ॥ स्वास्थ्ये ॥
योनौ । उपादानकारणे । मूलप्र-
कृतौ । सत्त्वरजस्तमसांसाम्याव
स्थायाम् ॥ यथा । सत्त्वंरजस्तमश्चै
वगुणत्रयमुदाहृतम् । साम्यावस्थि
तिरेतेषांप्रकृतिःपरिकीर्तिता ॥ के
चित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरेजगुः
। एतदेवजगत्सृष्टिंकरोतिविकरो
तिच ॥ मूलप्रकृतिरविकृतिः ।
प्रकरोतीतिप्रकृतिः । साचाविकृतिः
प्रकृतिरेवेत्यर्थः । कस्मात् इत्यत
उक्तंमूलेति । मूलञ्चासौप्रकृतिश्चे
ति० मूलप्रकृतिः । विश्वस्यकार्यक
लापस्यसामूलंनत्वस्यामूलान्तर
म्० अनवस्थाप्रसङ्गात् । नचानवस्था
यामस्तिप्रमाणमितिभावः । इति
साङ्ख्यविदः ॥ अविद्यायाम् ॥
प्रकृतिर्नाममाया । साचसत्त्वरजस्त
मोगुणमयीअघटनघटनापटीयसी-
मिथ्याज्ञानात्मिका पारमेश्वरीश-
क्तिः ॥ प्राग्जन्मकृतधर्माधर्मज्ञाने
च्छादिसंस्कारेवर्तमानजन्मन्यभिव्य
क्ते० सर्वत्रबलवति ॥ पुरुषार्थभ्रंस-
हेतुभूतायामनिर्वचनीयस्वभावायां
त्रिगुणात्मिकायांसर्वविकारकारणे

भूतायांजगधन्मायाख्याम् ॥ मायान्तु प्रकृतिंविद्यात् । प्रक्रियतेऽनयेति-प्रकृतिरुपादानकारणंविद्याजानीयादित्यर्थः ॥ पराऽपरभेदेनप्रकृतिर्द्विधा । पराचेतन्यलक्षणा० अपराचेतन्यलक्षणा । यथा । भूमिरापोऽनलोवायुः खंमनोबुद्धिरेवच । अहङ्कारइतीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा ॥ अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ इति ॥ समग्राङ्गोपदेशे ॥ यत्रसमग्राङ्गोपदेशः साप्रकृतिः । यथादर्शपौर्णमासादिः । तत्प्रकरणेसर्वाङ्गपाठात् ॥ प्रकृतिवद्विकृतिः कर्तव्येतिमीमांसकानांव्यवस्था । तत्रयस्मिन्यागे० इति कर्तव्यतोपदिष्टा यागान्तरेणोपजीव्यतेसाप्रकृतिः । येनचोपजीव्यते साप्रकृतिरितितदर्थः ॥ प्रकरणम् । डुकृञ्० । क्तिन् ॥ प्रकुरुते । क्तिच् ॥

प्रकृतिजः । त्रि० स्वभावप्रभवे । प्रकृतेरभिव्यक्तेरुत्पत्तेर्जातः ॥ प्रकृतेर्जातः । जनी० । डः ॥

प्रकृतित्वम् । न० तत्त्वान्तरोपादाने ॥ तदेवप्रकृतित्वंसाङ्ख्यनयेऽभिमतम् । अतोयद्यपिपृथिव्यादीनामपि गोघटवृक्षादयोविकाराः सन्ति० एवंतद्विकारभेदानांपयोबीजादीनां दध्यङ्कुरादयः० तथापिगवादयोबीजादयोवापृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्तरम् । सर्वेषांगोघटादीनांस्थूलत्व-मिन्द्रियग्राह्यत्वञ्चसममितिनतत्त्वान्तरम् ॥

प्रकृतिदान्तः । त्रि० स्वभावतएवोपशान्ते ॥ प्रकृत्यादान्तः ॥

प्रकृतिलयः । पुं० प्रधानलये । प्रकृतौसंश्लेषे ॥ पुरुषतत्त्वानभिज्ञस्य० वैराग्यमात्रात्प्रकृतिलयः । प्रकृतिग्रहणात्प्रकृति महदहङ्कारभूतेन्द्रियाणिगृह्यन्ते । तेष्वात्मबुध्योपास्यमानेषुलयः । वैराग्यात्प्रकृतिलयः ॥

प्रकृतिविकृतिः । स्त्री० महदादिसप्तसु ॥ महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त । प्रकृतयश्चविकृतयश्चताइति-प्रकृतिविकृतयः सप्त । तथाहि । महत्तत्त्वमहङ्कारस्यप्रकृतिर्विकृतिश्च मूलप्रकृतेः । एवमहङ्कारतत्त्वंतन्मात्राणामिन्द्रियाणाञ्चप्रकृतिर्विकृतिश्चमहतः । एवंपञ्चतन्मात्राणितत्त्वानिभूतानामाकाशादीनांप्रकृतयोविकृतयश्चाहङ्कारस्य ॥

प्रकृतिविरूपम् । न० गगनादौ ॥ तत्त्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नाजनकत्वात् ॥ विरुद्धंरूपंविरूपम् । प्रकृतेर्विरूपम् । त्रि० प्रकृतेरसमानरूपे ॥

प्रकृतिसरूपम् । न० महदादिसप्तके ॥

तत्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नत्वनक-
त्वात् ॥ समानंरूपंयस्यम्। प्रकृतिः
समानरूपे ॥

प्रकृतिस्थ :। त्रि० जाग्रत्स्वप्नभोगज-
नककर्मक्षयेप्रकृतावस्थानेसुखरूपे-
णास्थिते। स्वभावस्थे ॥ प्रकृतौति
ष्ठति। ष्ठा०। सुपिस्थइतिक :॥
विकारशून्ये ॥ प्रकृतौसाम्यावस्था
यांतिष्ठतीतितथा ॥

प्रकृत्याख्या। स्त्री० यक्ष : पदसाख्या-
यांतुष्टौ ॥ प्रकृतिराख्यायस्या :॥

प्रकृष्ट :। त्रि० प्रधाने। श्रेष्ठे ॥ उत्त
मे ॥ प्रकृष्यतेऽयम्। कृष०। कर्म-
णिक्त :॥

प्रकेत :। पुं० चिह्नभूते ॥ प्रकृष्ट : के
त :॥

प्रकेतनम्। न० गृहे ॥ प्रकृष्टंकेतनम्

प्रकोष्ठ :। पुं० भूपकक्षान्तरे ॥ विस्तृ
तकरेहस्ते ॥ मणिबन्धकुर्परयोर-
न्तरे ॥ प्रकुष्यतेऽनेन। कुषनिष्क-
र्षे। उषिकुषीतिस्थन् ॥ प्रशिष्ट :
कोष्ठंकुसूलंवा। अत्यादयइतिस-
मास :॥ भुजे ॥

प्रक्खर :। पुं० अश्वकवचे। प्रखरे।
पाखर० इ० भा० ॥ इ० अ०सा० ॥

प्रक्रान्ता। त्रि० उपक्रमकर्तरि। आर
म्भकर्तरि ॥

प्रक्रम :। पुं० प्रथमारम्भे। उपक्रमे ॥
अवसरे ॥ क्रमे ॥ प्रक्रमणम्। क्रमु०
। घञ् ॥ अन्यतरेणक्रमणमेति ॥

प्रक्रान्त :। त्रि० प्रस्तुते प्रकारब्धे ॥
आरब्धे ॥ प्रक्रम्यतेस्म। क्रमु०।
क्त :॥

प्रक्रिया :। स्त्री० नृपादीनांचामरधृ-
ननच्छत्रधारणादिव्यापारे। अधि
कारे। उत्पादने। साधने ॥ प्रकारे
॥ औषधिप्रयोगे ॥ प्रकर्षेणकरणम्
। डुकृञ्०। कृञ :शचेतिश :।
रिङ्। इयङ्। टाप्। प्रकृष्टकार्ये ॥

प्रक्रीडित :। त्रि० क्रीडाकरे ॥ प्रक्री
डति। क्रीड०। कर्तरिक्त :॥

प्रक्लिन्न :। त्रि० प्रकर्षेणक्लेदयुक्ते ॥
तृप्ते ॥

प्रक्वण :। पुं० प्रक्वाणे। वीणाया : क्व
णिते ॥ क्वणशब्दे। क्वणोवीणाया
उपसर्गे ॥

प्रक्वाण :। पुं० प्रक्वणे। वीणाशब्दे ॥
क्वणोवीणायाञ्चेतिपाक्षिकोघञ् ॥

प्रक्षर :। पुं० अश्वसन्नाहे। प्रखरे।
पाखर इ० भा० ॥ इ० हि० चं० ॥

प्रक्षालनम्। न० धावने। मार्जने ॥

प्रक्षालित :। त्रि० धौतेमार्जिते ॥

प्रक्षित :। त्रि० कृतप्रक्षेपे ॥ प्रक्षिप्य
तेस्म। क्षिप०। क्त :॥

प्रक्षेप :। पुं० औषधादिषुचिप्तस्वीद्र
व्ये ॥ विक्षेपे ॥

प्रक्षेपणम्। निक्षेपणे ॥ प्रकर्षेणक्षेप
णम् ॥

प्रक्षोभ : । पुं० प्रकृष्टक्षोभे ॥ न० चलने ॥

प्रक्ष्वेडन : । पुं० सर्वलोहमयेशरे । नाराचे ॥ प्रकर्षेणक्ष्वेडते । ञिक्ष्विदा अव्यक्तेशब्दे । ल्यु : । पृ० ॥

प्रक्ष्वेदन : । पुं० प्रक्ष्वेडने । नाराचे ।

प्रखर : । पुं० हयसन्नाहे । पाखर० इ० भा० ॥ कुक्कुरे ॥ अश्वतारे ॥ वेसरे ॥ त्रि० अत्यन्तखरे ॥ अत्युग्रे ॥

प्रख्य : । त्रि० उत्तरपदेतुल्यार्थवाचके । यथा । स्युरुत्तरपदेप्रख्यः प्रकार : प्रतिमोनिभ इतिहेमचन्द्र : ॥ म-हम्मन : प्रख्यपय : सरस्वतेतितुलच्यम् ॥

प्रख्या । स्त्री० कान्तौ । प्रख्यानम् । ख्या० । चक्षिङादेशोवा । आतश्चो पसर्गेइत्यङ् । टाप् ॥

प्रख्यात : । त्रि० प्रसिद्धे । प्रकृष्टख्यातयुक्ते । विख्याते ॥ प्रकर्षेणआख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङ:ख्याञ्वा । क्त : ॥

प्रख्यातपितृक : । पुं० प्रख्यातवप्तृके । विख्यातपितृके । आमुष्यायणे ॥ प्रख्यात : पितायस्य । कप् ।

प्रख्याति : । स्त्री० प्रकृष्टायाम् । प्रकृष्टायांकीर्तौ । विख्यातौ ॥

प्रख्यानम् । न० प्रतीतौ ॥

प्रगण्ड : । पुं० कूर्परोपरिकक्षपर्यन्तभागे । भुजस्योपरिभागे ॥ प्रख्यासङ्गीगण्ड : कपोलोऽस्य ॥

प्रगण्डी । स्त्री० बहि : प्राकारे ॥ दुर्गप्राकारभित्तौ शूराणामुपवेशनस्थाने ॥

प्रगतजानु : । त्रि० प्रगतजानुके ॥

प्रगतजानुक : । त्रि० प्रज्ञौ । वातादिनाविरलजानुके ॥ प्रगतेविरलेजानुनीअस्य । कप् ॥

प्रगन्ध : । पुं० पर्पटे ॥

प्रगल्भ : । त्रि० प्रतिभान्विते । प्रष्टव्यावसरे अकौशलाप्रतिपत्त्याद्ययोगवति । प्रत्युत्पन्नमतौ । प्रगल्भते । गल्भधाष्र्ट्यें । पचाद्यच् । धृष्टे ॥ प्रौढे ॥ वाग्मिनि ॥

प्रगल्भगी : । स्त्री० उदारवचसि ॥ त्रि० तद्वति ॥

प्रगल्भता । स्त्री० ज्ञानोत्कर्षे ॥ प्रगल्भभावे । उत्साहे । उद्यमे ॥ निःशङ्कत्वंप्रयोगेषुबुधैरुक्ताप्रगल्भता ।

प्रगल्भा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

प्रगाढ : । त्रि० कृच्छ्रे ॥ दृढे ॥ प्रगाढलेश्य । गाहू० । क्त : । यस्यविभाषेतिनेट् ॥ भृशे ॥

प्रगाता । त्रि० उत्तमगायके ॥

प्रगाथ : । पुं० चतुर्थषष्ठौपादौवार्हते प्रगाथेपुनरभ्यासित्वोत्तरयोरवस्थितित्वं वमादिवचनाद्यवदयोक्ते चो-त्तिस: क्रियन्ते सप्रगाथइत्युच्यते ॥

प्रघूर्णः । पुं० अतिथौ ॥ त्रि० प्रकृष्ट घूर्णयुक्ते ॥

प्रचक्रम् । न० प्रस्थितायांसेनायां ॥ प्रस्थितं चक्रं सैन्यम् ॥

प्रचक्षाः । पुं० वृहस्पतौ ॥

प्रचण्डः । पुं० श्वेतकरवीरे ॥ त्रि० दुर्वहे । दुर्द्धर्षे ॥ प्रतापिनि ॥

प्रचण्डमूर्त्तिः । पुं० वरुणद्रुमे ॥ त्रि० प्रतापयुक्तशरीरे ॥ प्रचण्डा मूर्त्तिर्यस्य ॥

प्रचण्डा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ अस्याः स्थानं कगलगण्डः ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥

प्रचयः । पुं० समूहे ॥ प्रसङ्गे ॥ पुष्पावचये ॥ शिथिलाख्यसंयोगे ॥ अयञ्चपरिमाणजनकः । यथा । सङ्ख्यातः परिमाणाच्चप्रचयादपिजायते । प्रचयः शिथिलाख्योयः संयोगस्तेनजन्यते ॥ परिमाणंतूलकादीनाशस्त्वाश्रयनाशतः ॥ इ० भा० प० ॥ प्रचीयते । चिञ् एरच् ॥

प्रचयगमनम् । न० बाहुल्येनप्रसरणे ॥ प्रचयेनगमनम् ॥

प्रचरः । पुं० पथि ॥

प्रचरद्रूपः । त्रि० व्यक्तरूपे ॥

प्रचलकी । पुं० प्रचलाकिनि ॥

प्रचलाकः । पुं० शराघाते ॥ शिखण्डे । भुजङ्गमे ॥

प्रचलाकी । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गे ॥

प्रचलायितः । त्रि० निद्रादिनाघूर्णिते ॥ प्रचलइवाचरति । कर्त्तुः क्यङ्सलोपश्चेति० सन्नतात्कर्त्तरिक्तः ॥ प्रचलायाजातास्येतिवा । प्रचलायतेस्म । गत्यर्थेतिक्तोवा॥

प्रचलितः । त्रि० प्रस्थिते ॥

प्रचारः । त्रि० सततव्यवहारे ॥ व्यक्ते । प्रकाशे ॥ प्रचरणम् । चर० । घञ् ॥

प्रचितः । त्रि० परिवृंहिते ॥ प्रचीयतेस्म । चिञ० । क्तः ॥

प्रचितकम् । न० दण्डकविभेदे ॥ य० । प्रचितकसमभिधोधीरधीभिः स्मृतोदण्डकोनद्वयादुत्तरैः सप्तभिर्यैः ॥ यथा मुरहरयदुकुलाम्भोधिचन्द्रप्रभोदेवकीगर्भरत्नत्रिलोकैकनाथ० प्रचितकपटसुरारिव्रजोद्दामदन्तावलस्तोमविद्रावणैकेशरीन्द्र । चरणनखरसुधांशुच्छटोर्म्मिप्रनिःशेषितध्यायिचेतोनिविष्टान्धकार० प्रणतजनपरितापोद्यदावानलौघ्क्षमेवप्रसीदप्रसीदप्रसीद॥

प्रचीयमानः । त्रि० पुष्यमाणे ॥

प्रचुरः । त्रि० प्रभूते । प्राज्ये । बहुले ॥ प्रचोरयति । चुर० । इगुपधेतिकः । चुरादीनांणिज्वैकल्पिकः ॥ प्रगतश्चुरायाइतिवा ॥

प्रचुरपुरुषः । पुं० चौरे ॥ बहुनरे ॥

प्रजननम् । न० योनौ ॥ जन्मनि ॥ प्रगते ॥ पुत्रोत्पत्तौ ॥ ॥

प्रजनिका । स्त्री० मातरि ॥

प्रजनिष्णु : । त्रि० प्रजननशीले ॥ प्रपूर्वाज्जनीप्रादुर्भावइत्यस्मादलङ्कृञनिराकृञित्यादिना०इष्णुच् ॥

प्रजल्प : । पुं० वाक्यवि० । य० । असूयेर्ष्यामदयुजायोऽवधीरणमुद्रया । प्रियस्यकौशलोद्गार : प्रजल्प : सतु कथ्यते । इत्युज्ज्वलनीलमणि : ॥

प्रजव : । पुं० प्रकृष्टवेगे ॥

प्रजवी । त्रि० वेगिनि । प्रकृष्टवेगयुक्ते ॥ प्रजवति । जु : सौत्रोवेगगतौच । प्रजोरिनि : ॥

प्रजा । स्त्री० लोके । जने ॥ सन्ताने ॥ यथा । येप्रजामीषिरेधीरास्ते श्मशानानिभेजिरे । येप्रजांने षिरेधीरास्ते ऽमृतत्वंहिभेजिरे ॥ इति ॥ प्रकर्षेणवीजयोन्यो : सङ्गाज्जायते । जनी० । उपसर्गेचसंज्ञायामिति ड : ॥ यथाहु : । नशङ्खाङ्कं नचक्राङ्कं नपद्माङ्कमिदंजगत् । लिङ्गाङ्कञ्चभगाङ्कञ्चतस्मान्माहेश्वरीप्रजेति ॥

प्रजागर : । पुं० प्रकर्षेणजागरणे ॥ राजानंकामिनंचौरंप्रविशन्तिप्रजागरा : ॥ प्रकर्षेणजागर्त्ति । जागृ० । पचाद्यच् ॥

प्रजाता । स्त्री० जातापत्यायाम् । प्रसूतायाम् । प्रजायतेस्म । जनसम्भवितर्य्यर्थेचजनि : । गत्यर्थेतिक्त: ॥

प्रजाति : । स्त्री० प्रकृष्टे जन्मनि । उपनयने ॥

प्रजातीर्थम् । न० पुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले ॥ पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तं भवति चाक्षयम् ॥

प्रजात्यानन्द : । पुं० सन्तानार्थसम्भोगे ॥

प्रजादा । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥ त्रि० प्रजादातरि ॥

प्रजादानम् । न० रजते ॥

प्रजाध्यक्ष : । पुं० दक्षादौ ॥ प्रजानामध्यक्ष : ॥

प्रजानन्ती । स्त्री० पण्डितायाम् । प्राज्ञ्याम् ॥

प्रजाप : । पुं० राजनि ॥ ॥

प्रजापति: । पुं० विधातरि । हिरण्यगर्भे । चतुरानने ॥ कश्यपे ॥ दिवाकरे ॥ वह्नौ ॥ त्वष्टरि ॥ जामातरि ॥ महीपाले । राज्ञि ॥ दक्षादौ ॥ दशप्रजापतयोयथा । मरीचिमत्र्यङ्गिरसौपुलस्त्यं पुलहंक्रतुम् । प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुंनारदमेवचेति ॥ एकविंशतिर्यथा । ब्रह्मास्थाणुर्मनुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायम : । मरीचिरङ्गिराचित्रपुलस्त्य: पुलह: क्रतु: । वशिष्ट: परमेष्ठीचविवस्वान्सोमएवच । कर्द्दमश्चापियः प्रोक्त : क्रोधो

वीक्षीतएव च ॥ एकविंशतिकत्य ह्नास्ते प्रजापतय : स्मृता: । इति महाभारतेमोक्षधर्म्म : ॥ प्रजानां पति: ॥ कीटवि० ॥

प्रजापतितीर्थम् । न० कनिष्ठामूले ॥

प्रजापतिपति : । पुं० ब्रह्मणि । पितामहे ॥ प्रजापतीनांदक्षादीनांपति : ॥

प्रजापाल : । पुं० वायौ ॥ यथा । शीतांशु : कुर्वन्त्युर्वीं विवस्वान् शोषयत्यपि । तावुभावपिसंश्रित्य वायु : पालयतिप्रजा : ॥ तत्रदक्षिणायनम् वर्षाशरद्धेमन्ता : । तेषु भगवानाप्यायतेसोमोऽम्ललवणमधुराश्चरसावलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांवलमभिवर्द्धते । उत्तरायणञ्चशिशिरवसन्तग्रीष्मा : । तेषुभगवानाप्यायतेऽर्कस्तिक्तकषायकटुकाश्चरसावलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांवलमपचीयते ॥

प्रजापालनम् । न० लोकानांसंरक्षणात्मकेभूपतिधर्मे ॥ यथा । चाटचारचौरैस्त्वोवधवन्धभयादिभि : । पीडामाना : प्रजारक्षेत्कायस्थेभ्योविशेषत इतिवह्निपुराणम् ॥

प्रजावती । स्त्री० भ्रातृजायायाम् ॥ प्रजाऽस्त्यस्या : । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ सन्तानविशिष्टायाम् ॥

प्रजाहितम् । न० जले ॥ प्रजाभ्योहितम् ॥ त्रि० प्रजोपकारे ॥

प्रजिन : । पुं० वायौ ॥

प्रजुष्ट : । त्रि० प्रसक्ते ॥

प्रजेश्वर : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ प्रजानामीश्वर : ॥

प्रज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥ य० । चत्वारिचतुष्कलकानिधेहि तत्रापिजगणमन्ते विधेहि । भणिता फणिनायकपिङ्गलेनप्रज्झटिकासा षोडशकलेन ॥ यथा ॥ रमतेनमन : परितापधारिनमनागपिविरमतिनयनवारि । यदवधिहरिगोष्ठकुपथमगामितदवधिबाधागतमनुभवामि ॥

प्रज्ञ : । त्रि० एगिडते ॥ प्रजानाति । ज्ञाअवबोधने । आतश्चोपसर्गइति क : ॥ प्रज्ञज्ञोविरलजानुके० इतिहेमचन्द्र : ॥

प्रज्ञप्ति : । स्त्री० प्रज्ञाने ॥ शब्दादिप्रतीतौ ॥ सङ्केते ॥

प्रज्ञप्ती । स्त्री० जिनविद्यादेवीविशेषे

प्रज्ञा । स्त्री० धिसुष्याम् । बुद्धौ ॥ यथा । प्रज्ञाहीनस्यपठनमन्धस्यदर्पणंयथा । देवीप्रज्ञावत:शास्त्रंतत्त्वज्ञानस्यसाधनमिति ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति:॥ शुभाशुभविचारज्ञाधीरेकदाहृता । इतिविश्वेष : ॥ प्रज्ञायाम् ॥ अप

रोचानुभवपर्यन्तविचारे ॥ चेतनायांजीवनधर्मे ॥ प्रजानाति । प्रज्ञायतेऽनयावा । ज्ञा० । आतश्चोपसर्गे इतिकः

प्रज्ञाकायः। पुं० मञ्जुघोषे ॥ प्रज्ञैवकायोऽस्य ॥

प्रज्ञाचक्षुः । त्रि० अन्धे ॥ प्रज्ञाचक्षुर्यस्य ॥

प्रज्ञातः । त्रि० प्रत्यक्षे ॥ सकलप्रमाणश्रेष्ठतयाप्रत्यक्षगोचरः प्रज्ञातइत्युच्यते । प्रकर्षेणज्ञातः ॥

प्रज्ञानम् । न० बुद्धौ ॥ चिन्हे ॥ प्रज्ञायतेऽनेनवा । भावकर्मकरणादौल्युट् ॥ प्रज्ञप्तौ ॥ ब्रह्मविज्ञाने ॥ ब्रह्मणि ॥ प्रकृष्टंजन्मादिविक्रियाविरहितंकूटस्थंज्ञानंज्ञप्तिरूपंवस्तु० प्रज्ञानंतच्चब्रह्मप्रज्ञानंश्रुतिःयेनेक्षते शृणोतीदंजिघ्रतिव्याकरोतिच। स्वाद्वस्वादूविजानातितत्प्रज्ञानमुदीरितम् । चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्याश्वगवादिषु । चैतन्यमेकंब्रह्मातः प्रज्ञानंब्रह्ममय्यपीति विदुषामनुभवाच्च । त्रि० पण्डिते ॥

प्रज्ञानघनः। त्रि० प्रज्ञानैकरसेप्राज्ञे॥ स्वप्नजाग्रन्मनः स्पन्दनानिघनीभूतानीव । यथाराचौनैशेन तमसाऽविभज्यमानं सर्वंघनमिवतद्वत् ॥

प्रज्ञामात्रा । स्त्री० शब्दादिबुद्धिषु श्रवादिजनकेन्द्रियेषु ॥

प्रज्ञावान् । पुं० धीरे । प्रज्ञिले ॥ प्रज्ञास्त्यस्य । मतुप् ॥

प्रज्ञावादः । पुं० प्राज्ञैर्वक्तुमनुचिते-शब्दे ॥ प्रज्ञानामवादः ॥ प्रज्ञावतांपण्डितानांवादे ॥

प्रज्ञिलः । त्रि० पण्डिते । प्रज्ञास्त्यस्य पिच्छादित्वादिलच् ॥

प्रज्ञुः । त्रि० प्रगतजानौ ॥ प्रगतेविरलेजानुनीअस्य । प्रसंभ्यांजानुनोर्ज्ञुः ॥

प्रज्वरः । पुं० मारकेवैष्णवज्वरे ॥

प्रज्वलः । त्रि० उज्ज्वले ॥ प्रज्वलति । ज्वलदीप्तौ । अच् ॥

प्रज्वलितः । त्रि० उज्ज्वलिते ॥ दीप्ते । दह्यमाने ॥

प्रडीनम् । न० पक्षिणांगतिवि० । उड्डयनायक्रमवर्त्मे॥ प्रथमंडयनम् । डीङ् विहायसागतौ । नपुंसकेभावेक्तः । स्वादयओदितइतिओदित्वान्निष्ठानत्वम् ॥ पतनवेगवत्तायामिति-कर्णपर्वं ॥ अधः पतनेवेगवत्तायाम् ॥

प्रणः । त्रि० प्रत्ने । पुरातने ॥ नश्च-पुराणप्रादितिनप्रत्ययः ॥

प्रणतः । त्रि० प्रह्वीभूते ॥ नमस्कृते ॥ प्रणमतिस्म । णमप्रह्वत्वे । क्तः । कर्मणिक्तोवा ॥ प्रकर्षेणनतोवा ॥

प्रणतिः । स्त्री० प्रणामे ॥ प्रणिपा-

ते । अनुनये । नमस्कारे । प्रकृष्टा नतिः ॥ देहेप्रत्यक्ष्येवकलयाप्रविष्टो-भगवानिति । प्रणमेद्दण्डवद्भूमा-वाश्वचाण्डालगोखरम् ॥

प्रणतोदरः । त्रि० प्रनतोदरे ॥

प्रणयः । त्रि० प्रसरे । प्रश्रये । प्रीत्या प्रार्थने ॥ प्रेम्णि । स्नेहे । याञ्चा-याम् ॥ विश्रम्भे ॥ निर्वाणे । मोक्षे ॥ सान्त्वनायाम् ॥ परिचये ॥ प्र-णयनम् । णीञ्० एरच् ॥ त्रि० ॥

प्रणयनम् । न० प्रापणे ॥ प्रणीयते । णीञ्प्रापणे । ल्युट् ॥

प्रणयवान् । त्रि० प्रेमविशिष्टे ॥

प्रणयी । पुं० स्वामिनि ॥ त्रि०स्नेहव-ति ॥ प्रणयोऽस्यास्ति । इनिः ॥ अ-र्थिनि ॥

प्रणयिनी । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्रणवः । पुं० तारे । मन्त्रादौ । वेदा-दौ । ब्रह्मणि ॥ प्रणवाद्यास्तथावे-दाः प्रणवेचप्रतिष्ठिताः । वाङ्मयं प्रणवः सर्वंतस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥ प्रणमन्तिह्ययं वेदास्तस्मात् प्रणव उच्यतेइतिसनत्कुमारवचनम् ॥ प्रणम्यते इतिप्रणवः ॥ नमेः कर्मणिघञ् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्य भावः । पृषोदरादित्वान्मस्यवः । प्रणूयतेस्तूयते । णुस्तुतौ । ऋदोर-प् ॥ यद्वा प्रणौतिप्रकर्षेणस्तौतिपर मेश्वरम् । णु० । पचाद्यच् । उपस

र्गादितिणत्वम् ॥

प्रणष्टः । त्रि० प्रकर्षेणनाशंगते ॥

प्रणादः । पुं० तारशब्दे ॥ श्रवणाम-ये । कर्णनादे । यथा । कर्णस्रोतः स्थितेवातेशृणोतिविविधान्स्वरान् । भेरीमृदङ्गशङ्खानांकर्णनादः सउ च्यते ॥ अनुरागजेशब्दे । प्रीतिजनि तमुखकण्ठादिशब्दे । प्रीतिविशेष कृतशीत्कृतशब्दे ॥ अनुरागकृतश ब्दे प्रणादःशीत्कृतंनृणामितिशब्दा र्णवः । प्रणदनम् । णदअव्यक्तेशब्दे । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं ।

प्रणामः । पुं० प्रणतौ प्रणिपाते । भ क्तिश्रद्धातिशययुक्तनमस्कारे । स्वाप कर्षबोधकव्यापारविशेषे । अष्टाङ्ग पञ्चाङ्गादिभेदभिन्ने ॥ यथा । दोर्भ्यां पद्भ्यांचजानुभ्यां मुरसाशिरसादृ शा । मनसावचसाचेति प्रणामोष्टा ङ्गईरितः ॥ बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पञ्चाङ्गोयंप्रणा मः स्यात्पूजासुप्रवराविमौ ॥ एक हस्तप्रणामश्चएकंवापिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनं विष्णोर्हन्तिपुण्यं पुरा कृतम् ॥ प्रणमनम् । णमप्रह्वत्वे । घञ् ॥ यः शूद्रेणार्चितंलिङ्गंवि ष्णुंवाप्रणमेद्द्विजः । निष्कृतिस्त स्यनास्त्येवप्रायश्चित्तायुतैरपि ॥

प्रणाय्यः । त्रि० अभिलाषविवर्जिते ॥ असम्मते ॥ प्रणीयते । णीञ्० ।

प्रणाय्योसम्मताविति साधु:॥ प्रणाय्य : साध्वनिन्दितश्चलिचिकाल्लरौष :॥

प्रणाल : । पुं० कृत्रिमजलनि:सरणमार्गे । पयनाला० पनाला० इ० भा० ॥ नल्यते । णलबन्धने । कर्मणिघञ् । उपसर्गादितिणत्वम् ॥

प्रणाली । स्त्री० आनुपूर्व्याम् ॥ कृत्रिमाम्बुनि:सरणमार्गे । पयनाली-पनाली० इ० भा० ॥ गौ० ङीष् ॥

प्रणिदानम् । न० विनिमये ॥ अत्यर्पणे ॥

प्रणिधानम् । न० प्रयत्ने ॥ प्रवेशने । अभियोगे ॥ समाधौ । मनसोविषयान्तरवारणे । चित्तैकाग्र्ये ॥

प्रणिधि : । पुं० अनुचरे ॥ गूढपुरुषे । चरे ॥ प्रार्थने । याचने ॥ अवधाने ॥ प्रणिधानम्०प्रणिधीयतेवा । डुधाञ्० । उपसर्गेघो:कि: प्रकर्षेणनिधीयतेऽसौइयमत्रवा ॥

प्रणिपात : । पुं० अनुनये । प्रणतौ । प्रकर्षेणभक्तिश्रद्धातिशयेननीचै:पतने । दीर्घनमस्कारे॥ दण्डवत्पतने ॥ प्रकृष्टोनिपात :॥

प्रणिहित : । त्रि० निश्चले । समाहिते ॥ सम्प्राप्ते ॥ न्यस्ते । स्थापिते । निहिते ॥ प्रणिधीयतेऽस्म । डुधाञ्० । क्त : । दधातेर्हि: अत्यन्तासे ॥ प्रणिधिकर्मणानियुक्ते ॥

प्रणीत : । पुं० संस्कृताग्नौ ॥ प्रकर्षेनीत : ॥ त्रि० क्षिप्ते ॥ उपसम्पन्ने । पाकेनसंस्कृतेव्यञ्जनादौ ॥ विहिते । कृते ॥ प्रवेशिते ॥ प्रणीयतेऽस्म । णीञ्० । कर्मणिक्त : ॥ उत्पन्ने ॥

प्रणीतमना : । त्रि० हृष्टचित्ते ॥

प्रणीता । स्त्री० यज्ञपात्रविशेषे । विष्णोरासनार्थं वारिपूरितेचमसे ॥ टाप् ॥

प्रणुत : । त्रि० स्तुते ॥ प्रणूयतेऽस्म । णुस्तुतौ । क्त : ॥

प्रणुन्न : । त्रि० कम्पिते ॥ प्रकर्षेणनुन्न : ॥

प्रणेता । त्रि० कर्त्तरि ॥ यथा । सर्वासामपिविद्यानांप्रणेताभगवान्शिव इति ॥

प्रणेय : । त्रि० वशीभूते । वश्ये ॥ प्रकर्षेणनेतुंशक्य : । णीञ्० । अचोयत् ॥

प्रणोद्य : । त्रि० प्रत्याख्येये ॥

प्रतत : । त्रि० अभिव्यक्ते ॥ निरन्तरे ॥

प्रतति : । स्त्री० विस्तृतौ ॥ वल्ल्याम् ॥ प्रतनोति । तनुविस्तारे । क्तिच्क्तौ चसंज्ञायाम् ॥

प्रतती । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे ॥ कृतिकारादितिङीष् ॥

प्रतन : । त्रि० पुरातने ॥ नवपुराणे प्रादितिचशब्दात्तनप्प्रत्यय : ॥

प्रतनु : । त्रि० उत्कृष्टे ॥

प्रतमक: । पुं० तमकप्रभेदे ॥ पित्तानुबन्धज्वरादियोगेनतमकस्यैवप्रतमकसंज्ञा । यथा ॥ ज्वरमूर्च्छापरीतस्यविद्यात्प्रतमकन्तुतम् । उदावर्त्तरजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधत: ॥ तमसावर्द्धतेऽत्यर्थंशीतैश्चाशुप्रशाम्यति । मज्जतस्तमसीवास्यविद्यात्प्रतमकन्तुतदिति ॥

प्रतर्कणम् । न० वितर्के । ऊहे ॥

प्रतर्द्दन: । पुं० भगवति ॥ प्रलयेभूतानिप्रकर्षेणतर्द्दतिहिनस्ति । तर्द्दहिंसायाम् । नन्द्यादित्वाल्ल्यु: ॥ ऋषिविशेषे । दिवोदासात्मजेकाशिराजे ॥ प्रकर्षेणतर्द्दयत्यभिभवतिश्त्रून्० इति ॥

प्रतल: । पुं० चपटे । तताङ्गुलिकरे । यथा० इ० भा० ॥ न० पातालवि० ॥ प्रतलति । तलप्रतिष्ठायाम् । अच् ॥ संहतले ॥ प्रततिप्रश्लिष्टे तलेऽत्र च ॥

प्रतान् । अ० विस्तारे ॥ प्रतान्यति । तमुकाङ्क्षायाम् । क्विप् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ: । मोनोधातो: ॥

प्रतान: । पुं० तन्तुसंयुक्तेषुत्रपुशालावृप्रभृतिषु ॥ शाखापत्रप्रचये ॥ विस्तारे ॥ प्रतननम्० प्रतन्यतेवा । तनु० । घञ् ॥ कुटिलतन्तौ ॥ अप्रतानकाख्येवायुरोगविशेषे ॥

प्रतानिनी । स्त्री० प्रतानवत्याम् ॥ शाखापत्रप्रचय: प्रतान: कुटिलतन्तुर्वा ॥ सोऽस्त्यस्या: । इन्नन्तान्ङीप् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रताप: । पुं० तापे ॥ तेजसि । कोषदण्डजेतेजसि ॥ कोषोधनम्० दण्डोदम: तद्र्तुत्वात्सैन्यमपिदण्ड: । ताभ्यांयत्तेजो जायतेतस्मिन्निति-यावत् ॥ प्रतापयति० अनेन । तप० । णयन्त: । पुंसीतिघ: प्रतपनंवा । भावेघञ् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रतापौप्रीकपातपावितियादव: ॥

प्रतापक: । पुं० रवि: पार्श्वगान्तरे ॥

प्रतापन: । पुं० नरकविशेषे । कुंभीपाके ॥ न० पीडने ॥ प्रतापयति- । तपदाहे । ल्यु: ॥

प्रतापवान् । त्रि० अव । तापेनशत्रुविदारकत्वेनप्रशस्तपौ०षे ॥

प्रतापस: । पुं० अलर्के । शुक्लार्कवृक्षे ॥ प्रतापंचतुस्तेज: स्यति । षो० । क: ॥ प्रकृतास्तापसायेनवा ॥

प्रतापान्वित: । त्रि० शौर्ययुक्ते ॥

प्रतापी । त्रि० शत्रुतापके ॥ प्रतापयितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनि: ॥ तेजस्विनो ॥ अतइनिठनावितीनि: ॥

प्रताम् । अ० ग्लानौ ॥

प्रतारक: । त्रि० वञ्चके ॥ प्रतारयति । तॄ० । ण्वुल् ॥

प्रतारणम् । न० वञ्चने ॥

प्रतारणा । स्त्री० वञ्चनायाम् ॥ यद्दोष्कसिवशीकर्त्तुं जगदेकैनकर्मणा । उपास्यतांकलौकल्पलतादेवीप्रतारणेति० धूर्त्तजल्पितम् ॥

प्रतारणीय : । त्रि० वञ्चनीये ॥

प्रतारित : । त्रि० व्यंसिते । वञ्चिते कृतप्रतारणे ॥

प्रति । अ० प्रतिनिधौ ॥ तुल्यमूल्यार्थे ॥ आभिमुख्ये ॥ मात्रार्थे । स्तोके ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ लक्षणे ॥ प्रतिदाने ॥ व्यपे ॥ निश्चये ॥ प्राति० प्रथते वा । वाहुलकाड्डति : ॥ व्यावृत्तौ ॥ प्रशान्तौ ॥ विरोधे ॥ समाधौ स्वभावे ॥

प्रतिक : । त्रि० कार्षापणिके ॥ कार्षापणेनक्रीत : । कार्षापणाट्टिठन् वक्तव्य : ० प्रतिरादेशश्चवा ॥ऽऽ प तिकी ॥ स्त्री ॥

प्रतिकर्म । न० प्रसाधने । वेशे । कृतशोभायाम् ॥ प्रत्यङ्गप्रतिख्यातवाकर्म । शाकपार्थिवादि ॥ वसनादिपञ्चकर्म स्तितिभिषज : ॥

प्रतिकार : । पुं० प्रतीकारे ॥ समे० । भट्टि० । प्रतिकरणम् ॥ कृञोघञ् ॥

प्रतिकूप : । पुं० परिखायाम् ॥

प्रतिकूल : । त्रि० अननुकूले । प्रसव्ये । अपसव्ये । प्रतीपे । विरुद्धार्थे ॥ प्रतीपंकूलात् । प्रतिकूलशब्दोहिलक्षणयाविरुद्धे वर्त्तते० प्रतिलोमवत् ॥ आत्मन : प्रतिकूलानिपरेषांनसमाचरेत् ॥

प्रतिकृति : । स्त्री० अर्चायाम् ॥ प्रतिनिधौ । तृणचर्म्मकाष्ठादिनिर्मितप्रतिमापर्यायवस्तुनि ॥ प्रतीकारे ॥ प्रकृष्टाकृति : । प्रतिनिधे : कृतिर्वा ॥

प्रतिकृष्ट : । त्रि० गुप्ते ॥ द्विरावृत्त्याकर्षिते ॥ प्रतिकृष्यतेस्म ॥ कृष० । क्त : ॥

प्रतिक्रिया । स्त्री० प्रतीकारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ : शच ॥

प्रतिक्षणम् । अ० पौन : पुन्ये ॥

प्रतिक्षय : । पुं० रक्षके ॥

प्रतिक्षिप्त : । त्रि० वारिते । प्रतिहते ॥ प्रेषिते ॥ आह्वयप्रेषितोयस्तुप्रतिक्षिप्त : सउच्यते ॥ भेषजे ॥ कृताधिक्षेपे ॥ अधिक्षिप्ते ॥ अधिक्षिप्यतेस्म । क्षिप प्रेरणे । क्त : ॥

प्रतिक्षेप : । पुं० प्रत्याख्याने ॥

प्रतिगतम् । न० प्रतिलोमिन ॥ पक्षिगतिविशेषे ॥ त्रि० प्रतियाते ॥

प्रतिगमनम् । न० प्रतिप्रयाणे ॥

प्रतिग्रह : । पुं० स्वीकरणे । स्वीकृतौ ॥ सैन्यपृष्ठे । सैन्यस्यपश्चा

छिन्नसङ्घाते ऽनीके ॥ प्रतिगृह्य ते ऽनेन । ग्रहवृद्रित्यप् ॥ पतद्ग्रहे ॥ द्विजेभ्योविधिवद्देये ॥ दान द्रव्यग्रहे ॥ ग्रहविशेषे ॥ क्रियाकारे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रहउपादाने । विभाषाग्रह इतिपक्षे ऽच् ब्राह्मणस्यार्थ : प्रतिग्रहार्ज्जित : । यथा । प्रतिग्रहार्ज्जिताविप्रे क्षत्रियेशस्त्रनिर्ज्जिता : । वैश्ये न्यायार्ज्जितास्यार्था : शूद्रे शुश्रूषयार्जिता: ॥ अयाचितप्रतिग्रहेदोषाभावोयथा । अयाचितोपपन्ने तुनास्ति दोष : प्रतिग्रहे । अमृतं तं विदुर्देवास्तस्मात् तन्नैवनिर्णुदेत् ॥

प्रतिग्राह : । पुं० पतद्ग्रहे । आचमनके । प्रोष्ठे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रह । विभाषाग्रहइतिपक्षेण : ॥ प्रति-ग्रहस्ये ॥

प्रतिग्राहित : । त्रि० स्वीकारिते ॥

प्रतिघ : । पुं० प्रतिघाते ॥ क्रोधे ॥ प्रतिहननम् । हन० । अन्यत्रापिदृश्य-तइतिडेन्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ मूर्च्छायाम् ॥

प्रतिघात : । पुं० प्रतिबन्धे ॥ प्रतिहननम् । हन० । घञ्० । हनस्तो-चिण्णलो : । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

प्रतिघातनम् । न० मारणे ॥ हन्ते : स्वार्थेण्यन्ताल्ल्युट् ॥

प्रतिघ्नम् । न० अङ्गे ॥

प्रतिच्छन्द : । न० प्रतिरूपे ॥

प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिबिम्बे ॥ प्रकृष्टाच्छाया ॥

प्रतिजङ्घा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥

प्रतिजल्प : । पुं० वाक्यविशेषे ॥

प्रतिजागर: । पुं० अवेक्षायाम् । प्रत्यवेक्षणे ॥

गृहमवेक्षस्वेत्यादिनियोगे ॥ प्रति-जागरणम् । जागृ० । घञ् । जाग्रोऽवीतिगुण : ॥

प्रतिजिह्वा । स्त्री० उपजिह्वायाम् । रसनकाङ्गे । आलजिव०दू०गौ०

प्रतिजिह्विका । स्त्री० तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम् । प्रतिजिह्वायाम् ॥ घण्टिकायाम् ॥

प्रतिज्ञा । स्त्री० अङ्गीकृतौ । अङ्गीकारे । साध्याभिधायिकायांवाचि ॥ नृपाणांप्रतिज्ञापरिपालनंस्वर्गसाधनमितिवृद्धा : ॥ कर्तव्यत्वप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारे । इत्यनुमितौ गदाधरी ॥ साध्यनिर्देश : प्रतिज्ञा ॥ इ० गोतमसूत्रम् ॥ ३३ ॥ साधनीयस्यार्थस्य योनिर्देश : सप्रतिज्ञा ॥ साधनीयस्त्ववह्निमत्वादिनापर्वतादि : । —— (+*+)—

तथाचपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षेसाध्यतावच्छेदक विशिष्टवैशिष्ट्यबोधकशब्दइत्यर्थ : । निगमनवारणायच साध्यांशे० साध्यतावच्छेदकातिरि

ज्ञाप्रकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थंश्च साध्यतावच्छेदकप्रकारत विलक्षणप्रकारताशून्यत्वम् । तेनप्रमेय वत : साध्यत्वेनासिद्धि : उदासीन वाक्यवारणायच न्यायान्तर्गतत्वेस तिप्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविषयता विलक्षणविषयता कप्रबोधाजनकत्वेसति प्रकृतपक्षेप्र कृतसाध्यबोधजनकत्वंतत्प्रतिज्ञात्वावयवत्वादिकंपरिभाषाविशेषविषयत्वरूपम् तत्तद्व्यक्तित्वरूपञ्च त्यपिवदन्ति ॥ प्रतिज्ञायते० इति ॥ प्रतिपूर्वज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्गेइत्यङ् । टाप् ॥

प्रतिज्ञात : । त्रि० अङ्गीकृते ॥ प्रतिज्ञायतेस्म । क्त :॥ प्रतिज्ञात श्वरामेणतदाबालिबधंप्रतीतिरामायणम् ॥

प्रतिज्ञानम् । न० अङ्गीकारे । प्रतिज्ञायाम् ॥ प्रतिपूर्वकजानातेल्युट् ॥

प्रतिज्ञान्तरम् । न० निग्रहस्थानवि० प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधेधर्मविकल्पात्तदर्थनिर्देश : प्रतिज्ञान्तरम् ॥ ४६ ॥ प्रतिज्ञातस्यार्थस्यप्रतिषेधे कृते तद्दूषणोद्दिधीर्षयाधर्मस्य धर्मान्तरस्यविशिष्ट : कल्पोविकल्प स्तस्मात् विशेषणान्तरविशिष्टतया प्रतिज्ञातार्थस्यकथनमितिफलितार्थ : । प्रतिषेधइत्यनेनभ्कटिति संवरणेविलंवेनापिस्वयंदूषणंविभाव्यविशेषणेनदोषइत्युक्तम् । प्रतिज्ञातार्थस्येत्युपलक्षणम् ॥ हेत्वतिरिक्तार्थस्येतितत्वम् । तेन उदाहरणान्तरमुपनयान्तरञ्चप्रतिज्ञान्तरत्वेनसङ्गृहीतंभवति । इदञ्चपक्षसाध्यविशेषणभेदात्प्रत्येकंद्विविधम् । यथा शब्दोऽनित्यइत्युक्ते ध्वंनौ वाधेनपरेणप्रत्युक्ते वर्णात्मक : शब्द : पक्ष इतिप्रतिज्ञान्तरम् । नचेदमर्थान्तरम० प्रकृतोपयोगात् । नचेयंप्रतिज्ञाहानि : पूर्वोक्तस्या परित्यागात् । एवंपर्वतोवन्हिमान्सुरभिमलिनधूमवत्त्वादित्युक्ते ०कृष्णागुरुप्रभववह्निमानित्यच०एवंतादृशवह्नौसाध्ये य : सुरभिमलिनधूमवान्सवह्निमान्इत्युदाहरणे न्यूनत्वे नप्रत्युक्ते ० सतादृशवह्निमानित्यत्र० एवमन्यदप्यूह्यम् ॥

प्रतिज्ञाविरोध: । पुं० निग्रहस्थानविशेषे । प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोध : प्रतिज्ञाविरोध : ॥ ४७ ॥ अत्रचप्रतिज्ञाहेतुपदेकथाकालीनवाक्यपरे । तथाचकथायांस्ववचनार्थविरोध : । यद्यपिकांचनमय : पर्वतोवह्निमान् ह्रदोवह्निमान् ह्रदत्वात्पर्वतोव

प्रतिज्ञाहानि

प्रतिग्रन्थ

ह्निमान्काञ्चनमयधूमादित्यादौ हे पतद्
त्वाभासान्तरसाङ्कर्य्यम् । तथापिउ-
पधेयसङ्करेऽप्युपाधिरसाङ्कर्य्यान्नदो
ष : । नचासङ्कीर्णस्थलाभाव : ॥
पर्वतोवह्निमान्धूमात्योयोधूमवान्
सनिरग्निरित्युदाहरणे० निरग्निस्त्वा
यमित्युपनयेचतत्सत्वात् ॥ एवंनि
गमनेपिबोध्यम् ॥ ४७ ॥

प्रतिज्ञासन्न्यास : । पुं० निग्रहस्था
नविशेष । पक्षप्रतिषेधेप्रतिज्ञाता
र्थापनयनप्रतिज्ञासन्न्यास: ॥ ४८
…अभिहितस्यपरेणप्रतिषेधे
तार्थस्यनैतिज्ञीर्षयाप्रतिज्ञा
यथा । शब्दोऽनित्यत्वर्यं : ॥
त्युक्तेसामान्यंव्यभिचारीत्
त्युक्तेकएवमाहशब्दोनित्यइति ॥
४८ ॥

प्रतिज्ञाहानि : । स्त्री० निग्रहस्थान
वि० ॥ प्रतिदृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञास्व
दृष्टान्तेप्रतिज्ञाहानि: ॥ ४५ ॥ प्र
तिकूलेदृष्टान्तो यस्यप्रतिदृष्टान्त:
परपक्ष : स : स्वीय : दृष्टान्तोयस्य
सस्वदृष्टान्त : स्वपक्ष : । तथाचस्व-
पक्षेपरपक्षधर्माभ्यनुज्ञाप्रतिज्ञाहा-
नि : स्वयंविशिष्याभिहितपरित्याग
इतिफलितार्थ : । सिद्धान्तस्तुस्वयंवि
शिष्यनाभिधीयतइतिनापसिद्धान्त
साङ्कर्य्यम् । सेयंपक्षहेतुदृष्टान्त सा

प्रतिच्छन्द : । न० प्रतिरूपे ॥
प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिविम्बे ॥ प्र
कृष्टाच्छाया ॥
त्युक्ते तिजङ्घा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥
यमित्युक्त … : । पुं० वाक्यविशेषे ॥
पक्षइति । एवंतत … अविज्ञायाम् । प्रत्यत्रे
तिहेतोरनैकान्तिकत्वमितिप्रत्यु…
अस्तुकृतकत्वादितिहेतुरिति । एवं
पर्वतोवह्निमान्…सात् अयोगोलव ॥ प्रति-
…न् । जा-
वदित्युक्ते० दृष्टान्त : साधनविक
इति प्रत्युक्ते० अस्तुतर्हिसहानम
दिति । एवमन्यैवसिद्धसाधनेचप्रत्यु
क्ते० अस्तुतर्हिद्रव्यनवानिति । अ-
न्यहानिस्तुविशिष्यहान्यादि : ।
यथा तव वनील धूमादित्युक्तेअसत
र्थविशिष्यत्वेनप्रत्युक्ते० अस्तुत…
…॥ ४५ ॥
…ग्राम् ।
…गौ०
…स्यचु
…ग्राम् ॥
… अङ्गी
प्रतिज्ञ… : । त्रि० प्रति…योग्ये ॥
पुं० स्तुतिपाठके ॥

प्रतितन्त्रसिद्धान्त : । पुं० सिद्धान्तवि
शेषे ॥ समानतन्त्रसिद्ध : ॥ २९ ॥
समानशब्दएकार्थ : एकैकतन्त्रसिद्ध-
इत्यर्थ : । स्वतन्त्रसिद्धइतिपर्यवसि
तोर्थ : । तथावादिप्रतिवाद्यन्यत
रमात्राभ्युपगतस्तदेकतरस्यप्रतित-
न्त्रसिद्धान्त: इतिफलितार्थ : । यथा
मीमांसकानांशब्दनित्यत्वम् ॥ २९ ॥
प्रतिताल: । पुं० तालविशेषे ॥ यथा ।
कान्तार : समरोद्यश्चवैकुण्ठोवाव्धि
[तस्तथा । कथिता : शङ्करेणैवचत्वा

ज्ञापकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थश्च साध्यतावच्छेदकप्रकारतद्भिन्नयत्प्रकारताशून्यत्वम् । ॥
बत : साध्यत्वेनाभिमते । नैमेये ॥ वाक्यवारम्भसंस्थापने । दत्तस्यप्रतिनिर्यातने ॥ प्रतिकृत्यदानम् । प्रतीपंवादानम् ॥

प्रतिदारणम् । न० आजौ । युद्धे ॥

प्रतिदिनम् । न० प्रत्यहम् ॥

प्रतिदिवा । पुं० सूर्ये ॥ प्रतिदीव्यति । दिवु० । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवइतिकनिन् ॥ दिवसे ॥ प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्नित्यधिकरणेकनिन् ॥

प्रतिदृष्टान्त : । पुं० परपक्षे । प्रतिकूलदृष्टान्ते ॥

प्रतिदेयम् । त्रि० क्रीतद्रव्यस्यदुष्क्रीतबुध्यापरावृत्त्यदाने ॥ यथा । क्रीत्वामूल्येनय : पण्यंदुष्क्रीतंमन्यतेक्रयी । विक्रेतुंप्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाह्न्यविक्षतम् ॥ इतिमिताक्षरा ॥

प्रतिद्वन्द्वी । त्रि० प्रतिस्पर्द्धिनि ॥ विरोधिनि ॥ तत्तद्वन्द्वे स्वतान्यत्वेत्वन्ताहन्ते परस्परम् । प्रतिद्वन्द्वितया लोकेप्रसिद्धेनात्रसंशय : ॥

प्रतिध्वनि : । पुं० प्रतिरवे । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिध्वान : । पुं० प्रतिश्रुति । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिनन्दनम् । न० वन्दने ॥ आशीर्वादादिभि : सम्भावने ॥

प्रतिनप्ता । पुं० प्रपौत्रे । पुत्रस्यपौत्रे ॥

प्रतिनव : । त्रि० नूतने ॥ प्रतिनूयते णु० । स्तुतौ ऽप् ॥

प्रतिनिधि : । पुं० मुख्यसदृशे ॥ ॥ मुख्यस्याभावेतत्सदृशोयउपादीयतेसप्रतिनिधिरुच्यते ॥ यथा व्रतादावत्यन्तासामर्थ्ये सति० पुत्रंवाविनयोपेतंभगिनींभ्रातरं तथा । एषामभावएवान्यंब्राह्मणंविनियोजयेदिति गरुडपुराणम् ॥ काम्ये प्रतिनिधिर्नास्तिनित्ये नैमित्तिकेहिस : । काम्येपूपक्रमादूर्ध्वमन्येप्रतिनिधिंविदुरिति ॥ कालमाधवीयवचनान्नित्यनैमित्तिककर्मण्येवप्रतिनिधि : कार्य : ॥ विश्वैश्चदेवै : साध्यैश्चब्राह्मणैश्चमहर्षिभि : । आपत्सुमरणाद्भीतैर्विधि:प्रतिनिधि : कृतइति मनु : । मुख्यस्यविधे सोमादेर्व्रीह्यादि : प्रतिनिधिर्विश्वप्रतिपदेवादिभिरनुष्ठितोऽतोसौमुख्यासम्भवेकार्योनतुमुख्यसम्भवेकार्यइत्यर्थ: ॥ प्रतिमायाम् ॥ प्रतिनिधीयते० सदृशीक्रियते । डु- धाञ्० । उपसर्गे घो : कि: ॥

प्रतिनिनद : । पुं० प्रतिध्वाने ॥

प्रतिनियम : । पुं० व्यवस्थायाम् ॥

प्रतिनिर्देश : । पुं० प्रतिपाद्यतयाविधे ॥

तत्तयावाकीर्तने ॥

प्रतिपक्षः । पुं० अरौ । शत्रौ ॥ विपरीतसाधकत्वे नासिमते ॥ अन्तरायै ॥ सादृश्ये ॥

प्रतिपत्तव्यः । त्रि० अवगन्तव्ये ॥

प्रतिपत्तिः । स्त्री० प्रवृत्तौ ॥ प्रागल्भ्ये ॥ गौरवे ॥ सम्प्राप्तौ ॥ प्रबोधे सम्यग्ज्ञाने । पदप्राप्तौ ॥ सत्त्ववचने ॥ साध्यस्यसत्त्ववचनंप्रतिपत्तिकदाहृता ॥ प्रतिपदनमनयावा । पद० । क्तिन् ॥ मीमांसकमतेफलशून्यकर्माङ्गे ॥ कर्तव्यज्ञाने ॥

प्रतिपत्तिपटहः । पुं० लम्पापटहे । नगारा० इ० भा० ॥ प्रतिपत्तेः पटहः ॥

प्रतिपत्तूर्यम् । न० ढगडवाद्ये ॥

प्रतिपत्यभिसन्धिः । पुं० प्राप्तिसङ्कल्पे ॥ प्रतिपत्तेः अभिसन्धिः ॥

प्रतिपन्नकला । स्त्री०चुद्रकारवेल्याम् ।

प्रतिपन्नसिद्धा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रतिपथिकः । त्रि० प्रतिपथप्राप्ते प्रातिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । ठन् ॥

प्रतिपत्० द् । स्त्री० तिथिवि० । पञ्चतौ ॥ साचन्द्रस्यप्रथमकलाक्रियारूपा । वृद्धिरूपाचेच्छुक्ला । ह्रासरूपाचेत्कृष्णा ॥ तत्रजातस्यफलम् । मणिकनकविभूषा संयुतश्चारुकान्तिर्निजकुलकमलोद्घाटमार्तण्डबिम्बः । प्रतिपदिशशिपूर्णेसत्य जन्मा प्रतापीभवतिविमलदेहश्चाम्बेशःपूजिशः ॥ सतौ । संविदि । चेतनायाम् ॥ ढगडवाद्ये ॥ उच प्रतिपद्यते ज्ञायतेऽनया । पद्गतौ । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ प्रतिपदनम् । कर्मेवाक्विप् ॥ तिथीनांप्रवरायस्मात् ब्रह्मणासमुदीरिता । प्रतिपाद्यापदेपूर्वेप्रतिपत्तेनसोच्यते ॥ अत्रचन्द्रदर्शनकारणंयथा । अमावास्याघटीशोध्याषष्ट्याहर्मानसंयुता । सूर्याहुघटौभ्यश्च दधिकाहश्यतेशशीति ज्योतिषम् ॥

प्रतिपद्यमानः । पुं० भजमाने ॥

प्रतिपन्नः । त्रि० अवगते । विदिते ॥ अङ्गीकृते ॥ विक्रान्ते ॥ प्राप्ते ॥ प्रतिपद्यतेस्म । पद० । क्तः ॥

प्रतिपर्णशिफा । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥

प्रतिपादकः । त्रि० प्रतिपत्तिजनके । बोधके । ज्ञापके । प्रमाणे ॥

प्रतिपादनम् । न० दाने ॥ प्रतिपत्तौ ॥ बोधके ॥ पद० । ण्यन्तः । भावे ल्युट् ॥

प्रतिपादयिता । त्रि० समर्थयितरि ॥

प्रतिपादितः । त्रि० बोधिते ॥

प्रतिपादुकः । त्रि० प्रतिपद्यमाने ॥ लषपतपदेत्यादिना० उकञ् ॥

प्रतिपाद्यः । त्रि० बोद्धव्ये ॥ वक्तव्ये ॥

प्रतिपालकः । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ प्रतिपालयति । पारक्षणे । ण्वुल् ॥

प्रतिपालनम् । न० पोषणे ॥ रक्षणे ॥

प्रतिपालितः । त्रि० रक्षिते ॥

प्रतिपाल्यः । त्रि० प्रतिपालनीये ॥

प्रतिपिपादयिषा । स्त्री० प्रतिपादयितुमिच्छायाम् ॥

प्रतिप्रयाणम् । न० प्रतिगमने ॥ यथा प्रतिप्रयाणेप्यस्तलायमानामिति ॥

प्रतिप्रयातः । त्रि० प्रतिनिवृत्यगते । मिलकीलौटे० द्रू० भा० ॥

प्रतिप्रसवः । पुं० निषिद्धस्यपुनर्विधाने ॥

प्रतिप्रसूतः । त्रि० प्रतिप्रसवविशिष्टे ॥ सामान्यशास्त्रविहितं क्वचित्क्वचित्काले यत्प्रतिषिद्धंपुनर्विधीयमानंहिप्रतिप्रसूतमुच्यते ॥ पुनःसम्भाविते ॥

प्रतिप्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥

प्रतिप्रियम् । न० प्रत्युपकारे ॥

प्रतिफलनम् । न० प्रतिबिम्बे ॥ त्रि० तुल्यफले ॥

प्रतिफलम् । न०प्रतिबिम्बे ॥

प्रतिफुल्लः । } पुं० प्रफुल्ले ॥
प्रतिफुल्लकः । }

प्रतिबद्धः । त्रि० गृहीते ॥ मनोहरे ॥ प्रतिबध्यतेस्म । बन्धबन्धने । क्तः ॥ प्रतिबन्धविशिष्टे ॥

प्रतिबध्यः । त्रि० प्रतिबन्धनीये । प्रतिबंधार्हे ॥

प्रतिबन्धः । पुं० प्रतिष्टम्भे । कार्यप्रतिघाते ॥ प्रतिबन्धनम् । बन्ध० । घञ् ॥

प्रतिबन्धकः । त्रि० प्रतिरोधके । बाधके ॥

प्रतिबन्धिः । पुं० अनिष्टान्तरप्रसञ्जकेवाक्यविशेषे । प्रतिबन्धे ॥ प्रतिबन्धे वनुत्तरत्वम् ॥

प्रतिबलः । त्रि० समानबले ॥ शक्ते । समर्थे ॥

प्रतिबोधः । पुं० स्फुटने ॥ निद्रापगमे ॥ गुरूपदेशे ॥

प्रतिबोधम् । अ० बोधंबोधंप्रतीत्यर्थे ॥ अव्ययंविभक्तीत्यादिनायथार्थेऽव्ययीभावः ॥ बोधाभिमुखे ॥

प्रतिभयम् । न० भये ॥ त्रि० घोरे । भयङ्करे ॥ प्रतिगतंभयंयेन । प्रादिसमासः प्रतिगतंभयमस्मिन् । प्रादिभ्योधातुजस्येतिवा ॥

प्रतिभयाकारः । त्रि० भयङ्कररूपे ॥ प्रतिभयस्याकारोयस्य ॥

प्रतिभा । स्त्री० उपस्थितायांबुद्धौ ॥ ज्ञानबीजभूतेसंस्कारविशेषे ॥ नवनवोन्मेषशालिन्यांबुद्धौ ॥ प्रज्ञा नवनवोन्मेषशालिनीप्रतिभामता ॥ पञ्चमग्रहे ॥ प्रतिभानम् । भा० । आतश्चेत्यङ् ॥

प्रतिभागः । पुं० राज्ञाप्रतिदिनग्राह्ये फलकुसुमशाकतृणाद्युपायने ॥

प्रतिभानम् । न० प्रतिभायाम् ॥ जन्मान्तरागतसंस्कारविशेषः कवित्वबीजंप्रतिभानमिति वामन

सूचम् ॥

प्रतिभानवान् । त्रि० प्रतिभाविशिष्टे ॥ प्रतिभैवप्रतिभानम् । प्रतिभानमस्त्यस्य । मतुप् ॥ तात्कालिकबुद्धिमति ॥

प्रतिभान्वित: । त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रतिभयाअन्वित: ॥

प्रतिभामुख: । त्रि० प्रगल्भे ॥

प्रतिभार्गव: । पुं० प्रतिशुक्रे ॥ यद्विग्गत: समुदयेद्विचरेद्यदगोलके । यद्द्वारेषुविचरेत्त्रिविध: प्रतिभार्गव: ॥ एककालेचतु: शाके दुर्भिक्षं राष्ट्रविप्लवे । पलिनानीयमानाया: पुर: शुक्रोनदृष्यतीति नववधूवाक्समदीपिका ॥

प्रतिभास: । पुं० प्रतीतौ ॥

प्रतिभाहानि: । स्त्री० बुद्धिनाशे ॥

प्रतिभू: । पुं० लग्नके । धनिकाधमर्णयोर्मध्यस्थे । जामनङ्ग० पारसीयभाषा ॥ सचत्रिविध: एकोदर्शनप्रतिभू: । द्वितीयोदानप्रतिभू: । अपर: प्रत्ययप्रति भूरिति ॥ प्रति० प्रतिनिधिर्भवति । भू० । भुव: संज्ञान्तरयोरितिक्किप् ॥ निर्णेतरि ॥

प्रतिम: । त्रि० उत्तरपदस्थोयंसस्दृशे ॥ प्रतिमीयते । माङ् । आत इत्यङ् ॥

प्रतिमा । स्त्री० गजदन्तस्यबन्धे ॥ अनुकृतौ । मूर्तिसदृशमृच्छिलादिनिर्मितप्रतिरूपके । प्रतिमाने । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिमीयतेऽनया । माङ्माने । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ॥ उपमायाम् ॥

प्रतिमानम् । न० प्रतिच्छायायाम् । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिकृत्यामीयतेऽनेन । माङ्माने । ल्युट् ॥ गजकुम्भान्तराले ॥ गजदन्तद्वयान्तरे ॥ दन्तयोरुभयोर्मध्यं प्रतिमानमितिस्मृतम् । वाहित्थाधोभागे ॥ प्रतिमीयतेऽनेन । मीञ्हिंसायाम् । कारणेल्युट् । मीनातिमिनोतीत्यात्त्वम् ॥

प्रतिमार्गक: । पुं० पुरविशेषे ॥ उद्भटे ॥

प्रतिमुक्त: । त्रि० आमुक्ते । परिहितकञ्चुकादौ भटे ॥ प्रतिमुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्त: ॥

प्रतिमुख: । पुं० नाटकाद्यङ्गान्तरे ॥ अभिमुखे ॥ विमुखे ॥

प्रतियत्न: । पुं० गुणाधाने । संस्कारे ॥ लिप्सायाम् ॥ उपग्रहणे ॥ त्रि० यत्नवति ॥ प्रतियत्नम्० प्रतियत्यसेवा । यतीप्रयत्ने० निकारादौवा । यजयाचेतिनङ् ॥

प्रतियातना । स्त्री० प्रतिकृतौ । प्रतिबिम्बे । प्रतिमायाम् ॥ प्रतियात्यतेऽनया । यतनिकारोपस्कारयो:

। स्तु० । च्यासमन्योयुच् ॥ तुल्यथा तनायाम् ॥
प्रतियोग : । पुं० विरोधे ॥ प्रतियुज्यते । घञ् ॥ सम्बन्धे ॥
प्रतियोगी । त्रि० विरोधिनि ॥ यथा रागप्रतियोगीविराग : ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥ यथा ॥ प्रतियोगिनं दृष्ट्वाप्रतियोगीनिवर्त्तते ॥ तुल्यशक्तिमति ॥ निरूपिते ॥ यथा । सम्बन्धप्रतियोगिकत्वम् । विद्यमानवस्तुमात्रनिरूपित सित्यर्थ : ॥
प्रतिरथ : । त्रि० प्रतिपक्षे ॥
प्रतिरव : । पुं० प्रतिलब्धे ॥
प्रतिरुद्ध : । त्रि प्रत्याहृते ॥
प्रतिरूप : । त्रि० सदृशे ॥ न० । प्रतिमायाम् ॥ प्रतिसदृशं रूपं यस्य ॥
प्रतिरूपकम् । न० प्रतिरूपे ॥ स्वा० क : ॥
प्रतिरोद्धा । त्रि० प्रतिकूलाचरणशीले ॥
प्रतिरोध : । पुं० तिरस्कारे ॥ चौर्ये ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥
प्रतिरोधक: । पुं० चौरे । प्रतिबंधके ॥
प्रतिरोधी । पुं० चौरे । प्रतिरोद्धुं शीलमस्य । रुधिर्० । सुपीतिणिनि : ॥
प्रतिरोपणम् । न० उत्खायपुनारोपणे ॥
प्रतिलम्भ : । पुं० लाभे । लम्भने ॥
प्रतिलोम : । त्रि० वामे ॥ विलोमे ॥ अच्प्रत्यन्ववेत्यच् ॥
प्रतिलोमज : । त्रि० प्रतिलोमजाते ॥ उत्तमवर्णायामधमवर्णाज्जाते ॥
प्रतिवचनम् । न० उत्तरे । प्रतिवाक्ये ॥
प्रतिवच : । न० प्रत्युत्तरे ॥
प्रतिवन्दी । स्त्री० स्वस्वीकृतदोषसाम्ये ॥
प्रतिवसथ : । पुं० ग्रामे ॥
प्रतिवस्तूपमा । स्त्री० अलङ्कारवि०॥
प्रतिवाक्यम् । न० उत्तरे ॥ प्रतिवचनम् ॥ यत् ॥
प्रतिवाणि : । स्त्री० प्रतिवाक्ये ॥
प्रतिवात : । पुं० वायुवि० ॥ योयुक्देशाच्छिद्यदेशमागच्छतिवायु : स प्रतिवातइत्युच्यते ॥
प्रतिवाद : । पुं० प्रत्याख्याने ॥ प्रतिवदनम् । वद० । घञ् ॥ विरोधे ॥
प्रतिवादी । त्रि० विरोधिनि ॥ प्रतिवादोऽस्यास्ति । इनि : ॥ प्रतिपक्षे ॥ यथा । यदात्वेवंविध : पक्ष: कल्पित : पूर्ववादिना । दद्यात् तत्पक्षसंवन्धं प्रतिवादीतदोत्तरम् ॥ इतिवृहस्पति : ॥
प्रतिवाप : । पुं० प्रतिवापे ॥
प्रतिवासर : । पुं० प्रतिदिने ॥

प्रतिवासी । त्रि॰ आसन्नगृहिणि । प्रतिवेशवासिनि । परोसी॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतिवसति । वस॰ । ग्रह्यादिणिनि : ॥

प्रतिविधानम् । न॰ प्रतियत्ने ॥

प्रतिविधि : । पुं॰ प्रतीकारे ॥

प्रतिविम्बम् । न॰ प्रतिरूपे । प्रतिछायाम् ॥ तत्तदुपाधिषुविम्बाकारेचित्तपरिणामे ॥ प्रतिकृतिर्विम्बस्य । कुगतीतिसमास : ॥

प्रतिविषा । स्त्री॰ अतिविषायाम् । अतीस॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतीपं विषं यस्या : ॥

प्रतिविष्णुक : । पुं॰ मुचुकुन्दवृक्षे । मुचुकुन्दपुष्प॰ इ॰ प्रसिद्धे ॥

प्रतिविहित : । त्रि॰ सज्जिते ॥

प्रतिवेश: । पुं॰ प्रतिवासिगृहे ॥ प्रतिवासिनि ॥ प्रतिविशेर्घञ् ॥

प्रतिवेशवासी । त्रि॰ प्रतिवासिनि ॥

प्रतिवेशी । त्रि॰ प्रतिवासिनि ॥

प्रतिशब्द: । पुं॰ प्रतिध्वाने । मुख्यसदृशध्वन्यन्तरे ॥

प्रतिशरणम् । न॰ प्रतिगृहे ॥

प्रतिशासनम् । न॰ आहूयभृत्यादीनां कार्येप्रेरणे ॥ प्रतिमूर्वात्॰शासुअनुशिष्टाविन्त्यस्माल्ल्युट् ॥

प्रतिशिष्ट : । त्रि॰ प्रहिते । प्रेरिते ॥ प्रत्याख्याते ॥

प्रतिशीर्षकम् । न॰ निष्क्रये ॥

प्रतिशुक्र : । पुं॰ प्रतिभार्गवे ॥

प्रतिश्या । स्त्री॰ पीनसे ॥ प्रतिश्यायते नयाश्यैङ्गतौ । आतश्चोपसर्गइत्यङ्॰ । टाप् ॥

प्रतिश्याय : । पुं॰ पीनसे । नासारोगे ॥ प्रतिक्षणंश्यायते । श्यैङ् । श्याद्व्यधेतिण : ॥

प्रतिश्रय : । पुं॰ सभायाम् ॥ आश्रये । आश्रये ॥ निवासे ॥ यज्ञगृहे ॥ प्रतिश्रयणम् अनवा । श्रिञ्॰ । एरच्॰ वोवा ॥

प्रतिश्रव : । पुं॰ अङ्गीकारे । अभ्युपगमे ॥ प्रतिपूर्वाच्छृणोते : ऋदोरप् ॥

प्रतिश्रवणम् । न॰ आज्ञाङ्गीकरणे ॥

प्रतिश्रुत् । स्त्री॰ प्रतिध्वाने ॥ श्रुश्रवणे । सम्पदादित्वात्क्विप् प्रति प्रथमगव्दं लक्षी कृत्यश्रूयते॰ इ॰ प्रतिश्रुत् ॥

प्रतिश्रुत: । त्रि॰ स्वीकृते। अङ्गीकृते॥ प्रतिश्रूयतेस्म । श्रु॰ । क्त : ॥

प्रतिषिद्ध : । त्रि॰ निषिद्धे । प्रतिषेधविषये ॥ अप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतियथा ॥

प्रतिषेद्धा । त्रि॰ निषेधके । मागधिके । प्रतिषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेध : । पुं॰ निषेधे ॥ यथा । प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेप्रधानता । पर्युदास : सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदे

नञ् ॥ इ० ॥ पर्युदास : सदृश ग्राहीप्रतिषेधोनिवर्तक: । इतिच ॥

प्रतिषेधक : । त्रि० निषेधकर्तरि ॥

प्रतिषेध्य : । त्रि० प्रतिषेधंकर्त्तुंयोग्ये ॥

प्रतिष्कश : । त्रि० सहाये ॥ .वार्ताहरे ॥ पुरोगे ॥ कशगतिशासनयो : । प्रतिपूर्वोऽस्मात्पचाद्यचि० प्रतिष्कशस्यकशे रितिसुट्षत्वञ्चनिपात्यते ॥

प्रतिष्कष : । पुं० चर्म्मरज्जौ ॥

प्रतिष्टम्भ : । पुं० प्रतिघाते । प्रतिबन्धे । रोधे । प्रतिष्टम्भनम् । ष्टम्भु - रोधे । घञ् ॥

प्रतिष्ठ : । पुं० सुपार्श्वनामकत्तर्हत् पितरि ॥ त्रि० प्रतिष्ठायुक्ते ॥

प्रतिष्ठा । स्त्री० गौरवे ॥ गौरवरूपाप्रतिष्ठाचपुण्यस्यपत्नी । यथा । पुण्यपत्नी प्रतिष्टासापूजिता पुण्यदासदा । ययाविनाजगत्सर्वंजीवन्मृतसमंमुने० तिभागवतम् ॥ ++) क्षितौ ॥ स्थाने ॥ स्थितौ ॥ आत्मयापनायस्थाने । आस्पदे । आश्रये ॥ अनिकेताह्यनाहारायेचसायंगृहागता : । तेषांगृहस्थ: सर्वेषांप्रतिष्ठायोनिरेवचेतिविष्णुपुराणम् । योनिरन्नादिदानेनजीवनहेतु: ॥ यागनिष्पत्तौ ॥ योगसिद्धौ ॥ संस्कारविशेषे ॥ तत्र ० यथाशक्तिस्नपनादिपूर्वकं प्रतिमाहृदयेतन्मूलमन्त्रविन्यासेनदेवतायाविशेषसन्निधि : प्रतिष्ठेत्यायातम् । यथोक्तं भविष्यपुराणे । स्नपनादियथाशक्तिकृत्वा तन्मूलमन्त्रकम् ॥ विन्यसेद्हृदयाम्भोजेप्रतिमासुकृताभवेदिति ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे । प्रतिष्ठाशब्दसंसिद्धि : प्रतिपूर्वाच्चतिष्ठते : । वहृर्थत्वान्निपातानांसंस्काराद्दीप्ते: स्थिति : ॥ अर्थस्तदयमेतस्यगीयते शाब्दिकैर्जनै: । विशेषसन्निधिर्यातु क्रियतेव्यापकस्यतु ॥ सन्मूर्त्तीभाव नामन्त्रै : प्रतिष्ठासाभिधीयते ॥ इति ॥ चकल्पिते ॥ प्रतितिष्ठत्यनेतिकल्पितरूपरहितमकल्पितमुच्यते ॥ स्थानादप्रच्युतौ । प्रतिपूर्वात्तिष्ठतेरातश्चोपसर्गइत्यङ् । उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ॥ चतुरक्षरपद्ये ॥ यथा । आस्तत्कन्या० सैकाधन्या । यस्या : कूले० कृष्णोऽखेलत् ॥

प्रतिष्ठानम् । न० नगरवि० । चक्रवर्त्तिन : पुरूरवसोराजधान्याम् । ब्रह्मावर्त्त० इ० विठूर० इ० च यस्य प्रसिद्धि : ॥

प्रतिष्ठापित : । त्रि० विनिवेशिते ॥

प्रतिष्ठित : । त्रि० तात्पर्येणस्थिते । संस्थिते ॥ निष्पन्नयागे ॥ संस्कृते ॥ प्रतिपूर्व :ष्ठा० । गत्यर्थेति-

ता : । प्रतिष्ठतीतीत्वस् । उपस-
र्गात् सुनोतीतिषत्वस् ॥ प्रति
ष्ठांगते । गौरवान्विते ॥ इतच् ॥
प्रतिष्ठितानांवाल्मीकिर्महिमरणादिति
विच्युते ॥

प्रतिष्ठितप्रज्ञ : । त्रि० परमार्थनिष्ठे ॥
य : सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शु
भाशुभम् ॥ नाभिनन्दतिनद्वेष्टित-
स्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ यदासंहरते
चायंकूर्मोङ्गानीवसर्वश : । इन्द्रि-
याणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठि-
ता ॥

प्रतिसंलक्ष्यमान : । त्रि० अविभाग-
मापद्यमाने ॥

प्रतिसंक्रम : । पुं० महाप्रलये ॥

प्रतिसञ्चर : । पुं० महाप्रलये ॥ सर्वे-
षामेवभूतानांत्रिविध: प्रतिसञ्चर: ।
नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्य-
न्तिकोमत : ॥ ब्राह्मोनैमित्तिक-
स्तेषांकल्पान्ते प्रतिसञ्चर: । आत्य
न्तिकस्तुमोक्षाख्य :प्राकृतोद्विपरा-
र्द्धिक : ॥

प्रतिसन्धानम् । न० अनुसन्धाने
॥ प्रतिसन्धीयते । डुधाञ्० । ल्यु
ट् ॥

प्रतिसर : । पुं० मन्त्रभेदे ॥ माल्ये ।
स्रजि ॥ कङ्कणे ॥ व्रणशुद्धौ ॥
चमूपृष्ठे ॥ प्रात : काले ॥ पुं०
न० मण्डने ॥ आरक्षे ॥ करसू-
त्रे । कौतुका० इ० मा० ॥ त्रि०
नियोज्ये ॥ प्रतिसरति स० पचा
द्यच् ॥

प्रतिसरा । स्त्री० कङ्कणिकाया-
म् ॥

प्रतिसर्ग : । पुं० पुराणलक्षणवि-
भेदे । अनुसर्गे । ब्रह्मण : स्रष्टृत्व-
लाभंरुद्रादीनांसृष्टौ ॥ रुद्रोविराड्-
मनुर्दक्षोमरीच्याद्यास्तुमानसा: ।
यंयंसर्गंप्रकुर्वन्ति : प्रतिसर्ग : स-
सम्भृत : ॥ प्रतिसज्यते स० प्रति-
सृज्यतेवा । सृजेर्घञ् ॥ प्रलये ॥

प्रतिसव्य : । त्रि० प्रतिकूले ॥

प्रतिसाम्यानिक : । पुं० मागधे । स्तु-
तिपाठके ॥

प्रतिसारणम् । न० दन्तादीनामङ्गुल्या
घर्षणे ॥ दन्तजिह्वामुखानांयच्चूर्ण-
कल्कावलेहकै : शनैर्घर्षणमङ्गुल्या
तदुक्तंप्रतिसारणम् ॥

प्रतिसीरा । स्त्री० जवनिकायाम् ।
व्यवधानपट्याम् । कनात० चिक्०
इ० भा० ॥ प्रतिसिनोति । प्रति-
सीयतेवा । षिञ्बन्धने । शुसिचि-
मीनांदीर्घश्चेतिक्रन् ॥

प्रतिसूर्य : । पुं० कृकलासे ॥ द्विती
यसूर्ये ॥

प्रतिसूर्यक : । पुं० कृकलासे ॥ उप
सूर्यकमण्डले ॥ द्वितीयेर्के ॥ अस्य-
लक्षणं यथा । प्रतिसूर्यक : प्रशस्तो

दिवसकृद्दतुवर्णसप्रभः स्निग्धः ॥ वैडूर्यनिभः स्वच्छः शुक्लश्चत्तमसो भिन्नः ॥ पीतोव्याधिंजनयति अशोकरूपश्चशस्त्रकोपाय । प्रतिसूर्यो मालादस्य भयातङ्कनृपहन्त्री ॥ दिवसकृतः प्रतिसूर्योजलदकृदुदग्दक्षिणेस्थितोऽनिलकृत् । उभयस्थः सलिलभयं नृपमुपरिनिहन्त्यधोजनहा ॥ इति ॥

प्रतिसृष्टः । त्रि॰ प्रत्याख्याते ॥ प्रेषिते ॥ दत्ते ॥ प्रहिते ॥

प्रतिसोमा । स्त्री॰ महिषवल्ल्याम् ॥

प्रतिस्पर्द्धा । स्त्री॰ स्पर्धायाम् ॥

प्रतिस्पर्द्धी । त्रि॰ स्पर्द्धाविशिष्टे ॥ प्रतिगर्जिते ॥

प्रतिहतः । त्रि॰ द्विष्टे प्रतिस्खलिते ॥ रुद्धे ॥ बद्धे ॥ प्रतिबद्धे ॥ प्रतिहन्यतेस्म । क्तः ॥

प्रतिहतिः । पुं॰ विनाशे ॥ प्रतिघाते ॥

प्रतिहन्ता । त्रि॰ विनाशके ॥ प्रतिहन्ति । हन॰ । बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥

प्रतिहरणम् । न॰ इतस्ततोनयने ॥

प्रतिहर्ता । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रतिहरति । हृञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥ त्रि॰ वारयितरि ॥ प्रतिहर्त्तात्वमापदाम् ॥

प्रतिहारः । पुं॰ द्वारि । द्वारे ॥ द्वास्थे । द्वारपाले ॥ प्रतिह्रियतेऽनेनात्वा । हृञ्॰ । घञ्॰ । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घाभावः ॥ प्रतिहरणम् । भावेघञ् । प्रतिहारोजनवारणमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ सात्त्वभक्त्यन्तरे ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नश्चतुर्थभक्तौ ॥

प्रतिहारकः । पुं॰ मायाकारे ॥ इन्द्रजालादिकारके ॥

प्रतिहासः । पुं॰ करवीरे ॥ प्रतीपोहासोऽस्य ॥ हासकंप्रतिहासे ॥

प्रतीकः । पुं॰ अङ्गे । अवयवे ॥ त्रि॰ प्रतिकूले । प्रतीपे । विलोमे । प्रतिगताईर्लक्ष्मीर्येनवा । मद्यृतश्चेति कप् ॥ प्रत्येति॰ प्रतीयतेवा । इण् गतौ । अलीकादयश्चेतिसाधुर्वा ॥

प्रतीकारः । पुं॰ कृतापकारस्यप्रत्यपकारे । वैरशुद्धौ ॥ स्वप्राणादित्राणायव्यापारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ्॰ । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥ उपाये ॥ चिकित्सायाम् ॥

प्रतीकाशः । पुं॰ उपमायायाम् । उत्तरपदस्थित्वात्सदृशवचने ॥ प्रतिकाशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् । इकः काशइत्युपसर्गस्यदीर्घः ॥

प्रतीक्षणम् । न॰ प्रतीक्षायाम् ॥ ईक्ष॰ । ल्युट् ॥

प्रतीक्षा । स्त्री॰ प्रतीक्षणे । निस्तांतप्राप्तीष्टार्थप्रतीक्षणे ॥ ईक्षणम् । ईक्ष

दुर्जनानाम् ॥ वर्ण्ये गान्यस्योपमाया अनिष्पत्तिनचस्तत् ॥ मुधाऽपवादो मुग्धाक्षित्वन्मुखाभं किलाम्बुजम् ॥ अवर्ण्ये वर्ण्यीयमित्यनिष्पत्तिश्च नंपूर्वेभ्यउल्कर्षशालिपतुर्थं प्रतीपं । उदाहरणेमुधापवादस्त्वोक्त्याउपमि त्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता । यथावा । आकर्णयसरोजाक्षि वचनीयमिदंभुवि । शशांकस्तववक्त्रस्य पामरैरुपमी यते ॥ प्रतीपमुपमानस्यकैमर्थ्यं मपिमन्वते । दृष्ट्वा वदनंतस्याः किंपद्मं नकिमिन्दुना ॥ उपमेय स्यैवोपमानमृत्तिलोभ्यात् पञ्चमंप्रतीपम् । यथावा । तशैलसस्य मस : स्थिताविमौवृषेपिसे कुरुते यशायशः । तमोतिभानो : परिवेश कैतवात्तदाविधि : कुण्डल नांविधोरपि । केपिद्दव्यस्योपमेयो पमानृत्वोपानामुपमाविशेषत्वेनत दन्तर्भावमन्यन्ते । अन्ये तुपञ्चसंप्रतीपप्रकारमुपमानाक्षेप रूपत्वात्त्वा क्षेपालङ्कारमाहुः ॥ प्रतिकूलावा पोक्तिम् । ऋक्पूरवितिअप्रत्ययः । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्यइतीत्त्वम् ॥

प्रतीपगः । त्रि० यतश्चागतस्तमेव गते ॥ प्रतिकूलगामिनि ॥

प्रतीपदर्शिनी । स्त्री० स्त्रीमात्रे । प्रतीपंद्रष्टुंशीलमस्याः अपाङ्गनिरीक्ष ॥ णात् । सुप्यजातावितिणिनिः ॥

प्रतीमानम् । न० प्रस्थद्रोणादिमान विशेषे ॥

प्रतीयमान : । ज्ञायमाने । प्रमाणस्य विषये ॥

प्रतीरम् । न० तटे । तीरे । तीरयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ । पचाद्यच् । प्रान्योपसर्गेनिवृत्तये ॥

प्रतीवाप : । पुं० दुग्धादौदध्यादिभावार्थंतक्रादिप्रक्षेपे ॥ निक्षेपे ॥ स्वर्णादिषु तत्तद्द्रव्यान्तरेणावचूर्णनद्रुतिस्थानी ॥ पानीयौषधविशेषे ॥

प्रतीवेश : । पुं० प्रतिवेशे ॥ उपसर्गस्यघञोतिदीर्घः ॥

प्रतीसर : । पुं० कङ्कणे ॥

प्रतीहार : । पुं० द्वारि ॥ दाःस्थे ॥ प्रतीहारोजनवारणस्यस्य । अर्थंआद्यच् ॥ अस्यलक्षणं यथा । इङ्गिताकारतत्त्वज्ञोबलवान्प्रियदर्शन : । अप्रमादीसदादक्षः प्रतीहार : सउच्यते ॥ अपिच । प्रांशुः सुरूपोदक्षश्चप्रियवादीनचोद्धतः । चित्तग्राहश्चसर्वेषांप्रतीहारोविधीयते ॥ इति ॥ पुंसी ॥ सन्धिविशेषे मयास्योपकृतंपूर्वमयस्त्रोपकरिष्यति । इतियः क्रियतेसन्धिः प्रतीहार : सउच्यते ॥ प्रतिहरणम् । प्रतिक्रियतेनेनाचरा । हृञ् । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

प्रतीहारी । स्त्रि० द्वारस्थि ॥ द्वाराधि

कप्रतीहारशब्दादस्त्यर्थेइनि : ॥
प्रतीहारी । स्त्री० द्वा:स्थितायाम् । द्वारपालकर्मकर्त्र्याम् ॥ गौ० ङीष्
प्रतीहार : । पुं० करवीरे । शतप्राशे । हयमारके ॥
प्रतुद : । पुं० हारीतादिपक्षिगणे ॥ यथा । हारीतोधवल : पाण्डुश्चित्रपक्षोबृहच्छुक : । पारावत : खञ्जरीट : पिकाद्या:प्रतुदा : स्मृता : ॥ अत्रमुख्यपाठस्त्वयम् । कालकण्ठकहारीतकपोतशतपत्रिका : । सारिकाखञ्जरीटश्चपिकाद्या : प्रतुदा : स्मृता : ॥ इति । भावप्रकाशीयव्याख्यानुरोधात् ॥ प्रतुदा मधुरापित्तकफघ्नास्तुवराहिमा : । लघवोबद्धवर्चस्का : किञ्चिद्वातकरा : स्मृता : ॥ अपिच । लावाद्याविष्किरोवर्ग : प्रतुदाजाङ्गला : मृगा : । लघव : शीतमधुरा : कषायाश्चहितानृणाम् ॥ इति ॥
प्रतोद : । पुं० प्राजने । लोहप्रोताग्रेवृषभादिप्रेरणदण्डे ॥
प्रतोरणम् । न० बहिर्द्वारि ॥
प्रतोली । स्त्री० ग्राममध्यमार्गे । रथ्यायाम् । विशिखायाम् ॥ प्रतोलयति । तुलउन्माने । चु० । अच् । गौ० ङीष् ॥
प्रत्त : । त्रि० दत्ते ॥ प्रदीयतेस्म ॥ डुदाञ्दाने । क्त : । अचउपसर्गात्तइतितादेश : ॥
प्रत्न : । त्रि० पुरातने ॥ नश्चपुराणे प्रादितिचेनसमुच्चितम्त्नप्प्रत्यय: ॥
प्रत्यक्चेतन : । पुं० त्वम्पदलक्ष्ये ॥
प्रत्यक्त्वम् । न० सर्वान्तरत्वे ॥
प्रत्यक्पर्णी । अपामार्गे ॥ दन्त्याम् ॥ प्रत्यञ्चिपर्णान्यस्या : सा : पाककर्णेतिङीष् ॥
प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ प्रत्यञ्चिपुष्पाण्यस्या : पाककर्णेतिङीष् ॥
प्रत्यक्श्रेणी । स्त्री० दन्त्याम् ॥ मूषिकपर्ण्याम् । सुतश्रेण्याम् ॥ प्रतीचीश्रेणीयस्या : । समासान्तस्यानित्यत्वान्नकप् ॥
प्रत्यक्षम् । अ० प्रत्यक्षे ॥ अक्षिअक्षिप्रतीतिवीप्सायाम् यथार्थत्वेनसमास : । अक्ष्णोरभिमुख्यमित्यर्थे०लक्षणेनाभिप्रतीतिवाव्ययीभाव : प्रतिपरसमनुभ्योक्ष्णइतिटच् ॥
प्रत्यक्षम् । त्रि० प्रमाणविशेषे । श्रुतौ ॥ प्रामाण्यंप्रत्यक्षपिचक्षत्वात् ॥ इन्द्रियग्राह्ये । ऐन्द्रियके ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यार्थाकाराश्रया० इन्द्रियाश्रितवृत्ति : प्रत्यक्षंप्रमाणम् ॥ प्रत्यक्षज्ञानकरणंप्रत्यक्षम् । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यंज्ञानंप्रत्यक्षम् ॥ तद्द्विविधम् । निर्विकल्पकं०सविकल्पकञ्चेति । तत्रनिष्प्रकारकंज्ञानंनिर्विकल्पकम् । सप्रकारकंज्ञा

नं० सविकल्पकम्। यथा० डित्थोयम्० ब्राह्मणोयं०श्यामोयमिति। प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः षड्विधः। संयोगः संयुक्तसमवायः संयुक्तसमवेतसमवायः समवेतसमवायः विशेषणविशेष्यभावश्चेति। तत्रचक्षुषाघटप्रत्यक्षजनने० संयोगसन्निकर्षः (॥ + १ + ॥) घटरूपप्रत्यक्षे०संयुक्तसमवायः चक्षुसंयुक्तेघटे रूपस्यसमवायात्२रूपत्वसामान्यप्रत्यक्षे संयुक्तसमवेतसमवायःचक्षुःसंयुक्तेघटेरूपंसमवेतम्तत्ररूपत्वस्यसमवायात् ॥३॥ श्रोत्रेण शब्दसाक्षात्कारे०समवायः सन्निकर्षः कर्णविवरवर्त्याकाशस्यश्रोत्रत्वात्०शब्दस्याकाशगुणत्वात्०गुणगुणिनोश्चसमवायात् ॥ ४ ॥ शब्दत्वसाक्षात्कारे० समवेतसमवायः सन्निकर्षः श्रोत्रसमवेतेशब्दे०शब्दत्वस्यसमवायात् ॥ ५ ॥ अभावप्रत्यक्षे विशेषणविशेष्यभावः सन्निकर्षः घटाभाववद्भूतलमित्यत्र०चक्षुसंयुक्तेभूतले०घटाभावस्यविशेषणत्वात् ॥ ६ ॥ एवंसन्निकर्षषट्कजन्यंज्ञानंप्रत्यक्षम्। तत्करणमिन्द्रियम्। तस्मात्०इन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमितिसिद्धम् ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नंज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यवसायात्मकंप्रत्यक्षम् ॥ प्रतिगतोऽक्ष

म्। अत्यादयइतिसमासः ॥ अनुभवविशेषे ॥ तत्षड्विधम्। घ्राणजम् १ रासनम् २ श्रावणम् ३ चाक्षुषम् ४ स्पार्शनम् ५ मानसम् ६ निर्विकल्पकसविकल्पकभेदेनप्रत्यक्षंद्विविधम्। निर्विकल्पकन्तुअतीन्द्रियम्। सविकल्पकंमनोग्राह्यम्। षड्विधप्रत्यक्षे०आश्रयस्यमहत्वंकारणम्। इन्द्रियंकरणम्। विषयेणसह०इन्द्रियसन्निकर्षोस्यव्यापारः। यथा। घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंषड्विधंमतम्। घ्राणस्यगोचरोगन्धोगन्धत्वादिरपिस्मृतः ॥ तथारसोरसज्ञायास्तथाशब्दोपिचश्रुतेः। उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्वन्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये। विभागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वंपरिमाणयुक्तम्। क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवायञ्चतादृशम्। गृह्णातिचक्षुः सम्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोः ॥ उद्भूतस्पर्शवद्द्रव्यंगोचरः सोपिचत्वचः। रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरूपमत्रापिकारणम् ॥ द्रव्याध्यक्षेतत्वचोयोगोमनसाज्ञानकारणम्। मनोग्राह्यंसुखंदुःख मिच्छाद्वेषोमतिः कृतिः ॥ ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यं तदतीन्द्रियमिष्यते। महत्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकरणंमतम् ॥ विषयेन्द्रियसम्बन्धोव्यापारः सोपिषड्विधः

॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥

प्रत्यक्षत्वम् । न० अविसम्वादितप्रतीतित्वे ॥

प्रत्यक्षदर्शनः । चि० साक्षिणि ॥ प्रत्यक्षदर्शनम् । यस्य सः ॥

प्रत्यक्षदर्शी । चि० साक्षिणि ॥

प्रत्यक्षदेवः । पुं० ब्राह्मणे ॥

प्रत्यक्षवादी । पुं० बौद्धे ॥

प्रत्यक्षी । चि० व्यक्तद्रष्टरि ॥

प्रत्यगात्मा । पुं० अहंमन्यप्रत्ययालम्बने० आत्मनि ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्यः सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिकूलमञ्चतिगच्छतिप्रत्यक् । सचासावात्माच ॥

प्रत्यग्भाषापतिः । पुं० वरुणे ॥

प्रत्यग्भूतः । चि० अन्तर्मुखीकृते ॥

प्रत्यग्रः । चि० अभिनवे । नूतने ॥ मेदिनी ॥ प्रतिगतमग्रमस्य ॥

प्रत्यग्रथः । पुं० अहिच्छत्रदेशे ॥

प्रत्यङ्गम् । न० कर्णाद्यवयवे ॥ यथा । प्रत्यङ्गंकर्णनासाक्षिजिह्वाङ्गुलिकरादिकम् । इति ॥

प्रत्यङ्गिरा । स्त्री० देवीविशेषे ॥

प्रत्यक् । अ० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्रतीच्यांदिशि॰प्रतीच्यादिशः प्रतीचीदिग्वा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीत्यादिनाऽस्तातिः । अञ्चेर्लुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥ ॥ एवंदेशेकालेच ॥

प्रत्यक् । चि० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ आत्मनि ॥ सर्वान्तरेऽस्माद्दृश्यादस्मिन् जीवरूपतत्प्रत्यभिनिर्दिष्टः । तादृगीहनितिहयम् । अथत्प्रत्यक्षेत्यतत्प्रत्यगित्यवधार्यताम् ॥ निर्विशेषापरोक्षे ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्यः सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिपद्यतीति तथा । क्विन् ॥

प्रत्यञ्चितः । चि० पूजिते ॥

प्रत्यन्तरः । चि० प्रत्यासन्ने ॥

प्रत्यनीकः । पुं० अरौ । शत्रौ । विरोधिनि ॥ परपक्षसैन्ये ॥ न० अलङ्कारवि० ॥ यथा । प्रतिपक्षमशक्तेनप्रतिकर्तुंतिरस्क्रिया । यातदीयस्यतत्स्तुत्यैप्रत्यनीकंतदुच्यते ॥ व्याकृत्यतिपरशापिविपक्षं साक्षान्निरसितुमशक्तेनकेनापियत्तमेवप्रतिपक्षमुत्कर्षयितुंतदाश्रितस्य तिरस्करणम् तदनीकप्रतिनिधितुल्यत्वात् ० प्रत्यनीकमभिधीयते । यथानीकेऽभियोज्ये तत्प्रतिनिधिभूतमपरंमूढतयाकेनचिदभियुज्यते ० तथेहप्रतियोगिनिविजेयेतदीयोन्यो विजीयतइत्यर्थः । उदाहरणम् । त्वंविनिर्जितमनोभवरूपः साचसुन्दरभवत्यनुरक्ता । पञ्चभिर्युगपदेवशरैस्तांतापयत्यनुशयादिवकामः ॥ यथा । यस्यकिञ्चिदपकर्त्तुमक्षमः कायनिग्रहगृहीतविग्रहः । कान्तवक्त्रसदृशाकृ

तिक्ततोराहुरिन्दुमधुनापिबाधते ॥ इन्दोरचतदीयतासम्बन्धिमुखसम्बन्धात् ॥

प्रत्यन्तः । पुं० म्लेच्छदेशे ॥ प्रतिगतोऽन्तम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे० इ० स० ॥ त्रि० सन्निकृष्टे ॥

प्रत्यन्तपर्वतः । पुं० पादे । प्रधानाऽद्रिसमीपस्थक्षुद्राद्रौ ॥ प्रत्यन्तं० महाद्रेः समीपं० यः क्षुद्रः पर्वतः ॥

प्रत्यभिज्ञा । स्त्री० सुखमहमस्वाप्समित्याद्यभिज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञायते । प्रत्यभिपूर्वाज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्ग इत्यङ् । टाप् ॥

प्रत्यभिज्ञानम् । न० इन्द्रियजेज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञानंनामपूर्वमनुभूतस्य कालान्तरेपुनःसोयेनतत्त्वोल्लेख्यपूर्वकंज्ञानम् । तथाहि । बाल्यादियोऽहंशाल्ये पितरावन्वभूवंसएवेदानीं-स्थाविरेनमनुभवामीति । योऽहं सुप्तःस्वप्नमद्राक्षंसएवेदानींजागर्मीतिचबाल्याद्यवस्थासुच०प्रत्यभिज्ञायते । प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेर्ल्युट् ॥

प्रत्यभियोगः । पुं० प्रत्यपराधे ॥

प्रत्यभिवादः । पुं० अभिवाद्यस्यगुरोराशीर्वचने ॥ अभिवादयितेआशीर्वादः प्रत्यभिवादइतिव्याख्यानात् ॥ यथोक्तंपतञ्जलिना । अविद्वांसः प्रत्यभिवादेनाम्नोयेनप्लुतिंविदुः । कामन्तेषुतुविप्रोष्यस्त्रीष्विवायमहं-वदेत् । स्त्रीवन्नमाभूमेत्यध्येयंव्याकरणमिति ॥ स्त्रीष्विवेति । प्रत्यभिवादेहिगुरुणाप्लुतः कार्यः । प्लुतं कर्तुंनजानातिसस्त्रीवद्वक्तव्यःअयमहमिति । नत्वभिवादयेदेवदत्तोऽहमित्यादिनासंस्कृतप्रयोगेण्तिकेयटः ॥

प्रत्यभिवादनम् । न० प्रत्यभिवादे ॥

प्रत्ययः । पुं० अधीने ॥ शपथे ॥ ज्ञाने ॥ विश्वासे ॥ उदयतिचपरिस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयोनौ०गतवतिविलयञ्चप्राकृतेपिप्रपञ्चे । सपदिपदमुदीतंकेवलंप्रत्ययोयत् तदियदिति मिमीतेकोऽद्यापण्डितोपि ॥ निश्चये ॥ हेतौ ॥ कार्यंप्रत्ययते०जनकत्वेनगच्छति०इतिव्युत्पत्त्याप्रत्ययशब्दः कारणवचनइत्याहुः ॥ प्रतीयतेस्मात् कार्यमितिव्युत्पत्तेश्च ॥ रन्ध्रे ॥ शब्दे ॥ प्रथितत्वे ॥ तृतीयाध्यायमारभ्यपञ्चमाध्यायपर्यन्तंप्रकृतेः परतोविहितेषुसन्नादिकवर्णेषु ॥ प्रकृतिपरएवप्रत्ययः प्रयोक्तव्यः । प्रत्ययपरैवप्रकृतिरितिभाष्यम् ॥ नकेवला प्रकृतिःप्रयोक्तव्यानापिकेवलः प्रत्ययः इतिच ॥ आचारे ॥ प्रत्ययनम्०प्रतीयतेऽनेनवा । प्रत्येतीति-वा । इण्गतौ । एरच् पुंसीतिघो वा०पचाद्यज्वा ॥ प्रतिविषयमय-

तिगच्छतीतिवाविग्रहे । अय० । अच् ॥ प्रत्ययाः सहकारिणइतिचिकाण्डशेषः ॥

प्रत्ययकारिणी । स्त्री० मुद्रायाम् । कामं० मोरकाप० द्व० भा० ॥ अभिज्ञाने ॥ प्रत्ययस्यनिश्चयस्यकारिणी ॥

प्रत्ययितः त्रि० । आप्ते । विश्वस्ते ॥ प्रत्ययोविश्वासः सञ्जातोऽस्य । तदस्यसञ्जातमितीतच् ॥

प्रत्ययी । त्रि० विश्वासिनि ॥ प्रत्ययोऽस्त्यस्य । इनिः ॥

प्रत्यरिः । पुं० पञ्चमताराायाम् ॥

प्रत्यर्थी । त्रि० शत्रौ ॥ प्रतिकूलमर्थयितुंशीलः । अर्थयाञ्चायाम् । सुपीतिणिनिः ॥ प्रतिवादिनि ॥ अर्थिप्रतिपक्षे ॥ यथा । प्रत्यर्थिनोऽग्रतोलेख्यं यथावेदितमर्थिना । समामासतदर्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम् ॥ अर्थ्यतेइत्यर्थः साध्यः सोऽस्यास्तीत्यर्थी०तत्प्रतिपक्षः प्रत्यर्थी ॥

प्रत्यर्पणम् । न० निर्यातने । न्यासार्पणे ॥

प्रत्यर्पितः । त्रि० प्रतिदत्ते ॥ प्रत्यवकर्शनम् न० कृशत्वकरे ॥ निचीत्तके ॥

प्रत्यवरः । त्रि० निकृष्टे ॥

…क् । सुकम् । न० भक्षणे ॥ भोजने ॥

कालेच ॥ । त्रि० भक्षिते ॥ प्रत्यव-सीयतेस्म । षोऽन्तकर्मणि । क्तः ॥

प्रत्यवस्कन्दः । पुं० प्रत्यवस्कन्दने

प्रत्यवस्कन्दनम् । न० व्यवहारोत्तरप्रभेदे ॥ यथा । प्रत्यवस्कन्दनंनाम सत्यंगृहीतम्०प्रतिदत्तंप्रतिग्रहलब्धमितिवा । यथाहनारदः । अर्थिनालेखितोयोर्थः प्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंस्मृतमिति ॥ बृहस्पतिरपि । अर्थिनाभिहितोयोर्थःप्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंहितदिति ॥

प्रत्यवस्थाता । पुं० शत्रौ ॥

प्रत्यवस्थानम् । न०दूषणाभिधाने ॥

प्रत्यवहारः । पुं० प्रलये ॥ प्रत्यवह्रियन्ते प्राणिनोस्मिन् । हृञ्० । अवहाराधारेतिघञ् ॥

प्रत्यवायः । पुं० अङ्गवैगुण्यनिबन्धनेपाये ॥ प्रत्यवाय्यते । प्रत्यवपूर्वादयतेर्घञ् ॥

प्रत्यवेक्ष्यः । त्रि० एतावत्कृतमेतावत्कर्तव्यमित्यनु सन्धानेनविचारणीये ॥

प्रत्यश्मा । पुं० गैरिके । गिरिसृदि ॥

प्रत्यस्तः । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥

प्रत्यहम् । अ० प्रतिदिने ॥ अहः अहः प्रति० यथार्थेऽव्ययीभावेन पुंसकादन्यतरस्यामितिसमासान्तष्टच् । टिलोपः ॥

प्रत्याकार : । पुं० खड्गकोषे ॥

प्रत्याख्यात : । पुं० दूरीकृते । निराकृते ॥ प्रत्याख्यायतेस्म । ख्याप्रकथने० चक्षिङ्व्यक्तायांवाचि वा । क्त :

प्रत्याख्यानम् । न० निराकरणे । निरसने ॥ ख्या० चक्षिङोदेशोवा । ल्युट् ॥

प्रत्याख्येय : । त्रि० प्रणोद्ये । प्रत्याख्यातुंयोग्ये ॥ अचोयत् । ईत् ॥ कुशा : शाकंपयोमत्स्या : प्रत्याख्येयंनवारिच । अयाचिताहृतंग्राह्यमपिदुष्कृतकर्मण : ॥ अन्यच्चकुलटापरूढपतितेभ्योविपत्सत्स्वितिगरुडपुराणे अध्याय : ॥

प्रत्यागत : । त्रि० पुनरागते ॥ सन्निवृत्ते ॥

प्रत्यागम : । पुं० प्रत्यागमने । फिरकेआवना० हि० भा० ॥

प्रत्यागमनम् । न० पुनरागमने । प्रत्यागमे ॥

प्रत्यादित्सु : । त्रि० आच्छिद्यग्रहीतुमिच्छौ ॥

प्रत्यादिष्ट : । पुं० निराकृते । निरस्ते । माचागच्छेत्याद्युक्ते । प्रतिरुद्धे ॥ प्रत्याख्याते ॥ प्रत्यादिश्यतेस्म । दिशअतिसर्जने । क्त : ॥

प्रत्यादेश : । पुं० निराकृतौ । प्रत्याऽऽख्याते ॥ प्रसङ्गनिवारणे ॥ भक्तंप्रतिदेवताद्याविर्भावे ॥ प्रत्या

देशनम् । दिश० । घञ् ॥

प्रत्याय : । पुं० विश्वासे ॥

प्रत्यायक : । त्रि० प्रतीतिजनके ॥ गन्धा । वर्णसमूहरूपतयाशब्दोऽयंप्रत्यायकइति ॥ यथावाद्विरादेजित्यत्रद्विशब्दस्यप्रत्यायकत्वमादेवंप्रत्याय्यत्वम् ॥

प्रत्यायनम् । न० प्रतीतावानयने ॥ बोधजनने ॥

प्रत्यायित : । त्रि० विश्वसनीये ॥ प्रत्ययएवप्रत्याय : तंप्राप्त : ॥

प्रत्यालीढम् । न० धन्विनांयुद्धकाले चरणन्यासभेदे । ऊर्द्ध्वस्यवामपादप्रसारेदक्षिणपादसङ्कोचे ॥ त्रि० अशिते ॥ प्रत्यालेहनम् । लिह० । नपुंसकेभावेक्त : ॥

प्रत्याशा । स्त्री० अभिलाषे ॥

प्रत्यासत्ति : । पुं० सामीप्ये ॥

प्रत्यासन्न : । त्रि० निकटवर्त्तिनि ॥

प्रत्यासर : । पुं० सैन्यपृष्ठे ॥

प्रत्यासार : । पुं० व्यूहस्यपश्चाद्भागे । व्यूहस्यपश्चाद्व्यूहान्तरे । व्यूहपार्ष्णौ ॥ प्रतीपमासारयतिभग्नान् । सृ० । ण्यन्त : । अच् ॥

प्रत्याहत : । त्रि० कुण्ठिते ॥

प्रत्याहरणम् । न० प्रत्याहारे ॥

प्रत्याहार : । पुं० उपादाने । स्वस्वविषयेभ्यइन्द्रियाणांप्रत्याहरणे ॥ स्वस्वविषयासम्प्रयोगेचित्तस्यस्वरू

यानुकारएवेन्द्रियाणामितिपातञ्जला: । विषयेभ्योनिगृहीतानीन्द्रियाणिचित्तरूपाण्येवभवन्ति । ततश्चविक्षेपाभावात्चित्तधारणादिकं निर्वहतीत्यर्थ: ॥ सर्वाणीन्द्रियाणिस्वस्वविषयेभ्य: प्रत्याहरतीतितथा ॥ विषयेभ्यात्मतांहृत्वामनसश्चित्तमञ्जनम् । प्रत्याहार: सविज्ञेयोभ्यसनीयोमुमुक्षुभि: ॥ प्रत्याहरणम् । हृञ्० । घञ् ॥ अक्षरसमाम्नाये । अल्पेनबहूनांग्रहणे । व्याकरणप्रसिद्धेअज्झलादिषु ॥ प्रत्याह्रियन्तेसंक्षिप्यन्तेवर्णायत्र । करणाधिकरणयोश्चेतिल्युटिप्राप्ते कृत्यल्युटोबहुलमितिबहुलोक्तेरधिकरणे घञ् ॥ प्रतिकार्यसाक्षिक्तो वा ॥

प्रत्याहारयोग: । पुं० श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्यसंयमाग्निषुजुह्वतीति विहिते ॥

प्रत्युक्त: । त्रि० दत्तोत्तरे । प्रतिकथे ॥

प्रत्युक्ति: । स्त्री० प्रत्युत्तरे ॥

प्रत्युत्क्रम: । पुं० प्रयोगार्थे । कर्मारम्भे प्रथमप्रयोगे ॥ प्रत्युत्क्रमणम् । घञ् ॥

प्रत्युत्क्रान्ति: । स्त्री० प्रत्युत्क्रमे ॥

प्रत्युत्तरम् । न० प्रतिवचने । उत्तरे ॥ उत्तरंप्रति० उत्तरे ॥ यथा । ममेयं भूमि:क्रमागतत्वात्० इतिवाद्युक्ते० ममेयंभूमिरिहस्वर्गीदमुष्यसमागतात् इतिप्रत्युत्तरं ॥

प्रत्युत्थानम् । न० अभ्युत्थाने । मान्योत्थानपूर्वकसन्माने । प्रत्युत्थीयतेऽत्र । स्था० । ल्युट् ॥

प्रत्युत्पन्न: । त्रि० उत्पत्तिविशिष्टे ॥ प्रत्युत्पद्यतेस्म । पद० । क्त: ॥

प्रत्युत्पन्नमति: । त्रि० प्रगल्भे । प्रतिभायुक्ते ॥ सूक्ष्मबुद्धियुक्ते । कुशाग्रीयमतौ ॥ कार्यावसरएवप्रत्युत्पन्नामतिर्यस्यस: ॥

प्रत्युद्गत: । त्रि० प्रत्युद्गिते ॥ प्रत्युद्गम्यतेस्म । गम्लृ० । क्त: ॥

प्रत्युद्गम: । पुं० आगच्छतोगुर्वादे: सम्मुखगमने । अभ्युत्थाने ॥ प्रत्युद्गमप्रश्रयणाभिवादनं विधीयते साधुमिथ: सुमध्यमे । प्राज्ञै: परस्मै पुरुषायचेतसागुहाशयायैवनदेहमानिने ॥

प्रत्युद्गमनम् । न० प्रत्युद्गमे ॥

प्रत्युद्गमनीयम् । न० धौतांशुकद्वये ॥ त्रि० उपस्थेये । सम्मुखगमनयोग्ये पूजनीये ॥

प्रत्युद्यात: । पुं० प्रत्युद्गते ॥

प्रत्युप्त: । त्रि० निवेशिते ॥

प्रत्युपकार: । पुं० उपकारंप्रतिउपकारे । प्रतिप्रिये ॥ प्रतिकर्तुमशक्तस्यजीवितान्मरणंवरम् ॥

प्रत्युपवेशनम् । न० निरोधने ॥

प्रत्युप्त : । त्रि॰ खचिते ॥

प्रत्युष : । न॰ प्रभाते ॥ प्रत्योषत्यन्ध कारम् । उषदाहे । उष : क्विप्दि त्वसि: अन्योपसर्गानन्यत्रयेप्रतीति ॥

प्रत्यूढ : । त्रि॰ हृते । वहिष्कृते ॥

प्रत्यूष : । पुं॰ अहर्मुखे । प्रभाते ॥ वसौ । प्रत्यूषति॰ रजतिकामुकान् । जपरुजायाम् । इगुपधेतिकः ॥

प्रत्यूष : । न॰ प्रत्यूषे ॥

प्रत्यूह : । पुं॰ विघ्ने ॥ प्रत्यूहनम् । ऊह॰ । घञ् ॥

प्रत्येकम् । न॰ एकमेकम्प्रतीत्यर्थे ॥

प्रत्येना : । त्रि॰ चौर्यादिशिक्षके ॥ प्रत्येनस : शिक्षका : स्युश्चौर्यादौ तत्तदेनसि ॥

प्रथनम् । न॰ विस्तारे ॥

प्रथम : । त्रि॰ आदौ ॥ प्रधाने । मुख्ये ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने विस्तारे वा । प्रथेरमच् । प्रथमचरमेति सर्वनामत्वात्पक्षे॰जस : शी । प्रथमे प्रथमा : ॥

प्रथमा । स्त्री॰ सु॰ औ॰ जस् इति त्रिके ॥

प्रथयन् । त्रि॰ विस्तारयति ॥

प्रथा । स्त्री॰ ख्यातौ । प्रसिद्धक्रियायाम् ॥ प्रथनम् ॥ प्रथ॰ । भिदादङ् ॥

प्रथित : । त्रि॰ विख्याते ॥ प्रथतेस्म । प्रथ॰ । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः

इट् ॥

प्रथिति : । स्त्री॰ ख्यातौ । प्रथते प्रथ॰ । पदिप्रथिभ्यांमितिति: ॥ तितुत्रेष्वग्रहादीनामितीट् ॥

प्रथिमा । पुं॰ पार्थवे । पृथुत्वे ॥ पृथोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वेति इमनिच् । रऋतोरितिरआदेश : । टेरितिटिलोप : ॥

प्रथिष्ठ : । त्रि॰ अतिशयेनप्रथौ । अतिशयेति ॥

प्रथीयान् । त्रि॰ पृथुतरे ॥ ईयसुनि॰ रऋतोहलादेरितिरिफादेश : ॥

प्रद : । त्रि॰ प्रदातरि । प्रकर्षेणददाति । डुदाञ्॰ । क : ॥ प्रेदाज्ञ इतिकर्मण्युपपदेविधानाज्ञक : तस्मादसाधुरेवायम् ॥

प्रदक्षिण: । पुं॰ न॰ दक्षिणावर्तेनदेवतादुद्दिश्यभ्रमणे ॥ यथा । एकांदेव्यांरवौसप्त त्रीणिकुर्याद्विनायके । चत्वारिकेशवेकुर्यात् शिवेचार्द्धप्रदक्षिणम् ॥ सर्वदेवतुष्टिदप्रदप्रदक्षिणम् यथा । प्रसार्यदक्षिणंहस्तं स्वयंनम्रशिरा : पुना : । दक्षिणंदर्शयन्पार्श्वं मनसापिचदक्षिणः ॥ सकृत्त्रिर्वावेष्टयेत्तादेव्याप्रीति : प्रजायते । सचप्रदक्षिणोज्ञेय: सर्वदेवौघतुष्टिदः ॥ अष्टोत्तरशतंयस्तुदेव्या: कुर्यात्प्रदक्षिणंसर्वान्कामान्समासाद्यपश्चान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ मन-

सापिचयोदद्यार्द्रव्यं भक्त्याप्रदक्षिणम् । प्रदक्षिणाद्यमगृह्णैनरकाधिनपश्यति ॥ अपिच । दक्षिणाद्वाय वींगत्वाहिशंतस्यास्यशाम्भवीम् । ततश्चदक्षिणांगत्वानमस्कारक्रिकोणवत् ॥ अर्द्धचन्द्रंमहेशस्यपृष्ठतस्तस्सीरितम् । शिवप्रदक्षिणेमन्त्रीअर्द्धचन्द्रक्रमेणतु ॥ सव्यासव्यक्रमेणैवसोमसूत्रंनलङ्घयेत् ॥ प्रसार्यदक्षिणंहस्तंस्वयंनम्रशिरा : पुन : । दर्शयेदक्षिणंपार्श्वंमनसापिचदक्षिण : ॥ त्रिधाचवेष्टयेत्सम्यक्देवताया : प्रदक्षिणम् ॥ एकहस्तप्रमाणश्चएकंवापिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनंविष्णोर्हन्तिपुण्यंपुराकृतम् ॥ प्रगतोदक्षिणम् । तिष्ठद्गुप्रभृतीनिचकृत्यव्ययीभाव : ॥

प्रदत्त : । त्रि० प्रकर्षेणदत्ते ॥

प्रदर : । पुं० विदीर्णभूभागे । विदारे ॥ शरे । बाणे ॥ भङ्गे ॥ नारीरुग्भेदे । असृग्दरे । तत्तुफलितयोन्यारक्तादिधातुक्षरणं ॥ अस्यनिदानं यथा । विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णाद्गर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च । यानाध्वशोकादतिकर्षणाच्चभाराभिघाताच्छयनाद्दिवाच ॥ असृग्दरंभवेत्सर्वंसाङ्गमर्दंसवेदनम् ॥ तस्यातिवृद्धौदौर्बल्यंश्रमोमूर्च्छामदस्तृषा । दाह : प्रलाप : पाण्डुत्वंतन्द्रारोगाश्चवातजा : ॥ सचतुर्विधउक्तोयथा । तंश्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतु : प्रकारंप्रवदन्तिहद्धाद्गति ॥ प्रदीर्यते० प्रदरणमनेनवा । दृविदारणे । ऋदोरप् ॥ गर्त्ते ॥ प्रकृष्टभये । त्रि० तद्वति ॥

प्रदर्शनम् । न० संदर्शने ॥ दिङ्मात्रदर्शने ॥ प्रदृश्यते । दृशिर् । ल्युट् ॥

प्रदर्शित : । त्रि० आलोकिते ॥

प्रदल : । पुं० वाणे ॥

प्रदानम् । न० दाने ॥ प्रदीयमाने ॥ डुदाञ्० । प्रपूर्व : । प्रकृष्टदाने ॥

प्रदानोचित : । त्रि० दानपात्रे ॥

प्रदिग्धस् । न० मांसव्यञ्जनभेदे ॥ यथा । मांसंवक्तुघृतैर्भृष्टंसिक्ताकोष्णाम्बुनालुक : । जीरकाद्यै:समायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ तदेवघृततक्राढ्यंप्रदिग्धं सचिजातकम् ॥ त्रिप्रकर्षेणलिप्ते ॥

प्रदिक् । स्त्री० विदिशि ॥ दिग्भ्य : प्रगता । शान्ता ॥

प्रदिष्ट : । त्रि० निर्दिष्टे । प्रदर्शिते ॥

प्रदीप : । पुं० गृहमणौ । दशेन्धने । कज्जलध्वजे । दीपे । दीवा० इ० भा० ॥ दीवहृचाश्वकत्त्व्यास्तैजसा दीश्वभैरव । हृचेचदीपोदातव्योनतु भूमौकदाचन ॥ सर्वंसहावसुमती सहतेनत्विदंद्वयम् । अकार्यंपादघातञ्चदीपतापंतथैवच ॥ प्रदीप्यते

ऽनेनवादीपयतिप्रकाशयतिवा । दीपीदीप्तौ । इगुपधत्वात्कः घ-ञ्वा । अञ्वा । प्रोन्योपसर्ग निवृत्त्यर्थः ॥

प्रदीपनः । पुं० स्थावरविषभेदे ॥ त ल्लक्षणंयथा। वर्णतोलोहितोयःस्या द्दीप्तिमान्दहनःप्रभः । महादा हकरः पूर्वैःकथितः सप्रदीपनः ॥ अपिच । प्रदीपनस्तुदहनोरक्तवर्णो ज्ञनाद्रिजः ॥ द्र० ॥ त्रि० प्रका शके ॥ प्रकर्षेणदीपयति । णिज न्ताद्दीपेर्ल्युः ॥

प्रदीप्तः । त्रि० प्रज्वलिते । दह्यमाने॥

प्रदीप्ता । स्त्री० रवियुक्तदिशि ॥

प्रदूषितः । त्रि० उपहते ॥

प्रदेयः । त्रि० पारितोषिके ॥

प्रदेशः । पुं० देशमात्रे । स्थितौ । आस्थाने । अवकाशे ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठ सम्मिते ॥ भित्तौ ॥ एकदेशे ॥ प्र-दिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घाभा वः ॥

प्रदेशनम् । न० प्राभृते । उपायने । उपहारे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । कृ त्यल्युट् ॥

प्रदेशनी । स्त्री० तर्जन्याम् ॥ प्रदिश्य तेऽनया । दिश० । करणेल्युट् ॥

प्रदेशिनी । स्त्री० तर्ज्जन्याम् ॥ प्रदि शति । दिश० । सुपीतिणिनिः प्र देशोस्त्यस्यावा । इनि० ॥

प्रदेहः । पुं० आलेपभेदे । प्रलेपे ॥ आर्द्रोघनस्तथोष्णः स्यात्प्रदेहः श्ले ष्मवातहा ॥ अनुलेपनाभ्यङ्गादौ ॥

प्रदोषः । पुं० रजनीमुखे ॥ त्रिमुहू र्त्तः प्रदोषस्याद्रवावस्तंगतेसतील्य के ॥ प्रदोषोऽस्तमयादूर्ध्वंघटिका द्वयमिष्यतइत्यन्ये ॥ प्रकृष्टदोषे ॥ दुष्यति । दुष० । अच् । टाप् । प्रारम्भोदोषायाः प्रादिसमासः । प्रारब्धादोषायस्मिन्वा । गोस्त्रियो रितिह्रस्वः ॥

प्रदोषव्रतम् । न० प्रदोषदिनेक्रियमा णेव्रतानुष्ठाने ॥ यथा । यत्रदेवोमहा देवोदेवींसंस्थाप्यविष्टरे । नृत्यंकरो तिपुरतःसार्धंदेव्यानिशामुखे । ततो पोष्यरजन्यादौ प्रदोषेपूजयेच्छिवा म् । प्रतिपक्षंविशेषेणतद्देवीप्रीति. कारकमितिश्रीदेवीभागवतेश्रीदेवी गीता ॥

प्रद्युम्नः । पुं० कामदेवे । कन्दर्पे । बुद्ध्यधिष्ठातरि । वासुदेवांशवि०। यथा । अनिरुद्धः स्वयंब्रह्माप्रद्यु-म्नः कामएवच । बलदेवः स्वयं-शेषः कृष्णस्तुप्रकृतेः परः ॥ प्रकृ-ष्टंद्युम्नंबलमस्य ॥

प्रद्योतः । पुं० आतपे । प्रकाशे ॥ प्रकृष्टोद्योतः ॥ रश्मौ ॥

प्रद्योतनः । पुं० सूर्ये ॥ कृप्रकृष्टोद्योत-

॥ यथा । सजसाजगौचभवतिप्रबोधिता ॥ यथा शयितामृषाचटुलभानिद्रया० रतिकेलिकुञ्जनिलयेविलासिनी । मुरवैरिणावदनचुम्बनास्मितमाततानसपदिप्रबोधिता ॥

प्रबोधिनी । स्त्री० उत्थानैकादश्याम् । प्रबोधन्याम् ॥

प्रभञ्जन : । चि० असम्भ्रयशीले । खा उद्भूतिख्याते ॥

प्रभञ्जन : । पुं० वायौ ॥ प्रकृष्टं भनक्ति । भञ्जोआमर्दने । युच् ॥

प्रभद्र : । पुं० निम्बे ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥

प्रभद्रा । स्त्री० प्रसारिण्याम् ॥

प्रभ[illegible] । कामारव्ये ॥ त्रि० प्रकर्षेणशुद्धिजनके ॥

प्रपितामह : । पुं० पितृपितामहे । पितामहपितरि ॥ विधातरि । ब्रह्मणि ॥ हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवासुदेवे ॥ प्रकर्षेणपितामह : । प्रादयइति समास : ॥

प्रपितामही । स्त्री० पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्त्रे नभर्त्तासहश्राद्धं माताभुङ्क्ते स्वधामयम् ॥ पितामहीचस्त्रे नैवस्त्रे नैवप्रपितामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥

प्रपित्सु : । त्रि० प्राप्तुमिच्छौ ॥ पतते : सन्नन्तादु : प्रत्यय : । । सनिमीमेत्यादिना० इसादेश :

प्रभविष्णु : । पुं० उत्पत्तिकालेसर्वस्यप्रभवनशीले ॥ प्रपूर्वाद्भवतेर्भुवश्चेतिइष्णुच्० यद्यपिभुवश्चेतिछन्दसि० इष्णुजिष्यते० तथापि० जगत्प्रभोरप्रभविष्णुवैष्णवमितिलोकेपि प्रयोगदर्शनात् । अत्रनिरङ्कुशा : कवयइतिसमाधानमकारिभट्टोजिदीक्षितेन ॥ प्रभौ ॥ यथा । नभर्त्तानैवचसुतोनपितामातरोनच । आदानेवाविसर्गेवास्त्रीधनेप्रभविष्णव : । इ० ॥ त्रि० प्रकर्षेणभवनशीले ॥

[illegible]टकायाम् ॥

प्रभा । स्त्री[illegible] त्रि० दग्धे । पूरिते ॥

प्रपौण्डरीकम् । न० पुण्डर्ये । हस्तिनामनुष्याणाञ्चचक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुष्य पुण्डरिया इति गौ० भा० प्र० । स्थलपद्मं तिप्र० ॥ पुण्डरीकेणसदृशम् । शेषि० इत्यण् । प्रकृष्टं पौण्डरीकम् । यद्वास्वार्थेऽण् ॥

प्रपौत्र : । पुं० पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्य पुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥

प्रपौत्री । स्त्री० पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥

प्रफुल्ल : । त्रि० उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फुल्लोविकसिते ॥ फलति । त्रिफला० । ओत:क्त : । आदितश्चेतीडभाव : । तिचेत्वत्वम् । अनुसर्गात्फुल्लक्षीवेतिनिष्ठातस्यल : । प्रादिस

॥ सूर्यपत्न्याम् ॥ गोपीविशेषे ॥
प्रभाकरः । पुं० अग्नौ ॥ सूर्ये प्रभां करोति । दिवाविभेतिटः अर्कवृक्षे ॥ चन्द्रे ॥ समुद्रे ॥ मीमांसैकदेशिनि ॥
प्रभाकीटः । पुं० खद्योते ॥
प्रभाञ्जनः । पुं० शोभाञ्जने ॥ प्रभामनक्ति । अञ्ज० । कर्त्तरिल्युट् ॥ बहुलमन्यत्रापीतियुच्वा ॥
प्रभातम् । न० प्रातःकाले । दिनादौ । प्रत्यूष । उषसि ॥ भातुंप्रवृत्त लाचार्ये ; र्गिकः ॥ वैद्यःपुरोहि
प्रबलः । पुं० पल्लवे ॥ त्रि० । प्रभात संयुक्ते ॥ प्रकृष्टंबलमस्य न० प्रकृष्टबले ॥
प्रबला । स्त्री० प्रसारिण्याम् ॥ प्रकृष्टंबलमस्याः अस्यांवा ॥ प्रकृष्टबलयुक्तायाम् ॥
प्रबालः । पुं० न० अभिनवपल्लवे । किसलये ॥ वीणादण्डे ॥ अङ्गारकमणौ । विद्रुमे । लतामणौ । रक्तवर्त्तुलाकाररत्नवि० । मूंगा० ह० भा० ॥ तस्यशुभाऽशुभलक्षणं यथा । शुद्धंघनंदृढंवृत्तं स्निग्धंगात्रसुरङ्गकम् । समंगुरुसिराहीनंप्रवालंधारयेच्छुभम् ॥ गौररङ्गजलाक्रान्तंवक्रं सूक्ष्मंसकोटरम् । रूक्षकृष्णंलघुश्वेतंप्रवालमशुभंत्यजेत् ॥ विशेषो युक्तकल्पतरोरनुसन्धेयः ॥ प्रक-
प्रभाश्रमः । त्रि० सम्याद्दयितरि ॥ प्रभामयति । कर्त्तरिल्युट् ॥ डी गिग्रभावनी ॥
प्रभावी । त्रि० महानुभावे ॥ प्रभावोस्त्यस्य । इनिः ॥
प्रभाषः । पुं० वसुविशेषे ॥
प्रभाषितम् । न० वचने ॥ प्रकृष्टंभाषितम् ॥
प्रभासः । सोमतीर्थे ॥ पुष्करेक्षणादेव्याः स्थाने ॥ प्रभासेसोमतीर्थोसौदेवीचपुष्करेक्षणेत्यागमात् ॥ जैनगणाधिपविशेषे ॥
प्रभिन्नः । पुं० मत्तहस्तिनि । गर्जिते हामरोष्णि त्रि० विदीर्णे ॥ प्रकृष्टभेआवनादिरहितत्वेनबुद्धः ॥
प्रबोधः । पुं० विनिद्रत्वे ॥ ज्ञाने ॥ यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । अज्ञानारान्तः करणत्वपहितअनाहत चैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोधः ॥
प्रबोधनम् । न० अनुबोधे ; गतगन्धस्यप्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यथाकस्तूरिकादेर्मेध्यादिनाप्रबुधिः । बुधअवगमने । भावेल्युट् ॥ विबोधने ॥
प्रबोधनी । स्त्री० दुरालभायाम् । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी० ह० भा० ॥
प्रबोधितः । त्रि० सञ्जातप्रबोधे ॥ प्रकर्षेणज्ञापिते ॥
प्रबोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

प्रभो : पत्न्याम् ॥ प्रभो:शक्ति : ॥

प्रभूतम् । त्रि० उद्गते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये ॥ पुं० ज्ञानैश्वर्यादिगुणै: संपन्ने भगवति ॥ प्रभवतिस्म । भू० । गत्यर्थेतिक्त : ॥ प्रकृष्टेषुमहाभूतेषु

प्रभूष्णु : । त्रि० प्रभौ । शक्ते ॥

प्रभृति : । अ० तदादौतत : प्रभृति पितर : पिण्डसंज्ञान्तुलेभिरे ॥ इतितिथ्यादितत्वम् ॥

प्रभृति : । पुं० तदादौ ॥

प्रभेद : । पुं० भेदे । प्रकारे । विशेषे । भिदायाम् । अन्तरे ॥ प्रकृष्टोभेद : ॥

प्रभृष्टकम् । न० चूडालम्बिमाल्ये । शिखातोलम्बमानमाल्ये ॥ प्रभ्रंशितुंप्रवृत्तम् । आदिकर्मणिक्त : ० कर्तरिच । स्वार्थेकन् ॥

प्रमत्त : । त्रि० अनवहिते । अनवधानतायुक्ते । प्रमादिनि । व्यसनासक्ते ॥ शीलसंरक्षणेनरहिते ॥ यथा । सन्ध्यापूजाविहीनश्चप्रमत्त : पतित : स्मृत : इतिसचराज्ञानाज्ञानयितव्योयथा । मत्तोन्मत्तप्रमत्ता. र्त्तभृत्यान्नाज्ञानयेन्नृप : ॥ प्रमाद्यतिस्म । मदी० । गत्यर्थेतिक्त : । नध्याख्येतिनत्वाभाव : ॥

प्रमथ : । पुं० षट्त्रिंशत्कोटिसङ्ख्याके हरपारिषदे ॥ दुष्टान्प्रकर्षेणमथति । मथे० । प० अच् ॥ भूतविशेषे ॥ प्रमथ्यतेसन्धारिणा । खनोघचेतिघ : ॥ घोटके ॥

प्रमथनम् । न० वधे । मारणे ॥ मथहिंसायाम् । ल्युट् ॥

प्रमथनाथ : । पुं० महाभैरवे ॥ प्रमथानांनाथ: ॥ यथा । भवद्भवनदेहली प्रकटचण्डदण्डाहतस्फुटन्मुकुट कोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते । व्रजामिभवदन्तिकंप्रकृतिमेत्यपैशाचिकींकिमित्यमरसम्पदं प्रमथनाथनाथामहे ॥

प्रमथा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रमथाधिप : । पुं० शिवे ॥ प्रमथानां योगिविशेषगणानामधिप: ॥ ते गणा यथा । षट्त्रिंशत्सहस्राणि प्रायोद्विजसत्तमा : । तत्रैकच सहस्राणिमोगेषोडशसंस्थिता : ॥ नानारूपधरावैवेजटाचन्द्राङ्कमंडिता : । तेसर्वेसकलैश्वर्ययुक्ताध्यानपरायणा : ॥ योगिनोमत्सरामर्षदम्भाहङ्कारवर्जिता : । क्षीणपापा महाभागा : शम्भो : प्रीतिकरा : परा : ॥ नतेपरिग्रहंरागंकाङ्क्षन्तिस्मकदाचन । संसारविमुखा: सर्वे यतयोयोगतत्परा : ॥ ध्यानावस्थं महादेवं परिवार्यधृतव्रता: । क्षत्वा परिषदंरुच्यातिष्ठन्तिविगतक्लमा : ॥ यदैवपरमंज्योतिश्चिन्तयत्यम्बिकापति : । तदैवतेपारिषदा : स

वैसंवेष्टयन्तितम् ॥ तेषोडशसमा ख्याता : कोटयोयेधृतव्रता : । सिंहव्याघ्रादिसारूप्याअणिमादि समायुता : ॥ इत्यादिकालिका पुराणपाठोद्रष्टव्य : ॥

प्रमथितम् । न० निर्जलतक्रे ॥ त्रि० क्षुसे ॥ प्रकर्षेणमथितम् ॥

प्रमथ्या । स्त्री० पेयद्रव्यान्तरे ॥ तस्या : विधिर्गुणाश्चयथा । प्रमथ्या प्रोच्यतेद्रव्यपलात्कल्कीकृताच्छृतात् । तोयेष्टगुणितेतस्या : प्रा० : माहु:पलद्वयम् ॥ द्रव्यं ० पाच्यद्रव्यम् । तस्या : पलद्वयशेषाया : ॥ गुणै : प्रमथ्यापेयाचततोलभ्यौविशेषत : ॥

प्रमद : । पुं० सम्मदे । हर्षे । मुदि । प्रीतौ ॥ धत्तूरफले ॥ त्रि० मत्ते ॥ मदोहर्षे ॥ प्रमदसम्मदौहर्षइत्यप् ॥

प्रमदकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदनम् । न० प्रमादे ॥

प्रमदवनम् । न० राज्ञोन्त : पुरोचितवने । यत्रसस्त्रीकोराजाक्रीडति० तस्मिन्नुद्याने ॥ प्रमदानां वनम् । ङ्यापोरितिह्रस्व : ॥

प्रमदा । स्त्री० उत्तम योषिति ॥ प्रमदोहर्षोऽस्त्यस्या: ॥ यद्वा । प्रमदयतिपुरुषम् । मदी० । अच् । टाप् ॥

प्रमदाकाननम् । न० प्रमद[illegible] ॥

प्रमदावनम् । न० प्रमदवने ॥ प्रमदानांवनम् ॥

प्रमना : । त्रि० हृष्टमानसे ॥ प्रकृष्टं मनोयस्य ॥

प्रमय : । पुं० वधे ॥

प्रमा । स्त्री० यथार्थानुभवे । प्रमितौ । बोधे । ज्ञाने ॥ यथाहु : साङ्ख्यविद : । असन्दिग्धाऽविपरीताऽनधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्च पौरुषेय : फलंप्रमेति । असन्दिग्धेत्यादिप्रमेत्यत्रान्वेति । स्मृतिसाधारणत्वनधिगतपदं नदेयम् । अविपरीतोऽबाधित : । साङ्ख्यसिद्धान्ते० चक्षुरादे : करणत्वाभावादाह०चित्तवृत्तिरिति । प्रमास्वरूपमाह०बोध : पौरुषेयइति० चैतन्यप्रकाशरूपइत्यर्थ : । ननु चैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वात्कथं प्रमाणफलत्वव्यवहारइत्यतआह ०फलं प्रमेति । तथाचैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वेपितत्तदर्थोपरक्तवृत्तिप्रतिबिम्बाश्रयत्वेनप्रमाणकार्यत्वादित्यर्थ : ॥ प्रमीयते । माङ् माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ अनधिगताबाधितार्थानुभवरूपाप्रमेतिव्याख्यातार : । साचप्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दार्थापत्त्येनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥

न्यायमते॰तद्वतितत्प्रकारकज्ञाने
। भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्याः कार
णं गुणः । सच प्रत्यक्षे॰ विशेष्ये
विशेषणस्य सम्बन्धः । अनुमितौ॰
साध्यविशिष्टपक्षे परामर्शः । शाब्द
बोधे॰योग्यतायाः तात्पर्यस्य वा यथा
र्थज्ञानम् । उपमितौ॰ शक्ये साद
श्यबुद्धिः । यथा । दोषोऽप्रमाया
जनकः प्रमायास्तु गुणो भवेत् । प्रत्य
क्षे तु विशेष्ये णविशेषणवतासमम्-
॥ सन्निकर्षो गुणस्तु स्यादथ त्वनुमि
तौ पुनः । पक्षे साध्यविशिष्टे च परा
मर्शो गुणो भवेत् ॥ शक्ये सादृश्य
बुद्धिस्तु भवेदुपमितौ गुणः । शाब्द
बोधे योग्यतायास्तात् पर्यस्याथवा प्र
मा ॥ गुणः स्याद्भ्रमभिन्नन्तु ज्ञा
नमत्रोच्यते प्रमा । अथवा तत्प्रका
रंयज्ज्ञानं स्यात्तद्विशेष्यकम् ॥ इति ॥
प्रमाणमप्रमाणञ्च प्रमाभासस्तथैव च
। कुर्वन्त्येवप्रमां यत्र तदसम्भावना
कृतः ॥

प्रमाणम् । न॰ क्लीबे । शाश्वते ॥ शा
स्त्रे ॥ सत्यवादिनि ॥ इयत्तायाम्
। परिच्छदे ॥ यथा । कियत्प्रमाण
मुदकम् ॥ मर्यादायाम् । अवधौ॰
॥ यथा । राजानं मात्र प्रमाणं
कृत्वा॰ अवधिं कृत्वेत्यर्थः ॥
हेतौ । ज्ञप्तिनिमित्ते ॥ यथा । अ
ग्नौ प्रमाणं धूमः ॥ प्रमातरि ॥

यथा ॥ अत्रार्थे प्रभुः प्रमाणम् ॥
नित्यक्लीबैकत्ववानयं शब्दः । य
था ॥ वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमा
णमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि ।
यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः
प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमा
तायेनार्थं प्रमिणोतितत्प्रमाणम् ।
प्रमीयतेऽनेनेतिनिर्वचनात्प्रमांप्र
तिकरणत्वं गम्यते । असन्दिग्धा
विपरीतानधिगतविषयाचित्तवृत्ति
बोधस्य पौरुषेयफलं प्रमा॰ तत्साध
नं प्रमाणमिति । एतेन॰संशयवि
पर्ययस्मृतिसाधनत्वप्रसङ्गः ॥ * ॥
प्रत्यक्षानुमानशाब्दोपमानार्थापत्त्य
भावाख्यानि॰ षट्प्रमाणानीति वै
दिकाः । प्रत्यक्षानुमानागमाः
प्रमाणानि त्रीणीति योगाः । प्रत्यक्षा
नुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानी
ति नैयायिकाः । अत्र तद्वति तत्
प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशिष्टज्ञानं॰
प्रशब्दविशिष्टमाधातुनाप्रत्याय्य-
ते॰ तत्करणत्वं प्रमाणत्वम् । ज्ञान
ञ्चात्रानुभवो विवक्षितः । तेन स्मृ
तिकरणे नातिव्याप्तिः । लक्षितानां
प्रमाणानां विभागः प्रत्यक्षानुमानो
पमानशब्दा इति॰ विभागश्चोद्देश
एवान्तर्भूतत्वादस्य विशेषोद्देशः । प्र
त्येकलक्षणन्तु यथास्थानेद्रष्टम् । ए
षां चान्तर्भावबहिर्भावाभ्यां सङ्कोच

विकाशौद्रष्टव्यौ ॥ + ॥ प्रमितिसा
धने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थान
समाख्याश्च॰प्रमाणानि । श्रुतिर्द्वि
तीयाद्यमताचलिङ्गंवाक्यंपदान्येव
तुसंहतानि । साप्रक्रियायाक्रयमित्य
पेक्षास्थानंक्रमोयोगबलंसमाख्या ॥
लक्षणायाम् ॥ बोधके ॥ बाधकज्ञानर
हितमगृहीतग्राहिज्ञानंप्रमाणम् ॥
आयामस्तुप्रमाणंस्यादितिवार्त्तिका
र्थेतु॰आयामोदैर्घ्यम् सयेनमीयते
तत्प्रमाणम् । तच्चक्वचित्तिर्यगव
स्थितस्यवस्तुनः । यथा । वस्त्रादे
र्हस्तादिः । क्वचिदूर्ध्वाधरदिगवस्थि
तस्य । हास्तिनमुदकम्॰ जरुद्वय-
समुदकमित्युक्तम् ॥ प्रमीयते॰प्रमि
मीतेऽनेनवा । करणे॰कर्त्तरि॰भा
वेचल्युट् ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाःक
णादसुगतौपुनः । अनुमानञ्चतच्चा
पिसाङ्ख्याःशब्दञ्चतेअपि ॥ न्यायै
कदेशिनोप्येवमुपमानञ्चकेचन । अ-
र्थापत्त्यासमेतानिचत्वार्याहुःप्रभाक
राः ॥ अभाबषष्ठान्येतानिभट्टावेदान्ति
नस्तथा । सम्भवैतिह्ययुक्तानितानि
पौराणिकाजगुः ॥ प्रभाकरोमीमां
सकैकदेशी । वेदान्तिनोपिव्यवहार
कालेआहुरितिसम्बन्धः ॥ वेदोऽ-
नादितयावायद्वापरमेश्वरप्रणीतत
या । भवतिपरमंप्रमाणंबोधोनास्ति
स्वतश्चपरतोवा ॥ नापेक्षतेयदन्यद्य

दपेक्षन्तेऽखिलानिमानानि । वा
क्यंतन्निगमानांमानंब्रह्माद्यतीन्द्रि
यावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तंबोधंमा
नेनयेबुभुत्सन्ते । एधोभिरेवदहनंद
ग्धुंवाञ्छन्तितेमहात्मानः ॥ वेदो-
ऽनादिरमुष्यव्यञ्जकईशः स्वयंप्रका
शात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीक्ष्यप्रोक्तो
सौसूरिभिः प्रमाणमिति ॥ रूपा
णामवलोकेचक्षुरिवान्यन्नकारणंदृष्टं
। तद्वद्दृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेद
कोहेतुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतन्त्रे
कश्चिद्यदिप्रकाशयति । तदिदमनु
वादमात्रंप्रामाण्यंतस्यसिद्धमितिनक्वि
श्चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनि
ष्ठासमाप्यते । ततस्तयैवयाह्यमिः
क्लिन्नान्यैप्रमान्तरैः ॥

प्रमाणबाधितार्थकः । तर्कविशेषे ।
आत्माश्रयादिचतुष्कान्यप्रसङ्गत्वञ्च
तस्यलक्षणम् । सद्विविधः । व्याप्ति
ग्राहकोविषयपरिशोधकश्चतत्राद्यो
यथा । धूमोयदिवह्निव्यभिचारीस्या
त्तदावह्निजन्योनस्यात् । द्वितीयस्तु॰
पर्वतोयदिनिर्वह्निः स्यात्निर्धूमः
स्यात् ॥

प्रमाणभूतः । त्रि॰ प्रामाण्यंप्राप्ते ॥

प्रमाणमूलः । पुं॰ परमात्मनि । च
क्षुरादीनांचक्षुरादिरूपे ॥

प्रमाणविषयः । त्रि॰ अविज्ञातवस्तु-
नि ॥ अविज्ञातः प्रमाणानांविष

योवादिनांमत : ॥

प्रमाणसामान्यम् । न० त्रिविधप्रमा णे ॥ दृष्टमनुमानमाप्तवचनञ्चसर्व प्रमाणसिद्धत्वात् । त्रिविधंप्रमाण मिष्टंप्रमेयसिद्धि : प्रमाणाद्धि ॥

प्रमाणिका । स्त्री० अनुष्टुभ : प्रभेदे ॥ यथा । प्रमाणिकाजरौलगौ । यथा । पुनातुभक्तिरच्युतासदाऽच्यु ताङ्घ्रिपद्मयो : । श्रुतिस्मृति प्रमाणिकाभवाम्बुराशितारिका ॥

प्रमातामह : । पुं० मातामहपितरि ॥ प्रकृष्टोमातामह : । प्रादिसमास: ॥

प्रमातामही । स्त्री० मातामहजनन्या म् ॥ प्रकृष्टामातामही । प्रादिस० ॥

प्रमाता । पुं० वृत्तिमदन्त : करणोप हिते० प्रमाणव्यापाराश्रये० बुद्धिप्र तिबिम्बितेचिदात्मनि ॥ लौकिक- वैदिकव्यवहारेष्वभ्रान्तेजीवे ॥ प्र- माणैर्योर्थंप्रमिणोति० सचचेतनोजी वउच्यते ॥ प्रकृष्टोमाता ॥ प्रमाता रम् विनाशास्त्रंकस्यस्वार्थाववोधकृ त् । प्रमातापिविनाशास्त्रंकेनार्थम ववुध्यते ॥ स्मृतिनिश्चयसन्देहराग द्वेषादिवृत्तिषु । अहंरूपेणयोन्वेति सप्रमातास्यनिस्यचित् ॥ वृत्तिमद न्त : करणावच्छिन्नाचित्प्रमातेति ॥ स्मराम्यहंनिश्चिनोमिसंशयेराग वानिति । अहंरूपान्वय : स्पष्ट : कर्त्ताभोक्ताप्यसौभवेत् ॥ प्रकृष्टो माता ॥

प्रमाथ : । पुं० प्रमथने । बलाद्धरणे ॥

प्रमाथी । त्रि० प्रमथनशीले । देहेन्द्रि यक्षोभके । व्याकुलत्वकारणे ॥ अ- तिबलीयसि । उपमर्दनक्षमे ॥ श- रीरमिन्द्रियाणिचप्रमथितुंक्षोभयितुं शीलमस्यतस्मिन् ॥ मथेविलोडने । प्रिलपित्यादिनातच्छीलादिषुघिनुण् ॥ ॥ पुं० वत्सरविशेषे ॥ राष्ट्रभङ्गश्चदुर्भि क्षंतस्करैश्चोपपीडनम् । जानीया द्विग्रहंघोरंप्रमाथिनिवरानने ॥ १३॥ निष्पत्ति : सर्वशस्यानां सुभिक्षंभव तिप्रिये । प्रमाथिनिजलोद्गारीजल दोमोदतेप्रजा ॥ ४७ ॥ वानरान्तरे

प्रमाद : । पुं० अविमृष्टकृत्ये । अनव धानतायाम् ॥ यथा० समाधिसाध नानुष्ठानसामर्थ्येपि अनुष्ठानशील ता० विषयान्तरव्यावृत्ततयायोगसा धनेष्वौदासीन्यमितियावत् ॥ वस्तु विवेकासामर्थ्ये ॥ चित्तविक्षेपे ॥ सत्त्वकार्यप्रकाशविरोधिनि ॥ तत्का लकर्त्तव्यत्वेनप्राप्तस्यार्थस्यानुसन्धा नाभावे । पूर्वंकर्त्तव्यतयानिश्चिते प्यकर्त्तव्यताबुद्धौ ॥ मदीहर्षे । भा वेघञ् । प्रकृष्टोमाद : ॥ स्वाभावि कब्रह्मभावात्प्रच्युतौ ॥

प्रमाद्वान् । त्रि० जाल्मे । प्रमादयु ते ॥ प्रमादोऽस्त्यस्यास्मिन्वा । मतु प् ॥

प्रमादिका । स्त्री० दूषितायांकन्याया म् । संवेदायाम् ॥

प्रमादी । त्रि० प्रमादवति । अनवधानतायुक्ते ॥ यथा । कुरङ्गमातङ्गपतङ्गभृङ्गमीनाहताः पञ्चभिरेवपञ्च । एकः प्रमादीसकथंनहन्यतेयःसेवतेपञ्चभिरेवपञ्च ॥ मदोहर्षे । तन्त्रीलादिषु०अभिव्याप्ताभ्योविलुप्य ॥ अनात्मभावप्रवणे । पुत्रपश्वादिप्रयोजनेष्वासक्तमनसि ॥ यथा । प्रत्यक्षगोचरं देवंलोकस्यातिप्रमादिनम् । दृष्ट्वाश्रुतिः शिरस्ताडमनुक्रोशतिदुःखिता ॥ स्वप्ने परीक्षितेद्रष्टादेहादभिन्नः स्वयम्प्रभः । सुविवेचस्तथाप्येतं परीक्षन्ते नपामराः ॥ क्वचित् । प्रमादिनोवहिश्चित्ताः पिशुनाः कलहोत्सुकाः । संन्यासिनोपिदृश्यन्ते दैवसन्दूषिताशयाः ॥

प्रमापकः । त्रि० प्रमाजनके ॥

प्रमापणम् । न० निवर्हणे । मारणे । बधे ॥ मीञ्हिंसायाम् । स्वार्थे ण्यन्तः । भावेल्युट् ॥

प्रमायुकः । त्रि० प्रमरणशीले ॥

प्रमितः । त्रि० ज्ञाते ॥ माङ्माने । आदिकर्म्मणिक्तः कर्त्तरिचेतिक्तः । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

प्रमिताक्षरा । स्त्री० जगतीछन्दोभेदे ॥ य० । प्रमिताक्षरासजससैः कथिता । यथा । अमृतस्यशीकरमिवोक्षिरतीरदमौक्तिकांशुलहरीकुरिता । प्रमिताक्षरामृदरविदीभणितिर्न जसुभ्रुवामभिजहारमनः ॥ त्रि०प्रकर्षेणमिताक्षरे ॥

प्रमितिः । स्त्री० यथार्थज्ञाने । प्रमायाम् ॥ प्रमाणम् । डुमिञ्० । क्तिन् ॥

प्रमीढः । त्रि० मूत्रिते ॥ घने ॥

प्रमीतः । त्रि० प्रोक्षिते । यज्ञार्थहतपशौ ॥ मृते ॥ प्रमीयतेस्म । मीञ्० । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्म्मणि क्तः ॥

प्रमीला । स्त्री० तन्द्रायाम् । अत्यन्तश्रमादिनेन्द्रियापटुत्वे । विषयाज्ञाने ॥ प्रमीलनम् । मीलनिमेषणे । गुरोश्चेत्यः ॥

प्रमुखः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ न० तदात्वे । तत्काले ॥ त्रि०प्रथमे ॥ श्रेष्ठे । मुख्ये ॥ प्रकृष्टं मुखमस्य ॥

प्रमुखतः । अ० सम्मुखे ॥

प्रमुद्०त् । त्रि० हृष्टे ॥ आनन्दे ॥ यथा । आत्ममयेमहतिपटे विविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदं प्रयातिपरमात्मा ॥

प्रमुदितः ।त्रि० हृष्टे ॥ प्रमोदतेस्म । मुदहर्षे । क्तः ॥

प्रमृतम् । न० कर्षणाख्यवृत्तौ ॥ प्रमृ

तं कृष्ण वंशू तविमितिमनु : । कर्ण- गाह्यभूमिगतप्रचुरग्रासिमत्वानिमि- त्तत्वाहुदु : स्वफलकम् ॥ त्रि० प्र- कर्षेणनुते ॥

प्रमृष्ट : । त्रि० स्वालृष्टे ॥

प्रमेय : । त्रि० प्रमाविषये । प्रत्यक्षा- दिप्रमाणै : परिच्छेदे ॥ यत्प्रमी- यतेतत्प्रमेयम् । यथाजीवब्रह्मैक्यम् शुद्धचैतन्यं वेदान्तानांप्रमेयम् ॥ आ त्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमन : प्रवृत्ति- दोषप्रेत्यभावफलदु:खापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ इ० गोतमसूत्रम् । ६ ॥ प्रकृष्टमेयम् ॥ प्रमीयते । माङ्० । अचोयत् । ईद्यति । गुण : ॥ प्र- मातुंयोग्योवा ॥ प्रमाणाधीनाप्रमे यसिद्धि: ॥ प्रमाणमप्रमाणम्प्रमे योनिश्चितिस्तथा । यस्मान्निध्यात्प्र सिध्यंतितत्सिद्ध्यैकिमपेक्ष्यते ॥

प्रमेयत्वम् । न० अज्ञातत्वे । प्रमावि षयत्वे ॥ भावे ० त्व : ॥

प्रमेह : । पु० मूत्रघटितरोगविशेषे । मूत्रदोषे । मेहे ॥ प्रकृष्टोमेह : ॥ अस्यनिदानम् । आस्यासुखंस्वप्नसु- खंदधीनिग्राम्यौदकानूपरसा : प यांसि । नवान्नपानंगुडवैकृतञ्च प्रमेहहेतु : कफकृच्चसर्वम् ॥

प्रमोक्ष : । पु० मोचने ॥ प्रकर्षेणमु च्यते । मुच्लृ० । कर्मणिघञ् ॥

प्रमोचन : । त्रि० प्रमोक्षये ॥ प्रकृष्ट मोचनकर्तरि ॥

प्रमोचनी । स्त्री० गवाक्ष्याम् । गोतु म्बायाम् ॥

प्रमोद : । पु० हर्षे ॥ मुद० । घञ् । प्रकृष्टोमोद : ॥ वक्ष्यरवि० । उन्म त्तमृजगत्सर्वंधनधान्यसमाकुलम् । नित्योत्सव : प्रजाहृष्टि : प्रमोदेजा यतेप्रिये ॥ ४ ॥

प्रमोदन : । पु० विष्णौ ॥ प्रमोदतेह्य ध्यातिस्वरूपानन्दानुभवात्० । मुद० । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ ध्यायिनोयोगिन: प्रमोदयतिहर्षय ति । मुदे:प्रपूर्वाण्णिजन्तात्कर्त्त रिल्युट्० बौणादिकोयुज्वा ॥

प्रमोदित : । पु० कुवेरे ॥ मुद० । क्त: उदुपधादितिवाक्तित् ॥ त्रि० प्रमो दयुक्ते ॥

प्रमोदी । त्रि० प्रकृष्टहर्षयुक्ते ॥

प्रमोदिनी । स्त्री० जिङ्गिनीवृक्षे ॥

प्रम्लोचा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

प्रयन् । त्रि० गच्छति ॥ प्रैति । इण: यतरि० यणादेश : ॥

प्रयत : । त्रि० पवित्रे ॥ अहिंसारते ॥ प्रयच्छतिस्म । यम० । अकर्मकात्त्वा त्कर्तरिक्त: । मलोप: ॥ यद्वा । प्र- यतते । यतीप्रयत्ने । अच् ॥

प्रयतनम् । न० साधने ॥ प्रपूर्वाद्यतते र्नपुंसकेभावेल्युट् ॥

प्रयतात्मा । त्रि० शुद्धबुद्धौ ॥ प्रयतश्चा

स्नायवस्तु : ॥

प्रयत्ता । स्त्रि० संस्कृते ॥

प्रयत्न : । पुं० पुरुषकारे । कृतौ ।
प्रयासे । करणा० करणी० द्व० भा० ॥
सर्वेमेवेह हि सदा संसारे रघुनन्दन
। सम्यक्प्रयुक्तात्सर्वेण पौरुषात्स
मवाप्यते ॥ प्रयतनम् । प्रयत्यतेऽने
न वा । यतीप्रयत्ने । यजयाचेतिन
ङ् ॥ न्यायमते स त्रिविधो यथा ।
प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च तथा जीवनकार-
णम् । एवं प्रयत्नत्रैविध्यं तान्त्रिकैः प
रिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्ये
ष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य
चाध्यक्षं प्रवृत्तौ जनको भवेत् ॥ नि
वृत्तिस्तु भवेद्द्वेषा द्विष्टसाधनता
धियः । यत्नो जीवनयोनिस्तु सर्वदा
तीन्द्रियो भवेत् ॥ शरीरप्राणसञ्चारे
कारणं परिकीर्त्तितम् । इ० भा०
प० ॥ वैयाकरणरीत्या तु वर्णानां कर
णान्तरे । स चाभ्यन्तरबाह्याभ्यां भेदा
भ्यां द्विविधो मतः ॥ तत्राद्यश्चतुर्धा
। स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसंवृतभेदा
त् । तत्र स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम् । ई
षत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ विवृतमूष्म
णाम् स्वराणाञ्च । ह्रस्वावर्णप्रयोगे सं
वृतम् । प्रक्रियादशायान्तु विवृतमे
व । एतेषामाभ्यन्तरत्वम् वर्णोत्पत्ति
प्राग्भाविकत्वात् । तथाहि । नाभि
प्रदेशात्प्रयत्नप्रेरितो वायुः प्राणो-

नाम० ऊर्द्ध्वमाक्रामन्नुरः प्रभृतीनि
स्थानान्याहन्ति० ततो वर्णस्य० तद
भिव्यञ्जकध्वनेर्वा० उत्पत्तिः । त
त्रोत्पत्तेः प्राग्यदा जिह्वाग्रोपाग्रम
ध्यमूलानि० तत्तद्वर्णोत्पत्तिस्थानं ता
ल्वादि सम्यक्स्पृशन्ति० तदा स्पृष्टता
। ईषद्यदा स्पृशन्ति तदेषत्स्पृष्टता
। समीपावस्थानमात्रे संवृतता । दू
रत्वे च विवृतता । अत एव चुयशा
नां तालव्यत्वाविशेषेपि० तालुस्थाने
नतत्जिह्वाग्राादीनां० स्पर्शोच्चारणे
कर्त्तव्ये सम्यक्स्पर्शः यकारेकारयो
स्तु दूरेऽवस्थितिरित्याद्यनुभवं शिक्षाक
रोक्तिश्चानुसृत्य विवेचनीयम् ॥ बा
ह्यस्त्वेकादशधा । विवारः संवारः
श्वासो० नादो घोषोऽघोषोऽल्पप्राणो
महाप्राण० उदात्तोऽनुदात्तः स्वरित
श्चेति । वर्गाणां प्रथमतृतीयपञ्च
मे पटे मध्ये यमानामपूर्वसदृशो वर्णः
प्रातिशाख्ये प्रसिद्धः २० । यथा पलि
क्क्नी० चख्नतुः अग्ग्निः० घ्घ्न
न्ति० तुल्यक्रमेण० कखगघेभ्यः परे
तत्सदृशा एव यमाः । तथाच० खफ
छठथचटतकपाः एतद्यमाः ⌒क
⌒पौ० विसर्गः शषसाः २६ ए
षां विवारश्वासघोषाः । (०)०)०)
हयवरलञमङणनझभघढधजबग
डदाः ० एतद्यमाः ० स्वरानुस्वा
राः ४० एषां संवारनादघोषाः ।

कचटतपगजडदबङञणनमाः० तद्वा र्गा : यरलवा :० स्वराः २८ एषा मल्पप्राणः। खछठथफघझढधभाः एतद्यमा : शषसहा : ० अनुस्वार विसर्ग ᳵ क ᳵ पाः २८ एषांमहाप्रा णः। अइउऋऌएऐओऔ ९ एषामु दात्तानुदात्तस्वरिताः ॥ विवारसंवा रादयस्तु० वर्णोत्पत्तेः पश्चान्मू र्द्धि प्रतिहतेनिवृत्ते प्राणाख्ये वाया वुत्पद्यन्ते० इतिवाच्याइत्युच्यन्ते । गलबिलस्यसङ्कोचात्संवार : । तद्वैवविकाशाद्विवार : । एतौ च संहतविवृतरूपाभ्यन्तराभ्यांभिन्ना वेव । तयो : समीपदूरावस्थाना स्मकत्वादित्यवधेयम् ॥

प्रयत्नवान् । त्रि० प्रतियत्ने । प्रकृष्टय त्नविशिष्टे ॥ प्रयत्नोस्यास्ति । म तुप् ॥

प्रयस्त : । त्रि० सुसंस्कृते । घृतचतु र्जातादिद्रव्यान्तरेणप्रयत्नात्संस्कृते पक्वव्यञ्जनादौप्रयस्तेस्म । यसुप्र यत्ने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रयाग : । पु० तीर्थविशेषे । भा स्करक्षेत्रे ॥ अत्रमुण्डनंकर्त्तव्यम् । मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंवि धि : । वर्जयित्वागयांगङ्गांविशा लांविरजांतथा॥ प्रयागेतीर्थयात्रा यांपितृमातृवियोगत : । कचानां वपनं कुर्याद्वृथानविकचोभवेत् ॥ गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गु रोर्मृतौ । आधानेसोमपानेचवपनं सप्तसुस्मृतमितिस्मृतिसमुच्चय- लिखितवचनं प्रयागावच्छिन्नगङ्गाय विधायकम् । गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मु ण्डनं यो नकारयेत् । सकोटिकुल संयुक्तआकल्पं रौरवेवसेत् ॥ यज्ञे ॥ शतमखे । शक्रे ॥ अश्वे ॥

प्रयागभव : । पु० इन्द्रे ॥

प्रयाज : । पु० यज्ञाङ्गे ॥ पञ्चप्रया जा : । यजेर्घञ् । प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गइतिकुत्वाभावोनिपात्यते ॥

प्रयाणम् । न० प्रस्थाने । गमने ॥ प्रपूर्वोयातेर्ल्युट् ॥ उद्घाटितेन वद्वारेपञ्जरेविहगोऽनिल : । यत्ति ष्ठतितदाश्चर्यंप्रयाणेविस्मय : कृ त : ॥

प्रयाणकाल : । पु० अन्तसमये ॥ मौहूर्त्तिकावेदितगमनसमये ॥ प्रयाणस्यकाल : ॥

प्रयान् । त्रि० धावति ॥ यातेर्लट : शत्रादेश : ॥

प्रयात : । पु० सौप्तिके । रात्रियुद्धे ॥ भृगौ ॥ न० गमने ॥ त्रि० गतेऽस्थिते । गया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेणयात : ॥ यातेः कर्मणि क्तोवा ॥

प्रयाम : । पु० नीवाके । महर्घ्याद्वैतो र्धान्यसंचये ॥ क्रयादरे ॥ प्रयम

णम् । यमेर्घञ् ॥

प्रयास : । पुं॰ आयासे । क्रमे । श्रमे ॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । घञ् । प्रकृष्टोयास : ॥

प्रयुक्त : । त्रि॰ प्रेरिते ॥ निरूपिते ॥ कृतप्रयोगे ॥ युज्यतेस्म । युजिर्॰ । क्त : ॥ प्रकर्षेणयुक्ते ॥ य॰ । गुणप्रयुक्ता : परमर्मभेदिन : शराइवावंशभवाभवन्तिहि । तथाविधायेतुविशुद्धवंशजा व्रजन्तिचापाइवतेऽतिनम्रताम् ॥ प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रयुक्ति : । स्त्री॰ प्रयोजने ॥ प्रकृष्टयुक्तौ ॥

प्रयुतम् । न॰ नियुते । दशलक्षे ॥ १०००००० ॥

प्रयोक्ता । त्रि॰ उत्तमर्णे ॥ प्रवक्तरि ॥ अनुष्ठातरि । महाकृतोविश्वजित : प्रयोक्तेतिरघु : ॥

प्रयोग : । पुं॰ कार्मणे ॥ प्रयुक्तौ ॥ निदर्शने ॥ वशीकृतौ ॥ अश्वे ॥ अनुष्ठाने ॥ प्रकृष्टोयोग : ॥ शब्दे ॥ प्रयुज्यते प्रयोजनंवा । युजिर्॰ घञ् ॥

प्रयोगविधि : । पुं॰ प्रयोगप्राशुभावबोधकेविधौ ॥ सचाङ्गवाक्यैकवाक्यतापन्न : प्रधानविधिरेव । सहि साङ्गंप्रधानमनुष्ठापयन् विलम्बे प्रमाणाभावादविलम्बापरपर्यायंप्रयोगप्राशुभावंविधत्ते । यथा॰वेदं कृत्त्वावेदींकरोतीत्यादि । नचतदविलम्बेपिप्रमाणाभावइतिवाच्यम् । विलम्बे ह्यङ्गप्रधानविध्येकवाक्यतावगततत्साहित्यानुपपत्ति : । विलम्बेनक्रियमाणयो : पदार्थयोरिदमनेनसहकृतमितिसाहित्यव्यवहाराभावात् । सचाविलम्बोनियतेक्रमआश्रीयमाणेभवति । अन्यथाहि किमेतदनन्तरमेतत्कर्त्तव्यम्॰एतदनन्तरंवेतिप्रयोगविक्षेपापत्ते : । अत : प्रयोगविधिरेवस्वविधेयप्रयोगप्राशुभावसिद्ध्यर्थंनियतंक्रममपिपदार्थविशेषणतयाविधत्ते । अतएवाङ्गानांक्रमबोधकोविधि : प्रयोगविधिरित्यपिलक्षणम् । तत्रक्रमोनाम विततिविशेष : पौर्वापर्यरूपोवा । तत्रश्रुत्यर्थपाठादीनिषट्प्रमाणानि भवन्ति ॥

प्रयोगार्थ : । पुं॰ प्रत्युत्क्रमे । प्रधानप्रयोगानुकूलेप्रयोजनानुष्ठाने ॥ प्रयोजनम् । युजिर्॰ । घञ् । प्रयोगोर्थोस्य ॥ प्रयोगशब्दैतौ ॥

प्रयोगी । त्रि॰ प्रयोगवति ॥ प्रयोगोऽस्यास्ति । अतइनिठनौ ॥ प्रयोक्तरि । ऋत्विजे ॥

प्रयोग्य : । त्रि॰ अश्वादौ ॥ प्रयुज्यते । युजिर्॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रयोजक : । त्रि॰ प्रयोगकर्त्तरि । नि

योगकर्त्तरि । यः कर्त्तारंकारयति तस्मिन् ॥ प्रेरके । कर्त्तुर्व्यापारानुकूलव्यापारवति ॥ प्रयोजयति । युज्० । ण्वुल् ॥

प्रयोजनम् । न० कार्ये ॥ हेतौ ॥ सर्वस्यैवहिशास्त्रस्यकर्मणोवापिकस्यचित् । यावत्प्रयोजनंनोक्तंतावत्तत्केनगृह्यते ॥ सिद्धार्थंसिद्धसम्बन्धंश्रोतुंश्रोताप्रवर्त्तते । ग्रन्थादौतेनवक्तव्यःसम्बन्धःसप्रयोजनः ॥ फले ॥ यथा । वेदान्तानांप्रत्यगब्रह्मणोरैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपानन्दावाप्तिश्चेतिप्रयोजनम् ॥ प्रयोजनमनुद्दिश्यनमन्दोपिप्रवर्त्तते ॥ युजिर्० । ल्युट् ॥ प्रयोजनंलक्षयति गोतमः । यमर्थमधिकृत्यप्रवर्त्तते-तत्प्रयोजनम् ॥ २४ ॥ अधिकृत्य० उद्दिश्य । तथाच०प्रवृत्तिहेत्विच्छाविषयत्वंप्रयोजनत्वम् । विषयत्वंसाध्यताख्यविषयताविशेषः ॥ कारणव्युत्पत्त्याप्रयोजके ॥

प्रयोजयिता । त्रि० नियोजयितरि ॥

प्रयोज्य : । त्रि० भृत्ये । प्रयोक्तुंशक्ये ॥ प्रपूर्वाद्युजेर्ण्यत् । प्रयोज्यनियोज्याविति०कवर्गाभावोनिपातनात् ॥ न० मूलधने ॥

प्ररूढ : । पुं० जठरे ॥ त्रि० बद्धमूले ॥ बद्धे ॥ प्रकर्षेणरूढः ॥ जाते ॥

प्ररोह : । पुं० उद्गमे । अङ्कुरे ॥ न्यग्रोधादौशाखावलम्बिन्यधोमूले-ङ्कुरे ॥ प्रकृष्टोरोहः ॥

प्ररोही । पुं० नन्दीवृक्षे ॥

प्रलपनम् । न० प्रलापे ॥

प्रलपित : । त्रि० कथिते ॥ प्रपूर्वाल्लपेः कर्मणिक्तः ॥

प्रलब्ध : । त्रि० वञ्चिते ॥

प्रलम्ब : । पुं० दैत्यभेदे ॥ सचमनुष्यवध्यः । यथा । एकाचक्रप्रभोरिष्टः प्रलम्बनरकौतथा । वृन्दवाधनकेशीचपुरः शङ्खोथधेनुकः ॥ गवेष्टिकोगवाचस्तालकेतुस्तवीर्यवान् । एतेमनुष्यवध्यास्तुदनोःपुत्राःस्मृताः ॥ त्रपुषे ॥ पयोधरे ॥ तालाङ्कुरे ॥ शाखायाम् ॥ हारप्रभेदे ॥ प्रलम्बने ॥ त्रि० लम्बमाने ॥

प्रलम्बघ्न : । पुं० रामे । बलदेवे ॥ प्रलम्बंहतवान् । मू० क्तः ॥

प्रलम्बभित् । पुं० बलभद्रे ॥ प्रलम्बंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

प्रलम्बाण्ड : । पुं० दीर्घाण्डकोषिणि ॥ प्रलम्बः अण्डोयस्यसः ॥

प्रलम्बित : । त्रि० प्रकर्षेणलम्बमाने माल्यादौ ॥

प्रलम्भनम् । न० मिथ्याफलाख्याने ॥ वञ्चने ॥

प्रलय : । पुं० मरणे ॥ मृत्यौ ॥ प्रकर्षेणलीयन्तेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यासंहृत्त

रि ॥ मूर्च्छायाम् । नष्टचेष्टत्वे । सा त्त्विकभावे ॥ प्रलय : सात्त्विकोभा कोभावइत्युक्तः ॥ अपाये ॥ तिरो भावे ॥ सत्कार्यवादेहिकपालेषुविद्य मानस्यैकघटादेस्तिरोभावप्रलयोय थातथैवकारणात्मनाविद्यमानानां- तत्त्वानांतिरोभावएवःलयोविवक्षि त :॥ कल्पान्ते । संवर्त्ते । क्षये ॥ सचतुर्विधोयथा । नैमित्तिक : प्रा कृतिकस्तथैवात्यन्तिकोद्विज । नि- त्यश्चसर्वभूतानांप्रलयोऽयंचतुर्विधः ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तत्रयच्छेतेजगतः पतिः । प्रयातिप्राकृतेचैवब्रह्माण्डंप्र कृतौलयम् ॥ ज्ञानादात्यन्तिक : प्रोक्तोयोगिनःपरमात्मनि । नित्यं सदैवजातानांयोनिनाशोदिवाऽनि शमिति॥ पश्चान्यत्रदैनंदिनप्रलयं॥ प्रलयनम्०प्रलीयन्ते पदार्थाअत्र । लीङ्० । एरच् ॥

प्रलयान्त : । त्रि० यावज्जीवमनुवर्त्त माने ॥ प्रलय : अन्तोयस्य ॥

प्रलापः । पुं० अनर्थकवचसि । प्रयोज नशून्ये उन्मत्तादिवचने ॥ रोगाणा मुपसर्गोयम् । स्वहेतुकुपितात्ताता दसम्बद्धं निरर्थकम् । वचनंयन्नरोब्रू तेसप्रलापः प्रकीर्तित : इत्युक्तेः ॥ प्रलपनम् । लपव्यक्तायांवाचि । घञ् ॥

प्रलापघ्ना । पुं० कुलत्थाञ्जने ॥

प्रलीन : । त्रि० निगूढे ॥

प्रलीनता । स्त्री० प्रलये । इन्द्रियस्वा पे । चेष्टानाशे ॥

प्रलेप : । पुं० लेपे ॥ प्रलेपनम् । लि प० । घञ् ॥ शीतस्तनुविशोषीचप्र लेप : पित्तहृन्मत : ॥

प्रलेपनम् । न० लेपे ॥ लिपेर्ल्युट् ॥

प्रलेह : । पुं० मांसस्यप्रकारवि शेषे ॥ यथा । स्थूलानिमांसखण्डा निक्षालितानिचवारिणा । तप्तस्ने हेविनि : क्षिप्यद्व्याँसञ्चालयन्प- चेत् ॥ तप्तं तत्रविनिःक्षिप्यतावन्तं जलमल्पकम् । पचेत्पटपटाशब्दं तस्मिन्मांसेप्रकुर्वति ॥ प्रक्षिपेद्धाड़ि मीनीरंबहुलेनपचेत्पुन : । मांस पिण्डेषुसिद्धे तुदेयाशुण्ठीसजीरका ॥ ततस्तोत्तार्यतन्मांसं पृथक्कुर्यात्प्र लेहतः । प्रलेहंवाससापूतंस्थापयेद न्यभाजने ॥ हिङ्गुनाघृतयुक्तेनधूपेन तच्चधूपयेत् ॥ गौड़देशीयप्रलेहस्तु । हिङ्ग्वाद्रंबीजपूरैला लवणै : स- म्भृतेनतु । कुट्टितामिषपिष्टेनतत्र दाड़िमबीजत : ॥ सोषणाबेसवारा भ्यांप्रलेहोगौड़देशज : ॥ प्रलेहोरु चिदोबल्य : कफानिलरुजापह : । सङ्ग्राहीपित्तकृत् किञ्चिच्छ्लाघ् मानगदान्जयेत् ॥ पूर्णप्रलेहस्तु । मांसपूरणयोगेन कोष्ठाकारंविधाय च । स्विन्नंकृत्वंघृतेभृष्टं प्रलेहविधि

नापचेत् ॥ पूरणस्यप्रलेहोयंविज्ञेयो वातनाशन : । श्रमान्तकारकश्चैव सुखवैरस्यहृद्गुरु : ॥ शुक्लवर्ण : प्रलेह : । घृतेवेसरधान्याकहिङ्गुभृद्दधिसंयुते । वस्त्रपूतेऽर्द्धसम्पक्केस्विन्नंमांसंविनि : क्षिपेत् ॥ पीतवर्णस्तु । प्रलेह : पीतवर्णोपिकार्य: शुक्लप्रलेहवत् । विशेषोनहरिद्रोवा : संसर्ग : कुङ्कुमस्यवा ॥ रक्तवर्णोपि । तप्तर्स्ने हेक्षिपेद्धिङ्गु संयुतंकासमर्दकम् । धान्यकंलवणाजाजीधौतंमांसञ्चतत्क्षिपेत् ॥ ततोर्द्धस्फुटितेमांसेदाडिमोवीजसंयुते । सपक्केचातिमृदुलेतक्रं शुण्ठींचनि : क्षिपेत् ॥ ततउत्तार्यवस्त्रेण गालयेद्भूपयेदपि । रक्तवर्णप्रलेहस्य संसिद्ध्यर्थंविनिक्षिपेत् । करमर्दंदाडिमस्यस्थानेविशेषन्तुपूर्ववत् ॥ हरिततवर्णस्तु । मेघिकाकासमर्दाम्लकल्केनचकरालिते । घृतेमांसंविनि : क्षिप्यपचेच्छुष्कप्रलेहवत् ॥ सिद्धेचगालयेद्वस्त्रे कृत्वा वर्णप्रयोजनम् । ताम्बूलंकष्टजङ्गारंदेयंहरितहेतुना ॥ अरुचौरुचिद: सद्योनानावर्णप्रसाधित : । प्रलेह: कफवातघ्न : किञ्चित्पित्तकरोलघु : ॥ वटकप्रलेहोपि । माषस्यपिष्टिकासूक्ष्मा वेसवारेणसंयुता । बहुधाक्रियतेतस्यावटिकावटकादिकम् ॥ आम्रविम्बीफलाकारंलड्डु-काबटकादिकम् । शृङ्गाटकफलाकारंयथाबुद्धिप्रकारजम् ॥ कृत्वा हिबहुधाधारेस्वेदितंघृतभाञ्जितम् । सवेसवारजेतक्रे क्वथितेचमनोरमे ॥ नि : क्षिप्यचालयेदीषदुत्तार्यैलादिवासिते । एवन्तुबहुधाकार्यो माषमुद्गप्रलेहक : ॥ प्रलेहोवातजिद्बल्य : शुक्रमांसप्रदोरस : । प्रीणन : प्राणयुक्तानांशुक्रद : चीणरेतसाम् ॥ मत्स्यप्रलेहस्तु । मांसप्रलेहवत्कार्य : प्रलेहोमत्स्यसम्भव : । आदौतैलेपरंपक्वंसर्वमन्यत्तु पूर्ववत् ॥ वर्णस्यकरणेदेयंपूर्वोक्तंद्रव्यकंहियत् । उद्दूलनंसुगन्धायदातव्यं पूर्वसम्भवम् ॥ मत्स्यखण्डप्रलेहस्तु । सम्यक्प्रक्षालितंमत्स्यं वेसवारेणवेष्टितम् । तप्ततैलेक्षिपेत्खण्डंहिङ्गुसैन्धवमिश्रितम् ॥ प्रलेहविधिवत्साध्योमत्स्यखण्डप्रलेहक : ॥

प्रवक्ता । त्रि० वाग्मिनि । वावदूके ॥ वेदादिवाचके ॥ यथा । जातिमात्रोपजीवीवाकामंस्याद्ब्राह्मणब्रुव : । धर्मप्रवक्ता नृपते र्नंतुशूद्रकदाचनेति ॥ उपदेष्टरि ॥ प्रकृष्टोवक्ता ॥

प्रवचनम् । न० आगमे । वेदे ॥ न० प्रकृष्टवचने ॥ प्रोच्यते । वच० । ल्युट् ॥ अनेकवेदस्वीकरणे ॥ शिक्षादिवेदाङ्गेषु ॥ अध्यापने ॥ ब्राह्मणस्यैवप्रवचनेऽधिकारोनक्षत्रियादे-

ब्राह्मणात्मनासमस्तानांवेदानांप्रव चनंकुर्वन्वेदस्यायमितिब्राह्मणइति ब्राह्मणनामार्थभाष्यम् ॥ प्रकर्षेण उच्यतेवेदार्थएभिरितितथा। त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥ यथा । अपिचक्रु : प्रवचनमेकंशुश्रूषवोऽपरे ॥

प्रवचनीय : । त्रि० प्रक्तरि ॥ प्रवाच्ये ॥ प्रवक्ति० प्रोच्यतेवा । वच० । अनीयर् । भव्यगेयप्रवचनीयेतिसाधु : । प्रवचनीयोगुरु: स्वाध्यायस्य० । प्रवचनीय : स्वाध्यायोगुरुणा ॥

प्रवञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ वञ्चु० प्रपूर्व : ल्युट् ।

प्रवण : । पुं० चतुष्पथे । क्षणे ॥ आवर्त्ते ॥ त्रि० क्रमनिम्नमहीभागे ॥ उदारे ॥ प्रह्वे ॥ प्रगुणे ॥ आयत्ते ॥ क्षीणे ॥ प्रवन्तेऽनेनात्र वा । प्रुङ्गतौ । ल्युट् ।

प्रवत्स्यन् । त्रि० प्रवासंकरिष्यति ॥

प्रवत्स्यत्पतिका । स्त्री० नायिका प्रभेदे ॥

प्रवयणम् । न० प्रवतोदे ॥ प्रवीयते ऽनेन । अजगतिक्षेपणयो : । ल्युट् । वायाबितिपाक्षिकोबि : कृत्यचइतिणत्वम् ॥

प्रवया : । त्रि० स्थविरे । वृद्धे ॥ प्रगतंवयोऽस्य ॥

प्रवर : । पुं० सन्ततौ ॥ गोत्रप्रवर्त्तक मुनिव्यावर्त्तके मुनिगणे ॥ तथा

चयमदग्निगोत्रस्यप्रवरा : ० यमदग्न्यौर्ववशिष्ठा : ३ । भरद्वाजगोत्रस्य०भरद्वाजाङ्गिरसबार्हस्पत्या: ३ विश्वामित्रगोत्रस्य०विश्वामित्रमरीचिकौशिका : ३ । अत्रिगोत्रस्य४ अत्र्यात्रेयशातातपा : ३ । गौतमगोत्रस्य ५ गौतमवशिष्ठबार्हस्पत्या : ३ । वशिष्ठगोत्रस्य ६ वशिष्ठः १ । कौषाश्वितवशिष्ठात्रिसाङ्कृतय : ३ । काश्यप गोत्रस्य ७ काश्यपास्सारनैध्रुवा: ३ । अगस्त्यगोत्रस्य ८ अगस्ति दधीचिजैमिनय : ३ । सौकालिनगोत्रस्य ९ सौकालिनाङ्गिरस बार्हस्पत्यासारनैध्रुवा: ५ । मौद्गल गोत्रस्य १ । और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । पराशरगोत्रस्य ११ पराशरशक्तिवशिष्ठा: ३ । बृहस्पतिगोत्रस्य १२ बृहस्पतिकपिलपार्वणा : ३ । कात्यनगोत्रस्य १३ अश्वत्थदेवलदेवराजा : ३ विष्णुगोत्रस्य १४ विष्णुवृद्धि कौरवा : ३ । कौशिक गोत्रस्य १५ कौशिकात्रिजमदग्नय : ३ । कात्यायनगोत्रस्य १६ अत्रिभृगुवशिष्ठा: ३ । आत्रेयगोत्रस्य १७ आत्रेयशातातपसाङ्ख्या : ३ । काण्वगोत्रस्य १८ काण्वाश्वत्थदेवला: ३ । कृष्णात्रेयगोत्रस्य १९ कृष्णात्रेयात्रेयावासा : ३ साङ्कृतिगो

त्रस्य २० अव्याहाराग्निसाङ्कृत य : ३। कौण्डिन्यगोत्रस्य २१ कौण्डिन्यस्तिमिककौत्सा : ३ । गर्गगोत्रस्य २२ गार्ग्यकौस्तुभ माण्डव्या : । ३ । आङ्गिरसवशिष्ट बार्हस्पत्या : ३ । अनावृकाख्य गोत्रस्य २४ गार्ग्यगौतमवशिष्टा : ३ । अव्यगोत्रस्य २५ अव्यवेलि सारस्वता : ३ । जैमिनिगोत्रस्य २६ जैमिन्युतथ्यसाङ्कृतय : ३ । वृद्धिगोत्रस्य २७ कुरुवृद्धाङ्गि रोवार्हस्पत्या : ३ ॥ शाण्डि गोत्रस्य २८ शाण्डिल्यासितदे वला : ३ । वात्स्यगोत्रसावर्णगो यो : २९ ३० और्वच्यवनभार्गव जामदग्न्याप्नुवत : ५ । आलंबा यन गोत्रश्च ३१ आलंबायनशा लङ्कायन शाकटायना : ३ । वैया घ्रपद्यगोत्रस्य ३२ साङ्कृति : १ । घृतकौशिकगोत्रस्य ३३ कुशिक कौशिकघृतकौशिका : ३ कैषाश्रित् कुशिककौशिकबन्धुला : ३ । शक्ति गोत्रस्य ३४ शक्तिपराशरवशिष्ठा : ३ कात्ययनगोत्रस्य ३५ का त्यायनाङ्गिरसवार्हस्पत्यभरद्वाजा- जमीढा : ५ । वासुकिगोत्रस्य ३६ अत्रोस्यानन्तवासुकय : ३ । गौतमगोत्रस्य ३७ गौतमाप्सारा ङ्गिरसवार्हस्पत्यनैध्रुवा : ५ कै षाश्चित्गौतमाङ्गिरसाश्चासा : ३ । शुनकगो० ३८ शुनकशौनकगृत्स मदा : ३ । सौपायनगोत्रस्य ३९ और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुव- त : ५ । प्रवरा : ॥ इतिधनञ्जय कृतधर्म्मप्रदीपेगोत्रप्रवरविवेक : ॥ न० गोत्रे ॥ अगुरुणि ॥ त्रि० श्रे ष्ठे ॥ प्रव्रियते० होतृध्वर्युभ्यामुत्० कीर्त्यते । वृञ्० । ग्रहवृद्दित्यप् ॥ प्रवरणंवा ॥

प्रवरललितम् । न० अष्टिप्रभेदे ॥ य- था । यमौनसौगस्वप्रवरललितंनाम वृत्तम् ॥ भुजोत्क्षेप : शून्ये चलव- लयझाङ्कारयुक्तस्खलत्पादन्यास : प्रकटिततुलाकोटिनाद: । स्मितंव क्त्रेऽकस्माद्दृशिपटुकटाक्षोर्मिलीला हरौजीयादीदृक्प्रवरललितंवल्लवी नाम् ॥

प्रवर्ग : । पुं० होमाग्नौ ॥

प्रवर्ग्य : । पुं० वैदिककर्मविशेषे ॥ म- हावीरे ॥

प्रवर्त्तक : । त्रि० प्रेरके । प्रवर्त्तनका रिणि ॥ प्रवृत्तिजनके ॥ यथा । प्र- वर्त्तकंवाक्यमुवाचचोदनांनिवर्त्तकं नैत्रमुवाचभाष्यकृत् । ततश्चविज्ञो- नहिचोदनास्तिसाप्रवर्त्तिकायानभ वेदितिस्थिति: ॥ इतिसङ्क्षेपशा रीरकं ॥

प्रवर्त्तकत्वम् । न० प्रवृत्तिजनकत्वे ॥

प्राय : प्रवर्त्तकत्वं विधिवचसांलो-
कवेदयोरिष्टम् । सिद्धं बोधयतोर्थंक
थमेतद्भवतितत्त्वमस्यादे : ॥ ३८ ॥
विधिरेवनप्रवृत्तिं जनयत्यभिलषित
वस्तुबोधोपि । राजाभवतिसुतोभू-
दितिबोधेनप्रवर्त्ततेलोक : ॥

प्रवर्त्तनम् । न० प्रेरणे । आज्ञा
पने ॥ प्रवृत्तौ ॥ आरम्भे ॥

प्रवर्त्तना । स्त्री० पर्येषणायाम् ॥ उत्
कृष्टस्यनिकृष्टं प्रत्याज्ञायाम् ॥ प्र-
वृत्तिजनकत्वे । प्रवृत्तिहेतुव्यापा-
रे ॥ प्रवर्त्तकराजादिनिष्ठायाम् ॥
णिजर्थे ॥ सर्वानुगतं प्रवर्त्तनासा-
मान्यं णिचोर्थ : । प्रेषणादयोवि-
शेषास्तु० अथ प्रकरणादिगम्या-
इतिबोध्यम् ॥

प्रवर्त्तयिता । त्रि० कर्त्तरि ॥

प्रवर्त्तित : । त्रि० जाते ॥ उत्पादि-
ते ॥ यथा । प्रवर्त्तितोदीपइवप्र-
दीपादितिरघु : ॥

प्रवर्द्धनम् । न० विवर्द्धने ॥

प्रवर्षण : । पुं० अद्रिविशेषे ॥ न०प्र-
कृष्टवर्षणे ॥ तत्रलक्षणमाहवराहा
चार्य : । ज्यैष्ठ्यांनासमतीतायांपूर्वा
षाढादिसंवृष्टेनशुभमशुभंवावाच्यं
परिमाणंचाम्भसस्तज्ज्ञै : ॥ जलप्र
माणार्थमाह । हस्तविशालं कुण्डक
मधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देश : ॥ प
ञ्चाशत्पलमाढकमानेनमिनुयाज्-
जलंपतितम् ॥ प्रवर्षणप्रमाणमा
ह : येनधरित्रीमुद्राजनितावाविन्दु
वस्तृणाग्रेषु । वृष्टेनतेनवाच्यं परि
माणं वारिण : प्रथमम् ॥ मुद्राजनि
ता० विगतधूलिजाता । मतान्तरमा
ह । केचिद्यथाभिवृष्टं दशयोजनम-
ण्डलंवदन्त्यन्ये । गर्गवशिष्ठपराशर
मतमेतद्द्वादशान्नपरम् ॥ येषुचभेष्व
भिवृष्टं भूयस्तेष्वेववर्षतिप्राय : ।
यदिनाप्यादिषुवृष्टं सर्वेषुतदात्वना
वृष्टि : ॥ नक्षत्राणांवृष्टिप्रमाणमा-
ह । हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनि-
ष्ठासुषोडशद्रोणा : । शतभिषगैन्द्र
स्वातिषुचत्वार:कृत्तिकासुदश ॥
श्रवणमघानुराधाभरणीमूलेषुदशच
तुर्युक्ता : । फाल्गुन्यांपञ्चकृति : पु
नर्वसौविंशतिद्रोणा : । ऐन्द्राग्न्याख्य
वैश्वे विंशति :सार्पेदशत्र्यधिका:
॥ आहिर्बुध्न्यार्यम्णप्राजापत्येषु
पञ्चकृति : । पञ्चदशाजेपुष्ये चकी
र्त्तितावाजिभेदशद्वौच । रौद्रे षो-
डशकथिताद्रोणानिरुपद्रुतेष्वेते ॥
अलविशेषमाह । रविरविसुतकेतुपी
डितेभेक्षिततनयत्रिविधाद्भुताहते
च । भवतिचनशिवंनचापिवृष्टि: शु
भसहितेनिरुपद्रवेशिवञ्चेति ॥

प्रवलाकी । पुं० भुजङ्गे । चित्रमेख-
लके ॥

प्रवर्ह : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रव-

हंति । वृहद्वौ । पचाद्यच् ॥

प्रवह : । पुं० वहिर्यांत्रायाम् । पुरा- द्वहिर्गमने ॥ वायुमात्रे ॥ सप्तवायू- न्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतु० आवहवा- योरुर्वस्थित :॥ सनित्यंप्रत्यग्ग ति : तस्यतुमध्यसंस्था : । नक्षत्र- कक्षा : खचरै : समेतायस्मादत-- स्तेनसमाहतोयम् । भपञ्जर : खे- चरचक्रयुतोभ्रमत्यजस्रंप्रवहानिले नेतिशिशिरोमणि: ॥ यस्माज्ज्योतीं- षिवहतिप्रवहस्तेनसस्मृत : ॥ * ॥ अस्यार्थ :॥ यस्माज्ज्योतींषिप्रकर्षेण वहतितेनसवायु:प्रवह: स्मृत : ॥ प्रवहस्यैवभेदा : सर्वेवायुस्कन्धा :॥ इतिविष्णुपुराणेद्वितीयेंशे १२ अ- ध्याय :॥ वायोर्द्वितीयस्कन्धे ॥ ऋ तुजित्सत्यजित्सेनजिदमित्रावमि त्रजित् । भूरिमित्रसुषेणौचेत्याभा नो : प्रवहोगण :॥ प्रकृष्टोवह : । गोचरसञ्चरेतिसाधु :॥ पुरतोगच्छ न्प्रवहोवायु :॥

प्रवहणम् । न० कर्णीरथे । डयने । स्त्रियोहनाययानविशेषे । चौडो ला० इ० भा० । अधुना० पीनस खर्खरिया० इ० प्र० ॥ प्रोह्यतेऽने नवा । वहप्रापणे । ल्युट् ॥

प्रवह्लिका । स्त्री० प्रहेलिकायाम् । पहेली० इ० भा० ॥ प्रवह्लते० आ- च्छादयति । वहवह्लपरिभाषणहिं सादानेषु । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो :॥ दुर्विज्ञानार्थप्रश्नादिवाक्यरूपाहिसा

प्रवाक् । त्रि० वाग्मिनि ॥

प्रवाचक: । त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥

प्रवाच्य: । पुं० पाठविशेषोपलक्षिते ग्रन्थविशेषे ॥ प्रोच्यते । वच० । ॥ ण्यत् । यजयाचेतिनकुत्वम् ॥

प्रवाणी । स्त्री० तन्तुवायशलाकायाम् प्रकर्षेणवाजयतेऽस्याम् । प्रपूर्वाद्वयते ल्युट् ॥

प्रवाद : । पुं० परस्परवाक्ये ॥ जनर वे ॥ वादविशेषे ॥ प्रकृष्टोवाद :॥

प्रवादित : । त्रि० शब्दिते ॥

प्रवारणम् । न० निषेधे ॥ काम्यदा ने ॥ महादाने ॥ प्रव्रियते । वृञ्० चु० ॥ ल्युट् ॥

प्रवास : । पुं० स्वगृहाद्दूरगमने । विदे शस्थितौ ॥ विदेशे ॥ प्रवसन्त्यस्मि न् । वस० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवासनम् । न० वधे । मारणे ॥ वा- सच्छेदे । चु० । प्रपूर्वाण्णिवल्युट् ॥ प्रवासनायाम् ॥

प्रवासी । त्रि० प्रवासविशिष्टे । प्रोषि ते । पथिके ॥ वं०० । प्रपूर्वादस्मात् प्रे लपस्द्रुमथवदवस : इतितच्छी लादिषुघिनुण् ॥

प्रवाह : । पुं० प्रवृत्तौ ॥ व्यवहारे ॥ अम्बुवेगे । जलस्यस्रोतसि ॥ अवि च्छिन्नसन्ततौ । अविच्छेदेनजलादि

प्रवृत्तौ ॥ प्रवहणम् । वह० । घञ् ॥ प्रकृष्टाश्वे ॥

प्रवाहक : । पुं० राक्षसे ॥ त्रि० प्रकृष्टवहनकर्त्तरि ॥

प्रवाहण : । पुं० जीवलस्यराज्ञोपत्ये । वेदप्रसिद्धे राजर्षिविशेषे ॥

प्रवाहिका । स्त्री० ग्रहण्याम् । सङ्ग्रहणीरोगे ॥ वायु : प्रवृद्धोनिचितंबलासं नुदत्यधस्तादहिताशनस्य । प्रवाहतोल्पंबहुशोमलाक्तंप्रवाहिकांतांप्रवदन्तितज्ज्ञा: ॥ प्रवाहत: कष्ठहवलेनसशब्दं वायुमपानमार्गे त्यजत : ॥ प्रवहति । वह० । ण्वुल् ॥ प्रवहणम्० प्रवाहयति० मुहुर्मुहु: प्रवर्त्तयतिवा । रोगाख्यायांण्वुल् ॥

प्रवाही । स्त्री० वालुकायाम् ॥

प्रविख्याति : । स्त्री० विश्रावे । अतिप्रसिद्धौ ॥ प्रविख्यानम् । ख्या० क्तिन् ॥

प्रवितत : । त्रि० विस्तृते ॥

प्रविदारणम् । न० सम्पराये । युद्धे ॥ अवदारणे ॥ दूविदारणे । ण्य-न्तादृभावेल्युट् ॥

प्रविर : । पुं० पीतकाष्ठे ॥

प्रविरल : । त्रि० घनेतरे ॥ प्रकर्षेण विरल : ॥

प्रविविक्षु: । त्रि० गृहादौप्रवेष्टुमिच्छौ ॥ यथा । कार्येष्ववनगोधनमादौ मातुरन्तिकमपिप्रविविक्षु: । आत्मशस्त्यनुगत : प्रविशेद्वासङ्कटेचगहनेचनतिष्ठेदिति राजनीतौकामन्दक : ॥

प्रविवत्सन् । त्रि० प्रवासंकर्तुमिच्छति । वसे : सन्नन्ताल्लट : शत्रादेश : ॥

प्रविश्लेष : । पुं० विधुरे । प्रकृष्टविश्लेषे ॥ प्रविश्लेषणम् । श्लिषआलिङ्गने । घञ् ॥

प्रविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

प्रविष्ठ : । त्रि० कृतप्रवेशे ॥ प्रविश० । क्त : ॥ निविष्टे ॥

प्रवीण : । त्रि० निपुणे । विज्ञे । निष्णाते । शिक्षिते ॥ प्रकृष्टावीणाऽस्य ॥ यद्वा । वीणयाप्रगायति० प्रगीयतेवा । सत्यापेतिणिजन्तात्० पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा ॥

प्रवीर : । पुं० योद्धृपुरुषे । सुभटे ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रकृष्टोवीर : ॥

प्रवुद्ध : । त्रि० पण्डिते ॥ प्रकर्षेणबुद्ध : ॥ सुप्तादितरस्मिन् ॥

प्रवृत्त : । त्रि० आरब्धे ॥ प्रवृत्तिविशिष्टे ॥ प्रकृष्टवर्त्तनविशिष्टे ॥ जाते ॥ प्रवर्त्तेस्म । वृतु : क्त : ॥

प्रवृत्ति : । स्त्री० प्रवाहे । अविच्छिन्न-सन्ततौ ॥ उदन्ते । वार्तायाम् ॥ प्रवर्त्तने । वृत्तौ ॥ अन्त : करणवर्त्तिन्यांप्रयत्नलक्षणायाम् ॥ अवन्त्यादिदेशे ॥ हस्तिमदे ॥ कर्मणांमार्गे ।

नितरांप्रयतमानतायाम् । रजः कार्ये आरम्भे ॥ गतौ ॥ प्रवर्त्तते व्याप्नोति० प्रवर्त्तनंवा । इतु० । क्तिच्० । क्तिन्वा । न्यायमतेयत्नविशेषे ॥ अस्याःकारणम् । चिकीर्षा कृतिसाध्यताज्ञानम्० इष्टसाधनताज्ञानं० उपादानप्रत्यक्षम् । यथा प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यंतान्त्रिकैः परिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्येष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकंभवेत् ॥ इति ॥ प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भः । इति गौतमसूत्रम् ॥ १७ ॥ यज्ज्ञानात् प्रवृत्तिःस्यात् तज्ज्ञानात्साकृतौ भवेत् ॥

प्रवृत्तिक्रमः । पुं० मुख्यादिभ्योद्वैते प्रवृत्तेःक्रमे ॥ तथाहि । सहप्रयुज्यमानेषुप्रधानेषुसन्निपातिनामङ्गानामावृत्त्याऽनुष्ठानेकर्त्तव्येहि० द्वितीयादिपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थक्रमाद्यः क्रमः । यथा० प्राजापत्यमन्त्रके पु० प्राजापत्यान्वैश्वदेवीं कृत्वाप्राजपत्यैश्चरन्तीतिवाक्ये नहतीयानिर्देशात्सैतिकर्त्तव्यताकाएककालत्वेनविहिताः । अतस्तेषांतदङ्गानांचोपाकरणनियोजनप्रभृतीनांसाहित्यं सम्पाद्यम् । तत्रप्राजापत्यपशूनांसप्रतिपन्नदेवताकत्वेनयुगपदनुष्ठानादुपपद्यते । तदङ्गानाञ्चोपाकरणादीनांयुगपदनुष्ठानमशक्यम्० अतस्तेषांसाहित्यमव्यवहिताऽनुष्ठानात्सम्पाद्यम् । वस्त्रैकस्योपाकरणं विधायापरस्योपाकरणंविधेयम्० एवंनियोजनादिकमपि । तत्राच प्राजापत्ये षुकश्चाच्छित्पशोरारभ्य एकंसर्वत्रानुष्ठायद्वितीयादिः पदार्थस्तेनैवक्रमेणानुष्ठेयः सप्रवृत्तिक्रमः ॥ प्रवृत्तेः क्रमः ॥

प्रवृत्तिजनकः । त्रि० प्रवर्त्तके ॥

प्रवृत्तिज्ञः । पुं० चारभेदे । वार्त्तिके । वार्त्तायने ॥ त्रि० प्रवृत्तिज्ञानविशिष्टे ॥

प्रवृद्धः । त्रि० प्रौढे । एधिते । वृद्धियुक्ते ॥ प्रसारिते । प्रसृते ॥ प्रवर्द्धतेस्म । वृधुवृद्धौ । गत्यर्थेति क्तः ॥

प्रवृष्टः । त्रि० प्रवृष्टवति ॥

प्रवेकः । उत्तमे । प्रधाने । प्रमुखे ॥ प्रविच्यते । विचिर्पृथग्भावे । घञ् ॥

प्रवेटः । पुं० शितशूके । यवे ॥

प्रवेणिः । स्त्री० कुथायाम् ॥ वेण्याम् प्रोषितभर्त्रकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ वेणति । वेणृगतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रादानगमनज्ञानचिन्तासु । इन् । प्रउपसर्गान्तरव्यावृत्त्यर्थः ॥

प्रवेणी । स्त्री० कुथायाम् । नरिस्तोमे । गजपृष्ठ प्रविचित्रकम्बले ॥ वेण्याम् ॥ प्रकर्षेणवीयतेऽस्याम् । वीगत्यादिषु । वीज्याज्वरिभ्योनि : । कृदिका रादक्तिनइतिपाक्षिकोङीष् ॥

प्रवेल : । पुं० पीतमुद्गे । सोनामूंगा इ० भा० ॥

प्रवेश : । पुं० अन्तर्निर्गाङ्गे । गृहाद्यन्तर्गमने ॥ प्रवेशस्तुद्वा । अपूर्वप्रवेश : सुपूर्वप्रवेश : द्वन्द्वाभयप्रवेश : वधूप्रवेश : इतिभेदात् । तत्र वधूप्रवेशस्यान्यार्थसंज्ञकत्वात्० तदन्ये षांलक्षणान्युच्यन्ते । यथा । अपूर्वसंज्ञ : प्रथम : प्रवेशोयात्रावसानेतुसुपूर्वसंज्ञ : । द्वन्द्वाभयस्त्वग्निभयादिजात स्त्वेवंप्रवेशस्त्रिविध : प्रदिष्ट : ॥ भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशोभितम् । धूपगन्ध बलिपूजितामरं ब्राह्मणध्वनियुतंविशेद्गृहम् ॥ प्र० विश० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवेशनम् । न० प्रवेशे ॥ सिंहद्वारे ॥ प्रविश० । ल्युट् ॥

प्रवेश्य : । त्रि० प्रवेशयितव्ये । प्रवेशनीये ॥

प्रवेष्ट : । पुं० भुजे । बाहौ ॥ प्रवेष्टते । वेष्टवेष्टने । पचाद्यच् ॥ हस्तिदन्तमांसे ॥ गजपृष्ठतल्पने ॥

प्रव्यक्त : । त्रि० उल्बणे । स्पष्टे । स्फुटे ॥ प्रव्यज्यतेस्म । अञ्जू व्यक्त्यादौ । क्त : ॥ प्रव्यच्यतेस्मवा । अच्चू विशेषणे । क्त : ॥

प्रव्यथित : । त्रि० प्रपीडिते ॥ व्याकुलीकृते ॥ अतिभीते ॥

प्रव्रजन् । त्रि० संन्यसगच्छति ॥

प्रव्रजित : । पुं० प्रव्रज्याश्रमादिशिष्टे । बुद्धभिक्षुशिष्ये । वेलुके । श्रामणे ॥ त्रि० निष्क्रान्ते ॥

प्रव्रजिता । स्त्री० मांस्याम् ॥ मुण्डीर्याम् ॥ तापस्याम् ॥

प्रव्रज्या । स्त्री० वेदबाह्यरक्तपटादौ ॥ प्रव्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावेक्यप् ॥ सन्यासे ॥

प्रव्रज्यावसित : । पुं० सन्यासभ्रष्टे ॥

प्रव्राजी । पुं० प्रव्रजनशीले । सन्यासिनि ॥ ताच्छील्ये वैराग्यातिशयशालित्वम् ॥

प्रशंसनीय : । त्रि० प्रशंसितुंयोग्ये ॥ शंसु० । अनीयर् ॥

प्रशंसा । स्त्री० प्रशंसने । वर्णनायाम् ॥ ईडायाम् । स्तवे ॥ परोक्षस्तुतौ ॥ द्विप्रकाराहिप्रशंसाभवति । वस्तुनिविद्यमानगुणोत्कर्षएक : प्रकार : स्तावकेनशब्देनसम्पादितोगुणोत्कर्ष : पर : प्रकारइति ॥

प्रशस्त्वा । पुं० समुद्रे ॥ प्रशीयते । शशद्लृशातने । प्रद्वरशदोस्तुट्चेति क्वनिप् ॥

प्रशस्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ ङीप्रौ ॥

प्रशम : । पुं० उपशान्तौ ॥ प्रशमनम् । शम० । भावेघञ् ॥

प्रशमनम् । न० मारणे । वधे ॥ शमतायाम् । प्रशान्तौ ॥ प्रशमयति । शम० । णिजन्ताल्ल्युः भावेल्युट् ॥

प्रशमित: । त्रि० अपाकृते । राज्ञः कर्तव्ये ॥ रक्षापौरजनस्य० देशनगरग्रामेषुगुप्तिस्तथा० योधानामपिसङ्ग्रहश्च० तुलयामानव्यवस्थापनम् । साध्यसङ्क्षिषु० दानवृत्तिकरणेत्यागः शमानार्चनम्० कार्यांख्येवमहीभुजां प्रशमनान्येतानिराज्ञेनव ॥

प्रशस्तम् । न० मङ्गले ॥ त्रि० क्षेमे । शुभे ॥ प्रशंसनीये । अतिश्रेष्ठे । उत्तमे ॥ प्रशस्यतेस्म । शंसु० । क्तः । प्रकर्षेणशस्तोवा ॥

प्रशस्ति: । स्त्री० पत्रलेखनप्रक्रियायां ॥

प्रशान्त : । त्रि० प्रकृष्टशमताविशिष्टे । परहिंसारहिते ॥ सर्वत्रसमबुद्ध्या रागद्वेषशून्ये । निर्विकारे ॥ स्वल्पलाभेनापिसन्तुष्टे ॥ तमोरजसोः क्षयात्क्षयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपे चित्ते ॥ प्रकर्षेणशान्तः ॥ प्रत्यस्तमितक्लेशे ॥

प्रशान्तचित्त : । त्रि० शान्ते । उपरतदर्पादिदोषे । समाहितमनसि ॥ प्रशान्तंचित्तंयस्यसः ॥

प्रशान्तवाहिता । स्त्री० तमोरजसोः क्षयात्क्षयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपं चित्तंप्रशान्तं । पूर्वपूर्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतादृशचित्तस्याधिक्यंप्रशान्तवाहितेत्यर्थः ॥

प्रशान्तात्मा । त्रि० प्रशान्तचित्ते ॥

प्रशान् । अ० समानार्थे ॥

प्रशान् । त्रि० शांते ॥ प्रकर्षेणशाम्यति । शम० । क्विप् । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घः । मोनोधातोः ॥

प्रशासनम् । न० प्रकृष्टाज्ञायाम् ॥ शासु० । ल्युट् ॥

प्रशासिता । त्रि० प्रकृष्टशासनकर्तरि ॥ ईश्वरे ॥ यथा । प्रशासितारंसर्वेषामणीयांसमणोरपि । रुक्माभंस्वप्नधीगम्यंविद्यात्तंपुरुषंपरम् ॥ देवतायागकर्तारंपितरः श्राद्धकारिणम् । नाप्नुयुर्हव्यकव्यार्थंयदिनस्यात्प्रशासिता ॥

प्रशास्ता । पुं० ऋत्विजि ॥ मित्रे ॥ त्रि० शासनकर्तरि ॥ प्रशास्ति । शासु० । तृच् । अपृक्तेतिदीर्घः ॥

प्रश्न : । पुं० अनुयोगे । पृच्छायाम् ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छ० । यजयाचेतिनङ् । च्छ्वोरितिशः । प्रश्नेचेतिलिङ्गान्नसम्प्रसारणम् ॥

प्रश्नदूती । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ॥

प्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् ॥

प्रश्रय: । पुं० प्रणये। प्रीत्याप्रार्थने ॥ प्रश्रयणम् । श्रिञ्एरच् ॥

प्रश्रवस् । न० प्रवाहे ॥

प्रश्रित: । त्रि० विनीते ॥ प्रश्रयसंयुक्ते दयाथि । श्रिञ्० । क्त: ॥

प्रश्लथ: । त्रि० शिथिले ॥

प्रश्लिष्ट: । त्रि० प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रश्लेष: । पुं० संयोगे ॥ प्रश्लेषणम् । श्लिष्० । घञ् ॥

प्रश्वास: । पुं० प्राणिनांकोष्ठस्थवायो र्बहिर्निस्सारणे । सस्वाध्यङ्गकूलकाविरोधिनि ॥ श्वासप्रविशेषे ॥ प्रश्वसनम् । श्वस० । घञ्० ॥ श्वसाप नये ॥

प्रष्टव्य: । त्रि० प्रश्ने ॥

प्रष्टा । त्रि० कथङ्कथिके । प्रश्नकर्तरि । पृच्छति । प्रच्छ० । तृच् । अस्येति हस्वष: ॥

प्रष्ठ: । त्रि० अग्रगे ॥ श्रेष्ठे ॥ चाण्डालिकौषधौ ॥ प्रतिष्ठते० गच्छति । स्था० । आतश्चोपसर्गेइतिक: सुपिस्थइतिकोवा । प्रष्ठोग्रगामिनीति ष: । ष्टुत्वम् ॥

प्रष्ठवाट् । पुं० युगपार्श्वगे । दमनकालिकस्कन्धारोपितकाष्ठवाहे ॥ प्रष्ठमग्रगामिनंवहति । वहश्चे तिण्वि: ॥ स्वामीतु० पष्ठमंपष्ठंवावर्षंवहतीति विग्रहंद्विरेफरहितंपठति० तत्रपृषोदरादित्वंबोध्यम् ॥

प्रष्ठी । स्त्री० प्रष्ठभार्यायाम् ॥

प्रष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्याङ्गवि । प्रथमगर्भधृतवत्याम् ॥ प्रष्ठंवहति । वहश्चे तिण्वि: । वाहऊठितिङीष् ॥

प्रसक्त: । त्रि० आसक्ते ॥ तद्वति । सर्वथातदेकपरे ॥ न० । सतते ॥ प्रासञ्जि । षञ्ज० । कर्मणिक्त: ॥

प्रसक्ति: । स्त्री० प्रसङ्गे ॥ प्रवृत्तौ ॥ अनुमितौ ॥ आपत्तौ ॥ प्र० षञ्ज० । स्त्रियांक्तिन् ॥ आसक्तौ ॥

प्रसङ्ग: । पुं० प्रसक्तौ । अन्योद्देशेनाऽन्यदीयस्यापिसहानुष्ठाने ॥ अन्योद्देशेनप्रवृत्तावन्यस्यापिसिद्धौ ॥ यथा । दृष्टातुहरतेपापं स्पृष्टातुत्रिदिवंनयेत् । प्रसङ्गेनापियागङ्गामोक्षदाह्यवगाहिता ॥ गीतवादित्रादौ ॥ प्रसज्यतेपुरुषोयत्र । षञ्ज० । घञ् ॥ नेष्टेतार्थानप्रसङ्गेनर्नाविरुद्धेनकर्मणा । नविद्यमानेष्वर्थेषुनार्त्यामपि यतस्तत: ॥ यतस्तत: पतितादे: ॥ प्रस्तावे ॥ प्रस्तावे ॥ य० । यथा च्युतोदारकथाप्रसङ्ग: ॥ पुन: पुन: प्रवृत्तौ ॥ प्रकृष्टसम्बन्धे ॥ सङ्गतिविशेषे ॥ स्मृतत्वेसत्युपोद्घातादिषट्कभिन्नत्वमितितस्यलक्षणम् । स्मृतस्योपेक्षानर्हत्वंप्रसङ्गत्वम् । तदर्थस्तुस्मृतिविषयतापन्नत्वेसतिद्वेषविषयतानापन्नत्वमित्यनुमितिग्रन्थे गदाधरभट्टाचार्य: ॥ प्रकृष्ट.सङ्ग: ॥

मैथुने ॥

प्रसङ्गत्वम् । न० स्मृतस्योपेक्षाऽनर्हत्वे । स्मृतविषयतापन्नत्वेसति०ह षविषयतानापन्नत्वमितितदर्थः ॥

प्रसङ्ख्यानम् । न० आवृत्तौ ॥ आवृत्तिर्हिप्रसङ्ख्यानमित्युक्तेः ॥

प्रसज्य: । पुं० प्रसज्यप्रतिषेधे ॥ पर्युदासः सदृग्ग्राहीप्रसज्यस्तुनिषेधकृत् ॥

प्रसज्यप्रतिषेध: । पुं० निषेधान्तरे ॥ अप्रधान्यंविधेर्यत्र प्रतिषेधेविधानता । प्रसज्यप्रतिषेधोयंक्रिययासहयत्रनञ् ॥

प्रसञ्जनम् । न० प्रसङ्गे ॥

प्रसत्ति: । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे । प्रसन्नतायाम् ॥

प्रसत्वा । पुं० प्रजापतौ ॥ धर्मे ॥ मूढे ॥ प्रसीदति । षद्लृ० । प्रइ्ररसदो त्सुट्चेति०हश्पादीपाठात्सदेरपि क्वनिप् ॥

प्रसत्वरी । स्त्री० प्रतिपत्तौ ॥ वनोरचेतिङीब्रौ ॥

प्रसन्न: । त्रि० अच्छे । स्वच्छे । निर्मले । अच्छा० अच्छी० इ० भा० ॥ सन्तुष्टे ॥ प्रसन्नयातुष्टे ॥ प्रसादवति ॥ प्रसादत् । प्रसीदति स्मवा ॥ षद्लृ० गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसन्नता । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे ॥ प्रसन्नस्यभाव: । तल् ॥

प्रसन्ना । स्त्री० सुरायाम् ॥ मद्यप्रभेदे ॥ प्रसन्नागुल्मवातार्शोविबन्धानाहनाशिनी । शूलप्रवाहिकाटोपकफवातार्शसांहिता ॥ प्रसादविशिष्टायाम् ॥

प्रसन्नात्मा । पुं० शमदमाद्यभ्यासाच्छुद्धचित्ते ॥ प्रसन्नःरजस्तमोभ्यामकलुषित: आत्मान्त:करणमस्य ॥ विष्णौ ॥ अवाप्तसर्वकामत्वात्प्रसन्नआत्मा स्वभावोऽस्य ॥

प्रसभ: । पुं० न० बलात्कारे ॥ प्रगता सभाअस्मात् । सभाया:प्रगतोवा ॥

प्रसर: । पुं० प्रणये ॥ वेगे । जवे ॥ सङ्गरे । युद्धे ॥ विसर्पणे ॥ प्रसरंन लभन्ते हियावत्क्वचनमर्कटा: । नाभिद्रवन्तितेतावत्पिशाचावास्वगोचरे ॥ प्रसरणम् । सृगतौ । वा० अप् ॥ अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघोवा ॥ प्रकर्षे ॥ समूहे ॥

प्रसरक: । पुं० पियाले ॥ अत्रप्रसवकइत्यपिपाठ: शब्दमालायाम् ॥

प्रसरणम् । न० आसारे । सैन्यानांसर्वतोव्याप्तौ ॥ तृणकाष्ठादिहेतवेसैन्यानामितस्ततोगमने ॥ सर्वतोगमने । पसर्ना०फैलना० इ० भा० ॥ सृ० । ल्युट् ॥

प्रसरणी । स्त्री० प्रसरणार्थे ॥ प्रसरति । सृ० । अर्तिसृत्र्रत्यनि: । कृदिकारादितिङीष् ॥

प्रसर्पणम् । न० गमने ॥ प्रसरणे ॥

प्रसवः । पुं० उत्पादे ॥ अपत्ये । फले ॥ कुसुमे ॥ गर्भमोचने । गर्भाद्बालकनिःसृतौ । प्रसूतौ ॥ अस्यमासनियमो यथा । नवमेदशमेमासिनारीगर्भंप्रसूयते । एकादशेद्वादशेवाततोऽन्यच्चविकारतः ॥ इति ॥ अस्यौषधं यथा । पीतन्तुकाञ्जिकंकुद्रक्काथितंशरपुङ्खया । हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तंशीघ्रंस्त्रीणांप्रसूतिकृत् ॥ मातुलुङ्गस्यवैमूलंकटिबद्धंप्रसूतिकृत् । अपामार्गस्यवैमूलंयोनिस्थञ्चप्रसूतिकृत् ॥ अपामार्गस्यवैमूलेगर्भवत्यास्तुनाभितः । उत्पद्यमानेसकलेपुत्रः स्यादन्यथासुता ॥ अपामार्गस्यवैमूलेनारीणांशिरसिस्थिते । गर्भशुद्धंविनश्येत्तनाक्कार्याविचारणा । इति गारुडे १८६ अध्यायः ॥ अभ्यनुज्ञाने ॥ प्रसवनम् ०प्रसूयतेवा । षूङ् ० । प्राणिप्रसवे०षूप्रेरणेवा । ऋदोरप्० पचाद्यज्वा ॥

प्रसवकः । पुं० पियालवृक्षे ॥

प्रसवनम् । न० प्रसवे ॥

प्रसवबन्धनम् । न० वृन्ते ॥ प्रसूयते । षुप्रसवे । ऋदोरप् । बध्यतेनेन । बधबंधने । करणेल्युट् । प्रसवस्यपुष्पफलपत्रस्यबन्धनम् ॥

प्रसवस्थली । स्त्री० मातरि ॥

प्रसविता । पुं० ताते । पितरि ॥

प्रसविनी । स्त्री० जनयित्र्याम् ॥

प्रसव्यः । त्रि० प्रतिकूले ॥ अनुकूले ॥ प्रगतंसव्यात् । सव्यशब्दस्याच्छब्दवत्वाद्दक्षिणोभयार्थः ॥

प्रसहः । पुं० काकगृध्रादिषु ॥ तेच । काकोगृध्रउलूकश्च चिल्लश्चशशघातकः । चाषोभासश्चकुररइत्याद्याः प्रसहाः स्मृताः ॥ प्रसहाः कीर्त्तितास्तेतेप्रसह्याच्छाद्यभक्षणात् । प्रसहाः खलुयेतेषांमांसमश्नयन्तिये । तेशोषभस्मकोन्मादैः शुक्रक्षीणाभवन्तिहि ॥

प्रसहनः । पुं० हिंस्रपशौ ॥ यथा । शार्दूलसिंहसृगरक्षतरक्षुमुख्याये व्याघ्रप्रसह्यविनिहत्य निवर्तयन्ते । तेकीर्त्तिताः प्रसहनाः पललंतदीयमर्शःप्रमेहजठरामयजाड्यहारि ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥ न० क्षमायाम् । सहने ॥ त्रि० तद्वति अभिभवे ॥ आलिङ्गने ॥

प्रसहा । स्त्री० बृहतिकायाम् ॥

प्रसहिष्णुः । त्रि० अभिभावके ॥ अलङ्कृतीष्णुच् ॥

प्रसह्य । अ० हठादर्थे । बलात्कारार्थे ॥ प्रकर्षेणषोढ्वा । षहमर्षणे । क्त्वा० ल्यप् ॥

प्रसह्यचौरः । पुं० हठाच्चौर्यकारिणि । साचले । चिल्लाभे । डाकाइत० दौडा० लुटेरा० इत्यादिभाषा ॥

प्रसातिका । स्त्री० सूक्ष्मधान्ये ॥

प्रसादः । पुं० अनुग्रहे । तुष्टिदाने । प्रीतिदाने ॥ यथा । सत्कीर्त्तिर्विमलंयशःसुकवितापाण्डित्यमाराध्यता०वादेवाक्पटुताकुलेचतुरता गाम्भीर्यमक्षोभ्यता । प्रागल्भंप्रभुतागुणे निपुणता यस्यप्रसादाद्भवेत् तंवन्दे शिवरूपिणं निजगुरुं सर्वार्थसिद्धिप्रदमिति ॥ स्वास्थ्ये । आरोग्ये ॥ सौम्यतायाम् ॥ प्रसत्तौ । प्रसन्नतायाम् । नैर्मल्ये ॥ चित्तस्यप्रसन्नतायाम् । चित्तस्वच्छतायाम् ॥ देवनिवेदितद्रव्ये ॥ गुरूणांभुक्तावशेषे ॥ प्रसदनम् । षद्लृ० । भावेघञ् ॥ वैदर्भीरीतिद्युतकाव्यगुणे । काव्यशब्दभिन्नप्रसिद्धार्थपदत्वे ॥ यथा । ओजः प्रसादमाधुर्यगुणास्त्रितयमेदतः । गौडवैदर्भपाञ्चालारीतयः परिकीर्त्तिताः ॥ तत्र० व्यक्तार्थपदमग्राम्यंप्रसादः परिकीर्त्तितः । इतिलक्षणम् ॥ अपिच । शुष्केन्धनाग्निवत्स्वच्छजलवत्सहसैवयः । व्याप्नोत्यन्यत्प्रसादोसौसर्वत्रविहितस्थितिः ॥ अन्यत्रापि० व्याप्यमहचित्तम् । सर्वत्रेतिसर्वेषुरसेषु० सर्वासुरचनासु च । गुणवृत्त्यापुनस्तेषांवृत्तिः शब्दार्थयोर्मता ॥ गुणवृत्त्याउपचारेण । तेषाम्० ओजआदिगुणानाम् । आकारविशेषैर्यस्येव ॥

प्रसादनः । पुं० भक्तकारे ॥ न० अन्ने ॥ त्रि० प्रसन्नताकारके ॥

प्रसादना । स्त्री० परिचर्यायाम् ॥ सेवायाम् ॥

प्रसादितः । त्रि० प्रार्थिते ॥ सौमनस्यङ्गमिते ॥

प्रसादी । त्रि० अनुग्रहशीले ॥ प्रसादगुणयुक्ते ॥ शीलेणिनिः । अस्त्यर्थेइनिर्वा ॥

प्रसाधनम् । न० वेशे । अलङ्कारचन्दनादिकृतशोभायाम् ॥ प्रसाध्यतेऽनेनाङ्गम् । साध० । करणे ल्युट् ॥ प्रकृष्टनिष्पत्तौ ॥

प्रसाधनी । स्त्री० कङ्कतिकायायाम् ॥ सिद्धौ ॥ ङीप् ॥

प्रसाधिका । स्त्री० नीवारे ॥ वेशकारिण्याम् । अलङ्कर्त्र्याम् ॥

प्रसाधितः । त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ प्रसाध्यतेस्म । साधसंसिद्धौ ॥ स्वार्थण्यन्तः । क्तः ॥ प्रकृष्टनिष्पन्ने । निष्पादिते ॥

प्रसारः । पुं० प्रसरणे ॥ प्रसरणम् । सृ० । घञ् ॥ तृणकाष्ठादेःप्रवेशे ॥

प्रसारणम् । न० पञ्चविधकर्मान्तर्गतविस्तारस्वरूपेकर्मणि ॥ यथा । उत्क्षेपणंततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनं तथा । प्रसारणञ्चगमनं कर्माण्येतानि

पश्चच ॥

प्रसारणी । स्त्री० गंधालिकायाम् । सरणायाम् । कुब्जप्रसारणीतिख्याताायाम् । गन्धभादालिया ० हृ० गौ० भा० ॥ प्रसारणीगुरुर्वृष्याबलसन्धानकृत्सरा । वीर्योष्णावात हृत्तिक्ताबातरक्तकफापहा ॥ वीणानांस्थविराणाञ्च वातसङ्कोचितात्मनाम् । प्रसार्यैद्यलोङ्गानितदुक्तौषाप्रसारणी ॥ प्रसार्यंतरूपमनया । करणे तिल्युट् ॥

प्रसारिणी । स्त्री० लज्जालुलतायाम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रसारित : । त्रि० तते । विस्तारिते ॥

प्रसारी । त्रि० प्रसरणशीले । विस्तृते ॥ प्रसरति० तच्छील : । लृगती । प्रे लपसृद्रुमथवदवसहृतिघिनुण् ॥ आयते ॥ व्याप्ते ॥

प्रसितम् । न० पूये । त्रि० तत्परे । आसक्ते ॥ प्रासायि । षिञ्बन्धने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रसिति : । स्त्री० बन्धने ॥ बन्धनसाधनरज्जुनिगडादौ ॥ प्रसयनम् । षिञ्० । क्तिन् ॥

प्रसिद्ध : । त्रि० भूषिते ॥ ख्याते ॥ प्रसिद्ध्यति० प्रसिध्यते स्मवा । षिधुसंराद्धौगत्यांवा । कर्त्तरि० कर्म्मणिवाक्त : ॥

प्रसिद्धि : । स्त्री० टङ्कारे । ख्यातौ ॥ उत्कृष्टसिद्धौ ॥ प्रकृष्टासिद्धि : ॥

प्रसुप्त : । त्रि० निद्रिते ॥ प्रकर्षेणसुप्त : ॥

प्रसू : । स्त्री० अम्बायाम् ॥ जनन्याम् ॥ कन्दल्याम् ॥ वीरुधि । प्रसूते० प्रसूयते वा । षूङ्प्रसवे । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

प्रसूका । स्त्री० वाजिन्याम् । वडवायाम् ॥

प्रसूतम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ त्रि० सञ्जाते ॥ सूते ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । क्त : ॥

प्रसूता । स्त्री० जातसन्तानायाम् । जातापत्यायाम् । प्रजातायाम् ॥ टाप् ॥

प्रसूति : । स्त्री० प्रसवे । उद्भवे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ स्वायम्भुवमनो : पुत्र्याम् ॥ प्रसवनम् । प्रसूयते वा । षूङ् । क्तिन् ॥ कारणे ॥ प्रकर्षेणसूतिर्जन्मयस्मात् ॥

प्रसूतिका । स्त्री० प्रसूतायाम् ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । गत्यर्थेतिक्त : । स्वार्थेकन् । सूतिकापुत्रिकेतीत्वम् ॥

प्रसूतिजनम् । न० दु : खे । पीडामात्रे ॥ प्रसूतेर्जातम् । पञ्चम्याम जातावितिड : ॥

प्रसूनम् । न० फले ॥ पुष्पे ॥ त्रि०

जाते ॥ प्रसूयते । षुञ् अभिषवे । सुञोदीर्घश्चेतिनः ॥ यद्वा । प्रसूयते स्म । षूङ्० । क्त: । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ स्वादयओदित: ॥

प्रसूनेषु: । पुं० कन्दर्पे । कामे ॥ प्रसूनानि इषवोयस्य ॥

प्रसृत: । पुं० । अर्द्धाञ्जलौ । निकुब्जपाणौ । पसस् ० इ० भा० ॥ न० पलद्वये ॥ त्रि० सुप्रसारे । तते ॥ विनीते ॥ वेगिते ॥ निसृते ॥ प्रकृष्टंसृतमस्य ॥ प्रसरतिस्म । सृ० । गत्यर्थेतिक्त: ॥

प्रसृता । स्त्री० जङ्घायाम् ॥ प्रसरतिस्म० प्रस्रियते स्मवा । सृ० । गत्यर्थेति० कर्मणिवाक्त: ॥ प्रकृष्टंसृतंगमनमनयावा ॥

प्रसृति: । स्त्री० आकुञ्चितपाणौ ॥ अर्द्धाञ्जलौ । प्रसृते ॥ प्रकृष्टासृतिरस्य ॥

प्रसृष्ट: । त्रि० प्रेषिते ॥ अनुज्ञाते ॥

प्रसेक: । पुं० सेचने ॥ स्रुतौ ॥ क्षरणे ॥ प्रसेचनम् । षिच्० घञ् ॥

प्रसेदिका । स्त्री० क्षुद्रोपवने । बगीची० इ० भा० ॥

प्रसेदिवान् । त्रि० प्रसन्ने ॥ सदेर्भाषायांसदवसश्रुवइतिलिट: क्वसुरादेश: लिटिधातोरितिद्वित्वम् । अत एकहल्मध्यइत्येत्वाभ्याससलोपौ । वस्वेकाजाद्घसामितीडागम: । उगित्वान्नुम् । सान्तेतिदीर्घ: ॥

प्रसेव: । पुं० वीणाङ्गे ॥ स्यूते । वस्त्रशणादिनिर्मिते० थैला० इतिख्याते ॥ सूत्ररचितभाण्डविशेषे । थोकडा० इ०गौड़०भा० ॥ दृतौ ॥ प्रसीव्यतेस्म । षिवु० । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥

प्रसेवक: । पुं० वीणाग्रान्तेवक्रकाष्ठे । दण्डाध: शब्दगाम्भीर्यार्थंकाष्ठभाण्डे । ० वीणास्थितालावुफले । ० ककुभे ॥ सूत्रनिर्मितभाण्डे । थौतकार्टे । स्यूते । थोकडा०इ०गौड़भाषा० ॥ प्रसीव्यते । षिद्रसेवने । क्वुन् ॥

प्रस्कण्व: । पुं० ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषीइतिसाधु: ॥

प्रस्कन्दनम् । न० विरेके ॥

प्रस्कन्नम् । त्रि० अपगते ॥ पतिते ॥ प्रकर्षेणस्कन्न: ॥

प्रस्तर: । पुं० पाषाणे । ग्रावणि । पत्थर०इ०भा० ॥ मणौ ॥ प्रस्तृणाति । स्तृञ्० । पचाद्यच् ॥ दर्भमुष्टौ ०इ०कर्ममीमांसका: ॥ पल्लवाद्यैर्विरचितेतल्पे ॥ प्रस्तारे ॥

प्रस्तारिणी । स्त्री०गोलोमिकायाम् ॥

प्रस्तार: । पुं० पत्ररचिततल्पे ॥ तृणवने ॥ शय्यायाम् ॥ छन्द: प्रभृ

तीनांप्रभेदज्ञापकेसङ्केतविशेषे ॥ प्रस्तीर्यते । स्तृञ० । प्रेस्त्रोऽयज्ञे इतिघञ् । भावेवा ॥

प्रस्तारितः। त्रि० प्रकीर्णे । विक्षिप्ते ॥

प्रस्तार्य्यर्म्म । न० नेत्ररोगभेदे ॥ तस्यलक्षणम् । प्रस्तार्यर्मतनुस्तीर्णंश्यावंरक्तनिभंसितै । इतिमाधवकरः ॥ अपिच । समन्ताद्विस्तृतः श्यावोरक्तोवामांससञ्चयः । सन्निपातेनदोषाणांप्रस्तार्यर्मतदुच्यते ॥ तस्यौषधंयथा । कतकस्यफलंशङ्खंत्र्यूषणंसैन्धवान्वितम् । फेनोरसाञ्जनंचौद्रंविडङ्गस्नमनःशिला ॥ कुक्कुटाण्डकलापानिवर्तिरेषाव्यपोहति । तिमिरंपटलंकाचमर्म्मशुक्लं तथैवच ॥ कण्डुक्लेदार्बुदंहन्तिमलमाशुसुखावतीति ॥

प्रस्तावः । पुं० प्रसङ्गे ॥ प्रकरणे ॥ अवसरे॥ प्रस्तवनम् । ष्टुञ० । प्रेद्रुस्तुस्रुवइतिघञ् ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नोद्वितीयभक्तौ ॥ प्रारम्भे ॥

प्रस्तावना । स्त्री० आरम्भे ॥ प्रतिपाद्यार्थस्याकथायाम् ।सूत्रधारेणसहनटीविदूषकाणांपरस्परविचित्रभाषणे ॥ तस्यालक्षणंयथा । नटीविदूषकोवापिपारिपार्श्विकएववा । सूत्रधारेणसहिताःसंलापंयत्रकुर्वते ॥ चित्रैर्वाक्यैःस्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आमुखंतत्तविज्ञेयंनाम्नाप्रस्तावनापिसेतिसाहित्यदर्पणः ॥

प्रस्तरः । पुं० पल्लवादिरचितशय्यायाम् ॥

प्रस्तीतः । त्रि० } ध्वनिते ॥
प्रस्तीमः । त्रि० } संहते ॥ ष्ट्यैष्ट्यैशब्दसङ्घातयोः । क्तः । आत्वेकृते०संयोगादेरित्यस्यासिद्धत्वात्०पूर्वं०स्त्यः प्रपूर्वस्येतिसम्प्रसारणे पूर्वरूपेचकृतेहलइतिदीर्घः । प्रस्त्याद्यत्वस्वादंतत्त्वयोर्विरहान्ननत्वम् । प्रस्त्योन्यतरस्यामिति०निष्ठातस्यपाक्षिकोमः ॥

प्रस्तुतः । त्रि० उपस्थिते ॥ प्रतिपन्ने ॥ प्रकरणप्राप्ते । प्राकरणिके । प्रासङ्गिके ॥ निष्पन्ने ॥ प्रकर्षस्तुतियुक्ते ॥

प्रस्तुतिः । स्त्री० प्रत्यक्षस्तुतौ ॥

प्रस्तृतः । त्रि० अन्तरिते ॥

प्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रस्तौति । ष्टुञ० । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥

प्रस्तोभः । पुं० परिहासे ॥ प्रोत्साहे ॥

प्रस्तोभितः । त्रि० उपहसिते ॥

प्रस्थः । पुं० न० चतुष्कुडवरूपेधान्यमानभेदे ॥ चत्वारःकुडवाःप्रस्थः ॥ आढकचतुर्थभागे । पर्वतैकदेशे । सानौ ॥ उन्मितवस्तुनि ॥ द्विशरावपरिमाणे ॥ इ०वै०प० ।

इसमेव विरिञ्चितया शोषितमोच्य-ते । अर्द्ध प्रदीप्तमत्तं प्रस्थमाहुर्मनीषिणः ॥ अर्द्धं प्रदीप्तनकं सार्द्धषट्कम् ॥ विस्तारे ॥ यथा । दीर्घे प्रस्थे समानस्थानकुर्यान्मन्दिरं बुधइति ॥ प्रकर्षेणातिष्ठति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गे इ० क : प्रतिष्ठन्ते ऽस्मिन्नऽनेन वा । घञर्थेकोवा ॥ प्रकर्षस्थितिविशिष्टे ॥

प्रस्थपुष्पः । पुं० स्वल्पपत्र तुलस्याम् । मरुवके । मरुआ० इ० भा० ॥ प्रस्थेसानौपुष्पति । पुष्प० । अच् ॥

प्रस्थानम् । न० विजिगीषोःप्रयाणे । यात्रायाम् । प्रस्थायाम् । अभिनिर्याणे ॥ गमनमात्रे ॥ प्रपूर्वात्तिष्ठतेर्ल्युट् ॥

प्रस्थानविघ्नः । पुं० गमनव्याघाते ॥

प्रस्थापितः । त्रि०प्रतिशिष्टे । प्रेरिते । पठाया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेण स्थापिते ॥

प्रस्थायी । त्रि० प्रस्थास्यतितस्मिन् ॥ ष्ठा० । प्रेस्थइति इनिर्णित् ॥

प्रस्थिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

प्रस्थितः । त्रि० कृतप्रस्थाने ॥ प्रष्ठा० । क्त: । यातिस्थतीतीत्वम् । निर्गच्छति ॥

प्रस्नः । पुं० स्नानार्थकटाहविशेषे ॥ प्रस्नान्त्यस्मिन् । स्ना० । घञर्थेकविधानंस्थास्नापाव्यधिहनियुद्धार्थम् ॥

प्रस्फुटः । त्रि० प्रफुल्ले ॥ प्रकर्षेणस्फुटः ॥

प्रस्फुटितः । त्रि० विकसिते । प्रकर्षेणस्फुटितः ॥

प्रस्फुरितः । त्रि० प्रचलिते ॥ प्रोल्लसिते ॥

प्रस्फोटनम् । न० शूर्पे ॥ ताडने ॥ विकाशने ॥ प्रस्फोटयतेऽनेन । स्फुट् । करणेल्युट् ॥ पचने ॥

प्रस्रवः । पुं० प्रवाहे ॥ स्रवणंस्रवः । स्रु गतौ ॥ ऋदोरप् । प्रकृष्टः स्रवः ॥ क्षीरादेर्द्रवद्रव्यस्यक्षरणे ॥

प्रस्रवणः । पुं० किष्किन्धासमीपवर्तिनिगिरिविशेषे ॥ माल्यवत्पर्वते ॥ खेदे ॥ न० पर्वतस्थानभेदे स्रवज्जलस्थितौ० पर्वतमूलाद्बहिः स्रवज्जलेवा । उत्से । झर्ना० इ० भा० ॥ तज्जलगुणायथा । प्रस्रवणजलंस्वच्छं लघुमधुरंरोचनञ्चदीपनकृदितिराजनिर्घंटः ॥ स्रवन्त्यापोऽस्मात् । स्रु० । भीमादयइ० कत्वल्युटवा० अपादानेल्युट् ॥ प्रकर्षेणक्षरणे ॥

प्रस्रावः । पुं० मूत्रे । पिसाव० इ० भा० ॥ प्रस्रूयते । स्रु प्रस्रावे । प्रिद्रुस्रुस्रुवइतिघञ् ॥

प्रस्रुतः । त्रि० वहति ॥

प्रस्वानः । पुं० उच्चैःशब्दे ॥ प्रकृष्टः स्वानः ॥

प्रस्वेदः । पुं० अतिशयघर्मे ॥ तदौ

अर्धंयथा। चन्दनंकुङ्कुमंमांसीकर्पूरोजातिपत्त्रिका। जातीफलंकक्कोलपूगानांलवङ्गस्यफलानिच॥ अगुरुश्शीरकाश्मर्यः कुष्ठंतगरनालिका गोरोचनाप्रियङ्गुश्च चोलंमदनकंनखम्॥ सरलः सप्तपर्णश्चलाक्षाचामलकीतथा। कर्पूरकःपद्मकश्चएतैस्तैलंप्रसाधितम्। प्रस्वेदमलदौर्गन्ध्यकण्डूकुष्ठहरंपरम्। पुमान् युवास्याच्छुक्राढ्यः स्त्रीणांचात्यन्तवल्लभः॥ स्त्रीशतंगच्छतेवृद्धवन्ध्यापिलभतेसुतम्॥ इतिगारुडे १९८ अध्यायः॥

प्रहतः। त्रि० वितते॥ क्षुण्णे॥ प्रहन्यतेस्म। हन०। क्तः॥ प्रकर्षेणहिंसिते० गते० च॥

प्रहरः। पुं० दिवसस्यचतुर्थांशे। अहोरात्रस्याष्टभागैकभागे। यामे। पहर० इ० भा०॥ प्रक्रियतेढक्कादिरस्मिन्। हृञ्०। पुंसिसंज्ञायामितिघः॥

प्रहरकुटवी। स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे॥

प्रहरणम्। न० अस्त्रमात्रे। आयुधे॥ प्रह्रियतेऽनेन। हृञ्०। करणेतिल्युट्॥ अग्नौप्रक्षेपेइतिकर्ममीमांसकाः॥ युद्धे॥ प्रहारे॥ समणे॥ ऽः॥

प्रहरकलिका। स्त्री० शर्करीप्रभेदे॥ ननभनलगितिप्रहरणकलिका॥ यथा। व्ययतिकुसुमप्रहरणकलिका प्रमदवनभवानवधनुषितता। विरहविपदिमेशरणमितिततो०मधुमथनगुणस्मरणमविरतम्॥

प्रहरी। त्रि० प्रहरवति। पहरेवारी० इ० भा०॥

प्रहर्त्ता। त्रि० प्रहारकर्त्तरि। मारके॥ प्रहरति। प्रहृअस्तृच्॥

प्रहर्षः। पुं० प्रमोदे॥ प्रकृष्टोहर्षः॥

प्रहर्षणः। पुं० एकदेशे। बुधग्रहे॥ त्रि० हर्षविशिष्टे॥ हर्षकारके॥

प्रहर्षणी। स्त्री० अतिजगतीप्रभेदे॥ तस्यालक्षणंतथा। म्नौज्रौगस्त्रिदशयतिः प्रहर्षणीयम्। अपिच। व्याशाभिर्मनजरगाः प्रहर्षणीयम्। इ०॥ लक्ष्यंयथा। गोपीनामधरसुधारसस्यपानैरुत्तुङ्गस्तनकलसोपगूहनैश्च। आश्चर्यैरपिरतिविभ्रमैर्मुरारेः संसारेमतिरभवत्प्रहर्षणीह॥ हरिद्रायाम्॥

प्रहसनम्। प्रहासे॥ आक्षेपे॥ रूपकान्तरे॥ हसि०। ल्युट्॥

प्रहसन्ती। स्त्री० यूथ्याम्॥ वासन्त्याम्॥ प्रहसति। हसिहसने। लटः शतृ। उगित्वान्ङीप्। शपश्यनोरिलिनुम्॥ प्रकर्षेणहसन्त्याम्॥

प्रहस्तः। पुं० चपेटे। प्रतले॥ प्रसृतोहस्तः। प्रादयोगतेतिसमासः॥ रावणस्यसेनापतौ॥

प्रहाणः। पुं० क्षये॥ हाल्यच्इ० णत्व

म् ॥

प्रहार : । आघाते । चोट० फट० इ भा० ॥ प्रहरणम् । हृञ्० ॥ घञ्० ॥ श्रान्ते भीते व्यक्तशस्त्रे पतिते बालके तथा । प्रहरन्ति न वीरास्ते धर्म एष सनातन : ॥

प्रहारवल्ली । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥

प्रहास : । पुं० अट्टहासे । शिवे ॥ नटे ॥ सोमतीर्थे ॥ अत्यर्थहासे । अनुचिताचरणप्रकाशनेन लज्जोत्पादने ॥ प्रहसनम् । हसि० । घञ्० ॥

प्रहासी । पुं० वासन्तिके । विदूषके । प्रीतदे । भाण्ड० इ० भा० ॥ प्रकृष्टं हासयति० हसति वा । णिनि : ॥ प्रहासोऽस्यास्ति वा । इनि : ॥

प्रहि : । पुं० कूपे ॥ प्रह्रियते । प्रे हरते : कूपे इति० इनि० ॥

प्रहितम् । न० सूपे ॥ त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ प्रेरिते ॥ प्रधीयते स्म । डुधाञ्० । क्त : । दधातेर्हि : ॥

प्रहीण : । त्रि० विगते । परित्यक्ते । । विहीने ॥ ओहाक्० । क्त : ॥ घुमास्थेतीत्वम् । ओदितश्चेति निष्ठातस्य न : ॥

प्रहीणदोष : । त्रि० नितान्तनिर्मलस्वान्ते ॥ प्रहीणा : दोषा रागादयो यस्य ॥

प्रहुत : । पुं० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ प्रकर्षेण हूयते । हु० । क्त :

प्रहृष्ट : । त्रि० सन्तुष्टे ॥ प्रकर्षेण हृष्टे ॥

प्रहेणकम्) न० पिष्टकविशेषे । वायने : वाचनके । प्रलोपायने । वायना० इ० भा० ॥
प्रहेलकम्)

प्रहेलिका । स्त्री० प्रवह्लिकायाम् । प्रश्नदूत्याम् । दुर्विज्ञानार्थप्रश्ने । पहेली० इ० भा० ॥ लक्षणं यथा । व्यक्तीकृत्य कमप्यर्थं स्वरूपार्थस्य गोपनात् । यत्र बाह्यान्तरावर्थौ कथ्येते सा प्रहेलिका ॥ सा द्विधार्थी च शाब्दी च प्रख्याता प्रश्नशासने । आर्थी स्यादर्थविज्ञानाच्छाब्दी शब्दविभागत : ॥ आर्थी यथा । तरुण्यालिङ्गित : कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रित : । गुरूणां सन्निधानेपि क : कूजति मुहुर्मुहु : ॥ पानीयकुम्भ इति ॥ शाब्दी यथा । सदारिमध्यापि न वैरियुक्ता नितान्तरक्ताप्यसितैव नित्यम् । यथोक्तवादिन्यपि नैव दूती का नाम कान्तेति निवेदयाशु ॥ सारिका । इति ॥ एवम्० सोदर्यवर्येण नितान्तमादौ सम्भावितो निर्गतभी : सभीम : । राजन् भवद्बाहुबलेन तुल्यो निगूढनामा च कविर्ब्रवीति ॥ अस्यार्थ : । आदौ सोत्० उकारसहित : । भीमो निर्गतभी : मकार : । अर्थवर्येण स्वामिवाचकेन पतिशब्देन सम्भावित : पश्चाद्युक्त : । भवद्बाहुबलेन तुल्यो

दीर्घ : । तथाच॰उमापतिरितिक्क वेर्नामात्रनिगूढम् । प्रहेलिकायाम् नेयार्थत्वदूरान्वयादिनदूषणमिति ज्ञेयम् ॥ प्रहेलयति॰अभिप्रायंसूच ति । हिलभावकरणे । क्कुन्शिल्पि संज्ञयोरितिक्कुन् ॥

प्रह्लन्न : । त्रि॰ हृष्टे । प्रमुदिते । प्री ते ॥ प्रह्लादयतेस्म । ह्लादीसुखे च न्ना : । रदाभ्यामितिनत्वम् । ह्लादो निष्ठायामितिहृस्व : ॥

प्रह्लाद: । पुं॰निनदे । शब्दे ॥ हर्षे । प्रमो दे ॥ प्रह्लादे । परमभागवतेहिरण्य कशिपो : पुत्रे ॥ प्रकर्षेणह्लादय- ति॰आनन्दयति॰परमसात्त्विकत्वे नसर्वान्॰इति प्रह्लादोदैत्यानांमध्ये भगव तोविभूति : ॥

प्रह्व : । त्रि॰ प्रवणे । नम्रे । नते । नम नशीले ॥ अनुकूले । प्रह्वयति । ह्वेञ्स्पर्द्धायांशब्दे च । कविधौसर्व त्रप्रसारणिभ्योडइतिड : ॥ प्रह्वयतेऽ सौ । ह्वेञ्॰ । सर्वनिघृष्वे तिसा धु : । आकारवकारयोर्लोप : । ज ह्वातेर्वा ॥ आसक्तौ ॥ शिरसानम्रे ॥ महति ॥ यथा । तदाप्रह्वा:सर्व कार्येविघ्नानश्यन्तुमेशिवे॰इतिदेवीभा गवतम् ।

प्रह्वत्वम् । न॰ शिरसानतौ ॥

प्रह्वीभूत: । त्रि॰ प्रणते । शिरसानम्रे । नमस्कृतवति ॥

प्रांशु : । त्रि॰ उच्चे । उन्नते । तुङ्गे ॥ प्रकृष्टाअंशवोऽस्य ॥ जगतत्रयंक्रम मागेभगवतिवामने ॥ तोविनुपति तेहत्ते वामनोभूद्वामन : । सर्वदेव- मयंरूपंदर्शयामासवैविभु : । भू: पादो॰द्यौ : शिरश्चास्यचन्द्रादित्यौ चचक्षुषी । इत्यादिविश्वरूपंदर्शयि त्वा॰तस्यविक्रमतोभूमिं॰चन्द्रादि त्यौस्तनान्तरे । नभ : प्रक्रममाणस्य नाभ्यान्तौसमवस्थितौ ॥ दिवमाक्र ममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थिताविति प्रांशुत्वंदर्शितं॰ ह॰ वं॰ ॥

प्राकरणिक : । त्रि॰ प्रकरणागते ॥

प्राकषिक : । पुं॰ षिड्गे ॥ मायान- र्तके ॥ परदारोपजीविनि ॥ प्राक षति । कषहिंसायाम् । प्राङ्गिपर्णि काष इतिकिकन् ॥

प्राकाम्यम् । न॰ महादेवस्याष्टविधैश्व र्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ स्वच्छन्दानु मतौ । अवसर्गे । स्वाच्छन्द्यानुमन ने ॥ प्राकाम्यमिच्छानभिघात : । यतोभूमावुन्मज्जति॰निमज्जतिच॰ यथोदके ॥ प्रकामस्यभाव: । ष्यञ् ॥

प्राकार : । पुं॰ वरणे ॥ साले । व- प्रोवर्यन्यत्रवा॰इष्टकादिरचितवेष्ट ने ॥ अस्यपरिमाणं यथा । ऊर्द्धं विंशतिहस्तेभ्योनैवकुर्याद्गृहंगृही । ऊर्द्धं विंशतिहस्तेभ्य : प्राकारंनशु भप्रदम् ॥ तस्यद्वारमानम् । प्रश्रेष्ठ

स्तद्दयात्पूर्वंदीर्घंहस्तत्रयंतथा । गृहिणांशुभदंद्वारंप्राकारस्यगृहस्यच । नमध्यदेशेकर्तव्यं किञ्चिन्न्यूनाधिकेशुभमिति । व्र० पु० ॥ प्रक्रियते । डुकृञ्० । कर्मणिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

प्राकृत : । त्रि० नीचे । प्रकृष्टमकृतमकार्यमस्य ॥ स्वाभाविके ॥ शास्त्रासंस्कृतबुद्धौ । बालसमे ॥ संस्कृतेतरभाषायाम् ॥ संस्कृतप्रकृतिके । भाषाप्रभेदे ॥ प्रकृतौसंस्कृतेभव : ततआगतोवा । तत्रभवः ततआगतइतिवाऽण् ।। पुं०प्रलयविशेषे । प्रकृतौसंस्थितंव्यक्तमतीतप्रलयेतुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ प्रकृत्यासिद्धः ॥ पुं० प्रकृतिप्रवृत्तकेभगवति ।। गुणविशेषे ॥ यथाशैवानांमतेधर्मज्ञानवैराग्यादयोबुद्धिगुणाभावसंज्ञया विज्ञाता : तेचसांसिद्धिका : वैनयिकाः प्राकृताश्चेतिचिधाभवन्ति । तत्रप्राकृतोदेहसंयोगेव्यक्त : स्वप्नादिबोधवत् । यः स्वप्नमदमूर्च्छाप्रबुद्धस्य० यथाप्रसुतसंस्कारद्भवदेहसंयोगएव व्यज्यतेनदेहापायेपिसप्राकृतोनामबुद्धोवि ज्ञेय : । इतिशैवा : ॥ त्रि० प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकृतज्वरः । पुं० ऋतुज्वरे ॥ यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुविष्वृतुषुक्रमेणवातपित्तकफजज्वरा : । यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुवाताद्यैः प्राकृतक्रमात् । इति ।

प्राकृतदोषः । पुं० वर्षाशरद्वसन्तेषुक्रमेणाकुपितेषुवातपित्तकफेषु ॥ यथा । चयप्रकोपप्रशमाःपित्तस्यप्रावृडादिषु । श्लेष्मणः शिशिराद्येषुवायोर्घर्मादिषुत्रिषु ॥ इतिरक्षित : ॥

प्राकृतप्रलय : । पुं० प्रकृतेर्लये ॥ य० निर्गुणस्यचनित्यस्य चाद्यन्तरहितस्यच । निमेषाणांसहस्रेणप्रकृतेर्दण्डउच्यते॥ षष्टिदण्डात्मकस्तत्रवासरश्चप्रकीर्तित : । मासस्त्रिंशद्दिवारावैर्वर्षैर्द्वादशमासकैः ॥ एवञ्चैशताब्देचश्रीकृष्णे प्रकृतेर्लयः ॥ प्रकृत्यांचप्रलीनायांतदैवप्राकृतोलयः । सर्वाः संहृत्यसाचैकामहाविष्णोः प्रसूस्वया । कृष्णवक्षसिलीनाचमूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ब्र०व्र० ॥ अपिच का० पु० ॥ प्रकृतौसंस्थितोयस्मात्सर्वस्तन्मात्रसंश्रयः । अहङ्कारमहत्तत्त्व गतोयत्प्राकृतोलयः ॥ प्रकृतौसंस्थितोव्यक्तमतीतप्रलयस्तुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चर : ॥ इ० ॥

प्राकृतमानुष : । पुं० सामान्यमनुष्ये ॥ यथा । एकादशचमूनाथंभीमपादेनमास्पृश । पञ्चानामपियोभर्त्तानासौप्राकृतमानुष : ॥

प्राक्तनमित्रम् । न० स्वदेशव्यवहितदेशावस्थितराजनि ॥

प्राक्तनशत्रुः । पुं० एकविषयाभिनिवेशिनिनृपादौ ॥

प्राकृतिक : । पुं० बन्धविशेषे ॥ सच-प्रकृतावात्मज्ञानात् ० येप्रकृतिमुपासतेतेषांभवति । योवायुपुराणे ० प्रकृतिलयादित्युच्यते । पूर्णंशतसहस्रन्तुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाइति ॥ त्रि० प्रकृतिविकारे । प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकूल : । त्रि० प्रागग्रे ॥

प्राक्तन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ कालवाचिनोऽव्ययात्ट्युट्युलौ ॥

प्राक्तनकर्म । न० अदृष्टे । भाग्ये ॥ पुराकृतकार्ये ॥

प्राक्फल : । पुं० पनसे ॥

प्राक्फल्गुनी । स्त्री० पूर्वफल्गुन्याम् ॥

प्राक्फल्गुनीभव : । प्राक्फाल्गुन : । प्राक्फाल्गुनेय : । } पुं० बृहस्पतौ । जीवे । त्रिच शिखण्डिजे ॥ तीक्ष्णतायाम् । प्रखरत्वे ॥

प्रागभाव : । पुं० कार्यस्योत्पत्तेः पूर्ववर्त्तिनि ० अभावविशेषे ॥ सच ० अनादि : सान्तः । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसान्तइति । घटादावतिव्याप्तिवारणायानादिरितितार्किकाः ॥ विद्यमानस्येवघटस्यमृत्पिण्डेप्यभाव : प्रागभाव : आविर्भावजनकइतिसत्कार्य्यवादिन : ॥

प्रागल्भ्यम् । न० प्रगल्भतायाम् । प्रतिभातिशये ॥ यथा । प्रागल्भ्यहीनस्यनरस्यविद्या ० शस्त्रंयथाकापुरुषस्यहस्ते । नतद्दीप्तमुत्पादयतेशरीरेष्वज्ञस्यदाराइवदर्शनीयाः ॥ द्व० ॥ स्त्रीणामयत्नजेभावविशेषे ॥ य० । प्रागल्भ्यौदार्यमाधुर्यशोभाधीरत्वकान्तयः । दीप्तिश्च ० यत्नजा ० भावहावहेलास्त्वयोङ्गजाः ॥ द्व० ॥ प्रगल्भस्यभाव : । ष्यञ् । प्रागल्भ्यंपराभिभवसामर्थ्यमितिगीताभाष्यटीका ॥

प्रागुदीची । स्त्री० पूर्वोत्तरदिशि ॥

प्राग्गमनम् । न० अग्रतोनिस्सरणे ॥

प्राग्ज्योतिष : । पुं० कामरूपे । नरकासुरपुरे ॥ अत्रैवहिस्थितोब्रह्माप्राङ्नक्षत्रंससर्जह । तत : प्राक्ज्योतिषाख्येयंपुरीशक्रपुरीसमा ॥

प्राग्भद्रपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ॥

प्राग्भाग : । पुं० पर्वतादेरग्रभागे ॥

प्राग्भार : । पुं० प्राकृतिविशेषे ॥ पर्वताग्रभागे ॥ तटे ॥

प्राग्रहर : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टमग्रम् । प्राग्रंहरति । हरतेरनुद्यमनेच् ॥

प्राग्राटम् । न० अघनेदघनि ॥

प्राग्रः । त्रि० अग्र । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टोग्रः ॥

प्राग्वंशः । पुं० वृताधारगृहात्पूर्वं गृहे । पत्नीशालाख्ये । हवि : शालाया : पूर्वभागेयजमानादीनांस्थित्यर्थेगेहे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । ऋत्विगादिनाक्विन् । प्राग्०वंश : गोत्रंस्थूणावाऽत्र ॥ यज्ञशालाया:पूर्वपश्चिमस्तम्भयोरर्पितेपूर्वपश्चिमायते काष्ठे ॥

प्राघात : । पुं० युद्धे ॥ प्रकृष्टआघातोयस्मिन् ॥

प्राघार: । पुं० वृतादिक्षरणे । श्चोतो ॥ प्राघरणम् । घृक्षरणदीप्त्यो: । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

प्राघुण : ।) पुं० अति-
प्राघुणिक : ।) पु० थौ ॥

प्राघूर्ण : । पुं०) पुं० अति-
प्राघूर्णिक : ।) थौ ॥

प्राङ्क : ।) पुं० पणव-
प्राङ्ग : ।) पुं० वाद्ये ॥

प्राङ्गणम् । न० अङ्गने । चत्वरे । अजिरे । अंगना० आंगन० इ० भा० ॥ सूर्यविह्नस्तत्स्यदोषोयथा । अभद्रदंसूर्यवेधंप्राङ्गणस्यतथैवचेति ॥ अभिव्यक्तिस्थाने । गृहाद्बहिस्थले । पणववाद्ये ॥ प्रकृष्टम्अङ्गनम् ॥

प्राङ्न्याय : । पुं० चतुर्ष्वोत्तरान्तर्गतो त्तरविशेषे ॥ यथाभियुक्तएवंब्रूयात् । अस्मिन्नर्थेऽनेनाहमभियुक्तस्तत्रचायंव्यवहारमार्गेपराजित इति । उक्तञ्चकात्यायनेन । आचारेणावसन्नोपिपुनर्लेखयतेयदि । सोभिधेयोजित : पूर्वंप्राङ्न्यायस्तुसउच्यते ॥ इ० ॥

प्राक् । अ० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्राचिदेशे० प्राचोदेशात्० प्राङ्देशोवा । दिक्शब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिरिति० अस्ताति : । अञ्चेर्लुक् । एवंदिशि० कालेच ॥ इहकस्मान्नभवति० पूर्वस्मिन्देशेवसतीति । नैषदोष: । देशविशेषणमेतत् । इ० भाष्यम् ॥ योहिदेशेनविशेष्यमाणोदेशोभवतितत : प्रत्ययो०जविशेषणादित्यर्थ : ॥ पूर्वस्मिन् ॥ चान्तरे ॥ अग्रे ॥ प्रभाते ॥ अतीते ॥

प्राङ् । त्रि० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्रकर्षेणाञ्चति । सुप्युपपदेअञ्चु ऋत्विगादिनाक्विन् । अनिदितामितिनलोप : । उगिदचामितिनुम् । संयोगान्तस्यलोप: । नुमोनस्य० क्विन्प्रत्ययस्ये तिकुत्वेनङ्कार : ॥

प्राचिका । स्त्री० दंशे । डांस० इ० भा० ॥ पक्षिविशेषे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । क्वुन् । इत्वम् ॥

प्राची । स्त्री० पूर्वस्यांदिशि ॥ पूज्य पूजकयोरर्थे ॥ यत्रैवभानुस्सुवि यत्युदेतिप्राचीतितांविद्वविदोवद न्ति । तथा पुरः पूजकपूज्ययोश्च सदागमज्ञा : प्रवदन्तितज्ज्ञे ॥ प्रा थम्येऽचप्रशब्दः । प्रथममञ्चतिप्रा प्नोतिसूर्यम् । अञ्चु० । ऋत्वि गादिनाक्विन् । उगितश्चेङीप् ॥

प्राचीनम् । न० वृतौ । प्राचीरे ॥ त्रि० प्राग्भवे । पूर्वदिग्देशका लभवे ॥ प्राचि ॥ प्रागेव । विभा षाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति० खः ॥

प्राचीनपनसः । पुं० विल्वे । गोह रीतक्याम् ॥

प्राचीनयोग्यः । पुं० वेदप्रसिद्धे सत्य योग्याख्यमुनौ ॥ प्राचीनयोगस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् । वहुत्वे प्राचीनयोगाः ॥

प्राचीनवंशः । पुं० कर्ममीमांसाप्र सिद्धे । मण्डपविशेषे ; यस्य मण्डपविशेषस्योपरिवंशाः प्राग ग्राभवन्ति सप्राचीनवंशइत्युच्य ते ॥

प्राचीनवर्हिः । पुं० इन्द्रे ॥ पृथोः प्रपौत्रे० प्रचेतसांपितरि० राज र्षिविशेषे ॥ प्राचीनाग्राः कुशा स्तस्यपृथिव्यांविश्रुतामुने । प्राची नवर्हिरभवत्ख्यातो भुविमहाव लः ॥

प्राचीनशालः । पुं० वेदप्रसिद्धे मुनि विशेषे । औपमन्यवे ॥

प्राचीना । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् । पाठायाम् । आकनादि० इ० गौ० भा० ॥ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥ प्राचिभवा । विभाषाञ्चेरिति खः । टाप् ॥ प्राग्भवायाम् ॥

प्राचीनामलकम् । न० वारिवदरे । पानीयामलके ॥ प्राचीनामलकं दोषघ्नयजिद्गरघातिच ॥

प्राचीनावीतम् । न० अपसव्ये । आङ्गांसेवामकरेवहिष्कृते सति० दक्षिणस्कन्धापितयज्ञसूत्रे । विप रीतधृतयज्ञोपवीते ॥ तथाहि । सव्यंवाहुंसमुद्धृत्यदक्षिणे तुधृतं द्विजाः । प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्येकर्मणियोजयेत् ॥ प्राची नंप्रदक्षिणमावीयतेस्म । अज० । अजेर्व्यघञपोः ॥ वीगत्यादि षुवा । क्तः ॥ यद्वा । प्राचीनं प्रदक्षिणमाजतिस्म० आवीतिस्मवा गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्राचीनावीती । पुं० अपसव्यवतिद्विजे ॥ वामपार्श्वावद्धेदक्षिणस्कन्धस्थि ते वामकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रे वस्त्रे वाप्राचीनावीतीद्विजोभवत्यत ॥ प्राचीनावीतमस्यास्ति । अतइनि ठनावितीनिः ॥

प्राचीपतिः । पुं० इन्द्रे ॥

प्राचीरम् । न० प्रान्ततोवृतौ । ग्रामादे रन्तेकण्टकादिवेष्टने ॥ दुर्गार्थं नगरादेः प्रान्तभागेवेणुकण्टकवेष्टादिमयीवृत्तिर्वेष्टनिकेतिकश्चिद्भरतः ॥ सुन्दर्यामपिवृतीप्राचीरमुपचारादितिस्वास्याद्य: ॥ प्राचीयते । प्राङ्पूर्वश्चिञ्चयने । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घौ ॥

प्राचेतस : । पुं० प्राचीनबर्हिराजपुत्रेषु ॥ सान्तनित्यबहुवचनान्तो० यम् ॥

प्राचेतस : । पुं० वाल्मीकिमुनौ । रामायणप्रवक्तरि ॥ प्रचेतसोऽपत्यम् । अण् ॥

प्राच्य : । पुं० शरावत्यानद्यामर्यादाया : प्राग्दक्षिणदेशे । देशान्तरे ॥ यथा । अङ्गावङ्गामद्गुरकाअन्तर्गिरिवहिर्गिराः । ततः प्रवङ्गामातङ्गाययामलवर्त्तकाः ॥ सुह्मोत्तराः प्रविजयाभार्गवाङ्गेयमालवाः । प्राग्ज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः ॥ साल्वामागधगोनर्दाः प्राच्याजनपदाः स्मृताः ॥ इ० मत्स्यपुराणम् ॥ त्रि० पूर्वदेशीये ॥ प्राच्यांभव : । द्युप्रागितियत् ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्त्तरि ॥

प्राजक : । पुं० सारथौ । सूते ॥

प्राजनम् । न० तोदने । वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥ प्रवीयतेनेन । अज० । ल्युट् । वायाविति वीन ॥

प्राजापत्य : । पुं० प्रयागे ॥ जैनराजभेदे । त्रिपृष्ठे ॥ प्रजापतेरपत्ये । देवे ॥ असुरे ॥ विवाहविशेषे । काये ॥ सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यच । कन्याप्रदानमभ्यर्च्यप्राजापत्योविधि : स्मृत : ॥ पञ्चमन्वन्तरे ॥ नीरोगाश्चनिराबाधामानवाविगतद्विष : । बहुक्षीरास्तथा : गाव : प्राजापत्येवरानने ॥ पू ॥ दैवसर्गान्तरे ॥ प्रजापतेरपत्यम् ० प्रजापतिर्देवताऽस्य ० प्रजापतेरिवायंवेत्यादार्थे ० दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्य : ॥ न० तपसि ॥ पुं० न० द्वादशाहसाध्येव्रतविशेषे ॥ यथा० त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् । त्र्यहंपरञ्चनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विजः ॥ अत्रग्रासपरिमाणमपेक्षायामाहपराशरः । सायंद्वाविंशतिर्ग्रासा : प्रातः षड्विंशतिस्तथा । अयाचितेचतुर्विंश : परंचानशनंस्मृतम् ॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणस्स्यायावान्वाप्रविशेन्मुखम् । एतंग्रासंविजानीयाच्छुद्ध्यर्थंकायशोधनम् ॥ हविष्यञ्चान्नमश्नीयाद्यथारात्रौतथादिवा । त्रींस्त्रीण्यहानिशास्त्रीयान्ग्रासानसङ्ख्याकृतान्यथा ॥ अयाचितं

तथैवाद्यादुपवासस्त्र्यहंभवेदिति ॥ पुं० रोहिणीनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रजापतिसम्बन्धिनि ॥

प्राजापत्या । स्त्री० यजुर्वेदीयोपाख्यानग्रन्थोक्तायाम् । संन्यासग्रहणपूर्वं कर्तव्यप्रजापतिदेवताकसर्वस्वदक्षिणायामिष्टौ ॥ यथा । प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् । आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मण : प्रव्रजेद्गृहादिति ॥

प्राजिता । पुं० सारथौ । यन्तरि । सूते ॥ प्राजति । अज० । तृच् । अत्रअभावविलक्षणोवा । बलादार्द्धधातुकेवेव्यतइतिवीभावेन ॥

प्राज्ञ : । पुं० कश्चिदेवस्यच्छेदेश्वातरि ॥ परमात्मनि ॥ विदितवेदतदुपकरणार्थे० विवेकिनि ॥ प्रज्ञाविनाशिस्वरूपानुभवरूपायस्यसप्रज्ञः । प्रज्ञएवप्राज्ञः । प्रज्ञादयण् ॥ पक्षिः विशेषे । राजशुके । शतपत्रे । राजमूआ० इ० भा० ॥ कारणशरीराऽभिमानिनिजीवे । मलिनसत्त्वप्रधानाविद्योपाधिकेजीवे ॥भूतभविष्यतिचविषयेज्ञातृत्वंतथासर्वस्मिन्नपि वर्तमानेविषयेज्ञातृत्वमस्यैवेतिप्रकर्षेणजानातीति० प्रज्ञः । सएवप्राज्ञः ॥ सुषुप्तोपिपिहिभूतपूर्वगत्याप्राज्ञउच्यते ॥ प्रायेणअज्ञ : त्रि० पण्डिते ॥ पण्डितेचगुणा:सर्वेमूर्खे दोषाश्चकेवलम् । तस्मान्मूर्खसहस्रेषुप्राज्ञएकोविशिष्यतइतिविष्णुशर्मा ॥ दक्षे ॥

प्राज्ञता । स्त्री० विद्वत्त्वे ॥ यथा । पदंपदार्द्धमेकंवाश्लोकंवासुभाषितम् । मूर्खोपिप्राज्ञतांयातिनरोभि: सागरोयथा इति ॥

प्राज्ञमानी । त्रि० पण्डिताभिमानिनि ॥

प्राज्ञा । स्त्री० बुद्धिमत्याम् । धीमत्याम् ॥ प्रज्ञाऽस्त्यस्या: । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योण : । टाप् ॥

प्राज्ञी । स्त्री० स्वयंज्ञात्र्याम् । प्राज्ञायाम् ॥ प्रजानाति । ज्ञा० आतश्चोपसर्गइतिक : ॥ प्र० अण् ॥

प्राज्य: । त्रि० प्रचुरे । प्रभूते । अदभ्रे ॥ प्रवीयते । अज० ण्यत् । वा० वीभावेन ॥ आज्यसम्पन्ने ॥ प्रभूतमाज्यं यस्यस : ॥

प्राञ्जल:। त्रि० सरले ॥

प्राञ्जलि : । त्रि० बद्धाञ्जलौ । कृतसम्पुटकरयुगले ॥ भक्तिनम्रे ॥ प्रकृष्टोऽञ्जलि: कृतोऽञ्जलिर्येन० यस्य वा । प्रबद्ध : अञ्जलिर्येनवा ॥

प्राड्विवाक:। पुं० अक्षदर्शके । विचारार्थेराजनियुक्तपुरुषे । व्यवहारद्रष्टरि । ऋणादानादीन्यष्टादशविवादपदानिव्यवहारा : तेषांनिर्णेतरि । जज० इति अङ्गरेजीभाषा ॥ प्रच्छनं । प्रच्छनीप्सायाम् । क्विब्वचिप्रच्छि

श्रिस्तुद्रुकटप्रुज्वांदीर्घोऽसम्प्रसार
णञ्च लुपादिसूत्रेणक्विब्दीर्घौ०सम्प्र
सारणाभावश्च । विवचनम् । घञ् ।
प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाकौ० प्रश्न
विवेकारस्यस्त : । अर्शआद्यच् ।
प्रश्नविचारयो : कुशलइत्यर्थ : ॥
यद्वा । पृच्छतिवादिप्रतिवादिवा
क्यम्प्राट् । च्छ्वो : शूडनुनासिकेचे
ति० शादेश: । विविच्यवक्तीतिवि
वाक : । घञ् । प्राट्चासौविवा
कश्चेति० प्राड्विवाक : ॥ यथा-
ह : । विवादानुगतंपृष्ट्वापूर्वंवा
क्यंप्रयत्नत : । विचारयतियेना
सौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : इति
॥ अपिच । अर्थिप्रत्यर्थिनौपृच्छती
तिप्राट् । तयोर्वचनंविरुद्धाविरुद्ध
ञ्चसभ्यै : सहविविनक्तिविवेचयति
वेतिविवाक : । प्राट्चासौविवाक
श्चेतिप्राट्विवाक:॥ उक्तञ्च । विवा
दानुगतंपृष्ट्वा सभ्यस्तत्प्रयत्नत :
। विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्
त : स्मृत : ॥ इति ॥

प्राण : । पुं० प्राणमनवति०नासाग्र
स्थानवर्त्तिनिवायौ ॥ नासाग्रे प्रत्य
क्षमुपलभ्यमानत्वात् । प्राणिती
तिव्युत्पत्तेश्च ॥ तस्यकर्मबहिर्गम
नम् । तद्युक्तम्० इन्द्रनीलप्रतीका
शंप्राणरूपंप्रकीर्त्तितम् । तस्यस्थाना
नि० चास्यनासिकयोर्मध्येवर्त्तिनाभि
मध्यगे । प्राणालयइतिप्राहु : पादा
ङ्गुष्ठे पिकेचनेतियोगार्णव : ॥ शरी-
रान्त : सञ्चारिणिवायौ ॥ सचैको
प्युपाधिभेदात्प्राणापानादिकांसं-
ज्ञांलभते ॥ इन्द्रियेषु ॥ प्राज्ञे०जी
वात्मनि ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमा
निनिचैतन्ये० क्रियाशक्तिप्रधाने०
हिरण्यगर्भे ॥ हंसरथे । ब्रह्मणि ॥
इन्मारुते ॥ बोले । गन्धरसे ॥ का
व्यजीवे ॥ बले ॥ धातु : पुत्रे ॥ प्रा
णितिअनेनवा । अच्० घञ्वा ।
अनितेरितिणत्वम् ॥ प्रसरणेन०अ
निति वा ॥ यस्मिन्सतिजीवनम्०
यदपगमेचनभवति० सचवायुविशे
षोलोकेरूढ : प्राणइति ॥ निश्वासो
च्छ्वासकासैस्तुप्राणोजीवसमाश्रित: ।
प्रयाणंकुरुतेयस्मात् तस्मात्प्राण :
प्रकीर्त्तित : ॥ त्रि० पूरिते ॥

प्राणा : । पुं० भूम्नि० असुषु ॥ अस
व : प्राणाइति०असुप्राणशब्दाभ्यां
नित्यबहुवचनान्ताभ्यां पञ्चप्राणादयउच्य
न्ते पुनरेकैकाभिधानेबहुवचनम् ।
अतएव०प्राणोऽपानइत्युक्तम्०हृदि
प्राणोगुदेपानइत्यादिवक्ष्यते ॥ अ
स्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तुप्राणो
भवतिपञ्चधेति । मिलितै : पञ्चभू
तानांरजोंशै : प्राणापानादिपञ्च
रूपात्मका : प्राणोभवतीत्यर्थ : ॥
शरीरस्यपञ्चप्राणायथा । प्राणोपान:

समानश्चोदानव्यानौचवायव : । श रीरस्थाइमे०इत्यमर : । इमेप्राणा दयपञ्चवायव: शरीरेतिष्ठन्तितेचनि यतस्थानस्था: । यदाहु: । हृदिप्राणो गुदेपान : समानोनाभिसंस्थित : । उदान : कण्ठदेशेचव्यान : सर्व- शरीरगइति ॥ तेषांव्यापाराश्च- यथा । अन्नप्रवेशनं०मूत्राद्युत्सर्गो ऽन्नविपाचनम् । भाषणादि०निमे षादि०तद्व्यापारा : क्रमादमी ॥ इति ॥

प्राणक : । पुं० सत्त्वजातीये । प्राणि मात्रे ॥ जीवकद्रुमे ॥ चोले । व- स्त्रविशेषे ॥ बोले ॥

प्राणथ: । पुं० वायौ ॥ तीर्थे ॥ प्रजा पतौ ॥ बलवति ॥ प्राणितिं । अन० । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणि भ्योऽथ : ॥

प्राणद : । पुं० जीवकद्रुमे ॥ भगवति ॥ न० जले ॥ रक्ते ॥ प्राणान्ददा ति०चेष्टयति । प्राणान्कालात्मना द्यति०खण्डयतिवा । प्राणान्दापय ति०शोधयतिवा । प्राणान्दातिलु- नातिवा । आतइतिक : ॥

प्राणदा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ ऋद्धि- वृक्षे ॥ टाप् ॥

प्राणधारणा । स्त्री० असूनांधृत्यर्थमा हारे ॥ यथा । अग्रंप्रदायभूतेभ्य : सीतायवरवर्णिनी । तयोरप्यददा द्दस्वाचोर्मधुमांससुसम्भृतम् ॥ तयो स्तृप्तिमयोत्पाद्यवीरयो : कृतशौच यो : । विधिवज्ज्ञानकीपश्चाच्चक्रे साप्राणधारणामित्यार्षेरामायणे० अयोध्याकाण्डेऽष्टम् ॥

प्राणनम् । न० जीवने ॥ पुं० गले ॥ त्रि० आप्यायनकरे ॥

प्राणनाथ: । पुं० पत्यौ ॥ यमे ॥ त्रि० प्राणाधिपे ॥ प्राणानांनाथ: ॥

प्राणन्त : । पुं० रसाञ्जने ॥ वायौ ॥ प्राणयात् । अन० । रुहिनन्दिजीवि प्राणिभ्य : षिदाशिषीतिझच् ॥

प्राणन्ती । स्त्री० हिक्कायाम् ॥ क्षुति । छिक्कायाम् ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

प्राणपण : । पुं० अतिप्रयासे ॥ प्राण: पणोयस्मिन् ॥

प्राणप्रतिष्ठा । स्त्री० प्रतिमायांजीवन्या से ॥ प्राणानांप्रतिष्ठा ॥

प्राणप्रद : । त्रि० प्राणदातरि ॥

प्राणप्रदा । स्त्री० ऋद्धिनामकौषधौ ॥ प्राणंप्रददाति । डुदाञ्० । क : ॥

प्राणभास्वान् । पुं० अब्धौ । समुद्रे ॥

प्राणभृत् । पुं० जीवे ॥ प्राणान्बिभ र्ति । डुभृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

प्राणमय : । पुं० द्वितीयकोषे । कर्मे न्द्रियै : सहितेप्राणादिपञ्चके । क्रि याशक्तिमतिकार्यरूपे ॥ अस्यक्रिया त्मकत्वे नरजोंशकार्यत्वम् ॥ स्थूल- समष्टिकारणीभूतेऽपंचीकृतपंचमहा

भूततत्कार्यात्मके हिरण्यगर्भे सूचेऽ-
मूर्त्तिरंशे सूक्ष्मसमष्टौ ॥ पूर्णदेहे
वलंयच्छन्नचाणार्थाय : प्रवर्त्तक : ।
वायु : प्राणमयोनासावात्माचैतन्य
वर्जनात् ॥

प्राणरोध : । पुं० नरकान्तरे ॥

प्राणलय : । पुं० मरणे ॥ परमात्मनि
। प्राणानांलये ॥ प्राणलयेजाते० स
ङ्कल्पविकल्पावपिमनसोनाशासिन
लीनौभवतएव० प्राणमनसोर्दुग्धा
म्बुवन्मिलितत्वात् । तदुक्तम् ।
दुग्धाम्बुवत्सम्मिलितावुभौतौतु
ल्यक्रियौमानसमारुतौतौ । तत्रैक
नाशादपरस्यनाशस्तत्रैकवृत्तेव्यपर
प्रवृत्तिरिति ॥ प्राणलयेसङ्कल्पविक
ल्पलयेचसमाधिर्भवति ॥

प्राणवान् । पुं० जीवे ॥ प्राणोस्त्यस्य
स्मिन्वा । मतुप् ॥

प्राणवित् । पुं० हैरण्यगर्भादिषु ॥

प्राणसंयम : । पुं० प्राणायामे ॥

प्राणसमा । स्त्री० पत्न्याम् ॥

प्राणस्पन्दनिरोध : । पुं० चित्तशान्
त्युपाये ॥ यस्तुवासनानामतिप्राब
ल्यात्०तास्त्यक्तुंनशक्नोति०तस्यप्रा
णस्पन्दनिरोधएवोपाय : । प्राणस्प
न्दवासनयोश्चित्तप्रेरकत्वात्०तयो
र्निरोधेचित्तस्यशान्तिरुपपद्यते ॥

प्राणहार : । पुं०) वत्स नाभे ॥ त्रि०
प्राणहारकम् । न०) असुनाशके ॥

प्राणा । स्त्री० विष्णौ विशेषे ॥ साचा
कणगरुडयो : प्रसू : ॥

प्राणाचार्य्य : । पुं० वैद्ये ॥

प्राणात्यय : । पुं० आपत्काले ॥ प्रा
णानामत्ययोयस्मिन्स : ॥

प्राणादिपञ्चकम् । न० प्राणापानव्या
नोदानसमानात्मके ॥

प्राणाधिनाथ : । पुं० पत्यौ ॥ प्राणा
नामधिनाथ : ॥

प्राणाधिप : । पुं० प्रिये । पत्यौ ॥

प्राणान्त : । पुं० प्राणावसाने ॥

प्राणापानौ । पुं० अश्विनीकुमारयो: ॥

प्राणायाम : । पुं० प्राणसंयमे । रेचक
पूरककुम्भकलक्षणेप्राणनिग्रहोपाये
॥ तथाचयोगसूत्रम् । तस्मिन्सति
श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदलक्षण:
प्राणायामइति । तस्मिन्नासनस्थैर्ये
सतीत्यर्थ : ॥ प्राण : प्राणुदितोवा
युरायामोस्यप्रवेदनम् । प्रेरणाक्षि
ष्टसंरोधलक्षण : क्रतुरोपनुत् ॥
यवीयान्मध्यमोज्येष्ठ : सतालैर्द्वा
दशादिभि: ॥ उक्तंच । तालद्वाद-
शकोर्न्तीय : प्राणायामस्तुकन्यस: ।
मध्यश्चतुर्भिर्विंशत्याश्रेष्ठस्तद्द्विगुणो
भवेत् ॥ सोपिध्यानतपोपेत : सग
र्भोऽन्यस्तदुज्झित : । यथासगर्भ
स्थैर्यायमनसोन तथेतर : ॥अपिच
। सव्याहृतिंसप्रणवांगायत्रीं शिर
सासह । त्रि : पठेदायतप्राण:प्राणा

यामःसउच्यते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं प्राणायामंद्विजन्मनाम् । ततस्त्वभ्यधिकंनास्तितपः परमपावनम् ॥ अत्रविशेषोदेवीगीतायाम् । इड याकर्षयेद्वायुंवाह्यं षोडशमात्रया । धारयेत्पूरितंयोगीचतुःषष्ट्यातुमात्रया ॥ सुषुम्णामध्यगेसम्यक्द्वात्रिंशन्मात्रयाशनैः । नाड्यापिंगलयाचैवरेचयेद्योगवित्तमः ॥ प्राणायाममिमंप्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः । भूयोभूयः क्रमात्तस्यवाह्यमेवंसमाचरेत् ॥ मात्रावृद्धिक्रमेणैवसम्यक्द्वादशषोडश । जपध्यानादिभिः सार्धंसगर्भंतंविदुर्बुधाः ॥ तदपेतंविगर्भंचप्राणायामंपरेविदुः । क्रमादभ्यसतः पुंसोदेहेस्वेदोद्गमोधमः ॥ मध्यमः कम्पसंयुक्तोभूमित्यागः परोमतः । उत्तमस्यगुणावाप्तिर्यावच्छीलनमिष्यतइति ॥ अध्यात्मविदस्त्वाहुः । चित्तादिसर्वभावेषुब्रह्मत्वेनैवभावनात् । निरोधः सर्ववृत्तीनांप्राणायामः स उच्यते ॥ इति ॥ प्राणस्यवायुविशेषस्यआयामोरोधः ॥

प्राणायामयज्ञः । पुं० अपानेजुह्वतिप्राणंप्राणेऽपानंतथापरे । प्राणापानगतीरुद्ध्वाप्राणायामपरायणाः ॥ अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषुजुह्वतीतिभगवदुक्तेः ॥

प्राणिद्यूतम् । न० समाह्वये । पणपूर्वाजादिप्राणिसंयुगे ॥ प्राणिभिर्मेषकुक्कुटादिभिः कृतंद्यूतं ॥

प्राणी । पुं० प्राणविशिष्टेमनुष्यादौ ॥ चेतने । जन्मनि । जन्तौ । शरीरिणि ॥ अद्वैनाषिकमते० अस्यगुणायथा । बुद्ध्यादिषट्कंसङ्ख्यादिपञ्चकंभावनातथा । धर्माधर्मौगुणाएतेआत्मनः स्युश्चतुर्दशेति ॥ अयमिन्द्रियाणाद्यधिष्ठाता० पुण्यपापाश्रयः । ज्ञानसुखादियोगतोमानसप्रत्यक्षविषयः । परदेहादौप्रवृत्त्यादिनानुमेयः । अहमित्याकारप्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्यगोचरः । विभुः परममहत्त्ववान् ॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥ प्राणाः सन्त्यस्य । अतइनिठनाविति० इनिः ॥

प्राणिमाता । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥

प्राणिहितः । त्रि० लोकहितकारिणि ॥

प्राणिहिता । स्त्री० पादुकायाम् । पनहिया० इ०भा० ॥

प्राणीत्यम् । न० ऋणे ॥

प्राणेशः । पुं० पत्यौ ॥

प्राणेशा । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्राण्यङ्गोद्भवः । पुं० गन्धविशेषे ॥ यथा । मृगनाभिसमुद्भूतस्तत्कोषोद्भवएववा । गन्धः प्राण्यङ्गजः प्रोक्तोमोददःस्वर्गवासिनामिति ॥

प्रात : सवनम् । न० गायत्रच्छन्दस्के प्रात : कालोपलक्षितेकर्म्मणि ॥

प्रात : । अ० प्रगे । प्रभाते । पञ्चधाविभक्तस्यदिनस्यप्रथमेभागे ॥ प्राति । अत० । प्रातेररन्निति०-अरन्प्रत्यय : ॥ सार्द्धप्रहरे ॥ यथाहमार्ग्य : । ललाटसम्मितेभानौप्रथम : प्रहर : स्मृत : । सएवाध्यर्द्धसंयुक्त : प्रातरित्यभिधीयत इति ॥ पञ्चपञ्चउष : काल : सप्तपञ्चारुणोदय : । अष्टपञ्च०भवेत् प्रात : शेष : सूर्योदय : स्मृत : इतिदेवीभागवतम् ॥ श्रोत्रियंशुभगांगाञ्चअग्निमग्निचितंतथा । प्रातरुत्थायय : पश्येदापद्भ्य : सविमुच्यते ॥ तथा ॥ पापिष्ठंदुर्भगांमद्यंनग्नमुत्कृत्तनासिकम् । प्रातरुत्थायय : पश्येत्तत्कलेरुपलक्षणमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

प्रातरनुवाक : । पुं० शस्त्रे ॥ यत्प्रात : कालेशस्यतेयाज्ञिकै : ॥

प्रातराश : । पुं० प्रात : कालीनभोजने । कल्पावर्त्ते । कलेउ०इ०-भा० ॥

प्रातर्गेय : । पुं० स्तुतिपाठके । स्तुतिव्रते । वन्दिनि । भाट०इ०भा० ॥ प्रात : कालेगेयईश्वरादियेन ॥ सहस्रंखेगातव्यंगीतानामसहस्त्रादौ ॥

प्रातर्भोक्ता । पुं० काके ॥ प्रात : भुङ्क्ते । भुज०तृच् ॥ त्रि०प्रभातेभोजनकर्त्तरि ॥

प्रातर्भोजनम् । न० कल्पावर्त्ते ॥

प्राति : । स्त्री० पूर्त्तौ ॥ प्रादेशे ॥

प्रातिका । स्त्री० जवायाम् ॥

प्रातिकूलिक : । त्रि० प्रतिकूलचारिणि । प्रतिकूले ॥ प्रतिकूलंवर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिजनीन : । त्रि० जनेजनेसाधौ ॥ जनञ्जनम्०इति० प्रतिजनम् । वीप्सायामव्ययीभाव : । प्रतिजने साधु : । प्रतिजनादिभ्य : खञ् ॥

प्रातिपथिक : । त्रि० प्रतिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । प्रतिपथिमेतिठंश्चेतिपथचेठक् ॥

प्रातिपदिक : । पुं० अग्नौ । शिखावति ॥ न० । अर्थवदधातुरप्रत्यय:प्रातिपदिकम्०कृत्तद्धितसमासाश्चेति सूत्राभ्यांलक्षिते० नामनि ॥ प्रतिपदंभवम् । ठञ् ॥ धीर : कीदृग्वत्सोब्रूतेकोरोगीकश्चनास्तिक : । कीदृक्चन्द्रंनपश्यन्तितत्सूत्रंपाणिनेर्वद ॥

प्रातिभम् । न० प्रतिभाविशेषे ॥ ज्ञानप्रभावविशेषे ॥ प्रतिभैव०प्रतिभायांभवंवा । स्वार्थे०भवार्थेवा अण् ॥

प्रातिभाव्यम् । न० प्रतिभूत्वेनदेयेधने ॥

प्रतिभुवोभावे । जामिनी० इ० भा० ॥ यथा । साक्षित्वंप्रातिभाव्यञ्च दानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्युर्नाविभक्ता : परस्परम् ॥ इ० ॥

प्रातिभासिक : । त्रि० प्रतिभासमात्र कालसिद्धे । नपुरस्तान्नपश्चात्स्थिते ॥ यथाशुक्तिकायांरूप्यं रज्जौवासर्पः॥

प्रातिलोमिक : । त्रि० प्रतिकूले ॥ प्रतिलोमंवर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिवेश्य : । पुं० निरन्तरगृहवासिनि । परोसी० इतिभा० ॥ प्रतिवेशेभव : । यत् ॥

प्रातिशाख्यम् । न० वेदभाष्ये ॥ प्रतिशाखंभवम् । अव्ययीभावाच्चेतिञः॥

प्रातिष्ठितम् । न० आवेशिकेस्वीये ॥

प्रातिस्विक : । त्रि० असाधारणे । आवेशिके । स्वीये ॥

प्रातिहारिक : । पुं० मायाकारे । ऐन्द्रजालिके ॥ प्रतिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । प्रतिहारोव्याज : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥

प्रातीप : । पुं० प्रतीपपुत्रे । महाभीष्मे । शान्तनुराजे ॥

प्रातीपिक : । त्रि० प्रतिकूलेप्रतीपं वर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्राथमकल्पिक : । पुं० शैक्षे । प्रथमारब्धवेदे ॥ प्रथमकल्पआद्यारम्भ : प्रयोजनंयस्य । प्रयोजनमितिठञ् ॥ यद्वा । प्रथमकल्पमधीते । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेतिवक्तव्यमितिठक् ॥

प्राथमिक : । त्रि० प्रथमभवे ॥ प्रथमस्यव्याख्यानः प्रथमेभवोवाद्व्यजृद्वाह्मणक् प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् ॥

प्राथम्यम् । त्रि० प्रथमस्यभावे ॥

प्रादुर्भाव: । पुं० प्राकट्ये आविर्भावे ॥

प्रादुष्कृत : । त्रि० प्रकटिते ॥

प्रादु : । अ० नामनि ॥ विश्वोदेशप्रादुर्भावा : । दशनामानीत्यर्थ : ॥ प्रकाशे ॥ प्राकाश्ये । स्फुटतायाम् । आविरर्थे ॥ सम्भाव्ये ॥ वृत्तौ प्रान्दति । अदिबन्धने । वा० उस् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । प्रान्तिवा । अदभक्षणे ॥

प्रादेश: । पुं० तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते । तर्जनीसहितविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घ : ॥

प्रादेशनम् । न० दाने ॥ दिशअतिसर्जने । प्राङ्पूर्व : । भावेल्युट् ॥

प्रादेशिक : । पुं० अव्याप्यवृत्तौ ॥

प्रादोष : } त्रि० } प्रदोषसम्बन्धिनि ॥ निशाप्रदोषा
प्रादोषिक :

भ्याच्चेतिशैषिकेर्थेठञ् । पक्षेऽण् ।

प्राद्युम्नि : । पुं० अनिरुद्धे ॥

प्राधान्यम् । न० प्रधानतायाम् ॥ अ गुणीभावे ॥ भावेष्यञ् ॥

प्राधीत : । त्रि० प्रक्रान्ताध्ययने ॥

प्राध्ययनम् । न० प्रकृष्टाध्ययने ।

प्राध्वम् । त्रि० दूरपथे ॥ प्रह्वे । प्रणते ॥ बन्धने ॥ प्राध्वनति । ध्वनशब्दे । डम्प्रत्यय : ॥

प्राध्वंकृत्य । अ० बन्धनेनानुकूलङ्कृत्वेत्यर्थे ॥ प्राध्वम्बन्धने० इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमास : ।

प्राध्वम् । अ० नम्रत्वे ॥ अनुकूले ॥ प्राध्वनति । ध्वन० डम् ॥

प्रान्त: । पुं० चरमे । अन्तभागे । शेषसीमायाम् । उपान्ते । यथा । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाशया: । तस्मादधोजलप्रान्तेष्वारामान्विनिवेशयेदिति ॥

प्रान्तत : । अ० प्रान्तभागे ॥

प्रान्तरम् । न० ग्रामस्यदूरे० वृक्षान्तरादिशून्ये वर्त्मनि । दूरशून्यपथे ॥ विपिने । अरण्ये ॥ कोटरे ॥ प्रकृष्टमन्तरम्० व्यवधानमवकाशोवायत्र । प्रादिभ्यइतिबहुव्रीहि : ।

प्रान्तशून्यम् । न० छायादिरहिते० दूरशून्येऽध्वनि ॥

प्रान्त्य : । त्रि० प्रान्तभवे ॥

प्रापणम् । न० नयने । प्राप्तौ ॥ प्रकर्षेणव्यापने ॥

प्रापणिक : । पुं० पण्यविक्रयिणि । प्रापणाय्यते । पण० । आङ्गिपणिकषइतिकिकन् ॥ प्रपणोव्यवहार: प्रयोजनमस्यवा । तदस्यप्रयोजनमितिठञ् ॥

प्रापणीय : । त्रि० फलमात्रे ॥ प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातो : कर्म्मण्यनीयर् ॥

प्रापय्य । अ० गमयित्वेत्यर्थे ॥

प्रापित : । त्रि० निवेशिते ॥ नीते प्रकर्षेणआपित : ।

प्रापिपयिषु : । त्रि० प्रापयितुमिच्छौ ॥ प्रापयते : सन्नन्तादुप्रत्यय: ॥

प्रापिय : । पुं० गन्धर्वगणविशेषे । यथा प्रवाच्यजनयत्पुत्रान्दिव्यान्वैगायनोत्सुकान् ॥ चतुर्दशदेवगन्धर्वा : प्रापिया : परिकीर्तिता : ॥

प्राप्त : । त्रि० स्थापिते । प्रणिहिते ॥ विन्ने । लब्धे ॥ यथा । प्राप्तेकर्म्मणिनाऽनेकोविधातुंशक्यतेगुण : । अप्राप्तेतुविधीयन्तेबहवोप्येकयत्नतइतिन्याय : ॥ समञ्जसे ॥ प्राप्यतेस्म ॥ आप्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्त : ॥ कर्त्तरिक्त इति स्वामी ॥

प्राप्तपञ्चत्वम् । त्रि० मृते ॥ प्राप्तंपञ्चत्वमनेन ॥

प्राप्तपाल : । पुं० चण्डांशो : पारिपा

ण्वि क्ते ॥

प्राप्तभाव : । पुं० जातौ ॥ त्रि० लब्धसत्तादौ ॥ मनोहरे ॥ पण्डिते ॥

प्राप्तरूप : । त्रि० प्राज्ञे ॥ रम्ये ॥ प्राप्तोरूपम् ॥ प्राप्तापन्ने चद्वितीययेतिसमास : ॥ प्राप्तं रूपं येन वा ॥

प्राप्तव्य : । त्रि० प्राप्ये ॥ प्राप्यते यत् । प्रपूर्वापधातो : कर्म्मणि तव्यप्रत्यय : ॥

प्राप्ति : । स्त्री० महोदये । धनादि वृद्धौ ॥ अधिगमे । लाभे ॥ भूत्यन्तरे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ यतोऽङ्गुल्यग्रेणस्पृशतिचन्द्रमसम् ॥ प्रापणम् आप्लृ० । क्तिन्नावादिभ्य : ॥ लग्नादेकादशे ॥

प्राप्ता । त्रि० प्राप्तवति ॥ प्राप्नोति । टच् ॥

प्राप्य : । त्रि० गम्ये । समासाद्ये । प्राप्तव्ये । आप्तुं शक्ये ॥ प्राप्यते । आप्लृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्राबोधिक : । पुं० उष : काले ॥ प्राबोधकोपिपाठ : शब्दमालायाम् ॥

प्राभञ्जनम् । न० स्वातिनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रभञ्जनसम्बन्धिनि ॥

प्राभवम् । न० श्रेष्ठत्वे ॥

प्राभवत्यम् । न० प्रभवतोभावे ॥ ष्यञ् ॥

प्राभाकर : । पुं० आत्मनोचिद्रूपवादिनि० मीमांसकविशेषे ॥ प्राभाकरास्ताकिंकाश्चआहुरस्याचिदात्मताम् । आकाशवद्दूव्यमात्माशब्दवत्तद्गुणश्चिति : ॥

प्राभूतिक : । त्रि० प्रभूतवादिनि ॥ प्रभूतमाह । आहौप्रभूतादिभ्य-इतिठक् ॥

प्राभृतम् । न० उपढौकने । प्रदेशने । देवताभ्योमित्रादिभ्यश्चदीयमाने । भेट० इ० भा० ॥ प्राभ्रियतेस्म । भृञ्भरणे० डुभृञ्धारणपोषणयोर्वा । क्त : ॥

प्राभृतकम् । न० कौशलिकायाम् । प्राभृते ॥

प्रामाणिक : । त्रि० प्रमाणलब्धे ॥ प्रमाणादागत : । ठक् ॥

प्रामाण्यम् । न० प्रमाणत्वे ॥ कालत्रयावाधितार्थविषयत्वम् प्रामाण्यमितिव्याख्यातार : ॥ संवादाधीनं प्रामाण्यमितिताकिंका : ॥ स्वत : प्रामाण्यमितिमीमांसका: ॥ प्रमाणस्यभाव : ष्यञ् ॥

प्रामाण्यवाद : । पुं० प्रमाकरणताकथने ॥ तद्वतितत्प्रकारकत्वरूपप्रमात्वकथने । चिन्तामणिन्यायग्रन्थविशेषे ॥

प्रामादिकम् । त्रि० प्रमादादवगते ॥
प्रामाद्य: । पुं० वासके । अटरूषे ॥
प्रामीत्यम् । न० ऋणे ॥ भृतत्वे ॥
प्राय: । पुं० सन्यासवति० मरणायानशने ॥ प्रायोपविष्टं गङ्गायामिति लच्यम् ॥ वाहुल्ये ॥ यथा । प्रायेणाकृतकृत्यत्वान्मृत्योरुद्विजते जन: । इति ॥ मृत्यौ । मरणे ॥ तुल्ये ॥ वयसि ॥ प्रायणम् । अय० । घञ् ॥ प्रकृष्टमयनम् । इण० । एरज्वा ॥
प्रायत्यम् । न० पवित्रतायाम् ॥ प्रयतस्वभाव: । ष्यञ् ॥
प्रायश्चित्तम् । न० मुनिसम्पादकेकर्मविशेषे । अशुद्धत्वनिरसनेनशुद्धेरापादके० पापक्षयसाधनेकर्मणि ॥ प्राय: पापंविनिर्दिष्टंचित्तंतस्यविशोधनमितिस्मृतिर्व्युत्पत्ति: ॥ अपिचाहाङ्गिरा: । प्रायोनामतप: प्रोक्तंचित्तंनिश्चयउच्यते । तपोनिश्चयसंयुक्तंप्रायश्चित्तमितिस्मृतम् ॥ निश्चयसंयुक्तंपापक्षयसाधनत्वेननिश्चितमित्यर्थ: ॥ प्रायस्यचित्तम् । पारस्करादित्वात्साधु ॥ प्रायश्चित्तकर्माणितु० पापक्षयसाधनानिचान्द्रायणादीनि । विहिताऽकरणप्रतिषिद्धसेवारूपनिमित्तविशेषानुबन्धीनि० प्रायश्चित्तकर्माणि । पापक्षयमात्रोद्देशेनविहितानीतिवा ॥ पापानामनुरूपाणिप्रायश्चित्तानिकृत्स्नया । यथा तथैवसंप्रकृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभि: ॥ पापेगुरूणिगुरूणिस्वल्पान्यल्पेच तद्विद: । प्रायश्चित्तानिमैत्रेयजगु: स्वायम्भुवादय: ॥ प्रायश्चित्तान्यशेषाणितप: कर्मात्मकानिवै । यानितेषामशेषाणांकृष्णानुस्मरणंपरमितिपराशर: ॥ प्रायश्चित्तन्तुपापानांश्रीदेवीनामसंस्मृतिरितिभागवतेव्यास: ॥
प्रायश्चित्तीय: । त्रि० प्रायश्चित्तयोग्ये । प्रायश्चित्तसाधनत्वेनभव: । प्रायश्चित्तायपापशोधनायश्रुतिस्मृतिविहितायकर्म्मणेहितोवा । वृद्धाच्छ: ॥
प्राय: । अ० भूम्नि । वाहुल्यार्थे ॥ प्रायनम् । अय० । असुन् ॥
प्रायिक: । त्रि० प्रायोभवे ॥
प्रायुद्वेषी । पुं० घोटके ॥
प्रायोज्यम् । त्रि० प्रयोजनार्हे ॥ यथा । प्रायोज्यंनविभज्येत । यद्यस्यप्रयोजनार्हंपुस्तकादितत्ततन्न्यैः : सहनविभजनीयम् ॥ इति दायभाग: ॥
प्रायोपविष्ट: । त्रि० प्रायोपवेशनविशिष्टे ॥ प्रायेणमृत्युपर्यन्तानशनेन उपविष्ट: ॥ अत्रादित्यपुराणम् ॥ य० । समायुक्तोभवेद्यस्तुपातकैर्महदादिभि: । दुश्चिकित्स्यैर्महारोगै: पीडितोवाभवेत्तु य: ॥

स्वयं देहविनाशस्यकालेप्राप्ते महामतिः । आब्रह्मभावनस्वर्गादिमहाफलजिगीषया ॥ प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं कुर्यादनशनं तथा । एतेषामधिकारोऽस्तिनान्येषांसर्ववस्तुषु ॥ नराणामपिनारीणां सर्ववर्णेषु सर्वदा ॥ इति ॥

प्रायोप्रवेश : । पुं० सन्न्यासपूर्वकाऽनशनस्थितौ ॥

प्रारब्धम् । न० वर्त्तमानदेहारम्भकेकर्म्मणि ॥ कर्म्मजन्मान्तरीयंयत् प्रारब्धमितिकीर्त्तितम् । दुर्बलंसबलंचेतिप्रारब्धं द्विविधं विदुः ॥ दुर्बलस्यप्रतीकारः सनास्तिसबलस्यतु ॥ अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारोभवेद्यदि । तदादुःखैर्नलिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः ॥ आत्मानंसततंजानन्कालंनय महामते । प्रारब्धमखिलंभुञ्जन्नोद्वेगंकर्त्तुमर्हसि ॥ इच्छाप्रारब्धं परेच्छाप्रारब्धमनिच्छाप्रारब्धमितिभेदात्तत्त्रिविधं । तत्रस्वेच्छाकृतंभिक्षाटनादि० सन्माध्यवस्थायांशिष्यादिभिर्दीयमानंपरेच्छाकृतम् समाध्यवस्थायांव्युत्थानदशायांवा आकाशफलपातवदकस्माज्जायमानंपाषाणपतनकण्टकवेधादिकमनिच्छाकृतंप्रारब्धमितिविवेकः ॥ त्रि० प्रकर्षेणआरब्धे ॥

प्रारब्धि : । स्त्री० गजबन्धनरज्जौ ॥

प्रारम्भ : । पुं० प्रकृष्टारम्भे ॥ प्रकर्षेणआरम्भः ॥ प्रारम्भेकर्मणांविप्रःपुण्डरीकाक्षंस्मरेद्धरिम् ॥

प्रारिप्सित : । त्रि० प्रकर्षेणआरब्धुमीप्सिते ॥

प्रार्थनम् । न० प्रकर्षेणयाचने । प्रार्थनायाम् ॥

प्रार्थना । स्त्री० याञ्चायाम् । अर्थनायाम् । याचनायाम् ॥ प्रकृष्टार्थना ॥ अभियाते ॥

प्रार्थनीयम् । न० द्वापरयुगे ॥ त्रि० प्रार्थनाविषये ॥

प्रार्थित : । त्रि० याचिते ॥ शत्रुसंरुद्धे ॥ अभिहिते ॥ प्रार्थ्यतेस्म । अर्थयाञ्चायाम् । क्तः ॥

प्रार्थ्यमान : । त्रि० याच्यमाने ॥

प्रालम्ब: । पुं० पयोधरे ॥ त्रपुषे ॥ न० कण्ठादृज्वस्प्रलम्बमानमाल्ये ॥ प्रालम्बते । लविस्रंसने । पचाद्यच् ॥

प्रालम्बिका । स्त्री० हेमविरचितनाभिलम्बिनिमाल्ये ॥ प्रालम्बते । लवि । ण्वुल् ॥

प्रालेयम् । न० मिहिकायाम् । हिमे ॥ प्रलीयन्ते पदार्थाअनेति० प्रलयोहिमाद्रिः । ततआगतम् । अण् । केकयमित्रयुप्रलयानांयादेरियङ्तियस्य्यादेश : ॥ उदके ॥

त्मैवसर्वेषांनात्मनोऽस्यपरं प्रियम् । लोकेस्मिन्नात्मसम्बन्धाद्भवन्त्यन्ये प्रियाः शिवे ॥ प्राणबुद्धिमनःस्वात्मदाराऽपत्यधनादयः । यत्सम्पर्कात्प्रियाआसन्ततःकोन्वपरःप्रियः ॥ प्रीणाति । प्रीञ् तर्पणे । इगुपधेतिकः ॥ न० श्रोतुस्तत्कालश्रुतिसुखेवाक्ये ॥ त्रि० हृद्ये । इष्टे । प्रीतिविषये । स्नेहपात्रेपुत्रादौ ॥ प्रीतिकरे ॥ सर्वः प्रियः खलुभवत्यनुरूपचेष्टः ॥ भर्त्रे ॥ प्रीणयति शुश्रूषादिनास्वामिनम् ॥ प्रियोऽप्रियश्चकार्यवशाद्भवति । यथा । नहिकस्यप्रियःकोवाऽप्रियोवाजगत्त्रये । कालेकार्यवशात्सर्वेभवन्त्येवाऽप्रियाःप्रियाः ॥

प्रियंवदः । पुं० खेचरे । गंधर्वविशेषे ॥ त्रि० प्रियवाचि ॥ प्रियं वदति । वदव्यक्तायांवाचि । प्रियवशेवदःखच् । मुम् ॥

प्रियंवदा स्त्री० छन्दोभेदे ॥ [?]

प्रियकः । पुं० प्रीतसालतरौ । जीवके । असनकुसुमे । विजयसार० इ० भा० ॥ नीपे । धाराकदम्बे ॥ चित्रमृगे । कम्बलप्रकृतौमृगविशेषे ॥ प्रियकोरोमनियुक्तौस्त इव चमरत्वग्घनैरितिवैजयंती ॥ भ्रमरी । चञ्चरीके ॥ प्रियङ्गौ ॥ कुङ्कुमे । काश्मीरजन्मनि ॥ प्रीणा-

ति । प्रीञ्० । कृन्शिल्पिसंज्ञयोरितिकुन् ॥ यद्वा । प्रीणाति० प्रीयतेवा । इगुपधेतिकः । स्वार्थेकन् ॥

प्रियकारः । त्रि० प्रियङ्करे । प्रियं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

प्रियकृत् । पुं० नारायणे । भजतां प्रियं करोति । क्विप् ॥ त्रि० प्रियकारिणि ॥

प्रियङ्करः । त्रि० हितकारिणि । प्रियकारके ॥ प्रियङ्करोति । क्षेमप्रियमद्रेऽण्चेतिपक्षेखच् ॥

प्रियङ्करी । स्त्री० बृहज्जीवन्त्याम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

प्रियङ्गुः । स्त्री० राजिकायाम् । राजसर्षपे ॥ कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ कङ्गुसस्ये ॥ स्वनामख्यातसुगन्धिवृक्षविशेषे । प्रियके । श्यामायाम् । लतायाम् । फलिन्याम् ॥ प्रियङ्गुःशीतलातिक्तातुवरानिलपित्तहृत् । रक्तातियोगदौर्गन्ध्यस्वेददाहज्वरापहा ॥ गुल्मतृड्विषमोहघ्नीतद्वद्गन्धप्रियङ्गुका । तत्फलंमधुरंरूक्षंकषायमशीतलंगुरु । विबन्धाध्मानबलकृत्सङ्ग्राहिकफपित्तजित् ॥ प्रियंगच्छति ॥ मृगय्वादीनिपात

सिद्ध : ॥ मित० ङु र्वा ॥ प्रियमङ्ग तिरा । अगिगतौ । ख्यन्तोवा । कु: पूर्वत् । शकन्ध्वादि: ॥ कट्क्याम् ।

प्रियचिकीर्षु: । त्रि० प्रियङ्कर्त्तुमिच्छौ ॥

प्रियजन: । पुं० इष्टलोके ॥ प्रौढभावे ॥ यथा ॥ प्रौढभावानुविन्ध्योय स्तस्यप्रियजनोत्त्स: ॥

प्रियजीव: । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

प्रियतम: । पुं० मयूरशिखावृक्षे ॥ आत्मनि ॥ यथा । वित्तात्पुत्र: प्रिय: पुत्रात् पिण्ड: पिण्डात् तथेन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्य: प्रिय: प्राणआत्माप्रियतमस्तत: ॥ त्रि० प्रेष्ठे ॥ अतिशयेनप्रिये ॥

प्रियता । स्त्री० हार्दे । प्रेमणि । स्नेहे ॥ प्रीणातीतिप्रिय: । तस्य भाव: । तल् ॥

प्रियतोषण: । पुं० षोडशबन्धातिरिक्तरतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपादौस्वहस्तेनधारयञ्जघनोपरि । स्तनापीडकर: कामीकामयेत् प्रियतोषण: ॥ त्रि० प्रियस्यतुष्टिकारिणि ।

प्रियत्वम् । न० प्रियतायाम् ॥ प्रियस्यभाव: । त्व: ॥ प्रीतिकरणे ॥

प्रियदर्शन: । पुं० क्षीरे । शुकविहङ्गमे ॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ त्रि० चक्षुष्ये । सुदर्शने ॥ प्रियंदर्शनमस्य ॥

प्रियप्रायम् । न० चटुनि । चाटुनि । प्रियवाक्ये ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

प्रियप्रेप्सु: । त्रि० इष्टार्थोद्युक्ते । उत्सुके ॥

प्रियमधु: । पुं० एककुण्डले । बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ प्रियंमधु मद्यंयस्य ॥

प्रियरूप: । पुं० कामे ॥ न० अप्सर: प्रभृतीनांरूपे ॥ त्रि० मनोहररूपवति ॥

प्रियवर्णी । स्त्री० श्यामायाम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥

प्रियवल्ली । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

प्रियवादी । त्रि० तत्कालमधुरवाक्यवक्तरि ॥ मनोज्ञवक्तरि ॥ यथा । कोतिभार: समर्थानांकिन्दूरंव्यवसायिनाम् । कोविदेश: सुविद्यानांक: पर: प्रियवादिनामिति ॥

प्रियव्रत: । पुं० स्वायम्भुवमनो: पुत्रे । यथा । प्रियव्रतोत्तानपादौमनो स्वायम्भुवस्यतु । द्वौपुत्रौसुमहावीर्यौ धर्मज्ञौकथितौतव ॥

प्रियश्रवा: । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥ प्रियंश्रवोयस्यस: ॥

प्रियसख : । पुं० खदिरे ॥

प्रियसत्यम् । न० सूनृतवाक्ये ॥

प्रियसन्देश : । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ प्रिय संवादे ॥

प्रियसालक : । पुं० असनवृक्षे । विज यसार० इ० भा० ॥

प्रिया । स्त्री० भार्यायाम् ॥ नार्याम् । एलायाम् ॥ मदिरायाम् । मल्लिका याम् ॥ वार्त्तायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ मध्यावृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । जोहलंट ध्यते । साप्रियाकथ्यते ॥ यथा । नौमिगोपालकम् । देवकीबालकम् ॥ मृगीतिनामान्तरम् । रोमृगीति लक्षणात् ॥ सुप्रतिष्ठाप्रभेदेपि । स लगे : प्रिया ॥ यथा । व्रजसुभ्रुवी विलसत्कला : । अभवन्प्रियासुरवै रिण : ॥

प्रियाम्बु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ न० आ म्रफले ॥ इक्षजले ॥

प्रियार्ह : । पुं० नारायणे ॥ स्वेष्टदेवे प्रियाणीष्टान्यर्हतिअर्पयितुंयोग्योभ वतीतितथा । कर्मण्यण् ॥ यथा० यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे । तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ॥ इतिमार्कण्डेयपु० ॥ अपिच । यद्य दात्मप्रियंद्रव्यं तत्तदिष्टायकल्पयेत् ॥

प्रियाल : । पुं० राजादने । पियाले ॥ चारश्चफलंपक्वं वृष्यं गौल्याम्लकं गुरु । तद्बीजंमधुरंवृष्यं पित्तदाहार्ति नाशनम् ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । बा० कालन् ॥

प्रियाला । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

प्रियोदितम् । न० प्रियवाक्ये ॥ प्रियस्य तत्उदितस्य ॥ त्रि० प्रियवाक्यविष ये ॥

प्रीण : । त्रि० पुरातने । प्रत्ने ॥ नद्य पुराणप्रादिनि०वंनसमुच्चित : ख : ॥ प्रीते ॥

प्रीणनम् । न० तर्पणे । तृप्तौ ॥ प्रीञ् । स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट्०धूञ्प्रीञो- रितिनुक् ॥

प्रीणयन् । त्रि० तर्पयति ॥ प्रीञोण्य न्ताल्लट : शतृशानचावित्यादिनाल ट : शत्रादेश्०धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्य इतिनुगागम : ॥

प्रीणस : । पुं० गण्डके ॥

प्रीत : । त्रि० हृष्टे । मत्ते । तृप्ते ॥ नर्मणि ॥ प्रीयतेस्म । प्रीङ्प्रीणने । क्त : ॥

प्रीति: । स्त्री० मुदि । प्रमदे । हर्षे । सुखे ॥ इष्टदर्शनजन्ये सुखे ॥ भोज नकालेऽनभिरुचिराहित्ये । इच्छौ- त्कण्ठ्ये ॥ विष्कम्भादिषुद्वितीययो गे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसूति कालेयदिप्रीतियोगोनरोह्यरोग : सु खवान्प्रमोदी । रत्तानुरक्तोविदुषां प्रपन्न : सम्पार्थितोयच्छतिवित्तमेव ॥ स्त्या : सपत्न्यांस्मरपत्न्याम् ॥

प्रेमणि ॥ यथा । याप्रीतिरविवेकानांविषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरतः सामेहृदयान्मापसर्पतु ॥ मा प० हेश्रीपते । मापसर्पतुवा ॥ प्रेमलक्षणाप्रीतिस्त्रीत्वंनिमुख्यान्यथगौणी । तथाचोक्तंभार्तिकसारे । स्वात्मभोगस्वहेतुत्वात्प्राणादौप्रीतिरिष्यते । सखतोतोऽसामुख्याद्यात्म-प्रीतिर्यथातथा ॥ प्रतीचिनिर्निमित्तैवसर्वावस्थासुबोध्यते । प्रीतिरन्यत्रमत्तत्स्मान्मुख्यासाविति गम्यताम् ॥ सर्वान्तरतरत्वेनयुज्यतेनिर्निमित्तता । बाह्येषुसनिमित्तत्वंप्रीतेः स्पष्टंगवादिषु ॥ व्याध्याद्युपद्रुतोलोकेमृतिमप्यभिवाञ्छति । निर्निमित्तप्रियत्वेतुदेहादेस्तन्नयुज्यते ॥ इति ॥ प्रीञ्तर्पणे । भावेक्तिन् ॥ यदीच्छेद्विपुलांप्रीतिंजीवितञ्चनकाङ्क्षयेत् । वाग्विवादोर्थसम्बन्धः परोक्षेदारभाषणम् ॥

प्रीतिजुषा । स्त्री० उषायाम् । अनिरुद्धपत्न्याम् ॥

प्रीतिदः । पुं० वासन्तिके । कैलिकिके । विदूषके । भांड० इ० भा० ॥ कामुके ॥ चि० सुखप्रेमदातरि ॥

प्रीतिदत्तम् । चि० प्रीत्यादत्तवस्तुनि । यथा । प्रीत्यादत्तन्तुयत्किञ्चित्श्वश्र्वावाश्वशुरेणवा । पादवन्दनिकञ्चैव प्रीतिदत्तंतदुच्यते ॥ प्रीतिदाने ॥ भावेक्तः ॥

प्रीतिदानम् । न० प्रसादे ॥

प्रीतिभोज्यम् । न० प्रीत्याभक्षणीयेऽन्नादौ ॥ यथा । अन्नानिप्रीतिभोज्यानिआपद्भोज्यानिवापुनः । नचसम्प्रीयसेराजन्नचैवापद्गतावयम् ॥

प्रीतयुक् । चि० स्निग्धे ॥

प्रीत्यात्मकः । पुं० सत्त्वगुणे ॥ प्रीतिःसुखमात्मायस्यसः ॥

प्रुचिः । पुं० सूच्यौ ॥

प्रुष्टः । चि० दग्धे ॥ प्रुष्यतेस्म । प्रुषदाहे । क्तः । यस्येतिनेट् ॥

प्रुष्वः । पुं० ऋतौ ॥ सूर्ये ॥ प्रोषति । प्रुष० । अशूप्रुषिलटीतिक्वन् ॥

प्रुष्वा । स्त्री० जलकणिकायाम् । टाप् ॥

प्रेक्षणम् । न० चक्षुषि ॥ दर्शने ॥

प्रेक्षणकूटः । पुं० चक्षुर्गोलके ॥

प्रेक्षणीयः । चि० दर्शनीये ॥

प्रेक्षा । स्त्री० उपलब्धौ । बुद्धौ ॥ नृत्येक्षणे ॥ ईक्षणे ॥ प्रकृष्टमीक्षणमनयावा । ईक्ष० । गुरोश्चहलः । टाप् ॥ वृक्षशाखायाम् ॥

प्रेङ्खन् । चि० चलनविशिष्टे ॥ संसक्तिविशिष्टे ॥

प्रेङ्खा । स्त्री० पर्यटने ॥ अश्वगतौ ॥ संवेशनान्तरे ॥ नृत्ये ॥ दोलायाम् ॥ प्रेङ्ख्यते । इखिगतौ ॥ घञ् । टाप् ॥

प्रेङ्खितः । त्रि० कम्पिते ॥ प्रेङ्खतिस्म । दुखि० । क्तः ॥

प्रेङ्खोलनम् । न० दोलायाम् । दोलने ॥

प्रेङ्खोलितः । त्रि० दोलिते । तरलिते । लुलिते ॥ न० रतबन्धान्तरे ॥ सर्वतः कटिपरिभ्रमोयदिप्रेङ्खपूर्वमिदमुक्तमारतम् ॥

प्रेतः । पुं० नरकस्थप्राणिनि ॥ भूतप्रभेदे ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतोविप्रोदेहपातादूर्द्ध्वंवायवीयंदेहमापन्नउल्कामुखकटभूतनादिसंज्ञः प्रेतउच्यते । यथा । वान्ताशुल्कामुखः प्रेतो विप्रोधर्मात्स्वकाच्च्युतः । इति ॥ भूतप्रेतपिशाचानांलोकायथा । चरीचरायेचभूतप्रेतपिशाचकाः । वर्जयित्वाकद्रुगणांस्तेतत्रैवचरन्तिहि ॥ सोर्द्ध्वंविक्रमणेशक्तिस्तेषांसम्भृतदाप्मनाम् । अतऊर्द्ध्वंहिइन्द्रस्य सायेकृतेनसः ॥ तेतुसूर्यादधः सर्वेविहरन्त्यूर्द्ध्ववर्जिताः । इतिपाद्मे स्वर्गखण्डः ॥ वैदिकविधानेनौर्द्ध्वदैहिकाभावात्प्रायुक्तप्राक्चबहुनरकभोगान्ते प्रेतशरीरंभवतीति पुराणेप्रसिद्धमस्ति ॥ त्रि० मृते ॥ अर्वाक्सपिण्डीकरणात् प्रेतःभवति वैमृतः ॥ प्रैति । इण्० । गत्यर्थेति क्तः ॥

प्रेतकार्य्यम् । न० मृतस्यदाहादिसपिण्डीकरणान्तकर्मणि ॥ यथा । रत्नाप्रेतकार्याणिप्रेतस्यधनहारकः । वर्णानांयद्वधेप्रोक्तं तद्व्रतंनियतश्चरेत् ॥ इति ॥

प्रेतकृत्या । स्त्री० पितृपक्षाराराधायांक्रियायाम् ॥ प्रकर्षेणइतः प्रेतः पितृलोकस्थएवोच्यते ॥

प्रेतगृहम् । न० श्मशाने ॥

प्रेततर्पणम् । न० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तंप्रेतशब्दोल्लेखेनजलदाने ॥

प्रेतनदी । स्त्री० वैतरिण्याम् ॥ प्रेतानांनरकस्थप्राणिनांनदी ॥

प्रेतपटहः । पुं० भवरुढि । मृत्युभङ्करकी । मृत्युकालिवादनीयवाद्यविशेषे । गौड० इ० भा० ॥

प्रेतपतिः । पुं० यमे । प्रेतराजि ॥ प्रेतानांपतिः ॥

प्रेतपिण्डः । पुं० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतसम्प्रदानकपिण्डाकारान्ने ॥ यथा । नस्वधाञ्चप्रयुञ्जीतप्रेतपिण्डे दशाहिके । आवर्तेतञ्चदेपिंडंयच्चदत्तस्यपूरकम् ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्ते यस्तस्यविमोचनम् । श्माशानिकेभ्यो देवेभ्याकल्पं नैव विद्यते ॥

प्रेतपुरम् । न० यमालये ॥

प्रेतमाता । स्त्री० काल्यादिषु ॥ कालीकरालोभद्राचभीमाचैवभयोत्कटा । राधवर्धाकुराधर्षासर्वाता:

प्रेतमातरः॥

प्रेतराचसी। स्त्री० तुलस्याम्॥

प्रेतवनम्। न० श्मशाने॥

प्रेतवाहितः। त्रि० भूताविष्टे॥

प्रेतशिला। स्त्री० पिण्डदानार्थंगयास्थितप्रस्तरविशेषे॥ यथा। येयंप्रेतशिलाख्यातागयायांसाद्विधास्थिता। प्रभातेप्रेतकुण्डेचगयासुरशिरस्यपि॥

प्रेतशौचम्। न० मृतसंस्कारादौ॥

प्रेता। स्त्री० वैतरणीनद्याम्॥ मृतायाम्॥ प्रेतभावापन्नायाम्॥

प्रेत्य। अ० अमुत्र। जन्मान्तरे॥ देहंत्यक्त्वात्यर्थे॥ प्रकर्षेणइत्वा। इण्०क्त्वाप्रत्ययः। समासेक्त्वोल्यप्। तुक्॥ व्याबर्त्येऽप्यर्थे॥

प्रेत्यभावः। पुं० पुनरुत्पत्तौ॥ तथाचगौतमसूत्रम्। पुनरुत्पत्तिःप्रेत्यभावः १९॥ प्रेत्यमृत्वाभावोजननं०प्रेत्यभावः। तत्रपुनरित्यनेनाभ्यासकथनात्० प्रागुत्पत्तिस्ततोमरणंततउत्पत्तिरिति। प्रेत्यभावोजननादिरपवर्गान्तः। एतज्ज्ञानञ्चवैराग्यउपयुज्यते०इति०प्रेत्येतिमव्ययंम्। तदीयमरणञ्चतदीयजीवनादृष्टनाशस्तदीयचरमप्राणसंयोगध्वंसस्तदीयप्राणध्वंसोवा। तदीयोत्पत्तिस्तु०तदीयविजातीयशरीराद्यप्राणसंयोगइति॥

प्रेत्वा। पुं० वासवे॥ वाते॥ प्राणेषु॥

प्रेत्वरी। स्त्री० पुरि॥

प्रेमा। पुं० न० प्रियतायाम्। हार्दे। स्नेहे॥ हर्षे॥ नर्मणि॥ रम्येषु दिदृच्चायाम्॥ प्रियस्यभावः पृथ्व्यादित्वादिमनिच्। प्रियस्थिरेतिप्रादेशः॥ प्रयणम्। प्रीङ्तर्पणे। मनिन्वा॥ नपुंसकलिङ्गम्॥ गुणतन्त्वाःप्रेमाणोनपरिचयतन्त्वाः। पुंस्त्वमपि॥ स्नेहवाचकइत्यन्ये। यथा। सर्वथाध्वंसरहितंसत्यपिध्वंसकारणे। यद्भावबन्धनंयूनोःसप्रेमापरिकीर्तितः॥ इत्युज्ज्वलनीलमणिः॥

प्रेमपरिप्लुतः। त्रि० प्रेमरसमग्ने॥

प्रेमपातनम्। न० नेत्रजले॥

प्रेमालिङ्गनम्। न० स्नेहेनपरिष्वङ्गे॥ नायिकानायिकयोरालिङ्गनविशेषे॥ तल्लक्षणंयथा। नायककटिंनायिकयैकपादेनवेष्टयित्वाद्वितीयंपादंतस्यजङ्घोपरिस्थापयित्वायदालिङ्गनंतदितिकामशास्त्रम्॥

प्रेयान्। पुं० पत्यौ। प्रिये। दयिते। कान्ते॥ कान्ते॥ त्रि० प्रियतरे। पशुपुत्रादिलक्ष्मी॥ अयमनयोरतिशयेनप्रियः। ईयसुन्। प्रियस्थिरेतिप्रादेशः॥ न० सर्वान्तरे०ब्रह्मात्मनि॥

प्रेयसी । स्त्री० प्रियतमायांभार्याम् । दयितायाम् । कान्तायाम् ॥ वल्लभायाम् ॥ ङीप् ॥

प्रेरक: । पुं० राजादौ ॥ प्रयोजकी ॥ विधौ ॥ प्रेरणामेवकुर्वन्प्रेरकोविधि: ॥ प्रेरयति । प्रोपपदादीर्तेर्हेतुमण्णिजन्तात्‌०कर्म णि० एवुल् ॥

प्रेरणम् । न० प्रेषणे । पठावना० द्र० भा० ॥ आज्ञापने । स्वस्वकार्येषुनियोजने ॥ अश्वानांषड्विधप्रेरणंयथा । वाहनंप्रतिवाहानांषड्विधंप्रेरणंविदु: । रागावल्गाकषापार्ष्णिप्रतोदरवभेदतद्वति ॥ प्रकृष्टम् ईरणम् ॥

प्रेरणा । स्त्री० चोदनायाम् । विधौ ॥

प्रेरित: । त्रि० चोदिते । नियोजिते । प्रेषिते ॥

प्रेर्वा । पुं० सागरे । समुद्रे ॥ प्रेरयति । ईरक्षेपे । प्रईरणदोरुट्चेति क्वनिप् ॥

प्रेर्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ वनोरचेति ङीब्रौ ॥

प्रेर्य: । त्रि० प्रेरकाधीने ॥

प्रेष: । पुं० प्रेषणे ॥ पीडायाम् ॥ प्रेष्ये ॥

प्रेषणम् । न० प्रेरणे ॥ जानीयात्प्रेषणेभृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमे । मित्रश्चापदिकालेचभार्यांश्चविभवक्षये ॥

प्रेषणा । स्त्री० भृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्तनायाम् । आज्ञायाम् ॥

प्रेषित: । त्रि० प्रसृते । प्रेरिते । प्रस्थापिते । प्रतिशिष्टे । पठाया० इति भा० ॥

प्रेष्ठ: । त्रि० प्रियतमे ॥ अयमेषामतिशयेनप्रिय: । प्रियस्थिरेत्यादिनेष्ठनिसाधु: ॥

प्रेष्ठा । स्त्री० प्रेयस्याम् ॥ प्रसृतायाम् ॥

प्रेष्य: । त्रि० विधेये । सेवके । भृत्ये ॥ प्रेष्यते । ईषगत्यादिषुवा । ण्यत् । गुण: ॥

प्रैयङ्गवीनम् । न० प्रियङ्गुक्षेत्रे ॥ प्रियङ्गूणांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

प्रैष: । क्लेशे ॥ मर्दने ॥ उन्मादे ॥ विधौ ॥ प्रेषणे ॥ प्रेषणम् । ईषेर्भावेघञ् । प्रादूहेतिवृद्धि: ॥

प्रैष्य: । त्रि० प्रेष्ये ॥ प्रेष्यते । इषु इच्छायाम् । ईषगतौ०आभीक्ष्ण्येच । ण्यत् । प्रादूहेतिवृद्धि: ॥

प्रोक्त: । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेण०अध्यापनेन०अर्थव्याख्यानेनवाउक्त: प्रकाशित: ॥

प्रोक्षणम् । न० सेचने ॥ वधे । यज्ञार्थपशुहिंसने ॥ प्रकृष्टमुक्षणम् । उक्षसेचने । ल्युट् ॥

प्रोक्षणी । स्त्री० जलक्रीडाविशेषे । छीटाखिलना० इ० भा० ॥ प्रोक्षणी

भिक्षुर्वै जितात्मार्द्धानिप्रयोगात् ॥

प्रोक्षितः । त्रि० निहते । यज्ञे हतपशौ । उपसम्पन्ने । यज्ञार्थमन्त्रैः संस्कृतमांसादौ ॥ यथा । भक्षयेत् प्रोक्षितंमांसं सकृद्ब्राह्मणकाम्यया । दैवेनियुक्तः श्राद्धेवानियमेतुविवर्जयेत् । आरण्यानामिदानींतत्प्रोक्षणापिनास्तीत्युक्तंमहाभारते । यथा । आरण्याः सर्वदैवत्याः प्रोक्षिताः सर्वशोमृगाः । अगस्त्येनपुराराजन्मृगयायेनपूज्यते० इति । सिक्ते ॥ प्रोक्षितोऽस्य । उक्ष० । क्तः ॥ मन्त्रसंस्कृते ॥

प्रोच्छलत् । त्रि० उद्गच्छति । उच्छलता० द्रू० भा० ॥

प्रोञ्छनम् । न० प्रवर्ज्जने । लोपने । पूछना० द्रू० भा० ॥

प्रोज्जासनम् । न० मारणे ॥

प्रोज्झितः । त्रि० त्यक्ते ॥

प्रोथः । पुं० कटकोले । पतद्ग्रहे ॥

प्रोतम् । न० वस्त्रे । वाससि ॥ त्रि० खचिते । व्याप्ते ॥ गुम्फिते । ग्रथिते ॥ स्यूते । प्रविष्टे ॥ प्रगते । प्रतिष्ठिते ॥ प्रक्षिप्ते ॥ पटेतिर्यक्तन्तौ ॥ वहिर्व्याप्तौ ॥ प्रपूर्वाद्वेञः कर्मणिक्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

प्रोतोत्सादनम् । न० छत्रे । वस्त्रकुट्टिमे ॥

प्रोत्फल्लः । पुं० सिंहलास्था ॥ तालवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । कुडी० कुडा० द्रू० गौ० भा० ॥

प्रोत्फुल्लः । त्रि० विकसिते ॥

प्रोत्साहः । पुं० प्रकृष्टोद्यमे ॥

प्रोथः । पुं० अश्वास्ये ॥ त्रिचये । घाटके ॥ स्त्रीगर्भे ॥ छागलेवस्त्रे ॥ नक्रे ॥ पुं० न० घोणायाम् । अश्वनासिकायाम् ॥ त्रि० अध्वगे ॥ प्रथिते ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्याप्तौ । पुंसीतिघः । प्रवर्त्तते । प्रुङ्गतौ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा० : द्रू० थक् । निपातनाद्गुणः ॥

प्रोद्यतः । त्रि० सोद्यमे ॥

प्रोषः । पुं० सन्तापे

प्रोषितः । त्रि० प्रवासगते । विदेशस्थे ॥ अपगते ॥

प्रोषितभर्त्तृका । स्त्री० विदेशस्थभर्त्तृकायाम् ॥ हास्यं परगृहेयानं समाजोत्सवदर्शनम् । क्रीडांशरीरसंस्कारंत्यजेत्प्रोषितभर्त्तृका ॥ प्रोषितोभर्त्तायस्याः ॥ स्त्रीयादिनायिकाभेदे ॥ देशान्तरगते पत्यौसन्तापाकुलाप्रोषितभर्त्तृकेतिलक्षणम् ॥

प्रोष्ठः । पुं० गवि ॥ शफर्याम् । प्रोष्ठीमत्स्ये ॥ प्रकृष्टओष्ठोऽस्य । ओत्वोष्ठयोः समासेवा ॥

प्रोष्ठपदः । पुं० भाद्रमासे ॥

प्रौढ :

प्रोष्ठपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयोः ॥ प्रोष्ठोगौस्तस्येवपादायासाम् सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षीत्यादिनाबहुव्रीहावच् ०पक्षाऽ-श्चनिपातितः ॥

प्रोष्ठपदी । स्त्री० भाद्राम्पूर्णिमायाम् ॥

प्रोष्ठपाद : । पुं० प्रोष्ठपदासुजाते ॥ सन्धिवेलेत्यादिनाऽण् । जे प्रोष्ठपदानामित्युत्तरपदस्याचामादेरचोवृद्धिः ॥

प्रोष्ठी । स्त्री० शफरे । शफर्याम् । वैवरीमच्छी०सहरी०पोठी०पूठी०, इ०भा०प्र०मत्स्ये ॥ प्रोष्ठीति-लाघुः स्वादुः शुक्रघ्नीकफवातजित् । स्निग्धाकण्ठरोगघ्नीरोच-नीचलघुःस्मृता ॥ प्रकृष्टओष्ठोऽस्याः । ओत्त्वोष्ठयोः समासेवा । नासिकोदरोष्ठेति०जातेरितिवाङीष् ॥

प्रोष्य । अ० देशान्तरेउषित्वेत्यर्थे ॥

प्रोह : । पुं०गजाङ्घ्रौ । हस्तिपादे ॥ पर्वणि । गजचरणपर्वणि ॥ प्रोह-श्चरणपर्वणीतिचिकाण्डशेषः ॥ त्रि ०निपुणे ०तर्के ।

प्रौढ : । पुं० वत्सरे ॥ त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रवृद्धे । वर्द्धिते । एधिते ॥ निपुणे । प्रोह्यतेस्म । वह० । क्तः । सम्प्रसारणम् । प्रादूहेतिवृद्धिः ॥

प्रौढा

प्रौढपाद : । पुं० आसनारोपितपादतले । आसनोपरिपादतलद्वयसंयोगपूर्वकोपवेष्टरि ॥ वस्त्रादिनाकृतपृष्ठजानुजङ्घाऽत्रन्धे । वस्त्रादि-द्वारापृष्ठजानुजङ्घाद्वयदृढबन्धनपूर्वकोपवेष्टरि यथा । आसनारूढपादस्तुजानुनोर्जङ्घयोस्तथा-। कृतावसक्थिकोयस्तुप्रौढपादः सउच्यते ॥ स्नानमाचमनंहोमंभोजनंदेवताऽर्चनम् । प्रौढपादोन कुर्वीतस्वाध्यायंपितृतर्पणम् ॥ इतिकात्यायनः ॥ अनेकोवाह्येदारुशिलेभूमिसमेइष्टकाश्चसङ्कीर्णे भूतादूतिबौधायनवचनात्तथाविधे आरूढपादोपिकुर्यात् । इत्याह्निकतत्त्वम् ॥

प्रौढा । स्त्री० नायिकाभेदे । चिरंस्त्याम् । श्यामायाम् ॥ यथा । बाला-तुतरुणीप्रौढावृद्धाभवतिनायिका । गुणयोगेनरन्तव्या नारीवश्याभवेत्तदा ॥ त्रिंशद्वर्षादूर्ध्वम्पञ्चपञ्चाशद्वर्षपर्यन्तंप्रौढावस्था । यथा । आषोडशीभवेद्बालातरुणीत्रिंशतामता । पञ्चपञ्चाशतोप्रौढा भवेद्वृद्धाततः परम् ॥ आसांवशत्वकारणंयथा । अलङ्कारादिभिर्बाला तरुणीरतियोगतः । प्रेमदानादिभिः प्रौढा वृद्धाचदृढताडनात् ॥ आसांरमणे गुणदोषायथा । बालातुप्राणदाप्रो

त्तातस्त्रीप्राणहारिणी । प्रौढाकरो तिबद्धत्वंबहुधामरणादाभवेत् ॥ मुग्धा दिविविधान्तर्गतप्रगल्भायांनायि-कायाम् ॥ स्मरमन्दीकृतव्रीडाप्रौ ढासंपूर्णयौवना ॥

प्रौढि : । स्त्री० उत्साहे । प्रगल्भता याम् ॥ उद्यमे । उद्योगे । कियदे तिकायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥

प्रौष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे । प्रौष्ठप दीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौ र्णमासीत्यण् ॥

प्रौष्ठपदिक : । पुं० प्रोष्ठपददेवताके ॥ प्रोष्ठपदोदेवतास्य । महाराजप्रोष्ठप दाट्ठञ् ॥

प्रौष्ठपदी । स्त्री० भाद्रपौर्णमास्याम् ॥ प्रौष्ठपदाभि : पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्र पदाभिर्युक्तापौर्ण मासी । नक्षत्रे णयुक्त : कालइत्यण् । ङीप् ॥

प्रौह : । पुं० प्रोहे ॥ प्रकर्षेणऊह : । हस्ति : ॥

प्लक्ष : । पुं० जटिनि । पर्कट्याम् । पाखर० इ० प्र० वृक्षे ॥ प्लक्ष : क षाय : शिशिरोव्रणयोनिगदापह : । दाहपित्तकफास्रघ्न : शोथहारक्त-पित्तहृत् ॥ गर्दभाण्डे । कन्दराले । गैंडी० इ० वृक्षे ॥ कुञ्जराशने । अश्वत्थे ॥ पक्षके । सर्पान्तरे० । प्लुष्यति । प्लुष० । प्लुषिरक्षोपधाया इतिस : ॥ प्रचरति० वा० । चर-

स्खलति । अन्यत्रापीतिड : । कपि लकादि : ॥ यद्वा । प्लक्ष्यते । प्लक्ष भक्षणे । कर्मणिघञ् । प्लक्षत्यधोग च्छति । अच् । द्वीपविशेषे ॥ जम्बुद्वीपस्यविस्ताराद्द्विगुणेनसम-न्तत : । संवेष्टयित्वाक्षीरोदंप्लक्षद्वी पोव्यवस्थित : ॥ प्लक्षद्वीपेचविप्रे न्द्रा : सप्तासन्कुलपर्वता : । ऋज्वायता : सुपर्वाण : सिद्धसङ्घनि षेविता : ॥ गोमेदइत्यस्येवनासा न्तरम् ॥

प्लक्षसरस्वती । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

प्लक्षोदुम्बर : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

प्लव : । पुं० प्लवने । प्लुतौ । भेले । भेलके । डोंगा० इ० प्र० जलतर णसाधने ॥ भेके । दर्दुरे ॥ कपौ ॥ श्वपचे । चांडाले । कपौ । मर्क-टे । जलकाके कुलके ॥ प्रवणे । क्रमनिम्नमहीभागे पर्कटीद्रुमे ॥ कारण्डवखगे ॥ शब्दे ॥ प्रतिगतौ ॥ म्लेच्छजातौ ॥ जलान्तरे ॥ जलकु क्कुटे । हंसादिजलचरपक्षिषु ॥ तेयथा । हंससारसकाचाक्षबकक्रौ ञ्चशरारिका : नन्दीमुखीसकाद म्बाबलाकाद्या : प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवन्तेसलिलेयस्मा देतेतस्मात्प्ल वा : स्मृता : ॥ प्लवा : पित्तहरा स्निग्धामधुरागुरवोहिमा : । वात श्लेष्मप्रदाश्चापिबलशुक्रकरा: सरा:

॥ २५ कल्पतरौ० । दुर्भिक्षंजाय
तेसर्वामेदिनीपुष्यतिप्रिये । प्लवेप्ल
वन्तितोयानि पीडितामानवाभुवि
॥ २५ न० कैवर्तीमुस्तके गन्धतृणे
॥ प्लवते प्लुङ् । अच् ॥ यद्वा । प्ल
वनम् प्लुङ्गतौ । ऋदोरप् ।
[illegible] ॥

प्लवकः । पुं० खड्गधारादिनर्तके ।
चैलके ॥ चण्डाले ॥ प्लक्षे ॥ भेके ॥

प्लवगः । पुं० कपौ । वानरे ॥ भेके ॥
मण्डूके ॥ सूर्यस्यसारथौ ॥ शिरीष
वृक्षे ॥ सुमतिनाम्नोऽर्हद्विशेषस्यध्वजे
॥ प्लवेनगच्छति । गम्लृ० । अन्ये
भ्योपीत्यन्ये ष्वपीतिवाडः ॥

प्लवगतिः । पुं० भेके । मण्डूके ॥

प्लवङ्गः । पुं० प्लवगे । शाखामृगे ॥
प्लक्षवृक्षे ॥ ४१ ॥ कल्पतरौ ॥ तृणधा
न्यानिपीड्यन्तेग्रीष्मे वर्षतिवासवः
प्लवङ्गपीडिताः सर्वाः प्रजास्सुर
वन्दिते ॥ ४१ ॥ प्लवनम् प्लवः ।
प्लुङोप् । प्लवेनगच्छति । गम्लृ० ।
अन्येभ्योपीत्यन्ये ष्वपीतिवाडः ।
गमश्चेतिखच् । खच्चडिद्वा । मुमा
गमः ॥ मृगे ॥

प्लवङ्गमः । पुं० मण्डूके ॥ शाखामृगे
प्लवेनप्लुत्यागच्छति । गम्लृ० ।
गमश्चेतिखच् । मुमागमः ॥ मा
त्रावृत्तान्तरे ॥ यथा षट्कलमादि
गुरुं प्रथमङ्कुरु सन्ततम् ० पञ्चकल
चततोपिचतुष्कलसङ्कलम् । नायका
गनचतुर्थमितोगुरुमन्तके० एकाधि
कविंशतिः प्लवङ्गमवृत्तके ॥ यथा
। विष्णुविरञ्चिदिवाकरवासवव
न्दितम् ० विस्मृतविषयविषादक
मुनिजनसेवितम् । चञ्चलयातुलि
तञ्चसुखंनहिकामये० शङ्करपाद
सरोजरजः परिभावये ॥ इति ॥

प्लवनः । त्रि० प्रवणे । क्रमनिम्नभू
मौ ॥

प्लवमानः । त्रि० तरति ॥ तैरत ०
तैरता० इ० भा० ॥

प्लविकः । त्रि० भेलेनतरमाणे ॥
प्लवेनतरतिनौद्व्यचष्ठन् ॥

प्लाक्षम् । न० प्लक्षफले ॥ प्लक्षस्यफलम्
। प्लक्षादिभ्योऽण् । विधानसामर्थ्यात्
तस्यफलेनलुक् ॥

प्लावनम् । न० द्रवद्रव्यस्योर्ध्वप्रापणे
। उच्छलना ० उछटाना० इ० भा
० ॥ य० । तापनंघृततैलानांप्ला
वनंगोरसस्यच । तन्मात्रमुद्धृतंशु
ध्येत्कठिनन्तुपयोदधि ॥ मज्जने
। बहुतरजलसंयोगे ॥

प्लावितः । त्रि० जलादिमग्नस्थाना
दौ ॥ सिक्ते ॥

प्लिहा । पुं० प्लीहरोगे । गुल्मे ॥
यथा । यकृत्प्लिहान्नाणिमुखादि
वचिपर्यन्तितिवैद्यकम् ॥

प्लीहघ्नः । पुं० रोहिणि रोहितके ।

। दाडिमपुष्पके । रोहडागाच्छ० दू० गौ० भा० प्र०वृत्त ॥

प्लीहा । पुं० गुल्मे । कुक्षिवामपार्श्वस्थमांसखण्डे । पिल्ली० तापतिल्ली ०दू०भा० ॥ शोणिताज्जायते प्लीहा वामतोहृदयादधः । रक्तवाहिशिराणांसमूलेख्यातोमहर्षिभिः ॥ विदाह्यभिष्यन्दिरतस्यजन्तोः प्रदुष्टमत्यर्थमसृक् कफश्च । प्लीहाभिवृद्धिं कुरुतः प्रवृद्धौ तं प्लीहसंज्ञं गदमामनन्ति ॥ प्लुहतौ । प्लिहगतौ । श्वन्नुक्षन् पूषन् प्लीहन्नित्यादि नासाधुः ॥

प्लीहशत्रुः । पुं० दाडिमपुष्पके । रोहितकद्रुमे ॥ स्वल्पफलाम्बुषायाम् ॥ शरपुङ्खे ॥ प्लीह्नःशत्रुः ॥ बिभीतके कोकिलाक्षे० ।

प्लीहहन्त्री । स्त्री० अश्वत्थफलायाम् । हवुषायाम् ॥

प्लीहा । स्त्री० प्लीहरोगे ॥ यकृत् प्लीहेचसम्बन्धे० इतिप्रयोगात् ॥

प्लीहारिः । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥ प्लीहायाअरिः ॥

प्लीहाशत्रुः । पुं० प्लीहघ्ने ॥ कोकिलाक्षे० ॥

प्लुक्षिः । पुं० अग्नौ । प्लोषति प्लुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सि: ॥

प्लुतः । पुं० त्रिमात्रवर्णे ॥ न० अश्वगतिविशेषे ॥ त्वरयाक्रम्य नाश्वगतौ ॥ उत्पतने ॥ तिर्य्यग्गतौ । त्रि० आप्लुते ॥ प्रसृते ॥ आक्रम्यगतियुक्ते प्लवनम् । प्लुङ्गतौ ॥ भावेक्तः ॥

प्लुतिः । स्त्री० प्लवने ॥

प्लुषः । पुं० दहने ।

प्लुषिः । पुं० पुत्तिकायाम् । अल्पमशके ॥

प्लुष्टः । त्रि० दग्धे ॥ प्लुष्यतेस्म । प्लुषदाहे । क्तः यस्येतिनेट् ॥

प्लोषः । पुं० शोषे दाहे ॥ प्लोषणम् प्लुष० । घञ् ॥

प्सा । स्त्री० भक्षणे ॥

प्सातम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्सायतेस्म । प्साभक्षणे । क्तः ।

प्सानम् । न० भोजने ॥

०*—†—*०

फः । पुं० पवर्गद्वितीयाक्षरे ॥ यक्षसाधने ॥ स्फाने । झञ्झावाते ॥ वर्द्धके ॥ जंभायाम् ॥ स्फुटे ॥ फलप्राप्तौ । न० रूक्षोक्तौ ॥ फूत्कृतौ ॥ निष्फलभाषणे ॥

फक्किका । स्त्री० पूर्वपक्षे । असद्व्यवहारे । चोद्ये । फांकी० दू० भा० ॥ न्यायसम्बन्धिव्याख्याविशेषे ॥

फञ्जिका । स्त्री० भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जोआमर्दने ॥ ण्वुल् । पृषोदरादिः देवताडे ॥ दुरालभायाम् ॥

फञ्जिपत्रिका । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

फञ्जी । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ भर्गशिरो-गाम् । भञ्जो० : अच् । पृ० गौ० ङीष् ॥

फट् । अ० अनुकरणशब्दे ॥ विघ्नन्निराकृतौमन्त्रे ॥

फटा । स्त्री० फणे ॥ दम्भे ॥ स्फुटति : स्फुटविकसने । चु० । भिद्भादि० पचाद्यच् । पृषोदरादि : ॥

फडिङ्गा । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

फण : । पुं० फणायाम् ॥ फणति । फणगतौ । पचाद्यच् ॥ फटायाम्तु फणाद्ययोरित्यमर : । यथोर्यं कारवांफणामितिकौबिन्दक्रादेः चन्द्रगोमी ॥

फणकर : । पुं० भुजङ्गे ॥

फणधर : । पुं० सर्पे ॥

फणधरधर : । पुं० शिवे ॥

फणभारी । फणाभृति ॥

फणभृत् । फणवान् । (पुं०) सर्पे ॥

फणा । स्त्री० सर्पविस्तृतमस्तके फटायाम् ॥ फणति । फण० अच् । टाप् ॥

फणाकर : । पुं० सर्पे । भुजङ्गमे ॥ फणाकरोऽस्य ॥

फणाधर:) फणाभर:) पुं० सर्पे कुशीलसे । शिरसने ॥

फणावान् । पुं० ब्रह्मनाथके । विशाऽऽस्य । सर्पे ॥ फणाऽस्त्यस्य । मतु

प् ॥

फणिकेसर : । पुं० नागकेसरे ॥ फणिसंज्ञक : केसर : ।

फणिखेल : । पुं० भारतीपक्षिणि गरुडोपक्षिणि । भार० डु०गौ०भा० ॥

फणिजिह्वा । स्त्री० महाशतावर्याम् ॥ महासमङ्गायाम् ॥ सारिकायाम् ॥

फणिज्झक : । पुं० प्रस्थपुष्पे । मरुवा० इ० भा० फणिज्जातोऽस्मात्०फणाभपत्रपुष्पत्वात् । फणीज्झकोवर्जकोऽस्येतिकेचित् ॥ उभयत्रपृषोदरादि : ॥ स्त्री० रामदूत्याम् ॥

फणी । पुं० सर्पे ॥ फणाऽस्ति । ब्रीह्यादित्वादिनि : ॥ सर्पिण्यामो षधौ ॥

फणिप्रिय : । पुं० वायौ ॥

फणिफेन : । पुं० अहिफेने ॥

फणिभुवनम् । न० पाताले ॥

फणिवल्ली । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

फणिहन्त्री । स्त्री० रास्नायाम् । गन्धनाकुल्याम् ॥

फणिहृत् । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

फणीश्वर : । पुं० अनन्ते ॥ फणिनामीश्वर : ॥

फण्ड : । पुं० जठरे ॥

फत्कारी । पुं० पक्षिमात्रे ॥

फरम् । न० फलके ॥

फरुवकम् । न० पूगपात्रे ॥

फर्फरीकः । पुं० चपेटायाम् । न० मार्दवे ॥

फर्फरीका । स्त्री० पादुकायाम् ॥

फल । पुं० कुटजवृक्षे ॥

फलम् । न० जातीफले ॥ सस्ये । वृक्षादीनांफले ॥ फलेषुपरिपक्वंयद्गुणवत्तदुदाहृतम् । बिल्वादन्यत्रविज्ञेयमामंतद्धिगुणाधिकम् ॥ फलेषुसरसंयत्स्याद्गुणवत्तदुदाहृतम् । द्राक्षाबिल्वशिवादीनांफलंशुष्कंगुणाधिकम् ॥ फलतुल्यगुणंसर्वंमज्जानमपिनिर्दिशेत् । फलंक्रिम्यग्निदुर्वातव्यालकूटादिदूषितम् । अकालजंकुभूमीजंपाकातीतंनभक्षयेत् ॥ पाकमतिक्रम्यघटितम् ॥ व्युष्टौ ॥ लाभे ॥ यथा । अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलंधनम् । रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतमितिवह्निपुराणे ऽग्निवाक्यम् ॥ त्रिफलायाम् कक्कोले ॥ शस्त्राग्रे । वाणाग्रे ॥ फलके ॥ निरीषे । फाले ॥ दाने ॥ मुष्के ॥ यथा । अफलोभुज्यतेमेषः सफलस्तुनभुज्यते । इतिरामायणम् ॥ हेतुकृते । हेतूत्थे । साधननिष्पाद्ये-काम्ये०स्वर्गादौ । अभिसम्बीयमाने० शरीरग्रहणे । मायामये ॥ फ-ल्गु, तयालयमदर्शनंगच्छतीतिनिरुक्तिः । तत्रफलंकर्मणस्त्रिविधत्वात्त्रिविधम् । पापस्यानिष्टफलंना

रकातिर्यगादिलक्षणम् ॥ २ ॥ पुण्यस्येष्टंफलंदेवादिलक्षणम् ॥ १ ॥ मिश्रस्यतुपापपुण्ययुगलस्यमिश्रम् ० इष्टानिष्टसंयुक्तमनुष्यलक्षणम् ३ कर्माधीनेपुत्रपश्वस्वर्गादिलक्षणेविनश्वरे ॥ जीवःकर्मफलंभुङ्क्ते आत्मा निर्लिप्तएवच । आत्मनः प्रतिबिम्बश्चदेहीजीवः सएवच ॥ षड्विधलिङ्गेषुचतुर्थलिङ्गे । प्रकरणप्रतिपाद्यात्मज्ञानस्यतदनुष्ठानस्यचतत्रतत्रश्रूयमाणेप्रयोजने ॥ यथाछान्दोग्ये षष्ठप्रपाठके० आचार्यवान्पुरुषइत्यादिवाक्येन० अद्वितीयवस्तुज्ञानस्यतत्प्राप्तिःप्रयोजनंश्रूयते०इति ॥ प्रवृत्तिदोषजनितार्थः फलम् ॥ २० ॥ इतिगौतमः । अत्रचमुख्यंफलंसुखदुःखोपभोगः । तथाचभाष्यम् । सुखदुःखसंवेदनंफलम् । तत्रचधर्माधर्मोत्तिःप्रयोजकत्वात् ० तत्रचदोषस्यहेतुत्वात् ० प्रवृत्तिदोषजनितेत्युक्तम् । लक्षणन्तुसुखदुःखान्यतरसाक्षात्कारइति । गौणफलन्तुशरीरादिकंसर्वमेव । तथाचभाष्यम् । तत्पुनर्देहेन्द्रियबुद्धिषुसतीषुभवतीति । सहदेहेन्द्रियादिभिः फलमभिप्रेतम् । तथाहि । प्रवृत्तिदोषजनितोर्थः फलमेतत्सर्वंभवतीति । इत्यत्रजन्यत्वमेवफलत्वम् । प्रवृत्तिदोषजनितइतितुनिर्वेदोपयो

गादुक्तम् २० ॥ नियतोत्तरभाविनि ॥ फलति । फलनिष्पत्तौ० ञि फलाविशरणेवा । पचाद्यच् ॥ फलं द्विविधम् । सातिशयंनिरतिशयञ्च । तत्रसातिशयंस्वर्गादि० निरतिशयं मोक्षः सचपरमानन्दस्वरूपः ब्रह्मस्वरूपत्वात् ॥ फलंफलेधनेबीजेनिष्पत्तौभोगलाभयोः । सञ्ज्ञेति केशवः ॥ फलेक्षासाधनंसंक्रामति ॥

फलकः । पुं० न० चर्मणि । फले । ढाल० इ० भा० ॥ फलति । ञिफला० । क्वुञादिभ्योवुन् ॥ पुं० दारुघटितदीर्घासने । फला० पट्टा० पट्टा० इ० भा० ॥ काष्ठादिपट्टके ॥ यथा । पाण्डुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमंलिखेत् । ऊनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चात्पत्रेनिवेशयेत् ॥ वृत्ति ॥ अस्थिखण्डे ॥ नागकेसरे ॥ रजकस्यपट्टे ॥ शाल्मलीफलकेश्लक्ष्णेनिज्याद्वासांसिनेजकः । नचवासांसिवासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥

फलकपाणिः । त्रि० चर्मिणि । फलकधारिणि । ढलैत० इ० भा० ॥ फलकंपाणौयस्य ॥

फलकी । पुं० फलु इ० गौ० प्र० मत्स्ये ॥ त्रि० फलकान्विते ॥

फलकीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

फलकृष्णः । पुं० पानीयामलके ॥

फलकेशरः । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

फलकोषकः । पुं० अण्डकोषे ॥

फलग्राही । पुं० वृक्षे । त्रि० फलग्रहणकर्त्तरि ॥

फलचमसः पुं० दधिमिश्रितवटत्वक्चूर्णे

फलचौरकः । पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥

फलत्रयम् । न० द्राक्षापरूषकाश्मरीषु ॥ त्रिफलायाम् ॥ फलानांत्रये ॥

फलत्रिकम् । न० त्रिफलायाम् ॥ हरीतक्यादित्रये ॥ फलानांत्रिकम् ॥

फलदः । पुं० ईश्वरे ॥ वृक्षे ॥ त्रि० फलदातरि ॥

फलपञ्चाम्लम् । न० अम्लपञ्चफले ॥

फलपाकः । पुं० पानीयामलके ॥ करमर्द्दके ॥

फलपाकान्ता । स्त्री० धान्यकदल्याद्योषधौ ॥ फलपाकद्वान्तोयस्याः ॥

फलपाकी । पुं० गर्दभाण्डे ॥

फलपुच्छः । पुं० वरंडालौ ॥

फलपुष्पा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्याम् ॥ द्रोणपुष्प्याम् । गुम्मा० इ० भा० ॥

फलपूरः । पुं० बीजपूरे । विजौरा० इ० भा० । फलेनपूर्यते । पूरी० । इगुपधेतिकः ॥ कर्म्मणिघञ्वा ॥

फलपूरकः । पुं० छोलङ्गे । बीजपूरे ॥

फलप्रदः । पुं० ईश्वरे ॥ धनेदानेन नष्टेपितत्फलप्रदईश्वरः । यतोस्तितेनदातारंतंप्रशंसन्तिवैदिकाः

॥ नापूर्वंफलदंतस्मिन्मानाभावा-
त्फलंपुनः । ईशादप्युपपन्नत्त्वा-
न्नैवापूर्वस्य कल्पकम् ॥ सेव्याद्रा-
ज्ञः फलप्राप्तिर्दृश्यतेनत्त्वपूर्व्वतः ।
दानादिक्रिययासेव्यादीशात्तद्वत्-
फलंभवेत् ॥

फलप्रिया । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

फलभूमिः । स्त्री० कर्मफलभोगस्था-
ने ॥ यथा । भरतान्यैरावतानिवि
देहाश्चकुरून्विताः । वर्षाणिकर्म्म
भूम्यः स्युः शेषाणिफलभूमयइति
हेमचन्द्रः ॥

फलमुख्या । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥ अज
मोदायाम् ।

फलमुद्गरिका । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥

फललक्षणा । स्त्री० प्रयोजनवत्यांलक्ष
णायाम् ॥ यथा व्यङ्ग्यस्यगूढागूढ
त्वाद्द्विधास्युः फललक्षणाः इति
साहित्यदर्पणः ॥

फलवान् । त्रि० फलिनि । फलसहित
वृक्षे ॥ फलिनं ॥ फलवत् सन्निधा
धावफलंतदङ्गम् ॥ फलान्यस्यसन्ति
। मतुप् ॥

फल र्त्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

फलविषयः । त्रि० फलव्याप्ये ॥ अना
त्मनि ॥

फलवृक्षकः । पुं० पनसे ॥

फलव्याप्यत्वम् । न० वाह्येन्द्रियसन्निकृ
ष्टार्थाकारवाह्यधीपरिणामावच्छिन्न
चिदंशकृतेप्राकाश्याश्रयत्वे ॥ फलव्या
प्तिप्रतिबिम्बितश्चिदाभासस्तद्व्याप्य
त्वमित्यर्थः ॥

फलशाकम् । न० षड्विधशाकान्तर्ग
तफलरूपशाके ॥

फलश्रेष्ठः । पुं० आम्रे ॥ फलेषुश्रे
ष्ठः ॥ तद्वृक्षे ॥

फलषाडवः । पुं० दाडिमे ॥

फलशैशिरः । पुं० वदरवृक्षे ॥

फलश्रुतिः । स्त्री० कर्म्मप्रवृत्तिनिमि
त्तप्रलोभजनकवाक्ये ; कर्मफलश्र
वणे ॥ यथा । फलश्रुतिरियंनृणां-
श्रेयोरोचनंपरम् । श्रेयोविवक्षया-
प्रोक्तंयथाभैषज्यरोचनम्॥ अपिच ।
वेदोक्तमेवकुर्वाणोनिःसङ्गोर्पितमी
श्वरे । नैष्कर्म्यांलभतेसिद्धिंरोचना
र्थाफलश्रुतिः ॥

फलस्नेहः । पुं० अक्षोटवृक्षे ॥

फलहारी । स्त्री० काल्याम् ॥

फला । स्त्री० क्षिम्भिरिष्टाक्षुपे ॥

फलाढ्या । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

फलाध्यक्षः । पु० राजादने । क्षीरि
कायाम् । खिरणी० इ० भा० ॥
फलानामध्यक्षः ॥

फलादनः । पुं० शुके । कीरे । सूआ
० इ० प्र०पक्षिणि । त्रि०फलंफला
निवाअदनंयस्य तस्मिन् ॥

फलान्तः । पुं० वंशे ॥ फलेनफलैर्वा
अन्तोयस्य ॥

फलाम्ल : । पुं० अम्लवेतसे ॥ न० ह
चाम्ले ॥
फलाशन : । पुं० शुकपक्षिणि ॥ त्रि०
फलभक्षके ॥
फलासव : । पुं० फलरसविकृतौसुरा
प्रभेदे ॥
फलि : । पुं० फलुइ इ० प्र० मत्स्ये ॥
फलिका । स्त्री० निष्पाव्याम् ॥
फलित : । पुं० वृक्षे ॥ न० शैलेये ।
शिलापुष्पे ॥ त्रि० सफले । सञ्जात
फले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य । ता
रकादित्वादितच् ॥
फलितार्थः । त्रि० निष्कृष्टार्थे ॥ फलि
तश्चासावर्थश्च ॥
फली । त्रि० फलवति ॥ फलान्यस्यस-
न्ति । अतइनिः ॥
फलिन : । त्रि० फलवति ॥ विद्यमा
नफले । फलान्यस्यसन्ति । फलव-
र्हाभ्यामिनच् ॥ पुं० पनसे फलवति
वृक्षेच ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥
फलिनी । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे । अग्नि
शिखावृक्षे ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥
फली । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गौरा-
दित्वान्ङीष् ॥ फलिमत्स्ये ॥
फलीकरणम् । न० तुषे ॥
फलीश : । पुं० पारिशे ॥
फलूष : । पुं० लताप्रभेदे ॥
फलेग्रहि : । पुं० यथाकालफलधरे ।
अवन्ध्यवृक्षे ॥ त्रि० फलग्रहणकर्त्त

रि ॥ फलानिगृह्णाति । ग्रह० ।
फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति उपपदस्य
एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्य
ते ॥
फलेन्द्रः । पुं० राजजम्ब्वाम् । फरेंदा०
इ० भा० ॥
फलेपुष्पा । स्त्री० द्रोणपुष्प्याम् ॥
फलेप्सु : । त्रि० सकामेजने ॥ फलंप्रा
प्तुमिच्छतीतितया ॥
फलेरुहा । स्त्री० पाटलायाम् । पाट
लिवृक्षे ॥ फलेरोहति । इगुपधे-
तिरुहेः कः । तत्पुरुषेकृतीत्यलु
क् ॥
फलोत्तमा । स्त्री० काकलीद्राक्षायाम
। निर्बीजायाम् । किश्मिस् ०इ०
भा० ॥
फलोत्पत्तिः । पुं० आम्रवृक्षे ॥
फलोदय : । पुं० लाभे ॥ त्रिदिवेश्वा
लये ॥ फलस्यउदयः अच्छिन्वा ॥
फल्य : । पुं० विसारिताङ्गी ॥
फल्गु : । स्त्री० गयास्थनद्याम् मल
य्वाम् । काकोदुम्बरिकावृक्षे ॥ गुला
ल०फाग०इ०प्र०रेणुप्रभेदे ॥ मि-
थ्यावाक्ये ॥ त्रि०तुच्छे । असारे ॥
यथा । यत्समागतिफल्गुजगदेतद
तिफल्गु । धनलोभमपहायनसप
श्चनयनाय ॥ फलतिविफलाविशर
णे०फलनिष्पत्तौवा । फलिपाटीति
साधुः ॥

फल्गुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयं मानं गयायांपरिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रोशमेकंगयाशिर : ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्दनाच्चैवकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिर : प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितॄणांपरमागति :॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्रा : सरांसिच। फल्गुतीर्थंगमिष्यंतिवारमेकंदिने दिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फल्गुन : । पुं० अर्जुनपाण्डवे ॥ अर्जुनपादपे॥ फलतिनिष्पादयति फल० फलेर्गुक्चेत्युनन्० गुगागमश्च ॥ त्रि० फल्गुन्यांजाते ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुक्। लुकतद्धितलुकि ॥

फल्गुनी । स्त्री० नक्षत्रविशेषे । पूर्वफल्गुन्यो : ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ फल्गुन्यांजातायाम्॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुकि० लुकतद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यचलुकि० फल्गुन्यषाढामितिट : ॥ टित्वान् ङीप् ॥

फल्गुवाटिका । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥

फल्गुवृन्तक : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

फल्गूत्सव : । पुं० दोलयात्रायाम् ॥

फल्यम् । न० कुसुमे ॥

फल्यकी । स्त्री० कलिमर्द्दे ॥

फल्लफल : । पुं० सूर्पजवाते ॥

फा: । पुं० ऊष्मणि ॥ वर्द्धके ॥ सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री०स्फटिकायाम् । फटकिरी इ० भा० ॥

फाणि: । स्त्री० गुडे ॥ करंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्डाम् । राब० इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तुय : पक्व : किञ्चिद्गाढोबहुद्रव : । सएवेक्षुविकारेषुख्यात : फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्वभिष्यन्दिबृंहणं कफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्ति मूत्रवस्तिविशोधनम् ॥ फण्यते । फाणगतौ । स्वन्त:क्त :॥

फाण्ट : । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० न० कषायविशेषे ॥ क्षुण्णमौषधजातमुष्णोदकेप्रक्षिप्य सद्योभिषुत्यपूत्वायत्पीयतेतत्फाण्टमित्याहु : ॥ यथा । क्षिप्त्वोष्णतोयेमृदित : फाण्टस्त्वभिधीयते ॥ अपिच । क्षुद्रव्यपलेसम्यक्जलमुष्णं विनि:क्षिपेत् पात्रेचतुष्पलमितेततस्तुस्रावयेज्जलम् ॥ सोयंचूर्णद्रव : फाण्टोभिषग्भिरभिधीयते ॥ इति वै० प० ॥ फणतेस्म । फण० । क्त : । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधु : ॥ नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नेद्रव्ये ॥

फालः । पुं० महादेवे ॥ बलदेवे ॥ उत्प्लुतौ ॥ पुं० न० कृषिके । सीरोपकरणे ॥ नवविधदिव्यान्तर्गताष्टमदिव्ये ॥ यथा । आयसंद्वादशपलघटितंफालमुच्यते । अष्टाङ्गुलंभवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तरम् ॥ अग्निवर्णंततश्चौरोजिह्वयालेहयेत्सकृत् । नदग्धश्चेच्छुद्धिमियादन्यथातुसहीयते ॥ चौरोऽत्रगोचौरः । गोचौरस्यप्रदातव्यं तप्तफालावलेहनमिति स्मृतिः ॥ त्रि० कर्पासवाससि ॥ फालयति । त्रिफला० । स्यन्तात्० पचाद्यच् ॥ फलस्यविकारः । तस्यविकारइत्यण् ॥

फालकृत् : । पुं० हले ॥

फाल्गुनः । पुं० गुडाकेशे । पार्थे । अर्जुने ॥ नदीजवृक्षे ॥ अर्जुनभूरुहे ॥ तपस्ये० मासि । फागन० इ० भा० ॥ तत्रजातस्यफलम् । प्रियंवदः सज्जनवल्लभश्चपरोपकारीविमलाशयश्च । दातानितान्तं प्रमदाभिलाषीस्यात्फाल्गुनेयस्यजनस्यजन्म ॥ अनन्तपुरे ॥ फलतिनिष्पादयति । फल० । फलेर्गुक्चेतिउनन्० गुगागमश्च । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । फाल्गुनीपौर्णिमास्यस्मिन् विभाषाफाल्गुनीतिपक्षे० अण् ॥

फाल्गुनानुजः । पुं० सुरभौ । वसन्तकाले ॥ अर्जुनस्यकनिष्ठभ्रातरि ॥

फाल्गुनिकः । पुं० तपस्यमासे । फाल्गुने ॥ फाल्गुनीपौर्णमास्यस्मिन् । विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः इतिठक् । ठस्येकः ॥

फाल्गुनी । स्त्री० तपस्यस्यपूर्णिमायाम् । अत्रगौड़देशीयादोलायात्राकुर्वन्ति । नरोदोलागतंदृष्ट्वागोविन्दं पुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वा गोविन्दस्यपुरंव्रजेत् ॥ अपिच । फाल्गुन्यांक्रीडनंकुर्याद्दोलायांममभूपते इति ॥ पूर्वफल्गुन्याम् ॥ उत्तरफल्गुन्याम् ॥ फल्गुनीभिर्युक्तापौर्णमासी ॥ नक्षत्रेणयुक्तः । ततोङीप् ॥

फिः । पुं० पापे ॥ निष्फलवाक्ये ॥ कोपे ॥

फिङ्गकः । पुं० कलिङ्गे । भृङ्गे । भूम्याटविहगे । फिङ्गा० इ० गौ० भा० प्र० खगे ॥

फिरङ्गः । पुं० रोगान्तरे ॥ द्वीपान्तरे कद्वीपविशेषे ॥ तत्रत्यजने ॥ यथा । पूर्वाम्नायेनवशतंषडशीतिः प्रकीर्तिताः । फिरङ्गभाषयामन्त्रास्तेषां संसाधनात्कलौ ॥ अधिपामण्डलानाञ्चसङ्ग्रामेष्वपराजिताः । इङ्रेजानवषट् पञ्चलण्ड्रजाश्चापि भाविनः । इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाशः ॥

फुः । पुं० मन्त्रके ॥ तुच्छवाक्ये ॥

फुक : । पुं० पक्षिणि ॥

फुट : । स्त्रि० सर्पफणायाम् ॥

फुत् । अ० अनुकरणशब्दे ॥

फुत्कर : । पुं० अग्नौ ॥

फुत्कार : पुं० फुत्करणे । फूंक० इ० भा० ॥

फुत्कृति : । स्त्री० फूत्कारे ॥

फुप्फुस : । पुं० पुप्फुसे । कोष्ठविशेषे ॥ सचहृदयनाडिकासंलग्नाशयविशेष : । फोंपडा० भस्० इ० भा० ॥ यथा । स्थानान्यामाग्निपक्वानांमूत्रस्यरुधिरस्यच । हृदुण्डकः फुप्फुसश्चकोष्ठइत्यभिधीयते ॥ अस्यार्थ : । आमस्यस्थानमामाशयोनाभेरूर्द्ध्वम् । अग्ने : स्थानंपच्यमानाशयोनाभिमध्यम् । पक्वस्यस्थानंपक्वाशयोनाभेरध : । मूत्रस्यस्थानंवस्ति : । रुधिरस्यस्थानंयकृत्प्लीहानौ । हृत्हृदयं । इक्षुरसपाकमलवद्य : शोणितमलस्तज्ज : उण्डुकः सचान्त्रदेशेव्यवस्थित : पुरीषाधानम् । फुप्फुस : हृदयस्यवामपार्श्वे फुप्फुण्ड इतिख्यातइतिविजयरक्षित : ॥

फुल्ति : । स्त्री० फलने ॥

फुल्ल : । त्रि० विकसिते ॥ पुष्पे ॥ यथा । श्रीपञ्चम्यांश्रियंदेवींफुल्लै : सम्पूजयेत्सदा ॥ फलति । त्रिफला । ञीत: क्त : । आदितश्चेतीडभाव : । तिचेत्युत्वम् । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेति० तस्यल : ॥

फुल्लदाम । न० छन्दोभेदे ॥ यथा । मोगौनौतौगौ० शरहयतुरगै : फुल्लदामप्रसिद्धम् ॥ यथोदाहरणम् । शश्वल्लोकानांप्रकटितकदनंध्वस्तमालोक्यकंसंहृष्यच्चैतोभिस्त्रिदिववसतिभिर्व्योमसंस्थैर्विमुक्तम् । मुग्धामोदैनस्थगितदशदिशाभोगमाहूतभृङ्गमौलौदैत्यारेर्न्यपतदनुपमंस्रस्तरो : फुल्लदाम ॥ पुष्पमालायाम् ॥

फुल्लदृक् । त्रि० विकसितनयने ॥

फुल्लफाल : । पुं० शूर्पवाते ॥ इ० त्रिशेष : ॥

फुल्ललोचन : । त्रि० विकसितनेत्रवति ॥

फुल्लीक : । पुं० देशे ॥ सर्पे ॥

फूत्कार : । पुं० श्वासनिर्गमे । श्वसिते ॥ फूत्कारणम् । कृञ्० । घञ् ॥

फेत्कारिणी । स्त्री० तन्त्रविशेषे ॥

फेन : । पुं० हिण्डीरे । अब्धिकफे । समुद्रफेने ॥ तरलद्रव्योपर्युत्थितवुद्बुदाकारवस्तुनि झाग० इ० भा० ॥ स्फायते । स्फायी० फेनमीनावितिनिपातनात्साधु : ॥

फेनक : । पुं० फेने ॥ पिष्टविशेषे ॥

फेनका । स्त्री० जलपक्वतण्डुलचूर्णे ।

फेनदुग्धा । स्त्री० दुग्धफेनीक्षुपे ॥

फेनल : । त्रि० फेनवति । फेनिले ॥

फेनोस्यास्मिन्वास्ति । फेनादिल-
श्चेतिचकारास्लच् ॥

फेनवान् । त्रि० फेनले ॥ फेनोस्यास्मि
न्वास्ति । फेनादिलच्चेत्यचान्यतर
स्यामित्यनुवृत्तेः पच्चेमतुप् ॥

फेना । स्त्री० चुपविशेषे । सातलाया
म् ॥

फेनाग्रम् । न० बुद्बुदे ॥

फेनायमानः । त्रि० फेनमुद्वमति ॥
फेनाच्चेतिवक्तव्यमितिक्यङ् ॥

फेनवाही । पुं० वस्त्रे ॥

फेनाशनिः । पुं० इन्द्रे ॥

फेनिका । स्त्री० पक्वान्नविशेषे । फेनी
इ० भा० ॥ यथा समितायाघृता
ढ्यायावर्त्तीर्दीर्घाः समाचरेत् । ता
स्तुसन्निहितादीर्घाःपीठस्योपरिधार
येत् ॥ वेल्लयेद्वेल्लनेनैतायथैकापर्प्प-
टीभवेत् । ततश्छुरिकयातान्तुसंल
ग्नामेवकर्त्तयेत् ॥ ततस्तुवेल्लयेद्भूयः
शट्टकेनचलेपयेत् । ततः संवृततां
लोप्त्रींविदधीतपृथक्पृथक् ॥ पुन-
स्तांवेल्लयेल्लोप्त्रींयथास्यान्मण्डलाकृ-
तिः । ततस्तांसुपचेदाज्ये भवेयुश्च
पुटाः स्फुटाः ॥ सुगन्धयाशर्करया
तदुद्धूलनमाचरेत् । सिद्धेषाफेनि
कानाम्नीमठकेनसमागुणैः ॥ ततः
किञ्चिल्लघुरियम्विशेषोयमुदाहृतः ॥

फेनिलः । अरिष्टभूरुहे । रीठा० इ०
भा० ॥ बदरवृक्षे ॥ न० मदनफले
॥ बदरफले ॥ त्रि० सफेने ॥ फे
नोऽस्यास्ति । फेनादिलच्चेतिइ
लच् ॥

फेरः । पुं० शृगाले ॥

फेरण्डः । पुं० शृगाले ॥

फेरवः । पुं० शृगाले ॥ असुरे । रा-
क्षसे ॥ फे० इति० अव्यक्तोरवोऽस्य
॥ त्रि० धूर्त्ते ॥ हिंस्रे ॥

फेरुः । पुं० जम्बुके । शृगाले ॥ फे०
इत्यव्यक्तंरौति रुशब्दे । मितद्रा
दित्वात्० डुः ॥

फेलम् । न० भुक्तसमुज्झि

फेलकः पुं० ते । उच्छि
ष्टे ॥

फेला । स्त्री० भुक्तोज्झिते ॥ फेल्यते ।
फेल्लगतौ । गुरोश्चेत्यः ।

फेलिः । भुक्तोज्झिते ।

फेलिका । स्त्री० उच्छिष्टे । जं

फेली । ट० । इ० भा०

—:०(—)०:—

बवयोरैक्यमभेददर्शनात् ॥

बः । पुं० पवर्गस्यतृतीयाक्षरे ॥ वरु
णे ॥ सिन्धौ ॥ भगे ॥ तोये ॥
वदने ॥

बंहिमा । पुं० बहुलतायाम् ॥ बहुल
स्यभावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् ।
प्रियस्थिरेतिबहुलस्यबंहिआदेशः ।

बंहिष्ठः । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अयमे
षामतिशयेनबहुलः । अतिशायने

तमविष्ठनावितीष्ठन् । प्रियस्थिरेति वंहिष्ठादेश : ॥

वंहीयान् त्रि० बहुलतरे ॥ अयम नयोरतिशयेनबहुल : । द्विवचन विभज्योपपदेतरवीयसुनावितीयसु निप्रियस्थिरेतिवंह्यादेश : ॥

बक : पुं० कङ्के । बगला० इ० प्र० पक्षिणि ॥ अस्यमांसगुणास्तु । शरारिबककाकाश्च दात्यूहा : पवनापहा : ॥ इ० ॥ बकपुष्पे । शिवमल्ल्याम् । अगस्तिद्रुमे । यथा । सितपीतनीललोहितकुसुमभेदाच्चतुर्विधोऽगस्ति : । मधुरशिशिरदोषश्रमकासविनाशनश्चभूतघ्न : ॥ तथाचराजनिर्घण्ट : । अगस्तिशिशिरंगौल्यं त्रिदोषघ्नंश्रमापहम् । बलासकासवैवर्ण्यंभूतघ्नञ्चबलावहमिति ॥ श्रीदे । कुबेरे ॥ रक्षोविशेषे । योभीमेनहत: ॥ असुरविशेषे ॥ सचश्रीकृष्णेनहत : ॥ वङ्कते । वकिकौटिल्येगतौच । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । बवयोरैक्यम् ॥ यद्वा वाति । वायतिवा । वागतिगन्धनयो: । ओवैशोषणे वा कन् । आतोलोप : ॥ वेति० वायतिवा । मूलविभुजादित्वात्क: । वक्तिवा । वचेरच् । न्यङ्क्वादि : ॥

बकचिञ्चिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे० । बकाच्याम् ॥

बकजित् । पुं० भीमसेने ॥ श्रीकृष्णे ॥

बकनिसूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

बकपुष्प : । पुं० बकवृक्षे ॥ न० अगस्तिकुसुमे ॥

बकवृत्ति : । पुं० बकसमानवृत्तेनविशिष्टे । यथा । पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥

बकवरी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

बकव्रतचर : । पुं० बकव्रतिनि ॥ बकव्रतंचरतीति० तथा । चरेष्ट : । बकोहिप्रायेणमीनहननरुचितयामिथ्याविनीत : सन्नेवंशीलोभवतीति गौणोबकव्रतशब्द : । तल्लक्षणन्तु । अधोदृष्टिर्नैष्कृतिक : स्वार्थसाधनतत्पर : । शठोमिथ्याविनीतश्चबकव्रतचरोद्विज : ॥ इ० ॥

बकव्रती । पुं० बकव्रतचरे । बकव्रतवति ॥

बकाची । स्त्री० बकचिञ्चिकायाम् ॥

बकारि : । पुं० श्रीकृष्णे ।

बकुल : । पुं० शीधुगन्धे । सिंहकेशरे । मौलसरीति० प्र० वृक्षे ॥ बङ्कते बकिगत्यर्थे । बा० उलच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ बकुलस्तुवरोऽनुष्ण : कटुपाकरसोगुरु : । कफपित्तविषश्वित्रकृमिदन्तगदाप-

ह : ॥ पश्यवम् ॥
वकुला । स्त्री० कटुकायाम् ॥
वकुली । स्त्री० काकोल्याम् ॥
वकूल : । पुं० वकुले ॥
वकेरुका । स्त्री० वलाकाभिदि ॥ वातावर्ज्जितशाखायाम् ॥
वकोट : । पुं० शुक्लवायसे । वके ॥
वठर : । पुं० अम्बष्ठे शठे ॥
वणिग्वन्धु : । पुं० नीलीवृक्षे ॥
वणिग्भाव : । पुं० सत्यानृते । वाणिज्ये ॥ वणिजोभाव : । ष्यञ् ॥
वणिग्वह : । पुं० उष्ट्रे ॥
वणिक् ०ग् । पुं० वाणिजके । वाणिज्यकर्त्तरि । क्रयविक्रयकर्त्तरि । वैदेहके सार्थवाहे । नैगमे । क्रयविक्रयके । वाणिज्ये । करणान्तरे ॥ पणते । पण० । पणेरिज्यादेश्चवः ॥ वैश्ये ॥
वणिक् । स्त्री० वणिज्यायाम् ॥
वणिज : । पुं० ववाद्यैकादशकरणान्तर्गतषष्ठकरणे । तज्जातफलंयथा । प्राज्ञ : कृतज्ञोगुणवान्गुणज्ञोवणिग्जनप्राप्तमनोरथ : स्यात् । यस्यप्रसूतौवणिजाभिधानंभाण्डप्रधानंद्रविणंहितस्येति ॥ वणिजि ॥
वणिज्यम् । न० वाणिज्ये । ष्यन्तरे ॥ वणिजांकर्मभावोवा । दूतवणिग्भ्याञ्चेति०य : इतिकाशिका । भाष्येतु०दूतवणिग्भ्याञ्चेतिनास्त्ये

व ॥
वणिज्या । स्त्री० वाणिज्ये ॥ वृत्त्यन्तरे वणिजांभाव : । दूतवणिग्भ्याञ्चेति य : वणिज्याशब्द : स्वभावात्स्त्रीलिङ्ग : ० भावएवाचप्रत्ययोनतुकर्मणीतिमाधव : । भाष्येतुवार्तिकमेवनास्ति ॥ वणिक्कर्मणि ॥
वण्ठ : । पुं० असहायगमने ॥ अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० इ० भा० ॥ वण्ठते । वठि । अच् ॥
वण्ड : । त्रि० विकृतलाङ्गूले ॥ बाँडा इ० भा० ॥
वदर : । पुं० कोलिपादपे ॥ वदरस्यपत्रलेपोज्वरदाहविनाशन : । त्वचाविस्फोटशमनीवीजंनेत्रामयापहम् ॥ वदतिस्थिरीभवति०छिन्नस्यापिपुन : प्ररोहणात् । वदस्थैर्ये । वा० अर : ॥ देवसर्षपेवृक्षे ॥ कार्पासस्यास्थ्नि । बिनौला० कपासिआ०वाडवा० इ०भा० ॥ न० कोलिफले ॥ कार्पासीफले ॥ वदर्या : फलम् । फलेलुगितिविकारावयवप्रत्ययस्यलुक् ॥ लुक्तद्धितलुकीति० स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥ सेविफले ॥ क्षुद्रवदरे । झाडीबेर इ० झडबेरी० इ० भा० ॥ गोपगोण्टायाम् ॥ वदरमात्रे । कर्कन्धौ । वदर्याम् ॥
वदरफली । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

बदरवल्ली । स्त्री०) भूबदर्याम् ॥

बदरा । स्त्री० गृष्टी । वराहक्रान्तायामोषधौ ॥ कार्पास्याम् ॥ एलापर्ण्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् ॥ टाप् ॥

बदरामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥

बदरि : । स्त्री० कोलिवृक्षे ॥

बदरिकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

बदरिकाश्रम : । पुं० न० तीर्थविशेषे । नारायणाश्रमे । व्यासाश्रमे ॥

बदरी । स्त्री० कोलवृक्षे ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ कार्पास्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥ बदरीफले ॥ बदर्या : फलम् हरीतक्यादिभ्यश्चेति० विकारार्थस्य लुप् ॥

बदरीखण्ड : । पुं० बदरीणां समूहे ॥ वृक्षादिभ्य : खण्ड : ॥

बदरीच्छदा स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हस्तिकोलिवृक्षे ॥

बदरीपत्त्रकम् । न० नखीनामगन्धद्रव्ये ॥

बदरीपाचनम् । न० तीर्थविशेषे ॥ तत्रवशिष्ठाश्रम : ॥

बदरीफला । स्त्री० नीलशेफालिकायाम् ॥

बदरीशैल : । पुं० अलकनन्दाया : पश्चिमतीरेहिमाचलैकदेशे ॥

बदरीषण्ड : पुं० बदरीखण्डे ॥ बदरीणांषण्ड : समूह : ॥

बदर्याश्रम : । पुं० नारायणाश्रमे ॥

बद्ध : । त्रि० कीलिते । संयते । कारागारादौनिगडिते ॥ बध्यतेस्म । बधबन्धने । क्त : ॥ मोहाद्यावृते ० सुखदु:खादिधर्मवति० पाशाष्टकेनयंत्रितेसंसारिजीवविशेषे ॥

बद्धगुदम् । न० उदरामयविशेषे । तन्निदानं यथा । यस्यान्त्रमन्नैरुपलेपिभिर्वाबालाश्मभिर्वापिहितं यथावत् । सञ्चीयते तस्यमल : सदोषात् शनै: शनै : शङ्करवच्चनाडयाम् ॥ निरुध्यते तस्य गुदेपुरीषं निरेतिकृच्छ्रादपिचाल्पमल्पम् । हृन्नाभिमध्ये परिवृद्धिमेति तस्योदरंबद्धगुदं वदन्ति ॥

बद्धफल : । पुं० करञ्जवृक्षे ॥

बद्धमुष्टि : । त्रि० कृपणे ॥

बद्धमूल : । त्रि० दृढमूले । उत्पाटनानर्हमूले । बद्धोमूलोयस्य स : ॥

बद्धमौन : । त्रि० नि : शब्दे ॥

बद्धरसाल : । पुं० त्रिविधराजाम्रान्तर्गताम्रसमाम्रे । मध्याम्रे । मन्मथानन्दे ॥

बद्धशिख : त्रि० शिशौ । बाले ॥ संयतचूडेनरे ॥ यथा । सदोपवीतिनाभाव्यं सदाबद्धशिखेनतु । विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिन तत्कृतमिति ॥ बद्धाशिखायस्य ॥

वद्धशिखा । स्त्री० उच्चटौषधौ ॥

वध : । पुं० प्राणवियोगफलकव्यापारे । प्रमापणे । मारणे ॥ हननम् । हन० । हनश्चवधइत्यप् ॥ पुण्यप्रद वधस्तुयथा । एकस्ययत्रनिधनेप्रवृत्ते दुष्टकारिणाम् । बहूनांभवति चक्षेमं तस्यपुण्यप्रदोवध: ॥ एकास्त्रीसुरापश्चब्रह्महागुरुतल्पग : । आत्मानं घातयेद्यस्तुतस्यपुण्यप्रदो वध: ॥ इति ॥ अपिच । नैकस्यार्थे बहून्हन्यादितिशास्त्रेषुनिश्चय: एकं हन्याद्बहूनांहिनपापीतेन जायते ॥ इति वामनपुराणे ५५ अध्याय : । पारिभाषिकवधस्तु । वपनं द्रविणादानं स्थानान्निर्यापणं तथा । एषहिब्रह्मबन्धूनांबधोनान्यो स्तिदैहिक : ॥ इ० ॥ करचरणादिच्छेदनादिरूपे ताडने ॥ सप्तमतारायाम् ॥

वधक : पुं० व्याधे । मृत्यौ ॥ बधकर्त्तरि । वद्धक० इ० भा० ॥ त्रि० हिंस्रे ॥ हन्ति । हन० । ण्वुल् । बहुलं तणीतिण्वुलिवधादेश : ॥ बधहिंसायांबा । तदा० जनिबध्योश्चेतिवृद्धिनिषेध : ॥

वधत्रम् । न० आयुधे ॥ बध्यतेऽनेन । बध० । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ॥

वधस्थली । स्त्री० वधस्थाने ॥

वधस्थानम् । न० आघातने । सूनायाम् ॥ वधस्यस्थानम् ॥

वधाङ्कम् । न० कारावेश्मनि ॥

वधार्ह : । त्रि० हननयोग्ये ॥ वध्ये ॥

वधी । त्रि० वधकर्त्तरि ॥

वधिर : । त्रि० एडे । श्रवणशक्तिहीने बहरा० इ० भा० ॥ वाधिर्यनिदानन्तु । यदाशब्दवहं वायु: स्रोतआवृत्यतिष्ठति । शुद्धश्श्लेष्मान्वितोवापिवाधिर्यन्तेनजायते ॥ औषधं यथा० । कर्णशूलेकर्णनादेवाधिर्ये क्ष्वेडएवच । चतुर्ष्वपिचरोगेषुसामान्यं भेषजं स्मृतम् ॥ शृङ्गवेरञ्च मधुचसैन्धवं तैलमेवच । कटूष्णं कर्णयोर्धार्यमेतत्स्याद्वेदनापहम् ॥ इ० ॥ वाधिर्यं बालवृद्धोत्थं चिरोत्थञ्चविवर्ज्जयेत् ॥ बध्नाति कर्णम् । वध्यतेवा बन्धबन्धने । इषिमदिमुदीतिकिरच् ॥ भिक्षुकलक्षणे । हितं मितं मनोरम्यं वच : शोकापहञ्चयत् । श्रुत्वायो नशृणोतीवबधिर : सप्रकीर्त्तित : ॥

वधोद्यत : । त्रि० परवधायोद्युक्ते । सन्नद्धे । आततायिनि ॥

वध्य : । त्रि० वधार्हे । शीर्षच्छेद्ये ॥ किन्त्वयानश्रुतंलोकेअवध्या : प्रमुयोषित: । हीनवर्णोपभुक्तायात्याज्या

वध्यापिवाभवेत् ॥ अवध्यायथा । मोब्राह्मणंव्रतमथापिमुग्धं वालंस्वबन्धुंललनांसुदुष्टाम् । कृतापराधानपिनैववध्याचार्यमुख्यादागुरवस्तथैवेति ॥

वध्यपाल : । पुं० कारागृहरक्षके ॥

वध्रम् । न० नागे । सीसके । सीसा० इ०भा० ॥ बध्यतेऽनेन । सर्वधातुभ्य ष्ट्रन् ॥

वध्री । स्त्री० वध्र्याम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । वरत० लाव० इ० भा० ॥ बध्यतेऽनया । ष्ट्रन:षित्वान्ङीष्

बन्ध : । पुं० आदौ ॥ बन्धने ॥ अन्त : करणाशुद्धिरूपेज्ञानप्रतिबन्धे । कर्तृत्वाद्यभिमाने ॥ विपर्ययादिष्यते बन्ध : । विपर्ययात्०अतत्त्वज्ञानात् सच०प्राकृतिकवैकारिकदाचिणिकभेदात्त्रिविधउक्तस्तत्तद्व्याख्यानतोऽवगन्तव्य: ॥ पुनर्बन्धोद्विविध: । तीव्रोमृदुश्चेति । तत्रसुरसम्पत्० साचादेवक्लेशहेतुत्वात्तीव्रोवन्ध: । दैतमाचप्रतीतिस्तुस्वयमक्लेशरूपत्वाच्चमृदुबन्धइति ॥ वध्यतेऽनेनवा । बन्ध० । हलश्चेतिघञ् ॥ दृहादिवेष्टने ॥ शरीरे ॥ निगडादिबन्धने ॥ अनेकान्तवादिमतेतु० नानानिरयसंसरणकारणं मोहादिरष्टविधोगण: स्वातन्त्र्यविघातहेतुत्वाद्वन्ध: । उक्तञ्च । मोहादिकोगणश्चैवबन्धो

जीवस्यकल्पित : । लोहपञ्जरस्तश्च इ यथाक्षिप्तं जलाशये । अलाबुकमधोयातितद्वज्जीव: सबंधनइति ॥ जालंधरोड्डीयनमूलबंधान्जल्पन्ति- कण्ठोदरपायुमूले । बंधत्रयेस्मिन् परिचीनमानेबंध : कुतोदारुणकालपाशै : ॥ इतियोगविद : ॥ षोडशप्रकारैरतिबंधे ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपदोलतावेष्टोऽर्द्धसंपुट: । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच हिल्लोलोनरसिंहो पिविपरीतस्तथापर : । क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठस्तत : परम् ॥ सिंहासनोरतिनागोविद्याधरस्तुषोडश । इतिरतिमञ्जरी । एतेषांलक्षणानितत्तच्छब्देद्रष्टव्यानि ॥ संज्ञाप्रभेदेनान्येऽपि- बंधा: सन्ति । यथा कामप्रदोविपरीतोनागरोरतिपाशक: । केयूर: प्रियतोषश्चतत : समदस्तथा ॥ ततश्चैकपदोज्ञेय : सम्पुटश्चोर्ध्वसम्पुट : । ततस्तनभवश्चैवततोनुरतिसुन्दर : ॥ ऊरुपीडस्मरचक्रौतथोरुक्रम : स्मृत : । वेष्टकोहंसकीलस्तुततोलीलासनस्तथा ॥ अष्टादशक्रमाद्बंधा:स्त्रीणांबहुसुखप्रदा:॥ पुंसांकराश्चैवकथितास्तुक्रमात्तत: ॥

बंधक: । पुं० विनिमये ॥ आधौ ॥ रतहिण्डके ॥ सत्यङ्कारे ॥ न० आधौ । यदुत्तमर्णायभूम्याद्याधीयतेतत ॥

॥ त्रि० उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ बध्नाति । बंध० । मद्गुरादयश्चे तिसाधु : ॥

बंधुरा : । पुं० भूमि०सत्सु ॥

बंधुरा । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥

बंधुल : । पुं० असतीपुत्रे ॥ बंधून्लाति । आतश्चेतिक : ॥ त्रि० नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

बंधूक : । पुं० पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार०इ०भा० ॥ पियासाल०इ०गौ०भा० ॥ न० पुष्पवृक्षवि० । रक्तके । बंधुजीवके । दोपहरिया०मभनिया० इ० भा० ॥ बाँदुली० इ० गौ० भा० ॥ बंधूक : कफकृद्ग्राहीवातपित्तहरो लघु : ॥ बध्नातिचित्तम् । बंध० । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ स्वधूपे । बन्धूक०इ०भा० ॥ यथा । बंधूकोबंधुजीवेस्यात्स्वधूपेस्यान्नपुंसकमितिहट्टचन्द्र : ॥

बन्धूकपुष्प : । पुं० पीतसाले । जीवकतरौ । विजयसार० इ० भा० ॥ बन्धूकस्येवपुष्पाण्यस्य ॥ बीजके ॥

बंधूर : । पुं० विवरे ॥ त्रि० शोभने ॥ नम्रे ॥ बध्नाति । बंध० । खर्जूरादित्वादूर : ॥ उन्नतानते ॥ बंधूरबंधुरौरम्येनम्रे हंसेतुबंधुरइतिरभस : ॥

बन्ध्य : । त्रि० अफले । अवकेशिनि । निष्फले । ऋतुप्राप्तावपिफलरहिते वृक्षादौ ॥ बंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ बंधनीये ॥

बन्ध्या । स्त्री० अप्रजस्त्रियाम् । बांझ इ० भा० ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ इष्टलीविशेषे ॥ यथा । वन्ध्याचाष्टमलीज्ञेयाद्वष्टलीचमृतप्रजा । अपराष्टमलीज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ वलाख्यगंधद्रव्ये । बाल्यालके ॥ बध्नाति । बंध० । यत् । अघन्यादित्वात्सत्यवा ॥ योनिरोगविशेषे ॥

बन्ध्याकन्द : । पुं० वन्ध्याकर्कोटक्याम् । बांझखखसा० इ० भा० ॥

बन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री० विषकण्टकिन्यामोषधौ । ककोडी०खखसा० इ० भा० ॥ वन्ध्याकर्कोटकीलघ्वी कफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पहरीतीक्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥

बभस : । त्रि० भक्षणशीले ॥

बभ्रु : । पुं० वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे ॥ विष्णौ ॥ विशाले ॥ नकुले ॥ स्थूलपुष्करनेचोवभ्रुर्भेद : सनाकुल : ॥ मुनिभेदे ॥ देशभेदे ॥ यादवविशेषे ॥ सितावरशाके ॥ त्रि० पिङ्गले । पिङ्गलवर्णवति ॥ बिभर्ति० भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्०वा । कुर्भ्रश्चेति०कुर्दित्वञ्च ॥ खलतौ ॥

बभ्रुज : । पुं० ब्राह्मणे ॥

बभ्रुधातु : । पुं० सुवर्णगैरिके ॥
वर : । पुं० जामातरि ॥ वृतौ ॥ देवतादेरभीप्सिते ॥ षिड्गे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्वचे ॥ वालके ॥ आर्द्रके ॥ ईषदिष्टे ॥ मनागिष्टे वरंक्लीबेकेचिदाहुस्तदव्ययम् ॥ त्रि० । श्रेष्ठे ॥
वरा । स्त्री० फलत्रिके ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ विडङ्गे ॥ पाठायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥
वरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥
बर्बरक : । पुं० पांशुचामरे ॥
बर्बट : । पुं० राजमाषे ॥
बर्बटी । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥ व्रीहिभेदे ॥
बर्बरा । स्त्री० वृहन्मक्षिकायाम् । नीलायाम् ॥ पश्चान्तस्थादिवर्बराम् ॥
बर्ह : । पुं० न० मयूरपिच्छे ॥ दले । पत्रे ॥ परिवारे ॥ बर्हति । वृहवृद्धौ ॥ पचाद्यच् ॥ बर्हतेवा । बर्हहिंसायाम् । घञ् ॥
बल : । पुं० हलायुधे । बलदेवे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ मयपुत्रे ॥ अस्यस्थानमतलं । यथा । प्रथमेविवरेविप्रअतलाख्येमनोरमे । मयपुत्रोवलोनाम वर्ततेऽखर्वगर्वकृत् । षण्णवत्योयेनसृष्टामायासर्वार्थसाधिकाः । मायाविनोयास्वस्योधारयंतिचकाश्च नेति० दे० भा० ॥ वायसे ॥ वरुणद्रुमे ॥ न० गंधरसे ॥ रूपे ॥ शौर्ये । स्थामनि । शुक्रे । शक्तौ । पराक्रमे ॥ बाहुबलमनोबलोपायबलबंधुबलेषुचतुर्षु ॥ सामादिषु ॥ स्थौल्ये ॥ सैन्ये ॥ तत्षड्विधम् । मौलंभृत्यंसुहृच्छ्रेणीद्विषदाटविकंबलमितिभेदात् । तच० मित्राटवीबलंचैवमौलंभृत्यबलंतथा । सर्वमेतद्बलंप्राहुर्वज्र्यंयित्वाद्विषद्बलम् ॥ इतिनीति : । देहसामर्थ्ये ॥ परपरिभव निमित्त शरीरगतसामर्थ्यविशेषे ॥ अवश्यमिदंसाधयिष्यामीत्याग्रहे । सोचितिकार्येश्रमाभावप्रयोजकेदार्ढ्ये । कर्मेन्द्रियपाटवे ॥ स्वधर्मानुष्ठानायदेहेन्द्रियादिधारणसामर्थ्ये ॥ रसादिशुक्रपर्यंन्तपुष्टधातुनिमित्तकम् । चेष्टासुपाटवंयत्तु वलंतदभिधीयते ॥ शुक्रे ॥ त्रि० बलयुक्ते ॥ बलमस्यास्ति । अर्श आद्यच् । बलते० बलतिवा० वल्यतेवा० अनेन । बलसम्वरणे० बलप्राणनेवा । पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्ध्यभाव : । पुंसीति० घोवा ॥ बललेऽनेन । खनोघचेतिघोवा ॥ पारिभाविकबलानियथा । विद्याभिजनमित्राणिवृद्धिसत्त्वधनानिच । तप : सहायवीर्याणिदैवञ्चदशमंबलम् ॥ अपिच । अबलस्यबलंरा

आबालस्यरुदितंबलम् । बलंमूर्खस्य मौनन्तुतस्करस्याऽनृतंबलम् । अपिच० ब्र० । क्षत्रियाणांबलंयुद्धंव्यापारस्तुबलंविशाम् । भिक्षाबलंभिक्षुकाणांशूद्राणांविप्रसेवनम् ॥ हरौ भक्तिर्हरेर्दास्यं वैष्णवानांबलंहरि : । हिंसाबलंखलानाञ्च तपस्याचतपस्विनाम् ॥ बलंवेशस्तुवेश्यानांयोषितांयौवनंबलम् । बलंप्रतापोभूपानां बालानांरुदितंबलम् ॥ सतांसत्यंबलंमिथ्याबलमेवासतांसदा । अनुगानामनुगम : स्वल्पस्थानाञ्चसञ्चय : ॥ विद्याबलंपण्डितानांवाणिज्यंवणिजांबलम् । अश्वत्सुकर्म्मशीलानांगाम्भीर्य्यंसाहसंबलम् ॥ धनंबलञ्चधनिनांशुचीनाञ्चविशेषत : । बलंविवेक : शान्तानांगुणिनांबलमेकता ॥ गुणोबलञ्चगुणिनांचौराणांचौर्य्यमेवच । विप्रवाक्यञ्चकापथ्यञ्चधर्म्मसृणिनांबलम् ॥ हिंसाचहिंस्रजन्तूनांसतीनांपतिसेवनम् । वरशापौसुराणाञ्चमिथ्याणांगुरुसेवनम् ॥ बलंधर्म्मोगृहस्थानांभृत्यानांराजसेवनम् । बलंस्तवःस्तावकानांब्रह्मचब्रह्मचारिणाम् ॥ यतीनाञ्चसदाचारोन्यास : सन्यासिनांबलम् । पापंबलंपातकिनांसुभक्तानांहरिर्बलम् ॥ पुण्यं बलंपुण्यवतांप्रजानांनृपतिर्बलम् । फलंबलञ्चवृक्षाणांजलंमीनांज-

लंबलम् ॥ जलंदलञ्चसस्यानांमत्स्यानांचजलंबलम् । शान्तिर्बलञ्चभूपानांविप्राणाञ्चविशेषत : ॥ ब्रू० ॥

बलच : । पुं० शुक्लवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बलचग्गु : । पुं० चन्द्रे ॥

बलजम् । न० गोपुरे ॥ क्षेत्रे । सस्ये । सङ्गरे ॥ धान्यराशौ ॥ बलेजातम् । जनौ० । ड : ॥ त्रि० भद्राकृतौ । सदाकारे ॥ बलजन्ये ॥

बलजा : । स्त्री० बल्गुदर्शनायाम् । वरयोषायाम् ॥ यूथ्याम् ॥ पृथिव्याम् ॥

बलद : । पुं० जीवके ॥ पौष्टिककर्म्माङ्गहोमाग्नौ ॥ त्रि० बलदातरि ॥

बलदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

बलहीनता । स्त्री० ग्लानौ ॥

बलदेव : । पुं० बलभद्रे । प्रलम्बघ्ने । अच्युताग्रजे ॥ अस्यध्यानंयथा । बलदेवंद्विवाहुञ्चशङ्खकुन्देन्दुसन्निभम् । वामेहलायुधधरंदक्षिणेमुसलंकरे ॥ हालालोलंनीलवस्त्रंहेलावन्तंस्मरेत्परमिति ॥ वाते । वायौ ॥ बलेनदीव्यति । दिवु० । अच् ॥

बलदेवा । स्त्री० त्रायमाणायामोषधौ ॥

बलप्रसू : । स्त्री० रोहिण्याम् । बलरामातरि ॥ बलस्यप्रसू : ॥

बलभद्र : । पुं० सीरिणि । हलायुधे ॥ बलशालिनि ॥ लोध्रे ॥ गवये ॥ बलंभद्रंश्रेष्ठमस्य । बलेनभद्रइतिवा ।

॥ भगवे ॥
बलभद्रा । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ कुमार्याम् ॥ बलेनभद्रा ॥
बलभद्रिका । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ बलेनभद्रा । स्वार्थेकन् ॥ माषरोटिकायाम् ॥ चमसीरचितारोटी कथ्यतेबलभद्रिका । हन्नोष्णावातला बल्याटीपाग्नीनांप्रपूजिता ॥
बलभित् । पुं० इन्द्रे ॥ बलंदैत्यविशेषंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥
बलभी । स्त्री० वडभ्याम् ॥ कूटागारे॥
बलरामः । पुं० बलदेवे ॥
बलल : । पुं० बलदेवे ॥ बलंलाति । ला० । कः ॥
बलवत् । अ० अतिशये । निर्भरे ॥ बलमस्यास्ति । मतुप् ॥
बलवान् । त्रि० मांसले । अंसले । बलयुक्ते । बलमस्यास्ति । मतुप् ॥ प्रबले ॥
बलवर्द्धिनी । स्त्री० जीवकौषधौ ॥
बलवल्लभा । स्त्री० वारुण्याम् ॥
बलविन्यास : । पुं० व्यूहे ॥ बलस्य सेनायायुद्धार्थं देशविशेषे०विन्यासो दुर्लङ्घ्यत्वनिमित्तं विभज्यस्थापनम् ॥
बलसूदन : । पुं० इन्द्रे ॥ बलनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥
बलस्थिति : । स्त्री० शिविरे ॥ बलस्य स्थिति : । बलस्यस्थितिर्यस्मिन्वा ॥
बलहा । पुं० श्लेष्मणि । कफे ॥
बला । स्त्री० वाट्यालके । वाड़ियाला० इ० गौ० भा० ॥ बलाचतुष्टयस्यनामादियथा । बलावाट्यालिकावाट्याशैववाट्यालकोपिच । महाबलापीतपुष्पासहदेवीचसास्मृता ॥ ततोन्यातिबलाऋष्यप्रोक्ताकङ्कतिकासहा । गाङ्गेरुकीनागबलाझषाह्रस्वागवेधुका ॥ बलाचतुष्टयंशीतंमधुरंबलकान्तिकृत् । स्निग्धंग्राहिसमीरास्रपित्तास्रक्षतनाशनम् ॥ बलामूलत्वचश्चूर्णं पीतंसक्षीरशर्करम् । मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशय : ॥ हरेन्महाबलाकृच्छ्रं०भवेद्वातानुलोमिनी । हन्यादतिबलामोहंपयसासितयासह ॥ अपिच । वाट्यालकोवाट्यपुष्पीसंमांसाविललाबला । श्वेतवाड़ियाला० इ० गौ० भा० ऋष्यप्रोक्तात्वतिबला पीतपुष्पीमहाबला । पीतवाड़ियाला० इ०गौ०। भा० ॥ स्निग्धायुष्याबलावृष्याग्राहिणीवातपित्तजित् ॥ बलति । बलसंवरणे । पचाद्यच् । बलमस्त्यस्या : अर्शआद्यच् ॥ रामायविश्वामित्रेणदत्तायांविद्यायाम् ॥ यथा । क्षुत्पिपासेनतेराममभविष्येतेनरोत्तम । बलामतिबलाञ्चैवपठत : पथिराघवेत्यार्षरामायणम् ॥ शारीरं

बलाधिक्यस्त्ववलाया : फलम् । ज्ञातबलायास्तुफलंमन : सङ्कल्प मात्रेणालौकिकार्थसाधनमित्यन वोविंशेष : ॥
बलाका स्त्री० बकजातिविशेषे । बिसकण्ठिकायाम् । वगुली० इ० भा० । जातिवाच्यायांस्त्रियामेव सर्वदानियत: ॥ बलते । बलसंब रणेसंचरणेच । बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥ वलिनचकतिवा । अककुटिलायांगतौ । अच् । बला का२का८ङ्क्षौस्याद्बलाकाशलकौपुच । सारसहंसबलाकाचक्राङ्कौचादयोजलेप्लवनात् । प्लवसंज्ञा : कथितास्ते तन्मांसंगुरूष्णंचबलदायि ॥ अन्येबकबलाकाद्यागुरव : प्राविभक्षणात् ॥
बलाकी । त्रि० बलाकावति ॥ बलाका अस्तिअस्यअस्मिन्वा । ब्री०इनि: ॥
बलांचिता । स्त्री० रामवीणायाम् ॥
बलाट : । पुं० मुद्गे ॥
बलात् । अ० हठादर्थे । यथा । बलात्सन्द्दर्षयेद्यस्तुपरभार्यांनर : क्वचित् । वधदण्डोभवेत्तस्यनापराधोभवेत्स्त्रिया : ॥
बलात्कार : । पुं० प्रसभे । हठे ॥ बलादितिनिपातोहठे ० इ० स्वामी ॥ बलात्करणम् । भावेघञ् ॥ बद्ध्वास्वगृहमानीयताडनाद्यं रूप क्रमै : । कथितोदाप्यते यत्रबलात्कार : प्रकीर्तित : ॥
बलात्मिका । स्त्री० हस्तिशुण्डाम् ॥
बलाद्या । स्त्री० बलायाम् ॥
बलाध्यक्ष : । पुं० सेनापतिदशकस्येकस्मिन्सेनानायके ॥
बलानुज : । पुं० श्रीकृष्णे ॥
बलामोटा । स्त्री० नागदमन्याम् । विषापहायाम् ॥ बलामोटाकटुस्तिक्तालघुपित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्रव्रणान्रक्षोनाशयेज्जालगर्दभान् ॥ सर्वग्रहप्रशमनीनि : शेषविषनाशिनी । जयंसर्वत्रकुरुतेधनदासुमतिप्रदा ॥
बलाय : । पुं० वरुणद्रुमे ॥
बलाराति : । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे ॥ बलस्यासुरस्यअराति : शत्रु : ॥
बलालक : । पुं० पानीयामलके ॥
बलाश : । पुं०) श्लेष्मणि ॥
बलाशक: । पुं०) इतिहेमचन्द्र : ॥
बलास : । पुं० कफे ॥
बलाहक : । पुं० मेघे । अम्बुदे ॥ वारिवाहकोबलाहक : । पृषोदरादित्वात्पूर्वपदस्यव : उत्तरपदादिश्चलत्वम् ॥ बलाकाभिर्हीयतेगम्यते । ओहाङ्० गतौ० पृ० ॥ बलेनहीयतेवा । क्वुन् ॥ गिरौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ नागविशेषे ॥ मुस्तके ॥ श्रीकृष्णस्यन्दनाश्वे ॥ रमागर्भोद्भव

कलिङ्गदेवपुत्रे ॥
बलाह्वकन्दः । पुं० गुलञ्चकन्दे ॥
बलिः पुं० दैत्यप्रभेदे । विरोचनात्मजे ॥ करे । राजग्राह्यभागे ॥ चामरदण्डे ॥ उपहारे । उपायने । भेंट० इ० भा० ॥ पूजासामग्याम् ॥ नियोज्योपजीव्ये ॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ तिर्यग्भिक्षुकादिदाने ॥ ययातिवंशीद्भवसुतपोराजपुत्रे ॥ बलिवैश्वनामकपंचयज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे ॥ बलते० बल्यते वा । बलप्राणने० बलसंवरणे संचरणे च । सर्वधातुभ्यइन् ॥ बलनम् । बलदाने । बलते वा । खनिकषीति० इन् ॥ यद्वा । वर्णि : सौच : । अस्य० वर्णो बलिश्चाहिरण्ये० इतिवलिरादेशः ॥
बलिः । स्त्री० जरयाश्लथचर्मणि ॥ चर्म्मतरङ्गे ॥ गृहदारुप्रभेदे ॥ जठरावयवे ॥ यथा । एकवलिः शस्तमृत्युः स्त्रीभोगीद्विबलिः स्मृतः । त्रिभिराचार्य इत्याहुश्चतुर्भिःस्याद्बहुप्रजः ॥ अबलिस्तुनृपः प्रोक्तोयज्वादानैक तत्परः । विषमावलयोयेषुते चागस्याभिगामिनः ॥ ऋजव्यस्तुवलयोयेषुते नराः सुखभागिनः ॥ इति ॥ गन्धके ॥ गुदाङ्कुर ॥

बलिकम् । न० पटलप्रान्ते ॥
बलिकरः । त्रि० बलिकर्त्तरि ॥ बलिंकरोति । दिवाविभेतिटः ॥
बलिका । स्त्री० अतिवलायाम् ॥
बलिक्रिया । स्त्री० इष्टदेवतापूजाविधौ ॥
बलितः । त्रि० वेष्टिते ॥
बलिदानम् । न० देवोद्देशेनयथाविधिपूजोपहारत्यागे ॥ देवतोद्देशेन सङ्कल्पपूर्व्वकच्छागादिपशुघातने ॥ बलिदानेनसततंजयेच्छत्रून्नृपान्नृप ॥
बलिध्वंसी । पुं० विष्णौ ॥ बलिमसुरविशेषंध्वंसितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनिः ॥ बलिनापूजादिना० अविद्यांध्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥
बली । पुं० बलदेवे ॥ माषे ॥ वृषभे ॥ महिषे ॥ उष्ट्रे ॥ शूकरे ॥ कर्फ ॥ कंदब्जे ॥ त्रि०बलवति । उपचिते । मांसले ॥ बलमस्यास्ति । बलादिभ्योमतुबन्यतरस्यामितिपक्षे इनिः ॥
बलिनः । त्रि० बलिभे । श्लथचर्म्मवति ॥ बलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । पामादित्वान्नः ॥
बलिनन्दनः । पुं० बाणासुरे ॥
बलिनी । स्त्री० बलायाम् । बाग्यालके ॥ बलमस्त्यस्याम् । बलादिभ्योम

तुवन्यतरस्यामितिपक्षेद्बनि : ॥
बलिपुष्ट : । पुं० काके ॥ बलिनापुष्ट : ॥
बलिपोटकी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥
बलिप्रिय : । पुं० लोध्रवृक्षे ॥
बलिभ : । त्रि० बलिने । जरयाश्लथचर्मणि ॥ बलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । तुन्दिवलिवटेर्भ : ॥
बलिभुक् । पुं० वायसे ॥ बलिंभुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयो : । क्विप् ॥
बलिमन्दिरम् । न० पाताले ॥ बलेर्मंदिरमत्र ॥
बलिमुख : । पुं० बलिमुखे ॥
बलिशम् । न० बडिशे । मत्स्यवेधने ॥ बलिनोमत्स्यान्० श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिक : ॥
बलिष्ठः । त्रि० बलवत्तमे ॥ अतिशयेनबलवान् । बलशब्दान्मतुबन्तादिष्ठन्प्रत्यय : । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् ॥ प्रायश्चित्तंविनापूतास्त्वमेवशुद्धमानसा । अकामायावलिष्ठेननस्त्रीजारेणदुष्यति ॥
बलिष्णु : । त्रि० अपमानिते ॥
बलिसद्म । न० रसातले । पाताले । बले : सद्म ॥
बलिहा । पुं० विष्णौ ॥
बली । स्त्री० बलौ । त्वगूर्मौ । चर्मतरङ्गे ॥

बलीकम् । न० नीध्रे । पटलप्रान्ते । छांची०इ०गौ०भा० । परावली०इ०भा० । बलति । आवृणोतिभित्त्यादि । बलसंवरणे । अलीकादयश्चेतिकीकन् ॥
बलीमुख : । पुं० वानरे ॥ बलीयुक्तंमुखमस्य ॥
बलीयान् । त्रि० अतिशयेनबलयुक्ते ॥
बलीवर्द : । पुं० वृषे । बैल०बरध०बर्धा०इ०भा ॥ बरणम् । वरईप्सायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । ईश्वरश्च०ईवरी । तौददाति । आतश्चेतिक : । अतिशयितंबलमस्य । अतइनि : । बलीचासौ०ईवर्दश्च ॥ तीर्थयात्रायांतदारूढस्यदोषोयथा- मात्स्ये । बलीवर्दसमारूढः शृणुतस्यापियत्फलम् । नरकेवसतेघोरेगवांक्रोधेद्धिदारुणे ॥ सलिलञ्च- नगृह्णन्तिपितरस्तस्यदेहिनइति ॥
बलु : । स्त्री० हस्तिदंतालिकायाम् ॥
बलूक : । पुं० पद्ममूले । पक्षिविशेषे ॥ बलते । बल० । बलेरूक : ॥
बलूल: त्रि० बलवति ॥ बलंनसहते । बलाटूल : ॥
बल्मिक : । पुं० न०बल्मीके ॥
बल्मीकि : । पुं० न०बल्मीके ॥
बल्मीक : । पुं० न०वामलूरे । नाकौ । पिपीलिकादिकीटविशेषकृतेमृत्स्तूपे । बावी०इ०भा० ॥ न० रोग

विशेषे । अस्यलचणं । यथा । ग्रीवांसकचाकरपाददेशेसन्धौगलेवात्रिभिरेवदोषैः । ग्रन्थिः सवल्मीकवदुन्नियाणांजातः क्रमेणवगतप्रवृद्धिः ॥ मुखैरनेकैः स्रुतितोदवद्भिर्विसर्पवत्सर्पतिचोन्नताग्रैः । वल्मीकमाहुर्भिषजोविकारंनिष्प्रत्यनीकंचिरजंविशेषात् ॥ वाल्मीनिमुनौ ॥ वलल्तेप्राणिनोऽत्र । अलीकादयश्चेति कीकन्नन्तोनिपातित : ॥

वल्मीकशीर्षम् । न० स्रोतोञ्जने ॥

वल्मीकि : । पुं० वल्मीके ॥

वल्मीकूटम् । न० वल्मीके ॥

वल्य : । पुं० बुद्धभिक्षुके । श्रमणे ॥ न० प्रधानधातौ । रेतसि ॥ त्रि० वलकरे ॥

वल्या । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ शिमृडीक्षुपे ॥ प्रसारिण्याम् ॥

वल्ल : । पुं० गुञ्जात्रयपरिमाणे । द्विगुञ्जपरिमाणे ॥ सार्द्धगुञ्जायाम् ॥ वल्लते । वल्लसंवरणे सञ्चरणे च । प० अच् ॥

वल्लक : । पुं० निष्पावे । राजशिम्ब्याम् ॥

वल्लकी । स्त्री० वीणायाम् । विपञ्च्याम् ॥ वल्लते । वल्ल० । क्वुन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ सल्लकीवृक्षे ॥

वल्लभ : । त्रि० दयिते । प्रिये ॥ अध्यक्षे ॥ न० कुलीनाश्वे । सल्लक्षणतुरङ्गमे ॥ अध्यक्षोऽश्वगवाध्यक्ष इति स्वामी ॥ वल्लते०वल्ल्यतेवा । वल्ल० । रासिवल्लिभ्यांचेत्यभच् ॥

वल्लभपाल : | पुं० | उत्तमाश्वपाले ॥ अश्वरक्षके ॥
वल्लभपालक:

वल्लभा । स्त्री० प्रियायाम् । प्रेयस्याम् ॥

वल्लरम् । न० वल्लूरे ॥

वल्लरि : । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

वष्कय : । पुं० तरुणवत्से । वहेडा० इ० भा० ॥ वष्कते । वष्कगतौ । वा० अयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० तरुणवत्सायाङ्गवि० बाखडी० इ० भा० ॥ वष्कयस्तरुणवत्स : ० सोऽस्त्यस्या : । अतइनिठनावितीनि : । अट्कुप्वाङिति णत्वम् । ङीप् ॥

वहि : । अ० बाह्ये ॥ वहति । वह० इस् ॥ वबयोरभेद : ॥

वहु । त्रि० त्र्यादिसङ्ख्यासु ॥ विपुले । भूयसि ॥ वंहते । वहिवृद्धौ ॥ लङ्घिवंह्योर्नलोपश्चेत्यु : ॥ स्त्रियां० वह्वादित्वात्०पाक्षिकोङीषभाव: । ङीष्पक्षे० वह्वी ॥

वहुक : । पुं० कर्कटे ॥ अर्के ॥ दात्यू

हे ॥ जलखातके ॥ त्रि० वहुभिःक्रीते ॥ सङ्ख्यायाअतिशदन्तायाः कन् ॥

वहुकण्टकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥ यवासे ॥ हिन्ताले ॥

वहुकण्टका । स्त्री० अग्निदमन्याम् ॥

वहुकण्टा । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥

वहुकन्दः । पुं० शूरणे ॥

वहुकन्दा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

वहुकरः । पुं० वक्रग्रीवे ॥ उष्ट्रे ॥ त्रि० खलपूः ॥ स्त्रियांवहुकरा ॥ वहुकार्यकर्त्तरि ॥ वहुकरोतिभुवंसमार्ष्टि । किंयत्तद्वहुषुकृञोज्विधानमित्यच् ॥

वहुकरी । स्त्री० वहुकरभार्यायाम् ॥ पुंयोगलक्षणोङीष् ॥ सम्मार्जन्याम् ॥

वहुकर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

वहुकूर्चः । पुं० मधुनालिकेरके ॥

वहुक्षमः । पुं० वुद्धे ॥ वहुक्षमते । पचाद्य० । ईषिचमिभ्याञ्चेतिणः ॥

वहुगन्धम् । न० त्वचे ॥ पुं० कुन्दुरुके ॥

वहुगन्धदा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

वहुगन्धा । स्त्री० चम्पककलिकायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥

वहुगर्ह्यवाक् । त्रि० कुत्सितवहुवादिनि ॥ जल्पाके ॥ वहुगर्ह्यावागस्य ॥

वहुग्रन्थिः । पुं० झावुके ॥ वहवोग्रन्थयोयस्मिन् ॥

वहुच् । पुं० प्रत्ययविशेषे ॥ सचप्रकृतेः पूर्वंभवति० प्रकृतेर्लिङ्गंचभजते । स्यादीषदसमाप्तौतुवहुच्प्रकृतिलिङ्गकः ॥

वहुच्छिन्ना । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥

वहुतन्त्रीः । त्रि० वहुतन्त्रीविशिष्टे ॥ यथा । वहुतन्त्रीःकायः । वहुतन्त्रीर्ग्रीवा । वहुतन्त्रिशरीरम् ॥ वह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन् । नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे० ङ० नकप् ॥

वहुतन्त्रीकः । पुं० वहुतन्त्रविशिष्टे । यथा । वहुतन्त्रीकः पटः । वहुतन्त्रीकावीणा ॥ वहुतन्त्रीकंवासः । वह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन्कप् ॥

वहुतरकणिशः । पुं० रागीधान्ये ॥

वहुता । स्त्री० वहुत्वे ॥

वहुतिक्ता । स्त्री० काकमाच्याम् ॥

वहुतिथः । त्रि० वहुसङ्ख्याके ॥ वहूनांपूरणः । तस्यपूरणेडट् । वहुपूगगणसङ्घस्यतिथुक् ॥

वहुतृणम् । न० तृणकल्पे ॥ ईषदसमाप्तं तृणम् । विभाषासुपोवहुच्पुरस्तात् ॥

वहुत्वम् । न० वहुतायाम् ॥ वहोर्भावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

वहुत्वक्कः
वहुत्वक् } पुं० भूर्जद्रुमे ॥

वहुदुग्धः । पुं० गोधूमे ॥

वहुदुग्धा । स्त्री० वञ्जुलायाम् । वहुक्षीरायांगवि ॥ वहुदुग्धंयस्याम् ॥

बहुदुग्धिका । स्त्री० स्नुहीवृक्षे ॥

बहुधा । अ० अनेकप्रकारे ॥ बहव : प्रकारा: । सङ्ख्यायाविधार्थेधावा ॥ यद्वा । बहुवारान् ० इति० क्रियाभ्यावृत्तिगणने० विभाषावहोर्धाऽविप्रकृष्टकालइतिधा । बहुधावहुकृत्वोवा दिवसस्यभुङ्क्ते ॥

बहुधान्य : । पुं० वत्सरविशेषे ॥ सुभिक्षंक्षेममारोग्यं प्रशान्ता : पार्थिवा : प्रिये । तस्करोपहृतंवित्तं बहुधान्येवरानने ॥ १२ ॥ अतिशस्य धान्यविशिष्टे ॥

बहुधारम् । ... शीर्षम् । ... न० वज्रे ॥

बहुनाडि : । त्रि० काये ॥ नाडीतन्त्र्यो : स्वाङ्गइतिनकप् ॥

बहुनाडीक : । त्रि० स्तम्भे ॥ दिवसे ॥ बह्व्योनाड्योयस्मिन् । कप् ॥

बहुनाद : । पुं० शङ्खे ॥

बहुनामा । पुं० असङ्ख्यातनामनि परमेश्वरे ॥ बहूनिनामानियस्य ॥ सर्वाण्येतानिनामानिपरस्यब्रह्मणो हरेरितिपुराणोक्ते : ॥

बहुपट : । त्रि० ईषद्‌नेपटौ ॥ बहुपु कर्मसुदक्षे ॥

बहुपत्र : । पुं० पलाण्डौ ॥ न० अभ्रके ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥

बहुपत्रा । स्त्री० तरुणीपुष्पे ॥

बहुपत्रिका । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ मेथिकायाम् ॥ महाशतावर्याम् ॥

बहुपत्री । स्त्री० लिङ्गिन्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ जतुकाकायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥

बहुपर्ण : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥

बहुपर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

बहुपर्णी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

बहुपात् । पुं० वटवृक्षे ॥ बहव : ... पादा यस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्य ॥

बहुपाद : । पुं० वटवृक्षे ॥

बहुपुत्र : । त्रि० अनेकसुतविशिष्टे ॥

बहुपुत्रा । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

बहुपुत्री । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

बहुपुष्प : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥

बहुपुष्पिका । बहुपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥

बहुप्रज : । पुं० मुञ्जतृणे ॥ शूकरे ॥ त्रि० अनेकसन्तानयुक्ते ॥

बहुप्रतिज्ञ : । पुं० अनेकपदसङ्कीर्णपूर्वपक्षविशिष्टव्यवहारे ॥ त्रि० अनेकप्रतिज्ञायुक्ते ॥

बहुप्रद : । त्रि० अतिदातरि । वदान्ये । दानशौण्डे ॥ बहुप्रददाति । प्रेदाज्ञइतिक : ॥

बहुप्रसू : । स्त्री० कृमिलायाम् । बहुसन्तानप्रसवकारिण्याम् ॥

बहुफल : । पुं० कदम्बे । नीपे ॥ वि

कङ्कते ॥ तेज : फले ॥

बहुफला । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥ चविकायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

बहुफलिका । स्त्री॰ भूबदर्याम् ॥

बहुफली । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

बहुफेना । स्त्री॰ सातलायाम् ॥

बहुबल : । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ अतिशयबलयुक्ते ॥

बहुमञ्जरी । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥

बहुमत : । त्रि॰ बहूनांसम्मते॥ नात्यन्तंसंस्कृतेनैवनात्यन्तंदेशभाषया । कथांगोष्ठीषुकथयँल्लोकेबहुमतोभवेत् ॥

बहुमल : । पुं॰ सीसके ॥ त्रि॰ अनेकमलयुक्ते ॥

बहुमार्ग : । पुं॰ न॰ चत्वरे ॥ बहूनां मार्ग : सञ्चाहारोवा । त्रि॰ अनेकपथयुक्ते ॥

बहुमूर्ति : । स्त्री॰ वनकार्पासे ॥ त्रि॰ नानाकारे ॥

बहुमूर्द्धा । पुं॰ विष्णौ ॥

बहुमूल : । पुं॰ इक्कटे ॥ शिग्रौ ॥ स्थूलशरे ॥ त्रि॰ अनेकमूलयुक्ते ॥

बहुमूलक : । पुं॰ इक्कटे ॥ न॰ उशीरे ॥

बहुमूला । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥

बहुमूली । स्त्री॰ गाकन्याम् ॥

बहुमूल्य : । त्रि॰ महाधने । महार्घवस्तुनि ॥

बहुयाज्य : । पुं॰ अनेकयजमाने ॥ बहवोभूयांसोयाज्यायाजनीयायस्य ॥

बहुरश्मिका । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

बहुरसा । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥

बहुरुहा । स्त्री॰ कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुरूप : । पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥ धूनके । सर्जरसे ॥ सरटे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ ब्रह्मणि ॥ कुन्तले । केशे ॥ बुद्धप्रभेदे ॥ बालयुवादिरूपिदेवनरादिरूपिजीवे ॥ बहुरूपइवभातिसाकथाबहुरूपया । रममाणोगुणेष्वस्याममाहमितिमन्यते ॥ नानाकृतिगन्धत्वात्॰ बहूनिरूपाण्यस्य ॥ त्रि॰ नानारूपयुक्ते ॥

बहुरूपक : । पुं॰ जाहकजन्तौ ॥

बहुरूपा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

बहुरेखा। स्त्री॰ प्रचुरदीर्घचिह्नायाम्॥ बहुरेखायुक्तायाःस्त्रियादोषोयथा । रेखाभिर्बहुभि : क्लेशंस्वल्याभिर्धनहीनताम् । रक्ताभि : सुखमाप्नोतिकृष्णाभि:प्रेष्यतांव्रजेत् ॥

बहुला: । पुं॰ ब्रह्मणि ॥

बहुलोमा । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ लोमशे ॥

बहुल : । पुं॰ अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न॰ विहायसि । आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ त्रि॰ प्राज्ये ॥ कृष्णवर्णे ॥ बहून्अर्थान्लाति । ला॰ । आतो

नुपेतिकः ॥ बहूनिबीजानिलातिवा ॥

बहुलगन्धा । पुं० एलायाम् ॥

बहुलच्छदः । पुं० रक्तशिग्रौ ॥

बहुलवणम् । न० औषरके ॥

बहुलवल्कलः । पुं० भूर्ज्जे ॥ चारे पियाले ॥

बहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलायाम् ॥ गवि । धेनौ ॥ देवीविशेषे ॥ टाप् ॥

बहुलाः । स्त्री० भूम्नि० कृत्तिकासु ॥

बहुलिमा । पुं० । बहुलत्वे ॥ बहुलस्यभावः । इमनिच् ॥

बहुलीकृतम् त्रि० अपनीततुच्छधान्ये धान्यादौ । पूते ॥ अबहुलंबहुलमकारि । अभूततद्भावेच्विः । अस्यच्वौ ॥

बहुवचनम् । न० येनबहवोर्थाउच्यन्ते तस्मिन् ॥ बहूनामर्थानांवचनम् । वचेः करणेल्युट् । कर्मणिषष्ठ्या समासः ॥

बहुवल्कः । पुं० प्रियाले ॥

बहुवल्ली । स्त्री० डोडिचुपे ॥

बहुवारः । पुं० उद्दाले । शेलौ । श्लेष्मातके । लसोडा० इ० भा० ॥ बहुवारोविषस्फोटव्रणवीसर्पकुष्ठनुत् । मधुरस्तुवरस्तिक्तः केश्यश्चकफपित्तहृत् ॥ फलमामन्तुविष्टम्भि रूक्षंपित्तकफास्त्रजित् । तत्पक्वं मधुरंस्निग्धंश्लेष्मलंशीतलंगुरु ॥

बहुवारकः । पुं० श्लेष्मातके । बहुवारे ॥ बहून्वारयति । हञ्० । णिजन्तः । कृन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥

बहुविधः । त्रि० विविधे । नानारूपे । पृथग्विधे ॥ बहवोविधायस्य ॥

बहुविस्तीर्णा । स्त्री० कुचिताकाम् ॥

बहुवीजम् । न० गण्डगात्रे । आढ्ये ॥

बहुवीर्यः । पुं० विभीतके ॥ तण्डुलीयशाके ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥ मरुवे ॥

बहुवीर्या । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

बहुव्रीहिः । पुं० प्रायोन्यपदार्थप्रधानेसमासविशेषे ॥ सचसप्तधा । द्विपदः । बहुपदः संख्योत्तरः संख्योभयपदः दिगन्तरालक्षणः व्यतिहारलक्षणः सहपूर्वपदश्चेतिभेदात् ॥ त्रि० प्रचुरधान्ययुक्ते ॥

बहुशत्रुः । पुं० चटके ॥

बहुशल्यः । पुं० रक्तखदिरे ॥ त्रि० अनेकशल्ययुक्ते ॥

बहुशः । अ० भूरिशब्दार्थे ॥ बहूनि । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

बहुशाखः । त्रि० अनेकभेदे ॥

बहुशालः । पुं० स्नुह्याम् ॥

बहुशिखा । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥

बहुश्रवा । स्त्री० शल्लकीतरौ ॥

बहुसन्ततिः । पुं० त्वक्सारप्रभेदे ।

विद्वांस० दु० गौ० आ० ॥ त्रि० अनेकसन्तानवति ॥
बहुसम्पुट : । पुं० विष्णुकन्दे ॥
बहुसार : । पुं० खदिरे ॥
बहुसुता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥
बहुसू: । स्त्री० शूकर्याम् ॥ बहुप्रसवायाम् ॥
बहुसूति : स्त्री० परेष्टुकायाम् । बह्व पत्यायांगवि ॥ बह्वीसूतिर्यस्या: ॥ बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥
बहुस्रवा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥ नाना स्रवणशीलायाम् ॥
बहुस्वन : । पुं० पेचके ॥ त्रि० अनेक शब्दयुक्ते ॥
बह्वपत्य : । पुं० शूकरे ॥ मूषके ॥ त्रि० बहुसन्तानयुक्ते ॥
बह्वाशी । त्रि० बहुभोजनशीले ॥ बह्वा शाविशिष्टे ॥
बह्वी । स्त्री० बह्वर्थे । बह्वादित्वान् ङीष् ॥
बह्वृक् । स्त्री० ऋग्वेदे ॥ न० सूक्त विशेषे ॥
बह्वृच : । पुं० ऋग्वेदिनिब्राह्मणे ॥ बह्व्यऋचोऽध्येतव्यायेन । ऋक्पूरित्य : ॥
बव्हृची । स्त्री० अध्वर्य्याम् । अध्वर्युशाखाध्येत्र्याम् ॥ बह्व्यऋचो-ध्येतव्याययासेतिविग्रह : । अनृच बह्वृचावध्येतर्य्येवेतिवचनात् ० ऋक्पूरित्यप्रत्यय : समासान्त : । यद्यपि० स्त्रीणांस्वाध्यायाध्ययन प्रतिषिद्धम् ० तथापिपुराकल्पेच्छ तदासीत् । यथा । पुराकल्पेषु नारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्च वेदानां साविचीवच नंतर्थेतियमवचनात् ॥ गोत्रञ्च चरणै : सहेतिजातित्त्वान् ङीष् ॥
वा । स्त्री० गते ॥ गन्धने ॥ तन्तुवं तामे ॥
वाढम् । न० दृढे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ भृशे । अतिशये ॥ वाहते । वाहृ प्रयत्ने । ओष्ठादि : । गत्यर्थेति क्तप्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातितम् । त्रि० अतिशयिनि ॥ क्रिया विशेषणेऽस्यक्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वेतुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥
वाण : । पुं० पश्चयवर्गे ।
वाणि : । स्त्री० वस्त्रादीनांवपनक्रियायाम् । व्यूतौ ॥
वाणिज : । पुं० वणिजि ॥ वाडवाऽग्नौ ॥ पणते । पण० । पणेरिज्या देश्चव : । स्वार्थेप्रज्ञाद्यण् ॥
वाणिजक : । पुं० वणिजि । वाडवाग्नौ । धूर्त्ते ॥
वाणिज्यम् । न० सत्यानृताख्यवैश्यवृत्तौ । वणिज्यायाम् । क्रयविक्रयादिलक्षणे वणिजकर्म्मणि । वणिजांकर्म्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वा

बाधक :	बाधित :

त्थ्यञ्च् ॥
वाणिनी । स्त्री० नर्त्तक्याम् ॥ छेकायाम् । मत्तयोषायाम् ॥ विदग्धवनितायाम् । अवश्यं वणति । वणशब्दे । आवश्यकेति० ग्रह्यादित्वाद्दणिनिः । बवयोरैक्यं ॥
वाणी । स्त्री० वाण्याम् ॥
बाधः । पुं० प्रतिबन्धके । व्याघाते ॥ अन्वयानुपपत्तौ ॥ अतिदिष्टपदार्थनिवृत्तौ ॥ ज्ञानान्तरेणविषयासत्त्वप्रतीतौ ॥ न्यायमते साध्याभाववत्पक्षे ॥ य० । ह्रदोवह्निमान् ॥
बाधकः । पुं० प्रतिबंधके ॥ आधिक्यं बाधकत्वे हेतुः । बाधते । बाधृ० । ण्वुल् ॥ स्त्रीणांरोगविशेषे ॥ यथा । रक्तमाद्रीतथाषष्ठीचाङ्कुरो जलकुमारकः । चतुर्विधोबाधकः स्यात् स्त्रीणांमुनिविभाषितः ॥ तेषांस्वभावंवक्ष्यामियथाशास्त्रंविधानतः । एतेषांपूजनंकार्यंजनैः सन्तानकाङ्क्षिभिः ॥ निःसारणंस्थापनञ्चबलिदानंजपस्तथा कर्त्तव्यो गुरुवाक्येन यथाशास्त्रं विचक्षणैः ॥ चतुर्विधोबाधकस्तुजायतेऋतुकालतः । तस्य लक्षणंयथा । व्यथाकट्यांतथानाभेरधः पार्श्वेस्तनेऽपिच । रक्तमाद्रीप्रदोषेणजायतेफलहीनता । मास-

द्वयंत्रयंवापिऋतुर्योगोभवेद्यदि । रक्तमाद्रीप्रदोषेणफलहीनातदाभवेत् ॥ इतिरक्तमाद्या:नेत्रेहस्तेभवेज्ज्वालायोनौचैवविशेषतः । लालासंयुतरक्तञ्चषष्ठीबाधकयोगतः ॥ मासैकेनभवेद्यस्याऋतुज्ञानंद्वयंतथा । मलिना रक्तयोनिःस्यात् षष्ठीबाधकयोगतः ॥ इतिषष्ठ्याः ॥ उद्वेगोगुरुतादेहेरक्तस्रावोभवेद्बहु । नाभेरधोभवेच्छूलंचाङ्कुरः सतुबाधकः ॥ ऋतुहीनाचतुर्मासंत्रिमासंवाभवेद्यदि । कृशाङ्गीकरपादेचज्वालाचाङ्कुरयोगतः ॥ इतिचाङ्कुरः ॥ सशूलाचसगर्भाचशुद्धदेहाल्परक्तिका । जलकुमारस्यदोषेणजायते बलहीनता ॥ याकृशाङ्गीभवेत्स्थूलाबहुकालऋतुस्तथा । गुरुस्तनीस्वल्परक्ता जलकुमारस्यदूषणात् ॥ इतिजलकुमारस्य ॥ इतिवैद्यकम् ॥ त्रि० बाधाजनके ॥
बाधनम् । न० पीडायाम् ॥ प्रतिबंधके ॥
बाधा । स्त्री० दुःखे । पीडायाम् ॥ निषेधे ॥ बाधृलोडने । गुरोश्चहलः ॥
बाधितः । पुं० हेत्वाभासविशेषे ॥ यस्य साध्याभावः प्रमाणेननिश्चितः स बाधितः । यथा । वह्निरनुष्णोद्रव्यत्वादिति । अत्रानुष्णत्वंसाध्याभावः । उष्णत्वंस्पर्शेनप्रत्यक्षेणगृह्यते०इ-

तिबाधितत्वम् ॥ त्रि॰ बाधायुक्ते ॥ पीडिते ॥ तारकादित्वादितच् । निवृत्ते ।

वाधिर्य्यम् । न॰ वधिरत्वे ॥ वधिरस्य भाव : । ष्यञ् ॥ कर्णरोगविशेषे । तस्यनिदानम् वधिरेऽवलोकनीयम् । औषधन्तु । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारोहिङ्गुलनागरम् । शुक्तं चतुर्गुणंदद्यात्तैलमेतैर्विपाचयेत् ॥ वाधिर्य्यंकर्णशूलञ्चपूयस्रावश्चकर्णयो : । क्रमयश्चविनश्यन्ति तैलस्यास्यप्रपूरणात् ॥

वाध्य : । त्रि॰ निराकरणयोग्ये । वाधितव्ये । बाधनीये ॥ न्यूनत्वं बाध्यत्वे हेतु : ॥

बांधकिनेय : । पुं॰ वंधुले । असतीसुते ॥ कौलटेये ॥ बंधक्याअपत्यम् । स्त्रीभ्योढकिकल्याण्यादित्वादिनङादेशश्च ॥

बांधव : । पुं॰ मित्रे । सुहृदि ॥ सगोत्रे । बंधौ । ज्ञातौ । स्वजने ॥ बांधवास्त्रिविधा: । आत्मबांधवा:॰पितृबांधवा:॰मातृबांधवाश्चेति । यथोक्तम् । आत्मपितृष्वसु : पुत्राआत्ममातृष्वसु : सुता : । आत्ममातुलपुत्राश्चविज्ञेयाह्यात्मबांधवा : ॥ पितु : पितृष्वसु : पुत्रा : पितुर्मातृष्वसु : सुता : । पितुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया : पितृबांधवा : ॥ मातु : पितृष्वसु : पुत्रामातुर्मातृष्वसु : सुता : । मातुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेया मातृबांधवा: ॥ इति ॥ बंधुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

बाभ्रवी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ पवीम् ॥

वारक : । पुं॰ अश्वगतौ ॥ त्रि॰ निषेधके ॥

बारकी । पुं॰ शत्रौ ॥ चित्राश्वे ॥ पर्णाजीविनि ॥ पयोधौ ॥

वारकोर : । पुं॰ द्वारग्राहिणि ॥ वाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणिवेधिन्याम् ॥ नीराजितहये ॥

वारण : । पुं॰ मतङ्गजे ॥ न॰ प्रतिषेधे ॥

बारबाण : । पुं॰ कञ्चुके ॥

वार्वटीर : । पुं॰ रङ्गे । त्रपुणि ॥ आम्रास्थ्नि ॥ अङ्कुरे ॥ गणिकासुते ॥

वाल: । पुं॰ कुन्तले । चिकुरे । कचे ॥ ॥ अश्वस्यबालके । किशोरे ॥ अश्वस्य वालधौ ॥ इभपुच्छे ॥ नारिकेले ॥ पञ्चवर्षीयहस्तिनि ॥ य॰ । पञ्चवर्षो गजोवाल : स्यात्पोतोदशवर्षक: । इति ॥ पुच्छे ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पुं॰ न॰ ह्रीवेरे । वर्हिष्ठे । उदीच्ये । वाला॰ इ॰ प्र॰ गन्धद्रव्ये । सुगन्धिवाला॰ इ॰ च॰ भा॰ ॥ त्रि॰ मूर्खे ॥ अविवेकिनि । शास्त्रार्थविवेकज्ञानशून्ये । अल्पप्रज्ञे ॥ अर्भ

के । माणवके ॥ अप्रामाण्यव्यवहारे । पञ्चदशवर्षादनधिकवयस्के इतिकश्चित् । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ यथा । आषोडशाद्भवेद्बालो-यावत्क्षीरनिवर्त्तकः । इ० ॥ अत्र सुश्रुतः । जनषोडशवर्षस्तुनरोबालोनिगद्यते त्रिविधःसोपिदुग्धाशी दुग्धान्नाशीतथान्नभुक् । दुग्धाशीवर्षपर्यन्तंदुग्धान्नाशीशरद्द्वयम् । तदुत्तरंस्यादन्नाशीएवंबालस्त्रिधामतइति ॥ अन्यचाप्युक्तम् । आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्ततउच्यते वृद्धः स्यात् सप्ततेरूर्द्ध्वंवर्षीयान्नवतेः परम् ॥ इ० ॥ अनाथबालवृद्धानांरक्षिकाःसर्वदेवताः ॥ अथबालपरिचर्याविधिः । बालमङ्कसुखंदद्यान्नचैनंतर्जयेत्क्वचित् । सहसाबोधयेन्नैवनायोग्यमुपवेशयेत् ॥ अयोग्यमुपवेशनासमर्थम् । नाकृष्यस्थापयेत्क्रीडेनत्रिप्रंश्रयनेक्षिपेत् । रोदयेन्नक्वचित्कार्येविधिमावश्यकंविना ॥ आवश्यकोविधिर्भेषजदानतैलाभ्यङ्गोद्वर्त्तनादिः । तच्चित्तमनुवर्त्तेतसंसदैवानुमोदयेत् । संसेवितमनाएवंनित्यमेवाभिवर्द्धयेत् ॥ बालातपतडिद्दृष्टिधूमानलजलादितः । निम्नोच्चस्थानतश्चापिरक्षेद्बालंप्रयत्नतः ॥ बालस्यस्नभाग्रहितान्याह । अभ्यङ्गोद्वर्तनेस्नानंनेत्रयोरञ्जनंतथा । वस्त्रं मृदुयत्नतश्चतथाचन्दनानुलेपनम् ॥ जन्मप्रभृतिपथ्यानिबालस्यैतानि-सर्वथा ॥ बालस्यकवलादेः समयमाह । कवलः पञ्चमाद्वर्षाद्विंशतेश्चैवमैथुनमिति ॥ बलति । बलप्राणने । ज्वलितीतिणः ॥ बाडते । बाडृआप्लाव्ये । पचाद्यच्वा ॥ यद्वा । बल्यते । बलसंवरणे । कर्मणिघञ् ॥ बालयति ण्यन्तात्पचाद्यच्वा ॥ जनैकादशवर्षस्यपञ्चवर्षाधिकस्यच । चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तंविशुद्धये ॥ ततोन्यूनतरस्याथनापराधोनपातकम् । नचास्यराजदण्डोपिप्रायश्चित्तंनविद्यत इत्यङ्गिराः ॥

बालकः । पुं० शिशौ ॥ अश्वे ॥ हयबालधौ ॥ हस्तिपुच्छे ॥ अङ्गुरीयके ॥ ह्रीवेरे । सुगन्धिबाला० इ० प्र० ॥ बालकंशीतलंरूक्षंलघुदीपनपाचनम् । हृल्लासारुचिवीसर्पहृद्रोगस्त्वतिसारहृत् ॥ वलये । केशे ॥ त्रिवे० ॥

बालकप्रिया । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ कदल्याम् ॥

बालकृमिः । पुं० केशकीटे ॥

बालक्रीडनम् । न० बालकखेलायाम् ॥

बालक्रीडनकः । पुं० कपर्द्दके ॥

बालखिल्यः । पुं० तपोविशेषलब्ध-

संज्ञकेतापसान्तरे । नवान्नलब्धे पूर्वसञ्चितस्त्यागिनि ॥ मुनिविशेषेषु ॥ केशजातावालखिल्या : ॥ येके शास्ते बालखिल्या इतिस्मृतेः ॥
बालगर्भिणी । स्त्री० प्रथमगर्भव-त्यां गवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ बालाचासौगर्भिणीच ॥
बालगोपाल : । पुं० श्रीकृष्णमूर्त्ति विशेषे ॥
बालग्रह : । पुं० बालकष्टदग्रहविशेषे ॥ यथा बालग्रहाश्चनाचारात्पीडयन्तिशिशुंयत : । तस्मात्तदुपसर्गेभ्योरक्षेद्बालंप्रयत्नत : ॥ ग्रयतेषांनामानि । स्कन्दग्रहस्तुप्रथम : स्कन्दापस्मारएवच । शकुनीरेवती चैवपूतनागन्धपूतना । पूतनाशीतपूर्वाचतथैवमुखमण्डिका । नव मोनैगमेयश्चप्रोक्ताबालग्रहाश्चमी ॥
बालचर्य्य : । पुं० सिद्धसेने ॥ कार्त्तिकेये ॥
बालजीवनम् । न० क्षीरे । दुग्धे ॥
बालतनय : । पुं० खदिरे ॥ बाला : तनया : पत्राण्यस्य ॥ बालकपुत्रे ॥
बालतन्त्रम् । न० कुमारभृत्यायाम् । गर्भिण्यवेक्षणे । बालचिकित्सायाम् ॥
बालतृणम् । न० शष्पे । नवतृणे ॥ बालतृणम् ॥
बालधि : । पुं० केशसंयुते० लाङ्गूले ॥ बालाधीयन्तेऽत्र । करणाधिकरणे तिक्ति : ॥
बालपत्र : । पुं० खदिरे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ न० नूतनपर्णे ॥
बालपत्रक : । पुं० खदिरवृक्षे ॥
बालपाश्या । स्त्री० पारितथ्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् ॥ बन्दी० वेणी० इ० भा० । सिंति० इ० गौ० भा० ॥ बालपाशे ॥ केशसमूहेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ बालेषुपाश्यापाशसमूहोवा ॥
बालपुष्पिका । बालपुष्पी । स्त्री० ☞ यूथिकायाम् ॥
बालभद्र : । बालभद्रक : । पुं० विषभेदे । शाम्भवे ॥
बालभैषज्यम् । न० रसाञ्जने ॥ बालौषधे ॥
बालभोज्य : । पुं० चणके ॥ त्रि० बालकभक्षणीये ॥
बालमुकुन्द : । पुं० श्रीविष्णोर्मूर्त्यन्तरे ॥ यथा । करारविन्देनपदारविन्दं मुखारविन्देविनिवेशयन्तम् । वटस्यपत्रस्यपुटेशयानंबालंमुकुन्दंमनसास्मरामि ॥
बालमूलकम् । न० लघुमूलके ॥ मूलकंबालकंरुच्यंस्वर्योष्णं पाचनंलघु । दोषत्रयज्वरश्वासनासाकण्ठाक्षिरोगनुत् ॥ महत्तदेवरूक्षोष्णं गुरुदोषत्रयप्रदम् । स्नेहसिद्धंतदेवस्याद्दोषत्रयविनाशनम् ॥

बालमूषिका । स्त्री० गिरिकायाम् ॥ बालाचासौमूषिकाच ॥

बालयज्ञोपवीतम् । न० उपवीतविशेषे । उरस्त्रटे । पञ्चवटे ॥

बालयज्ञोपवीतकम् । न० बालयज्ञोपवीते ॥

बालराजम् । न० वैदूर्य्यमणौ ॥ पुं० बालकश्रेष्ठे ॥

बालरोग : पुं० बालकस्यव्याधौ ॥

बालवाय: । पुं० वैदूर्य्यप्रभवे० देशविशेषे॥

बालवायजम् । न० वैदूर्य्यमणौ ॥

बालवास : । न० केशरचितवस्त्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बालवाह्य : । पुं० वनच्छागे ॥ त्रि० बालकवहनीये ॥

बालव्यजनम् । न० चामरे । रोमगुच्छे । प्रकीर्णके ॥ बालव्यजनमोजस्यं मक्षिकादीन्व्यपोहति ॥ बालकस्यव्यजने ॥

बालव्रत : । पुं० पञ्चचीरे । सिंहकेलौ । मञ्जुघोषे । पूर्वजिने ॥

बालसंध्याभ : । पुं० अरुणवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बालसूर्य्य : । पुं० उदितमात्रेऽर्के ॥ न० वैदूर्य्यमणौ ॥

बालहस्त : । पुं० केशयुतलाङ्गूलमात्रे । बालधौ ॥ बाल : ० हस्तइव० दंशादिवारकत्वात् ॥

बाला । स्त्री० त्रुट्याम् ॥ योषायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ मल्लिकाप्रभेदे ॥ स्वल्पायाम् ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ एकवर्षवयस्कायांगवि ॥ यथा । वर्षमात्रवालाख्यादितिबालाद्विवार्षिकी ॥ षोडशवर्षीयायांस्त्रियाम् ॥ बालाषोडशवार्षिकीत्युक्तः ॥ शरदि ग्रीष्मकालेचबालाशस्ताचहर्षदा ॥ देवताविशेषे ॥ वयसिप्रथमेऽपि प्राप्ते०अजादित्वाट्टाप् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ ह्रीवेरे ॥ कन्यायाम् ॥

बालाची । स्त्री० केशपुष्टा० इ० गौ० भा० प्र० वृक्षे । दुर्गपुष्प्याम् ॥

बालातप : । पुं० प्रथमोदितादित्यतापे ॥ कन्यार्कातपे ॥

बालार्क : । पुं० प्रातःकालिकेसूर्य्ये ॥ कन्याराशिस्थेसूर्य्ये ॥ यथा । शुष्कमांसंस्त्रियोवृद्धाबालार्कस्तरुणंदधि प्रभातेमैथुनंनिद्रासद्य : प्राणहराणिषट् ॥

बालि : । पुं० ऐन्द्रे । सुग्रीववानरभ्रातरि ॥

बालिका । स्त्री० बालायाम् । कन्यायाम् ॥ बालुकायाम् ॥ पत्रकाहलायाम् । पिप्पलोलायाम् ॥ कर्णभूषणे । बाली० इति० भा० ॥

बालिखिल्य : । पुं० ऋषिविशेषेषु ॥ पुलस्त्यकन्यायांसन्नत्यां०क्रतो : षष्टिसहस्रसङ्ख्यकपुत्रेषु ॥ तेचाङ्गुष्ठपरिमाणा : ॥

वाली । पुं॰ ऐन्द्रे । इन्द्रपुत्रे वानर राजविशेषेसुग्रीवभ्रातरि ॥ नससङ्कुचित: पन्थायेनवालीहतोगत: । समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिपथमन्वगा: ॥ त्रि॰ वालविशिष्टे ॥

वालिनी । स्त्री॰ अश्विनीनक्षत्रे ॥

वालिपुत्र: । पुं॰ अङ्गदे । तारेये ॥

वालिमा । पुं॰ वालतायाम् ॥ वालस्वभाव: । पृ॰ इमनिच् ॥

वालिश: । त्रि॰ शिशौ । मूर्खे ॥ वालिशस्त्वमतस्त्वेवधनस्यायमधिकारी मूर्खत्वादपूज्यत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥ वाडनम् । वाड़॰ । इन् । वालिंश्यति । शो॰ आतोनुपेतिक:॥

वालिश्यम् । न॰ मूर्खत्वे ॥ वालिशस्यकर्मभावोवा । ब्रा॰ ष्यञ् ॥

वालिहन्ता । पुं॰ श्रीरामचन्द्रे ॥

वाली । स्त्री॰ सेव्ये ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धे॰ अलङ्कारविशेषे ॥

वालीश: । पुं॰ मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥

वालु: । स्त्री॰ एलवालुकनाम्निगंधद्रव्ये ॥

वालुकम् । न॰ एलवालुके ॥ वलते । वलप्राणने । वा॰ उण् । स्वार्थेकन् ॥ पुं॰ पानीयामलके ॥

वालुका । स्त्री॰ सिकतासु । वालू॰ इ॰ भा॰ ॥ वालुकालेखनीशीता ब्रणोर: चतनाशिनी ॥ टाप् ॥ कर्पूरे ॥ कर्कव्याम् ॥ यन्त्रविशेषे ॥

वालुकागड: । पुं॰ वालियामच्॰ इ॰ गौ॰ प्र॰ मत्स्ये । सिताङ्गे ॥

वालुकात्मिका । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥ त्रि॰ वालुकामये ॥

वालुकाप्रभा । स्त्री॰ नरकविशेषे ॥

वालुकामय: । त्रि॰ सैकते ॥

वालुकायन्त्रम् । न॰ औषधपाकार्थं यन्त्रविशेषे ॥ यथा । भाण्डे वितस्तिगम्भीरेमध्ये निहितकूपके । कूपिकाकण्ठपर्यन्तं वालुकाभिश्चपूरिते ॥ भेषजंकूपिकासंस्थं वह्निनायत्रपच्यते । वालुकायन्त्रमेतद्धियन्त्रतंत्रवुधै: स्मृतम् ॥ इतिभावप्रकाश: ॥

वालुकास्वेद: । पुं॰ तप्तवालुकाभिस्तापने ॥ यथा । वातश्लेष्मकृतेस्वेदान्कारयेद्रूचनिर्मितान् । स्निग्धःस्वेदोनिविडोऽत्रविनाकेवलवातजान् ॥ खर्परभृष्टघटस्थितकाञ्जिकसंसिक्तवालुकास्वेद: । शमयतिवातकफामयमस्तकशूलाङ्गभङ्गादीन् ॥ स्रोतमांसार्द्रवंकृत्वानीत्वापाकमाशयम् । हत्वावातकफस्तम्भंस्वेदोज्वरमपोहति ॥ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

वालुकी । स्त्री॰ कर्कटीभेदे । बहुफलायाम् । स्निग्धफलायाम् ॥ वालुकीवातशमनीशीताद्द्वाश्रमापहा । पित्तास्रशमनीरुच्याकुरुतेकासपीनसौ ॥ स्याद्वालुकीशरदिवर्षजदोषकर्त्रीहेमन्तजाचखलुपित्तहराचरुच्या

क्षिप्रं करोति खलु पीनसमद्य पक्वापक्वात्वती वमधुराफलकारिणीच ॥ इ० रा० नि० ॥

बालुङ्का । बालुङ्की । स्त्री०) द्रूर्वारौ । कर्कव्याम् ॥

बालूक : । पुं० विषप्रभेदे ॥

बालेय : । पुं० गर्दभे ॥ रासभे ॥ अङ्गारवल्लर्याम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ चाणक्यमूलके ॥ त्रि० मृदौ । कोमले ॥ बलिहिते । वल्यर्थे । पूजायोग्ये बलयेउपहारायहितम् । छदिरूपधिवलेर्ढञ् ॥ बलेरपत्यंवा । गृष्ट्यादित्वात् ० ढञ् ॥

बालेयशाक : । पुं० अङ्गारवल्ल्याम् । बर्वरे । भार्ग्याम् ॥ बालेयस्यशाक: । गर्दभभक्ष्यशाकत्वात् ॥

बालेष्ट : । पुं० बदरे ॥ त्रि० बालकाभिलषिते ॥

बालोपवीतम् । न० बालकपरिधानवस्त्रे । पक्षावटे ॥

बाल्मीकि : । पुं० मुनिविशेषे । रामायणवक्तरि ॥ वल्मीकस्यनाकोरपत्यम् । वल्मीकप्रभवोयस्मात्तस्माद्वाल्मीकिरित्यसाविति ब्रह्मवैवर्तोक्ते र्वल्मीकप्रभवत्वेनगौणपुत्रादिवद्गौणमस्यवल्मीकापत्यत्वंगृहीत्वैवसाधुरपत्यार्थ : ॥ यद्वा । वल्मीकइति० ऋषिविशेषस्यसंज्ञेत्व.इ : ॥

बाल्मीकीय : । त्रि० बाल्मीकिसम्बन्धिनि । तस्येदमित्यर्थे । वृद्धाच्छ : ॥

बाल्यम् । न० अवस्थाविशेषे । शैशवे ॥ तिथितत्त्वेमतंबाल्यमित्युक्तः : पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामित्यर्थः : ॥ चापल्ये ॥ ज्ञानिनोवस्थाविशेषे । ज्ञानमनाविष्कुर्वन्नगर्वितत्वे । दम्भदर्पाहङ्कारादिराहित्ये । युक्तित: श्रुतार्थानुसन्धानकुशलत्वे ॥ बालस्यभाव : कर्मवा । । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । पुरोहितादित्वाद्यग्वा ॥

बाष्प : । पुं० न० नेत्रजले ॥ ऊष्मणि ॥ बाधतेनेत्रम् । बाधृ० । खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्पतल्पा : । इति पप्रत्यय : ॥ धातो : षादेशश्चनिपात्यते ॥ बाष्पमूष्माश्रु० इत्यमर: ॥

बाहु : । पुं० स्त्री० कक्षादङ्गुल्यग्रपर्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे । दोष्णि । बाहः० इ० भा० ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । उद्बद्धबाहु : पुरुषोवधबन्धमवाप्नुयात् । दीर्घवाहुर्भवेद्राजा समुद्रवचनंयथा ॥ प्रलम्बबाहुरैश्वर्यंप्राप्नुयाद्बहुमानसंयुतम् । ह्रस्वबाहुर्भवेद्दास : परप्रेष्यकरस्तथा । वामावर्तभुजायेतुयेचदीर्घभुजानर : ॥ संपूर्णबाहवोयेतुराजानस्तेप्रकीर्तिता इति० ॥ कूर्परस्योर्द्धभागे ॥ बाधते । बाधृ० । अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामृजिपशितुक्

धुक्दीर्घश्चकाराश्चेतिक्सुईस्याऽनृत्यस्य ॥ सगणे० पुं० ॥ रवेः पार्श्वगे ॥

वाहुकः । पुं० नलाभिधनृपे । पुण्यश्लोके । अश्वविदि । नैषधे ॥ त्रि० वाहुभ्यांतरतियस्तस्मिन् ॥ नौद्व्यचष्ठन् । स्त्रियाम्० । वाहुका ॥

वाहुकुण्ठः । त्रि० कुण्ठितवाहुयुक्ते । कुम्रे । टोगंडी ॥

वाहुकुन्थः । पुं० गरुति । पक्षे । पतत्रे । पङ्ख० द्रु० भा० ॥

वाहुजः । पुं० क्षत्रिये । कीरे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥ त्रि० वाहुजाते ॥ वाहुभ्यांजातः । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥ वाह्वोर्जातोवा । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

वाहुत्राणम् । न० अस्त्राघातवारणार्थंवाहुबद्धलौहादौ । वाहुले ॥

वाहुदन्ती । पुं० इन्द्रे ॥

वाहुदा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ सैतवाहिन्यांनद्याम् ॥ कदाचिल्लिखितस्यर्षेर्भ्रातुः शून्याश्रमेफलभक्षणाद्राज्ञावाहुच्छिन्नौ०लौचास्यांतपस्यतस्तस्यजाताबित्यत; ०वाहू० छिन्नौदत्तवतीलिखितस्यर्षेः । डुदाञ्० । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । वहुदस्यकार्त्तवीर्यस्येयम् । तेनावतारितत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥

वाहुभूषा । स्त्री० केयूरे ॥ वाहुभूषणमात्रे ॥

वाहुमूलम् । न० कक्षे । काख० द्रु० भा० ॥ वाह्वोर्मूलम् ॥

वाहुयुद्धम् । न० नियुद्धे । दोर्भ्याम् सङ्ग्रामे । वाहुभियुद्धम् ॥

वाहुलः । पुं० कार्त्तिकमासे । ऊर्ज्जे ॥ वहुलाकृत्तिका० तयायुक्तापौर्णमासी० वाहुली । वाहुलीपौर्णमाऽस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अग्नौ ॥ शाक्यमुनेः सुते । यशोधरेये ॥ न० वाहुत्राणे ॥

वाहुलकम् । न० प्राचुर्य्ये ॥ यथा । क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधेर्विधानम् वहुधासमीक्ष्य चतुर्विधंवाहुलकंवदन्ति ॥ वहुलस्यभावः । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

वाहुलेयः । पुं० कार्त्तिकेये । गुहे । स्कन्दे ॥ वहुलानां कृत्तिकानामपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

वाहुल्यम् । न० वहुत्वे ॥ वहुलस्यभावः । ष्यञ् ॥

वाहुशर्द्धी । पुं० इन्द्रे ॥ वाहोः स्त्रीयोरेवशर्द्धोवलंयस्य ॥

वाहुसहस्रभृत् । पुं० कार्त्तवीर्य्यार्जुने ॥ वाहूनांसहस्रम्० विभर्त्ति ।

डुभृञ् । क्विप् । तुक् ॥

बाहूबाहवि । अ॰ बाहुयुद्धे ॥ बाहुभ्यांबाहुभ्यांप्रहृत्यं इदंयुद्धंप्रवृत्तम् । तत्रतेनेदमितिसरूपे॰इतिबहुव्रीहौ॰ इच्कर्मव्यतिहारइतीच् समासान्तः । अन्येषामपिदृश्यत इतिदीर्घः । ओर्गुणः । अव् । तिष्ठद्गुप्रभृतिषुपाठादव्ययीभावाद्व्ययत्वम् ॥

विदूरः । पुं॰ देशविशेषे ॥ यत्रबालवायजः संक्रियते ॥

विभित्सा । स्त्री॰ भेत्तुमिच्छायाम् ॥ भिदिर्॰ । सन्हलन्ताच्चेति किल्वाद्गुणाभावः । अप्रत्ययादित्यकारप्रत्यये॰ टाप् ॥

विभ्यत् । त्रि॰ वेपमाने ॥ बिभीतेः शतरि॰ नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः ॥

विभ्राणः । त्रि॰ दधाने ॥ भृञः कर्त्तरिशानच् ॥

वीभत्सः । पुं॰ अर्जुने । पार्थे ॥ त्रि॰ क्रूरे ॥ घृणात्मनि ॥ विकृते ॥ रसविशेषे ॥ जुगुप्सास्थायिभावस्तुवीभत्सःकथ्यतेरसः । नीलवर्णोमहाकालदैवतोयमुदाहृतः ॥ वधेर्निन्दायांसन् । भावे॰घञ् ॥ यद्वा । अप्रत्ययात् । वीभत्साऽस्त्यस्य । अर्श आद्यच् ॥ यद्वा । वीभत्सते॰ वीभत्स्यतेवाऽनेनवा । वधबन्धने । स

न्नन्तः । मान्वधेत्यभ्यासदीर्घः । पचाद्यच्॰घञ्॰घोवा ॥

वीभत्सा । स्त्री॰ वीभत्से ॥

वीभत्सुः । पुं॰ अर्जुने । विजये ॥

वुक्कः । पुं॰ वुक्के ॥

वुक्कः । पुं॰ छागे ॥ न॰ अग्रमांसे । वुक्कायाम् ॥ वुक्यते । स्वादुत्वात् भृग्यते । वुक्कभषणे । घञ् ॥ हृदये ॥ पुं॰ स्त्री॰ समये॰ इतिरभसः ॥

वुक्कनम् । न॰ भषणे । श्वरवे ॥

वुक्का । स्त्री॰ वुक्के । हृदयान्तर्गतमांसविशेषे ॥ मेदः शोणितयोः सारादुक्कयोर्युगलंभवेत् । तौतुपुष्टिकरौप्रोक्तौजठरस्थस्यमेदसः ॥ हृदये ॥

वुक्कारः । पुं॰ सिंहनादे केशरिध्वनौ ॥

वुक्की । स्त्री॰ वुक्के ॥

वुडिलः । पुं॰ ऋषिविशेषे । आश्वतराश्वौ ॥

बुद्धः । पुं॰ लब्धवर्णे । विचक्षणे । विदुषि । पण्डिते ॥ परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मविदि ॥ विष्णोरवतारविशेषे । सर्वज्ञे । सुगते । धर्म्मराजे । जिने । अजिनसुते । मुनीन्द्रे ॥ यथा । ततः कलौसंप्रवृत्ते सोहाक्षयसुरद्विषाम् । बुद्धोनाम्नाऽजिनसुतः कीकटेषुभविष्यति ॥

ईश्वरनिरूपणे बुद्धविशेषाणांमतमाह । सर्वज्ञइतिसौगताः । निरावरणइतिदिगम्बराः । लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाकाः । शरीराण्येवचेतनानि०गौरोहंजानामीत्यादिज्ञानेन०गौरवत्वज्ञानवत्वयोः सामानाधिकरण्यानुभवादितिचार्वाकाणांमतञ्च । तेषांमतेजगतः क्षणभङ्गुरत्वम् । नन्वस्तुक्षणभङ्गः पूर्वपुञ्जाचोत्तरपुञ्जोत्पत्तिः तथाच पुञ्जनिष्ठकुर्वद्रूपाख्यजातिविशेषःस्मरणजनकतावच्छेदकइतिनदोषइति कुसुमाञ्जलिप्रथमस्तवकटीकायांरामभद्रः । बुद्धानांदशविधमतभेदमाह । वदन्तिपुत्रआत्मेति १ दृढप्राकृतबुधयः । देहआत्मेति २ चार्वाका०इन्द्रियाण्यपरे ३ चते ॥ तेऽन्ये प्राण ४ स्ततोन्ये तेमनआत्मेति ५ वादिनः । बुद्धिरात्मेति ६ बौद्धाः०शून्यमात्मेति ७ तेऽपरे ॥ यात्निकायज्ञपुरुषंसर्वज्ञं ८ सौगताविदुः । निरावरणमाहुर्यं दिगम्बरमतानुगाः ॥ चार्वाकाश्चापिलोकानांव्यवहारप्रसिद्धकम् १० । इत्यात्मप्रकाशः ॥ त्रि० बुधिते । ज्ञाते । विदिते । प्रशस्ताबुद्धिरस्य । अर्श आद्यच् । प्राशस्त्यञ्चसुगतिसाधकत्वात् । यद्वा । बुद्ध्यतेस्म । बुध अवगमने । क्तः । दिवादिरनिट् । प्रावृद्धे ॥

वृद्धद्रव्यम् । न० सौपिके । ओषा० इ०भा० ॥

वृद्धवान् । त्रि० ज्ञातवति । ज्ञानिनि ॥

वृद्धान्तः । पुं० जागरे ॥

वृद्धिः । स्त्री० आत्मगुणे । सर्वव्यवहारहेतुर्ज्ञानंबुद्धिः । साद्विधा । अनुभूतिः स्मृतिश्च । यथा । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवान्बुद्धिस्तुद्विविधामता । अनुभूतिः स्मृतिश्चस्यादनुभूतिश्चतुर्विधा, प्रत्यक्षमप्यनुमितिस्तथोपमितिशब्दजे ॥ इतिनैयायिकमतेबुद्धेर्विभागईरितः ॥ अध्यवसायलक्षणायांमनीषायाम् । धिषणायाम् । धियि ॥ अध्यवसायोबुद्धिः क्रियाक्रियावतोरभेदविवक्षया । सर्वोव्यवहर्त्ता०आलोच्य०मत्वा०अहमत्राविकृतइत्यभिमत्य०कर्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति० (‡) ततश्चप्रवर्ततइतिलोकसिद्धम् । तत्रकर्तव्यमितियोयंनिश्चयश्चितिसन्निधापन्नचैतन्यायाबुद्धेः सोध्यवसायोऽसाधारणव्यापारः तदभेदाबुद्धिः सचबुद्धेर्लक्षणम् । समानासमानजातीयव्यवच्छेदकत्वात् ॥ तत्त्वातत्त्वविवेकसामर्थ्ये । महत्तत्त्वे ॥ अन्तःकरणे ॥ निश्चयात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ ॥ बुद्धिरुपलब्धि

ज्ञानमित्यनर्थान्तरम्. नतुसाङ्ख्या
नामिव॰बुद्धितत्त्वस्य॰महत्तत्वापर
पर्य्यायस्यपरिणामविशेषोज्ञानम् ।
तथाच॰बुद्ध्यादिपदवाच्यत्वमनुभव
सिद्धज्ञानत्वजातिरेववा॰लक्षणम्
॥ ज्ञानस्यभार्य्यायाम् । पश्यमेधा
म् । मतौ । शेमुष्याम् ॥ अध्यात्म
बुद्धिरित्याहु:षडिन्द्रियविचारिणी
। अधिभूतञ्चमन्तव्यं ब्रह्मातत्राधि
दैवतम् ॥ इत्याश्वमेधिकापर्व । स-
त्त्वादिगुणभेदेनबुद्धेस्त्रैविध्यमीरित
म् । गीतायांवासुदेवेनअर्जुनायानु
पृच्छते । यथा । प्रवृत्तिंनिवृत्तिञ्च
कार्य्याकार्य्येभयाभये । बन्धं मोक्षञ्च
याबेत्तिबुद्धि : सापार्थसात्त्विकी ।
१ ॥ ययाधर्मं मधर्मञ्चकार्य्यञ्चाकार्य्य
मेवच । अयथावत्प्रजानातिबुद्धि:
सापार्थराजसी ॥ २ ॥ अधर्मं धर्म
मितियामन्यतेतमसावृता । सर्वा
र्थान्विपरीतांश्चबुद्धि:सापार्थताम
सीति ॥ ३ ॥ भारतेमोक्षधर्मेस्यागु
णा : पञ्चप्रकीर्त्तिता : । यथा । इ
ष्टानिष्टविपत्तिश्चव्यवसाय : समा
धिता । संशय: प्रतिपत्तिश्चबुद्धे:प
ञ्चगुणान्विदुरिति ॥ इष्टानिष्टानां
वृत्तिविशेषाणां॰विपत्तिर्नाश : ॰
निद्रारूपावृत्तिरित्यर्थ : । व्यवसाय:
उत्साह : । समाधिता॰ चित्तवृत्ति
निरोधइत्यर्थ : । संशय :॰ कोटि

द्वयस्पृक्ज्ञानम् । प्रतिपत्ति : प्रत्य
क्षादिप्रमाणवृत्ति : ॥ इतितट्टीका
॥ अन्या:सप्तगुणायथा । शुश्रूषाश्रव
णञ्चैवग्रहणंधारणन्तथा । ऊहापो
होर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणा: ॥
इति ॥ अस्याबृत्तय:पञ्च । यथा । प्र
माणविपर्य्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइ
ति ॥ बुद्ध्यतेऽनया । बुध॰ । क्तिन्॥
बुद्धितत्त्वम् न॰ बुद्धिस्वभावे ॥ तच्च
प्राकृतत्वादचेतनमिति॰तदीयोध्य
वसायोप्यचेतनोघटादिवत् । एवं
बुद्धितत्वस्य॰सुखादयोपिपरिणाम
भेदाअचेतना:॰ पुरुषस्तुसुखाद्यन
नुषङ्गीचेतन: । सोयंबुद्धितत्त्ववर्त्ति
नाज्ञानसुखादिनातत्प्रतिबिम्बित
स्तच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिव
भवतीतिचेतनोनुगृह्यते॰ चिच्छा
यापत्त्याच॰अचेतनापिहिबुद्धिस्त
दध्यवसायश्चचेतनइवभवति । उक्त
ञ्च । तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चे
तनावदिवलिङ्गम् । गुणकर्तृत्वेच
तथा कर्त्तेवभवत्युदासीन इति ॥
बुद्धिधर्म्म : । पुं॰ धर्मादिषु ॥ धर्मो
ज्ञानंविरागऐश्वर्य्यम्॰सात्विकमेत
द्रूपंतामसमस्माद्विपर्य्यस्तम् ॥
बुद्धिभेद : । पुं॰ बुद्धेर्विचालने ॥
बुद्धिरहमेतत्कर्म्म करिष्ये॰एतत्
फलञ्चभोक्ष्ये॰ इति॰तस्या:॰ भेदो
विचालनम्॰अकर्त्तात्मोपदेशेन ॥

बुद्धिभ्रंस : । पुं० मतेर्विषयेषुपतनकर्तरि ॥ रजोगुणे ॥

बुद्धिमान् । त्रि० बुद्धियुक्ते । ज्ञानवति ॥ तद्भुज्यतेयद्द्विजभुक्तशेषंसबुद्धिमान्योनकरोतिपापम् आत्मज्ञानवति । विवेकिनि ॥ प्रशस्तबुद्धौ ॥ बुद्धेःप्राशस्त्यंनाम । शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ।ऊहा पोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः॥ प्रशंसायांमतुप् ॥

बुद्धियुक्त : । त्रि० बुद्धिमति ॥ परमात्मसाक्षात्कारवति । समत्वबुद्ध्यायुक्ते ॥

बुद्धियोग : । पुं० आत्मबुद्धिसाधनभूतेनिष्कामकर्मयोगे । आत्मतत्त्वविषयेसम्यग्दर्शने ॥ अप्रचलितेनसम्यग्ज्ञानस्थैर्यलक्षणेनसमाधिनायुज्यतेइति ॥ बुद्ध्याव्यवसायात्मिकयाकृत : कर्मयोग : बुद्धियोग : ॥ बुद्धिसाधनभूतोवायोग : ॥

बुद्धिवित् । पुं० बौद्धे ॥ बुद्धिरेवात्मेतिबौद्धानांभ्रान्तिमात्रमेव । सुप्तेव्यभिचारात्०वेद्यस्यचघटवद्व्यतिरिक्तवेद्यत्वात् ॥

बुद्धिसम्पत्ति : । स्त्री० धीशक्तौ ॥ बुद्धे : सम्पत्ति : ॥

बुद्धिसहाय : । पुं० धीसचिवे मन्त्रिणि ॥ मते : साहाय्यकर्तरि ॥

बुद्धिस्कन्धमय : । पुं० संसारवृक्षे ॥ वृक्षस्यहिशाखा : स्कन्धादुद्भवन्ति संसारस्यच बुद्धे : सकाशान्नाना विधा: परिणामाभवन्ति०तेनसाधर्म्येण० बुद्धिरेवस्कन्धस्तन्मयस्तत्प्रचुरोयंसंसारवृक्ष : ॥

बुद्धीन्द्रियम् । न० ज्ञानेन्द्रिये : धीन्द्रिये ॥ तत्रेन्द्रियंतावत्त्रिविधंभवति । बुद्धीन्द्रियंकर्मेन्द्रियमन्तरिन्द्रियञ्च ।यथाहमनु: । बुद्धीन्द्रियाणिपञ्चैषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वश : । कर्मेन्द्रियाणिपञ्चैषांपायूपादीनिप्रचक्षते ।। एकादशंमनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् । यस्मिन्जितेजितावेतौभवत : पञ्चकौगणाविति ॥ बुद्धे : करणत्वाद्बुद्धीन्द्रियम् । सङ्कल्परूपेणोभयरूपेन्द्रियगणप्रवर्तकस्वरूपम् । मनस्त्वन्तरिन्द्रियंज्ञातव्यं। बुद्ध्यर्थमिन्द्रियं ॥

बुद्ध्यमान : । त्रि० गम्यमाने ॥

बुद्बुद : । पुं० जलस्फोटे । वर्तुलाकारेजलविकारे । बुल्बुला० इ० भा० ॥ अभ्रच्छायातृणादग्निनीचसेवापथेजलम् । वेश्यारागः खलेप्रीति: षडेतेबुद्बुदोपमा: ॥ गर्भस्थावयवविशेषे यथा । पञ्चरात्रेणकललंबुद्बुदाकारतांव्रजेत् ॥

बुद्बुदाक्षि : । त्रि० पुष्पिताक्षे ॥

बुध : । पुं० विदुषि । विपश्चिति । दोषज्ञे । सति । पण्डिते ॥ विवे-

किनि । विवेकिनावगततत्त्वे । अधिष्ठानसाक्षात्कारेर्णानिवृत्तभ्रमे । आत्मतत्त्वज्ञे । ब्रह्मविदि ॥ चतुर्थ्याम्हि । रौहिणेये सौम्ये ॥ अस्य वारेजातस्यफलम् । यथा । गुणीगुणज्ञ : कुशल : क्रियादौविलासशीलोमतिमान्विनीत : । मृदुस्वभाव : कमनीयमूर्तिर्बुधस्यवारेप्रभवोमनुष्य : ॥ सूर्यवंशीयदेवामीढनृपस्यपुत्रे ॥ बुद्ध्यते । बुध० । इगुपधेतिक : ॥ बुद्धमुनौ ॥ सर्वज्ञ : ॥ सुगतोबुध : ॥ इ० व्याडिकोषः ॥

बुधगृहम् । न० मिथुनराशौ ॥ कन्याराशौ ॥ बुधस्यगृहम् ।

बुधचार : । पुं० पश्यवाराहीम् ॥

बुधतात : । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥

बुधरत्नम् । न० मरकतमणौ ॥

बुधराशिः । पुं० मिथुने । कन्यायाम् ॥

बुधसुत : । पुं० पुरूरवसि ॥

बुधा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

बुधान : । पुं० गुरौ । जीवे । वृहस्पतौ ॥ त्रि० विज्ञे ॥ ब्रह्मवादिनि ॥ प्रियवादिनि ॥ बुध्यते० बोधयति वा । बुध० । युधिबुधिदृश : किच्चेत्यानच् ॥

बुधाष्टमी । स्त्री० व्रतविशेषे ॥ पतङ्गेमकरेयातेदेवेजाग्रतिमाधवे । बुधाष्टमींप्रकुर्वीतवर्जयित्वातुचैत्रकम् ॥ प्रसुप्तेचजगन्नाथेसन्ध्याकालेमधौतथा । बुधाष्टमींनकुर्वीतकृताहन्तिपुराकृतम् ॥

बुधित : । त्रि० ज्ञाते । बुद्धे । विदिते ॥ बुध्यतेस्म । बुध०भ्वादि : सेट् । क्त : ॥

बुधिन : ।)
बुधिल : ।) त्रि० पण्डिते ॥

बुध्न : । पुं० मूले ॥ रुद्रे । गिरिशे ॥ बध्नाति० बध्यतेवा । बधबन्धने । बन्धेर्ब्रधिबुधीचेतिनक् ॥ वर्तुले ॥ यथा । पृथुबुध्नोदराकारोघटइति ॥

बुभुक्षा । स्त्री० क्षुधि । अशनायायाम् ॥ भोक्तुमिच्छा । भुजपालनाभ्यवहारयो : । धातो : कर्मणइतिसन् । अप्रत्ययादित्य : । टाप् ॥

बुभुक्षित : । त्रि० क्षुधार्ते । क्षुधिते ॥ बुभुक्षासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

बुभुक्षु : । त्रि० संसारभोगासक्तजने ॥

बुभुत्सा । स्त्री० बोद्धुमिच्छायाम् ॥

बुभूषु : । त्रि० भवितुमिच्छौ ॥ भुव : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

बुम्बारव : । पुं० हस्तमुखयोगेनक्रियमाणेशब्दे ॥ कस्मिंश्चिदनर्थेसम्प्राप्ते एतंशब्दंलोका : कुर्वन्ति । यथा । गत्वादैत्यपतिंसर्वेचक्रुर्बुम्बारवंमुहु : । रक्षरक्षमहाराजभक्तयत्त्वयाकालिकेतिशुम्भंप्रतिरणात्पराहत्यागतानांदैत्यानामुक्तिर्भाग

वते ॥ वींवी हू० भा० ॥
बुलि: । स्त्री० भगे ॥
बुषम् । न० बुसे ॥
बुसम् । न० तुच्छधान्ये । कडङ्गरे । भुस् ० भूसा० हू० भा० ॥ बुस्यति बुस उत्सर्गे । इगुपधेतिकः ॥
बुस्त: । पुं० न० मांसपिण्डविशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पनसादिफलस्यासारभागे ॥ बुस्यतेस्म । बुस० । क्तः ॥
बृद्ध: । पुं० पश्चान्तस्थादिम् ॥
बृहच्चञ्चु: । पुं० महाचञ्चुशाके ॥
बृहच्चित्त: । पुं० बीजपूरे ॥
बृहच्छल्क: । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥
बृहच्छुक: । पुं० दार्वाघाटे । कठकोरवा० हू० भा० ॥
बृहच्छ्रवा: । त्रि० महायशसि ॥
बृहच्छ्लोक: । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥ बृहन्त: श्लोका: कवीनांपद्यानियस्मिन् ॥
बृहज्जीरक: । पुं० कृष्णजीरके ॥ अंगरेलाइतिलोकेइतिभावप्रकाश: ॥
बृहज्जीवन्ती । स्त्री० वृक्षविशेषे । पञ्चभद्रायाम् । जीवपुष्टायाम् ॥
बृहड्ढक्का । स्त्री० दण्डढक्कायाम् ॥
बृहत् । त्रि० महति ॥ वर्हति । बृहद्धौ ॥ वर्तमानेपृषद्बृहन्महज्जगच्छतवच्चेत्यतिप्रत्ययान्तोनिपातित: ॥ ब्रह्मणि ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्चब्रह्मबृहत् । अत्रापिप्रत्ययेनहेतुकर्तृसाधारणकर्तृत्वसामान्यंप्रतिपाद्यते । वर्हतिवृद्धिंप्राप्नोतिवृंहयतिवर्द्धयतिचेतियोगात् । तथाच बृंहिधात्वर्थवृद्धिंप्रतिकर्ताहेतुकर्ताचेत्युभयमपिकर्तृत्वेनरूपेणलभ्यतद्वृतिवर्धितावर्धयिताचेति बृहत्पदेनोच्यते ॥ आदित्यदैवत्येसामविशेषे ॥ बृहत्सामतथासाम्नामिति भगवदुक्तः ॥
बृहतांपति: । पुं० सुराचार्ये ॥
बृहतिका । स्त्री० उत्तरीये । उपरिवस्त्रे । उपर्ना० हू० भा० ॥ बृहती वसनान्तरे० बृहत्येव । बृहत्याआच्छादने० इतिकन् ॥ कण्टकार्याम् ॥
बृहती । स्त्री० वसनान्तरे ॥ वारिधान्याम् ॥ वाचि ॥ विततायाम् ॥ महत्याम् ॥ क्षुद्रायांक्षुद्रवार्ताक्याम् बृहतीतिनिगद्यते । स्वे तत्क्षुद्राचन्द्रहासालक्ष्मणाचैवदूतिका ॥ गर्भदाचन्द्रभाचन्द्राचन्द्रमुख्याप्रियङ्करी ॥ बृहतीग्राहिणीहृद्यापाचनीकफवातहृत् । कटुतिक्ताखवैरस्यमलारोचकनाशिनी ॥ उष्णाकुष्ठज्वरश्वासशूलकासाग्निमान्द्यजित् ॥ कण्टकार्याम् ॥ विश्वावसोर्वीणायाम् ॥ नवाक्षरायांवृत्तौ ॥ वर्हति । बृह० । वर्तमानेपृषदितिसाधु: । ऋतृवत्त्वान्ङीप् ॥

बृहतीपति: । पुं० बृहस्पतौ ॥
बृहतीसहस्रम् । न० महत्युक्थे ॥
बृहत्कन्द: । पुं० गृञ्जने ॥ विष्णुकन्दे ॥
बृहत्कालशाक: । पुं० कासमर्दान्तरे ॥
बृहत्काश: । पुं० पोटगले ॥
बृहत्कुक्षि: । त्रि० तुन्दिले ॥ विशालजठरेजने ॥ बृहत्कुक्षिरस्य ॥
बृहत्ताल: । पुं० पाठायाम् ॥
बृहत्तृण: । पुं० वंशे ॥
बृहत्त्वक् । पुं० सप्तपर्णे ॥ रोध्रे ॥ ग्रहनाशनवृक्षे । छातियान् ० इ० भा० ॥
बृहत्पञ्चमूलम् । न० पञ्चमूले ॥
बृहत्पत्र: । पुं० दीर्घपत्रे ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ हस्तिकन्दे ॥
बृहत्पत्रा । स्त्री० त्रिपर्णिकायाम् ॥
बृहत्पाटलि: । पुं० धुस्तूरे ॥
बृहत्पाद: । पुं० वटवृक्षे ॥
बृहत्पारेवतम् । न० महापारेवते ॥
बृहत्पाली । पुं० वनजीरे ॥
बृहत्पीलु: । पुं० महापीलौ ॥
बृहत्पुष्प: । पुं० कुलके ॥
बृहत्पुष्पी । स्त्री० घण्टारवायाम ॥
बृहत्फल: । पुं० पनसे ॥ कूष्माण्डे ॥ चचेण्डायाम् ॥
बृहत्फला । स्त्री० कटुतुम्ब्याम् ॥ महेन्द्रवारुण्याम् ॥ कूष्माण्डाम् ॥

महाजम्ब्वाम् ॥
बृहत्साम । न० गीतिविशेषे ॥
बृहदङ्ग: । पुं० मतङ्गजे ॥
बृहद्रत्न: । पुं० रुजाकरे । कर्मरङ्गे ॥
बृहदारण्यकम् । न० यजुर्वेदीयोपनिषद्विशेषे ॥ यथा । अरण्येऽध्यापनादेतदारण्यकमुदाहृतम् । बृहत्त्वाद्ग्रन्थतोर्थाच्चबृहदारण्यकंमतम् ॥ बृहच्चतदारण्यकञ्चेतिविग्रह:।
बृहदेला । स्त्री० पृथ्वीकायाम् । स्थूलैलायाम् ॥
बृहद्गृहा: । पुं०)भू०कारूषदेशेषु ॥ विन्ध्या
बृहद्गृहा: ।पुं०)द्रे:पश्चान्मालवदेशस्यसमीपेतेदेशावर्तन्ते ॥
बृहद्गोलम् । न० तरम्बुजे । तरबूज इ० भा० ॥
बृहद्दल: । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥ हिन्तालै ॥
बृहद्दलम् । न० हलौ । जिह्वायाम् ॥
बृहद्भट्टारिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
बृहद्भानु: । पुं० अनले । वह्नौ ॥ वृहन्तोभानवोस्य ॥ चित्रके ॥
बृहद्रथ: । पुं० पराशरशिष्ये । शार्ङ्गरवे ॥ इन्द्रे ॥ यज्ञपात्रे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ सामवेदांशे ॥
वृहद्रावी । पुं० क्षुद्रोलूके ॥
वृहद्वनम् । न० गोकुले ॥ महद्वने ॥
वृहद्वल्क: । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥
वृहद्वात: । पुं० अश्मरीहरे । देवधा

न्ये ॥

वृहद्वारुणी । स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् ॥

वृहद्वीजः । पुं० आम्रातके ॥

वृहन्नलः । पुं० महापोटगले ॥ अर्जुने । सुभद्रेशे ॥

वृहन्नला । स्त्री० अर्जुने ॥ द्वादशवर्षवनवासानन्तरमज्ञातवासे विराटभवने विराटकन्यायान्नृत्यगीतादिशिक्षार्थं स्त्रीक्लीववेशेनार्जुनो वृहन्नलेति नाम्नाख्यातोऽभूत् । यथा । अर्जुनउवाच । गायामिनृत्याम्यथवादयामि भद्रोस्मिनृत्ये कुशलोस्मिगीते । त्वमुत्तरायैप्रदिशस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्त्तकः ॥ इदन्तुरूपंममयेनकिन्तवप्रकीर्त्तयित्वा भृशशोकवर्द्धनम् । वृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतंसुतांवापितमातृवर्ज्जिताम् ॥ विराटउवाच । ददामितेहन्तवरंवृहन्नले सुतांचमेनर्त्तययाश्चतादृशीः ॥ इतिमहाभारते विराटपर्व ॥

वृहस्पतिः । पुं० सुराचार्ये । गीष्पतौ ॥ पंचमवारे ॥ तद्वारजातफलम् । नृपेन्द्रमन्त्रीनृपलब्धकामोविद्याविनोदीचतुरः प्रगल्भः । आचार्यपूज्योमधुरस्वभावोवारेभवेद्देववगुरोर्मनुष्यः ॥ वृहतांपतिः । तद्बृहतोरितिसुट्तलोपौ ॥

वृहस्पतिस्थहम् । न० धनूराशौ ॥ मीनराशौ ॥

वेटकः । पुं० वैकटिके । मणिकारे ॥ मत्स्यप्रभेदे । भेकटी० इ० गौ० दे० भा० ॥ यूनि । आततायिनि ॥ विदूषके ॥

बेढमिका । स्त्री० वेढमी० वेढवी० इ० भा० प्र० खाद्ये ॥ यथा । माषपिष्टिकयापूर्णगर्भागोधूमचूर्णतः । रचितारोटिकासैषप्रोक्तावेढमिकावुधैः ॥ भवेद्वेढमिकावल्याबृंहणारुच्या निलापहा । उष्णासन्तर्पिणीगुर्वीवृष्याशुक्रलापरम् ॥ भिन्नमूत्रमलास्तन्यमेदःपित्तकफप्रदा । गुदकीलार्दितश्वासपंक्तिशूलानिलापहा ॥ पङ्क्तीस्थल० यकृदिति पाठान्तरम् ॥

बोकडी । स्त्री० वस्तान्त्र्याम् ॥

बोद्धव्यः । त्रि० ज्ञातव्ये । प्रतिपाद्ये ॥

बोद्धा । त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बुद्ध्यति । बुधअवगमने । तृच् ॥

बोद्ध्यमानः । त्रि० उपदिश्यमाने ॥

बोधः । पुं० ज्ञाने ॥ यथा । बोधविहीने श्रोतरिवक्तुर्वाक्यंप्रयातिवैफल्यम् । नयनविहीनेभर्त्तरिलावण्यमिवखञ्जनाक्षीणामिति ॥ साक्षान्मोक्षसाधने ज्ञाने ॥ यथा हरा

चार्या : । बोधोन्यसाधनेभ्योहिंसा त्वान्मोक्षैकसाधनम् । पाकस्यवह्नि वत् ज्ञानं विनामोक्षोनसिद्ध्यती ति ॥ वृत्तिज्ञाने ॥ जागरणकाले चैतन्ये ॥ निर्णयात्मकज्ञाने ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ प्रमाणे नयस्थि तनाशक्त रनुग्रहस्तत् फलं प्रमाबो धइतिसाङ्ख्याः । बोधनम् । बुध ० । बुद्ध्यतेयेनबाघञ् ॥

बोधक : । पुं० सूचके ॥ प्रमाणे ॥ त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बोधजनके ।

बोधकर : । पुं० निशान्ते बोधका रकेस्तुत्यादिनाप्रातर्बोधके ॥ बोधं करोति । डुकृञ् ० । कृञोहेत्वि तिट : ॥

बोधज्ञ : । पुं० शौकृष्णे ॥ य० । सर्वभावविदांश्रेष्ठोबोधज्ञ : कामशा स्त्रवित् । कामिनींबोधयामासवा सयामासवक्षसि ॥ त्रि०अभिप्राया भिज्ञे ॥

बोधद : । पुं० अर्हति ॥ त्रि०बोध-दातरि ॥

बोधनम् । न० गन्धदीपने ॥ विज्ञाप ने ॥ वेदने ॥

बोधनी । स्त्री० कार्त्तिकशुक्लैकादश्या-म् ॥ बोधी ॥ पिप्पल्याम् ॥ शिव-चक्रे षु कैलासादुपरिस्थे ॥

बोधनीय : । त्रि० बोध्ये । बोधित-व्ये । बोधयोग्ये ॥

बोधभानु : । पुं० ज्ञानार्के ॥ यथा । सतितमसिमोहरूपे विश्वमपश्यन्त देतदित्यखिलम् । उदितवतिबोध-भानौकिमपिनपश्यामिकिन्त्विदं चि त्रम् ॥

बोधवासर : । पुं० भगवत: प्रबोधदि ने । उत्थानैकादश्याम्

बोधात्मा । पुं० ज्ञानस्वरूपे ०परमा-त्मनि । यथा । कदाचिद्व्यवहारेतु द्वैतं यद्यपि पश्यति । बोधात्मव्यति रेकेणनपश्यतिचिदन्वयात् ॥ किन्तु पश्यतिमिथ्यैवदिङ्मोहेन्दुविभाग वत् ॥

बोधायन : । पुं० ऋषिविशेषे । ज्यो तिष्टोमादियज्ञपरमार्थवादिनि ॥

बोधि : । पुं० बौद्धसमाधौ ॥ पि प्पलपादपे ॥ बोधे ॥ त्रि०ज्ञातरि ॥ बुद्ध्यते । बुध० । सर्वधातुभ्य-इन् ॥

बोधित : । त्रि० ज्ञापिते ॥ सञ्जातबो धे ॥ ता० इतच् ॥

बोधितरु : । पुं० अश्वत्थद्रुमे ॥ बो-धिस्यासीतरुश्च ॥

बोधितव्य : । त्रि० ज्ञापितव्ये ॥

बोधिद्रुम : । पुं० पिप्पलवृक्षे ॥ बो-धिस्यासीद्द्रुमश्च ॥

बोधिवृक्ष: । पुं० अश्वत्थे । चलदले ॥

बोधिसत्त्वम् । न० बुद्धे । श्रीघने ॥

बौद्ध: । पुं० बुद्धशास्त्रावलम्बिनि ॥

भिन्नके । चपर्ये । अह्नीके । वैना-
यिके । अस्तिनास्तीत्यादिसप्तप्रका
रै : पदार्थानामनेकरूपत्ववादिनि
विवसने । वैशेषिके ॥ न० बुद्ध-
मुनिप्रणीतेनिरीश्वरशास्त्रे ॥ त्रि०
बुद्धिभवेप्रत्यये ॥
बौद्धैकदेशी । पुं० वाह्यास्तित्ववा-
दिनि ॥
बौध : । पुं० पुरूरवसि ॥ बुधस्याऽप-
त्यम् । अण् ॥
व्रतति : । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्ता-
रे ॥ वृजन्तीततिर्विस्तृतिरस्या : ।
पृषोदरादि : ॥ यद्वा । प्रतनोति
। तनु० । क्तिच्क्तौचसंज्ञायामि-
तिक्तिच् । पृषोदरादित्वात्पस्य-
व : ॥ व्रतमिवकरोति । व्रतशब्दा-
त् ० तत्करोतीतिण्यन्ताद्बाहुलकाद्ध-
तिर्वा ॥
व्रतती । स्त्री० वल्ल्याम् । लताया-
म् ॥ विस्तारे ॥
व्रध्न : । पुं० सूर्य्ये ॥ व्रध्नमूले ॥ गि
रिशे । रुद्रे । अर्कवृक्षे ॥ वध्नाति ।
बन्ध० । बन्धेर्व्रधिबुधौचेतिनक् ०
धातोर्व्रधादेशश्च । रोगविशेषे ॥
व्रह्मकन्यका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥
ब्राह्म्यामोषधौ ॥
व्रह्मकर्म । न० ब्राह्मणजाते : कर्म-
णि ॥ शमोदमस्तप : शौचंक्षान्ति-
रार्जवमेवच । ज्ञानंविज्ञानमास्ति

क्यंब्रह्मकर्मस्वभावजम् ॥
ब्रह्मकर्मसमाधि : । पुं० ब्रह्मरूपेव-
कर्मात्मकेचित्तैकाग्र्ये ॥ यथा ।
ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्म-
णाहुतम् । ब्रह्मैवतेनगन्तव्यंब्रह्म-
कर्मसमाधिना ॥
ब्रह्मकल्प : । पुं० सृष्ट्युपक्रमे ॥
ब्रह्मकुण्डम् । न० ब्रह्मणानिर्मिते सरो
विशेषे ॥ य० पाण्डुनाथस्योत्तरस्यां
ब्रह्मकुण्डाह्वयंसर : । ब्रह्मणानि
र्मितंपूर्वंस्नानायस्वर्गवासिनाम् ॥
आयामेनशतव्यामंविस्तीर्णेनतदर्द्ध
कम् । सर्वपापहरंपुण्यंदेवलोका
त्समागतं ॥
ब्रह्मकूट : । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा
ब्रह्मकुण्डजलेस्नात्वा पूजयित्
त्वाउमापतिम् । ब्रह्मकूटंसमारु
ह्यमुक्तिमेवाप्नुयान्नर : ॥
बृह्मकूर्चम् । न० व्रतविशेषे ॥ तत्तु
पवासपूर्वंपञ्चगव्यपानम् । य० ।
अहोरात्रोषितोभूत्वा पौर्णमास्यां
विशेषत : । पंचगव्यंपिवेत्प्रात
र्ब्रह्मकूर्चविधि : स्मृत : ॥ इति
प्रायश्चित्तविवेक : ॥
ब्रह्मकोशी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥
ब्रह्मगर्भा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥
ब्रह्मगिरि : । पुं० ब्रह्मशैले ॥
ब्रह्मघातक : । त्रि०ब्राह्मणवधकर्त्तरि
॥ यथा । रागाद्द्वेषात्प्रमादाद्वास्वत :

परतएवच । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तु सभवेद्ब्रह्मघातकः ॥ अपिच । गोभूहिरण्यहरणे स्त्रीसम्बन्धे कृतेपिवा । यमुद्दिश्यत्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥

ब्रह्मघोषः । पुं० मन्त्रपाठे ॥ ब्रह्मणो वेदस्य घोषः ॥

ब्रह्मघ्नः । पुं० ब्रह्मघातिनि ॥ यथा । भूमिजं वृक्षजं वापि छत्राकं भक्षयन्ति ये । ब्रह्मघ्नांस्तान्विजानीयाद् ब्रह्मवादिषुगर्हितान् ॥

ब्रह्मघ्नी । स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

ब्रह्मचर्य्यम् । न० आश्रमविशेषे ॥ गुरुकुलवासादिलक्षणे तपसि ॥ ब्रह्मचर्य्यस्थितोनैकमन्नमद्यादनापदि । ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ मधुमांसंतथाश्लीलमित्यादिपरिवर्ज्जयेत् । प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यंद्वादशाब्दानिपञ्चवा ॥ ग्रहणान्तिकमित्यन्ये० केशान्तश्चैव षोडशे॥ सचकलौनास्त्येव । ब्रह्मचर्य्याश्रमोनास्ति वानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्हस्थोभैक्षुकश्चैवआश्रमौद्वौकलौ युग इतिमहानिर्वाण तन्त्रोक्तेः ॥ स्त्रीविषयतृष्णात्यागे ॥ निषिद्धमैथुननिवृत्तौ ॥ अष्टाङ्गमैथुनाभावे ॥ यथोक्तम् स्मरणं कीर्त्तनंकेलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गंप्रवदन्तिमनीषिणः । विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणमिति ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

ब्रह्मचारी । पुं० प्रथमाश्रमिणि ॥ उपनयनानन्तरंनियमंकृत्वागुरोः सन्निधौस्थित्वासाङ्गवेदाध्ययनकारिणि ॥ सद्विविधः । उपकुर्वाणोनैष्ठिकश्चेति ॥ यथा । ब्रह्मचार्य्युपकुर्वाणोनैष्ठिकोब्रह्मतत्परः । योऽधीत्यविधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममाव्रजेत् ॥ उपकुर्वाणकोज्ञेयोनैष्ठिकोमरणान्तिकइति ॥ ब्रह्मवेदः । तदध्ययनार्थंव्रतमप्युपचाराद्ब्रह्म । ब्रह्मचरितुंशीलमस्य । व्रतेइति०-सुपीतिणिनिः ॥ यद्वा ब्रह्म० तपो०ज्ञानं वा० आचरत्यर्ज्जयत्यवश्यम् । आवश्यके०णिनिः ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणीति देवीपुराणम् ॥ करुणीवृक्षे । ब्रह्मीशाके । ब्रह्मचर्यव्रतधारिण्याम्

ब्रह्मजः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भाज्जाते ॥

ब्रह्मजज्ञः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मजस्यासौज्ञश्च ॥

ब्रह्मजन्म । न० उपनयनजन्मसंस्काररूपे ॥ ब्रह्मणोवेदस्यग्रहणार्थंजन्म ॥

ब्रह्मजटा । स्त्री० दमनकवृक्षे ॥
ब्रह्मजिज्ञासा । स्त्री० ब्रह्मविचारायेच्छायाम् ॥
ब्रह्मजीवी । पुं० द्विजकार्येषुमूल्येन परिचारके ॥
ब्रह्मज्ञ: । त्रि० ब्रह्मविदि । ब्रह्म जानाति । ज्ञा० । आतश्चेतिक: ॥ यथा । सब्रह्मज्ञ: सवेदज्ञ: सोऽग्निहोत्रीसदीक्षित: । चीनाचारक्रमाचारैर्योयजेत् तारिणींनर: ॥ अपिच । सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोस्मीतिवादिनम् । त्यजेत्तंसततंवीरचण्डालमिवदूरत: ॥ इति श्रीरुद्रजामलवचनम् ॥ न० श्रीकृष्णे । परमात्मनि ॥ ब्रह्मशब्दार्थभूतान्वेदान्प्रलयेप्रलयेस्वात्मनिप्रलीनान्सृष्टादौहिरण्यगर्भोपदेशार्थंजानात्यनुसन्धत्ते इतितथा ॥
ब्रह्मज्ञानम् । न० ब्रह्मविषयकज्ञाने इतिसमञ्जसावृत्ति: ॥ मिथ्यावासनाविरहविशिष्टआत्मभिन्नभिन्नज्ञाने० इतिमुक्तिवाद: ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकविषयज्ञाने० इतिसाङ्ख्यमतम् ॥ क्लेशकर्मविपाकाशयनिवर्त्तकहिरण्यगर्भविषयकेज्ञाने० इतिपातञ्जलमतम् ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्यप्रतिफलितवृत्त्यारूढज्ञाने इतिवेदांतलघुचन्द्रिका ॥ प्रत्यक्तयापरोक्षज्ञाने ॥ प्रतिबोधमवभासाश्रितप्रतिबिम्बात्सर्वांप्रत्यगात्मतयाऽव्यभिचरितस्वरूपेणबिम्बस्थानीयेनैकेनरूपेणयद्ब्रह्मवेदनंतद्ब्रह्मज्ञानम्० तदेवसम्यग्दर्शनमितिव्याख्यातार: ॥
ब्रह्मज्ञानी । त्रि० ब्रह्मज्ञानविशिष्टे ॥ यथा । कुशलाकुशलावृत्तिरहित: समदर्शन: । लिङ्गाश्रमपरित्यागीब्रह्मज्ञानीनिगद्यते ॥ कृष्णभक्तिस्तुतेनापिकर्तव्येतिपुराणगी: ॥ यथा । ब्रह्मानन्देनपूर्णोहंतेनानन्देनपूर्णधी: । तथापिशून्यमात्मानंमन्ये कृष्णरतिंविना ॥ इति पाद्मे पातालखण्डे जाबालिंप्रतिब्रह्मविद्यावचनम् ॥
ब्रह्मण्य: । पुं० विष्णौ ॥ ब्रह्मदारुवृक्षे ॥ शनैश्चरे ॥ मुञ्जतृणे ॥ तूलवृक्षे ॥ त्रि० ब्रह्मसाधौ ॥ ब्रह्मरते ॥ ब्रह्मणिवेदेकि०साधु: । तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्मणोरित्यन्प्रकृत्या ॥ ब्रह्महिते ॥ तपोवेदाश्चजातिश्च ज्ञानञ्चब्रह्मसंतम् । तेभ्योहित: । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥
ब्रह्मण्यदेव: । पुं० श्रीकृष्णे ॥
ब्रह्मताल: । पुं० चतुर्मुखताले ॥ सतुदशतालात्मिक: । तत्र ७ मात्रा: । मात्रातु० क च ट त प०- इतिपञ्चाक्षराणामुच्चारणकाल: ।

सैवलघुमाचा। तदर्द्धं द्रुतमाचा। तन्मध्ये ४ लघवः ६ द्रुताः ०। ०। ००। ०००। यथा। चतुर्मुखाभिधितालेजगणानन्तरंप्लुतः। इति सङ्गीतदामोदरः॥

ब्रह्मतीर्थम्। न० पुष्करतीर्थे॥ पुष्करमूले॥ ब्राह्मेतीर्थे॥ तीर्थविशेषे॥

ब्रह्मत्वम्। न० ब्रह्मभूये। ब्रह्मसायुज्ये॥ ब्रह्मणोभावः। तस्यभावस्त्वतलौ॥ ब्रह्मणोऋत्विग्विशेषस्यकर्मभावयोः॥ ब्रह्मणस्त्वः। नेतिवाच्ये० त्ववचनंतलोबाधनार्थम्। ब्राह्मणपर्यायात्तुब्रह्मन्शब्दात्त्वतलौभवतएव। ब्रह्मत्वम्० ब्रह्मता॥

ब्रह्मदण्डः। पुं० ब्राह्मणशापे॥ वशिष्ठमुनेः सिद्धयष्टाम्॥ यथा। धिग्बलंक्षत्रियबलं० ब्रह्मतेजोबलंबलम्। एकेनब्रह्मदण्डेनवहवोनाशितामम॥ पाशे॥ केतुविशेषे॥ उक्तंचनारदसंहितायाम्। पितामहात्मजः क्रूरस्त्रिवर्णशिखिरान्वितः ब्रह्मदण्डोह्वयंकेतुः सर्वभूतविनाशनः॥ इति॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम्॥

ब्रह्मदण्डी। स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे॥ अजदण्डाम्। कण्टपत्रफलायां॥

ब्रह्मदत्तः। पुं० इक्ष्वाकुवंशीयराजविशेषे। ब्रह्मसूनौ॥

ब्रह्मदर्भा। स्त्री० यमान्याम्॥ अजमोदायाम्॥ ब्रह्मणाद्दृश्यते। इभीग्रन्थे। घञ्। कर्मकरणेकृतेतिसमासः॥

ब्रह्मदर्भिका। स्त्री० यमान्याम्

ब्रह्मदारु। न० स्वनामाख्यातेऽश्वत्थाकारवृक्षविशेषे। तूदे। पूगे। क्रमुके। ब्रह्मण्ये। अश्वत्थाकारे पार्श्वपिप्पलइतिख्याते। तूत इ० भा०॥ ब्रह्मणो० ब्रह्मणिवा० दारु॥

ब्रह्मदेया। स्त्री० ब्राह्मविवाहेनोढायाम्॥

ब्रह्मदैत्यः। पुं० प्रेतयोनिप्राप्तब्राह्मणे॥

ब्रह्मद्विट्। त्रि० ब्राह्मणानांद्वेष्टरि॥ ब्राह्मणान्द्वेष्टि। द्विष्०। क्विप्॥

ब्रह्मा। पुं० चतुर्मुखे। वेधसि। विश्वसृजि। हिरण्यगर्भे॥ तदण्डमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभम्। तस्मिन् जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामहः। ऋत्विग्विशेषे॥ विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गतपंचविंशयोगे॥ तत्रजातस्यफलम्। नानाशास्त्राभ्याससंनीतकालोवर्णाचारैः संयुतश्चारुकीर्तिः। शान्तोदान्तोजायतेचारुकर्मासूतौयस्यब्रह्मयोगप्रयोगः॥ इति॥ विप्रे। ब्राह्मणे॥ अर्हदुपास

कविशेषे ॥ बृंहति० वर्द्धयतिप्रजाः । बृंहितृत्वे । अन्तर्भावितण्यर्थः । बृंहेर्नोऽच्चेति० मनिन्० धातोर्नस्या दादेशः ॥ बृंहति० वर्द्धतेवा ॥

ब्रह्म । न० वेदे ॥ तपसि अव्यक्ते । सर्वकारणकारणे० परमात्मनि ॥ यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् । तद्विसृष्टः सपुरुषोलोके ब्रह्मेतिकीर्त्यते ॥ अध्यात्मे ॥ ज्ञाने ॥ तपोवेदाश्चजातिश्चज्ञानंचब्रह्मसंज्ञितम् ॥ प्रत्यस्तमितभेदंयत्सत्तामात्रमगोचरम् ॥ वचसामात्मसंवेद्यं तज्ज्ञानंब्रह्मसंज्ञितम् ॥ इ० वि० पु० ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाद्वास त्यज्ञानादिलक्षणम् । ब्रह्मानन्तं हि विज्ञेयंशास्त्राचार्योपदेशतः ॥ साक्षादपरोक्षात्सर्वान्तरे० आत्मनि० अशनायाद्यतीते० नेतिनेत्यस्थूलमनणित्येवमादिलक्षणे० औपनिषदे तत्त्वे अव्यावृत्ताननुगतंवस्तुब्रह्मभिरोच्यते । अकारणमकार्यन्तदित्यनेनोदितंभवेत् ॥ अव्यावृत्तपदेन० अकार्यम् । अननुगतपदेन० वस्तुतोऽकारणमितितत्रोक्तं भवतीत्यर्थः ॥ नव्यावृत्तं विशेषेभ्योनानुवृत्तञ्चगोत्ववत् । अव्यावृत्ताननुगतंचैतन्यंकेन वीक्ष्यताम् ॥ तदिदंतादृशमीदृशमेतावत्तावदितिचयन्नभवेत् । ब्रह्मतदित्यवधेयंनोचेद्विषयोभवेत्परोक्षं ॥ यल्लाभान्नपरोलाभोयत्सुखान्नापरंतुसुखम् । यज्ज्ञानान्नापरंज्ञानं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ यद्दृष्ट्वानापरंदृश्यंयद्भूत्वानपुनर्भवः । यज्ज्ञात्वानापरंज्ञेयं तद्ब्रह्म० ॥ तिर्यगूर्द्ध्वमधः पूर्णं सच्चिदानन्दमद्वयम् । अनन्तं नित्यमेकं यत्तद्ब्रह्म० ॥ अतद्व्यावृत्तिरूपेणवेदान्तैर्लक्ष्यतेऽद्वयम् । अखण्डानन्दमेकं यत्तद्ब्रह्म० ॥ दृश्यतेश्रूयतेयद्यद्ब्रह्मणोऽन्यन्नतद्भवेत् । तत्त्वज्ञानाच्चतद्ब्रह्मसच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ सर्वगंसच्चिदात्मानं ज्ञानचक्षुर्निरीक्षते । अज्ञानचक्षुर्नेक्षेतभास्वन्तं भानुमन्धवत् ॥ वृत्ततमे । ब्रह्मचतुर्विधम् । यथा । विराट् १ हिरण्यगर्भः २ ईश्वरः ३ तुरीय ४ । इतिभेदात् ॥ अपिच । सत्यमानन्दमद्वयममृतमेकरूपं वाङ्मनसागोचरंसर्वगंसर्वातीतंचिदेकरसंदेशकालापरिच्छिन्नमपादमपिशीघ्रगमपाणिचसर्वग्रहमचक्षुरपिसर्वद्रष्टृ० अश्रोत्रमपिसर्वश्रोतृ० अचिन्त्यमपिसर्वज्ञसर्वनियन्तृसर्वशक्तिसर्वेषांसृष्टिस्थितिप्रलयकर्तृकिमपिवस्तुब्रह्मेतिवदन्ति ॥ तच्चशुद्धबुद्धस्वभावइत्यौपनिषदाः । १ । आदिविद्वान्सिद्धइतिकापिलाः । २ । क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोनिर्मा-

णकायमधिष्ठासम्प्रदायप्रद्योतकोऽनु
ग्राहकश्चेतिपातञ्जला: । ३ । लोक
वेदविरुद्धैश्चपिनिर्लेप:स्वतन्त्रश्चेतिम
हापाशुपता : । ४ । शिवइतिशैवा:
पुरुषोत्तम इ० वैष्णवा : । ६ ।
पितामहइतिपौराणिका : । ७ ।
यज्ञपुरुषइतियाज्ञिका : ८ । स
र्वज्ञइतिसौगता : । ९ । निरावर
णमितिदिगम्बरा : । १० । उपास्य
त्वेनदेशितइतिमीमांसका: । ११ ।
लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाका : ।
१२ । यावदुक्तोपपन्नइतिनैयायिका
। १३ । विश्वकर्मेतिशिल्पिन : ।
। १४ । इतिकुसुमांजलि : ॥ वि-
श्वेशे०परमेश्वरे०विश्वात्मनि०वि-
श्वाश्रये ॥ सएकएवसद्रूप : सत्यो
द्वैतपरात्पर : । स्वप्रकाश:सदापूर्ण:
सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्विकारोनि
राधारोनिर्विशेषोनिराकुल : गु
णातीत : सर्वसाक्षीसर्वात्मासर्वदि
ग्विभु : ॥ गूढ : सर्वेषुभूतेषुसर्व
व्यापीसनातन : । सर्वेन्द्रियगुणा
भास : सर्वेन्द्रियविवर्ज्जित : ॥
लोकातीतोलोकहेतुरवाङ्मनसगो
चर : । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तंनजा
नातिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वंत्रै
लोक्यंसचराचरम् । तदालम्बनत
स्तिष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्य
तामुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक्पृथक् ॥

तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि
कारणंसर्वभूतानांसएक : परमेश्व
र : ॥ लोकेषुसृष्टिकरणात्स्रष्टाव्र
ह्मेतिगीयते । विष्णु : पालयिताहे
विसंहर्त्ताहन्तदिच्छया ॥ इन्द्रादयो
लोकपाला : सर्वेतद्वशवर्तिन : ।
स्वेस्वेधिकारेनिरतास्तेशासन्तित-
दाज्ञया ॥ त्वंपराप्रकृतस्तस्यपूज्यासि
भुवनत्रये । तेनान्तर्यामिरूपेणतत्
तद्विषययोजिता : ॥ स्वस्वकर्मप्र
कुर्वन्तिनस्वतन्त्रा : कदाचन ॥ यद्भ
याद्वातिवातोपिसूर्यस्तपतियद्भयात् ।
वर्षन्तितोयदा : कालेपुष्यन्तितरवो
वने ॥ कालंकालयतेकालेमृत्योर्मृ
त्युर्भियोभयम् । वेदान्तवेद्योभगवा
नतत्तत्छब्दोपलक्षित : ॥ सर्वेदे
वाश्चदेव्यश्चतन्मया : सुरवन्दिते ।
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंतन्मयंसकलंजग
त् ॥ तस्मिंस्तुष्टेजगत्तुष्टंप्रीणिते
प्रीणितंजगत् । तदाराधनतोदेवि
सर्वेषांप्रीणनंभवेत् ॥ तरोर्मूलाभि
षेकेणयथातद्भुजपल्लवा : । तृप्यन्ति
तदनुष्ठानात्तथासर्वेमरादय : ॥
यथातवार्चनाद्ध्यानात्पूजनाज्जप
नात्प्रिये । भवन्तितुष्टा: सुंदर्यस्त
थाजानीहिसुव्रते ॥ यदागच्छन्तिस
रितोऽवशेनापिसरित्पतिम् । तथा
चादीनिकर्माणितदुद्देश्यानिपार्व-
ति ॥ योयोयान्यान्यजेद्देवान्श्र

इयायद्यदाप्तये । तत्तद्ददातिसौध्य चस्तैस्तैर्देवगणैः शिवे ॥ बहुनाच किमुक्तेनतवाग्रेकथ्यतेप्रिये । ध्येयः पूज्यः सुखाराध्यस्तं विनानानास्ति मुक्तये ॥ नायासोनोपवासश्चकाय-क्लेशोनविद्यते । नैवाचारादिनिय मोनोपचाराश्चभूरिशः ॥ नदिक्का लविचारोस्तिनमुद्रान्यासंहतिः । यस्माधनेकुलेशानितंविनाकोन्य माश्रयेत् ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणत न्त्रेसर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या सदाशिवसंबादेजीवनिस्तारोपायप्र श्नोत्तरद्वितीयोल्लासेपरब्रह्मोपासनो पक्रमः ॥ अपिच । श्रीसदाशिव उवाच । यंभवतितद्ब्रह्मसच्चि दिश्वमयंपरम् । यथातत्त्वस्वरूपेण लक्षणैर्वामहेश्वरि ॥ सत्तामात्रंनि-र्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । अस त्त्रिलोकीसद्धानंस्वरूपं ब्रह्मणःस्मृ तम् ॥ समाधियोगैस्तद्वेद्यं सर्वत्रस मदृष्टिभिः । द्वन्द्वातीतैर्निर्विक ल्पैर्देहात्माध्यासवर्जितैः ॥ यतो विश्वंसमुद्भूतंयेनजातंचतिष्ठति । यस्मिन्सर्वाणिलीयन्ते ज्ञेयंतद्ब्रह्म लक्षणैः ॥ स्वरूपबुद्ध्यायद्वेद्यंतदे वलक्षणैः शिवे । लक्षणाराप्तुमि च्छूनांविहितंतत्रसाधनम् ॥ इति-॥ महानिर्वाणतन्त्रे तुशिवेनोक्तंहि साधनम् । तत्तस्मादवगन्तव्यंते

ननिः श्रेयसंभवेत् ॥ वृंहतिवर्द्धते निरशयमहत्त्वलक्षणावृद्धिमान्भवति । बृहि० । वृंहेर्नोच्चे तिमनिन्० नु मोनस्याकारादेशश्च ॥

ब्रह्मनालम् । न० काश्यांचक्रतीर्थस्य पूर्वभागेपितामहेश्वरलिङ्गस्याधस्तो र्थविशेषे ॥

ब्रह्मनिर्वाणम् । न० ब्रह्मणिनिर्वृ तौ ॥ मोक्षे ॥ ब्रह्मपरमानन्दरूप म्० कल्पितद्वैतोपशमरूपत्वे नानि र्वाणंतदेव०कल्पितभावस्याधिष्ठा-नात्मकत्वात् ॥

ब्रह्मनिष्ठः । त्रि० कृतब्रह्मसाक्षा त्कारे ॥ हित्वासर्वाणिकर्माणिके वलेऽद्वयेब्रह्मणि०निष्ठातदेकपरता यस्यसः ॥

ब्रह्मनिष्ठत्वम् । न० औपनिषदब्रह्-मात्मविज्ञानपरिपूर्णत्वे । वेदान्त वेद्यब्रह्मात्मनाऽवस्थितत्वे ॥

ब्रह्मपत्रम् । न० पलाशच्छदे । ढाकका पत्ता इ० भा० ॥

ब्रह्मपथः । पुं० सत्यलोकस्थब्रह्मणः प्राप्तिमार्गे ॥ गन्तव्येनब्रह्मणोपल क्षितः पन्थाब्रह्मपथउच्यते ॥

ब्रह्मपर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

ब्रह्मपवित्रः । पुं० कुशे ॥ दर्भे ॥

ब्रह्मपादपः । पुं० पलाशे ॥

ब्रह्मपुत्रः । पुं० क्षेत्रविशेषे ॥ नदवि शेषे ॥ अमोघानन्दने । लौहित्ये

॥ ब्रह्मणःपुत्रः ॥ सत्ये ॥ धर्मे ॥ मरीच्यादिषु ॥ विषप्रभेदे ॥ ब्रह्मपुत्रस्तुकपिलोमलयाद्रिभवः खरः । इतितल्लक्षणम् । अपिच । वर्णितः कपिलोयःस्यात्तथा भवतिसारकः । ब्रह्मपुत्रःसविज्ञेयोतोजायतेमलयाचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् । शिखायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न० शरीरे ब्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्० ब्रह्मणः सदाख्यस्यपुरमिवपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न० अयुतश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ यथोक्तं देवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणं ब्रह्मसंज्ञकमिति ।

ब्रह्मपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥ त्रैलोक्ये ॥ ब्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

ब्रह्मबन्धुः । पुं० अधिक्षेपे । निन्द्यविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यनिर्देशे ॥ ब्राह्मणस्यबान्धवे ॥ ब्रह्मैवब्राह्मणजातिःबन्धुरस्य । ब्रह्मणोब्राह्मणस्यबन्धुरेव० अनुष्ठानाभावादिति० जातिब्राह्मणोधिक्षिप्यते ॥ ब्राह्मणान्बन्धून्व्यपदिशतिनस्वयंब्राह्मणइत्यर्थः ॥

ब्रह्मबंधूः । स्त्री० व्रतस्वाध्यायहीनायांब्राह्मणजातौ ॥ ऊङुतइत्यूङ् ॥

ब्रह्मभूतः । पुं० ब्रह्मणि ॥ ब्रह्मैवभूतउच्यते ॥

ब्रह्मभूतिः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ।

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री० सिंहल्याम् ॥

ब्रह्मभूयम् । न० ब्रह्मसाक्षात्कारे । ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे । ब्रह्मणोभावः । भुवोभावइतिक्यप् ॥

ब्रह्ममयः । त्रि० ब्रह्मस्वरूपे ॥

ब्रह्ममीमांसा । स्त्री० उत्तरमीमांसायाम् । ब्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते० वेदान्तत्वेनप्रसिद्धे० ब्रह्मसूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं० शिवे ॥

ब्रह्ममेखलः । पुं० मुञ्जे ॥

ब्रह्मयज्ञः । पुं० विधिनावेदानामध्ययने ॥ विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनुः ॥ ब्रह्मयज्ञरूपमिदं बहुवेदाध्ययनाशक्तौ० सावित्रीमात्राध्ययनेनापिसिध्यतीत्याहमनुः । अपांसमीपे नियतोनैत्यिकं विधिमास्थितः । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यंसमाहितइति । अत्रोक्तं छन्दोगपरिशिष्टे । यश्चश्रुतिजपःप्रोक्तोब्रह्मयज्ञःसउच्यते । सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातराहुतेः ॥ वैश्वदेवावसानेवा

नान्यवर्त्तेनिमित्तकात् । इति निमित्तकात् जलस्नतर्पणादिनि मित्तंविना ॥

ब्रह्मयष्टिः । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्र यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका)। स्त्री०

ब्रह्मयष्टी ।)स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्र यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयोनि : । पुं० ब्रह्मगिरौ ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रे सरस्वतीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशेषे ॥ तत्रब्रह्मणाचत्वारोवर्णाः सृष्टाः ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् । न० उत्तमाङ्गे ॥

ब्रह्मरात : । पुं० शुकदेवे ॥

ब्रह्मराक्षस : । पुं० भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वापरस्यैवचयोषितम् । अपहृत्यचविप्रस्वंभवतिब्रह्मराक्षसः ॥ महादेवस्यगण विशेषे ॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा यथा । मूर्खः स्त्रीकच्छपस्यैववा जीवधिरएवच । गृहीतार्थंनमुंचन्ति पञ्चैते ब्रह्मराक्षसाः ॥ इति ॥

ब्रह्मराति : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

ब्रह्मरात्र : । पुं० ब्राह्ममुहूर्त्ते ॥

ब्रह्मरात्रि : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ- ॥ ब्रह्मन्० ज्ञानं०राति० ददातिय : । ब्रह्मोपपदाद्रातेः क्विप् ॥

ब्रह्मरात्रि : । स्त्री० ब्रह्मणोनिशायाम् ॥ सदैवसहस्रयोगेनभवति ॥

ब्रह्मरीति : । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

ब्रह्मरूपम् । न० अस्त्यादिषु ॥ यथा । अस्तिभातिप्रियंरूपंनाम चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयम् ॥

ब्रह्मर्षि : । पुं० भृग्वादिषु । ब्रह्मणोमानसतनयेषु ॥ तद्यथा । भृगुं पुलस्त्यं पुलहंक्रतुमङ्गिरसंतथा । मरीचिन्दक्षमत्रिञ्चवसिष्ठञ्चैव मानसान् । नवब्राह्मणइत्येते पुराणे निश्चयंगताः ॥

ब्रह्मर्षिदेश : । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेश चतुष्टये ॥ यथा । कुरुक्षेत्रञ्चमत्स्याश्चपंचालाःशूरसेनकाः । एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादिनन्तरः ॥ एतद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मनः । स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन् पृथिव्यांसर्व्वमानवाः ॥

ब्रह्मलोक : । पुं० ब्रह्मणि ॥ लोकनंलोकः । ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोकः ॥ कार्यब्रह्मणि ॥ ब्रह्मणः कार्यस्यसद्मनि । ब्रह्मणोभुवने ॥ यथा । सत्यस्तुसप्तमोलोकोह्यपुनर्भववासिना

म । ब्रह्मलोकः समाख्यातोह्यप्रतीघातलक्षणः ॥ इ० देवीपुराणम् ॥ अपिच । षड्गुणे नतपोलोकात्सत्यलोकोविराजते । अपुनर्मारकायत्र ब्रह्मलोकोहिसस्मृतः अस्यार्थः । जनलोकापेक्षयैवषड्गुणे नद्वादशकोट्युच्छ्रायेणतपोलोकानन्तरंसत्यलोकः । नतुतपोलोकात्षड्गुणे नेतिमन्तव्यम् । तथासत्यष्टाचत्वारिंशत्कोट्युच्छ्रायत्वे नब्रह्माण्डे तस्यावकाशाभावात् । सूर्याण्डगोलयोरन्तः कोट्यः स्युः पञ्चविंशतिरितिशुकोक्तेः । सत्यलोकएवकल्पार्धे दिनब्रह्मधिष्ण्यात् परंवैकुण्ठलोकादिज्ञेयम् । एवञ्च भूतलादूर्ध्वं पञ्चदशलक्षोत्तरास्त्रयोविंशतिकोट्योभवन्ति । सत्यलोकादूर्ध्वञ्च पञ्चदशलक्षोनकोटिद्वयादण्डकटाहइतिज्ञेयम् । अपुनर्मारकाः पुनर्मृत्युशून्याः । इतिविष्णुपुराणे २ अंशे ७ अध्यायः ॥

ब्रह्मवद्यम् । न० ब्रह्मोद्ये ॥ ब्रह्मवेद स्तस्यवदनम् । वद: सुपिक्यपचेति भावेयत् ॥

ब्रह्मवद्या । चि० ब्रह्मोद्यायाम् ॥ टाप् ॥

ब्रह्मवनम् । न० संसाररूपे ॥ ब्रह्मणो जीवरूपस्यभोग्यं वननीयंसम्भजनीयम् ॥

ब्रह्मवर्चसम् । न० ब्राह्मणस्य० वृत्ताऽध्ययनद्धौ । वेदाध्ययनतदर्थज्ञाना दिप्रकर्षकृततेजसि ॥ ब्रह्मणोवेदस्यतपसोवा० वर्चः ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसइत्यच् ।

ब्रह्मवर्चसी । पुं० वृत्तस्वाध्यायनिमित्तं तेजोब्रह्मवर्चसम् तद्वति ॥

ब्रह्मवर्चस्यम् । त्रि० ब्रह्मवर्चसोनिमित्ते ॥ ब्रह्मवर्चस२ ०निमित्तं० संयोग० : उत्पातो १ । ब्रह्मवर्चसादुपसङ्ख्यानमितियत् ॥

ब्रह्मवर्चस्वी । पुं० श्रुताध्ययनसम्पत्तिकृतेजोयुक्ते ॥

ब्रह्मवर्द्धनम् । न० ताम्रे ॥

ब्रह्मवादः । पुं० वेदपाठे । श्रुतादाने ॥

ब्रह्मवादी । त्रि० मुक्ते । वेदान्तिनि ॥ वेदार्थज्ञे ॥ ब्रह्मणिवदितुमवस्थातुं शीलमस्य । वद० । सुप्यजाताविति च० ब्रह्मणिवदइतिणिनिः ॥ वेदवक्तरि ॥

ब्रह्मवादिनी । स्त्री० गायत्र्याम् ॥ मैत्रेयीप्रभृतिषु ॥ ब्रह्मवदितुंशील लमस्याः । णिनिः । ङीप् ॥

ब्रह्मवित् । पुं० वेदार्थाभिज्ञे । परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मसाक्षात्कारवति । अकर्मणि ॥ ब्रह्मवेद वेदार्थञ्चयथावद्वेत्ति० विन्दते वा । विदज्ञाने० विद्लृलाभे वा । क्विप् ॥ प्रसन्नेन्द्रि

यप्रहसितवदनश्चनिश्चिन्तः कृतार्थोब्रह्मविद्भवतीति॰भाष्यम्॥ अस्यमाहात्म्यंस्मृतौयथा। यद्येको ब्रह्मविद्भुङ्क्ते जगत्तर्प्यं यतेऽखिलम्। तस्माद्ब्रह्मविदेदेयं यद्यस्तिवस्तुकिञ्चनेति॥ अस्यलक्षणन्तु। नियतंलक्षणंकिञ्चिन्नह्यस्तिब्रह्मवेदिनः॥ रागीकश्चिद्विरक्तोऽन्यः क्रुद्धोऽन्यःशान्तिमान्परः। प्रारब्धभोगनानात्वात्कथंलक्ष्मनियम्यते॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धिधर्म्मानिषोत्त्ववर्त्तते। प्रत्यगैकात्म्यसम्बोधात्तद्धर्मैर्लक्ष्यतेकथम्॥ सर्वसंसारभावोऽस्त्वनयथालक्षणंतथा। सर्वाभावोपिनैवस्यात्सुषुप्ते व्यभिचारतः॥ ननुज्ञानात्पूर्वंयत्साधनममानित्वादि॰तत्सर्वंमूर्द्धज्ञानिलक्षणमितिसम्प्रदायविदः॰ नतदन्यथयितुंयुक्तमतआह। शोभतेश्रद्दधानानांलक्ष्मैतन्नविवेकिनाम्॥ साम्प्रदायिकाः श्रद्धालवः सन्तोविदुषोयल्लक्षणमाचक्षते॰ततसर्वंव्यवहारस्यैवनतदतीतस्येत्यर्थः। तर्हिंव्यवहारातीतस्यकिंलक्षणमित्याशङ्क्य॰ ब्राह्मणलक्षणमेवतल्लक्षणमित्याह। वेद्यानुरोधतोयस्माद्युज्यतेलक्ष्मतद्विदः॥ भावाभावोभयध्वंसिब्रह्मवेद्यंततःश्रुतिः। येनेदृगेवतेनेतिलक्षणंतद्विदोऽब्रवीत्॥ ब्रयाहक्ताहगेवभवेदिद्वान्निबोधतः। वोधीतोलक्षणंतस्यबोधस्वस्वात्मसाक्षिकइति॥ तस्यविषाणुस्वरूपत्वंबोध्यम्। ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवद्वचनात्॥

ब्रह्मविद्या। स्त्री॰ वेदाय परिज्ञाने॥ ब्रह्मणोवेदत्रयस्य॰विद्याशिक्षादिरूपा॥ ब्रह्मज्ञाने॥ यथा। न्यायागतधनः शान्तोब्रह्मविद्यापरायणः। स्वधर्मपालकोनित्यंसोऽमृतत्त्वायकल्पते॥ परविद्यायाम्॥ ब्रह्मपरमात्मा॰तद्ययावेद्यते॰साब्रह्मविद्येतिभाष्यकाराः॥

ब्रह्मविंदुः। पुं॰ वेदपाठकालेमुखान्निर्गतविन्दौ॥ ब्रह्मणोविंदुः॥

ब्रह्मविंदुकः। पुं॰ब्रह्मबिन्दौ॥

ब्रह्मबीजम्। न॰ प्रणवे॥

ब्रह्मवृक्षः। पुं॰ किंशुके। पलाशवृक्षे॥ पलाशोब्रह्मरूपधृगितिपद्मपुराणोक्तेः॥ उदुम्बरे॥ ब्रह्मणोवृक्षः॥ परमात्मनाऽधिष्ठिते॰संसारवृक्षे॥

ब्रह्मवृत्तिः। स्त्री॰ ब्राह्मणस्यजीवनोपाये॥ यथा। स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिंहरेत्तुयः। षष्टिवर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिरिति॥ पूर्णवृत्तौ॥ ब्रह्माकारवृत्तौ॥ यथा। येतुवृत्तिंविहायैनांब्रह्माख्यांपावनींपराम्। तेतुवृथैवजीव

न्तिपशुभिस्समानराः ॥
ब्रह्मवेदः । पुं० ब्रह्मज्ञाने
ब्रह्मवेदिः । स्त्री० देशविशेषे । यथा । ब्रह्मवेदिः कुरुक्षेत्रं पञ्चराममहृदान्तरमितिहेमचन्द्रः ॥
ब्रह्मवैवर्त्तम् । न० अष्टादशमहापुराणान्तर्गतदशमपुराणे ॥ य० । अष्टादशसहस्रञ्चब्रह्मवैवर्त्तमीप्सितम् । सर्वेषाञ्चपुराणानांसारमेवविदुर्बुधाः ॥
ब्रह्मशल्यः । पुं० सोमवल्के । बबूर०द्रू०भा० । इतिरत्नमाला ॥
ब्रह्मशासनम् । न० ब्रह्मविचारगृहे । धर्म्मकीलके ॥ ब्राह्मणआज्ञायाम् ॥ पत्रविशेषे ॥
ब्रह्मसंस्थः । पुं० मुख्यपरिव्राजि ब्रह्मणिसम्यक्स्थिते । निवृत्तसर्वकर्मतत्साधने० परिव्राज्यस्याश्रमिणि०परमहंसे ॥ ब्रह्मणोपरमात्मनि०सम्यगव्यभिचारिणिस्थितिर्निष्ठायस्यपरब्रह्मसाक्षात्कारवतः सः॥ निवृत्तकर्म्माभिक्षुकएवब्रह्मसंस्थइतिभाष्यम् ॥
ब्रह्मसंस्पर्शः । पुं० ब्रह्मतादात्म्ये ॥
ब्रह्मसंहिता । स्त्री० भगवत्सिद्धान्तसङ्ग्रहग्रन्थविशेषे ॥ अध्यायशतसम्पन्नाभगवद्ब्रह्मसंहिता । कृष्णोपनिषदांसारैः सञ्चिताब्रह्मणोदितेति जीवगोस्वामी ॥
ब्रह्मसत्त्रम् । न० अध्यापने ॥ आत्मनोविचारे ॥ यत्रसमानाएवब्रह्मवादिनोवक्तृश्रोतृभावेनब्रह्ममीमांसन्ते तद्ब्रह्मसत्त्रमित्युच्यते ॥
ब्रह्मसभा । स्त्री० चतुर्मुखसभायाम् ॥ सभाविशेषे ॥ यथा । यस्मिन्देशे निसीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रयः । राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदुः । ब्रह्मणः सभेवसभा ॥
ब्रह्मसंभवः । पुं० द्विपृष्ठनामकजैनविशेषे ॥
ब्रह्मसर्पः । पुं० सर्पविशेषे । हलाहले ॥
ब्रह्मसात् । अ० ब्रह्माधीने ॥
ब्रह्मसायुज्यम् । न० ब्रह्मत्वे ॥ युनक्ति । युजिर्० । इगुपधेतिकः । युजेनसह । तेनसहेति बहुव्रीहिः । वोपसर्जनस्येतिसहस्यसः । यद्वा । योजनंयुक् । सम्पदादित्वात्क्विप् । सहयुजा । सयुजश्च सयुजोभावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । ब्रह्मणः सायुज्यं ॥
ब्रह्मसावर्णिः । पुं० दशमेमनौ ॥
ब्रह्मसुवर्चला । स्त्री० सुवर्चलायाः

प्रभेदे । इयंतिक्ताकषायोष्णासराद्रालघुः कटुः । निहन्तिकफपित्तास्त्रश्वासकासारुचिग्रहान् ॥ विस्फोटकुष्ठमेहास्त्रयोनिरुक्कृमिपाण्डुता ॥

ब्रह्मसूः । पुं० झषकेतौ । कामदेवे ॥ अनिरुद्धे । उषापतौ ॥ ब्रह्मतपः सुवतिचालयति । सूप्रेरणे । अन्येभ्योपीतिक्विप् । इतिकामपक्षे ॥ अनिरुद्धपक्षेतु । ब्रह्माणं सूतवान् । कल्पान्तरे किलानिरुद्धमूर्त्तेर्भगवतोब्रह्माजातः ॥ तथाचब्रह्मपुराणम् । अनिरुद्धात् ततोब्रह्मातन्नाभिकमलोद्भवः ॥ इति ॥

ब्रह्मसूत्रम् । न० यज्ञसूत्रे । पवित्रे । यज्ञोपवीते ॥ व्याससूत्रे ॥ ब्रह्मसूच्यते । एभिरितिव्याख्यातारः ॥ तटस्थलक्षणपरेषूपनिषद्वाक्येषु ॥

ब्रह्मसूनुः । पुं० इक्ष्वाकुवंशोद्भवराजविशेषे । ब्रह्मदत्ते ॥

ब्रह्मस्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्थूणा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्तेयी । त्रि० आचार्यानुमतिं विनायेनकेनापिप्रकारेणवेदं गृह्णाति । यथाहमनुः । ब्रह्मयस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् । सब्रह्मस्तेयसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यतइति ॥

ब्रह्मस्वम् । न० ब्राह्मणसम्बन्धिधने ॥ तद्धरणे दोषोयथा । ब्रह्मस्वं वागुरुस्वं वादेवस्वं वापियोहरेत् । सकृतघ्नइतिज्ञेयोमहापापीचभारते ॥ अवटोदेवसेतुसोपियावदिन्द्रशतशतम् । ततोभवेत्सुरापीतिस्ततः शूद्रस्ततः शुचिरितिब्र० वै० पु० ॥

ब्रह्महत्या । स्त्री० ब्राह्मणवधे । ब्राह्मणस्यहननजन्ये महापातकविशेषे । ब्राह्मणप्राणवियोगरूपफलके व्यापारे ॥ सचव्यापारः साक्षादन्यं वानियुज्य । तथागोहिरण्यादिनिमित्त कार्यकृत्वापि तदुद्देशेन ब्राह्मणमरणे ब्रह्महत्या । एवञ्चशास्त्रतोयस्यब्राह्मणहन्तृत्वं प्रतीयते । सएवब्रह्महन्तेतिज्ञेयम् ॥ ब्रह्मणोहननम् । हन० ०। हनस्तचेति० हन्तेर्भावेक्यप्० तकारश्चान्तादेशः ॥ अनृतञ्चसमुत्कर्षे राजगामिचपैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानिब्रह्महत्यया इति मनुः ॥ निद्राभङ्गः कथाच्छेदोदम्पत्योःप्रीतिभेदनम् । शिशुमातृविभेदश्च ब्रह्महत्यासमं स्मृतमिति देवीभागवतम् ॥

ब्रह्महा । पुं० ब्रह्मघ्ने । ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ [illegible]

णांगोजाविसृगपक्षिणाम् । चण्डालपुक्कसानाञ्चब्रह्मघ्नायोनिमृच्छति ॥ ब्रह्माणंब्रह्मवाहृतवान् । हनः ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्महानभवत्त्वन्योब्रह्महावृषलीपतिः । यस्तस्यामाहितोगर्भः सतेनब्राह्मणोहतः ॥

ब्रह्महुतम् । न० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे । नृयज्ञे । अतिथिपूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्माग्रभूः । पुं० क्रतुपशौ । घोटके ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं० वेदपाठकालाञ्जलौ । अध्ययनस्यादावन्ते च गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्वकोऽञ्जलौ ॥ ब्रह्मारम्भेऽवसानेचपादौग्राह्यौगुरोः सदा । संहत्यहस्तावध्येयं सहिब्रह्माञ्जलिः स्मृत इतिमनुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री० ब्रह्मणःपत्न्याम् ॥ ब्रह्माणमणतिकीर्त्तयति ॥ अणशब्दे । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । ब्रह्माणमानयति० जीवयति । अनप्राणने । ण्यन्तात्कर्म्मण्यणि० णेरनिटीतिणिलोपे० टिड्ढेति ङीपि० पूर्वपदात्तिणत्वे च० ब्रह्माणीतिरूपसिद्धिः । अन्यथाइन्द्रवरुणेतिसूत्रे ब्रह्मन्शब्दस्यपाठाभावादानुगनुपपन्नएव । दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणीब्रह्मजननाद्ब्रह्माक्षरपरामतेतिदेवीपुराणम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ राजरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न० भुवनकोषे । विश्वगोलके ॥ चतुर्दशलोकाः स्थावरजङ्गमभूतलोकालोकपर्वततद्वाह्यपृथिवीतद्वाह्यसमुद्रैः सहिताब्रह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्रह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः । भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्यायास्वधिष्ण्यगगनेचरचक्रकक्षाः । लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरिप्रदिष्टा ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं समस्तमिति ॥ द्वादशैवसहस्राणिब्रह्माण्डञ्चशताधिकमित्युक्तसंख्याकेमहापुराणविशेषे ॥ महादानविशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न० योजनार्बुदकोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं० अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं० गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री० गोदावर्याम् ॥

ब्रह्मानुभवः । पुं० अविषयतयैव विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे ॥ ब्रह्मणोऽनुभवः ॥

ब्रह्मापितः। पुं० माघमासे सूर्य निकटस्थितराक्षसे ॥

ब्रह्मारण्यम्। न० वेदपाठभूमौ ॥ वनवि०।

ब्रह्मार्पणम्। न० ब्रह्मसमर्पणसमर्पणे ॥ तत्प्रकारउक्तः कूर्मपुराणे यथा। ब्रह्मणादीयते देयं ब्रह्मणे सम्प्रदीयते। ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ नाहं कर्त्ता सर्वमेतद्ब्रह्मैव कुरुते तथा। एतद्ब्रह्मार्पणम्प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रीणातु भगवानीशः कर्मणानेन शाश्वतः। करोतिसततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ यद्वाफलानां सन्न्यासं प्रकुर्यात् परमेश्वरे। कर्म्मणामेतदप्याहुर्ब्रह्मार्पणमनुत्तममिति ॥

ब्रह्मावर्त्तः। पुं० देशवि०। तपोवटे ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम्। तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते ॥ तीर्थविशेषोऽयं ॥

ब्रह्माश्रमः। पुं० ब्रह्मज्ञानसाधनीभूते संन्यासाश्रमे ॥

ब्रह्मासनम्। न० ध्यानयोगासने। ध्यानं प्रलयैकतानता च० योगश्चित्तवृत्तिनिरोधश्च तयोरासनम् ॥ यद्वा। ध्यानस्य योगउपायः० ध्यानमेव योगोवा। तस्यासनमित्यर्थः ॥ ब्रह्म

णः सन्निधिश्वासनम् ॥

ब्रह्मास्त्रम्। न० ब्रह्मस्वरूपास्त्रे। ब्राह्मे ॥

ब्रह्माण्डविद्या। स्त्री० बगलामुख्याम्। पीताम्बरायाम् ॥

ब्रह्मिष्ठः। त्रि० ब्रह्मविदि ॥ अतिशयेन ब्रह्मवान्। मतुबन्ताद्ब्रह्मशब्दादिष्ठन्। विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक्। नस्तद्धितइतिटिलोपः ॥

ब्रह्मिष्ठा। स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ब्रह्मिष्ठाविद्यमानत्वाद्गायत्रीचरणाग्रजा। वेदेषु चरते यस्मात्तेन सा ब्रह्मचारिणी।

ब्रह्मी। स्त्री० कञ्जिकायाम् ॥ शाकविशेषे। मत्स्याख्याम्। सुरमायाम् ॥ पङ्कगडकमत्स्ये ॥

ब्रह्मीघृतम्। न० औषधविशेषे। सारस्वतघृतमितिख्याते ॥ यथा। समूलपत्रामुत्पाट्य ब्रह्मीं प्रक्षाल्य वारिणा। उलूखले क्षोदयित्वा रसं वस्त्रेण गालयेत् ॥ रसे चतुर्गुणे तस्मिन् घृतप्रस्थं विपाचयेत्। हरिद्रामालतीकुष्ठं त्रिवृतां सहरीतकी ॥ एतेषां पलकैर्भागैः शेषास्तु कार्षिकाः स्मृताः। पिप्पल्योथ विडङ्गानि सैन्धवं शर्करा वचा ॥ सर्वमेतत्समालोड्य शनैर्मृद्वग्निना पचेत्। एतत्प्राशितमात्रेण वाग्विशुद्धिः प्रजायते ॥ सप्तरात्रप्रयोगेण किन्नरैः सह गीयते ॥

अर्द्धरात्रप्रयोगेणस्वरोभवतिकौलि-
कः ॥ मासमेकंप्रयोगेणभवेच्छ्रु
तिधरोनरः । पञ्चगुल्मान्प्रमेहांश्च
कासंपञ्चविधंजयेत् ॥ वन्ध्यानांचैव
नारीणांनराणामल्परेतसाम् । घृतं
सारस्वतंनामबलवर्णवपुः प्रदमिति
चिकित्सारत्नसङ्ग्रहः ॥

ब्रह्मोद्यम् । त्रि० ब्रह्मणोवेदस्यवदने
। ब्रह्मवद्ये ॥ वदः सुपिक्यप् ॥
ब्रह्मोद्याश्चकथाः कुर्यात्पितॄणामे
तदीप्सितम् ॥

ब्रह्मोपनिषद् । स्त्री० वेदगुह्ये ॥

ब्रह्मोपनेता । पुं० पलाशवृक्षे ॥

ब्रह्मौदनम् । न० यज्ञेऋत्विग्भ्योद
त्तेऽन्ने ॥

ब्राह्मः । पुं० ब्रह्मोपासके । ब्रह्मा
राधनतत्परे ॥ ब्रह्मास्त्रे ॥ विवाह
विशेषे । वरमाहूययथाशक्त्यलङ्कृता
याः कन्यायाःदाने ॥ यथा । आच्छा
द्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम्
। आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्मः
सउच्यते ॥ जननंचापिमरणं-
शरीराणांयथासकृत् । दानंत
थैवकन्यायाब्राह्मोद्वाहः सकृत्सकृ
त् ॥ ब्रह्मणइवायम् । नतुब्रह्म
देवतात्वंविवाहस्यसम्भवति ॥ ना
रदे ॥ न० ॥ मानसेसरसि ॥ ब्रह्म
तीर्थे ॥ अङ्गुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मंतीर्थं
प्रचक्षते ॥ अनेनद्विजस्याचमनं य
था । अन्तर्जानुशुचौदेशेउपविष्ट
उदङ्मुखः । प्राग्वाब्राह्मेणतीर्थेन
द्विजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठोत्तर
तोरेखायापाणेर्दक्षिणस्यच । एतद्
ब्राह्ममितिख्यातंतीर्थमाचमनायवै
ब्रह्मपुराणे ॥ त्रि० ब्रह्मदेवताके
॥ ब्रह्मादेवताऽस्य । साऽस्यदेवतेत्य
ण् । ब्रह्मोजाताविितिसाधुः ॥ तस्ये
दमित्यण्वा ॥ नस्तद्धितइतिटिलोप

ब्राह्मणः । पुं० प्रथमवर्णेसत्त्वप्रधाने
द्विजातौ । अग्रजन्मनि । भूदेवे ।
वाडवे । विप्रे । वक्त्रजे । वर्णज्येष्ठे
। षट्कर्मणि । द्विजोत्तमे । द्विजे ॥
ब्राह्मणोजङ्गमामूर्त्तिःश्रीविष्णोः प-
रमात्मनः । अतएवहिविख्याता
भूदेवास्तेमहामते ॥ राज्ञोब्राह्मणः
पितृवन्मान्यउक्तोमनुना । ब्राह्मणं
दशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् । पिता
पुत्रौविजानीयात्ब्राह्मणस्तुतयोः
पितेति वचनात् ॥ जात्याकुलेनवृ-
त्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनच । एभिर्युक्तो
हियस्तिष्ठेन्नित्यंसद्विजउच्यते ॥ इ०
वह्निपुराणम् ॥ अपिच । तपः श्रु
तञ्चयोनिश्चएतद्ब्राह्मणकारकम् ।
तपः श्रुताभ्यांयोहीनोजातिब्राह्म
णएवसः ॥ अविदुषोब्राह्मणस्यापू
ज्यत्वंयथा । अविद्वान्ब्राह्मणःकोपि
नैवपूज्यः कदाचन । आहारादधि
कंनैवदेयंमूर्खायकर्हिचित् इतिभाग

ब्राह्मण :	ब्राह्मण :
वतम्॥ ब्राह्मणस्यतुदेहोयंनकामार्थाय जायते। इहक्लेशायतपसेप्रेत्यत्वनुपमंसुखमितिभारते मोक्षधर्मेपावकाध्ययनाध्याय:। १४५॥ अस्य-वर्जनीयानिकर्माण्याहनारद:। । ज्याकर्षणंशत्रुनिवर्हणञ्चकृषिर्वणिज्यापशुपालनञ्च। शुश्रूषणञ्चापितथार्थहेतोरकार्यमेतत्परमंब्राह्मणस्य॥ राजप्रैष्यंकृषिधनंजीवनञ्चवणिज्यया। कौटिल्यंकौलटीयंचकुषीदंचविवर्जयेत॥ शूद्रोराजन्सभवतिधर्मापितोदुराचर:। वृषलींरमतेयस्तुपिशुनोनर्तनस्तथा॥ ग्रामप्रेष्योविकर्माचयोद्विजश्चरिताच्च्युत:। वेदानपिजपन्शूद्रै: सम: सपरिकीर्तित:॥ कृत्येषुवर्जनीयोसौवैदिकेतान्त्रिकेपिच। निर्मर्यादेचाशुचौक्रूरवृत्ते हिंसात्मकेत्यक्तधर्मेस्ववृत्ते। हव्यञ्चकव्यंचनदेयमेवदानंचदत्तंविफलंभवेदिति॥ ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्यासुब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणाज्जातोब्राह्मण:। यथा। ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मण: स्यान्नसंशय:। क्षत्रियायास्तुय: पुत्रोब्राह्मण: सोप्यसंशय:॥ क्षत्रियायांयथैवस्याद्वैश्यायामपिचैवहीतिमहाभारते: दानधर्म:॥ ब्रह्मणोऽपत्यम्। तस्यापत्यमित्यण्। अन्निति० टिलोपेन॥ यद्वा। ब्रह्	म०वेद:। तदधीतेवेदवा तदधीतेतद्वेदेत्यण॥ अपरोक्षीकृतपरमार्थतत्वे०ब्रह्मविदि॥ यन्नसन्तंनचासन्तंनश्रुतंनवहुश्रुतम्। नसुवृत्तंनदुर्वृत्तंवेदकश्चित्सब्राह्मण:॥ गूढधर्माश्रितोविद्वान्अज्ञातचरितंचरेत्। अन्धवज्जडवच्चापिमूकवच्चमहींचरेत्॥ नक्रुध्येन्नप्रहृष्येच्चमानितोमानितश्चय:। स-र्वभूतेष्वभयदस्तंदेवाब्राह्मणंविदु:॥ अनाशिषमनारम्भंनिर्नमस्कारमस्तुतिम्। अक्षीणक्षीणकर्माणंतंदेवाब्राह्मणंविदु:॥ अक्षीणंपूर्णम्॥ अनुत्तरीयवसनमनुपस्तीर्यशायिनम्। वाहूपधानीयंशान्तंतंदेवाब्राह्मणंविदु:॥ येनकेनचिदाच्छन्नोयेनकेनचिदाशित:। यत्रक्वचनशायीचतंदेवाब्राह्मणंविदु:॥ कन्याकौपीनवासास्तुदण्डधृग्धान्यतत्पर:। एकाकीरमतेनित्यंतंदेवाब्राह्मणंविदु:॥ योहेरिवगणाद्भीत: सन्मानान्नरकादिव। कुणपादिवय:स्त्रीभ्यस्तंदेवाब्राह्मणंविदु:॥ येनपूर्णमिवाकाशंभवत्येकेनसर्वदा। शून्यंयस्यजनाकीर्णंतंदेवाब्राह्मणंविदु:॥ संन्यासिनि॥ अमौनञ्चमौनञ्चनिर्विद्याथब्राह्मणइतिश्रुति:। ब्राह्मणोबुद्धवाक्यार्थ: साक्षादित्यादिलक्षण:। ब्राह्मण्यंगौणमन्यस्य-

ब्रह्मवेधार्हजन्मन: । विप्रजन्मनो ब्रह्मवेधयोग्यत्वात्तत्रब्राह्मणशब्दो-गौण: । विदुषिमुख्यइत्यर्थः । ब्रह्म णोवेदस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

ब्राह्मणम् । न० ब्रह्मसङ्घाते । विप्रस मूहे ॥ मन्त्रेतरवेदभागे ॥ सचविधि वचनत्वेनार्थवादवचनत्वेनचानुवा-दवचनत्वेनचत्रिधास्मृत: ॥

ब्राह्मणक: । पुं० आयुधजीविब्राह्म णानांदेशे॥ ब्राह्मणकोष्णिकीसंज्ञा यांकन् ॥

ब्राह्मणकीय: । त्रि० ब्राह्मणकजाते ॥ ब्राह्मणकोनामजनपद:० यत्र ब्राह्मणाआयुधजीविन:०तत्रजात: । छ: ॥

ब्राह्मणचाण्डाल: । पुं० ब्राह्मण्यां शूद्राज्जाते ॥

ब्राह्मणधनम् न० ब्राह्मणानांसमता दिरूपेवित्ते ॥ नैतादृशंब्राह्मणस्या स्तिवित्तंयथैकतासमतासत्यताच । शीलंस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंतत-स्ततश्चोपरम:क्रियाभ्य: । ब्रह्मस्वे ॥

ब्राह्मणप्रियः । पुं० नारायणे० भग वति०वासुदेवे ॥ ब्राह्मणानांप्रिय: । ब्राह्मणा: प्रियाअस्यवा । घ्नन्तंश पन्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेद्य थाहम् । सपापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो वध्यश्चदण्ड्यश्चनचास्मदीय: ॥ इति भगवद्वचनम् ॥ अपिच । यंदेवंदेव कीदेवीवसुदेवादजीजनत् । भौमस्य ब्रह्मणोगुप्त्यै दीप्तमग्निरिवारणिरि तिभारतम् ॥

ब्राह्मणब्रुव: । पुं० जातिब्राह्मणे । जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे । योब्रा ह्मण: क्रियारहितआत्मानंब्राह्मणंब्रवीतिसइत्यर्थ: ॥ यथा । वि-प्र: संस्कारयुक्तोननित्यंसन्ध्यादिक र्मय: । नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह्मणब्रुवउच्यते ॥ युक्त:स्यात्सर्वसंस्का रैर्द्विजस्तुनियमव्रतै: । कर्मकिञ्चि न्नकुरुतेवेदोक्तंब्राह्मणब्रुव: ॥ गर्भा धानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच । नकर्मकृन्नचाधीतेसज्ञेयो ब्राह्मण-ब्रुव: ॥ अध्यापयतिय: शिष्यान् नाधीतेवेदमुत्तमम् । गर्भाधानादिसं स्कारैर्युत: स्याद्ब्राह्मणब्रुव: ॥ इति ॥ तस्मैदानेफलविशेषोयथा । सममब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्म णब्रुवे । अधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेद पारगे ॥ इ० मनु: ॥

ब्राह्मणयष्टिका । स्त्री० फञ्जिकायाम् । पद्मायाम् । भार्ग्याम् । वाहमने टी० इ० भा० भारङ्गी० इ० च० ॥

ब्राह्मणयष्टी । स्त्री० अङ्गारवल्ल्याम् । बालेयशाके । भार्ग्याम् ॥

ब्राह्मणहित: । त्रि० ब्राह्मणस्य हितकारिणि । ब्रह्मण्ये ॥ यद्ब्रा ह्मणस्यकुशलं तदेवसततंवदेत् ।

तूष्णीमासीतनिन्दायांकुर्वन्भैषज्य-मात्मनः ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ ब्राह्मणे विहितानिशस्त्राणि० उप-चाराद्ब्राह्मणानि । तानिशंसति । ब्राह्मणाच्छंसिनउपसङ्ख्यानमित्य लुक् । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसङ्-ख्यानादेव ॥ अयंशब्दश्छांदसः । ब्राह्मणाच्छंसिनः छन्दसीत्युपसं-ख्यानात् ॥

ब्राह्मणाच्छंसीयम् । न० ब्राह्मणाच्छं-सिनऋत्विग्विशेषस्यकर्म्मभावयोः ॥ होत्राभ्यश्छः ॥

ब्राह्मणायन । पुं० शुद्धसन्तानजेविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्यः फक् ॥

ब्राह्मणिका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्राह्मणी । स्त्री० विप्रभार्यायाम् । ब्रा ह्मणपत्न्याम् ॥ ब्राह्मणस्येयम् । तस्ये दमित्यण् । शार्ङ्गरवादित्वान्ङी-न् ॥ भार्ङ्गिकायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ वरव्याम् ॥ पिपीलिकाभेदे । स्थू-लशीर्षिकायाम् ॥ रक्तपुच्छिकाख्य जन्तौ । ब्राह्मनी० हिं० भा० ॥

ब्राह्मण्यम् । न० ब्राह्मणत्वे ॥ ब्राह्मण स्यकर्म्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणा दिभ्यःकर्मणिचेतिष्यञ् ॥ ब्राह्मण्यं बहुभिरवाप्यतेतपोभिस्तल्लब्ध्वानर तिपरेणहेलितव्यम् । स्वाध्यायेतप-

सिदमेवनित्ययुक्तः नमायी कुश लपरः सदायतस्वेतिभारतेशान्तौ मोक्षधर्मे पावकाध्ययनम् ॥ पाण्डि त्यबाल्यमौनानिश्रवणादीनिर्तिष्ठ म् । भवतिब्राह्मणस्तस्यब्राह्मण्यं ब्रह्म रूपता ॥ विप्रवृन्दे ॥ ब्राह्मणानांस मूहः । ब्राह्मणववाडवाद्यन् ॥ त्रि० ब्राह्मणहिते ॥ ब्राह्मणेषुहितः । यत् ॥ ब्राह्मणेभ्योहितोवा ॥

ब्राह्मय्यः । पुं० हस्तपर्णभेदे । मुञ्जे । दृढतृणे ॥

ब्राह्ममुहूर्त्तः । पुं० अरुणोदयकालस्य प्रथमदण्डद्वये ॥ ब्राह्ममुहूर्त्तमाह-पितामहः । रात्रेश्चपश्चिमेयामेमु-हूर्त्तोब्राह्मउच्यते । पश्चिमेयामेशेषा र्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरेब्राह्मोमुहूर्त्त इतिमदनपारिजातात् । तत्रापि-सूर्योदयात्प्रागर्द्धप्रहरेद्वौमुहूर्त्तौ ० तत्राद्योब्राह्मः ० द्वितीयोरौद्र ः ॥ ब्राह्मश्चासौमुहूर्त्तश्च ॥ ब्रह्मणो मुहूर्त्तं ॥ सतु ० एकमनुस्थिति कालः । दैविकानांयुगानान्तुसह स्रंब्रह्मणोदिनम् । मन्वन्तरंतयै-वैकंतस्यभागश्चतुर्द्दशइतिलिङ्गपु-राणम् ॥

ब्राह्मावधूतः । पुं० अवधूतविशेषे ॥ ब्रह्मसन्तोपासकायेब्राह्मणक्षत्रियाद यः । गृहाश्रमेवसन्तोपिविज्ञेयास्ते सतयः प्रिये ॥

ब्राह्माहोरात्र : पुं० ब्रह्मणोदिनयामिन्यो : । द्वयोर्द्दैवयुगसहस्रयो : ॥ दैवै : षष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतैर्द्दिव्यंवर्षम् । तैर्द्वादशभि : सहस्रैर्मानुषंचतुर्युगम् । तच्चदेवानामेकंयुगम् । तत्सहस्रंब्रह्मणोदिनंभूतानांस्थितिकाल : । तावत्येवरात्रि : प्रलयकाल : ॥ ब्राह्मश्चासावहोरात्रश्च ॥

ब्राह्मी । स्त्री० भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अष्टमातृकान्तर्गतमातृकाविशेषे । ब्रह्मण : शक्तौ ॥ शाकप्रभेदे । हिलमोचिकायाम् । हिलिंचा० हू० गौ० हे० भा० ॥ फञ्जिकायाम् ॥ रोहिणीनक्षत्रे ॥ वाराहीकन्दे ॥ महाज्योतिष्मत्याम् । वडीमालकङ्गुनी० हू० भा० ॥ मत्स्यप्रभेदे । पङ्कगडकि *०* स्वनामप्रसिद्धायांमहौषध्याम् । सोमवल्ल्याम् । सोमलतायाम् । मण्डूकमातरि । मेध्यायाम् । ब्राह्मीहिमासरातिक्ता लघुर्मेध्याच शीतला । कषायामधुरास्वादुपाकायुष्यारसायनी ॥ स्वर्यास्मृतिप्रदाकुष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित् । विषशोथज्वरहरीतद्वन्मण्डूकपर्णिनी ॥ मत्स्याक्ष्याम् । मछेछी० कछमछरिया० हू० प्र० पुष्पशाके ॥ ब्रह्मणइयम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मोजाता-

तिति टिलोपे टिड्ढेतिङीप् ॥

ब्राह्मीकन्द : । पुं० वाराहीकन्दे ॥

ब्राह्मीघृतम् । न० मेधाकरौषधविशेषे ? ॥ पञ्चमेधाम् ॥

ब्रीहि : । पुं० यवादिसामान्यधान्ये ॥ आशुधान्ये ॥ अस्यसामान्यनामगणनागुणाश्चयथा । धान्यंभोग्यञ्चभोगार्हमन्नाद्यंजीवसाधनम् । तच्चतावत्त्रिधाज्ञेयंशूकशिम्बीतृणाह्वयम् ।ब्रीह्यादिकंतदिहशूकसमन्वितंस्यात्तच्छूकधान्यमथमुद्गमकुष्ठकादि । शिम्बीनिगूढमितितत्प्रवदन्तिशिम्बीधान्यंतृणोद्भवतयोतृणधान्यमन्यत् ॥ तत्रत्रिदोषशमनंलघुशूकधान्यंतेजोबलातिशयवीर्यविवृद्धिदायि । शिम्बीभवंगुरुहिमञ्चविबन्धदायिवातालकन्तुशिशिरंतृणधान्यमाहु : ॥ देशेदेशेशूकधान्येषुसङ्ख्याख्यातुंशक्यानोनरैर्दैवतैर्वा । तस्मादेषांयेषुभोगोपभोगास्तान्यस्माभिर्व्याक्रियन्तेकियन्ति ॥ शालय : कलमाद्यावीहिश्रेष्ठानृपप्रियाः । धान्योत्तमाश्चविज्ञेयाः कैदाराः सुकुमारकाः ॥ राजान्नषष्टिकसितेतिरक्तमुण्डस्थूलाशुगन्धतिरियादिकशालिसंज्ञाः । ब्रीहिस्तयेतिदशधाभुविशायनाः स्युस्तेषांक्रमेणगुणनामगणंब्रवीमि ॥ ब्रीहिर्गौरोमधुरशिशिरः पित्तहारीकषायः

स्निग्धोवृष्य : कृमिकफहरस्तापर क्तापहश्च । पुष्टिं दत्ते श्रमशमनकृद् वीर्यवृद्धिं विधत्ते रुच्योत्थल्लं जनयति मुदं वातकृन्मेचकोना : ॥ इतिरा जनिर्घण्टः ॥ अपिच । वार्षिका : कथिताः शुक्लाव्रीहयश्चिरपाकिनः । कृष्णव्रीहि : पाटलश्चकुक्कुटाण्डक इत्यपि ॥ शालामुखोजतुमुखइत्या द्याव्रीहयः स्मृता : । कृष्णव्रीहि : सविज्ञेयोय : कृष्णतुषतण्डुलः ॥ पाटल : पाटलापुष्पवर्णकोव्रीहिरु च्यते । शालमुख : कृष्णशूक : कृ ष्णतण्डुलउच्यते ॥ लाक्षावर्णंमुखय स्यज्ञेयोजतुमुखस्तुस : । व्रीहय : कथिता : पाकेमधुरावीर्यतोहिमाः ॥ अल्पाभिष्यन्दिनोबद्धवर्चस्का : षष्टिकै : समा : । कृष्णव्रीहिव र स्तेषांतस्मादल्पगुणा : परे । इति भावप्रकाश :॥ बर्हंतिउपचयंग च्छति । बृहब्रौ । इगुपधात्किदि तीन् । पृषोदरादिः ॥ व्रीयते व्रीङ्त्वा म् । बाहुलकात् ० हिक्वा ॥ यद्वा । व्रीणाति । व्रीवरणे । व्रीहिशाल्योढं गितिज्ञापकात् ० हिक् ॥ व्रीहेः फ लम् ० व्रीहि : । बिल्वादिभ्योण् । फलपाकशुषामितिलुपि० युक्तवद्भा व : ॥

व्रीहिकः । त्रि० धान्यविशिष्टे । व्री हिणि ॥ व्रीह्यादिभ्यातृठन् ॥

व्रीहिकांचन : । पुं० मसूरे ॥

व्रीही । त्रि० व्रीहिमति० चेत्रादौ । व्रीहिके । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

व्रीहिपर्णी । स्त्री० शालिपर्ण्याम् ॥

व्रीहिभेद : । पुं० अणौ । चीणा० इ० भा० प्र० धान्ये ॥

व्रीहिमय : । पुं० पुरोडाशे ॥ व्रीहे- विंकार : । व्रीहिपुरोडाश इतिम यट् ॥

व्रीहिराजिक : । पुं० कङ्गुधान्ये ॥ चीनकधान्यम् ॥

व्रीहिश्रेष्ठः । पुं० शालिधान्ये ॥

व्रीह्यगारम् । न० धान्यगृहे । कुसूले ॥

ब्रुवन् । त्रि० कथयति ॥

ब्रुवाण : । त्रि० आचक्षाणे । वक्तरि ॥

ब्रूहि । अ० प्रैषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥ अवसरे ॥

व्रैह : । त्रि० व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । त्रि० आशुधान्योपयुक्त भूस्थले । धान्यसामान्यस्यकलमा देरुत्पत्तियोग्ये क्षेत्रे ॥ व्रीहीणां भवनं क्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योढक् ॥

—†— —*— —†—

भ : । पुं० भवर्णे । भकारे ॥ भृगु नन्दने । शुक्राचार्ये ॥ भ्रमरे ॥ आदिगुरौत्रिकले० ऽ ।। ॥ भ्रांतौ ॥ न० उडुनि । नक्षत्रे ॥ राशौ । क्षेत्रे । गृहे ॥ भाति । भादीप्तौ । अन्येष्वपीतिडः ॥

भकूटम् । न० वैवाहिकविचारोप योगिनिपोटकविशेषे ॥ यथा । एक राशौच दम्पत्यो : शुभंस्यात्स मसप्तके । चतुर्थ दशके चैदृत्तौ यैकाष्टमितयेति ॥

भक्त : । त्रि० भक्तियुक्ते । तत्परे । पूज्यविषयकानुरागोभक्ति : ० तद्वति । भगवदनुरक्तिविशिष्टे । शरणागतत्वे सत्यत्यन्तप्रीतिमति ॥ भज्यते स्म । भजसेवायाम् । कर्मणिक्त : ॥ भक्तत्यागेदोषउक्त: श्रीदेवीभागवते ॥ ब्रह्महत्यासुरापानंगोवध: स्त्रीवधस्तथा । तुल्यमेभिसंहतंपापंभक्तत्यागादुदाहृतम् । भजन्तंभक्तमत्याज्यंत्यजत : स्यात्कथंसुखमिति ॥ न० अन्ने । अन्धसि । ओदने । भात ० इ० भा० ॥ तत्पाकविधिर्गुणाश्च । यथा । जलेचतुर्दशगुणे तण्डुलानांचतुष्पलम् । विपचेत्स्रावयेन्मण्डंतद्भक्तंमधुरंलघु ॥ चक्रदत्तस्तु । अन्नंपंचगुणेतोयेयवागूंषड्गुणेपचेत् । अन्नाम्नं भक्तम् ॥ अपि च । सुधौतांस्तण्डुलान्स्फीतांस्तोयेपंचगुणे पचेत् । तद्भक्तंप्रस्रुतंचोष्णंविशदंगुणवन्मतम् ॥ भक्तंवह्निकरंपथ्यंतर्पणंरोचनंलघु । अधौतमस्रुतंशीतं गुरुरूच्यंकफप्रदम् ॥ अपिच । वारिणा भूरिणाशालितण्डुलान्क्षालितान्बहु । तत्रैवासिच्यतत्तप्तेस्थाल्यस्मसिविनि: क्षिपेत् ॥ तत: पर्युषितंक्षिप्त्वाप्रस्विन्नान्स्रावयेदिमान् । राजार्हंतन्नवेद्भक्तंगन्धवर्णरसान्वितम् ॥ यस्यधान्यस्ययद्भक्तंतस्यतद्गुणमाहरेत् । भक्तंलघुपुराणस्यशालेस्तच्चिपिटोगुरु : ॥

भक्तकार : । पुं० कृत्रिमधूपे ॥

भक्तकार : । पुं० पाचके । औदनिके ॥ भक्तंकरोति । डुकृञ्० कर्मण्यण् ॥

भक्ततूर्यम् । न० नृपाभीरे । भूभुजांभोजनकालावेदके वाद्यविशेषे ॥

भक्तदास : । पुं० पंचदशदासान्तर्गतदासविशेषे । सुभिक्षे पिभक्तेनाङ्गीकृतदास्ये ॥

भक्तमण्ड : । पुं० अन्नाग्ररसे । मास्रे । मांड० इ० भा० ॥

भक्तवत्सल : । पुं० श्रीहरौ । भक्ता : वत्सलायस्य ॥ त्रि० भक्तस्नेहवति ॥

भक्ति : । स्त्री० विभागे ॥ गौणवृत्तौ ॥ भङ्ग्याम् ॥ श्रद्धायाम् । भजने ॥ अनुरक्तौ ॥ अनुरागविशेषे ॥ पूज्येष्वनुरागोभक्तिरित्युपदेश : ॥ परमेश्वरविषयेपरमप्रेमणि । न चेष्टदेवात् परमस्तिकिंचिदिति

भक्ति :

वुद्धिपूर्विकायां प्रीतौ ॥ उपासनायाम् । उपास्याकारचित्तस्था वृत्तिरूपायांपरिपक्वनिदिध्यासनाख्यायांश्रवणमननाभ्यासफलभूतायामनुरक्तौ । तात्पर्य्य ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु तपोज्ञानसमाधिभिः । नराणांक्षीणपापानांकृष्णे भक्तिःप्रजायते ॥ उक्तानिलक्षणानिगौतमीयतन्त्रे । देवतायांचमन्त्रे च तथा मन्त्रप्रदेगुरौ । भक्तिरष्टविधायस्य तस्यकृष्णः प्रसीदति । तद्भक्तजनवात्सल्यं पूजायांचानुमोदनम् । सुमनाअर्च येन्नित्यं तदर्थे दम्भवर्जनम् ॥ तत्कथाश्रवणे रागस्तदर्थे चाङ्गविक्रिया । तदनुस्मरणंनित्यं ०यस्तन्नाम्नोपजीवति । भक्तिरष्टविधाह्येषा यस्मिन्म्लेच्छेपिवर्त्तते । समुनिः सत्यवादीचकीर्त्तिमान्सभवेन्नरः ॥ श्रीभागवते प्रह्लादोक्तिर्यथा । श्रवणं कीर्त्तनं विष्णोःस्मरणम्पादसेवनम् । अर्चनंवन्दनंदास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥ इतिपुंसार्पितावि ष्णौभक्ति श्चेन्नवलक्षणा । क्रियतेभगवत्यद्धा तन्मन्ये ऽधीतमुत्तमम् ॥ इति ॥ उदाहरणम् यथा । विष्णोस्सुश्रवणे परीक्षितिरभूद्वैयासकिः कीर्त्तनेप्रह्लादः स्मरणे तदङ्घ्रिभजने लक्ष्मीः पृथुःपूजने । सुग्रीवस्त्व

भक्ति :

भिवन्दनेऽ थहनुमान् दास्येऽथ सख्येऽर्जुनः सर्वस्वात्मनिवेदने बलिरभूत्कैवल्यमेषाम् पदमिति ॥ हिमालयउवाच । कीदृशीभक्ति वदस्वाम्बयेनज्ञानंसुखेनहि । जायते मनुजस्यास्यमध्यमस्याविरागिणः ॥ मध्यमस्य मध्यमाधिकारिणः विरागिणोभक्ति रहितस्यापि दुर्लभज्ञानंयेनभक्तिहेतुनाजायेत तांभक्तिं वदेत्यर्थः ॥ श्रीदेव्युवाच । मार्गास्त्रयोमेविख्याताम्मोक्षप्राप्तौनगाधिप । कर्मयोगोज्ञानयोगो भक्तियोगश्चसत्तम ॥ मोक्षप्राप्तौत्रयोमार्गाः ते चकर्मोपासनाज्ञानभेदेनत्रिविधाः । तत्रज्ञानमार्गः साक्षान्मोक्षसाधनम् इतरौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेकः । तान्मार्गान्दर्शयतिकर्मयोगइतिभक्तियोग उपासनायोगइत्यर्थः ॥ त्रयाणामप्ययंयोग्यः कर्त्तुंयोग्योस्तिसर्वथा । सुलभत्वात्मानसत्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ गुणभेदान्मनुष्याणां साभक्तिस्त्रिविधामता । परपीडांसमुद्दिश्यदम्भंकृत्वा पुरस्सरम् ॥ मात्सर्य क्रोधयुक्तोयस्तस्यभक्तिस्तुतामसी । परपीडादिरहितः स्वकल्याणार्थमेवच ॥ नित्यंसकामहृदयोयशोर्थीभोगलोलुपः । ततत्फलसमावाप्त्यैमामुपास्तेतिभक्ति

तः ॥ भेदबुद्ध्यादिमांस्तस्मादन्यं जानातिपामरः । तस्य भक्तिः समाख्यातानगाधिपतुराजसी ॥ परमेशार्पणं कर्म पापसङ्क्षालनाय च । वेदोक्तत्वादवश्यंतत्कर्त्तव्यं तुमयानिशम् ॥ इतिनिश्चितबुद्धिस्तु भेदबुद्धिमुपाश्रितः । करोतिप्रीतयेकर्म भक्तिः सानगसात्त्विकी ॥ परभक्तेः प्रापिकेयं भेदबुद्ध्यबलम्बनात् । पूर्वप्रोक्ते ह्युभे भक्ती नपरप्रापिकेमते ॥ अधुनापरभक्तिन्तु प्रोच्यमानांनिबोधमे । मद्गुणश्रवणं नित्यं मम नामानुकीर्त्तनम् ॥ कल्याणगुणरत्नानामाकरायां मयिस्थिरम् । चेतसोवर्त्तनञ्चैवतैलधारासमं सदा ॥ हेतुस्तुतत्रकोवापि नकदाचिद्भवेदपि । सामीप्यसार्ष्टिसायुज्यसालोक्यानांनचैषणा ॥ मत्सेवातोधिकं किञ्चिन्नैवजानाति कर्हिचित् । सेव्यसेवकताभावात्तत्रमोक्षंनवाञ्छति ॥ परानुरक्त्यामामेवचिन्तयेद्योह्यतन्द्रितः । स्वाभेदेनैवमांनित्यं जानातिनविभेदतः ॥ मद्रूपत्वेनजीवानां चिन्तनं कुरुते तु यः । यथा स्वस्यात्मनिप्रीतिस्तथैवच परात्मनि ॥ चैतन्यस्यसमानत्वान्नभेदं कुरुते तु यः । सर्वत्रवर्त्तमानांमां सर्वरूपाञ्चसर्वदा ॥ नमते यजते चैवाप्याचाण्डालान्तमीश्वरम् । नकुत्रापिद्रोहबुद्धिं कुरुते भेदवर्जनात् ॥ मत्स्थानदर्शनेश्रद्धामद्भक्तदर्शनेतथा । मच्छास्त्रश्रवणे श्रद्धामन्त्रतन्त्रादिषु प्रभो ॥ मयिप्रेमाकुलमतीरोमाञ्चिततनुः सदा । प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्षः कण्ठगद्गदनिस्वनः ॥ अनन्येनैवभावेनपूजयेद्योनगाधिप । मामीश्वरीं जगद्योनिं सर्वकारणकारणाम् ॥ व्रतानिममदिव्यानिनित्यनैमित्तिकान्यपि । नित्यं यः कुरुते भक्त्यावित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ मदुत्सवदिदृक्षाचमदुत्सवकृतिस्तथा । जायते यस्य नियतं स्वभावादेवभूधर ॥ उच्चैर्गायंश्चनामानिममैव खलुनृत्यति । अहङ्कारादिरहितो देहतादात्म्यवर्जितः ॥ प्रारब्धेनयथायच्चक्रियते तत्तथाभवेत् । नमेचिन्तास्तितत्रापिदेहसंरक्षणादिषु ॥ इतिभक्तिस्तुयाप्रोक्तापरभक्तिस्तुसास्मृता । यस्यांदेव्यतिरिक्तन्तु नकिञ्चिदपिभाव्यते ॥ इत्थंजातापराभक्तिर्यस्य भूधरतत्त्वतः । तदैवतस्यचिन्मात्रे मद्रूपे विलयोभवेत् ॥ भक्तेस्तुयापराकाष्ठासैवज्ञानं प्रकीर्त्तितम् । वैराग्यस्यचसीमासाज्ञानेतदुभयं

यत :॥ भक्तौकृतायांयस्यादि प्रार ब्धवशतोनग। नजायते ममज्ञानं स णिद्वीप सगच्छति॥ तत्रगत्वाखिला न् भोगाननिच्छन्नपिचर्च्छति ॥ तदन्ते ममचिद्रूपज्ञानं सम्यग भवे न्नग। तेनमुक्त: सदैवास्याज्ज्ञाना न् मुक्तिर्नचान्यथा॥ इहैवयस्य ज्ञानं स्याद्धृद्गतप्रत्यगात्मन:॥ ममसंवित्परतनोस्तस्यप्राणाव्रजन्ति न। ब्रह्मैवसंस्तदाप्नोतिब्रह्मैव ब्रह्मवेदय:॥ कण्ठचामीकरस ममज्ञानात्तुतिरोहितम्। ज्ञाना दज्ञाननाशेनलब्धमेवहिलभ्यते॥ विदिताविदितादन्यन्नगोत्तमवपु र्मम। यथादर्शेतथात्मनिवयाजले तयापितृलोके॥ छायातपौयथा स्वच्छौविविक्तौतद्वदेवहि। मम लोकेभवेज्ज्ञानं द्वैतभानविवर्जि तम्॥ यस्तुवैराग्यवानेवज्ञानहीनो म्रियेतचेत्। ब्रह्मलोकेव सेन्नित्यं यावत्कल्पं तत: परम्॥ शुचीनांश्रीमतांगेहेभवेत्तस्य जनि: पुन:। करोतिसाधनं पश्चात्ततोज्ञानंहिजायते॥ अनेकजन्मभीराजन्ज्ञानं स्यान्नैक जन्मना। तत: सर्वप्रयत्नेनज्ञाना र्थंयत्नमाश्रयेत्॥ नोचेन्महा-विनाश: स्याज्जन्मैतदुर्लभं-पुन:। तत्रापिप्रथमेवर्णेवेदप्रा प्तिस्तुदुर्लभा॥ शमादिषट्कसम्प त्तियोगसिद्धिस्तथैवच। तथोत्तम गुरुप्राप्ति: सर्वमेवात्रदुर्लभम्॥ तथेन्द्रियाणांपटुतासंस्कृतत्वंत नोस्तथा। अनेकजन्मपुण्यैस्तु मोक्षेच्छाजायतेतत:। साधने सफलेप्येवंजायमानेपियोनर:। ज्ञानार्थंनैवयततेतस्यजन्मनिरर्थक म्॥ तस्माद्राजन्यथाशक्त्याज्ञा नार्थंयत्नमाश्रयेत्। पदेपदेऽश्व मेधस्यफलमाप्नोतिनिश्चितम्॥ घृतमिवपयसिनिगूढं भूतेभूतेचवस तिविज्ञानम्। सततंमन्थयितव्यंमन सामन्थानभूतेन॥ ज्ञानंलब्ध्वा कृतार्थ: स्यादितिवेदान्तडिण्डिम: । सर्वमुक्तंसमासेनकिंभूय: श्रोतुमि च्छसि॥ ४५॥ इतिश्री देवीभाग वतेमहापुराणे सप्तमस्कन्धे देवी-गीतायांसप्तत्रिंशोऽध्याय:॥ ३७॥ भक्तिश्चवैराग्यस्यपत्नी। यथा। वैरा ग्यस्यचद्वेभार्येश्रद्धाभक्तिश्चपूजिते। याभ्यांशश्वज्जगत्सर्वंयज्जीवन्मुक्ति मन्मुने। इति॥ भज्यतेसेव्यते। भज सेवायाम्। कर्मणिक्तिन्। भजइ त्येषवैधातु: सेवायांपरिकीर्तित: । तस्मात्सेवाबुधै: प्रोक्ताभक्तिसा धनभूयसी॥

भक्तिकर:। पुं० भक्ते॥ भक्तिं करोति दिवाविभेतिट:॥

भक्तिमान् । त्रि० भक्तियुक्ते ॥
भक्तियोगः । पुं० प्रेमलक्षणे ॥ यथोक्तंदेवीगीतायाम् । त्रयाणामप्ययंयोग्यः कर्त्तुंशक्योस्तिसर्वथा । सुलभत्वान्मानसत्त्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ अस्यार्थः । त्रयाणामपिमार्गाणांतन्मार्गगामिनांत्रयाणांपुरुषाणामप्ययंभक्तियोगः कर्त्तुंयोग्यः शक्यश्चभवति । कुतइतिचेत् ० अस्य भक्तियोगस्यान्यापेक्षयासुलभत्वान् मानसत्वात्० द्रव्यव्ययशरीरायासमन्तरेणकेवलं मनोव्यापारेणैवसम्पाद्यत्वात् । यस्मिन्भक्तियोगे । कायचित्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति तस्मादित्यर्थः । तस्मात्सर्वैरप्ययं भक्तियोगोनियमेनाश्रयितव्य इत्यर्थः ॥
भक्तिलः । पुं० साधुहये ॥
भक्षकः । त्रि० भक्षणतत्परे । अद्मरे । घस्मरे ॥ भक्षयति । भक्षअदने । ण्वुल् ॥
भक्षटकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥
भक्षणम् । न० द्रवेतरद्रव्यस्यगलाधः करणे । नादे । खदने । खाददने । भखना० खाना० इतिभाषा ॥ भक्षेर्ल्युट् ॥ शणशाकंतथामांसंकरेणकयितंदधि । तर्जन्यादन्तधावश्च सद्योगोमांसभक्षणम् ॥
भक्षणीयम् । त्रि० भक्ष्यद्रव्ये । भक्षणयोग्ये ॥ भक्ष्यतेयत् । भक्ष० । अनीयर् ॥
भक्षपत्रा । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥
भक्षितः । त्रि० कृतभक्षणवस्तुनि । चर्विते । प्रत्यवसिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते । भुक्ते । खायलिया० इ० भा० ॥ भक्ष्यतेस्म । भक्ष० । क्तः ॥
भक्ष्यः । त्रि० अदनीयद्रव्ये । अपूपादौ ॥ दन्तैरवखण्ड्यावखण्ड्ययत् भक्ष्यते०तद्भक्ष्यम् । खरविशदमभ्यवहार्यंभक्ष्यमितिव्याख्यातारः । खरंकठिनम्० विशदंविविक्तावयवंखाद्यं० भक्ष्यमित्यर्थः ॥ यत्प्रत्ययान्तश्चभक्षयतेस्तत्रैवप्रयोगात् ॥ भक्ष्यश्चनामक्षुत्प्रतिघातार्थमुपादीयते० शक्यश्चानेनश्वमांसादिभिरपिक्षुत्प्रतिहन्तुम् । तत्रनियमः क्रियतेइदम्भक्ष्यमिदमभक्ष्यमितिमहाभाष्यम् ॥ भक्ष्यश्चनामेत्यस्यतद्भवतियदितिशेषइतिविवरणम् ॥
भक्ष्यकारः । त्रि० पिष्टकादिखाद्यद्रव्यविक्रयजीविनि । आपूपिके । कांदविके । कंदोइ०हलवाई० इ० भा० ॥ भक्ष्यंकरोति । कर्मण्यण् ॥
भक्ष्याभक्ष्यम् । न० खाद्याखाद्यद्रव्ये ॥ यथा । भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानिब्राह्मणस्तुविशेषतः । अत्रशिष्टायथाब्रूयुस्तथाकार्योविनिर्णयः ॥

भव्यालाबू : । स्त्री० राजालाब्वाम् ॥
भग : । पुं० भाग्ये ॥ ऐश्वर्यादिषु ॥ यथा । ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययश स : श्रिय : । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षस्मांभगइतीङ्गना ॥ सूर्ये । रवौ ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । पुंसी तिघ : । खनोघचेतिघित्करणाद्वा घ : ॥
भगम् । न० स्त्रीचिह्ने । योनौ । वराङ्गे । उपस्थे । स्मरमन्दिरे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि ॥ तस्य लक्षणंयथा । विस्तीर्णंचगभीरंच द्विविधं भगलक्षणम् । तद्गुणा यथा । कूर्मपृष्ठंगजस्कंधं पद्मगधं सुकोमलम् । अकोमलंसुविस्तीर्णं पंचैतेचभगोत्तमा : ॥ तद्दोषा यथा । शीतलंनिम्नमत्युष्णं गोजि ह्वासदृशंपरम् । इत्युक्तं कामशा स्त्रज्ञैर्भगदोष चतुष्टयम् ॥ विस्ती र्णंमुषलंयोन्यंगभीरंवंशबीजकम् ॥ इति ॥ श्रियि ॥ वीर्ये ॥ इच्छा याम् ॥ ज्ञाने ॥ वैराग्ये ॥ की र्तौ ॥ माहात्म्ये ॥ ऐश्वर्ये ॥ यत्ने ॥ धर्मे ॥ मोक्षे ॥ रूपे ॥ स्त्रियि । सौभाग्ये ॥ कान्तौ ॥ सूर्ये । तपनी ॥ चन्द्रे ॥ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ पूर्वफल्गुन्योर्देव तायाम् ॥ पुंसांगुदमुष्कमध्यभागे ॥

भगण : । पुं० नक्षत्रसमूहे ॥ यद्वा । भगमायासमाख्याताद्योनि: सर्वस्यसायत : । तद्वतीतितदीशा- नीनाम्नाभगवतीस्मृतेतिशिवपुराणा न्तर्गतोमासंहितोक्ते: सर्वकारण त्वाद्योनिस्थानापन्नायामायाशक्तिस्त स्यास्वामिनीत्वात्तद्वतीयासच्चिदा नन्दरूपिणीदेवीसाभगवतीपदेनो च्यते ॥
भगदत्त : । पुं० नरकासुरस्यज्येष्ठा त्मजे ॥ यथा । सकरीभगदत्तेनप्रेर्य माणोमुहुर्मुहु : । नकरोतिवचस्तस्य दरिद्रस्येवयोषित : ॥
भगदैवतम् । न० पूर्वफल्गुनीनक्ष त्रे ॥ बृहस्पतेर्जन्मभे ॥
भगन्दर : । पुं० अपानदेशेब्रणरोगवि शेषे ॥ तल्लक्षणमाह । गुदस्यद्व्यङ्ग लेक्षेत्रे पार्श्वत: पिडकार्तिकृत् । भिन्नोभगन्दरोज्ञेय : सचपंचविधो भवेत् ॥ आर्त्तिकृत् पीडाकृत् । पं चविध: ०वातिकपैत्तिकश्लैष्मिक सान्निपातिकशल्यजभेदै : ॥ भगंदा रयति । भगेचदारेरितिकाश्रिको क्त : खच् । मुम् ॥ तथाचभोज: । भगंपरितमन्ताच्चगुदबस्तीतयै- वच । भगबद्दार येद्यस्मात्तस्मादेष भगंदर: ॥ इ० । भजन्त्यनेनेतिभगं मेहनम् । भजन्त्यस्मिन्निति भगं योनि : । अत्रभगशब्दे न्द्वयमप्य

भिहितम् । भगवत् ० योनिवत् ॥ कटीकपालनिस्तोदहाहकण्डूरुजा दयः । भवन्तिध्रुवंरूपाणिभविष्यति भगन्दरे ॥ कटीकपालमत्रकटीफल कम् ॥ अथास्यपिडकामेवतथायत्ना दुपाचरेत् । शुद्ध्यसृतिसेका द्यैर्यथापाकंनगच्छति ॥ लङ्घनं स्वेदनंलेप विस्रापनविरेचनैः । रक्तमोचादिभिः शीघ्रंगुदजांपि डकांजयेत् ॥ तथायत्नंभिषक्कुर्या द्यथापाकंनियच्छति । अपक्वंवाथ पक्वंवाजलौकापातनंहितम् ॥ त दभावेतुशृङ्गाभ्यामिदंरक्तस्यमोचन म् ॥ गुग्गुलुत्रिफलायुक्तंपीत्वान श्येद्भगन्दरः ॥

भगभक्षकः । पुं० कुण्डाशिनि । कुट ना० इ० भा० ॥ तस्यान्नभक्षणे निषेधोयथा । योबान्धवैः परि त्यक्तः साधुभिर्ब्राह्मणैरपि । कुण्डाशीयस्तस्यान्नंभुक्त्वाचान्द्रा यणंचरेदिति ॥

भगवान् त्रि० अचिन्त्यैश्वर्यादिगु णे० ईश्वरशब्दवाच्ये ॥ भगमाहा त्म्यं षड्विधमैश्वर्यंचनित्यम प्रतिबन्धेनयत्रवर्त्तते०सभगवान् नित्ययोगेमतुप् ॥ उत्पत्तिंनिधन ञ्चैवभूतानामागतिङ्गतिम् । वेत्तिविद्यामविद्याञ्चसवाच्योभगवा निति विष्णुपुराणम् ॥ पूजावति । पूज्ये ॥ आत्मनि ॥ जिने ॥

भगवती । स्त्री० अचिन्त्यैश्वर्यायामा- द्यायाम् । गौर्याम् । दुर्गायाम् । प रस्यांप्रकृतौ ॥ तस्याः स्वरूपंयथा । यथानित्योहिभगवान्नित्याभगव तीतया ॥ स्वमाययातिरोभूतातत्रेशे प्राकृतेलये ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंस र्वंमिथ्यैवकृत्रिमम् । दुर्गासत्यस्व रूपासाप्रकृतिर्भगवान्यथा । सि- द्ध्यैश्वर्यादिकंसर्वंयस्यामस्तियुगेयु गे । सिद्ध्यादिकेभगोज्ञेयस्तेनभ गवतीस्मृता ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुरा णम् ॥ अपिच । सेव्यतेयासुरैः सर्वैस्तांश्चैवभजतेयतः । धातु- र्भजेतिसेवायांभगवत्येवसास्मृते- ति ॥ चतुर्व्यूहात्मकंभगवत्याः स्वरूपंक्रमेणदर्शितंश्रीदेवीभागवते । तद्यथा । सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीर्वरे- ण्याशक्तिरुत्तमा । सात्विकीयंमही पालाजगत्पालनतत्परा ॥ सृजतेया रजोरूपासत्वरूपाचपालने । संहारे चतमोरूपात्रिगुणासासदामता ॥ निर्गुणापरमाशक्तिः सर्वकामफ- लप्रदा । सर्वेषांकारणंसाहिब्रह्मा दीनांनृपोत्तमाः ॥ सर्वस्याद्येति । एकापालयित्रीसात्विकीमहालक्ष्मी र्विष्णुशक्तिः सर्वप्रपञ्चस्याद्येय- म् । द्वितीयातु०सृजतेयारजोरूपा सा०सत्वरूपाचपालने०इतिपुनरु

क्तिरनुवादरूपा : संहारितमोरूपा-यासीयंद्वतीयाशक्ति :। एतासांनामानिप्रथमस्कन्दएवोक्तानि। तथास्तुसात्विकीशक्तीराजसीतामसीतथा। महालक्ष्मीसरस्वतीमहाकालीतिता : स्त्रियइति। ननुरहस्ये तु० सत्वाख्ये नातिशुद्ध नगुणेनेन्दुप्रभं-दधाविति वचनेनमहालक्ष्मीरजोगुणासरस्वतीसत्वगुणेतिलभ्यतइति-चेन्न। कल्पभेदेनगुणभेदव्यवस्थाया : सुस्थत्वात्। एतासांत्रशक्तीनांशक्तसद्रूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयंविहायावस्थानासम्भवेन० तत्तद्गुणविशिष्टं ब्रह्मै वमहालक्ष्म्यादिनासक्तमितिबोध्यम्॥ निर्गुणेति। अथयागुणत्रयकारणभूतासाम्यावस्थात्मिकासानिर्गुणा० तस्याअपिपराशक्तित्वे न० ब्रह्माश्रयंविनाऽवस्थानासम्भवेन० साम्यावस्थमायोपाधिकंब्रह्मै व० पराशक्तिमायाभुवनेश्वरीशब्दवाच्यं भवति। सर्वेचेदमुपोत्वातेस्पष्टम्। तत्रनिर्गुणासर्वेषांकारणमित्याह। सर्वेषांकारणंसाहीति। सर्वकारणस्यानवस्थाभियाकस्मादप्युत्पत्त्यभावेननित्यत्वमुक्तम्। तेनचकेयंशक्ति : कुतोजातेत्यस्योत्तरंदत्तंभवति॥ रूपचतुष्टयमध्ये प्याह। निर्गुणासर्वथाज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपा:। सगु-

णातुखसैव्यासाचिन्तनीयासदाबुधै॥ अयोगिभिरितिच्छेद :। अयोगिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निर्गुणाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैवसेत्यर्थ :। तथाचश्वेताश्वतरेतेध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामिति। मध्यमाधिकारिणामयोगिनान्तुसगुणामहालक्ष्म्यादिरूपाचिन्तनीयेत्यर्थ :। तदृहरामूलप्रकृतिरेवसर्वेषामाद्यत्वमितिरहस्यम्। सर्वञ्चेदंशक्तितत्वविमर्शिन्यांस्पष्टम्॥ पूज्यायाम्॥ उगित्वान्ङीप्॥

भगवत्पदी। स्त्री० गङ्गायाम्॥

भगवत्पूज्यपाद :। पुं० श्रीशङ्कराचार्ये॥

भगवद्द्रुम :। पुं० तगरवृक्षे॥

भगवद्धर्म :। पुं० हरिपरितोषकैकादश्यादिनियमस्वरूपे धर्मे। त्रि०तद्विशिष्टे॥

भगवद्भक्त :। त्रि० स्थितप्रज्ञे॥ य०। दैवाधीनंजगत्सर्वंम जन्मकर्मशुभाशुभम्। तंयोगाश्चवियोगाश्चनचदैवात्परंबलम्॥ कृष्णायत्तस्तुतद्दैवंसदेवात्परतस्तत :। भजन्तिसततंसंत : परमात्मानमीश्वरम्॥ दैवंवर्द्धयितुंशक्त : क्षयं कर्त्तुं स्वलीलया। नदैववद्धस्तद्भक्तश्चाविनाशीचनिर्गुण :॥

भगालम् । न० नृकरोटिकाया म् । नृमस्तके ॥ भनक्ति । भञ्जो आमर्दने । बाहुलकात् कालन् । नलोपः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

भगाली । पुं० चन्द्रमौलौ । सदाशिवे ॥ भगालमस्यास्ति । इनिः ॥

भगिनी । स्त्री० सहोदरायाम् ॥ खसरि ॥ भगं कल्याणम् ० इच्छा वात्सल्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

भगनीपतिः । पुं० आवुत्ते ॥ भामे । । भगिन्याः पतिः ॥

भगीरथः । पुं० सूर्यवंशीयनृपतिविशेषे । दिलीपात्मजे ॥ योहि गङ्गांस्वर्गादानीयभागीरथीतिसंज्ञां चकार ॥

भगोलः । पुं० भपञ्जरे । नक्षत्रचक्रे ॥

भगो । अ०) हेभगवन्०

भगोः । अ०) इतिसम्बोधने ॥

भग्नः । त्रि० पराजिते ॥ स्फुटिते । फूटा०इ०भा० ॥ भङ्गे ॥ तोडा० इ०भा० ॥ यथा । चिरकालोषितं-जीर्णंकीटनिष्कुषितंधनुः । किञ्चित्रंयदिरामेणभग्नंक्षत्रियकान्तिके ॥ भञ्जः क्तः ॥ न०रोगविशेषे । अस्थिविश्लेषलक्षणे ॥

भग्नपादर्क्षम् । न० पुष्कराख्यनक्षत्रषट्के ॥ यथा । पुनर्वसूत्तराषाढाः कृत्तिकोत्तरफल्गुनी । पूर्वभाद्रः विशाऽखेचषडेतेपुष्कराःस्मृताः० ॥ भग्नपादर्क्षसंयोगात्० द्वितीया द्वादशीयदि । सप्तमीचार्कमन्दारे-जायतेजारजोध्रुवम् ॥

भग्नपृष्ठः । पुं० सम्मुखे ॥ इ०त्रि० शेषः ॥

भग्नसन्धिः । पुं० शरीरस्थसन्धिस्थानभग्नरोगविशेषे ॥ तस्यौषधंयथा । अभयात्रिफलाव्योषः सर्वैरेभिः समीकृतैः । तुल्योगुग्गुलुनायोज्योभग्नसन्धिप्रसारकः ॥

भग्नसन्धिकम् । न० घोले ॥

भग्नात्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥

भग्नाशः । त्रि० हताशे ॥

भग्नी । स्त्री० भगिन्याम् ॥

भङ्कारी । स्त्री० दंशे ॥

भङ्क्ता । त्रि० भङ्गकर्त्तरि ॥ भनक्तिः । भञ्जो० । तृच् ॥

भङ्गः । पुं० तरङ्गे । वीच्याम् । स्वल्पोर्म्याम् ॥ भज्यते । भञ्जो० । कर्मणिघञ् ॥ जयविपर्यये । पराजये । भञ्जनम् । घञ् ॥ भेदे ॥ रोगविशेषे ॥ रोगभागे ॥ स्फोटने ॥ कौटिल्ये ॥ भये ॥ विच्छित्तौ ॥ जलनिर्याणे ॥ न० खण्डे ॥

भङ्गवासा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

भङ्गसार्थः । त्रि० कुटिले ॥

भङ्गा । स्त्री० शणाख्यशस्याकारे । मा

तुलान्याम् ॥ इन्द्राशने । विजया याम् । भाङ्ग० इ० भा० । भङ्गाक फहरीतिक्ताग्राहिणीपाचनीलघु : । तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्-वह्निवर्द्धनी ॥ भज्यतेऽनया । भञ्जो० । अकर्त्तरिचेतिहलश्चेतिवा० घञ् । टाप् ॥ विवृतायाम् ॥

भङ्गाकटम् । न० भङ्गारजसि ॥ अला बूतिलेति० कटच् ॥

भङ्गान : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥ दीर्घज ङ्गले । भाङ्गन० इ० गौ० दे० भा०

भङ्गि : । स्त्री० भक्तौ ॥ वीच्याम् ॥ विच्छेदे ॥ कौटिल्यप्रभेदे । विभ ङ्ग्याम् ॥ विन्यासे ॥ भङ्गे ॥ व्याजे ॥ छलनिभे ॥ नानाविधशब्दरचना वैदग्ध्यविशेषाभङ्गयइतिव्याख्या-तार: ॥ भङ्गस्यकरणम् । तत्करोतो-तिण्यन्तादचइ : ॥

भङ्गिमा । पुं० भङ्ग्याम् ॥ यथा । अ धरेकज्जलंचारुदृशोललाम्बूलरङ्गिमा । प्राणनाथकिमेतत्ते वेशविन्यास-भङ्गिमा ॥

भंगी । स्त्री० विभङ्ग्याम् । कौटि-ल्ये । अंगमनोहरविन्यासे ॥ जा-नामिमानमलसांगिवचोविभंगीर्भं-गीशतंनयनयोरपिचातुरींच । आ-भीरनन्दनमुखाम्बुजसंगशंसोवंशी रवोयदिनमामवशीकरोतीत्युद्भट:

भंगुर : । पुं० नद्यावङ्के । त्रि० कुटि ले । वक्रे ॥ नश्वरे ॥ भज्यतेस्वयमे व । भञ्जो० । भञ्जभासमिदोघुरच् ० कर्मकर्त्तर्येव ॥

भंगुरा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ प्रिय ङ्गौ ॥

भङ्ग्यम् । न० भांगीने ॥ भंगायासव नंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभ ङ्गाणुभ्य इ० पक्षेयत् ॥ भंगार्हे ॥ भ ङ्गमर्हति । दण्डादिभ्योयत् ॥

भचक्रम् । न० राशिचक्रे ॥ यथा । भ्रमावर्त्तीभचक्रेस्मिन्ध्रुवोनाभौव्य स्थित : । आराचक्रेस्थिन्दुभौमौबु ध्रजीवशनैश्चरा : ॥ राहु : केतुरग स्त्यश्चनत्तत्राख्ययशाश्च : । यदादि त्सुसुवस्तासुमेरोर्भूगोलकोद्भवा ॥ छा याभवेत्तदाराचि : स्यान्तद्विरहा द्दिनम् । सूर्येन्द्वोरुपरागस्तुगोलच्छा ययाभवेत् ॥ अन्योन्ययोस्तयोरेवका रणात् । ग्रासमोक्षौतुजायेतेतचातः पूर्वपश्चिमौ ॥ तत्रपुण्यफलाद्भाग : कृतोराहोस्तुविष्णुनेत्यायें वह्निपुरा णे भेदनामाध्याय : ॥ अथभचक्र भ्रमणव्यवस्थामाहसिद्धान्तशिरोम णौ ॥ निरक्षदेशेक्षितिमंडलोपगौ ध्रुवौनर : पश्यतिदक्षिणोत्तरौ । तदाश्रितंखेजलयन्त्रवत्सदाभ्रमद्भ चक्रं निजमस्तकोपरि ॥ उदग्दिशंया तियथायथानरस्तथातथाखान्नतमृक्ष मंडलम् । उदग्ध्रुवंपश्यतिचोन्नतं

क्षितिस्तदन्तरेयोजनजा: फलांशका: ॥ योजनसङ्ख्याभांशै ३६०गुणिता कुपरिधिहृता४९६७भवन्त्यंशा : भूमौकक्षायांवाभागेभ्योयोजनानिच व्यस्तम् ॥ इति ॥

भजन् । त्रि० विभजति । भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि । सेवति ॥ भजति । भजसेवायाम् । लट:शत्रादेश : ॥

भजनम् । न० भक्तौ ॥ भागे ॥ सेवायाम् ॥ भजेर्भावेल्युट् ॥ दारास्तेयेभजनसहायापुत्रास्तेयेतद्धनकाया: । धनमपितद्द्विरिभजनार्थैनोचेदेत त्सर्वंव्यर्थम् ॥

भजमान : । त्रि० औपयिके । न्यायागते ॥ शरणागते ॥ भजतेफलमनुवध्नाति । भज० । ताच्छील्ये ति० चानश्० शानज्वा ॥ भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि ॥

भजिष्णु : । त्रि० भजनशीले ॥

भञ्जक : । पुं० त्रि० भञ्जनकर्त्तरि ॥ भनक्ति । भञ्जो० । लट : शद्ग ॥

भञ्जनम् । न० खंडने ॥ भञ्जेर्भावेल्युट् ॥

भञ्जनक : । पुं० मुखरोगविशेषे । यथा । वक्त्रं वक्रं भवेद्यस्तदन्तभंगश्च जायते । कफवातकृतोव्याधि : स भञ्जनकसंज्ञित : ॥

भञ्जरु : । पुं० देवकुलोद्भूततरौ । काचिमे ॥

भञ्जा । स्त्री० अन्नपूर्णायांदेव्याम् ॥

भञ्जित : । त्रि० खंडिते ॥

भट : । पुं० योद्धरि । वीरे ॥ पामरविशेषे ॥ म्लेच्छप्रभेदे ॥ मिथ्याभाषिणिसेवके ॥ रात्रिचरे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वर्द्धकारात्रटोजातोनटिक्यांवरवाहक : । इ० प० पु० ॥ भटति । भटभृतौ । पचाद्यच् ॥

भटा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । राखालशसा० इ० दे० भा० ॥

भटित्रम् । न० शूलाकृते । शूल्ये । शूलपक्वमांसे । शूला० इ० भा० भटतिभक्ष्यतेवा । भट० । अभिचाविति० इत्र : ॥

भटी । स्त्री० भटयोषिति ॥

भट्ट : । पुं० मीमांसकविशेषे भाट० इ० भा० प्र० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्ब्रह्मवैवर्त्ते यथा । वैश्यायांशूद्रवीर्येण पुमानेकोवभूव ह । सभट्टोवावदूकश्चसर्वेषांस्तुतिपाठक : ॥ अपिच तत्रैव । क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांभट्टोजातोनुवाचक: । इति ॥ शिविरान्तिकेराज्ञातस्यवासोदेय : । यथा । भट्टं वैद्यं पुष्पकारंस्थापयेच्छिविरान्तिके । इ० ॥

भट्टाचार्य : । पुं० भट्टाचार्ययोर्मताभिज्ञे ॥ तुतातभट्टमतंमीमांसाशास्त्रम् उदयनाचार्यमतंन्यायशास्त्रम्०एत

टुभयमतनिष्णातोभट्टाचार्य्यः ॥

भट्टार : । त्रि० पूज्ये ॥ भटति । भट । क्विप् । भट् चासौतारश्च । पृषोदरादिः ॥ भट्टं ऋच्छतिवा । कर्म ण्यण् ॥

भट्टारक : । पुं० नाट्यवाचा० नृपे ॥ नाट्योक्तौ० देवे ॥ तथा० तपोधने ॥ त्रि० पूज्ये ॥ भटति । भटपरिभाषणे । क्विप् । भट् चासौतारकश्च । पृषोदरादित्वात्० ष्टुत्वनिषेधोन ॥ भट्टं स्वामित्वम्० ऋच्छतिवा । कर्मण्यण् । ततः स्वार्थेकः ॥

भट्टारकवार : । पुं० आदित्यवारे ॥

भट्टि : । पुं० सनाम्नाप्रसिद्धे रामकथाश्रयेमहाकाव्ये ॥

भट्टिनी । स्त्री० नाट्योक्तौऽकृताभिषेकायांराजयोषायाम् ॥ ब्राह्मण्याम् ॥

भड : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुलेटात्तीवरकन्यायांजात : । यथा । लेटात्तीवरकन्यायांजनयामासषण्नरान् । माल्लं मल्लं मातरञ्च भडंकोलञ्चकन्दरम् ॥ द्र० ब्र० वै० पु० ॥

भडाग्नि : । पुं० अग्निविशेषे ॥ भड भडइतिशब्दयुक्ते वह्नौ ॥

भडिल : । पुं० शूरे ॥ सेवके ॥ भडइतिसौत्रोधातु : । सलिकल्यनिमहिभडिभंडिशंडिपिंडितुंडिकुकिभूभ्यइलजिति० इलच् ॥

भणित : । त्रि० कथिते । शब्दिते ॥

भणिति : । स्त्री० वाचि ॥

भण्टाकी । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥ भक्ष्यते० भक्ष्यते ऽ । भटभृतौ० भणश ब्देवा । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ वृहत्याम् ॥

भण्टिका । स्त्री० वृन्ताके । भटा० भण्टा० द्र० भा० ॥

भण्टुक : । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भण्ड : । पुं० चाटुवटौ । अश्लीलभाषिणिभांड० द्र० भा० ॥ भंडते । भडिकल्याणे० पचाद्यच् ॥

भंडक : । पुं० खञ्जनखगे ॥

भंडनम् । न० कवचे ॥ युद्धे ॥ खलीकारे ॥

भंडहासिनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

भंडि : । स्त्री० वीच्याम् ॥

भंडिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भंडिर : पुं० भंडिले ॥ शिरीषवृक्षे ॥ रलयोरेकत्वम् ॥

भंडिल: पुं० । शिरीषवृक्षे । भण्डते । भडिकल्याणे ० परिभाषणेवा । सलिकलीति० इलच् । त्रि० दूते । शुभे ॥ शिल्पिनि ॥

भण्डी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डआभण्डने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥ शिरीषवृक्षे ।

भण्डीतकी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डीर : । पुं० कोविदारे । कात्त्व

नारे ॥ तण्डुलीयबीजे ॥ गिरी पदृक्षे ॥ भण्डे रीरन् ॥
भण्डीरलतिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥
भण्डीरी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डश्चामर्दने । वा० ईरन् गौ० ॥
भण्डील: । पुं० मंजिष्ठायाम् ॥
भण्डुक: । पुं० मत्स्यविशेषे । भाकुर० इ० गौ० दे० भा० ॥
भण्डूक: । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥
भदन्त: । पुं० सौगतादिबुद्धे ॥ सुतेजसि ॥ मायादेवीसुते ॥ त्रि० प्रव्रजिते ॥ पूज्ये ॥ भंदते ॥ भदिकल्याणेसुखेच । भन्देर्नलोपश्चेतिझच् ॥
भदाक: । पुं० न० मंगले ॥ भन्दते। भदि० । पिनाकादित्त्वात्साधु: ॥
भद्रम् । न० कल्याणे ॥ शर्मणि । सौख्ये ॥
भद्र: । पुं० शिवे ॥ खंजरीट ॥ वृषभे ॥ कदम्बके । करिजातिविशेषे ॥ नवशुक्लबलान्तर्गतबलदेवे । रामचरे ॥ सुद्धाम् ॥ न० मङ्गले ॥ मुस्ते ॥ काञ्चने ॥ त्रि० श्रेष्ठे । भन्दनीये ॥ स्तुत्ये ॥ साधौ ॥ पुं० स्त्री० करणान्तरे । विष्टिसंज्ञके ॥ मृणाले ० । भन्दते । भदि० । ऋज्रेन्द्रेतिरन्० भन्देर्नलोपश्चनिपात्यते ॥
भद्रक: । पुं० देवदारुणि ॥ सुपार्श्वस्यविष्कम्भशैलमूले० धृतिमन्नामकाननम्० तत्रस्थह्रदे ॥ न० भद्रमुस्तके ॥ त्रि० मनोज्ञे
भद्रकण्ट: । पुं० गोक्षुरे ॥
भद्रकर्ण: । पुं० सिद्धस्थानविशेषे ॥ भद्राख्याद्भद्रकर्णके ॥
भद्रकर्णह्रद: । पुं० तीर्थविशेषे ॥
भद्रकर्णी । स्त्री० गन्धालिकायाम् ॥ ॥ गोकर्णाधिवासिन्यांदेव्याम् ॥
भद्रकाली । स्त्री० कात्यायन्याम् । महिषमर्दिन्याम् ॥ औषधीभेदे । गंधोल्याम् ॥ भद्रंकल्याणंकालयति वर्द्धयति । कर्मण्यण्भद्राचासौकालीचेतिवा ॥
भद्रकाशी । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥
भद्रकुम्भ: । पुं० पूर्णकुम्भे । भद्रस्य० भद्रोवाकुंभ:
भद्रगन्धिका । स्त्री० मुस्तके ॥
भद्रङ्कर: । त्रि० क्षेमङ्करे । शुभङ्करे ॥
भद्रचूड: । पुं० स्नुहीभेदे । लङ्कास्थायिनि ॥
भद्रज: । पुं० इन्द्रयवे ॥
भद्रतरुणी । स्त्री० कुब्जकवृक्षे ॥
भद्रतुरगम् । न० जम्बूद्वीपस्यनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ यथा ।

माल्यवज्जलधिमध्यवर्त्ति यत् तत्र भद्रतुरगं जगुर्बुधाः ॥ इ० सिद्धान्तशिरोमणिः ॥

भद्रदन्तिका । स्त्री० दन्तीवृक्षप्रभेदे । कैशरुहायाम् । जयावहाया म् ॥

भद्रदारु: । पुं० न० देवदारुणि ॥ न० सरलवृक्षे ॥ भद्रं दारु ॥

भद्रदार्वादिक: । पुं० औषधगण वि० ॥

भद्रनामा । पुं० काष्ठकुट्टखगे ॥

भद्रनामिका । स्त्री० त्रायन्तीवृक्षे । वहला० गौ० दे० भा० प्र० ॥

भद्रनिधि: । पुं० महादानविशे षे ॥

भद्रपत्नी । स्त्री० सुभगायाम् ॥ भद्रः पतिर्यस्याः ० इतिविग्रहे० नित्यं सपत्न्यादिष्विति पतिशब्दस्य नान्तादेशे० नान्तलक्षणोङीप् ॥

भद्रपदा: । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । पूर्व भाद्रपदोत्तरभाद्रपदनक्षत्रयोः ॥ भद्रं पदं यासाम् ० ताः । अचारो पाद्बहुत्वं ॥

भद्रपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ भद्राणिपर्णान्यस्याः । पाककर्णे तिङी ष् ॥ प्रसारण्याम् ॥

भद्रपीठ: । पुं० सिंहासने ॥

भद्रबलन: । पुं० बलरामे ॥

भद्रबला । स्त्री० लताविशेषे । प्रसारण्याम् । कटम्भरायाम् ॥ भद्रं बलमस्याः ॥ बलायाम् ॥

भद्रमल्लिका । स्त्री० वेल्लीतिख्यातपुष्पे ॥

भद्रमल्ली । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

भद्रमुञ्ज: । पुं० शरे । इक्षुवेष्टने । सरकण्डा० इ० भा० ॥

भद्रमुस्त: । पुं० भद्रमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तकश्च ॥

भद्रमुस्तक: । पुं० नागरमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तश्च ॥

भद्रमुस्ता । स्त्री० भद्रमुस्तके । गुन्द्रायाम् ॥

भद्रयवम् । न० कुटजफले । कलिङ्गे । इन्द्रयवे ॥ यवाकारबीजत्वाद्यवम् । भद्रञ्चतद्यवं च ॥

भद्ररेणु: । पुं० ऐरावतहस्तिनि ॥

भद्रवट: । पुं० भौमतीर्थविशेषे ॥

भद्रवत् । न० देवदारुणि ॥

भद्रवती । स्त्री भद्रपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥

भद्रवर्मा । पुं० नवमालिकायाम् नवाल्याम् । नवारा० इ० भा० ॥

भद्रवल्लिका । स्त्री० गोपवल्ल्याम् । अनन्तमूल० इ० भा० प्र० ॥

भद्रवल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ माधवीलतायाम् ॥ लताविशेषे । शतभीरौ । अष्टापदिकायाम् ।

भद्रनसाली०इ० हापरसाली०इ० च०गी०दे०भा० ॥

भद्रश्रयम् न० चन्दने ॥

भद्रश्री : । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ भद्रा श्रीरख ॥

भद्रसोमा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भद्रा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ कृष्णायाम् ॥ व्योमनद्याम् ॥ यथा । भद्रा तयोत्तरगिरीन् उत्तरांश्चतथाकुरून् अतीत्योत्तरअम्भोधिमभ्येतिचमहामुने ॥ प्रसारिण्याम् ॥ कट्फलि ॥ अनन्तायाम् ॥ तिथिभेदे । द्वितीयासप्तमीद्वादशीषु ॥ जीवन्त्याम् । अपराजितायाम् ॥ नील्याम् ॥ वलायाम् ॥ शम्याम् ॥ वचायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ काश्मर्याम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ गवि ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ छायागर्भजात सूर्यकन्यायाम् ॥ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ सुभद्रायाम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । भद्रास्याद्भद्रकर्णिके०इति ॥ विष्ट्याम् ॥ यथा । शुक्लेपूर्वार्द्धेऽष्टमी पञ्चदश्योर्भद्रैकादश्यांचतुर्थ्यां परार्द्धे । कृष्णेऽन्त्यार्द्धेस्यात्तृतीयादशम्यो : पूर्वेभागेसप्तमीशम्भुतिथ्यो : ॥ विहायविषरौद्राणिविष्टिं सर्वंचवर्जयेत् । विष्टिशेषेचिदग्डे छिप्रकार्यंजयावहम् ॥

भद्राकरणम् । न० मुण्डने ॥

भद्राक्ष : । त्रि० शोभननेत्रे ॥

भद्रात्मज: । पुं० खड्गे ॥

भद्रारक: । पुं० अष्टादशक्षुद्रद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे

भद्रालपत्रिका । स्त्री०)
भद्राली । स्त्री०)　　गन्धाल्याम् ॥

भद्रावती । स्त्री० कटफलवृक्षे ॥

भद्राश्वम् । न० भुवोनववर्षान्तर्गत वर्षविशेषे । इलावृतवर्षे ॥ भद्राश्वम् माल्यवत्प्राच्यांवर्षभद्रजनाकुलम् ॥

भद्रासनम् । न० नृपासने ॥ भद्रञ्च तदासनंच ॥ तृतीययोगाङ्गविशेषे तद्यथा । सीवन्या : पार्श्वयोन्यं स्वेदगुल्फयुग्मंसुनिश्चलम् । वृषणाध : पादपार्ष्णी पाणिभ्यांपरिबन्धयेत् ॥ भद्रासनंसमुद्दिष्टंयोगिभि : सारकल्पितम् ॥

भद्रेश्वर: । पुं० कल्पग्रामस्थशिवे ॥ शिवप्राप्त्यर्थदुर्गाराधितहिमालयस्थपार्थिवशिवलिङ्गे ॥

भद्रैला । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

भद्रौदनी । स्त्री० बलायाम् । बरिआरा०इ०भा० ॥ नागबलायाम् ॥

भन्दम् । न० कल्याणे ॥ पचाद्यच् ॥

भन्दिल : । पुं० दूते न० शुभे ॥ कम्पे ॥

भन्भुक : । पुं० भारतवर्षान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भपञ्जर : । पुं० नक्षत्रचक्रे ॥

भपति : । सुधांशौ ॥ भानांपति : ॥

भम : । पुं० धूमे ॥

भमरालिका । स्त्री० मक्षिकायाम् । देशे ॥

भमराली । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥ देशे ॥

भम्भासार : । पुं० मगधराजविशेषे । श्रेणिके ।

भयम् । न० घोरे । भयङ्करे ॥ कुब्जकप्रसूने । प्रतिभये । दरे । त्रासे । भीतौ । भिथि । साध्वसे । अनागतप्रतिकूलप्रतिसन्धाने ॥ तल्लक्षणानियथा । रौद्रशक्त्यातुजनितं चित्तवैक्लव्यदं भयम् । व्याघ्रादिदर्शनाधीनचित्तवृत्तिविशेषे ॥ भयम् ॥ गर्भवासादिदु : खरूपम् । रागविषयस्यविनाशके समुपस्थितेतन्निवारणासामर्थ्यमात्मनोमन्यमानस्य दैन्यात्मकश्चित्तवृत्तिविशेषः ॥ सर्वान् विषयान्परित्यज्यज्ञानमार्गेकथंजीवितव्यमितित्रास: ॥ अनिष्टहेतूपनिपाते तत्परित्यागानर्हताज्ञानम् ॥ परत : स्वानिष्टसम्भावनायाम् । भयं द्वितीयाभिनिवेशत : स्यात् ॥ यथा व्याघ्राद्बिभेति०व्याघ्राधीनत्वे नस्वीयमरणं सम्भावयतीति ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभीभये । अज्विधौ भयादीनामुपसङ्ख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥ बिभेत्यनेनेति विग्रहे० एरजितिकरणेऽच् ॥ भयं द्विविधम् । दैवम्०मानुषञ्च । यथा हकामकन्दक : । हुताशनोजलं व्याधिर्दुर्भिक्षं मरणं तथा । इतिपञ्चविधं दैवं मानुषंव्यसनं तत : ॥ आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्य : परेभ्योराजवल्लभात् । पृथिवीपतिलोभाच्चनराणांपञ्चधाभयमिति ॥ आगते भये ०अभीतवत्स्थातव्यम् । यथा । तावद्भयस्यभेतव्यं याभवद्भयमनागतम् । उत्पन्ने तुभयेतीव्रे स्थातव्यं तैरभीतवत् ॥ पुं० रोगे ॥

भयङ्कर : । पुं० डुण्डुलपक्षिणि ॥ त्रि० भयोत्पादके । भैरवे । दारुणे । भीषणे । भयानके ॥ भयं करोति । मेघर्त्तिभयेषु कृञइति खच् । सुमागम : ॥ पुं० याचायोगान्तरे ॥ यथा । एकर्क्षे गौशुक्रजीवौस्यातामन्योन्यसङ्गगौ । भयङ्करख्योयोगोयं यातुर्भीति प्रदायक : ॥

भयडिंडिम : । पुं० सङ्ग्रामपटहे ॥

भयद्रुत: । त्रि॰ कान्दिशीके । भीत्यापलायिते ॥ अदुद्रुवत् । द्रुगतौ । कर्त्तरिक्तः । भयाद्द्रुत: । पंचमीतियोगविभागात्समासः ॥

भयनाशिनी । स्त्री॰ भयनाशकर्य्याम् । विद्यायाम् ॥ त्रायमाणालताम् ॥

भयभीत: । त्रि॰ त्रासेनातङ्किते ॥ यथा । एकतोभयभीतस्यप्राणिन: प्राणरक्षणम् । नातोगुरुतमोधर्म्मः कश्चिदन्योस्तिखेचरेति । वह्निपुराणे शिविराजोपाख्यानं ॥

भयभ्रष्ट: । त्रि॰ भयद्रुते ॥

भयानक: । पुं॰ व्याघ्रे ॥ राहौ ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतषष्ठरसे ॥ त्रि॰ भयानके । भीषणे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी ॰ आनक: शीङ्भियद्भ्यानक: ॥

भयापह: । पुं॰ राजनि ॥ परमेश्वरे ॥ भयंसंसारजंमुमुक्षूणामपहंतीति । हन॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिड: । भयमपवद्ध्याहा । आशिषिहनइतिड: ॥ त्रि॰ भयापहरणकर्त्तरि ॥

भयावह: । त्रि॰ भयङ्करे ॥

भर: । पुं अतिशये । भरति । भृञ॰ । पचाद्यच् ॥ भरणं भर: ॰ पुंसीतिघोवा ॥ अस्यद्रव्यवाचित्वेपि ॰पुंस्त्वमेव । घञजबन्ता: पुंसीतिवचनात् ॥ चन्द्रे ॥ भंनक्षत्रं राति । रा॰ क: ॥ यन्ते ॥ भारे ॥ शैतेधराभराक्रान्ते शेषेनारायण: स्वयम् । लक्ष्मीवल्लोनजानन्तिद्: सहांपरवेदनाम् ॥

भरट: । पुं॰ कुम्भकारे ॥ भृतके ॥ विभर्त्ति । डुभृञ॰ जनिदेत्यादिना॰ रटच् ॥

भरणम् । न॰ वेतने ॥ भृतौ । मूल्ये ॥ भ्रियते ऽनेन । भृञ॰ ल्युट् ॥ पोषणे ॥ यथा । भरणं पोष्यवर्गस्यप्रशस्तंस्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचाऽस्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥ पुं॰ भरणीनक्षत्रे ॥

भरणी । स्त्री॰ द्वितीयनक्षत्रे । यमदेवते ॥ तत्रजातस्यफलम्॰ यथा । सदापकीर्त्तिर्हिमहापवादोनानाविनोदैश्चविनीतकाल: । जनेविलासीचपल:खल: स्यात् प्राणिप्रणीतोभरणीषुजात: ॥ प्राणिप्रणीत: प्राणिभिर्च्छिन्न: ॥ घोषके ॥ टित्वान्ङीप् ॥

भरणीभू: । पुं॰ राहुग्रहे ॥

भरणीय: । त्रि॰ पोष्ये । भरणयोग्ये ॥

भरण्ड: । पुं॰ स्वामिनि । कृमौ ॥ नृपे ॥ वृषे ॥ भरति । भृञ॰ । अण्डन् कृसृभृवृञ: । इत्यण्डन् ॥

भरण्डा । स्त्री॰ भूमौ ॥

भरण्यम् । न० वेतने । मूल्ये ॥ भरणेसाधु । तत्रसाधुरितिय त् ॥

भरण्यभुक् । त्रि० वैतनिके । कर्मक रे । मूल्येनकर्म्म कुर्वति ॥ भरण्य वेतनंभुङ्क्ते । क्विप् ॥

भरण्या । स्त्री० वेतने ॥

भरण्याह्वा । स्त्री० रामदूतीतिगौ०दे० ख्यातायांपूर्व्वपुष्प्याम् ॥

भरण्यु: । पुं० शरण्ये ॥

भरत: । पुं० नाट्यशास्त्रे ॥ अलङ्कारादिशास्त्रस्यसूचकारे०मुनौ ॥ रामानुजे ॥ शबरे ॥ क्षेत्रे ॥ भरतात्मजे ॥ देवर्षिविशेषे ॥ तन्तुवाये ॥ नटे ॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः । तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्वान्न-वृद्धिः ॥ यद्वा । बिभर्ति स्वाङ्गं । डुभृञ्० । भृमृदृशीत्यतच् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषस्यदुष्यन्तस्यपुत्रे । शाकुन्तलेये । दौष्यन्तौ । सर्वदमने ॥ निरुक्तिश्चास्यश्रीभागवते । माताभस्त्रापितुः पुत्रोयेनजातासएवसः । भरस्वपुत्रंदुष्यन्तमावमंस्थाः शकुन्तलाम् ॥ इति ॥ ऋषभदेवादिन्द्रदत्तजयन्त्यांकन्यायामुत्पन्नशतपुत्रान्तर्गतज्येष्ठपुत्रे ॥ यथा ॥ अथाहभगवानृषभदेवः स्वं वर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमेधिनांधर्माननुशिक्षमाणोजयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयविधंकर्म समाम्नाय मभियुञ्जन्नात्मजानामात्मसमानानां शतं जनयामास । येषांखलु महायोगी भरतोज्येष्ठः श्रेष्ठगुणश्चासीत् येनेदं वर्षंभारतमितिव्यपदिशन्तीति ॥ पावकस्यपुत्रे ॥

भरतखण्डम् । न० भारतवर्षान्तर्गत-कुमारिकाखण्डे ॥

भरतज्ञ: । त्रि० नाट्यशास्त्रज्ञे ॥

भरतपुङ्गव: । पुं० गाङ्गेये । भीष्मे

भरतपुत्रक: । पुं० शैलूषे । नटे ॥

भरतप्रसू: । स्त्री० कैकेय्याम् ॥

भरताग्रज: । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

भरथ: । पुं० लोकपाले ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ्० । भृञ्श्चिदित्यथः ॥

भरद्वाज: । पुं० मुनिविशेषे ॥ व्याघ्राटे । भारद्वा०गौ०दे०भा०प्र०पक्षिणि । भद्दुल०इ०भा० ॥ गुरोः पुत्रे । उतथ्यपत्न्याम्ममतायांबृहस्पतेर्वीर्याज्जातेमुनिविशेषे ॥ अस्य नामनिर्वचनं यथाविष्णुपुराणे । मूढेभरद्वाजमिमं भरद्वाजंबृहस्पतेः । यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्त्वयम् ॥ इति ॥ भरन्धारकोवाजोऽस्य ॥ यद्वा । भरद्वाजस्यापत्यम् । ऋष्यण् । संज्ञापूर्वकत्वादवृद्ध्यभावः ॥

भरवान् । पुं० शिवे ॥ भरश्चन्द्रोस्त्य

स्य । मतुप् ॥ भरसहिष्णौ ॥
भरिणी । स्त्री० हरिद्वर्णे हरा० इ० भा० ॥
भरित : । पुं० हरिद्वर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥ भृते ॥ पुष्टे ॥ परिपूर्णे । भरा० इ० भा० ॥ भर : सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥
भरिता । स्त्री० हरितायाम् ॥
भरिमा । पुं० भरणे ॥ कुटुम्बे ॥ भरति० बिभर्त्ति वा । भृञ्० डुभृञ्० वा । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥
भरु : । पुं० स्वर्णे । कनके ॥ हरे । शिवे ॥ भर्त्तरि । स्वामिनि । भरति० बिभर्त्ति वा । भृञ्० डुभृञ् वा । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्य उः ॥
भरुज : । पुं० वृद्धशृगाले ॥
भरुटम् । न० निष्क्वाथपक्कमांसे ॥
भरुटकम् । न० भृष्टामिषे ॥
भर्गः : । पुं० स्मरहरे । शिवे ॥ भर्जते । भृजीभर्जने । प० अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ भृज्यन्ते कामादयोऽनेनेति वा । हलश्चेति घञ् ॥ भृज्यते० पच्यते जगदनेनेति वा ॥ सवितृमण्डलगतादित्यरूपे पुरुषे ॥ चिन्तयामो वयं भर्गं धियो यो न : प्रचोदयात् । धर्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्ती : पुन : पुन : ॥ अपिच । भ्रस्ज पाके भवेद्धातुर्यस्मात् पाचयते ह्यसौ । भ्राजते दीप्यते यस्माज्जगच्चान्ते हरत्यपि ॥ कालाग्निरूपमास्थाय सप्तार्चि : सप्तरश्मिभिः । भ्राजते यत् स्वरूपेण तस्माद्भर्ग : स उच्यते ॥ भेति भीषयते लोकान् रेति रञ्जयते प्रजा : । गत्यागच्छत्यजस्रं यो भगवान् भर्ग उच्यते ॥ इति योगियाज्ञवल्क्य : ॥
भर्ग : । न० तेजसि ॥ भर्जते । भृजी भर्जने । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्य : कुश्चेत्यसुन्० कवर्गश्चान्तादेश : । भर्गसी० इत्यादि ॥ स्वरूपभूते तेजसि ॥
भर्ग्य : । पुं० शिवे ॥ भजते । भृजी० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरिति कुत्वम् ॥
भर्जनम् । न० भृष्टौ । भृजना० इ० भा० ॥
भर्ज्जित : त्रि० दग्धे ॥ भृजी० ॥ क्त : ॥
भर्तव्य : । त्रि० भरणीये । पोषणीये ॥ वृद्धौ च मातापितरौ साध्वी भार्या सुत : शिशु : । अप्यकार्यशतं कृत्वा भर्तव्या मनुरब्रवीत् ॥
भर्त्ता । पुं० स्वामिनि । नाथे । पत्यौ । परिवृढे । नेतरि ॥ विष्णौ ॥ प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वे भरणात् ॥ बिभर्त्ति स्वाध्यस्तं सर्वमधिष्ठान

तथाधारयति सत्तास्फूर्त्तिप्रदाने नपोषयतिवेति विभर्त्तेर्धारणपोषणार्थात्तृच् ॥ त्रि० धातरि । धारके ॥ सुखसाधनस्यदातरि ॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धीनांसंहतानां० चैतन्याभासविशिष्टानां०स्वसत्तया स्फुरणेन धारयितरि ॥ बिभर्त्ति भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्०वा । तृच् ॥

भर्तृदारकः । पुं० नाट्योक्त्यायुवराजे । द्रियते । दृङ् आदरे० तुदादिः । ण्वुल् । भर्त्तूराज्ञो दारकः ॥

भर्तृदारिका । स्त्री० नाट्योक्तौराजकन्यायाम् ॥ भर्त्तूराज्ञोदारिका ॥

भर्तृप्रपञ्चः । पुं० औपनिषदंमन्ये वेदान्तानांव्याख्यातृविशेषे ॥

भर्तृस्थानम् न० तीर्थविशेषे ॥ यत्रकार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

भर्तृहरिः । पुं० व्याकरणकारिकाकर्त्तरिऋषिविशेषे ॥ स्वनामप्रसिद्धे काव्यकर्त्तरिराजविशेषे ॥ सचविक्रमादित्यराजभ्राता ॥

भर्त्सनम् । न० अपकारगिरि । चौरोसित्वंघातयिष्यामित्वामित्याद्यपकारार्थवचने ॥ भर्त्सतर्जसन्तर्जने । ल्युट् ॥

भर्त्सपत्रिका । स्त्री० महानील्याम् ॥

भर्त्सितः । त्रि० अधिक्षिप्ते ॥

भर्म्मम् । न० ॥ स्वर्णे ॥ भृतौ ॥ नाभौ ॥

भर्म्मकम् । न० रोगविशेषे ॥ विडङ्गे ॥ कलधौते । सुवर्णे ॥

भर्म्मण्या । स्त्री० गणिकाशुल्के ॥

भर्म्म । न० भारे ॥ काञ्चने ॥ भृतौ । भरणे । पोषणे । कुमारभृत्याकुशलैरधिष्ठितेभिषग्भिराप्तैरथगर्भभर्मणीति रघुः । अत्रगर्भहेमप्रभृतिषुइतिमल्लिनाथधृतःशाश्वतः ॥ नाभौ ॥ धुस्तूरे ॥ विभर्त्ति० भरतिवा । भ्रियतेऽनेनवा । डुभृञ्०भृञ्० । मनिन् ॥

भलता । स्त्री० प्रसारण्यामोषधौ । राजबलायाम् ॥

भलन्दनः । पुं० कान्यकुब्जदेशीयनृपविशेषे ॥

भलूकः । पुं० भालुके ॥ भलते । भलभल्लपरिभाषणहिंसादानेषु ॥ उलूकादयश्चेतिसाधुः ॥

भल्लः । पुं० भल्लूके । ऋक्षे ॥ पुं० न० अस्त्रप्रभेदे । भाला० इ०भा० ॥ बाणविशेषे ॥ स्नुहीदलफलोभल्लइतियादवः ॥ भल्लते । भल्ल० । पचाद्यच् ॥ न० भद्रे । शिवे ॥ इ० त्रि० शे ०॥

भल्लकः । पुं० भल्लूके ॥ संज्ञायां

कन् ॥
भल्लपुच्छी । स्त्री० गवेधुकायाम् ॥
भल्लाटः । पुं० न० शम्भिवज्जराजपुरे
भल्लात: । पुं० भल्लातके ॥
भल्लातक: । पुं० अग्निमुख्याम् । अरुष्करे । शोथकृति । भिलावा० इ० भा० ॥ भल्लातकफलंपक्वंस्वादुपाकरसंलघु। कषायंपाचनंस्निग्धंतीक्ष्णोष्णंछेदिभेदिनम् ॥मेध्यंवह्निकरंहन्तिकफवातव्रणोदरम्॥ कुष्ठार्शोग्रहणीगुल्मशोफानाहज्वरक्रिमीन् ॥ तन्मज्जामधुरोवृष्योबृंहणोवातपित्तहा । वृन्तमारुष्करंस्वादुपित्तघ्नंकेश्यमग्निकृत् ॥ भल्लातकः कषायोष्ण: शुक्रलोमधुरोलघु: । वातश्लेष्मोदरानाहकुष्ठार्शोग्रहणीगदान् ॥ हंतिगुल्मज्वरश्वित्रवह्निमान्द्यक्रिमिव्रणान् ॥ भल्लइवातति अत० । क्वुन् ॥
भल्लातकी । स्त्री० वीरवृक्षे । अग्निमुख्याम् । भल्लातके ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
भल्लिका । स्त्री०) भल्ला
भल्ली । स्त्री०)तके ॥
भल्लु: । पुं० भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० बाहुलकादुः ॥
भल्लुक: । पुं० दुर्गोषे । ऋक्षे । रीछ भालू ० इ० भा० संज्ञायांकन् ॥
भल्लूक: । पुं० ऋक्षे । भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० । उलूकादित्वात्साधुः ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ कुक्कुरे ॥
भव: । पुं० ईशे । शिवे । शङ्करे । हरे ॥ क्षेमे । श्रेयसि ॥ समृद्धौ ॥ यस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवायच ॥ संसारे ॥ अपामार्गलतेवायंविरुद्धफलदोभवः । प्रत्यगृहशांविमोक्षायसंसारायपराग्दृशाम् ॥ सत्तायाम् ॥ प्राप्तौ । भद्राप्तौ ॥ उद्भवे । जन्मनि ॥ लग्नादिकादशे ॥ भवति० भवतीवासर्वम् । भूप्राप्तौ । पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा ॥ जन्मनितु०भावे०ऋदोरप् ॥ न० फलविशेषे । भव्ये । चालता० इ० गौ० दे० भा० त्रि० क्षेमान्विते ॥
भवघस्मर: । पुं० दावानले ॥
भवच्छिद् । त्रि० संसारनिवर्तके ॥ भवंछिनत्ति । छिदिर्० । सत्सूद्विषेत्यादिना० क्विप् ॥
भवान् । त्रि० युष्मदर्थे॥ भाति । भादीप्तौ भातेर्डवतुः ॥ लिंगत्रयेरूपन्तु । भवान्० भवती०भवदिति॥ पूज्ये ॥ सति । विद्यमाने ॥ भवतेर्लटः शत्रादेशे । भवन्० भवन्तीभवत्० इतित्रिलिंगेरूपंबोध्यम् ॥ जायमाने ॥
भवती । स्त्री० विषाक्तवाणे ॥ पूज्यायाम् ॥ दीप्तमत्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥

भवद्दारु । न० देवदारुवृक्षे ॥
भवदीय : । त्रि० भावत्के ॥ भवतामयम् । भवतष्ठक्छसाविति० छस् ॥
भवनम् । न० अगारे । मन्दिरे । गृहे । भावे ॥ भवन्त्यत्र । भू० । ल्युट् ॥ राशौ ॥ क्षेत्रे ॥
भवनाशन : । पुं० आत्मशोबोधे ॥
भवनाशिनी । स्त्री० सरयूसरिति ॥
भवनीय : । त्रि० भवितव्ये ॥ उत्पत्त्यर्हे ॥
भवन्त: । पुं० कालसामान्ये ॥ वर्तमानकाले ॥ भवति० भूयाद्वा ॥ भू० तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति० झच्० सर्वधित् ।
भवन्ति : । पुं० वर्तमानकाले ॥ भवति । भू० । भुवोभ्भिच् ॥
भवन्ती । स्त्री० पूर्वाचार्याणांलट:संज्ञायाम् ॥ यथा । अस्तिर्भवन्तीपरोऽप्रयुज्यमानोप्यस्तीत्यादिभाष्यम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥
भवभावन : । त्रि० संसारकारणे । भव : संसारस्तस्यभावनंयेन ॥ उत्पत्तिकृत्ये ॥
भवभूति : । पुं० भोजराजस्यसभास्थेकविविशेषे । मालतीमाधवादिनाटककर्तरि । भूगर्भे ॥ महादेवस्यैश्वर्ये ॥
भवरुत् । पुं० प्रेतपटहे ॥
भवाघनाशिनी । स्त्री० गङ्गायाम् ।
भवात्मजा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥
भवादृक्ष : । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिवत्वा । दृशिर् प्रेक्षणे । त्यदादिष्विति० क्सोपि वाच्यइति० क्स: । आसर्वनाम्न इत्यन० इदं चेतिवातिकारादाकारोन्तादेश : ॥
भवादृक् । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिवत्वा । दृशिर्० । त्यदादिष्वितिक्विन् । आसर्वनाम्न : ॥
भवादृश : । त्रि० युष्मत्सदृशे । भवद्विधे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर् ० त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ्चेति० कञ् । आसर्वनाम्न : इत्याकारोन्तादेश : ॥
भवानी । स्त्री० पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ भवस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवशर्वेत्यादिना० ङीषानुकौ ॥ परदेवतायाम् ॥ एकैवशक्ति : परमेश्वरस्यभिन्नाचतुर्द्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णु : कोपेषुकाली-समरेषुदुर्गा ॥ चट्टलपीठवासिन्याम्बायाम् ॥
भवानीगुरु : । पुं० हिमालये ॥
भवानीपति : । पुं० महादेवे ॥
भवापवर्ग : । पुं० मोक्षे ॥ भवस्यअपवर्ग : नाश : ॥
भवाभीष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

भवाब्धि:। पुं० संसाररूपसमुद्रे॥ भवाब्धितरणोपायः कुलमार्गोंऽद्वितीयः नादरः॥

भवायना। स्त्री० गङ्गायाम्॥

भविकम्। न० भव्ये। कुशले॥ भवो-भद्रासिरस्यास्ति। अतइनिठनाविति ठन्॥ त्रि०तद्वति॥

भवित:। त्रि० अतीतोत्पत्तिके। भूते॥

भवितव्यम्। त्रि० भवनीये॥ भवितव्य मभवत्येव नारिकेलफलाम्बुवत्। गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थव-त्॥

भवितव्यता। स्त्री० नियतौ। भाग्ये। अर्थानामनर्थानाञ्चावश्यंभावित्वे। कालभार्यायाम्॥

भविता। त्रि० भविष्णौ॥ भवनशील: भू०। तृन्निति तृन्॥

भविन:। त्रि० काव्यकर्त्तरि॥

भविल:। पुं० भव्ये॥ भवति। भू०। सलिकल्यनील्यादिना०इलच्॥ पिङ्गे। विदूषके॥

भविष्णु:। त्रि० भवितरि। भूष्णौ॥ भवनशील:। भुवश्चेति०भवतेरि-ष्णुच्॥

भविष्यम्। न० पञ्चशताधिकचतुर्दशसहस्रश्लोकात्मके पुराणविशेषे॥ यथा। चतुर्दश भविष्यं स्यात् तथा पञ्चशतानि चेति श्रीभागवतम्॥ अपिच। चतुर्दशसहस्राणितथा पञ्चशतानि च। भविष्यं परिसंख्यातं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिरिति देवीभागवतम्॥ त्रि० भविष्यत्काले॥

भविष्यत्। त्रि० आगामिकाले। वर्त्तमानप्रागभाव प्रतियोगिनिकाले-॥ वर्त्तमानकालोत्तरकालीनोत्पत्तिकत्वे। अनागते। श्वस्तने॥

भव्य:। पुं० कर्मरंगतरौ॥ न० अस्थनि॥ फलविशेषे चालता० इ० गौ० दे० प्र०। वभेरक्षशोधने॥ भव्यं स्वादुकषायाम्लं हृद्यमास्य विशोधनम्। तदेवपक्वं दोषघ्नं गुरु ग्राहिविषापहम्॥ पुं० न० रस भेदे॥ त्रि० शुभे॥ सत्ये॥ योग्ये॥ भाविनि॥ जनिष्यमाणे॥ भवति० भाव्यमनेनवा। भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्यावेति ० कर्त्तरि० भावेवायतासाधु:॥

भव्या। स्त्री० उमायाम्। करिकणायाम्॥

भष:। पुं० कुक्कुरे॥ भषति। भष०। अच्॥

भषक:। पुं० कुक्कुरे। शुनि॥ भषति। भषपैशुन्ये। क्वुन्॥

भषणम्। न० वुक्कने। श्वरवे॥

भष०ल्युट् ॥
भषा । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥
भषी । स्त्री० शुन्याम् ॥ भषतिमान्य म् । भषभर्त्सने । पचाद्यौ० भष डितिपाठात्० टिड्ढेतिङी प् ॥
भसद् । स्त्री० भास्वरे ॥ योनौ ॥ जघने ॥ काले ॥ मांसे ॥ कारण्ड वखगे ॥ प्लवे । भेलके । बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । शृदृ भसोदिः ॥
भसन: । पुं० भ्रमरे ॥
भसन्तः । पुं० काले ॥
भसितम् न० भस्मनि ॥
भसूचक: । पुं० दैवज्ञे ॥
भस्त्रका । स्त्री० चर्म्मप्रसेविकायाम् ॥
भस्त्रफला । स्त्री० ओषधिविशेषे ॥ भस्त्रेवफलान्यस्याः । पाककर्णेति प्राप्तं ङीषं वाधित्वा०सम्भस्त्राजिनेतिटाप् । ङ्यापोरितिह्रस्व: ॥
भस्त्रा । स्त्री० अग्निदीपकचर्मनिर्मितयन्त्रविशेषे । चर्मप्रसेविकायाम् ॥ जलादिनीयते येनलोहादि ध्मायते तथा । चर्मणोविकृतिः सावै भस्त्राशास्त्रे प्रकीर्त्तिता ॥ भस्यतेऽनया । भसदीप्तौ । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । तितुत्रेतिनेट् । । अजादित्वाट्टाप् ॥

भस्त्राका । स्त्री० भस्त्रिकायाम् । भस्त्रायां ॥
भस्त्रिक: । त्रि० भस्त्रयाजलाहरणकर्त्तरि । भिस्ती०इ०भा० ॥ भस्त्रयाहरति । भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् ॥ स्त्री०-भस्त्रिकी । षित्वान्ङीष् ॥
भस्मक: । पुं० रोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणं । यथा । कट्वादिरूक्षान्नभुजांनराणांक्षीणे कफे मारुतपित्तवृद्धौ । अतिप्रवृद्धः पवनान्वितोऽग्निर्भुक्तं क्षणाद्भस्म करोतियस्मात् ॥ तस्मादसौभस्मकसंज्ञकोऽभूदुपेक्षितोयं पचते चधातून् ॥ अस्यसोपद्रवमरिष्टंयथा । तृट्स्वेददाहमूर्च्छादीन्कृत्वैवात्यग्निसम्भवान् । पक्त्वान्नमाशुधात्वादीन्सक्षिप्रंनाशयेद्ध्रुवम् ॥ इ०
भस्मकार: । पुं० रजके ॥
भस्मगन्धा । स्त्री० रेणुकायाम् । हरेणौ ॥
भस्मगन्धिका । स्त्री० हरेण्वामोषधौ । रेणुकायाम् ॥ भस्मनोगन्धः । भस्मगन्धोऽस्त्यस्याः । अतइनि । ठनादितिठन् । टाप् ॥
भस्मगन्धिनी । स्त्री० रेणुकायाम् । हरेण्वाख्यौषधौ ॥ गन्धद्रव्यमेतदिति स्वामी ॥ भस्मगन्धोऽस्त्यस्याः अतइनिठनावितीनिः । ङीप् ॥
भस्मगर्भ: । पुं० तिनिशद्रुमे ॥

भस्मगर्भा । स्त्री० कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये । ओषधिभेदे ॥ भस्मगर्भेयस्याः शुक्लसारत्वात् ॥

भस्मतूलम् । न० ग्रामकूटे ॥ पांशुवर्षे ॥ हिमे ॥

भस्म । न० काष्ठादेरग्निकृतेविकारे । शिवाङ्गभूषणे । भूतौ । भसिते । विभूतौ ॥ वभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणविनारुद्राक्षमालया । पूजितोपिमहादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः ॥ अश्मरीविकारे ॥

भस्मरोहा । स्त्री० दग्धावृक्षे ॥

भस्मवेधकः । पुं० कर्पूरे ।

भस्मसात् अ० भस्मीभावे ॥ कृत्स्नंभस्मसम्पद्यते । विभाषासातिकार्त्स्न्ये० इतिसातिः प्रत्ययः ॥

भस्मस्नानम् । न० सप्तविधस्नानान्तर्गताग्नेयस्नाने ॥ यथा । आग्नेयंभस्मनास्नानंवायव्यंगोरजःस्मृतम् ॥

भस्माह्वयः । पुं० कर्पूरे ॥

भस्मितः । त्रि० दग्धे ॥

भा । स्त्री० भासि । प्रभायाम् । छवौ । दीप्तौ । रोचिषि ॥ ज्ञाने, चैतन्यरूपे ॥ यथा । अभारूपस्यविश्वस्यभानंभासन्निधेर्विना । कदाचिन्नावकल्पतेभाचाहंतेनसर्वगः ॥ भाति भादीप्तौ । इगिग्रहणात्०ङः । टाप् ॥

भाकुटः । पुं० भेकुटो० इ० गौ० दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥

भाकूटः । पुं० शैलप्रभेदे ॥ झषविशेषे । भेकुटी० इ० भा० ॥ भाकूटोमधुरःशीतोवृष्यःश्लेष्मकरोगुरुः । विष्टम्भजनकश्चापिरक्तपित्तहरःस्मृतः ॥

भाकोषः । पुं० सूर्ये ॥

भाक्तः । त्रि० औपचारिके । गौणे । लाक्षणिके ॥ भक्तसम्बन्धिनि ॥ अन्नेनपोष्ये । भाक्तिके ॥ भक्तमस्मैनियुक्तंदीयते । भक्तादणन्यतरस्यामित्यण् ॥ न० शालिधान्ये ॥ भक्तेसाधु । भक्ताणः इतिणः ॥

भाक्तिकः । त्रि० अन्नेनपोष्ये । भाक्ते ॥ भक्तमस्मैनियुक्तंदीयते । भक्तादणन्यतरस्यामितिपक्षेठक् ॥

भागः । पुं० अंशे । वण्टके । स्त्रीक्रियमाणांशे ॥ रूप्यार्द्धके भाग्ये ॥ एकदेशे ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । कर्मणिघञ् ॥ भागानामंशानांत्रयोदिपस्वांसमूहोवा । अण् ॥ राशित्रिंशभागैकभागे ॥ त्रिंशांशकस्तथाराशेर्भागइत्यभिधीयतेइत्युक्तेः ॥

भागत्यागः । पुं० जहदजहल्लक्षणायाम् । विरुद्धांशपरित्यागे ॥

भागत्यागलक्षणा । स्त्री० जहदजहल्लक्षणायाम् । अंशान्तरपरित्यागेना-

श्रान्तरलक्षणायाम् ॥

भागधेय : । पुं० करे । राजस्वे । ग्रामादेराजग्राह्ये षष्ठभागादौ ॥ दायादे ॥ भागएव । भागरूपनामभ्यो धेयइतिस्वार्थे० धेयप्रत्ययः ॥ न० भाग्ये । प्राक्तनेकर्म्मणि । दैवे ॥

भागलक्षणा । स्त्री० भागत्यागलक्षणायाम् ॥

भागलेख्यम् । न० भागपत्रे ॥ भागायलेख्यम् ॥

भागवत : । पुं० भगवद्भक्ते ॥ यथा । सर्वदेवान्परित्यज्यनित्यंभगवदाश्रय : । एतस्तदीयसेवायांसभागवतउच्यते ॥ शङ्खोयस्यगृहेनास्तिघण्टाबागरुडान्विता । पुरतो वासुदेवस्यनसभागवत : कलौ ॥ उत्तमभागवतस्तु । सर्वभूतेषुय: पश्येद्भगवद्भावमात्मन : । भूतानि भगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तम : ॥ नयस्यस्वपरइतिवित्तेष्वात्मनिवाभिदा । सर्वभूतसम : शान्त : सवैभागवतोत्तम : । गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान्योनद्वेष्टिनहृष्यति । विष्णोर्मायामिदंपश्यन्सवैभागवतोत्तम : ॥ शिवेचपरमेशाने विष्णौचपरमात्मनि । समबुद्ध्या प्रवर्त्तन्तेतेवैभागवतोत्तमा : ॥ भगवतोयम् । अण् ॥

भागवतम् । न० अष्टादशपुराणान्तर्गतेअष्टादशसहस्रश्लोकात्मकेउपपुराणविशेषे । महापुराणविशेषे ॥ तत्राष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायात्मकंदेवीभागवतंनाममहापुराणं द्वात्रिंशदध्यायाधिकत्रिशताध्यायात्मकंविष्णुभागवतमितिविवेक : ॥ अष्टादशसहस्रंवैपुण्यंभागवतंकिलेतिदेवीभागवतम् ॥ आत्मतत्त्वदीपकेज्ञाने ॥ भगवताप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥ भगवत्या मायोपाधिकब्रह्मरूपिण्या:प्रातिपदिकं० सर्वंखल्विदमेवाहंनान्यदस्तिसनातनमित्यर्द्धश्लोकात्मकसूत्रभूतमेवसर्ववेदसारंसर्वंखल्विदंब्रह्मनेहनानास्तिकिञ्चिनेतिसर्ववेदतात्पर्यार्थप्रतिपादकवाक्यार्थाभिलापकंपुराणंमन्त्ररूपंभगवत्यावटपत्रशयानायविष्णवेप्रकटीकृतंयतत् । भगवत्याप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥

भागिकम् । त्रि० भाग्ये । सवृद्धिकमुद्रादौ ॥ भागोरूपकस्याद्वींवृद्धि : आय: ० शुल्कम् ० उपदावाऽस्मिन्दीयते । भागिकंशतम् ० भागिकाविंशति : । भागाद्यच्चेतिठन् ॥

भागी । त्रि० अंशिनि ॥ ग्राहिणि ॥ सम्पृचेत्यादिना ० भजेर्घिनुण् ॥

भागिनेयः। पुं॰ भगिनीपुत्रे। स्वस्रीये॥ भगिन्याः अपत्यम्। स्त्रीभ्योढक्॥

भागिनेयी। स्त्री॰ भगिन्यास्त्वपत्ये। भानजी॰ इ॰ भा॰॥ टिड्ढेति ङीप्॥

भागीरथी। स्त्री॰ गङ्गायाम्॥ भगीरथस्येयम्। तस्येदमित्यण्। ङीप्॥

भागुरिः। पुं॰ स्मृतिव्याकरणकर्त्तरिमुनिविशेषे॥ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धेमुनौ॥ कविविशेषे। शतलुम्पके॰ इति जटाधरः॥

भाग्यम्। न॰ प्राक्तनशुभाशुभकर्म्मणोः। नियतौ। दैवे। दिष्टे। फलोन्मुखी भूतपूर्वदैहिकशुभाशुभकर्म्मणि। जडानामविवेकानामशूराणामपिप्रभो। भागभोग्यानिराज्यानिसन्त्यनीतिमतामपि॥ भज्यतेऽनेन॰भजतेवा। भजसेवायाम्। ऋहलोर्ण्यत्। चजोरितिकुत्वम्॥ त्रि॰ भागिके॥ भागोवृद्ध्यादिरस्मिन्दीयते। भाग्यंशतम्॰ भाग्याविंशतिः। भागाद्यच्चेति॰यत्॥ भागार्हे॥ भागमर्हति। दण्डादित्वाद्यत्॥

भाग्ययोगः। पुं॰ यात्रायोगान्तरे॥ पञ्चमेज्योरविःषष्ठेवर्त्ततेनवमेगुरुः। भाग्ययोगाभिधेयोगेनिहन्तावैरिणांसदा॥

भाग्यवान्। त्रि॰ भाग्ययुक्ते॥ भाग्यवतांसर्वंश्रेयसिभवति॥

भाग्याख्या। स्त्री॰ तुष्टिविशेषे॥ यथा। यातुनप्रकृतेर्नकालान्नाप्युपादानाद्विवेकख्यातिरपितुभाग्यादेव॰अतएवमदालसाऽपत्यानिअतिबालानिमातुरुपदेशमात्रादेवविवेकख्यातिमन्तिमुक्तानिबभूवुः॰ तस्माद्भाग्यमेवहेतुर्नान्यदित्युपदेशे तुष्टिः साभाग्याख्यातुष्टिरिष्टिरुच्यते॥

भाङ्गीनम्। त्रि॰ भङ्ग्ये। भङ्गाक्षेत्रे॥ भङ्गायाभवनमुचितम्। विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षेखञ्॥

भाजक्। अ॰ शीघ्रे॥

भाजनम्। न॰ पात्रमात्रे॥ योग्ये॥ यःसंवादयतेनित्यंयोऽतिवादांस्तितिक्षति। यस्तथोनतपतिदृढंसोऽर्थस्यभजनम्॥ आढकपरिमाणे इतिवैद्यकपरिभाषा॥ भाजयति। भाजपृथक्कर्म्मणिल्युट्॥

भाजितः। त्रि॰पृथक्कृते। विभक्ते॥ न॰भागे॥

भाजी। स्त्री॰ आणायाम्। पक्वायाम्॥ जानपदेतिङीष्॥

भाज्य : । त्रि० भागार्हे । भाजनीये ॥
भाटकः : । पुं० न० व्यवहारार्थं दत्त गृहशकटादिलभ्यधने । भाडा०हि० भा० ॥
भाट्ट : । पुं० आत्मनश्चिदचिद्रूपत्ववादिनि भट्टाचार्यमतानुसारिणि-मीमांसके ॥ गूढं चैतन्यमुत्प्रेक्ष्य द्रव्यबोधस्वरूपताम् । आत्मनोब्रुवतेभाट्टाश्चिदुत्प्रेक्षोत्थितस्मृते : ॥ जडोभूत्वातदाऽस्माप्समितिजाड्यस्मृतिस्तदा । विनाजाड्यानुभूतिं नकथं चिदुपपद्यते ॥ द्रष्टुर्दृष्टेरलोपश्चश्रुत : सुप्तोत्थितस्त्वयम् । अप्रकाशप्रकाशाभ्यामात्माखद्योतवद्युत : ॥
भाण : । पुं० नाटकादिदशरूपकान्तर्गतरूपकविशेषे ॥
भाण्ड : । पुं० गर्दभाण्डवृक्षे ॥
भाण्डम् । न० पात्रे । घटकर्कादिभाजनमात्रे ॥ पण्यद्रव्ये । वणिङ्मूलधने ॥ भूषायाम् । भूषणे ॥ अश्वभूषायाम् । तुरङ्गाणांमण्डने ॥ नदीकूलद्वयमध्ये ॥ भण्यते । भणशब्दे । अमन्ताड्ड : । ॥ भणतिवा । ड : । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वाभन्दते । भदिकल्याणे सुखे च । अच् । पृषोदरादि : ॥ भण्डवृत्तौ । भंडीआ०हि०भा० ॥
भाण्डपुट : । पुं०नापिते ॥ भाण्डेपुटा : यस्यस : ॥
भाण्डपुष्प : । पुं० सर्पविशेषे । कौकुटिकान्दले ॥
भाण्डागारम् । न० गृहभेदे । अन्नादिद्रव्याणांगृहे ॥ भाण्डानामागारम् ॥ धनागारे ॥
भाण्डागारिक : ॥ त्रि० भाण्डागारेनियुक्ते । भण्डारी०हि०भा० ॥ अगारान्ताट्ठन् ॥
भाण्डागारी । त्रि० भाण्डारिणि । भाण्डागारवति ॥ भाण्डागारमस्यास्ति । इनि : ॥
भांडारी । पुं० भांडागाराध्यक्षे । स्वनाम्नैवप्रसिद्धे ॥ यथा क्षुधितस्तृषित : कामीविद्यार्थी कृषिकारक: । भांडारीचप्रवासीचसप्तसुप्तान् प्रबोधयेत् ॥
भाण्डि : । पुं० नापितक्षुराद्याधारे ॥
भाण्डिल : । पुं०) नापिते ॥
भाण्डिवाह : । पुं०)
भाण्डीर : । पुं० वटवृक्षे ॥ व्रजमण्डलान्तरेषोडशवटवनमध्ये द्वितीयवटवने ॥
भातम् । न० प्रभाते ॥ भा० । क्तः ॥ दीप्तौ ॥ त्रि० तद्वति ॥
भाति : । स्त्री० शोभायां ॥
भातु : । पुं० आदित्ये । सूर्ये ॥ भाति । भादीप्तौ । कमिगमीतितुः ॥
भाद्र : । पुं० नभस्ये । प्रौष्ठपदे । भा

भानु :

द्रपदेमासि ॥ भाद्रीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥ अत्रजातस्यफलम् । नभस्यमासिखलु जन्मयस्यधीरोमनोज्ञस्ववराङ्गनानाम् । रिपुप्रमाथीकुटिलोऽतिमर्मांप्रपन्नभर्त्तासभवेत्सहासः ॥ अत्रगोःप्रसवेनारदः । भानौसिंहगतेचैवयस्यगोःसम्प्रसूयते । मरणंतस्यनिर्दिष्टंषड्भिर्मासैर्नसंशयः ॥ प्रसूतांतत्क्षणादेवतांतांगांविप्रायदापयेत् । पश्चाच्छान्तिंप्रकुर्वीतशान्तिशास्त्रोक्तवर्त्मनेति ॥

भाद्रपदः । पुं० वर्षर्तुद्वितीयमासि । भाद्रे ॥ भद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥

भाद्रपदा । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । भद्रपदासु । पूर्वभाद्रपदानक्षत्रे०उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेच ॥ भद्रमेव० ॥ भाद्रम् । भाद्रंपदंयासां०ताः ॥

भाद्रमातुरः । पुं० सतीतनये ॥ भद्रमातुरपत्यम् । मातुरुत्सङ्ख्यासभद्रपूर्वायाः ॥

भानम् । न० आभासे ॥ प्रतीतौ ॥ प्रकाशे । साक्षात्कारे ॥ नहिभानाद्दतेसत्त्वंनर्तेनानंचितोऽचितः । चित्सभेदीपिना ध्वासाद्दतेतेनाहमद्वयः ॥ भाति । भा० । ल्युः ॥

भानुः । पुं० किरणे । मयूखे । अंशौ । करे ॥ रवौ । सूर्ये । हंसे । सहस्रांशौ ॥ दिने ॥ भाति । भा० । दाभाभ्यांनुः ॥ यद्वा । भाति० चतुर्दशभुवनमध्ये अग्न्यादिस्वयंप्रकाशेभ्यः अधिकंदीप्यतेवा । पूर्ववत् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रभौ ॥ राजनि ॥ वृत्ताहंत्पितृविशेषे ॥

भाम :

भानुः । स्त्री० भानुमत्याम् ॥

भानुफला । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् ॥ भानुरिवफलान्यस्याः । अजादिः ॥

भानुमान् । पुं० सूर्ये ॥ भानवोविद्यन्तेऽस्य । मतुप् ॥ त्रि० दीधितियुक्ते । सकिरणे ॥

भानुमती । स्त्री० विक्रमादित्यनृपस्यपत्न्याम् ॥ यथा । देवगुरोःप्रसादेनजिह्वाग्रेमेसरस्वती। तेनाहंनृपजानामिभानुमत्यास्तिलंयथेतिवररुचिः

भानेमिः । पुं० गभस्तिहस्ते । सूर्ये ॥

भाभः । त्रि० नक्षत्रकान्तौ ॥ भइवाभेबाभायस्यायस्यसः ॥

भामः । पुं० क्रोधे ॥ रवौ ॥ दीप्तौ रुचौ ॥ पूज्ये ॥ भगिनीपतौ ॥ यथा । अहोभगिन्द्दोभाममया वांवतपापमना । पुरुषादद्रवापत्यं सुहृदोहिंसिताःसुताः॥भाति । भा० अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्निर्तिमन् ॥ भामते । भामक्रोधे । अच्वा

भामक : । पुं॰ भगिनीपतौ ॥ स्वार्थेक : ॥

भामा । स्त्री॰ कोपनायांयोषिति ॥ सत्यभामायाम् । विनापिप्रत्ययमितिपूर्वपदलोप : ॥

भामी । त्रि॰ क्रोधिनि ॥

भामिनी । स्त्री॰ कोपनायाम् ॥ अवश्यंभामते । भाम॰ । आवश्यके णिनि : । यद्वादिणिनिर्वा ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भामिनीविलास : । पुं॰ जगन्नाथमिश्रपण्डितराजकृते विलासत्रयात्मके ग्रन्थविशेषे ॥

भार : । पुं॰ वीवधे । विष्णौ । विंशतितुलापरिमाणे । पलानांद्विसहस्रे । अष्टसहस्रतोलकात्मके ॥ द्विशूर्पागोण्युदाहृता ॥ तामेवभारंजानीयाद्वाहोभारचतुष्टयम् ॥ भ्रियते । भृञ् भरणे । अकर्त्तरि चकारके संज्ञायामितिघञ् ॥

भारंड : । पुं॰ उत्तरकुरुदेशजशकुनपक्षिणि ॥

भारत: । पुं॰ काननवाहने । वह्नौ ॥ नटे ॥ भरतस्यमुने : शिष्य : । अण् ॥ भरतात्मजे । भरतवंशोद्भवे ॥ महाकुलप्रसूते ॥ भरतस्यराज्ञीयम् । तस्येदमित्यण् ॥ सङ्ग्रामविशेषे ॥ भरतायोद्धारोऽस्यसङ्ग्रामस्य । सङ्ग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यइत्यण् ॥ त्रि॰ ज्ञानविरते ॥ आत्मानम्॰ तत्ररत : ॥

भारतम् । न॰ व्यासप्रणीतलक्षश्लोकात्मकमहाभारतसंज्ञके॰ इतिहासे ॥ तस्यश्रवणादिफलंयथा । भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतोजय : ॥ योगोशतं कनकशृङ्गमयं ददातिविप्रायवेदविदुषे चबहुश्रुताय । पुण्यांचभारतकथांशृणुयाच्चनित्यं तुल्यं फलं भवतितस्यचतस्यचैव ॥ नवनीतं यथादध्नोद्विपदांब्राह्मणोयथा । ह्रदानामुदधिः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठश्चतुष्पदाम् । यथैतानीतिहासानांतथाभारतमुच्यते ॥ यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमंततः । अक्षय्यमन्नपानं वै पितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदोमामयंप्रहरिष्यति ॥ कार्ष्णं वेदमिमं विद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते । भ्रूणहत्याकृतञ्चापि पापं जह्यादसंशयम् ॥ इति ॥ जम्बुद्वीपनवमांशेवर्षविशेषे ॥

भारतवर्ष : । पुं॰ न॰ जम्बुद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । यथा । हिमाह्वं दक्षिणं वर्षं भरतायददौपिता । तस्माच्चभारतं वर्षं तस्यनाम्नामहात्मन : ॥ तस्यनवभागाख्या

भारतस्यास्यवर्षस्यनवभेदान्निबोध मे । समुद्रांतरितार्ज्ञेयास्तेत्वगम्याः परस्परम् ॥ इन्द्रद्वीपः कशेरुमता स्ताम्रवर्णीगभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा सौम्योगान्धर्वोवारुणस्तथ ॥ अयन्तु नवमस्तेषांद्वीपः सागरसंवृतः । योजनानांसहस्रंवैद्वीपोयंदक्षि णोत्तरात् ॥ पूर्वेकिरातायस्यान्ते पश्चिमेयवनाःस्मृताः । ब्राह्मणाः क्षत्रियावैश्याः शूद्राश्चान्तःस्थि ताद्विज ॥ इज्यायुद्धवणिज्याद्यैः कर्म्मभिःभक्तपावनाः । तेषां संव्यवहारश्चएभिः कर्मभिरिष्यते ॥ स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्चपुण्यंपापंच- वैतथा । महेन्द्रोमलयःसह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ विन्ध्यश्च- पारियात्रश्चसप्तैवात्रकुलाचलाः तेषांसहस्रशश्चान्येभूधरायेसमीप गाः ॥ विस्तारोच्छ्रायरम्याश्चविपु लाश्चित्रसानवः । कोलाहलःस वैभ्राजोमन्दरोदर्दुराचलः ॥ वा तन्धमोवैद्युतश्चमैनाकः सुरसस्त था । तुङ्गप्रस्थोनामगिरिर्गोधनः पांडुराचलः ॥ पुष्पगीयंजयन्तो चरैवतोर्बुदएवच । ऋष्यमूकः सगोमन्तः कूटशैलः कृतः स्मरः ॥ श्रीपर्वतश्चकोरश्चशतशोन्येऽल्प पर्वताः । तैर्विमिश्राजनपदाम्ले च्छाआर्याश्चभागशः । तैःपीय

न्तेसरिच्छ्रेष्ठायास्ताःसम्यङ्निबो धमे । गङ्गासरस्वतीसिन्धुश्चन्द्रभा गातथापगा । यमुनाचशतद्रुश्चवि तस्तैरावतीकुहूः । गोमतीधूतपा पार्चबाहुदाचदृषद्वती ॥ विपाशा देविकावंचुर्विशालागण्डकीतथा । कौशिकीचापराविप्रहिमवत्पाद निःसृताः ॥ वेदस्मृतिर्वेतसि नीराचिषनौसिन्धुरेवच । वेणाच स्यन्दनाचैवसवानीरामहीतथा ॥ पाराचर्मण्वतीलूपीविदिशावेत्रव- त्यपि । क्षिप्राह्यवन्तीचतथापारिपा त्राश्रयाः स्मृताः ॥ शोणोमहान दश्चैवनर्म्मदासुरसाक्रिया । मन्दा किनीदशार्णाचचित्रकूटातथापगा ॥ चित्रोत्पलाचतमसाकरतोयापिशा चिका । तथान्यापिप्पलाश्रोणीवि- पाशावञ्जुलानदी ॥ सरोरुजाशुक्ति मतीमञ्जलोचित्रिदिवाक्रतुः । ऋक्ष- पादप्रसूतावैतथान्यावेगवाहिनी ॥ शिप्रापयोष्णीर्निर्विन्ध्यातापीचनि षधावती । वेणावैतरणीचैवसिनी वालीकुमुद्वती । तोयाचैवमहागौ रीदुर्गाचान्तःशिवातथा । विन्- ध्यपादप्रसूतास्तानद्यः पुण्यजलाः- शुभाः । गोदावरीभीमरथीकृष्णा- वर्णातथापगा । तुङ्गभद्रासुप्रयोगा- वाह्याकावेर्यथापगा ॥ सह्यपादवि निष्क्रान्तादमास्ताः सरिदुत्तमाः ।

भारतवर्ष:

कृतमालाताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्प लावती। मलयाद्रिसमुद्भूतानद्य: शीतजलास्त्विमा:॥ पितृसोमर्षि कुल्याचइक्षलात्रिदिवालया। लाङ्गूलिनीवंशकरामहेन्द्रप्रभवा: स्मृता:॥ ऋषिकाचकुमारीचमन्दगा मन्दवाहिनी। कृशापलाशिनीचैवशुक्तिमत्प्रभवा: स्मृता:॥ सर्वा: पुण्या: सरस्वत्य: सर्वागङ्गासमुद्रगा:। विश्वस्यमातर: सर्वा: सर्वा: पापहरा: स्मृता:॥ अन्या: सहस्रशश्चोक्ता: क्षुद्रनद्यो द्विजोत्तम। प्रावृट्कालवहा: सन्तिसर्वकालवहाश्चया:॥ मत्स्या: कुशूला: कुल्याश्चकुंतला: काशिकोशला:॥ अर्बुदाश्चकुलिङ्गाश्चसमकाश्चवृकै: सह। मध्यदेशेजनपदा: प्रायशोमीप्रकीर्त्तिता:॥ सह्यस्यचोत्तरेयैवयत्रगोदावरीनदी। पृथिव्यामपिकृत्स्नायां सप्रदेशोमनोरम:॥ गोवर्द्धनपुरंरम्यंभार्गवस्यमहात्मन:॥ बाह्लीकावाटधानाश्चआभीरा: कालतोयका:॥ अपरान्ताश्चशूद्राश्चपह्लवाश्चर्मखण्डिका:। गान्धारायवनाश्चैवसिन्धुसौवीरमद्रका:॥ शतद्रुहालालित्याअपारदाहारमूषिका:। माठरारुहतका: कैकयादशमानिका:॥ क्षत्रियोपनिवेशाश्चवैश्यशूद्रकुलानि

भारतवर्ष:

च। काम्बोजादरदाश्चैववर्बराह्यङ्गलौकिका:॥ चीनाश्चैवतुषाराश्चपह्लवावाह्यतोदरा:। आत्रेया: सभरद्वाजा: प्रस्थलाश्चदशेरका:॥ लम्पका: सूनकाराश्चचूलिकाजाङ्गलै: सह। अपधाश्चालिमद्राश्चकिरातानाञ्चजातय:॥ तामसाहं समार्गाश्चकाश्मीरास्तङ्गनास्तथा। चूलिकाहुडकाश्चैवऊर्णादार्वास्तथैवच॥ एतेदेशाह्युदीच्यास्तु॰प्राच्यान्देशान्निबोधमे। अम्बुवाका मुद्गरकाअन्तर्गिरिवहिर्गिरा:॥ तथाप्लवङ्गावङ्गेयामलदामलवर्त्तिका: ब्रह्मोत्तरा: प्रविजया भार्गवाङ्गेयमर्दका:। प्राग्ज्योतिषाश्चमद्राश्चविदेहास्तामलिप्तका:। मल्लवामगधगोमेदा: प्राच्याजनपदा: स्मृता:॥ अथापरेजनपदादक्षिणापथवासिन:। पाण्ड्याश्चकेरलाश्चैवचोला: कुल्यास्तथैवच॥ सेतुका मूषिकाश्चैवकुमारावानवासिका:। महाराष्ट्रामाहिषिका: कलिङ्गाश्चैवसर्वश:॥ आभीरा: सहचैषीकाआटव्याशबराश्चये। पुलिन्दाविन्ध्यमालेया वैदर्भादण्डकै: सह॥ पौरिकामौलिकाश्चैव अश्मकाभोगवर्द्धना:। तैलिका: कुन्तलाह्यन्ध्राउद्भिदानलकारका:॥ दाक्षिणात्यास्त्विमेदेशा॰ अपरा

न्तानुनिबोधमे । सौपारिकाः का लनदादुक्कास्तालीयकैः सह ॥ कारस्करलोहजङ्घावानेयारालभद्रकाः । तोसलाः कोशलाश्चैवचैपुराविदिशास्तथा ॥ तुषारास्तुम्बराश्चैवपाटवोनैषधैः सह । पुलिन्दाश्चसुशीलाश्चरूपमांसामसैः सह । तथाकुरुमिनश्चैवसर्वेचैवकरस्कराः। नासिकाख्याश्चयेचान्येयेचैवान्तरनर्मदाः ॥ भारुकच्छाः समाहेयाः सर्वैसारस्वतैः सह । कच्छीयाश्चसुराष्ट्राश्चआवन्त्याश्चार्बुदैः सह ॥ इत्येतेह्यपरान्ताश्चशृणुविन्ध्यनिवासिनः । मलजायकरूषाश्चमेकलाश्चोत्कलैः सह ॥ उत्तमर्णादशार्णाश्चभोजाः किष्किन्धकैः सह । अनूपास्तुण्डिकेराश्चवीरहोत्राह्यवन्तयः ॥ एतेजनपदाः सर्वे विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्वताश्रयिणश्चये ॥ निर्हाराहंसमार्गाश्चकुपथास्तङ्गणाः खशाः । कुत्साः प्रावर्णाश्चैवऊर्णादर्वाः सहूहुकाः ॥ त्रिगर्तामालवाभैवकिरातास्तामसैः सह । कृतत्रेतादिकश्चात्रचतुर्युगकृतोविधिः ॥ एततुभारतंवर्षंचतुः संस्थानसंस्थितम् । दक्षिणे परतोह्यस्यपूर्वेणचमहोदधिः ॥ हिमवानुत्तरेणास्यकार्मुकस्ययथागुणः । तदेतद्भारतं

वर्षंसर्वबीजंद्विजोत्तम ॥ देवत्त्वममरेशत्वंदेवत्वंमर्त्यतांतथा । मृगपश्चस्वरचरायोनीस्तद्वत्सरीसृपाः ॥ स्थावराणाञ्चसर्वेषामतोब्रह्मन्शुभाशुभैः । प्रयान्तिकर्मभूर्ब्रह्मन्नान्यालोकेषुविद्यते । देवानामपिविप्रर्षेसदैवैषमनोरथः ॥ अपिमानुषमाप्स्यामोदेवत्वात्प्रच्युताः क्षितौ । मनुष्याः कुर्वतेतत्तुयन्नशक्यंसुरासुरैः ॥ स्वकर्मनिगडग्रस्तैः स्वकर्मचपणोत्सुकैः । नकिञ्चित्क्रियतेकर्मसुखलेशोपबृंहितैः ॥ इतिश्रीमार्कण्डेयपुराणे भारतखण्डवर्णनंनामाध्यायः ॥

भारतिः । पुं० दशनामसन्यासिनांमध्ये सन्यासिविशेषे ॥ यथा । नानाशास्त्रेषुयोविज्ञोनानाकर्मविशारदः । सदेष्टदेवीभावेनभावयेद्योहिचावलाम् । सएवभारतिर्वीरोमहाज्ञानीजितेन्द्रिय इति ॥

भारती । स्त्री० वचने ॥ सरस्वत्याम् । अर्थपरिज्ञानफलाहिभारती गरुडोधिनिपक्षिविशेषे । भार० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ ब्राह्मग्रमोषधौ ॥ नाट्यवृत्तिप्रभेदे ॥ शृङ्गारेकौशिकीवीरेसात्वत्यारभटीपुनः । रसेरौद्रेचवीभत्सेवृत्तिः सर्वत्रभारती ॥ भारतीवृत्तिस्तुसंस्कृताप्रायोवाग्व्यापारोनराश्रयः ॥ विभर्ति । डुभृञ्

भूभृद्दशियजीव्यतत् । तत : प्रज्ञा दाषि० ङीप् ॥

भारद्वाज : । पुं० वृहस्पते: पुत्रे ॥ व्याघ्राटाख्यविहङ्गमे । द्रोणाचार्य्ये ॥ ऋषिविशेषे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ भारद्वाजऋगोचापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

भारद्वाजी । स्त्री० वनकार्पास्याम् । भरद्वाजऋमुनेरियम् । तेननिर्म्मितत्वात् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भारभूति : । पुं० पुण्यस्थानविशेषे ॥ भारभूतौभवेद्भूतिरितिभागवतम् ॥

भारय : । पुं० भरद्वाजपक्षिणि ॥

भारयष्टि : स्त्री० उभयतोवद्धशिक्यस्कन्धवाह्ये काष्ठे । विहङ्गिकायाम् ॥ भारस्ययष्टि : ॥

भारवम् । न० ज्यायाम् । गुणे ॥

भारवाह : । त्रि० भारिके ॥ भारंवहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

भारवाहक : । त्रि० भारवहनकर्त्तरि ॥ भारम्वहति । वह० । ण्वुल् ॥ भारस्यवाहकोवा ॥

भारवाहन : । त्रि० उष्ट्रादौभारवाहके ॥ वहेर्ण्यन्तात्कर्त्तरिल्युट् । भारस्याश्वादेर्वाहन : । वाहनसाहिता दितिणत्वम् ॥

भारवाही । पुं० धुर्य्ये ॥

भारवाही । स्त्री० नील्याम् ॥

भारवि : । पुं० किरातार्जुनीयकाव्यकर्त्तरिकविविशेषे । शतलम्ब्ये इतित्रिकाण्डशेष : ।

भारवृक्ष : । पुं० काचीनामकगन्धद्रव्ये ॥

भारशृङ्ग : । पुं० रुरुनामकहरिणजातौ । बारे शिंगा० इं० भा० ॥

भारहर : । पुं० भारिके ॥ हरति । हृञ्० । अच् । भारस्यहर : ॥

भारहार : । पुं० भारिके ॥ भारंहरति । हृञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

भाराक्रान्त : । त्रि० भारवाहे ॥ भारेणाक्रान्त : ॥

भाराक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिवृत्तिप्रभेदे ॥ भाराक्रान्तामभनरसलागुरु : श्रुतिषड्ढयै : ॥ यथा । भाराक्रान्तामवतनुरियंगिरीन्द्रविधारणात् कम्पंधत्तेश्रमजलकणंतथापरिस्रवति । इत्याबृवन्जयतिजलदश्यामाकुलवल्लवीसंश्लेषोत्थंस्मरविलसितंविलोक्यगुरुंहरि : ॥

भारिक : । पुं० भारवाहे ॥ भारोऽस्तिवाह्यत्वेनास्य । अतइनिठनाविति ठन् ॥

भारि : । पुं० सिंहे ॥

भारिट : । पुं० पक्षिविशेषे । श्यामचटके । शैशिरे । कणभक्षके ॥

भारी । पुं० भारवाहके ॥ त्रि० भारपीडिते ॥ भारयुक्ते ॥ भारोऽस्त्यस्य० अस्मिन्वा । इनि : ॥

भारीही । स्त्री० भारवाहिकायाम् ॥

भार्गवः । पुं० गजे । मतङ्गजे ॥ धन्विनि । धानुष्के ॥ शुक्राचार्ये ॥ परशुरामे ॥ भृगोरपत्यम् । ऋष्यण् । बहुत्वे० तस्यत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगौतमाङ्गिरोभ्यश्चेति० लुकि० भृगवः ॥

भार्गवाः । पुं० भू० भारतवर्षमध्ये प्राच्यदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भार्गवप्रियः । पुं० हीरके ॥ शुक्राधिष्ठातृदेवताकत्वात् ॥

भार्गवी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ श्रियि ॥ कृष्णदूर्वायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ मतान्तरे । भृगोरियम् । तस्येदमित्यण्०ङीप् ॥

भार्गी० । स्त्री० ब्राह्मणयष्टिकायाम् । फञ्ज्याम् । भारङ्गी० भू० भा० ॥ यथा । भार्गीरूक्षाकटुस्तिक्तारुच्योष्णापाचनीलघुः । दीपनीतुवरागुल्मरक्तान्नाशयेद्ध्रुवम् । शोथकासकफश्वासपीनसज्वरमारुतान् ॥ भर्जनम् । स्वल्पपाके । घञ् । भस्जो रोपधयोरमन्यतरस्याम्० इति रमागमः । चजोरितिकुत्वम् ॥ भृज्जीभर्जनेवा । घञ् । भर्गो व्यस्याः । ज्योत्स्नादिभ्यउपसङ्ख्यानमित्यण् । ङीप् ॥

भार्बाजी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥

भार्य्यः । त्रि० भरणीये ॥ भृ० ऋहलो ण्यत् । वा । यत् ॥

भार्य्या । स्त्री० जायायाम् । द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् ॥ साभार्याया प्रियं ब्रूयात् सा च भार्य्या पतिव्रता । सा च भार्य्या या प्रजावती ॥ सजीवतियस्य भार्या यस्य धर्मो यस्य सजीवति । गुणधर्मविहीनो यो निष्फलं तस्यजीवनम् ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यभार्य्या या गुरुपत्न्यनुजस्य सा । यवीयसस्तुया भार्य्या ज्येष्ठस्य सा स्नुषा स्मृता ॥ भयाकान्त्वाभार्य्या ॥ भर्त्तुं योग्या । डुभृञ्० भृ भस्मैवतर ऋहलोण्यत् । टाप् ॥

भार्य्याटः । पुं० अन्यार्थस्त्रीदातरि ॥

भार्य्याटिकः । पुं० स्त्रीजिते ॥ हरिणान्तरे ॥ मुनिभेदे ॥

भार्य्यापती । पुं० सशोकत्याजायापत्योः । दम्पत्योः ॥ भार्य्याचपतिश्चतौ । राजदन्तादिः । नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥

भार्य्यारुः । पुं० शैलविशेषे ॥ मृगप्रभेदे ॥ क्षेत्रयापरस्त्रीयामपत्योत्पादके ॥

भालम् । न० महसि । तेजसि ॥ ललाटे ॥

भालदर्शनम् । न० सिन्दूरे ॥

भालदृक् । पुं० शिवे । भाललोचने ॥

भालाङ्कः । पुं० करपत्रे । क्रकचे

॥ शाकविशेषे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ महालक्षणसम्पन्नपुरुषे ॥ कच्छपे ॥ हरे ॥

भालुकः। पुं० ऋक्षे । अच्छभल्ले । भल्लूके ॥ भलते । भलहिंसायाम् । बाहुलकादुः । संज्ञायांकन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

भालूकः। पुं० भालुके ॥ भलते । भलपरिभाषणादौ । उलूकादित्वात्साधुः। प्रज्ञाद्यण् ॥

भाल्लवेयः। पुं० इन्द्रद्युम्ननामनि ऋष्यन्तरे ॥ भल्लवेरपत्यम् भाल्लविः। तस्यापत्यम् । शुभ्रादेराकृतिगणत्वात् ० ढक् ॥

भाल्लुकः। पुं० भल्लूके ॥)

भाल्लूकः। पुं०)

भावः। पुं० सत्तायाम् । सत्त्वे ॥ परमार्थसत्तारूपे ॥ स्वभावे ॥ मानसधर्मे ॥ उपासनोपायसाधके ॥ यथोक्तः श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । पशुवीरदिव्यभावा देवतामन्त्रसिद्धिदा इति ॥ तथापि । पशुभावः कलौ नास्ति दिव्यभावोपि दुर्लभः। वीरसाधनकर्माणि प्रत्यक्षाणि कलौयुगे इति ॥ अपिच । शृणु भावत्रयं देवि दिव्यवीरपशुक्रमात् । दिव्यस्तु देववत्प्रायो वीरश्चोद्धतमानसः ॥ सत्यञ्च त्रेतापर्यन्तं दिव्यभावविनिर्णयः। द्वेतापरपर्यन्तं वीरभावइतीरितम् ॥ मद्यं मत्स्यं तथा मांसं मुद्रा मैथुनमेवच । श्मशानसाधनं भद्रे चितासाधनमेवच । एतत्ते कथितं सर्वं दिव्यवीरमतं प्रिये । दिव्यवीरमतं नास्ति कलिकाले सुलोचन इति कालीविलासतन्त्रम् ॥ अभिप्राये ॥ आत्मनि ॥ चेष्टायाम् ॥ प्रकृतिजन्यबोधविषयप्रकारे ॥ क्रियायाम् ॥ लीलायाम् ॥ पदार्थे ॥ विभूतौ ॥ नाम्योक्त्या विदुषि । बुधे ॥ जन्तौ ॥ मानसविकारे० रत्यादौ ॥ योनौ ॥ उपदेशे ॥ शृङ्गारादिकारणे ॥ शब्दप्रवृत्तिहेतौ ॥ गौरविते ॥ अभिनयान्तरे ॥ धात्वर्थे ॥ संसारे ॥ भवने । भावनायाम् । चिन्तने ॥ सद्भावे ॥ परमार्थतत्त्वाग्रहरूपे प्रेम्णि ॥ भक्तौ । अनुरागे ॥ तत्त्वादात्म्ये ॥ भू० विभाषाग्रहश्रुत्युच० भवतेश्चेति० काशिकावचनाच्च : ॥ भावयतिकरोतिरसान् । भावयति० परिभावयतिवा । पचाद्यच् ॥ भवनं वा । श्रियोश्रुवोनुपेतिघञ् वा ॥ भावाबुद्धिगुणाधर्मज्ञानवैराग्यभूतयः। सात्त्विकाव्यत्यये नैते रागमुक्त्युज्वतामसाः ॥ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याख्या बुद्धिगुणाः० भाव संज्ञया विज्ञेयाः । एतेचसात्त्विकाबोद्धव्याः। व्यत्यये

न० रागमुत्सृज्यवैराग्यविवर्जिता तामसा: । अधर्माज्ञानैश्वर्यरूपा: ० अवैराग्यलक्षणस्तुभावोराजसइत्यर्थ: । धर्मादिभिरन्वितावुद्धिस्तदन्वितं सूक्ष्मशरीरमित्युक्तम् । भावयन्तियतोलिङ्गंतेनभावाइतिस्मृता: ॥ सचसात्त्विकादिभेदात्त्रिविध: । तत्र० सात्त्विक: शमदमादिरूप: राजसोहर्षदर्पादिरूप: ० शोकमोहादिरूपस्तुतामस: । वाह्याध्यात्मिकभेदाद्द्विविधश्चयथासाध्यसाधनत्वास्थितोवाह्य:।सुखंदु:खंज्ञानंरागश्चत्येवमाकारआध्यात्मिक: ॥ विभाव: स्थायिसंज्ञश्चसानुभावोथसात्त्विक: । व्यभिचारीतिपञ्चैतेभावभेदा: प्रकीर्त्तिता: ॥ अष्टमवत्सरे ॥ वहुधोराश्तथागावोधान्यञ्चवत्सरम् । जायन्तेसर्वशस्यानिभावे-वर्षेवरानने ॥ ८ नवग्रहाणांशयनादिद्वादशचेष्टासु॥तन्वादिद्वादशसु॥ स्त्रीणांयौवनकालेस्वभावजाष्टाविंशत्यलङ्कारन्तर्गतांगजप्रथमालङ्कारे ॥ यथा। यौवनेसत्त्वजास्तासामष्टाविंशतिसङ्ख्यका: ॥ अलङ्कारास्तत्रभावहावहेलास्त्रयोऽङ्गजा:। तत्र भावोयथा । निर्विकारात्मकेचित्तेभाव:प्रथमविक्रिया । जन्मत:प्रभृतिनिर्विकारेमनसि० उद्बुद्धमात्रोविकारोभाव: । यथा । सएवसुरभि:काल: सएवमलयानिल: । सैवेयमवलाकिन्तुमनोन्यदिवदृश्यतइति ॥ प्रतिक्षणपरिणामिन:सर्वेभावाऋतेचितिशक्ते: ॥

भावक: । पुं० भावे । मानसविकारे ॥ त्रि०सत्ताश्रये ॥

भावकरणम् । न०अभिप्रायस्यसूचने ॥

तत्रभावज्ञ:।त्रि० अभिप्रायज्ञे ॥

भावत: । त्रि० भवदीये । भावत्के ॥ भवतोऽयम् । भवतष्ठक्छसावित्यत्र वृद्धादित्यनुवृत्ते:शत्रन्तादणेव ॥

भावत्क:।त्रि० भवदीये ॥ भवतामयम् । भवतष्ठक्छसाविति ० ठक् । इसुसुक्तान्तात्क: ॥

भावन: । पुं ० परमेश्वरे ॥ सर्वेषांभोक्तॄणांफलानिभावयतिउत्पादयतीतिव्याख्यानात् भवतेर्ण्यन्ताल्ल्युट् ॥ न० कल्पने ॥ भावनायाम् ॥ भावनन्तुननाध्यानेपर्यालोचेऽधिवासने ॥ भव्ये । चालिता इ० गौ० दे० भा० प्र० फलविशेषे ॥

भावना स्त्री० ध्याने ॥ पर्यालोचे ॥ अधिवासने ॥ कल्पनायाम् ॥ संस्कारे ॥ भावनानामभवितुर्भवनानुकूलोभावयितुर्व्यापारविशेष: । सा द्विधा । शब्दभावना० । अर्थभावना चेति ॥ भाव्यस्यविषयान्तरपरिहारेणचेतसिपुन:पुनर्निवेशने । निदिध्यासनात्मिकायांविजातीयप्रत्यया

नन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहरूपा याम् ॥ भावनातिङ्प्रत्ययवाच्येति मीमांसकाः ॥ उत्पादनायाम् ॥ ॰ उत्पत्त्यर्थाद्भवतेर्ण्यन्तात् ॰ युच् ॥ त्रिविधाभावनायथा । त्रिविधाभावनाविप्रविश्वमे तन्निबोधमे । ब्रह्माख्याकर्मसंज्ञाच तथाचैवोभयात्मिका ॥ ब्रह्मभावात्मिकाह्येकाकर्मभावात्मिकापरा । उभयात्मिकातथैवान्यात्रिविधाभावभावना ॥ सनन्दनादयोब्रह्मभावभावनयायुताः । कर्मभावनयाचान्ये देवाद्याः स्थावराश्चराः ॥ हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्मकर्मात्मिकाद्विधा । बोधाधिकारयुक्तेषुविद्यतेभावभावना ॥ इति विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्यायः ॥ त्रिविधभावनाश्रयजीवात्मकत्वात्तदुपचारेणत्रिविधाभावनेत्युच्यते। एतद्धिहरेः स्थूलंरूपम् । अतः पररूपप्राप्त्युपायत्वात् ॰ तत्रप्रथमंमनःसत्यार्थमितिभावः । भावनानामज्ञानविशेषजावासना । तांत्रिविधामपिसंज्ञामादिशति॰ब्रह्माख्येति । तामेवविषयत्रैविध्येनविविनक्ति॰ ब्रह्मभावनात्मिकेति ॥ । भावभावना॰भावोवस्तु॰तद्विषयाभावनात्रिविधा । तत्रवयंब्रह्मैवभावयामः । वयंकर्मैवकुर्मः । वयन्तूभयमिदमनुसन्दध्मइत्येवंत्रिविधाभावना । भावनायुक्तान्जीवानुदाहरति॰सनन्दनादयइतिद्वाभ्याम् । इतितट्टीका ॥

भावबोधकः । पुं॰ अनुभावे ॥ भावस्यरत्यादेर्बोधकः सूचकोगुणः क्रियादिरनुभावः । अनुभाव्यतेप्रतीतियोग्यतांनीयतेरत्यादिरनेनेति॰ अनुभावः । घञ् ॥ तत्ररतेरनुभावाः लोचनचातुर्यंभ्रूक्षेपादयः। हासस्यचकपोलाकुंचनाः॰नासोत्फुल्लनादयोऽनुभावाः ॰एवमन्यत्रानुमन्तव्यम् ॥

भावरूपम् । न॰ दृश्ये ॥

भाववृत्तः । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ भावः सृष्टिः ॰ तत्रवृत्तः प्रवृत्तः ॥

भाववृत्तिः । स्त्री॰ घटाद्याकारवृत्तौ ॥

भावशुद्धिः । स्त्री॰ अन्तःकरणशुद्धौ ॥ कलिकल्मषयुक्तानांसर्वदाऽस्थिरचेतसाम् । निद्रालस्य प्रसक्तानांभावशुद्धिः कथंभवेत्इतिमहानिर्वाणतंत्रं ॥

भावसंशुद्धिः । स्त्री॰ हृदयस्यकामक्रोधलोभादिमलनिवृत्तौ पुनरशुद्ध्युत्पादराहित्ये नसाम्यत्वेनविशिष्टायाम् ॥ परैः सहव्यवहारकालेमायाराहित्ये ॥

भावसरोरुहम् । न॰ हृदयकमले ॥

भावाटः । पुं॰ भावके ॥ साधुनिवेशे ॥ कामुके ॥ नटे ॥

भावानुगा । स्त्री॰ छायायाम् ॥

भावार्थ : । पुं० सत्तारूपे । परमार्थे ।

भावालीना । स्त्री० छायायाम् ॥

भावाव : । त्रि० विप्लचातरि ॥ भावान्० अवति । अव० । कर्मण्यण् ॥

भावावबोध : । पुं० अभिप्रायपरिज्ञाने ॥ यथा । भावावबोधविहितोन दुनोतिदोषइति ॥

भाविकम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रत्यक्षाइवयद्भावा : क्रियन्ते भूतभाविन : । तद्भाविकम् ॥ भूताश्च भाविनश्चेतिद्वन्द्व : । भाव : कवेरभिप्रायोऽस्तीति० भाविकम् । उदाहरणम् । आसीदञ्जनमत्रेतिपश्यामितवलोचने । भाविभूषणसम्भारांसाक्षात्कुर्वेतवाकृतिम् ॥ अनाद्यभूतस्य० द्वितीयेभाविनोदर्शनम् ॥

भावित : । त्रि० वासिते । संस्कृते । साहितहिङ्ग्वादिगन्धे व्यञ्जनादौ ॥ प्राप्ते ॥ चिन्तिते ॥ भाव्यतेस्म । भूप्राप्तौ । आधृषाद्वेतिणाचिजन्त : । क्त : ॥ भुवोवकल्कनइतिस्त्वन्तात्० क्तोवा ॥ संपादितेशुद्धे ॥

भावितत्वम् । न० संसृष्टत्वे ॥

भावितात्मा । त्रि० शुद्धचित्ते ॥

भाविनम् । न० त्रैलोक्ये ॥ भवति । भू० । भूवादिगृभ्योणित्रन् ॥

भावी । त्रि० भविष्यति ॥ भविष्यत्काले । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्तिके ॥ भू० । भुवश्चेति० इनिर्णित् ॥ भवितुंयोग्ये ॥

भाविनी । स्त्री० नारीविशेषे ॥ भाव : शृङ्गारचेष्टाविशेषोविद्यतेऽस्या : । अतइनि : । ङीप् ॥ वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगिन्याम् ॥

भावुक : । पुं० नाट्योक्त्याभगिनीपतौ ॥ न० भविके । कल्याणे । मङ्गले । शुभे ॥ शीलम् । भूप्राप्तौ । लषपतपदेत्युकञ् ॥ त्रि० मङ्गलवति ॥ रसविशेषभावनाचतुरे । उत्पत्तिशीले । भवनाश्रये ॥ भवति य : । कर्त्तरि० उकञ् ॥

भाव्यम् । त्रि० कार्ये ॥ विभावनीये ॥ भवितव्ये ॥ भवति । भू० । बाहुलकात्कर्त्तरिण्यत् । यथा । कृतस्यकरणंनास्तिदैवाधिष्ठितकर्म्मण: । भावीत्यवश्यंयद्भाव्यंतत्रब्रह्माप्यबाधक : ॥ इति ॥ न० अवश्यभवितव्ये ॥ ओरावश्यके । इतिण्यत् ॥ साध्ये ॥ भावयतीतिभावितव्यन्तात्कर्म्मणियत् ॥

भाषणम् । न० कथने ॥ यथा । संलापोभाषणमिति ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नम्लेच्छाशुच्यधार्मिकै : सहसम्भाषेत ॥

भाषा । स्त्री० व्याहारे । उक्तौ । वचने ॥ भाष्यतेप्रयोज्यप्रयोजकवृद्धव्यवहारेणप्रयुज्यते । भाष० । गु

भाषा

रोंस्त्वप्रत्ययः । टाप् । शास्त्रीया ष्टादशभाषायथा । संस्कृता१ प्राकृता २ उदीची ३ माहाराष्ट्री ४ मागधी ५ मिश्राद्ध मागधी ६ शकाभीरी ७ श्रवन्ती ८ द्राविडी ९ ओड्रीया १० पाश्चात्या ११ प्राच्या १२ बाल्हिका १३ रन्तिका १४ दाक्षिणात्या १५ पैशाची १६ आवन्ती १७ शौरसेनी १८ । एतासांलक्षणोदाहरणानिप्राकृतलङ्केश्वरव्याकरणे द्रष्टव्यानि ।। अथभाषाविभागः । पुरुषाणामनीचानांसंस्कृतं स्यात् कृतात्मनाम् । शौरसेनीप्रयोक्तव्यातादृशीनाञ्चयोषिताम् ॥ आसामेवतु गाथासु महाराष्ट्रीं प्रयोजयेत् । अत्रोक्तामागधीभाषा राजान्तः पुरचारिणाम् । चेटानांराजपुत्राणांश्रेष्ठिनांचार्द्धमागधी । प्राच्याविदूषकादीनांधूर्त्तानांस्यादवन्तिका ॥ योधनागरिकादीनांदाक्षिणात्याहिदीव्यताम् । शकाराणांशकादीनांशाकारींसम्प्रयोजयेत् । बाल्हीकभाषादिव्यानांद्राविडीद्रविडादिषु । आभीरेषु तथाभीरीचाण्डालीपुक्कसादिषु ।। आभीरीशाबरीचापिकाष्ठपत्रोपजीविषु ।। तथैवाङ्गारकारादौपैशाचीस्यात् पिशाचवाक् । चेटीनामप्यनीचानामपि स्याच्छौरसेनिका ॥

भाषा

बालानांषण्डकानांचनीचग्रहविचारिणाम् । उन्मत्तानामातुराणांसैव स्यात्संस्कृतंक्वचित् ॥ ऐश्वर्येण प्रमत्तस्यदारिद्र्योपस्कृतस्यच । भिक्षुबन्धधरादीनांप्राकृतंसम्प्रयोजयेत् ॥ संस्कृतंसम्प्रयोक्तव्यंलिङ्गिनीषूत्तमासुच । देवीमन्त्रिसुतावेश्यास्वपिकैश्चित्तथोदितम् ॥ यद्देशंनीचपात्रन्तु तद्देशंतस्यभाषितम् । कार्यतश्चोत्तमादीनांकार्योभाषाविपर्ययः ॥ योषित् सखीबालवेश्याकितवाप्सरसांतथा । वैदग्ध्यार्थंप्रदातव्यं संस्कृतञ्चान्तरान्तरा ॥ एषामुदाहरणान्याकरेषु बोद्धव्यानि । भाषालक्षणानिभाषार्णवे ॥ इतिसाहित्यदर्पणे ६ परिच्छेदः ॥ संस्कृतंप्राकृतंभूतभाषाऽपभ्रंशिकागिरः । नाटकेनियताःशस्ताएताभाषारसात्रहाः ॥ भाषाविभाषाभेदेनप्राकृतन्तु चतुर्दश ।मागध्यवन्तिकाप्राच्याशौरसेन्यर्द्धमागधी । बाल्हीकादाक्षिणात्याचभाषाःसप्तचप्राकृते ॥ ॥ शकाराभीरचाण्डालशबरद्रविडोड्रजाः । वनौकसीविजातीनांविभाषाः सप्तकीर्त्तिताः ॥ कैकेयीशौरसेनी चकाञ्चीपाञ्चलमागधी । द्राविडीपाण्ड्यदेशीचभूतभाषाप्रकीर्तिताः ॥ ॥ वैदर्भीमागधीनाटीकाम्बोजीचोपनागरी । पाञ्चालीषडपभ्रंशभाषा

स्य दृशभेदतः ॥ इतिसङ्गीतदामोदर:॥ आसामुदाहरणंमुरारेरनर्घराघवे० भवभूतेरुत्तरचरिते० कालिदासस्याभिज्ञानशाकुन्तलेऽवलोकनीयम् ॥

भाषापादः। पुं० चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गतप्रथमपादे ॥ तस्यलक्षणंयथा। अर्थवद्धर्मसंयुक्तं परिपूर्णमनाकुलम्। साध्यवद्वाचकपदंप्रकृतार्थानुबन्धिच ॥ प्रसिद्धमविरुद्धंचनिश्चितंसाधनक्षमम्। संक्षिप्तं निखिलार्थञ्चदेशकालाविरोधिच ॥ वर्षर्तुमासपक्षाहोवेलादेशप्रदेशवत्। स्थानावसथसाध्याख्या जात्याकारवयोयुतम् ॥ साध्यप्रमाणसङ्ख्यावदात्मप्रत्यर्थिनामच। परात्मपूर्वजानेकराजनामभिरङ्कितम् ॥ क्षमालिङ्गात्मपीडावत्कथिताहर्तृदायकम्। यदावेदयतेराज्ञेतद्भाषेत्यभिधीयते ॥ इतिमिताक्षरा ॥ अस्यविवरणं भाषाशब्दे कल्पद्रुमेद्रष्टव्यम् ॥

भाषितम्। न० वचने। वचसि ॥ यथा। आचारःकुलमाख्यातिवपुराख्यातिभोजनम्। सन्ततिःपुत्रमाख्यातिदेशमाख्याति भाषितमिति ॥ भाषणम्। भाष०। भावेक्तः॥ त्रि० कथिते। उक्ते। अभिहिते ॥ भाष्यतेस्म। भाषेःकर्मणिक्तः॥

भाष्यम्। न० चूर्ण्याम् ॥ सूत्रोक्तार्थप्रपञ्चके। सूत्रानुकारिभिर्वाक्यैःसूत्रार्थस्यस्वपदानाञ्चोपवर्णनपरे० ग्रन्थविशेषे ॥ तथाचभरतः। सूत्रार्थोवर्ण्यतेयत्रपदैःसूत्रानुसारिभिः। स्वपदानिचवर्ण्यन्तेभाष्यं भाष्यविदोविदुरिति ॥ त्रि० कथनीये ॥

भाष्यकारः। पुं० श्रीशङ्कराचार्ये ॥ महाभाष्यकर्त्तरिमुनौ। गोनर्दीये। पतञ्जलौ। चूर्णिकृति ॥ अहस्त्वभाष्यकारस्यकुशाग्रीयधियावुभौ। नैवशब्दाम्बुधेः पारंकिमन्येजडबुद्धयः॥ भाष्यं करोति। डुकृञ्०। कर्मण्यण् ॥

भाष्यकृत्। पुं० भाष्यकारे ॥

भाः। स्त्री० प्रभायाम्। दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ मयूखे ॥ छायायाम् ॥ भासते। भासृदीप्तौ। भ्राजभासेतिक्विप्। भाः० भासौ० भासः॥

भासः। पुं० प्रभायाम् ॥ विहगविशेषे। शकुन्ते ॥ गृध्रे ॥ कुक्कुटे ॥ गोष्ठे ॥ व्याप्यव्यापकतादिप्रतिभासे ॥

भासनम्। न० दीप्तौ ॥ प्रकाशने ॥ खलस्तावदिदंजगत्खिल्वजडोभयात्मकंभासते। यद्यपिशब्दस्पर्शादिजडवस्तुभासनायैवेन्द्रियाधिष्ठानितयापिचैतन्यस्य०चित्तगतव्यवहारस्य० उपादानतयाचैतन्य पूर्वकमेवजडं

भासते । तथासति ० यस्माज्ञ ससमानस्यजडस्यप्रथमतोभा समानं चैतन्य मेवज्ञास्तवं रूप मिति नि श्चित्य०जडमुपेक्षन्चिन्मात्रंचित्तं वा सयेदितिजीवन्मुक्तिप्रकरणम् ॥

भासन्त: । पुं० भासपक्षिणि । शकुन्ते ॥ सूर्ये । भे । नक्षत्रे ॥ चन्द्रे ॥ त्रि० रम्ये । सुन्दराकारे ॥ भासते। भास्० । तॄभूवहिवसिभासिसाधीति भच्षित् ॥

भासन्ती । स्त्री० नक्षत्रे ॥ ङीप् ॥

भासमान: । त्रि० प्रकाशमाने ॥

भासित: । त्रि० प्रकाशिते ॥

भासु: । पुं० सूर्ये ॥

भासुर: । पुं० स्फटिके । वीरे ॥ प्रमाणनिरपेक्षतयैवभासनशीले० आत्मनि ॥ न० कुष्ठौषधे । त्रि० भासनशीले । दीप्तियुक्ते ॥ भासते तच्छील: भास्० । भञ्जभासमि दोघुरच् ॥

भासुरपुष्पा । स्त्री० वृश्चिकाल्या म् ॥

भास्कर: । पुं० आदित्ये । प्रभाकरे ॥ यथा । सदायजन्तियज्ञेनसदा दानंददन्तिच । सदाचवायुभक्षा स्ते नित्यंयेऽर्चन्तिभास्करमितिभ विष्यपुराणम् । अग्नौ । वह्नौ ॥ भा: करोति । दिवाविभेतिट : । कस्कादित्वात्स: । तेनविसर्ज नीयजिह्वामूलीयौसकारस्यनभवत: वीरे । अर्कवृक्षे ॥ न० सुव र्णे ॥

भास्करद्युम् । न० प्रयागे ॥

भास्करप्रिय: । पुं० पद्मरागमणौ। चु न्नी०इतिकेचित् ॥

भास्करेष्टा । स्त्री० आदित्यभक्ताया म् ॥

भास्मन: । त्रि० भस्ममये ॥ भस्मनो विकार: । अण् । अन्नितिप्रकृति भावात्प्राप्तस्यटिलोपस्य ॥

भास्वान् । पुं० सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥ दीप्तौ । प्रभायाम् ॥ भास: सन्त्य स्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ त्रि० भास्वरे । दीप्तिविशिष्टे । प्रकाश वति ॥

भास्वर: । पुं० दिने ॥ न० कुष्ठौष धौ । कूठ० इ० भा० ॥ त्रि० प्रका शवति । भासनशीले ॥ भासते० तच्छील: । भास्दीप्तौ । स्थेशभा सपिसकसोवरच् ॥

भि:सटा । स्त्री० भिस्सटायाम् ॥

भिक्षा । स्त्री० भृतौ ॥ याञ्चायाम् । अर्थ नायाम् ॥ सेवायाम् ॥ भिक्षितवस्तुनि ॥ अन्नग्रासमात्राभवेद्भिक्षेतिशातात प: । सम्भवेत्त्वधिकमपिदेयमिति० भिक्षाञ्चभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचा रिणे०इत्यचकुल्लूकभट्ट: ॥ यदैव यतिब्रह्मचारिणोरुपस्थितिस्तदैव०

कुर्वीतनद्रोहंसर्वसङ्गांश्चवर्ज्जयेत् ॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामेपञ्चरात्रस्थिति : पुरे तथातिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषोवानास्यजायते ॥ प्राणयात्रानिमित्तञ्चव्यंगारेभुक्तवज्जने। कालेप्रशस्तवर्णानांभिक्षार्थंपर्य्यटेद्गृहान् ॥ काम : क्रोधस्तथादर्पमोहलोभादयश्चये । तांस्तुदोषान्परित्यज्यपरिव्राण्निर्ममोभवेत् ॥ अभयंसर्वसत्त्वेभ्योदत्वायश्चरतेमुनि : । नतस्यसर्वभूतेभ्योभयमुत्पद्यतेक्वचित् ॥ कृत्वाग्निहोत्रंस्वशरीरसंस्थंशारीरमग्निञ्चमुखेजुहोति। विप्रस्तुभैक्षोपरतैर्हविर्भिश्चिताग्निनासव्रजतिस्मलोकान् ॥ मोक्षाश्रमंयश्चरतेयथोक्तंशुचि:सुसङ्कल्पितबुद्धियुक्तः। अनिन्धनंज्योतिरिवप्रशान्तंसब्रह्मलोकंश्रयतिद्विजाति : ॥ इतिविष्णुपुराणे २ अंशे ९ अध्याय : ॥ अपिच । चतुर्विधाभिक्षवस्तुकुटीचरवहूदकौ । हंस : परमहंसश्चयोय : पश्चात्सउत्तम : ॥ एकोभिक्षुर्यथोक्त : स्याद्द्वावेवमिथुनंस्मृतम् । त्रयोग्राम : समाख्यातऊर्ध्वन्तुनगरायते ॥ नगरंनहिकर्त्तव्यंग्रामोवामिथुनंतथा । राजादिवार्त्तातेषुस्याद्भिक्षावार्तापरस्परम् इतिस्मृति : ॥ पुनश्च । अजिह्व : पण्डक : पंगुरन्धोवधिरएवच । मुग्धश्चमुच्यतेभिक्षु : षड्भिरेतैर्नसंशय : ॥ अत्रव्याजिह्वादिपदव्याख्यानंयथा स्थानेद्रष्टव्यम् ॥ अपिच । ननिन्दांनस्तुतिं कुर्यान्नकञ्चिन्मर्मणिस्पृशेत् ॥ नातिव्याधिर्भवेत्तद्वत्सर्वत्रैवसमोभवेत् । नसम्भाषेत्स्त्रियंकाञ्चित्पूर्वदृष्टाञ्चनस्मरेत् । कथाञ्चवर्जयेत्तासांनपश्येल्लिखितामपि ॥ इति ॥

भिक्षणशील : । भिक्षयाञ्चायाम् । सनाशंसभिक्षड : ॥ बुद्धभिक्षुके ॥ श्रावणेरूपे ॥ कोकिलाक्षे ॥

भिक्षुक : । त्रि० याचके । अर्थिनि ॥

भिक्षुसङ्घाटी । स्त्री० चीवरे ॥

भिण्ड : । पुं० भिण्डाक्षुपे ॥)

भिण्डक : । पुं०)

भिण्डा । स्त्री० शाकक्षुपविशेषे ० तत्फलेच । चे चसक्षवे । सुशाके । करपर्णे । वृत्तबीजे भिण्डी० ० इ० भा० ॥ भिण्डीस्तोष्णाग्राहिणीचतथारुचिकरास्मृता ॥

भिण्डीतक : । पुं० भिण्डायाम् ॥

भित्तम् । न० खण्डे ॥ भिद्यतेस्म । भिदिर्विदारणे । क्त : । भित्तंशकलमितिनिष्ठातकारस्यनत्वाभावोनिपात्यते । यथा । भित्तंतिष्ठति ० खण्डमित्यर्थ : ॥

भित्ति : । स्त्री० कुड्ये । कांथ० कांध० कम्प० भीत ० इ० भा० ॥ भिद्य

ते । भिदिर्० । क्तन् ॥ प्रदेशे ॥ प्रशस्ते ॥ मतल्लिकोद्घसिश्रा : स्यु: प्रकाण्डस्यालभित्तयद्वृतिगश्च रत्नमहोदधि : ॥

भित्तिका । स्त्री० भित्तौ ॥ पल्लिकायाम् । पल्ल्याम् ॥ भिनत्ति ० भिद्यतेवा । भिदिर् ० । क्तिभिदिलतिभ्य : किदिति ० तिकन् ॥

भित्तिचौर : पुं ० चौरविशेषे। कुड्यच्छेदिनि । सेंधचोर० इ० भा०

भित्तिपातन : पुं ० महामूषके । घूंस ० इ० भा० ॥

भिद् । स्त्री० प्रभेदे ॥ भिनत्तिभिदिर् ० । तच्छीलादिषु ० अन्यतोपिदृश्यतइतिक्विप् ॥ त्रि ० भेदकर्त्तरि ॥

भिदकः । पुं० खड्गे ॥ न ० वज्रे ॥

भिदा । स्त्री० भेदे ॥ वस्त्रादेर्विदारणे । विदरे । स्फुटने । फाडा० फटा ० फाडना ० इ ० भा० ॥ भेदनम् । भिदिर्० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥ धन्याके ॥

भिदिः । पुं० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिछिदिभ्यश्चेति ० इ : सचकित् ॥

भिदिरम् । न० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । इषिमदोल्यादिनाकिरच् ।

भिदुः । पुं० पवौ ॥ वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । पृभिदिव्यधीतिकु : ॥

भिदुरम् । न० कुलिशे वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् ॥ न ० प्लक्षवृक्षे ॥ त्रि० मिश्रे ॥

भिदेलिमः । त्रि ० भेत्तव्ये ॥ भिद्यते कर्मणिभिदे : केलिमर ॥

भिद्यः । पुं० नदे ॥ भिनत्तिकूलम् । भिदिर ० । भिद्योद्ध्यौनदे ० इति० क्यजपवादः कर्त्तरिक्यप्निपात्यते ॥

भिद्रम् । न० शतधारे । वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर ० स्फायीतञ्चीत्यादिनारक् ॥

भिन्दि : स्त्री ० कृपाणिकायाम् ॥ भिन्दति । भिदिअवयवे । सर्वधातुभ्य इन् ॥

भिन्दिपालः । पुं० चर्पणीये । सृगे ॥ गोफण ० इ० भा० ॥ भिन्भिन्दिं पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

भिन्नः । त्रि० भेदविशिष्टे । दारिते । भेदिते । खण्डितावयवे । अन्यलसङ्गते ॥ फुल्ले ॥ विद्धे । भिद्यतेस्म ॥ भिदिर् ० । क्त : । रदाभ्यांनिष्ठातो न: पूर्वस्यचदइति०दकारतकारयो र्नौ ॥न० अन्यार्थवचने । पुं० न० क्षतरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । शक्तिकुन्तेषुखड्गाग्रविषाणैराशयोहत : । यत्किञ्चित्प्रस्रवेत्त द्विधिभिन्नमित्यमिधीयते ॥ आशय : कोष्ठ : ॥

भिन्नक:। पुं० क्षपणे। बौद्धे। त्रि० ईषच्छिन्ने॥ अनन्तत्त्यन्तगतौक्तादितिकन्॥

भिन्नगात्रिका। स्त्री० कर्कटीविशेषे। फूट० इ० भा०॥ भिन्नंगात्रमस्या:

भिन्नदर्शी। त्रि० अज्ञे। कुतार्किके। अविद्यामोहितात्मान: पुरुषाभिन्नदर्शिन:॥ भिन्नंद्रष्टुंशीलंयस्य। णिनि:॥

भिन्नधी:। त्रि० भ्रंसितमतौ॥

भिन्नभिन्नात्मा। पुं० चणके॥

भिन्नयोजनी। स्त्री० पाषाणभेदवृक्षे॥

भिन्नार्थक:। त्रि० अन्यस्मिन्॥ भिन्नार्थकाअन्यतरएकत्वान्यतराअपि इत्यमर:॥ भिन्न: अर्थोयस्यस:॥

भिया। स्त्री० भये॥ ञिभीभये। भिदाद्यङ्डियङ्। टाप्॥

भिरिण्टिका। स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम्॥

भिल्ल:। पुं० म्लेच्छजात्यन्तरे। भील इ० भा०॥ यथाह। हेमचन्द्र:। मालाभिल्लाकिरातास्वसर्वेपिम्लेच्छजातय:इति॥ सचब्राह्मणकन्यायांतीवराज्जात:। यथा। पुलिन्दमेदभिल्लाश्चपुल्लोमल्लश्चधावक:। कुन्दकारोडोखलोवामृतपोहस्तिपस्तथा॥ एतेवैतीवराज्जाता: कन्यायांब्राह्मणस्यचेतिप० पद्धति:॥

भिल्लगवी। स्त्री० गवय्याम्॥

भिल्लतरु: पुं० लोध्रे॥

भिल्ली। स्त्री० लोध्रे॥

भिषक्पाश:। पुं० निन्द्यवैद्ये॥ कुत्सितोभिषक्। याप्ये पाशप्॥

भिषक्प्रिया। स्त्री० गुडूच्याम्॥

भिषक्जितम्। न० औषधे॥

भिषग्भद्रा। स्त्री० भद्रदन्तिकायाम्॥

भिषङ्माता। स्त्री० वासके॥

भिषक्। पुं० वैद्ये॥ हेतौलिङ्गेप्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे। ज्ञानंचतुर्विधंयस्यसराजार्होभिषक्तम:॥ दण्डनीयोयथा। अज्ञातौषधमन्त्रस्तुयश्चव्याधेरतत्त्ववित्। रोगिभ्योऽर्थंसमादत्तेसदण्ड्यश्चौरवद्भिषक्॥ भिषजोन्नस्याभोज्यत्वंयथा। शूद्रान्नंब्राह्मणोभुक्त्वातथारङ्गावतारिण:। चिकित्सकस्यक्रूरस्यतथास्त्रीमृगजीविनाम्॥ शौण्डिकान्नंसूतिकान्नंभुक्त्वामासंव्रतीभवेत्। व्रतीयावकेन। तत्रधेनुद्वयमितिप्रायश्चित्तविवेक:॥ अपिच। पूयंचिकित्सकस्यान्नंपुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम्। विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नंशस्त्रविक्रयिणोमलम्॥ इतिमानवे ४ अध्याय:॥ भिषज्यति। भिषज्रुग्जये। कण्ड्वादि:। क्विप्॥ बिभेतिवा। ञिभी०। भिय: षुग्ह्रस्वश्चत्वं जि:॥

भिस्सटा। स्त्री० दग्धिकायाम्। दग्धान्ने॥ भिस्सांटीकते। टीकृगतौ।

रावासंसक्तः। पांशुः पिष्टोऽन्नसारस्तदनुहिमयुतावालुकाजूटिका च। पश्चादस्यास्तुषारस्तदुपरिसहिमः शीतलः पंचिकाख्याकूर्ऽस्येतिभेदाद्गुणरसमहसावेसदृश्य नदृश्याः॥

भीमसुता। स्त्री० दमयन्त्याम्॥

भीमा। स्त्री० दुर्गायाम्॥ रोचनाख्य गन्धद्रव्ये॥ कशायाम्॥

भीमाकाली। भीमादेवी। स्त्री०) दुर्गायाम्॥

भीमास्थानम्। न० तीर्थविशेषे॥

भीमेश्वरी। स्त्री० भीमपीठस्थायाम्॥

भीमैकादशी। स्त्री० माघशुक्लैकादश्याम्॥ भैम्याम्॥

भीर:। त्रि० भयदे॥ भियंराति। रा। क:॥

भीरु:। पुं० इक्षुप्रभेदे॥ यथा। भीरु: श्लेष्मकर: स्वादुरविदाहीगुरु: स्मृत: इति॥ व्याघ्रे॥ शृगाले॥ त्रि० आर्त्ते। कातरे॥ भीरुके। चक्री। डरपोक० इ० भा०॥ दर्भीरो: स्वर्गभाव:॥ बिभेति। ञिभीभये। भिय: क्रुक्लुकनाविति०क्रु:॥ स्त्री० भयशीलायाम्। वरयोषिति॥ कण्टकार्याम्॥ शतावर्याम्॥ अजायाम्॥ छायायाम्॥ स्त्रीमात्रे॥

भीरुक:। पुं० इक्षुप्रभेदे। भोरखी० इ० दे० भा० प्र०॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोरसपाकयो:। सुशीतोबृंहणोवल्य: पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा॥ पेचके॥ न० वने॥ त्रि० भयशीले। भीलुके। चक्री॥ बिभेति। ञिभी०। क्रुकन्॥

भीरुहृदय:। पुं० मृगे॥

भीरू:। स्त्री० भयशीलायांयोषिति॥ ऊङुतइत्यूङ्॥

भील:। पुं० भिल्ले॥ भियंलाति। ला० क:०॥

भीलभूषणा। स्त्री० गुञ्जायाम्॥

भीलुक:। त्रि० भयप्रकृतिकेजने। चक्री॥ बिभेति। ञिभी०। भिय: क्रुक्लुकनाविति क्लुकन्॥

भीषण:। पुं० भयानकरसे॥ शल्लक्याम्॥ कुन्दुरुके॥ कपोते॥ हिन्ताले॥ भैरवविशेषे॥ त्रि० गाढे॥ दारुणे॥ भीरुरसान्विते॥ भीषयते। ञिभी०। नन्द्यादित्वाल्ल्यु:। भियोहेतुभयेषुगिति षुक्॥

भीष्म:। पुं० गाङ्गेये; पाण्डवानां पितामहे॥ रुद्रे॥ राक्षसे॥ भयानकरसे॥ त्रि० भयहेतौ। भयङ्करे॥ बिभेत्यस्मात्। ञिभी०। भिय: षुग्वेति०मक्० षुगागमश्च॥

भीष्मक:। पुं० रुक्मिण्या: पितरि॥

भीष्मजननी। स्त्री० गङ्गायाम्॥

भीष्मपञ्चकम् । न० कार्तिकशुक्लपञ्चैकादश्यादि पूर्णिमान्तपञ्चतिथिकर्तव्यव्रतविशेषे ॥

भीष्मरत्नम् । न० हिमालयोत्तरदेशजातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे । भीष्मपाषाणे ॥

भीष्मसूः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भीष्मं सूते । षूङ्० । क्विप् ॥ शान्तनोर्महिषीभूत्वाभीष्मं सूतवतीयतः । तस्मात्साभीष्मसूः प्रोक्तागङ्गाचैलोक्यपावनी ॥

भीष्माष्टमी स्त्री० माघशुक्लाष्टम्याम् ॥ तत्रभीष्मस्यतर्पणंकर्त्तव्यम् ॥

भीसटम् । न० स्त्रैमान्तके ॥

भुक्तम् । न० भक्षणे ॥ त्रि० भक्षिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते ॥ भुज्यतेस्मभुज० । क्तः भुक्ताब्राह्मणा इत्यत्रतुभुक्तमेषामस्तीत्यर्शआदित्वान्मत्वर्थीयोनतुकर्त्तरिक्तः । सकर्मकेभ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ यद्वोत्तरपदलोपोवद्रष्टव्यः । भुक्तान्नाभुक्ताः । अत्रान्नस्यभुक्तत्वंब्राह्मणेषूपचर्य्यते ॥

भुक्तसमुज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वम्भुक्तम्० पश्चात्समुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमासः ॥

भुक्तिः । स्त्री० भोजने ॥ भोजनम् । भुजपालनाभ्यवहारयोः । स्त्रियांक्तिन् ॥ भोगे ॥ यथा । भुक्तिस्त्रिपुरुषीसिद्धेरिति ॥

भुक्तिप्रदः । पुं० मुद्गे ॥ त्रि०भोगदातरि ॥

भुक्तोज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वंभुक्तम्०पश्चादुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमासः ॥

भुग्नः । त्रि० रोगादिनाकुटिलीकृते रुग्णे ॥ नम्रे ॥ भुज्यतेस्म । भुजोकौटिल्ये । क्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् ॥ भुजतिस्मवा । गत्यर्थेतिक्तः ॥

भुजः । पुं० स्त्री० करे ॥ बाहौ ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । कच्छाश्वत्थदलाग्रेष्ठासुगन्धिन्यूर्द्ध्वरोमिका । अन्ययाअर्थहीनानामसौनिःस्वस्यरोमशौ ॥ निर्मांसौचैवभग्नाल्पौस्निष्टौचविपुलौभुजौ । आजानुलम्बिनौवाहूवृत्तौपीनौनौनरेश्वरे ॥ लिस्वानांरोमशौह्रस्वौश्रेष्ठौकरिकरप्रभौ । इति ॥ भुज्यतेऽनेन । भुजपालनाभ्यवहारयोः । भुजन्युब्जौपाण्युपतापयोरितिसाधुः ॥ यद्वा । भुजति । भुजकौटिल्ये । इगुपधेतिकः ॥ चतुष्कलेशेषगुरुसंज्ञायाम् ॥ ० ॥ पुं० ॥

भुजकोटरः । पुं० कक्षे ॥

भुजगः । पुं० सर्पे ॥ भुजः सन्गच्छति । अन्यत्रापीतिडः ॥ भुजेनकौटिल्येनगच्छतिवा ।

भुजगदारण : । पुं० गरुडे ॥

भुजगभोगी । ० मयूरे ॥

भुजगराज : । पुं० शेषाहौ ॥ भुजगानां राजा । टच् ॥

भुजगशिशुभृता । स्त्री० बृहतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजगशिशुभृतानौमः । यथा । हृदतटनिकटक्षोणीभुजगशिशुभृतायासीत् । मुररिपुदलिते नागेन्द्रजजनसुखदासा ऽभूत् ॥

भुजगान्तक : । पुं० गरुडे ॥

भुजगाभोजी । पुं० मयूरे ॥

भुजगाशन : । पुं० पक्षिसिंहे । गरुडे ॥ भुजगान् अश्नाति । अश० । ल्यु : । भुजगा अशनं यस्य वा ॥

भुजङ्ग : । पुं० अहौ । सर्पे ॥ षिड्गे ॥ भुजं नकौटिल्यं नगच्छति । गमेः सुपिखच् खच्चडिद्वावाच्यद्रतिडित्वपक्षे टिलोप : ॥ सीसके ॥

भुजङ्गघातिनो । स्त्री० सर्पाक्ष्याम् । चुत्कार्य्याम् । कङ्कालिका० द्र० गौ० दे० भा० ॥

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥ सर्परसनायाम् ॥

भुजङ्गप्रयातम् । न० जगतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यकारैः ॥ यथा । सदारात्मजज्ञातिभृत्योविहायस्वमेतं हृदं जीवितं लिप्समान : । मयाक्रोशित : कालिये

त्वं कुरुत्वं भुजङ्गप्रयातं द्रुतं सागराय ॥

भुजङ्गभुक् । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गं भुङ्क्ते । भुजं० । क्विप् ॥ गरुडे ॥

भुजङ्गभोजी । पुं० राजसर्पे ॥

भुजङ्गम : । पुं० सर्पे । भुजं नकौटिल्यं नगच्छति । गमे : सुपिवाच्यद्रतिखच् । खच्चडिद्वावाच्यद्रतिडिद्भावे टिलोपाभाव : ॥ न० सीसके ॥

भुजङ्गलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

भुजङ्गविजृम्भितम् । न० उत्कृतिछन्द: प्रभेदे ॥ वस्वीशाश्वैश्छेदोपेतं ममतनयुगलसजजगैः भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ यथा । हेलोदञ्च्यञ्चत्पादप्रकटविकटनटनभरोरणत्करतालकश्चारुप्रेङ्खच्चूडाबर्ह : श्रुतितरलनवकिशलयतरङ्गितहारधृक् । चरन्नागस्त्रीभिर्भक्त्यामुकुलितकरकमलयुगं कृतस्तुतिरच्युत : पायान्नश्छिन्दन्कालिन्दीहृदकृतनिजवसतिद्वन्द्वभुजङ्गविजृम्भितम् ॥

भुजङ्गसङ्गता । स्त्री० बृहतीछन्द: प्रभेदे ॥ सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ॥ यथा । तरलातरङ्गरिङ्गितैर्यमुनाभुजङ्गसङ्गता । कथमेतिव-

त्वचारकश्चपल : सदैवताहरि : ॥
भुजङ्गहा । पुं० श्रीकृष्णस्यन्दन ध्वजे । गरुडे ॥
भुजङ्गाक्षी । स्त्री० रास्नायाम् ॥ भुजङ्गान् अत्ति । अच्यूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । भुजङ्गोऽक्षियस्याः । अक्ष्णोदर्शनादिस्यच् । जातेरिति० गौरादित्वाद्वा० ङीष् । भुजङ्गशब्द स्यभुजङ्गाक्षिसदृशैलक्षणा ॥
भुजङ्गाख्य : । पुं० नागकेसरे ॥
भुजशिर : । न० स्कन्धे ॥ भुजस्यशिर : ॥
भुजा । स्त्री० बाहौ ॥ करे ॥ भुजाद्दाग् ॥
भुजाकण्ट : । पुं० कामाङ्कुशे । नखे ॥
भुजादल : । पुं० हस्ते ॥ भुजान्तरम् न० क्रोडे ॥ भुजयोरन्तरम् ॥
भुजि : । पुं० वह्नौ ॥ भुनक्ति० भुज्यतेवा । भुज० । भुजे : किच्चेति० इ : ॥
भुजिष्य : । पुं० स्वतन्त्रे ॥ हस्तसूत्रे । दासे ॥ भुङ्क्ते० स्वाम्युच्छिष्टम्० भुज्यतेवा । भुज० । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥
भुजिष्या । स्त्री० दास्याम् ॥ गणिकायाम् ॥ टाप् ॥
भुज्यु : । पुं० भोजने । अग्नौ ॥ भुनक्तिपालयतिसर्वाणिभूतानि । भुजमृङ्भ्यांयुक्त्युकावितियुक् ॥
भोजनं च ॥ भाजने ॥ ऋषिविशेषे ॥
भुञ्जन् । त्रि० भोगकर्तरि । भुञ्जाने ॥ भुजे० र्लटः शतृ ॥
भुञ्जान : । त्रि० भुङ्क्ते । यथा । त्रिषुधामसुयद्भोज्यंभोक्तायश्चप्रकीर्तित : । वेदैतदुभयंयस्तुसभुञ्जानोनलिप्यत इति । त्रिषुधामसुजाग्रदादिषु । भुजे : कर्त्तरिलट: शानच् ॥
भुरिक् । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ बिभर्त्ति० भरति मनुष्यादीन् । डुभृञ्० । भृञउच्चेति० इक्प्रत्यय:
भुवनम् । न० सलिले । जले ॥ गगने । जने ॥ पिष्टपे । जगति ॥ भूरादिसर्वलोके ॥ चतुर्दशभुवनानियथा । भूर्भुवः स्वर्महश्चैव जनश्चतप एवच । सत्यलोकश्चसप्त वैलोकास्तु परिकीर्त्तिता : ॥ अतलं सुतलं चैव वितलञ्चगभस्तिमत् । महातलं रसातलंपातालंसप्तमंस्मृतम् ॥ इति ॥ भवन्त्यस्मिन् भूतानि० इति भुवनंसर्वलोकः ॥ भूयते । कर्माणि । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥ यद्वा । भवन्ति० उत्पद्यन्तेऽनेकरत्नेल्युट् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभाव : ॥
भुवनकोष : । पुं० भूगोले ॥
भुवनकोषवित् त्रि० । चतुर्दशभुवना

निवसन्नि० कलितात्पर्यमर्थाभिन्ने ॥ कल्पनामात्रमेतत् । तेषामदृष्टत्वात् । नचवचनेभ्यस्तद्दर्शनम् । तेषांमिथोविप्रतिपत्तिदर्शनात् ॥

भुवनेश्वरः । पुं० एकाम्बरे ॥

भुवनेश्वरी । स्त्री० महाविद्याविशेषे। साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ मणिद्वीपाधिवासिन्याम्॥ यथा । पाशाङ्कुशधराभीतिधरांदेवीं चिदात्मिकाम् । वन्देसमन्दहसितां मणिद्वीपाधिवासिनीम् ॥ आयुधस्थानानित्रामाधः करमारभ्यदक्षिणाधः करपर्यन्तम् । तदुक्तं महासम्मोहनतन्त्रे । दक्षिणेचाङ्कुशंदद्याद्वामेपाशंप्रदापयेत् । अभयंदक्षिणेदद्याद्वरंवामेप्रदापयेदिति । दशपटल्यामपिभुवनेशीध्याने । दक्षेङ्कुशाभयेप्रोक्तेवामेपाशमथेष्टदमिति॥

भुवन्युः । पुं० भानौ ॥ सूर्ये ॥ ज्वलने । वह्नौ ॥ शशलाञ्छने । शशिनि ॥ भवति । भू० । कन्युच् क्षिपेश्चेति० चाद्भुवः कन्युच् ॥

भुवर्० । अ० अन्तरिक्षे । गगने ॥ षष्ठ्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् । भवति । भू० । भूरञ्जिभ्यांकिदित्यसुन् । उवङ् ॥

भुवर्लोकः । पुं० भूरादिसप्तलोकान्तर्गत द्वितीयलोके ॥ यथा । भूमिसूर्यान्तरंयत्रसिद्धादिमुनिसेवितम् । भुवर्लोकस्तुसोप्युक्तोद्वितीयोमुनिसत्तम । अपिच । तिथिलक्षोभुवर्लोकोध्रुवप्रान्तोमहीतलात् ॥ भूपृष्ठादारभ्यध्रुवप्रान्तइति० ज्योतिश्चक्रावलम्बनभूतध्रुवपर्यन्तपञ्चदशलक्षोच्छ्रायोभुवर्लोकइत्यर्थः ॥

भुविः । न० अब्धौ । समुद्रे ॥ भवन्त्यस्मिन् । भू० । भुवः किदिति० इसन् ॥

भुशुण्डी । स्त्री० अस्त्रांतरे । अग्नियन्त्रे ॥ यथा । उड्डीयोड्डीयचप्राप्यनदन्तोदशकष्टका । क्रमतेचानताङ्गीयासाभुशुण्डीनिगद्यते ॥

भू । अ० रसातले ॥

भूः । स्त्री० स्थानमात्रे ॥ एकाङ्ग ॥ व्याहृत्यन्तरे ॥ धरण्याम् । भूमौ ॥ दृष्ट्वात्मविजयव्यग्रान्नृपान्हसतिभूरियम् । अहोमांविजिगीषन्तिमृत्योः क्रीडनकानराः ॥ भवति० भवनंवा । भू० सत्तायाम् । कर्त्तरिभावेवाक्विप् ॥ भवन्त्यस्यांसर्वमित्यधिकरणेवहुलवचनाद्वाक्विबित्येके ॥ भवन्त्यस्याभूतानीत्यपादानेवाक्विबित्येके ॥ उत्पत्तौ ॥

भूकः । पुं० न० काले ॥ छिद्रे ॥ अन्धकारे ॥ भवति॥भू० । सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् ।

भूकदम्बः । पुं० अलम्बुषद्वक्षे । कोकसिम० इ० गौ० दे० भा० ॥

भूकदम्बक : । पुं॰ यवान्याम् ।
भूकदम्बिका । स्त्री॰ महाश्रावणिका याम् ॥ मुण्डाम् ॥
भूकन्द : । पुं महाश्रावणिकायाम् ॥
भूकम्प : । पुं॰ उत्पातविशेषे ॥ स- यथा । यामक्रमात्त्वभूकम्पोद्विजादी नामनिष्टद : । अनिष्टद : चिती शानांसन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ इतिव शिष्ठ : ॥ यदाविजृम्भतेनन्तोमदाघू र्णितलोचन : । तदाचलतिभूरेषा साद्रिद्वीपाब्धिकानना ॥ भुवः कम्पो भूकम्पः ॥ मेषेवृश्चिकभे गज : प्र- चलतिव्यासादिभि : कथ्यते चापे मीनकुलीरभेचवृषभेसत्त्य चलितुक- म्पय : । यूकिकुम्भधरेमृगेन्द्रमिथुने- कन्यामृगेपन्नगस्ते षामेकतमोयदि प्रचलतिचौणीतदाकम्पते ॥ कच्छ पेमरणंत्त्वयंमरणं चापिपन्नगे । सर्वं चसुखदत्त्वेवपृथिव्यां चलितेगजे ॥ प्रथितनरेश्वरमरणंव्यसनान्याग्नेय मारुतयो : । क्षुद्भयमतिवृष्टिभि रुपपीडान्ते जनाश्चापि ॥ चिचतु र्थपञ्चमदिनेमासेपचेचिपचके। भव तियदाभूकम्पःप्रधाननृपनाशनंकुरु ते।सचायंभूमिजोत्पातविशेषः॥यथा । चरस्थिरभवंभौमंभूकम्पमपिभूमि जम्। जलाशयानांवैकृत्यंभौमंतद पिकीर्तितम् ॥ भौमंयाप्यफलंत्त्व यंचिरेणपरिपच्यते ॥ अपिच । चि तिकम्पमाहुरेके बृहदन्तर्जलनिवा सिसत्त्वकृतम् । भूभारखिन्नदिग्ग जविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥ अनिलो ऽनिलेननिहत : चितौपतन्सस्व- नंकरोत्यन्ये । केचित्त्वदृष्टकारित मिदमन्ये प्राहुराचार्या : ॥ गिरि भि : पुरासपचैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्प तद्भिश्च । आकम्पितापितामहमा ह्वामरसदसिसव्रीडम् ॥ भगवन्नाम ममैतत्त्वयाकृतंयदचलेतितन्नतथा । क्रियतेऽचलैश्चलद्भि : शक्ताहंना स्यखेदस्य ॥ तस्या : सगद्गदगिरं किञ्चित्स्फुरिताधरंविनतमीषत् । साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपिता मह : प्राह ॥ मन्युंहरेन्द्रधात्या : क्षिपकुलिशंशैलपचभङ्गाय । शक्रःकृ तमित्युक्त्वामाभैषीरितिचवसुमतो माह ॥ किन्त्वनिलदहनसुरपति वरुणा : सदसत्फलावबोधार्थम् । प्राग्द्विचिचतुर्भागेषुदिननिशो : क म्पयिष्यन्ति ॥ अतोविशेषोद्रष्टव्यो वाराह्यांसुविचचणै : ॥
भूकर्वुदार : । पुं॰) चुद्रश्लेष्मान्तके ।
भूकर्वुदारक : । पुं॰) भूशेलौ । छोटा लसोडा॰ इ॰ भा॰ ॥ भूकर्वुदा रोमधुर : कृमिशूलापह: परम् । बालप्रकोपन : किञ्चित्शीतल : स्वर्णमारक : ॥
भूकल : । पुं॰ दुर्विनीताश्वे ॥

भूकश्यपः । पुं० वसुदेवे ॥
भूकाकः । पुं० स्वल्पकङ्के ॥ क्रौञ्चे ॥ नीलकपोते ॥
भूकुक्षी । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥
भूकुष्माण्डी । स्त्री० विदार्याम् ॥
भूकेशः । पुं० शैवले ॥ वटे ॥
भूकेशा । स्त्री० राक्षस्याम् ॥
भूकेशी । स्त्री० अवल्गुजे ॥
भूक्षित् । पुं० सूचीरोमखि । शूकरे ॥
भूखर्जूरी । स्त्री० क्षुद्रखर्जूर्याम् । भूयुक्तायाम् ॥ भूखर्जूरीतुमधुरा शिशिरादाहपित्तनुत् ॥
भूगरम् । न० विषे ॥
भूगर्भः । पुं० भगवति । भूर्गर्भेयस्य भूःसर्वभूताश्रयभूतागर्भइवान्तर्वर्त्तिनीयस्य भूसत्तागर्भेऽस्येतिवा॥ भवभूतिनामनि० कवौ ॥
भूगोलः । पुं० ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे भुवनकोषे ॥ भोज्यंयथासर्वरसंविनाज्यं राज्यंयथाराजविवर्जितञ्च । सभानभातीवसुवक्तृहीनागोलानभिज्ञोगणकस्तथैव ॥ वादीव्याकरणंविनैवविदुषांधृष्टःप्रविष्टः सभांजल्पन्नल्पमतिःस्मयात्पटुवटुभ्रूभङ्गवक्रोक्तिभिः । ह्रीतः सन्नुपहासमेतिगणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्योतिर्वित् सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभिः ॥
भूचरः । त्रि० भूमिचारिणि ॥

भूच्छायम् । न० अंधकारे ॥ भुवः छाया । छायाबाहुल्ये० ह्रति क्लीवता ॥
भूजन्तुः । पुं० भूनागे ॥
भूजम्बूः । स्त्री० गोधूमे ॥ विकङ्कतफले ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥
भूतः । पुं० देवयोनिविशेषे ॥ सच अधोमुखोर्द्ध्वमुखादिपिशाचभेदोरुद्रानुचरोबालग्रहः ॥ कुमारे ॥ कृष्णचतुर्द्दश्याम् ॥ योगीन्द्रे ॥ शम्भोर्गणविशेषेशेषेण । न० क्ष्मादौ। पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेषु ॥ पिशाचादौ ॥ जन्तौ । युक्ते । न्याय्ये ॥ वस्तुतत्त्वानुसरणे । त्रि० उचिते ॥ प्राप्ते ॥ वित्ते ॥ ऋते । सत्ये ॥ प्राणिनि ॥ कालविशेषे । वृत्ते । अतीते । गते ॥ परमार्थे ॥ विद्यमानेवस्तुनि॥ अतीतोत्पत्तिके । जाते ॥ समे ॥ उत्तरपदस्थएव भूतशब्दः समार्थइतिशाब्दिकाः । यथा पितृभूतः । देवभूतोयमिति । पूर्वमपिविद्यमाने ॥ भवनधर्मिणि ॥ भाव्यतेस्म । भूप्राप्तौ । आधृषाद्वेतिणिजभावः पक्षे० क्तः ॥ भूतिरस्यास्तिवा । अर्शआद्यच् ॥ अभवद्वा । भुवोगत्यर्थेति ० भूतार्थेकर्त्तरिक्तः ॥ अर्द्धर्चादिः ॥
भूतकृत् । पुं० धातरि । द्रुहिणे ।

भूतानि करोति । डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥ रुद्रे ॥ भूतानि कृन्तति० छिनत्ति । कृतीछेदने । क्विप् ॥ कृणोतिहिनस्तिवा । कृञ्० । क्विप् तुक् ॥ विष्णौ ॥ रजोगुणंसमाश्रित्यविरिञ्चिरूपेण० भूतानिकरोतिइतितथा ॥

भूतकेशः । पुं० तृणविशेषे । गोलोम्याम् । अल्पकेश्याम् ॥ भूतानांकेश इव । भूतःकेशोस्य वा ॥

भूतकेशी । स्त्री० भूतकेशे ॥ शेफालिकायाम् ॥ नीलसिंदुवारे ॥

भूतक्रान्तिः । स्त्री० भूतावेशे ॥

भूतगणः । पुं० पृथिव्यादिपञ्चके ॥ भूतानांगणः ॥

भूतगन्धा । स्त्री० मुरानाम्निगन्धद्रव्ये ॥

भूतग्रामः । पुं० देहेन्द्रियसङ्घाताकारेणपरिणते पृथिव्यादिभूतसमुदाये ॥ सच० जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदाच्चतुर्विधोभवति । भूतानांपृथिव्यादीनांग्रामः ॥

भूतघ्नः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥ उष्ट्रे ॥ लशुने ॥ त्रि० भूतनाशके ॥

भूतघ्नी । स्त्री० तुलस्याम् ॥ मुण्डितिकायां ॥

भूतचतुर्द्दशी । स्त्री० कार्त्तिककृष्णचतुर्द्दश्याम् । यमचतुर्द्दश्याम् ॥

भूतजटा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ गन्धमांस्याम् ॥

भूतत्वम् । न० वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगिसमयवृत्तित्वे ॥ वहिरिन्द्रियग्राह्यायोग्यविशेषगुणवत्त्वे ॥ पृथिव्यादयस्तुजातिविशेषाः ॥

भूतदर्शनम् । न० परमार्थदर्शने ॥

भूतद्रावी । पुं० भूताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥

भूतद्रुमः । पुं० श्लेष्मांतकवृक्षे ॥

भूतधृक् । पुं० भूतानामपकारके । भूतानिद्रुह्यति । द्रुह० । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥ भूतधृक्कोलभेतशम् ॥

भूतधात्री । स्त्री० भूमौ ॥ भूतानां धात्री ।

भूतनाथः । पुं० शिवे ॥ भूतानां नाथः ॥ भूतैर्जन्तुभिर्याच्यते० तानुपतापयति० तेभ्यआशास्ते० तेषामभीष्टमितिवाभूतनाथः ॥

भूतनायिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

भूतनाशनः । पुं० श्वेतसर्षपे ॥ सर्षपे । भल्लातके ॥ न० रुद्राक्षे ॥ भूतान्नाशयति । णशअदर्शने ल्युट् ॥

भूतपतिः । पुं० महादेवे ॥ भूतानां पतिः ॥

भूतपची । स्त्री० तुलस्याम् ॥

भूतपुष्पः । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भूतपूर्णिमा । स्त्री० आश्विनपूर्णिमायाम् । शारद्याम् । कोजागरायाम् ॥

भूतपूर्वः । त्रि० अतिक्रान्ते ॥ पूर्वं भूतः । सुप्सुपेतिसमासः । भूतपूर्वेचरडितिर्निर्देशात्भूतशब्दस्यपूर्वनिपातः ॥

भूतप्रादुर्भावः । पुं० अतिक्रान्तोत्पत्तौ ॥ भूतस्यप्रादुर्भावः ॥

भूतभावनः । पुं० सर्वभूतपितरि । ईश्वरे । भूतानिभावयतिजनयति० प्रापयतिवा । भवतेर्ण्यन्ताद्युच् ॥

भूतभृत् । पुं० विष्णौ ॥ भूतानि बिभर्त्ति धारयति० पोषयतिवा० । डुभृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

भूतभैरवः । पुं० भैरवविशेषे ॥ शीतज्वरापहेचूर्णविशेषे ॥ यथा । एलाजातिफलंव्योषत्रिफलाजीरकंघनः । सविडङ्गंसितायुक्तंचूर्णंशीतज्वरापहमिति ॥

भूतमाता । स्त्री० शब्दादिषु ॥ पृथिव्यादिषुविषयेषु ॥

भूतमारी । स्त्री० चीडानामनिगंधद्रव्ये ॥

भूतयज्ञः । पुं० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतवलिवैश्वदेवकर्म्मणि भूतेभ्योवलिहरणे ॥

भूतयोनिः । पुं० परमात्मनि ॥ भूतानांयोनिः ॥

भूतलिका । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

भूतवासः । पुं० कलिद्रुमे ॥ भूतानांवासः । भूतानांवासोस्मिन्वा ॥

भूतविक्रिया । स्त्री० अपस्माररोगे ॥

भूतवित् । पुं० लौकायतिके ॥ सच पृथिव्यप्तेजोवायवस्तत्त्वानि० तानि-चत्त्वारिभूतानिजगत्कारणानीति कल्पयति ॥

भूतविद्या । स्त्री० भूततन्त्रे ॥ यथा । भूतविद्यानाम० देवासुरगन्धर्वयक्षरक्षःपितृपिशाचनागग्रहाद्युपसृष्टचेतसां० शान्तिकर्मवलिहरणादिग्रहोपशमनार्थमितिसुश्रुतः ॥

भूतवृक्षः । पुं० शाखोटवृक्षे । श्योनाकवृक्षे ॥ कलिवृक्षे ॥

भूतवृक्षकः । पुं० शाखोटे ॥ वहुवारके लसोड़ा० इ० भा० ॥

भूतवेशी । स्त्री० श्वेतशेफालिकायाम् श्वेतसुरसायाम् । श्वेतन्यवारी० इ० भा० ॥ भूतानिविशन्ति । विशप्रवेशने । कर्मण्यण् ॥

भूतब्रह्मा । पुं० देवले ॥

भूतसञ्चारः । पुं० भूतोन्मादरोगे । भूतक्रान्तौ । ग्रहागमे ॥

भूतसञ्चारिणी । स्त्री० कृष्णचतुर्दश्याम् ॥

भूतसञ्चारी । पुं० दावानले ॥

भूतसर्गः । पुं० भूतसृष्टौ । दैवासुरभेदेनभूतानांसृष्टौ ॥ यथा । ब्राह्मः प्राजापत्यीयश्चसौम्यऐन्द्रस्तथैवच । गान्धर्वोप्यथकौबेरोरक्षः पैशाचमानुषाः ॥ स्थावरः पाशवोमार्गः सार्पः शाकुनिकस्तथा । चतुर्दशविधोह्येषभूतसर्गः प्रकीर्तितः ॥

भूतसारः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

भूतसृट् । पुं० ब्रह्मणि ॥

भूतहन्त्री । स्त्री० वंध्याकर्कोटक्याम् । नीलदूर्वायाम् ॥

भूतहरः । पुं० गुग्गुलौ ॥

भूतहारि । न० देवदारुणि ॥

भूता । स्त्री० कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ यथा । स्कान्दे । ब्रह्माण्डोदरमध्येतुयानितीर्थानिसन्तिवै । पूजितानिभवन्तीहभूतायांपारणेकृते ॥ अपिच । शिवरात्रिव्रतेभूतांकामविद्धांविवर्जयेत् ॥

भूताङ्कुशः । पुं० गौ० दे० खनाम्ना प्रसिद्धे वृक्षे । चक्रकी । ग्रहाङ्कये ॥ भूताङ्कुशस्तीव्रगन्धः कटुरुष्णस्त्रिदोषहा । भूतग्रहादिदोषघ्नः कफवातनिकृन्तनः ॥

भूतात्मा । पुं० देहेपृथिव्यादिभूतारब्धत्वात्० भूतान्यात्मास्वभावोयस्यसः ॥ परमेष्ठिनि । द्रुहिणे । हिरण्यगर्भे ॥ भूतानांव्यष्टापाधीनामात्मानियन्तासमष्ट्युपाधित्वात्० इति ॥ सदाशिवे ॥ जीवात्मनि ॥ विष्णौ ॥ भूतानांप्राणिनामात्माअन्तर्यामी ॥

भूतादिः । पुं० सर्वजगत्कारणे । तामसाहङ्कारे ॥ भूतानामादिः ॥ परमेश्वरे ॥ भूतानांभवनधर्मकाणामुत्पत्तिमतांसर्वेषामादिः कारणं कर्त्रुपादानोभयात्मकमितियावत् ॥

भूतादिसर्गः पुं० भौतिकसर्गे ॥ भूतादेः सर्गः ॥

भूतारि । न० हिङ्गुनि० ॥

भूतार्त्तः । त्रि० भूताविष्टे ॥ भूतेनऋतोदीप्तः । ऋतेचतृतीयासमास इतिवृद्धिः ॥ भूतेनआर्त्तोवा ॥

भूतार्थः । पुं० सिद्धार्थे ॥

भूतार्थवादः । पुं० प्रमाणान्तरविरोधस्तुतिरहितार्थबोधकेवेदवाक्ये ॥ यथा । इन्द्रोवृत्रायवज्रमुदयच्छदित्यादिः ॥

भूताली । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥ मुषल्याम् ॥

भूतावासः । पुं० विभीतके । बहेडा० इ० भा० ॥ भूतानामावासः ॥ आकाशाद्याश्रये० वासुदेवे ॥ भूतान्याभिमुख्येनवसन्त्यत्र ॥ वसन्तित्वयिभूतानिभूतावासस्ततोभवान् । इतिहरिवंशः ॥ काये ॥

भूताविष्टः । त्रि० पिशाचग्रस्ते ॥ भ

ताक्रान्ते ॥ भूतादिनारोगग्रस्ते ॥

भूतावेश : । पुं० आवेशे । भूतसञ्चारे ॥

भूति : । स्त्री० भस्मनि ॥ सम्पत्तौ ॥ हस्तिशृङ्गारे ॥ मांसपाकविशेषे ॥ उत्पाते ॥ शिवस्याणिमाद्यष्टविधैश्वर्ये ॥ अणिमामहिमाचैवलघिमा गरिमातथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्टभूतय : ॥ शम्भुधृतभस्मनि ॥ भूतृणे ॥ उत्पत्तौ । जातौ ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ रोहिषतृणे ॥ विभूतौ ॥ भवनम् ० भूति : ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥ भवत्यनया । क्तिच्वा ॥

भूतिक : । पुं० यवान्यामोषधौ ॥ न० कटुफलौषधौ । घनसारे ॥ भूनिम्बे ॥ भूस्तृणे ॥ भवति । भू० । क्तिच्क्तौचसंज्ञायामिति० क्तिच् । संज्ञायांकन् ॥

भूतिकाम : । पुं० ऐश्वर्याभिलाषिणि ॥

भूतिकील : । पुं० भूखाते ॥

भूतिगर्भ : । पुं० भवभूतिकवौ ॥

भूतिनिधानम् । न० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

भूतिमान् । त्रि० ऐश्वर्य्ययुक्ते ॥

भूतिकम् न० भूनिम्बे ॥ यवान्याम् ॥ कर्पूरे ॥ भूस्तृणे ॥ तृणे ॥

भूतृणम् । न० गन्धतृणे । गन्धखेडे । रौहिषे ॥ पुं० रोहिषे । भूतिके । मालातृणे । सुगन्धरोहिष० ड० परिमलदगङ्गनि० इ० आन् ध्रभाषाप्रसिद्धे ॥ भूतृणं कटुकं तिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु । विदाहिदीपनं रूक्षमनेल्यं मुखशोधनम् ॥ अवृष्यं बहुविट्कञ्चपित्तरक्तप्रदूषणम् । भुवस्तृणम् ॥

भूतेश : । पुं० शिवे । सर्वभूतनियन्तरि ॥ भूतानांप्रमथादीनांवालग्रहाणां प्राणिनांवाईश : ॥

भूत्तमम् । न० स्वर्णे ॥ भुविउत्तमम् ॥

भूदरीभवा । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

भूदार : । पुं० वराहे । सूकरे ॥ भुवन्दारयति । दॄ० कर्मण्यण् ॥

भूदेव : । पुं० ब्राह्मणे । ब्राह्मणोजङ्गमामूर्त्ति : श्रीविष्णो : परमात्मन : । अतएवहिविख्याताभूदेवास्ते महात्मते । भुव : भुविवादेव : ॥

भूधन : । पुं० राज्ञि ॥ क्षोणीबले ॥

भूधर : । पुं० पर्वते । महीध्रे ॥ धरति धृञ : पचाद्यच् । भुवोधर : ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा । जलकच्छपपातालदोलाभूधरबालुका : । वकाद्या यन्त्रभेदा : स्युरितिशब्दचन्द्रिका ॥

भूधात्री । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ भूधात्रीवातकृत्तिक्ताकषायामधुराहिमा । पिपासाकासपित्तास्रक्कफकण्डुक्षतापहा ॥

भूध्र : । पुं० पर्वते ॥ भुवन्धरति । धृ-

भू० । भूलिप्रभूनादिस्थाले । ।

भूनाग : । पुं० उपरसविशेषे । किंलि नागी ॥

भूनिम्ब: । पुं० क्षुपविशेषे । किराततिक्ते । चिरायता० इ० भा० ॥ भुवोनिम्बइव ॥

भूनीप : । पुं० भूमिकदम्बे । भूङ्गवल्लभे । लघुपुष्पे ॥ चिकदम्बा: कटूष्णास्तृष्यादोषहराहिमा: । कषायतिक्ता : पित्तघ्नावीर्यवृद्धिकरा : परा : ॥

भूनेता पुं० राज्ञि । भुवोनेतानायक:॥

भूप : । पुं० राजनि ॥ भुवंपाति । पा रक्षणे । आतोनुपेतिक: । १६ संख्यायाम् ॥

भूपति : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ भूपत्नीयस्यपत्नीसतुभवतिकथंभूपती रामचन्द्र: । इतिरामायणेकैकयी वाक्यम् ॥ भुव : पति : ॥ ऋषभौषधे ॥

भूपद: । पुं० वृक्षे ॥ भुविपदानियस्य॥

भूपदी । स्त्री० मल्लिकायाम् । वेलो० इ० भा० ॥ भुविपदस्या: । गौरादि: ॥

भूपलाश: । पुं० वृक्षविशेषे । विशाली इ० गौ० दे० भा० ॥ भुव : पलाश : ॥

भूपाटला । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥

भूपाटली । स्त्री० भूकुम्भ्याम् । रक्तपुष्पिकायाम् ॥ भुव : पाटली ॥

भूपाल : । पुं० राज्ञि ॥ भुवंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ यथा । राज्यंपालयतेनित्यं सत्यधर्मपरायण : । निर्जित्यपरसैन्यानिक्षितिंधर्मेणपालयेत् ॥

भूपुत्री । स्त्री० सीतायाम् ॥ भुव : पुत्री ॥

भूपेष्ट : । पुं० राजादनीवृक्षे ॥

भूबदरी । स्त्री० लघुबदर्याम् । क्षितिबदर्याम् । झडवेरी० इ० भा० ॥

भूभर्त्ता । पुं० नृपे ॥ भुवोभर्त्ता । पत्यर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात्० याजकादिभिश्चेतिसमास : । तेन० अपांस्रष्टा० वज्रस्यभर्त्तेतिवत्० तृजकाभ्यांकर्त्तरीति०नसमासनिषेध: ॥

भूभुक् । पुं० राज्ञि ॥ भुवंभुनक्तिपालयति । भुज० । क्विप् ॥

भूभृत् । पुं० अद्रौ । गोत्रे । गिरौ ॥ महीपतौ ॥ भुवंबिभर्ति । डुभृञ्० । क्विप् तुक् ॥

भूमा । पुं० बहुत्वे ॥ भूमामहान्निरतिशयंबह्वितिपर्याया : ० इतिभाष्यम् । सकलसांसारिकव्यवहाराभाराभावोपलक्षिततत्त्वे । ब्रह्मणि ॥ यत्रनान्यद्विजानातिनान्यद्यच्छृणोतिच । नान्यत्पश्यतियस्मिन्वैसभूमाप्रोच्यतेश्रुतौ ॥ योभूमासोऽमृत : प्रोक्त : सुखंनाल्पेविचारय । बहोर्भाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच्

। बहोर्लोपोभूचबहोः ॥ त्रि० बहुत्वविशिष्टे ॥

भूमयः त्रि० मृदात्मके । भूमिमये

भूमयी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् ॥ छायायाम् ॥

भूमिः । स्त्री० स्थानमात्रे वसुन्धरायाम् । क्षितौ । अचलायाम् । रसायाम् । स्थिरायाम् ॥ विष्णुर्भूमिंसम्पूज्योवाच । सर्वाधाराभवशुभेसर्वैःसम्पूजितासुखम् । मुनिभिर्मनुभिर्देवैःसिद्धैश्चदानवादिभिः ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भेप्रवेशने । वापीतडागारम्भे चगृहेचकृषिकर्मणि । तवपूजांकरिष्यन्तिमद्वरेणसुरादयः । मूढायेनकरिष्यन्तियास्यन्तिनरकंचते । इति ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भेप्रवेशने । तस्मिन्नदिनेतवपूजांकरिष्यन्तीत्यन्वयः ॥ अस्याः गुणामहाभारते मोक्षधर्मे यथा । भूमेस्थैर्यंगुरुत्वञ्चकाठिन्यंप्रसवार्थता । गन्धोगुरुत्वंशक्तिश्चसङ्घातःस्थापनाधृतिः ॥ इति ॥ अस्यार्थः । स्थैर्यमचाञ्चल्यम् १ । गुरुत्वंपतनप्रतियोगीगुणः २ । काठिन्यम् ३ । प्रसवार्थता० धान्याद्युत्पत्तिस्तदर्थता ४ । गन्धः ५ । गुरुत्वंपिण्डपुष्टिः ६ । शक्तिः गन्धग्रहणसामर्थ्यम् ७ सङ्घातः० श्लिष्टावयवत्वम् ८ । स्थापना० मनुष्याद्याश्रयत्वम् ९ । धृतिः पाञ्चभौतिकेमनसियोधृत्यंशः १० । इति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिस्वर्गेतिष्ठति भूमिदः । उच्छेत्ताचानुमन्ताचतावन्तिनरकंवसेत् ॥ योगिनामवस्थाविशेषे ॥ यथा । निरुद्धे चेतसिपुरा सविकल्पसमाधिना । निर्विकल्पसमाधिस्तुभवेदत्रत्रिभूमिकः ॥ व्युत्तिष्ठतेस्वतस्त्वाद्येद्वितीयेपरबोधितः । अन्ते व्युत्तिष्ठतेनैवसदाभवतितन्मयः ॥ एवंप्राग्भूमिसिद्धावप्युत्तरोत्तरभूमये । विधेयाभगवद्भक्तिस्तांविनासानसिध्यति ॥ भवन्त्यस्यांभूतानि । भूसत्तायाम् । भुवः किदिति० मिः ॥

भूमिकदम्बः । पुं० कदम्बविशेषे । भूनीपे । भूमिजे । लघुपत्रे । वृत्तपुष्पे । विषघ्ने ॥

भूमिकन्दली । स्त्री० कन्दल्याम् । द्रोणपर्ण्याम् ॥

भूमिका । स्त्री० रचनायाम् ॥ वेशान्तरपरिग्रहे । रूपान्तरस्वीकारे यथा । हहैमचन्द्रः । पात्राणिनाट्येऽधिकृतास्तत्तद्वेशास्तुभूमिकाः । इति ॥ ज्ञानिनामवस्थाविशेषे ॥ यथाहुः । ज्ञानभूमिः शुभेच्छाख्याप्रथमासमुदाहृता । विचारणाद्वितीयास्यात् तृतीयातनुमानसा । सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्या ततोऽसंसक्ति

तिक्तोसौकटुरुष्णश्च कफवातहरस्तथा । उमाप्रियश्चभूतघ्नोमेध्यः सौरभ्यदायकः ॥

भूमिजम्बुः । स्त्री० भूमिजम्बुकायाम् । नादेय्याम् ॥ भूमेर्जम्बुः ॥

भूमिजम्बुका । स्त्री० क्षुद्रजम्ब्वाम् । नादेय्याम् ॥ ह्रस्वत्वात्स्वार्थेकन् ॥ यद्वा भूमिलग्नाजम्बुका । शाकपार्थिवादिः । भूमिलग्नफलत्वात् ॥

भूमिजम्बूः । स्त्री० क्षुद्रजम्ब्वाम् । ह्रस्वफलायाम् । भ्रमरेष्टायाम् । पिकभक्ष्यायाम् । काष्ठजम्ब्वाम् ॥

भूमिजा । स्त्री० जनकात्मजायाम् । सीतादेव्याम् ॥ भूमेर्जाता । जनी० । डः । टाप् ॥

भूमिजीवी । स्त्री० विशि ॥

भूमिदानम् । न० दानोत्तमे ॥ यथा । दद्यात्भूमिंसत्ततांभूमिंयवगोधूमशालिनीम् । ददातिवेदविदुषेसनभूयोभिजायते ॥ भूमिदानात्परं दानं नभूतंनभविष्यतीति ॥

भूमिदेवः । पुं० ब्राह्मणे । भूदेवे ॥ भूमेर्भूमौवादेवः ॥

भूमिपः । पुं० राजनि ॥

भूमिपक्षः । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिपिशाचः । पुं० तालवृक्षे ॥

भूमिपिशाची । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

भूमिपुत्रः । पुं० आरे । मङ्गले ॥ भूमेःपुत्रः ॥

भूमिमण्डः । पुं० अष्टपादिकायाम् । मदनमाली० हारमाली० इ० गौ० दे० भा० ॥

भूमिमण्डपभूषणा । स्त्री० माधवीलतायाम् । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके ॥

भूमिमान् । त्रि० भूमिविशिष्टे ॥ यवादित्वाद्वत्वंन ॥

भूमिरक्षकः । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिलाभः । पुं० मृत्यौ ॥ भूमेर्लाभो येन ॥ भूमिप्राप्तौ ॥

भूमिलेपनम् । न० गोमये ॥ भूमेर्लेपनंयेन ॥ भूमेर्लेपे ॥

भूमिवर्द्धनः । पुं० न० शवे ॥

भूमिसम्भवा । स्त्री० सीतायाम् ॥

भूमिसुतः । पुं० मङ्गलग्रहे । नरकासुरे ॥ भूमेःसुतः ॥

भूमिसुता । स्त्री० जानक्याम् ॥

भूमिस्पृक् । पुं० मानवे ॥ वैश्ये ॥ चौरविशेषे ॥ अन्धे ॥ खञ्जे ॥ भूमिंस्पृशति । स्पृशस्पर्शने । स्पृशोऽनुदकेक्विन् ॥

भूमी । स्त्री० भूमौ । क्षितौ ॥ भवति । भू० भुवः किदितिमिः । कृदिकारादक्तिनइतिङीष् ॥

भूमीन्द्रः । पुं० नृपे । राजनि ॥

भूमिरुहः । पुं० वृक्षे ॥ यथा । दीर्घास्तापयुतायथाविरहिणीश्वासास्तथावासरायामिन्यश्चपलाययाकुलवधू

इष्टि : सरोषाप्रिये । छायावाञ्छा तमानवोढवनितावाणीवभूमीरुहा निष्पन्दा : सुचिराद्यथामिलितयो र्यूनोर्मिथोदृष्टय : ॥

भूमीसह : । पुं० द्रुमान्तरे । डारद्रा ती ॥ भूमीसहस्तुशिशिरोरक्तपित्त प्रसादन : ॥

भूम्यामलकी । स्त्री० क्षुपविशेषे । बहु पुष्पाम् । जडायाम् । अध्यण्डाया म् । तामलक्याम् । भुँइआमला इ० भा० ॥

भूम्यामली । स्त्री० तमाल्याम् चा रव्याम् । भूम्यामलक्याम् । भुइआं मलाइ०गौ०दे०भा० ॥ अरुनेली० इ० भा० ॥

भूम्याहुल्यम् । न० कुष्ठकेतौ । क्षुपे । मार्कण्डीये । महौषधे । भुजित खड० । इ० भा० ॥

भूय : । अ० अधिकारे ॥ पुनरर्थे ॥

भूयान् । त्रि० बहुतरे । प्रचुरे ॥ अ- परिमितमहिमनि ॥ अयमनयोर तिशयेनबहु : । द्विवचनविभज्योप पदेतरवीयसुनाविति०ईयसुन् । ब होर्लोपोभूचबहो : ॥ स्त्री० भूयसी अतिमहत्याम् ॥ ङीप् ॥

भूयिष्ठ: । त्रि० प्रचुरे । बहुतमे ॥ अ यमेषामतिशयेनबहु । अतिशायने इष्ठन् । इष्ठस्ययिट्चेति० बहो:पर स्य इष्ठस्यलोप :० यिडागमस्य०बहो:

स्थानेभूरादेशश्च ॥

भूयुक्ता । स्त्री० भूमिखर्जूर्याम् ॥

भूयोभूयः । बारंबारमर्थे ॥ यथा । भूयोभूयोभाविनोभूमिपालान्नत्वान त्वायाचतेरामचन्द्र : । सामान्योयं धर्मसेतुर्नृपाणां कालेकालेपालनी योभवद्भिरिति ॥

भू : । अ० रेफान्तमव्ययम् । भूर्लोके ॥

भूरि : । पुं० वासुदेवे ॥ हरे ॥ परमे ष्ठिनि ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ भवति० भूयतेवा । भूस त्तायाम्० प्राप्तौवा । अदिशदिभूशु भिभ्य : क्रिन् ॥

भूरिगन्धा । स्त्री० मुरानामगन्धद्र- व्ये । गन्धाढ्यायां ॥

भूरिगम : । पुं० खरे । गर्दभे ॥

भूरिदावा । पुं० बाहुदातरि ॥

भूरिपत्र : । पुं० उखवालतृणे ॥

भूरिपलितदा । स्त्री० पाण्डुरफल्या म् ॥

भूरिपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

भूरिप्रेमा । पुं० चक्रवाके ॥

भूरिफेना । स्त्री० सप्तलायाम् । च र्मकषौषधौ ॥ भूरय : फेनाय- स्या : ॥

भूरिबला । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ भूरिबलंसामर्थ्यंयस्याम् ॥

भूरिभाग : । त्रि० महाभाग्ये ॥

भूरिमल्ली । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

भूरिमायः। पुं॰ शृगाले ॥ भूरयो मायायस्य ॥

भूरिरसः। पुं॰ इक्षौ ॥ ॥

भूरिशः। अ॰ बहुशब्दस्यार्थे। बह्वर्था च्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

भूरिश्रवाः। पुं॰ चन्द्रवंशीयसोमदत्त पुत्रे ॥ त्रि॰ बहुयशोविशिष्टे। भूरिप्रचुरंश्रवोयशोयस्यसः ॥

भूरुण्डी। स्त्री॰ श्रीहस्तिन्याम्। हस्ति कर्णपत्रायाम् ॥ शाकविशेषइति- स्वामी। भुवंरुण्डयति॰ आच्छाद यति। रुटिलुटिस्तेयकरणे॰ इत्य त्र॰ माधवीयायांवृत्तौ॰ रुडिलुडी त्यपरे॰ इतिपाठान्तरमुपन्यस्तम्। कर्मण्यण् ॥

भूरुट्। त्रि॰ भूरुहे ॥ भुविरोहयति। रुहजन्मनिप्रादुर्भावे। क्विप् ॥

भूरुहः। पुं॰ वृक्षे ॥ रोहति। रुह- ॰। इगुपधेतिकः। भुविरुहः स- प्तमीसमासः ॥

भूर्ज्जः। पुं॰ मृदुत्वचि। भूतघ्ने। रक्षापत्रे। भोजनपत्र इतिभाषा भूर्जोभूतग्रहघ्नश्चकर्णरुक्पित्तर- क्तजित्। कषायोरात्तसघ्नश्चमेदोवि षहरःपरः ॥ ऊर्जनमूर्जः ऊ- र्जबलप्राणनयोः। घञ्। भूः ऊर्जोऽस्य ॥

भूर्ज्जकण्टकः। पुं॰ सङ्करजात्यन्त- रे। व्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्प- न्ने। आवन्त्ये ॥

भूर्ज्जपत्रः। पुं॰) स्वनाम्नाप्रसि-
भूर्ज्जपत्रकः। पुं॰) द्धे। मृदुत्वचि ॥

भूर्मिः। स्त्री॰ भूमौ। पृथिव्याम्। मरुभूमौ ॥ बिभर्त्ति। डुभृञ्॰। घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णीति॰ वि भर्त्तेरुत्वंनिप्रत्ययश्च ॥

भूर्लोकः। पुं॰ अन्तरीक्षादधोलोके। सप्तद्वीपसमुद्रसन्निवेशविशेषे ॥ पृ- थिव्याम्। मर्त्त्यलोके ॥ अस्यलक्ष- णं। यथा। पादगम्यञ्चयत्किञ्चित् वस्त्वस्तिपृथिवीमयम्। सभूर्लोकः समाख्यातोविस्तारोऽस्यमयोदितः॥ इ॰ वि॰ पु॰ २ अंशे ५ अध्यायः। विस्तारोमयोदितइति। सर्वतो लो कालोकावधिः पञ्चविंशतिकोटि प्रमाणः ॥ भूः संज्ञकोलोकः ॥

भूलग्ना। स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥

भूलता। स्त्री॰ किञ्चुलुके ॥

भूवायुः। पुं॰ आवहाभिधेपवने। भूमेर्व हिर्द्वादशयोजनान्यस्यस्थानमत्राम्बुद विद्युदादयश्चरन्तीतिशिरोमणिः ॥

भूशयः। पुं॰ नकुलगोधादौ ॥ वि- ष्णौ ॥ लङ्काप्रतिमार्गान्वेषणंकुर्वन् समुद्रंप्रतिव्रताचरणायतदुपकण्ठे भूमौशेतेस्माऽरथिरूपेणेतिभूशयः। अधिकरणेशेतेरित्यच्प्रत्ययः ॥ त थाचरामायणम्। ततः सागरवे- लायांदर्भानास्तीर्यराघवः। अञ्ज-

एरच् । भृवाकुंसोभावश्चास्य । पृषोदरादिः ॥

भृकुटिः । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । क्रोधादिनाभ्रुवः कौटिल्ये ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवोः कुटिः । पृषोदरादित्वात्कृत्कारः ॥

भृकुटी । स्त्री० भ्रुकौटिल्ये । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुट० । इगुपधादिति० इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादित्वाद् ऋत्कारः ॥

भृगुः । पुं० ब्रह्मणस्त्वचोजाते महर्षिविशेषे । महर्षीणांभृगुरहमितिभगवद्वचनाद् भगवद्विभूतौ । मनुपुत्रे ॥ वरुणस्तनये ॥ अग्नेर्भ्रष्टाद्रेतसउत्पन्नत्वात्भृगुः ॥ हरे । शिवे ॥ शुक्राचार्ये ॥ यमदग्नौ ॥ सानौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतने ऽवलम्बनक्रियाविशेषोनास्ति । तस्यपर्यायौ । प्रपातः । अतटः । इति ॥ भृज्जति० तपसा० भृज्यतेवा । भ्रस्जपाके । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणंसलोपश्चेति० भ्रस्जेः कुप्रत्ययः० सम्प्रसारणंभ्रस्जेः सलोपश्च । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

भृगुकच्छः । पुं० शककारकबलेर्जन्मस्थानपत्तनविशेषे ॥

भृगुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भृगुपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृगुप्रस्रवणः । पुं० हिमवतः पादे ॥

भृगुभवा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृगुषट्कः । पुं० योगविशेषे ॥ लग्नात्षष्ठोभवेच्छुक्रोभृगुषट्क इतीरितः ।

भृगुसुतः । पुं० शुक्रग्रहे ॥

भृगूणांपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृङ्गः । पुं० भ्रमरे । मधुव्रते । भृङ्गराजे ॥ धूम्याटे । कलिङ्गपक्षिणि । फिङ्गा० इ० गौ० दे० भा० भृङ्गइवकृष्णत्वात्० भृङ्गः ॥ षिङ्गे ॥ न० गुडत्वचि । त्वक्पत्रे ॥ अभ्रके ॥ विभक्तौ । डुभृञ्० । भृञः किन्नुट्चेति० गन् ॥

भृङ्गकः । पुं० राजवासनपक्षिणि ॥

भृङ्गजम् । न० अगुरुणि ॥

भृङ्गजा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृङ्गपर्णिका । स्त्री० सूक्ष्मैलायाम् ॥

भृङ्गप्रिया । स्त्री० वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् ॥ भृङ्गाणांप्रियेव ॥

भृङ्गमूलिका । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् लतायाम् ॥

भृङ्गरजः । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्गइव

रजोऽस्य ॥

भृङ्गरजाः । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्ग इवरजोस्य ॥

भृङ्गराजः । पुं० मार्कवे । कुन्तलवर्द्धने । केशरञ्जने । भंगरा० इ० भा० ॥ भृङ्गराजः कटुस्तिक्तो रूक्षोष्णः कफवातनुत् । केश्यस्त्वच्यः कृमिश्वासकासशोथामपाण्डुनुत् ॥ दन्त्योरसायनोबल्यः कुष्ठनेत्रशिरोर्त्तिजित् ॥ अस्यपक्षिविशेषे ॥ भ्रमरे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भृङ्गइवराजते । राजृदीप्तौ । अच् ॥

भृङ्गराजादिचूर्णम् । न० भैषज्यरत्नावल्युक्ते चूर्णविशेषे ॥ यथा । प्रत्यग्रोक्तं भृङ्गराजस्यचूर्णं तिलार्द्धं चामलकार्द्धं च । सशर्करं भक्षयते गुडैर्वानतस्यरोगोनजरानमृत्युः ॥ अन्धः पश्येद्गमनरहितोमत्तमातङ्गगामीमूकोवाग्मी श्रवणरहितोदूरशब्दानुसारी । नीरुगमर्त्योभवतिपलितीनीलजीमूतकेशोजीर्णादन्ताः पुनरपिनवाः क्षीरगौराभवन्तीति ॥

भृङ्गरिटः । पुं०
भृङ्गरिटिः । पुं० } शिवद्वारपाले ॥
भृङ्गरीटः पुं०

भृङ्गरोलः । पुं० कीटान्तरे । विषसूकायाम् । वरोले । हणषट्पदे । भीमरूल इ० गौ० भा० ॥

भृङ्गवल्लभः । पुं० भूमिकदम्बे ॥ धाराकदम्बे ॥

भृङ्गवल्लभा । स्त्री० भूमिजम्बुाम् ॥

भृङ्गसोदरः । पुं० केशराजे । नागमारे ॥

भृङ्गानन्दा । स्त्री० यूथिकायाम् ॥

भृङ्गाभीष्टः । पुं० आम्रवृक्षे । रसाले ॥ न० आम्रमुकुलफलयोः ॥

भृङ्गारः । पुं० कनकालुकायाम् । स्वर्णघटितजलपात्रे । भृङ्गराजे । मार्कवे ॥ बिभर्त्ति जलम् । डुभृञ० । शृङ्गारभृङ्गाराविति साधुः ॥ न० लवङ्गे ॥ काञ्चने ॥

भृङ्गारिः । स्त्री० केविकापुष्पे ॥

भृङ्गारिका । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

भृङ्गारी । स्त्री० झिल्लिकायाम् । झींगुरइतिख्याते कीटे । भृङ्गस्यभृङ्गरूपमाराति । रादाने । मूलविभुजादित्वात्कः । गौरादिः । यद्वा । बिभर्त्ति । डुभृञ० । शृङ्गारभृङ्गाराविति० भृञआरन्० नुम० गुक०-कृत्वस्य ॥ यद्वा । रूपेणभृङ्गमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

भृङ्गाह्वः । पुं० जीवके ॥ भृङ्गराजे ॥

भृङ्गाह्वा । स्त्री० भ्रमरच्छल्ल्याम् ॥

भृङ्गिः । पुं० भृङ्गिणि । शिवद्वाःस्थे ॥

भृङ्गिणी । स्त्री० वटीवृक्षे ॥

भृङ्गी । पुं० शिवद्वारपालविशेषे । अस्थिविग्रहे । नाडीदेहे ॥ वटद्रौ ॥

भृङ्गी । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
भृङ्गीफल : । पुं० आम्रातकवृक्षे ॥
भृङ्गीश : । पुं० महादेवे । शिवे ॥
भृङ्गेरिटि : । पुं० भृङ्गरीटे । भृङ्गिणि ॥
भृङ्गेष्टा । स्त्री० काकजम्ब्वाम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥
भृज्जन : । पुं० न० अम्बरीषे । भर्जनपात्रे ॥ भृज्जन्त्यत्र । भ्रस्जपाके । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥
भृत : । त्रि० भरिते । धारिते ॥ वेतनेनक्रीते ॥ भृञ् ० । क्त : ॥ भरणीये ॥ पुष्टे ॥
भृतक : । पुं० वेतनग्राहिकर्मकर्त्तरि । भृतिभुजि । कर्मकरे । वैतनिके ॥ सचत्रिविध : । यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्रमध्यमस्तुकृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येवंत्रिविधो भृत : ॥ इति ॥ भ्रियतेस्म । भृञ् भरणे । क्त: । स्वार्थेक : ॥ यद्वा । भृतिंकरोति । तत्करोतीतिणिजन्तात्क्वुन् ॥
भृतकाध्यापक : । पुं० अपाङ्क्तेये० द्विजाधमे ॥ भृतक : सन्योऽध्यापक : ॥ अयञ्चसर्वानर्थकत्तृत्वात् ॥
भृतकाध्यापित : । पुं० वेतनंदत्त्वापाठिते । अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे ॥ भृतिर्वेतनम् । तद्ग्राहीभृतक : । भृतक : सन्योध्यापित : सतथा ॥
भृति : । स्त्री० भरणे । वेतने ॥ मूल्ये ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया । भृञ्भरणे । कर्मणिक्तिबितिनिर्द्देशात्क्तिन् ॥
भृतिभुक् । त्रि० भृतके । वैतनिके ॥ भृतिंवेतनंभुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥
भृत्य : । पुं० किङ्करे । दासे ॥ भृत्याबहुविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमा: । नियोक्तव्यायथार्थेषुत्रिविधेष्वेवकर्मसु । भ्रियते । भृञ् ० । भृञोऽसंज्ञायामितिक्यप् ॥ त्रि० पोष्ये ॥ अवश्यभरणीयेवृद्धमातापित्रादौ ॥
भृत्या । स्त्री० भृतौ । वेतने ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया० भरणंवा । भृञ्० । संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणइतिक्यप् ॥ चिकित्सायां ॥ यथा । कुमारभृत्याकुशलैरितिरघु : ॥
भृमि : । पुं० वायुविशेषे । घुरन्वायु० इ० भाषा ॥ जलादिभ्रमणे ॥ भ्रमति० भ्राम्यतिवा । भ्रमुअनवस्थाने० भ्रमुचलनेवा । भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेति० इन्० कित् ॥ भृमिं भ्रमणशीलंदरिद्रंजनमितिवेदभाष्यम् ॥

भृशम् । न० अतिशये ॥ त्रि० अतिशयान्विते ॥ भृशति । भृशुभ्रंशुअध : पतने । अन्तर्भावितण्यर्थादिगुपधेतिकः ॥

भृशम् । अ० प्रकर्षार्थे ॥ शोभने ॥

भृषत्-द् । पुं० पाषाणे ॥

भृष्ट : । त्रि० जलोपसेकेनविनापक्वे ॥ भूना० भुजैना० इ० भा० ॥

भृष्टतण्डुल : । पुं० भर्जनविशिष्टधान्यनिकरे । भूनाचावल० इ० भा० सुगन्धि : कफहारूक्ष : पित्तलोभृष्टतण्डुल : ॥

भृष्टमांसम् । न० शूल्ये ॥ भृष्टंचतन्मांसंच ॥

भृष्टयव : । पुं० धानासु । बहुरी०इ० भा० ॥ भृष्टश्चासौयवश्च ॥

भृष्टान्नम् । न० भृष्टतण्डुले ॥

भृष्टि : । स्त्री० भर्जने ॥ शून्यवाटिकायाम् ॥

भेक : । पुं० मण्डूके । वर्षाभ्वि । मेघे ॥ त्रि० भीरौ ॥ बिभेति । ञिभी भये । इण्भीकेतिकन् ॥

भेकट : । पुं० मत्स्यवि० ॥

भेकभुक् । पुं० कुम्भीनसे । सर्पे ॥ भेकान्भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भेकरावण : । पुं० मेघे ॥ भेकान्रावयति । रुशब्दे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

भेकल : । पुं० वनस्पतिविशेषे ॥

भेकलि : । पुं० मत्स्यविशेषे । भाङ्गन इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ भेकलिर्मधुर : शीतोष्ण्य : श्लेष्मकरोगुरु : ॥

भेकी । स्त्री० भेकस्त्रियाम् । शिल्याम् । गण्डूपद्याम् । वर्षाभ्व्याम् ॥ क्षुद्रमण्डूके ॥ जातेरस्त्रीतिङीष् ॥ मण्डूकपर्ण्याम् ॥

भेड : । पुं० मेषे । मेढा० इ० भा० ॥ इतिहे० ॥

भेडी । स्त्री० भेडस्त्रियाम् ॥

भेडोदुग्धम् । न० आविके ॥

भेत्ता । त्रि० भेदकर्त्तरि ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । तृच् ॥

भेद : । पुं० उपजापे । शत्रोरमात्यादीनामुपाये न० परतोविश्लिष्यात्मसात्करणे । ऐकमत्येनस्थितानांराजामात्यादीनांभयजननादिनापृथक्करणे ॥ तद्विशेषोयथा । मत्स्यउवाच । परस्परन्तुयेदुष्टा:क्रुद्धाभीतावमानिता: । तेषांभेदंप्रयुञ्जीतभेदसाध्याहितेमता : ॥ येतुयेनैवदोषेणपरस्माद्धापराध्यति । तेतुतद्दोषपातेनभेदनीयाभृशंतत: ॥ आत्मीयंदर्शयेदोषंपरस्माद्दर्शयेद्भयम् । एवंहिदर्शयेद्भिन्नंयथावद्वशमानयेत् ॥ संहताहिविनाभेदंशक्रेणापिसुदु:सहा : । भेदमेवप्रशंसन्तितस्मान्नयविशारदा: ॥ स्वमुखेनाशयेद्भेदंभेदंपर

सुखेनच । परीक्ष्यसाधुमन्यन्ते भेदं परसुखाकृतम् ॥ भेद्याः स्वकार्य सुहृद्भिःकुशलैर्येहिभेदिताः।भेदितास्ते विनिर्दिष्टानैवराजार्थवादिभिः ॥ अन्तःकोपोवहिःकोपोयत्रस्यात्तांमहीक्षिताम् । अन्तःकोपोमहांस्तत्रनाशकः पृथिवीक्षिताम् ॥ सामन्तकोपोवाह्यस्तुकोपः प्रोक्तो मनीषिभिः । महिषीयुवराजाभ्यां तथासेनापतिर्द्विजः । अमात्यान्मन्त्रिणश्चैवराजपुत्रास्तथैवच । अन्तःकोपोविनिर्दिष्टोदारुणः पृथिवीक्षिताम् ॥ वाह्यकोपे समुत्पन्ने सुमहत्यपिपार्थिवः । शुद्धान्तस्तुमहाभागशीघ्रमेवजयीभवेत् ॥ अपिशक्रसमोराजाअन्तःकोपेननश्यति । अन्तःकोपे समुत्पन्ने तस्माद्रक्षेन्महीक्षिताम् ॥ परतःकोपमुत्पाद्यभेदेनविजिगीषुणा । ज्ञातीनां भेदनं कार्यं परेषांविजिगीषुणा । रक्ष्यश्चैवप्रयत्नेन ज्ञातिभेदस्तथात्मनः । ज्ञातयः परितप्यन्ते सततं परितप्यताम् ॥ तथापितेषांकर्त्तव्यं सुगंभीरेणचेतसा । ग्रहणं दानमानाभ्यांभेदस्तेभ्योभयंकरः ॥ नज्ञातिरनुगृह्णातिनज्ञातिर्द्वेष्टुमिच्छति । ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु रिपवस्तेनपार्थिवैः ॥ भिन्नाहि शक्यारिपवः प्रभूताः स्वल्पेन सैन्येनविनिहन्तुमाजौ । सुसंहतानांहिततस्तुभेदं कार्यं रिपूणांनयशास्त्रविद्भिः ॥ इतिमात्स्ये राजधर्मे १८७ अध्यायः ॥ द्वैधे ॥ आपद्यात्मीयानात्मीययोर्भेदः ॥ विशेषे ॥ विदारणे ॥ मन्त्रभेदे कार्यहानिरितिविद्वांसतम् ॥ वैधे ॥ स्विद्यमानभावे ॥ भेदनम् । भिदिर् ० घञ् ॥ विरेके ॥

भेदकम् । न० व्यावर्त्तके । विशेषणे ॥ त्रि० नाशके ॥ विदारणे ॥ विरेचकौषधादौ ॥ पृथक्कारके ॥ यथा । भेदयति० अन्यपदार्थं पृथक्करोतीतिभेदकम् । नाम्ना शिवः गोत्रेणगार्ग्यः ॥ अपिच। भेद्यभेदकयोः श्लिष्ट संबन्धोन्योन्यमिष्यते । द्विष्ठायद्यपिसम्बन्धः षष्ठ्युत्पत्तिस्तुभेदकादितिभर्तृहरिः ॥

भेददर्शी । त्रि० अपराधिनि ॥ यथा । यदस्तितन्नजानातियन्नेहास्तितदीक्षते । इत्येवमपराधोस्य विद्यते भेददर्शिनः ॥ किञ्चजाग्रत्स्वप्नयोरविद्यावद्भिर्भ्रान्तेरुपलम्भात्० सुषुप्तिसमाध्योर्भ्रान्त्यभावेऽनुपलम्भान्मिथ्यात्वं भेदस्यसिद्धमित्यनुभवाच्चभेददर्शिनोमिथ्याज्ञादित्वात्सापराधत्वमितिनिश्चयः ॥

भेदनम् । न० विदारणे ॥ भिदेल्युट्

ट् ॥ हिङ्गुनि ॥ पुं॰ अम्लवेतसे ॥ सूकरे ॥
भेदनिम्न: । त्रि॰ संसारानुगे ॥
भेदित: । त्रि॰ दारिते । भिन्ने ॥ भेद्यतेस्म । भिदिर्॰ । चुरादिण्यन्त: । क्त: ॥
भेदी । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ त्रि॰ भेदकर्त्तरि । तद्विशिष्टे च ॥
भेदुरम् । न॰ भिदुरे । कुलिशे ॥
भेद्य: । त्रि॰ व्यावर्त्त्ये । विशेष्ये ॥ असमानितजने ॥ भेत्तुंशक्ये । विघट्टनीये । वाच्ये ॥
भेर: । पुं॰ पटहे ॥ विभेत्यस्मात् । ञिभीभये । स्फायितञ्चीत्यादिनारन् ॥ भेरीम् ॥ दुन्दुभौ ।
भेरि: । पुं॰ वाद्यप्रभेदे । करणाल- ॰ इ॰ भा॰ ॥ विभेत्यस्मादारवात् । ञिभी॰ । वङ्क्र्यादयश्चेति॰ क्रिन् । बाहुलकाद्गुण: ॥
भेरी । स्त्री॰ बृहड्ढक्कायाम् । आनके ॥ वाद्यविशेषे । करणालइति- ख्याते ॥ कृदिकारादितिपक्षेङीष् ॥ विभेतिस्फायितञ्चीत्यादिनारन् ॥ गौरादि- त्वान्ङीष्॰ इतितुरामाश्रम: ॥ वितस्तित्रयदीर्घाताम्रनिर्मिताचर्म च्छन्नाचतुर्विंशत्यङ्गुलवदनद्वयाभे- रीतिकश्चित् ॥ अन्तस्त्वीकाढक्का भेरीतिस्वामी ॥
भेरुण्ड: । पुं खगे ॥ त्रि॰ भयानके

भेरुण्डा । स्त्री॰ देवतान्तरे ॥ यक्षिणीविशेषे ॥
भेल: । पुं॰ प्लवे । डोंगा॰ इ॰ भा प्र॰ जलतरणसाधने । मुनिविशेषे ॥ त्रि॰भीरौ । अज्ञे । बुद्धिविवर्जिते । मूर्खे ॥ विभेत्यस्मात् । ञिभी । स्फायितञ्चीत्यादिनारन् । निपातनाल्लत्वम् । चंचले ॥
भेलक: । पुं॰ न॰ उडुपे । प्लवे । स्वल्पे जलतरणसाधने ॥ स्वार्थेक: ॥
भेषजम् । न॰ औषधे । जायौ ॥ भेषयति । भेष्टभये । ण्यन्त: । अच् भेषंरोगंजयति । जि॰ । अन्येभ्योपीतिड: ॥ भेषंजायतिवा । जैक्षये । आतोनुपेतिक: ॥ भिषजइदम् । तस्येदमित्यण् । अनन्त्यावसथेतिहभेषजादितिनिर्देशादत्वमित्यन्ये ॥ संसाररोगस्यसाक्षात्कारेणभेषजवत्भेषजंनिवर्त्तकंब्रह्माभिन्नात्मज्ञानम् ॥
भेषजाङ्गम् । न॰ अनुपाने ॥
भैक्षम् । न॰ भिक्षानिकुरम्बे ॥ भिक्षाणांसमूह: । भिक्षादिभ्योण् ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशश्चरेयुर्भैक्षमन्वहम् । सजातीयगृहेष्वेवसार्ववर्णिकमेववा ॥ सर्वंवापिचरेद्ग्रामंपूर्वोक्तानामसम्भवे । चन्त्यवर्जंमहाभागशास्त्रेष्वित्यंविनिश्चय: ॥ भैक्षेणवृत्तिनोवृत्तिरुपवाससमास्मृता ।

भैक्षचर्य्या । स्त्री० भिक्षासमूहाहरणे॥
भैक्षजीविका । स्त्री० भिक्षयाजीवनो पाये पैण्डिन्ये ॥ इतित्रिकाण्ड शेष:॥
भैक्षभुक् । त्रि० भैक्षाशिनि ॥ भैक्षंभुनक्ति । भुज० । कर्त्तरिक्विप्॥
भैक्षाण: । पुं० परिव्राजि । प्राणसन्धारणार्थंयथाशास्त्रंमाधूकरादि भिक्षांकुर्वाणे ॥
भैक्षुकम् । न० भिक्षुकवृन्दे ॥ भिक्षूणांसमूह: । खण्डिकादित्वादञ्॥
भैमी । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥ भीमतिथौ । माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भीमोत्तलप्सिकाप्रभेदे ॥ यथा । श्रेष्ठंगोधूमचूर्णंप्रचुरघृतप्लुतंनालिकेरेणसार्द्धंद्राक्षाखर्जूरशुण्ठीत्वचमरिचयुतंशर्करापूर्णगर्भम् । पक्वंतास्त्रेकटाहेटलविटलटलेपावकेमंददीप्तेधन्यैर्हेमन्तकालेसुजनपरिवृतैर्भुज्यतेलापनश्री: । भीमस्येयम् । अण् । ङीप्॥
भैरव: । पुं० शङ्करे । रुद्रे ॥ रागविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ भयानकरसे ॥ भैरवपर्वतइतिप्रसिद्धे ॥ भैरवास्त्रभैरवीदेवी ॥ सिद्धान्तविशेषे ॥ त्रि० भयानके । भीषणे । भीरोरिदम् । तस्येदमित्यण्॥
भैरवी । स्त्री० देवताभेदे । चामुण्डायाम् ॥ रागिणीविशेषे । भैरवरागपत्न्याम्॥
भैषजम् । न० भेषजे ॥ लावकपक्षिणि॥
भैषज्यम् । न० औषधे ॥ भेषजमेव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्य:
भो । अ० सम्बोधने ।
भोक्तव्य: । त्रि० भोजनीये ॥ भोज्ये । यथा० । यत्नेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्द्धनम्॥
भोक्ता । पुं० पत्यौ ॥ शरीरेन्द्रियमनोभि: संयुक्तआत्मनि०संसारिणि । अवस्थात्रयविशिष्टेजीवे ॥ भोक्तैवात्मानकर्त्तेतिसाङ्ख्या:॥ सुखादिभोगकर्त्ता० यथा कर्त्ताच देहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवचेति ब्र० वै० पु० वैश्वानरे ज्ञौ ॥ सर्वेषांयज्ञानांतपसाञ्चकर्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोगकर्त्तरि॥ आनन्दमये॥ बुद्धे: सुखदु:खमोहात्मकान्प्रत्ययान्स्वरूपचैतन्येनप्रकाशयतीतिनिर्विकारएवोपलब्धरि॥ त्रि० पालके ॥ भोगकर्त्तरि । भोजनकर्त्तरिचेतनेदेवदत्तादौ ॥ तस्य प्रकारोयथा । स्नात: सुधौतमृदुसुन्दरशुक्लवासास्तत्कालधौतचरण: सहपुत्रमित्रै: । स्रग्वीप्रसन्नहृदयोरसपाकवेत्ताभोक्ताविशिष्ठसततंहिसहायवैद्यै: ॥ मृदुतूलमयेस्थूलेचारु

स्वावगुण्ठिते । आसनेप्राङ्मुखो-
भोक्तोपविशेद्वाप्युदङ्मुखः ॥ भुङ्
क्ते । भुज० । तृच् ॥

भोग : । पुं० सुखे ॥ क्षुद्रसुखलवानु-
भवे ॥ सुखसाधनविषये० पश्यन्नहि
रथ्यादौ ॥ नह्यनुत्साहवतामननु-
तिष्ठतामलसानांभोगप्राप्तिर्लोकेऽह-
ष्टेतिपूज्यपादाः ॥ सुखादिग्रहणे ।
सुखदुःखानुभवे ॥ धने ॥ अहेः
शरीरे ॥ अहेरितिप्रयोगबाहुल्याभि
प्रायम्०भोगशब्दस्यशक्तिस्तुशरीरमा
त्रे० इत्याकरः ॥ अहेः फणायाम्
॥ पालने । अभ्यवहारे । योषिदा-
दिभृतौ । वेश्यादिवेतने ॥ आदिना
हस्त्यश्वादिकर्मकराणांभृतौभाडा०-
इ०भा० ॥ विषये । राज्ये ॥ भोज
नम्०भुज्यतेवा। भुजपालनाभ्यवहा
रयोः । भुजोकौटिल्येवा । भावे
कर्मणिवाघञ् ॥ योगिनोजीवन-
हेतौभिक्षाव्यापारे० वर्णाश्रमोचि-
तव्यापारेच ॥ यथा । चित्तस्यभो-
गैर्द्वौभागौशास्त्रैरेकंप्रपूरयेत् । गु
रुशुश्रूषयाभागमव्युत्पन्नस्यसक्रमः ॥
किञ्चिद्व्युत्पत्तियुक्तस्यभागंभोगेन
पूरयेत्। गुरुशुश्रूषयाभागौभागंशा
स्त्रार्थचिन्तया ॥ व्युत्पत्तिमनुयात
तस्यपूरयेच्चेतसोऽन्वहम् । द्वौभागौ
शास्त्रवैराग्यै द्वौध्यानगुरुपूजयेतिय
शिष्ठः ॥ भूम्यादीनांभोगो यथा ।
त्रिपुरुषभोगमाहव्यासः । प्रपिता
महेनयद्भुक्तंतत्पुत्रेणविनाचतम् ।
तौविनायस्यपित्राचतस्यभोगस्त्रि-
पौरुषः ॥ पितापितामहोयस्यजी
वेच्चप्रपितामहः । त्रयाणांजीवतां
भोगोविज्ञेयस्त्वेकपूरुषः ॥ नार
दः । तथारूढविवादस्यप्रेतस्यव्यव
हारिणः । पुत्रेणसोऽर्थः संशोध्यो
नतंभोगोनिवर्त्तयेत् ॥ विभवभे-
दे ॥ य० । कर्त्ताचदेहीभोक्ताचआ
त्माभोजयितासदा । भोगोविभव
भेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच ॥

भोगगृहम् । न० वासगृहे ॥

भोगदेह । पुं० स्वर्गनरकादिभोगार्थं
सूक्ष्मशरीरे ॥ यथा । कृतेसपिण्डी
करणेनरः संवत्सरात्परम् । प्रेतदे
हंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते० इति ॥

भोगपाल : । पुं० अश्वरक्षके ॥ त्रि०
भोगरक्षके ॥

भोगपिशाचिका । स्त्री० क्षुधायाम् ॥

भोगभूमि : । स्त्री० सुखस्थाने ॥ भा
रतवर्षातिरिक्तवर्षे ॥ यथा । तत्रापि
भारतंश्रेष्ठंजम्बुद्वीपेमहामुने । य-
तोहिकर्मभूरेषाततोऽन्याभोगभूम-
यः ॥

भोगवान् । पुं०अहौ । सर्पे ॥ भोगो
ऽस्यास्ति । मतुप् ॥ नाट्ये । त्रि०
भोगविशिष्टे ॥

भोगवती । स्त्री० नागपुर्याम् ॥ पा-

तालगंगायाम् ॥ ङीप् ॥ वासुकितीर्थे ॥

भोगसद्म । न० वासगृहे ॥ भोगायसद्म ॥

भोगार्हम् । न० धने ॥ भोगायअर्हम् ।

भोगार्ह्यम् । न० धान्ये ॥

भोगावली । स्त्री० नागपुर्याम् । बन्दिनांसंस्तुतौ । बन्दिपाठे ॥

भोगावास : । पुं० वासगृहे ॥ भोगस्यवास : ॥

भोगिक : । पुं० भोगपाले । अश्वरक्षके ॥

भोगिकान्त : । पुं० कम्बलच्छमणि । वायौ ॥

भोगी । पुं० जिह्मगे । भुजङ्गे । सर्पे ॥ भोग : फणोवक्रगतिर्वाऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनि : ॥ ग्रामपाले । ग्रामण्याम् । ग्रामाधिपतौ ॥ नृपे । राज्ञि ॥ नापिते ॥ वैयावृत्तिकरे ॥ त्रि०सर्वैर्भोगोपकरणैरुपेते ।

भोगिनी । स्त्री० महिषींविहायान्यराजयोषिति ॥ अतिशयितोभोगोस्त्यस्या : । इन्नन्तान्नान्तलक्षणोङीप् ॥

भोगिवल्लभम् । न० चन्दने ॥

भोगीन्द्र : । पुं०)

भोगीश : । पुं०) अनन्ते । नागराजे । शेषे ॥ वासुकौ ॥ भोगिनाम्०इन्द्र :० ईशोवा ॥

भोग्यम् । न० धने ॥ धान्ये ॥ फले ॥ आधिविशेषे । फलभोग्ये ॥ त्रि०भोगार्हे । शब्दादिविषयेषु ॥ भोक्तुमर्ह : । भुजेर्ण्यत् ॥

भोग्या । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ भोक्तुमर्हायाम् ॥ टाप् ॥

भोज : । पुं० यादवे ॥ दूरेऽभवन्भोजवलअगच्छतइतिमाघ : ॥ देशविशेषे ॥ धारानगरीपतौ०कलिप्रसिद्धे नृपविशेषे ॥ देशविशेषे । भोजकटे ॥

भोजकट : । पुं० रुक्मिनिर्मितपुरे रुक्मिभोजकटंनामपुरंकृत्वाऽवसत्तदेतिवि०पु० ॥ देशविशेषे ॥

भोजकटीय : । त्रि० भोजकटदेशोद्भवे ॥ वृद्धाच्छ : ॥

भोजनम् । न० आहारे । निघसे । जेमने । जीवन०इ०भा० ॥ वहूनांपङ्क्तावशने ॥ भुज्यते । भुज० । ल्युट् ॥ भोज्यरूपतयाप्रकृतौ ॥ अथभोजनगुणविधानादियथा । भोजनाग्रेसदापथ्यंजिह्वाकण्ठविशोधनम् । अग्निसन्दीपनंहृद्यंलवणार्द्रकभक्षणम् ॥ आयुर्घृतेगुडेरोगोमृत्युर्लीनोविदाहिषु । आरोग्यंकटुतिक्तेषुबलंमांसिपयस्सु-च ॥ अन्नाद्दष्टगुणंपिष्टंपिष्टाद्दष्टगु

णं पयः। पयसोऽष्टगुणं मांसं मांसा
दष्टगुणं घृतम्॥ घृतादष्टगुणं तै-
लं मर्द्दनान्नचभक्षणात्। आहारः
प्रीणनः सद्योबलकृद्देहधारणः।
फलमादौ द्विजाश्नीयाद्भोजनस्य नरो
त्तमः। विनामोचाफलं तद्वद्वर्ज-
नीयाचकर्कटी॥ मृणालविसशा-
लूककन्दे क्षुप्रभृतीन्यपि। पूर्वमे
वाहि भोज्यानि न तु भुक्त्वा कदाचन॥
याममध्ये न भोक्तव्यं यामयुग्मं न लं
ङ्घयेत्। याममध्ये रसोत्पत्तियु-
ग्मेऽतीतेबलक्षयः॥ आयुष्यं प्रा-
ङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामु-
खः। श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋ
तं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः॥ कुर्वीत र-
न्नेनभागौ द्वावेकं पानेन पूरयेत्।
वायोः सञ्चारणार्थं च चतुर्थमवशे
षयेत्॥ दन्तेचावगलं चान्नं शौचे
नापहरेज्जलैः। कुर्यादनिर्गतं त
द्धिमुखस्यानिष्टगन्धताम्॥ भुक्त्वापा
णितलं घृष्ट्वा चक्षुषोर्यदि दीयते। अ
चिरेणैव तद्वारि तिमिराणि व्यपोह-
ति॥ भुक्त्वाचम्य करं वामं दत्त्वाङ्कु-
चौ ततः पठेत्। भुक्तं महेन्द्रहस्ते
न वैश्वानरमुखेन च॥ गरुडस्य च क-
ण्ठेन समुद्रस्य च वह्निना। वाता-
पिर्भक्षितो येन पीतो येन महोदधिः
॥ यन्मया खादितं पीतं तदगस्त्यो-
जरिष्यति। पठित्वैतत्सुखासीनः

भोजनम्

यथां तिष्ठेदनाकुलः॥ भुक्-
त्वा पादशतं गत्वा वामपार्श्वेन सं
विशेत्। एवं ह्यधोगतं चान्नं सुखं-
तिष्ठति जीर्यते॥ भुक्त्वा संविश-
तस्तुन्दं बलमुत्तानशायिनः। आ
युर्वामकसुप्तस्य मृत्युर्धावति धावतः
॥ अपिच। ततो भोजनवेलायां
कुर्यान्मङ्गलदर्शनम्। तस्य प्रदक्षि
णं नित्यमायुर्धर्मविवर्द्धनम्। लोके
ऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हुता-
शनः। हिरण्यं सर्पिरादित्य आपो
राजा तथाष्टमः॥ पादुकारोहणं कु
र्यात्पूर्वं भोजनतः परम्। पादरोग
हरं वृष्यं चक्षुष्यं चायुषे हितम्॥ अ
श्नीयात्तन्मना भूत्वा पूर्वन्तु मधुरं रस
म्। मध्ये लवणौ पश्चात्कटुतिक्तक
षायकान्॥ विदाहीन्यन्नपानानि
यानि भुङ्क्ते हि मानवः। तद्विदाह
प्रशान्त्यर्थं भोजनान्ते पयः पिबेत्
॥ एवं भुक्त्वा समाचामेत्तृणग्रहण
पूर्वकम्। भोजने दन्तलग्नानि नि
र्हृत्याचमनं चरेत्॥ दन्तलग्नमनि
र्हार्यं लेपं मन्ये तदन्तवत्। न तच्च बहु
शः कुर्यात्यत्नं निर्हरणं प्रति वि
शरस्त्वन्यथा॥ अस्नाताशी मलं भुङ्
क्ते अजपी पूयशोणितम्। अहुत्वातु
कृमिं भुङ्क्ते अदत्वा विड्विभोजन
म्॥ अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्या
त्मकारणात्। इन्द्रियप्रीतिजनकं

हृयापाकंविवर्जयेदितिजाबालि: ॥ वालसुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यका: । सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्चदम्पत्यो: शेषभोजनम् इतियाज्ञवल्क्य: । नभोजनार्थंस्वे विप्र: कुलगोत्रे निवेदयेत् भोजनार्थंहितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैरितिमनु:॥

भोजनपात्रम् । पुं० आहारभाजने ॥ हैमंदोषहरंपात्रं चक्षुष्यं राजतंशुचि । कांस्यंबुद्धिप्रदंरम्यंपालाशंरुचिकारकम् ॥

भोजपति: । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानांक्षत्रियविशेषाणांपति: ॥

भोजपुरम् । न० स्वनाम्नाप्रसिद्धे देशवि० ॥

भोजयिता । त्रि० भोजनकारयितरि ॥ भोगप्रयोजके । पुं० ईश्वरे ॥

भोजविद्या । स्त्री० ऐन्द्रजालिकविद्यायाम् ॥

भोजाधिप: । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानामधिप: ॥

भोज्यम् । न० भोजनीयद्रव्ये । यत्कवलंजिह्वयाविलोड्यनिगीर्यते सूपौदनादितस्मिन् । पायसादौ ॥ विषयमात्रे ॥ भुज्यते । भुज० । ऋहलोर्ण्यत् । भोज्यंभक्ष्ये इतिण्यतिकवर्गाभावोनिपातनात् ॥ आहारादधिकंभोज्यं ब्रह्माण्डविभवेपिन ॥ अभ्युदयार्थब्राह्मणभोजने ॥ स्वाराज्यसाम्राज्ययोर्भोगभाक्त्वे ॥ सोमे ॥

भोज्यवित् । पुं० सूपकारे । सूपकारोहिभोज्यंवस्तुत्वेनजानाति ॥

भोज्यसम्भव: । पुं० शरीरस्थरसधातौ ॥

भोज्या । स्त्री० भोजस्वराज्ञोगोत्रापत्ये स्त्रियि ॥ क्रौड्यादिभ्यश्चेत्यनभोजक्षत्रिये० इत्युक्ते: ष्यङादेश: । ष्यङश्चाप् ॥

भोट: । पुं० भोटाङ्गे । भोटान्ते ॥

भोटाङ्ग: । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धे देश-विशे० । भोटान्० इ० भा० प्र०॥

भोटान्त: । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । काश्मीरन्तुसमारभ्यकामरूपात्तुपश्चिमे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशात्तदक्षिणे ॥

भोभो । अ० सम्बोधने ॥

भोलि: । पुं० वक्रग्रीवे । उष्ट्रे ॥

भो: । अ० सम्बोधने । विषादे ॥ प्रश्ने ॥ भाति । भा० । बाहुलकात् डोस् ॥

भौत: । पुं० देवले ॥ भूतयज्ञे । न० भूतसङ्घे ॥ भूतानांसमूह: । भिक्षाद्यण् ॥ त्रि० भूतसम्बन्धिनि ॥

भौतिक: । पुं० स्थाणौ ॥ शिवे ॥ सर्वविशेषे ॥ यथा । अष्टविकल्पोदैवस्तैर्यग्योनिश्चपञ्चधाभवति । मानुष्यश्चैकविध: समासतोभौतिक: सर्ग: ॥ भौतिकाश्चाष्टसर्गा

स्यैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्या मूर्द्धाधोमध्यभावेनचत्रिविधम् । यथा । ऊर्ध्वं सत्त्वविशालस्तमोविशालश्चमूलत: सर्ग: । मध्ये रजोविशालोब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्त:॥ न० मुक्तायाम् ॥ त्रि० भूतसम्बंधिनि ॥ रूपादिषु ॥ चक्षुरादिषु ॥ शरीरादिषु ॥

भौती । स्त्री० तम्याम् । रात्रौ । रजन्याम् ॥

भौत्य: । पुं० भूतिमुने: पुत्रे चतुर्दशेमनौ ॥

भौम: । पुं० कुजग्रहे । मङ्गले ॥ नरकासुरे ॥ अम्बरे ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ न० पानीयविशेषे ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमं त्रिविधंबुधै: । जाङ्गलंपरमानूपंतत: साधारणंक्रमात् ॥ भौमानामम्भसांप्रायोग्रहणंप्रातरिष्यते । शीतत्त्वं निर्मलत्व ञ्चयतस्तेषांमहान्गुण: ॥ त्रि० भूमिभवे ॥ तले ॥ अन्नमयभूमिकार्ये ॥ भूमेरपत्यम् । शिवादित्वादण् ॥ भूमौभवति शैषिकोण् ॥ भूमेरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भौमवार: । पुं० पञ्चवाराद्यांषष्ठाध्यायम् ॥

भौमन: । पुं० विश्वकर्मणि ॥

भौमरत्नम् । न० प्रवाले ॥

भौमावास्या । स्त्री० गोसहस्त्रोतिविख्यातायाममायाम् । यथा । अमावास्यांभवेद्वारोयदिभूमिसुतस्यच । गोसहस्त्रफलंदद्यात्स्नानमात्रेणजाह्नवीतिव्यास: ॥

भौमी । स्त्री० सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भौरिक: । पुं० कनकाध्यक्षे ॥ भूरिणि । सुवर्णेनियुक्त: । तत्रनियुक्तइतिठक् ॥

भ्रंश: । पुं० अध: पतने ॥

भ्रंस: । पुं० भ्रंशे ॥

भ्रकुंस: । पुं० स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । भ्रुकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषार्थकुसिधातोरुरादिग्वन्तादेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे० अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्यअकारोनेनविधीयतइतिव्याख्यानान्तराद्‌० भ्रकुंस: ॥

भ्रुकुटि: । स्त्री० क्रोधादिनाभ्रुव:कौटिल्ये । भ्रुकुट्याम् ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवो: कुटि: । इकोह्रस्वइत्यत्र० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकेनाकारोविधीयते ॥

भ्रकुटी । स्त्री० भ्रकुटौ । कुटेरिन्नन्तात्० कृदिकारादितिङीष् ॥ भ्रुवो: कुटी ॥ इकोह्रस्वइतिसूत्रे० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्य०-

अकारोनेनविधीयतइत्यर्थादकार: ॥
भ्रम : । पुं० अम्बुनिर्गमे । प्राकारगृह भित्तिषुजलनिर्गमनजाले ॥ कुन्दा ख्यशिल्पियन्त्रे ॥ चरख० इ० भा० भ्रमणे: भ्रान्तौ । मिथ्याज्ञाने । मिथ्या मतौ । व्यसनहेतौ ॥ माविनश्यत्वऽयं भोगोवर्द्धतामुत्तरोत्तरम् । माविघ्ना: प्रतिबध्नन्तुधन्योस्म्यऽस्मादितिभ्रम:॥ भ्रमणम् । भ्रमुअनवस्थाने । भावे घञ् ॥ नद्यादावधस्थलस्थोर्द्धेनि : सरणे ॥ भ्रमन्तिजलान्यनेन । हल श्चेतिघञ् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धऽभाव : ॥ देहेन्द्रियाद्यध्यासे ॥ न्यायमते० भ्रमस्यनामान्तरमप्रमा । भ्रमोद्विविध : । विपर्यास : ० सं- शयश्च । आद्योयथा । देहेआत्मबु द्धि : ० शङ्खादौपीततामति : । सानिश्चयरूपा ॥ द्वितीयोयथा । किं स्विन्नरोवा० स्थाणुर्वेत्यादिवुद्धि: । तस्यकारणम् । पित्तदूरत्वमोहभया दिनानाविधदोष: । यथा । अप्रमा चप्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमुच्यते । त च्छून्ये तन्मतिर्यास्यादप्रमासादिरू पिता ॥ तत्प्रपञ्चोविपर्यास : संश योपिप्रकीर्त्तित : । आद्योदेहेआत्म वुद्धि : शङ्खादौपीततामति : ॥ भवे न्निश्चयरूपासासंशयोथप्रदर्श्यते । । किंस्विन्नरोवास्थाणुर्वेत्यादिबु- द्धिस्तुसंशय : ॥ तदभावाप्रकारा धीस्तत्प्रकारातुनिश्चय: । समं शयोभवेद्दाधीरेकचाभावभावयो : ॥ साधारणादिधर्मस्यज्ञानंसंशय कारणम् । दोषोऽप्रमायाजनक : प्रमायास्तुगुणोभवेत् ॥ पित्तदूरत्वा दिरूपोदोषोनानाविध : स्मृत : । इ० भा० प० ॥

भ्रमणम् । न० अनवस्थितौ ॥ गमन विशेषे । पर्यटने ॥

भ्रमणी । स्त्री० कारुण्डिकायाम् । जलौकायाम् ॥ अधीशितु: क्रीडा व्यायाम् । अधीशितु : क्रीडादौ ॥

भ्रमत्कुटी । स्त्री० तृणादिच्छन्ने ॥ कावायाम् । जङ्गमकुट्याम् ॥

भ्रमर : । पुं० कीटविशेषे । षट्पदे । मधुव्रते । द्विरेफे । चञ्चरीके ॥ का मुके ॥ वेधनशस्त्रे । वर्मा० इ० भा० ॥ भ्रमति । भ्रमु० । अर्तिकमि भ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चिदित्यर: ॥

भ्रमरक : । पुं० भृङ्गे । मधुलिहि ॥ गिरिके । बालमूषिके ॥ चूर्णकेशे । अलके । ललाटलम्बितचूर्णकुन्तले ॥ जलभ्रमे ॥ भ्रमरइव । इवेप्रतिकृ ताविितिकन् ॥ भ्राम्यतिवा । भ्रमु० अतिकमीत्यर : । स्वार्थेकन् ॥

भ्रमरकीट : । पुं० कीटान्तरे । कुम्भा री० इ० भा० ॥

भ्रमरच्छली । स्त्री० लताविशेषे । भृ ङ्गाह्वायाम् ॥ भृङ्गच्छलीचकटुका

प्रियुक्ते ॥ दीप्तिशालिनि । विभ्राजि ॥ भ्राजते । तच्छील : । भ्राज दीप्तौ । भुवश्चेतिचकारात् । भ्राजे रपिद्रष्णुच् ॥ स्वप्रकाशचिद्रूपे ॥

भ्राता । पुं० सहोदरे ॥ भ्राजते । विभर्ति वा । भ्राज् डुभृञ् । वा । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृपितृदुहितृ । इतिसाधु : ॥

भ्रातरौ । पुं० २०० सहोक्त्याभ्रातृभगिन्यो : । भ्राताचस्वसाच : । भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेष : स्वसाचभ्राताचेतिवा ॥

भ्रातृकम् । त्रि० भ्रातुरागतेधनादौ ॥ ऋतठञ् ॥ ङीपि० भ्रातृकी ॥ भ्रातृयोग्ये ॥

भ्रातृज : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुर्जात : । पञ्चम्यामितिड : ॥

भ्रातृजा । स्त्री० भ्रातृपुत्र्याम् । भ्रात्रीयायाम् ॥ टाप् ॥

भ्रातृजाया । स्त्री० भ्रातृपत्न्याम् । प्रजावत्याम् ॥ भ्रातु : जाया ॥

भ्रातृपत्नी । स्त्री० प्रजावत्याम् ॥ भ्रातापतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंसपत्न्यादिष्विति० भ्रातृपतिशब्दस्य नान्तादेशे० ऋन्नेभ्यइतिङीप् ॥

भ्रातृपुत्र : । पुं० भ्रातृजे ॥

भ्रातृभगिन्यौ । स्त्री० भ्रात्रो : ॥ भ्राताचभगिनीच ॥

भ्रातृवल : । त्रि० भ्रातृमति ॥ भ्राताऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइति० वलच् । सञ्ज्ञामित्यनुवृत्तेर्वलइतिनदीर्घ : ॥

भ्रातृव्य : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्च ॥ शत्रौ ॥ व्यन्सपत्ने ॥

भ्रातृश्वशुर : । पुं० पतिज्येष्ठभ्रातरि । जेठ० भासुर० इ० भा० ॥

भ्रातृस्थानम् । न० सहोदरगृहे ॥ लग्नात्तृतीयभवने ॥ भ्रातुः स्थानम् ॥

भ्रात्रीय: । पुं० भ्रातृजे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्चेति० चाच्छ : ॥

भ्रान्त : । पुं० मत्तद्विपे ॥ राजधुत्तूरे ॥ न० भ्रमणे ॥ त्रि० भ्रमान्विते ॥ भ्रान्तिमापन्ने ॥ अद्वितीयं-ब्रह्मतत्त्वंनजानन्तियदातदा । भ्रान्ताएवाखिलास्तेषांक्वमुक्ति : क्वेहवासुखम् ॥ भ्रमे : कर्त्तरिक्त : । अनुनासिकस्यक्विझलो : क्ङितिं० इ० दीर्घ : ॥

भ्रान्ति : । स्त्री० भ्रमे । मिथ्यामतौ । अतस्मिँस्तज्ज्ञाने ॥ युक्तिहीनप्रकाशत्वाद्भ्रांतिर्नैवास्तिलक्षणम् । यदिस्याल्लक्षणंकिञ्चिद्भ्रान्तिरेवन-सिध्यति ॥ भ्रान्तिभाजिभवतिक्वविवेक : ॥ भ्रमणे । अनवस्थितौ ॥ भ्रमणम् । भ्रमु० । क्तिन् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ : ॥

भ्रान्तिदर्शनम् । न० असाधनेसाधनत्व

बुद्धौ ॥ साधनेष्वसाधनत्वबुद्धौ ॥ भ्रान्त्यादर्शनम् ॥ शुक्तिकायांरजतवद्विपर्ययज्ञाने ॥

भ्रान्तिमान् । त्रि० भ्रान्तिविशिष्टे ॥ भ्रान्तिरस्यास्ति । मतुप् ॥ ङीपि० भ्रान्तिमती ॥ पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ भ्रान्तिमानन्यसंवित्तत्तुल्यदर्शने । तदिति० अन्यदप्राकरणिकंनिर्दिश्यते० तेनसमानमर्थाद्विहप्राकरणिकमाश्रीयते । तस्यतथाविधसदृष्टौसत्यांयदप्राकरणिकतया-संवेदनम्०सभ्रान्तिमान् । नचैषरूपकम्प्रथमातिशयोक्तिर्वा०तत्रवस्तुतोभ्रमस्याभावात् । इहचार्थानुगमनेनसंज्ञाया: प्रवृत्तेस्तस्यस्पष्टमेवप्रतिपन्नत्वात् । उदाहरणम् । कपालमार्जार: पयइतिकराल्लेढिशशिनस्तरुच्छिद्रप्रोतान्विसमितिकरीसङ्कलयति।रतान्तेतल्पस्थान्हरतिवनिताप्यंशुकमितिप्रभामत्तश्चन्द्रोजगदिदमहोविप्लवयति ॥

भ्रान्तिहर: । पुं० मन्त्रिणि ॥ त्रि० भ्रमनाशके ॥

भ्रामक: । पुं० जम्बुके । फेरौ ॥ धूर्त्ते ॥ सूर्यावर्त्ते ॥ अश्मप्रभेदे । चुम्बक० इ० भा० प्र० ॥ त्रि० भ्रमजनके ॥

भ्रामर: । पुं० चुम्बक० इ० प्र० पाषाणे । भ्रामके ॥ न० शुक्लवर्णेमधुनि ॥ भ्रमरै: कृतम् । क्षुद्राभ्रमरेत्यादिनाऽञ् ॥ किञ्चित्सूक्ष्मै:प्रसिद्धेभ्य: षट्पदेभ्योलिभिश्चितम् । निर्मलंस्फटिकाभंयत्तन्मधुभ्रामरंस्मृतम् ॥ भ्रामरं[illegible]पित्तघ्नं मूत्रजाड्यकरंगुरु । स्वादुपाकमभिष्यन्दिविशेषात्[illegible]च्छिलंहिमम् ॥ रतबन्धान्तरे ॥ यथा । तत्कटिंसमधिरुह्यवल्लभ: स्वाधृपादिपशुर्सस्थितिस्थित: । चक्रवद्भ्रमतिकुञ्चितत्रिकोभ्रामरंनिगदितंसमुद्गतम् ॥ नृत्यविशेषे । रासे । मण्डलनृत्ये । हल्लीसे ॥ त्रि० भ्रमरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

भ्रामरी । त्रि० अपस्मारिणि ॥ इति कुल्लूकभट्ट: ॥

भ्रामरी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

भ्रामित: । त्रि० आघूर्णिते ॥

भ्राष्ट्र: । पुं० भर्जनपात्रे । अम्बरीषे । भडसां० इ० भाड० इ० भा० ॥ भृज्ज्यतेऽत्र । भ्रस्जपाके । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति०ष्ट्रन्० वृद्धिश्च ॥

भ्रियमाण: । पुं० पोष्यमाणे ॥

भ्रुकुंस: । पुं० भ्रकुंसे ॥ भ्रूकुंसे । स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । नचनिआ० इ० भा० ॥ भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्य तिसूत्रे० इयङुवङ्भाविनामव्ययानाञ्चेति

वक्तव्यमितिनिषेधोत्तरपठितेन । अभ्रुकुंसादीनामितिवक्तव्यमिति वार्त्तिकेनतन्निषेधाद्ध्रस्वः ॥ एवं भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० भ्रुकुटी । भ्रूकुट्याम् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुटेरिगुपधात्किदितीन् । भ्रुवोः कुटिः । भ्रुकुंसवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुटी । भ्रुवोः कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकाद्ध्रस्वः ॥

भ्रूः । स्त्री० नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां चिल्लिकायाम् । भौं० इ० भा० ॥ भ्रमु० । भ्रमेश्चडूः । टिलोपः ॥ यद्वा । भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रमेश्चडूः ॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । जङ्गमादीनामिति० गम: क्वावित्यत्र वार्त्तिकेन० मलोपजङ्चादेशः ॥

भ्रूकुंसः । पुं० भ्रूकुंसे । भ्रुकुंसे । नचनिस्त्रा० इ० भा० ॥ भाषणार्थकचुरादिण्यन्तात् कुंसेरेच् । भ्रुवा कुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे० इयङुवङ्भाविनामस्त्र्यधानाश्चनेतिवार्त्तिकाद्ध्रस्वनिषेधः ॥

भ्रूकुटिः । स्त्री भ्रूकुट्याम् ॥ भ्रुवोः कुटिः इयङुवङ्भाविनामिति निषेधाद्ध्रस्वोनभवति ॥

भ्रूकुटी । स्त्री० भ्रकुट्याम् । भ्रुकुटी ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी । इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्व निषेधः ॥

भ्रूणः । पुं० स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ ॥ डिम्भे । अर्भके ॥ गर्भिण्याम् ॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूण्यते । भ्रूण आशाविशङ्कयोः । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री० गर्भस्थबालकहनने ॥ यथा । विविवाहं कृतं येनकरोतिचतुर्थकम् । कुलानिपातयेत्सप्तभ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि० गर्भस्थबालकहन्तरि ॥ भ्रूणंहतवान् । हन० । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप् ॥ ब्रह्महणि ॥ भ्रूणहा० वरिष्ठब्राह्मणहन्तोच्यत इतिव्याख्यानात् ॥

भ्रूभङ्गः । पुं० भ्रूविक्षेपे । भ्रुवः कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्गः ॥

भ्रेषः । पुं० अधःपाते । यथोचितात्० भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेषृचलने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रेषणम् । न० चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न० भ्रूणघ्नोभावे ॥ ष्यञ् । दाण्डिनायनेतिनिपातनात्तकारादेशः ॥

† —*— †

मकुतिः। स्त्री० शूद्रशासने ॥
मकुरः। पुं० मुकुरे दर्पणे ॥ वकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मङ्कते। मकि०। मकुरदर्दुरावितिसाधुः ॥
मकुलः। पुं० न० मुकुले ॥ वकुलद्रुमे ॥
मकुष्ठः। पुं० वनमुद्गे। मौठ० इ० प्र० व्रीहिविशेषे ॥ मकुष्ठोवातलोग्राहीकफपित्तहरोलघुः। वांतिजिन्मधुरः पाकेक्रमिकृज्ज्वरनाशनः ॥ त्रि० मंथरे ॥
मकुष्ठकः। पुं० वनमुद्गे। मयुष्ठके। मकुष्ठे ॥ मङ्कते० मङ्क्यतेवा। मकि०। बाहुलकादुनुमभावश्च। तिष्ठति। ष्ठा०। क्वुन्। मकुश्चासौस्थकश्च। पूर्वपदादितिष:॥
मकूलकः। पुं० मुकूलके। लघुदन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते। मकि०। खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचावितिपिञ्जादित्वादूलच्। स्वार्थेकन् ॥
मक्कल्लः। पुं० शूलरोगविशेषे ॥ यथा। सूता याहृच्छिरोवस्तिशूलमक्कल्लसंज्ञितम्। यवक्षारंपिवेत्तत्रमस्तुनोष्णोदकेनवा।
मक्का। स्त्री० खुराशानाभिधेदेशे ॥
मक्कुलम्। न० शिलाजतुनि ॥
मकेशः। पुं०) खुराशानदेशस्थे
मकेश्वरः। पुं०) शिवे ॥

मकोलः। पुं० शिलाधातौ। सितोपले। मकोल० खडियामाटी० गोलू० इ० भा० ॥
मक्षः। पुं० स्वदोषाच्छादने ॥
मक्षवीर्य्यः। पुं० पियालवृक्षे ॥
मक्षिका। स्त्री० कीटविशेषे। गन्धलोलुपायाम्। वमनीयायाम्। मक्खी० इ० भा० ॥ मशति। मशशब्देरोषकृतेच। हनिमशिभ्यां सिकन् ॥ मक्षतिवा। मक्षरोषसङ्घाते। क्वुन्० खुल्वा ॥
मक्षिकामलम्। न० सिक्थके ॥
मक्षीका। स्त्री० मक्षिकायाम् ॥
मखः। पुं० यज्ञे ॥ मखन्तिदेवाअत्र अनेनवा। मखहेतौ। उलस्मृति० घञ्। संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वाक्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते० इतिघञ्विषयेपिपुंसीतिघः ॥ यद्वा। मह्यते। मह०। नहेर्हलोपश्च० महेश्चेतिखोहलोपश्च ॥
मखत्राता। पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥
मखवह्निः। पुं० प्रणीते। यज्ञाग्नौ ॥
मखानलः। पुं० महावीरे। यज्ञाग्नौ ॥
मखान्नम्। न० पद्मबीजाभे। पानीयफले। मखाना० इ० भा० ॥ मखान्नं पद्मबीजस्य गुणैस्तुल्यंविनिर्दिशेत् ॥

मङ्क्तिः । नं० शठे ॥ मङ्क्ते । मकि० । बङ्क्यादित्वात्साधुः ॥

मङ्खणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति हारावली ॥

मङ्क्षु । अ० शीघ्रे ॥ भृशार्थे ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । बाहुलकात्सुः । मस्जिनशोरितिनुम् । स्कोरितिसलोपः ॥

मङ्क्षणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

मङ्गः । पुं० नौमस्तके ॥ मङ्गति । मगि सर्पणे । पचाद्यच् ॥

मङ्गलः । पुं० अङ्गारके । कुजे । तृतीयग्रहे ॥ अस्यवारजातस्यफलं यथा । उग्रः प्रतापीक्षितिपालमन्त्रीरणप्रियोवक्रवचाः सरोषः । सत्वान्वितः शूरगणप्रधानाकुजस्यवारेप्रभवोमनुष्यः ॥ न०कल्याणे ॥ सर्वार्थरक्षणे ॥ अगर्हिताभिप्रेतार्थसिद्धौ ॥ यत्खलु क्रियमाणमेवमनः प्रह्लादनं समीहितसाधनञ्चतन्मङ्गलमुच्यतइतिव्याख्याकाराः ॥ आशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशोवापितन्मुखमित्यालङ्कारिकोक्तेः काव्यादिमुखे क्रियमाणे ॥ यथाहभगवान्भाष्यकारः । मङ्गलादीनिमङ्गलमध्यानिमङ्गलान्तानिशास्त्राणिप्रथन्ते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणिच भवन्तिअध्येतारश्चप्रवक्तारोभवन्तीतिमङ्गलानुष्ठानप्रयोजनानि ॥ प्रशस्ताचरणंनित्यमप्रशस्तविवर्जनम् । एतद्धिमङ्गलंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ-ब्राह्मणोगौर्हुताशनः । हिरण्यंसर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टमः ॥ एतानिसततंपश्येन्नोच्चेदर्घ्यादिना यर्जेत् । प्रदक्षिणन्तुकुर्वीततथाचायुर्नहीयते ॥ अपिच । रोचनंचन्दनंहैमम्मृदङ्गंदर्पणंमणिम् । गुरुमग्निंतथासूर्यंप्रातः पश्येत्सदाबुधः ॥ मङ्गति० दुरदृष्टमनेन । मगि सर्पणे॥ गतौवा । मङ्गेरलच् ॥ अशुभानिनिराचष्टे तनोतिशुभसन्ततिम् । स्मृतिमात्रेणयत्पुंसांब्रह्मतन्मङ्गलंविदुरितिविष्णुपुराणम् ॥ त्रि०कल्याणवति ॥

मङ्गलगृहम् । न० मेषराशौ ॥ वृश्चिकराशौ ॥ मङ्गलस्यतृतीयग्रहस्यगृहम् ॥

मङ्गलचण्डिका । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥
मङ्गलचण्डी । स्त्री०) यथा । प्रधानांशस्वरूपाचदेवीमङ्गलचण्डिका । प्रकृतेर्मुखसम्भूतासर्व्वमङ्गलदासदा ॥ सृष्टौमङ्गलरूपा च संहारेकोपरूपिणी । तेनमङ्गलचण्डीसापण्डितैः परिकीर्त्तितेतिभागवतम् ॥

मङ्गलच्छायः । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

मङ्गलपाठकः। पुं० स्तुतिपाठके। वन्दिनि॥

मङ्गलप्रदा। पुं० दुर्गायाम्॥ हरिद्रायामितिकश्चित्॥ त्रि० मङ्गलदातरि॥

मङ्गलप्रस्थः। पुं० भारतवर्षस्थपर्वतान्तरे॥

मङ्गलमालिका। स्त्री० स्रजोभेदे॥ मङ्गलायामालिका॥

मङ्गला। स्त्री० उमायाम्। कात्यायन्याम्॥ गयायांमङ्गलास्मृतेतिदेवीगीता॥ सितदूर्वायाम्॥ साध्व्याम्॥ करञ्जभेदे॥ हरिद्रायाम्॥ नीलदूर्वायाम्॥ हृत्ताहंन्मातृविशेषे।

मङ्गलागुरु। न० अगुरुचतुष्टयान्तर्गतागुरुविशेषे॥ यथा। मङ्गल्यामल्लिकागन्धामङ्गलागुरुवाचकाः। मङ्गल्यागुरुशिशिरागन्धाढ्यायोगवाहिका॥

मङ्गलाचरणम्। न० ग्रन्थाद्यारम्भे मङ्गलकरणे॥ मङ्गलाचरणंशिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितश्चावश्यंकर्त्तव्यमित्याहुर्व्याख्याकाराः॥

मङ्गलारुहा। स्त्री० दूर्वायाम्॥

मङ्गलिकाक्षीरणम्। न० असाटम्यकायायाम्॥

मङ्गल्यः। पुं० त्रायमाणायाम्॥ अश्वत्थे॥ विल्वे॥ मसूरके॥ जीरके॥ नारिकेले॥ कपित्थे॥ रीठाकरञ्जे॥ न० दध्नि॥ चन्दने॥ मङ्गलागुरुणि॥ सिन्दूरे॥ स्वर्णे॥ त्रि० शिवकरे॥ रुचिरे॥ शाधौ॥ मङ्गलेसाधुः। तत्रसाधुरितियत्॥

मङ्गल्यकः। पुं० मसूरे॥ स्वार्थेकन्॥

मङ्गल्यकुसुमा। स्त्री० शङ्खपुष्प्याम्॥ मङ्गल्यानिकुसुमान्यस्याः॥

मङ्गल्यनामधेया। स्त्री० जीवन्त्याम्। शाकश्रेष्ठायाम्॥

मङ्गल्या। स्त्री० मल्लिगन्ध्यगुरुणि॥ शम्याम्॥ अधःपुष्प्याम्॥ मिश्याम्॥ शुक्लवचायाम्॥ रोचनायाम्। प्रियङ्ग्वाम्॥ शङ्खपुष्प्याम्॥ माषपर्ण्याम्॥ जीवन्त्याम्॥ ऋद्धिनामौषधौ॥ वचायाम्॥ हरिद्रायाम्॥ चीडायाम्॥ दूर्वायाम्॥ मङ्गलेसाधुः। तत्रसाधुरितियत्॥ गौर्याम्। शिवायाम्। भवान्याम्॥ शोभनानिचश्रेष्ठानियादेवीददतेहरे। भक्तानामार्त्तिहरणीमङ्गल्यातेनसास्मृता॥

मङ्गिनी। स्त्री० नावि। नौकायाम्॥

मचर्चिका। स्त्री० प्रशस्ते॥ मंशर्मचर्चति। चर्चअध्ययने। ख्वु

ल् ॥ यथा । प्रशस्तोब्राह्मणः०
ब्राह्मणमचर्चिकाकूढिशब्दत्वात्०
प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥
मच्छः । पुं० मत्स्ये ॥
मज्जका । स्त्री० मज्जायाम् ॥ मज्जै
वस्वार्थेकः ॥
मज्जकृत् । न० अस्थ्नि ॥
मज्जा । पुं० वृक्षसारे । वृक्षादेरुत्तम
स्थिरभागे ॥ फलमज्जगुणायथा ।
यस्ययस्यफलस्येहवीर्यंभवतियादृ
शम् । तस्यतस्यैववीर्यंणमज्जान
मपिनिर्दिशेत् ॥ अस्थिमध्यगत
धातौ । अस्थिसारे ॥ मज्जस्वरूप
माह । अस्थियत्स्वाग्निनापक्वंत
स्यसारोद्रवीघनः । यः स्नेहवत्
पृथग्भूतः समज्जेत्यभिधीयते ॥
स्थानन्तु । स्थूलास्थिषुविशेषेण
मज्जात्वभ्यन्तरेस्थितः । इति ॥
अस्यगुणायथा । बलशुक्ररसश्लेष्म
भेदोमज्जविवर्द्धनः । मज्जाविशे
षतोऽस्थ्नांचबलकृत्स्नेहनेहितः
॥ मज्जत्यस्थिषु । टुमस्जोशुद्धौ
। श्वन्नुक्षिन्नितिसाधुः ॥ शिरोस्थि
मध्येपिण्डितस्नेहे । मस्तिष्के ॥
मज्जनम् । न० स्नाने ॥ मज्जत्यनेन ।
टुमस्जो० । बहुलमन्यत्रापीति
युच् ॥ मज्जावासितिशब्दचन्द्रि
का ॥
मज्जसमुद्भवम् । न० वीजे । शुक्रे ॥
मज्जसम्भवः । पुं० शुक्रे ॥
मज्जा । स्त्री० वृक्षसारे । अस्थिगत
धातौ ॥ मज्जति : पचाद्यजन्तात्
टाप् । मज्जोनामजयासहेति०
द्विरूपः ॥
मजाजः । पुं० भूमिजगुग्गुलौ ॥
मजारसः । पुं० शुक्रे ॥
मजासारम् । न० जातीफले ॥
मजिका । स्त्री० मज्जकायाम् ॥
मञ्चः । पुं० खट्वायाम् ॥ कर्णवंशे
। मांचा० मांजा० इ० भा० ॥ उच्चम
ण्डपविशेषे ॥ दोलायमानंगोवि
न्दंमञ्चस्थंमधुसूदनम् । रथस्थंवा
मनंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यते इति
पुराणम् ॥ मञ्चते । मचिधारणो
च्छ्रायपूजनेषु । पचाद्यच् ॥
मञ्चकः । पुं० इन्द्रकोषे । उच्चमण्ड
पे ॥ खट्वायाम् ॥
मञ्चकाश्रयः । पुं० मत्कुणे ॥
मञ्चमण्डपः । पुं० शस्यरक्षार्थकुटीरे
। कुद्रङ्गे ॥
[illegible]का । स्त्री० आसन्द्यायाम् ॥
मञ्जरः । पुं० वल्लरी ॥ मुक्तायाम् ॥
तिलकद्रुमे ॥ वल्ल्याम् । लतायाम् ॥
मञ्जरिः । स्त्री० वल्लर्याम् ॥ मञ्जुत्व
मृच्छति । ऋगतौ । अचइः । शक
न्ध्वादिः ॥
मञ्जरी । स्त्री० तिलकद्रुमे ॥ स्थूलमुक्ता
याम् ॥ वल्लरी ॥ तुलस्यामपि ॥

ष् ॥
मञ्जरीनम्र : । पुं० वेतसवृक्षे ॥
मञ्जा । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥
मंजि : । पुं० मंजर्याम् ॥
मञ्जिका । स्त्री० वारसुन्दर्याम् । वे-श्यायाम् ॥
मञ्जिफला । स्त्री० कदल्याम् ॥
मञ्जिष्ठा । स्त्री० विकसायाम् । जिङ्ग्याम् । समङ्गायाम् । मजीठ० इ० भा० प्र० औषधौ ॥ मञ्जिष्ठा मधुरातिक्ताकषायस्वरवर्णकृत् । गुरुरुष्णाविषश्लेष्मशोथयोन्यक्षिकर्णरुक् । रक्तातीसारकुष्ठास्रविसर्पव्रणमेहनुत् ॥ मञ्जौशोभनेवर्णे तिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिकः । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥ यद्वा । अतिशायनेतमबिष्ठनौ ॥
मञ्जी । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥
मञ्जीर : । पुं० मन्थानदण्डरज्जुबन्धनार्थस्तम्भे । कुटरे ॥ पुं० न० नूपुरे ॥ मञ्जति । मजिधूनौ० सौत्रः । बाहुलकादीरन् ॥ गुर्वक्षरे०ऽ, ॥
मञ्जरीरा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥
मञ्जु : । त्रि० मनोज्ञे ॥ मज्यते । मजि० । बाहुलकादु : ॥
मञ्जुकेशी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० मनोज्ञचिकुरविशिष्टे ॥
मञ्जुकेशी । स्त्री० स्वर्गवेश्याभेदे ॥
मञ्जुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि० सुन्दरगामिनि ॥
मञ्जुघोष : । पुं० शिवे ॥ उपास्यदेवताविशेषे ॥ पूर्वजिने ॥ बुद्धानां देवताभेदे ॥ मञ्जु : घोष : शब्दोऽस्य ॥ शोभनशब्दे ॥ त्रि० शोभनशब्दवति ॥
मञ्जुपाठक : । पुं० शुके । कीरे ॥ त्रि० सुन्दरपाठकर्त्तरि ॥
मञ्जुप्राण : । पुं० ब्रह्मणि ॥
मञ्जुभद्र : । पुं० पूर्वजिनविशेषे ॥ ज्ञानदर्पणे । मञ्जुघोषे ॥ शिवे ॥
मञ्जुभाषिणी । स्त्री० अतिजगतीछन्द : प्रभेदे ॥ यथा । सजसाजगौ-चयदिमञ्जुभाषिणी ॥ अमृतोर्म्मिशीतलकरेणलालयंस्तनुकान्तिरोचितविलोचनोहरे : नियतंकलानिधिरसीतिवल्लवीमुदमच्युते व्यधितमञ्जुभाषिणी ॥ सुनन्दिनीतिशम्भौ ॥
मञ्जुमणि : । पुं० पुष्परागे । पोखराज० इ० भा० ॥
मञ्जुल : । पुं० जलरङ्कौ ॥ न० जलाञ्चले । शैवाले ॥ निकुंजे ॥ त्रि० मञ्जौ ॥ मञ्जु० मञ्जुत्वंलाति । ला० । कः ॥ मञ्जुमञ्जुत्वमस्त्यस्यास्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ।
मञ्जुवक्त्र: । त्रि० सौम्याननयुक्ते ॥
मंजुवाक् । त्रि० मधुरवचने ॥
मञ्जुश्री : । पुं० मञ्जुघोषे ॥ म-

अञ्जुर्मनोज्ञाश्रीर्यस्य ॥

मञ्जुषा । स्त्री० मञ्जूषायाम् । पिटके ।

मञ्जूषा । स्त्री० पिटके । दार्वादिनिर्मितपेटके ॥ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ हिरण्यादिनिचेपाधारे ॥ मञ्जन्त्यत्रवा । टुमस्जो मस्जिनु नुम्चेत्यूषन् ॥

मटची । स्त्री० मर्दनहेतुभूतपाषाणखण्डादौ । अशन्याम् ॥

मटस्फटि: । पुं० दर्पारम्भौ ॥

मट्टकम् । न० गृहमस्तके ॥

मठ: । पुं० छात्रादिनिलये ॥ मठन्त्यत्र । मठमदनिवासयो: हलश्चेतिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: ॥ यद्वा । मठतिनिवासयति । पचाद्यच् ॥ मांठ० इतिख्यातेपक्वान्नविशेषे ॥ यथा । समितांमर्दयेदाज्यैर्जलेनापिचसन्नयेत् । तस्यास्तुवटकांकृत्वापचेत्सर्पिषिनीरसम् ॥ एलालवङ्गकर्पूरमरिचाद्यैरलङ्कृते । मज्जयित्वासितापाकेततस्तञ्चसमुद्धरेत् ॥ अयंप्रकार: संसिद्धोमठइत्यभिधीयते ॥ मठस्तुबृंहणोवृष्योबल्य: सुमधुरोगुरु: । पित्तानिलहरोरुच्योदीप्ताग्नीनांसुपूजित: । समिताशर्करासर्पिर्निर्मिताअपरेप्रिये । प्रकाराअमुनातुल्यास्तेपिचैतद्गुणा: स्मृता: ॥

मठर: । पुं० मुनिविशेषे ॥ शौण्डे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनुतेवा । मनुअवबोधनेवा । वचिमनिभ्यां किच्चेतिअरषोन्तादेशश्च ॥

मडक: । पुं० मड्डुवा० इ० प्र० शस्ये

मड्डु: । पुं० वाद्यप्रभेदे । मज्जति० मज्जन्तिशब्दाअत्रवा । टुमस्जोशुद्धौ ॥ भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ: । पृषोदरादि: ॥ डमरुरेवमहान्मड्डुइत्युच्यते ॥ चुचुक० इ० गौडेषुयस्यप्रसिद्धि: ॥

मड्डुक: । पुं० मड्डुवाद्ये ॥ स्वार्थेक: ॥ मर्दले ॥

मणि: । पुं० स्त्री० अश्मजातौ । रत्ने ॥ मुक्तादौ ॥ अजागलस्तने ॥ लिङ्गाग्रे ॥ अलिंजरे ॥ योन्यग्रभागे ॥ स्तने ॥ मणिबन्धे ॥ मण्यते । मण शब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मणिकम् । न० अलिंजरे । मांट० इ० भा० प्र० ॥ मणति । मण० । इन् । स्वार्थेयावादित्वात्कन् । संज्ञायांकोवा ॥

मणिकर: । पुं० मणिकारे ॥

मणिकर्णिका । स्त्री० काश्यन्तर्गतप्रधानतीर्थे ॥ दृष्ट्वोविश्वेश्वरोदेवो स्नातव्यामणिकर्णिका ॥

मणिकर्णिकेश्वर: । पुं० काश्यन्तर्गतशिवलिङ्गविशेषे ॥ मणिकर्णिकाया: ० मणिकर्णिकायांवाईश्वर:

आदितुरीयं पञ्चमर्कं षष्ठमथान्त्यं स्या द्गुरुचेत्। इन्द्रियवेदैश्च विरति- स्तन्मणिबन्धं प्राहफणी ॥ मणिमध्य मितिनामान्तरम् ॥

मणिबन्धनम्। न० हस्तमूले ॥

मणिभद्रः। पुं० जिनानांपूर्वयक्षवि शेषे। जम्भले ॥ कुबेरसेनापतौ ॥

मणिभूमिः। स्त्री० कुट्टिमे। रत्नस्यख नौ ॥

मणिमञ्जीरम्। न० रत्नमयनूपुरे ॥

मणिमण्डपः। पुं० रत्नमयगृहे ॥

मणिमध्यम्। न० बृहती ६ छन्दोभे दे। मणिबन्धे ॥ लक्षणंयथा। स्या न्मणिमध्यंचेद्भसाः। यथा। का लियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फो तरुचा। चित्रपदाभोनन्दसुतश्चारु ननर्त्तस्मेरमुखः ॥

मणिमन्थम्। न० सैन्धवलवणे ॥ पर्व तविशेषे ॥

मणिमान्। त्रि० मणिविशिष्टे। रत्न भूषिते। पुं० तीर्थस्थे नववर्णितेप र्वतविशेषे ॥

मणिमन्दिरम्। न० बहुमूल्यप्रस्तरयु क्तगृहे ॥

मणिमाला। स्त्री० हारे ॥ स्त्रीणांदन्त- क्षतान्तरे ॥ लक्ष्म्याम् ॥ जगती- १२ छन्दोभेदे। यथा। त्यौत्योम णिमालाछिन्नागुहवक्त्रैः ॥ यथा। प्रह्वामरमौलौरत्नोपलक्लृप्ते० जातप्र तिबिंबाशोणामणिमाला। गोविन्द पदाब्जे राजीनखराणामास्तांममचि त्तध्वान्तंशमयन्ती ॥ मणीनां० मा ला० मालिववा ॥

मणिरागम् न० हिङ्गुले ॥

मणिलः। पुं० नागविशेषे ॥ मणि रस्यास्ति। अन्येभ्योपिदृश्यतइति वः ॥

मणिवरः। पुं० हीरके ॥

मणिवीजः। पुं० दाडिमवृक्षे ॥

मणिसरः। पुं० मुक्ताहारे ॥

मणी। स्त्री० मणौ ॥

मणीचकम्। न० इन्दुकान्ते। चन्द्र वर्णरूप्ये ॥ पुं० मत्स्यरङ्कख गे।

मणीव। अ० मणितुल्ये ॥

मणीवकम्। न० पुष्पे। कुसु मे ॥

मण्टपी। स्त्री० क्षुद्रोपोदक्याम् ॥

मण्ठः। पुं० पक्वान्नविशेषे। मठे। मांठ० इ० भा० ॥ मण्ठते। मठि शोके। शोकइहाध्यानम्। पचाद्य च् ॥

मण्डः। पुं० पञ्चाङ्गुले। एरण्डवृक्षे ॥ शाकभेदे ॥ मस्तुनि ॥ भूषा याम् ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ दर्दुरे ॥ भक्तादिभवरसे ॥ तल्लक्षणंयथा भक्तैर्विनाद्रवोमण्डः पेयंभक्तस मन्वितम् ॥ अपिचास्यलक्षणंविधि

मण्डनता । स्त्री० प्रसाधनत्वे ॥
मण्डपः । पुं० न० जनाश्रये । जन
विश्रामसद्मनि ॥ मण्डनम् मडि
। घञ् । मण्डं पाति । पारक्षणे ।
आतोऽनुपसर्गेकः ॥ देवादिदत्तवे
श्मनि ॥ त्रि० मण्डपानकर्त्तरि ॥
मण्डं पिबति । पा० । कः ॥
मण्डपी । स्त्री० निष्पाव्याम् ।
मण्डयन्तः । पुं० नटे ॥ वधूसमूहे ।
अन्ने ॥ अलङ्कारे । भूषणे ॥ मण्ड
यति । मडिभूषायांहर्षेच । तृभूव
हिवसीत्यादिना० झच्० सचषित्
मण्डयन्ती । स्त्री० योषिति । वध्वाम् ॥
नव्याम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥
मण्डयमानः । त्रि० मण्डनंकुर्वाणे ॥
मण्डयति० तच्छीलः । मडि० ।
ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश् ॥
मंडरी । स्त्री० घुर्घुर्याम् ॥
मंडलः । पुं० कुक्कुरे ॥ सर्पप्रभेदे ॥
न० परिधौ । चन्द्रसूर्ययोर्वहिर्वेष्टने
। चन्द्रसूर्ययोरुत्पातजरश्मिमंडले ॥
य० वातैर्मंडलीभूताः सूर्याः चन्द्रम
सोः काः । मालाभाव्योम्नितन्व
न्तो परिवेषाः प्रकीर्तितइति ॥ चक्र
वाले । मंडलाकारेणपरिणतेसमूह
मात्रे ॥ चतुरस्रादौ ॥ यथा । चतु
रस्रंत्रिकोणंवावर्त्तुलंचार्द्धचन्द्रकम्
। कर्तव्यमानुपूर्वेणब्राह्मणादिषुमं-
डलमिति ॥ कोठरोगे । मंडलवत्

कुष्ठे ॥ देशे ॥ समन्ताद्विंशतियोजने
। चत्वारिंशद्योजनेद्वादशद्वतिकेचि
त् ॥ द्वादशराजके ॥ द्वादशराजम्
द्वादशराजमंडलंतुकामन्दकीनोक्तं
। यथा । अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमि
त्रमतःपरम् । तथारिमित्रमित्र
ञ्चविजिगीषोःपुरःस्थिताः ॥
पार्ष्णिग्राहःस्मृतःपश्चात्आक्र
न्दस्तदनन्तरम् । आसारावनयोश्चै
वविजिगीषोस्तुपृष्ठतः मंडलम् ॥
अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्त
रः । अनुग्रहेसंहतयोःसमर्थोव्य
स्तयोर्वधे ॥ मंडलाद्वहिरेतेषामुदा
सीनोवलाधिकः । अनुग्रहेसंहता
नांव्यस्तानाञ्चवधेप्रभुः ॥ पञ्चविजि
गीषोःपुरःसराः । पार्ष्णिग्राहा
क्रन्दपार्ष्णिग्राहासाराक्रान्दासारा
श्चेतिपृष्ठतश्चत्वारः । मध्यमोदासी
नौद्वौ । विजिगीषुरेकइत्येवंद्वादश
राजमंडलम्भवति ॥ गोले ॥ चक्रे ॥
सङ्घाते ॥ नखाघाते ॥ गदायुद्धेग
तिभेदे ॥ धन्विनांस्थानपञ्चकान्तर्ग
तस्थितिविशेषे ॥ यथा । मंडला-
कारपादाभ्यांमंडलंस्थानमीरितम् ॥
व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥ व्यूहविशे
षे । यथा । तिर्यग्वृत्तिस्तुदंडःस्याद्
भोगोन्वावृत्तिरेवच । मंडलंसर्वतो
वृत्तिःपृथग्वृत्तिरसंहतः ॥ मंडयति
मडि० । वृषादित्वात्कलः ॥ मंडं

भूषांलातिवा । मंडते० इतिवा ॥ यद्वा । मंडमस्त्यस्य । सिध्मादित्वा लच् ॥ त्रि० निवहे । बिम्बे ॥
मण्डलकम् । न० बिंबे ॥ कुष्ठभेदे । मण्डलाकारकुष्ठे । कोठे ॥ दर्पणे ॥ मण्डलाकारव्यूहे ॥ पुं० कुक्कुरे ॥ मण्डलमिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥
मण्डलनृत्यम् । न० हल्लीषे । मण्डलाकारनृत्ये ॥
मण्डलपत्रिका । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
मंडलसङ्क्रम: । पुं० राशिसङ्क्रमे ॥
मंडलाग्र: । पुं० कृपाणे । खड्गे ॥ मंडलमग्रमस्य ॥
मंडलायितम् । न० वर्तुले ॥
मंडलाधीश: । पुं० मंडलेश्वरे । मध्यमे ॥
मंडलिका । स्त्री० परिधौ ॥ मंडलात् स्वार्थेकः । कात्पूर्वस्येकारः ॥ मंडल्याम् । स्वार्थेके० केण: ॥
मण्डली । पुं० भुजङ्गे ॥ विडाले ॥ जाहके ॥ गोनासे० सर्पे ॥ वटवृक्षे ॥
मण्डली । स्त्री० मण्डलाकारेणपरिणतसमूहे ॥ दूर्वायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
मण्डलीश: । पुं० एकजन्मनि । भयामण्डलमन । मण्डलेश्वरे ॥ शाण्डक्यादेपट्टिक: । स्थाने ॥ मण्डलस्यईश: ॥
मण्डलेश्वर: इतिप्र । पुं० नृपान्तरे ॥ भूम्यंकदेशाधिपे ॥ चतुर्योजनपर्यन्तमधिकारीनृपस्यच । योराजातत्कृतगुण: सएवमण्डलेश्वर: ॥ मण्डलस्यचरिमित्रादिरूपस्यदेशस्यईश्वर: ॥
मण्डहारक: । पुं० शौण्डिके ॥ मण्डं सुराग्ररसंहरति । हृञ् । कर्मण्यण् । स्वार्थेक: ॥
मण्डा । स्त्री० आमलक्याम् ॥ सुरायाम् ॥ मण्डे: पचाद्यजन्ताट्टाप् ॥
मण्डित: । पुं० बौद्धगणाधिपविशेषे ॥ त्रि० भूषिते ॥ मंडते । मडि० क्त: ॥
मण्डुक: । पुं० सङ्ग्रहे ॥
मण्डूक: । पुं० गूढवर्चसि । दर्दुरे । भेके ॥ शोणके ॥ मुनिविशेषे ॥ न० बन्धविशेषे ॥ मण्डयति० जलाशयम्० मंडतेवा । मडि० । शलिमण्डिभ्यामूकण् ॥
मण्डूकपर्ण: । पुं० पत्रोर्णे । श्योनाकवृक्षे ॥ शोणके ॥ मंडूकस्येवपर्णमस्य ॥ कपीतने ॥
मण्डूकपर्णी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ ब्राह्मण्याम् ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥ आदित्यभक्तायाम् ॥ मंडूकवत्पर्णमस्या: । पाककर्णेतिङीष् ॥
मण्डूकमाता । स्त्री० ब्राह्म्याम् ॥
मंडूका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥
मंडूकी । स्त्री० मंडूकपर्ण्याम् ॥ धृष्टयो

षिति । भेक्यास् । ग्राम्यग्राम् ॥ सूर्यभक्तायाम् ॥

मंडूरम् । न० लोहमले । सिंहाणे । शिङ्घाणे ॥ ध्मायमानस्यलोहस्यमलंमंडूरउच्यते । यल्लोहंयद्गुणंप्रोक्तं तत्किट्टमपितद्गुणम् ॥ शतोर्द्धमुत्तमंकिट्टंमध्यञ्चाशीतिवार्षिकम् । अधमम्षष्टिवर्षीयंततोहीनोविषोपमम् ॥ मूण्डते । मडि० । खर्जूरादित्वादूर : ॥

मंडोदकम् । न० चित्तरागे ॥ आतर्पणे । आलिम्पने ॥

मतम् । त्रि० सम्मते ॥ ज्ञाने ॥ अर्चिते ॥ शिष्टसंमते ॥ तर्किते ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिवर्तमानेक्तः ॥ न० अभिप्राये ॥ निश्चये ॥

मतङ्ग : । पुं० मुनिविशेषे ॥ मेघे ॥

मतङ्गकेदार : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

मतङ्गज : । पुं० गजे । हस्तिनि ॥ मतङ्गात्क्षपेजात : । जनी० । पञ्चम्यामजाताविति ड : ॥

मतल्लिका । स्त्री० प्रशस्ते ॥ मतं० मतिम्० अलति । अलभूषणादौ । ण्वुल् । पृषोदरादित्वादल्ल : । प्रशस्त : पुरुष : ० पुरुषमतल्लिका । मतल्लिकायारूढिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमास : ॥

मतानुज्ञा । स्त्री० निग्रहस्थानभेदे ॥ तस्यलक्षणंयथा । स्वपक्षेदोषाभ्युपगमात्परपक्षेदोषप्रसङ्गोमतानुज्ञा । इ० गो० सूत्रम् । ६३ ॥ अस्यार्थ : । दोषाभ्युपगमात्० दोषमनुज्ञत्येत्यर्थ : । यथाशब्दोनित्य : श्रावणत्वादित्युक्ते ०ध्वनावनैकान्तिकत्वेन हेत्वाभासोयमित्युक्ते० शब्दोऽनित्य : कृतकत्वादितिसाधितेध्वनेरपिपक्षत्वान्नदोष इत्युक्ते० असिद्धत्वात्तवापिहेत्वाभासोयमित्युक्ते० सोयंमतानुज्ञयानिगृहीत : स्वाद्प्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतिस्वपक्षे दोषाभ्युपगमात् ॥ इति ॥ ६३ ॥

मति : । स्त्री० इच्छायाम् ॥ धियि ॥ बुद्धौ । य८ यत्रकुलेजन्मतन्मतिस्तादृशीभवेत् ॥ स्मृत्याम् ॥ श्रुतस्यमनने ॥ मतिकरौषधंयथा । पाठाहेजीरकेकुष्ठमश्वगन्धाजमोदकम् । वचात्रिकटुकञ्चैवलवणंचूर्णमुत्तमम् ॥ ब्राह्मीरसेभावितञ्चसर्पिर्मधुसमन्वितम् । सप्ताहभक्षितंकुर्यान्मर्दैश्वर्यंमतिंपरामितिगरुडपुराणम् ॥ मन्यतेअनया [illegible] क्तिन् ॥ मतिर्मनन तर्कोमन्तव्यविषयआदरइ [illegible] च्छान्दोग्यमहाभाष्यम् ॥ आर्ये ॥ भा [illegible] कभेदेइत्यजयपाल: ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृतेतिविशेषः ॥

भेदे ॥ यथा । यत्र रेफ : पर : स्वेच्छयागुम्फित : ॥ सम्मृतोदंडकोमत्तमातङ्गलीलाकर : ॥ हेमगौरं वसानोंऽशुकेद्रन्द्रनीलासितैवर्णयेि स्पष्टदिव्यालुलिपाङ्कितो० हारतारां शुवद्योनभास्वित्रमालाञ्चितोभव्यभूयोञ्जूलाङ्ग : समंसीरिणा । अञ्जनाभाम्बरेणेन्दुकुन्दाभदेहेनलीला परोद्दासहासोर्मि कौतूहलै : कंसरङ्गाद्रिग : पातुनश्चक्रनामिणि ति क्रीडयामत्तमातङ्गलीलाकर : ॥

मत्ता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनमूढायाम् ॥ पङ्क्तिच्छन्द : १० प्रभेदे ॥ यथा । ज्ञेयामत्तामभसगसृष्टा ॥ यथा । पीत्वामत्तामधुमधुपाली०-कालिन्दीयेतट : नकुञ्जे । उद्दीव्यन्तीव्रजजनरामाकामासक्तामधुजिच्चित्ते ॥

मत्ताक्रीडम् । न० विकृतिच्छन्द : २३ प्रभेदे ॥ यथा । मत्ताक्रीडं वस्विष्वाशायतिमयुगगयुगमनुलघुगुरुभि: ॥ यथा । सुग्धोन्मीलन मत्ताक्रीडं मधुसमयसुलभमधुरमधुरसात् ०गानेयानेकिञ्चित्स्यन्दत्पदमरुणनयन युगलसरसिजम् । रासोल्लासक्रीडत्कस्मद्व्रजयुवतिवलयवेिष्टितभुजरसम् ०सान्द्रानन्दं वृन्दारण्ये स्मरजहरिमनवचरणपरिचयम् ॥

मत्तालम्ब : । पुं० प्राङ्गणावरणे । अपाश्रये । प्रग्रीवे मत्तवारणे ॥

मत्तभगमना । स्त्री० स्त्रीविशेषे । मत्तगजगामिन्याम् ॥ मत्तेभवद्गमनंयस्या : सा ॥

मत्पूर्व : । त्रि० मदीयप्राचीने ॥

मत्यम् । न० दाचादिमुष्टौ । वत्रटे वैटा० इ० भा० ॥ मतंज्ञानम् ०तस्यकरणम् ०भाव : साधनंवा । मतवनइलात्करणजल्पकर्षेषु० इतियत् ॥

मत्वर्थीय : । पुं० मतुवर्थो येप्रत्यये ॥ मत्वर्थाच्छ : । बहुलवचनादकारलोप : ॥

मत्स : । पुं० मत्स्ये ॥

मत्सगण्ठ : । पुं० गलघण्टे । मत्सघण्ट इ०गौ० दे० प्र० व्यञ्जनविशेषे ॥

मत्सर : । पुं० मात्सर्ये । अन्यशुभद्वेषे ॥ क्रोधे ॥ वैरे ॥ त्रि० असह्यपरसम्पत्तौ । परोत्कर्षासहनपूर्विका यांस्वोत्कर्षवाञ्छायाम् । स्वप्रयोजनप्रतिसन्धानं विनापराभिमतनिवारणेच्छायाम् ॥ अन्यशुभद्वेषवति ॥ कृपणे ॥ माद्यतिपरश्लाघ्ये । मदीहर्षे । कृधूमदिभ्य : किदिति सर : ॥ मत्सरं हर्षहेतुमितिवेदभाष्यम् ॥ आत्मधिक्कारविशेषे ॥ यथा । निन्दन्तिमांसदालोकाधिगस्तुममजीवनम् । इत्यात्मनिभवेद्यस्तुधिक्कार : सचमत्सर : ॥

मत्सरा । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥

मत्सरी । त्रि० अन्यशुभद्वेष्टरि। कर्णोजपे । दुर्जने । पिशुने । सूचके । नीचे । द्विजिह्वे । खले ॥ मत्सरोऽस्यास्मिन्वा । इनिः ॥

मत्सी । स्त्री० मत्स्यस्त्रियाम् ॥ मत्स्यशब्दात्स्त्रीत्वेच्छायांगौरादित्वान्ङीषि०सूर्यतिष्येतियलोपः । सचमत्स्यस्यङ्यांसिद्धः ॥

मत्स्यः । पुं० मीनान्तरे ॥ अभिख्यायादवे । नारायणे ॥ द्वादशराशौ । मीने ॥ अष्टादशपुराणान्तर्गतेचतुर्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ दशावतारान्तर्गतप्रथमावतारे ॥ मत्स्याः भूम्नि । देशविशेषे ॥ पुलिन्दादुत्तरेभागेकच्छाच्चपश्चिमेशिवे । मत्स्यदेशःसमाख्यातोमत्स्यवाकुल्यकारकः॥ मत्स्यानांनिवासोजनपदःमत्स्याः। अणोलुप्। लुपियुक्तवद्भावः ॥ देशविशेषे ॥ विराटनगरे ॥ माद्यति । मदी० । ऋतन्यञ्जीतिमदेः स्यन् । जनिदस्यादिना० स्योवा । स्वरेभेदः ॥ पुं० स्त्री० जलजन्तुविशेषे । पृथुरोमणि । झषे । मीने । वैसारिणे । अण्डजे । मच्छी० इ० भाषा ॥ रोहिताद्यास्तुये जीवास्ते मत्स्याः परिकीर्त्तिताः ॥ अथ तेषांगुणाः । यथा । मत्स्याः स्निग्धोष्णमधुरागुरवः कफपित्तलाः । वातघ्नाबृंहणावृष्यारोचकाबलवर्द्धनाः ॥ अध्वव्यवायसक्तानांदीप्ताग्नीनाञ्चपूजिताः ॥ शुष्कमत्स्यानवस्थाः स्युर्दुर्जराविड्विबन्धनाः । दग्धमत्स्योगुणैः श्रेष्ठः पुष्टिकृद्बलवर्द्धनः ॥ सूक्ष्ममत्स्यास्तु । भर्जितास्तिलतैलेनसर्वसम्भारसम्भृताः । सूक्ष्मामत्स्याः स्वादुरसादोषत्रयनिवर्हणाः । परंसूक्ष्मास्तुयेतेषुतेसर्वेपुंस्त्वनाशनाः ॥ अथकूपादिमत्स्यानांगुणाः । कौपमत्स्याः शुक्रमूत्रकृच्छ्रघ्नाविबन्धदाः । सरोजामधुराः स्निग्धाबल्यावातविनाशनाः ॥ नादेयाबृंहणामत्स्यागुरवोनिलनाशनाः ॥ रक्तपित्तकराबृष्याः स्निग्धोष्णाः स्वल्पवर्चसः ॥ चौड्याः पित्तहराः स्निग्धामधुरालघवोहिमाः । ताडागागुरवोवृष्याः शीतलाबलमूत्रदाः ॥ ताडागवन्निर्भरजाबलायुर्मतिदक्कराः ॥ अथर्त्तुविशेषेमत्स्यगुणाः । यथा । हैमन्तेकूपजामत्स्याः ० शिशिरेसारसाहिताः । वसन्तेतुनादेयाग्रीष्मेचौड्याःसमुद्भवाः ॥ तडागजास्तेवर्षासुतास्तपथ्यानदीभवाः । नैर्झराः शरदिश्रेष्ठाविशिष्टोयमुदाहृतः ॥ अपिच । निःशल्कानि

न्दितामत्स्या : सर्वे शल्कयुताहिता :। वपु : स्थैर्य्य करावीर्य बल पुष्टिविवर्द्धना :॥ कदकुल्याजल निर्भ्भरतडागवापीजलेषु येमत्स्या: । तेऽतिजडानादेयाययोत्तरं लघु तरास्तुदेया :॥ नारास्त्रु मत्स्या गुरवोविदाहिनोविष्टंभदास्ते लव णाण्वादिजा :। नानाश्रिता : स्वादुजलस्थिताग्रपिच्चे याजडास्ते पितथाश्रिताइमे ॥ क्षुद्रमत्स्या : स्वादुरसादोषचयविनाशना : । लघुपाकारुचिकरा : सर्वदातेहि तामता :॥ अतिसूक्ष्मा : पुंसत्व हरारुच्या : कासानिलापहा : । मत्स्याण्डगुणास्तु । मत्स्यग र्भोभृशंवृष्य : स्निग्ध : पुष्टिकरो गुरु :। कफमेद : प्रदोवल्योग्ला निकृन्मेहनाशन :॥ अथरन्धन प्रकारा :। मत्स्यखण्डानिसङ्घृ ष्यच्चालयेत्प्रथमं जलै :। ततोवे शनतक्राभ्यांबहुश : चालयेत्पुन: ॥ गन्धनाशनप्रकारस्तु । हरिद्रा शुण्ठीधान्याककटु तैलैर्विमर्दये त्। प्रक्षाल्यहिङ्गुनालिम्पेद्गन्ध स्तेनोपशाम्यति ॥ मत्स्योत्तमरन्ध नन्तु । तप्ततैलेक्षिपेद्वान्यकास मर्दंसहिङ्गुकम्। भृष्टंसलवणंत क्रेमत्स्यंक्षिप्त्वापुन: पचेत्॥ अर्द्धं पक्वेक्षिपेदम्लंसिद्धचूर्णञ्चनागरम्।

दग्धंहिङ्गुविनि: क्षिप्यसाधयेन्मत्स्य मुत्तमम् ॥ मत्स्यपिष्टिकातु । गत त्वक्कण्टकोमत्स्योवेसवारेणसंयु त :। शिलायांपेषितोभूय : प्रोच्य तेमत्स्यपिष्टिका॥ तैलेविपाचयेत्य श्चाच्चतुर्थंसाम्लसंयुतम्। वेसवारेण- संयुक्तं शिलायांपेषयेत्पुन :॥ अ नयापूर्ववत्कुर्यान्मांसस्येवप्रकार- का :। वटिकावटकाद्याश्चसूपका रधियोचिता :॥ मत्स्यपूरणम् । तक्रेणस्विन्नमत्स्यस्यखण्डान्प्रक्षाल्य पेषयेत्। बीजपूराद्रमरिचैर्हिङ्गुसै न्धवजीरकै :॥ संयुक्तकटुतैलाद्यै र्घृतैपक्वाथपूरयेत्॥ मत्स्यपुटपा- कस्तु। गतत्वक्चालितंमत्स्यंकद- लीफलवेष्टितम्। मृदालिप्तंपुटेपक्वं संस्कृतंदाडिमादिना॥ यच्चमत्स्यंपु टेपक्वंजीरतण्डुललेपितम्। तापि- कायांपुन: पक्वंसंमिश्रंमरिचादि- ना॥ किंचिद्वदन्त्यमृतमस्तिपुरेसुरा णांकिंचिद्वदन्तिवनिताधरपल्लवेषु। ब्रूमोवयंसकलशास्त्रविचारबुद्ध्या- जम्बीरनीरपरिपूरितमत्स्यखण्डेषु- तिमणिमिश्र :॥ मत्स्यभक्षणनिषेधो यथा । योयस्यमांसमश्नातिसत- न्मांसादउच्यते। मत्स्याद: सर्वमां सादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्ज्जयेत्॥ वि न्ध्यस्यपश्चिमेभागेमत्स्यभुक्पतितो- भवेत्। अन्यत्रकामतोजग्ध्वासोपवा

सत्स्याहं वसेत्॥ अत्रानतस्तदर्थम्। मत्स्यभक्षणप्रतिप्रसवो यथा। मत्स्यान्सशल्कान्भुञ्जीतमांसंरौरवमेव च। निवेद्यदेवताभ्यस्तुब्राह्मणेभ्यश्चनान्यथा॥ सशल्कांसिंहतुण्डश्चतथापाठीनरोहितौ। मत्स्यास्त्वेतेसमुद्दिष्टाभक्षणायतपोधनैः॥ प्रोक्षितंभक्षयेदेषांमांसञ्चद्विजकाम्यया। यथाविधिनियुक्तञ्चप्राणानामपिचात्यये इतिकौर्मेउपरिभागे १६ अध्यायः॥ अपिच। पाठीनरोहितावाद्यौनियुक्तौहव्यकव्ययोः। राजीवान्सिंहतुण्डांश्चसशल्कांश्चैवसर्वशः॥ इतिमनुः॥ अनिवेद्यनभोक्तव्यंमत्स्यंमांसञ्चयद्भवेत्। अन्नं विष्टापयोमूत्रं यद्विष्णोरनिवेदितम्॥

मत्स्यकरण्डिका। स्त्री० मत्स्यरक्षणपात्रे। मत्स्याधान्याम्। कुवेण्याम्। खालु इ० इ० गौ० दे० भा०॥

मत्स्यगन्धा। स्त्री० व्यासदेवस्यमातरि॥ तोयपिप्पल्याम्। लाङ्गल्याम्॥ मत्स्यस्यगन्धइवगन्धोऽस्याः। उपमानाच्चेतिइत्त्वाभावश्छान्दसः॥

मत्स्यगर्भः। पुं० मत्स्यांडे॥

मत्स्यघण्टः। पुं० मत्स्यघटितव्यञ्जनविशेषे। गलंघट॥

मत्स्यजालम्। न० आनाये। जाले॥

मत्स्यखण्डिका। स्त्री० मत्स्यखण्डाम्। राव० इ० भा०॥ मत्स्यखण्डिकाखण्डसिताः क्रमेणगुणवत्तराइतिवाग्भटः। मत्स्यखण्डेव। स्वार्थेकन्।

मत्स्यण्डी। स्त्री० फाणिते राव० इ० काशीभाषा॥ तल्लक्षणम्॥ यथा। इक्षोरसोयः सम्पक्कोघनः किञ्चिद्द्रवान्वितः। मन्दं मत्स्यन्दतेतस्मान्मत्स्यण्डीतिनिगद्यते॥ मत्स्यण्डीभेदिनीवल्यालघ्वीपित्तानिलापहा। मधुराबृंहणीवृष्यारक्तदोषापहास्मृता॥ मत्स्याण्डाकारत्वात् मत्स्यंडी। शकन्ध्वादिः॥ मदंमुदंवास्यन्दते। स्यन्दूप्रस्रवणे। कर्मण्यण्। ङीप्। पृषोदरादिः॥

मत्स्यधानी। स्त्री० मत्स्याधान्याम्। कुवेण्याम्॥ मत्स्याधीयन्तेच। करणाधिकरणयोरितिधाञो ल्युट्॥

मत्स्यध्वजः। पुं० मत्स्याकारेध्वजे॥ गिरिकामरूपप्रसिद्धे पर्वते॥ यथा। मणिकूटाचलात्पूर्वेमत्स्यध्वजकुलाचलः। निर्दग्धोयत्रमदनो हरनेत्राग्निनापुनरित्यादिकालिकापुराणे॥ ८१ ऽध्यायेऽस्ति॥

मत्स्यनाशकः। पुं० कुररपक्षिणि। त्रि० मीननाशकर्त्तरि॥

मत्स्यनाशनः। पुं० कुररपक्षिणि॥

मत्स्यपित्ता । स्त्री० कटुरोहिण्याम् । कृष्णभेद्याम् । कटुक्याम् ॥ मत्स्यानांपित्तमिवतत्स्वादुत्वात् ॥

मत्स्यप्रलेहः । पुं० मत्स्यव्यञ्जनान्तरे ॥ विशेषः प्रलेहे ॥

मत्स्यबन्धी । पुं० कैवर्त्ते । धीवरे ॥

मत्स्यबन्धनी । स्त्री० कुवेण्याम् । मत्स्याधान्याम् ।

मत्स्यमण्डकः । पुं० व्यञ्जनान्तरे । मत्स्यस्यपिष्टिकांकृत्वापर्य्यांमण्डलाकृतिम् । आसुरेषुसमुत्स्विन्नां संयुक्तांधूलनेनतु ॥ मत्स्यमण्डकइत्युक्तः सूदशास्त्रे विचक्षणैः ॥

मत्स्यरङ्गः । पुं०)
मत्स्यरङ्गकः । पुं०) पक्षिविशेषे । मत्स्याशिनि । जलमङ्गौ । मणीचके । माचराङ्गा० इ० गौ० दे० भा० । मच्छरङ्ग० इ० दे० भा० ॥

मत्स्यराजः । पुं० विराटनृपे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ मत्स्यानांराजा । टच् ॥

मत्स्यविन्ना । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मत्स्यवेधनम् । न० वडिशे ॥ विध्यतेनेन । विधविधाने । करणेतिल्युट् । मत्स्यानांवेधनम् ॥

मत्स्यवेधनी । स्त्री० मद्गुपक्षिणि ॥ वडिशे ॥

मत्स्यसन्तानिकः । पुं० मत्स्यव्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । दग्धोङ्गारेसलवणोवेसवारैरुपस्कृतः । साद्रकः कटुतैलेनमत्स्यसन्तानिकोभवेत् ॥

मत्स्यसुता । स्त्री० उत्तरायाम् । परीक्षिन्मातरि ॥ सत्यवत्याम् ॥

मत्स्याक्षी । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् ॥ सोमलतायाम् । ब्राह्म्याम् ॥ यथा ब्राह्मीवयस्थामत्स्याक्षीमीनाक्षीसोमवल्लरी । मत्स्याक्षीशिशिरारुच्या व्रणदोषक्षयापहा ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥ मत्स्यस्याक्षीवपुष्पमस्याः । मत्स्यशब्दः स्वाङ्गावयवेगौणः । बहुव्रीहावितिषच् । ङीष् ॥ मच्छेछी० इतिलोकप्रसिद्धौषधौ ॥ मत्स्याक्षीग्राहिणीशीताकुष्ठपित्तकफास्रजित् । लघुस्तिक्ताकषायाचस्वाद्वीकटुविपाकिनी ॥

मत्स्यात्खगः । पुं० मत्स्यानत्ति । अद० । क्विप् । मत्स्यादासौखगश्च ॥

मत्स्यादनी । स्त्री० लाङ्गल्याम् । तोयपिप्पल्याम् । मत्स्याक्ष्याम् ॥ मत्स्यैरद्यते । अद० । ल्युट् । क्विप् । ङीप् ॥

मत्स्याधानी । स्त्री० मत्स्यरक्षार्थपात्रे । कुवेण्याम् । खारयी० खालुइ० इ० गौ० देशभा० ॥ मत्स्याआधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । करणाधिकरणयोरितिल्युट् ॥

मदकल : । पुं० अन्तमदगजे । मदोत्कटे ॥ त्रि० मदेनव्यक्तवचने । मदेनकलते । कलशब्दसङ्ख्यानयो : । अच् ॥ मदेसति० कलोध्वनिर्यस्य वेतिवा ॥

मदगन्ध : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ मदसदृशोगन्धोस्य ॥

मदगन्धा । स्त्री० सुरायाम् ॥ अतस्याम् ॥

मदगमना स्त्री० महिष्याम् ॥

मदघ्नी । स्त्री० पूतिकायाम् ॥

मदच्युत् । पुं० अमृतरसच्यावयितरि० अमृतरूपेसोमे ॥ मदंमदकरमानन्दकरंरसममृतरूपंच्यावयत्यसौमदच्युत् ॥

मदन : । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ वसन्ते ॥ धूस्तूरे ॥ पीण्डीतके । मरुवके । श्वसने । मयनफलइतिभाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्योष्णोलिखनोलघु : । वातकृद्विद्रधिहर : प्रतिश्यायव्रणान्तक : ॥ रूक्ष : कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापह : ॥ सिक्थके । मधूच्छिष्टे । मैण० मोम० इतिचभाषा ॥ मदनंमृदुसुस्निग्धंभूतघ्नंव्रणरोपणम् । भग्नसन्धानकृद्वातकुष्ठवीसर्परक्तजित् ॥ माषे ॥ खदिरे ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तत्स्वरूपंयथा । नायकोनायिकाया : कण्ठेहस्तंदत्त्वा० द्वितीयहस्तंतस्यामध्यदेशेदत्त्वायदाश्लिषति० इतिकामशास्त्रम् ॥ मदयति मदीहर्षग्लेपनयो : । ल्यु : ॥ न० जले ॥

मदनकाकुरव : । पुं० पारावते ॥

मदनगृहम् । न० लग्नात्सप्तमर्क्षे ॥ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । प्रथमंकुरुषट्कलमन्तेकुण्डलमिहमध्येवसुतुरगधरंसन्तापहरम्० दशवसुभुवनाष्टभिरत्रचरणसभिभवतित्रिरामीयदिललितंकविवलयहितम् फणिनायकभणितंजगणविरहितंचत्वारिंशत्कलकलितंभुवनेमहितम्० वृत्तंरसनिवहंतन्मदनगृहंनरपतिसंसदिलब्धपदंगुरुशोकगदम् ॥ यथा । विरहानलतप्तासीदतिसुप्तारचितनलिनदलतल्पतलेमरकतविमले० करकलितकपोलंगलितनिचोलंनययतिसततरुदितेननिशामनिमिषदृशा । नसखीमभिनन्दतिरुजमनुविन्दतिनिन्दतिहिमकरकरनिकरंपरितापकरम्० मनुतेहृदिभारंमुक्ताहारंदिवसनिशाकरदीनमुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपाल : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मदनचतुर्दशी । स्त्री० चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री० चैत्रशुक्लत्रयो-

मदयिता । त्रि० मादके ॥ मदयति । मदी० । लट : शतृ ॥

मदयित्नु : । पुं० कामदेवे ॥ शौण्डिके ॥ मेघे ॥ न० मद्ये ॥ मदयति । हर्षयति० ग्लेपयतिवा । मदी० । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो णेरित्नु-जिति० इत्नुच् । णेरयादेश : ॥

मदलेखा । स्त्री० उष्णिक् ७ छन्द : प्रभेदे ॥ मसगा : स्यान्मदलेखा । यथा । रङ्गे बाहुविलग्नाहन्तीन्द्रान्म दलेखा । लग्नाभून्मुरशत्रौकस्तूरी-रसचर्चा ॥

मदविक्षिप्त : । पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदव्यायाम : । पुं० मदाधिक्ये ॥

मदशाक : । पुं० उपोदक्याम् ॥

मदसार : । पुं० तूदवृक्षे । वृत्तकार्पा-र्घे ॥

मदस्थलम् । न०)
मदस्थानम् । न०)मद्यपानस्थले । शुण्डायाम् । पानगृहे ॥

मदहस्तिनी । स्त्री० महाकरञ्जे ॥

मदहेतु : । पुं० धातक्याम् ॥ मदस्य-कारणे ॥

मदाढ्य : । पुं० तालवृक्षे ॥ त्रि०मद युक्ते ॥

मदाढ्या । स्त्री० लोहितभिण्ड्याम् ॥

मदातङ्क : । पुं० मदात्ययरोगे ॥

मदात्यय : । पुं० मद्यपानजन्यरोगविशेषे । पानात्यये । मदव्याधौ ॥

निदानानितु । विषस्ययेगुणाद्दिष्टा : सन्निपातप्रकोपणा : । तएव-मद्येदृश्यन्ते विषे तुबलवत्तरा : ॥ तस्मादविधिपीतेनतथामात्राधिकेनच । युक्तेनचाहितैरन्नै रकालेसेवितेनच । मद्येनखलुजायन्ते मदात्ययमुखागदा : ॥ अविधिप्रयुक्तंमद्यं-विकारान्तरमप्युत्पादयतीत्याह । निर्भुक्तएकान्ततएवमद्यं निषेव्यमाणं मनुजेननित्यम् । उत्पादयेत्कष्टतमान्विकारानुत्पादयेच्चापिशरीरभेदम् ॥ हेत्वन्तरमप्याह । क्रुद्धेनभीतेनपिपासितेनशोकाभितप्तेनबुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वपरिक्षतेनवेगावरोधाभिहितेनवापि ॥ अत्यम्लरूक्षावततोदरेणसाजीर्णभुक्तेनतथाऽबलेन । उष्णाभितप्तेनच सेव्यमानंकरोतिमद्यंविविधान्विकारान् ॥ तेचविकाराग्रन्थान्तरे-ज्ञातव्या : ॥ चिकित्सातु । मद्योत्थानान्तुरोगाणांमद्यमेवहिभेषजम् । यथादहनदग्धानांदहनं स्वेदनं हितम् ॥ मिथ्याविहितमद्येनयोव्याधिरुपजायते । मद्येनैवनिपीतेनमद्योनसहशाम्यति ॥ विशेषोन्यत्रद्रष्ट-व्य : ॥

मदामद : । पुं० परमेश्वरे ॥ आत्मनि ॥ आत्माहिसमदोऽमदश्च०सहर्षोऽहर्षश्च०विरुद्धधर्मवानतोदेशि

कोपदेशं विनाऽशक्योज्ञातुम् ॥

मदाम्नात : । पुं० गजढक्कायाम् । हा योपरकाडक्का० इं० भा० ॥

मदाम्बर : । पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदायुध: । पुं० चतुर्दन्ते । ऐरावते ।

मदार: । पुं० द्विरदे । हस्तिनि ॥ शूकरे ॥ धूर्त्ते । कामुके ॥ मत्तहस्तिनि । गन्धभेदे ॥ नृपान्तरे ॥ मादति । मदी० । अगिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ वस्थनविशेषे ॥

मदामर्द : । पुं० मत्स्यभेदे । राजजीवे ॥

मदालसा । स्त्री० मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धायाम्गन्धर्वकन्यायाम् ॥ययापुत्रस्तारित : ॥

मदालापी । पुं० कोकिले ॥

मदाश्रय : । त्रि० मदैकशरणे ॥

मदाह्वय : । पुं० कस्तूर्याम् ॥

मदिर : । पुं० रक्तखदिरे ॥ मदयति । मदि० । किरच् ॥

मदिरा । स्त्री० मादकद्रव्यविशेषे । सुरायाम् । हलिप्रियायाम् । वरुणात्मजायाम् । गन्धोत्तमायाम् । मदन... सज्ञायाम् । कादम्बर्याम् । इरारिको ... । मद्ये । सुप्रतिभायाम् । लिक् ०... ...याम् । महानन्दायाम् । मदना । स्त्री... ...वरुष्टायाम् । चब्रिजामदनायक : । ... ...दशविधंयथा । मा मदनाङ्कुश : । पुं... ...जं खार्जूरं तालमैमदनाडी । स्त्री० ग... ...ताश्चसमयथाहपाल:

क्षवम् । मैरेयं माक्षिकंटाङ्कं मधूकं नारिकेलजम् । मुख्यमन्नप्रकारोत्थं मद्यानिद्वादशैवच ॥ ऋतुविशेषेषु यस्मदिरायथा । गौडीतुशिशिरेपेया० पैष्टीहेमन्तवर्षयो : । शरद्ग्रीष्मवसन्तेषुमाध्वीग्राह्यानचान्यथा ॥ कादम्बरीशर्करजादिमद्यं सुशीतलंहृष्यकरंमदाढ्यम् । माध्वीसमंस्यात्तृणद्दक्षजातंमद्यंसुशीतंगुरुतर्पणञ्च ॥ अन्यथाकुरुतेपानंमद्यंसन्तापशोषदम् । अन्नदोषमदात्यादिकारकंमूर्च्छनञ्चतत् ॥ नवजीर्णमद्ययोर्गुणास्तु । मद्यंनवंसर्वविकारहेतुसर्वन्तुवातादिकदोषदायि । जीर्णंतुसर्वंसकलामयघ्नंचूर्णप्रदंहृष्यकरञ्चदीपनम् ॥ मद्यप्रयोगंकुर्वन्तिशूद्रादिषुमहार्त्तिषु । द्विजैस्त्रिभिस्तुनग्राह्यंयद्यप्युज्जीवयेन्मृतम् ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा । सैवनानाविधाप्रोक्तातालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदत : । वहुधेयंसमाख्यातावप्रशस्तादेवतार्चने ॥ अन्येद्वादशधामद्यभेदानाहुर्मनीषिण: । उक्तास्तान्तभवन्तीतिनान्येषांपृथगीरितम् । प्रायशोभिनवंमद्यंगुरुदोषलमीरितम् । स्रोतसांशोधनंजीर्णंदीपनंलघुरोचनम् ।

हर्षणं प्रीणनं बल्यं मन्दं शोकश्रमापहम् । प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्यतुष्टिस्वरप्रदम् ॥ अपिच । सम्यग्विधिविधानेनसुसमाहितचेतसा । पिबन्तिमदिरांमर्त्याअमर्त्याएवतेक्षितौ ॥ आकृतिच्छन्द : २२ प्रभेदे ॥ यथा । सप्तभकारयुतैकगुरुर्गदितेयमुदारतरामदिरा । यथा । माधवमासिविकस्वरकेशरपुष्पलसन्मदिरामुदितैर्भृङ्गकुलैरुपगीतवनेवनमालिनमालिकलानिलयम् । कुञ्जगृहोदरपल्लवकल्पिततल्पमनल्पमनोजरसंत्वंभजमाधविकामृदुनर्त्तनयामुनवातकृतोपगमा ॥ माद्यन्त्यनया । मदीहर्षे । इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच् ॥ मत्तखञ्जने ॥

मदिराक्षी । स्त्री० मत्तनेत्रायाम् ॥ मदिरावदक्षिणीयस्या : सा । यथा । अविदितसुखदु : खंनिर्गुणंवस्तुकिञ्चिज्जडमतिरिहकश्चिन्मोक्षइत्याचचक्षे । ममतुमतमनङ्गस्मेरतारुण्यघूर्णन्मदकलमदिराक्षीनीविमोक्षोहिमोक्ष : ॥ इतिविटोक्ति : ॥

मदिरागृहम् । न० गञ्जायाम् । मद्यसंधानगृहे ॥ मदिराया : गृहम् ॥

मदिरासख : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मदिष्ठा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

मदी । स्त्री० चषकवस्तुनि ॥ कृष्यङ्गे ॥

मदीयम् । त्रि० मदकरे हर्षोत्पादके । मदीयं सर : इतिर्देदर्शनात् ॥ मामके ॥ ममेदम् । छ : । मपर्यन्तस्यमादेश : ॥

मदोत्कट : । पुं० अन्तमदेहस्तिनि । मदकले ॥ मदेनदानेनाम्बुना० उत्कट : मत्त : ॥ त्रि० मदमत्ते ॥

मदोत्कटा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनोन्मत्तायाम् ॥ मदेनउत्कटा ॥

मदोदग्र : । त्रि० मदोन्मत्ते ॥

मदोदग्रा । स्त्री० नार्याम् ॥

मद्गतप्राण : । त्रि० मद्गजनार्थजीवने ॥ मद्गता : प्राणायस्य ॥

मदोद्धत : । त्रि० मत्ते ॥ मद : पौरुषादिधर्म : तेनउद्धत : ॥

मद्गु : । पुं० कारण्डवे ॥ जलकाके ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । भृमृशीत्यु : । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । सस्यजश्त्वेनद : ॥ ब्राह्मणेनवन्दिभार्यायांजनिते ॥

मद्गुर : । पुं० मगुरी० मागुर० इ० ख्यातेमत्स्ये ॥ मज्जति । टुमस्जो० । मद्गुरादयश्चेतिनिपातित : यद्वा । माद्यति । मदी० । मद्गुरादयश्चेत्युरच्० धातोर्गुरादेश : मद्गुरोवातहृद्वृष्योबल्य : कफकरोलघु : ॥ मद्गुर : खण्डरहित : कटुतैलेसुभर्ज्जित : । माणिमन्थनिशायुक्तोहिङ्गुनाधूपितेरस : । मद्गुरो-

वातहापथ्योरुच्योष्णोबलःप्रदः । अग्निसञ्जननीहृद्यस्तद्वद्रुक्ताचश्रृङ्गिका ॥

मद्गुरकः । पुं० मद्गुरमीने ॥

मद्गुरसी । स्त्री० शृङ्ग्याम् ॥

मद्गतः । त्रि० प्रेम्णामय्यनुरक्ते ॥

मद्यम् । न० सुरायाम् ॥ माद्यन्त्यनेन । मदी० गदमदचरेत्यादिनायत् ॥ अस्यलक्षणादि यथा । मियंयन्मादकं लोके सन्मद्यमभिधीयते। यथारिष्टं सुरासीधुरासवाद्यमनेकधा ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्ता तालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदतः । बहुधेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ तद्द्वादशविधंयथाहपुलस्त्यः । पानसद्राक्षमाधूकंखार्जूरंतालमैक्षवम् । माध्वीकंटाङ्कमार्द्वीकमैरेयंनारिकेलिजम् ॥ समानानिद्विजातीनांमद्यान्येकादशैवतु । द्वादशन्तुसुरामद्यंसर्वेषामधमंस्मृतम् ॥ मद्यं सर्वं भवेदुष्णं पित्तकृद्वातनाशनम् । भेदनंशीघ्रपाकञ्चरूक्षंकफहरंपरम् ॥ अम्लञ्चदीपनंरुच्यं पाचनंवासकारिच । तीक्ष्णंसूक्ष्मञ्चविशदंव्यवायिचविकाशिच ॥ मद्यंनवमभिष्यन्दित्रिदोषजनकंसरम् । अहृद्यं बृंहणं दाहिदुर्गन्धं विशदंगुरु ॥ जीर्णं तदेवरोचिष्णुक्रमिश्लेष्मानिलापहम् । हृद्यंसुगन्धिगुणवल्लघुस्त्रोतोविशोधनम् ॥ सात्त्विकादिविभेदेनचेष्टाज्ञेयामनीषिभिः । तेभेदास्तु । पर्यायावाग्भवेन्मद्यं तामसंराजसप्रियम् । मल्लालावाद्याजसंततद्रूढ्दृढं सात्त्विकंभवेत् ॥ सात्त्विकेगीतहास्यादिराजसेसाहसादिकम् । तामसेनिन्द्यकर्माणिनिद्राञ्चमदिराचरेत् ॥ विधिनामात्रयाकालेहितैरन्नैर्यथाबलम् । प्रहृष्टोयः पिवेन्मद्यं तस्यस्यादमृतंयथा ॥ किन्तुमद्यंस्वभावेनयथैवान्नं तथास्मृतम् । अयुक्तियुक्तं रागाययुक्तियुक्तंयथामृतम् ॥ मद्यगन्धस्यनाशायउपायोयमुदीर्यते । मुस्तैलवालगदजीरकधान्यकैलायस्सर्वंयन्सदसिवाचमभिव्यनक्ति। स्वाभाविकंमुखजमुज्झतिपूतिगन्धं गन्धञ्चमद्यलशुनादिभवंचनूनम् ॥ * ॥ नालिकेरोदकंकांस्ये ताम्रपात्रे स्थितंमधु । गव्यञ्चताम्रपात्रस्थंमद्यतुल्यं घृतंविनेतिकमलोचनम् ॥

मद्यगन्धः । पुं० बकुलद्रुमे ॥

मद्यद्रुमः । पुं० माडे । ध्वजवृक्षे । वितानके ।

मद्यपः । त्रि० सुरापे ॥ सुराव्यतिरिक्तमद्यपातरि ।

मद्यपङ्कः । पुं० सुराकल्के । मेदके ॥ जगले । मेया० द्रु० गौ० दे० भा०॥

मद्यपाचनी । स्त्री० धातक्याम् ॥
मद्यपाशनम् । न० उपदंशे । अवदंशे । चषके । पानरोचकभक्ष्ये ॥
मद्यपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥
मद्यमण्डः । पुं० सुराग्रभागे मद्यफेने । कारोत्तरे ॥
मद्यवासिनी । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥
मद्यवीजम् । न० नानाद्रव्यकृतसुरावीजे । किण्वे । नग्नहु । वाखर० द्र०गौ०दे०भा० ॥ मद्यस्यवीजम् ॥
मद्यसन्धानम् । न० अभिषवे । आसुतौ । मद्यचुआवना०द्र०भा० ॥
मद्याजी । त्रि० मत्पूजापरे ॥ मांयष्टुंशीलंयस्य । णिनिः ॥
मद्यामोदः । पुं० वकुलवृक्षे ॥ मद्यस्यआमोदोऽस्मिन् ॥
मद्योगः । त्रि० मदेकशरणे । मयि सर्वकर्मसमर्पणे ॥
मद्रः । पुं० हर्षे ॥ देशविशेषे ॥ वैराटपाण्ड्ययोर्मध्ये पूर्वदक्षक्रमेण तु । मद्रदेशः समाख्यातोमाद्रीहा तत्रतिष्ठति ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । स्फायितञ्चीतिरक् ॥
मद्रकः । त्रि० मद्रदेशभवे ॥ मद्रेषु जातः । कन् ॥
मद्रकारः । पुं० मद्रङ्करे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । चेमप्रियमद्रेषाणु चेतिअण् ॥
मद्रङ्करः । त्रि० शमङ्करे । शङ्करे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । क्षेमप्रियमद्रेऽण्चेतिखच् ॥
मद्रसुता । स्त्री० माद्र्याम् । नकुलसहदेवयोर्जनन्यांपाण्डुपत्न्याम् ॥
मद्वान् । पुं० विधौ० । वायसे ॥
मद्वती । स्त्री० शिवायां ॥
मद्वा । पुं० शिवे ॥ माद्यति । मदी० । श्यामदीत्याद्विनावनिप् ॥ राजवत्०रूपाणि ॥
मद्वरी । स्त्री० सुरायाम् ॥ माद्यत्यनया । मदी० । वनिप् । वनोरचेति ङीब्रौ ॥
मद्गीणः । त्रि०
मद्गीयः । त्रि०
मद्ग्यः । त्रि०
} मद्गसम्बन्धिनि ॥ शैषिकेष्वर्थेषु०अशब्देयत्खावन्यतरस्यामित्यनेनक्रमात्०खछयत्प्रत्ययाः ॥
मधुः । पुं० मधुद्रुमे । मधूके । महुवा०द्र०भा० ॥ वसन्तर्त्तौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ यंहत्वा०विष्णुर्मधुसूदनोऽभूत् ॥ चैत्रेमासि ॥ जीवाशोके ॥ असुरविशेषे ॥ सचशत्रुघ्नेनहतः । यस्यनाम्नामथुरा०मधुपुरीतिख्यातिंगता ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ न० क्षीरे ॥ जले ॥ मद्ये ॥ मधुररसे ॥ इक्षौ ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । द्वयमपि । लघुमधु ॥ यथा । रतिमय । वरतनु ॥ कर्मफले ॥मन्यन्ते-

एतम् । मनश्शाले । फलिपाटीत्युः धश्चात्लादेशः ॥ पुं० न० मार्द्वीकमद्ये ॥ पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमासवे । चौद्रे । माक्षिके । पुष्पासवे । पवित्रे । पित्र्ये । वरटीवान्ते ॥ मक्षिकावरटीभृङ्गवातपुष्परसोद्भवम् । मधुशीतंलघुस्वादुरूक्षं ग्राहिविलेखनम् ॥ चक्षुष्यं दीपनं स्वर्यंव्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यकरं सूक्ष्मं परं स्रोतोविशोधनम् । कषायानुरसंह्लादिप्रसादजनकंपरम् ॥ वर्ण्यं मेधाकरंवृष्यं विशदं रोचनं हरेत् । कुष्ठार्शःकासपित्तास्रकफमेहक्लमक्रमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमिश्वासहिक्कातीसारविग्रहान् । दाहक्षतक्षयांस्तत्तु योगवाह्यल्पवातलम् ॥ माक्षिकंभ्रामरंक्षौद्रं पौत्तिकं छात्रमित्यपि । आर्घ्यमौद्दालकंदालमित्यष्टौमधुजातयः ॥ एषांस्वरूपं विज्ञेयं स्वस्वस्थानेमनीषिभिः ॥ नवंमधुभवेत्पुष्ट्यै नातिश्लेष्महरं सरम् । पुराणं ग्राहकंरूक्षं मेदोघ्नमतिलेखनम् मधुनःशर्करायाश्चगुडस्यापिविशेषतः । एकसंवत्सरेतीते पुराणत्वंस्मृतंबुधैः ॥ विषपुष्पादपिरसंसविषाभ्रमरादयः । गृहीत्वा मधुकुर्वन्तितच्छीतंगुणवन्मधु ॥ विषान्वयात्तदुष्णानुद्रव्यं सोष्णेनवासह । उष्णार्त्ते श्चोष्णकालेचस्मृतं विषसमंमधु ॥ मकरन्दस्यमद्यस्यमाक्षिकस्यापिवाचकः । अर्द्धर्चादिगणे पाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधुः ॥

मधुः । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुकः । पुं० खगविशेषे । ग्रीवद्गपक्षिणि ॥ वल्ल्यन्तरे । मधुयष्ट्याम् ॥ वंशपरम्पराशंसके । मागधे ॥ न० क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् त्रपुणि ॥ मध्विव । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ यद्वा । मधु० मधुरं कायति । कै० ध्वातद्गतिकः ॥

मधुकण्ठः । पुं० कोकिले ।

मधुकरः । पुं० भ्रमरे । मधुपे । मधु करोति० तच्छीलः । कृञोहेत्वितिटः ॥ भृङ्गराजे । भङ्गरा० इ० भा० ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री० मिष्टबीजपूरे । मधुकर्कट्याम् । मधुकर्कटिकाखा दीरोचनीशीतलागुरुः । रक्तपित्तक्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री० मधुकर्कटिकायाम् मधुकाकरीति० भाषा ॥

मधुका । स्त्री० मधुपर्ण्याम् मधुपर्ण्यास् ॥ मधुयष्ट्याम् । टाप् ।

मधुकुक्कुटिका । स्त्री०)
मधुकुक्कुटी । स्त्री०) जम्बीरविशेषे । मातुलुङ्गायाम् । सुगन्धायाम् । गिरिजायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

मधुकृत् । पुं० भ्रमरे ॥ मधुकरोति । डुकृञ्० । क्विप् ॥ मधुकरमक्षिकायाम् ॥

मधुकीशट : । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुकोष : । पुं० मधुमक्षिकाभिः कृतेमध्वाधारे । मधुकचक्री०इ० भा० ॥

मधुक्रम : । पुं० मधुपानावृत्तौ । शश्वन्मधुपानक्रमे । मधुवारे। मधुन : क्रम : ॥

मधुक्षीर : पुं० खर्जूरवृक्षे ॥

मधुखर्जूरिका । स्त्री० मधुकर्कटिकायाम् । कोलकर्कटिकायाम् । माधवीमधुरायाम् ॥

मधुगन्ध : । पुं० वकुले ॥

मधुगायन : । पुं० कोकिले ॥

मधुगुञ्जन : । पुं० शोभाञ्जनवृक्षे ॥

मधुघोष : । पुं० कोकिले ॥

मधुच्छदा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥

मधुच्छन्दा: । पुं० ऋषिविशेषे । विश्वामित्रपुत्रे ॥

मधुच्युत् । त्रि० अमृतस्राविणि ॥

मधुजम् । न० सिक्थके ॥

मधुजम्बीर : । पुं० मधुरजम्बीरे ॥

मधुजा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ मधोर्जाता । जनी० । ड : ॥ महाश्वेतायाम् । सितायाम् ॥

मधुजित् । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषम्०अजैषीत् । जि० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

मधुतृण : । पुं० न०इक्षौ ॥

मधुत्रयम् । न० मधुरत्रये ॥

मधुदीप : । पुं० कामदेवे ॥

मधुदूत : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मधुदूती । स्त्री० पाटलावृक्षे ॥

मधुद्रु : । पुं० भ्रमरे ॥

मधुद्रव : । पुं० रक्तशिग्रौ ॥

मधुद्रुम : । पुं० मधूके । गुडपुष्पे । महुवा०इ०भा० ॥ मधुनामाद्रुम:॥

मधुद्विट् । पुं० विष्णौ ॥

मधुधातु : । पुं० स्वर्णमाक्षिके ॥

मधूलि : । स्त्री० खण्डे । खांडइ०-भा० ॥

मधुधेनु: । स्त्री० दानार्थंमध्वादिनिर्मितसवत्सायांगवि ॥

मधुनाडी । स्त्री० मध्वाधारच्छिद्रे ॥

मधुनारिकेल : । पुं० माधवीकफले । मधुफले । बहुकूर्चे । ह्रस्वफले । मोहानारल०इ०गौ०दे०भा० । एरनारिकेल०इ०कोकणदेशभा० ॥ माधवीकंनालिकेरंफलमतिमधुरंदुर्जरंजन्तुकारिस्निग्धंवातातिसारभ्रमशमनमथध्वंसनंवह्निदीप्त : । आमश्लेष्मप्रकोपंजनयतिकुरुतेचारुकान्तिंबलञ्चस्थैर्यंदेहस्यधत्तेघनमदनकलावर्द्धनंपित्तनाशम् ॥

मधुनी । स्त्री० क्षुपविशेषे । घृतमण्डायाम् । वायसोल्याम् । सुमङ्ग

लायाम् । माकरडहाता०ह्र०माक चाउली०ह्र०च०गौ०दे०भा० ॥

मधुनेता । पुं० भ्रमरे ॥

मधुपः । पुं० भ्रमरे ॥ मद्यपे ॥ मधु-पिबति । पा० । आतोनेपसर्गे०इ तिकः । पिबतेः सुरासीध्वोरिति-नियमात्रटच् ॥

मधुपतिः । पुं० श्रीकृष्णचन्द्रे ॥

मधुपर्कः । पुं० षोडशोपचारपूजा-न्तर्गतषष्ठोपचारे ॥ तस्यप्रमाणंय था । दधिसर्पिर्जलंक्षौद्रंसितैताभि स्तुपञ्चभिः । प्रोच्यतेमधुपर्कस्तुस-र्वदेवौघतुष्टये ॥ जलन्तुसर्वतः स्व ल्पंसितादधिघृतंसमम् । सर्वेभ्या-मधिकंक्षौद्रंमधुपर्कंप्रयोजयेत् ॥ त द्भवेत्कांस्यपात्रेवारौक्यपात्रे तथवेन वा । ज्योतिष्टोमाश्वमेधादौपूर्त्तेचे-ष्टे प्रपूजने ॥ मधुपर्कः प्रतिष्ठोयं-सर्वदेवौघतुष्टिदः । धर्मार्थकाममो क्षासाधकःपरिकीर्त्तितः ॥ मधु पर्कः सौख्यभोग्यतुष्टिपुष्टिप्रदाय-कः ॥ आज्यंदधिमधुमिश्रंमधुप र्कंविदुर्बुधाः । इतिच ॥ न०दधि-संयुक्तमधुनि ।मद्दीदये ॥ मधुना पृच्यते । पृची० । घञ् ॥

मधुपर्क्यः । त्रि० मधुपर्कार्हे ॥ मधु पर्कमर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥

मधुपर्णिका । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ नी लीवृक्षे ॥ मध्विव०मधुराणिवा०-

पर्णान्यस्याः । पाककर्णेतिङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः ॥ सुदर्शनायाम् ॥

मधुपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् । नी-ल्योषधौ ॥ गुडूच्याम् ॥ मधुबीज पूरे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

मधुपा । स्त्री० मद्यपायाम् ॥

मधुपाका । स्त्री० षड्भुजायाम् । खर्बूजा०ह्र०भा० ॥

मधुपायी । पुं० भ्रमरे ॥ त्रि०मधुपा नकर्त्तरि ॥

मधुपालिका । स्त्री० गम्भार्याम् ॥

मधुपिपासुः । त्रि० मधुपातुमिच्छौ ॥ मधुपिपासुः । गम्यादिस्त्वाद्वि-तीयासमासः ॥

मधुपीलुः । पुं० महापीलौ । राजपी लौ । महावृक्षे ॥

मधुपुरी । स्त्री० मथुरायाम् ॥

मधुपुष्पः । पुं० मधुद्रुमे ॥ रोध्रे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वकु-लवृक्षे ॥

मधुपुष्पा । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥ नाग-दन्तीवृक्षे ॥

मधुप्रियः । पुं० बलदेवे । अच्युता-ग्रजे ॥ मधुमद्यंप्रियंयस्यसः । भू मिजम्बाम् ॥ त्रि०मद्यप्रिये ॥

मधुफलः । पुं० मधुनालिकेरे ॥ वि-कङ्कतवृक्षे ॥

मधुफलिका । स्त्री० मधुखर्ज्जूरिका-याम् ॥

मधुनकुला । स्त्री० वासन्तीलतायाम् ॥
मधुभार: । पुं० मात्रावृत्तान्तरे ॥ स गणं विधायजगणं निधाय सुखसौख्यधाममधुभारनाम ॥ यथा । क-विमुञ्चमानमवटीवधान *भुजपाशकेनभयनाशकेन ॥
मधुभित् । पुं० विष्णौ ॥
मधुभुक् । त्रि० मधुपे ॥
मधुमक्षिका । स्त्री० सरघायाम् ॥ मधुनोमक्षिका ॥
मधुमज्जा । पुं० आखोटवृक्षे ॥
मधुमान् । त्रि० माधुर्यान्विते ॥
मधुमती । स्त्री० मूर्वायाम् । काश्मर्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ तस्याजलगुणास्तु । चन्द्रभागगुणसाम्यदं जलं किञ्चमाधुमतमग्निदीपनम् । इति ॥ मध्वस्तिअस्याम् । मध्वादिभ्यश्चे तिमतुप् ।। उपाख्यनायिकाविशेषे ।। यथा । तथामधुमतीसिद्धिर्जायतेनात्रसंशय: । देवचेटीशतशतं तस्यवश्याभवन्तिहि ॥ स्वर्गेमर्त्ये चपातालेसंयत्नगन्तुमिच्छति । तत्रैवचेटिका: सर्वानयन्ति नात्रसंशय: ॥ अपिच । शब्दानेष शृणोतियोजनशतादाविर्भवन्त्यश्रुतास्तेतेवेदपुराणभारतकथागाथादयोवाङ्मया: । ग्रथ्नातिस्वयमिच्छयाशुचिपदै: शास्त्राणिकाव्यानिवालोकान्भ्राम्यतिपश्यतिस्फुट कवीरत्नस्थलीमेखी: ॥ उष्णिक्छन्द: ७ प्रभेदे ॥ यथा । ननगिमधुमती । यथा । रविदुहितृतटे ०वनकुसुमतति: । व्यधतमधुमतो० मधुमथनमुदम् ॥

मधुमत् । पुं० विष्णौ ॥ मधुंमथ्नाति । मदे० । क्विप्चेतिक्विप् ॥
मधुमथन: । पुं० विष्णौ ॥
मधुमल्ली । स्त्री० मालत्याम् ॥
मधुमस्तकम् । न० खाद्यविशेषे । परिमार्ज्जने ॥
मधुमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥
मधुमाध्वीकम् । न० मद्ये ॥
मधुमारक: । पुं० भ्रमरे ॥
मधुमूलम् । न० आलुके । मौआलुइ० गौ०दे०भा०प्रसिद्धे । हिङ्गुले ॥
मधुयष्टि: । स्त्री० इक्षौ ॥
मधुयष्टिका । स्त्री० मधुकायाम् । मधुयष्ट्याम् । मुलहठी०मुह्लेठीतिख्यातौषधौ ॥ मधुयष्टीव । इवेतिकन् ॥
मधुयष्टी । स्त्री० मधुयष्टिकायाम् ॥ मधुनोयष्टी ॥ गुणान्पश्ययष्ट्याम् ॥
मधुर: । पुं० मिष्टरसे । गौल्ये । स्वादौ । रसज्येष्ठे । गुल्ये ॥ तस्यगुणा: । मधुर: पिच्छल: शीतोधातुस्तन्यबलप्रद: । चक्षुष्योवातपित्तघ्न: कुर्यात्स्थौल्यबलक्रमीन् ।

सोतियुक्तोज्वरश्वासगलगंडादिरोगकृत् ॥ अपिच । मधुरस्सुरसस्विनोतिकिशान्वपुषः स्थौर्यवलौजवीर्यदायी । अतिसेवनतः प्रमेहशैत्यजडतामान्धमुखान्करोतिदोषान् जीवकौषधौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥ राजाम्रे ॥ रक्तेचौ ॥ गुडे ॥ शालौ हैमन्तधान्ये ॥ न० विषे ॥ बङ्गे॥ त्रि० रसनाकर्षिणि । स्वादौ । मधुररसयुक्ते ॥ मधुमाधुर्यमस्त्यस्मिन्नूषसुषीतिरः ॥ मधुमाधुर्यं रातिवा । आतोनुपेतिकः ॥ प्रिये ॥ दधिमधुरंमधुमधुरंद्राक्षामधुरासितातुमधुरैव । तस्यतदेवहिमधुरंयस्यमनोयत्नसंलग्नम् ॥

मधुरकः । पुं० जीवकौषधौ ॥ स्वार्थेकः ॥

मधुरकण्टकः । पुं० मत्स्यविशेषे । कण्टालायाम् ।

मधुजम्बीरः । पुं० मधुजम्बीरे । रसद्राविणि । शर्करके ॥

मधुरत्वचः । पुं० धवे । पीतफले ॥

मधुरत्रयम् । न० दुग्धसितामाक्षिकेषु । सितामाक्षिकसर्पिःषु ॥

मधुरत्रिफला स्त्री० द्राक्षाकाश्मर्यखर्जूरिफलेषु ॥

मधुरनिस्वना । स्त्री० मधुरस्वरयुक्तायांनार्याम् ॥ मधुरोनिस्वनोयस्याः ॥

मधुफलः । पुं० राजबदरे ।

मधुरमांसम् । न० क्षीरामृते ॥ तद्विधानंयथा । घृताम्बुखेदितेमांसेशुण्ठीचूर्णविनिःक्षिपेत् । दुग्धञ्चशर्करांतंपश्चात्सौगन्धिकंक्षिपेत् । नालिसार्द्रंनातिशुष्कमिदंक्षीरामृतंस्मृतम् ॥ क्षीरमृतंवहुरसंरोचकंचातिशीतलम् । वातपित्तहरंबल्यंसुस्निग्धमतिकोमलम् ॥

मधुरवल्ली । स्त्री० मधुबीजपूरे ॥

मधुरसः । पुं० इक्षौ । मधुर्मधुरोरसोस्यास्मिन्वा ॥ तालवृक्षे ॥

मधुरसा । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ गम्भार्याम् ॥ मधूरसोस्याः ॥

मधुरस्रवा । स्त्री० पिण्डखर्जूर्याम् ॥

मधुरा । स्त्री० शतपुष्पायाम् । सौं फ० इ० भा० ॥ मिश्रेयायाम् । शालेये । शीतशिवे । सलूफा० इ० गौ० दे० भा० ॥ मधुरोरसोस्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ मथुरापुर्याम् ॥ यथा । हत्वाचलवणंरक्षोमधुपुत्रंमहाबलः । शत्रुघ्नोमधुरांनामपुरींतत्रचकारवै इति मधुकर्कटिकायाम् ॥ मेदायाम् ॥ मधूल्याम् । यष्टिकायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ वृहज्जीवन्त्याम् ॥ पालङ्क्यशाके ॥ मनोहरायाम् ॥ टाप् ॥

मधुराकृतिः । त्रि० सौम्यरूपे ॥

मधुराम्लः । पुं०) आम्रातके ॥
मधुराम्लकः । पुं०)

मधुराम्लफलः । पुं० रेफले । आरे ॥

मधुरालापा । स्त्री० शारिकायाम् ॥

मधुरालावुनी । स्त्री० राजालाब्वाम्

मधुरिका । स्त्री० मिस्याम् । शालेये । शीतशिवे । धनसौफ० इ० भा० ॥ मधुरोरसोऽस्त्यस्याः अच् । स्वार्थे कन् ॥

मधुरिपुः । पुं० विष्णौ ॥ मधोरसुरविशेषस्यरिपुः ॥

मधुरेणुः । पुं० कटभीवृक्षे ॥

मधुरोदकः । पुं० सप्तसमुद्राणांशेषसमुद्रे । जलसमुद्रे । स्वादूदके ॥

मधुलम् । न० आसवे । मद्ये ॥

मधुलग्नः । पुं० रक्तशोभाञ्जने ॥

मधुलता । स्त्री० शूलीतृणे ॥

मधूलिका । स्त्री० राजिकायाम् ॥

मधुलिट् । पुं भ्रमरे ॥ मधुलेढि । लिह आस्वादने । क्विप् ॥

मधुलेही । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुलोलुपः । पुं० भ्रमरे ॥

मधुवटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

मधुवनम् । न० मथुरायाम् ॥ कदाचिन्मधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः । ततोमधुवनंनाम्नाख्यातमत्रमहीतले ॥ पुण्यंमधुवनंतत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ॥ मधोःवनम् ॥ किष्किन्धायां सुग्रीवस्यवनविशेषे ॥

मधुवलः । पुं० कोकिले ॥

मधुवल्ली । स्त्री० यष्टीमधुनि ॥ क्षीतमकी ॥

मधुवारः । पुं० मधुक्रमे । पुनः पुनर्मधुपानपरिपाट्याम् । मधुपानावसरे ॥ मधुनोमद्यस्यवारोऽवसरः । मधुपानावृत्तिरितियावत् ॥

मधुवारुणी । स्त्री० मधुरूपायांवारुण्याम् ॥

मधुवीजः । पुं दाडिमे ॥

मधुवीजपूरः । पुं० मधुरफलायाम् । महाफलायाम् । मधुकर्कट्याम् । मीठाविजौरा० इ० भा० ॥

मधुवृक्षः । पुं० मधुके । महुवा० इ० प्रसिद्धे ॥ मधुनामावृक्षः ॥

मधुव्रतः । पुं० भ्रमरे । मधुव्रतंभक्ष्यंयस्य ॥ यद्वा मधुमकरन्दंव्रतयति भुङ्क्ते । कर्मण्यण् ॥

मधुशर्करा । स्त्री० मधुजातशर्करायाम् । सिताखण्ड० इ० गौ० दे० भा० प्र० द्रव्ये यथा । माध्वीसुतामधूल्यन्नामधुजामधुशर्करा । सा चौकशर्कराचैवक्षौद्रजाक्षौद्रशर्करा ॥ यद्गुणंयन्मधुप्रोक्तंतद्गुणातत्रशर्करा । विशेषाद्बलवृष्याचतर्पणीचीवादेहिनाम् अपिच । मधुजाशर्करारूक्षाकफपित्तहरीगुरुः । छर्द्यतीसारतृड्दाहरक्तहृत्तुवराहि

मा ॥ मधुनःशर्करा ॥
मधुशाखः । पुं० मधुष्ठीले ॥
मधुशिग्रुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । मुनगा० इ० काख्यातेख्याते ॥ मधुः मधुरः शिग्रुः ॥ मधुप्रधानः शिग्रुर्वा ॥
मधुशीर्षकम् । न० समितानिर्मितेप क्वान्नविशेषे ॥
मधुशेषम् । न० सिक्थके ॥
मधुश्रेणी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ मधुनः श्रेणिरत्र ॥
मधुश्वासा । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥
मधुष्ठीलः । पुं० मधूकवृक्षे । महुवा इ० विख्याते ॥ मधुष्ठीवति । ष्ठिवु निरसने । इगुपधेतिकः । पृषोदरादिः ॥ मधुष्ठीलं गर्भेऽस्येतिवा ॥
मधुसखः । पुं० कामदेवे ॥
मधुसारथिः । पुं० कामदेवे ॥
मधुसिक्थकः । पुं० स्थावरविषभेदे ॥
मधुसुहृत् । पुं० कामदेवे ॥
मधुसूदनः । पुं० भ्रमरे ॥ वनमालिनि । श्रीकृष्णे । वैदिककर्ममार्गके भगवति० दुष्टनिग्रहकर्तरि ॥ मधुनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयतिस्मवा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतंमधुनाममहासुरम् । ब्रह्मणोपचितिंकुर्वन्जघानपुरुषोत्तमः ॥ तस्यतावद्वधादेवतदासर्वेषिमानवाः । मधुसूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनमिति भारते ॥
मधुसूदनी । स्त्री० पालङ्कीशाके ॥
मधुस्रवः । पुं० मधूकवृक्षे । मोरटलतायाम् ॥ न० तीर्थविशेषे ॥
मधुस्रवाः । पुं० मधूकवृक्षे ॥
मधुस्रवा । स्त्री० जीवन्त्याम् । डोडीतिगुर्जरदेशभाषयाप्रसिद्धायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मधुयष्टिकायाम् ॥
मधुस्वरः । पुं० कोकिले ॥ मधुरमधुरः स्वरोयस्यसः ॥ मधौस्वरोयस्यवा ॥
मधुहा । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषंहन्ति । हन० । क्विप्चेतिक्विप् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विविति नियमस्यांप्रायिकत्वात् ॥
मधूकः । पुं० गुडपुष्पे । मधुद्रुमे । महुवा० इतिख्यातेवृक्षे ॥ अस्यगुणाः मधूकपुष्पंमधुरंशीतलंगुरुबृंहणम् । बलशुक्रकरंप्रोक्तंवातपित्तविनाशनम् ॥ फलंशीतंगुरुस्वादुशुक्रलंवातपित्तनुत् । अहृद्यंहन्ति तृष्णास्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥ तन्मज्जगुणास्तत्फलवत् । यथा । यस्ययस्यफलस्यैववीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमभिनिर्दिशेत् ॥ तत्त्वग्गुणाः । मधुत्वक्रक्तपित्तघ्नीव्रणशोधनरोपणी ॥ मह्यते० मन्यतेवा । महपूजाया

मृ० मनःशाले । उलूकादयश्चेसा धुः ॥ न० यष्टीमधुनि ॥ इ० रा० निर्घण्टः ॥
मधूकपुष्पम् । न० मधुद्रुमस्य कुसुमे ॥ मधुच्युतं स्थूलमधूकपुष्पं सुशोधितं केसरधूलिवर्जितम् । सम्पाचितं शुभ्रसिताघृताभ्यां सजीरकं जीवनदं हि जीविनाम् ॥ वृंहणीयं सुमधुरं मधूकं वातहृद्गुरु । पित्तप्रकोपशमनं हृद्यं रुच्यमुखप्रियम् ॥
मधूच्छिष्टम् । न० सिक्थके ॥ मधुन उच्छिष्टम् ॥
मधूत्थितम् । न० सिक्थके ॥
मधूत्सवः । पुं० चैत्रावल्याम् ॥
मधूपघ्नः । पुं० न० मथुरायाम् । लवणपुरे ॥
मधूलः । पुं० जलजमधूके । मधूलके ॥
मधूलकः । पुं० जलजमधूके । जलमहुवा० इतिभाषा । दीर्घपत्रे ॥ मधुलाति । ला० आतोनुपेतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः । स्वार्थेकन् । गिरिजातमधूके । गौरशाके । अस्यगुणामधूकगुणतुल्याः ॥ मधुरसे ॥ त्रि० तद्वति ॥
मधूलिका । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥
मधूली । स्त्री० क्षीतनके ॥ मधुकर्क्याम् ॥ आम्रे ॥

मध्यः । पुं० ग्रहस्फुटसाधकाङ्कविशेषे । पुं० न० विलग्ने । देहमध्यभागे । मध्यमे । अवलग्ने ॥ हृदयपुण्डरीकाकाशे ॥ त्रि० न्याय्ये । उत्कर्षापकर्षहीने ॥ यथा० मध्यस्थः ॥ अन्तरे ॥ अधमे ॥ मध्यमे ॥ यथा । उत्तमाऽधममध्यानिबुद्ध्वाकार्याणिपार्थिव । उत्तमाधममध्येषुपुरुषेषु नियोजयेत् ॥ मांध्यायति । ध्यै० । आतोनुपेतिकः । यद्वा । मह्यते । मह० । मांशोभांधत्ते वा । अघ्न्यादिः ॥ मध्येशरीरादिर्भवम् । असात्प्रतिके० इत्यः ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा ॥ १०००००००००००००००० ॥
मध्यगन्धः । पुं० आम्रद्रुमे ॥
मध्यतः । अ० मध्येइत्यर्थे ॥ आद्यादित्वात्तसि ॥
मध्यदेशः । पुं० देशविशेषे । मध्यमे ॥ तत्सीमायथा । हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशः प्रकीर्त्तितः ॥ मध्यश्चासौदेशश्चेतिकर्मधारयः ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मसंस्कृतोजनोमध्यदेशइतिव्याख्याकाराः ॥
मध्यदेशीयः । त्रि० मध्यदेशोद्भवे ॥ मध्यदेशीयजनपदायथा । ताखिमेकुरुपाञ्चालाः साल्वाश्चवसजाङ्गलाः । शूरसेनाभद्रकारावोधकाः सपटच्चराः ॥ मत्स्याः किराताः

कुन्त्याश्वकुल्लय : कान्तिकोशलाः । आवन्त्याश्वभुलिङ्गाश्चलोकाश्चैवाम्ब के : सह ॥ मध्यदेश्याजनपदा : प्रायश : परिकीर्तिता : ॥

मध्यदेश्यः । त्रि० मध्यदेशभवे ॥ दिगादित्वात्० यत् ॥

मध्यन्दिन : । पुं० वन्धूकवृक्षे । मध्यन्दिनम्० द्व० भा० ॥

मध्यपञ्चमूलकम् । न० पाचनविशेषे ॥ यथा । बलापुनर्नवैरण्डसूर्पपर्णीद्वयेनतु । एकत्रयोजितेनैवस्यान्मध्यंपञ्चमूलकम् ॥

मध्यम :। पुं० तन्त्र्युत्थितेकण्ठोत्थितेचसप्तस्वराणांमध्ये पञ्चमे ॥ मध्यदेशे ॥ मृगविशेषे ॥ रागप्रभेदे ॥ शरीरावस्थाविशेषे ॥ यथा । षोडशाव्दंसमारभ्यथावद्वैसप्ततिर्भवेत् । मध्यम : सतुविज्ञेय : परतोवृद्ध उच्यते ॥ यथोक्तम् । तद्वदेवोत्थितोवायुरुर : कण्ठसमाहत : । नाभिप्राप्तोमहानादोमध्यस्थस्तेनमध्यम : ॥ क्रौञ्चोनदतिमध्यममिति च ॥ भूपालविशेषे ॥ अरेश्वविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : ॥ पुं० न० अवलग्ने । देहस्यमध्यमेभागे ॥ त्रि०मध्यजे ॥ उत्कृष्टादधमेचैवापकृष्टादुत्तमेपिच । मध्येभव : । मध्यान्मं : ॥ ग्रहाणांसामयिक संज्ञायाम् ॥

मध्यमपाण्डव : । पुं० अर्जुने ॥

मध्यमभृतक : । पुं० कृषीवलभृतके । कृषाण० द्व० भा० ॥ यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोत्रमध्यमश्च कृषीवल: । अधमोभारवाहीस्यादित्येवत्रिविधोभृत : ॥

मध्यमलोक : । पुं० भूमौ ॥

मध्यमसङ्ग्रह: । पुं० स्त्रीसङ्ग्रहणाख्यविवादविशेषे ॥

मध्यमहलम् । न० षड्गवे हले ॥

मध्यमा । स्त्री० दृष्टरजोनार्याम् । रजस्वलायाम् कन्यायाम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ अङ्गुलिप्रभेदे । मध्याङ्गुलौ ॥ त्र्यक्षरछन्दसि ॥ हृदयोत्थितबुद्धियुतनादरूपवर्णे । नायिकाभेदे ॥ लज्जामन्मथमध्यस्थामध्यमोदितयौवनेतिलक्षणम् ॥ मध्ये जातायाम् ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥ मध्यमस्य भार्यायाम् । मध्यमस्यस्त्री । पुंयोगलक्षणंङीषंबाधित्वाऽजादित्वाट्टाप् ॥ बाल्ययौवनयोर्मध्ये भवा । मध्यान्म :। तयोर्मध्येसाशोभायस्याबा ॥

मध्यमाग्नि : । पुं० अर्कार्थमग्निविशेषे ॥

मध्यमिका । स्त्री० मध्यमायाअर्थे ॥ मध्यमैव । कन् ॥

मध्यमीयम् त्रि०मधध्य ॥ मध्येभवम् । मण्मीयौचप्रत्ययौवक्तव्याविति

मीयः ॥

मध्यमेश्वरः । पुं० काशीस्थे शिवलिङ्गविशेषे ॥ शर्वाणीमध्यमाभिधे ॥ अत्रशर्वाणीस्थानम् ॥

मध्ययवः । पुं० षट्श्वेतसर्षपपरिमाणे ॥

मध्यरात्रः । पुं० निशीथे । अर्द्धरात्रे ॥ मध्यंरात्रेः । पूर्वापराधरेतिसूत्रे० सर्वैकदेशः कालेनसमस्यते नत्वक्लैव० ज्ञापकस्यसामान्यापेक्षत्वादित्युक्तः समासे० अहः सर्वैकदेशेत्यच् ॥

मध्यलोकः । पुं० पृथिव्याम् ॥

मध्यलोकेशः । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ मध्यलोकानांमर्त्यानामीशः ॥

मध्यस्थः । त्रि० निकृष्टे । मध्यवर्तिनि । विवदमानयोरुभयोरपिहितैषिणि ॥ उभयपक्षरहिते ॥ स्वार्थाविरोधेनपरार्थघटके ॥ यथा । एकेसत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थस्यबाधेनयेमध्यस्थाः परकीयकार्यकुशलाः स्वार्थाविरोधेनये । तेऽमीमानुषराक्षसाः परहितंयैः स्वार्थतोहन्यते० येतुघ्नन्तिनिरर्थकंपरहितंतेकेनजानीमहे ॥ पुं० पुरुषे ॥ अत्रैगुख्यात्पुरुषोहिमध्यस्थः । सुखीहिसुखेनतृप्यन्० दुःखीचदुःखंद्विषन्नमध्यस्थोभवति । तदुभयरहितोमध्यस्थइति० उदासीनइतिचाख्यायते ॥ मध्येतिष्ठति । स्था० । कः ॥

मध्यस्थलम् । न० कटिदेशे ॥ यथा । कुचौमरिचसन्निभौसुरजमध्यमध्यस्थलीअहोतिमिरमञ्जरीसहचरीनरीनृत्यति । इति ॥

मध्या । स्त्री० मध्यमायाम् ॥ व्यवराया मवृत्तौ ॥ नायिकाभेदे ॥

मध्याह्नः । पुं० अह्नोमध्यभागे । त्रिधाविभक्तदिनस्यमध्यभागे । पञ्चधाविभक्तस्याह्नस्तृतीयभागे वा ॥ अह्नोमध्यम् । सङ्ख्याविसायेतिज्ञापकात्समासः ॥

मध्येचित्तम् । अ० चित्तमध्ये ॥ मध्येचित्तस्येतिविग्रहे० पारेमध्येषष्ठ्यावेति० अव्ययीभावः० निपातनादेदंतत्वम् ॥

मध्वदः । पुं० कर्मफलभुजिजीवे ॥ मधुकर्मफलम् ० अत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥

मध्वाधारः । पुं० सिक्थके ॥

मध्वालुः ।) न० कन्दविशेषे । मधु

मध्वालुकम् ।) न० रक्तायुक्तोरोमान्विते । दीर्घसुषिनीलि० भा० । मौआलु इ० गौ० भा० ॥

मध्वासवः । पुं० मधूकपुष्पजातिमद्ये । माधवके । मधुनि । माध्वीके ॥ मधूकपुष्पंमधु । तस्यासवः ॥

मध्वासववणिक् । पुं० शौण्डिके ॥

मञ्जा । स्त्री० मज्जे ॥

मन : । पुं० जटामांस्याम् ॥

मनआप : । त्रि० मनोज्ञे ॥

मन:प्रग्रहवान् । त्रि० प्रगृहीतमनसि । समाहितचित्ते ॥

मन:प्रसाद: । पुं० विषयचिन्ताव्याकुलत्वराहित्ये ॥ मनस: स्वच्छतायाम् ॥ मनस : प्रसाद : ॥

मन : शि० ० मन : शिलाया म् ॥

मन : शिला । स्त्री० रक्तवर्णधातुविशेषे । कुनट्याम् । मनोज्ञायाम् । नागजिह्विकायाम् । मनसिल्० हि० भा० ॥ मन : शिलागुरुवर्ण्यासरोचनीलेखनोकटु : । तिक्ताखिग्धाविषश्वासकासभूतकफास्रनुत् ॥ मन: शिलामन्दवलंकरोतिजन्तुं ध्रुवंशोधनमन्तरेण । मलानुबन्धं किलमूत्ररोधं सशर्करंकृच्छ्रगदंचकुर्यात् ॥ तालकस्यैवमेदोस्तिमनोगुप्ते तदन्तरम् । तालकोक्तविधिनीतंस्याद्गवेदक्तामन : शिला ॥ अथशोधनम् । पचेत्त्र्यहमजामूत्रे दोलायन्त्रे मन : शिलाम् । भावयेत्सप्तधापित्ते रजाया:साविशुध्यति ॥ मन:शब्दवाच्याशिला । शाकपार्थिवादि : ॥

मननम् । न० बुद्धौ ॥ युक्तिभिरनुचिन्तने ॥ ध्याने ॥ असम्भावनाविपरीतभावनानिरासिनयुक्ते रनुचिन्तने ॥ उहे ॥ श्रुतस्यार्थस्याद्वितीयवस्तुनोवेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिन्तने ॥ केवलपुरुषबुद्ध्युत्प्रेक्षितशुष्कतर्कव्यावृत्त्यर्थंवेदान्तार्थानुगुणेतिविशेषणम् ॥ अर्थाऽसम्भावनोच्छेदीतर्कोमननमीरितम् । वेदशास्त्राविरोधश्चतर्कोयोज्योनचेतर : ॥ आत्मन्यतीतेसर्वस्मात्सर्वरूपेयथातथे कोवन्ध : कश्चवामोक्षोनिर्मलंमननंकुरु ॥

मन : । न० ज्ञानेन्द्रियविशेषे । बुद्धीन्द्रियाणांप्रधानेभगवतोविभूतौ । चित्ते । चेतसि । हृदये । स्वान्ते । हृदि । मानसे ॥ अपिचास्यपर्याया : यथाभारते । मनोमहान्मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धि : ख्यातिरीश्वर : । प्रज्ञासंविच्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यते । पर्यायवाचका : शब्दामनस : परिकीर्त्तिता : ॥ इति । न्यायमतेऽस्यगुणा : । यथा । परापरत्वंसङ्ख्याद्या : पञ्चवेगाश्चमानसे । मनोग्राह्यंसुखंदु : खमिच्छाद्वेषोमति : कृति : ॥ अयौगपद्याज्ज्ञानानांतस्याणुत्वमिहेष्यते । इति ॥ जन्यज्ञानसामान्यंप्रतित्वङ्मनोयोग : कारणम् । त्वचोयोगोमनसाज्ञानकारणमित्युक्ति : ॥ तस्यनवगुणायथा । धैर्योपपत्तिर्व्यक्तिश्चविसर्ग : कल्पनाक्षमा । सद

सत्त्वाशुताचैवमनसोनववैगुणा :॥ धैर्यम् १। उपपत्ति : ऊहापोह-कौशलम् २। व्यक्ति:स्मरणम् ३। कल्पनामनोरथवृत्ति : ४। विसर्गः विपरीतसर्गोभ्रान्ति: ५। क्षमा ६। सत्०वैराग्यादि ७। असत्०राग-द्वेषादि ८। आशुता०अस्थिरत्व-म् ९। इत्यर्थ : ॥ अन्त : करणे ॥ अस्यचातुर्विध्यंयथा। मनोबुद्धिरह ङ्कारश्चित्तंकरणमान्तरम्। संशयो निश्चयोगर्व : स्मरणंविषयाअमी ॥ तस्याध्यात्मत्वादियथा। अध्या-त्मंमनइत्याहु : पञ्चभूतात्मचार-कम्। अधिभूतञ्चसङ्कल्पश्चन्द्रमाश्चा धिदैवतम् ॥ इति ॥ तस्यस्वरूपंय-था। अनिरूप्यमदृश्यञ्चज्ञानभेदंम-न : स्मृतमिति ॥ तस्यप्राशस्त्या-प्राशस्त्यानुमापकानियथा। जना-नांहृदयंसद्य : सुव्यक्तंवचनेनवै। शिष्ये कलत्रे कन्यायांदौहित्रे बान्ध वेपिच ॥ पुत्रे पौत्रे चवचसिप्रतापे यशसिश्रियाम्। बुद्धौवारिणिवि-द्यायांज्ञायतेहृदयंनृणामित्तिब्रह्म वैवर्त्तपुराणम्॥ तस्यबन्धमोक्षंप्रति हेतुत्वंयथा। नदेहोनचजीवात्माने न्द्रियाणिपरन्तप। मनएवमनुष्या-णांकारणंबन्धमोक्षयो :। बन्धस्य-विषयासङ्गिमुक्तं निर्विषयन्तथेति॥ तच्चशयवीयपरमाणुरूपमितिशिरो

मणिमतम्। स्पर्शरहितत्वे सति-क्रियावत्त्वञ्चास्यलक्षणम्॥ अस्यक्लो बत्वमेव नपुंसकमितिज्ञात्वाप्रिया-यैप्रेषितंमन :। तत्तुतत्रैवरमतेह ता : पाणिनिनावयम्॥ सुखदु : खा द्युपलब्धिसाधने०इन्द्रियविशेषे ॥ सङ्कल्पविकल्पात्मिकायामन्त : क रणवृत्तौ ॥ तच्चप्रत्यात्मनियतत्वा-दनन्तंपरमाणुरूपंनित्यञ्चेतिता-र्किका :॥ एकैकस्यात्मनएकैकंमन इत्यात्मनामनेकत्वान्मनसोऽनेकत्व म्॥ प्रदीपज्वालासन्तानवृत्तिसन्ता नरूपेणपरिणममानमन्त : करणद्र व्यंमननात्मकत्वान्मनइत्युच्यते॥ ए कादशेन्द्रियाणांमध्येप्रवर्त्तकंमनो वासुदेवविभूति :॥ उभयात्मकमच मन : सङ्कल्पकमिन्द्रियञ्चसाध र्म्यात्। एकादशस्विन्द्रियेषुमध्ये मनउभयात्मकम्०बुद्धीन्द्रियङ्क र्मेन्द्रियञ्च। चक्षुरादीनांवागादी नाञ्चमनोधिष्ठितानांस्वविषयेप्रवृ-त्ते :। तदसाधारणेनरूपेणलक्षय ति०सङ्कल्पकमत्रमन :। आलो चितमिन्द्रियेणवस्त्विदमितिसम्मु-ग्धम्० इदमेवंनैवमितिसम्यक्कल्प यति०विशेषणविशेष्यभावेनविवेच यतीतियावत्। यथाहु :। सम्मुग्ध वस्तुमात्रन्तुप्राग्गृह्णात्यविकल्पि तम्। तत्सामान्यविशेषाभ्यांक-

ल्पयन्तिमनीषिणइति ॥ तथा॰अ स्तिह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्वस्तुधर्मैर्जात्यादिभिर्यया । बुद्ध्यावसीयतेसापिप्रत्यक्षत्वेनसम्मतेति॥ सोयं सङ्कल्पलक्षणोव्यापारोमानसः समानासमानजातीयाभ्यांव्यवच्छिन्दन्मनोलक्षयति॥ स्यादेतत् । असाधारणव्यापारयोगिनो यथामहदहङ्कारौनेन्द्रियम्॰एवं मनोप्यसाधारणव्यापारं नेन्द्रियं भवितुमर्हतीत्यतआहइन्द्रियञ्च॰कुतःसाधर्म्यात्॰इन्द्रियान्तरैः । सात्विकाहङ्कारोपादानत्वञ्चसाधर्म्यम् । नत्विंद्रलिङ्गत्वम्॰महतत्त्वादीनामपि॰इन्द्रलिङ्गत्वेनेन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । तस्माद्व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रमिन्द्रलिङ्गत्वंनप्रवृत्तिनिमित्तम् ॥ मनुतेऽनेनेतिविज्ञाननिमित्तान्तःकरणे ॥ युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिङ्गम् ॥ १६ । इतिगोतमसूत्रम् । युगपत्एककाले॰एकात्मनीतिपूरणीयम्॰ज्ञानानामनुत्पत्तिर्यतःसएवधर्मोज्ञानकरणाणुत्वं मनसोलिङ्गं लक्षणमित्यर्थः । तथाहि । चक्षुरादिषुविषयसम्बन्धे पि॰यस्यासत्त्वभावादेकंन ज्ञानं जनयतितत्सम्बन्धादपरञ्चज्ञानं जनयति॰तदेवचाणुनिखिलज्ञानजनकंसुखादिसाक्षात्कारासाधारणकारणं तदेकमेवलाघवात्सिद्धं मनइत्यर्थः ॥ लग्नात्पञ्चमभवने ॥

मनएवमनुष्याणांकारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धायविषयासक्तं मुक्त्यैनिर्विषयंस्मृतम् ॥ यतोनिर्विषयं नित्यं मनः कार्यं मुमुक्षुणा ॥ निरस्तविषयासङ्गं सन्निरुद्धं मनोहृदि यदायात्युन्मनीभावं तदातत्परमं पदम् ॥ तावदेवनिरोद्धव्यं यावद्धृतिगतंक्षयम् । एतज्ज्ञानञ्चध्यानञ्च शेषोन्यायस्यविस्तरः ॥ मन्यतेनेन मनुतेनेनवा । मनज्ञाने॰मनुअवबोधनेबाअसुन्॥मनसोनैर्मल्यन्त्ववश्यंकरणीयम्।यथोक्तंश्रीदेवीभागवते।भ्रमन्सर्वेषुतीर्थेषुस्नात्वास्नात्वापुनः पुनः । निर्मलंनमनोयावत्तावत् सर्वंनिरर्थकमिति ॥

मनसा । स्त्री॰ विषहर्याम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥

मनसादेवी । स्त्री॰ कद्रौ । मनसायाम् ॥ अस्याः प्रणामस्तोयथा । आस्तीकस्यमुनेः माता भगिनी वासुकेस्तथा । जरत्कारुमुनेः पत्नी मनसादेवीनमोस्तुते ॥ अस्याध्यानं यथा । देवीमम्बामहीनांशशधरवदनांचारुकान्तिं वदान्यांहंसारूढामुदारामरुणितवसनांसर्वदां

वं दैव । स्मेराख्यांमण्डिताङ्गींकन कमणिगणैर्नागरत्नैरनेकैर्वन्दे हं साष्टनागामुरुकुचयुगलांभोगिनीं कामरूपामितितिथ्यादितत्त्वम् ॥

मनसिजः । पुं० कामदेवे ॥ शृङ्गाररूपे चमनसिजायते स्म । जनौ सप्तम्यांजनेडः तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् हलदन्तादितिवा ॥

मनसिशयः । पुं० स्मरे । कामदेवे । मनसिशेते । शीङ् । अधिकरणे शेतेरित्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

मनस्कारः । पुं० चित्ताभोगे । मनसः सुखादौ । एकस्मिन्विषयेचित्तस्थैर्ये ॥ मनसः कारोव्यापारविशेषः । डुकृञ् । भावे घञ् । अतः कृकमीतिसत्वम् ॥

मनस्तापः । पुं० मनः पीडायाम् । अनुतापे । पश्चात्तापे ॥ यथा । परनिन्दानिजोत्कर्षव्यसनायुक्तभाषणम् । अयुक्तं कर्मं कुर्वाणोमनस्तापैर्विशुद्ध्यतीतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ ब्राह्मणे नयदादैवाच्छिन्नंयज्ञोपवीतकम् । मनस्तापेनशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥

मनस्तालः । पुं० दुर्गायाः सिंहे ॥

मनस्थः । त्रि० मनसिस्थितवस्तुनि ॥

मनश्चनम् । न० विवक्षाबुद्धौ ॥

मनस्वी । पुं० शूरे ॥ अभिमानिनि ॥ मनोऽस्यास्ति । असन्तत्वाद्विनिः ॥ शरभे ॥ त्रि० सुमनसि । प्रशस्तमनोयुक्ते ॥ प्रशंसायांविनिः ॥ क्वचिद्भूमौशय्याक्वचिदपिचपर्यङ्कशयनः क्वचिच्छाकाहारः क्वचिदपिचशाल्योदनरुचिः । क्वचित्कन्थाधारीक्वचिदपिचदिव्याम्बरधरोमनस्वीकार्यार्थी नगणयतिदुःखंनचसुखम् ॥

मनस्विनी । स्त्री० प्रशस्तमनसिस्त्रियाम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

मनहंसः । पुं० अतिशक्वरीच्छन्दः १५ प्रभेदे ॥ सगणंविधायपयोधरद्वयसुन्दरम् ० भगणंततोपिविधायचामरतोमरम् । मनहंसवृत्तमिदञ्चपञ्चदशाक्षरम् भणितम्भुजङ्गमनायकेनमनोहरम् ॥ यथा । नवमञ्जुवञ्जुलकुञ्जकूजितकोकिले०मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुलाकुले । समयेतिधीरसमीरकम्पितमानसे० किमुचण्डमानमनोरथेनविखिद्यसे ॥

मनाक् । अ० अल्पे ॥ मन्दे ॥ मननम् । मनज्ञाने । आक्प्रत्ययः ॥

मनाका । स्त्री० करिण्याम् । हस्तिन्याम् ॥ मन्यते । मन० । बलाकादयश्चेतिसाधुः ॥

मनाक्करम् । न० मंगल्यायाम् । मल्लिकागन्धयुक्तागुरुणि ॥ त्रि० ई-

षत्करे ॥

मनायी । स्त्री० मनोः पत्न्याम् ॥ मनुशब्दपुंयोगे० मनोरौवेत्यैकारा देशस्ततोङीप् च् ॥

मनावी । स्त्री० मनाय्याम् ॥ मनोः स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्यमनोरौवेत्यौ कारादेशस्ततोङीपूच ॥

मनितः । त्रि० बुद्धे । ज्ञाते॥ मन्यते स्म । मनुअवबोधने । क्तः । यस्य- विभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट् ॥

मनीकम् । न० अञ्जने ॥

मनीषा । स्त्री० बुद्धौ । धिषणायाम् । धीमुष्याम् ॥ ईषणम् ० ईषा । ईष गतिहिंसादर्शनेषु ।गुरोश्चहलइत्य प्रत्ययः । टाप् । मनसईषा । श- कन्ध्वादिः ॥

मनीषिका । स्त्री० मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न० मनीषायामभिनिवि ष्टंमनीषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्व र्थेवहुलमिष्ठवच्चेति० णिचि० तद न्तात्० क्तः ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं० ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति । व्रीह्या दित्वादिनिः ॥ यद्वा । मनसईषी चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता ॥ मनसईषितरिसर्वज्ञईश्वरे ॥ पृषोद रादिः ॥ ब्रह्मविदि ॥ अकृतफला भिसन्धौ । सत्वशुद्धिद्वारेणमहावा- क्यजन्यात्ममनीषावति ॥ विवेकि

नि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनुः । पुं० ब्रह्मणः पुत्रे ॥ सचप्र- जापतिर्धर्मशास्त्रवक्ताच ॥ स्वाय म्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पेचतुर्दशम- नवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुवः १ सचगायत्र्यांब्रह्मणो जातः । स्वारोचिषः २ । उत्तमः ३ । तामसः ४ । रैवतः ५ । चा क्षुषः ६ । सचध्रुवपौत्रात्रिपुञ्ज- यात्ब्रह्मदौहित्र्यांवीरणकन्यायांवैरि ण्यांजातः । एतेषडतीताः । वैव स्वतः ७ । अयञ्चसूर्यात्सञ्ज्ञायां जातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णिः ८। सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । द क्षसावर्णिः ९ । ब्रह्मसावर्णिः १० । धर्मसावर्णिः ११ । रुद्रसावर्णिः १२ । देवसावर्णिः १३ । इन्द्रसावर्णिः १४ । एतेभ विष्यन्ति ॥ मात्स्ये नवमादिमनूनां नामान्तराण्युक्तानि । यथा० रौ- च्यः ९ असौरुचिप्रजापतेः पुत्रः । भौत्यः १० । असौभूतिप्रजाप- तेः पुत्रः । मेरुसावर्णिः ११ अ सौब्रह्मणः पुत्रः । ऋतुः १२ ऋ तुधामा १३ । विष्वक्सेनः १४॥ इतिमात्स्ये नवमाध्यायमारभ्यैकविं शत्यध्यायपर्यन्तंचतुर्दशमनूनांनि- रूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसे ब्रह्म- न् मनवश्चचतुर्दश । भवन्तिपरिमा

यस्त्वेतेषांकालकृतंशृणु ॥ सप्तर्षय: सुरा: शक्रोमनुस्तस्य्नवोनृपा: । एककालेहिसृज्यन्ते संह्रियन्ते चपूर्ववत् ॥ चतुर्युगाणांसंख्यातमधिकाह्येकसप्तति: । मन्वन्तरंमुनो: काल: सुरादीनाञ्चसत्तम ॥ अष्टौशतसहस्राणिदिव्ययासङ्ख्ययास्मृता: । द्वापञ्चाशत्तथान्यानिसहस्राण्यधिकानिच ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तु सम्पूर्णा: सङ्ख्याता: सङ्ख्यया द्विज । सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतानिमहामुने ॥ विंशतिश्चसहस्राणि कालोयमधिकंविना । मन्वन्तरस्य सङ्ख्येयंमानुषैर्वत्सरैर्द्विज ॥ मन्वे । मनुष्ये० । जिनभेदे ॥ प्रजापतौ ॥ ऋषिविशेषे ॥ स्वायम्भुवप्रणीत स्मृतिविशेषे ॥ मनुते । मनुअव बोधने । शॄस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्चेत्यु: ॥ मन्यते । मनज्ञाने । पूर्ववत्० उ: ॥

मनु: । स्त्री० मनो: पत्नाम् ॥ मनोस्त्रीतिविग्रहे० पुंयोगे० मनोरौवेत्यौकारैकाराभावे० तत्सन्नियोगशिष्टोङीप्चनभवति ॥ पृक्कायाम् ॥

मनुज: । पुं० मनुष्ये ॥ मनोर्जात: । जनी० । पञ्चम्यामितिड: ॥

मनुजपति: । पुं० नरेन्द्रे ॥ मनुजानांपति: ॥ मध्यगुरुसंज्ञायाम्० ।ऽ।०॥

मनुजी । स्त्री० मनुष्याम् ॥

मनुभू: । पुं० मनुष्ये ॥

मनुराट् । पुं० कुवेरे । निधिनाथे । क्षेत्रोदरे ॥

मनुषी । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् । मनुष्यस्त्रीजातौ ॥ योपधप्रतिषेधे० गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधइतियोपधाज्जातेर्ङीष् । हलस्तद्धितस्येतियलोप: ॥

मनुष्य: । पुं० मानुषे । मर्त्ये । मनुजे । मानवे । नरे ॥ अयन्तुअर्वाक्स्रोतोब्रह्मणोनवम: सर्गएकविधश्च । यथा । अर्वाक्स्रोतस्तुनवम: स्तत्रैकविधोनृणाम् । रजोधिका: कर्मपराडु:खेचसुखमानिन: ॥ अपिच । तस्यापिध्यायत: सर्गसत्याभिध्यायिनस्तत: । प्रादुर्बभूवचाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तुसाधक: ॥ यस्मादर्वाक्प्रपद्यन्ते ततोर्वाक्स्रोतसस्तुते । तेचप्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्तारजोधिका: ॥ तस्मात्ते दु: खबहुला भूयोभूयश्चकारिण: । प्रकाशाबहिरन्तश्चमनुष्यासाधकास्तुते इतिवह्निपुराणम् ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मयोग्योयम् ॥ अत्रपञ्चमनुष्यविभागोवाराह्याम् ६७ अध्याये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥

मनुष्यतीर्थम् । न० प्रजापतितीर्थे । कनिष्ठामूले ॥

मनुष्यधर्मा । पुं० धनदे । श्रीदे । कुबेरे ॥ मनुष्यस्येवधर्म आचार : । श्मश्रुलत्वादिर्यास्य । धर्मादनिच्केवलात् ॥

मनुष्ययज्ञ : । पुं० अतिथिपूजने । नृपयज्ञे ॥

मनुष्यलोक: । पुं० अधिकृतब्राह्मणादिविशिष्टदेहे ॥

मनोगुप्ता । स्त्री० नागजिह्वायाम् । मन : शिलायाम् ॥ मनसागुप्ता । कर्त्तृकरणसमास : ॥ इक्षुप्रभेदे । मनोगुप्तावातहरीतृष्णामयविनाशिनी । सुशीतामधुरातीवरक्तपित्तप्रणाशिनी ॥

मनोज : । पुं० कामदेवे ॥ मनसिजायतेशृङ्गारादिरूपेणप्रादुर्भवति । जनी० । सप्तम्यांजनेर्ड : । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिबहुलग्रहणात्लुगभावाभाव : ॥

मनोजन्मा । पुं० कामदेवे ॥ मनसोजन्मयस्य स : ॥

मनोजव : । पुं० हरौ ॥ मनसोवेगइवजवोस्यसर्वगतत्वात् ॥ हनुमति मनसोवेगे ॥ त्रि० पितृसन्निभे । पितृतुल्ये ॥ अतिशयवेगवति ॥ जवति । जु : सौत्र : । अच् । मनोजव:वेगवद्यस्मिन् ॥

मनोजवस : । पुं० पितृसन्निभे ॥ मनोजवतेस्मिन् । औणादिकोऽस : ॥

मनोजवृद्धि : । पुं० कामवृद्धिक्षुपे ॥

मनोज्ञम् । न० सरलकाष्ठे ॥ त्रि० शोभने । मनोहरे । सुन्दरे । रुचिरे मनसाजानाति । इगुपधेति क : । निवृत्तप्रेषणोचजानाति : ॥

मनोज्ञा । स्त्री० मन : शिलायाम् ॥ राजपुत्राम् ॥ बन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ जात्याम् ॥ मदिरायाम् ॥ स्थूलजीरके ॥

मनोनाश : । पुं० मनसोलये ॥ मनसोनाशोनामवृत्तिरूपपरिणामंपरित्यज्यसर्ववृत्तिविरोधिनानिरोधाकारेणपरिणाम : ॥ सहस्रांकुरशाखात्मफलपल्लवशालिन : । अस्यसंसारवृक्षस्यमनोमूलमितिस्थितम् ॥ संकल्पमेवतन्मन्ये संकल्पोपशमेनतत् । शोषयामियथाशोषमेतिसंसारपादप: ॥ प्रबुद्धोस्मिप्रबुद्धोस्मिदुष्टश्चौरोमयात्मन: । मनोनाममनिहन्म्येनंमनसाहंचिरंहत: ॥ इतिजनक: ॥ वशिष्ठोप्याह । अस्यसंसारवृक्षस्य सर्वोपद्रवदायिन : । उपायएकएवास्तिमनस : स्वस्यनिग्रह : ॥ मनसोभ्युदयोनाशोमनोनाशोमहोदय : । ज्ञोमनोनाशमभ्येतिमनोज्ञस्यहिशृङ्खला ॥ तावन्निशीववेतालावल्गन्तिहृदिवासना : । एकतत्त्वदृढाभ्यासाद्यावन्नविजितंमन : ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्यनिगृहीतेन्द्रियद्विष : । पद्मि

न्यद्वद्हैमन्तं चीयन्ते भोगवासना : ॥ हस्तंहस्तेनसम्पीड्यदन्तैर्दन्तान्विचूर्ण्यं च । अङ्गान्यङ्गैः समाक्रम्य जयेदादौस्वकंमन : ॥ एतावतिभूमितलेसुभगास्ते साधुचेतना : पुरुषाः । पुरुषकथासुचगण्यानजितायैचेतसाखेन । हृदयविलेक्नतकुण्डलउल्वणकलनाविषोमनोभुजग : । यस्योपशान्तिमागतमुदितंतमव्ययंवन्दे ॥ इति ॥ द्वौक्रमौचित्तनाशस्य योगोज्ञानञ्चराघव । योगस्तद्वृत्तिरोधेहिज्ञानंसम्यगवेक्षणम् ॥ असाध्य : कस्यचिद्योग : कस्यचिद्ज्ञाननिश्चय : । प्रकारौद्वौततोदेवोजगादपरमेश्वर : ॥ इतिच ॥ मनोनाशाभ्यासस्तु० अत्यन्ताभावसम्पत्तौज्ञातुर्ज्ञेयस्यवस्तुन : । युक्त्याशास्त्रैर्यतन्ते येतेप्यत्राभ्यासिन : स्थिता : ॥ ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्पत्ति : ० स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्यन्ताभावसम्पत्ति : । युक्तिर्योग : । सोयंमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री० योगिनोऽवस्थाविशेषे ॥ यथाहुर्योगतारावल्यांश्रीशङ्कराचार्या : । नेत्रेययोन्मेषनिमेषशून्येवायुर्यथावर्जितरेचपूर : मनश्चसङ्कल्पविकल्पशून्यंमनोन्मनीसामयिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणां चिरनिग्रहेणश्वासप्रवाहेशमितेसमस्ते । निवातदीपायुतनिश्चलाङ्गामनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥

मनोभवः । पुं० कामदेवे ॥ मनसिभवोऽस्य ।

मनोभूः । पुं० कन्दर्पे । मनसा० मनस : मनसिवाभवति। भुवः क्विप् ॥

मनोमयः। पुं० पञ्चकोषान्तर्गततृतीयकोषे । इच्छाशक्तिमति० करणरूपे मनस्तुकर्मेन्द्रियै : सहितंमनोमयकोषोभवतीति ॥ अहन्तांममतांदेहेगृहादौचकरोतिय : । कामाद्यवस्थयाभ्रान्तोनासावात्मामनोमय : ॥ आत्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमानत्वात् ॥ त्रि० मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं० कामदेवे ॥ मनोयोनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं० इच्छायाम् । स्पृहायाम् ॥ मनएवरथोऽत्र । मनसोरथइववा ॥ मनोरथानांनसमाप्तिरस्ति वर्षायुतेनाप्यथवाब्दलक्षै : । पूर्णेषुपूर्णेषुपुनर्नवानामुत्पत्तय:सन्तिमनोरथानाम् त्रि० मनस्तुष्टिकरे। चित्तपरिकल्पिते० चित्तपरिच्छेदोमनस्त्वर्तमाने

मनोरम : । त्रि० सुन्दरे । रुचिरे । चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने ॥ मनोरमयति । रम० । ख्यन्त : । कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमद्वारगृहे ॥

मनोरमा । स्त्री० मनोज्ञायाम् । कान्तायाम् । मञ्जुलायाम् । मनोहरायाम् । सुंदर्याम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् । लोकेश्वरात्मजायाम् ॥ पङ्क्तिश्छन्दः १० प्रभेदे । यथानरजगैर्भवेन्मनोरमा । यथा । तरणिजातटे विहारिणी० व्रजविलासिनीविलासतः । मुरारिस्तनुः पुनातु वः ० सुकृतशालिनांमनोरमा ॥

मनोवती । स्त्री० ब्रह्मणः पुर्याम् ॥ यथा । चतुर्दशसहस्राणियोजनानां स्वयम्भुवः । मध्ये मनोवतीनामपुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकारारुणानुच्चैर्विंयन्मार्गान्महः श्रिया । सावित्र्याः स्पर्द्धमानेवस्वर्गङ्कामातिवर्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयश्चमहौजसः । महायोगेश्वरंसिद्धैर्यमाद्यैर्भूतवैधसम् ॥ मध्ये ० इन्द्राद्यष्टदिक्पाना ममरावत्याद्यष्टपुरीणांमध्यइत्यर्थः ॥ इतिमृगेन्द्रसंहिता ॥

मनोवित् । पुं० लोकायतभेदे ॥ सहिश्चान्त्यामनएवात्मेतिनिश्चिनोति । मनसः स्वातन्त्र्याच ० घटवद्दनात्मत्वात् ० करणत्वाच्चदीपवदात्मत्वायोगात् ॥

मनोहत : । त्रि० प्रतिहते । कृतमनोभङ्गे ॥ मनोहतंयस्यसः ॥

मनोहर : । पुं० कुन्दवृक्षे ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥ मनोहरति हरतेरनुद्यमने० इत्यच् ॥

मनोहरा । स्त्री० जातीवृक्षे ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ मनोज्ञायाम् ॥ टाप् ॥

मनोहर्त्ता । त्रि० मनोहरणकर्त्तरि ॥

मनोहारि । न० सुन्दरवाक्ये ॥ त्रि० मनोहरे ॥ प्रिये ॥

मनोह्वा । स्त्री० मनःशिलायाम् ॥ मनः शब्दे ह्वयते । ह्वेञ्शब्दे । आतश्चोपसर्गेइत्यङ् । टाप् ॥

मन्तव्य : । त्रि० ज्ञेये ॥ मननीये । भाव्ये । विभावनीये ॥ मन्तव्यश्चोपपत्तिभिः ॥

मन्तु : । पुं० अपराधे ॥ मनुष्ये ॥ प्रजापतौ ॥ न० मन्त्रणायाम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । कमिमनिजनीत्यादिना० तुः ॥

मन्ता । पुं० मन्त्रिणि ॥ मन्यते मन । बहुलमन्यत्रापीति० तृच् ॥

मन्त्र : । पुं० वेदविशेषे ब्राह्मणभिन्ने वेदभागे । याज्यापुरोनुवाक्यादौ । देवेभ्योयेनोद्दिश्यहविर्दीयतेतत्र ॥ स्वरतोवर्णतोवाहीनस्यमन्त्रस्यानिष्टफलजनकत्वमुक्तं शिक्षायांमहाभाष्ये च । मन्त्रोहीनः स्वरतोवर्णतोवा मिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह । सवाग्वज्रोयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रुः स्वरतोपराधादितिशिक्षा । दुष्टः

शब्द : स्वरतइतिभाष्यपाठ : । दुष्टान्शब्दान् माप्रयुक्ष्महीत्यर्थंव्याकरणमिति ॥ अत्रकैयट : । स्वरेणास्त : । आद्यादित्वात्तसि : । मिथ्याप्रयुक्तइति । यदर्थं प्रतिपादना-यप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात् प्रतिपादयन्नाभिमतमर्थंमाहेत्यर्थ : । वागेववज्रोहिंसकत्वात्यथेन्द्रशत्रु शब्द : स्वरदोषात्यजमानंहिंसितवानित्यर्थ : । इन्द्रस्याभिचारोवृत्रेणारब्ध : । तत्रेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वेतिमन्त्रऊहित : । तत्रेन्द्रस्यशमयिताशातयिताभवेतिक्रियाशब्दोऽत्रशत्रुशब्दआश्रितोनतुरूढिशब्द: । सदाश्रयणंहिबहुव्रीहितत्पुरुषयोरर्थाभेद : । तत्रेन्द्रादिभिचर्त्वेसिद्धे सतिइन्द्रस्यशत्रुर्भवेत्यर्थेप्रतिपाद्येअन्तोदात्ते प्रयोक्तव्येआद्युदात्तत्वेजाप्रयुक्तइत्यर्थान्तराभिधानादिन्द्रएव०वृत्रस्यशातयितासम्पन्न : । इन्द्रशत्रुत्वस्यविधेयत्वात्सम्बोधनविभक्तेरनुवाद्यविषयत्वादिहाभाव : । यथाराजाभवयुध्यस्वेति । ऊह्यमानस्यचामन्त्रत्वात्यज्ञकर्मणीतिजपादिपर्युदासिमन्त्राणामेकश्रुतिर्विधीयमानानेहभवतीति ॥ * ॥ मन्त्रान्ते कर्म सन्निपातइतिन्याय : ॥ प्रयोगसमवेतार्थस्मारकेवेदभागे ॥ मन्त्राणांतादृशार्थस्मारकत्वेनैवार्थवत्त्वम् ० नतुतदुच्चारणमदृष्टार्थं सम्भवति । दृष्टफलकत्वे ० अदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वात् । नचदृष्टार्थस्मरणस्यप्रकारान्तरेणापि सम्भवान्मन्त्राम्नानं व्यर्थमितिवाच्यम् । मन्त्रैरेवस्मर्त्तव्यमितिनियमविध्याश्रयणात् ॥ देवादीनांसाधने । मायावीजादौ ॥ गुह्यवादे । रहसिकर्त्तव्याऽवधारणे । मनत्रणायाम् ॥ तस्यच०पञ्चाङ्गानिभवन्ति । तानिच । कर्मणामारम्भोपाय : ० पुरुषद्रव्यसम्पत् ० देशकालविभाग : ० विनिपातप्रकार : ० कार्यसिद्धिरिति ॥ मन्त्रमूलंयतोराज्यमतोमन्त्रंसुरक्षित । कुर्याद्यथातन्नविदु : कर्मणामाफलोदयम् ॥ गिरिपृष्ठंसमारुह्यप्रासादंवारहोगत : । अरण्येनि : शलाकेवामंत्रयेदविभावित : ॥ षट्कर्णोभिद्यतेमन्त्रश्चतुष्कर्णस्थार्यते । द्विकर्णस्यतुमन्त्रस्यब्रह्माप्यन्तेनबुध्यते ॥ मन्त्रते ० मन्त्रणं वा । मन्त्रिगुप्तभाषणे । घञ् ॥ पञ्चमराशौ ।

मन्त्रकृत् । पुं० मन्त्रिणि । मन्त्रणाकारके ॥ मन्त्रान्कृतवान् । सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञइतिक्विप् ॥ मन्त्रस्रष्टरि ॥ दौत्यकृति ॥ मन्त्राणांद्रष्टरि ० प्रयोक्तरि-

च ॥

मन्त्रगण्डकः । पुं० विद्यायाम् ॥

मन्त्रगूढः । पुं० चरे ॥ मन्त्रोगूढोयस्मिन् ॥

मन्त्रगृहम् । न० मन्त्रणागारे ॥

मन्त्रजा । स्त्री० मन्त्रशक्तौ ॥

मन्त्रजिह्वः । पुं० वह्नौ ॥

मन्त्रज्ञः । पुं० चरे ॥ त्रि० । मन्त्रविदि ॥

मन्त्रज्वालः । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रणम् । न० मन्त्रे ॥ मन्त्रि० । भावेल्युट् ॥ मन्त्रणायाम् ॥

मन्त्रणा । स्त्री० मन्त्रे ॥ रहसिकर्त्तव्यावधारणे ॥ तत्रवर्णनीयानि यथा । मन्त्रेपञ्चाङ्गताशक्तिषाड्गुण्योपायसिद्धयः । उदयाश्चिन्तनीयाश्चस्थैर्यौन्नत्यादिसूक्तयः ॥

मन्त्रणागारम् । न० मन्त्रगृहे ॥

मन्त्रदः । त्रि० मन्त्रदातरि ॥

मन्त्रदाता । त्रि० मन्त्रप्रदानकर्त्तरि । श्रीगुरौ ॥ अदीक्षितस्यमूर्खस्यनिष्कृतिर्नास्तिनिश्चितम् । सर्वकर्मस्वनर्हस्सनरकेतस्यशौः स्थितिः ॥ जन्मदातान्नदातावामातान्येगुरवस्तथा । पारंकर्त्तुंनशक्यन्तेघोरेसंसारसागरे ॥ विद्यामन्त्रज्ञानदातानिपुणः पारकर्म्मणि । नशक्तः शिष्यमुद्धर्त्तुमीश्वरश्वरोऽपरः ॥

मन्त्रदीधितिः । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रनिर्णयः । पुं० मन्त्रनिश्चये ॥ यथा । मन्त्रमूलंयतोराज्यंततोमन्त्रंसुरक्षितम् । कुर्याद्यथातन्नभिद्ःकर्मणामाफलोदयात् ॥ अर्थानर्थौह्रियन्तेभौसंशयश्चपरीक्ष्यते । समंत्रइतिविज्ञेयः शेषा अखलुविभ्रमाः ॥ एकमेवविषंहन्तिशस्त्रेणैकश्चवध्यते । सराष्ट्रसम्पदंहन्तिराजानंमंत्रविप्लवः ॥ करिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् । धर्मार्थकामकार्याणि कृतोमंत्रोनभिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगतः ॥ खप्रथेनिः शलाकेवातत्रमंत्रोविधीयते ॥ तत्रसामप्रयोक्तव्यं कार्येषुगुणवत्स्वपि । दानंलुब्धेपिभेदश्चशङ्कितेष्वपिनिश्चयः ॥ जडमूकांधवधिरांस्तिर्यग्योनीन्वयोधिकान् । स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यङ्गान्मंत्रकालेनिषेधयेत् ॥ इतिसत्यकृतः प्रोक्ताराजनीतिरियंमया । यत्त्रिवर्गाविरुद्धंस्याद्राजनीतिस्तदुच्यते ॥ इति युक्तिकल्पतरौनीतियुक्तिः ॥

मंत्रपूतः । त्रि० मंत्रेणपवित्रीकृते ॥

मंत्रपूतात्मा । पुं० गरुडे ॥ त्रि० मंत्रेणपवित्रात्मनि ॥

मंत्रवित् । पुं० चरे ॥ मंत्र-

मंत्री

वेत्ति । विद० । क्विप् ॥
वि० मंत्रज्ञातरि ॥
मंत्रवेश्म । न० मंत्रगृहे । चिन्तो द्दवसिते ॥
मंत्रशक्तिः । स्त्री० राज्ञ्शक्ति विशेषे । ज्ञानबले ॥ सन्ध्या दिषसांयथावत्स्थापनं ज्ञानबलंमं त्रशक्तिः । पञ्चाङ्गमंत्रोमंत्रश क्तिरित्यन्ये ॥
मंत्रस्पृक् । वि० मंत्रकरणकस्प र्शकर्त्तरि ॥
मंत्रितः । त्रि० मंत्रेणसंस्कृते । अभिमंत्रिते ॥
मन्त्री । त्रि० उपदेष्टरि । साधके ॥ पुं० मन्त्रजातकर्त्तव्यनिश्चयकर्त्त- रि । धीसचिवे । अमात्ये ॥ कार्य सहाया : सचिवाबुद्धिसहायाश्चम- न्त्रिणः प्रोक्ताइतिभेदः । तल्लक्ष णंयथा । मन्त्रीभक्तः शुचिः शू रोऽनुरक्तोबुद्धिमान्क्षमी । आन्वी क्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदीसुदेश जः ॥ विद्यादिगुणसम्पन्ना विप्राः कार्याहिमन्त्रिणः । यथोक्तं कालिकापु राणे । मन्त्रिणस्तुनृपः कुर्य्याद्विप्रान् विद्याविशारदान् । विशुद्धांश्चकुलीनां श्चधर्मार्थकुशलानृजून् ॥ मन्त्रयेत्तैः समंकालेनात्यर्थंबहुभिश्चरेत् एकैकै नैवकर्त्तव्यंमन्त्रस्तुविनिश्चयम् ॥ व्य स्तैश्चैवसमस्तैश्चवान्यस्यव्यपदेशतः

मंथः

। स्वयंवृत्तंमन्त्रगृहंस्यात्तत्रारुह्यम न्त्रयेत् ॥ अरण्येनिःशलाकेवान- यामिन्यांकदाचन । शिशून्शाखामृ गान्षण्डान्शुकान्वैसारिकांस्तथा ॥ वर्जयेत्मन्त्रगेहेषुमनुष्यानुद्धतां- स्तथा । दूषणंमन्त्रभेदेषुनृपाणांयच्च जायते ॥ नतत्सम्यक्समाधातुंद- क्षैर्नृपशतैरपोति ॥ अपिचमत्स्यपुरा णे । बहुभिर्मंत्रयेत्कामंराजामंत्रं- पृथक्पृथक् । मंत्रिणामपिनोकुर्यात् मंत्रीमंत्रप्रकाशनम् ॥ नक्वचित्कस्य विश्वासोभवतीहसदानृणाम् । नि श्चयश्चसदामंत्रे कार्यएकेनसूरिणा ॥ भवेद्वानिश्चयावाप्तिः परबुद्ध्युपु- जीवनात् । एकस्यैवमहीभर्त्तुर्भूं यः कार्योविनिश्चयः ॥ इति ॥ मं त्रोगुप्तभाषणमस्यास्ति । अतइनिः ॥ यद्वा । अवश्यंमंत्रयते । मन्त्रिगु- प्तभाषणे । आवश्यकेणिनिः ॥ य स्यादित्वान्यन्त्रोवा ॥
मन्थः । पुं० मन्थानदण्डे ॥ दिवाक रे ॥ सक्तवे । द्रवद्रव्यसंयुक्तेषुसक्तु षु । यथा । सक्तुभिः सर्पिषाभ्यक्तैः शीतवारिपरिप्लुतैः । नात्यच्छोनाति सान्द्रश्चमन्थइत्यभिधीयते ॥ पेय- विशेषेयथा । जलेचतुष्पलेशीतेक्षुसं- द्रव्यंपलंक्षिपेत् । मृत्पात्रेमन्थयेत् सम्यक्तस्माच्चद्विपलंपिबेत् ॥ क्षुसं चूर्णीकृतंमन्थयेत् ० मृदनीयात् ।

नेत्ररोगे ॥ नेत्रमले ॥ मारणे ॥ म थ्यतेऽनेन । मथिहिंसासंक्लेशनयो: । हलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥
मन्थजम् । न० नवनीते ॥
मन्थदण्ड : । पुं० मन्थाने । मन्थान-दण्डे । रई० इ० भा० ॥
मन्थनम् । न० विलोडने । कुन्थने ॥ पुं० मन्थानदण्डे ॥
मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥
मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे ॥ मथ्यतेऽस्याम् । मन्थविलोडने । करणेतिल्युट् ॥
मन्थर : । पुं० कोषे ॥ फले ॥ बाधे । मन्थाने ॥ सूचके । मन्दगामिनि । योद्धरि ॥ कोपे ॥ केशे ॥ न० कुसुम्भम् ॥ त्रि० मन्दे ॥ पृथौ ॥ वक्रे ॥ मन्दगामिनि । जडे ॥ सूचके ॥ नीचे ॥ मन्थतिपादौ । मथि० । वाहुलकादरन् ॥
मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥
मन्थरु : । पुं० कुठेरौ । चामरवाते ॥
मन्थशैल : । पुं० मन्दराचले ॥
मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥
मन्थान : । पुं० मन्थदण्डे । वैशाखे रई० इ० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न० गायत्रीच्छन्द: ६ प्रभेदे ॥ यथा । कर्णध्वजानन्दमाधायनित्यस्व । व-र्णैरसैर्यस्तु मन्थानमेतत्तु ॥ यथा । शीतांशुवक्त्रायपाथोजनेत्राय । मन्दस्वनन्दत्स्वभव्यायपुंत्राय ॥ मन्थति । मथि० । वाहुलकादानच् ॥
मन्थानक : । पुं० तृणभेदे । रहिते । हढमूले । तृणाङ्घ्रिपे ॥
मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे । गर्गर्याम् । कलस्याम् । मधानी० इ० भा० ॥
मन्द : । पुं० शनैश्चरे ॥ हस्तिजात्यन्तरे ॥ शीघ्रपादे । यमे ॥ प्रलये ॥ त्रि० अतीक्ष्णे । अलसे । शीतके ॥ मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । भाग्यरहिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मदरते ॥ खले ॥ अशुद्धचित्तत्वेनज्ञानाधिकारमप्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । पचाद्यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥
मन्दग : । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्रगे ॥
मन्दगति : । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्दगामिनि ॥
मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले । मन्थरे ॥ मन्दं गच्छति० तच्छील: । गमॢ० । सुप्यजातावितिणिनि:
मन्दजननी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । शनिमातरि । छायायाम् । तपस्याम् ॥
मन्दट : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥
मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥
मन्दनम् । न० स्तोत्रे ॥ मन्दते । मदि । कॄपॄवृजिमन्दीत्यादिनाक्यु: ॥

मन्दप्रज्ञ : । त्रि० जडबुद्धौ ॥ मन्दाज्ञाप्रज्ञाधीर्यस्य स : ॥

मंदभाग्य : । त्रि० विघ्नाकुले ॥

मंदभू : । पुं० मन्दभूमौ ॥

मन्दर : । पुं० मन्थशैले ॥ मन्दारमन्दपे । स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्दाक्ष्यांथेप्राच्यांदिशिपूर्व तवर्षे पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्रायेविष्कम्भशैले ॥ तत्र योजनसहस्रो न्नतिमान्कदम्बपादपोऽस्ति । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोहि मन्दर : । न० वर्णवृत्तान्तरे ॥ छन्दसिभोयदि । मन्दरमुच्यति ॥ शङ्करशङ्कर । वैरिभयङ्कर ॥ त्रि० बहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरहरिण : । पुं० जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥

मन्दसान : । पुं० अग्नौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि० । उन्ञ्चिदुधिमन्दिसहिभ्य : किदित्यसानच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृत : ॥

मन्दा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दाकम् । न० स्तवने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री० वियद्गङ्गायाम् । स्वर्गेयाम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्वर्गेसाचमन्दाकिनी स्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्थे नयोजनास्मृता ॥ क्षीरतुल्यजलाया स्वरत्युत्तुङ्गतरङ्गिणी । वैकुण्ठाद् ब्रह्मलोकस्ततः स्वर्गं समागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । बुधेमैत्रसंज्ञे तुमन्दाकिनीसानृपाणान्तुसौख्यंभवेत्तचमासि ॥ जगतीच्छन्द: १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनी । यथा । बलिदमनविधौबभौसङ्गता० पदजलरुहियस्यमंदाकिनी सुरनिहितसिताम्बुजस्रङ्निभाहरतुजगदघं सपीताम्बर : ॥ मंदमकति० तच्छीला । अककुटिलायांगतौ । सुपोतिणिनि : । ङीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिच्छंद : १७ प्रभेदे॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापै : प्रियवितरणै : प्रीणितालिङ्गनाद्यै र्मंदाक्रान्तातदनुनियतंवश्यता मेतिबाला । एवंशिक्षावचनसुधया- राधिकाया : सखीनांप्रीत: पायात् स्मितसुवदनोदेवकीनंदनोन : ॥

मंदाक्षम् । न० लज्जायाम् ॥ मंदमक्षं वागाद्यत्र ॥

मंदाग्नि : । पुं० अर्कनिष्कासनाथाग्निविशेषे ॥ कफद्वाराल्पजठरानले ॥ तस्यनिदानादियथा । मंदस्तीक्ष्णोथ विषम : समश्चे तिचतुर्विध : । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जाठरोऽनल : ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्ण : पित्तसमुन्नतान् । करो

स्यग्निस्तथामंदीविकारान्कफसम्भ-
वाम् ॥ समासमाग्ने रशितामात्रा
सम्यग्विपच्यते। अल्पापिनैवमंदाग्ने
र्विषमाग्ने स्तुदेहिन : ॥ कदाचित्प
च्यतेसम्यक् कदाचिन्नपच्यते ॥
इति ॥ तस्यौषधंयथा। चित्रकस्या
ष्टभागानिशूरणस्यचषोडश। शुण्
ठ्याश्चत्वारिभागानिमरिचानांद्वयं-
तथा ॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलंविडङ्
गानांचतुष्टयम्। अष्टौमूषलिभागा
श्चत्रिफलायाश्चतुष्टयम् ॥ द्विगुणे-
नगुडेनैषांमोदकानिहिकारयेत्।
तद्भक्षणमजीर्णंहिपाण्डुरोगञ्चका-
मलाम् ॥ अतिशोणितमन्दाग्निप्ली
हाद्यञ्चनिवारयेत् ॥ इ० ॥
मन्दायु : । त्रि० अल्पायुषि ॥
मन्दार : । पुं० सुरद्रुमविशेषे। पारि
भद्रे। निम्बतरौ। बकायन० इ०
भा० ॥ अर्कपर्णे। आक० इ० भा०
॥ मन्दते० मोदयति। मदिस्तुत्या
दौ। अञ्जिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ म
न्दाश्रयस्य ॥ यद्वा ॥ मन्दाआराधा
रा अस्यसरलत्वात् ॥ मन्दमृच्छतिवा
ऋगतौ ॥ कर्मण्यण् ॥ मन्दानिय
र्त्ति। अण्। मन्दैरर्यतेवा। घञ् ॥
तीर्थविशेषे ॥
मन्दारु : । पुं० पारिजाते ॥ मन्दते।
मदि० । बाहुलकादारु : ॥
मन्दिकुकुर : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

मन्दिर : । पुं० मकरावासे। समुद्रे ॥
जानुपश्चाद्भागे ॥ न० नगरे ॥ अगा
रे। निशान्ते। वस्त्ये। सदने ॥
देवतागृहे ॥ मन्दते० मन्द्यते० सु
प्यतेऽत्रवा। मदि० । इषिमदिमु-
दौतिकिरच् ॥
मन्दिरपशु : । पुं० विडाले ॥
मन्दिरा। स्त्री० मन्दिरे ॥ अजादि-
त्वाट्टाप् ॥
मन्दुरा। स्त्री० वाजिशालायाम् ॥ श
यनीयार्थवस्तुनि। मादरी० इ०
भा० ॥ मन्दतेऽत्र। मदिस्तुत्यादौ।
मन्दिवाशीत्युरच् ॥
मंदेह : । पुं० राक्षसविशेषाणांसंज्ञा
याम् ॥ यथा। सन्ध्याकालेतुस-
म्प्राप्तेरौद्रे परमदारुणे। मंदेहारा
क्षसाघोरा : सूर्यमिच्छन्तिखादितु
म् ॥ प्रजापतिकृत : शापस्तेषांमै
त्रेयरक्षसाम् ॥ अक्षयत्वंशरीराणां
मरणञ्चदिनेदिने ॥ तत : सूर्यस्य-
तैर्युद्धं भवत्यत्यन्तदारुणम्। ततो
द्विजोत्तमास्तोयं प्रक्षिपन्तिमहामु-
ने ॥ ओङ्कारब्रह्मसंयुक्तं गायत्र्या-
भिमन्त्रितम्। तेनदह्यन्तितेपा
पावज्रीभूतेनवारिणा ॥ इत्यादि-
विष्णुपुराणे द्रष्टव्यम् ॥
मंदोदरी। स्त्री० रावणस्यपत्न्या-
म्। मयासुरस्यपुत्र्याम् ॥
मंदोदरीश : । पुं० रावणे ॥ मंदो

दर्याः ईश:॥

मन्दोदरीसुतः। पुं० इन्द्रजिति।

मन्दोष्णम्। न० ईषदुष्णे॥ मन्दञ्च तदुष्णञ्च॥ त्रि० तद्वति॥

मन्द्रः। पुं० गम्भीरध्वनौ॥ मेघादिशब्दे॥ मन्दते। मदि०। स्फायितञ्चीतिरक्। वाद्यविशेषे। मृदङ्गे॥ त्रि०गम्भीरध्वनिवति॥

मन्मथः। पुं० कामदेवे। कुसुमायुधे॥ कपित्थे॥ मननंमत्०चेतना। मन०। सम्पदादित्वात्क्विप्। गमादीनांक्वाविति नलोपः। ह्रस्वस्येतितुक्। मथतीतिमथः। मथि०। अच्। मतोज्ञानस्यमथः मन्मथः॥ मनोमथ्नातिवा। पृषोदरादिः। मिथुनलग्ने॥ वत्सरविशेषे। २९॥ सरोगचतथादेविदाहज्वरसमन्वितम्। अभिभूतंजगत्सर्वंमन्मथेसुरपूजिते॥

मन्मथानन्दः। पुं० महाराजचूते॥

मन्मथालयः। पुं० आम्रे॥

मन्मनः। पुं० गद्गदध्वनौ॥ न०दम्पत्योः शनैर्भाषणे।। सुरतेकर्णमूलेषुयच्चदेशीयभाषया। दम्पत्योर्जल्पितंमन्द्रंमन्मनंतंविदुर्बुधाः॥

मन्मनस्कः। त्रि० मन्मनसि॥ मय्येवमनः सङ्कल्पात्मकंयस्य॥

मन्मयः। त्रि० मदेकचित्ते॥ मांपरमात्मानंतत्पदार्थंत्वंपदार्थाभेदे-

नसाक्षात्करणशीले॥

मन्या। स्त्री० ग्रीवायाः पश्चाद्भागे०-स्थितायांशिरायाम्॥ गलपार्श्वशिरायाम्॥ मन्यतेऽनया। सञ्ज्ञायांसमजेतिक्यप्॥

मन्याका। स्त्री० मन्यायाम्॥

मन्युः। पुं० क्रुधि॥ दैन्ये॥ शोके॥ यज्ञे॥ मन्यते। मनज्ञाने। यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुच्॥ सृगव्वादिर्वा॥

मन्ये। अ० वितर्के॥

मन्वन्तरम्। न० दिव्यानांयुगानामेकसप्ततौ। किञ्चिदधिकैकसप्ततियुगात्मकेमनोः कालविशेषे॥ एवंचतुर्युगाख्यानांसाधिकाह्येकसप्ततिः। कृतत्रेतादियुक्तानांमनोरन्तरमुच्यते॥ मनवः स्वायम्भुवादयस्तेषामन्तरमवकाशः स्थितिरितियावत्॥ एकसप्ततिरित्यमरोक्तिः। अत्रयद्यपिगणनया०अष्टयुगैनाधिकासङ्ख्यासम्पद्यते०। यतः० दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम्। मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागाश्चतुर्दश॥ ततकिञ्चिदधिकादिव्ययुगानामेकसप्ततिरिति०नामविधानेसर्वज्ञनारायणेनोक्तत्वात्। तथापि०अल्पत्वादिहतथानोक्तमितिबोध्यम्। मन्वन्तरस्यसङ्ख्यातवर्षाणियथा। त्रिंश-

शेषे ॥ संज्ञायांकन् ॥
मर्कटतिन्दुकः । पुं० कुपीलौ ।
मर्कटपिप्पली । स्त्री० अपामार्गे ॥
मर्कटप्रियः । पुं० क्षीरवृक्षे ॥
मर्कटवासः । पुं० आशावन्धे ॥ लूतातन्तौ । मकडीकाजाल० इ० भा० ॥
मर्कटशीर्षम् । न० हिङ्गुले ॥
मर्कटास्यम् । न० तार्म्ने ॥ वानरमुखे ॥ पुं० म्लेच्छविशेषे ॥ त्रि० वानरमुखसदृशमुखविशिष्टे ॥
मर्कटी । स्त्री० करञ्जप्रभेदे । मकडाकरैंजुवा० इ० भा० ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ मर्कटीर्वाववविधचेष्टाहेतुत्वात् ॥ अजमोदायाम् ॥ अपामार्गे ॥ वानर्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
मर्कटेन्दुः । पुं० काकतिन्दुके ॥
मर्करः । पुं० भृङ्गराजे ॥
मर्करा । स्त्री० निष्फलायाम् ॥ दर्व्याम् ॥ सुरङ्गायाम् ॥ भाण्डे ॥
मर्जूः । पुं० धावके । रजके ॥ पीठमर्दे । स्त्री० शुद्धौ । मार्ष्टि । मृजूशुद्धौ । मृजेर्गुणश्चेत्यूः ॥ मार्जनंवा ॥
मर्त्तः । पुं० मर्त्यलोके ॥ मानुषे ॥ म्रियन्तेऽत्र । मृङ्० । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधूर्विभ्यस्तन्निति तन् ॥
मर्त्यः । पुं० मनुष्ये ॥ म्रियते । मृङ्० । हसिमृग्रिणितितन् । ततः स्वार्थेयत् । प्राक्प्रवोधात्० सर्वेहिमर्त्यः ॥ मध्यलोके ॥ म्रियन्तेऽत्रेतिमर्त्यः । हसिमृग्रिणि० मृङ्धातोस्तन्० मर्त्तः । ततोनवसूरमर्त्तयविष्ठेभ्यः स्वार्थेयत् ॥ मर्त्तेभवोवा । दिगादेराकृतिगणत्वाद्यत् ॥
मर्त्यमुखः । पुं० यक्षे ॥
मर्त्या । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् ॥
मर्त्येन्द्रा । स्त्री० मातरि ॥ अग्निदमन्याम् ॥ राजमातरि ॥
मर्द्दनम् । न० अङ्गस्यमर्द्दने । पादमर्द्दनादौ । संवाहने ॥ मृदक्षोदे । ल्युट् । कदने ॥ चूर्णने० । त्रि० मर्दयितरि ॥ मर्दयति । मृदक्षोदे० मृदमर्द्दनेवा । हेतुमण्णिजन्तात्कर्त्तरिल्युट् । बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥
मर्द्दलः । पुं० वाद्यप्रभेदे ॥ मर्दलीमादल इति० नेपालख्यातो० मृदङ्गसजातीयः ॥ मर्दमुपमर्दंलाति० । ला० । आतङ्गतिकः ॥
मर्द्दितः । त्रि० चूर्णिते ॥ ग्रन्थिते ॥
मर्द्दिता । त्रि० मर्द्दिनि ॥
मर्द्दी । त्रि० मर्द्दितरि ॥
मर्म्मकील । पुं० भर्त्तरि ॥
मर्म्मज्ञः । त्रि० मर्मविदि । तत्त्वज्ञे ॥
मर्म्म । न० स्वरूपे । तत्त्वे ॥ यथा ।

मृगयानविगीयतेन्द्रैरपिधर्म्मोपम-
मर्म्मपारगैः। अरकुन्दरमांयस्त्यजन्तवधर्मः सदयोदयोज्ज्वलाः॥
सन्धिस्थाने॥ जीवस्थाने॥ यरच्चे-
नेगांवरर्ममनिभाचन्दीतकश्चित्।
नसंवसेत्सूतकेचनकंवैनमर्माणिस्पृशेत्॥ अरुषि॥

मर्म्मरः। पुं० वस्त्रविशेषे॥ शुष्कपर्णध्वनौ॥ वस्त्रपर्णानांस्वनिते। मर्मर्मरड्मरड्० इतिचभाषा॥ मर्मरातिं। रा० कः॥ अनुकरणशब्दोवा॥

मर्म्मरी। स्त्री० पीतदारुणि॥

मर्म्मरीकः। त्रि० दीनजने॥ म्रियते। मृङ्०। पर्फरीकादित्वादीकन्०धातोर्द्वित्वंरुक्चाभ्यासस्य॥

मर्म्मवित्। पुं० मर्म्मज्ञे। कार्पटिके॥

मर्म्मवेदी। पुं० मर्मविदि॥

मर्म्मस्पृक्। त्रि० मर्मपीडके। अरुन्तुदे॥ मर्म्मस्पृशति। स्पृशउपतापे। स्पृशोऽनुदकइति० क्विन्॥

मर्म्माविन्०द्। त्रि० सन्धिस्थानवेधकर्त्तरि॥ मर्म्मज्ञे॥ मर्म्माणिविध्यति। व्यधताडने। क्विप्। ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम्। नहिवृतीतिदीर्घः॥

मर्म्मिकः। त्रि० मर्मज्ञे॥

मर्म्मुरः। पुं० तुषानले॥

मर्य्यः। पुं० मरणधर्म्मणि। मनुजे॥

मर्य्या। स्त्री० सीमायाम्॥

मर्य्यादा। स्त्री० सीमनि। अवधौ। तेनविनेत्यर्थे॥ स्थितौ। धारणायाम्। सत्पथस्थितौ॥ अनुल्लङ्घनीयायांव्यवस्थायाम्॥ स्थित्यनतिक्रमे॥ कुलभूमौ॥ मर्येतिसीमार्थेऽव्ययम्। तत्रदीयते। डुदाञ्०। आतश्चोपसर्गइत्यङ्॥

मर्षः। पुं० क्षान्तौ॥ मर्षणम्। मृषतितिक्षायाम्॥ घञ्॥

मर्षणम्। न० अपराधेसत्यपिकोपानाविष्करणे। क्षमायाम्। मृष० भावेल्युट्॥

मर्षितः। त्रि० क्षान्तियुक्ते॥ मृषेः कर्त्तरिक्तः। भावेक्तेक्लीवम्॥

मर्षितवान्। त्रि० क्षान्ते॥ मृषेः कर्त्तरिक्तवतुः॥

मर्षी। त्रि० क्षमाशीले॥

मलः। पुं० न० पापे। किल्बिषे॥ विशि। विष्ठायाम्। यथा। मलायत्तंवलंपुंसांशुक्रायत्तन्तुजीवनम्। तस्माद्यत्नेनतंरक्षेत्यक्ष्मिणोमलरेतसीइति॥ किट्टे। मण्डूरादौ॥ खेदादौ॥ वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रविट्कर्णविण्नखाः। श्लेष्माश्रुदूषिकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः॥ वातादिषु॥ यथा। शरीरदूषणाद्दो

धातूनांमलिनीकरणान्मला : । धात्वा हारवर्त्तेः स्यु वातपित्तकफास्त्रय: ॥ सर्वेषामेवरोगाणांनिदानंकुपिता-मला : । तत्प्रकोपस्यतुप्रोक्तं विविधाहितसेवनम् । हरेद्वसन्तेश्लेष्माणं पित्तं शरदिनिर्हरेत् वर्षासुशमये द्वायुंप्राग्विकारसमुच्छ्रयात् ॥ अन्तर्विशेषमाहमाधव : कफपित्तानिला : पूर्वमध्यान्तेषुव्यवस्थिता : । देहाहोरात्रिवयसांसन्धिष्वपिकफानिलादिति ॥ अस्यार्थ : । कफपित्तानिला : देहाहोरात्रिवयसांपूर्वमध्यान्तेषुयथासंख्यंव्यवस्थिता : । देहस्यपूर्वभाग:शरआरभ्यवक्षोन्तःकफोव्यवस्थित : । मध्येआमाशयमारभ्यनाभ्यन्तेपित्तं व्यवस्थितम् । अन्तेनाभ्यधोभागेवायुर्व्यवस्थित: । शिरोमूलत्वात्देहस्यवपूर्वादिकाख्यता । अङ्गस्त्रिधाविभक्तस्यपूर्वभागेकफोमध्येपित्तमन्तेवायु : । एवंरात्रेरपिवयसोपिपूर्वभागेबाल्यावस्थायांश्लेष्मामध्येतरुणावस्थायांपित्तम्अन्तेवृद्धावस्थायांवायु : । सन्धिष्विति । देहाहोरात्रिवयसामिथ्येव । तत्रदेहस्यपूर्वभागमध्यभागयो : सन्धौकफोव्यवस्थित: मध्यभागान्त्यभागयो : सन्धौपक्वाशयाख्योवायु : एतच्चयथासङ्ख्यमिस्वतोलभ्यते । अह : सन्धौराल्या-

साकाले : सन्धि : प्रात : संज्ञकस्तस्मिन्कफ : । अह्नसायंरात्रे : सन्धि : सायंतस्मिन्वात : । वय: सन्धौबाल्यतारुण्ययो: सन्धौश्लेष्मा तारुण्यवृद्धत्वयो : सन्धौवायुरिति ॥ कृष्णसेऽसौ । कृत्स्नौ । कृजेष्टिलोपक्वेतिकल : ॥ मलयति । मल तत्क्,तौ० अदन्त : । मलनीया । मलधारणे । पञ्चाद्यच् ॥ कर्पूरे ॥ त्रि० कृपणे । कदर्थ्ये ॥

मलघ्न : । पुं० शाल्मलीकन्दे । त्रि० मलनाशके ॥

मलघ्नी । स्त्री० नागदमन्याम् ॥

मलजम् । न० पूये ॥ त्रि० मलोद्भवे ॥

मलदूषित : । त्रि० मलिने ॥ मलैर्दूषित : । कर्त्तृकरणेकृतिसमास: ॥

मलद्रावी । पुं० जयपाले ॥

मलधी: । पुं० कामिनि ॥

मलन : । पुं० पटवासे । अंशुकालये ॥ न० मर्दने । पीडना० मलना० च० भा० ॥

मलपू : । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलपूस्तम्भकृत्तिक्ताशीतला तुवराजयेत् । कफपित्तव्रणश्वित्रकुष्ठपाण्डुर्शकामला : ॥ मलात्पापात् । पुनाति । पूञ्पवने । क्विप् ॥

मलभुक् । पुं० काके ॥

मलभेदिनी । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मलमास : । पुं० अधिमासे । मलि

म् ॥ हस्तिन्याम् ॥

मलापकर्षणम् । न० पापमोचने ॥ मलस्य दूरीकरणे ॥

मलापहा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहाभीमरथीचघट्टगायथाचक्राख्याजलसाम्यगागुणैः । मलापहाघट्टगयोस्तथापिपथ्यंलघुस्वादुतरं-सुकान्तिदम् ॥

मलावहम् । न० मलिनीकरणे । पापविशेषे ॥ यथा । कृमिकीटवयोघ्यामद्यानुगतभोजनम् । फलैधः कुसुमस्तेयमधैर्यञ्चमलावहम् ॥

मलारिः । पुं० सर्वक्षारे । सावन० कु० भा० ॥

मलिनम् । न० दोषे ॥ टङ्कणे । घोले ॥ त्रि० मलयुक्तवस्तुनि । मलीमसे । कच्चरे । मलदूषिते ॥ यथा । यथाभवतिबालानांगगनंमलिनंमलैः । तथाभवत्यबुद्धानामात्मापिमलिनोमलैरिति ॥ मलैः क्लेशकर्मफलैरात्मा । अन्यचमलैर्घनरजोधूमादिभिराकाशइत्यर्थः ॥ निष्यन्नैमित्तिकक्रियात्यागिनि ॥ कृष्णे ॥ दूषिते ॥ मलोस्यास्ति ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः ॥ यद्वा । मलते । मल० । वहुलमन्यत्रापीतीनच् ॥

मलिनमुखः । पुं० वह्नौ ॥ गोलाङ्गूले ॥ वृगे ॥ प्रेते ॥ त्रि० क्रूरे । खले ॥

मलिनात्मा । पुं० कृष्णदेहे ॥ दुष्टचित्ते ॥ नपरिचयोमलिनात्मनांप्रधानम् ॥

मलिनाम्बु । न० मस्याम् ॥

मलिनास्यः । त्रि० खले ॥

मलिनिमा । पुं० कृष्णत्वे ॥ मलिनत्वे ॥ मलिनस्यभावः । इमनिच् ॥

मलिनी । स्त्री० रजस्वलायांनार्याम् । ऋतुमत्याम् ॥ मलोऽस्त्यस्याः । अतइनिठनौ ।

मलिनीकरणम् । न० मलावहे ॥

मलिम्लुचः । पुं० मलमासे ॥ यथा । तमतिक्रम्यतुरविर्यदागच्छेत् कथञ्चन । आद्योमलिम्लुचोज्ञेयो द्वितीयः प्रकृतः स्मृतः ॥ यदा दर्शान्तमासमतिक्रम्यतत्पूर्वमासान्त्यक्षणवृत्तिराशिस्थः सन्सूर्योऽतिवाह्यगच्छेत् मासान्तरे राश्यन्तरसंयोगंगच्छेत् । तदाआद्योऽतिक्रान्तमासोमलिम्लुचोज्ञेयः ॥ मलीसन्म्लोचति० गच्छतीति० मलिम्लुचः । द्वितीयस्तुप्रकृतः शुद्धः कर्मार्हत्वात् ॥ चौरे ॥ ज्वलने ॥ वाते ॥ मल्यते । मल० । कुच् । मलिंधृतंम्लोचति । म्लुच स्तेये । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

मलिष्ठा । स्त्री० ऋतुमत्यांनार्याम् ॥

मलीमसः। पुं० पुष्पकासीसे ॥ लौहे ॥ मलिने ॥ मलोऽस्यास्ति। ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः ॥

मलूकः। पुं० कृमिविशेषे ॥

मल्लः। पुं० पात्रे ॥ कपोले ॥ मत्स्यभेदे ॥ बलीयसि ॥ झल्लः। निच्छिवी। बाहुयोधिजि० मल्लितिनाम्नाप्रसिद्धे ॥ अयस्त्रात्यात् क्षत्रियात्सवर्णायांजातः। यथा मनुः। झल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेवच। नटश्चकरणश्चैवखसोद्रविडएवच ॥ इति ॥ देशविशेषे ॥ यथा। दशार्णानवराष्ट्रश्चमल्लाःशाल्वाःयुगन्धराः। इति। विराटपर्वणि १ अध्यायः ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे। माला० इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ अयन्तु० लेटात्तीवरकन्यायांजातः। इ० ब्र० वै० पु० ॥ तन्त्रवाय्यांतु च्छकाराज्जातः। इ० प० पु० ॥ नियुद्धकुशलोमल्लः स्मृतिस्तत्परायणः ॥

मल्लकः। पुं० दन्ते। पुं० क्ली० दीपाधारे ॥ कोषिकायाम्। नारिकेलफलनिर्मितपात्रे। मरेलो० इ० भा० ॥ मल्लते। मल्लधारणे। वुन् ॥

मल्लतूर्यम्। न० वाद्यविशेषे। मल्लास्फाले ॥

मल्लनागः। पुं० अभ्रमातङ्गे ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ कामशास्त्रविशेषे ॥ लिखहारे ॥

मल्लभूः। स्त्री० मल्लभूमौ ॥

मल्लभूमिः। स्त्री० रङ्गभूमौ। अखवाटे। अखाडा० इ० भा० ॥ देशविशेषे ॥

मल्लयात्रा। स्त्री० मालव्याम्। मल्लानांयुद्धार्थंप्रयाणे ॥

मल्लयुद्धम्। न० नियुद्धे। बाहुयुद्धे। मल्लानांसङ्ग्रामे ॥

मल्ला। स्त्री० नार्याम् ॥ पत्रवल्ल्याम् ॥ मल्लिकायाम् ॥

मल्लारः। पुं० षण्णांरागाणांमध्येद्वितीयरागे ॥ मेघमल्लाररागस्यगानंवर्षासुसर्वदा ॥

मल्लारी। स्त्री० वसन्तरागस्यरागिण्याम् ॥ यथा। आन्दोलिताख्येयाख्या सौभाग्यमञ्जरी। मल्लारीचेतिरागिण्योवसन्तस्यसदानुगाः ॥ मेघरागस्यरागिण्याम् ॥

मल्लिः। पुं० हस्तार्धविशेषे ॥ स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ मल्लते। मल्ल०। सर्वधातुभ्यइन् ॥

मल्लिकः। पुं० मलिनचञ्चुचरणोहंसविशेषे। किञ्चिद्धूसरवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितहंसप्रभेदे ॥ मल्लते। मल्ल०। क्वुन्। स्वार्थेकः ॥

मल्लिका। स्त्री० तृणशून्ये। भूपदाम्।

। शतभीरी । वेल्लि॰ वेला॰ वेली॰ इ॰ प्र॰ पुष्पवृक्षे ॥ मल्लतिगन्धं॰ मल्यतेवा । मल्ल॰ । सर्वधातुभ्यइन् । बाडीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः । टाप् ॥ मल्लिकीष्णालघुर्वष्याति क्ताचकटुकाहरेत् । वातपित्तास्रह ग्व्याधिकुष्ठारुचिविषव्रणान् ॥ मी नविशेषे ॥ मृत्पात्रविशेषे ॥ पान पात्रे ॥ सर्वैव्यान्तर्गतवृत्तविशेषे ॥ यथा । अशेषगुणाधिकशोभनशोभम सौरभयुद्ध्वविशुद्धयगते॰ विधेहिवि धेहिविवेकनिधेहिपुरोजगवानिह सप्तलगौसुमते । बिशोभियशोभिरु पेतितयेतिविनिर्मितमल्लिकयेशर- ते॰ निधेहिनिधेहिमुदंहृदयेसदये यशमन्तधराधिपते ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । हारमञ्जकाक्कमेणमण्डिताष्ट वर्णकेन । बर्धिताकुतूहलेनमल्लिके पिङ्गलेन ॥ यथा । वेदवेदिवाक्लखि ल्यनारदादिसंस्तुताय । अस्तुमेन तिः सदैवतुभ्यमम्बुजप्रियाय ॥ भू पदीपुष्पे ॥ मल्लिकाया : पुष्पम् । पुष्पमूलेषुवहुलमिति॰ अनुदात्ता देरञोऽणस्त्रलुप् । लुपियुक्तिवत् ॥ वर्णपात्रे ॥ इ॰ श॰ माला ॥

मल्लिकाच्चः । पुं॰ किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चु च रणैरुपलक्षितेहंसविशेषे ॥ शुक्लव र्णवेष्टितचञ्चुर्द्वययुक्ताक्षे । मल्लिका कारमचियस्यशुक्लापाङ्गत्वात् । व ह्रीहीस्सक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥

मल्लिकाख्य : । पुं॰ मल्लिकाक्षाभिधे हंसे ॥

मल्लिकाख्या । स्त्री॰ मोहिन्याम् । त्रि पुरमालीतिगौडदेशप्रसिद्धेपुष्पे ॥

मल्लिकागन्धम् । न॰ मल्लिकागुरुणि ।

मल्लिकापुष्प : । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ कव णवृक्षे । करुणालेवु॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धेपुष्पवृ क्षे ॥

मल्लिगन्धि । न॰ मङ्गल्यागुरुणि ॥ म ल्लिकापुष्पस्येवगन्धोयस्य । उपमा नाच्चेति॰ इत् ॥

मल्लिपत्रम् । न॰ छत्राके ॥

मल्ली । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

मल्लीकर : । त्रि॰ चौरे ॥

मल्लु : । पुं॰ भालूके ॥

मवित : । त्रि॰ बद्धे ॥

मशक : । पुं॰ कीटविशेषे । वसातु ण्डे । सूच्यास्ये । रात्रिजागरदे । मच्छर॰ इतिभाषा ॥ तन्नाशकधू पोयथा । त्रिफलार्जुनपुष्पाणिभल्ला तकशिरीषकम् । लाक्षासर्जरस सैन्धवविडङ्गस्थवगुग्गुलु : एतैर्धूपै र्मक्षिकाणांमशकानांविनाशनम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । मस्सा॰ इ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ यथा । अवेदनंस्थिरंचैव यस्तुगात्रेप्रदृश्यते । माषवत्कृष्णमु त्सन्नमनिलेनमशकंदिशेत् ॥ स्थिर

म०भवत्तम् ॥ कथंचिकित्साययथा । चर्मकीलंजतुमणिंमशकांस्तिलकालकान् । उत्कृत्यमस्त्रेणदहेत्क्षाराग्निभ्यामशेषतः ॥ अनिच । ल शुनानाल्लुपूर्ण्यघर्षोमशकनाशनः ॥ इति ॥

मशकी । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥

मशहरी । स्त्री० चतुष्क्यान् । मशक तिरस्करिण्याम् ॥

मशुन: । पुं० कुक्कुरे ॥

मसनम् । न० सोमराजीवृक्षे ॥

मसरा । स्त्री० मसूरे ॥

मसार: ।) पुं० इन्द्रनील
मसारक: ।) पुं० मणौ ॥

मसि: । स्त्री० लिपिप्रयोजनायाम् । मषाञ्जने । मस्याम् ॥ मस्यति । मसीपरिमाणे । इन् ॥ शेफालिकावृक्षे ॥

मसिकूपी ।) स्त्री० मस्या-
मसिधानम् ।) न० धा-
मसीधाना ।) स्त्री० रे ।
मसिकूपिकायाम्

मसिनम् । न० सपिंडके ॥

मसिपथ्य: । पुं० लेखके ॥

मसिप्रसू: । स्त्री० मस्याधारे ॥ मस्या: प्रसू: ॥ लेखन्याम् ॥

मसिमणि: । पुं० मस्याधारे ॥

मसिवर्द्धनम् । न० रसगन्धे ॥

मसी । स्त्री० मेलायाम् । लिपिसाधन विशेषे । कालो० इ०गौ०भा० । स्थाली० इ० माषा० ॥ शेफालिकावृक्षे । मस्यति । मसी० । पचाद्यच् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

मसीजलम् । न० मस्याम् ॥

मसीधानम् । न० मस्याधारे ।

मसीधानी । स्त्री० मस्याधारे ॥

मसीना । स्त्री० खनाम्नाख्यातेधान्ये । क्षमायाम् ॥

मसीय: । पुं० कायस्थे ॥ मस्याढ्य: ॥

मसुर: । पुं० मसूरे । मङ्गल्यके ॥ म स्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेरुरन् ॥ उपधाने ॥ मसुरा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ व्रीहिप्रभेदे ॥ टाप् ॥

मसुरी । स्त्री० पापरोगे । मसूर्याम् ॥

मसूर: । पुं० व्रीहिप्रभेदे । मङ्गल्यके ॥ मसूरोमधुर:पाकेसङ्ग्राही शीतलोलघु: । कफपित्तास्रजिद्रूक्षोवातलोज्वरनाशन: ॥ मस्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेरूरन्निति पाञ्चमिकऊरन् । उपधाने ॥

मसूरक: । पुं० उपबर्हविशेषे । चातुरे । चक्रगण्डौ । गोलसिह्या ना०इ०भा० ॥ मसूरे ॥ स्वार्थे क: ॥

मसूरविदला । स्त्री० कृष्णात्रिवृतायाम् ॥ मसूरवद्विदलमस्या: ॥

मसूरा । स्त्री॰ मसूर॰द्र॰ प्रसिद्धे व्रीहिभेदे । मङ्गल्यके ॥ वेश्यायाम् ॥ टाप् ॥

मसूरिका । स्त्री॰ कुट्टन्याम् ॥ मङ्गल्यके ॥ मसूरीरोगे । शीतलाख्यरोगे ॥ मसूराकृतिसंस्थानाःपिडकाःस्युर्मसूरिकाः ॥ अतीसारे ॥ मसूरचर्याम् ॥ यथोक्तं पाकक्रियायोगसारे । दंशांश्चमशकांश्चैवमर्षाकादीन्निवारयेत् । मसूरिकाभिः प्राज्ञश्चमञ्चशायिनमुच्युतमिति ॥

मसूरी । स्त्री॰ पापरोगे । रक्तवत्याम् । शीतलाख्यरोगे ॥ चिन्नति ॥ रक्तचिन्नति ॥

मसृण: । पुं॰ सोमे ॥ त्रि॰ चक्कणे । अकठिने ॥ स्निग्धे ॥ मस्यति । मसी॰ बाहुलकात्॰ ऋण: ॥ यद्वा । समृच्छ्णोति । ऋणुगतौ ॥ पृषोदरादि: ॥

मसृणा । स्त्री॰ उमायाम् । अतस्याम् ॥

मस्कर: । पुं॰ वेणौ । वंशे ॥ मस्कतेऽनेनवा । मस्कगतौ । बाहुलकादर: ॥ यद्वा । मङ्कते।मकिमण्डने। अर: । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोरितिसुट् ॥ रन्ध्रवंशे ॥

मस्करी । पुं॰ परिव्राजके । भिक्षौ । संन्यासिनि ॥ मस्कनम् । मस्कगतौ । बाहुलकादर: । मस्करोज्ञानं गतिर्वाऽस्यास्ति । मस्करमस्करिणावितीनि: ॥ यद्वा । मस्करोवेणुरस्यास्ति । इनि: ॥ यद्वा । माकर्तुं कर्म निषिद्धं शीलमस्य । मस्करमस्करिणावितिसाधु: ॥ यद्वा । मकुरस्तुस्यमुडमन्त: करणमस्यास्ति । प्राग्वन्निपात: ॥ यद्वा । मङ्कते । मकि॰ । बाहुलकादर: आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नलुम् ॥ मकरोनिषिद्धोरोबाऽस्यास्ति । पूर्ववन्निपात: ॥ चन्द्रे ॥

मस्तम् । न॰ मस्तके ॥ मस्यतेऽस्मिन् । मसी॰ । क्त: ॥

मस्तक: । पुं॰ न॰ उत्तमाङ्गे । शिरसि । मूर्द्धनि ॥ स्वार्थेकन् ॥

मस्तकस्नेह: । पुं॰ शिरोमज्जनि ॥

मस्तकाख्य: । पुं॰ शिखरे ॥ वृक्षशिरसि ॥ मस्तकमित्याख्यायस्य ॥

मस्तदारु । न॰ देवदारुणि ॥

मस्तमूलकम् । न॰ शिरोधौ ॥

मस्तिष्कम् । न॰ गोर्दे । मस्तकस्थघृताकारस्नेहे ॥ मस्यते॰ मसनं वा॰ । मसी॰ । क्विन् । मस्तिं मस्कते । मस्कगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादि: ॥

मस्तु । न॰ दधिभवमण्डे । दधिजले । तोड॰ इ॰ भाषा ॥ दध्नस्तूपरियोभागोघन: स्नेहसमन्वित: । स लोकेसरइत्युक्तोदध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ मस्तुक्लमहरंवल्यं लघुभुक्ता-

भिलापघ्नम् । स्रोतोविशोधनं ह्रा दिवमलतृष्णानिलापहम् । अहृद्यं प्रीणनंशीघ्रं भिन्नत्त्विमलसङ्ग्रहम् । अमिव । उष्णाऽम्लं रुचिदित्तरंभ्रम हरं बल्यं कषायं सरं भुक्तिच्छन्दकरं ल घोदरगदप्लीहार्शःसांनाशनम् । स्रो तः शुद्धिकरं कफानिलहरं विट्बन्ध-शूलापहम् मागद प्रासविकाष्ठगुल्म शमनं मस्तुप्रशस्तं लघु ॥ मद्यसे । मसी० । सितनीतिलत् ॥

मस्तुलुङ्गः । पुं० मस्तकस्थघृताकार स्नेहे । मस्तिष्के ॥

मस्तुलुङ्गकः । पुं० मस्तिष्के ॥

महः । पुं० उत्सवे । तेजसि ॥ महिषे ॥ महनम् । महपूजायाम् । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद् वृद्ध्यभावः । घोवा ॥ यद्वा । महति । अच् । यज्ञे ॥

महकः । पुं० बहुलामोदे । महकः० कू० भा० ॥

महत् । न० राज्ये ॥

महान् । पुं० ज्ञानक्रियाशक्तिमतिमहत्तत्त्वे । बुद्धितत्त्वे । अध्यवसाय लक्षणे ॥ यथा । सविकारात्प्रधानात्तु महत्तत्त्वं प्रजायते । महानिति यतः ख्यातिर्लोकानां जायते सदा ॥ सर्वकार्यापेक्षयाऽधिकत्वात् कारणे० हिरण्यगर्भे । प्रथमजे ॥ दुर्गायाम् । महान्व्याप्य स्थितासर्व महान्वाप्रकृतिर्मतेतिदेवीपुराणात् ॥ उष्ट्रे ॥ नवधाभक्तियुक्तशीलधर्मभक्ते • शिवशैवधर्मादौ ॥ द्वि० हद्धे । विशङ्कटे । बृहति । विशाले । बड्डे । विपुले । उत्कटे ॥ अतिप्रमाणे । अप्रमेये । आपातमधुरसांसारिकसुखनिस्पृहे ॥ यथा । महन्तो मांसारमाह्वविंदुम्नसमीहा रंयोजितासङ्गिसङ्गम् । महान्तस्ते समचित्ताः प्रशान्ताविमन्यवः सुहृदः साधवोये ॥ महति । मह० । वर्त्तमानेपृषद्वृहन्महज्जगदितिनिपातितः ॥ महतेवा । महच्छब्दप्रयोगनिषेधोयथा । महद्भिर्वैतयासां सेवैषा ज्योतिषिकैर्द्विजैः । याचायांपथिनिन्द्रायांमहच्छब्दोनदीयते ॥ इति ॥ देशादिपरिच्छेदशून्ये सर्वगतेपरमात्मनि ॥

महती । स्त्री० नारदस्यवल्लक्याम् ॥ शततन्त्रीवीणामहतीति० स्वामी ॥ विततायाम् ॥ बृहत्प्रमाणायाम् ॥ बृहत्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ महते । मह० । वर्त्तमानेपृषदिति साधुः । गौरादिः ॥

महतीद्वादशी । स्त्री० श्रवणद्वादश्याम् । वामनद्वादश्याम् ॥

महत्तत्त्वम् । न० चतुर्विंशतितत्त्वान्तर्गतद्वितीयतत्त्वे । प्रकृतेरुत्पन्ने समष्टिबुद्धिस्वरूपे ॥ तत्पर्यायाश्च ...म

भारते । यथा । महानात्मामति
र्विष्णुर्जिष्णुः शम्भुस्तुवीर्यवान् ।
बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथाख्याति
र्धृतिःस्मृतिः ॥ पर्यायवाचकैः श
ब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥

महत्तरः । पुं॰ शूद्रविशेषे । ग्रामकू
टे । महत्ता॰ इ॰ भा॰ ॥ इ॰ त्रि॰
काण्डशेषः ॥

महत्युक्थम् । न॰ हस्तीसहस्राख्य
शस्त्रे ॥

महत्त्वम् । न॰ महतोभावे । यथा ।
महत्त्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकरणंमतम्
। इ॰ भा॰ प॰ । महत्त्वंषड्विधइ
ति । द्रव्यप्रत्यक्षेमहत्त्वंसमवायसम्
बन्धेनकारणम् । द्रव्यसमवेतानां
गुणकर्मसामान्यानांप्रत्यक्षे॰ स्वाश्र
यसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम्
। इ॰ सिद्धान्तमुक्तावली ॥ स्वाध्यस्त
सर्वसम्बन्धित्वे ॥ श्रेष्ठतायाम् ॥

महत्तृष्णा । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् ॥

महद्ब्रह्म । न॰ अव्याकृते॰ प्रकृतौ॰
त्रिगुणात्मिकायांमायायाम् ॥ स-
र्वकार्यापेक्षयाधिकत्वात्कारणंमह
त्॰सर्वकार्याणांवृद्धिहेतुत्वरूपात्॰
बृंहणत्वाद्वा॰ ब्रह्मत्वाद्वा॰ ब्रह्मच
भवत्यव्याकृतम् ॥ महच्चतद्ब्रह्मचे
तिविग्रहः ॥

महद्भूतम् । न॰ परमात्मनि ॥ महत्
ब्रह्मविद्योत्कर्षेणवर्त्तमानत्वात्॰भू
तंपरमार्थसत्यम् । महच्चतद्भूतञ्च ॥

महनीयः । त्रि॰ पूजनीये ।

महर्घता । स्त्री॰ अधिकन्यूनत्वे ॥

महर्द्धिः । स्त्री॰ समृद्धौ । ऋद्धेराधि
क्ये ॥

महर्लोकः । पुं॰ भूरादिसप्तलोकान्त
र्गतचतुर्थलोके ॥ चतुर्मुखदिनस्या
न्तेजगदेतत्त्रयात्परम् । तदादिस्य
तेसर्वैर्लोक्यंभूर्भुवादिकम् ॥ जन
प्रयान्तितापार्त्तामहर्लोकनिवासि
नः ॥ चतुर्थेतुमहर्लोकेतिष्ठन्ति कल्प
वासिनः ॥ अपिच । महोहिकोटि
र्यत्रास्तेमरीच्यादिमुनिव्रजः ॥ भृ-
ग्वादिकोऽथ कश्यपोमरीच्यादिमुनि
इत्यस्यार्थानंमहर्लोकइत्यर्थः ॥

महर्षभी । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् ॥

महर्षिः । पुं॰ व्यासादिषु ॥ ऋत्वा
दिसप्तसु ॥ वेदतदर्थद्रष्टृषु॰ सर्वज्ञे
षु॰ विद्यासम्प्रदायप्रवर्तकेषु ॥ भृ
गुंमरीचिमत्रिञ्चपुलस्त्यंपुलहंक्रतु
म् । वसिष्ठञ्चमहातेजाः सोऽसृजन्
मनसासुतान् ॥ सप्तब्रह्माणइत्येते
पुराणेनिश्चयङ्गताः ॥ महांश्चासौ॰
ऋषिश्च । कृत्स्नस्यवेदस्यदर्शनात् ।
। अन्येतुवेदैकदेशदर्शनादृषयः ॥

महल्लकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके ।
सौविदल्ले । कञ्चुकिनि ॥ महती
लाति । ला॰ । क : । कः ॥

महल्लिकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके ।

महाकोषफला । स्त्री० देवदालीलतायाम् ॥

महाकोषल : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । गोकर्णाग्रात्पूर्वभागेन्यायोवित्तात्तुचोत्तरे । तौरभुक्तात्पश्चिमेतु महापुर्याश्चलर्वत : । महाकोषलदेशश्च सूर्यवंशपरायण : ॥

महाकोषातकी । स्त्री० हस्तिघोषायाम् । नेनुवां० घीयातोरई० इ० भा० प्र० शाकि ॥ महाकोषातकी स्निग्धासरापित्तानिलापहा ॥

महाक्रतु : । पुं० अश्वमेधे ॥ महांश्चासौक्रतुश्च ॥

महाखर : । पुं० अश्वतरे ॥

महागद : । पुं० ज्वरे ॥

महागन्ध : । पुं० कुटजवृक्षे ॥ अम्बुवेतसे ॥ न० हरिचन्दने ॥ महान्गन्धोयस्य० यस्मिन्वा ॥ बोले ॥

महागन्धा । स्त्री० चामुण्डायांदेव्याम् ॥ केविकापुष्पे ॥ नागबलायाम् ॥

महागर्त : । पुं० गर्ते । वमगर्ते ॥

महागिरि : । पुं० वीटभेदे ॥ वृहत्पर्वते ॥

महागुरु : । पुं० मातरि ॥ पितरि ॥ आचार्ये ॥ यथा । मातापितानवश्च दातामहान्तोगुरव : स्मृता : । इति ॥ महांश्चासौगुरुश्च । आन्नस्तद्भ्यात्वम् ॥ स्त्रिया : पतिरेवम हागुरु : ॥

महागुल्मा । स्त्री० सोमवल्ल्याम् ॥

महागुहा । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

महागोधूम : । पुं० पश्चाद्देशभवेगोधूमविशेषे । वडा० गोहूं० इ० भाषा ॥

महाग्रह : । पुं० सूर्ये ॥

महाग्रीव : । पुं० उष्ट्रे ॥ त्रि० वृहत्ग्रीवायुक्ते ॥

महाघूर्णा । स्त्री० सुरायाम् ॥ महतीघूर्णायस्याद्यया ॥

महाघोर : । त्रि० अतिशयभयानके ॥

महाघोष : । पुं० अतिघोषवति । महाशब्दे । न० हट्टे । आपणे ॥ त्रि० उच्चशब्दयुक्ते ॥

महाघोषा । स्त्री० कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कुन्दुरुवल्ल्याम् ॥

महाङ्ग : । पुं० उष्ट्रे ॥ महान्त्यङ्गान्यस्य । अनेकानीतिबहुव्रीहि : ॥ गोक्षुरकि ॥ महामूषिके ॥ रक्तचित्रके ॥ त्रि० वृहद्दवयवयुक्ते ॥

महाचञ्चु : । पुं० वृक्षचञ्चुमतिच्छगे ॥ शाकविशेषे । तृणचञ्चुकायाम् । दीर्घपत्र्याम् । दिव्यगन्धायाम् ॥

महाचण्ड : । पुं० कालकर्मणि ॥ त्रि० प्रचण्डे ॥

महाचीन : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा कैलासीरंसमारभ्यसरयूपश्चि : प-

रे । कलवर्णाभिहिंसाविकत्थादीना मिधीमवेत् ॥

महाच्छ्रद : । पुं० देवताड़वृक्षे । बृहत्पर्णे ॥

महाच्छाय : । पुं० वटवृक्षे । वि० बृहच्छायायुक्ते ॥ महतीच्छायाऽस्य ॥

महाच्छिद्रा । स्त्री० महाभेदायाम् ॥ वि० बृहच्छिद्रयुक्ते ॥

महाज : । पुं० बृहच्छागे ॥ वि० महाकुलोद्भवे । महांश्चासावजश्च ॥ महतोजायतेवा ॥

महाजटा । स्त्री० रुद्रजटायामोषधौ ॥ बृहत्यांजटायाम् ॥

महाजन : । पुं० सज्जने । साधौ ॥ यथा । वेदाविभिन्ना : स्मृतयो विभिन्नानाऽसौमुनिर्यस्यमतंनभिन्नम् । धर्मस्यतत्वंनिहितंगुहायां महाजनोयेनगत : सपन्था : ॥ महाजनोपयंवुकोमयुक्त : सन्नाहरा जाविकेक : । यथा । चा : पाप महामोहहतकस्वंयाहतस्त्वयायं महाजन : । यत : । धान्तेऽनन्त महिम्निनिर्मलचिदानन्देतरङ्गाव लीनिर्मुक्तेऽमृतसागरास्मसिसना क्रमग्नोपिनाचामति । नि : सारे मृगतृष्णिकार्णवजले च्छान्तोपिमूढ : पिवत्याधावत्यवगाहतेऽभिरमते मज्जत्ययोमज्जतीति ॥ समृद्धौ । यथा । प्रायेणवर्द्धतदिदंनम

ढाजनोयं डिम्भादिभिर्वेदितव्यनिर्णेत मायताम् । यस्मात्पीडितमाते मंथुपुष्पितावर्णैरितिकिंचिदीरितम् विदुष्यजनाय : ॥

महाजम्बु : । स्त्री०)
महाजम्बू । स्त्री०) बृहज्जम्ब्वाम् । राजजम्ब्वाम् ॥

महाजव : । पुं० शरभे ॥ श्रीकारिविह्गे ॥ वि० अतिशयवेगवति ॥

महाजाति : । स्त्री० वासन्त्यामृतला याम् । माधव्याम् ॥ श्वेतवर्णे ॥

महाजाली । स्त्री० पीतवर्णघोषायाम् ॥ राजकोषातक्याम् ॥ जालयति । जालमाच्छादने । चु० . पचाद्यच् । गौरादि : । महतीचासौ जालीच ॥

महाज्यैष्ठी । स्त्री० नक्षत्रविशेषादियुक्तायांज्यैष्ठ्यांपूर्णिमायाम् ॥ पञ्चाङ्गकल्पद्रुमम् ॥

महाज्योतिष्मती । स्त्री० लताविशेषे । तेजोवत्याम् । बहुरसायाम् । कनकप्रभायाम् । लवणायाम् । बडीमालकाांगणी० इ० भा० ॥

महाज्वाल : । पुं० यज्ञवह्नौ ॥ चित्याम् ॥

महाज्वाला । स्त्री० जिनानांविद्यादेवीविशेषे ॥ बृहदग्निशिखायाम् ।

महाडीमन् । न० पक्षिण : खड्गपतनेनप्रस्थाने वृत्तौ ॥

महाढ्य: । पुं० कदम्बे ॥ त्रि० अतिशयधनवति ॥

महातपा: । पुं० विष्णौ ॥ महत्सृष्टिविषयं तपोज्ञानमस्य । ऐश्वर्यं प्रतापोवामहदस्य ॥

महातमप्रभा । स्त्री० अतिशयान्धकारमयेनरकविशेषे ॥

महातरु: । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥ वृहद्वृक्षे ॥

महातलम् । न० पातालप्रभेदे ॥

महातारा । स्त्री० जिनानांदेवीविशेषे ॥

महाताली । स्त्री० आवर्त्तक्याम् ॥

महातिक्त: । पुं० महानिम्बे ॥ त्रि० अतिशयतिक्तरसयुक्ते ॥

महातिक्ता । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥ पाठायाम् ॥

महातीक्ष्णा । स्त्री० भल्लातकवृक्षे ॥ त्रि० अतिशयतीक्ष्णे ।

महातुम्बी । स्त्री० राजालाब्वाम् ॥

महातेजा: । पुं० अग्नौ ॥ कार्त्तिकेये ॥ विष्णौ ॥ यथा । तेजस्विनोयदोयेनतेजसाभास्करादय: । तत्तेजोमहदस्येतिमहातेजा: सईश्वर: ॥ शौर्यधीर्यादिभिर्धर्मैर्महद्भि: समलङ्कृत: । इतिवास्यान्महातेजा: अनुपातनईश्वर: ॥ न० पारदे ॥ त्रि० अतिशयतेजस्विनि ॥ महत्प्रकृष्टंतेजोयस्य

[illegible] ॥

महात्मा त्रि० महामनसि । महाशये ॥ अथवाशुद्धात्म: कारणत्वाज्जीवन्मुक्ते ॥ सर्वोत्कृष्टे ॥ रजस्तमोमलरहितान्त: करणे । शुद्धसत्त्वे । समुत्पन्नसम्यग्दर्शने ॥ साधूनामभयदायके । परमोदारचित्ते ॥ परमकारुणिके ॥ सर्वेश्वरे० सर्वज्ञे० परमात्मनि ॥ अनुवृत्तौ ॥ महाननेकजन्मसुकृतै: संस्कृत: चुद्रकामाद्यनभिभूत: ० आत्मा ।० अन्त: करणंयस्यस: ॥ महांश्चासावात्माचेतिवा ॥

महात्यय: । पुं० चतुर्थके० विषमज्वरे ॥ गम्भीरे ॥ महातिकष्टे ॥

महादण्ड: । पुं० यमदूतप्रभेदे ॥

महादन्त: । पुं० गजदन्ते । दीर्घदन्ते ॥ वृहद्गजमात्रे ॥ त्रि० तद्वति ।

महादानम् । न० श्रेष्ठदाने । तुलापुरुषादिषोडशप्रकारे ॥ यथा । आद्यन्तुसर्वदानानांतुलापुरुषसंज्ञितम् । । हिरण्यगर्भदानञ्चब्रह्माण्डंतदनन्तरम् ॥ कल्पपादपदानञ्चगोसहस्रन्तुपञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्चहिरण्याश्वस्तथैवच । पञ्चलांगलकंतद्वद्धरादानंतथैवच । हिरण्याश्वरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा । द्वादशंविष्णुचक्रञ्चतत: कल्पलतात्मकम् । सप्तसागरदानञ्च रत्नधेनुस्तथैवच । महाभूतघटस्तद्

तृप्तोऽस्य : परिकीर्त्तितः ॥

महादारु । न० देवदारुणि ॥

महादाह : । पुं० नरकान्तरे ॥

महादेव : । पुं० शिवे ॥ महांश्चासौदेवश्च । आन्महतद्रूत्यात्त्वम् ॥ महान्देवोनृत्यादिरूपाक्रीडायस्येतिवा ॥ ब्रह्मादीनांसुराणाञ्चमुनीनांब्रह्मवादिनाम् । तेषाञ्चमहतोदेवोमहादेवःप्रकीर्त्तितः ॥ महतीपूजिताविश्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी । तस्यादेवः पूजितश्चमहादेवः सचस्मृतः ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥ सर्वदेवानांमहनीयत्वाच्चमहादेवः । तथोक्तं साम्बपुराणे । पूज्यतेयत्सुरैः सर्वैर्महांश्चैव प्रमाणतः । धातुर्महइतिपूजायांमहादेवस्ततस्मृतः ॥ स्कान्देपि । महतामपिदेवनामहमेवमहान्यतः । नतुमत्तोमहानन्योमहादेवस्ततोह्यहमिति ॥ कोटयोब्रह्महत्यानामगम्यागमकोटयः । सद्यः प्रलयमायान्तिमहादेवेतिकीर्त्तनात् ॥ महादेवमहादेवमहादेवेतिवादिनम् । वत्सं गौरिवगौरीशोधावन्तमनुधावति ॥ अन्योऽन्यमथवं शिरसि । सर्वान्भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्ये महतिमहीयतेतस्मादुच्यतेमहादेवइति । अस्यार्थोविष्णुसहस्रनामभाष्यटीकायांद्रष्टव्यः ॥

महादेवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ महतोब्रह्मादीनपिदेवयतिक्रीडादिभिर्व्यवहारयति० इतिमहादेवी । दिवु० । अच् । टित्वान्ङीप् ॥ पूज्यतेयासुरैः सर्वैर्महतीचप्रमाणतः । धातुर्महइतिपूजायांमहादेवीततःस्मृता इतिदेवीपुराणम् । सर्वेदृश्यंमहादेवी द्रष्टासाक्षीचसैवहीतिदेवीभागवतम् । द्रष्टाजीवः साक्षी० ईश्वरः० दृश्यंसर्वंजगत्० इदंत्रयं सैवभगवती भवतीत्यर्थः ॥ राज्ञ्याम् । महिष्याम् । पट्टदेव्याम् ॥

महादैत्य : । पुं० भौत्यमन्वन्तरीयदैत्यविशेषे । उत्कृष्टदैत्ये ॥

महाद्युतिः । त्रि० ईश्वरे ॥ महतीबाह्याभ्यन्तरव्यापिनीद्युतिर्यस्य तन्नलक्षणात्यकामादिपराभवेनस्वहितसाधनोन्मुखे० पुरुषर्षभे । महतीद्युतिरस्य ॥

महाद्रिधृक् । पुं० हरौ महान्तमद्रिं मन्दरं गोवर्द्धनंवाऽमृतमथनेगोरक्षणेवाधृतवानितिव्युत्पत्तिः फलितार्थकथनपरा । वस्तुतस्तुमहाद्रयेधृष्णोति० धर्त्तुम्प्रगल्भते । ञिधृषाप्रागल्भ्ये । क्विप् । क्विन्प्रत्ययस्यकुः ॥

महाद्रुमः । पुं० अश्वत्थे ॥ महांश्चासौद्रुमश्च ॥ बृहद्वृक्षे ॥

महाद्रोणा । स्त्री० देवकुरुम्बायाम् । दिव्यपुष्पायाम् ॥

महाद्रवी । स्त्री० महाद्रोणाक्षुपे ॥
महाद्रनुह : । पुं० युद्धवाद्ये ॥ अतिक्ष लडे ॥
महाधनम् । न० महामूल्ये । बहुमूल्ये वस्तुनि । महगी० हू० भा० । सुवर्णे ॥ सिह्लके ॥ चारुवाससि ॥ महद्धनंमूल्यमस्य ॥ कृषिकर्म्मणि ॥ त्रि० अतिशयधनयुक्ते ॥
महाधातु : । पुं० स्वर्णे ॥
महाध्वग : । पुं० उष्ट्रे ॥
महानट : । पुं० महादेवे ॥
महानद : । पुं० नदविशेषे ॥
महानदी । स्त्री० पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्गतनदीविशेषे । त्रिपोतुपलायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ यथा । अम्बुजमम्बुनिजातंजातुनजायतेम्बुजादम्बु । मुरहरतत्रविपरीतंपदाम्बुजाद्यन्महानदीजाता ॥
महानन्द: । पुं० सुक्तौ ॥ अधिकाह्लादे ।
महानन्दा । स्त्री० अमृतायाम् । सुरायाम् ॥ माघशुक्लनवम्याम् ॥ नदीविशेषे । देवीविशेषे । अट्टहासेमहानन्दादेवी ॥
महानन्दि : । पुं० नन्दिस्वर्णनाम्नोराजपुत्रे ॥
महानरक: । पुं० अतिशयनानाप्रकारयातनास्थाने ॥
महान : पु० वृहदग्नौ ॥ दैवनवी ।

महानवमी । स्त्री० आश्विनशुक्लनवम्याम् ॥
महानसम् । न० पाकस्थाने । रसवत्याम् ॥ तत्ररक्षणीयजननामान्युक्तानि यथा । सूदशास्त्रविधानज्ञा: पराऽभेद्या : कुलोद्गता : । सर्वेमहानसेधार्या : कृत्तकेशनखाजना: ॥ इति ॥ पुंल्लिङ्गोप्ययमितिकश्चित् ॥ महच्चतदनश्च । अनोऽश्माय : सरसांजातिसंज्ञयोरितिसंज्ञायांटच् ॥
महानसाधिकृत : । त्रि० पौरोगवे ॥ महानसेऽधिकृत : ॥
महानाटकम् । न० हनुमन्नाटके ॥ नाटकविशेषे ॥
महानाडी । स्त्री० कण्डरायाम् ॥
महानाद : । पुं० कुञ्जरे ॥ वर्षुकाब्दे ॥ महाध्वने ॥ ध्वनिमद्दे । कर्णे ॥ सिंहे ॥ उष्ट्रे ॥ शङ्खे ॥ कोलाहलायाम् ॥ महान्नादोयस्यस: ॥
महानिद्रा । स्त्री० मरणे ॥
महानिम्ब: । पुं० पवनेष्टे । पार्वते । वकायन० ट्रेक० डेक० हू० भाषा । महानिम्बोहिमोरूक्षस्तिक्तोग्राहीकषायक : । कफपित्तक्रमिच्छर्दिकुष्ठहृल्लासरक्तजित् ॥ प्रमेहश्वासगुल्मार्शोमूषिकाविषनाशन:॥
महानिशा । स्त्री० निशामध्यभागे । निशीथे ॥ रात्रेर्मध्यस्थप्रहरद्वये ॥

यथा । महानिशातुविज्ञेयामध्यस्थंप्रहरद्वयम् । तत्रस्नानंनकुर्वीत काम्यनैमित्तिकादृते ॥ अन्यत्तु महानिशासार्द्धप्रहरोपरिप्रहरद्वयमिति रघुनन्दनः । देवलोक्तमहानिशारात्रिमध्यमदण्डद्वयात्मिकासाद्वितीयप्रहरशेषदण्डतृतीयप्रहरप्रथमदण्डरूपा ॥

महानीचः । पुं॰ रजके । अतिशयहीनवर्णे ॥

महानीलः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥ नागविशेषे ॥ सिंहलद्वीपाकरोद्भूते॰ मणिविशेषे ॥ सिंहलस्याकरोद्भूतामहानीलास्तुतेस्मृताद्गुणगण्योक्ताः ॥ तल्लक्षणं यथा । यस्तुवर्णस्यभूयस्त्वात् क्षीरेशतगुणेस्थितः । नीलतांतनुयात्सर्वंमहानीलः सउच्यते ॥ इतिगारुडे॰ ७२ अध्यायः ॥

महानीला । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

महानीली । स्त्री॰ नीलापराजितायाम् ॥ बृहन्नील्याम् । श्रीफलिकायाम् । केशार्द्रायाम् ॥

महानुभावः । पुं॰ श्रीहरौ ॥ महाशये । सुकृतिनि ॥ महामाहात्म्ये ॥ महान्श्रुताध्ययनतपश्चाचारादिनिबन्धनोऽनुभावः प्रभावोयस्यसः ॥

महान्तकः । पुं॰ महेन्द्राचलपीठस्थेशिवे ॥ स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ महेन्द्रेचमहान्तका ॥

महापक्षः । पुं॰ बहुपुत्रादिपरिच्छदे ॥

महापञ्चमूलम् । न॰ बृहत्पञ्चमूले । तद्यथा । बिल्वोग्निमन्थः श्योनाकः काश्मर्यः पाटलातथा । सर्वैस्तुमिलितैरेतैः स्यान्महापञ्चमूलकम् ॥

महापञ्चविषम् । न॰ बृहद्विषपञ्चके ॥ तद्यथा । शृङ्गीककालकूटश्चमुस्तकोवत्सनाभकः । शङ्खकर्णीतियोगोयंमहापञ्चविषाभिधः ॥

महापञ्चाङ्गुलः । पुं॰ स्थूलैरण्डे ।

महापत्रः । पुं॰ शाकवृक्षे ॥ मानके । मानकच्च॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ कन्दे ॥ त्रि॰ बृहत्पत्रयुक्ते ॥ महान्तिपत्राणियस्यसः ॥

महापत्रा । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

महापथः । पुं॰ प्रधानेऽध्वनि । घण्टापथे । राजवर्त्मनि ॥ आकाशे ॥ विस्तीर्णेपथि ॥ श्मशाने ॥ महतांपन्थाः॰ ष॰ ॥

महापथगमः । पुं॰ मरणे ॥

महापद्मः । पुं॰ अष्टनागान्तर्गतनागविशेषे । अतिशुक्ले । दशबिन्दुकमस्तके ॥ कुबेरस्यनवनिध्यन्तर्गतनिधिविशेषे ॥ लक्षकोटिसङ्ख्यायाम् । १०००००००००००० । न॰ सितपद्मे ॥

महापातकम् । न॰ ब्रह्महत्यादिषु ॥

यथा । ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्व्वङ्गनागम: । महान्तिपातकान्याहु स्संसर्गश्चापितै: सह ॥ महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मसुजायते । बाधतेव्याधिरूपेणतस्यकृच्छ्रादिभि: श्म: ॥ महत्त्वतत्पातकस्य ॥

महापातकी । स्त्री० ब्रह्महत्याद्यन्यतमपातकग्रस्ते ॥वीरहननाद्यन्यतममहापातकग्रस्ते॥ यथा । वीरघातीह्यथापायीवीराणांस्त्रीगमस्तथा । स्तेयीमहापातकिनस्तत्संसर्गीचपञ्चम: ॥ सचपतित: ॥ यथा । महापातकिनोयेचपतितास्ते प्रकीर्त्तिता: । पतितानांनदाह: स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चय: । नचाश्रुपात: पिण्डोवाकार्य्यं श्राद्धादिकं क्वचित् ॥ एतानिपतितानान्तुय: करोतिविमोहित: । तप्तकृच्छ्रद्वयेनैवतस्यशुद्धिर्नचान्यथा ॥ इतिशुद्धितत्त्वधृतंविष्णुपुराणवचनम् ॥ महापातकिनोजीवतएवप्रेतस्योदकक्रियावच्चमावरोच्यासपिण्डै: समानोदकैश्चयामादहिर्गत्वाज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधानेरिक्तायांनवम्यांतिथौदिनान्तेकर्त्तव्येत्याहमनु: ॥ पतितस्योदकंकार्य्यंसपिण्डैर्बान्धवैर्बहि: । निन्दितेहनिसायाह्ने ज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ ॥ दासीघटमपांपूर्णंपर्य्यस्येत्प्रेतवत्पदा ॥ अहोरात्रमुपासीरन्नशौचं बान्धवै: सह ॥ निवर्त्तेरंश्चतस्मात्तु सम्भाषणसहासने । दायाद्यस्यप्रदानञ्चयात्राचैवहिलौकिकी ॥ ज्येष्ठताचनिवर्त्तेतज्येष्ठावाप्यञ्चयद्धनम् । ज्येष्ठांशंप्राप्नुयाच्चास्ययवीयान्गुणतोधिक: ॥ प्रायश्चित्ते तुचरितेपूर्णंकुम्भमपांनवम् । तेनैवसार्द्धं प्राप्स्येयु: स्नात्वापुण्ये जलाशये ॥ सत्वप्सुतंघटंप्रास्यप्रविश्यभवनंस्वकम् । सर्व्वाणिज्ञातिकार्य्याणियथापूर्व्वंसमाचरेत् ॥ एवमेवविधिंकुर्य्याद्योषित्सुपतितास्वपि । वस्त्रान्नपानंदेयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥ महापातकमस्यस्याश्चिन्ता । इति: ॥ पारिभाषिकमहापातकीयथा ॥ कृतप्राणप्रतिष्ठाश्चनीचैर्यांप्रतिमांद्विजदुर्गांनप्रणमेद्यस्तुसमहापातकीस्मृत: ॥ अपिच । पितरंमातरंभार्य्यांगुरुपत्नींगुरुंपरम् । योनपुष्णातिकापट्यात्समहापातकीभवेब्र० वै० पु० ॥

महापापम् । न० महापातके ॥ अत्युत्कटपापे ॥

महापाप्मा । पुं० अत्युग्रे ॥ कामे ॥ महत: पापस्यहेतुत्वात् ॥

महापारेवतम् । न० बृहत्पारेवते । द्वीपखर्जूरे ॥

महापाश: । पुं० यमदूतविशेषे । ब्रह्मास्त्रे ।

महापालक : । पुं० वोर्मिनि । चेलु
की । वृहद्भिर्गुणैः ॥

महापिण्डीतक : । पुं० कृष्णवर्णे मद
नद्रुमे । बाराहे ॥

महापिण्डीतक : । पुं० वृक्षविशेषे
। श्वेतपिण्डीतके । शल्लकोषतरौ
। मरे । पिण्डीतरौ । पेंडिरा०
हू० भा० ॥

महापीठम् । न० एकपञ्चाशत्पीठे ॥

महापीलु : । पुं० वृहत्पीलुवृक्षे ।
महाफले । मधुपीलौ ॥

महापुराणम् । न० एकादशलक्षणयुक्ते
व्यासप्रणीतेऽष्टादशसङ्ख्यकपुरा
णविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सृष्टि
श्चापिविसृष्टिश्चस्थितिस्तेषाञ्चपाल
नम् । कर्मणांवासनावार्त्तामनूना
ञ्चक्रमेणच ॥ वर्णनं प्रलयानाञ्चमो
क्षस्यचनिरूपणम् । उत्कीर्त्तनं हरे
र्देवदेवानाञ्चपृथक् पृथक् ॥ दशा
धिकंलक्षणञ्चमहतांपरिकीर्त्तितम्
॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे
१३२ अध्याय : ॥

महापुरुष : । पुं० नारायणे ॥ श्रेष्ठ
नरे ॥ लक्षणं वाराह्या ६७ अ० ॥
ब्रह्मात्माभेदज्ञानिनि० जीवन्मुक्ते
॥ महांश्चासौपुरुषश्च । सन्महदिति
समास : । आन्ममहतद्भ्यात्वम् ॥

महापुरुषदन्ता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

महापुरुषदन्तिका । स्त्री० महाशता
वर्य्याम् ॥

महापुष्पा । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

महापृष्ठ : । पुं० उष्ट्रे त्रि० वृहत्पृष्ठे ॥

महापौलस्त्य : । पुं० वैकुण्ठनाथा
नुचरे ॥

महाप्रकृति : । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महाप्रपञ्च : । पुं० स्थूलसूक्ष्मकारण
प्रपञ्चानांसमष्टौ ॥ यथाऽवान्तरव
नानांसमष्टिरेकं महद्वनम्० यथाऽवा
न्तरजलाशयानांसमष्टिरेकोमहान्
जलाशयोभवति० तद्वत्स्थूलसूक्ष्म
कारणशरीरप्रपञ्चानामपिसमष्टिरे
कोमहान्प्रपञ्चोभवतीति ॥

महाप्रभ : । त्रि० अतिशयदीप्तियु
क्ते ॥

महाप्रभाव : । त्रि० अतिशयतेज :
शक्तिविशिष्टे ॥

महाप्रभु : । पुं० जगन्नाथे ॥

महाप्रलय : । पुं० सर्वसंहारे । एक
कालिकसमस्तजन्यपदार्थनाशे ॥
महांश्चासौप्रलयश्च ॥ न्यायमते ज
न्यभावानधिकरणे कालोमहाप्रल
य : ० सचचरमध्वंसरूप : ॥

महाप्रसाद : । पुं० विष्णुनैवेद्यादौ
॥ यथा । पादोदकञ्चनिर्माल्यं नै
वेद्यञ्चविशेषत: । महाप्रसादइत्यु
क्त्वाग्राह्यं विष्णो : प्रयत्नत : ॥ ब्राह्मे
चब्रह्ममंवेणब्रह्मणेपिंतवस्तुनि । त
न्माहात्म्यं महानिर्वाणतन्त्रेसम्यङ्

निरूपितम् ॥

महाप्रस्थानम् । न० शास्त्रीयेदेहत्यागविशेषे ॥ महत्०आवृत्तिशून्यंप्रस्थानम्०सर्पवृश्चिकसिंहव्याघ्रादिविषमभूम्याद्यपरिहारेणगमनंयावच्छरीरपातंतन्महाप्रस्थानम्०मुच्यते ॥

महाप्राण : । पुं० द्रोणकाके ॥

महाप्रेत : । पुं० ब्रह्मादिषु ॥ यथा । ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चईश्वरश्चसदाशिवः । एतेपञ्चमहाप्रेताभूताधिपतयोमताः ॥ चत्वारोमञ्चचरणाःपञ्चमःप्रच्छदःपटः । सच्चित्प्रकाशरूपेणशिवेनाभिन्नविग्रहाः ॥ तत्रासनेसमासीनानिर्भरानन्दरूपिणीति ॥

महाफल : । पुं० मालूरे । विल्वे ॥ त्रि० उत्कृष्टफले ॥ न० वृहत्फले ॥

महाफला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ राजजम्ब्वाम् ॥ तुम्ब्याम् ॥ महाकोशातक्याम् ॥ मधुवीजपुरे ॥

महाफेना । स्त्री० अब्धिफेने । हिण्डीरे ॥

महाबल : । पुं० वायौ ॥ बुद्धे ॥ न० सीसके ॥ त्रि० बलोत्कटे । बलीयसि ॥ महासामर्थ्ये ॥ महत्प्रकृष्टंबलमस्य ॥

महाबला । स्त्री० अतिबलायाम् । पीतपुष्प्याम् । पीतवाट्यालके ॥

महाबोधि : । पुं० बुद्धे ॥

महाब्राह्मण : । पुं० निन्दितब्राह्मणे । कव्या० अचारज० इ० भा० ॥

महाभद्रा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥ गङ्गायाम् ॥

महाभट : । पुं० अतिशययोद्धरि ॥

महाभाग : । त्रि० अतिधन्ये ॥ दयाद्युत्कृष्टगुणयोगोमहाभागता० तद्विशिष्टे ॥ महान्भागोभाग्यमस्य ॥ महान् असाधारणोभागऐश्वर्यादिभगसमुदायोयस्यवा ॥

महाभागा । स्त्री० महालयतीर्थस्थायां देव्याम् ॥

महाभारतम् । न० व्यासप्रणीतेतिहासशास्त्रे ॥ तन्नामकारणं यथा । एकतश्चतुरोवेदाभारतञ्चैतदेकतः । पुराकिलसुरैः सर्वैः समेत्यतुलयाधृतम् ॥ चतुर्भ्यः सरहस्येभ्योवेदेभ्योह्यधिकंयदा । तदाप्रभृतिलोकेस्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्त्वाद्भारतत्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥

महाभाष्यम् । न० पातञ्जलिव्याकरणभाष्ये ॥

महाभिलाष : । त्रि० महेच्छे ॥ महानभिलाषोस्य ॥

महाभिष : । पुं० राजर्षिविशेषे । प्रातीपे । शन्तनौ ॥ यथा । महाभिषोनृपोस्मात् प्रतीपस्यसुतस्तदा । शन्तनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासत्यसङ्गरइति ॥

महाभीता। स्त्री० लज्जालुवृक्षे ॥ त्रि० अतिशयभययुक्ते ॥
महाभीम:। पुं० शान्तनुनृपे ॥ भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥ त्रि० अतिशयभयानके ॥
महाभीरु:। पुं० कीटविशेषे। गोपालिक० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ ग्वाली० इ० दे० भा० ॥ अतिशयभयशीले ॥
महाभीष्म:। पुं० शान्तनुनृपे ॥
महाभूतम्। न० व्योमादिपञ्चसु। भूम्यादिपञ्चसु ॥ महाभूतानिपंचैव खानिलाग्न्यम्बुभूमय: ॥
महाभृङ्ग:। पुं० नीलभृङ्गराजे ॥
महाभैरव:। पुं० शरभरूपिणिहरे ॥
महाभोग:। त्रि० नारायणे ॥ अतिसुखिनि ॥ महान्भोग: सुखरूपोऽस्य ॥
महाभोगा। स्त्री० दुर्गायाम्। महार्थसाधिनीदेवीमहाभोगातत: स्मृता॥
महामण्डूक:। पुं० पीतमण्डूके ॥
महामति:। त्रि० अतिशयबुद्धिविशिष्टे ॥
महामद:। पुं० मत्तगजे ॥ त्रि० अतिशयहर्षयुक्ते ॥
महामना:। त्रि० सदन्त:करणे ॥ उत्कृष्टे। महेच्छे। उदारे। महाशये। अक्षुद्रचित्ते ॥ सर्वश्रेष्ठोहमितिमन्यमाने ॥ महद्भिर्धीरमन्यैरसममात्मानंमन्यमानंमनोयस्य स: ॥ परमेश्वरे ॥ सृष्टिस्थित्यन्तकर्माणिजगतांमनसैवकरोतीतिमहामना: ॥ मनसैवजगत्सृष्टिंसंहारञ्चकरोतिय इतिविष्णुपुराणम्। मनसैव० सङ्कल्पमात्रेणैव ॥
महामाघ:। पुं० योगविशेषे ॥ माघीचमघसंयुक्तामघायांचगुरुर्यदा। महामाघस्तदाप्रोक्तोव्रतोद्वाहादिवर्जयेत् ॥
महामात्र:। पुं० प्रधाने। अमात्ये। सामान्यादौ ॥ समृद्धे। हस्तिपकाधिपे। हस्तिशिक्षाजीविनि ॥ महतीमात्रापरिच्छेदोऽस्य ॥
महामात्री। स्त्री० आचार्यपत्न्याम् ॥ महामात्रयोषायाम् ॥
महामानसी। स्त्री० जिनानांविद्यादेवीभेदे ॥
महामाय:। पुं० हरौ ॥ मायाविनामपिमायाकारित्वात् ॥ महतीप्रकृष्टामायास्य। महामायात्वंचमायाविनामपिमयशम्बरप्रभृतीनांविविधप्रपंचविभ्रमकारिमायाप्रयोक्तृत्वात् ॥
महामाया। स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ईश्वरशक्त्याम् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमाया० तस्यामहत्त्वंसर्वविषयत्वमितिव्याख्यानात् ॥ तस्या: स्वरूपंयथा। कालिकापुराणे। गर्भान्तर्ज्ञानसम्पन्नंप्रेरितंसूतिमारुतै:

।उत्पन्नंज्ञानरहितंकुरुतेयानिरञ्ज
नम्॥पूर्वापूर्वसम्बन्धसंस्कारैर्वि-
नियोज्यच।आहारादौततोमोहं-
ममत्वंज्ञानसंशयम्॥क्रोधोपरोध
लोभेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वापुनः पुनः।प-
श्चात्कामेनसंयोज्यचिन्तायुक्तमहर्नि
शम्॥आमोदयुक्तंव्यसनासक्तंज-
न्तुंकरोतिया।महामायेतिसाप्रो
क्तातेनसाजगदीश्वरी॥इति॥
महामायी।पुं० ईश्वरे॥
महामायी।स्त्री० दुर्गायाम्॥
महामारी।स्त्री० महाकाल्याम्॥भा
मयैंशभूतायांमहाजनक्षयकर्यांदेव
तायाम्।संहारशक्तौ॥महतीमा
रयतीतितथा।महतीचासौमारी
चेतिवा॥व्याप्तंतयैतत्सकलंब्रह्मा
ण्डंमनुजेश्वर।महाकाल्यामहा-
कालेमहामारीस्वरूपया॥सैवका-
लेमहामारीसैवसृष्टिर्भवत्यजा॥स्थि
तिंकरोतिभूतानांसैवकालेसनातनी-
तिमार्कण्डेयपुराणम्॥अतिशय-
मारके॥
महामार्गः।पुं० राजमार्गे॥
महामालिनी।स्त्री० नाराचाभिधछ-
न्दोविशेषे॥यदिहनयुगलंततोविरे
फैर्महामालिनीतिलक्षणम्॥
महामाषः।पुं० राजमाषे।चौरा०
लोबिया० इ० भा०॥
महामुखः।पुं० कुम्भीरे।न० बृह
न्मुखे॥त्रि० तद्वति॥
महामुण्डी।स्त्री० महाश्रावणिका-
याम्॥
महामुनिः।पुं० नारायणे॥अग-
स्त्ये॥बुद्धे॥काले॥कृपाचार्ये॥
व्यासे॥महांश्चासौमुनिश्च।सन्म
हदितिसमासः।आन्महतइत्या
त्वम्॥ब्रह्मविदि॥तुम्बुरुवृक्षे॥
न० कुस्तुम्बुरुणि।धन्याके॥
महामूर्द्धा पुं० शिवे॥त्रि० बृहन्मस्त
कयुक्ते॥
महामूलः।पुं० राजपलाण्डौ॥कि
लिहिण्टे॥
महामूल्यः।पुं० पद्मरागे॥न० म
हार्घे॥त्रि० तद्वति॥
महामूषिकः।पुं० बृहदुन्दुरौ।महा
खे॥
महामृगः।पुं० हस्तिनि॥शरभे॥
महामृत्युञ्जयः।पुं० मृत्योर्जयका
रे शिवमन्त्रविशेषे॥नित्यमष्टशतं
जप्त्वामृत्युंमृत्युपथंनयेत्॥
महामेघः।पुं० अतिशयमेघे॥
महामेदः।पुं० अष्टवर्गाङ्गौषधे।
पुरोद्भवे।बृहन्मेदे॥
महामेदा।स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधविशे
षे।वसुच्छिद्रायाम्।जीवन्याम्
पांशुरागिण्याम्॥महामेदाभिधः
कन्दोमोरङ्गादौप्रजायते।शुक्लार्द्र
कनिभःकन्दोलताजातःसुपाण्डुरः

ल्युट्। रजकरजनरञ्जनरञ्जस्य प सङ्ख्यानान्नलोपः॥ वक्ते : क्यन् वा ।। महच्चतद्रजनं च। सन्महदिति समास : ।

महारण्यम्। न॰ अरण्यान्याम् ॥ महच्चतदरण्यञ्च। सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैरितिसमासः। आन्महतइत्यात्वम् ॥

महारत्नम्। न॰ मुक्तादिनवसु ॥ मुक्ताफलंहीरकञ्चवैदूर्यंपद्मरागकम्। पुष्परागञ्चगोमेदंनीलंगारुत्मतंतथा ॥ प्रवालयुक्तान्युक्तानिमहारत्नानिवैनव ॥

महारथ : । पुं॰ रथिकविशेषे । अयुतधन्विभिः सहयोद्धरि ॥ यथा । एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्विनाम्। शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चमहारथइतिस्मृतः ॥ अपिच । आत्मानं सारथिञ्चाश्वान् रक्षन् युद्ध्येत योनरः । समहारथसंज्ञः स्यादित्याहुर्नीतिकोविदाः ॥ शिवे ॥ विष्णौ ॥ महान् महात्मा॰नन्दी॰गरुडोवारथोयस्य स : ॥

महारम्भम्। न॰ गडलवणे । सांभर॰हू॰भा॰ ॥

महारस : । पुं॰ खर्जूरे ॥ कोशकारे । इक्षुविशेषे । कोसियार॰हू॰भा॰ ॥ कशेरुणि ॥ पारदे । रसेन्द्रे ॥ न॰काञ्जिके ॥

महारसाष्टकम्। न॰ हिङ्गुलादाष्टसु ॥ यथा । दरदंपारदः सत्त्वं क्रान्तंकान्तमभ्रकम्। माक्षिकं विमलश्चेतिस्युरेतेऽष्टौमहारसाः ॥

महाराज : । पुं॰ बुद्धभेदे । मञ्जुघोषे ॥ असपत्नराज्यप्रति । नृपश्रेष्ठे ॥

महाराजचूत : । पुं॰ उत्तमाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

महाराजद्रुम : । पुं॰ आरग्वधे

महाराजिक : । पुं॰ गणदेवताविशेषे ॥ सत्यसुधन्वसवनादयोविंशत्यधिकशतद्वयसङ्ख्यातागौरवाक्षदर्शिताः । महाराजिकनामानोद्विशतेविंशतिस्तथा ॥ महतीराजिः पङ्क्तिर्येषामितिविग्रहेशैवादिभाषेतिकन्॥

महारात्रि : । स्त्री॰ महाष्टम्याम् ॥ अर्द्धरात्रात्परं मुहूर्त्तद्वये ॥ ब्रह्मलयोपलक्षितायांमहाप्रलयरात्र्याम् ॥ ब्रह्मणस्तुनिपातेचमहाकल्पोभवेन्नृप। प्रकीर्त्तितामहारात्रिः साएवचपुरातनैरितित्र॰वै॰पु॰ ॥

महाराष्ट्र : । पुं॰ देशविशेषे ॥ श्रिपर्वकंसमारभ्यमध्येचोज्जयिनीशिवे। मार्जारतीर्थेराजेन्द्रकोलापुरनिवासिनी ॥ तावद्देशोमहाराष्ट्रः कर्णाटस्वामिगोचरः । द्रु॰शक्तिसङ्गमे ७ पटलः ॥ अपिच। नैऋ॑ते

विडानन्तं महाराष्ट्रास्वरैश्च : । ज-
वन : मह्लव : सिन्धु : पारसीकाद
योमता : । इ० ज्योतिषतत्त्वे कूर्-
मचक्रं ॥

महाराष्ट्री । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥
शाकविशेषे । करैठी० इ० भा० ।
भाषाप्रभेदे ।

महारिष्ट : । पुं० महानिम्बे । गिरि
निम्बे ।

महारुद्र : । पुं० महादेवे ।

महारूप : । पुं० शिवे

महारूपकम् । न० नाटके ॥

महारोग : । पुं० पापरोगे ॥ तथाष्ट
विधोयथा । उन्माद : १ । त्व-
ग्दोष: २ । राजयक्ष्मा ३ । श्वास:
४ । मधुमेह : ५ । भगन्दर : ६ ।
उदर : ७ । अश्मरी ८ । इति ॥

महारोगी । त्रि० महारोगयुक्ते ॥

महारौरव : । पुं० नरकान्तरे ॥ महा
रौरवसंज्ञन्तु अधोर्द्धं तास्रसम्पुटम् ।
धम्यते खदिराङ्गारैर्युं वहारापनाय
क : ॥ देवद्रव्यापहारी च पच्यते का
लमक्षयम् ॥ महान्रौद्रोरवोऽत्र ।
अकम्मादित्वाद्वलोप : । यद्वा ।
रुरुभांरमृगाख्योमृग : । महतोरु
रोरयम् । अण् ॥

महार्घ : । पुं० लावकाख्यखगे ॥ त्रि०
महामूल्ये ॥

महार्णव : । पुं० महासमुद्रे ॥

महार्थ : । पुं० परमार्थे ॥

महार्द्र : । पुं० वृक्षविशेषे । महाला
इ० गौ० दे० भा० ॥

महार्द्रन् । न० चन्दने ॥

महार्द्रकम् । न० वनार्द्रके ॥

महार्बुदम् । न० दशार्बुदे । शतकोटि
१००००००००० सङ्ख्यायाम् ।
शब्दे ॥

महार्ह : । पुं० विष्णौ । मह : पूजा-
तामर्हति । अर्हइतिसूत्रात् महर्त्वे :
कर्मण्युपपदेअच्प्रत्यय : ॥ न०
श्वेतचन्दने ॥

महालक्ष्मी : । नारायणशक्त्याम् । रा
धायाम् ॥ यन्मायया मोहिताश्च ब्र
ह्मविष्णुशिवादय : । वेधानासां
महालक्ष्मीं परां राधां वदन्तिते ॥ यद
र्द्धाङ्गा महालक्ष्मी : प्रियानारायण
स्य चेति ब्र० वै० पुराणम् ॥

महालय : । पुं० विहारे ॥ तीर्थमहा
भागादेव्याश्चैव ॥ परमात्मनि ॥
पितॄणामुत्सवाश्रयेकन्यागतापरपक्षे
कन्यागत० इ० भा० ॥

महालसा । स्त्री० देवीविशेषे । दक्षि
णदेशे० महादिस्थानमितिविख्या-
ते० देवीस्थाने ॥

महालिकटभी । स्त्री० श्वेतखिर्णकी
वृक्षे ॥

महालीलसरस्वती । स्त्री० तारादेव्या :
प्रभेदे ॥ लीलयावाक्प्रदायितितिव

सर्पे ॥

महाविषम् । न० मेषसङ्क्रान्तौ ॥ मयूरं विम्बदाख्यायोऽभिषिक्त तेरवौ । अपिरोगान्वितस्यस्तस्य शिं करिष्यति ॥

महाविष्णुः । पुं० महाविराजि ॥

महावीचिः । पुं० नरकविशेषे । महावीचिषु मग्नाश्चावीचिमतुलीय ते ॥

महावीज्यम् । न० विटपे । मुष्कय उपस्थयोरन्तरे ॥

महावीरः । पुं० गरुडे ॥ शूरे ॥ सिंहे । महानले । यज्ञाग्नौ ॥ वज्रे ॥ श्वेततुरङ्गे । अन्तिमजिने ॥ कोकिले ॥ लक्ष्मणे । हनुमति ॥ एकवीरवृक्षे ॥ सन्तानविहगे । जराटके ॥ कामदेवे । मारे ।

महावीरा । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥

महावीर्य्यः । पुं० ब्रह्मणि ॥ महदुत्पत्तिकारणमविद्यालक्षणं वीर्यमस्य ॥ वृक्षभेदे ॥ वाराहीकन्दे ॥ त्रि० महाप्रभावे । अतिशयबलयुक्ते ॥

महावीर्य्या । स्त्री० संज्ञायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥ वनकार्पास्याम् ॥ महाशतावर्य्याम् ॥

महावृक्षः । पुं० स्नुहीद्रुमे ।

महावृहती । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥

महावेगः । त्रि० अधिकवेगवति ॥

महाव्याधिः । पुं० कुष्ठादिमहारोगे ॥

महाव्रणम् । न० दुष्टव्रणे ॥

महाव्रतम् । न० द्वादशवार्षिकव्रते ॥ यथा । तेनवधकालादूर्ध्वं विंशत्यऽधिकशतस्यावद्द्वदिष्टं तावत्परिमाणमहाव्रतानुष्ठायी नदीतीरस्था : शरत्कालिकदुर्गापूजने ॥ यथा । महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यैरनुष्ठितम् । कर्त्तव्यं सुरराजेन्द्र देवीभक्तिसमन्वितैः ॥ चकचोद्भव कालिकमाघवले ॥ अपितयोग शास्त्रेऽवविशेष :। यथा । अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाय माः ॥ ३० ॥ एते जातिदेशकाल समयाऽनवच्छिन्नाः सार्वभौमाम हाव्रतम् ॥ ३१ ॥ येचाहिंसाद्याः पंचयमाउक्तास्तएवजात्याद्यनवच्छेदेन०दृढभूमयोमहाव्रतमुच्यन्ते: तत्राहिंसाजात्यवच्छिन्नायथा० मृगयोऽहं गातिरिक्तान्नहनिष्यामीति ० सैवकालावच्छिन्नायथा० नचतुर्दशीं नपुण्येऽहनीतिसैवयोऽजन निमित्तरूपसमयावच्छिन्नायथा०ब्र- विषयदेवब्राह्मणप्रयोजनव्यतिरेकेणनहनिष्यामीति०युद्धं विनानहनिष्यामीतिच । एवंविवाहादिप्रयोजनव्यतिरेकेणानृतं नवदिष्यामीति । एवमापत्कालव्यतिरेकेण क्षुधाद्व्यतिरिक्ताः स्तेयं नकरिष्यामीति । एवमृतुकालव्यतिरिक्त

कालिपलीनगमिष्यामीति । एवं गुर्वादिप्रयोजनमन्तरे धनपरिग्रही ष्यामीति॰यथायोग्यमवच्छेदोद्रष्ट व्य :। एतादृगवच्छेदोपरिहारे च यदासर्वं जातिसर्वं देश सर्व्वं काल सर्वं प्रयोजनेषुभवा : सार्वभौमा अहिंसाद्योभवन्तिमहताप्रयत्नेन परिपाल्यमानत्वात्॰तदातेमहाव्र तशब्देनोच्यंते । एवंकाष्ठमौना दिव्रतमपिद्रष्टव्यम् । एतादृशव्रत दार्ढ्येच॰कामक्रोधलोभमोहानांच तुर्णामपिनरकद्वारभूतानांनिवृत्ति:। तत्राहिंसमयाक्षमयाचक्रोधस्य॰ब्रह्म चर्येणवस्तुविचारेणचकामस्य॰च स्तेयापरिग्रहरूपेणसन्तोषेणलोभ स्यसत्येनयथार्थज्ञानरूपेणविवेके नमोहस्य॰तन्मूलानाञ्चसर्वेषांनिवृ त्तिरितिद्रष्टव्यम् । इतराणिचफला निसकामानांयोगशास्त्रे कथितानि॥

महाव्रती । पुं॰ शिवे ॥ उत्कटे ॥ त्रि॰महाव्रतयुक्ते ॥

महाशक्ति :। पुं॰ कार्तिकेये ॥ हा- रौ ॥ महतीशक्ति :सामर्थ्यमस्य॥ अतिशयपराक्रमे ॥ स्त्री॰मायामव- चनहारूपिण्याम् । निर्गुणायाम् ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥

महाशङ्ख : पुं॰ नरास्थनि । कर्णं नेत्रयोर्मध्यगतास्थि ॥ कर्णनेत्रान्त- रालास्थि महाशङ्ख : प्रकीर्त्ति-त : ॥ दशनिखर्वे १००००००००००००० निधिप्रभे दे ॥ चलिके । ललाटे ॥ बृहच्छङ्खे ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । स्त्री स्वस्थे लाभगेशुक्रे त्रिषष्ठे देवपूजिते । महाशङ्खाख्ययोयोग : प्रतिप- द्यापमानद : ॥

महाशठ :। पुं॰ राजधत्तूरे ॥ त्रि॰ अ तिधूर्त्ते ॥

महाशणपुष्पिका । स्त्री॰ वृहच्छणपु- ष्प्याम् । वृत्तपर्ण्याम् । श्वेतपुष्पा याम् ॥

महाशता । स्त्री॰ महाशतावर्याम् ॥

महाशतावरी । स्त्री॰ सहस्रवीर्यादा- म् । सुरसायाम् । शतवीर्यायाम् ॥ महाशतावरीमेध्याहृद्यावृष्यारसाय नी । शीतवीर्यानिहन्त्यर्शोग्रहणी- नयनामयान् ॥

महाशन :। पुं॰ विष्णौ ॥ कल्पा- न्ते सर्वंग्रसनात्महत्भशनंसंहार्य्यं- मस्य । महाभैरवे ॥ कामे ॥ मह- द्भनंविषयजातं यस्य :॥ घ्नासु- सुरे ॥ त्रि॰ अतिभक्षकेरीसि ।

महाशफर :। पुं॰ फफसाख्यमत्स्ये ॥ महाशफरसंज्ञस्तुतिक्त : पित्तकफा पह :। शिशिरोमधुरोरुच्योवात- साधारण : स्मृत : ॥

महाशय :। त्रि॰ महेच्छे ॥ महाम् आशयोयस्य ॥ पुं॰समुद्रे ॥

महाशय्या । स्त्री० राजतल्पे । हस्त्यव्यायाम् ॥
महाशर : । पुं० स्थूलशरे ॥
महाशल्क : । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥
महाशाक : पुं० शाकभेदे ॥
महाशोखा । स्त्री० नागवल्लयाम् ॥
महाशाल : । पुं० महाशस्थे । विस्तीर्णाभि : शालाभिर्युक्ते । सम्पन्ने ॥ महतीविस्तीर्णाशाला० रहरथस्य :॥
महाशालि : । पुं० स्थूलशालौ । सुगन्धिके ॥ महान्श्रेष्ठ : शालि: ॥
महाशिव : । पुं० महादेवे ॥
महाशीता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥
महाशुक्ति : । पुं० मुक्तामातरि ॥
महाशुक्ला । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ त्रि० अतिशुक्लवर्णयुक्ते ॥
महाशुभ्र : । त्रि० अतिशुभ्रवर्णयुक्ते ॥ न० रजते ॥
महाशूद्र : पुं० आभीरे ॥
महाशूद्रा । स्त्री० महत्यांशूद्रायाम् ॥ महतीशूद्रेतिविग्रह :॥
महाशूद्री । स्त्री० आभीर्याम् ॥ महाशूद्रस्यस्त्री० जातौ वा । पुं०योगादिति० जातेरितिवाङीष् ॥
महाशैवडी । स्त्री० श्वेतकिङ्किणीवृक्षे ॥
महाशौषिर : । पुं० दंतरोगविशेषे ॥ दन्ताश्चलन्तिवेष्टभ्यस्तालुचाप्यवदीर्यते । दन्तमांसानिपच्यन्तेमुखञ्चतुद्यते ॥ यस्मिन्ससर्वजोव्याधिर्महाशौषिरसंज्ञित : ॥
महाश्मशानम् । न० आनन्दवने । काश्याम् ॥ महांत्यपिचभूतानिप्रलये समुपस्थिते । शेरतेऽत्रशवाभूत्वाश्मशानन्तुततोभवेत् ॥ वाराणसीति विख्याताद्द्रावासइतिद्विज : । महाश्मशानमित्युक्तंप्रोक्तमानन्दकाननम् ॥
महाश्यामा । स्त्री० शिंशपावृक्षे ॥ श्यामलतायाम् ॥
महाश्रम : । पुं० तीर्थविशेषे ॥
महाश्रमण : । पुं० बुद्धभेदे । गौतमसुनौ ॥
महाश्रावणिका । स्त्री० कदम्बपुष्प्याम् । महामुण्डाम् ॥
महाश्री : । स्त्री० बुद्धशक्त्यन्तरे । तारायाम् ॥
महाश्रोत्रिय : । पुं० महत्त्वेसतिश्रुताऽध्ययनवृत्तसम्पन्ने ॥ महांश्चासौश्रोत्रियश्च ॥
महाश्वेता । स्त्री० शुक्लभूकूष्माण्डे । श्वेतगन्धिकायाम् ॥ (भूमिकूष्माण्डे ॥ सरस्वत्याम् ॥ श्वेतापराजितायाम् ॥ सितायाम् ॥ मधुजायाम् । श्वेतकिङ्किणीवृक्षे । दुर्गायाम् ॥ महतीचासौश्वेताच ॥
महाषष्ठी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
महाष्टमी । स्त्री० आश्विनशुक्लाष्टम्याम्

॥ शरत्कालेऽश्वयायातुसैवप्रोक्ताम हाष्टमी। महारात्रिरितिख्यातातस्या मप्यांयजेत्सुधीः॥ अष्टम्यांरुधिरै र्मांसैर्महामांसैः सुगंधिभिः। पू जयेद्बहुजातीयैर्बलिभिर्भोजनैःशि वाम्। सिन्दूरैः पट्टवासोभिर्नाना विधविलेपनैः। पुष्पैरनेकजातीयैः फलैर्बहुविधैरपि॥ उपवासंमहाष्टम्यां पुत्रवान्नसमाचरेत्। यथातथैवपूता त्मात्रतीदेवींप्रपूजयेत्॥ पूजयि त्वामहाष्टम्यांनवम्यांबलिभिस्तथा। विसर्ज्जयेद्दशम्यान्तुश्रवणेतांवरी त्सवैः तत्राईरामपूजा यथा। कन्यार्कंस्थेरवौविप्रे शुक्लाष्टम्यांप्रपू जयेत्। सोपवासोनिशार्द्धेतुमहा विभवविस्तरैः॥ पूजांसमारभे द्व्यानन्वर्चे वारुणे पिबा। यशुघा तस्वकर्त्तव्योगवलाजवधस्तथे तिदे वीपुराणेवारुणपदेनपूर्वाषाढोच्यत इतिरघुनन्दनः॥ महाष्टम्युपवा सेपारणन्तु। अष्टम्यांसमुपोष्यैव नवम्यामपरेऽहनि। मत्स्यमांसो पहारैणदद्यान्नैवेद्यमुत्तमम्॥ ते नैवविधिनान्नन्तुस्वयंभुञ्जीतनान्य थेति॥

महासन्न:। पुं० कुबेरे॥ त्रि०अति-निकटे॥

महासमङ्गा। स्त्री० हबवलायाम्। खिरहिट्याम्। बलायाम्। कगहि या०कंघी०खरेटी०इ०भा०॥

महासर्ज्जः। पुं० असनवृक्षे॥ प-नसे॥

महासहः। पुं० कुब्जकवृक्षे॥ त्रि० अतिसहने॥

महासहा। स्त्री० माषपर्ण्याम्। अम्ला ने। कठसरैय्या०इ०भा०॥ मह तीचासौसहाच। सन्महदितिसमा सः। आन्महतइत्यात्वम्॥

महासान्तपनम्। न० व्रतविशेषे॥ अचयाज्ञवल्क्यः। कुशोदकञ्चगो क्षीरंदधिमूत्रंशकृत्घृतम्। ज ग्ध्वापरेह्ण्युपवसेत्कृच्छ्रंसान्त पनंचरम्॥ त्र्यहसाध्यसान्तपनमु क्त्वाह। पृथक्सान्तपनद्रव्यैःषड हः सोपवासकः। सप्ताहेनैवकृ च्छ्रोयंमहासान्तपनंस्मृतम्॥ म-हासान्तपनंधेनुषट्कदानसम म्॥

महासारः। पुं० दुर्खदिरे॥ त्रि० युक्तियुक्ते॥

महासाहसम्। न० अतिबलात्कारकृत कार्ये॥ अतिभयदण्डे॥

महासाहसिकः। त्रि० अतिसाहसयु क्ते॥ प्रसह्यापहारिणि॥ महांश्चा-सौसाहसिकश्च॥

महासिंहः। पुं० शरभे। पर्वताश्रये॥ देव्याःसिंहे॥ यथा। तीक्ष्णदंष्ट्रः करालास्यः सटाशोभितकन्धरः।

अतुरङ्गिभिर्यक्तक्षोभवर्जितः । प्र-
कीर्त्तितश्रुति ॥

महासुख : । पुं० बुद्धे ॥ न० क्रीडा वले । प्रचुरसुखे ॥ वि० तद्वति ॥

महासुगन्धा । स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥ वि० अतिसुगन्धयुक्ते ॥

महासूक्ष्मा । स्त्री० वालुकायाम् ॥ वि० अतिशयसूक्ष्मे ॥

महासेन : । पुं० कार्त्तिकेये ॥ महासैन्यपतौ ॥ बौद्धभेदे ॥ महतीसेनाऽस्य ॥

महास्कन्ध : । पुं० शरभे ॥ वि० बृहत्स्कन्धयुक्ते ॥

महास्कन्धा । स्त्री० जम्बूवृक्षे ॥

महास्कन्धी । पुं० शरभे ॥

महास्थली । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ श्रेष्ठस्थाने ॥

महास्नायु : । पुं० कण्डरायाम् ॥

महास्रग्वी । पुं० शिवे ॥

महास्वन : । पुं० वाद्यप्रभेदे । महत्तूर्ये ॥ शिवे ॥ महान्‌जर्ज्जित : स्वन : नादोऽस्य । यद्वा । महान् स्वन : श्रुतिलक्षणोनादोऽस्य ॥ सन्महदितिसमासे०आत्वम् ॥ उच्चशब्दे ॥ वि० तद्वति ॥

महाहनु : । पुं० शिवे ॥ हनूमति ॥ वि० वृहद्धनुयुक्ते ॥

महाहवि : । न० गोघृते ॥ ब्रह्मणि ॥ महच्चतद्धविश्च०ब्रह्मात्मनिसर्वंजगत्तदात्मतयाहूयतेहुतिमहाहवि : । [illegible]पुरोडाश[illegible] [illegible] [illegible] शाहवि : ॥

महाहास : । पुं० अट्टहासे ॥

महाहिगन्धा । स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥

महाह्रस्वा । स्त्री० कपिकच्छ्वाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ वि० अतिखर्वे ॥

महि । अ० महिमनि ॥

महि : । स्त्री० भूमौ ॥ महति । मह पूजायाम् । चुरादिरदन्त : । सर्वधातुभ्यइ : ॥

महिका । स्त्री० हिमे ॥ महति । मह० । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥

महित : । वि० पूजिते ॥ महतिस्म ॥ मह० । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति क्त : ॥

महितम् । न० राज्ये ॥ वि० पूजनीये ॥ महति । मह० । महेरिनण्चेति पचिवूनन् ॥

महिमा । पुं० शिवैश्वर्ये । ऐश्वर्यातिशये । भूतिप्रभेदे ॥ महान्भवति० येनसमस्तब्रह्माण्डेपिनसमवैति ॥ विभूतिविस्तारे ॥ आत्मन : कर्मनिमित्तवृद्धिक्षयराहित्ये ॥ महतो भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिच् ॥ उत्कर्षे ॥

महिमभृत् । वि० ऐश्वर्यवति ॥

महिर : । पुं० पीथे । मिहिरे । सूर्ये ॥

हरीषधमाथ भवस्नानमाविधाम्मृ ता ॥
महौजा : । चि० वीर्यवति । महाप्रभावे ॥ महत्तूर्जोयस्येतिविग्रहः ॥
महौषधम् । न० शुण्ठ्याम् । विषायाम् । अतिविषायाम् । अतीस० ॥ भा० ॥ लशुने ॥ भूम्याहुल्ये ॥ वाराहीकन्दे ॥ वत्सनाभे ॥ पिप्पल्याम् ॥ सुरायाम् ॥ महौषधं ब्रह्मीयानादु : खविस्तारकमनृतम् । आनन्दजनकं यत्तदासमस्तवस्तुयम् ॥ महत्तत्‌औषधम् ॥
महौषधि : । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ लज्जालुलुदे ॥
महौषधिगण : । पु० पृश्निपर्ण्यादिषु ॥ यथा । पृश्निपर्णीश्यामलताभृङ्गराजशतावरी । गुडूचीसहदेवाचमहौषधिगण : स्मृत : ॥
महौषधी । स्त्री० श्वेतकण्टकार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥
महौषध्यष्टकम् । न० महाग्रामीयद्रव्यविशेषे ॥ यथा । सहदेवीतथाव्याघ्रीबलाचातिबलातथा । शङ्खपुष्पीतथासिंहीअष्टमीचसुवर्चला ॥ महौषध्यष्टकंप्रोक्तंमहाज्ञानेनियोजयेत् ॥
मा । अ० वारणे ॥ त्रिकल्पे ॥
मा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम्

॥ पितृयायाम् । माने ॥ जननि ॥
मांसम् । आधातो : सञ्ज्ञादि त्वात्कृन्म् ॥
मांसम् । न० पिशिते । तरसे । पलले । आमिषे । क्रव्ये । रक्तधातौ । मांस० ॥ पु० भा० ॥ मांसंवातहरंसर्वं बृंहणंबलपुष्टिकृत् । प्रीणनंगुरुहृद्यञ्चमधुरंरसपाकयो : ॥ मांसवर्गोद्विधाज्ञेयोजाङ्गलाऽनूपभेदत : ॥ तत्रसद्योहतादिमांसशुद्धिविशेष : सचोच्यते । यथा । सद्योहतस्यमांसंस्याद्व्याधिघातिययामृतम् । वयस्थं श्वंसात्मकं ... तद्विवर्जयेत् ॥ ... महीलारमधुरंगुरु ॥ ... मांसं ... ॥ ... हृद्व्यालकृष्टंशुष्कंमूलकरंगुरु ॥ विषाम्बुसंस्कृतश्चैतत् ... जाचरम् ॥ ... कायकोपनम् ॥ तोयदूषितंरा आलंवलमसुचिदोषदम् ॥ शिरःपुच्छानुप्रथु : सोपदाय ... ॥ पराह्वचपुंसाख्याश्चयोषांपूर्वाहमादिशेत् ॥ हृच्छमध्यंगुरुकाय : सर्वप्राणिनांस्मृतम् । ... नपाषिवशामांसदेवचघृतमकथ्यते ॥ गुरुचाङ्गानिसर्वाणिपांशुलोधीराधपक्षिणाम् । करस्कन्धोदरमूर्धापादौपादौकटिस्तथा । पृष्ठत्वक्यकृद

संस्कृतम्	भाषा

स्वविज्ञयालाहवाम्बया :
मातृभोगीण : । त्रि० मातुर्हितं ॥ मा
तुर्भोग : शरीरम् । तस्मै हित : ।
आत्मविश्वजनेत्यादिनाख : ॥
मातृमुख : । त्रि० जडे ॥ इतिपिका
खड्गशेष : ॥
मातृयोग : । पुं० यात्रायोगोऽन्तरे ॥
यथा । अधिमात्रांशगेसौम्योसितेवा
प्यसुरार्चिते । लग्नगेमातृयोगोयंश
भूपांसन्निद्धास्तदा ॥
मातृवाहिनी । स्त्री० वल्गुलायाम् ।
मांसिष्टायाम् । पक्षिविशेषे ॥
मातृशासित : । पुं० मूर्खे ॥
मातृष्वसा । स्त्री० मातुर्भगिन्याम् ॥
मातु : स्वसा । मातृपितृभ्यांस्वसि
तिषत्वं ॥
मातृष्वसेय: । पुं० मातृष्वसृसुते । मा
तृष्वसीये ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । ढ-
किलोप: । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥
मातृष्वसेयी । स्त्री० मातुर्भगिनीसु
तायाम् ॥ ङीप् ॥
मातृष्वस्रीय: । पुं० मातृष्वसृसुते ॥ मातृ
ष्वसुरपत्यम् । मातृष्वसुश्चेतिछण् ॥
मातृष्वस्रीया । स्त्री० मातुर्भगिन्या :
कन्यायाम् ॥ टाप् ॥
मातृसिंही । स्त्री० वासके ॥
मात्रम् । न० कार्त्स्न्ये ॥ यथा ।
जीवमात्रं नहिंसेत ॥ अवधारणे ॥
यथा । पयोमात्रं भुङ्क्ते ॥ मीयते०

अनयावा । मति० मिमीतेवा ।
माशानि । माङ् मानेवा । हुयामा
शुभसिभ्यस्त्रन् ॥ स्वार्थे ॥
मात्रा । स्त्री० कर्णभूषणे ॥ वित्ते ।
द्रव्ये ॥ मानि ॥ इयत्ताख्यादीपरिच्छे
दे ॥ अक्षरावयवे ॥ स्वल्पे ॥ का
ले । अकारादिलघ्वक्षरकाले ॥ वृ
त्ते ॥ कालविशेषे ॥ यथा । कालेन
यावतापाणि : पर्येतिजानुमण्ड
लं । सामाण्णाकविभि : प्रोक्ताङ्ग
खरीवंग्रत्तेसता ॥ अपिच । वाम
जानुनितद्धस्तभ्रमणं यावताभवेत् ।
कालेनमात्रामाकृग्याहुर्विभिवेंदपा
रगै : ॥ पुनश्च । स्वजानुन : करा-
ग्रं कुर्याच्छोटिकयायुतम् । एषा-
मात्राभवेदेकासर्वत्रैवैषनिश्चय: ॥
यथाल्पे । विषयेषु ॥ मीयन्ते०
इ० मात्रा : विषया : ॥ उपभोग
योग्यविशेषे इन्द्रियंवृत्तिषु ॥ इ
न्द्रियेषु ॥ मीयतेऽनया० इतिमा
त्रा० परिच्छित्ति : ॥ मिमन्ते वि
षयाआभिरितिमात्रा: ० इन्द्रिय
वृत्तय: ॥ मीयते० अनयावा । मा
ति० मिमीतेवा । माशानि० माङ्
मानेवा । ष्ट्रन् । अनित्य : षित्वा
ङीष् । टाप् हुयामेतिसूत्रन् ॥
पञ्चलघ्वक्षरेकाले ॥ अंशे ॥ यथा ।
नयोषिद्भ्य : पृथगुद्याद्दवसानहि
नाहते । स्वभर्तृपिण्डमात्राभ्यस्तु

बोधकं मानमिति मानलक्षणम् । माना नांस्वविषयावभासकत्वं निरपेक्षमिति तार्किका: । आत्मसापेक्षमिति वैदिका: । मानाधीनामेयसिद्धिर्मानसिद्धिश्चलक्षणादिभ्याहु : ॥ प्रस्थादौ परिमाणे । चौतवे । द्रवये । याप्ये ॥ तत्तु तुलाङ्गुलिप्रस्थैस्त्रिविधं भवति । तत्र तुलायहस्तं गोञ्मानाद्युपलभ्यते । अङ्गुल्या हस्तादि । प्रस्थेमद्रोणादि ॥ ऊर्द्ध्वमानंकिलोन्मानंपरिमाणन्तु सर्वत: । आयामस्तुप्रमाणं स्यात्संख्या बाह्यातु सर्वत: ॥ मननम् । मनु-अवबोधने । घञ् ॥

मानक : । पुं० भ० कन्दप्रभेदे । महापत्रे । मानकचू० मानसागर० इू० भा० प्रसिद्धकन्दे ॥ मानक : शोथघ्न: शीत: पित्तरक्तहरोलघु : ॥

मानग्रन्थि : । पुं० अपराधे ॥

मानधन : । त्रि० अभिमानवति ॥

मानधानिका । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

मानना । स्त्री० हनने । माने ॥ मनस्तम्भे चुरादि: । ततोयुच् । विबोलुक् ॥

माननीय : त्रि० मान्ये । पूजनीये ॥

मानफलम् । न० अज्ञातार्थप्रकाशने ॥

मानभाक् । त्रि० अभिमानवति ॥ मान्ये ॥ यथा तेषाम्तुसमवेतानांमान्यौस्नातकपार्थिवौ । राजस्नातकयोश्चैव स्नातकोनृपमानभागिति ॥

मानरन्ध्रा । स्त्री० ताम्ब्याम् । तांबी० इू० गौ० दे० भा० प्र० वाद्यविशेषे ॥ यथा । यस्मघोषोऽघतान्नौका मानरन्ध्राविकाविकेति० चिन्ताहङ्गेष : ॥

मानव : । पुं० मनुष्ये । मनुजे ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । मनोरपत्यम् । ब्राह्मणमाणवे तिज्ञापकादण् ॥ त्रि० मनुप्रोक्ते ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥

मानवक : । पुं० बाले ॥

मानवर्जित : । त्रि० मानरहिते ॥ नीचे ॥

मानवान् । त्रि० सत्कारवति ॥ स्त्री पर्वति । मानोविद्यतेऽस्य । मतुप् ॥ स्त्री० उगितत्वान्ङीपि० मानवती ॥

मानवी । स्त्री० मनो: कन्यायाम् ॥ मानुष्याम् ॥ शासनदेवीविशेषे ॥ मनुप्रोक्तायाम् ॥ मनोरियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ विद्यादेवीविशेषे ॥

मानस : । पुं० जपविशेषे ॥ यज्जिह्वौष्ठं मनागपिन चलतिसमानस : विधियज्ञाज्जपयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणै: । उपांशु : स्याच्छतगुण: साहस्रोमनस : स्मृतइतिमनूक्त : ॥

न० स्वान्ते । मनसि ॥ अस्यसुधा यथा । परापरत्वं सङ्ख्याद्याः प सवेगश्चमानसं । इति० भा० प० ॥ मानसतापोयथा । कामक्रोध भयद्वेषलोभमोहविषादजः । शो कासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिभयस्त था ॥ मानसोपिद्विजश्रेष्ठतापोभ वतिनैकधा । इ०वि०पु० ॥ मा नसंत्रिविधं कर्म यथा । परद्रव्येष्व भिध्यानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् । वितथाभिनिवेशश्चत्रिविधं कर्ममा नसम् ॥ सरोविशेषे ॥ यथोत्तमा र्षे रामायणे । कैलासपर्वते राम मनसानिर्मितंपरम् । ब्रह्मणानरशा र्दूल तेनेदंमानसंसरः ॥ तस्मात् सुस्रावसरसः सायोध्यामुपगूहते । सरः प्रवृत्तासरयूः पुण्याब्रह्मस रश्च्युता ॥ इति ॥ कूर्मेन्द्रसंहिता यान्तु०मेरोर्याम्ये गन्धमादनोनाम विष्कम्भगिरिस्तस्यमूलेनन्दनाख्यमु पवनमस्ति०तत्रमानसंनामसरउक्त्यु क्तं यथा । यामाद्रिमूलेगन्धर्वसुरसि द्धाप्सरोवृतम् । नन्दनं मानसंतत्स रोमानसतस्करम् ॥ इति ॥ चि० मनोभवे ॥ यथा । विषयेष्वतिसं रागोमानसोमलउच्यते ॥ अनूढा नङ्गपीडैवममेयं मानसीव्यथा ॥ सङ्कल्पः अस्य मानसमिति ॥ न० गिरिविशेषे ॥ मन्यतेऽनेन । मन

स्वामी । असुनृ । तत्तः प्रज्ञाद्यण् ॥

मानसतीर्थम् । न० रागादिरहिते मनसि ॥ मनोनिर्मलतीर्थेषुरागा दिभिरनाविलमिति ॥

मानसपूजा । स्त्री० मनोरचितद्रव्यस्य रचाकस्यपर्यादाम् ॥

मानसयागः । पुं० यागेषुप्रथमे ॥ य- कृत्वामानसंयागंयोन्यं यागं समा- रभेत् । अपिच : सतुविप्रोयोनमो ध्यायविधीयते ॥ आत्मयागेकृतेचे- वदेवमुक्ति : प्रजायते ॥

मानसवासना । स्त्री० कामक्रोधदम्भ दर्पादासुरसम्पदि ॥ काम्यमानत्व इच्छाजन्यसंस्कारे ॥

मानसव्रतम् । न० अहिंसादौ ॥ यथा । अहिंसासत्यमस्तेयंब्रह्मचर्यमक ल्पता । एतानिमानसान्याहुर्व्रता- नितुधराधरे ॥ इ० वराहपुराण म् ॥

मानसालयः । पुं० हंसे ॥ मानस आलयोऽस्य ॥

मानसिकम् । न० मनः कल्पिते ॥

मानसी । स्त्री विद्यादेवीविशेषे ॥ म- नः कल्पितायाम् ॥

मानसूत्रम् । न० स्वर्णादिनिर्मितक टिसूत्रे ॥

मानसोत्तरः । पुं० मेरोः प्रकारवत् परितः स्थितेमहापर्वते ॥

मानसौकाः । पुं० हंसे॥ मानसंदर

घोषोऽस्य ॥

मानाथ: । पुं० लक्ष्मीकान्ते । मानाथ ॥

मानार्थकम् । न० यौतके ॥ मानस्यार्थोऽयस्य तत् ॥

मानाम: । त्रि० परादृङ्कारहारिणि ॥ मानमलति । अच्० । कर्मण्यण् ॥

मानिका । स्त्री० मद्ये ॥ शरावे । से-र० इतिभाषा ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

मानित : त्रि० पूजिते ॥ मान : स-ञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

मानिता । स्त्री० अभिमानितायाम् । मानिनोभाव: । तल् ॥

मानित्वम् । न० विद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणै रात्मन: श्लाघने ॥ भा-वेत्व: ॥

मानी । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मानविशिष्टे ॥ अहङ्कारिणि ॥ मननशीले ॥ मानोऽस्यास्ति० अस्त्यर्थे । इनि: । अनात्मवस्तुष्वात्माभिमानोमान: । सोऽस्यास्तीतिमानी । ॥

मानिनी । स्त्री० फल्याम् । प्रियङ्गौ ॥ मानवत्याम् । स्त्रीविशेषे ॥ उत्तमयोषिति ॥ मानश्चित्तोन्नतिरस्त्यस्या: । इनि: । ङीप् ॥ कोपनायाम् ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृत: कोपो मानोऽन्यासङ्गिनिप्रिये० इतिरुद्र-वाक्यात् ॥

मानिवाट्: । पुं० भीमे । मा० स्त्रीरक्षिणुमिष्णीनिषीदति० तिष्ठति । षद्लृ० । हलश्चेतिघञ् । सहिवहोरोदवर्णस्य ॥

मानुष: । पुं० मनुष्ये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥ आसुरविवाहे ॥ शुल्के मानुषइति हारीतसूत्रात् ॥ त्रि० मनुष्यसम्बन्धिनि ॥ मनुष्यस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपत्यस्ये तियलोप: । थ्ऽन् ग्रामन्तरयोर्विधिनाम् भिताक्षे । तेत्राध्यमानुषं जन्मपुनर्दुर्लभम् ॥

मानुषतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मानुषवित्तम् । पुं० शरीरपाटके ॥ गोभूहिरण्यादिसाधनसम्पत्तौ ॥ मानुषस्वर्णवित्तस्य ॥

मानुषी । स्त्री० नरभार्यायाम् ॥ मनोरपत्यं स्त्री । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च । टिड्ढेतिङीप् ॥ जातिविवक्षायोपत्वान्ङीन् ॥ पुंयोगेतुङीष् ॥ चिकित्साप्रभेदे ॥ यथा आसुरीमानुषीदैवीचिकित्सासाविधामता ॥

मानुष्य: । पुं० त्रिविधभौतिकसर्गे ॥ सचैकविध: ० ब्राह्मणाद्यवान्तरजातिभेदाविवक्षया० संस्थानस्य

मनुष्यस्त्रियाँ ... मी ...
कार्षिकार्यैतारस्य...नुद्रोदिम
ध्यमाविनवौविध्यंतोष्यम् ॥ न०
मनुष्यत्वे । मनुष्यजातौ ॥ मानु
ष्यं कृष्णीकृत्य , मानुष्यकं
घाम् ॥

मानुष्यकम् न० मानुषसङ्घे । मनुष्याणां समूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् । प्रकृत्यादेराजन्यमनुष्ययुवानइतिवक्तव्येन । मनुष्याणामिदं ... इत्यनेनाद्वुञ् ।

मानोज्ञकम् । न० मनोज्ञतायाम् । मनोज्ञस्यभावः । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

मान्त्रवर्णिकम् । न० मन्त्रवर्णात्मके । ...

मान्द्यम् । न० मन्दत्वे । मन्दस्यकर्म भावो वा । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् । रोगे ॥

मान्धाता । पुं० युवनाश्वनृपात्मजे यौवनाश्वे राजनि ॥ मामयंधास्यतीतिदेवराजवचनात्० मान्धाता नामतोऽभवत् । यावत्सूर्य उदेति स्म यावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वं तद्यौवनाश्वस्यमान्धातुः क्षेत्रमुच्यते ॥

मान्य : । त्रि० पूज्ये । मन्तव्ये । मानार्हे ॥ मानपूजायाम् अस्माच्चुरादिण्यन्तादर्हार्थे यत्प्रत्ययः ॥ ... ॥ यथा । वित्तं बन्धुर्वयः कर्म विद्या भवति पञ्चमी । एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भूयांसि गुणवन्ति च । यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमीं गतः ॥

मान्या । स्त्री० पूजायाम् । मरुन्मालायामौषधौ ॥

मापकः । पुं० प्रमापके । प्रमाणकर्त्तरि ॥

मापत्यः । पुं० कामदेवे ॥

मापनः । पुं० तुले । न० परिमाणे ॥

मापितः । त्रि० परिच्छिन्ने ॥ मातेर्णिचि अस्मात्कर्म्मणि क्तः । अर्त्तिह्रीत्यादिनापुगागमः ॥

माभैः । स्त्री० अभये ॥ नञर्थमाशब्दस्यमाभैशब्देन सुप्सुपेतिसमासः ॥

माभैदः । त्रि० अभयप्रदे । माभैः ददाति । डुदाञ्० । आतश्चोपसर्गे इति कः ॥

मामकः । पुं० मातुले ॥ कृपणे ॥ त्रि० मदीये ॥ ममतायुक्ते ॥ ममायम् । अण् । ममकादेशः ॥

मामकीनः । त्रि० मदीये । मामके । ममायम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेतिखञ् । तवकममकावेक...

… … … … सहकारिभिः ।
श्रुत्यास्मतोऽस्वाद्विनीमायाशक्ति
संमिश्रतीयर्थः । एतेन मायाशक्त्या
सद्वितीयस्य ब्रह्मणोऽसौति॰ कथंज-
गत्सृष्टेः पूर्वं ब्रह्मसजातीयभेदशून्य
मितिशङ्कापराहता॰ शक्तेः श-
क्तिमतोऽतिरेकात्॰ नहि वह्निशक्तिर्वह्नि-
तेः पृथक्त्वेन॰ क्वचित्कदापि
दृश्यते । किञ्च द्वितीयः सत्यपदा
र्थोनास्तीत्यैवैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति
श्रुतेरर्थः । तथाचासत्यामायया स-
द्वितीयत्वेपिदोषाभावात्॰ इति ॥
विश्वं सात्यक्तम्॰ मिमीतेवा ।
मामाने॰ माङ् मानेवा । माच्छा
सत्यिर्णोय: । मांयातिवा । यातो
रुपेतिवा : ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ तल्ल
क्षणम् । हत्वाकर्णौकुण्डलयुक्तौकु
करवं दत्त्वापादंनूपुरयुक्तंकुरुहारम्
। मायाहृत्तंपिङ्गलनागोदितमेतज्
जानीताऽत्र : पण्डितवर्गाःस्मुजसा
रम् ॥ यथा । उद्यहाधासन्नातिरा-
धामधुमासे॰ शङ्के सङ्के । तन्नाति-
यातांकिमुदासे । कैलीकुञ्जं शून्यम
वैत्यास्तरत्स्याप्राणनाथं भाविकथं
यावत्तस्याः ॥

मायाकार: । त्रि॰ ऐन्द्रजालिके ।
प्रातिहारिके । माया॰ स्थलजला
दौजलस्थलादिज्ञानंकरोति । कृञ्
अ॰ । कर्म्मण्यण् ॥

मायाकृत् । पुं॰ मायाकारे । प्राति
हारिके ॥

मायाजीवी । पुं॰ प्रातिहारिके । बा-
जीकर इ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥

मायाति: । पुं॰ नरके ।

मायादः । पुं॰ कुम्भीरे ॥

मायादेवी । स्त्री॰ शाक्यमुनेर्जनन्या
म् ॥

मायादेवीसुतः । पुं॰ शाक्यमुनौ ।
शाक्यसिंहे । गौतमे । अर्कबन्धौ ।
बुद्धभेदे ॥ मायानाम्नीदेवीच । त
स्याः सुतः ॥

मायाधमन: । पुं॰ मायाशमने॰ भ-
गवति ॥

मायाफलम् । न॰ फलविशेषे । छि-
द्राफले । मायफले । माजूफल॰
इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

मायामय: । त्रि॰ मायाविनाकृते ॥
यथा॰ जगति ॥ ननिरूपयितुं शक्या
विस्पष्टं भासतेचया । सामायेती
न्द्रजालादौलोकाः सम्प्रतिपेदिरे ॥
स्पष्टं भातिजगच्चेदमशक्यंतन्निरूप-
णम् । मायामयंजगत्तस्मादीक्ष
स्वापक्षपाततः ॥

मायामोह: । पुं॰ अर्हत्सम्प्रवर्त्तके॰
भगवद्देहेऽसुराणांमोहायोत्पन्ने ॥

मायारसिक: । त्रि॰ परप्रतारके ॥
मायायांरसिकः ॥

मायावान् । त्रि॰ मायासंयुक्ते । मा

मायिनि । [illegible]

तुप् ॥

मायावती । स्त्री० [illegible]

रत्याम् ॥ [illegible]

मायावी । पुं० [illegible] । [illegible] ।

[illegible] ॥ मायाकारि० [illegible]

त्वा । [illegible] ॥

मायाविमोह: । पुं० दैत्यविशेषे ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] । स्त्री० [illegible]

[illegible] ॥

[illegible] : । पुं० बुद्धे ॥ [illegible] :

[illegible] ॥

[illegible] : । पुं० [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥

न० मायाकारि ॥ त्रि० [illegible] ॥

मायी । पुं० मायाकारे । धूर्ते । जालि के ॥ मायाविनि । मायाशक्तिम-ति० महेश्वरे । मायाया : प्रकृते र्मिथ्यात्वे ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्या-न्मायिनन्तुमहेश्वरम् । समाध्य-क्तेत्याहु : श्वेताश्वतरशाखिन: ॥ मायास्त्य० यस्मिन्वास्ति । व्री ह्यादिपाठादिनि : ॥

मायु : । पुं० पित्ते ॥ मिनोति० प्र-

[illegible] ।

[illegible] ॥

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

[illegible] ॥

[illegible] ॥

[illegible] । पुं० [illegible] । [illegible]

[illegible] ॥ मार : । पुं० कामदेवे । मृत्यौ । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ म्रियतेऽनेन । मृङ्० । करणे-घञ् ॥

मारक : । पुं० मरके । उत्पाते । प-क्षिविशेषे । श्यातपक्षिणि । वाच०-हृ०भा० ॥ त्रि०मारयकर्तरि ॥

मारजित् । पुं० जिने । बुद्धे ॥ मारं-कामंजयति । जि० । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

मारणम् । न० प्रतिघातने । वधे ॥

[illegible]

मारिषः । पुं० [illegible] । मा
न्ये । श्रेष्ठे ॥ [illegible]
[illegible]

मारिषा । स्त्री० दक्षाम्बायाम् । मा-
र्य्याम् । प्रचेतसां भार्य्यायाम् ॥

मारी । स्त्री० चण्डाम् ॥ जनक्षये ॥
मारीनामयुगपदनेकलोकक्षयहेतु-
रुत्पातोविविधदैवसाधिष्ठान : ।
साचदेवताप्रेतपतिनाज्ञयायथक्र-

[illegible]
[illegible] पठ्यतक्षुमि ॥
[illegible]

[illegible] । पुं० [illegible] ॥ प-
थि । भार्य्या ॥ गोलावमण्डली ॥

[illegible]

[illegible] । पुं० [illegible] ब्रतविशे
षे ॥ यथा । प्रविश्यसर्वभूतानियथा
चरतिमारुत : । तथाचारै : प्रवे-
ष्टव्यंव्रतमेतद्धिमारुतम् ॥

मारुतात्मज : । पुं० हनुमति ॥ मरु
[illegible] ॥

थादूबहु॰भा॰ ॥

मालाधरः । पुं॰ वर्णवृत्तविशेषे ॥ द्विजवरगणान्वितोगजपतिः पुनस्तूर्यवान्॰करतलपरिस्फुरत्कमकुण्डलेनान्वितः । सुरपतिगुरुश्रियापरिगतः समंतात्सखे॰जयतिभुविवृत्तभूपतिरयन्तुमालाधरः ॥ यथा। क्वचिदपिवयस्यखासहविनोदलालसती॰ कतिपयकथारसैर्वअतिशारकैबालजम् । सुभगतब्कामिनीरससिरामव्यसायासिनी मनुमपतिभाविनी मदनवेदना सततः ॥

मालारिष्टा। स्त्री॰ पाठायाम्। मरकतपत्त्वाम् । हरितलतायाम् ॥

मालाशिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

मालाली । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

मालि: । पुं॰ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिकः । पुं॰ मालाकारे ॥ पक्षिविशेषे ॥ मालाशिल्पमस्य। शिल्पमितिठक् ॥ मालास्यास्तिवा । व्रीह्यादिभ्यश्चेतिठन् ॥

मालिका । स्त्री॰ सप्तलायाम् ॥ पुत्र्याम् ।। ग्रीवालङ्करणे ॥ पुष्पमाल्ये ॥ नदीविशेषे ॥ सुरायाम् । मद्ये ॥ टाप् ॥

मालिकी । स्त्री॰ मालिकयोषिति । मालिन्॰ द्र॰ भा॰ ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

माली । पुं॰ मालावति॥ मालास्त्यस्य ।सुखादिषु॰मालाच्चेति॰ इतिपाठादिनिः ॥ व्रीह्यादित्वाद्वा॰ इनिः । सतुचपाद्न्यंचापि ॥ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिनी । स्त्री॰ मालाकायाम् ॥ मालिकयोषिति ॥ गौर्याम् । उमायाम् ॥ चम्पानगर्याम् ॥ मन्दाकिन्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ मालास्तिअस्याः अस्यांवा । व्रीह्यादित्वादिनिः । ङीप् ॥ यद्वा मलते। मलधारणे । णिनिः । ङीप् । अग्निशिखायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ अतिशक्वरीच्छन्दो १५ भेदे ॥ यथा । ननमयययुतेयं मालिनीभोगिलोकैः ॥ कृगमदकृतचर्चापीतकौशेयवासारुचिरशिखिशिखण्डाबद्धधम्मिल्लपाशा । अनृजुनिहितकंसैवंशमुत्क्वाणयन्तीधृतमधुरिपुलीलामालिनीपातुराधा ॥

मालिन्यम् । न॰ मलिनत्वे ॥

मालेयः । त्रि॰ मालायाम्भवे।। ढक्छः ॥

मालुः । स्त्री॰ पत्रलतायाम् । पत्रवल्ल्याम् ॥ नार्याम् ॥

मालुधानः । पुं मातुलाहौ। चित्रसर्पे ॥ मालुरोषधी॰तत्रधानमस्य ॥ महापद्मे ॥

मालुधानी । स्त्री॰ लतान्तरे ॥

मालूक : । पुं० कृष्णार्जके ॥
मालूर : । पुं० शाण्डिल्यवृक्षे । श्रीफले । बिल्वे । बेल० इ० भा० ॥ मांलक्ष्मींपरेषांलुनाति । लूञ्छेदने । बाहुलकाद्रक् ॥ कपित्थवृक्षे ॥
मालेया । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥
माल्यम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ मालायांसाधुमाल्यंपुष्पमितिविवरणम् यथा । यथाचाल्येनमाल्येनवासितंतिलसर्षपम् । नमुञ्चतिस्वकंगन्धंतद्वत्सूक्ष्मस्यदर्शनम् ॥ पुष्पमालायाम् ॥ मूर्ध्निन्यस्तपुष्पदामनि ॥ केशकलापाद्बहिर्माल्यधारणनिषेधोयथा । नविगर्ह्यकथांकुर्याद्बहिर्माल्यंनधारयेत् । गवांचयानंपृष्ठेनसर्वथैवविगर्हितम् ॥ रत्नमयस्रजि ॥ मालामात्रे ॥ मल्यते । मल धारणे ऋहलोर्ण्यत् ॥ यद्वा । मालैव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥
माल्यपुष्प : । पुं० शणवृक्षे ॥
माल्यपुष्पिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥
माल्यवान् । पुं० पर्वतविशेषे । मेरुत : प्राच्यामानीलनिषधंयाम्योत्तरायतो द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णःकेतुमालेलावृत्तवर्षयोर्मर्यादाद्रौ ॥ माल्याकारताऽस्यास्तिमतुप् ॥ राक्षसभेदे ॥

माल्ल : । पुं० लेटात्तीवरकन्यायामुत्पन्ने० सङ्करजातौ ॥
माल्लवी । स्त्री० मल्लयात्रायाम् ॥
माशब्दिक : । त्रि० प्रतिषेद्धरि । निषेधके ॥ माशब्द : इतियआहस: । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठक् ॥
माष : । पुं० व्रीहिप्रभेदे । कुरुविन्दे । धान्यवीरे । वृषाकरे । मांसले । बलाढ्ये । पित्र्ये । भोजने । मा इ० उडद० इ० भा० ॥ माषस्यफलंमाष : । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । तस्यफलपाकशुषामिति लुपि० युक्तवद्भाव : ॥ माषोगुरु : स्वादुपाक : स्निग्धोरुच्योऽनिलापह : । उष्ण : सन्तर्पणोबल्य : शुक्रलोर्ध्वहृत : पर : ॥ भिन्नमूत्रमलस्तन्यमेद : पित्तकफप्रद : । गुदकीलार्दितश्वासपक्तिशूलानि नाशयेत् ॥ कफपित्तकरामाषा : कफपित्तकरंदधि । कफपित्तकरामत्स्या वृन्ताकंकफपित्तकृत् ॥ मूलकंमाषसूपेनमधुनाचनभक्षयेत् ॥ रूप्यपरिमाणविशेषे ॥ द्वेकृष्णलेसमधृते विज्ञेयोरूप्यमाषक : ॥ परिमाणविशेषे । माषके ॥ सचमागधमानेसुश्रुतमते ५ गुञ्जाचरकमते ६ ८ गुञ्जापरिमाणम् । कालिङ्गमानेसुश्रुतमते ५ ७ ८ गुञ्जापरिमाणम् । वै

व्यकान्तरे १० गुञ्जापरिमाणम् । यथा । गुञ्जाभिर्दशभिर्माषः माषो माषचतुष्टयमितिवैद्यकपरिभाषा । मासाइति भाषा ॥ ज्योतिःस्मृतिमते १२ गुञ्जापरिमाणम् । यथा । पलन्तु लौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयं ज्ञेयं ज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतमिति तिथ्यादितत्त्वधृतवचनेनपलमष्टरक्तिकाधिकमाषद्वयाधिकतोलकत्रयम् । एतेनमाषकपरिमाणं द्वादशरक्तिकंभवति ॥ मूर्खे ॥ त्वग्दोषभेदे । मस्साइति भाषा ॥

माषकः । पुं० पञ्चरक्तिकपरिमाणं ॥ गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषकइत्यमरः ॥ दशार्द्धगुञ्जंप्रवदन्तिमाषं माषाह्वयैः षोडशभिश्चकर्षमितिलीलावतीच ॥ षड्भिस्तुरक्तिकाभिः स्यान्माषकोहेमधान्यकौ । माषोगुञ्जाभिरष्टाभिः सप्तभिर्वाभवेत्क्वचिदितिभावप्रकाशः ॥

माषपर्णी । स्त्री० महासहायाम् । हयपुच्छौषधौ । काम्बोज्याम् । वनमाषे । माषाणीति० गौ०दे०भा० ॥ माषपर्णीहिमातिक्तारूक्षाशुक्रबलासकृत् । मधुराग्राहिणीशोफवातपित्तज्वरास्रजित् ॥

माषवर्द्धकः । पुं० स्वर्णकारे ॥

माषवटी । स्त्री० वटिकाविशेषे । उडरी० बड़ी० इ० भा० ॥ माषापिष्टिकाहिङ्गुलवणार्द्रकसंस्कृता । तयाविरचिताबद्धेवटिकासाधुशोषिता ॥ तलितास्तप्ततैलेता अथवासुप्रलेहिताः । वटकास्तद्गुणैर्युक्तास्तानतव्यारुचिदाम्भृशम् ॥

माषशः । अ० प्रतिमाषम् । इत्यर्थे ॥

माषादः । पुं० कच्छपे ॥ त्रि० माषभक्षके ॥

माषादिः । पुं० शमीधान्यगणे । माषआदिर्यस्यगणविशेषस्य सः । माषोमुद्गोराजमाषः कुलत्थश्चणकस्तिलः । काकाण्डश्चैवरइतिशमीधान्यगणः स्मृतः ॥

माषीणम् । न० माषक्षेत्रे । माष्ये ॥ माषाणांभवनं क्षेत्रम् । विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षे खञ् ॥

माषोण्डरी । स्त्री० इण्डरी० इन्दरी० सेफ० इतिहिमपर्वतप्रसिद्धेखाद्यद्रव्ये ॥

माष्यम् । न० माषीणे । माषक्षेत्रे ॥ माषाणांभवनम् क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषेतिपक्षे यत् माषेभ्योहितं वा । खलयवमाषेत्यादिना यत् ॥

माः । पुं० चन्द्रे ॥ मासे ॥ मिमीते आनन्दमितिमाः । बाहुलकात्कि

बलादृष्यसि : ॥

मास : । पुं० श्वामे । वर्षांशे । शुक्लकृष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विविध : शुक्लादि : कृष्णादिश्च । तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्यन्तंशुक्लादि : । कृष्णपक्षप्रतिपदमारभ्यपूर्णिमापर्यन्तंकृष्णादि : ॥ माद्धकृत्वाख्यायम् । अण् । सौरादिषु यथा । मासश्चतुर्विध: प्रोक्त : सावनादिप्रभेदत: । त्रिंशद्दिनात्मकस्तत्रसावन : परिकीर्त्तित : ॥ एकस्मात्सङ्क्रमादासङ्क्रान्ति: सौरोऽभिधीयते । शुक्लपक्षादिकोमासश्चान्द्र : स्यादन्यथापिवा ॥ सर्वनक्षत्रभुक्त्यातुनाक्षत्रोमासउच्यते ॥ तत्र । आह्निकेपितृकृत्येचमासश्चान्द्रमस: स्मृत: । विवाहादौस्मृत: सौरोयज्ञादौसावनोमतइतिधिवेक : ॥ मस्यते परिमीयते चन्द्रवृद्धिक्षयाभ्यां वा: । मसीपरिणामे । कर्म्मणिघञ् ॥

मासजात : । त्रि० जननादूर्द्ध यस्य मासोगतस्तत्र ॥ तत्रैवव्यवहारात् । मासोजातस्यवयस : । काला : परिमाणिनेतिसमास : ॥

मासज्ञ: । पुं० दात्यूहे ॥ त्रि० मासविदि ॥

मासतम : । पुं० मासस्यपूरणे ॥ नित्यंशताद्दीतिडटस्तमडागम : । अतएवज्ञापकाट् डट् ॥

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥

माससान : । पुं० वत्सरे ॥ न० मासपरिमाणे ॥

मासर : । पुं० निस्रावे । भक्तसमुद्भवे मण्डे । मांड० पीच० द्रु० भा० ॥ मास्यते । मसीपरिणामे० बाहुलकादरन् ॥ यद्वा । मा० श्री : सरश्चत्र । स्त्र० पुंसीति ङ : ।

मासवर्त्तिका स्त्री० सर्पौपधिविशेषे ॥

मासान्त : । पुं० अमावास्यायाम् ॥ संक्रान्तिदिने ।

मासिकम् । न० अन्वाहार्ये । दर्शश्राद्धे ॥ पितॄणांमासिकंश्राद्धमन्वाहार्यंविदुर्बुधा : । तच्चामिषेणकर्त्तव्यंप्रशस्तेनप्रयत्नत : ॥ मासे भवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रेतस्य० संवत्सराभ्यन्तरे० प्रतिमासंस्तताहेक्रियमाणे श्राद्धे ॥ मासोदेवताऽस्यवा। कालेभ्योभववत् ॥ कर्म्मणि ॥ मासेदेयं । देयमृणे । ठक् ॥ त्रि० माससम्बन्धिनि । मासेननिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ मासेभवंवा ॥

मासुरी । स्त्री० श्मश्रौ ॥

मासूर : । त्रि० मसूरविकृतौ ॥ मसूरस्यावयवोविकारोवा । बिल्वादाण् ॥

माक्ष । अ० चलम् । वारणे ॥ मा च स्म च । चनयो : समाहार : ॥

माहाकुल: । त्रि० महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादग् खञावितिञ्ज् ॥

माहाकुलीन: । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादितिपक्षेखञ् ॥

माहाजनिक: । त्रि० महाजनायहिते ॥ महांश्चासौजनश्च । महाजनाट्ठञ् । बहुब्रीहिस्तु । महाजनीय: ॥

माहात्म्यम् । न० महात्मत्वे ॥ प्रभावे ॥ महात्मनोभाव: । ष्यञ् ॥ अनतिशयैश्वर्ये । विश्वसृष्ट्यादिकर्तृत्वेप्यविकारित्वे । शुभाशुभकर्मकारयितृत्वेप्यवैषम्ये । बन्धमोचादिफलदातृत्वेप्यसङ्गौदासीन्ये ॥

माहाराजिक: । पुं० गणदेवताभेदे ॥ महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञितिठञ् ॥ महाराजोभक्तिरस्यवा । महाराजाट्ठञ् ॥

माहाव्रती । स्त्री० पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपद्धतौ ॥

माहिनम् । न० राज्ये ॥ मह्यतेऽस्मिन् । मह० महेरिनण्चेतीनण् ॥ त्रि०महनीये ॥

माहिर: । पुं० देवराजे । इन्द्रे ॥

माहिषम् । न० महिष्याधर्मे ॥ अण् महिष्यादिभ्य: ॥ त्रि० महिषसम्बन्धिनि ॥ महिषोपजीविनि । महिष्या: ० महिषस्यवा०इदम् । अण् ॥

माहिषमस्तक: । पुं० शालिप्रभेदे ॥

माहिषिक: । पुं० महिषजीवने ॥ महिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेनारी याचस्याद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टांकामयतिय: सवैमाहिषिक: स्मृत: ॥ भगद्वारोपार्ज्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यते भार्याभगेनोपार्जितंधनम् । उपजीवतियस्तस्या: सवैमाहिषिक: स्मृतइति ॥

माहिष्मती । स्त्री० शिशुपालनगर्याम् ॥

माहिष्य: । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायांक्षत्रियादुत्पन्ने ॥ नक्षत्रजीवनंनृत्यगीतेसस्यरक्षणम् । माहिष्याणांवृत्ति: प्रोक्ताचोशनसास्मयम् ॥

माहेन्द्र: । पुं० शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिवारेषुवायुवरुणयमसहेन्द्राणामेकैकदण्डाभवन्ति०तत्रवरुणमहेन्द्रयोर्दण्डौशुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । ख्यातंवावयमासूर्येमावावयकलानिधौ । वयमावाकुजेज्ञेयामाशावयसुधांशुजे ॥ गुरौवावयमाचैव०मावावयतथाभृगौ । सूर्यपुत्रेयमावावघटीयुग्मंक्रमेशु

बलादृष्यसि : ॥
मास :। पुं० श्रामे । वर्षांशे । शुक्लकृष्णपक्षद्वयात्मककाले ॥ मासोद्विविध : शुक्लादि : कृष्णादिश्च । तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्य्यन्तं शुक्लादि :। कृष्णपक्षप्रतिपदमारभ्यपूर्णिमापर्य्यन्तं कृष्णादि : ॥ ... । अन्य सौरादिभु यथा । मासश्चतुर्विधः प्रोक्त : सावनादिप्रभेदतः । त्रिंशद्दिनात्मकस्तत्र सावन : परिकीर्त्तित : ॥ एकस्मात्सङ्क्रमाद्दासङ्क्रान्तिः सौरोऽभिधीयते । शुक्लपक्षादिकृष्णान्तश्चान्द्र : स्यादन्यथापिवा ॥ सर्वनक्षत्रभुक्त्यातुनाक्षत्रोमासउच्यते ॥ तत्र । आब्दिकेपितृकृत्येचमासश्चान्द्रमसः स्मृतः । विवाहादौस्मृतः सौरोयज्ञादौसावनोमतइतिविवेक : ॥ मस्यते परिमीयते चन्द्रवृद्धिक्षयाभ्यां वः । मसीपरिणामे । कर्मणिघञ् ॥
मासजात :। त्रि० जननादूर्द्धं यस्य मासोगतस्तत्र ॥ तत्रैवव्यवहारात् । मासोजातस्यवयस्य : । कालाः परिमाणिनेतिसमास : ॥
मासज्ञः । पुं० दात्यूहे ॥ त्रि० मासविदि ॥
मासतम :। पुं० मासस्यपूरणे ॥ नित्यंशताद्यौतिडटस्तमडागम : । अतएवज्ञापकाट् डट् ॥

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥
मासमान :। पुं० वत्सरे ॥ न० मासपरिमाणे ॥
मासर :। पुं० निस्रावे । भक्तसमुद्भवेमण्डे । मांड० पीच० द्व० भा० ॥ मास्यते । मसीपरिणामे० बाहुलकादरन् ॥ यद्वा । मा० श्री : सरत्यत्र । सृ० पुंसीति घ : ।
मासवर्त्तिका स्त्री० सर्षपोपक्षिविशेषे ॥
मासान्त :। पुं० अमावास्यायाम् ॥ संक्रान्तिदिने ।
मासिकम् । न० अन्वाहार्ये । दर्शश्राद्धे ॥ पितृणांमासिकंश्राद्धमन्वाहार्यंविदुर्बुधा : । तच्चामिषेणकर्त्तव्यंप्रशस्तेनप्रयत्नत : ॥ मासेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रशस्य० संवत्सराभ्यन्तरे० प्रतिमासंमृताहेक्रियमाणेश्राद्धे ॥ मासोदेवताऽस्यवा । कालेभ्योभववत् ॥ कर्त्री ॥ मासेदेयं । देयमृणे । ठक् ॥ त्रि० माससम्बन्धिनि । मासेननिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ मासेभवंवा ॥
मासुरी । स्त्री० श्मश्रौ ॥
मासूर :। त्रि० मसूरविकृतौ ॥ मसूरस्यावयवोविकारोवा । बिल्वादण् ॥
मास्म । अ० चलम् । वारणे ॥ माच स्मच । अनयो : समाहार : ॥

माहाकुल: । त्रि० महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादञ् खञावितिखञ् ॥

माहाकुलीन: । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादिति पक्षे खञ् ॥

माहाजनिक: । त्रि० महाजनायहिते ॥ महांश्चासौजनश्च । महाजनाट्ठञ् । बहुव्रीहिस्तु । महाजनीय: ॥

माहात्म्यम् । न० महात्मत्वे ॥ प्रभावे ॥ महात्मनोभाव: । ष्यञ् ॥ अनतिशयैश्वर्यं । विश्वस्रष्ट्यादिकर्तृत्वे प्यविकारित्वे । शुभाशुभकर्मकारयितृत्वे प्यवैषम्ये । बन्धमोक्षादिफलदातृत्वे प्यसङ्गौदासीन्ये ॥

माहाराजिक: । पुं० गणदेवताभेदे ॥ महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ्िति० ठञ् ॥ महाराजोभक्तिरस्यवा । महाराजाट्ठञ् ॥

माहाव्रती । स्त्री० पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपद्धतौ ॥

माहिनम् । न० राज्ये ॥ मह्यतेऽस्मिन् । मह० महेरिनण्चेतीनण् ॥ त्रि०महनीये ॥

माहिर: । पुं० देवराजे । इन्द्रे ॥

माहिषम् । न० महिष्याधर्मे ॥ अण्महिष्यादिभ्य: ॥ त्रि० महिषसम्बन्धिनि ॥ महिषोपजीविनि । महिष्या: ० महिषस्त्रवा०इदम् । अण् ॥

माहिषमस्तक: । पुं० शालिप्रभेदे ॥

माहिषिक: । पुं० महिषजीवने ॥ महिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेनारी याचस्याद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टांकामयतिय: सवैमाहिषिक: स्मृत: ॥ भगद्वारोपार्ज्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यते भार्याभगेनोपार्जितंधनम् । उपजीवतियस्तस्या: सवैमाहिषिक: स्मृतइति ॥

माहिष्मती । स्त्री० शिशुपालनगर्याम् ॥

माहिष्य: । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायांक्षत्रियादुत्पन्ने ॥ नक्षत्रजीवनंनृत्यगीतेसस्यरक्षणम् । माहिष्याणांशुभावृत्ति: प्रोक्ताचोशनसाम्स्वयम् ॥

माहेन्द्र: । पुं० शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिवारेषुवायुवरुणयममहेन्द्राणामेकैकदण्डाभवन्ति०तत्रवरुणमहेन्द्रयोर्दण्डौशुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । ध्यातंवावयमासूर्येमावावयकलानिधौ । वयमावाकुजेज्ञे यामावावयसुधांशुजे ॥ गुरौवावयमाचैव०मावावयतथाभृगौ । सूर्यपुत्रे यमावावघटीयुग्मंशु

मिथः । अ० अन्योन्यस्मिन् सहार्थे ॥ रहोर्थे ॥ मेथति । मेथृसङ्गमे । असुन् । पृषोदरादित्वाड्रस्वः ॥

मिथिः । पुं० निमिराजपुत्रे । जनके ॥

मिथिला । स्त्री० जनकपुर्याम् ॥ विदेहायाम् ॥ देशविशेषे । तैरभुक्ती । तिरहित० इ० भा० प्र० ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्यचम्पारण्यान्तकंशिवे । विदेहभूः समाख्याता तैरभुक्ताभिधः सतु ॥ मथ्यंतेरिपवोऽत्र । मथ विलोडने । मिथिलादयश्चेतीलच् । अकारस्येत्वंनिपातनात् ॥

मिथु । अ० द्वाविच्यर्थे ॥

मिथुनम् । न० स्त्रीपुंसयोर्युग्मे । द्वन्द्वे । युगले ॥ जुगल० जोडी० इ० भा० ॥ द्वयोः ॥ सुरते । द्वन्द्वजनितसुखे ॥ तृतीयराशौ । मिथुने ॥ मिथुनलग्नजस्यफलंयथा । मिथुनोदयसञ्जातोमानीस्वजनवत्सलः । त्यागीभोगीधनीकामीदीर्घसूत्रीरिमर्दनः । मेथति । मिथृसङ्गमेच । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित्दित्युनन् उपसर्गविशिष्टेधातौ । सम्बन्धे ॥

मिथुनाधिपः । पुं० बुधग्रहे ॥

मिथो । अ० रहसि ॥ सहार्थे । अन्योन्यस्मिन् ॥ मेथति । मेथृ० । बाहु लकादोः । पृषोदरादित्वाड्रस्वः ॥

मिथ्या । अ० अनृते । वितथे ॥ प्रागभावयुतत्वेसत्यचिन्त्यरचनात्वंमिथ्यात्वमितिमिथ्यालक्षणम् ॥ यदसद्भासमानं तन्मिथ्यास्वप्नगजादिवदितिच ॥ स्त्री० अधर्मपत्न्याम् ॥ यथा । अधर्मपत्नीमिथ्यासासर्वधूर्त्तैस्सुपूजिता । यथाविनाजगत्सर्वमुच्छिन्नंविधिनिर्मितम् ॥ मिथ्ययाविनाधूर्त्तसमुदायरूपमुच्छिन्नंभवति । मिथ्याभाषणाभावेधूर्त्तत्वस्याभावात् इत्यर्थः । सत्येचादर्शनायाचत्रेतायांसूक्ष्मरूपिणी । अर्द्धावयवरूपाचद्वापरेचैवसंवृता ॥ कलौमहाप्रगल्भाचसर्वत्रव्यापिकाबलात् । कपटेनसमंभ्रात्राअमत्यवरुद्गेहेइति ॥ मथते । मथ० । अघ्न्यादित्वात्साधुः ॥

मिथ्याचारः । त्रि० पापाचारे ॥ सत्वशुद्ध्यभावेनफलायोग्यत्वात् ॥

मिथ्याज्ञानम् । न० भेदाग्रहपूर्वके० अन्यस्यान्यात्मतावभासे ॥

मिथ्यादर्शनम् । न० शास्त्रोपपत्तिवाह्यद्वैतदर्शने ॥

मिथ्यादृष्टिः । स्त्री० कर्मफलापवादकज्ञाने । नास्तिकतायाम् ॥ मिथ्येत्यपक्षे० तद्विषयिणीदृष्टिर्ज्ञानम् ॥ असत्यदर्शने ॥

मिथ्याध्यवसितिः । स्त्री० मिथ्याध्यव साये ॥

मिथ्यानिरसनम् । न० अपर्थे ।

मिथ्याप्रयुक्तः । त्रि० यदर्थं प्रतिपाद नायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदो षात्प्रतिपादयति । शब्दे ॥

मिथ्याभियोगः । पुं० अभ्याख्याने । शतं मेधारयसीत्यादिमिथ्योद्भावन रूपे० मिथ्यापवादे ॥ मिथ्याचासा वभियोगश्च ॥

मिथ्याभिशंसनम् । न० अभिशापे । । स्वर्णं स्तेयं त्वयाकृतमित्यादिमि थ्यास्तेयादिसाधनरूपे मिथ्यारोप वाक्ये ॥ अभिशंसे भावे ल्युट् ॥

मिथ्याभिशापः । पुं० मिथ्यापवादे ॥ यथा । शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु सिंहे चन्द्रस्य दर्शनम् । मिथ्याभिशापं कुरुते नपश्येत्तत ततः ॥

मिथ्यामतिः । स्त्री० भ्रान्तौ । भ्रमे ॥ मिथ्याचासौ मतिश्च ॥

मिथ्याविनीतः । त्रि० कपटेनविन यिनि ॥

मिथ्यासाक्षी । त्रि० कूटसाक्षिणि ॥ तस्यज्ञानप्रकारमाहयाज्ञवल्क्यः । उक्तेपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः । द्विगुणावान्यथाब्रू युः कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः ।

मिथ्योत्तरम् । न० चतुर्विधोत्तरान्तर्गतो त्तरविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । अभि युक्तोऽभियोगस्य [illegible] मर्यादपह्नवम् । मिथ्यातत्तुविजानीयादुत्तरं व्यव हारतः ॥ तच्चतुर्विधं [illegible]था । मि थ्यैतन्नाभिजानामि [illegible] सं निधिः । अजातश्चास्मि [illegible]ले० इतिमिथ्याचतुर्विधम् ॥ इति[illegible] हारतत्त्वं ॥

मिथ्योपलब्धिः । स्त्री० मायागन्धर्व नगरादिज्ञाने ॥ मिथ्याचासावुपल ब्धिश्च ॥

मिद्धम् । न० चिन्ताभिसङ्कर्षे ॥ आलस्ये ॥ वित्ते ॥ निद्रायाम् ॥

मिन्मिनः । त्रि० सानुनासिकवाक्य [illegible] । गुन्गुना० इ० भा० ॥ स्त्री [illegible]० इ० गौ० दे० भा० । मीमणा इ० पर्वतीयभाषा ॥ अस्यनिदान न्तु । [illegible]वायुः सकफोधमनीः शब्दवाहिनीः । नरान्करोत्यक्रि यकान्मूकमिन्मिनगद्गदान् ॥

मिमङ्क्षुः । त्रि० मङ्क्तुमिच्छौ ॥ मज्जेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

मिमन्थिषुः । त्रि० मथितुमिच्छौ ॥ मथेः सन्नन्तादुः ॥

मिमानः । त्रि० मानङ्कुर्वाणे ॥ माङोलटः शानजादेशः । श्लावि तिद्विर्भावः ॥

मिम्मिणः । त्रि०)
मिम्मिनः । त्रि०) मिन्मिने ॥

मिश्लिष्टः । त्रि० मिश्रिते । युक्ते । मि
श्रिते । श्लिष्टे । सम्यक्श्लिष्टे ॥
मिसलं इति भा । कृतश्लिष्टः ॥

मिशिः । स्त्री० जटामांस्याम् । मधु
रिकायाम् । धानसौंफ० इ० भा०
॥ मिशति । मिश० । इन् ।

मिशी । स्त्री० जटामांस्याम् । मधुरा
याम् । धानसौंफइतिभाषा । मि
शति । मिश० इन् । कृदिकारा
दितिङीष् ॥

मिश्रः । पुं० गजजातिविशेषे । य
था । भद्रोमन्द्रोमृगोमिश्रश्चतुर्द्धाग
जजातयः ॥ न० विशेषनक्षत्रसं
ज्ञायाम् । यथा । विद्वैवाकृत्तिका
चैवमिश्रंसाधारणंस्मृतः । एषु मि
श्राग्निकार्य्याग्निहोत्रोत्सर्गादिकं तथा
॥ चाणक्यमूलके ॥ मिश्रफले ॥
त्रि० आर्य्ये । श्रेष्ठे ॥ संयुक्ते ।
सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥ मिश्रयति ।
मिश्र० । अच् ॥

मिश्रकम् । न० तीर्थविशेषे । देवी
याने ॥ औषरलवणे ॥

मिश्रकावणम् । न० इन्द्रस्योद्याने ।
नन्दनवने ॥ मिश्रकावणम् ।
वनगिर्योः संज्ञायांकोटरकिंशुल
कादीनामितिदीर्घः । वनं पुरगा
मिश्रकासिध्रकासारिकाकोटराग्रेभ्य
इतिणत्वम् ॥

मिश्रजः । पुं० अश्वतरे । खेस
रे ॥

मिश्रणम् । न० एकत्रीकरणे । संयो
जने ॥ मिश्र० । ल्युट् ॥

मिश्रपुष्पा । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मिश्रफलम् । न० इष्टानिष्टसंयुक्ते मा
नुष्यलक्षणे पापपुण्ययुगपज्जन्यफले ॥
मिश्रञ्चतत्फलञ्च ।

मिश्रवर्णम् । न० कृष्णागुरुणि ॥ त्रि०
नानावर्णयुक्ते ॥

मिश्रवर्णफला । स्त्री० वार्त्ताक्याम् ॥

मिश्रशकुनम् । न० शुभाशुभयोः सू
चकेनिमित्ते । यथा । वदन्तिवामं
रुदितंप्रशस्तमहृष्टदेहोयदिरोदिता
स्यात् निन्दन्त्यवामंप्रथिसर्वकामान्
शुभंविधत्ते रुदितंजन्यासुनृत्युः
सुतानांरुदितेनपृष्ठे नाभीभवेत्तस्य
निवर्त्तनेन । मृत्युस्तथाग्रेरुदितेन
गन्तुः सिद्धिं विधत्ते रुदितंविपूर्वा-
म् ॥ उग्रंभवेद्दोदगमप्रमाणभयंभवे
द्दक्षिणविभागभूते । नैरृत्यकोणेर-
णमार्गरोधोवायव्यकोणे रुदितंस-
मृद्ध्यै ॥ पृष्ठाग्रयोर्दक्षिणवामयोश्च-
सिद्धिः सदातोरणरोदनेन । शुभो
पिसव्यश्चयदिरोदनार्थोज्ञातोविभा-
व्यः सपुनस्तथापि ॥ यज्ञाश्वकेनो-
क्तमनन्दितेनतत्स्यादसत्यं नयुगा-
न्तरेपि । कृतंनकार्य्यंक्वचिदेवशस्तं
गवांक्षुतस्याग्रहरंमतन्तु ॥ निषिधम-
खेऽक्षिणिदक्षिणे पवनचर्यादक्षिणा-

मिसि : । स्त्री० मधुरायाम् ॥ जटामांस्याम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । सर्वधातुभ्यइन् । बाहुलकादत : स्यादिइ : ॥ उशीर्याम् ॥

मिसी । स्त्री० मिसी । तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मस्यति । मसी० । इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादि : ॥

मिह्रिका । स्त्री० अवश्याये । नीहारे । तुषारे । मेहति । मिहसेचने । क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥

मिहिर : । पुं० विकर्त्तने । अर्के । मार्तण्डे । सूर्ये ॥ मेघे ॥ बुद्धे ॥ मेहति । मिह० । इषिमदिमुदिखिदीतिकिरच् ॥ वायौ ॥ वृद्धे ॥

मिहिराण : । पुं० जगद्योनौ । शिवे ॥

मीढ : । त्रि० मूत्रिते ॥ मिह्यतेस्म । मिह० । क्त : ॥ सिक्ते ॥

मीढुष्टम : । पुं० शिवे ॥

मीढ्वान् । पुं० शिवे ॥ मीढ्वांसौ० मीढ्वांस : इत्यादि ॥

मीत : । त्रि० हते ॥ मीयतेस्म । मी अहिंसायाम् । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्मणिवाक्त : ॥

मीन : । पुं० मत्स्ये ॥ राशिविशेषे । चन्द्रभे । तज्जातस्यफलंयथा । मीनलग्ने समुत्पन्नो रत्नकाञ्चन-

पूरित : । अल्परोमाशस्त्राशस्त्रोदीर्घकालपरीक्षक : । मीनाति० मी यतेवा । मञ्० फेनमीनावितिनिपातित : ॥ भगवतोविष्णो : प्रथमावतारे ॥ प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्चमहेश्वर : । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेरिह ॥ कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । बगलाकूर्ममूर्त्ति : स्यान्मीनोधूमावतीभवेत् । छिन्नमस्तानृसिंह : स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीजामदग्न्य : स्याद्रामोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्यान्मातङ्गीकल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान्कृष्ण : कालीरूपीभवद्व्रजे ॥

मीनकेतन : । पुं० प्रद्युम्ने । कन्दर्पे ॥ मीनशब्दोजलचरोपलक्षणार्थ : । मीनोमकर : केतनंध्वजोयस्यस : ॥

मीनगोधिका । स्त्री० जलाशये ॥

मीनघाती । पुं० बके ॥ त्रि० मत्स्यघातके ॥

मीननेत्रा । स्त्री० गण्डदूर्वायाम् ॥

मीनर : । पुं० जलरूपे । मकरे । अतिदंष्ट्रके ।

मीनरंक : । पुं० पक्षिविशेषे । मत्स्याशने ॥

मीना । स्त्री० उषाकन्यायाम् । कश्यपस्यभार्यायाम् ॥

[illegible]

सम्मुक्तः कर्मबन्धनात् ॥ मद्गुरिर्ऋ

षभाद्यो यादृग्भवाम्भसि ग्रस्ते

र्वाहृत्तिर्निःस्वादनुभवति दिहम्

त् ॥ आत्मा साक्षी विभुः पूर्णः

सत्योऽद्वैतः परात्परः । देहस्थो

ऽपि न देहस्थो ज्ञात्वैवं मुक्तिभाग्भवे

त् ॥ आयुर्मोक्षनमसृष्टं छदनानादि

कल्पनम् । विज्ञानेन ब्रह्मविज्ञेयः स

मुक्तो नाम्न संशयः ॥ इति श्रीमहानिर्वा

णतन्त्रे कुलार्णवसंतोषदर्शने च सः

मुच्यते स्म । मुच्लृ० । क्तः ॥

मुक्तकञ्चुकः । पुं० निर्मुक्ते । चर्पिर

त्यक्तनिर्मोकसर्पे ॥ मुक्तः कञ्चुको

येन ॥

मुक्तकच्छः । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मुक्त

केशे ॥

मुक्तबन्धनः । त्रि० त्यक्ताभिमाने ॥

त्यक्तपाशे ॥ मुक्तंबन्धनं येनयस्य

वा ॥

मुक्तरसा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ त्रि०

त्यक्तरसे ॥

मुक्तसङ्गः । त्रि० त्यक्तफलाभिसन्धौ ॥

मुक्तस्वापः । त्रि० त्यक्तनिद्रे ॥

मुक्ता । स्त्री० मौक्तिके । कुन्दुरने ।

मौक्तिकि । मोती० इ० भा० प्र०

रते मुच्यते स्म । मुच्लृ० । क्तः

॥ व्यपगतपाशायां । पुंश्चल्याम् ॥

मुक्ताकलापः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्ता[illegible] । न० मुक्ता[illegible] । मुक्ता[illegible]

[illegible]

मुक्तागारा । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ मुक्तं

त्यक्तमगारं यथा सा ॥

मुक्तापुष्पः । पुं० कुन्दवृक्षे ॥ मुक्ते

वपुष्पाण्यस्य ॥

मुक्ताप्रसूः । स्त्री० शुक्तौ ॥ मुक्तायाः

प्रसूः ॥

मुक्ताप्रालम्बः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्ताफलम् । न० वनसारे । कर्पूरे ।

लवलीफले ॥ मौक्तिके ॥ गजेन्द्रजी

मूतवराहशङ्खमत्स्याहिशुक्त्युद्भववेण

जानि । मुक्ताफलानि प्रथितानि लो

के तेषां तु शुक्त्युद्भवमेव भूरि ॥ विशेषो

ऽयं गरुडपुराणादौ द्रष्टव्यः । अथ

वारःपुत्रं तदभ्यादिकं यथा । द्विपशुक

गशुक्तिशङ्खाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूता

नि । मुक्ताफलानि तेषां बहुसाधुच

शुक्तिजं भवति ॥ सिंहलकपारलौकि

कसौराष्ट्रिकताम्रपर्णीपारशवाः ।

कौबेरपाण्ड्यवाटकहैमकमुक्त्याकरा

ह्यष्टौ ॥ बहुसंस्थानाः स्निग्धाहं

साभाः सिंहलाकराः स्थूलाः ।

ईषत्ताम्राः श्वेतास्तमोवियुक्ताश्च

ताम्राख्याः ॥ कृष्णाः श्वेताः

पीताः सशर्कराः पारलौकिकाबि

षमाः । नस्थूलानात्यल्पानवनीत

निभाश्च सौराष्ट्राः ॥ ज्योतिष्मन्तः

शुभ्रा गुरवोऽतिमहागुणाश्च पारशवाः ।

मुक्ताफलम्

। अथ मुक्तानां छिद्रकरणम् । छिद्रविधिं वक्ष्याम

कथितं मम् । विद्धं ह्यस्याः शीघ्रं

श्रेष्ठं मत्स्यरिशेरोमत् । निखिलस्य

विद्धलक्षणं पूर्वं । मुक्तामध्ये

उभयतः ॥ ६ ॥ एतासां विद्धलक्षणम् ।

अत ऊर्ध्वं मुक्तानां संवेधनेन कृत्रिमाणा

संज्ञानम् । कृत्रिमाणि संस्कृतम

सितं यत्न दैवतं भवति ॥ परिशोधितम्

छिद्रयुक्तमत्स्याङ्गानामञ्जनाद्युपैः

न् । निर्मलानां वक्ष्यामि प्रभेद विधि

यथान्यम् ॥ ८ ॥ एतेषां मूल्यपरि

ज्ञानार्थमाह । मापकस्तु द्वे द्वे गुञ्जे

वजन्मनः कृतानि केचित् । कार्षा

पणानि गदिताः मूल्यं शिलोच्चयुतस्य

॥ मापकद्वयगुञ्जासोऽर्धं चिंशतिं

तिस्रोऽस्य । अष्टौ शतानि शतन

यंत्रिंशत्मासाङ्कितम् ॥ पञ्चविंश

त्कलानिति । पणाः कार्षापणा इति

मूल्याः । सार्धैकत्रिगुञ्जाः सम

तिमूल्या हतं रूपम् । गुञ्जाचतुष्टयमू

ल्यं पञ्चाशद्रूपकाणुयुतस्य । रूपक

पञ्चविंशत्पञ्चगुञ्जार्धं तोलस्य ॥ १२

अन्यन्मूल्यपरिज्ञानमाह । पञ्चदश

भागोऽधरं तद्वाहिनुक्ताश्चत्वारि संख्या

याः । त्रिंशतीसपञ्चविंशाद्रूपकाः

रूप्याङ्कितं मूल्यम् ॥ षोडशमाषस्य द्वि

शतीविंशतिरूपकसप्तति । सप्त

का ॥ चः पञ्चविंशतिधृतस्य शतं

विंशत्यासहितम् ॥ विंशतिसप्त

निजमूल्यमानानि शस्ततायं मूल्यस्य

। जातिः पक्वानामावरणं पञ्चाष्ट

षट्कृत्वः ॥ मुक्ताशोधनं विभज्य

स्फटिकाद्रत्नरसमणिशोभा । निष्कं

तुल्यकलकाद्यादृष्टपदं तस्याभिलष

म् ॥ १६ ॥ अथ पञ्चदशकानां

रत्नानां ज्ञायमाह । निष्कं विं

शत्यधिकं विंशतिरूपा कृतोदशमांना

म् । संज्ञाः पञ्चतो निपदाः सा

शाशीतिरूपं मानम् ॥ १७ ॥ एता

श्चाकरस्थानेष्ववधारायं मुक्ताप्यन्तो

॥ अथ तत्र मां मूल्यपरिज्ञानाय माह

। एतत्त्वयुक्तानां वरधूतानां प्रकी

र्तितं मूल्यम् । पद्मिनलप्यमन्ताः

वै हीनगुणानां पद्मः कार्यः ॥

छायाश्चतकपीलकतान्यायानीवद

भिन्नविषमाणाम् । श्वैतं विपक्व

पीतयोःश्यट्भागदशीनम् ॥ १८

॥ गजमुक्ताफललक्षणमाह । ऐरा

वतकुलजानां पुष्यश्रवणेन्दुसूर्य दि

वसेषु । ये चोत्तरायणभवाजन्म द्वी

न्द्रोऽश्वमङ्गेमाः ॥ तेषां किलजा

यन्ते मुक्ताः कुम्भे मुसरदकोशेषु ।

बहवोऽबृहत्प्रमाणा बहुसंस्थाना :

प्रभायुक्ताः ॥ नैषामर्घः कार्यो न

चवेधोऽस्तीवताः प्रभायुक्ताः ।

सुतविजयारोग्यकरा महापवित्रा

धृताराज्ञाम् ॥ २ ॥ अथवाराहमि

हिरमतेत्यक्षणम् । दंष्ट्रामूले शशि

कान्तिसप्रभं बहुगुणञ्चवाराहम् । तिमिजं मत्स्याक्षिनिभं बृहत्पवित्रं विजयदञ्च ॥ २५ ॥ मेघसम्भूतञ्च मुक्ताफलञ्चलघ्वम् ॥ वर्षोपलैव जातं वायुस्कन्धात्सप्तमाद्भ्रष्टम् । ह्रियते दिव्यत्वाद्देवैस्तडित्प्रभं मेघसम्भूतम् ॥ २६ ॥ फणिनः । तक्षकवासुकिकुलजाः कामगमा ये च पन्नगास्तेषाम् । स्निग्धानीलद्युतयो भवन्ति मुक्ताः फणस्कान्ते ॥ शस्ते ऽवनिप्रदेशे रजतमये भाजने स्थिते यदि । वर्षति देवोऽकस्मात्तज्ज्ञेयं नागसम्भूतम् ॥ अपहरति विषमलक्ष्मीं जयति शत्रून् यशोऽपि विख्यापयति । भौजङ्गं नृपतीनां धृतमहतार्घं विजयदं च ॥ २७ ॥ वेणुज्ञ क्षोभवद्भवघनमाह । कर्पूरस्फटिकनिभं चिपिटं विषमञ्च वैणुजं ज्ञेयम् । शङ्खोद्भवं शशिनिभं वृत्तं भ्राजिष्णुरुचिरञ्च ॥ २८ ॥ एतेषां परिभाषाज्ञानार्थमाह । शङ्खतिमिवेणुवारणवराहभुजगाभ्राण्यवेध्यानि । अमितगुणत्वाच्चैषामर्घः शास्त्रेन निर्दिष्टः ॥ २९ ॥ एतेषां प्रशंसार्थमाह । एतानि सर्वाण्यमलागुणानि सुतार्थसौभाग्ययशस्कराणि । रुक्शोकहन्तॄणि च पार्थिवानां मुक्ताफलानीप्सितकामदानि ॥ ३० ॥ मुक्ताविरचितानामाभरणानां संज्ञाकाः । इन्द्रच्छन्दं हस्तं सहस्रमष्टोत्तरं चतुर्हस्तम् । इन्द्रच्छन्दाख्यो विजयच्छन्दस्तदर्द्धेन ॥ शतमष्टयुतं हारो देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयुताः । चतुःषष्टिकोऽर्द्धहारो रश्मिकलापश्च नवषट्काः ॥ द्वात्रिंशता तु गुच्छो विंशत्या कीर्तितोऽर्द्धगुच्छाख्यः । षोडशभिर्माणवको द्वादशभिश्चार्द्धमाणवकः ॥ मन्दरसंज्ञोऽष्टाभिः पञ्चलता हारफलकमित्युक्तम् । सप्तविंशतिमुक्ताहस्तो नक्षत्रमालेति अन्तरमणिसंयुक्ता मणिसोपानं सुवर्णगुलिकैर्वा । तरलकमणिमध्यं तद्विज्ञेयं चाटुकारमिति एकावली नाम यथेष्टसंख्या हस्तप्रमाणा मणिविप्रयुक्ता । संयोजिता या मणिना तु मध्ये यष्टीति सा भूषणविद्भिरुक्ता ॥ ३६ ॥ इति वाराहीसंहितायां ७८ अध्यायः ॥ बोपदेवकृते ग्रन्थविशेषे ॥

मुक्तामुक्तः । त्रि० क्षिप्ताक्षिप्ते अस्त्रयोगेऽस्त्रे शस्त्रे च प्रायो वर्त्तते ॥

मुक्तामोदकः । पुं० मोतीचूर० मोतीलाड्डु इति ख्याते मुक्तानां धूमसीं सम्यग्घोलयित्वा संस्थाप्य ता । कटाहस्थं तस्योर्द्धं झर्झरं स्थापयेत् ॥ धूमसीं तु द्रवीभूतां प्रक्षिपेत् झर्झरोपरि । पतन्ति विन्दवस्तस्मात्तस्मात्तान् समुद्धरेत् । सि

[illegible]पादाक्षिनसंबोधस्तुतौ स्य तुभ्य रक्षात् । तद् योगीन्द्रि पद्मः स्वादुः शीतोष्णविघ्नः [illegible] [illegible] मुक्तिरुद्र ॥

मु[illegible] । स्त्री० मुक्ताचूर्णे ।

मुक्तावली । स्त्री० मुक्तानां मालायाम् मुक्ताप्रालम्बवलीहारी [illegible] ॥

मुक्तास्फोटः । पुं० शुक्तौ । मुक्तोत्पत्तिस्थानायां शुक्तौ ॥ मुक्ताः स्फुटन्त्यस्मात् [illegible] ॥

मुक्तास्फोटा । स्त्री० शुक्तौ ॥

मुक्तिः । स्त्री० मोक्षे । निर्वाणे । [illegible] : [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ मुक्तौ [illegible] : [illegible] विना-नलभ्यते [illegible] : यथा । जन्तूनां नरजन्मदुर्लभमतः पुंस्त्वं ततो विप्रता तस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरता विद्वत्त्वमस्मात्परम् । आत्मानात्मविवेचनं स्वनुभवो ब्रह्मात्मना संस्थितिर्मुक्तिर्नो शतकोटिजन्मसुकृतैः पुण्यैर्विना लभ्यते इति ॥ मोचनम् । मुच्लृ मोक्षणे । भावे क्तिन् । मुक्तिः पञ्चविधेति पौराणिकाः । यथा सालोक्यसा-मीप्यसारूप्यसार्ष्टिसायुज्यमेव । सो

[illegible] ॥ [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] : [illegible] ॥ [illegible] [illegible] । [illegible] ॥ शोणपद्मरागीविकृतिर्भक्तिप्रदानुकाम् [illegible] [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] : [illegible] ॥ [illegible] किरीतिमाख्या : ॥ [illegible] [illegible] : ॥

मुक्तिदः । त्रि० मोक्षप्रदे ॥

मुक्तिदा । स्त्री० गुडयाम्बि ॥

मुक्तिभाक् । त्रि० मुमुक्षौ । मुक्ताधिकारिणि ॥ ब्रह्मज्ञानादृते देविकर्म सन्न्यसनं विना कुर्वन्कल्पशतं कश्चिन्नभवेन्मुक्तिभाग्जनः ॥

मुक्तिमण्डपः । पुं० काश्यां विश्वेश्वरस्य दक्षिणपार्श्वस्थमण्डपे ॥ यथा । निमेषमात्रं स्थितवान्यस्तत्र दक्षिणे विश्वेशमण्डपेन । अनन्यभावाच्च पिनाकिना स नैव पुनर्गर्भदशामुपागमत् ॥

मुक्तिवृक्षः । पुं० गन्धद्रव्यविशेषे । मु-[illegible] । [illegible] । [illegible] बोधा

न० दु० भा० प्र० ॥

मुक्तिमुक्त: । स्त्री० मुक्तिबोधकप्र-
कारे ॥

मुख : । पुं० ऋषौ । वक्त्रे । बहुव्र-
त्० द्रु० भा० ॥

मुखम् । न० शरीरावयवविशेषे । व
क्त्रे । आस्ये । वदने । तुण्डे । आ
नने । लपने ॥ तल्लक्षणं यथा ।
ओष्ठौ च दन्तमूलानि दन्ता जिह्वा च
तालु च । गलो गलादि सकलं सप्ता-
ङ्गं मुखमुच्यते ॥ आयतस्तु ललाटा द्
चिबुकान्तसमुदायप्रयुक्ते ॥ निर्ग
मे । नि : सरणे । गृहस्य निर्गम
प्रवेशनयोर्वर्त्मनि ॥ प्रारम्भे ॥ उ-
पाये ॥ नाटकादे : सन्धिविशेषे ॥
शब्दे ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥ खनति । ख-
मुखमारभ्य । डित् खनेर्मुट् चोदा
त्तश्च० आदेर्मुडागम : ॥

मुखकमलम् । न० वदनारविन्दे ॥
मुखं कमलमिव । उपमितसमास: ॥

मुखगन्ध : । पुं० मुखामोदे ॥

मुखगन्धक : । पुं० पलाण्डौ ॥

मुखघण्टा । स्त्री० हुलहुल्याम् । म-
ङ्गलकर्मणि स्त्रीभिर्मुखध्वनिविशेषे ।
उलूली । हुलु० बु० गौ० भा० ॥

मुखचपला । स्त्री० आर्याप्रभेदे । आ
र्यादलं समस्तं भजेत मुखे चपलागतं
यस्या : । शेषपूर्वं जलज्ञाम् मुखचप-
लासीदितां मुनिना ॥ यथा । नन्द

मुखमम्बुजमुखं हठं लीला मगच्छतदैव
। यथमवर्तितेराग : कामिजगादे-
तिम् मुखचपला ॥

मुखचीरी । स्त्री० रसनायाम् । जि
ह्वायाम् ॥

मुखजाय : । त्रि० मुखनीलामाली ॥
आस्यादिवाह्ननुत्तरौ० मुख आस्ते स-
वीर्यापचेति ह : ॥

मुखदूषण : । पुं० पलाण्डौ ॥

मुखधावनम् । न० आस्यप्रक्षालने ॥ प
टोलनिम्बजम्बाम्रमालतीवनपल्ल
वै : । पञ्चपल्लव : श्रेष्ठ : कषायो
मुखधावने ॥

मुखभेला । स्त्री० आस्याकपटिकाया
म् ॥

मुखनिरीक्षक : । पुं० अलसे ॥

मुखपूरणम् । न० गण्डूषे ॥

मुखप्रिय : । पुं ऐरावते । नागरङ्गे ॥

मुखभूषणम् । न० ताम्बूले ॥

मुखमण्डनक : । पुं० तिलकवृक्षे ।
त्रि० आस्यभूषणे ॥

मुखामोद : । पुं शोभाञ्जने ॥

मुखयन्त्रणम् । न० कविकायाम् । ख
लीने ॥

मुखयोनि : । पुं आसिक्ये ॥

मुखर : । त्रि० दुर्मुखे । अबद्धमुखे ।
अप्रियवादिनि ॥ निन्दितं मुखम
स्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्यश्च
वक्तव्यम् । मुखशब्दान्नत्र

चयापचयपर: । निरन्तरभाषिणि ॥ मुखं वागादि पूर्वभङ्गः । अस्त्यर्थे र: ॥ यथा । मुखरनूपुरकलकादिमङ्गुलि ॥ पुं० काके ॥ अग्रे ॥

मुखरता । स्त्री० वाचालतायाम् ॥ भावे तल् ॥

मुखरिका । स्त्री० वल्गी ॥

मुखरित: । त्रि० शब्दिते ॥ प्रकटिते ॥ यथा । शब्दमुखरितम् ॥

मुखरोग: । पुं० वक्त्रामये ॥ मुखरोगाणां निदानं यथा । अनूपपिशितक्षीरदधिमाषादिसेवनात् । मुखमध्ये गदान्कुर्युः क्रुद्धा दोषाः कफोत्तराः ॥ तेषां सङ्ख्या यथा । अष्टावोष्ठयोर्दन्तमूलेतु दश षट् तथा । दन्तेष्वष्टौ च जिह्वायां पञ्च स्युर्नवतालुनि । कण्ठे त्वष्टादश प्रोक्तास्त्रयः सर्वसराः स्मृताः । एवं मुखामयाः सर्वे सप्तषष्टिर्मता बुधैः ॥ तण्डुलीयकगोक्षुरमूलं पीतं पयोन्वितम् । कामलादिहरं प्रोक्तं मुखरोगहरं तथा ॥ शुष्कमूलकशुण्ठीनां चारोहिङ्गुलनागरम् । शुक्तं चतुर्गुणं दद्यात्तैलमेतद्विपाचयेत् ॥ बाधिर्यं कर्णशूलञ्च पूयस्रावञ्च कर्णयोः । पूरणादस्य तैलस्य क्रमयः कर्णयोः खिलाः ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति शशाङ्कशेखर । क्षारतैलमिदं

इति हेमचन्द्राभिधानम् ॥

मुखलाङ्गल: । पुं० शूकरे । कोले । भूदारे ॥ मुखं लाङ्गलं यस्य ॥

मुखप्रिय: । पुं० दाडिमवृक्षे ॥ त्रि० मुखप्रिये ॥

मुखनासिका । स्त्री० [illegible] ॥

मुखवाद्यम् । न० वक्त्रनादवाद्ये । बांकुड़ति गौ० भाषाप्रसिद्धे ॥ मुखस्य० मुखेन वाद्यं ॥

मुखवास: । पुं० गन्धतृणे ॥

मुखवासन: । पुं० मुखसौगन्ध्यकारक द्रव्ये । आमोदिनि । मुखं वासयति । वस० । नन्द्यादित्वात् ल्यु: ॥

मुखविलुण्ठिका । स्त्री० अजायाम् । छाग्याम् ॥

मुखविष्ठा । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥

मुखशफ: । पुं० दुर्मुखे ॥

मुखशुद्धि: । स्त्री० वक्त्रशोधने ॥ यथा । अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिने तथा । अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते ॥

मुखशोधन: । पुं० कटुरसे ॥ न० त्वचे ॥

मुखशोधी । स्त्री० जम्बीरे ॥

मुखशील: । त्रि० दुर्मुखे ॥

मुखसम्भव: । पुं० ब्राह्मणे । मुखात्सम्भवोऽस्य ॥

मुण्डाश्चार्धाविकशानिवसनाः ।
मुण्डोजशानिवसनाः ॥

मुण्डमांसम् । न० मुण्डामिषे । त
स्यपाकप्रकारो यथा । समग्रं विदह्य
न्मुण्डमग्निनाध्यूनलपैतिना । प्रक्षा
ल्यतप्तपानीयेलौभान्यपिच घर्षये
त् ॥ खण्डयित्वापचेत्सर्वं हूर्तं ची
मत्कारान्वितं ॥ मुण्डामिषंमातङ्ग
द्दंलिङ्गं गुरुतरं स्मृतम् । पक्वोप
स्कृत्यिमुण्डं तन्मांसैकगुणावह
म् ॥

मुण्डशालिः । पुं० शालिभेदे ।
मुण्डनकी । निःशूके ॥

मुण्डा । स्त्री० मुण्डीरिकायाम् ॥
मुण्डितशिरस्कायांस्त्रियाम् ॥

मुण्डाख्या । स्त्री० महाश्रावणिका
यां ॥

मुण्डायसम् । न० लौहे ॥

मुण्डितम् । न० लौहे ॥ त्रि० परि
वापिते । लुण्डितमुण्डे ॥ मुण्डा
दित्वं । मुडि० । क्तः ॥

मुण्डितिका । स्त्री० मुण्डीयाम् । क
दम्बपुष्पायाम् ॥

मुण्डी । पुं० नापिते ॥ मुण्डं करोति
। मुण्डमिश्रेतिणिच् । ग्रह्यादित्वा
णिनिः ॥ शृङ्गहीनेमृगविशेषे ॥
योमृगः शृङ्गहीनः स्यात्समुण्डी
तिनिगद्यते ॥ मुण्डोतुज्वरकासा
स्वयथ्वासापचोहिमः ॥

मुण्डिनिका । स्त्री० श्रावण्याम् । मु
ण्डीयांम् ॥

मुण्डी । स्त्री० मुण्डायाम् । गोरख
मुण्डीतिख्यातौषधौ ॥ मुण्डीति
कालकूटः पाकेनीर्येचमधुरालघुः
। मेध्यागण्डापचीकृच्छ्रकृमियोन्य
र्तिपाण्डुनुत् ॥ श्लीपदारुच्यपस्मा
रप्लीहमेदोगुदार्त्तिहृत् । महामु
ण्डीच मुण्डीवद्गुणैरुक्ता महर्षि
भिः ॥

मुण्डीरिका । स्त्री० मुण्डायाम् ॥

मुत्(द्) । स्त्री० हर्षे ॥ मोदनम् ।
मुदहर्षे । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥
वृद्धिनामौषधौ ॥

मुदा । स्त्री० हर्षे । सुखे ॥

मुदितः । पुं० सम्प्रयोगविशेषे ॥ त्रि०
आनन्दिते । हर्षिते ॥ विहारादि
भिः सन्तुष्टे । मुद० । क्तः उदु-
पधादितिवाकित् । न० आलिङ्ग
नविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । नायि-
कयानायकस्त्रवामपादेऽजित्वावा
मपादंतयोरुद्वयमध्येस्थापयित्वोभौ
मिलित्वायदवस्थानमितिकामशास्त्रं ॥

मुदिता । स्त्री० हर्षे ॥ पुण्यक्रियेषु मु
दितांभावयेत् । पुण्यवत्सुपुण्यानु-
मोदनेनहर्षं कुर्यात् नतुविद्वेषं न-
चोपेक्षाम् ॥

मुदिरः । पुं० मेघे । वारिवाहे ॥ मो
दन्तेनेन । मुद० । इषिमदिमुदी-

तिमिरम् ॥ कामुकी ॥ मेघी ॥

मुद्गः । पुं० शमीधान्यभेदे । सूपप्रधाने [illegible] । मुक्तिप्रदे । हयानन्दे ॥ मुद्गो रूक्षो लघुर्ग्राही कफपित्तहरो हिमः । स्वादुरल्पानिलो नेत्र्यो ज्वरघ्नो वनजस्तथा । कृष्णमुद्गो महामुद्गो हरितः पीतकस्तथा । श्वेतो रक्तश्च तेषान्तु पूर्वः पूर्वो लघुः स्मृतः ॥ सुश्रुतेन तु ये प्रोक्ता हरितः प्रवरो गुणैः । चरकादिभिरप्युक्ताः एवं वदगुणाधिकाः ॥ मुद्गस्य फलं मुद्गः । बिल्वादिभ्योऽण् । तस्य फलशाकितिलुब्दियुक्तवद्भावः ॥ यद्वा । मोदयति । मुद० । मुदिग्रोर्ग्ग्गाविति गक् ॥

मुद्गपर्णी । स्त्री० वनमुद्गे । काकमुद्गायाम् । सहायाम् । सूर्प्यपर्ण्याम् ॥ मुद्गपर्णी हिमा रूक्षा तिक्ता स्वादुस्तथाल्पला । चक्षुष्या क्षतशोथघ्नी ग्राहिणी ज्वरदाहनुत् ॥ दोषत्रयहरी लघ्वी ग्रहण्यशोतिसारहृत् मुद्गः पर्णमस्याः । मुद्गशब्देन मुद्गपर्णासदृशं लक्ष्यते । पाककर्णेति ङीष् ॥

मुद्गभुक् । पुं० घोटके ॥

मुद्गभोजी । पुं० घोटके । अश्वे ॥

मुद्गमोदकः । पुं० मुक्तामोदके ॥

मुद्गरः । पुं० लोष्ठादिभेदने ॥ कर्मारभाण्डे ॥ मोगरा० इ० भा० प्र० पुष्पवृक्षविशेषे । गन्धसारे । सप्तपर्णे । अ

निगमे । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] पुं० [illegible] । [illegible] । [illegible] । मुद्गरः ॥

मुद्गरकः । पुं० [illegible] । [illegible] ॥

मुद्गलः । पुं० गोत्रकारके मुनिविशेषे ॥ हर्षवर्धनपुत्रे ॥ व० रोहिषतृणे ॥

मुद्गवटकः । पुं० । मूंगवरा० इति लोकप्रसिद्धे ॥ मुद्गानां वटकास्तक्रमज्जिताश्चैव हिमाः । संस्कारजप्रभावेण निर्दोषममनाहिताः ॥

मुद्गवटिका । स्त्री० मुंगौडी इ० लोकप्रसिद्धवटिकायाम् ॥ मुद्गानां वटिकास्तद्वद्रचिताः साधितास्तथा । पथ्या रुच्यास्ततो लघ्व्यो मुद्गसूपगुणाः स्मृताः ॥ तद्वत् ० माषवटीवत् ॥

मुद्गाढ्कवटः । [illegible] । अन्दैरा० इ० भा० ॥ अन्दावडा० इ० गौ० भा० ॥ मुद्गपिष्ट्या विरचितान् वटकांस्तैलपाचितान् । हस्तेन चूर्णयेत्सम्यक् तस्मिन्न्यूर्णे विनिक्षिपेत् ॥ कुष्टं हिङ्ग्वार्द्रकं सूक्ष्मं मारचं जीरकं तथा । निम्बूरसयवानीश्च युक्त्या सर्वं विमिश्रयेत् ॥ मुद्गपिष्टीं पचेत् सम्यक् स्थाल्यामास्तारकोपरि । तस्यास्तु गोलकान् कुर्यात् तन्मध्ये पूरणं क्षिपेत् ॥ तैले तान् गोलकान् पक्त्वा काथितायां निमज्जयेत् । गोल-

का: पाचकैः प्रोक्तास्ते स्याद्र्दं कवटाश्चपि ॥ मुद्राद्र्दं कवटाख्या सघवी वलकारका: । दीपना सर्पणामध्या श्लिष दोषेषु पूजिता: ॥

मुद्रा । स्त्री० प्रत्ययकारिण्याम् । छाप० इ० भाषाप्रसिद्धायाम् ॥ मोदतेऽनया । मुद० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ चिन्हे ॥ पञ्चविधलिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे । छापाअक्षरइति- भा०प्र० ॥ यथोक्तं वाराहीतन्त्रे मुद्रालिपिः शिल्पलिपिर्लिपिर्लेखनिसम्भवा । गुण्डिकाघुणसम्भूतालिपयः पञ्चधास्मृताः एताभिर्लिपिभिर्व्याप्ताधरित्रीशुभदाहरेति ॥ मुण्डमालातन्त्रेपियथा । लेखन्याखिखितं विप्रैर्मुद्राभिरङ्कितश्चयत् । शिल्पादिनिर्मितं यच्चपाठ्यं धार्यञ्चसर्वदा ॥ इ० ॥ लोकप्रसिद्धा०स्वर्णरौप्यनहूकयोः ॥ पुराणाद्युक्ता०शरीरधार्यश्रीभगवतश्चायुधादिचिन्हे ॥ तच्चायुधाङ्कितं देहं यो नृत्यन्नस्तुरूखिया । प्रयागादिषु तीर्थेषु समस्त्वा किं करिष्यति ॥ यदायस्य प्रपश्ये तद्देहं शङ्खादिचिन्हितं । तदा तदाजगत्सर्वमौतुष्टोहरति पातकम् ॥ अन्यस्यदेहेतु यथै राणदिने दिने । शङ्खचक्रगदापद्म लिखितस्सोऽच्युतः स्वयम् ॥ नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वात्मानं कलौयुगे । कुरुतेपुण्यकर्माणिमेरुतुल्यानितस्यवै ॥ शङ्खादिनाङ्कितो भूत्वा श्राद्धं यः कुरुते द्विजः । विधिहीनन्तु सम्पूर्णं पितॄणां स्वगयासमम् ॥ यथाग्निर्दहते कक्षं वायुना प्रेरितोभृशम् । तथा दहन्ति पापानि दृष्टा कृष्णायुधानि वै ॥ देवताप्रीतिजनिकाङ्गुलिरचनायाम् ॥ मोदनात्सर्वदेवानांद्रावणात्पापसन्ततेः । तस्मात्मुद्रेति साख्यातासर्वकामार्थसाधनी

मुद्राङ्कितः । त्रि० मुद्रिते । मुद्रया चिह्निते । मोहरकियो० इ० भा० प्र० ॥

मुद्रालिपिः । स्त्री० पञ्चधालिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे । छापेकाअक्षर० इतिभाषा ॥

मुद्रिका । स्त्री० स्वर्णरूप्यादिनिर्मितमुद्रायाम् ॥

मुद्रितः । त्रि० अप्रफुल्ले । सङ्कुचिते । निद्राणे । मीलिते । मुद्रा० इ० भा० ॥ मुद्राङ्किते ॥

मुधा । अ० व्यर्थे ॥ मुह्यति । मुह वैचित्त्ये । काप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात्हस्य धः ॥

मुनिः । पुं वशिष्ठादौ ॥ वाचंयमे । मौनिनि ॥ ज्ञानातिशयवति ॥ मननशीले । विवेकिनि । सन्न्यासि

सिनि । परमार्थतत्त्वस्यमनना न्मु निरिति शाङ्कृताव्युत्पत्ति र्नेतरो जनः शास्त्रविदपि तत्त्वज्ञानाभावात् । सदामननशीले येजाः स्मृतःमुनिः सद्भि । स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः । वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ मौनात्सम मुनिर्भवति नारण्यवसनान्मुनिः । स्वलक्षणन्तु योवेद सममुनिः श्रेष्ठउच्यते ॥ अगस्त्ये ॥ बुधे ॥ मन्यते । मन ज्ञाने । मनेरुच्च तीन् उपधाया उत्वञ्च । किदित्यनुवृत्तेनान्नगुणः ॥ वकुसेने । अगस्त्यद्रुमे ॥ अर्हति । पियाले किंशुके ॥ दमनकवृक्षे । सप्तर्षौ ॥

मुनिखर्जूरिका । स्त्री० खर्जूरीप्रभेदे ॥

मुनिच्छदः । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥

मुनितरुः । पुं० वकवृक्षे ॥

मुनिद्रुमः । पुं० वकपुष्पे । वकुसेने । अगस्तिया० हि० भा० प्र० वृक्षे ॥ श्योनाकवृक्षे ॥ मुनिसंज्ञकोद्रुमः । शाकपार्थिवादिः ॥

मुनिनिर्मितः । पुं० डिण्डिशे । डिंडसो० टिंडा० हि० प्र० फलशाके ॥ मुनिनानिर्मितः ॥

मुनिपित्तलम् । न० ताम्रे ॥

मुनिपुत्रः । पुं० दमनकद्रुमे । ऋषिसुते ॥

मुनिपुत्रकः । पुं० भद्रनामनि । खञ्जने

मुनिपुष्पः । पुं० अगस्तिद्रुमे ॥ न० अगस्त्यपुष्पे

मुनिपूगः । पुं० रामपूगे । कामीने ॥

मुनिभेषजम् । न० आगस्त्यहरीतक्याम् । अगस्तिपथ्यायाम् ॥ लङ्घने ॥

मुनिव्रतः । त्रि० उपशान्ते ॥ मुनीनांव्रतमस्य ॥

मुनिसुव्रतः । पुं० सुव्रताख्ये बुद्धभेदे ॥

मुनिस्थानम् । न० आश्रमे ॥

मुनीन्द्रः । पुं० श्रीघने । बुद्धे । जिने ॥ मुनिषुइन्द्रः श्रेष्ठः ॥

मुन्यन्नम् । न० नीवारादौ ॥ मुनेर्वानप्रस्थस्य अन्नम् ॥

मुमुक्षुः । पुं० यतौ । संसारग्रन्थिभेदनैककृतप्रयत्ने ॥ साधनचतुष्टयसम्पन्ने ॥ यथा । काव्यनाटकतर्कादीनभ्यस्यतिनिरन्तरम् । विजिगीषुर्यातद्वन्मुमुक्षुः स्वं विचारयेदिति ॥

मुमुक्षुता । स्त्री० मोक्षेच्छायाम् ॥ संसारबन्धनिर्मुक्तिः कथं स्यान्मे कथाविधे । इतियासुदृढाबुद्धिर्

ष्यासामुमुक्षुता ॥ मुमुक्षोर्भावः तल् ॥

मुमुक्षुत्वम् । न० मुमुक्षुतायाम् ॥ वैराग्यश्चमुमुक्षुत्वंतीव्रं यस्यतुविद्यते । तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवन्तः शमादयः ॥ मोक्षेच्छा मोक्षविषयेच्छा० तत्त्वम् मुमुक्षुत्वं । भावेतत्व ः ॥

मुमुचान ः । पुं० मेघे ।

मुमुषिषु ः । त्रि० चौरे ।

मुमूर्षु ः । त्रि० आसन्नमृत्यौ । मर्त्तुमिच्छौ ॥ सन्नन्तान्मृङ ः सनाशंसभिक्षउ ः ॥

मुर ः पुं० दैत्यविशेषे । मुरति । मुरसंवेष्टने । इगुपधत्वात्क ः ॥ न० वेष्टने ॥

मुरज ः । पुं० मृदङ्गे ॥ मुरयम् । मुर० । तुदादि ः । घञर्थेकविधानमितिक ः । मुरंवेष्टनंजातमस्य ॥

मुरजफल ः । पुं० पनसवृक्षे । मुरजसदृशानिफलानियस्यस ः ॥

मुरजबन्ध ः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥

मुरण्ड ः । पुं० लम्पाकदेशे । तद्देशस्थे तुमुरण्डा ः ॥

मुरन्दला । स्त्री० मुरलानद्याम् ॥

मुरमर्द्दन ः । पुं० विष्णौ ॥

मुररिपु ः । पुं० विष्णौ ॥ मुरस्यरिपु ः ॥

मुरला । स्त्री० मुरन्दलायांसरिति ॥

मुरली । स्त्री० वंशीनाड्यां । वंशिकायाम् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

मुरलीधर ः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मुरहा । पुं० कैशवे । विष्णौ ॥

मुरा । स्त्री० स्वनामख्यातगन्धद्रव्ये । तालपर्ण्याम् । गन्धकुट्याम् । मुरातिक्ताहिमास्वाद्वीलघुःपित्तानिलापहा । ज्वरदाहभ्रमश्लेष्मशोषकासविनाशिनी मुरति । मुर० । इगुपधत्वात्क । टाप् ।

मुरारि ः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ मुरस्यअरि ः । मुर ः कंशेचसन्तापिकर्मणि । शेचकर्मिणाम् । दैत्यभेदेप्यरिस्तेषां मुरारिस्तेनकीर्त्तित ः ॥

मुरु ः । पुं० लौहविशेषे ॥

मुर्भिणी । स्त्री० अङ्गारधान्याम् ॥

मुर्मुर ः । पुं० तुषवह्नौ । मन्मथे ॥ रविवाजिनि ॥

मुलतान ः । पुं० देशविशेषे ॥ कारतोयांसमारभ्यहिङ्गुलाजान्तकंशिवे मुलतानदेशोदेविश्रिमहाम्लेच्छपरायण ः ।

मुशटी । स्त्री० सितकङ्गुन्याम् ॥

मुशल ः पुं० न० मुसले । मुश्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । उज्ज्वलदत्तादयोमुंतालव्यमध्यमाहुस्तवोह्यपादित्वात्कल ः ॥

मुशलिका । स्त्री० पल्याम् । इतिहलायुध ः ॥

मुशली । स्त्री० पल्ल्याम् ॥ तालमूल्याम् ॥ इ० राजनिर्घंरट : ॥

मुषल : । पुं० न० मुसले ॥ मुषस्यनेनया । मुषखण्डने० इतिधातोर्दैन्त्यान्ते पुमूर्द्धन्यान्ते पुचवेरैदेवाचेयादिभि : पठितत्वात्कल : ॥

मुषा । स्त्री० मूषायाम् ॥ मुष्णाति । मुषस्तेये । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

मुषित : । त्रि० वञ्चिते ॥ हृते ॥ खण्डिते ॥ मुष्यतेस्म । मुषस्तेये । क्त : ॥ नमुषितांक्षियंप्रेक्षेत । च वमुषितेवमुषितार्थेरे इंसवक्त्रे व० नमेस्यर्थ इतिव्याख्येयम् ॥

मुष्क : । पुं० अण्डकोषे । तस्करे ॥ मुष्णातिरेत : । मुष० । स्फायितञ्चिवञ्चिशकिक्षिपिक्षुदिसृपितृपिदृपिवन्द्युन्दिश्वितिवृत्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिच्छिदिभिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदम्भिवसिवाशिशीङ्हसिसिधिशुभिभ्यो रक् ॥ ... ॥ मांसले ॥

मुष्कक : । पुं० घण्टापाटली । गोलीढे । मुष्के । भाटले । मोच्चे ॥ मुष्ककः कटुकस्तिक्तोग्राही श्वा : कफवातहृत् । विषमेदोगुल्मकण्डूवस्तिरुक्कृमिशुक्रनुत् ॥ मुष्णाति रोगम् । मुषे : कक्रन्तात्० स्वार्थे कन् ॥

मुष्कर : । पुं० समुष्के ॥ प्रलम्बाण्डे ॥ मुष्कोण्ड : । सोखास्ति । ऊष सुषीतिर : ॥

मुष्कशून्य : । पुं० दण्डधररहिते । अनुपस्थे । स्त्रीस्वभावे । महल्लिके । राज्ञोन्त : पुररक्षके । खोजा० भाषा ॥

मुष्ट : । त्रि० चोरिते ॥ मुषितः ॥

मुष्टि : । पुं० स्त्री० पलपरिमाणे । चारतोला इतिभाषा ॥ बद्धपाणौ । मुट्ठी० इ० भा० । अङ्गुलिसन्निवेशोमुष्टि : ॥ यथा । ग्रासमुष्टिंपरगवेसान्नंदद्यात्स्वय: सदा । अकृत्वास्वयमाहारंस्वर्गलोकंसगच्छती तिवौधायनस्मरणम् ॥ त्सरौ । मूठ ० इतिभाषा ॥ धान्यमानभेदे । कुडवाष्टभागे । छटांक० इ०भा० ॥ मोचके । सङ्कोचने । मुष्यतेनवा । मुष० । स्त्रियांक्तिन् ॥ यद्वा । मुष्णाति । क्तिच् ॥ प्रहारविशेषे । मुक्की इतिभाषा ॥ पथिक्षुधार्त्तस्यतिलादीनांमुष्टिग्रहणेचौर्याभावो यथा । तिलमुद्गयवादीनांमुष्टिर्ग्राह्यापथिस्थितै : । क्षुधार्त्तैर्नान्यथा विप्रविधिविज्ञैरितिस्थिति: ॥

मुष्टिक : । पुं० कंसासुरमल्लविशेषे ॥ स्वर्णकारे ॥

मुष्टिकान्तक : । पुं० बलदेवे ॥ मुष्टिकस्यान्तक : ॥

मुष्टियुद्धम् । न० बाहुयुद्धे । द्यूतप्रभेदे ॥

मुष्टिन्धय : । पुं० बालके ॥ मुष्टिंध

मुदीत्यादिनाकिरच् ॥

मुहुर्भाषा । स्त्री० पुनःपुनःकथने । अनुलापे ॥ मुहुर्भाषणम् । भाष० घञ् ॥

मुहुः । अ० पौनःपुन्ये । मोहनम् । मुह० । मुहेः किच्चेत्युसिः ॥ पुनरर्थे ॥

मुहूर्त्तः । पुं० न० द्वादशक्षणात्मके काले ॥ त्रिंशत्कालात्मकेकाले ॥ दण्डद्वयात्मकेकाले ॥ मुहूर्त्तं घटिकाद्वयमित्युक्तेः ॥ अक्षिपक्ष्मपरिक्षेपोनिमेषः परिकीर्त्तितः । द्वौ निमेषौत्रुटिर्नामद्वत्रुटीतुलवः स्मृतः ॥ द्वौलवौक्षणइत्युक्तः काष्ठाप्रोक्ताद्दशक्षणः । त्रिंशत्काष्ठाकलाप्रोक्ताकलात्रिंशन्मुहूर्त्तकः ॥ पुराणोक्तलक्षणन्तु । रौद्रः श्वेतस्तथामैत्रस्ततः सारभटः स्मृतः ॥ सावित्रोवैश्वदेवश्चगन्धर्वः कुतपस्तथा । रौहिणस्तिलकश्चैवविजयोनिर्ऋतिस्तथा ॥ शंवरोवरुणश्चैवभगः पञ्चदशस्मृतः ॥ इतिदिनपञ्चदशभागैकभागे ॥ यथा । प्रातःकालोमुहूर्तांस्त्रीन्सङ्गवस्तावदेवतु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यादपराह्णस्ततःपरम् ॥ सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्याच्छ्राद्धं तत्रनकारयेत् । राक्षसीनामसावेलागर्हिता सर्वकर्मसु ॥ हूर्च्छति । हूर्च्छाकौटिल्ये । अस्माल्लिङ्द्येॅर्मोहूर्त्तिकइतिनिर्द्देशान्मुहूर्त्तशब्दोनिष्पन्नः ॥ अल्पकाले ॥ दिनशुद्धिविशेषे । लक्षणयातदुपलक्षितेकाले ॥

मुहिरः । त्रि० मूर्खे ॥ मुह्यति । मुह० । मूलेरादयश्चेतिसाधुः ॥

मुह्यमानः । त्रि० अनेकानर्थप्रकारैरविवेकतयाविक्षिप्तचित्ततयाचिन्तामापद्यमाने ॥

मूः । स्त्री० बंधने ॥

मूकः । पुं० जलेशये । मत्स्ये ॥ दैत्ये ॥ त्रि० अवाचि । वर्णानुच्चारके ॥ दीने ॥ मूमितिकायति । कै० । आतोनुपेतिकः ॥

मूढः । त्रि० तन्द्रिते ॥ बाले । जड ॥ मूर्खे । यथाजाते ॥ स्वाज्ञानकार्यं विपर्ययंवोहव्यापी ॥ इदमर्थसाधनमिदमनर्थसाधनमितिविवेकशून्ये । अविचारके । अविवेकिनि । अनात्मविदि ॥ तन्द्रादिग्रस्तचित्ते । तमसाच्छन्ने । मोहयुक्ते ॥ चित्तस्यद्वितीयायांभूमौ ॥ मुह्यतिस्म । मुह० । गत्यर्थेतिक्तः ॥ आकाशादिपुरस्सरेषुकेचित्तमः प्रधानतयामूढाः मोहप्रकाशकाः विषयाः गुरवः केचिद्विशेषास्तेमूढाः कथ्यन्ते ॥

मूढग्राहः । पुं० अविवेकातिशय

मूत्रम्	मूत्रकृच्छ्रम्

कृतिदुराग्रहे ॥ आहोग्रहणम् । मूढानांग्राह: ॥

मूढता । स्त्री० अंकार्यपरिज्ञानत्वे ॥ अविवेकतायाम् ॥ यथा । यानं चितौयानगतस्य देहोदेहेपिचान्ध: पुरुषोनिविष्ट: । ममत्वमुर्व्यां नतथा यथाऽस्मिन्देहेऽतिमात्रं वतमूढतैषेति ॥

मूढदृक् । त्रि० देहमानिनि । देहमात्मत्वेनाभिमन्यमाने ॥

मूढयोनि: । पुं० पश्वादौ ॥

मूढा । स्त्री० तामस्यांकलसोहर्तौ ॥

मूत: । त्रि० बद्धे ॥ मूयतेस्म । मूङ् बन्धने । क्त: ॥ आलानपाशे ॥

मूत्रम् । न० प्रस्रावे । मूत० प्रिसाव० द्व०आ० ॥ मूत्र्यते । मूत्रप्रस्रवणे । घञ् ॥ मूत्रमित्याहुरुदकंवस्तेरवानिलनिर्गतम् ॥ यद्वा । मुच्यते यत् । मुचलृ० । सिविमुच्योष्टेरुच्चेतिष्ट्रन् ॥ अथास्यगुणा: । गोमूत्रं कटुतीक्ष्णोष्णं क्षारं तिक्तं कषायकम् । लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्तकृत्कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्डूक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक्कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहं शोथकामलापाण्डुरोगहृत् । कण्डूकिलासमन्दशूलमुखाक्षिरोगान्गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान् । कासं सकुष्टजठरक्रिमि

पाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपिपीतमपाकरोति ॥ सर्वेष्वपिचमूत्रेषु गोमूत्रं गुणतोधिकम् । अतोविशेषात्कथनेमूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायं तिक्ततीक्ष्णञ्चपूरणात्कर्णशूलहृत् ॥ नरमूत्रं गरं हन्तिसेवितं तद्रसायनम् । रक्तपामाहरं तीक्ष्णं सक्षारलवणं स्मृतम् ॥ गोजाविमहिषीणान्तुस्त्रीणांमूत्रं प्रशस्यते । खरोष्ट्रेभनराश्वानांपुंसांमूत्रं हितं मतम् ॥ अथमूत्रपरीक्षा । वातेनपाण्डुरं मूत्रं रक्तंनीलञ्चपित्तत: । रक्तमेवभवेद्रक्ताद्धवलंफेनिलंकफादिति ॥

मूत्रकृच्छ्रम् । न० प्रस्रावघटितरोगविशेषे । मूत्ररोधे । अश्मर्याम् । कृच्छ्रे ॥ मूत्रकृच्छ्रमत्र ॥ अथास्यचिकित्सा । त्रिकण्टकारग्वधदर्भकाशयवासधात्रीगिरिभेदपथ्या: । निघ्नन्तिपीतामधुनाश्मरीञ्चसमीपस्थयोरपिमूत्रकृच्छ्रम् ॥ त्रिकण्टकादिक्वाथ: ॥ १ ॥ एलाश्मभेदकशिलाजतुगोक्षुराणांसैर्वारुबीजलवणोत्तमकुङ्कुमानाम् । चूर्णानितण्डुलजलेलुलितानिपीत्वाप्रत्यच्चकृच्छ्रमपिजीवतिमूत्रकृच्छ्री ॥ एलादिचूर्णम् ॥ २ ॥ अयोरज:

सूक्ष्मपिष्टं तु सुरासह्योजितम् । मूत्रकृच्छ्रं निहन्त्याशु संलीढं दिनत्रयम् ॥ ३ ॥ गुडेनामिश्रितं क्षीरं कदुष्णं कामतः पिबेत् । मूत्रकृच्छ्रेषु सर्वेषु शर्करावातरोगिणः ॥ ४ ॥ धात्रीरसं वेक्षुरसं पिबेद्वा कृच्छ्रे सरक्ते मधुना विमिश्रम् । शल्याभिघातोत्थितमूत्रकृच्छ्रे कार्या क्रिया मारुतकृच्छ्रतुल्या ॥ ५ ॥ क्वाथो गोक्षुरबीजस्य यवक्षारसमन्वितः । पीतः प्रशमयत्येव कृच्छ्रं विड्भारजोत्थितम् ॥ ६ ॥ त्रिफलायाः सुपिष्टायाः कल्कं कोलसमन्वितम् । वारिणा लवणीकृत्य पिबेन्मूत्ररुजापहम् ॥ कोलं बदरम् ॥ ७ ॥ गुडमामलकं हव्यं खजूरं तर्पणं प्रियम् । पित्तासृग्दाहशूलघ्नं मूत्रकृच्छ्रहरं परम् ॥ ८ ॥ सगव्यदुग्धस्तिलोत्थक्षारः सितायुतः । भक्षितो नाशयत्येव मूत्रकृच्छ्रं न संशयः ॥ ९ ॥ द्राक्षासितोपलाकल्कः पीतः कर्षमितो नरैः ॥ मस्तुना पलमात्रेण मूत्रकृच्छ्रं व्यपोहति ॥ १० ॥ समूलगोक्षुरक्वाथः सितामाक्षिकसंयुतः । नाशयेन्मूत्रकृच्छ्राणि तथैवोष्णसमीरणम् ॥ उष्णसमीरणं उष्णवातं मूत्राघातविशेषम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥

मूत्रदोषः । पुं॰ प्रमेहे ॥

मूत्रनिरोधः । पुं॰ मूत्रप्रतिबन्धकरोगविशेषे ॥ यथा । पिष्टं वैणवकरीमूलं ग्रीष्मकाले समाहृतम् । सार्द्धितं क्षारद्रुमं नाभौ लिम्पेद्धर्षयान्वितम् । कुर्यान्मूत्रनिरोधघ्नं दैवाद्युत सर्वशः ।

मूत्रपतनः । पुं॰ गन्धमार्जारे ॥

मूत्रपुटम् । न॰ नाभेरधोभागे । मूत्राशये ॥

मूत्रफला । स्त्री॰ कर्कट्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

मूत्रलम् । न॰ त्रपुषे ॥ त्रि॰ मूत्रवर्द्धके ॥

मूत्रला । स्त्री॰ कर्कट्याम् ॥ वालुक्याम् ॥

मूत्राघातः । पुं॰ प्रस्रावरोधकरोगविशेषे ॥ प्रायो मूत्रविघाताद्यैर्वातकुण्डलिकादयः । जायन्ते कुपितैर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयोदश ॥ मूत्रविघाताद्यैरित्याद्यशब्देन शुक्रादिवेगविघातादीनां रूक्षाशनादीनाञ्च ग्रहणम् । मूत्रविघाताद्यैः कुपितैर्दोषैरित्यन्वयः । ननु मूत्रकृच्छ्रमूत्राघातयोः को भेदः । उच्यते । मूत्रकृच्छ्रे कृच्छ्रमधिकं विबन्धोऽल्पः । मूत्राघाते तु विबन्धो बलवान् कृच्छ्रमल्पमित्यनयोर्भेदः ॥ अथ चिकित्सा । यथा । नलकुशकाशेक्षुबालाक्वाथं मतं सुशीतलं ससितम् । पिबतो नश्यति नियतं मूत्रग्रहकृच्छ्रदाहकवि : ॥ काथि : शुक्र : । कर्पूर-

उसावृत्तावत्वगतिः शनैः शनैः । सेद्धमार्गान्तरेऽन्यस्ताम्बाघातंव्यपो इति ॥ धान्यगोक्षुरकः क्वाथः कल्कमिश्रं क्षितं घृतम् । मूत्राघाते मूत्रकृच्छ्रे शुक्रदोषे च दारुणे ॥ धान्यगोक्षुरकं घृतम् ॥ मूत्रकृच्छ्रे स्मरो रोगे भिषजं स्तुप्रवीलितम् । मूत्राघाते च सर्वेषु तत्कुर्य्याद्धि शकालवित् ॥

मूत्रातिसारः । पुं० प्रस्रावातिसरणरोगे ॥ तस्यौषधं यथा । एलामूलत्वचस्तु चूर्णं पीतं सक्षीरशर्करम् । मूत्रातिसारं हरति दृष्टमेतन्न संशयइति ॥

मूत्रातीतः । पुं० मूत्ररोगविशेषे ॥ यथाहुः ॥ चिरं धारयतो मूत्रं त्वरया न प्रवर्त्तते । मेहमानस्य मन्दं वा मूत्रातीतः स उच्यते ॥ इति ॥

मूत्राशयः । पुं० वस्तौ । मूत्रपुटे ॥

मूत्राशयपुटः । पुं० [illegible] । मूत्रपुटे ॥

मूत्रितः । त्रि० कृतमूत्रोत्सर्गे । मीढे ॥ मूत्र्यते स्म । मूत्र० । क्तः ॥

मूर्खः । पुं० पुरीषमि । माषे ॥ गायत्रीरहिते । सार्थगायत्रीरहिते ॥ त्रि० अज्ञे । वैधेये । बालिशे ॥ शास्त्रज्ञानशून्ये ॥ शून्यवादिनि ॥ देहात्मवादिनि अधीत्य वेदशास्त्राणि संसारे रागिणश्च ये । तेभ्यः प रोगमूर्खोऽधिकधर्मः सूत्राणूक्तः ॥ वादकविशेषः । मनुष्यं दुर्लभं प्राप्य वेदशास्त्राण्यधीत्य च । यस्तिष्ठति संसारी कोविदेष्वितमाधवः ॥ मुक्तिं । मुक्त० । मुक्तः सोमूर्खः ॥ मूर्खोदयोऽपवादीनां सलिलनिन्दविभवे सत्त्वयोनाभिक्षुगोदैनानाघान्योदधी नांसतिपितरिणुदैनाजिंताथेनसिद्धा । भार्यां त्यक्त्वा सुरूपां रतिमिह कुरुते भद्रमत्यां च दास्यां वा त्वां वै राभिलाषी कुमतिजनकृपिवैक्षिराजन्मृगोऽयम् ॥ वाच्याम् । गीर्वाणभाषायाम् । उत्कृष्टगुरुभावे साभिसन्नगत्यधर्मकामसमानो मूर्खः ॥ मूर्खस्य लक्षणं योगो निगारपिशुनेजरः । भिन्ने नरकवत् योगः सुधारससमः स्मृतः ॥ अन्यमूर्खानि न्दादि श्रीभागवतेद्रष्टव्या ।

मूर्खता । स्त्री० मूर्खत्वे ॥ मूर्खस्य भावः । तस्य भावस्त्वतलाविति तल् ॥

मूर्खत्वम् । न० मूर्खतायाम् । अज्ञत्वे । मूर्खपन० इ० भा० ॥ मूर्खत्वं सुलभं भजस्व कुमते मूर्खस्य चाष्टौ गुणा निश्चिन्तो बहुभोजकोऽति मुखरो रात्रिन्दिवा स्वप्नभाक् । कार्याकार्यविचारणान्धबधिरो मानापमाने समो दत्त्वा सर्वजनस्य मूर्ध्नि चरणौ मूर्खश्चिरं जीवतु ॥

मूर्च्छनम् । न० मूर्च्छायाम् ॥ मूर्च्छामिततमः प्रायः ॥

मूर्च्छना । स्त्री० गीताङ्गविशेषे । ग्रामस्वरसमूहमात्रे ॥ चतुर्दशविधा तान् । षड्जादिस्वरमूर्च्छनाया न् । तदुक्तं भारतमिश्रेण । यत्रैव स्युः स्वराः पूर्णामूर्च्छनास्त्विहाहृतेति ॥ अन्यच्च मूर्च्छनालक्षणं यथा । क्रमात्स्वराणां सप्तानामारोहश्चावरोहणम् । सा मूर्च्छेत्युच्यते ग्रामस्था एताः सप्तसप्त च । ता सत्येपि प्रत्येकं सप्तसप्तमूर्च्छना०द्भुत्वे कविं शलिमूर्च्छना भवन्ति ।

मूर्च्छा । स्त्री० कश्मले । मोहे ॥ संज्ञावहासु नाडीषु पिहितास्वनिलादिभिः । तमोऽभ्युपैति सहसा सुखदुःखव्यपोहकृत् ॥ सुखदुःखव्यपोहाच्च नरः पतति काष्ठवत् । मोहो मूर्च्छेति तां प्राहुः षड्विधा सा प्रकीर्त्तिता । मूर्च्छनम् । मूर्च्छा मोहसमुच्छाययोः । गुरोः खल्वात्य : । उपधायाश्चेति दीर्घः । टाप् ॥ इन्द्रियैः सहमनस उपरमो मूर्च्छेति व्याख्यातारः ॥

मूर्च्छायः । पुं० मूर्च्छायाम् ॥

मूर्च्छालः । त्रि० मोहयुक्ते । मूर्च्छते । मूर्च्छास्यास्ति । सिध्मादिषु० चूडजन्तूपतापयोश्चेति पठितात्मत् । प्राणिस्थादातश्चेतिलभव-ति० प्राच्छेद्रादेशैरितिकण्ठ्याना-त् ॥

मूर्च्छितः । त्रि० मूर्ख । मूर्च्छायुक्ते । मूर्च्छिते । विवेकहीने ॥ सोच्छ्रये ॥ मूढे ॥ वृद्धे । मूर्च्छितेत्र । मूर्च्छा० । राजयोगेतिलः ॥ मूर्च्छासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

मूर्त्तः । त्रि० मूर्च्छिते । मूर्छिते ॥ कठिने ॥ मूर्त्तिमति ॥ सविशेषेति देहस्थायत्वलब्धमूर्त्तमुच्यते । क्षित्यप्तेजोमरुन्मनःसंमूर्त्तममूर्त्तमित रद्वयम् ॥ मूर्छतिस्म । मूर्छा० । अकर्मकत्वात्क्तः । राल्लोपः । नध्याख्येति नत्वं न ॥ न्यायमते० पृथिवी० जलं० तेजः० वायुः मनश्च । एषां गुणाः रूपं० रसः० गन्धः स्पर्शः० परत्वम्० अपरत्वम्० गुरुत्वम् स्नेहः० वेगश्च मूर्त्तामूर्त्तसाधारणगुणाः । संख्या० परिमितिः० पृथक्त्वम्० संयोगः० विभागश्च इतिभाषापरिच्छेदः० ॥

मूर्त्तवित् । त्रि० आगमिके ॥ त्रिशूलधारी महेश्वरः शङ्खचक्रादिधारी विष्णुर्वा परमार्थो भवतीत्यागमिकाः कल्पयन्ति । तच्च तेषां कल्पनं भ्रान्तिमात्रम् । अस्मदादिशरीरवत्तस्यापि शरीरस्य पाञ्चभौ

त्रिकालात्मलीलाविग्रहकल्पनञ्च ।
विग्रहाभावे लीलायोगाद्युक्तमेव ॥

मूर्त्तिः । स्त्री० काठिन्ये ॥ प्रतिमायाम् । असर्वगतद्रव्यपरिमाणे ॥ शिवस्याष्टमूर्त्तयो यथा । सर्वं क्षितिः समुद्दिष्टा भवो जलमुदाहृता । रुद्रोऽग्निरुग्रो वायुः स्याद्भीम आकाशमण्डलः ॥ पशोः पतिर्यजमानो महादेवः सुधाकरः । ईशानः सूर्य इत्येता मूर्त्तयोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ मूर्त्तिर्धर्मस्य पत्नी । यथा । मूर्त्तिश्च धर्मपत्नी सा कान्तिरूपा मनोहरा । कान्तिरूपा शोभारूपा । परमात्मा च विश्वौघो निराधारो यया विना ॥ शोभां विना परात्मा निराधारो निरर्थकश्चार्थः ॥ सर्वं यशोभारूपा च लक्ष्मीर्मूर्त्तिमती सती । श्रीरूपा मूर्त्तिरूपा च मान्या धन्यातिपूजितेति भागवते ८ स्कन्धे १ ध्यायः ॥ काये । देहे । जरायुजाण्डजोद्भिज्जादिभेदेन विलक्षणविविधसंस्थानासु तनुषु ॥ मूर्च्छति० मूर्च्छ्यते वा । मूर्च्छा० । क्तिन् । वालोपः ॥ रूपे ॥ स्वभावे ॥ लर्म्मे ॥

मूर्त्तिमान् । त्रि० कठिने । मूर्त्तिविशिष्टे ॥ मूर्त्तिः काठिन्यमस्यास्ति । तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुप् ॥ स्त्रियाम्० मूर्त्तिमती । उगित्वान्ङी

मू ॥ न० शरीरे ॥

मूर्त्त्युपचयः । पुं० स्थौल्ये ॥

मूर्द्धकः । पुं० क्षत्रिये ॥

मूर्द्धकर्परी । स्त्री० जलशायायाम् ॥

मूर्द्धखोलम् । न० छत्रे ॥

मूर्द्धजः । पुं० केशे । त्रि० मूर्द्धिजाते ॥

मूर्द्धतैलम् । न० तैलविशेषे ॥ अभ्यङ्गः परिषेकश्च पिचुर्वस्तिरिति क्रमात् । मूर्द्धतैलं चतुर्द्धा स्याद्बलवत् तद्यथोत्तरम् ॥

मूर्द्धा । पुं० उत्तमाङ्गे । शिरसि । मस्तके ॥ छायाः कारैः शिरोभिस्तु नृपानिन्नशिराधनो । छिन्निटैस्तु पितुर्ह्युर्गबाल्याः परिमण्डलैः घटमूर्द्धापद्धिर्द्धजाद्यैः परिवर्ज्जितः ॥ मुह्यत्यस्मिन्नाहते । मुह० । श्वन्नुक्षन्निति० मुहेः कनिन्० निपातनादुपधादीर्घोधान्तादेशोरमागमश्च ॥

मूर्द्धन्यः । त्रि० मूर्द्धनि भवे । शरीरावयवाच्चेति यत् । ये चाभावकर्म्मणोरिति प्रकृतिभावान्नस्तद्धितइति० टिलोपाभावः ॥

मूर्द्धपुष्पः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥

मूर्द्धरसः । पुं० भक्तफेने ॥

मूर्द्धवेष्टनम् । न० उष्णीषे ॥

मूर्द्धाभिषिक्तः । पुं० भूपाले । राजनि ॥ क्षत्रिये । राजन्ये । बाहुजे ॥

तद्वदेवदन्तधम् ॥ यथुमूलकस्तु कां शाद्गुष्यं लघुचपाचनम् । दोष त्रयहरं स्वर्यञ्ज्वरश्वासविनाशनम् ॥ नासिकाकण्ठरोगघ्नं नयनामयनाशनम् । महच्चदेवरूक्षोष्णंगुरुदोषत्रयप्रदम् ॥ स्नेहसिद्धं तदेवस्यात्तद्वयविनाशनम् । तत्पुष्पं मूलवि लम्‌ कर्षं पादत्वाय मस्मलिति । मूलति । मूल० । कन् । संज्ञायां कन् ॥ यथा । मूलिजात : । पूर्वाह्णोपरात्ताद्‌र्ग्राम्मूलप्रदोषा वस्कारात् ॥

मूलकदण्ड : । पुं० गाँडर० गजडल० इ० प्र० मूलकावयवे । सघन : स्वेदितस्तस्य दण्डोमूलकसूपक : । धृतपक्वस्तुहिङ्ग्वाढ्यलवणैर्नवि मिश्रित :॥ मुरुच्यं मूलकं शाकं विष्टम्भिकफकारकम् । वातपित्त हरं सम्यक्‌पुष्पकं गुरुपाचनम् ॥

मूलकपत्रम् । न० मूलकस्यपत्रे ॥ पाचनं लघुरुच्योष्णं पत्रं मूलकजं नवम् । स्नेहसिद्धं त्रिदोषघ्नमसिद्धं कफपित्तकृत् ॥

मूलकपर्णी । स्त्री० शोभाञ्जने ॥

मूलकमूला । स्त्री० क्षीरकाकोल्या- म् । क्षीरमत्स्ये ॥

मूलकर्म्म । न० कार्म्मणे । टोना० इ० भा० प्र० कर्म्मविशेषे । मूले

रौषधीमूलैः कर्म० वशीकरणोच्चाट- नस्तम्भनवशीकरणादि० मूलकर्म्म । उपपातकविशेषरतम् । यथा । सर्व्वाकरेष्वधीकारोमहायन्त्रप्रवर्त्तनम् । हिंसौषधीनांस्त्र्याजीवोऽभिचारोमूलकर्म्म च ॥ इतिमनुः । मूलकर्म्म०मन्त्रौषधादिनावशीकरणमितिकुल्लूकभट्टः ॥

मूलकार : । पुं० मूलग्रन्थकर्त्तरि । मूलंकरोति । कृञ : कर्म्मण्यण् ॥

मूलकारिका । स्त्री० चुल्ल्याम् । मूलग्रन्थार्थप्रकाशकपद्ये ॥ मूल धनस्य वृद्धिविशेषे ॥

मूलकृच्छ्र : । पुं० न० एकादशाहसाध्ये व्रतविशेषे । यत्रक्वथितानिबिल्वमूलानिभक्षयन्ति तत्रमूलकृच्छ्रव्यपदेशंलभन्ते । यथाहमार्कण्डेय : । फलैर्मासेनकथित : फलकृच्छ्रोमनीषिभि: । श्रीकृच्छ्र : श्रीफलै : प्रोक्त: पद्मा क्षैरपरस्तथा ॥ मासेनामलकैरेवं श्रीकृच्छ्रमपरंस्मृतम् । पत्रै र्मत : पत्रकृच्छ्र : पुष्पैस्तत्कृच्छ्र उच्यते ॥ मूलकृच्छ्र : स्मृतोमूलैस्तोयकृच्छ्रो जलेनतु० इति ॥

मूलज : । पुं० उत्पलादौ ॥ न० आर्द्रके ॥ त्रि०मूलोत्पन्ने ॥

मूलविकोशभवनम् न० सूर्यादिग्रहा णांराशिचक्रस्थविशेषे ॥ यथा । सिंह

शोभिजविनिलाधनुर्मुकघटालया । मू-
लत्रिकोणभवनान्याहुः सूर्यादि-
तः क्रमात् ॥ पतेराश्रयः क्रमात्
सूर्यादीनां मूलत्रिकोणभवनान्याहुः
। यथा । सिंहः सूर्यस्य मूलत्रिको
णभवनम् । एवं चन्द्रस्य वृषः । मेषः
कुजस्य । कन्या बुधस्य । धनुर्गुरोः । तु
ला शुक्रस्य । कुम्भः शनेरिति ॥

मूलत्रिकोणांशः । पुं० रव्यादीनां त्रि
कोणभागे ॥ य० । [illegible]
[illegible]
त्रिकोणभागाः [illegible] सूर्यादीनां
यथाक्रमात् ॥ यथा । सिंहराशौ सूर्य-
स्य विंशत्यंशा मूलत्रिकोणभागाः स्युः
। एवं चन्द्रस्य वृषे प्रथमतृतीयांश यावद्-
र्ध्वं सप्तविंशत्यंशाः कुजस्य मेषे द्वाद
शांशाः बुधस्य कन्यायां तु पञ्चद-
शांशादूर्ध्वं दशांशाः पञ्चविंशत्यं यावद्
गम् । गुरोर्धनुषि दशांशाः शुक्रस्य तु
लायां पञ्चदशांशाः शनेः कुम्भे विंश
त्यंशाः मूलत्रिकोणभागाः स्यु-
रिति ॥

मूलदेवः । पुं० मूलभद्रे । कंसासुरे ॥

मूलद्रव्यम् । न० मूलधने ॥

मूलधनम् । न० वणिजां मूलवित्ते ।
नीव्याम् । परिपणे । पुंजी० इ०-
भा० ॥ मूलद्रव्यमत्र ॥

मूलनगरम् । न० राजधान्याम् ॥

मूलपर्णी । स्त्री० मण्डूकपर्ण्याम् ॥

मूलपुष्करम् । न० पुष्करमूले ॥

मूलपोती । स्त्री० शाकभेदे । क्षुद्र
पोत्याम् । क्षुद्रपोतिकायाम् ॥

मूलप्रकृतिः । स्त्री० सांख्यमते ।
प्रधाने । प्रकृतिः प्रधानम् । मूल-
[illegible] । विकृत्य-
भावाद्व्यक्तापरस्य मूलम् । मूल-
स्य मूलान्तरमस्ति चेदनवस्थाप्रसङ्-
गात् । अनवस्थायामप्रमा-
णम् ॥

मूलफलदः । पुं० पनसे । [illegible]
[illegible]
। [illegible] ॥

मूलबन्धः । पुं० [illegible] ॥
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

मूलभद्रः । पुं० कंसासुरे ॥

मूलरसः । पुं० मोरटलतायाम् ॥

मूलविभुजः । पुं० रथे ॥ मूलानि
विभुजति । भुजो कौटिल्ये । मूल
विभुजादित्वात्कः ॥

मूलस्तम्भः । पुं० स्थितिहेतौ ॥

मूला । स्त्री० शतावर्याम् ॥ मूलभे ॥

मूलाधारः । पुं० गुह्यलिङ्गयोर्मध्ये
सुषुम्नास्थाने । शरीरस्थसक
लनाडीनां मूलस्थाने ॥ मूलमाधारः
षट्कानां मूलाधारं ततो विदुरि
ति देवीगीतोक्तेः ॥

मृग:

हानिर्यस्मीरिता:॥ इतिकालिका
पुराणे ६७ अध्याय: अथमृगपरी
क्षा। मृगजातिंसमादातुंकौतुका-
र्थंतथापुन:। मृगा: पोष्यामही-
न्द्राणांतेषांवक्ष्यामिलक्षणम्॥ पृ
थिव्यम्बुतेजोगगनतेजोभिश्चास्तुपञ्च
धा। भिद्यन्तेक्रमेणास्तुसमस्तामृग
जातय:॥ तद्यथा। येगन्धिन: श्री
वाश्रीरक्तवर्णास्ते पार्थिवागन्धमृगा:
प्रदिष्टा:। सर्वाङ्गमेषांसुरभिजका
संपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तितेतु॥ येवैवि
शालागुरुदीर्घशृङ्गाश्चमांसलास्तो
यमृदुदेहा:। आप्यास्तुतेवैप्रसर
न्तिभूरिसर्वत्रदेशेप्रभवन्तिचैव॥ धा
वन्तियेवातमिवान्तरीक्षेदीर्घास्तुते-
वातमृगा: प्रदिष्टा:। तेयत्रयत्रै
वभवन्तिशक्तास्तत्रैवसर्वाणिशुभा-
निसन्ति॥ लघुप्रमाणालघुवीर्यस-
त्वानिर्गन्धदेहाम्बुगजप्रमाणा:।
तेगागनावेगजरानराणांस्पृश्यानते
नापिनिरीक्षणीया:॥ येकृष्णवर्णा
गुरुदीर्घशृङ्गा: क्रुद्धाभ्रमंयान्ति
चवायुवेगा:। तेकृष्णसारा: खलु
तैजसास्तुपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तितेतु॥
भोजोप्याह। पार्थिवादिमृग: सर्व
श्चतुर्जातिर्भवेत्पृथक्। सुशृङ्गास्त
नुलोमानोब्राह्मणामृगजातय:॥
क्रुद्धा: पञ्चरिम्शृङ्गाश्चक्षत्रिया:
खरलोमशा:। आवर्तशृङ्गास्तनवो

मृग:

हरिणावैश्यजातय:॥ कुशृङ्गावाप्य
शृंगावाशूद्रा:खरतनूरुहा:। अङ्गा
नांयेतुयादोषा सोक्षयाहरिणेष्व
पि॥ तथापिदोषा: पञ्चामीवक्ष्य
न्तेहरिणाश्रया:। नेत्रयोरन्तरेय
स्यलोमावर्ता: सपापकृत्॥ विष
मौविकृतौशृङ्गौयस्यसत्वसनाशन:
। आवर्त: पृष्ठतोयस्यस्वामिनम्
भिविन्दति॥ पश्चार्द्धेयस्यवावर्त
स्तौस्थाव्यौभयकारकौ। वर्णनेत्र
पदादीनांवैकृतावननाशन: ॥ गा
र्ग्य:। दोषवन्मृगजातीनांविजा
तीनामथापिवा। दर्शनात्स्पर्शना
च्चैवगन्धादानाच्चपोषणात्॥ भवे
युर्विपद: सर्वास्तथाचैवाद्यपोष
णात्॥ शक्रोपि। हरिणपोषणतो
धरिणीभुजांनहिभवेन्मरुदुग्रवपीड
नम्। नपविवह्निरुजारिपुजंभयंत
दवतंहरिणं शुभिनंनृप:॥ इतिमृग
परीक्षा युक्तिकल्पतरौ॥ चतुर्विध
पुरुषेषुपुरुषविशेषे॥ तस्यलक्षणं
यथा। वदंतिमधुरवाणींदीर्घनेत्रो
ऽतिभीरुश्चपलमतिसुदेह: शीघ्रवे
गोमृगोयम्॥ शशकेपद्मिनीतुष्टा
मृगेतुष्टाचचित्रिणी। वृषभेशङ्खिनी
तुष्टाहयेतुष्टाचहस्तिनी॥ पद्मिनी
शशयोर्योनिमेढ्रकौचतुरङ्गुलौ।
चित्रिणीमृगयोर्योनिमेढ्रकौचतथा
विधौ॥ इ० रतिमञ्जरी॥

मृगगामिनी । स्त्री० विडङ्गे ॥ मृगस्येव गमनशीलत्वात् ॥
मृगघर्मजम् । न० जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ चि० मृगघर्मजाते ॥
मृगचटक: । पुं० श्येनपक्षिणि ॥
मृगचेष्टितम् । न० मृगेङ्गिते ॥ तथा । सीमागतानन्यमृगाञ्जन्तः स्थितान्त्रजन्तीयसमापतन्तः । सम्प्रत्ययोत्थभयानिदोषाः कुर्वन्ति शून्यं परितोक्ष्यमन्ताः । दोषाः भयं कुर्वन्तिआविष्यन्तीतिसर्वेषान्त्वयोबोध्यः ॥ तेयाव्यसन्तैरनुबाध्यमानाभयायरोधायभवन्तिवन्ध्याः । त्राव्यामपिप्रत्यनुबाधितास्ते बन्दिग्रहायैवमृगाभवन्ति ॥ वन्यैसत्त्वैर्द्वारसंस्थे पुरस्तरोधोबाच्यःसंप्रविष्टे विनाशः । मृतैर्मृत्यु: स्यादयं संस्थितेचयोहंयातिवन्यनंसंप्रदिष्टम् ॥
मृगजहु: पुं० मृगापत्ये ॥
मृगजालिका । स्त्री० वागुरायाम् ॥
मृगजीवन: । पुं० व्याधे ॥ मृगा: जीवनमस्य ॥
मृगया । स्त्री० अपहृतद्रव्यान्वेषणे ॥ मृग० । स्यासेतियुच् ॥
मृगतृट् । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥
मृगतृषा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषाअस्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् । टाप् ॥
मृगतृष्णा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशेसिकतासूर्यरश्मयः प्रतिफलितास्ताञ्जलबुद्ध्यानेतुं मृगाधावन्तितेन जलमितिबुद्धिविषयास्ताःमृगतृष्णाअस्त्यस्याम् अर्शआद्यच् । टाप् ॥
मृगतृष्णिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णैव । स्वार्थेकन् ॥ रे चित्तचिन्तयचरं चरणौमुरारेः पारंगमिष्यसियतोभवसागरस्य । पुत्राः कलत्रमितरेसुहृदःसहायाः सर्वंविलोकयसखे मृगतृष्णिकाभम् ॥
मृगदंशक: । पुं० कुक्कुरे ॥ मृगान्दशति । दंशदशने । कर्मण्यण् । कः ॥
मृगधूर्त्तक: । पुं० गोमायौ । शृगाले ॥ मृगेषुधूर्त्तइव । संज्ञायां कन् ॥
मृगनाभि: । पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य नाभिः ॥
मृगनाभजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥
मृगनेत्रा । स्त्री० रात्रिविशेषे ॥ त्वयापुत्रकनाधीतंमृगनेत्रासुरात्रिषु-तेनत्वं विदुषांमध्ये पङ्के गौरिवसीदसि ॥ मृगोनक्षत्रविशेषोनेताय स्याः । नेतुर्नक्षत्रे ऽब्वक्तव्यः ॥ योषित्प्रभेदे । मृगलोचनायाम् ॥ मृगस्यनेत्रे इवनेत्रे चञ्चले यस्याः ॥
मृगपति: । पुं० मृगेन्द्रे । सिंहे ॥
मृगपिप्लु: । पुं० पत्तजे । चन्द्रे । हि

शाखी ॥
मृगप्रियम् । न० जलतृणे ॥
मृगवधाजीव : । पुं० व्याधे ॥ मृगवध आजीवोऽस्य ॥ मृगवधेनाजीवति वा । जीव० । इगुपधेति कः ॥
मृगबन्धनी । स्त्री० मृगबन्धनार्थं जालविशेषे । श्वावल्० इ० पर्वत भा० ॥ वागुरायाम् ॥ मृगो बध्यतेऽनया । बन्धबन्धने । करणे ल्युट् । ङीप् ।
मृगभक्ष्या । स्त्री० जटामांस्याम् ॥
मृगमदः पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य मदः ॥
मृगमदवासा । स्त्री० कस्तूरीमल्लिकायाम् ॥
मृगमातृकः । पुं० मृगविशेषे ॥ स्वल्पः पृथुरोमकः शरभो मृगमातृकः । गुणैः शशेनसदृशोगदितो मृगमातृकः ॥
मृगया स्त्री० आखेटने । मृगव्ये । पापर्द्धौ । आखेटे । खेटे । हेडा० इ० भा० ॥ अवलम्ब्य...नीडद्रुमपीडिन : खगान् । अनवद्यतृणार्दिनो मृगान्मृगयाघायनभूमृतां...ताम् ॥ इति श्रीहर्षः ॥ मृग्यन्ते मृगा अस्याम् । मृग० । चु० अन्त : । परिचर्य्यापरिसर्य्यामृगयाऽटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिसाधु : ॥
मृगयुः । पुं० व्याधे । लुब्धके । हेशिरा० इ० भा० प्र० । मांसविक्रयार्थं मृगादिपशुहन्तरि ॥ मृगान् बधार्थं याति । या० । मृगय्वादिश्वात्कु : ॥ गोमायौ । शृगाले ॥ परमेष्ठिनि ॥
मृगरसा । स्त्री० सहदेव्याम् ॥
मृगराट् । पुं० सिंहे । मृगेषु राजते । राज्० । क्विप् ॥
मृगराजः पुं० सिंहे ॥ मृगाणां राजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥
मृगराटिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥
मृगरिपुः । पुं० सिंहे ॥ मृगाणां रिपुः ॥
मृगरोमजम् । न० राङ्कवे । मृगरोमजे वस्त्रे ॥
मृगलाञ्छनः । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ मृगो लाञ्छनं यस्य ॥
मृगवल्लभः । पुं० कुन्दुरुतृणे ॥
मृगवाहनः । पुं० वायौ ॥ मृगो वाहनं यस्य ॥
मृगव्ययम् । न० मृगयायाम् ॥ मृगा व्ययन्त्यत्र । व्ययगतौ । अन्येष्वपीति डः ॥
मृगशिरा : । स्त्री० पंचमनक्षत्रे ॥ मृगः शिरोऽस्य ॥
मृगशिरः । न० मृगशीर्षे । पंचमे नक्षत्रे ॥ अत्र जातस्य फलम् । शरासनाभ्यासरतोविनीतः सदानुरक्तो गुणिनां गुणेषु । भक्तानुपक्ष्मभरे

जातिस्त्रियाम् । मृगीणांजङ्घलोल्या नांछागीचौरग्रुणंमय : ॥ कश्यपक न्यायाम् । पुलहभार्यायाम् । हरि णादिमृगाणांमातरि ॥ मध्याहन्ति प्रभेदे । रोमृगी० द्रुतिलक्षणलक्षि ते ॥ यथा । सामृगीलोचना । रा धिकाश्रीपते : ॥ हरिण्याम् ॥ सितोदरेपीतपृष्ठे वराटके ॥

मृगेक्षणा । स्त्री० मृगनेत्रायाम् ॥ मृ गेक्षरी ॥

मृगेन्द्र : । पुं० सिंहे ॥ नाभिषेको नसंस्कार : सिंहस्यक्रियते वने । विक्रमार्जितसत्त्वस्यस्वयमेवमृगेन्द्र ता ॥ मृगाणामिन्द्र : ॥ वर्णवृत्ता न्तरे ॥ पयोधरधारिमृगेन्द्रमवेहि ॥ यथा । वृथाविलपानि ॥ मध्यलघो: पञ्चमात्रापर्याये० ऽ । ऽ० ॥ यात्रा योगान्तरे ॥ लग्ने शुक्र : शशीबन्धौ कर्मस्थानेगुरुर्यदा । मृगेन्द्रयोगो विख्यातोयातु : सर्वार्थसाधक: ॥

मृगेन्द्रचटक : । पुं० श्येने ॥ चटका नांमृगेन्द्र : ॥ राजदन्तादि : ॥

मृगेन्द्रमुखम् । न० अतिजगती १३ छंदोभेदे ॥ भवतिमृगेन्द्रमुखंनजौ जरौग : ॥ यथा । गुरुभुजवीर्यभरं हरिंमदान्धायुधिसमुपेत्यनदानवा जिजीवु : । क्षुधितमृगेन्द्रमुखंमृगा उपेत्यकःसुखलविम्भतिजीवनंस्त्रयो गम् ॥

मृगेन्द्राणी । स्त्री० वासके ॥

मृगेर्वारु : । स्त्री० श्वेतेन्द्रवारुण्या म् । मृगाक्ष्याम् । श्वेतपुष्पायाम् । मरुजायाम् ॥

मृगेष्ट : । पुं० मुद्गरवृक्षे ॥

मृग्य : । त्रि० अन्वेष्ये । मृगितव्ये ॥

मृज : । पुं० वाद्यविशेषे । मर्दले । दारुजे । मार्दल० द्रु० गौ० दे० भा० प्र० ॥

मृजा । स्त्री० मार्जनायाम् । प्रोञ्छना दिनाङ्गनिर्मलीकरणे ॥ मार्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचालङ्करणयो श्चुरादिर्वा । भिदाद्यङ् ॥

मृज्य : । त्रि० मार्ज्जनीये ॥

मृड : । पुं० शिवे ॥ मृडति । मृडसु खने । मृड्णातिवा । मृडचचात् क्षोदे । इगुपधत्वात्क : ॥

मृडङ्कण : । पुं० बालके ॥ मृडति । मृड० । मृड : कीकच्कङ्कणाविति कङ्कण : प्रत्यय : ॥

मृडा । स्त्री० दुर्गायां ॥

मृडानी । स्त्री० चण्डिकायाम् । अ म्बिकायाम् ॥ मृडस्यस्त्री । इन्द्रव रुणेतिङीषानुकौ ॥

मृडी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

मृडीक : । पुं० मृगे । हरिणे ॥ मृ डति । मृड:कीकच्कङ्कणाविति की कच् ॥

मृणालम् । न० नलदे । उशीरे ॥ पुं०

न० वसे । पद्मनाले ॥ मृणालंशीतलंवृष्यंपित्तदाहास्रजिद्गुरु । दुर्जरंस्वादुपाकञ्चस्तन्यानलकफप्रदम् ॥ सङ्ग्राहिमधुरंरूक्षं शालूकमपितद्गुणम् ॥ बिसाङ्कुराश्चन्द्रकलानुकाराविभाविता: सैस्वरनिम्नुकाभ्याम् । विकीर्णंखण्डीकृतशृङ्गवेराजलैपिबन्तिं लघुटीभवन्ति ॥ मृणयति । मृणहिंसायाम् । तमिविशिबिडिमृणीतिकालन् ॥

मृणालिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ मृणालादिलच् । पुष्कराद्भ्यो देशइतीनि: ॥

मृणाली । स्त्री० बिसे । अब्जादिमूले ॥ अल्पत्वविवक्षायाम्गौरादित्वान्ङीष् । स्वल्पमृणालजातौ ॥

मृत: । त्रि० परासौ । प्राप्तपञ्चत्वे । परेते । प्रेते । संस्थिते । प्रमीते । मरा० भू० भा० ॥ यथा । धर्म: प्रव्रजितस्तप: प्रवसितं सत्यञ्चदूरेगतंपृथ्वीमन्दफलाजना: कपटिनोलौल्ये स्थिताब्राह्मणा: । मर्त्या: स्त्रीवशगा: स्त्रियश्चचपला: नीचा जनाउन्नताहाकष्टंखलुजीवितंकलियुगेधन्यानरायेमृता: ॥ इतिगारुडे ११५ अध्याय: ॥ न० मृत्यौ ॥ याचिते ॥ मृतन्तुयाचितंप्रोक्तमितिमनु: । याचनवृत्तिर्हिमरणमिवदु:खजनकत्वान्मृतमुच्यते ॥

म्रियतेस्म । कृत्प्राणत्यागे । गत्यर्थेतिक्त: ॥ तनिमृङ्भ्यांकिच्चेति तन्वा ॥

मृतकम् । न० मवे ॥ मरणाशौचे ॥ यथा । यदिस्यान्मृतकेसूतिर्स्तके चमृतिस्तथा । शेषेणैवभवेच्छुद्धिरह: शेषेद्विरात्रकम् ॥

मृतकल्प: । त्रि० मृतप्राये ॥ ईषदूनोमृत: । ईषदसमाप्ताविति कल्पप्प्रत्यय: ॥

मृतकान्तक: । पुं० शृगाले ॥

मृतजीव: । पुं० तिलकवृक्षे ॥

मृतमत्त: । पुं०)
मृतमत्तक: । पुं०) शृगाले ॥

मृतवत्सा । स्त्री० अजीवत्सन्तानायाम् । मृतापत्यायाम् ॥

मृतसञ्जीवनी । स्त्री० मृतजीवनार्थिकायांविद्यायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ मृत: सञ्जीव्यतेऽनया । जीव प्राणधारणे । ल्युट् । ङीप् ॥

मृतस्नात: । त्रि० अपस्नाते । मृतमुद्दिश्यकृतस्नानेजने ॥ मृतेस्नात: । सप्तमीतिसमास: ॥

मृतस्नानम् । न० अपस्नाने । मृतोद्देशेनस्नाने ॥

मृतसमोत्था । पुं० राजर्षिविशेषे ॥

मृतामदम् । न० तुत्थे ॥

मृतालकम् । न० तुवरिकायाम् ॥ मृतमालयति । अलभूषणादौ ।

संशयम् । संशयान्वितम् ॥

मृतिः । स्त्री० मरणे ॥ मृङ् प्राण त्यागे । स्त्रियांक्तिन् ॥ मृतिः प्राणवियोगः स्यान्मृत्युनाशः सतो मतः । मृङ् प्राणत्यागदुःखमुक्तं स्वयंनष्टः कथं त्यजेत् ॥

मृत्करः । पुं० कुम्भकारे ॥

मृत्कांस्यम् । न० शरावे ॥

मृत्खनिका । स्त्री० खननस्तुबिशीर्षे । पुर्द्धौकिन् ।

मृत्कावम् । न० सुवर्णे ॥

मृत्तिकालिनी । स्त्री० नामखायाम् । कलम्बायाम् ॥

मृत्पाषाणम् । न० सुवर्णिकायाम् । सुराष्ट्रजमृत्तिकायाम् ॥ मृत्तिका स : प्रतिष्ठाऽस्या : ॥

मृत्तालकम् । न० मृत्तावे ॥ द्रावे कम् ॥

मृत्तिका । स्त्री० मृदि ॥ माटी० इ० भा० ॥ मृदेव । स्वार्थे० मृत्तिकन् । प्रत्ययस्यादित्वं तसिद्धे० दकारोच्चारणं प्रक्रियालाघवार्थम् । टापोलुक्यपि श्रवणार्थञ्च । पञ्चभिर्मृत्तिकाभिः क्रीतः पञ्चमृत्तिकः पटः ॥

मृत्पाणी । स्त्री० कुष्टौषधे ॥

मृत्युः । पुं० मरणे । पञ्चतायाम् । निधने । शरीराद्यारम्भकाकर्मक्षय निमित्ते । सर्वमर्मच्छेदनरूपे०

शरीरादिविच्छेदे ॥ सचसर्वेषांब्रह्मादीनांकालंप्राप्यावश्यमेवभवति । तथाहि । प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्द्धद्वयसम्मिते । निधनं यातितरसा जगत्कर्तास्वयंप्रभुः ।। चतुर्युगसहस्रे च ब्रह्मणोदिवसे किल । पतन्ति भवनात्पञ्चनवकेन्द्राश्चतुर्दश : तथैवविंशत्यवैविष्णुर्मरणायोपकल्पते ।। तथैवविंशत्पञ्चकालेमहेश्वरः प्रतिविलीयते ॥ हाविन्द्रालयर्युगाविष्णुवेदेवनिर्मिते । महीमही धराण्याहनाशः सूर्यशशाङ्कयोः ॥ कालस्कन्दिनीमृत्युर्भुवंजन्महेतवः । अमुत्वेशिलमृष्टीविकुरत्वाधी यंयश : स्थिरम् ॥ इतिश्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे २१ ऽध्याय : ॥ अतिसम्मत्युर्नीकोस्यमुनादीनपिमवति ॥ तथाहि । अरुन्धतीध्रुवश्चैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच । आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमातृमण्डलम् ॥ अरुन्धतीभवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते । विष्णोः पदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमण्डलमितिकाशीखण्डे १२ अध्याय :॥ संसारे । अविद्याकामकर्मसमुदाये । स्वाभाविककर्मणि ॥ स्वाभाविकेज्ञाने ॥ संहारकारिणांमध्ये विनाशहेतौ भगवतोविभूतौ । यमे । वैवस्वते ॥ मरणम् । मृङ्० । भुजिमृङ्भ्यां

युक्तयुक्ताविति स्यु, प् ॥ योगवि
शेषे ॥ यथा । रवावनुराधा० सोमे
उत्तराषाढा० कुजे शतभिषा० बुधे
अश्विनी० गुरौ मृगशीर्षम्० भृ
गौ श्लेषा० शनौ हस्तनक्षत्रे मृ
त्युयोगो भवति ॥ लग्नादष्टमभवने
॥ यात्रायोगान्तरे ॥ अन्योन्यञ्च
गाविकर्त्तचैवाकविधास्करौ । मृ
त्युयोगोयमाख्यातो यातुर्मृत्युप्र
दायक: ॥
मृत्युजरे । स्त्री० द्वि०प्रत्यासन्नप्रिया
प्रियया: ॥ यथा । कालकन्येमृ
त्युजरे प्रत्यासन्नप्रियाप्रिये । या
भ्यांजगत्समुच्छिन्नं विधात्रानिर्मि
तंविधौ ॥ जरामृत्योरपिकालादु
त्पन्नत्वात्कन्यासदृशत्वात्कन्यात्व
म् । तेमृत्युजरे कालस्यकन्ये प्र
त्यासन्नप्रकृष्टत्वरसप्रियाप्रियेमत्
न्यौभवत: । प्रियातोप्रियेऽतिशयि
तप्रियेइत्यर्थ: ॥
मृत्युञ्जय: । पुं० कृत्तिवाससि ।
शिवे ॥ मृत्युकन्याजिताशश्वच्छि
वेनगुरुणाममु । नमृत्युनाजि
त: शम्भु: कल्पेकल्पेऽस्तीश्रुतम्
॥ मृत्युंजयति । जिजये । संज्ञा
यांभृतृवृजिधारिसहितपिदम: ।
इतिखच् । मुम् ॥ यात्रायोगान्त
रे ॥ लाभेभौमोगुरुश्छिद्रे षष्ठस्था
नेचभास्कर: । मृत्युञ्जयसमा
ख्योयं सर्वशत्रुनिवर्हण: ॥
मृत्युनाशक: । पुं० पारदे ॥ त्रि०
मरणहर्त्तरि ॥
मृत्युपाश: । पुं० अधर्माज्ञानराग
द्वेषादौ ॥
मृत्युपुष्प: । पुं० इक्षौ ॥
मृत्युफल: । पुं० महाकालफले ॥
मृत्युफली । स्त्री० कदल्याम् ॥
मृत्युभङ्गरक: । पुं० भवकृति ।
प्रेतपटहे । मरणसमयवाद्ये ॥
मृत्युरुज्य: । पुं० रोगे ॥
मृत्युमान् । त्रि० मृते ॥
मृत्युवञ्चन: । पुं० शम्भौ ॥ श्रीफले
॥ द्रोणकाके ॥
मृत्युबीज: । पुं० वंशे ॥
मृत्युसूति: । स्त्री० कर्कट्याम् ।
नागमातायाम् ॥ मृत्यवेसूति: प्रसवो
यस्या: ॥ यथाकर्कटकीगर्भंसाध
तेमृत्युमात्मन: ॥
मृत्सा । स्त्री० प्रशस्तमृदि ॥ प्रशस्तामृ
त् । सस्नौप्रशंसायामितिस: । टा
प् ॥ तुवरिकायाम् । तूअर० इ०
भा० ॥ मृत्साऽस्त्यस्या: चेत्यन
। अर्शआद्यच् । टाप् ॥
मृत्स्ना । स्त्री० प्रशस्तायांमृत्तिकायाम्
। मृत्सायाम् ॥ प्रशस्तामृत् । स
स्नौप्रशंसायामितिस्न: । टाप् ॥
तुवर्याम् । आढक्याम् । अरहर
तूअर० इ० भा० ॥

मृत्०द्र । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥ शौचे मृद्विशेषोयथाविष्णुपुराणे । वल्मीकमूषकोत्खातांमृदमन्तर्जलांतथा । शौचावशिष्टंगेहाच्चनादद्याल्लेपसम्भवाम् ॥ अन्तःप्राण्यवपन्नाञ्चहलोत्खातांचपार्थिव । परित्यजेन्मृदस्त्वेताः सकलाःशौचसाधनइति ॥ अन्तःप्राण्यवयन्मासकीटाम् ॥ मृद्यते० मृद्यतेवा । मृदक्षोदेसम्पदादित्वात्क्विप् । काच्याम् । तुवरिकायाम् ॥

मृदङ्कुरः । पुं० हारीतपक्षिणि ॥

मृदङ्गः । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धेवाद्ये । मुरजे ॥ अथमृदङ्गादिविवरणम् । मर्दलः खादिरः श्रेष्ठोहीनःस्यादन्यदारुजः । रक्तचन्दनजीवाद्योगभीरध्वनिरुच्चकैः ॥ सार्द्धहस्तप्रमाणन्तुदैर्घ्यमस्यविधीयते । त्रयोदशाङ्गुलंवाममथवाद्वादशाङ्गुलम् ॥ दक्षिणञ्चभवेद्धीनमेकेनाऽर्द्धाङ्गुलेनवा । करणानद्धवदनोमध्येचैवपृथुर्भवेत् ॥ षण्मासीयोभवेद्धस्तस्तच्चर्मकरणंमतम् । मृत्तिकानिर्म्मितश्चैवमृदङ्गः परिकीर्त्तितः ॥ पातयेत्खरलिंवाद्यवादनार्थंस्वमर्द्दले । विभूतिर्गैरिकंभक्तक्लिन्दुकीनचसंयुतम् ॥ यद्वाचिपीटकंदेयंजीविनीसत्त्वमिश्रितम् । सर्वमेकत्र पिष्टंतल्लेपः खरलिरुच्यते ॥ वामास्येपूरिकांक्लृत्वालेपंदद्याच्चदक्षिणे । एवंमर्द्दलकः प्रोक्तः सर्ववाद्योत्तमोमतः ॥ अस्यसंयोगमात्रायसर्ववाद्यञ्चशोभते । एतद्धीजकाष्ठे दलमर्द्धाङ्गुलंविदुः ॥ इति । विशेषः सङ्गीतशास्त्रेद्रष्टव्यः ॥ पटहे ॥ घोषे ॥ वंशे ॥ मृद्यते । मृद० । विडादिभ्यःकिदिन्यङ्गच् ॥ मृत्पक्वमस्येतिवा ॥

मृदङ्गकः । पुं० मृदङ्गे ॥

मृदङ्गफलः । पुं० पनसवृक्षे ॥ मृदङ्गवत्फलान्यस्य ॥

मृदङ्गफलिनी । स्त्री० कोषातक्याम् ।

मृदङ्गी । स्त्री० कोषातक्याम् । श्वेतघोषादृतिगौ०दे०भा० ॥

मृदरः । पुं० विषे ॥ त्रि०विलससति ॥ म्रियतेऽनेन०मृद्नातिवा । मृङ्मृद०वा । कदरादयश्चेति० अरप्रत्ययान्तोनिपातितः ॥ भये ॥

मृदा । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥

मृदाकरः । पुं० वज्रे ॥

मृदितः । त्रि० अभिनष्टे । विनाशिते ॥ निष्पीडिते ॥ चूर्णीकृते ॥ मृद्यतेस्म । मृद० । क्तः । इट् । क्ङितिचेतिनगुणः ॥ घोणे ॥

मृदिनी । स्त्री० मृत्सायाम् ॥

मृदु: । त्रि० कोमले ॥ अतीक्ष्णे ॥ मृदु: सर्व्वत्रबाध्यते ॥ मृद्यते । मृद मर्द्दने । प्रथिम्रदिभ्रस्जामितिकुः सम्प्रसारणं च ॥ मृदुशब्दोमृदुत्वगुणमुक्त्वातद्द्रव्यमभिधत्ते द्रुतिगुणवचनोमृदुशब्दः । तेनस्त्रियांङीषभावे॰मृदु: ॥ न॰ त्रिशेषनक्षत्रादौ ॥ यथा । चित्रे न्दुमित्रपौष्णाश्चमृदुमैत्रं तथाभृगुः । तत्रगीताम्बरक्रीडामित्रकार्यंचशोभनम् ॥ स्त्री॰गृहकन्यायाम् ॥

मृदुकृष्णायसम् । न॰ सीसके ॥

मृदुगमना । स्त्री॰ हंस्याम् ॥ त्रि॰मन्दगमने ॥

मृदुचर्म्मा । पुं॰ भूर्ज्जवृक्षे ।' त्रि॰कोमलत्वग्विशिष्टे ॥

मृदुच्छद:। पुं॰ भूर्जे ।कुक्कुरद्रुमे ॥ श्रोताले ॥ अक्षोटे ॥

मृदुता । स्त्री॰ मृदुत्वे ॥

मृदुताल : पुं॰ श्रीतालवृक्षे ॥

मृदुत्वक् । पुं॰ भूर्जपत्रवृक्षे ॥ मृद्वीत्वगस्य ॥

मृदुत्वच : । पुं॰ मृदुत्वचि ॥ मृद्वीत्वचायस्यस: ॥

मृदुत्वणम् । न॰ सुवर्णे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

मृदुपत्र: । पुं॰ नले॥न॰कोमपलर्णे ॥ त्रि॰कोमलपत्रवति॥ मृदूनिपत्राणियस्यस: ॥

मृदुपत्री । स्त्री॰ घिल्लीशाके ॥

मृदुपर्व्वक: । पुं॰ वेत्रे ॥ त्रि॰ कोमलपर्व्ववति ॥

मृदुपुष्प: । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥ त्रि॰ कोमलकुसुमविशिष्टे ॥ मृदूनिपुष्पाणियस्यस: ॥

मृदुफल: । पुं॰ मधुनारिकेले ॥ त्रि॰ कङ्कते ॥ त्रि॰ कोमलफलवति ॥ मृदूनिफलानियस्यस: ॥

मृदुवस्थ: । पुं॰ सात्त्विकराजसर्व्वालये ॥

मृदुरेचनी । स्त्री॰ मार्कण्डिकायाम् ॥

मृदुल: ।त्रि॰ कोमले ॥ मृदुर्गुणोस्यास्ति । सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥ न॰ जले ॥

मृदुलोमक: । पुं॰ शशके ॥ त्रि॰कोमलरोमविशिष्टे ॥

मृदूत्पलम् । न॰ नीलपद्मे ॥

मृद्वङ्गम् । न॰ वङ्गे ॥ कोमलावयवे ॥ त्रि॰तद्वति । मृदून्यङ्गानियस्य ॥ कर्म्मधारयोवा ॥

मृद्वी । स्त्री॰ कपिलद्राक्षायां ॥ कोमलाङ्ग्याम् ॥ मृदुशब्दोमृदुत्वगुणमुक्त्वा॰मृदुत्वगुणयुक्तं द्रव्यमभिधत्ते द्रुतिगुणवचनत्वे न॰वोतोगुणवचनादितिपाक्षिकोङीष् ॥

मृद्वीका । स्त्री॰ गोस्तन्याम् । द्राक्षायाम् । मुनक्का॰ इ॰ भा॰ ॥ मृद्नाति । मृदु॰ । अलीकादयश्चेति-

साधुः ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

मृधम् । न० युद्धे ॥ अर्द्दनम् । मृधु हिंसायाम् । बाहुलकात्० भावे० घञर्थेबाकः ।

मृन्मयः । त्रि० मृदोविकारे ॥ मयट् ॥ स्त्री० मृन्मयी ॥

मृन्मलः । पुं० अश्मनि । पाषाणे ॥

मृषा । अ० वितथे । मिथ्या झूठ० इ० भा० ॥ मृष्यते । मृषुसहने । काप्रत्ययः ॥

मृषाध्यायी । पुं० वके ॥

मृषार्थकम् । न० आहते । अत्यन्तासम्भवार्थवाक्ये ॥ यथा । एषवन्ध्यासुतोयातिखपुष्पकृतशेखरः ॥ कूर्मक्षीरचयेस्नातः शशशृङ्गधनुर्द्धरः ॥ इ० । मृषाऽर्थोयस्यतत् । कप् ।

मृषालकः । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मृषावादः । पुं० मिथ्योदिते । मिथ्यावाक्ये । टङ्कयाम् ॥

मृषावादी । त्रि० मिथ्यावादिनि । मृषोद्ये । मृषावादोस्यास्ति । इनिः ॥ मिथ्याभियोक्तरि ।

मृषोद्यः । त्रि० मिथ्यावादिनि ॥ राजसूयसूयं मृषोद्य ... मृषोपपातकेः ... ॥

मृष्टः । ... संयुतम् ... शोधिते ॥ मज्वनीसत्त्वमिश्री । क्तः । न०

मरिचे ॥

मृष्टिः । स्त्री० सम्मार्जे : संस्कारविशेषे ।

मृष्टेरुकः । पुं० वदान्ये । दानशौण्डे ॥ मिष्टाशिनि ॥ अतिथिद्विषि ॥

मेकः । पुं० अजे । छागे ॥

मेकलः । पुं० ऋष्यन्तरे ॥ गिरिविशेषे ॥

मेकलकन्यका । स्त्री० नर्मदाभिसरिति । रेवायाम् ॥ मेकलस्यर्षेर्द्रेर्वाकन्यका ॥

मेकलाद्रिजा स्त्री० सोमोद्भवायाम् । रेवायाम् ॥ मेकलाद्रेजाता । जनी० । डः ॥

मेखकम् । न० यज्ञीयपात्रविशेषे ॥

मेखलः । पुं० मेकलपर्वते ॥

मेखलकन्यका । स्त्री० रेवायाम् ॥

मेखला । स्त्री० खड्गबन्धे । खड्गादेस्तम्भादिनिर्मितेकटिबन्धने ॥ युद्धे हस्तात्पतननिवारणाय मणिबन्धे प्रक्षिप्यमाणे चर्मादौ ॥ स्त्रीकट्याभरणे । काञ्च्याम् ॥ रशनायाम् ॥ केचित्तु० एकयष्टिर्भवेत्काञ्चीमेखलात्वष्टयष्टिका । रशनाषोडशज्ञेयाकलापः पञ्चविंशकः ॥ इतिपठन्ति० इहत्वभेदात्पर्यायता ॥ स्त्रीकट्यांबद्धग्रन्थने ॥ ओणिस्थाने ॥ शैलनितम्बे ॥ उपनयनकाले

धारणीयमुञ्जनिर्मितसूत्रत्रये ॥ य-
था । मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा का-
र्या विप्रस्य मेखला । क्षत्रियस्य तु मौ-
र्वी ज्या वैश्यस्य शणतान्तवी ॥ मुञ्जा-
लाभे तु कर्त्तव्याः कुशाश्मान्तकब-
ल्वजैः । त्रिवृता ग्रन्थिनैकेन त्रिभिः
पञ्चभिरेव वा ॥ इ० मनुः ॥ होम-
कुण्डोपरि मृद्घटितवेष्टनविशेषे ॥
यथोक्तं वशिष्ठपञ्चरात्रे । यावान् कु-
ण्डस्य विस्तारः खननं तावदिष्य-
ते । हस्ते के मेखलास्तिस्रो वेदाग्नि-
नयनाङ्गुलाः ॥ कुण्डे द्विहस्ते ता-
स्त्रयो रसवेदगुणाङ्गुलाः । चतुर्ह-
स्ते तु कुण्डे ताः सुतर्कयुगाङ्गुलाः ॥
मेखला ब्रह्मचारि मेखलावत् कुण्ड-
वेष्टिताम् मृद्घटिताः तास्तु खातदेशा-
द्बाह्ये एकाङ्गुलिरूपं कण्ठं परित्यज्यो-
च्छ्रायेण विस्तारेण चेत्यादिक्रमेण वे-
दाद्यङ्गुलाः एतद्विपरीतास्तन्त्रा-
न्तरोक्ताव्यवहारविरुद्धाः ॥ पिङ्ग-
लामतेऽपि । खातादेकाङ्गुलं त्यक्त्वा
मेखलानां विधिर्भवेदिति ॥ मखं ग
िलति । ला० । आतइतिकः ।
पृषोदरादिः ॥ मां लक्ष्मीम् ईखति
०माईखतिवा । माशब्दोनिषेधेईख-
गतौ । बाहुलकात् कलच् ॥ य
द्वा । माईखलति । खलसञ्चयेसि
ञ्चनेच । मूलविभुजादित्वात् कः ।
अणितु०वृद्धिः स्यात् ॥ नर्मदा-

याम् ॥ अग्निपत्न्याम् ॥
मेखलिकः । पुं० मेखलिनि । मेख-
लास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठन् ॥
मेखली । पुं० मेखलावति । मेखलि-
कि । मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वा-
दिनिः ॥
मेघः । न० अभ्रे । वारिवाहे । घने ।
जलदे ॥ मेघास्त्रिविधास्तत्र वह्नि-
जा धूमयोनयः । निश्वासजास्तु जी-
मूतास्ते ज्ञेया जीवरूपिणः ॥ पक्ष-
जास्तु घनाघोराः पुष्करावर्त्तकाद-
यः । इति विशेषउक्तः शब्दार्णवे-
॥ मेहति सिञ्चति । मिह सेचने ।
अच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥
मुस्तायाम् ॥ राक्षसे ॥ षड्रागान्त-
र्गतरागविशेषे ॥ यथा । भैरवोऽथव-
सन्तश्च नटोनारायणस्तथा । श्रीरा-
गो मेघरागश्च षडेते पुरुषाह्वयाः ॥
मेघकफः । पुं० करकायाम् ॥
मेघकालः । पुं० वर्षर्त्तौ ॥
मेघचिन्तकः । पुं० चातकपक्षिणि ॥
मेघङ्करः । पुं० मेघजनने ॥ मेघान्क-
रोति । मेघर्त्तिभयेषु कृञः खच्
प्रत्ययः । अरुर्द्विषदिति मुम् ॥
मेघजः । त्रि० मेघभववस्तुनि ॥
मेघजालम् । न० कालिकायाम् । मे
घावली ॥
मेघजीवनः । पुं० चातके ॥ मेघो जी
वनमस्य ॥

मेघज्योति:। पुं० इरम्मदे। वज्राग्नौ ॥ मेघस्यज्योति:॥ अन्योन्यसङ्घट्टनेनमेघाग्नि: तस्यतस्मादीयोज्योतिरग्नि: पततिस:॥

मेघडम्बर:। पुं० मेघगर्जने ॥ मेघस्यडम्बर:॥

मेघतिमिरम्। न० मेघाच्छन्नदिने ॥

मेघदीप:। पुं० विद्युति ॥

मेघध्वनि:। पुं० गर्ज्जिते। मेघनिर्घोषे ॥

मेघनाद:। पुं० वरुणे॥ रावणात्मजे। इन्द्रजिति ॥ मेघस्यनादइवनादोयस्य॥ मेघशब्दे॥ पलाशवृक्षे। तण्डुलीयशाके॥ इतिराजनिर्घण्ट:॥ मेघस्यनाद:॥

मेघनादजित्। पुं० रामानुजे। लक्ष्मणे॥ मेघनादमजैषीत्। जि०। सत्सूद्विषेतिक्विप्। तुक्॥

मेघनादानुलासक:। पुं० मयूरे॥

मेघनादानुलासी। पुं० मयूरे॥ मेघनादेनअनुलसति० तच्छील:। लसश्लेषणक्रीडनयो:। सुप्यजातावितिणिनि:॥

मेघनामा। पुं० मुस्तके॥ मेघनामानिनामास्य॥ आदिलघोपञ्चमात्रके०।ऽऽ॥

मेघनायक:। पुं० आवर्त्तादौ॥ यथा। त्रियुतंशाकवर्षं तुचतुर्भि:शोधितेक्रमात्। आवर्त्तोविदिसंवर्त्तःपुष्करद्रोणमम्बुदम्॥ फलंयथा। आवर्त्तोनिर्ज्जलोमेघ:संवर्त्तश्चबहूदक:। पुष्करोदुष्करजलोद्रोण: सस्यप्रपूरकइति॥

मेघनिर्घोष:। पुं० स्तनिते। गर्ज्जिते॥ मेघस्यनिर्घोष:॥

मेघपर्याय:। पुं० आदिलघोपञ्चमात्रके०।ऽऽ॥ मुस्तके॥ मेघोमेघवाचक: शब्द: पर्यायोऽस्य॥

मेघपुष्पम्। न० पिण्डाभ्रे। वर्षोपले॥ अम्बुनि॥ नदीजले॥ पुं० इन्द्रस्याश्वे॥ कृष्णस्यघोटके॥ मेघस्यपुष्पमिव॥

मेघप्रसव:। पुं० जले॥

मेघभव:। त्रि० मेघोत्पन्नवस्तुनि॥

मेघभूति:। पुं० वज्रे॥

मेघमाल:। पुं० प्लक्षद्वीपस्थेगिरिविशेषे॥ रमागर्भजातकल्किदेवपुत्रे॥

मेघमाला। स्त्री० कादम्बिन्याम्। मेघानांमाला॥

मेघयोनि:। पुं० धूमे॥

मेघराग:। पुं० रागविशेषे॥ मेघसंज्ञकोराग:॥

मेघवर्णा। स्त्री० नीलीवृक्षे॥ त्रि० घनसमानवर्णवति॥

मेघवर्त्म। न० नभसि। गगने॥

मेघवह्नि:। पुं० वज्राग्नौ। इरम्मदे॥

मेघनाद : । पुं० इन्द्रे ॥ यथा । राजा त्वर्थान्समाहृत्य कुर्यादिन्द्रमहोत्सवम् । प्रणीतो मेघनादस्तु महतीं वृष्टिमावहेदिति दण्डनीतिः ॥
मेघवाहन : । पुं० इन्द्रे । तुरासाहि ॥ मेघा : महामेघा गजरूपधारिण ऐरावतादयो वाहनमस्य ॥ मेघान्वाहयति चालयति वा । ल्यु : ॥ इन्द्रो हि मेघानाविश्य वर्षतीत्यागम : ॥
मेघविस्फूर्जिता । स्त्री० अतिधृतिच्छन्द : १९ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणं यथा । रसर्त्वश्वैर्य्यौन्सौररगुरुयुता मेघविस्फूर्जिता स्यात् ॥ यथा । कदम्बामोदाढ्या विपिनपवना: केकिन : कान्तकेका: ॥ विनिद्रा: कन्दल्यो दिशि दिशि मुदा दर्दुरा दृप्तनादा : । निशान्तव्यापि विद्युद्विलसिततलसन्मेघविस्फूर्जिता चेत् प्रिय : स्वाधीनो सौ दनुजदलनो राज्यमस्मात्किमन्यत् ॥
मेघवेश्म । न० खे ॥
मेघसार : । पुं० चीनकर्पूरे ॥
मेघसुहृत् । पुं० मयूरे ॥ मेघ : सुहृदस्य ॥
मेघस्तनितोद्भव : । पुं० विकण्टकवृक्षे ॥
मेघाकाश : । पुं० अभ्राकाशे ॥
मेघाख्यम् । न० मुस्तके ॥
मेघागम : । पुं० प्रावृषि । वर्षाकाले ॥ मेघस्यागमो ऽस्मिन् ॥ मेघस्यागमने ॥
मेघानन्दा । स्त्री० बलाकायाम् ॥
मेघानन्दी पुं० मयूरे ।
मेघान्त : ॥ पुं० शरदि ॥ मेघानामन्तोऽस्मिन् ॥
मेघास्त : । पुं शरद्दतौ ॥
मेघास्थि । न० करकायाम्
मेघास्पदम् । न० आकाशे ॥
मेघोदर : । पुं० अर्हत्पितरि ॥
मेघ्य : । त्रि० मेघभवे ॥ दिगादित्वात्‌ यत् ॥
मेचक : । पुं० मयूरस्य चन्द्रके ॥ मेचको वर्णोऽस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ श्यामलवर्णे । कृष्णे ॥ मेचक : कृष्णनील : स्यादतसीपुष्पसन्निभ : । इति शब्दार्णवे भेद : । बर्हिकण्ठसमं वर्णं मेचकं ब्रुवते बुधा इति कात्य : । मचति मिश्रीभवति वर्णान्तरेण । मच मुचि कल्कने । कृञादिभ्य: संज्ञायां वुन् । पचिमच्योरिच्चोपधाया इतीत्त्वे लघूपधगुण : ॥ धूमे ॥ मेघे ॥ शोभाञ्जने ॥ न० स्रोतोञ्जने ॥ अन्धकारे ॥ नीलाञ्जने ॥ त्रि० श्यामलयुक्ते ॥
मेचकाभिधा । स्त्री० पातालगरुडीलतायाम् ॥
मेटुला । स्त्री० आमलक्याम् ॥

मेठः। पुं० हस्तिपके। निषादि नि।

मेढ्रः पुं० मेहने। शिश्ने॥ मेहन् त्यनेन। मिहसेचने। दाम्नीतिष्ट्रन् ॥ मेढ़तिवा॥ मेषे॥

मेढ्रशृङ्गी। स्त्री० मेषशृङ्गीवृक्षे।

मेण्ठः। पुं० हस्तिपके॥

मेण्डः पुं० मेठे। हस्तिपके॥

मेण्ढः। पुं० मेषे॥

मेथिः। पुं० मेथिकाष्ठे। खलेवा ल्याम्। खलेपशुबन्धनार्थंकाष्ठे॥ मेथ्यन्तेपशवोऽत्र। मेथृसङ्गमे। सर्वधातुभ्यइन्॥

मेथिका। स्त्री० मेथिन्याम्। मेथ्याम्। गन्धबीजायाम्। मेथीतिप्रसिद्धशाके॥ मेथिकावातशमनी श्लेष्मघ्नीज्वरनाशिनी। ततः स्वल्प गुणावन्यावाजिनांसातुपूजिता॥ अपिच। मेथिकादीपनीहृद्यावद्ध विट्क्रिमिशुक्रनुत्॥ रूक्षोष्णांतत् फलंकासानिलश्लेष्मवमीन्जयेत्॥

मेथिनी। स्त्री० मेथिकायाम्॥

मेथी। स्त्री० मेथिकायाम्। गौरादि त्वात्क्वचिद्विकारादितिवाङीष्॥

मेदः। पुं० मेदसि। वपायाम्। शुद्धमांसस्नेहे॥ अलम्बुषायाम्॥ मेद्यति। ञिमिदास्नेहने। घञ्॥ वैदेहेननिषादभार्यायांजनिते०अ न्त्यजविशेषे॥

मेदः पुच्छः। पुं० दुम्बके। दुम्बा० दुम्बा० इ० भा० प्र० मेषविशेषे॥ मेदः पुच्छोद्भवंमांसंहृद्यंवृष्यमश्रमापहम्। पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चिद्वातव्याधिविनाशनम्।

मेदः सारा। स्त्री० मेदायाम्॥

मेदकः। पुं० जगले। सुराकल्के॥ मेद्यतिञिमिदा०। क्वुआदिभ्यो वुन्॥

मेदजः। पुं० भूमिजगुग्गुलौ॥ त्रि० मेदोद्भवे॥

मेदः। न० शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे॥ वपायाम्। वसायाम्॥ मेदसः स्वरूपंयथा। यन्मांसंस्वाग्निनापक्वं तन्मेदइतिकथ्यते। तदतीवगुरुस्निग्धंबलकार्यंतिदृढ़ताम्॥ स्थानं यथा। मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्व स्थिषुस्थितम्, अतएवोदरेवृद्धि प्रायोमेदस्विनोभवेत्॥ रोगविशेषे॥ तन्निदानंयथा। अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्मलाहारसेविनः। मधुरोन्नरसः प्रायः स्नेहान्मेदोविवर्द्धयेत्॥ अन्नरसः० आमद्रवः अस्वस्थैवैगुण्यंयथा। मेदसावृतमार्गत्वात्पुष्यन्त्यनेनधातवः मेदस्त्वचीयतेतस्मादशक्ताः सर्वकर्मसु॥ मेद्यति। ञिमिदा०। असुन्॥

मेदस्कृत्। न० मांसे॥

मेदा। स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधिविशेषे

मेदोद्भवायाम् । जीवन्त्याम् । श्रेष्ठायाम् ॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तल्लक्षणादिर्यथा । शुक्लकन्दोनखच्छेद्यो मेदोधातुमिवस्रवेत् । यः सर्वे दे तिविज्ञेयोजिज्ञासातत्परैर्जनैः ॥ मेदायुगं गुरुस्वादुवृष्यंस्तन्यकफावहम् । वृंहणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम्०मेदामहामेदे ॥ मेदामहामेदाख्यामेयतमूलीप्रचिपन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री० काश्मर्याम् । मेदायाम् ॥ सह्याम् । भूमौ ॥ मेदस्व्यस्याम् । अतद्गुनि: । जलन्नोमेदकुठज्ञेतिशालिहोत्रेऽदन्तोपिमेदशब्दोस्ति ॥ यद्वा । मेद्यति । ञिमिदा० । यज्ञादित्वादिनि: ॥ मधुकैटभयोरासीन्मेदसैवपरिप्लुता । तेनेयंमेदिनीदेवीप्रोच्यतेब्रह्मवादिभि: ॥

मेदिनीद्रव: । पुं० पांशौ । धूलौ ॥

मेदुर: । त्रि० सान्द्रस्निग्धे । अतिशयस्निग्धे ॥ मेदनशील: । ञिमिदा० । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

मेदुरा । स्त्री० काकोल्याम् ॥

मेदोजम् । न० अस्थ्नि ॥

मेदोद्भवा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदोन्ध्र: । पुं० वर्णसङ्करजातिभेदे ॥

मेदोवती । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेध: । पुं० यागे । क्रतौ ॥ मेधति । मेधृसङ्गमे ॥ पचाद्यच् ॥

मेधा: । पुं० मेधीभिधानेमुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनो: पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री० धारणावत्यांबुद्धौ । अनेकग्रन्थार्थधारणशक्तौ ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति: । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ॥ इतिविशेष: ॥ साचेयं ज्ञानकृभार्या । यथा । ज्ञानस्यतिस्त्रोभार्यास्त्रिबुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा । याभिर्विनाजगत्सर्वं मूढंमत्तसमंस देति । मेधतेसङ्गच्छतेसर्वमस्याम् । मेधृ० । गुरोश्चहल: । टाप् ॥ मेधाकरमौषधं यथा । शङ्खपुष्पी वचासोमाब्राह्मीब्रह्मसुवर्चला । अभयाचगुडूचीचअटरूषकवाकुची ॥ एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतं प्रस्थं विपाचयेत् । कण्टकार्यारसं प्रस्थं वृहत्याचसमन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतं नामस्मृतिमेधाकरं परम् ॥ * ॥

मेधाकर: । पुं० मेधाजनकेगणविशेषे । यथा । सतताध्ययनं तत्त्वज्ञानश्चकथासदा । श्रेष्ठानांतन्त्रशास्त्राणामवलोकनमेवच । सद्द्विजाचार्यसेवाच गणोमेधाकर: स्मृत: ॥-

मेधाकृत् । स्त्री० सुनिषण्णके । सिता

वरशाके । त्रि० मेधाकारके ॥

मेधाजित् । पुं० कात्यायनमुनौ ॥

मेधातिथिः । पुं० मुनिविशेषे । कण्व र्षेः पुत्रे ॥

मेधारुद्रः । पुं० कालिदासे ॥

मेधावती । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् त्रि० मेधाविशिष्टायाम् ॥ मेधावान्० मेधावत्० शब्द० पुंनपुंसकयोः ॥

मेधाविक्रम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मेधावी । पुं० शुकपक्षिणि ॥ पण्डिते ॥ व्याडौ ॥ मदिरायाम् ॥ त्रि० मेधान्विते ॥ प्रज्ञातिशयवति । ऊहापोहसमर्थे ॥ शमदमसर्वकर्मोपरमगुरूपसदनादिसामवापिकाङ्गयुक्तश्रवणमननिदिध्यासनाख्यवेदान्तवाक्यविचारेणपरिनिष्पन्नं वेदान्तमहावाक्यकरणकंनिरस्तसमस्ताप्रामाण्याशङ्कंचिदन्याविषयकमहंब्रह्मास्मीतिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवमेधा ०तयानित्यंयुक्तः ०स्थितप्रज्ञः ०विपश्चिति ॥ मेधास्यास्ति । अस्मायामेधास्रजोविनिः ॥

मेधाविनी । स्त्री० ब्रह्मणः पत्न्याम् ब्राह्म्याम् ॥

मेधिः । पुं० खलेवाल्याम् । खलेपशुबन्धनायारोपितेकाष्ठे ॥ पुंसिमेधिः खलेदारुन्यस्तं यत पशुबन्धने ॥ मेधन्तिपशवोत्र । मेधृ० । इन् ॥

मेधिरः । त्रि० मेधाविनि ॥

मेध्यः । पुं० यवे ॥ छागे ॥ खदिरे ॥ त्रि० पवित्रे । शुचौ । शुद्धे । यज्ञिये ॥ मेधनार्हम् । मेधृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ मेधायैहितीवा ।उगवादिभ्योयत् ॥ मेधामर्हतिवा । दण्डादिभ्योयत् ॥ मेधइववा शाखादिभ्योयः ॥ ज्ञानेनमेध्यमखिलममेध्यंज्ञानतोभवेत् । ब्रह्मज्ञानेसमुत्पन्नेमेध्यामेध्यंनविद्यते ॥

मेध्या । स्त्री० रक्तवचायाम् ॥ रोचनायाम् ॥ केतक्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मेधायैहिता । यत् । टाप् ॥ योषिति । नार्याम् ॥ सोमः शौचंददौस्त्रीणांगन्धर्वश्चशुभां गिरम् । पावकः सर्वमेध्यत्वंमेध्यावैयोषितोह्यतः ॥

मेनका स्त्री० हिमालयस्यभार्यायाम् । अपर्णामातरि ॥ स्वर्वेश्यायाम् । शकुन्तलायाजनयित्र्याम् ॥

मेनकात्मजा । स्त्री० गिरिजायाम् । दुर्गायाम् ॥ मेनकायाः आत्मजा ॥

मेनकापतिः । पुं० हिमालये ॥

मेनकापुत्रः । पुं० मैनाके ॥ मेनकायाः पुत्रः ॥

मेनकाप्राणेशः । पुं० हिमालये ॥

मेना । स्त्री० मेनकायाम् । हिमाद्रे

भार्यायाम् ॥
मेनाजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥
मेनाद: । पुं० केकिनि । मयूरे ॥ मा
जारे ॥ छगले । छागे ॥
मेनाधव: । पुं० उमागुरौ । हिमाल-
ये ॥
मेनासुत: । पुं० मैनाके ॥
मेय: । त्रि० प्रमेये ॥ मानाधीनामेय
सिद्धि: ॥ मीयते । माङ् माने ।
अचोयत् । ईद्यति । गुण: ॥ मा
तुंपरिच्छेत्तुंयोग्योवा ॥
मेयाभ: । त्रि० मेयसमानाकारे ॥
मे घस्यआभेवाभायस्यस: ॥
मेरक: । पुं० विष्णो: शत्रुप्रभेदे
मेरु: । पुं० सुमेरौ । अत्युच्छ्रितानां
शिखरिणांमध्येभगवतोविभूतौ । हे
माद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये ॥ ज
म्बुद्वीपंत्विति॥भिस्तद्वृत्तंलक्षयोज
नम् । क्षाराब्धिनापरिवृतम् परिवृ
त्तमताबता ॥ तस्यमध्येस्थित:
शैलराजराजोहिरण्मय: । तिर-
स्कृतांशुमज्ज्योतिर्मेरु:सुरनिषेवित:
सषोडशसहस्राणिक्षितौविष्टोमही-
तलात् । तटूनमुन्नतोलक्षंमूलेषो
डशविस्तृत: ॥ समेरुर्भूमेरन्त:
षोडशयोजनसहस्राणिप्रविष्ट: म-
हीतलादारभ्यऊर्द्ध्वंयावच्चतुरशीति
योजनसहस्रोन्नति: मूलेचषोडश-
सहस्रविस्तार: । ऊर्द्धेतीस्यशरावा

कृतिविस्ताराधिक्येनद्वात्रिंशत् उ
क्तञ्चश्रीमत्भागवते । योजनैतत्सह
स्राणिबुध्नभागेप्ररोपित: । तान्य-
स्यमूलेविस्तार: स्यादूर्द्ध्वंद्विगुणस्तु-
त: ॥ सुमनावाकृतिर्देवैर्निवेशैर्वेत्य-
ञ्चयोद्द्रिराट् । इति । त्रिकुटाद्यास्त-
देपञ्चचतुर्वर्षेषुपर्वसु । मेरव: स
टकाकारानिर्गतादीप्तिमत्तरा: ॥ ए
कादशसहस्रात्मनुसाहस्रकोपरा ।
नेमिर्यामिस्तकोपान्तेलोकपालसरा
श्रया ॥ चक्रवाटेतितामाहु: सर्वैर
त्नप्रभावतीम् । अस्यमेरो:स्योच्छ्राय
पादेनपञ्चविंशतिसहस्रात्मकेनान्त-
रयेषांतेषु तथाविधेषु त्तरंचतु: स
सहस्रविवृक्षेषु पर्वसुभागसन्धिषु-
कटकाकारा: सुष्ठुदीप्तास्त्रिश्रेणि
मयोमेखलानिर्गता: ० तदेवेषु-
त्रिषुस्थानेषुचतुर्ष्वपरत्वंदर्शयति ।
एकादशसहस्रत्यादिना० एकाचा-
द्वादशसहस्रप्रमाणा० द्वितीयाम-
नुसाहस्रिकाचतुर्द्दशसहस्रा० चतु
र्थ्वंइत्युक्तं० तृतीयाऽष्टादशसा
हस्रविस्तृता । सानेमिर्यामिस्तकस
मीपेलोकपालाश्रयभूताचानेकरत्न
प्रभाभासुराच० तांचक्रवाटोक्त्या-
आगमज्ञाआहु: । एवञ्चप्रागुक्तच
तुरशीतियोजनसहस्रोच्छ्रायस्यमे-
रो:पर्वत्रयंपञ्चसप्ततिसहस्रमान-
कम् । कटकत्रयन्तुनवसहस्रोन्नत

मेरुः

मेरौकक्ष्त्रिसहस्रमानकतुल्यमित्या- गमज्ञाः ॥ सिद्धगन्धर्वमरुतांतद्ध : पर्वसुस्थितिः । चक्रवाटाधः स्थितेषुत्रिषुपर्वसुसिद्धादीनामास्पदम् । यातुचक्रवाटाख्यौर्ध्वमेखला तस्यामष्टसुशृङ्गेषुपुर्योऽष्टौसमवस्थिताः । प्राच्यादिष्विन्द्रमुख्यानांनामतस्तानिबोधत ॥ नानारत्नप्रभाजालमण्डलालङ्कृताह्वरैः । सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टाऽलकाभूरमरावती ॥ रक्तपीतमणिप्रायहैमप्राकारगोपुरा । वह्नेस्तेजोवतीवह्निंतुल्यभूतनिषेविता ॥ कृष्णैः संयमनीतुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाशपितृव्याधिप्रेतमारीनिषेविता ॥ कृष्णादैत्यपतेर्म्लेच्छोधर्मामवदैत्यसेविता । नीलरत्नप्रभाजालवितानवरभूषणा ॥ शुद्धवत्यम्बुनाथस्यस्फटिकामलनिर्मिता । पाण्डुराभोपमैर्यादःसेविताभातिधामभिः ॥ वायोर्गन्धवतीतुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । बलवद्भूतसङ्घुष्टासर्वरत्नविनिर्मिता ॥ महोदयाचन्द्रमसःश्वेतामुक्तादिनिर्मिता । द्विजसङ्घस्तुताभातिपुरैर्हिमगिरिप्रभैः ॥ ज्वलल्ललाटदृग्दग्धस्मरम्त्र्यम्बकशोभितः । पुरीयशोवतीसर्वरत्नाऽरुद्रसेविता ॥ इतिसर्वर्त्तुसुखदाचक्रवाटार्द्धविस्तृताः । पुर्योऽष्टावनिलोद्धूतपारिजातरजोरुणाः ॥ चक्रवाटार्धेन नवसहस्रात्मकेनविस्तीर्णाः ॥ वेधसानिर्मितालोकपालचक्रानुवर्तिनाम् । भूतयेस्वर्गदुःस्थेतागीयन्तेकविभिः क्षितौ ॥ अथब्रह्मणः पुरी । चतुर्दशसहस्राणियोजनानांस्वयम्भुवः । मध्येमनोवतीनाम पुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकाराकृपानुच्चैर्बिभ्यन्मार्गान्महः श्रिया । सावित्र्याः स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामातिवर्त्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवा मुनयश्चमहौजसः । महायोगीश्वरंसिद्ध्यैयमाद्यैर्भूतवेधसम् ॥ तदीशभागेतस्याद्रेः शृङ्गमादित्यसन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमित्याहुः सदापशुपतेः प्रियम् ॥ तस्य सानुषुहैमेषुरत्नचित्रेषुसंस्थिताः । स्कन्दनन्दिमहाकालगणेशादिगणेश्वराः ॥ मूर्ध्निदेवादिदेवस्यस्थानंत्रिपुरविद्विषः । रुद्रायुतगणैर्जुष्टंब्रह्माद्यैस्सुरोत्तमैः ॥ इतिमृगेन्द्रसंहितायांविद्यापादेभुवनाध्वप्रकरणेमेरोर्वर्णनम् ॥ जपमालाग्रवर्त्तिन्येकस्मिन्मणौ ॥ मिनोतिक्षिपतिज्योतींष्युच्चत्वात् । डुमिञ्प्रक्षेपणे । मिपीभ्यांरुः ॥ माचामाचे । ०। ० ॥

मेरुकः । पुं० यक्षधूपे ॥

मेरुदेवी

मेरुदेवी । स्त्री० नाभिभूतेःपत्न्याम् ॥

मेषाम्बी । स्त्री० बलाम्बीहच्चे ॥

मेषालु : । पुं० वर्ब्बरीवृक्षे ॥

मेषाह्वय : । पुं० चक्रमर्द्दे ॥

मेषिका । स्त्री० मेष्याम् ॥

मेषी । स्त्री० मेषविषाम् । मेढ० मेडी० इ० भा० ॥ तितिमग्रन्थे ॥ जटामांस्याम् ॥

मेसूरणम् । न० दग्धमलके ॥ यथा । कार्म्मस्थानस्थदग्धमंस्वंमेसूरणमास्पदम् ॥

मेह : । पुं० प्रमेहरोगे ॥ मेहति । मिहसेचने । पचाद्यच् ॥ मेहनंवा । घञ् ॥ प्रस्रावे ॥ मेषे ॥

मेहघ्नी । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ मेहंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्त्तृकेचेतिटक् ङीप् ॥

मेहत् । त्रि० मूत्रयति ॥ मेहति । मिह० । शतृ ॥

मेहन : । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥ न० मूत्रे ॥ शिश्ने ॥ मेहत्यनेन । मिह० । करणेल्युट् ॥

मैत्र : । पुं० ब्राह्मणे ॥ सुधन्वाचार्य्ये ॥ न० अनुराधानक्षत्रे ॥ विशेषनक्षत्रादौयथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाश्व न्दुमैत्रंतथाश्रुगु : । तत्रगीताम्बरक्रीडामित्रकार्य्यंसुशोभनम् ॥ अष्टमतारायाम् ॥ मित्रदेवताकपायुसम्बन्धात्मूत्रपुरीषोत्सर्गे ॥ यथाहापस्तम्ब : । मूत्रपुरीषेकुर्य्याद्दक्षिणां दिशंदक्षिणापरांवेति । दक्षिणापरां नैर्ऋतीम० गच्छेदितिशेष : ॥ तथा अस्तमितेचबहिर्ग्रामादाराद्वासथान्मूत्रपुरीषयो : कर्म्मवर्ज्जयेदिति ॥ श्रूयतेस्त्रैश्चतथाकाष्ठै : पत्रैर्वैणुदलैस्तथा । अन्यैर्भाजनैर्नापिस्वल्पमपि यसुन्धरामितिवायुपुराणम् ॥ मूत्रोच्चारसमुत्सर्गंदिवाकुर्य्यादुदङ्मुख : । दक्षिणाभिमुखोरात्रौसन्ध्ययोश्चयथादिवेतिमनु : ॥ त्रि० मित्रसम्बन्धिनि ॥ मैत्रीस्निग्धता० तद्वति ॥ मित्रस्यकर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥ मित्रोदेवतास्यवा । सास्यदेवतेत्यण् ॥

मैत्रभम् । न० अनुराधानक्षत्रे ॥

मैत्रायणीय : । पुं० यजुर्वेदस्यशाखाभेदे ॥

मैत्रावरुण : । पुं० पुरोनुवाक्यायाव क्तरि० ऋत्विग्विशेषे ॥ यथा । मैत्रावरुणेनपुरोनुवाक्यायामुक्तायां तत्प्रकाशितदेवतोद्देशेनाध्वर्युर्होत्रपठितयाज्यान्तेवषट्कारेणसोमादिकंजुहोतीति ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

मैत्रावरुणि : । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ मित्रश्चवरुणश्च० मित्रावरुणौ । देवताद्वन्द्वेचेत्यानङ् । तयोरपत्यम् । अतइञ् ॥ पौत्त्वागर्ज्जन्त्यपत्ते० ॥

मैत्री । स्त्री० सौहार्द्दे ॥ स्निग्धताया

म् ॥ सर्वप्राणिषु [illegible]
कृ० साध्वे [illegible] मितिमैत्रीभावयेत्सत्त्वेष्व [illegible] ॥ [illegible] [illegible] ॥ [illegible] [illegible] : । स [illegible] वुद्धान्तकत्वै : स ह ॥ तथातिव्ययशीलैश्चदरीवादका रैः शठैः ॥ बुधोमैत्रीं नकुर्वीत० मैत्रकः पश्यन्तकोटवत्पीडकः ॥ उत्कृष्टमध्यमनिकृष्टजनेषु मैत्रीयद्व च्छिलासु सिकतासु जलेषु रेखा । वैरंक्रमादधममध्यमसज्जनेषु यद्वच्छि लासु सिकतासु जलेषु रेखेत्युद्भटः ॥ उपकारित्वे ॥ अनुराधाभे ॥

मैत्रीबलः । पुं० बुधे ॥ मैत्रीबलंबलमस्य ॥

मैत्रेयः । पुं० [illegible] । बली । पैत्रिवारुणि ॥ मुनिविशेषे ॥ मित्रायाः अपत्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ् । दाण्डिनायनेतिनिपातनाद्युलोपः ॥ वैदेहादायोगव्यां जाते० सङ्करजातिविशेषे ॥ मैत्रेयकन्तु वैदेहोमाधूकंसम्प्रसूयते । नॄन्प्रशंसत्यजस्रं योघण्टाताडोरुणोदये ॥ माधूकंमधुरभाषिणम् ॥ भाविबुद्धविशेषे ॥

मैत्रेयिका । स्त्री० मित्रयुद्धे ॥ मित्रयूनांभावे ॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेष्विति वुञ् । कीकयमि

[illegible] ॥

मैत्री । स्त्री० [illegible] : [illegible] ॥

मैथिलः । पुं० जनकनृपे ॥ त्रि० मिथिलायांभवे ॥ अण् ॥

मैथिली । स्त्री० जानक्याम् ॥ सीतायाम् ॥

मैथिलेयः । पुं० सीतापुत्रे । अपत्ये ढक् ॥

मैथुनम् । न० मिथुनसाध्ये ग्राम्याधानपुंलीकारम्भादौ ॥ सङ्गते ॥ रते । सुरते । धर्षिते । व्यवाये । ग्राम्यधर्मे । निधुवने ॥ मिथुनमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥ मिथुनस्येदंवा ॥ स्मरणंकीर्तनंकेलिः प्रेक्षणंगुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच । एतन्मैथुनमष्टाङ्गंप्रवदन्ति मनीषिणः ॥ अष्टाद्धोरेकोपुंस व्यतिचारे ॥ शीघ्रंमैथुनगामीदीर्घायुरन्यथाल्पायुः ॥

मैथुनी । पुं० सारसे ॥

मैथुन्यः । त्रि० मिथुनायहिते । तस्मैहितमितियत् ॥ न० मिथुनीभावसुखे ॥

मैनाकः । पुं० पर्वतविशेषे । हिमालयस्यज्येष्ठपुत्रे । हिरण्यनाभे । सुनाभे ॥ क्रौञ्चंगिरिमतिक्रम्यमैनाकोनामपर्वतः । मयस्यभवनंतत्र दानवस्यस्वयंकृतम् ॥

मैनाकस्वसा। स्त्री० पार्वत्याम्॥ मैनाकस्य मेनासुतस्य स्वसा॥

मैनिकः। पुं० जालिके। मीनान् हन्ति। पक्षिमत्स्येति ठक्॥

मैन्दः। पुं० वानरविशेषे॥ विष्णुबध्यासुरविशेषे॥

मैन्द्री। स्त्री० दिश्यौ॥

मैरेयम्। न० मद्यविशेषे॥ मैरेयं धातकीपुष्पगुडधानाम्लसंहितमिति माधवः॥ आसवे॥ मिरायां देशविशेषे० औषधिविशेषे वा भवम्। नद्यादिभ्यो ढक्॥ वारुण्यं वमैरेयमिति व्याख्यातारः। तेषां मैरेयदोषेणाविष्मीकृतचेतसाम्। निष्ठीवतिरवीवासीद् पूनाभिनन्दनम्॥ तेषां यादवानाम्॥

मोक्षः। पुं० पाटलिद्रुमे॥ मोचने। मृतौ। मृत्युरेवापवर्ग इति चार्वाकाः॥ प्रक्षीणसर्वावरणत्वात् ख्यातनृत्यसम्प्राप्तावूर्ध्वप्रयाणं मोक्ष इत्यनेकान्तवादिनः। यदाहुः। लोहपञ्जरविच्छेदात् भवतेऽलाबुकं यथा। आरोहति तथा मोक्षं जीवो मोहादिसंक्षयात्॥ नित्यबोधसुखाद्यैः स्वधर्मैर्युक्तः संतिष्ठतीति॥ मुक्तौ। कैवल्ये। निर्वाणे। श्रेयसि। निःश्रेयसे। अमृते। अपवर्गे। तत्त्वज्ञानकृतेऽज्ञानतत्कार्याभावे। निरतिशयानन्दाभिव्यक्तौ। निरवशेषात्मधीच्छित्तौ। ज्ञानविद्याकल्पितानात्मदेहाद्यात्मत्वाभिमानरूपबन्धनिवृत्तिद्वाराऽऽत्मस्वरूपावस्थाने॥ अनात्मभूते देहादावात्मबुद्धिस्तु देहिनाम्। साऽविद्या तत्कृतो बन्धस्तन्नाशो मोक्ष उच्यते॥ मोक्षमिच्छन् सदा कर्म त्यजेदेव ससाधनम्। त्यजतैव हि तज्ज्ञेयं त्यक्तुः प्रत्यक्परं पदम्॥ यथोक्तं निर्वाणे। यावन्न क्षीयते कर्म शुभं वाऽशुभमेव वा। तावन्न जायते मोक्षो नृणां कल्पशतैरपि॥ यथा लौहमयैः पाशैः पाशैः स्वर्णमयैरपि। तथा बद्धो भवेज्जीवः कर्मभिश्चाशुभैः शुभैः॥ कुर्वाणः सततं कर्म कृत्वा कष्टशतान्यपि। तावन्न लभते मोक्षं यावत् ज्ञानं न विन्दति॥ मोक्षणम्। मोक्ष असने चुरादिः। घञ्॥ यथा। मोक्षयति। मुचेः सन्नन्तात्कर्मणि घञन्तादच्॥ मुचेर्णिजन्तात्सोवा॥

मोक्षकः। पुं० मुष्ककवृक्षे॥

मोक्षणम्। न० मोचने॥

मोक्षधर्मः पुं० शमदमादिषु॥ महाभारतोक्तप्रकरणविशेषे॥

मोक्षपरायणः। त्रि० सर्वविषयविरक्ते॥ मोक्षः परमयनमस्य॥

मोक्षमयः। त्रि० परमानन्दस्वरूपावस्थानरूपे॥

मोक्षसाधनम्। न० ज्ञाने॥ कर्मणा-

[illegible] : [illegible] गोनतिर्णासाद्या [illegible] लायनस्तथा । यथा । [illegible] : [illegible] नन्तुपरत्वागति : । [illegible] : पक्षौ तनोष्मानंप्रवर्त्त न रूपि । [illegible] नालनाला[illegible] [illegible] मध्यमनुपालनात् ।—तथावनोदना मोचयोमार्गा : । तत्त्वज्ञानमार्गः साधात्म्मीक्षसाधनमितरौचित्तशुद्धि द्वारेतिविवेक : ॥

मोक्षी । त्रि० मोक्षाधिकारिमानवे । मोक्षयोग्ये ॥ स्थावरा : क्रमयस्त्वा ज्ञा : पक्षिण : पशवोनरा : । धार्म्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथा क्रमम् ॥ चतुर्विंधशरीराणिधृत्वा मुक्ताःसहस्रश : । सुकृतात्मानवोभूत्वाज्ञानीचेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ चतुरशीतिलक्षेषुशरीरेषुशरीरिणाम् । नमानुष्यंविनान्यत्रतत्वज्ञानन्तुलभ्यते ॥ अत्रजन्मसहस्राणांसहस्रैरपि पार्वति । कदाचिल्लभतेजन्तुर्मानुष्यं पुण्यसञ्चयात् ॥ सोपानभूतंमोक्षस्यमानुष्यं प्राप्यदुर्लभम् । यस्तारयतिनात्मानंतस्मात्पापतरोत्रकः ॥ नर : प्राप्योत्तमंजन्मलब्ध्वाचेन्द्रियसौष्ठवम् । नवेत्त्यात्महितंवस्तुसभवेद्ब्रह्मघातक : ॥ इतिश्रीकुलार्णवेप्रथमोल्लास : ॥

मोक्षोपाय : । पुं० विविदिषासञ्ज्ञा [illegible] । [illegible] ॥

मोग : । पुं० [illegible] ॥

मोघ : । पुं० प्राचीरे ॥ त्रि० हीने ॥ इ० हि० चन्द्र : ॥ वैगे ॥ [illegible] ॥ निरर्थके । [illegible] ॥ मुह्यत्यस्मिन् । मुह० । घलर्थे निपात्य । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

मोघकर्म्मा । पुं० सकामकर्म्मणि ॥ मोघानिश्रममात्रक्लेशाणिश्रग्निहोत्रादीनिकर्म्माणियस्य स : ॥

मोघज्ञान : । त्रि० कुतर्कज्ञानविशिष्टे ॥ मोघम् ईश्वराप्रतिपादककुतर्कशास्त्रजनितं ज्ञानं यस्य ॥

मोघपुष्पा । स्त्री० वन्ध्यायाम् ॥

मोघवृत्ति : । त्रि० व्यर्थव्यापारे ॥

मोघा स्त्री० पाटलावृक्षे मोहयति । मुह० । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ विडङ्गे ॥

मोघाश : । त्रि० कार्म्मणि ॥ ईश्वरमन्तरेणकर्माण्येवन : फलंदास्यंतीत्येवंरूपामोघानिष्फलैवआशाफलप्रार्थनायस्य स : ॥

मोघोलि : । पुं० प्राचीरे ॥

मोच : । पुं० शोभाञ्जने ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । अच् । न० कदलीफले ॥

मोचक : । पुं० कदल्याम् ॥ शिग्रौ ॥ मुष्ककवृक्षे ॥ त्रि० निर्मोचके ॥

थिरादिभिः ॥ मोचयति । मुच्+णिच् । अच् । स्वार्थे कन् ॥

मोचनम् । न० मोक्षणे ॥ त्रि० मोच कर्त्तरि ॥

मोचनिर्यास : । पुं० मोचरसे ॥

मोचनी । स्त्री० कंटकार्याम् ॥ मोचकल्याम् ॥

मोचरस : । पुं० शाल्मलिनिर्यासे । पिच्छिलसारे । शाल्मलीवेष्टे ॥

मोचसार : । पुं० मोचरसे ॥ मोचस्रावोहिमोग्राहीस्निग्धोवृष्य:कषायक: । प्रवाहिकातिसारामकफपित्तास्रदाहनुत् ॥

मोचस्रुत् । पुं० मोचस्रावे ॥

मोचा । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ नीलीवृक्षे ॥ मुच्यतिरसम् । मुच्+ल्ड० । पचाद्यच् । टाप् ॥ मोच्यते । घञ् वा ।

मोचाट : । पुं० कृष्णजीरे ॥ रम्भास्थ्नि । कदलीगर्भे ॥ मलयोद्भवे ॥

मोचाफलम् । न० कदलीफले ॥ मोचाफलं स्वादुशीतं विष्टम्भिकफकृद्गुरु । स्निग्धं पित्तास्रटट्दाहक्षतक्षयसमीरजित् ॥ पक्वंस्वादुहिमंपाकेस्वादुवृष्यञ्चबृंहणम् । क्षुत्तृष्णानेत्रगदहन्मेहघ्नं रुचिमांसकृत् । माणिक्यमर्त्त्यामृतचम्पकाद्याभेदा: कदल्याबहवोऽपिसन्ति । उक्तागुणा

स्तेष्वधिकाभवन्ति निर्दोषतास्याल्लघुतायतेषाम् ॥

मोचिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे । मोदू० इतिख्याते ॥ मोचिकाबालसंग्राहिणी वृंहणीमधुरागुरु: । पित्तहृत्कफकृद्वृष्यावृष्यादीप्ताग्नयेहिता ॥

मोचित : । त्रि० मुक्ते । मोक्षंप्रापिते ॥

मोटकम् । न० पितृदानार्थद्विगुणभुग्नकुशत्रये ॥

मोटकी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

मोटन : । पुं० वायौ । न० चूर्णीकरणे ॥ आक्षेपे ॥

मोटनकम् । न० वृत्तच्छन्द : ११ प्रभेदे ॥ यथा । स्फोटनकंतजजाश्चलगौ ॥ रङ्गखलुमल्लकलाकुशलस्यासृरमल्लभटमोटनकम् । य: केलिलवेनचकारसमेसंसाररिपुंपरिमोटयतु ॥

मोटा ॥ स्त्री० बलायाम् ॥

मोट्टायितम् । न० स्त्रीणांस्वाभाविकदशविधालङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । मोट्टायितंप्रियकथाश्वासाङ्गभङ्गविजृम्भणम् ॥ अपिच । कान्तस्मरणवार्त्तादौहृदितद्भावभावत : । प्राकट्यमभिलाषस्यमोट्टायितमुदीर्यते ॥ इ० ॥ मोटनम् । मुटप्रमर्दने घञ् । बाहुलकाद्घञ्स्फुट् । सुखादिक्यङ्

गाङ्गनेयः ॥

मोण्यः । पुं० मुष्कमध्ये । कृमौ । गङ्गमल्लिकायाम् । सर्वकरण्डे ॥

मोदः । पुं० हर्षे । सन्तोषे ॥

मोदकः । पुं० खण्डिकाचूर्णाद्यात्मकेषु खाद्यजातिविशेषेषु । लड्डुरा० इ० भो० दे० भाषाप्रसिद्धे ॥ पुं० न० खाद्यविशेषे । लड्डौ । यवासस्य शर्करायाम् ॥ शर्करादिविकारपक्वौषधविशेषे ॥ न० वर्णवृत्तप्रभेदे । यथा । पादयुगंकुरुनूपुरसुन्दरमाशुक्करं कुसुमद्वयसाङ्कर । सुन्दरिसर्वजनीनमनोहरमोदकवृत्तमिदंपरिभावय यथा । मानसमेतदनुक्षणमिच्छति गोपकुलेयदिहरिरागच्छति । तत्करवैप्रणतिंसुरविद्विषिसर्वसपत्क्षणेविहतत्वंयिपि । त्रि० हर्षदे ॥

मोदनम् । न० सिक्थके । मोदे ॥

मोदनीयः । त्रि० हर्षणीये । आत्मनि ॥

मोदमानः । त्रि० आनन्दावस्थाप्राप्ते ॥ प्रमुदिते । अष्टम्यांसिद्धौ ॥

मोदमोदिनी । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥

मोदयन्ती । स्त्री० वनमल्लिकायाम् । काठबेली० इ० भा० ॥

मोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

मोदाढ्यः । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मोदाढ्यः । त्रि० हर्षयुक्ते ॥

मोदाख्या । स्त्री० मोहिन्याम् । अजमो

कार्दे ॥

मौक्तिकः । त्रि० कुरुमौक्तिके । मर्दिते । रुष्टे । तुषुरुषे । कर्त्तरि क्तः ॥

मौक्तिकी । स्त्री० मल्लिकायाम् । यूथिकायाम् । महिकायाम् । मल्लिकायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥

मोरटः । पुं० लताभेदे । क्षीरकुष्मे । पीलुपर्णे । मधुस्रवे । दीर्घमूले । क्षीरमोरटे ॥ न० इक्षुमूले ॥ अङ्कोठप्रसूने ॥ सप्तरात्रात्परक्षीरे ॥ न ष्टदुग्धमबलंक्षीरंमोरटंकैय्यटोऽब्रवीत् ॥ मुरति । मुरसंवेष्टने । शकादिभ्योऽटन् ॥ अङ्कोठमूले ॥

मोरटकम् । न० इक्षुमूले ॥

मोरटा । स्त्री० मूर्विकायाम् । मुरहरा० इ० भा० । टाप्

मोषः । पुं० चौरधने ॥ लुण्ठने । मुषस्तेये । घञ् ॥

मोषकः । पुं० तस्करे ॥ मुष्णाति । मुष० । ण्वुल् ॥

मोषणम् । न० लुंठने । मोसना० लूटना० इ० भा० ॥ छेदने ॥ वधे ॥

मोषिता । त्रि० चोरे । मोषणकर्त्तरि ॥

मोहः । पुं० मूर्च्छायाम् ॥ दुःखे ॥ देहादावात्मबुद्धौ ॥ यत्र कुण्ठीभवेद्बुद्धिः समोहइतिलौकिकाः ॥ चित्तविभ्रमे ॥ अविद्यायाम् । विपर्यये । अस्मितायाम् । तमः कार्ये ।

धर्मे । स्थिताहितविवेकासामर्थ्ये । तमसि । अज्ञानकृतविपर्यये । निर्वाहासामर्थ्ये । व्याकुलताहेतावविवेके ॥ सोऽष्टविधत्वभेदः क्लेशाः सर्वेऽपितन्मूलाः ॥ अस्याष्टविधोभेदः । देवाअष्टविधमैश्वर्यमासाद्यामृताभिमानिनः । अणिमादिकमात्मीयं शाश्वतमभिमन्यन्त इति सोयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यविषयत्वादष्टविधः ॥ मोहनम् । मुह वैचित्त्ये । घञ् ॥ धर्मविमूढत्वं ॥ मोहोधर्मविमूढत्वं मानस्त्वात्माभिमानिता ॥ मोहवृक्षोयथापाद्मे । सुमतीं प्रति । श्रूयतामभिधास्यामिसर्वसंदेहनाशनम् । स्वरूपमुपदेशस्यसर्वविज्ञानदर्शनम् ॥ लोभःपापस्यबीजोऽयंमोहोमूलन्तुतस्य हि । असत्यंतस्यवैस्कन्धोमायाशाखासुविस्तरः ॥ दम्भःकौटिल्यपत्राणिकुटिल्यापुष्पितःसदा । पैशुन्यंतस्यसौगन्ध्यमज्ञानं फलमेव हि ॥ छद्मपाषण्डचौराश्चक्रूराःपापिनः । पक्षिणोमोहवृक्षस्यमायाशाखासमाश्रिताः ॥ अज्ञानन्तुफलंतस्यरसोऽधर्मःफलस्य हि । भावोदकेनसंवृद्धस्तस्यश्रद्धाऋतुःप्रियः । अधर्मस्तस्यसुरभिः लोदयमधुरायते । तादृशैश्चफलैश्चैवसुफलोलोभपादपः ॥ तस्यच्छायांसमाश्रित्ययोनरः परितुष्यति । फलानितस्यवैऽश्नातिसुपक्वानिदिने दिने ॥ फलानामतुरसेनैवश्चधर्मरसपोषितः । सुसन्तुष्टोभवेन्मर्त्यः पतनायप्रयच्छति ॥ इति ॥

मोहकलिलम् । न० अविवेकात्मकालुष्ये । अहमिदंममेदमित्यज्ञानविलसिते ॥ रजस्तमोमले ॥

मोहनः । पुं० कामदेवस्यबाणविशेषे ॥ धूस्तूरवृक्षे ॥ गवे ॥ न० ग्राम्यधर्मे । सुरते ॥ होममन्त्रौषध्यादिद्वारामुग्धताकरणे ॥ त्रि० मोहकारके ॥

मोहनलीला । स्त्री० सुरक्रीडायाम् ॥

मोहना । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पे ॥ मरुन्मालायाम् । पृक्कायाम् ॥

मोहनी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥ वटपत्र्याम् ॥

मोहपाशः । पुं० विपर्ययसंशयतर्कमानप्रमादभयशोकेषु ॥ मोहस्यपाशः ॥

मोहरात्रिः । स्त्री० जन्माष्टम्याम् ॥ कृष्णजन्मतिथिःप्रोक्तामोहरात्रिस्तुसा मता ॥ अपिच । जन्माष्टमीमहेशानिमोहरात्रिःप्रकीर्त्तिता ॥ दैनन्दिनप्रलये ॥ यथा । एवंपञ्चाशदब्देगतेतुब्रह्मणोनृप । दैनन्दिनन्तुप्रलयंवेदेषुपरिकीर्त्तितम् ॥ मोहरात्रिश्चसाप्रोक्तावेदविद्भिःपुरातनैः । तत्रसर्वेप्रणष्टाश्चचन्द्रार्कादिदिगी-

श्वरः ॥ कृत्यादिवत्स्रष्टैवस्वीपुराय म् ॥ महाप्रलये० कृ० कश्चित् ॥

मोहशास्त्रम् । न० अविद्याजनकग्रन्थे ॥

मोहान्धकारः । पुं० अज्ञानध्वान्ते ॥

मोहितः । त्रि० किंकर्तव्यतामूढत्वमा यादिते । निर्णयासामर्थ्यंप्राप्ते ॥ मोहः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥ अनात्मसुदेहेन्द्रियादिष्वात्माभिमानरूपयुक्ते पुरुषे ॥

मोहिनी । स्त्री० त्रिपुरमालिकापुष्पे ॥ पृक्कायामौषधौ ॥ शास्त्रीयज्ञानध्वंसहेतुभूतायांप्रकृतौ ॥ समुद्रमथनकालेदेवानाममृतपानायासुराणांमोहनायचभगवद्धृतावतारविशेषे ॥ स्त्रीव्याविशेषे ।

मौक्तिकम् । न० मुक्तायाम् । कुन्दुरके । मुक्ताफले । मोती० इ० भा० ॥ मौक्तिकंशीतलंहृष्यंचक्षुष्यंबलपुष्टिदम् ॥ अपिच । मौक्तिकस्वमधुरंसुशीतलंदृष्टिरोगशमनंविषापहम् । राजयक्ष्मपरिकोपनाशनंक्षीणवीर्यबलपुष्टिवर्द्धनम् ॥ अस्यलक्षणंयथा । नक्षत्राभंशुद्धमत्यन्तमुक्तंस्निग्धंस्थूलंनिर्मलंनिर्व्रणञ्च । न्यस्तंधत्तेगौरवंयत्तुलायांतन्निर्मौल्यंमौक्तिकंसौख्यदायि ॥ अस्यदोषलक्षणंयथा । यदिच्छायंमौक्तिकंव्यङ्गकायंशुक्तिस्पर्शंरक्ततांचातिधत्ते । मत्स्याक्ष्यङ्गंकृत्तमुत्ताननत्वंनैतद्धार्यं

धीमत्ताश्रीप्रदायि ॥ अष्टधामौक्तिकंयथा । मातङ्गोरगमीनपोत्रिशिरसस्त्वक्सारशङ्खाम्बुभृच्छुक्तीनामुदराच्चमौक्तिकमणिःस्पष्टंभवत्यष्टधा । मौक्तिकाशिम्बोयथा । छायापाटलनीलपीतधवलास्त्वापिताःसान्त्वनःसमानांबहुशोनलब्धिरितिचेत्कौलियंकंतुल्यताम् ॥ अस्यपरीक्षायथा । लवणक्षारक्षोदिनिपात्र्यैऽजगोमूत्रपूरितेक्षिप्तम् । मर्दितमपिशालितुषैर्यदविकृततंतन्मौक्तिकंजात्यं ॥ मुक्तेव । विनयादिभ्यष्ठक् ॥

मौक्तिकतण्डुलः । पुं० धवलयावनाले ॥

मौक्तिकदाम । न० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । पयोधरमत्रचतुष्कमवेहिकलाधरणेकिलषोडशदेहि । भुजङ्गपतेहृदिमौक्तिकदामसुवृत्तमिदंशृणु मौक्तिकदाम ॥ यथा । मयातवकिञ्चिदकारिकदापिकिलासिनिरासरनुस्मरतापि । तथापिमनस्तवनाश्वसनायव्रजामिकथंभवतीमपहाय ॥

मौक्तिकप्रसवा । स्त्री० शुक्तौ ॥

मौक्तिकयोनिः । पुं० शुक्तिशङ्खाद्यष्टसु ॥ यथा । शुक्तिः शङ्खोगजः क्रोडः फणीमत्स्यश्चदर्दुरः । वेणुरेतेसमाख्यातास्तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनयः ॥ अगस्त्योप्याह । जीमूतकरिमत्स्याहिवंशशङ्खवराहजाः । शुक्त्युद्भवाश्चविज्ञेयाअष्टौमौक्तिकयोनयः । इति ॥

मौञ्जकम् । न० मुञ्जरज्जौ ॥

मौञ्जी । स्त्री० मुञ्जनिर्म्मितमेखलायाम् ॥

मौञ्जीदण्डाख्यः । पुं० मुञ्जे ॥

मौञ्जीनिबन्धनम् । न० उपनयने ॥ मौञ्ज्यानिबन्धनंयत्र ॥

मौञ्जीपत्रा । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

मौञ्जीबन्धः । पुं० उपनयने ॥

मौञ्जीबन्धनम् । न० उपनयने ॥

मौढ्यम् । न० मौढ्ये ॥ मूढस्यकर्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणिचेतिष्यञ् ॥

मौदकिकः । पुं० कान्दविकविशेषे ॥ मोदकाः पण्यमस्यास्तदस्यपण्यमितिठक् ॥

मौद्गः । त्रि० मुद्गावयवे । मुद्गविकारे ॥ मुद्गस्यावयवोविकारोवा । बिल्वाद्यण् मुद्गैःसंसृष्टं अन्नं ॥मुद्गादण् ।

मौद्गलिः । पुं० काके ॥

मौद्गल्यः । पुं० मुद्गलमुनिपुत्रे । गोत्रकारके ॥

मौद्गीनम् । न० मुद्गक्षेत्रे ॥ मुद्गानांभवनं क्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रे खञ् ॥

मौनम् । न० अभाषणे । तूष्णीम् । तूष्णीकाम् । शब्दप्रयोगराहित्ये ॥ कर्मविशेषेमौनंयथा । उच्चारेमैथुने चैवप्रस्रावेदन्तधावने । स्नानेभोजनकालेचषट्सुमौनंसमाचरेत् ॥ गोप्यानांमौनमस्मितुमौनंतापगुमसर्वं भगवतोविभूतिः । नहितूष्णींस्थितस्याभिप्रायोज्ञायते ॥ गुह्यानांम- ध्ये आत्मासङ्गसम्भवकदूषीकामात्म- कोनिदिध्यासनरूपस्यंमौनंधाभगवद्- रोविभूतिः । मौनस्तोवाक्संयुक्ताणा- निनिमगवद्भूतेः ॥ मुनिभावे । प यालनयात्मचिन्तने । निदिध्यासना ख्ये शास्त्र यथासंयमपेतौ ॥ मनःसं यमोमौनमितिश्रुतितेः ॥ मुनेःकर्म्म णि । ज्ञानाभ्यासलक्षणे । निदिध्या- सनशब्दिते ॥ यस्माद्वाचोनिवर्त्त- न्ते अप्राप्यमनसासह । यन्मौनंमौ- निभिर्गम्यं तद्भवेत्सर्वदाबुधः ॥ वा चोयस्मान्निवर्त्तन्ते तद्वक्तुंकेनशक्य ते । प्रपञ्चोयदिवक्तव्यः सोपिशब्दवि वर्जितः ॥ इतिवाशब्दबेन मौनं स तांसहजमीरितम् । गिरांमौनन्तुबा लानांप्रयुक्तंब्रह्मवादिभिः इत्याद्य स्थीणे । मुनेः कर्म भावोवा । इगन्ता च्चलघुपूर्वादित्यण् ॥

मौनधरः । त्रि० मौनिनि ॥ धरति । धृञ् । अच् । मौनस्यधरः ॥ मौनंधरतीतिवा ॥

मौनी । पुं० मुनौ ॥ त्रि० संयतवा- चि । मौनयुक्ते ॥ यथा । स्नानी- बालोकुर्व्वापिवदिसोमहिमेभवेत् । गोसहस्रफलंदद्यात्तत्स्नानं यन्मौनि नाकृतम् ॥ एतत्मौनमहत्पोदय- मारभ्यस्नानपर्यन्तं कार्यंनतुसन्ध्या- समाप्तौ । मौनमस्यास्ति । अत- इनिठनावितीनिः ॥

म्लानिः । स्त्री० कान्तिक्षये ॥ म्लायति । क्तिन्० । बाहुलकान्निः ॥

म्लिष्टम् । न० अविस्पष्टे । अस्पष्टवाक्ये ॥ त्रि० अव्यक्तवाचि । अस्पष्टभाषिते ॥ म्लाने ॥ म्लेच्छतेस्म । म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे । क्षुब्धस्वान्तध्वान्तादिनानिपातितम् ॥

म्लेच्छः । पुं० किरातशबरपुलिन्दादिपामरभेदे ॥ म्लेच्छानांसर्वधर्मराहित्यमुक्तं हरिवंशे । सगरस्तांप्रतिज्ञाञ्चगुरोर्वाक्यं निशम्य च । धर्मं जघाननतेषांवैवेशान्यत्वंचकारह । अर्द्धं शकानांशिरसोमुण्डयित्वाव्यसर्जयत् । यवनानांशिरः सर्वंकाम्बोजानांतथैवच ॥ पारदामुक्तकेशाश्च पह्लवाः श्मश्रुधारिणः । निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेनमहात्मना ॥ शकायवनकाम्बोजाः पारदाः पह्लवास्तथा । कोलिसर्पाः समहिषादार्वाश्चोलाः सकेरलाः ॥ वशिष्ठवचनाद्राजन्सगरेणमहात्मना ॥ शकानांशकदेशोद्भवानांक्षत्रियाणाम् । एवं यवनादीनाम् ॥ तेचात्मधर्मपरित्यागान्म्लेच्छत्वं ययुरिति विष्णु० पुरा० बौधायनः गोमांसभक्षकोयस्तुविरुद्धंबहुभाषते । सर्वाचारविहीनश्चम्लेच्छइत्यभिधीयते ॥ पापरक्ते ॥ अपभाषणे ॥ अपशब्दे ॥ म्लेच्छोहवाएषयदपशब्द

इतिभाष्यम् ॥ न० हिङ्गुनि ॥ म्लेच्छति । म्लेच्छ० । पचाद्यच् ॥

म्लेच्छकन्दः । पुं० लशुने ॥

म्लेच्छजातीयः । त्रि० म्लेच्छप्रकारे ॥ प्रकारवचनेजातीयर् ॥ ॥

म्लेच्छदेशः । पुं० शिष्टाचाररहितवङ्गादिदेशे । प्रत्यन्तेयज्ञियदेशादन्यस्मिन्देशे ॥ चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन्देशेनविद्यते । तं म्लेच्छविषयंप्राहुरार्यावर्त्तमतः परम् ॥ अत्रापिविशेषोयथा । नधात्रीसफलायत्रनविष्णोस्तुलसीदलम् । तं म्लेच्छदेशंजानीयात्यवनाद्यास्तिवैष्णवाः ॥ म्लेच्छानांदेशः ॥

म्लेच्छभोजनः । पुं० गोधूमे ॥ न० यावके ॥

म्लेच्छमण्डलम् । न० म्लेच्छदेशे ॥

म्लेच्छमुखम् । न० ताम्रे । शुल्वे । तांबा० इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ म्लेच्छदेशोमुखमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्यमुखमिववा ॥

म्लेच्छास्यम् । न० ताम्रे ॥ म्लेच्छदेशआस्यमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्यास्यमिववा ॥

म्लेच्छितम् । न० अपशब्दे । परभाषायाम् ॥ नम्लेच्छितव्यंयज्ञादौस्त्रीषु नाप्राकृतंवदेत् । सङ्कीर्णंनाभिजातेषु नाप्रबुद्धेषु संस्कृतम् ॥ म्लेच्छतेस्म । म्लेच्छ० क्तः । इट् ॥

धंभुर्जंगमसुखकर : प्रभुरेकलिङ्ग :
शैलप्रधानमिव वस्तुषु शैलपुर्याम् ।
रम्यद्रुपुष्पितलताकुलशोभिताया
संराजितोऽखिलकदैवतसम्पदम्
॥ १ ॥
तुलिरराठगयशीभूनोद: सिद्धामतारं
यदिच्छराजम् ॥ कतोतितम्
हिरमागतम् सिद्धार्थंगुणगृह
कीर्ति ॥ २ ॥
भूप : श्रीसज्जनेशो गुणनिगुणगणं
वर्द्धयन् राजतेयं सर्वविद्यासु दक्ष:
[illegible] :
द्रष्टुं वै सुनुपाल : भवतु सुनगरे
सर्वविद्याप्रधानो यस्मिन् कार्येषु
रिक्षत्तदखिलमनुमत : सर्वराज्ये प्र
योग : ॥ ३ ॥
श्रीमत्श्रीसज्जनेशस्वकुलहितकरो
राज्यकार्ये पुरुष : स्वीयं हस्त
विचिन्वन्निखिलगुणचयं वर्द्धयि
ष्णु : सहिष्णु : । तिष्ठन् गच्छन् स
दायो नयजनसहितोभव्यकर्मप्रव
त:कोषादौ खतिहासं विवरिषति
धियाखीयवाञ्छानुकूल :॥ ४ ॥

स्वयंभवर्णनम्

श्रीवाप्पो योऽपि वापा सकल जन
ततौ रावलेति प्रसिद्धो येनेदं चित्र
कूटं विदित सुनयतोभूपमानाख्य
मौर्यात् ॥ नीतं तस्य भूपागजगत
खतमेव क्रमेरावलीयास्ते सर्वे भाग्य

[illegible] राज्यकार्येषु
दक्षा : ॥ ५ ॥
श्री विक्रमेश मरुदे [illegible]
श्री राहपो नरपति [illegible]
[illegible]
[illegible] भूपवर्ष:
प्रथिता भवन्ति ॥ ६ ॥
तेषांहि वंशे जयसिंह भूप : श्रीम
[illegible] ॥ नाम्ना
ऽरि हमीर नृपा बभूताम् श्रीक्षेत्र
सिंहोऽवनिपोबभूव ॥ ७ ॥
श्रीलक्षसिंहो बहुवीर योद्धाऽरि-
प्रतापोसकलारिहन्ता । पश्चान्नृपो
मोकल वीरधर्मा धर्मार्थकामादि
ककर्मकर्ता ॥ ८ ॥
शून्याऽङ्काऽब्धीन्दु वर्षे सचिव
जनहित : कुंभकर्णो गिरिज्ञो
राज्ये श्रीमोकलीये नयप्रद रखना
दक्ष वीर प्रतापी । येनखीयेन मा
ना मरतम नगर : कुंभलो मेरुदु
र्ग : देशेऽस्मिन् स्थापितो सोऽतद
वनिप यश : कीर्तयन् भाति
साक्ष : ॥ ९ ॥
पञ्चवेदाब्धिन्दु वर्षे उदय पतिनृपो
राज्यसिंहासनस्थ : सखीये नैव
दुष्टा चरण पदहतो भूत्कनिष्ठ :
चितोऽपि: ॥ शून्यवेदाब्धिन्दु वर्षे सक
लजनमतो [illegible]
[illegible]

नस्थ : ॥ १० ॥
बाणाष्टर्षिन्दुवर्षे निखिल जग
द्धितो रत्नसिंहो बभूव नन्दाष्ट
र्षिन्दुवर्षे सुनयर्नरुचिरो विक्रम
स्तत्रभाता ॥ द्व्यङ्कर्षिन्दौ हि
हत्वा समय नरपतिंबाणवीर :
कुदासो वेदाङ्कर्षिन्दुवर्षे उदय
नरपति संनिराकृत्यभूप : ॥ ११ ॥
षट् चन्द्रर्त्विन्दुवर्षे वृहदुदय
मद्दा सागरस्यास्यपुर्याः प्रारम्भंवै
मद्दीप : श्रम धनतनुत स्तत्पूर्णी
चकार ॥ वेदयुङ्गन्दुवर्षे उदय
नरपतिंचित्रकूटे उपेत्य चेन्द्रप्रस्थे
शगाहो अकबर यवन : संजिगा
यातियुद्धे नागयुङ्गन्दुवर्षेनवतपन
सम : श्रीप्रतापादिसिंह : ॥ १२ ॥
शीष्वङ्गन्दौमितेब्दे अमरनरपती
राज्यसिंहासनस्थ : शास्त्राद्युङ्गन्दु
वर्षेनव तरणि सम : कर्णसिंहो
हितस्थौ ॥ वेदाष्टर्त्विन्दुवर्षेनय
निपुणजगत्सिंहभूपोह्युदारोनन्दा
श्वान्द्रीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्
राजसिंहस्त्वरेजे ॥ १३ ॥
सुमेरपाटे रचितं सरोवरम्स्वराज
सामुद्रिकनामशब्दितम् ॥ सुराज
सिंहेन कृतार्थं कर्मणा सुरम्य
कूलेभवनैः सुशोभितम् ॥ १४ ॥
सप्तत्यद्रीन्दुवर्षे शुभगुणनिरत:
श्रीजयाख्यादिसिंहो येन स्वीयेन

नाम्ना बहुजल निधयै निर्मितं
दिव्यखातम् ॥ षट् पंचाद्रीन्दु
वर्षे ह्यपर नरपति : राज्यदस्तो
द्वितीय : सप्तत्यद्रीन्दुवर्षे सकल
सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूप: ॥ १५ ॥
शून्याऽङ्काऽद्रीन्दुवर्षे ह्यपरनृप
जगत्सिंहभूपस्तुतस्थौ ॥ सप्ताश्वाष्टे
न्दुवर्षे सुगुणपरनृप : श्रीप्रतापा
दिसिंह : ॥ १६ ॥
शून्ये नवष्टेन्दुवर्षे ह्यपरनरपती
राजसिंहो नृपालो नागेनृ्हष्टेन्दु
वर्षे कुजन कुपथहन्तारिसिंहोबदा
न्य : ॥ १७ ॥
नन्दहाष्टेन्दुवर्षेऽपरनरपतिहम्मीर
सिंहोनृपालो वेदत्र्यष्टेन्दुवर्षे वसु
बलचपलोभीमसिंहोनरेश: ॥ बा-
णाष्टाष्टेन्दुवर्षे रुचिरवचनयुक्
श्रीजवानादिसिंह: पंचाङ्काष्टेन्दु
वर्षेसकलजनहितोभूपसर्दारसिंह:
॥ १८ ॥
नन्दाङ्काष्टेन्दुवर्षे प्रबलभटहित:
श्रीस्वरूपादिसिंहोभूपोदानीयशस्वी
सकल जनहितो लोक विख्यात
कीर्ति : ॥ शीघु त्यागी स्वराज्यं
गज हय धनत : पूर्णयन् सर्वसा
रं सर्वराज्ये प्रबंधंनयनिपुणधिया
प्राकृतोदार शील : ॥ १९ ॥
नागनहहर्त्विन्दुवर्षेगुणिजनसुखद:
शंभुसिंहोबभूव भोगीदानीकृपालु

श्री १०८ श्रीसज्जनसिंहः

बहुविध रसिको रूप लावण्य युक्तः । अल्पायुर्भोगभोक्तानिखिलजनहितो धर्मशील : स्वलोका क्ष्मं भुभ्रं मौलिलीलां निखिलसुखकरीं संविधायाभुयात : ॥ २० ॥

कुन्दव्यङ्केन्दु वर्षे सकल सुखकरे सर्वसंपन्निधाने श्रीमच्छ्रीसज्जनेश श्च जनसचिवयुक् राज्यसिंहासनस्थः । सर्वं कार्यं विजानन् सुनयगुण धिया स्वल्पकालेन पूर्वं पश्चात्त्या याश्च योग्यानखिलजनहितान् स्थापयन् राजतेयम् ॥ २१ ॥

स्वीयान् राज्यार्थदत्तान् सचिवनय गुणान् सम्यग्वीक्ष्य सर्वान् राज्यचिन्तानुकूलं निखिल समयकं प्रेमपूर्वानु भाषम् ॥ नित्यानन्द प्रकाशंकविगुणकविताकर्मसंस्फूर्ति भावा भावप्रकारं प्रकटयति नरेश : समेवास्ति सज्जो ॥ २२ ॥

भूपालास्संति केचित् स्वसुखरसरता स्वार्थभाजश्च भाज : केचिद्वित्तानु रक्ता : स्वपुरजनधनं कर्षयन्तीयतं त : सम्यग् रीत्या सुनीत्या निखिल जनपदं पालयन् लालयन्वै श्रीमान् श्रीसज्जनेशो भुवनसुखकरो भाति लोकेयमेक : ॥ २३ ॥

लोककार्यं समस्तं कठिनमतिधिया स्वाङ्गपूर्वानुकूलं त्वन्मध्ये राजकीयं स्वधनजनपदश्च सलाभैकमूलम् ।

कार्येदक्षं ... सर्वं निखिलजनहितं साधयत्यग्र- तौ ॥ २४ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशो नवनिधिनिकट ... निखिवर्यौ मिहिरविधुनिभौ कार्यकानुकूलौ ॥ एकश्रीश्याममलाख्योनिखिल जनमनो भारती भावदक्ष : पन्नालालो द्वितीय: सकलविभवयुग् राज्यसर्वाधिकारी २५ -(॥)-

श्रीमान्मोहनसिंहसंज्ञो निखिलजन हितो राज्यलाभानुरोधी संपदा पथकष्टोनयपथकुशलो मंत्रिमुख्यो हियोग्य : ॥ देशेऽस्मिन्मेदपाटे रणकरणभटे सर्वशस्त्राढ्यभूमौ लोयंश्रीश्याममलाख्यो निपुणकविवरो वर्ततेसंचिराज : ॥ २६ ॥

काव्यालंकारवेत्ता सचिवकविवर: श्याममलोवीरसिंह : शास्त्रव्यासंग सक्तोगुणिगणरसिक : कोशपूर्णा भिलाषी ॥ कोशंशब्दार्थचिंतामणिमतिफलदं संनिरीक्ष्यासमाप्तं वृत्तंग्रंथस्यसर्वंबहुधनविषयं पृष्टवान् स्वीयमित्रात् ॥ २७ ॥

प्रशस्तिपद्याद्गातम्

सप्ताष्टाष्टेन्दु वर्षे उदयपुरपुरे श्री जवानाख्यभूपे स्वर्गाधीशेन्द्रतुल्ये सकलजनपदंशासतिख्यातकीर्तौ ॥

श्रीभाषिकयकाव्यं

श्रीमद्भावमनीष विमलकुल तिलकः
श्रीसुखानंदनाथ : कोशंमुख्यार्थवि
ता मयिमतिमकरं खलवंरव्यवा
नृत : ॥ २८ ॥
मत्स्यामहर्षभागा अतिगहनतरा
व्यास्यान्यस्यनूनं तेषामेकैकवर्ष
स्वरपदरचने दोषंका सोऽलीतः ॥
शब्दान्स्वाताम् विभिन्नप्रतिवि
दितत्तरे कोषसंघेविहृत्वा चेत्थं
विंशन्मितान्दा : श्रमसुरचनया
संगता : कोशपूर्तो ॥ २९ ॥
(केनप्रकारेणकुत्रकोशस्य भागव-
यमुद्रित मित्यनोच्यते)
श्रीमनृपदिपृच्छतिकोशवृत्तं विस्ता
रपूर्वकमतोयथावत् ॥ वाक्यमे
वानुवदेवमेत विस्तारत : संवद
बोधनार्थम् ॥ ३० ॥
सुखानन्दनाथेन मांप्रत्यलेखिभव-
द्भि : स्वमुद्रालये कोषएष : ॥
सुसंमुद्रणीयस्तूत : प्रीतिभावात्त
दाचोत्तरं तन्मया संव्यलेखि ॥ ३१ ॥
भवच्छीकृपापूर्णपत्रं सुलब्धम् पठं-
स्तन्निजानंदपूर्णोलिखामि ॥ मदी
याद्विशक्तिर्नवित्तस्वहस्त्या सहाये-
क्षितात्मिस्ततोदीर्घभूता ॥ ३२ ॥
तदारभ्यचिंता सुकोशार्थमेषामदी
येहृदिव्यापिनीभव्यभावा ॥ कथंकी
मकस्माहनं संप्रयाचे जगत्यामिकी
परिता शीघ्रचित्तम् ॥ ३३ ॥

श्रीमान्सोरसश्चाशावृत्त

दैवात्तु स्वे अनुनानिवृत्ते अया
दिपौरस्थितराजगंधे ॥ श्रीचास्ति
रानस्य सुहृद्वरस्य वंशीधरस्याय
समागमोऽभूत् ॥ ३४ ॥
मिथःप्रसन्ना मनभूत्यसिध्यं सानन्द
मायान्त ममंदगत्या ॥ अस्मानि
मानौ भरतस्य भूमौ इदाहिलभ्या
नदिहदानशूरा : ॥ ३५ ॥
श्रीमन्‌सखेकिं कथितंभवद्भि : सत्यं
स्थितंस्वल्पमनल्पमस्याम् ॥ अस्या
पिवाहुल्यमतीव चास्तिन्यूनत्वम
न्यस्य जगत्प्रभावात् ॥ ३६ ॥
श्रीमन्‌सखेकिं कथितंभवद्भि :शूरा
नसंतीदमसद्भवाक्यम् ॥ योऽयं
कश्चिदनतोऽयिकश्चित्कवितःक :
कतरोऽपिशूर : ॥ ३७ ॥
शूरंधनाश्चस्यसि कार्यदत्तं मत्तो
यदाज्ञापयतत्करिष्ये ॥ श्रीमत्कृ
पातोधनत : समर्थो हंतावकीनो
निजभृत्यमुख्य : ॥ ३८ ॥
जानामिसम्यक्च मुदारभावं त्वांसा
दरंप्राप्यवदामिहृद्यम् ॥ इन्द्रस्यपु
र्यांतवमातुलोस्ति विद्वद्वरोधी तस
मस्तविद्य : ॥ ३९ ॥
तेनैककोशो रचितोऽद्भुतोसौ विंश
न्मिताब्दे नवहुप्रयासात् ॥ द्रव्य-
व्ययीलोक हिताय कारिन् तन्मु
द्रणंकारयभोसमर्थं ॥ ४० ॥
श्रीमन् सखेस्मिन् सुकृते हिकार्ये

चित्रबन्धकाव्यानि

इत्थंविभवस्य मित्रमगवीज्ञन्न ॥ स्फु-
टासन्दाचिन्ताविनंजस्यं इर्दमभाक्षि
नैवरीधिवक्त्म ॥ ३९ ॥
वत्लिच्छन्तद्रष्ट्य सुहृसम्बावे यत्सिवे
हीयजकनः अवाद्विष्टि ॥ प्राप्त्य स-
मान्यजाङ्गमिचि दुर्बलदीनकुरु
मांसनाथम् ॥ ४० ॥
प्रातर्धासीय रामस्थलप्राप्ति रुच्चं
माप्यहृष्टः हृतवृक्षं मांसंबीक्ष्यश्री
आस्त्रिजबनसहितवासनादुःखितस्व
न् ॥ मद्देव मित्रमोदाद्तिनमम
पान्जनान्व वृहस्थ्यानी क्षिवार्थैमहद्व
दा : सवादिव्यवप्रहद्वर्णसंकल्पाय
॥ ४१ ॥ पल्टहीयासवमळ्कीमी
धनयिता : सन्निधनस्यपेटा : ॥
नीत्वाऽवरुद्ध्रैकुवतविवित्तम् सं
बाङ्गनेनत्नुरुचिनसंद्य ॥ ४२ ॥
व्यासोरामस्यधनात्प्रविष्टस्तयंश्रीधर
स्वबुन्दसुरथींगमनम् ॥
इत्थंविचारयेद्दिशक्रपुर्व्यां गत्वाभ
वन्तंनयमन्यकारम् ॥ यास्यामि
संकल्पवरत्नदक्षिविता क्षितंपच
मवाप्ययातः ॥ ४३ ॥
इन्द्रप्रस्थेसुरम्येबहुदिनवसतोमुख्य
मिन्नेचणाय यायान्तंदूरदेशाद्विबु
धवरसुखानन्दनाथोनिरीच्य ॥ ध
म्युत्थानंद्दित्त्वानिजजनसहित : स्था
पयन्नग्रभागे धन्योस्मिस्त्वीय मित्रं
निज भवनगतं लोकयामि प्रस

श्रीचतुरलालमहाकाव्यमबर्णितम्

दम् ॥ ४४ ॥
भन्योऽस्मिश्रीमन् कृपयाहृतमाष्ट
मे श्रीजनकनस्त्वदयासकृत्सवा
धम् ॥ कोयत्कथन्निदयितोऽद्याधत्व
माद्य विभोमन्त्राह्लिनिवसतभ्रागि
तेषु ॥ ४५ ॥
सिद्धिःकृता भगवता श्रियविलक्षु
पा तस्मात्सुगम्य कृपयागमनार्थमे
तम् ॥ यत्सुप्रेषयततोनिजकर्मंहृ
त्वा यात्यान्यंतत्तयाभवदप्रेस्तु
तम् ॥ ४६ ॥
इत्थामदं सहुस्तनाद भागिनेया
द्यातोन्निकार्यमभिधायजवाद्ब्रवी
धम् ॥ दासाभिधारादिवसेक्षिज
बसपवंगच्छामितवबहुकालसमा
गम : स्यात् ॥ ४७ ॥ यासीयराम
सुहृदसुपमस्तं मावीक्ष्यमपनि
विरामयसामिमन्य ॥ सानन्दतो
ह्यभिवदन् विमुखार्थं मद्यप
सुमेषयतस्त्ववुधःप्रयातु ॥ ४८ ॥
पचं विलिख्य ददतेस्म सुधाकरेष्टि
ततप्राप्यपण्डितवरस्य समागतोच
सर्वं सुसाधनं मथत्वरया गृहीत्वा
श्रीमस्यकार्यमचलत् प्रतिवासरंत
त् ॥ ४९ ॥
दत्ताहना दधिकदान सुपक्वभावि
श्रीमस्यकार्यमत्वधिवतदर्हजाते ॥
पश्चाद्धनो सहिवुधोपि परत्रगन्ता
श्रीकस्तयो स्मभवन्नगरस्य मध्ये

॥ ५० ॥

वृन्दप्रशस्यसुवासी द्विजवरजनतानन्द
नाथोऽत्रसात्मा तत्क्षितौ श्रीरवृत्तिः
सकलबुधजनैः सेवितो धान्यवर्ती
श्रीमद्राज्यानुपूर्व्ये नृपतरुनगरे भान्य
भावःप्रयासी ॥ ५१ ॥
सत्किच्छ्रयणपालितमतिर्जगदाखिल-
न्दः सारस्वतो निजगुणप्रथितेन्द्र
प्रस्थः ॥ श्रीमार्ग मुद्रणकरेषु
यत्नकारी द्रव्यव्ययेन बहुकृतेन्नृपराज
दृष्टिः ॥ ५२ ॥
याकार्यकारण विचार परप्रधाना
सीकप्रसिद्धगुणगौरवपूर्णभावा ॥
यस्कार्यमस्ति कठिनं परमं दुरूहं त-
ज्जायते सुगमतःपरयाक्षिदक्ष्या ॥ ५३
देशेषु सन्ति बहुबोधनपाठ्यपाला :
श्रीमत्सपूर्वाकर केतबुद्धिचित्ताः ॥
कस्यापि शक्तिरभवन्नहि पूर्णविद्या
पूर्णेहितस्य कृतधीः कविराजमं
त्री ॥ ५४ ॥
श्रीयावदार्यकुलपदस्य सूर्यभूपः श्री
श्यामलात्कविवरादि महाविद्या
त् ॥ श्रीमत्सुसौख्यसुखदस्य समस्त
वृत्तमाश्रां ददाति कुरु श्रीमत्समाप्ति
यत्नम् ॥ ५५ ॥
श्रीसज्जनेप्रियकरे गुणशास्त्रपूर्णे
विद्याप्रचाररसिके खिलभूपसूर्ये ॥
श्रीसूर्यवंशजकीर्तिविशालमूर्तौ
श्रीमत्सपूर्तिं विदसंरचितात विधा

श्री १०८ श्रीसज्जनेश्वरयशःकीर्तनम्

या ॥ ५६ ॥
श्रीश्यामलेन कविराजवरेण नूनं
श्रीधराद्युक्तराज्ञितदेवकथ्यात् ॥
यत् क्रियत्कर्मितं बहुसाधनाद्य
सर्व विचार्य धनतः परिपूरि
तस्य ॥ ५७ ॥
यत्रस्थवर्णजनराजद्विजेष्वरामाद्या
दिसीसमय बलबालपौरात् ॥
नाना मनोहर सुदास करासटैप
मिदीय साक्षि कराहनु मूल्य
मासम् ॥ ५८ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेशस्य जनसुखकरी
राज्यसिंहासनस्य त्रावन्मासाद्धि
जाता निखिलसुखकरा वासरा सान्ति
निश्चम् ॥ न्यायं न्यायप्रसक्ताऽपि
तमनुचिरान्नृपौरस्य कुर्वन्तिविज्ञाः
स्थानं स्थानं विभिन्नं निखिलजनगतं
तच्चकार्यस्य पूर्तिः ॥ ५९ ॥
यत्रस्थानं सुरम्यं सकल विषयकं
सम्बुद्धाभिधानं देवीदेवीः सुपासी
नितान्तं यत्र निर्मितं सकल भाषा जरा-
पि ॥ श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रप्रतिनिय
तविधेः सूर्यवंशावतंसः श्रीमच्छ्री
श्यामलाख्यो विरचयति कविस्सर्व
वृत्तान्तगामी ॥ ६० ॥
देशेस्मिन्मेदपाटे निखिलनगरवर्ग
वस्तुचायातिसर्व श्रीमच्छ्रीसज्जना
ज्ञाऽप्रतिहतविषया श्रीमुखाज्ञिष्टु
ताया ॥ तस्मादार्द्धं हि बुद्धासकल

श्री १०८ श्रीसज्जनेश्वरयकचिन्हानि

अमराधादेशदेशात् प्रथ
मूतर्ह अनुष्या न्दवराधि- । —०
कांसंलभंते ॥ ६१ ॥
भूपालाभाग्यसन्दाः स्व
स्वेननामाक्षयाधूं स्व
ध्यात् निजमतिमधित
स्वदेशे ॥ यत्स्थानं जं
समयवशात्केमहादिनं
सज्जनेशो विपुलधन
विधत्ते ॥ ६२ ॥

धांशत्त्वाशुद्धिविभ्रमात् । मनसोस्थि
रत्रीकतीयन्ये ह्यपिपण्डितशोधिते । स्व
२ तदेतस्य मुद्रितस्य शब्दार्थचिन्ताम
ताशुद्धिर्द्वधा । शब्दाशुद्धिः १ अ
यचपञ्चधा । यथा । मात्राशुद्धिः
कारादा ४ वर्णविपर्ययः ...
...मेतत्० ।

पद्यक्किन्नार्ति भ्रष्टोदयपुरनगरीर्थ
स्तष्टःपुरायसाक्षिन्सर्वचौर्यादि
विधनगलताहृष्यतिसर्वभारी ॥ स्व
च्छा सर्वाङ्गशुद्धा पुलिस जनगवे
र्षीद्धयतिसर्वकाले श्रीमच्छ्रीसज्जने
न्द्रप्रनियत नियमात्स निरोच्याति
हृष्टः ॥ ६३ ॥

इत्यानिपदानि प्रतिष्ठायाः
श्रीमेदपाट प्रभुणाप्रसन्नस्य हवति
ना ॥ पदंदत्तंप्रतिष्ठायाः कवि
श्यामलधीमते ॥ ६४ ॥
कविराजपदंचैक मभ्युत्थानंद्वितीय
कम् । तृतीयंस्वर्णंन चाङ्क चतुर्थं
पादभूषणम् ॥ ६५ ॥
हेमादिकंचतत्सर्वबोटोदानचपञ्च
मम् ॥ सुासनस्थायकरतः सहंद
त्ताहिमुद्रिका ॥ ६६ ॥

मुद्रिकाशय :

राणा श्री सज्जनेन्द्रस्य चरणाब्ज
र्थे चिन्तामणिगुणनिकरः । स्वश
क्षः मूर्तिमाशात् । ...
न्द्र ... ...
पवर्ह ... ... सुख
करोसार्द्धवर्ष दूयम ६८ ॥
श्रीभूपः सज्जनेशो निखिल जन
हितोराज्यकार्यप्रवीणो विद्याभ्या
सैकदक्षः सुभटसहितयुक् सर्व
दाकार्यदक्षो ॥ ... ...
ग... विविधकामला स्वान्तितुष्टा व
वालो ... ... वर
वरदमिवाराधकाहोर्यजीवी ॥ ७० ॥
श्रीमच्छ्री सज्जनोयैनकुलकलतया
श्रीरलक्ष्मीश्चवाणी जिह्वायां दत्त
वाणीस्फुरतुदिननिर्मनलंकारय
क्तो । राज्यश्रीद्रव्ययुक्ता सकलवि
भवकीश्रामगेहेप्रपूर्णाचेत्यंधान्ये र्धं
नौघैर्निखिलजनचयं पूर्णवित्तंवि
धेहि ॥ ७१ ॥

श्री १०८ श्रीसज्जनेश्वरस्य श्रीनिगम्

॥ ५० ॥

वृन्दारण्यसुवासी द्विजवरजगदानन्द
नाथो महात्मा तस्मिञ्छ्रीधीरवृत्ति :
सकल बुधजनैर्वन्दितो योग्यवर्ती
श्रीमद्ग्रन्थानुपूर्त्यै बहुतरजगदेनाख्य
नाथःप्रयासी ॥ ५१ ॥
तच्छिष्यपण्डितवरो जगदानन्द-
न्द : सारस्वतो निजगुणप्रथितेन्द्र
प्रस्थ : । श्रीमार्द्ध मुद्रणकरेषु
यन्त्रभागभिरन्द्र शोभदायैकुलकर्म

श्री १०८ श्री

॥ ५६

श्रीश्यामदवे

श्रीधराद्धृध तुलसाराम किशनलाल
मन्नं मित्र श्रीपरमहंस परिव्राज
कवैं विच आशावधूत श्री
रुद्र ॥ ५७ शामथो पवर्गः
पचपुर्माघन
दिसीसकामपरनाम आशावधूत
नाम मनोऽधिराज रविकुलाव
तंसीय मेदपाटदेशाधीशैः अखिल

भूपाल मौलिमणिभि : श्री १०८ श्रीमद्दुर्जन सज्जनसिंहैः संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितवाजपेयि वंशीधरेण अविच्छिन्नाक्षरैव शुद्धात्यशोधित : श्रीकिशनराम लक्ष्मीनाथ श्यामसुन्दर गुलाबराम लक्ष्मीनाथ शालिनाथ सायसिंह प्रभृतिभिर्द्विजैः लवं क्रमेणादृशिभिः सदांश्वेश यवनेन परमानन्द ब्राह्मणेन मुद्रितः

एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९४० वैक्रमाब्दे राजधा
न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
श्रीमद्वचनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रितः

शुद्धाशुद्धविज्ञप्तिचिन्हानि

०—+—०

॥नमः मुद्रीकृता अनेकेषांग्रन्थानांशुद्धिविभ्रमात् । मनसोऽस्थि
रत्वशुद्धिसंभव : १ अतोमुद्रीकृतेषुग्रन्थेष्वपिपाण्डित्यशोधिते । अ
शुद्ध्यपचयमवश्यंमतम् २ तदेतस्यमुद्रितस्य शब्दार्थचिन्ताम
णि:अशुद्धिपत्रलेख : तत्राशुद्धिर्द्विधा । शब्दाशुद्धि: १ अ
र्थाशुद्धिश्च २ इति ॥ सोऽपयत्रपञ्चधा । यथा । मात्राशुद्धि :
१ अ न्यूनाक्षरा २ अधिकाक्षरा ३ वर्णविपर्यासा ५ चेतिभे-
दात्शुद्धौसर्वत्रपूर्वस्मिन्नेवचिह्नमेतत्० । व्याख्यानाशुद्धौतुपू
र्ववत्नियम ॥ ततोमात्रावर्णाशुद्ध्योस्तु । अशुद्धिलेखपङ्क्ता
वेकमेवलिख्यते । अग्रे । शुद्धलेखेतुसमस्ता : शब्दालिख्यन्ते ,
तत्र :धाक्षरस्योपरिलक्षणमेवं—क्रियते वर्णेतुशुद्धाक्षरस्याभ·
शून्यकाक्षराशुद्ध्योस्तु ॥ अशुद्धौ पूर्व... वर्णयोर्वाशून्य
र्वंपरमुद्रितस्यतस्यलेख : तत्रपुष्टे... लक्षणेति—पतितरेखायाः
। शुद्धौधस्ता... ...त्यमध :—पतितरेखायाः । अधिकवर्णा
शुद्धौ... ...अलिखिताधिकवर्णस्योर्ध्वमेवम ऽ अशुद्धिलेखेबिन्दु
ज्ञातम ...शुयथार्थस्यैवलेख : ॥ अपिच । न्यूनानेकाक्षराशुद्धौतु
पूर्व ...लेखेपूर्वपरलेखमध्ये—एतद्रेखालेख: । शुद्धिलेखेतुलिखित
न्यूना... मध्येदेवी देव देवदत्त अनेन प्रकारेण वर्णसमानातावतीदीर्घा

—— ——

रेखाङ्क । अनेकवर्णाधिक्येतु । अशुद्धलेखएवाधिकाक्षराणांलेख : ।
नीचैस्त दीर्घरेखाच । शुद्धौतुशून्यादि । वर्णव्यत्यासाशुद्धौतु । अशु
द्धलेखे योरुपरिद्वौ काङ्कौ : ऽप : २ १ । शुद्धलेखेतुयथायोग्यमेवेति
दर्शनी ॥ अथ पृष्ठाङ्क प्रथम द्वितीयस्तम्भपङ्क्त्यङ्कानांक्रमेणलेख :।
तत्र स्त स्ते प्र० द्वि० इतिपूर्ववर्णयोर्लेखयावत्प्रथमबोध : शून्यमेव
लिख्यते यावद्द्वितीयम् ॥ अतोविशेषप्रकाराशुद्धौतु तत्रतत्रविशेषो
लेख : ...दर्शनीय: ॥ यद्विलक्षिरेकवारं पुस्तकवाङ्कि : क्रियेतशुद्धमिदम् ॥
दर्शं द... दधा शुद्धा दर्शं भवेत्तदिति सुज्ञातम् ॥ १ ॥

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति
२१ - न्ध्यो:। म्बे	धूमवह्न्यो: सम्बन्धे		०	
--ष्टा	विशिष्टसिद्धाभावे ॥	२	०	
- र	रालीककारे	३	प्र०	९
- ध	घञ्	४	०	२
- मु	जलयुक्तपङ्के	४	०	[illegible]
- यि	निशामपि०	४	द्वि०	
- ब्	कुञ्ज०	५	०	
- ङ्	अपाङ्क्तेये।	५	०	
- न्या	अग्न्या:	६	प्र०	
- ल्ये	अङ्गवैकल्येन	६	०	
- र्षि	हर्योऽतच्	६	०	
- स्य	पचम्यचा।	६	०	
- ता	ममतांदेहे	७	०	
- का :	निदिग्धिका	८	प्र०	
- का - ॥	निदिग्धिकाव्याघ्रदंष्ट्रासु मिलित सु	८		
- चं	पलमाचं स्याद्	८		
- भा	भाण्डे ॥	८	द्वि०	
- र्णि	पौर्णमास्याम्	९		
० -	पञ्चपर्णिका } स्त्री० गोरक्षीक्षुपे ॥	९		
० -	पञ्चपर्णी	९		
- सो	सरसोरुहम्।	१०		

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:		पृष्ठाङ्क	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-धा	फलंयथा		६५	०	१०
-वा	०परिघातन: । पुं०		६५	द्वि०	२३
-तीत	परिचरतीति		६६	०	१
-ठ्यं	शाठ्य०		६७	प्र०	२३
-धि:	साधु:		६७	द्वि०	२
-नां-प्रा	गुणान्तरप्रादुर्भावे।		६७	०	२५
-स्य	रूपस्य०		६८	प्र०	८
-धो-ते	धीयते		७०	०	१२
-प्र	वर्णप्राधान्ये ।		७१	द्वि०	२०
-र्त्ति	वर्तुलि ॥		७२	०	१२
-र्घ	दीर्घं		७३	प्र०	९
-ध्य	महद्ध्रस्वमिति		७३	०	९
-उ	परिमाणजमुच्यते		७३	०	१५
ता	महत्तिक्तं		७४	द्वि०	२६
ध्य-वे	ध्यभावेतु०		७५	द्वि०	१
गु	गड	१२	७५	०	६
धा	दाचीसा	१३	७५	०	१५
पच	पञ्चविंशति	१३	६	प्र०	७
ह	द्रावणं	१४	०	०	२७
ता	प्रभवाना	१४	०	०	१३
ग	सुगन्धिद्रव्य	१५	९	०	२१
०	पञ्चस्रोत: नु०		९.		

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- द्वि	उद्दिष्टयुद्धं	७७	द्वि०	५
- स्ता	विनाश : स्यात्	७७	०	१२
- ढ - लि	गाढमालिङ्गितौ	८०	०	७
० ङ्गि :	०परिष्वङ्ग ०	८०	०	८
- च - क	अनचकथनं०	८१	प्र०	६
- स्व - दो	अस्मिंस्वदोषवयेदोषद्वयं	८१	द्वि०	१९
- ष	सएषलोकविख्यात :	८३	प्र०	१३
- ट	डुवप्	८४	०	३
० रि	०परीवार : । पुं०	८४	०	५
- का - णे	उपकरणे	८४	०	६
- प	पाचिकादीर्घ :	८४	०	२३
- ह	वाह्लकादु : ॥	८४	०	२८
- न्त	वदन्ति	८४	द्वि०	१६
- णे - च	ब्राह्मणे तिच	८४	०	१९
- ष	हेषात्	८४	०	२०
- सू	भूतान्तरे	८५	प्र०	१४
० ज्ज	०पर्ज्जन्यश्चर्षं : । पुं०	८६	द्वि०	५
- ' - पर्या	॥ पृणाति । पृणप्रीणनेप्र... ...नुकूच ॥ यद्वा । पर्णयति ;	११२	द्वि०	२५
- - ॥ - प	॥ केशसमूहे...	११३	प्र०	१९
- ष्य	खप्यमिव... ...स्यतद्वति०	११३	द्वि०	१६
- त	पितपा... ...वद्वद्व्योष०	११४	०	२४
- ० - ॥	०श्वन् ...राड्भूमि०	११५	प्र०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ख्या-म्	खटाख्यायाम् ।	८८	द्वि•	१०
-स्य	प्रासस्थानिग्रहे ॥	८८	•	१५
-न्तर्कांक	शान्तकर्मणि ॥	८९	प्र•	७
-मा	भुज्यमाने	८९	•	२४
-मु	पद्भ्यांमुक्ता•	९०	•	११
-ऋ । मृ	वक्त्रान् तन्नाणाणां•	९०	•	१२
-ष्ठ-ज्ये	तिष्ठतिज्यै•	९१	•	२४
-क ;	कालेन ।	९१	द्वि•	१५
•र्वं-श्र	•पर्वताश्रयदेशः । पुं•	९२	•	१९
-र्वं	पर्व्यं वैवा ।	९३	प्र•	१४
ऽ रवाकाः	रोम्भारकाल :	९४	•	२८
-नम् २ १	विवर्त्तकम् ॥	९५	○	१९
-लीपो	पोली•गो•भाषाशुद्धि : •	९५	○	२०
-क	शून्यधान्यनाले ॥	९६	○	५
-शा	शय्याम् ।	९६	द्वि•	८
-न्य	परिहृयते येनवा ।	९६	•	२९
-ड्ड च	तगड्डुलाङ्कुशचषा•	९८	•	१०
पच	पञ्चविंशति १२	९८	•	२०
२	द्रावणं १४	९९	प्र•	२४
ता	प्रभं[illegible] १४	९९	द्वि•	१२
ष	सुगन्धिद्रव्ये १५	९९	○	१५
•०	पञ्चस्रोतः नं•	९९	•	२२
॥	माग्यांम् ४४			

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
०-।-प	पूवर्तेनेमपुनः संज्ञायांमितीषः यद्वा। प्वते	१००	प्र०	१
-बो।ची०	अग्नि चा दिभ्यद्वौचौ॥	१००	०	३
२१ -मद्	दमनकि॥	१००	०	५
-यां	कुर्यान्मैसा०	१०१	०	२६
-व-शु	सएवपशुभावेन	१०१	द्वि०	२१
-स्व प	पञ्चसुपर्वसु	१०१	०	२७
-शु	पांशुलातिवा	१०५	०	२
-वि	समुच्चितस्य	१०६	०	६
ना-म	ऽविभक्तानांविभक्तानामपि	१०६	०	१३
-क्ता	भुक्तं	१०८	प्र०	१६
-जुं	पाविर्वलेजुट्चेल्मसुन्।	१०८	द्वि०	८
-पा०	पञ्चालिकायाम्	१०८	०	२८
-ण-स्य	परिमाणमस्य	१०९	प्र	१
-ल्य-व	पाटल्याघयवे॥	१०९	द्वि०	१०
-म-क्र	येनहिक्रमेण	११०	०	२९
-र्दा-ना	पदार्थाना०	१११	प्र०	२
-म	सर्वलोकानां	११२	०	२
-त्य-स्य	आयप्रत्ययस्यलुक्च॥	११२	द्वि०	२५
-णा	पणाः	११३	प्र०	१९
ऽ -ससम	समस्यतइति०	११३	द्वि०	१६
-वी	चित्रद्व्योष०	११४	०	२४
-भू	पाण्डुभूमि०	११५	प्र०	२८

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क	क्षणोदक	११५	०	२८
२ १ - मट	दमनकद्वचे ॥	११५	द्वि०	२५
अत्रपाण्डरशब्दे पाण्डीराश्चिद्दल्यस्याग्रपाण्डूनामित्यादिपूर्वस्मिन्पाण्डूकशब्दे यल्लिखितंतच्छोधनीयम्		११६	प्र०	११
- ती । श्रि	श्राश्रये।यस्स : ॥	११७	द्वि०	५
- र	पातेङ्ति :	११७	०	८
- क	कुठेरके ।	११७	०	१६
- भू०	उपभूषणे	११८	०	१७
- रि :	पायसीधर : ॥	११६	प्र०	११
- चि	वंशस्यविच्छेदरौ	११६	द्वि०	२
- ॥ - प०	॥ इतिकर्मणिघञ्पदाति	११६	०	१२
- त	पादचपे ॥	१२०	०	१७
- पा । पा	पदातौ ॥ पदातिरेव ।	१२१	प्र०	२०
ध	अमानुषंयुदधं०	१२१	द्वि०	८
- पा	पदातौ	१२१	०	१५
ऽ - मंनन	कूर्मनक्राश्च०	१२१	०	२१
२ १ - हिन	उपानहि।	१२२	प्र०	३
ऽ - तेनेन	पद्यतेनया।	१२२	०	८
- द	नैवेद्यमुदरेहरे: ।	१२२	०	१४
- कं	एकैकं०	१२४	०	७
- त्वे	परप्रवेषु	१२६	०	५
- च-जे	अन्त्यजे ॥	१२७	प्र०	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
-फ	फलम्	१२८	०	२७
-॥-म	॥ प्रायश्चित्तैर्हिऽन्यादवा । पारजन्मो० जिषतिदेवंवासमनिनृतनृ०	१२८	द्वि०	८
-यो	रोगस्य	१३०	०	१८
-ष्ट	वह्निकुष्ठं०	१३०	०	२७
-पा	योगवाही	१३१	प्र०	१४
-रा	जलान्विते : ।	१३१	०	२२
-न्व	दोलायन्त्रे	१३१	द्वि०	१४
-वि	सर्वमलैर्विमुच्यते ॥	१३२	प्र०	४
-क्ष :	क्षोहित्वितिट :	१३५	०	१
-न्	ठञ्	१३५	०	२९
-न्यं	परिपन्थं	१३७	०	२४
-भे	शोथभेद :	१३७	द्वि०	१७
-ग	गजकृष्ण०गौ०भाषाशुद्धि :	१३८	प्र०	२८
-षा	प्रक्षिष्टाभरणे	१३८	द्वि०	१७
० ऽष्ट :	० पार्वट :पु०	१३९	प्र०	१९
-न	विधानात्	१४०	०	२
-ती	पृष्ठवर्त्ती	१४१	द्वि०	१०
-सा-।पा०	पाल्यतैलात्रानयावा पाल०	१४२	०	१५
-म्र०	मूलाख्ये ॥	१४४	प्र०	२१
-ऽडा	कड़ार :	१४६	०	१७
-.तु	तूली ।	१४७	०	२८
-या	नपुंषि	१४७	द्वि०	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ:	पङ्क्तिः
-।- अन्ये०	। टीकागतोऽन्ये०	१४७	०	१९
० ङ्क	०पिटङ्काश : पुं०	१४९	०	५
० का०	०पिटङ्काकी । स्त्री०	१४९	०	६
- ऽश्चविशे	श्राद्धशेष०	१४९	०	२६
- ति	इत्यन्ते	१५०	०	२३
-॥-॥	॥ स्वार्थेक : ॥	१५०	०	२९
- डी	भक्तपिंडी०	१५१	प्र०	२३
० ऽरक :	०पिंडीतगर : पुं०	१५१	०	२८
- ह : - ॥	पितामह : पितृपिता ॥	१५१	द्वि०	२६
- २ १ तृप	पितामहपत्न्याम्	१५२	प्र०	२
-॥ - सच०	॥ मल्लदेसच०	१५२	०	५
- थ्य	समेत्याधु०	१५२	०	१३
- च	मन्त्रदर्शिति	१५२	०	१६
- ऽकादिचि	नेष्टकाचिते	१५२	द्वि०	१२
- ते - पि	चितेदेवपितॄन् स्थापयेत्	१५२	०	१२
- ठ	टक्	१५४	प्र०	२३
- क	पिनाकियोगोश्चिन्नियो	१५५	०	१३
- थ	च्के दितोञ्चल्य :	१५५	द्वि०	२२
- लि	बालवैधव्य०	१५६	प्र०	८
- षो	गुड़ोत्र	१५६	द्वि०	२
- क	मुद्गमङ्कुरादिपिष्टे ।	१५८	प्र०	१९
- त्य	क्वतगन्धद्रव्यचूर्णे	१५८	०	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- नी	वासिनीं	१६०	०	२
- वो । क्रि	भैरवैक्रियते	१६१	प्र०	२३
० का	०पीठकीलिः । पुं०	१६१	द्वि०	११
- म	वन्दामहे	१६१	०	२१
- राडो	मिरडीतक०	१६३	०	२
० - । त्रा	०पीतपुष्पा । स्त्री० आढक्याम् ।	१६३	०	५
ऽ - पुष्प्याम्	अपुष्याम्	१६३	द्वि०	१०
- ण	लक्ष्मणाकन्दे ।	१६८	०	२
- मू	कोष्ठमूषा ।	१६८	०	२५
- ल्थ	कास्तस्थ	१६९	०	१२
- व्या २१	साङ्गुलिमावकम्	१६९	०	१५
- मद	दमनकद्रवे	१७०	०	२८
० म	०पुष्पजमः । पुं०	१७२	प्र०	१८
- सु :	सुखेनतिष्ठति ।	१७४	द्वि०	१७
- भ्या	अध्यायः	१७६	प्र०	१०
- ग्धी	दोग्ध्री	१७६	द्वि०	७
- ना	धनंधान्यञ्च	१७६	०	२५
० ने	०पुत्रैषणा । स्त्री०	१७८	०	९
० र्भ	०पुनर्नवः । पुं०	१८०	प्र०	२
ऽ - नर्नवा - जा	पुनर्वाराजते ॥	१८०	०	२८
- स्त	अरिगृस्ते ।	१८३	०	१८
- स्वा	पूर्वस्वांवा	१८३	०	२७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ल्प	०पुराकल्पः । पुं०	१८३	द्वि०	१२
२ १ - ष्यादि	उपदिष्यन्ते ।	१८३	०	२१
- स	संपूर्णः	१८५	प्र०	६
- वे	पश्च०	१८५	प्र०	१७
- सा	०पुरुदंशा । पुं०	१८५	द्वि०	६
- त्सु	आपत्सु मूढो०	१८५	०	२२
- पु	परलोकं	१८६	प्र०	२३
- स	सायोर्थान०	१८६	द्वि०	९
- न्त	हस्यन्ते	१८७	प्र०	१३
- ष - म्न:	०पुरुषदघ्नः । त्रि०	१८७	०	२६
- ब"	चतुर्वर्गे	१८७	द्वि०	२५
- च	क्षमाच	१८८	प्र०	५
- णा	०पुरुषोत्तमः । पुं०	१८८	०	१३
- वै	वेदैश्च	१८८	०	२३
- ति - भा	पूर्तिदेवीभाग०	१८८	द्वि०	११
- था	पुरूरवा०	१८८	०	१७
- मे	अपगे	१८८	०	१९
- प	पुरोधसि ।	१८९	प्र०	२२
- य	मनोवृत्ति०	१८९	द्वि०	१५
- मे	छिन्नभिदे ॥	१८९	०	२४
- गो	पुष्करेणोपमिते	१९१	द्वि०	३
- णः : पं०	० पुष्करेक्षणास्त्री०	१९२	प्र०	१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
पुष्पघातकः पुं०	अस्याग्रेमध्येऽस्यार्थंशब्दद्वयंचिह्नंच्य तृतीयशब्दस्यार्थलेखोजातः अनशुद्धम्। यथा वंशे। स्वक सारे॥ पुष्पचापः पुं० कामदेवे॥ पुष्पचामरः पुं	१९३	०	१६
- त्य	पुष्पंधनुरस्य	१९३	प्र०	२७
- स	लक्षणे	१९४	०	८
- र	रक्तः	१९४	०	१०
- ने ०	वचनेन०	१९४	प्र०	२१
- पु - शि	पुष्पविशिष्टे॥	१९४	०	२८
- ष्प	पुष्कर०	१९४	द्वि०	६
- ता	पित्तहरी०	१९४	०	२०
- ष्प	निष्कलायाम्	१९४	०	२७
- णा - र	भ्रमणार्थेरथे	१९५	०	१९
- ऽविपत् - रो	दैववित्पुरोधोभ्याम्।	१९५	०	२७
- र्मा	कर्मणि॥	१९६	प्र०	५
- त	सुमनोहरैः	१९६	०	२०
- न्द्वे	द्वन्द्वे।	१९६	द्वि०	६
- स्त्र	शास्त्रं	१९७	प्र०	२६
- गे	रोहिणवृक्ष	१९८	०	११
- ण	कर्ण०	१९८	०	२२
- ॥ -	॥ दुर्गन्धवायौ॥	२००	०	६
- सो	गन्धैः	२००	०	१५
- आ	अग्रहायणी	२००	०	२९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न	दक्षिणर्नासा०	२००	द्वि०	२२
- गे	पूर्वाआप्यायने	२०१	प्र०	१
- का - दे	कालदेय०	२०१	०	२
- स	०पूरणः। पुं०	२०१	०	४
- खि	खिन्नं	२०१	०	७
- श्चा	विचार०	२०२	द्वि०	२३
- सावर्षाचा २ १	पूर्वाचासावषाढा च ॥	२०५	प्र०	२
- जिष्ट	सखिभ्यष्टजि०	२०५	०	१४
- ए	पृष्ठवर्तिन्याम्	२०५	द्वि०	५
- न :	तन्	२०६	प्र०	१
- ॥---	॥ अन्येषामितिशेषः :	२०६	०	४
- च	चित्र पश्यामि	२०६	०	२७
- पृथक् ऽ	०पृथक्। च०	२०६	द्वि०	२१
म।त्वह।म्-क् ऽ	महत्याम्त्वक्पल्याम्	२०८	०	५
- रयु	पयोधरयुता	२०८	०	१४
- त्वा	छर्देलायाम्	२०८	०	२४
- मु - भ	हंसभीरौ।	२१०	०	११
- ॥ - खे	। तडज्वरो निलडीबे व्यङ्कुष्ठिरोग विनाशिनी	२११	०	१६
- ॥ - च	॥ खड्गापधाने। मांसपण्ड्याम्॥ अव्ड	२१२	०	१९
- म	०पैत्तिकम्। त्रि०	२१३	प्र०	२९
- पा - की	कैनिपातकै।	२१५	०	१९
- [illegible] - द	जीमार्दमातपिद्दुहित	२१५	द्वि०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न०	मीन : पुन्यम् । च्यु०	२२०	०	६
र्भुं	पुनर्भूत्वा	२१०	०	१०
-पुं	रामकर्पूरं०ड्०ख्याते ॥	२१०	०	२०
-नि	पौराणिकोहि०	२१८	प्र०	१०
-चि०-पू०	चि०पूर्वाह्णमीतसे ॥ पूर्वा०	२१९	०	२४
-न-ल	पुलमहत्त्वं ।	२१९	द्वि०	३
-त्-पें	उत्कर्षे ॥	२२२	०	६
-म-स्मा	प्रकाशमकास्मात्सरि ॥	२२३	प्र०	११
-ख	भाखड़ा०	२२३	द्वि०	९
-मध्यमे-वर्ती० रजसिकम्रतिभव्दनामन : सूत:। विगुणात्मस्वरूपाणा। सर्वगतिमन्विता। प्रधानात्प्रष्टिकरण प्रकृतिर्जनकाध्वंसी।प्रसवेकर्ती०		२२४	प्र०	२५
-ऽन्नव	अपरावेन्नवजया ।	२२५	प्र०	६
-प्र	विकृतिरिति०	२२५	०	१९
-वा-पृ	भीजादधीवानपृथिव्या०	२२५	द्वि०	२
-:-। वै०	तय : प्रकृतिलय :। वैराग्यात्	२२५	०	१३
-।-प्र	। एकती : सरूपम् चि०प्रकृती:	२२६	प्र०	२
० म्-	०प्रवेदयामृत० ।	२२६	द्वि०	२८
-ता	अक्षतरे ॥	२२०	प०	८
-ऽवी-प्रऽक्षाऽणाया म्।	० ० ० ० ० ० ० ०	२२०	०	२६
-प्सौ-सु	रश्मौ सुवर्णा०	२२८	०	२१
-हणा	सुवर्णासु०	२२८	०	२२
-ऽथा	वर्षादीनां०	२२८	०	२९

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति
-द०	प्रविशन्ति :	२२८	द्वि०	१०
-न्य	प्रहृष्यति	२२८	०	११
-ये-पु	निर्वासयेत्पुरात्	२३०	०	५
-ख्यात	रोगाख्येति ।	२३०	०	१३
-बा	सङ्गभाज् ०	२३१	प्र०	१९
-ष्ठ	त्वष्टरि	२३१	द्वि०	२०
-ष्ठी	परमेष्ठी	२३१	०	२८
-च	दक्षादीनां०	२३२	प्र०	७
-ज्ञा-धी	रत्नाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ।	२३२	द्वि०	२८
-ख	मनुष्याश्वगजादिषु	२३३	प्र०	२१
-नि-घ०	छन्दनानिप्रज्ञानानिघनीभूतानीन	२३३	०	२५
-चा	पुराणि	२३३	द्वि०	२५
-ग्न	प्रक्रुधे	२३४	प्र०	६
-ष्ठ	प्रमविश्लिष्टे ।	२३४	प्र०	१३
-र्मे	कर्मणि	२३४	०	२५
-स्त	स्तोरम्	२३४	०	२७
-य	प्रत्यर्थो	२३५	०	११
-ति	क्रीडाकारादितिङीष्	२३५	द्वि०	२६
-ब-मा	अववामार्ज व	२३६	०	१६
-।-बा	प्रापूरणे। प्रथमव्याने बाबाहुल०	२३७	प्र०	१२

०अत्रप्रतिक्रमं । शब्दाग्रे सकलशब्दार्थयोर्विज्ञानेरियमशुद्धि : यथा० प्रतिकाय : । पुं० मरव्यं । लव्यं प्रतिरूपकं प्रतिज्ञातो ॥ २३७ ० २४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- ज्:	क्रज्ज:	२३७	द्वि०	१४
- खि	घटिकायाम् ॥	२३८	०	१५
- ग	याद्दाधरी ॥	२३८	०	२१
- ल्य	ल्युट्	२३९	प्र०	२२
- ता - क्ष०	। ख्युता० अथसर्वविशेषणानिच परिणप्रत्युता०क्ष०	२३९	द्वि०	१७
- स	संन्यास:	२४०	प्र०	११
- शि	प्रतिशाख्यि	२४०	द्वि०	२३
- क्र	क्रतद्गतिमनु:	२४१	०	१९
- ऽस्वप्रतिपदे०	विष्वदेशादिभिरनु०	२४१	०	२१
घे ऽ । य	विधेयतयावा०	२४१	०	२९
- त - सा	विपरीतसाध्वसा०	२४२	प्र०	३
- ट - मा	घाटस्यमार्तण्डविम्ब:।	२४२	०	२८
- उपप्रति	प्रतिउपपद्यते	२४२	द्वि०	३
- क्षि	वोधने	२४२	०	२१
- पा - र	पालरक्षणे	२४२	०	२९
- रि	मनोहृति ॥	२४३	प्र०	२२
० क्र	०प्रतिभयाकार:। पुं०	२४३	द्वि०	१७
- भ	प्रगल्भे	२४४	प्र०	६
- दोऽस्या	प्रतिवादोऽस्यास्ति	२४५	द्वि०	२३
- षि	विशिष्टे ॥	२४९	प्र०	१४
- पुं०	०प्रतिहृति: स्त्री०	२४९	०	१९
- । - नि	। अपेक्षायाम् निज्ञात०	२४९	द्वि०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-प्रा	प्रतिपाल्य॰	२५०	प्र॰	३
-ना	शन्तनुराजपितरि॥	२५०	॰	२६
-न-प्रा	प्रमाणप्रयोजकधर्मवत्त्वं नोपमान प्रातिस्विक्यात्	२५१	॰	१२
कैतवात	कैतवात्	२५१	॰	१७
०।- अपा	०प्रत्यक्पर्णी। स्त्री॰ अपामार्गे॥	२५२	द्वि॰	६
-रे	प्रसरत्येतत्	२५४	॰	४
-ख्य	तत्त्वोल्लिखपूर्वकंज्ञानम्।	२५५	॰	१७
-ख्या	अर्थयाख्यायाम्।	२५६	प्र॰	१५
०व	॰प्रत्यवस्थानम्। न॰	२५६	द्वि॰	१४
०पुं॰	॰प्रत्यासत्तिः। स्त्री॰	२५७	॰	१८
-व-ऽ	ऽऽशयावैवनदेहमानिने	२५८	॰	१८
-ख्य	प्रथमप्रख्याने	२५९	प्र॰	१८
-दप्रदप्र	तुष्टिदप्रदक्षिणम्	२५९	द्वि॰	२१
दारर	हविदारणे।	२६०	॰	४
-व	दीपवृक्षाख्या॰	२६०	॰	२५
-धंदेव्या	सार्धं देवैर्निशामुखे	२६१	॰	१६
-न्न	अन्नालाभा॰	२६२	प्र॰	३
-सा	रयस्यचक्रान्ते॰	२६२	॰	२६
-या	राचार्या॰	२६३	प्र॰	१९
-॥-प	॥ पतितुमिच्छौपतति॰	२६४	॰	२७
-टे-वि	पश्चाटे॥ द्वि॰	२६४	द्वि॰	३
-द	दुग्धे	२६४	॰	१४

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति
: ष्यं -पु	चक्षुष्ये सुपुम्पेपु०	२६४	०	१७
- ष्नि०	ाेिन्कला०	२६४	०	२६
- य -क	अभिधं वस्तुकल्पना०	२६५	प्र	८
- र्भा०	मार्येयम्	२६६	द्वि०	१४
- स्न	धातुस्न	२६६	०	१७
- न	विरतिन्	२६६	०	२४
- ष	प्रत्यूषे ।	२६७	प्र०	११
- ऽलिक्काना	मालिनाम०	२६७	०	२३
- श्व	परमेश्वरे	२६७	द्वि०	२२
- थ्ये	पतत्यनुपतत्स्विमेदेनषोढा ॥	२६९	०	२९
- र्षी	सन्निकर्षी०	२७०	प्र०	११
- ऽसंख्यात्त	ख्यानंतदृङ्विशेष्यकम् ॥	२७०	०	१८
- ष्ट - म्	द्रष्टव्यम्	२७०	०	२८
- । - हा	। यथाशास्त्रिनमुस्वम्०	२७१	०	१४
- । - त०	०प्रम याबाधितार्थकःपुं ०तर्कवि०	२७१	द्वि०	१७
- घा	वानरान्तरे	२७२	०	१४
- अ - नु	अनुष्ठान०	२७२	०	१७
- णि - ता:	कर्मणिक्तोक्त :	२७३	०	१२
- मू	सूक्ष्म्	२७४	प्र०	१२
- ऽमोदक :	०प्रमोक:पुं०	२७४	०	१७
सा-र	अहिंसादिरवे	२७४	द्वि०	२३
- र	शरीरे	२७५	प्र०	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- र्शः - श	स्पर्शःयकारेर्ड्रषत्स्पर्शःशका०	२७५	द्वि०	१२
- स्या न्त-	ह्रपाभ्यामाभ्यन्तराभ्यां०	२७६	प्र०	१३
- य	.गंगायाम्	२७६	द्वि०	४
- ऽ	प्रस्थिते	२७६	०	२५
०यत्रप्रयुक्त ।	शब्दाःयेसकालशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियर्म शुद्धिःयथाप्रयुक्तार्थःपुं०प्रत्न तत्क्रमेप्र क्लष्टयुद्धमर्थाश्च॥	२७७	प्र०	१५
- प्रांश ऽ	प्रयोगप्राशुभाश्वबोधको	२७७	०	२५
- यंप्रप्र	प्रयोगप्रयोग ०	२७७	०	२८
- कोभाकोभा	सात्त्विकीभावद्रत्युक्तो	२७८	०	३
- क्ष	विद्यमानस्यैव	२७८	०	५
- त्यं	निलः	२७८	०	१५
- तु	सिद्ध्यु	२७८	द्वि०	१६
- न्य	धान्याकम्	२८०	प्र०	११
- भा ऽ	भर्जितम्	२८०	द्वि०	३
- प्रवतो	प्रतोदे ॥	२८१	प्र०	२२
- ह	वार्द्धस्यत्वा :	२८१	द्वि०	३
- र्घा	घावर्धा	२८१	द्वि०	१८
- । आङ्गि	। आङ्गिरसगोत्रस्य आङ्गिरस०	२८२	प्र०	५
- यव	कात्यायन	२८२	०	२४
- व	बह्वीनाम्	२८२	प्र०	१८
-ष्ठ्यांनासत्वा	ज्यैष्ठ्यांसमतीतायां०	२८३	प्र०	२४
० स्थ	ऐन्द्राग्न्याख्ये०	२८३	द्वि०	१७
- वं	वायोरुर्द्ध स्थित :	२८४	प्र०	५

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
-ऽशित्तिरो	ऽतिशिशिरोमधि :।	२८३	प्र०	१०
-यो-ह	शिवोपक्कनाद्यानविष्टे :	२८४	०	२३
-प्रा	हिंस्राद्दानेषु ।	२८५	द्वि०	२
-ज	प्राज्ञानर्क्षि ऋष्क्तीतिवान्धे क०	२८६	प्र०	२४
-गा	सोनाम्बुन० भागाशुद्धि :	२८७	प्र०	३
-ज्य	निष्क्रान्ते ॥	२८७	द्वि०	८
-।ऽशश	महद्यशातने।	२८७	०	२७
-॥ऽप्रस्तावे॥	००००००	२८८	०	२१
-प्र	अप्रामान्यम्	२९०	प्र०	११
-त्रि	प्रधानता	२९०	०	११
-ञ-या	प्रसन्नतया०	२९०	०	२५
-कु	कलुषित :	२९०	द्वि०	७
-ष्ठि	अतिदृष्टि०	२९०	०	२८
-त्य	उत्पाद्यमाने	२९१	प्र०	१४
-म	व्याप्यमिह०	२९२	०	२५
-प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	द्वि०	१२
-प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	०	२३
०ऽजनम्	०प्रसूतिजम् । न०	२९३	०	२६
-का	बीणाप्र	२९४	०	१०
-का-णां	विदूषकादीनां परस्पर०	२९५	प्र०	२४
०र-का	०प्रहरणकलिका । स्त्री०	२९७	प्र०	२७
०।-आ	०प्रहार : । पुं० आघाते ।	२९८	प्र०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- फ	फोट॰ स्फोट॰ भाषाशुद्धि :	२९८	०	९
- ह्नि : ॥-	ह्ण् । ङिच	२९८	०	१०
- न्त	स्वान्तं ॥	२९८	०	१६
- ह	प्रभ्रट् त्याम्	२९८	द्वि०	७
= । - तु	उदश्चे । तुङ्गे ॥	२९९	०	१
- हि	हिंसायाम् ।	२९९	०	१६
- विंशति	षोडश	२९९	०	२०
- र्घे	दीर्घे ॰	३००	प्र०	१
- म	संयोगएव	३००	०	२५
० ती	॰प्राखर्यम् । न॰तीक्ष्णतायाम्॰ ।	३०१	०	२३
- स्ये	विद्यमानस्यैव	३०१	द्वि०	१
- दोष :	देश :	३०२	०	१५
- क्‌न्	खुल	३०२	०	२९
- स्य - ङी	उगितश्चेतिङीप्	३०३	प्र०	८
- प्रा	प्रति॰	३०६	प्र०	७
- वर्तते	इन्मध्ये	३०६	०	२९
-दिकांसं	पानादिसत्त्वां॰	३०६	द्वि०	४
- ॥ - वलि	॥ अनिलि ॥ वलि ॥	३०६	०	१०
- न्तो - पु	उच्यन्तेमपुनरेके॰	३०६	०	२२
- या	प्राणायाम :	३०८	०	२९
२ १ - दुत्र	भगवद्दुक्तो	३०९	प्र०	२९
- न्म	जन्मिनि	३०९	द्वि०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त	मन्दिरैर्लतया	३१०	प्र०	१४
-॥- अह	नि० अहमु खे०	३१०	०	२८
- स - म्बि	सम्बन्धिनि	३११	द्वि०	२६
- त्वे - र्थे	कृत्वेत्यर्थे	३१२	प्र०	८
- ग	०श्रयन्तिग ते०	३१३	०	१४
- मा	प्राभाकरा०	३१३	द्वि०	५
- हि	अभिहते	३१५	०	१५
- म	देवमन्दिरे ॥	३१७	प्र०	१७
- प्री	पीतसालतरौ	३१८	०	२२
- नि - ह०	रोमभिर्युक्तोऽरु दूष०	३१८	प्र०	२६
- म	प्रतने	३२०	द्वि०	७
- ष - ह्रि	प्रघट्टके	३२१	०	१२
- मं	क्षिखेनजलदाली	३२२	०	९
- ती	प्रभासि०	३२३	प्र०	८
- त्वा	देहंत्यक्त्वेत्यर्थे	३२३	०	१४
-।- ह्रै०	द्वैपदर्भो द्वैप०	३२४	द्वि०	१२
-:।- क्षौ	प्रैत :। पुंक्षौमे।	३२४	०	१७
- त	त लद्ध०	३२५	०	१
- गुड	मङ्क्ष्वि	३२८	प्र०	१९
- श्च	पश्चकलत्र०	३२८	द्वि०	१
- हि	वन्दितम्	३२८	०	५
- ति	मूर्ति :	३२९	०	५

अशुद्धिविषः	शुद्धिरित्थ :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- र्जं	तुम्भायाम्	३२९	०	१९
- । - कथा	कथमारी । पुं० कथाञ्जलि: ॥	३३०	प्र०	१८
- प्ति०	कल्पिसंभक :	३३०	द्वि०	३
- श्रू	क्रीटादिदूषितम्	३३१	प्र०	१३
- एव	एवच	३३१	द्वि०	७
-ऽन्निधाधा	सन्निव०	३३३	प्र०	२२
- ल - तुं	०फलवतुंलम् । न०	३३३	०	२४
- ल	फलंहन्ति०	३३३	द्वि०	१
- म	द्राचायाम्	३३४	०	१४
-गलि - ल्गु	मृतिवल्गु०	३३४	०	२५
- ल्गु	वैल्गुनम्	३३५	प्र०	१५
- ल्गु -न्यो:	फल्गुन्युत्तरफल्गुन्यो:	३३५	०	२०
- मे	प्रभेदे ॥	३३५	०	२८
- फा	॥ फाल्गती।	३३५	द्वि०	१५
- फा	फाणगती ।	३३५	द्वि०	१६
- भू	भुम्याटविहगी ।	३३६	०	१७
- ऽदमनं	कद्नं०	३३७	०	६
ल्का।	फाल्किवयम् ।	३३७	०	१९
- ट	कटुषाम् ।	३४२	०	१५
- ध्या-चा। ऽहा	वध्यादाचार्यमुख्यागुरवस्तथैवेति॥	३४३	प्र०	४
-ध्रा	वध्र्मि।	३४३	०	१०
- व	तथासुरसम्पत्	३४३	०	२०

अशुद्धिलिखः	शुद्धिलिखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प - त्वा	कृपलाकाकुरलक्ष्यकुलाकत्वाक्ष॰	३४३	०	२२
- न	वीयुस्नानिपत्रः	३४३	द्वि॰	६
- सां - क	पुंसांसुखकराश्चैव	३४३	०	२६
- ष्ण	कार्ष्णि	३४४	प्र॰	११
- तं - प्र	तंस्त्रप्रकाशं॰	३४४	प्र॰	१७
- स	संवहिरस्तु :	३४४	द्वि॰	१६
- स	सर्पदर्प॰	३४५	०	१७
- ष्टा । या	स्पृष्टांगाया :	३४६	प्र॰	२७
- वि॰	पारिभाषिक॰	३४६	द्वि॰	२६
- सं	समांसा॰	३४८	०	१८
- ब	बलात्सन्दूषयेत्	३४९	प्र॰	२३
- स्था	पूर्वपदस्थस :	३४९	द्वि॰	२४
- र	गुरुः कुर्वे	३५०	प्र॰	२९
- कं	कुन्दहस्ते	३५०	द्वि॰	२०
- खि	चलीमुखे ॥	३५१	प्र॰	१४
- धे	क्रोधेहि	३५१	द्वि॰	१८
- नि॰	वाल्मीकिमुनौ	३५२	प्र॰	९
- पुं॰	॰बहुतन्त्रीकः । नि॰	३५३	द्वि॰	१०
- ऽधावा ॥	श्चिधायैषा ॥	३५४	प्र॰	३
- ॥ - श्व॰	॥ निश्चतिशय॰	३५४	०	११
- तुकाका	जतुकायाम्	३५४	द्वि॰	३
- षां॰	श्लेष्मातकी	३५६	०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- चिताक्षा-म्	कुचिकायाम्	३५६	०	८
- नं	स्तानक्षय	३५८	०	६
- ग्न	नवाग्नि	३६१	प्र०	१
- हाय	वालग्रहा०	३६१	०	१८
- वो - ति	कपर्वचेतिकिः	३६१	०	२६
- भि	भिंव्याम्	३६२	द्वि०	२
- म	वालागंश्वा०	३६२	द्वि०	७
- स्त्री - कि	स्त्रीकोशप्रष्ठा स्त्रीकोश०	३६२	०	११
- वा	वलिष व्य	३६३	प्र०	१०
- म	वलीयामाच् गौ०माषाशुद्धिः	३६३	द्वि०	१
- पं	कूपिकी	३६३	०	६
- मांसा	सांमादंवम् ।	३६३	०	२१
- द	कणाद्याङ्ग्व्य०	३६४	०	१७
- पुं०	सगणे ॥ ऽ ॥	३६५	प्र०	२
- गगते	सुगते ।	३६६	द्वि०	२५
- ष्ठ - कु	निष्ठप्रकुर्वद्रूपाख्य-	३६७	प्र०	११
- प्रा	प्रबुद्धे ॥	३६७	द्वि०	१
- यो - सा	यो बुद्धेरसाधारणव्यापारः	३६७	०	२३
- । - म०	प्रज्ञायाम् शेमुष्याम् ॥ मतौ ।	३६८	प्र०	७
- । शेमुष्याम् ॥	० ० ० ०	३६८	०	७
- त्ति - नि	प्रवृत्तिस्वनिवृत्तिश्च	३६८	०	१२
- मा :	व्यवसायः	३६८	०	२३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-॥-दू	॥दृष्टानिष्टविपत्ति दृष्टानिष्टानां०	३६८	०	२५
-र्ययस्त	विपर्यस्तम् ॥	३६८	द्वि०	२५
-ख	पखैर्वा	३६९	०	१०
-घ	घट्टति	३७०	०	११
-६-॥	।चुद्रबालिस्याम्। चुद्रायाम्	३७१	०	१८
-पुं०-पा	पुं-हिन्तालि।वृहत्तिला।खी-पाठायाम्	३७२	प्र०	१०
-म	घण्टारवायाम्	३७२	०	२५
-ध्यो	घरखेध्ययनादेतरो०	३७२	द्वि०	६
-स्थ	स्थूलैलायाम् ॥	३७२	द्वि०	९
-ङ्ग	०हृद्गनम् न०	३७२	०	२०
-देशव	देवसुरोसंजुष्य :॥	३७३	प्र०	२८
२१ -टक :	०वैकट : ।	३७३	द्वि०	३
-॥-वो	॥वैतालिकैर्बोधंकरोति	३७४	प्र०	१३
-ध्यै	मिथ्यैव०	३७४	द्वि०	१२
-न०	पुं०श्रीकृष्णे ।	३७७	प्र०	१४
-येप्रलयेस्वा	प्रलयेऽस्वात्मनि०	३७७	०	१६
-सं-तम्	संश्रितम् ।	३७७	द्वि०	२२
-णी	ब्राह्मणक्षत्रिविश्वश्रेणश्च०	३७८	प्र०	१०
-खि०	शिखरान्वित :	३७८	०	२२
-श्य	दृश्यते०	३७८	द्वि०	२
:च	लक्ष्यते०	३७९	०	८
-लापय	कालापरिच्छिन्न०	३७९	०	२०

अशुद्धिरियम् :	शुद्धिरियम् :	पृष्ठाङ्कः :	स्तम्भः :	पङ्क्तिः :
-क्ष	सर्वज्ञं०	३७९	०	२३
-त । त्	यत्तच्छब्दोपलक्षित : ॥	३८०	०	१६
-र । क्ष	प्रश्नोत्तरैर्द्वितीयोऽध्यायेपदलक्ष्मी०	३८१	प्र०	१३
-र । म	निरतिशयक्षमहत्त्व०	३८१	द्वि०	२
-योऽतोऽत्रा	योऽत्रायम	३८२	प्र०	६
-क्ष	भक्षैव	३८२	०	२२
-ग	संयोगंप्रतितैर्गत्या०	३८३	०	१८
-स । दी	सोदैवस्त्वयुगे०	३८३	द्वि०	५
-ण्य । नक्ष	भोग्यंवननीयस्तम्भजनीयम् ॥	३८४	प्र०	२८
-तो - ।	उत्पातोऽथ ।	३८४	द्वि०	१०
-र	पराविद्यायाम्	३८५	०	११
-र्त्या	यस्तुण्माद्वितीयभर्ग :	३८८	प्र०	६
-हा -ति	पूर्वपदाद्वितिवाक्ये	३८८	०	२७
-ऽभर्पवि	ब्रह्मविसर्पवे ॥	३८९	०	५
-त	एतेषांजलिकैर्भावै :	३८९	द्वि०	२४
- ॥ -ब्र	॥ चेतिकाण्ड०	३९०	प्र०	९
-ब्राह्मणाऽऽज्ञातो	० ० ० ० ० ०	३९१	०	२१
-न	नश्रुतंनवस्तु०	३९१	द्वि०	४
-य :	अध्यापयतिनोमिथ्यान्	३९२	०	१५
०च्छ	ब्राह्मणाच्छंसी । पुं०	३९३	प्र०	३
-ण -व	ब्राह्मणमाणवबाडवादान्	३९३	द्वि०	७
-ध	मधुर	३९४	०	२९

अशुद्धिविवरः	शुद्धिविवरः :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्योम्	चौनकचान्वें	३९५	०	११
- चो	योटकविशिषि ।	३९६	प्र०	२
- ॥ - ख० ऽ	॥ पञ्चलाभ् ॥ मधायात् ।	३९६	द्वि०	२५
- ग्नगर	कवीश्वर : ॥	३९७	प्र०	१८
- ध्वि	तन्मन्वे	३९७	०	२५
- मा	मध्यमाधिकारिण :	३९७	द्वि०	७
- भ	दुर्लभस्थानं	३९७	०	८
- त्	सुलभत्वान्मा०	३९७	०	२१
- वं - क्षं	सर्वसुखं	३९८	०	१६
- ना	न्यादि ।	४००	प्र०	२४
- क	कथितं	४००	प्र०	२७
- सु० ऽ	बालभवस्य	४००	द्वि०	२८
- मुहस्य	मुहूर्तस्य०	४०२	प्र०	६
- व	तथावर्तं	४०२	०	१०
- क्ष	यथापार्श्वं	४०२	०	११
० चि०	०भगवान् पं०	४०२	०	२२
- पा :	वनुवादरूपा	४०३	०	१
- द०	तद्द्वारामूल०	४०३	द्वि०	१०
- तं	संयोगात्त	४०३	०	२३
- च-ट्-॥	नवचषट्की ॥	४०४	प्र०	२९
- स्य	शरीरस्य	४०४	द्वि०	८
० ॥ - भं	चि०भंगार्हे ॥	४०५	०	८

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-उ	यथोदितञ्च	४०५	०	१५
-य-का	व्यापयोरेःकारणात्।	४०५	०	१८
-ऽ रायणे	पुराणे	४०५	०	२५
-॥-भन०	भवन्ति। भक्तो०। वनन्॥ भक्तनपि० वर्तमानभजार्थे॥ भज-	४०६	प्र०	२०
-च-त्रि	भक्तिवादिव्यङ्गचोपाधिति०	४०६	द्वि०	१४
-जे०	पूज्ये॥	४०७	प्र०	२
-क्षा	वाक्योक्ता	४०७	०	७
-बी	पूज्ये।	४०७	०	८
-श्र०	श्रादित्यमारे	४०७	०	१४
-क्षा	वाक्योक्ता	४०७	०	१७
-ट	वंजरीटे	४०८	०	२२
-ः-।	अपरिपाःपुं०	४११	प्र०	६
-क्षा	भक्ता, वीम्	४११	०	८
-ऽ मकन्द	कामन्दकः	४११	द्वि०	८
-ऽ याभन	यावक्रवननागमनम्	४११	०	१६
-ऽ कमरी	भयंकरीति	४११	०	२१
-री०	जनी विलासी०	४१२	०	१८
-ये	धरण्यौ॥	४१३	प्र०	१०
-त्वे-भ	ऽधिष्ठानत्वेनभरणात्।	४१४	द्वि०	२८
-गि	भिषग्भिरामै०	४१५	०	१०
-पु-डूं०	प्रभृतिपुर्भसंवृति०	४१५	०	१२
-दि	भेदनम्।	४१६	प्र०	८

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठम्	कालम् :	पङ्क्तिः
२१ - षेस	नदीष्वनीषधी	४१८	द्वि०	१२
- र	दुरापसिद्धि	४२१	०	२
- अ	श्रावणम् ॥	४२२	०	३२
।-॥	छन्दिस्य भित्। कनुना सिद्धोऽपि लोप° : ॥	४२३	प्र०	२४
- तांतांगां	तांगांधिप्रायशब्दं तु	४२४	०	१०
- वा	भूतेषिर्वोऽर्पित :	४२४	०	२६
- स्वयश्वस :	आवश्वस :	४२४	द्वि०	३१
- घ	सवस्तथा	४२६	प्र०	५
- भक्तमपा०	क्तमपायन :	४२६	०	१२
- स्य	षिनोत्सुका	४२६	द्वि०	१६
- लां	पुष्पजला :	४२६	०	२५
- मै०	मानवाद्वै व	४२८	प्र०	१३
- भा	अरण्याजस्य	४२८	०	५
- प	उपासनीपायनाध्वी ॥	४३१	प्र०	१९
- ज्ञ	यतीलिङ्गे० ।	४३२	०	६
- य	रागद्वेषेव	४३२	०	१२
- त्व	तन्वादिष्वित्यसु ।	४३२	०	२०
- घ०	सएवसुरभि : काल :	४३२	०	२९
०तवम०	० मावत्ते : वि०	४३२	द्वि०	८
- याम्	कल्पनायाम्	४३२	०	३२
- प	विषयान्तर०	४३२	०	२७
।- ख्या	। बख्याख्या०	४३३	प्र०	७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-ए-श	एकमन्यमानुमन्यतम् ।	४३३	द्वि०	११
-शीलम्	० ० ० ० ० ०	४३४	०	६
-ख	पाञ्चालमागधी ।	४३५	०	२६
-डीपार्था	द्राविडीयांऽद्रदेशीच	४३५	०	२६
-नामग०	नागरी ।	४३५	०	२६
-भि :	भिन्नोऽर्थे०	४३८	०	५
-र	भेदोपगतैर्व०	४३६	प्र०	१३
-व्याधिर्म	नानिवाधीभवेत्	४३६	द्वि०	५
-हडौ	भिन्दाक्लौर्षा०	४३८	०	२०
-जि	भि.द्रिर्०	४४०	प्र०	२६
-हखडआ	क्ष्णजात्यन्तरे	४४१	०	१६
-भी- वृ	भीमि । वृकोदरे ।	४४२	द्वि०	२७
-का-र	कपूंरखेलि०	४४३	प्र०	४
-कु :	क्रु : ॥	४४३	०	२४
० जंभि	० भुक्तसमुज्झित : ।	४४४	०	२४
-से	स्वर्णे ॥	४४४	द्वि०	८
-पीनीनौ	वृत्तोपीनौनरेश्वरे	४४४	०	१८
-च्	च्विप्रत्यय :	४४६	०	१८
-व्य०	विनाव्यं	४४६	प्र०	२०
-मु०	सु.वक्तृवीना	४४६	०	२१
-विग्रेशे	विशेषेषु, उत्तरोत्तरंराज्यलक्ष्म्या:विवृणो ॥	४४६	द्वि०	११
-म०	मदनम्०	४५३	प्र०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
नेत्रम्हारक्षोप्रवेश शे ॥	० ० ० ० ० ० ०	४५५	०	१७
- म - भू०	समभूमिका	४५६	०	१४
- ङ्ग	धाराङ्गि	४५७	द्वि०	८
- शो	अभिषोचने	४५८	प्र०	१७
० -धारं०	०भूयोभूय : । भृ०धारं०	४५८	द्वि०	३
- था	ज्वलन्तं हृदये ॥	४५८	०	१८
- अ - न - प	ओजनम०	४५९	प्र०	२२
- ङ्गा	लङ्गाप्रति०	४५९	द्वि०	२४
- म - त :	छिमदत :	४६१	०	३
- ङ्गे	लिङ्ग ॥	४६१	०	१५
- ल	अल्पपद्मविभीषि	४६२	प्र०	१०
- भृ०	भृसजपाङ्कि	४६३	०	११
- ध्य	अ॰ध्यं०	४६३	०	१६
- मि०	भूलिङ्गमपाशीर्तं	४६३	द्वि०	२७
- ॥ - शो०	॥ मुहुरर्थे ॥ शोभने॥	४६४	प्र०	५
- ति - वि	रितिकोतिविद्यामतम्	४६५	द्वि०	७
- ष्ठा	स्थिरोयद्यपिरक्तन्य :	४६५	०	१७
- हृ	मेरुमये ।	४६६	द्वि०	१२
- वासस	प्राणसेव्या॰रणार्थं०	४६७	प्र०	७
- ष्ठि	पुष्टिवर्द्धनम्	४६७	द्वि०	९
- या - तत	मनुपातस्त्र	४६८	प्र०	२६
- व्य	नोव्य ।	४६८	द्वि०	२७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ती०	चौर्यति	४७०	०	४
०पुं०	०भोजनपात्रम्। न०	४७१	प्र०	८
-स्यां	-अमोशख्या	४७२	द्वि०	२
-ऽघाभ्र	अभ्रंकुसादीना०	४७२	०	२८
-गी	मौगोनौगो०	४७४	प्र०	८
-मु०	सु.वर्ण०	४७४	०	२२
-ष्टा	०भ्रष्टतीर्थ०	४७४	द्वि०	२१
-ऽ२००)	०भ्रातरौ। पुं०२	४७५	प्र०	८
-क्त	क्तेहवासुखम्	४७५	द्वि०	१७
-स्मा	सभ्रान्तिमान्	४७६	प्र०	१२
-च--वा	क्वाचित्यचत्यचार्ति०	४७७	०	१८
-सु०	भुकुंसि०	४७७	०	२१
-त्या। त्त्व	ऽ नित्यत्वान्नसुम्	४७८	द्वि०	२८
-ल	शूलं	४७९	प्र०	२३
-है	मखगतौ।	४७९	द्वि	१५
-ख्य०	छन्नौघख्या:	४८०	प्र०	२२
ऽ कार्विरतिमनोरमायांस्यु,टम्॥	क्वनिन्प्रत्यये।	४८०	द्वि०	४
०पुं०	ऽमङ्गलप्रदा। स्त्री०	४८२	प्र०	३
-॥ -य०	॥प्रत्ययस्यादितोत्वमयथा	४८३	०	१
-का -ह०	कामचर्चिकायाकृढि०	४८३	प्र०	२
-मे	मे.दोमस्त्रिविवर्द्धन:।	४८३	०	२०
-। -अ०	अतिशयेनमज्ज:। अति०	४८४	०	१६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ः ट	कुठरे	४८४	०	२०
० ञ्जरीरा	० मञ्जीरा । स्त्री०	४८४	०	२३
- व०	सौम्याननयुक्तो	४८४	द्वि०	२७
- र्स्नौ	दर्पारर्स्नो ॥	४८५	प्र०	११
- वृ०	वृंहणो ।	४८५	०	२४
- प्रि	अपरेप्रिये	४८५	०	२७
- र्व	सर्वलोकास्त्रियः	४८६	द्वि०	५
- व्य	मणिवर्ण्ये ०	४८७	प्र०	१३
- ड	मंड्डाले	४९०	द्वि०	१२
- सु	सु निविष्टेषि ॥	४९०	०	१६
- ऽमस्ता। या-	सूर्यभक्तायाम् ॥	४९१	प्र०	२
- नो०	ततोऽदीनः	४९१	०	८
- ने	ख्याति ॥	४९१	०	१३
- ऽग्यमहा भा	श्रुतिच्[illegible]ग्वभाष्यम्	४९१	द्वि०	२५
- पुं०	० मल्कुणा । स्त्री०	४९२	प्र०	२०
- का	प्राङ्कणावर्णे	४९२	द्वि०	११
- २ १ सय	यक्षगामत्तमयूरः	४९२	०	१३
- ज	स्मरतहरि०	४९३	प्र०	२७
- ना	प्राङ्कणा वर्णे ।	४९३	०	२९
- गी	प्रग्री वे	४९३	द्वि०	१
- ल्या:-भू०	मल्ल्याः पुं० भू०	४९४	प्र०	१५
- सुदे	० सुनादेयाः ॥	४९५	प्र०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्य	च्छिपैशाल्यै	४९५	०	२६
- स	लांसं	४९६	०	३
- श - श	तुरङ्गांशसशरव्याक्षैः०	४९६	०	१३
- श्री	जलमङ्गौ० ।	४९७	०	१६
- क्ष	विघ्नौ	४९७	०	२३
- क्षाशाम	क्षामवशे	४९७	द्वि०	१७
- ते	नरवतीति०	४९८	प्र०	१४
- क्षा	क्षोमहान्	४९८	द्वि०	१३
- ख्य	कामाख्यायाम्	५००	०	९
सह : शत ।	कर्त्तविक्रश लक्ष्मीनारायणेस्तुम्वा ॥	५०१	प्र०	२
- रे - क्षो०	अन्यान्यरैख्योत्पातख्या : ॥	५०१	द्वि०	१९
- है	हैमिश्रोपदेशं	५०१	०	२९
- र्यी	गन्धीतस्मायाम् ।	५०२	प्र०	२३
- र	नारिकेलजम्	५०२	द्वि०	३
- ती०	धूलिरोरस :	५०३	०	२९
- त	जात्नपुष्परसो०	५०६	प्र०	६
- वि - घ	विक्षुघ्रान्	५०६	०	१५
- घ	च घ्यं मीहा०	५०६	०	१८
० स - धू	मधुधूलि :	५०७	द्वि०	१३
- ध	दनमदन०	५०७	०	२६
- ने	अर्त्तौसुपसर्गौ०	५०८	प्र०	५
- सवार्ग	गलगंडादिरोगहरम्	५१०	०	१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्थो	स्थैर्यं इली०	५१०	प्र०	३
- इ	वीरामृतं	५१०	द्वि०	७
- कोमल्	कोमलम्	५१०	०	८
- मे०	मेदायाम्	५१०	०	३५
- का	काकोल्याम्	५१०	०	२६
- टुः	मधुरः	५१२	प्र०	५
- र्ग - के	मार्गप्रवर्तके	५१२	०	२२
- थ - सा	उलूकादयश्चेतिसाधुः	५१३	०	१
- व्य	हृद्यं रुच्यं मुखप्रियम् ।	५१३	०	१०
- मे - ॥	पञ्चमेस्वरे ॥	५१४	०	१४
मधध्य -	मध्यमे ॥	५१४	द्वि०	२८
- द्य	मद्यं ।	५१५	०	२६
- य - बा	प्रयत्नवान् ।	५१६	प्र०	४
- गा०	पङ्क्तिगश्च	५१६	द्वि०	२१
- त्या	प्राग्गङ्गात्यविका०	५१७	०	२८
- तो - नि	यतोनिर्विषयस्याश्यमनसे मुक्तिं व्यते । यतोनिर्वि०	५१८	०	७
- त्सा	जरत्कारुमुनेः	५१८	०	२०
- मे:	मुनेर्माता	५१८	०	२४
- न्दा	पराजेन्द्रा	५१८	प्र०	१८
- स०	मानुष्याम् ॥	५२१	द्वि०	१
नृपय	नृयज्ञे ॥	५२२	प्र०	६
- या - स०	कटं करोतीति समासः ॥	५२२	०	११

शुद्धाशुद्धपत्रक

अशुद्धिरेख :	शुद्धिरेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- द्धि	पन्द्रिकामायिन्नि ॥	५३५	द्वि०	२४
- ए	भाविन् प्रविशेषि ॥	५३६	प्र०	४
- तिरहृय	सोऽप्यतिरहृसेश०	५३६	द्वि०	१७
- ज्म०	फणिज्फणि	५३७	प्र०	१६
- ए	असिदंष्ट्रकी ।	५३७	द्वि०	८
० सु०	०मध्य सुख : । पुं०	५३८	०	९
- वा	स्वुवांतपिस०	५४०	प्र०	२
- यू	मलपू : स्तम्भ०	५४०	द्वि०	२३
- चा	चान्द्रमासत्वे	५४१	प्र०	२०
- जलस्व	रजस्वलायां०	५४२	द्वि०	१०
- ॥ - म०	वि०मलिने ॥	५४३	प्र०	२
- द	दीपाधारे ॥	५४३	०	२३
- ल्य	मल्लातेशी ।	५४४	०	३
-दृथ।ते-विधेहिवि	विघ्नुगते०विधेहि०	५४४	०	११
- क्ष	विवेकिनि	५४४	०	१२
- की - पि०	मल्लिकेतिपिङ्गले०	५४४	०	१८
- श्या	श्यामिलतायाम् ॥	५४५	द्वि०	२८
- ॥ - म	॥ श्यामलतायाममसूर०	५४५	०	२९
- मु	मच्युतमि०	५४६	प्र०	११
- स्य	जनमप्र यान्ति	५४८	द्वि०	१०
- वे	वनगवि	५५०	प्र०	२२
- स्वाहा	यशांयथावा	५५०	द्वि०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-क्	मनाग्मग्नो	५५१	प्र०	२५
-प्राप्तोपि	० स्वांतोविमूढः	५५१	०	२८
-थो-मे	स्थयोनमज्जतीति	५५१	०	२९
-शा	शौर्यादिभि०	५५२	०	२५
०द्र	० महाद्रोणी । स्त्री०	५५४	०	१
-को	काहलायाम् ॥	५५४	द्वि०	१९
-ह्या	लवणांवाराह्याम्	५५७	प्र०	२४
० पा	०महामौरुषिकः । पुं०	५५७	द्वि०	४
२ १ -दे वे	वेदेभ्यो०	५५८	द्वि०	१७
-त्मा	नृपोजातः	५५८	०	२७
ऽ -नानना	जिनानांविद्या०	५५९	द्वि०	१७
-रो-भू०	स्थिरंतंकरोतिभूतानां०	५६०	प्र०	२०
-।-ह	। वृंहणं०	५६१	०	३
२ १ -ह अं	अर्हदुपासकविशेषे ॥	५६१	०	२०
-य-यु	अतिशययशोयुक्तं ॥	५६१	द्वि०	२०
-स०	प्रवीणस्य०	५६२	प्र०	१७
-शे	पारसीकादयोमता :	५६३	०	३
० रा	०महारोगः । पुं०	५६३	०	१३
० । - ना	महालक्ष्मीः । स्त्री० नारा०	५६३	द्वि०	१३
-र्थं	तीर्थेमहाभागा०	५६३	०	१९
-क्ति	सक्तियुक्तवाक्यसमूहे ॥	५६४	प्र०	२२
० विषम्	०महाविषुवम् । न०	५६५	०	२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- मा	मेघाभ्यां॰	५६५	॰	२१
- ति - सै	नीतिदि [illegible] ति॰सैन॰	५६५	द्वि॰	१८
- लमसा	लवाद्विश्या॰	५६६	प्र॰	१३
- श	हरी ॥	५६६	॰	२२
- टे	निघट्टे	५६६	द्वि॰	५
- ट - खे	स्फुरखे	५६७	प्र॰	७
॰ पु॰	॰महाभुक्ति : । स्त्री॰	५६७	॰	१४
- प - तु॰	परितुष्यति	५६७	॰	२८
- ष्ठी॰	सतर्षेणोक्ष्यापि॰	५६७	द्वि॰	१
- ध्वी	काम्याम्	५६७	द्वि॰	४
- ज :	कृतिद्विजा :	५६७	॰	७
- ध्या -ल्या	ध्यामवल्याम्	५६७	॰	११
- रेऽवह॰	मरेऽहनि ।	५६८	प्र॰	२२
- ञ्जी	भुञ्जीतनान्यथेति॥	५६८	॰	२४
॰ सन्ता	॰महासान्तपनम् ।	५६८	द्वि॰	१०
- ॥ - ॰	॥ चौरे	५६८	॰	२६
- ष्टि	वृष्यस्त्वहष्टविण॰	५७०	प्र॰	१५
- जि॰	मोचिकायाम्	५७१	॰	१६
- सौ॰	सावर्ण॰	५७१	॰	२८
- हयति	मञ्चारोहति ।	५७१	द्वि॰	१६
- हा	महोत्सवम्	५७३	प्र॰	७
- द्या	तदाद्यतत्त्वलक्षणम्	५७४	॰	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
स	असंस्कृतान्	५७५	द्वि०	२८
-च्छ्	प्राप्नुवन्त्युत्सृतौ : पुनः॥	५७६	प्र०	१२
-द्	भवेदेवनसंशयः।	५७६	द्वि०	२८
-ष्ट	तद्दृष्ट०	५७८	प्र०	६
-ष्ट	सर्पिर्षिसम्पृष्ट	५७८	०	८
-वा	ढ्रुकारउच्चारणार्थः	५७८	०	२१
०या	०माकोट:। पुं०	५७६	०	२
०शु०	०माचीकर्णकौरा। स्त्री०	५७६	प्र०	२०
-रा	पुरवासि०	५८०	०	२
-नगरा	जनयामासपत्तनराम्	५८१	०	१७
-त्व-ष्ट	ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घा:॥	५८१	०	२८
-मा	भात्तलगामा०	५८१	द्वि०	१७
-क्या	०माणिक्यम्। न०	५८२	प्र०	८
-द	सुरङ्गदसमाङ्गम्।	५८२	०	१३
-लं	शार्करिलभिन्न०	५८२	०	१६
-च	पितुर्दशगुणं	५८३	०	१५
-रा	पुत्रद्रव	५८३	द्वि०	७
-प्र	परादिर्व्या	५८५	प्र०	१२
-या	सेवनीय	५८५	०	१४
-कर्णे	करणे	५८५	द्वि०	१२
-मा	अधिमित्रांश०	५८६	प्र०	८
०ह्ल	०मोटपुस्य:। पुं०	५८६	०	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
० खे	०मातृष्वसेयो । स्त्री०	५८६	०	२०
० त्त	०माधवोचितम् । न०	५८८	द्वि०	६
० स्त्र	०माध्यस्थ्यम् । न०	५८८	प्र०	१७
- सा	यास्याद्विमूर्ति	५९१	०	२२
- द्य	विद्याभवति	५९३	द्वि०	३
- प्रभेदे	चमयप्रदे	५९३	०	२१
- क्ष	मायानुप्रकृतिं	५९५	०	५
- तेय	पावकस्त्रीख्यातिदेय०	५९५	०	२८
- य - भे०	सजातीयविजातीयस्वगतभेद०	५९६	प्र०	५
- ली	नरत्ली ।	५९६	द्वि०	५
- या	मायया	५९७	प्र०	१०
- म	मारुतस्य०	५९८	द्वि०	२८
- रि - र्ण	परिमाणं	५९९	०	१६
- र्णं मा	पौर्णमास्यस्मिन्मासि । सास्मिन्पौर्णमासीत्य०	६००	द्वि०	१३
- म	मार्ग	६००	०	२०
० थी	०मार्गवीथी । स्त्री०	६००	०	२१
- हा	देव्याश्चहन्तुय :	६०१	प्र०	४
- क्रो	शुक्र०	६०१	०	४
- मार	माजरि०	६०१	०	२४
- र प	नपरचार्य०	६०१	द्वि०	२
- जा -	सृजेरालीयच्	६०१	०	२९
- शी	मञ्जूषीचालंका०	६०२	प्र०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्द्र	स्कन्दनन्द्रि ०	६६४	०	१८
। पीत्वागर्जनु व्यपति० ॥	० ० ० ० ० ०	६६६	०	२७
- क :च०	नैक: पन्थानमाश्रयेत् अतिकीटक: स्वच्छ०	६६७	प्र०	९
- स	नृलिषु	६६७	प्र०	१३
- । - ष्ट	। स्त्रीभ्योटक्॥ यद्वा । मिचयोरपत्यम् । स्वस्त्या०	६६७	०	१९
- मै - का	मैनाकोनामपर्वत: ।	६६७	द्वि०	२७
० स्त्री०	० मैन्दहा । पुं०	६६८	प्र०	७
- ष्क	निष्कृति	६६९	द्वि०	६
- ला - द्र	माहुलकाद्यजस्तुट् ।	६७०		
- ह्रि	मोद्रिन्याम् ।	६७१		
- या	मापाद्दिवे ।	६७२	०	६
- यो	मोमपि । चि०	६७३	द्वि०	२
- च्छ	अच्छुतोनामु०	६७३	०	३
- तर्ह	भुजङ्गपतेर्ह्रि०	६७३	०	१७
- मौनि	योगिभिर्गम्य	६७४		१०

॥ शुभमस्तु ॥

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ - ट्काका	चाट्कारमिति ०	६२२	द्वि०	१४
- गे	प्रयोगेऽस्त्रे	६२२	०	२२
- स्फ०	० मुक्तास्फोट : । पुं०	६२३	प्र०	८
- स्फ०	मुक्तास्फोटा । स्त्री०	६२३	प्र०	११
- चि	मोचि	६२३	०	१४
- त्य	शुच्युक्तासवं०	६२३	द्वि०	६
० त्मु	ग्रह्यान्मुक्तिरि०	६२३	०	१३
- लाप	प्रच्छालने	६२४	०	१०
- पुं०	० मुखशफ : । त्रि०	६२५	०	१९
- व्य	व्युत्क्रमेणा	६२६	०	१५
- द्रु	द्रुषिमदि ०	६२७	प्र०	२०
- स	निम्बूरसं	६२८	द्वि०	२४
- क्वा	क्वथितायां० -	६२८	०	२८
- ग्र	सङ्ग्राहे ।	६३४	प्र०	६
० चि - ति	वृषादिभ्यश्चिद्तिकल : ॥	६३४	०	१०
- दि - क	वृषादिभ्यश्चिदितिकल :	६३४	प्र०	२६
- ॥ - मु०	। मुस्तयतिमुस्त०	६३४	द्वि०	१५
० म०	०मुस्तु : । पुं०	६३४	द्वि०	२४
० षां	० मुहुर्भाषा । स्त्री०	६३५	प्र०	२
ड	जडे ।	६३५	द्वि०	१६
स्थ	स्थूलेषु ०	६३५	द्वि०	२५
कार्य	अकार्यं परित्राणन्तु ।	६३६	प्र०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-दू	कटुत्वा	६३७	०	३
-वि०	कोविमुच्येतमानव : ॥	६३८	द्वि०	४
-र्द्धि	मूर्द्धि जाते	६४०	०	६
-छा । चा :	छ्वीकारै :	६४०	०	१३
-दा-स	राजदानसमर्थ	६४१	प्र०	२
-ली	०मुत्पन्नं ॥	६४१	०	८
-धा	मधुरसायाम् ।	६४१	०	१४
-मा	वर्त्तनपार्श्वे ।	६४५	०	२०
-च	मृगशिरोनक्षत्रे ॥	६४५	द्वि०	३
-वै	मधुरिमेषु	६४५	०	८
-द्दे	वर्द्धति०	६४६	०	२२
-षा-ष०	मृगतृष्णाशब्देनोच्यन्ते । मृगाणांतृ ष्णाञ्चस्य०	६४७	०	[illegible]
०पुं०	०मृगनाभि : स्त्री०	६४७	०	१८
-गयमा	मृगमातृका : ॥	६४८	प्र०	१८
-म	मृगरोमजम् । न०	६४८	द्वि०	१४
-॥-मव्य०	। हरिणमचासि । अव्य०	६५०	०	१६
-ल०	ढ्कुचिञ्चलि०	६५०	०	२८
-व	बिसि ।	६५१	०	१
-व	दीपयन्ति०	६५१	०	८
-स	चर्म कषायाम्	६५२	०	१३
-ष्टौ । धौ	कुष्टौषधि ॥	६५२	०	२६
-स	सुजिसृड्भ्यां	६५२	द्वि०	२८